

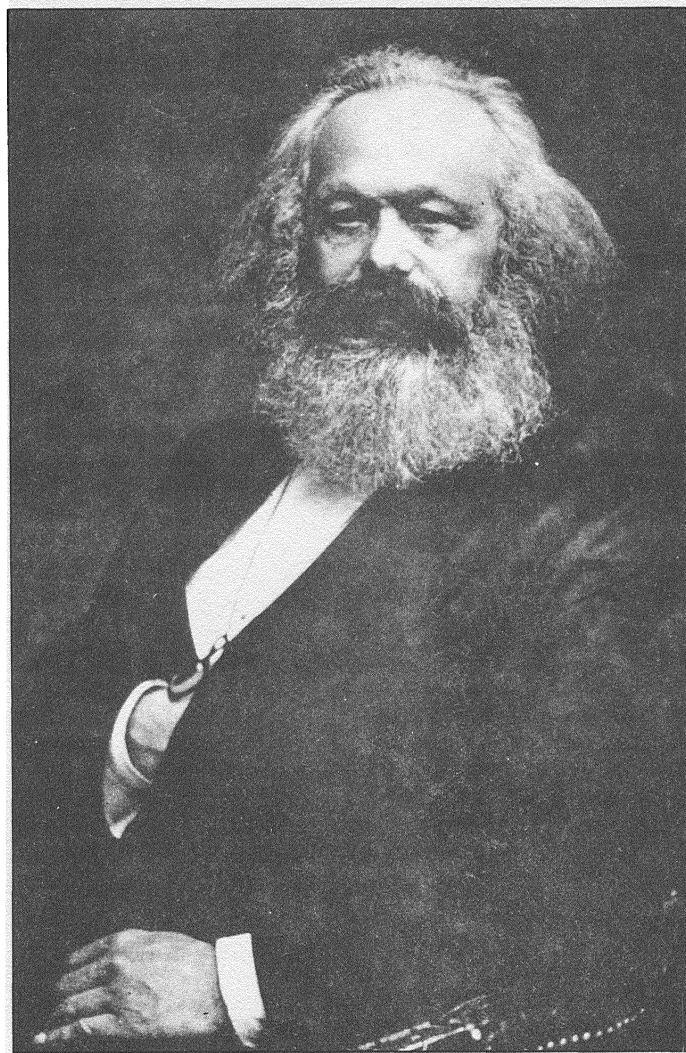
GRUNDRISSE

der kritik der politischen ökonomie

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

**ΒΑΣΙΚΕΣ ΓΡΑΜΜΕΣ
ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ
ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ**

ΤΟΜΟΣ Β' ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

**ΒΑΣΙΚΕΣ ΓΡΑΜΜΕΣ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ
ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ**

Copyright για την ελληνική μετάφραση
Εκδόσεις Στοχαστής
Μαυρομιάλη 39
Τηλ. 3601956, 3610445
Αθήνα 10680

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

ΒΑΣΙΚΕΣ ΓΡΑΜΜΕΣ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

[GRUNDRISSE DER KRITIK
DER POLITISCHEN ÖKONOMIE]

1857 – 1858

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ
ΑΠΟ ΤΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ

1850 – 1861

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

Πρόλογος-Μετάφραση-Σημειώσεις
Διονύσης Διβάρης

Πρόλογος στην πρώτη έκδοση
Ινστιτούτο Μαρξ – Ένγκελς – Λένιν

ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

**ΒΑΣΙΚΕΣ ΓΡΑΜΜΕΣ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ
ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ**
1857-1858

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

[ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ]

«Από τα πρώτα δήματα του πολιτισμού οι άνθρωποι καθόρισαν την ανταλλακτική αξία των προϊόντων της εργασίας τους όχι συγκρίνοντάς τα με τα προϊόντα που προσφέρονταν σ' αντάλλαγμα, αλλά συγκριτικά με ένα προϊόν που προτιμούσαν». (Γκανίλ, 13, α.)

Το κεφάλαιο του Χρήματος σαν Κεφαλαίου.

[Απλή ανταλλαγή. Σχέσεις των συναλλασσομένων.
Αρμονίες ισότητας, ελευθερίας κλπ. (Μπαστιά. Προυντόν.)]

- 10 Αυτό που κάνει ιδιαίτερα δύσκολη την κατανόηση του χρήματος στον πλήρη του καθορισμό σαν χρήματος – δυσκολίες που η πολιτική οικονομία προσπαθεί να αποφύγει ξεχνώντας τον ένα της προσδιορισμό για χάρη του άλλου, και επικαλούμενη τον δεύτερο όταν της αντιτάσσουν τον πρώτο – είναι ότι εδώ μια κοινωνική σχέση, μια καθορισμένη σχέση των ατόμων με-
15 ταξύ τους, εμφανίζεται σαν ένα μέταλλο, μια πέτρα, ένα καθαρά υλικό πράγμα που υπάρχει έξω από τα άτομα, που βρίσκεται έτοιμο στη φύση και δεν του μένει κανένας προσδιορισμός μορφής που να το ξεχωρίζει από την φυσική του ύπαρξη. Ο χρυσός και ο άργυρος δεν είναι χρήμα καθαυτά και από μόνα τους. Η φύση δεν παράγει χρήμα, όπως δεν παράγει και συναλ-
20 λαγματικές ισοτιμίες ή τραπεζίτες. Στο Περού και το Μεξικό ο χρυσός και ο άργυρος δεν χρησίμευαν σαν χρήμα, παρόλο που εμφανίζονται σαν κόσμημα και υπάρχει εδώ αναπτυγμένο σύστημα παραγωγής. Δεν είναι φυσική ιδιότητα του χρυσού και του αργύρου να είναι χρήμα – μια τέτοια ιδιότητα είναι λοιπόν ολότελα άγνωστη στον φυσικό, τον χημικό κλπ. σαν τέτοιο.
25 Αλλά το χρήμα είναι άμεσα χρυσός και άργυρος. Στο χρήμα σαν μέτρο, κυριαρχεί ακόμα η μορφή· ακόμα πιο πολύ στο χρήμα σαν νόμισμα – εδώ αυτό φαίνεται και εξωτερικά, στην όψη του· στον τρίτο όμως προσδιορισμό, στην ολοκλήρωση δηλαδή του χρήματος, όπου το να είναι μέτρο και νόμισμα εμφανίζονται απλά σαν λειτουργίες του, κάθε προσδιορισμός μορφής εξα-
30 φανίζεται, ή ταυτίζεται άμεσα με το μεταλλικό του είναι. Η όψη του καθόλου δε φανερώνει πως η ιδιότητα να είναι χρήμα δεν είναι παρά αποτέλεσμα της κοινωνικής διαδικασίας· είναι χρήμα. Τη δυσκολία μεγαλώνει το ότι η άμεση αξία χρήσης του χρήματος για το ζωντανό άτομο δεν έχει καμιά σχέση μ' αυτό τον ρόλο του – και γενικά, στο χρήμα σαν την ενσάρκωση της
35 καθαρής ανταλλακτικής αξίας τίποτα πια δε θυμίζει την αξία χρήσης σε αντιδιαστολή απ' αυτό. Προβάλλει λοιπόν εδώ σ' όλη της την καθαρότητα η θεμελιακή αντίφαση που περιέχεται στην ανταλλακτική αξία και τον αντίστοιχο της τρόπο κοινωνικής παραγωγής. Στις προσπάθειες να αρθεί αυτή η αντίφαση αφαιρώντας από το χρήμα τη μεταλλική του μορφή και τοποθε-
40 τώντας το και εξωτερικά σαν τοποθετημένο από την κοινωνία, σαν έκφραση μιας κοινωνικής σχέσης – προσπάθειες, που η τελική τους μορφή θα ήταν το εργασιακό χρήμα – έγινε ήδη κριτική πιο πάνω. Πρέπει να έχει ξεκαθαριστεί τώρα απόλυτα: αυτό είναι ερασιτεχνική προχειρότητα όσο διατηρείται η

βάση της ανταλλακτικής αξίας, και η αυταπάτη τώρα πως το μεταλλικό χρήμα παραμορφώνει τάχα την ανταλλαγή προέρχεται από μια τέλεια άγνοια της φύσης του. Από την άλλη μεριά, είναι εξίσου ξεκάθαρο πως όσο αναπτύσσεται η αντίθεση ενάντια στις κυρίαρχες σχέσεις παραγωγής και οι ίδιες αυτές πιέζουν ολοένα πιο βίαια ν' απαλλαγούν από το παλιό τους 5 περιδίσλομα, τόσο η πολεμική κατευθύνεται ενάντια στο μεταλλικό χρήμα ή ενάντια στο χρήμα γενικά, σαν την πιο χτυπητή, πιο αντιφατική και σκληροτράχηλη χειροπιαστή εκδήλωση του συστήματος. Υποτίθεται τότε πως διάφορα τεχνάσματα με το χρήμα θα άρουν τις αντιθέσεις που το χρήμα δεν είναι παρά η χειροπιαστή τους έκφραση. Εξίσου ξεκάθαρο είναι ότι με το 10 χρήμα μπορούν να γίνουν ορισμένες επαναστατικές ενέργειες, στο μέτρο που μια επίθεση ενάντια του φαίνεται ν' αφήνει άθικτα, και απλά να βελτιώνει, όλα τα άλλα. Χτυπά τότε κανείς το σακί για να δείρει το γαϊδούρι. Όσο όμως το γαϊδούρι δε νιώθει το χτύπημα στο σάκο, δέρνει κανείς στην 15 πραγματικότητα μόνο το σακί και όχι το γαϊδούρι. Μόλις το νιώσει, δέρνει κανείς το γαϊδούρι και όχι το σακί. Όσο οι εχθροπραξίες κατευθύνονται ενάντια στο χρήμα σαν τέτοιο, πρόκειται απλά για επίθεση ενάντια σε συνέπειες που οι αιτίες τους παραμένουν άθικτες· πρόκειται λοιπόν για διαταραχή της παραγωγικής διαδικασίας, που τότε το στέρεο θεμέλιό της έχει και τη δύναμη, με μια λίγο-πολύ βίαιη αντίδραση, να τις καθορίσει και να τις 20 δαμάσει σαν απλές παροδικές διαταραχές.

Από την άλλη μεριά, ο προσδιορισμός της χρηματικής σχέσης – στο μέτρο που ως τώρα αναπτύχθηκε στην καθαρότητά της και χωρίς αναφορά σε πιο αναπτυγμένες παραγωγικές σχέσεις – εμπεριέχει το ότι στην απλή μορφή των χρηματικών σχέσεων φαίνεται να έχουν εξαλειφθεί όλες οι αντιθέσεις 25 που ενυπάρχουν στην αστική κοινωνία· και σ' αυτή την πλευρά της χρηματικής σχέσης καταφεύγει πάλι η παράταξη της αστικής δημοκρατίας, ακόμα περισσότερο από τους αστούς οικονομολόγους (αυτοί έχουν τότε τουλάχιστο τη συνέπεια να ανατρέχουν στον ακόμα απλούστερο προσδιορισμό της ανταλλακτικής αξίας και της ανταλλαγής), για να κατασκευάσει την απολογητική των οικονομικών σχέσεων. Πραγματικά, όσο το εμπόρευμα ή η εργασία καθορίζεται ακόμα αποκλειστικά σαν ανταλλακτική αξία, και η σχέση που συνδέει τα διάφορα εμπορεύματα μεταξύ τους καθορίζεται ακόμα αποκλειστικά σαν αμοιβαία ανταλλαγή, σαν εξίσωση αυτών των ανταλλακτικών αξιών, τότε τα άτομα, τα υποκείμενα που ανάμεσά τους εξελίσσεται αυτή η 35 διαδικασία, καθορίζονται αποκλειστικά σαν απλοί συναλλασσόμενοι. Καμιά απολύτως διαφορά δεν υπάρχει ανάμεσά τους ως προς τον μορφολογικό προσδιορισμό· κι αυτή η μορφή είναι ο οικονομικός προσδιορισμός, ο προσδιορισμός των ατόμων στην αμοιβαία συναλλακτική τους σχέση· ο δείκτης της κοινωνικής τους λειτουργίας ή αμοιβαίας κοινωνικής σχέσης. Καθένα 40 από τα υποκείμενα είναι συναλλασσόμενος· καθένα έχει δηλαδή προς το άλλο την ίδια σχέση που το άλλο έχει προς αυτό. Σαν υποκείμενα της ανταλλαγής η σχέση τους είναι άρα σχέση *ισότητας*. Είναι αδύνατο να ανακαλύψει κανείς ανάμεσά τους κάποια διαφορά, πολύ λιγότερο αντίθεση – ούτε καν κάποια ανομοιότητα. Παραπέρα, τα εμπορεύματα που ανταλλάζουν εί- 45 ναι σαν ανταλλακτικές αξίες ισοδύναμα, ή τουλάχιστο ισχύουν σαν τέτοια (το μόνο που θα μπορούσε να συμβεί θα ήταν κάποιο υποκειμενικό λάθος στην αμοιβαία εκτίμηση αξιών· κι αν λογουχάρη το ένα άτομο εξαπατούσε το άλλο, αυτό δε θα οφειλόταν στη φύση της κοινωνικής λειτουργίας που στα πλαίσιά της τα άτομα αντικρούζουν το ένα το άλλο, γιατί η λειτουργία 50

αυτή είναι η ίδια: στα πλαίσιά της τα άτομα είναι ίσα· θα οφειλόταν μόνο στη φυσική πονηριά, πειστικότητα κλπ., μ' ένα λόγο αποκλειστικά στην καθάρα ατομική υπεροχή του ενός ατόμου πάνω στο άλλο. Η διαφορά θα ήταν φυσική, άσχετη με τη φύση της σχέσης σαν τέτοιας: διαφορά μάλιστα – 5 μπορεί να πει κανείς, αναφορικά με όσα θ' αναπτυχθούν παρακάτω – που με τον ανταγωνισμό εξασθενίζει και χάνει την αρχική της ισχύ). Στο μέτρο που εξετάζεται η καθαρή μορφή, η οικονομική πλευρά της σχέσης – το περιεχόμενο, έξω από τα πλαίσια αυτής της μορφής, βρίσκεται εδώ ακόμα στην ουσία ολότελα έξω από τα πλαίσια της πολιτικής οικονομίας, μ' άλλα λόγια 10 έχει τοποθετηθεί σαν φυσικό περιεχόμενο σ' αντιδιαστολή από το οικονομικό, και μπορεί κανείς να πει γι αυτό ότι είναι ακόμα ολότελα χωρισμένο από την οικονομική σχέση επειδή συμπίπτει ακόμα άμεσα μ' αυτήν – προβάλλουν τρία μόνο συνθετικά στοιχεία, που διαφέρουν από άποψη μορφής: Τα υποκείμενα της σχέσης, οι συναλλασσόμενοι – που έχουν τοποθετηθεί στον ίδιο 15 προσδιορισμό· τα αντικείμενα της ανταλλαγής τους, ανταλλακτικές αξίες, *ισοδύναμα* – που όχι μόνο είναι ίσα, αλλά και ρητά πρέπει να είναι ίσα, και έχουν τοποθετηθεί σαν ίσα· τέλος, η ίδια η πράξη της ανταλλαγής, η διαμεσολάβηση που ακριβώς τοποθετεί τα υποκείμενα σαν συναλλασσόμενους, σαν ίσους, και τα αντικείμενά τους σαν ισοδύναμα, σαν ίσα. Τα ισοδύναμα 20 είναι η αντικειμενοποίηση του ενός υποκειμένου για τα άλλα· αυτά τα ίδια έχουν δηλαδή την ίδια αξία, και επαληθεύονται στην ανταλλακτική πράξη σαν ισάξια και ταυτόχρονα σαν αμοιβαία αδιάφορα. Τα υποκείμενα υπάρχουν στην ανταλλαγή το ένα για το άλλο σαν ισάξια μονάχα μέσα από τα ισοδύναμα, και επαληθεύονται σαν τέτοια υποκείμενα μονάχα με την ανταλ- 25 λαγή της αντικειμενικότητας στην οποία το καθένα υπάρχει για τα άλλα. Επειδή έτσι μόνο υπάρχουν αμοιβαία σαν ισάξια, σαν κάτοχοι ισοδυνάμων και επαληθευτές αυτής της ισοδυναμίας στην ανταλλαγή, γιαυτό τα υποκείμενα σαν ισάξια είναι ταυτόχρονα και αδιάφορα το ένα απέναντι στο άλλο· η όποια άλλη ατομική τους διαφορά δεν τα αφορά· είναι αδιάφορα απέναντι 30 τι σ' όλες τις άλλες ατομικές τους ιδιότητες. Όσο τώρα για το περιεχόμενο έξω από την πράξη της ανταλλαγής, πράξη που είναι τοποθέτηση όσο και επαλήθευση των ανταλλακτικών αξιών, όπως και των υποκειμένων σαν συναλλασσόμενων, το περιεχόμενο αυτό που βρίσκεται έξω από τον οικονομικό μορφολογικό προσδιορισμό μπορεί να είναι μόνο: 1) Η φυσική ιδιαιτερό- 35 τητα του εμπορεύματος που ανταλλάσσεται. 2) Η ιδιαίτερη φυσική ανάγκη των συναλλασσομένων· ή, συνοψίζοντας και τα δυο, η διαφορετική αξία χρήσης των εμπορευμάτων που πρόκειται ν' ανταλλαγούν. Αυτή η αξία χρήσης, το περιεχόμενο της ανταλλαγής, που βρίσκεται ολότελα έξω από τον οικονομικό της προσδιορισμό, όχι μόνο λοιπόν δεν απειλεί την κοινωνική 40 ισότητα των ατόμων αλλά, αντίθετα, κάνει την φυσική τους ανομοιότητα θεμέλιο της κοινωνικής τους ισότητας. Αν το άτομο Α είχε την ίδια ανάγκη με το άτομο Β και είχε πραγματοποιήσει την εργασία του στο ίδιο αντικείμενο όπως το άτομο Β, τότε δε θα υπήρχε καμιά απολύτως σχέση ανάμεσά τους· από την άποψη της παραγωγής τους δε θα ήταν καν διαφορετικά 45 άτομα. Και οι δυο έχουν την ανάγκη να αναπνέουν· και για τους δυο υπάρχει ο αέρας σαν ατμόσφαιρα· αυτό δεν τους φέρνει σε καμιά κοινωνική επαφή· σαν άτομα που αναπνέουν σχετίζονται μεταξύ τους μόνο σαν φυσικά σώματα, όχι σαν πρόσωπα. Μόνο η ανομοιότητα των αναγκών και της παραγωγής τους δίνει την αφορμή για την ανταλλαγή και την κοινωνική 50 τους εξίσωση μέσα σ' αυτήν· άρα η φυσική αυτή ανομοιότητα αποτελεί την

προϋπόθεση της κοινωνικής τους ισότητας στην ανταλλακτική πράξη, όπως και γενικά αυτής της αμοιβαίας παραγωγικής σχέσης των ατόμων. Από την άποψη της φυσικής αυτής ανομοιότητας, το άτομο [A] υπάρχει σαν κάτοχος μιας αξίας χρήσης για το B, και το B σαν κάτοχος μιας αξίας χρήσης για το A. Απ' αυτή την άποψη, η φυσική ανομοιότητα τους τοποθετεί πάλι αμοι- 5
 βαία στη σχέση της ισότητας. Τώρα όμως δεν είναι αδιάφορα το ένα απέναντι στο άλλο αλλά γίνονται ένα σύνολο, χρειάζονται το ένα το άλλο, έτσι ώστε το άτομο B, σαν αντικειμενοποιημένο μέσα στο εμπόρευμα, να αποτελεί μιαν ανάγκη για το άτομο A και αντίστροφα· έτσι ώστε να βρίσκονται μεταξύ τους όχι μόνο σε σχέση ισότητας, αλλά και σε κοινωνική σχέση. Κι 10
 αυτό δεν είναι όλο. Το ότι η ανάγκη του ενός μπορεί να ικανοποιείται με το προϊόν του άλλου και αντίστροφα, το ότι ο ένας είναι ικανός να παράγει το αντικείμενο της ανάγκης του άλλου και καθένας αντικρύζει τον άλλο σαν ιδιοκτήτη του αντικείμενου της ανάγκης του άλλου, αποδείχνει ότι καθένας υπερβαίνει σαν *άνθρωπος* τη δική του ιδιαίτερη ανάγκη και πως οι δυο τους 15
 σχετίζονται αμοιβαία σαν *άνθρωποι*: ότι όλοι γνωρίζουν το κοινό τους ανθρώπινο γένος. Πουθενά αλλού δε γίνεται αυτό – ελέφαντες να παράγουν για τίγρεις ή ζώα να παράγουν για άλλα ζώα. Πχ. το μελίσι δεν είναι στο βάθος παρά μια μονάχα μέλισσα, όλες παράγουν το ίδιο πράγμα. Παραπέρα. Καθώς τώρα η φυσική αυτή ανομοιότητα των ατόμων και των εμπορευ- 20
 μάτων τους (προϊόντα, εργασία κλπ. δεν διαφέρουν ακόμα εδώ καθόλου, παρά υπάρχουν μόνο με τη μορφή εμπορευμάτων – ή, καθώς θέλει ο κ. Μπαστιά ακολουθώντας τον Σαι, *υπηρεσιών*: ο Μπαστιά φαντάζεται πως ανάγοντας τον οικονομικό προσδιορισμό της ανταλλακτικής αξίας στο φυσικό της περιεχόμενο, εμπόρευμα ή υπηρεσία, με το να είναι δηλαδή *ανίκανος* 25
 να συλλάβει την οικονομική σχέση της ανταλλακτικής αξίας σαν τέτοιας, έκανε τάχα μεγάλη πρόοδο σε σύγκριση με τους κλασικούς οικονομολόγους της αγγλικής σχολής, που έχουν την ικανότητα να συγκρατούν τις σχέσεις παραγωγής στον συγκεκριμένο τους καθορισμό σαν τέτοιες, στην καθαρή τους μορφή) αποτελεί το κίνητρο για την ολοκλήρωση αυτών των ατόμων, 30
 για την κοινωνική τους σχέση σαν συναλλασσόμενων, σχέση όπου τα άτομα *προϋποθέτονται* και *επαληθεύονται* σαν ίσα, τότε στον προσδιορισμό της ισότητας προστίθεται κι εκείνος της *ελευθερίας*. Παρόλο που το άτομο A αισθάνεται ανάγκη για το εμπόρευμα του ατόμου B, δεν το βάζει στο χέρι με τη βία, ούτε ο B το εμπόρευμα του A, αλλά αναγνωρίζονται αμοιβαία σαν 35
 ιδιοκτήτες, σαν πρόσωπα με δούληση που διαπερνά τα εμπορεύματά τους. Κατά συνέπεια, προβάλλει εδώ πρώτα-πρώτα το νομικό συνθετικό στοιχείο του προσώπου, όπως και το στοιχείο της ελευθερίας, στο βαθμό που εμπειριέχεται στο πρώτο. Κανένα από τα δυο άτομα δεν βάζει στο χέρι την παρουσία του άλλου με τη βία. Καθένα αλλοτριώνει την παρουσία του εθε- 40
 λοντικά. Κι αυτό δεν είναι όλο: Το άτομο A εξυπηρετεί την ανάγκη του ατόμου B διαμέσου του εμπορεύματος α μονάχα στο μέτρο που, και επειδή, το άτομο B εξυπηρετεί διαμέσου του εμπορεύματος β την ανάγκη του ατόμου A· και αντίστροφα. Καθένας υπηρετεί τον άλλο για να υπηρετήσει τον εαυτό του· χρησιμοποιούν ο ένας τον άλλο αμοιβαία σαν μέσο. Στη 45
 συνείδηση τώρα των δυο ατόμων υπάρχουν και τα δυο στοιχεία: 1) ότι καθένας πετυχαίνει το σκοπό του μόνο στο μέτρο που χρησιμεύει στον άλλο σαν μέσο· 2) ότι καθένας γίνεται μέσο για τον άλλο (είναι-για-το-άλλο) μονάχα σαν αυτοσκοπός (είναι-για-τον-εαυτό-του)· 3) ότι η αμοιβαιότητα όπου καθένας είναι ταυτόχρονα μέσο και σκοπός, και μάλιστα πετυχαίνει 50

τον σκοπό του μόνο στο βαθμό που γίνεται μέσο και γίνεται μέσο μόνο στο βαθμό που τοποθετεί τον εαυτό του σαν αυτοσκοπό, το ότι λοιπόν καθένας τοποθετεί τον εαυτό του σαν είναι-για-άλλο στο μέτρο που είναι είναι-για-τον-εαυτό-του και ο άλλος γίνεται είναι γι αυτόν στο μέτρο που γίνεται είναι-για-τον-εαυτό-του – το ότι αυτή η αμοιβαιότητα είναι αναγκαίο γεγονός, που προϋποτίθεται σαν φυσικός όρος της ανταλλαγής αλλά σαν τέτοια δεν ενδιαφέρει κανένα από τα δυο υποκείμενα της ανταλλαγής, ή το ενδιαφέρει μόνο στο μέτρο που ικανοποιεί το συμφέρον του σαν αποκλειστικό και άσχετο προς το συμφέρον του άλλου. Δηλαδή το συλλογικό συμφέρον που εμφανίζεται σαν κίνητρο της συνολικής πράξης αναγνωρίζεται δέδαια σαν γεγονός κι από τις δυο πλευρές, αλλά σαν τέτοιο δεν είναι κίνητρο· παρά κινείται, ας πούμε, μονάχα πίσω από την πλάτη των αντανακλασμένων στον εαυτό τους ιδιαίτερων συμφερόντων, του ατομικού συμφέροντος σε αντίθεση μ' εκείνο του άλλου. Απ' αυτή την τελευταία άποψη το άτομο μπορεί το πολύ να έχει ακόμα την παρήγορη συνείδηση πως η ικανοποίηση του αντιθετικού ατομικού του συμφέροντος αποτελεί ακριβώς την πραγματοποίηση της αντίθεσης που έχει αρθεί, του κοινωνικού γενικού συμφέροντος. Μέσα από την ίδια την πράξη της ανταλλαγής το άτομο, καθένα από τα άτομα, καθρεφτίζεται στον εαυτό του σαν αποκλειστικό και κυρίαρχο (καθοριστικό) της υποκείμενο. Έτσι λοιπόν τοποθετήθηκε η πλήρης ελευθερία του ατόμου: εθελοντική συναλλαγή· καμιά βία από πουθενά· τοποθέτηση του εαυτού του σαν μέσου, σαν υπηρέτη, μονάχα σαν μέσο για να τοποθετηθεί ο εαυτός του σαν αυτοσκοπός, σαν το κυρίαρχο και επικρατέστερο· τέλος, το ιδιοτελές συμφέρον που δεν πραγματοποιεί τίποτα ανώτερο απ' αυτό το ίδιο· ο άλλος γνωρίζεται και αναγνωρίζεται επίσης σαν πραγματοποιητής του ιδιοτελούς του συμφέροντος, κι έτσι και οι δυο γνωρίζουν ότι το συλλογικό συμφέρον βρίσκεται ακριβώς στον αμφίπλευρο, πολύπλευρο και ανεξαρτητοποιημένο ως προς τις διάφορες πλευρές χαρακτήρα της ανταλλαγής του ιδιοτελούς συμφέροντος. Το γενικό συμφέρον είναι ακριβώς η γενικότητα των ιδιοτελών συμφερόντων. Αν λοιπόν η οικονομική μορφή, η ανταλλαγή, τοποθετεί ολόπλευρα την ισότητα των υποκειμένων, τότε το περιεχόμενο, το υλικό – ατομικό όπως και εμπράγματο – που ωθεί προς την ανταλλαγή τοποθετεί την ελευθερία. Όχι μόνο λοιπόν η ισότητα και η ελευθερία γίνονται σεβαστές στην ανταλλαγή που βασίζεται στις ανταλλακτικές αξίες, αλλά η ανταλλαγή ανταλλακτικών αξιών αποτελεί και την παραγωγική, πραγματική βάση κάθε ισότητας και ελευθερίας. Σαν καθαρές ιδέες, η ισότητα και ελευθερία δεν είναι παρά εξιδανικευμένες εκφράσεις της ανταλλαγής· αναπτυγμένες σε νομικές, πολιτικές, κοινωνικές σχέσεις, δεν είναι παρά η ίδια αυτή βάση υψωμένη σε ανώτερη δύναμη. Αυτό έχει άλλωστε επιβεβαιωθεί και ιστορικά. Η ισότητα και ελευθερία σ' αυτή την έκταση είναι ακριβώς το αντίθετο της ελευθερίας και ισότητας στην αρχαιότητα, που ακριβώς δεν βασίζονται στην αναπτυγμένη ανταλλακτική αξία παρά καταστρέφονται με την ανάπτυξή της. Προϋποθέτουν σχέσεις παραγωγής που δεν είχαν ακόμα πραγματοποιηθεί στον αρχαίο κόσμο· ούτε και στο μεσαίωνα. Η άμεση αναγκαστική εργασία είναι η βάση του πρώτου· σ' αυτήν, σαν υπαρκτό βάθος, στηρίζεται η κοινότητα. Η ίδια η εργασία σαν προνόμιο, ακόμα στην κατάτμησή της, όχι γενικά σαν παραγωγός ανταλλακτικών αξιών, αποτελεί τη βάση του δεύτερου. Σήμερα η εργασία ούτε αναγκαστική είναι, ούτε – όπως στη δεύτερη περίπτωση – γίνεται σε αναφορά προς μια κοινή, ανώτερη οντότητα (συντεχνίες).

Τώρα, είναι βέβαια σωστό ότι [η σχέση των] συναλλασσομένων βασίζεται και αυτή, από την άποψη των κινήτρων – των φυσικών δηλαδή κινήτρων, που βρίσκονται έξω από την οικονομική διαδικασία – σ' ένα ορισμένο καταναγκασμό. Αυτός όμως, από τη μια μεριά, δεν είναι παρά η αδιαφορία του άλλου για την ανάγκη μου σαν τέτοια, απέναντι στη φυσική μου ατομικότητα, 5 άρα η ισότητά του μαζί μου και η ελευθερία του, που όμως αποτελεί εξίσου την προϋπόθεση της δικής μου ελευθερίας· από την άλλη μεριά, στο μέτρο που καθορίζομαι, αναγκάζομαι από τις ανάγκες μου, δεν είναι παρά η δική μου φύση – ένα σύνολο από ανάγκες και ορμές – που μου ασκεί βία, δεν είναι τίποτα το ξένο (είναι δηλαδή το *συμφέρον* μου με γενική, αντανά- 10 κλασμένη μορφή). Αλλά απ' αυτήν ακριβώς την άποψη ασκώ κι εγώ καταναγκασμό πάνω στον άλλο, τον αναγκάζω να ενταχθεί στο ανταλλακτικό σύστημα.

Στο ρωμαϊκό δίκαιο ορίζεται άρα σωστά ο *servus* [δούλος] σαν κάποιος που δεν μπορεί να αποκτήσει για τον εαυτό του με ανταλλαγή (βλέπε *Εισήσεις*). Είναι άρα εξίσου ξεκάθαρο πως αυτό το δίκαιο, παρόλο που αντιστοιχεί σε μια κοινωνική κατάσταση όπου η ανταλλαγή δεν ήταν καθόλου αναπτυγμένη, μπόρεσε ωστόσο – στο μέτρο που αυτή αναπτύχθηκε μέσα σε μια καθορισμένη σφαίρα – να αναπτύξει *τους προσδιορισμούς του νομικού υποκειμένου, ακριβώς του ατόμου της ανταλλαγής*, κι έτσι να προοιωνίσει 20 (ως προς τους θεμελιακούς προσδιορισμούς) το δίκαιο της βιομηχανικής κοινωνίας· πάνω απ' όλα όμως, αναγκαστικά να επιβληθεί απέναντι στο μεσαίωνα σαν το δίκαιο της ανερχόμενης αστικής κοινωνίας. Αλλά και η ίδια η ανάπτυξή του συμπύπτει απόλυτα με τη διάλυση της ρωμαϊκής κοινότητας.

Μόνο το χρήμα πραγματοποιεί την ανταλλακτική αξία· και μόνο με το 25 αναπτυγμένο χρηματικό σύστημα πραγματοποιείται για πρώτη φορά το σύστημα των ανταλλακτικών αξιών, και αντίστροφα· γιατί, πραγματικά, το χρηματικό σύστημα αναγκαστικά αποτελεί την πραγματοποίηση αυτού του συστήματος της ελευθερίας και της ισότητας. Σαν μέτρο, το χρήμα απλά δίνει στο ισοδύναμο την καθορισμένη έκφραση, το κάνει για πρώτη φορά 30 ισοδύναμο και ως προς τη μορφή. Στην κυκλοφορία προβάλλει βέβαια ακόμα μια διαφορά μορφής: Οι δυο συναλλασσόμενοι εμφανίζονται με τους διαφορετικούς προσδιορισμούς του αγοραστή και του πωλητή· η ανταλλακτική αξία εμφανίζεται πρώτα σαν γενική με τη μορφή του χρήματος, ύστερα σαν ειδική στο φυσικό εμπόρευμα, που τώρα έχει τιμή· όμως, πρώτα, οι 35 προσδιορισμοί αυτοί εναλλάσσονται· η ίδια η κυκλοφορία δεν ανισώνει, παρά μόνο εξισώνει, αίρει την απλά νομιζόμενη διαφορά. Η ανισότητα βρίσκεται καθαρά στη μορφή. Τέλος, στο χρήμα που κυκλοφορεί το ίδιο, που εμφανίζεται τότε στο ένα χέρι και τότε στο άλλο, και είναι αδιάφορο απέναντι σ' αυτή την εμφάνιση, η ισότητα τοποθετείται τώρα και εμπράγματα. 40 Καθένας εμφανίζεται απέναντι στον άλλο σαν κάτοχος του χρήματος, εμφανίζεται – από τη σκοπιά της ανταλλακτικής διαδικασίας – ο ίδιος σαν χρήμα. Γιαυτό, η αδιαφορία και ισοδυναμία υπάρχει ρητά στη μορφή του πράγματος. Η ιδιαίτερη φυσική ανομοιότητα που ενυπήρχε στο εμπόρευμα έχει εξαλειφθεί, και εξαλείφεται αδιάκοπα από την κυκλοφορία. Ένας εργάτης 45 που αγοράζει εμπορεύματα 3 σελινιών εμφανίζεται στον πωλητή με την ίδια λειτουργία, την ίδια ισότητα – με τη μορφή των 3 σελινιών – όπως κι ένας βασιλιάς που κάνει το ίδιο. Κάθε διαφορά ανάμεσά τους έχει εξαλειφθεί. Ο πωλητής σαν τέτοιος εμφανίζεται μόνο σαν κάτοχος ενός εμπορεύματος με τιμή 3 σελίνια – ώστε και οι δυο είναι απόλυτα ίσοι· μόνο που τα 3 σελίνια 50

υπάρχουν τη μια φορά σε ασήμι, την άλλη φορά σε ζάχαρη κλπ. Στην τρίτη μορφή του χρήματος θα μπορούσε φαινομενικά να παρεμβληθεί ένας διαφορετικός προσδιορισμός ανάμεσα στα υποκείμενα της διαδικασίας. Στο μέτρο όμως που το χρήμα εμφανίζεται εδώ σαν υλικό, σαν γενικό εμπόρευμα των 5 συμβάσεων, κάθε διαφορά ανάμεσα στους συμβαλλόμενους έχει, αντίθετα, εξαλειφθεί. Στο μέτρο που το χρήμα γίνεται αντικείμενο συσσώρευσης, το υποκείμενο φαίνεται εδώ να αποσύρει από την κυκλοφορία χρήμα, τη γενική μορφή του πλούτου, μονάχα στο βαθμό που δεν αποσύρει απ' αυτήν εμπό- 11| ρεύματα της ίδιας τιμής. Αν λοιπόν το ένα άτομο συσσωρεύει και το άλλο 10 όχι, κανένα τους δεν ενεργεί σε βάρος του άλλου. Το ένα απολαμβάνει τον πραγματικό πλούτο, το άλλο αποκτά τη γενική μορφή του πλούτου. Αν το ένα φτωχαίνει και το άλλο πλουτίζει, αυτό είναι η ελεύθερη βούλησή τους και με κανένα τρόπο δεν προκύπτει από τις οικονομικές σχέσεις, από την 15 κληρονομιά και παρόμοιες νομικές σχέσεις που διαιωνίζουν τις ανισότητες που γεννιούνται μ' αυτό τον τρόπο, δεν θίγουν αυτή τη φυσική ελευθερία και ισότητα. Αν η αρχική σχέση του ατόμου Α δεν βρίσκεται σε αντίφαση μ' αυτό το σύστημα, τότε μια τέτοια αντίφαση οπωσδήποτε δεν μπορεί να προ- 20 κύψει από το ότι το άτομο Β παίρνει τη θέση του ατόμου Α και το διαιωνί- ζει. Αυτό σημαίνει, αντίθετα, υπερίσχυση του κοινωνικού προσδιορισμού πέρα από το φυσικό όριο ζωής: θωράκιση του κοινωνικού προσδιορισμού απέναντι στην τυχαία επίδραση της φύσης, που η επιρροή της θα σήμαινε, 25 αντίθετα, άρση της ελευθερίας του ατόμου. Κι ακόμα, αφού το άτομο σ' αυτή τη σχέση δεν είναι παρά η εξατομίκευση του χρήματος, το άτομο είναι, 25 μ' αυτή την ιδιότητα, εξίσου αθάνατο όσο και το χρήμα – και η αντιπροσώ- πευσή του από κληρονόμους δεν είναι παρά η πραγματοποίηση αυτού του προσδιορισμού.

Αν αυτή η αντίληψη δεν προβληθεί στην ιστορική της σημασία αλλά αντι- ταχθεί σαν ανασκευή των πιο αναπτυγμένων οικονομικών σχέσεων, όπου τα 30 άτομα δεν προβάλλουν πια απλά σαν συναλλασσόμενοι ή σαν αγοραστές και πωλητές, αλλά σε καθορισμένες αμοιβαίες σχέσεις, και δεν βρίσκονται πια όλα στον ίδιο καθορισμό· τότε αυτό είναι σαν νάθελε κανείς να υποστηρίξει πως τάχα δεν υπάρχει καμιά διαφορά – ακόμα λιγότερο αντίθεση και αντί- 35 φαση – ανάμεσα στα φυσικά σώματα επειδή αυτά, ως προς τον προσδιορι- σμό πχ. του βάρους, όλα έχουν βάρος και απ' αυτή την άποψη είναι ίσα· ή, πως είναι ίσα επειδή όλα καταλαμβάνουν και τις τρεις διαστάσεις του χώ- ρου. Όμοια, συγκρατούν εδώ την ίδια την ανταλλακτική αξία στον απλό της καθορισμό απέναντι στις πιο αναπτυγμένες αντιθετικές της μορφές. Στην πορεία της επιστημονικής γνώσης αυτοί οι αφηρημένοι προσδιορισμοί 40 εμφανίζονται ακριβώς σαν οι πρώτοι και οι πιο φτωχοί σε περιεχόμενο· έτσι παρουσιάζονται ως ένα βαθμό και ιστορικά· το πιο εξελιγμένο σαν το μετα- γενέστερο. Στη σημερινή αστική κοινωνία σαν σύνολο, αυτή η τοποθέτηση των ανταλλακτικών αξιών σαν τιμών και η κυκλοφορία τους κλπ. εμφανίζε- 45 ται σαν η επιφανειακή διαδικασία, που όμως κάτω απ' αυτήν συντελούνται στο βάθος διαδικασίες ολότελα διαφορετικές, διαδικασίες όπου η φαινομε- νική αυτή ισότητα και ελευθερία των ατόμων εξαφανίζεται. Από τη μια μεριά ξεχνούν πως, εξαρχής, το γεγονός ότι η ανταλλακτική αξία έχει προϋ- 50 ποτεθεί σαν η αντικειμενική βάση του συνολικού παραγωγικού συστήματος δεν είναι προϊόν γι αυτό το ίδιο, παρά γίνεται τέτοιο μονάχα μέσα στην κοινω-

νική διαδικασία, και *αναγκαστικά* αποκτά αυτή τη γενική κι ωστόσο εξωτε-
ρική μορφή· ξεχνούν ότι το άτομο δεν έχει πια ύπαρξη παρά μόνο σαν πα-
ραγωγό ανταλλακτικής αξίας, ότι δηλαδή περιλαμβάνεται κιόλας εδώ ολό-
κληρη η άρνηση της φυσικής του ύπαρξης· ότι το άτομο καθορίζεται λοιπόν
πέρα για πέρα από την κοινωνία· ότι αυτό προϋποθέτει, παραπέρα, καταμε- 5
ρισμό της εργασίας κλπ. όπου το άτομο έχει ήδη τοποθετηθεί σε σχέσεις
διαφορετικές από εκείνες του απλού *συναλλασσόμενου κλπ.* Ξεχνούν λοι-
πόν, πως η προϋπόθεση όχι μόνο δεν προέρχεται καθόλου από τη θέληση ή
την άμεση φύση του ατόμου, αλλά και είναι προϋπόθεση *ιστορική*, και τοπο-
θετεί το άτομο σαν ήδη *καθορισμένο* από την κοινωνία. Ξεχνούν από την 10
άλλη μεριά, πως οι ανώτερες μορφές τώρα της ανταλλαγής, ή των παραγω-
γικών σχέσεων που πραγματοποιούνται στην ανταλλαγή, με κανένα τρόπο
δε μένουν στάσιμες σ' αυτό τον απλό καθορισμό όπου η ανώτατη διάκριση
που παρουσιάζεται είναι διάκριση μορφής, και γιαυτό αδιάφορη. Δεν βλέ-
πουν, τέλος, ότι στον απλό προσδιορισμό της ανταλλακτικής αξίας και του 15
χρήματος περιέχεται ήδη, σε λανθάνουσα μορφή, η αντίθεση ανάμεσα σε
μισθωτή εργασία και κεφάλαιο κλπ. Ολόκληρη λοιπόν αυτή η σοφία καταλή-
γει στην καθήλωση στις απλούστερες οικονομικές σχέσεις, που αν νοηθούν
σαν αυτοτελείς είναι καθαρές αφαιρέσεις· που όμως στην πραγματικότητα
διαμεσολαβούνται, αντίθετα, από τις πιο βαθιές αντιθέσεις και αντιπροσω- 20
πεύουν απλά μια πλευρά όπου η έκφραση αυτών των τελευταίων έχει εξα-
λειφθεί.

Από την άλλη μεριά, φαίνεται εξίσου η ανοησία των σοσιαλιστών (ιδιαι-
τερα των γάλλων, που θέλουν να παραστήσουν τον σοσιαλισμό σαν πραγμά-
τωση των διακηρυγμένων από τη γαλλική επανάσταση ιδεών της *αστικής* 25
κοινωνίας) που αποδείχνουν ότι η ανταλλαγή, η ανταλλακτική αξία κλπ.
αρχικά (στο χρόνο) ή *εγνωσιολογικά* (στην τέλεια αναπτυγμένη μορφή) απο-
τελούν ένα σύστημα ελευθερίας και ισότητας όλων, νοθεύτηκαν όμως από το
χρήμα, το κεφάλαιο κλπ. Ή ακόμα, πως η ιστορία έκανε μέχρι σήμερα απο-
τυχημένες ακόμα απόπειρες να πραγματοποιήσει αυτές τις ιδέες με τρόπο 30
αντίστοιχο προς την αλήθεια τους και τώρα αυτοί, όπως ο Προυντόν, ανα-
κάλυψαν πχ. τη μόνη αλήθεια, που θα βάλει τάχα τη γνήσια ιστορία αυτών
των σχέσεων στη θέση της ψεύτικης. Πρέπει να τους απαντηθεί: ότι πραγμα-
τικά, η ανταλλακτική αξία – ή, ακριβέστερα, το χρηματικό σύστημα – είναι
το σύστημα της ισότητας και ελευθερίας, και ότι οι διαταραχές που συναν- 35
τούν στην παραπέρα ανάπτυξη του συστήματος είναι διαταραχές εγγενείς σ'
αυτό, αποτελούν ακριβώς την πραγματοποίηση της *ισότητας και ελευθερίας*,
που αποδείχνονται ανισότητα και ανελευθερία. Είναι εξίσου ευσεβής όσο
και ανόητος πόθος να εύχεται κανείς να μην αναπτυχθεί η ανταλλακτική
αξία σε κεφάλαιο, ή να μην αναπτυχθεί σε μισθωτή εργασία η εργασία που 40
παράγει την ανταλλακτική αξία. Αυτό που ξεχωρίζει τους κυρίους αυτούς
από τους αστούς απολογητές είναι, από τη μια μεριά, η αίσθηση των αντι-
φάσεων που περιέχει το σύστημα· από την άλλη, ο ουτοπισμός να μην κατα-
λαβαίνουν την αναγκαία διαφορά ανάμεσα στην πραγματική και την ιδεατή
μορφή της αστικής κοινωνίας, και άρα να θέλουν να αναλάβουν το περιττό 45
έργο να πραγματώσουν ξανά την ίδια την ιδεατή έκφραση – που δεν είναι,
πραγματικά, παρά το είδωλο αυτής της πραγματικότητας.

- 12| Η ολότελα ανούσια τώρα επιχειρηματολογία που αναπτύσσει ενάντια σ'
αυτούς τους σοσιαλιστές η ξεπεσμένη νεότατη οικονομολογία (που κλασικός
της εκπρόσωπος, σ' ό,τι αφορά την κενότητα, την επιτήδευση διαλεκτικής, 50

την παραφουσκωμένη υπεροψία, την ασήμαντη και γεμάτη αυτο-ικανοποίηση κοινοτοπία και την τέλεια ανικανότητα σύλληψης ιστορικών διαδικασιών, μπορεί να θεωρηθεί ο *Φρεντερίκ Μπαστιά* – γιατί ο αμερικανός *Κάρεϋ* προβάλλει τουλάχιστο τις συγκεκριμένες αμερικάνικες σχέσεις απέναντι στις 5 ευρωπαϊκές), που αποδείχνει ότι οι οικονομικές σχέσεις εκφράζουν παντού τους ίδιους απλούς προσδιορισμούς, και άρα παντού την ισότητα και ελευθερία της ανταλλαγής ανταλλακτικών αξιών στον απλό της προσδιορισμό, καταλήγει σε καθαρά παιδιάστικη αφαίρεση. Πχ. η σχέση κεφαλαίου και τόκου ανάγεται στην ανταλλαγή ανταλλακτικών αξιών. Αφού λοιπόν 10 ρουν πρώτα από την εμπειρία ότι η ανταλλακτική αξία δεν υπάρχει μόνο σ' αυτό τον απλό καθορισμό αλλά και στον ουσιαστικά διαφορετικό προσδιορισμό του κεφαλαίου, στη συνέχεια το κεφάλαιο ανάγεται πάλι στην απλή έννοια της ανταλλακτικής αξίας· και ο τόκος, που τώρα μάλιστα εκφράζει μια καθορισμένη σχέση του κεφαλαίου σαν τέτοιου, ξεκόβεται κι αυτός από 15 τον καθορισμό του και εξισώνεται με ανταλλακτική αξία· γίνεται αφαίρεση από ολόκληρη τη σχέση στον ειδικό της καθορισμό, και όλα ανάγονται στην ανεξέλικτη σχέση της ανταλλαγής εμπορεύματος με εμπόρευμα. Στο μέτρο που κάνω αφαίρεση απ' αυτό που διακρίνει ένα συγκεκριμένο από το αφηρημένο του, το συγκεκριμένο είναι τότε φυσικά το αφηρημένο, και δε διαφέρει καθόλου απ' αυτό. *Σύμφωνα μ' αυτά, όλες οι οικονομικές κατηγορίες δεν 20 είναι παρά άλλα τόσα ονόματα για την ίδια πάντα σχέση – κι αυτή η χοντροκομμένη ανικανότητα κατανόησης των πραγματικών διαφορών υποτίθεται τότε ότι παριστάνει τον καθαρό κοινό νον σαν τέτοιο. Οι «οικονομικές αρμονίες» του κ. Μπαστιά στο βάθος ισοδυναμούν τότε με τον ισχυρισμό ότι 25 υπάρχει μια και μοναδική οικονομική σχέση, με διαφορετικά ονόματα, μ' άλλα λόγια ότι η ανομοιότητα είναι μόνο στο όνομα. Η αναγωγή δεν είναι ούτε τυπικά τουλάχιστο επιστημονική, έτσι ώστε να ανάγονται όλα σε μια πραγματική οικονομική σχέση παραβλέποντας τη διαφορά που αποτελεί την εξέλιξη· αντίθετα, παραβλέπεται άλλοτε η μια κι άλλοτε η άλλη πλευρά για 30 να προβληθεί άλλοτε η μια και άλλοτε η άλλη πλευρά της ταυτότητας. Για παράδειγμα, ο εργατικός μισθός είναι πληρωμή για υπηρεσίες που το ένα άτομο παρέχει στο άλλο. (Εδώ, όπως παρατηρήσαμε πιο πάνω, παραβλέπεται η οικονομική μορφή σαν τέτοια.) Το κέρδος είναι κι αυτό πληρωμή για υπηρεσίες που το ένα άτομο παρέχει στο άλλο. Ώστε μισθός και κέρδος 35 ταυτίζονται, και είναι ουσιαστικά γλωσσικό λάθος να ονομάζει κανείς τη μια πληρωμή μισθό, την άλλη κέρδος. Τώρα όμως, κέρδος και τόκος: Στο κέρδος η πληρωμή των υπηρεσιών υπόκειται στην τύχη· στον τόκο είναι σταθερή. Αφού λοιπόν στον εργατικό μισθό η πληρωμή είναι, σχετικά μιλώντας, σταθερή ενώ στο κέρδος – αντίθετα από την εργασία – υπόκειται 40 στην τύχη, άρα η σχέση τόκου και κέρδους είναι ίδια με τη σχέση μισθού και κέρδους – που είναι, όπως είδαμε, η αμοιβαία ανταλλαγή ισοδυνάμων. Οι αντίπαλοι παίρνουν τότε κατά γράμμα αυτή την κούφια φλυαρία (που από τις οικονομικές σχέσεις όπου η αντίθεση έχει εκφραστεί ξαναγυρίζει σ' εκείνες όπου η αντίθεση είναι ακόμα συγκαλυμμένη και σε λανθάνουσα μορφή) 45 και αποδείχνουν ότι πχ. στην περίπτωση του κεφαλαίου και τόκου δεν υπάρχει απλή ανταλλαγή, γιατί το κεφάλαιο δεν αναπληρώνεται από ένα ισοδύναμο, αλλά ο ιδιοκτήτης, αφού καταβροχθίσει το ισοδύναμο στο 20πλάσιο με τη μορφή τόκων, το παίρνει πάλι πίσω σαν κεφάλαιο, και μπορεί πάλι να το ανταλλάξει με 20 καινούρια ισοδύναμα. Από δω πηγάζει 50 λοιπόν η άγονη συζήτηση, όπου ο ένας υποστηρίζει πως ανάμεσα στην*

εξελιγμένη και την ανεξέλικτη ανταλλακτική αξία δεν υπάρχει καμιά διαφορά, οι άλλοι όμως ότι δυστυχώς υπάρχει, αλλά το σωστό θα ήταν να μην υπήρχε.

[Κεφάλαιο. Άθροισμα αξιών]

Το *χρήμα σαν κεφάλαιο* είναι ένας προσδιορισμός του χρήματος που ξεπερνά τον απλό του προσδιορισμό σαν χρήματος. Μπορεί να θεωρηθεί σαν ανώτερη πραγμάτωση· όπως μπορεί να ειπωθεί ότι ο πύθης εξελίσσεται σε άνθρωπο. Τότε ωστόσο η κατώτερη μορφή τοποθετείται σαν το υποκείμενο που επικρατεί πάνω στην ανώτερη. Οπωσδήποτε, το *χρήμα σαν κεφάλαιο* διακρίνεται από το *χρήμα σαν χρήμα*. Πρέπει να αναπτύξουμε τον καινούριο προσδιορισμό. Από την άλλη μεριά, το *κεφάλαιο σαν χρήμα* φαίνεται σαν οπισθοδρόμηση του κεφαλαίου σε μια κατώτερη μορφή. Δεν είναι όμως παρά η τοποθέτησή του σε μια ιδιαιτερότητα, που σαν μη-κεφάλαιο υπάρχει ήδη πριν απ' αυτό και ανήκει στις προϋποθέσεις του. Το χρήμα παρουσιάζεται πάλι σε όλες τις κατοπινές σχέσεις· τότε όμως, ακριβώς δεν λειτουργεί πια απλά σαν χρήμα. Όταν, όπως εδώ, πρώτη μας δουλειά είναι να το παρακολουθήσουμε ως την ολότητά του σαν χρηματοαγορά, τότε προϋποθέτουμε την υπόλοιπη εξέλιξη, και πρέπει κατά καιρούς να την εντάσσουμε στην ανάπτυξή μας. Αυτό γίνεται κι εδώ με τον γενικό προσδιορισμό του κεφαλαίου, πριν προχωρήσουμε στην ιδιαιτερότητά του σαν χρήματος.

Αν πω, όπως πχ. ο Σαι, ότι το κεφάλαιο είναι ένα *άθροισμα αξιών*, τότε το μόνο που λέω είναι ότι το *κεφάλαιο* = *ανταλλακτική αξία*. Κάθε άθροισμα αξιών είναι μια ανταλλακτική αξία, και κάθε ανταλλακτική αξία είναι ένα άθροισμα αξιών. Η απλή πρόσθεση δεν μπορεί να με οδηγήσει από την ανταλλακτική αξία στο κεφάλαιο. Όπως είδαμε, στην απλή συσσώρευση χρήματος δεν έχει ακόμα τοποθετηθεί η σχέση της κεφαλαιοποίησης.

Στο λεγόμενο λιανικό εμπόριο, την καθημερινή συναλλαγή της αστικής ζωής, έτσι όπως εξελίσσεται άμεσα ανάμεσα σε παραγωγούς και καταναλωτές, στο μικροεμπόριο, όπου σκοπός της μιας πλευράς είναι η ανταλλαγή του εμπορεύματος με χρήμα και της άλλης η ανταλλαγή του χρήματος με εμπόρευμα, για την ικανοποίηση ατομικών αναγκών – σ' αυτή μόνο την κίνηση, που γίνεται στην επιφάνεια του αστικού κόσμου, συντελείται στην καθαρή της μορφή η κίνηση των ανταλλακτικών αξιών, η κυκλοφορία τους. Ο εργάτης που αγοράζει ένα καρβέλι ψωμί και ο εκατομμυριούχος που κάνει το ίδιο εμφανίζονται σ' αυτή την πράξη σαν απλοί αγοραστές και μόνο – όπως ο μπακάλης εμφανίζεται απέναντί τους μόνο σαν πωλητής. Όλοι οι άλλοι προσδιορισμοί έχουν εδώ εξαλειφθεί. Το *περιεχόμενο* όπως και η *έκταση* αυτών των αγορών εμφανίζονται σαν πέρα για πέρα αδιάφορα απέναντι σ' αυτό τον προσδιορισμό μορφής.

Αν στη θεωρία η έννοια της αξίας προηγείται από την έννοια του κεφαλαίου, από την άλλη μεριά όμως για να αναπτυχθεί στην καθαρή της μορφή προϋποθέτει πάλι ένα τρόπο παραγωγής βασισμένο στο κεφάλαιο, τότε το ίδιο γίνεται και στην πράξη. Γιαυτό και οι οικονομολόγοι αναγκαστικά άλλοτε βλέπουν το κεφάλαιο σαν δημιουργό, πηγή των αξιών, ενώ από την άλλη μεριά για τον σχηματισμό του κεφαλαίου προϋποθέτουν τις αξίες, και

παριστάνουν το ίδιο το κεφάλαιο σαν ένα απλό άθροισμα αξιών σε μια καθορισμένη λειτουργία. Η ύπαρξη της αξίας στην καθαρότητα και γενικότητά της προϋποθέτει ένα τρόπο παραγωγής όπου το ξεχωριστό προϊόν έχει πάψει να είναι προϊόν για τον παραγωγό γενικά – κι ακόμα λιγότερο για τον
5 ξεχωριστό εργάτη – και δεν είναι τίποτα χωρίς την πραγματοποίησή του διαμέσου της κυκλοφορίας. Γι αυτόν που παράγει ένα απειροελάχιστο μέρος ενός πύχου λινού δεν είναι καθόλου τυπικός προσδιορισμός το ότι ο πύχους αυτός είναι αξία, ανταλλακτική αξία. Αν δεν είχε δημιουργήσει μια ανταλλακτική αξία, χρήμα, δε θάχε δημιουργήσει τίποτα απολύτως. Ο ίδιος λοιπόν
10 αυτός ο προσδιορισμός αξίας προϋποθέτει μια δοσμένη ιστορική βαθμίδα του κοινωνικού τρόπου παραγωγής, και αποτελεί ο ίδιος μια σχέση που ανήκει σ' αυτή τη βαθμίδα, άρα σχέση ιστορική.

Από την άλλη μεριά, μεμονωμένα συνθετικά στοιχεία του αξιακού προσδιορισμού αναπτύσσονται σε προηγούμενες βαθμίδες της ιστορικής παραγωγικής διαδικασίας της κοινωνίας και εμφανίζονται σαν αποτέλεσμα αυτής της παραγωγικής διαδικασίας.

[Γαιοκτησία και κεφάλαιο.]

Γιαυτό, στα πλαίσια του συστήματος της αστικής κοινωνίας την αξία ακολουθεί άμεσα το κεφάλαιο. Στην ιστορία προηγούνται άλλα συστήματα, που
20 αποτελούν την υλική βάση της ατελέστερης ανάπτυξης της αξίας. Όπως η ανταλλακτική αξία έχει μόνο συνοδευτικό ρόλο δίπλα στην αξία χρήσης, έτσι και σαν πραγματική της βάση εμφανίζεται όχι το κεφάλαιο αλλά η σχέση της γαιοκτησίας. Αντίθετα, η σύγχρονη γαιοκτησία δεν μπορεί καθόλου να κατανοηθεί – γιατί δεν μπορεί καθόλου να υπάρξει – χωρίς το κεφάλαιο
25 σαν προϋπόθεση· και πραγματικά, εμφανίζεται ιστορικά σαν μια δημιουργημένη από το κεφάλαιο, προσαρμοσμένη σ' αυτό μορφή του προηγούμενου ιστορικού σχηματισμού της γαιοκτησίας. Ακριβώς στην εξέλιξη της γαιοκτησίας μπορεί άρα να μελετηθεί η βαθμιαία επικράτηση και διαμόρφωση του κεφαλαίου· γιαυτό και ο Ρικάρντο, ο οικονομολόγος της σύγχρονης εποχής, εξέτασε, με οξύ ιστορικό αισθητήριο, τις σχέσεις κεφαλαίου,
30 μισθωτής εργασίας και γαιοπροσόδου μέσα στα πλαίσια της γαιοκτησίας, για να τις εντοπίσει στη χαρακτηριστική τους μορφή. Η σχέση του βιομηχανικού κεφαλαιοκράτη προς τον γαιοκτήμονα φαίνεται να βρίσκεται έξω από τα πλαίσια της γαιοκτησίας. Σαν σχέση όμως του σύγχρονου αγρομισθωτή
35 προς τον εισοδηματία της γης εμφανίζεται σαν ενύπαρκτη σχέση της ίδιας της γαιοκτησίας, και η τελευταία εμφανίζεται να υπάρχει πια μόνο στη σχέση της προς το κεφάλαιο. Η ιστορία της γαιοκτησίας, που θα έδειχνε τη βαθμιαία μετατροπή του φεουδάρχη γαιοδεσπότη σε εισοδηματία της γης, του κληρονομικού, μισο-υποτελούς και συχνά ανελεύθερου ισόδιου αγρολήπτη στον σύγχρονο αγρομισθωτή, και των εγκαταστημένων και προσαρτημένων
40 στη γη δουλοπάροικων και κολλήγων σε μεροκαματιάρηδες της γης, θα ήταν πραγματικά η ιστορία της διαμόρφωσης του σύγχρονου κεφαλαίου. Θα συμπεριλάβαινε τη σχέση με το κεφάλαιο των πόλεων, με το εμπόριο

κλπ. Εδώ όμως πραγματευόμαστε την διαμορφωμένη αστική κοινωνία, που κινείται πάνω στη δική της βάση.

[Το κεφάλαιο προέρχεται από την κυκλοφορία. Περιεχόμενο η ανταλλακτική αξία. Εμπορικό κεφάλαιο. Χρηματικό κεφάλαιο και χρηματικός τόκος.]

5

Το κεφάλαιο προέρχεται αρχικά από την κυκλοφορία, και μάλιστα από το χρήμα σαν σημείο αφετηρίας του. Είδαμε ότι το χρήμα που εντάσσεται στην κυκλοφορία και ταυτόχρονα ξαναγυρίζει απ' αυτή στον εαυτό του αποτελεί την τελευταία μορφή, τη μορφή όπου το χρήμα αίρεται. Αποτελεί ταυτόχρονα την πρώτη έννοια του κεφαλαίου, και την πρώτη μορφή εμφάνισής του. 10 Το χρήμα έχει αναιρέσει τον εαυτό του σαν κάτι που απλά διαλύεται μέσα στην κυκλοφορία· έχει όμως εξίσου αναιρέσει τον εαυτό του σαν κάτι που με αυτοτέλεια προβάλλει απέναντι στην κυκλοφορία. Αυτή η άρνηση, συνοψισμένη, στους θετικούς της προσδιορισμούς, εμπεριέχει τα πρώτα στοιχεία του κεφαλαίου. Το χρήμα είναι η πρώτη μορφή όπου το κεφάλαιο εμφανίζεται 15 σαν τέτοιο. X-E-E-X· ότι το χρήμα ανταλλάσσεται με εμπόρευμα και το εμπόρευμα με χρήμα· αυτή η κίνηση της αγοράς προς μεταπώληση, που αποτελεί τον μορφολογικό προσδιορισμό του εμπορίου, το κεφάλαιο σαν εμπορικό κεφάλαιο, απαντά ήδη στα αρχικά στάδια της οικονομικής εξέλιξης· είναι η πρώτη κίνηση όπου η ανταλλακτική αξία σαν τέτοια αποτελεί το 20 περιεχόμενο, δεν είναι μόνο μορφή αλλά και το ίδιο της το περιεχόμενο. Η κίνηση αυτή μπορεί να συντελείται μέσα, και ανάμεσα, σε λαούς που για την παραγωγή τους η ανταλλακτική αξία καθόλου δεν έχει γίνει ακόμα προϋπόθεση. Η κίνηση αγγίζει μόνο το πλεόνασμα της προανατολισμένης στην άμεση χρήση παραγωγής τους, και συντελείται μόνο στα σύνορά τους. 25 Όπως οι Εβραίοι στην παλιά Πολωνία ή γενικά στη μεσαιωνική κοινωνία, έτσι και ολόκληροι εμπορικοί λαοί – όπως στην αρχαιότητα, και αργότερα οι Λομβαρδοί – μπορούν να καταλάβουν αυτή τη θέση ανάμεσα σε λαούς που τον τρόπο παραγωγής τους δεν τον έχει καθορίσει ακόμα η ανταλλακτική αξία σαν θεμελιακή προϋπόθεση. Το εμπορικό κεφάλαιο δεν είναι παρά 30 κυκλοφορούν κεφάλαιο· και το κυκλοφορούν κεφάλαιο είναι η πρώτη μορφή του κεφαλαίου· μορφή όπου το κεφάλαιο καθόλου δεν έχει γίνει ακόμα βάση της παραγωγής. Πιο εξελιγμένη μορφή είναι το χρηματικό κεφάλαιο και ο χρηματικός τόκος, η τοκογλυφία – που η αυτοτελής εμφάνισή της ανήκει κιαυτή σ' ένα από τα πρώτα στάδια. Τέλος, η μορφή E-X-X-E – όπου το 35 χρήμα και η κυκλοφορία γενικά εμφανίζονται σαν απλό μέσο για το κυκλοφορούν εμπόρευμα, που με τη σειρά του βγαίνει πάλι από την κυκλοφορία και ικανοποιεί άμεσα την ανάγκη – αποτελεί η ίδια την προϋπόθεση εκείνης της αρχέγονης εμφάνισης του εμπορικού κεφαλαίου. Οι προϋποθέσεις εμφανίζονται μοιρασμένες σε διάφορους λαούς· ή, μέσα στην ίδια κοινωνία το 40 εμπορικό κεφάλαιο σαν τέτοιο εμφανίζεται αποκλειστικά σαν καθορισμένο απ' αυτή την κυκλοφορία, που προανατολίζεται στην κατανάλωση. Από την άλλη μεριά, το κυκλοφορούν εμπόρευμα, το εμπόρευμα που πραγματοποιείται μονάχα παίρνοντας τη μορφή ενός άλλου εμπορεύματος, που βγαίνει 45 από την κυκλοφορία και εξυπηρετεί άμεσες ανάγκες, υπάρχει κιαυτό σαν 5

πρώτη μορφή του κεφαλαίου – που είναι στην ουσία του *εμπορευματικό κεφάλαιο*.

[Η κυκλοφορία προϋποθέτει μιαν άλλη διαδικασία. Κίνηση ανάμεσα σε προϋποτεθειμένα άκρα.]

5 Από την άλλη μεριά είναι εξίσου ξεκάθαρο ότι η απλή κίνηση των ανταλλακτικών αξιών, όπως υπάρχει στην καθαρή κυκλοφορία, δεν μπορεί ποτέ να πραγματοποιήσει κεφάλαιο. Μπορεί να οδηγήσει στην ανάληψη και συσσώρευση του χρήματος – μόλις όμως το χρήμα ενταχθεί πάλι στην κυκλοφορία, διαλύεται σε μια σειρά από ανταλλακτικές διαδικασίες με εμπορεύματα, που
10 καταναλώνονται· άρα χάνεται μόλις εξαντληθεί η αγοραστική του δύναμη. Όμοια, το εμπόρευμα που ανταλλάχθηκε διαμέσου του χρήματος με εμπόρευμα θγαίνει από την κυκλοφορία για να καταναλωθεί, να εκμηδενιστεί. Αν όμως ανεξαρτητοποιηθεί σαν χρήμα απέναντι στην κυκλοφορία, τότε δεν αντιπροσωπεύει πια παρά την γενική, χωρίς υλική υπόσταση μορφή του
15 πλούτου. Αφού ανταλλάσσονται ισοδύναμα, η παγιωμένη σαν χρήμα μορφή του πλούτου εξαφανίζεται μόλις το χρήμα ανταλλάγει με εμπόρευμα, και η αξία χρήσης που υπάρχει στο εμπόρευμα εξαφανίζεται μόλις ανταλλάγει με χρήμα. Με την απλή πράξη της ανταλλαγής, καθένα δεν μπορεί να χαθεί στον προσδιορισμό του απέναντι στο άλλο παρά μόνο τη στιγμή που πραγ-
20 ματοποιεί τον εαυτό του μέσα στο άλλο. Κανένα δεν μπορεί να διατηρηθεί στον προσδιορισμό του καθώς μεταβαίνει στο άλλο. Ενάντια στη σοφιστεία των αστών οικονομολόγων, που εξωραϊζουν το κεφάλαιο, θέλοντας να το αναγάγουν στην καθαρή ανταλλαγή, ορθώθηκε λοιπόν, αντίστροφα, η εξίσου σοφιστική, απέναντί τους όμως νόμιμη απαίτηση να αναχθεί το κεφάλαιο
25 *πραγματικά* στην καθαρή ανταλλαγή – πράγμα που θα το εξαφάνιζε σαν δύναμη και θα το εκμηδένιζε, είτε στη μορφή του εμπορεύματος είτε του χρήματος.*

Η επανάληψη της διαδικασίας με αφετηρία και τα δυο σημεία, χρήμα και εμπόρευμα, δεν έχει τοποθετηθεί στους όρους της ίδιας της ανταλλαγής. Η
30 πράξη μπορεί να επαναληφθεί μονάχα μέχρι να ολοκληρωθεί – μέχρι δηλαδή να ανταλλάγει ολόκληρο το ποσό της ανταλλακτικής αξίας. Δεν μπορεί καθ'αυτή να πυροδοτήσει πάλι τον εαυτό της. *Όστε η κυκλοφορία δεν έχει μέσα της την αρχή της αυτο-ανανέωσης. Τα συνθετικά της στοιχεία τής έχουν προ-υποτεθεί*, δεν τα τοποθετεί αυτή η ίδια. Πρέπει να τροφοδοτείται
35 ολόένα απ' έξω με εμπορεύματα, όπως η φωτιά με καύσιμα. Αλλιώς σβήνει μέσα στην αδιαφορία. Θα έσθηνε μέσα στο χρήμα σαν αδιάφορο αποτέλεσμα – στο μέτρο που δεν θα αναφερόταν πια σε εμπορεύματα, τιμές, κυκλοφορία, θα είχε πάψει να είναι χρήμα, να εκφράζει μια σχέση παραγωγής· θα είχε απομείνει μόνο η μεταλλική του ύπαρξη, ενώ η οικονομική του ύπαρξη

40 * Όπως στο *χρήμα* η ανταλλακτική αξία, δηλαδή όλες οι σχέσεις των εμπορευμάτων σαν ανταλλακτικών αξιών, εμφανίζονται σαν πράγμα, έτσι εμφανίζονται και στο *κεφάλαιο* όλοι οι προσδιορισμοί της δραστηριότητας που δημιουργεί ανταλλακτικές αξίες, της *εργασίας*.

θα είχε καταστραφεί. Η κυκλοφορία, που εμφανίζεται λοιπόν σαν το άμεσα
 υπαρκτό στην επιφάνεια της αστικής κοινωνίας, υπάρχει μόνο στο βαθμό που
 διαμεσολαβείται αδιάκοπα. Θεωρημένη καθαυτή, είναι η διαμεσολάβηση
 ανάμεσα σε προϋποτεθειμένα άκρα. Αλλά δεν τοποθετεί αυτά τα άκρα. Ώστε
 πρέπει λοιπόν να διαμεσολαβείται, όχι μόνο σε καθένα από τα συνθετικά της 5
 στοιχεία, αλλά και σαν σύνολο διαμεσολάβησης, σαν συνολική διαδικασία.
 Το άμεσο είναι της αποτελεί άρα καθαρή επίφαση. *Η κυκλοφορία είναι το
 επιφαινόμενο μιας διαδικασίας που εξελίσσεται πίσω απ' αυτήν.* Τώρα αναι-
 ρέθηκε σε καθένα από τα συνθετικά της στοιχεία – σαν εμπόρευμα, σαν χρή-
 μα, και σαν αμοιβαία σχέση ανάμεσα στα δυο, σαν απλή ανταλλαγή και κυ- 10
 κλοφορία και των δυο. Αν αρχικά η πράξη της κοινωνικής παραγωγής εμφα-
 νιζόταν σαν δημιουργία ανταλλακτικών αξιών, κι αυτή στην παραπέρα ανά-
 πτυξη της σαν κυκλοφορία – σαν τέλεια αναπτυγμένη αμοιβαία κίνηση των
 ανταλλακτικών αξιών – τώρα η ίδια η κυκλοφορία επιστρέφει στη δραστηριό-
 τητα που τοποθετεί, παράγει ανταλλακτική αξία. Επιστρέφει σ' αυτήν σαν το 15
 θεμέλιό της. Προϋπόθεση της κυκλοφορίας είναι τα εμπορεύματα (είτε στην
 ιδιαίτερή τους μορφή, είτε στη γενική μορφή του χρήματος), που είναι η
 πραγματοποίηση ενός καθορισμένου χρόνου εργασίας και σαν τέτοια αποτε-
 λούν αξίες: προϋπόθεσή της είναι λοιπόν τόσο η παραγωγή εμπορευμάτων με
 εργασία όσο και η παραγωγή τους σαν ανταλλακτικών αξιών. Αυτή είναι η 20
 αφετηρία της κυκλοφορίας: και με την ίδια την κίνησή της επιστρέφει στην
 παραγωγή που δημιουργεί ανταλλακτικές αξίες, σαν αποτέλεσμά της. Φτά-
 σαμε λοιπόν πάλι στην αφετηρία, την παραγωγή που τοποθετεί, δημιουργεί
 ανταλλακτικές αξίες: αυτή τη φορά όμως με τέτοιο τρόπο που η παραγωγή να
 προϋποθέτει την κυκλοφορία σαν αναπτυγμένο συνθετικό της στοιχείο, και 25
 να εμφανίζεται σαν αδιάκοπη διαδικασία που τοποθετεί την κυκλοφορία και
 αδιάκοπα επιστρέφει απ' αυτήν στον εαυτό της, για να την τοποθετήσει ξανά.
 Η κίνηση που τοποθετεί ανταλλακτική αξία εμφανίζεται τώρα λοιπόν εδώ με
 πολύ πιο σύνθετη μορφή: δεν είναι πια μόνο η κίνηση των προϋποτεθειμένων
 ανταλλακτικών αξιών, ή η κίνηση που τις τοποθετεί τυπικά σαν τιμές, αλλά 30
 ταυτόχρονα εκείνη που τις δημιουργεί, τις παράγει σαν προϋποθέσεις. Η ίδια
 παραγωγή δεν υπάρχει πια πριν από τα αποτελέσματά της, δεν προϋποτι-
 θεται: αντίθετα, εμφανίζεται ταυτόχρονα να παράγει η ίδια αυτά τα αποτε-
 λέσματα: δεν τα παράγει όμως πια όπως στην πρώτη βαθμίδα, σαν παραγωγή
 που απλά οδηγεί στην κυκλοφορία, αλλά προϋποθέτοντας ταυτόχρονα την 35
 κυκλοφορία, τη διαδικασία της αναπτυγμένης κυκλοφορίας. (Την κυκλοφο-
 ρία αποτελεί στο δάθος απλά και μόνο η τυπική διαδικασία που τοποθετεί
 την ανταλλακτική αξία τη μια φορά στον προσδιορισμό του εμπορεύματος,
 την άλλη φορά στον προσδιορισμό του χρήματος.)

[Μετάβαση από την κυκλοφορία στην κεφαλαιοκρατική
 παραγωγή.]

40

Η κίνηση αυτή εμφανίζεται με διάφορες μορφές: τόσο ιστορικά, σαν κίνη-
 ση που οδηγεί στην αξιοπαραγωγό εργασία, όσο από την άλλη μεριά και
 μέσα στο ίδιο το σύστημα της αστικής παραγωγής, δηλαδή της παραγωγής
 που δημιουργεί ανταλλακτική αξία. Ανάμεσα στους δάρθαρους ή ημιδάρθα- 45

ρους λαούς παρεμβάλλονται αρχικά οι εμπορικοί λαοί: ή, οι φυλές με διαφορετική για φυσικούς λόγους παραγωγή έρχονται σ' επαφή και ανταλλάζουν το πλεόνασμά τους. Η πρώτη περίπτωση είναι η πιο κλασική μορφή. Ας σταθούμε λοιπόν σ' αυτή. Η πράξη ανταλλαγής του πλεονάσματος είναι συναλλαγή που τοποθετεί την ανταλλαγή και την ανταλλακτική αξία. Περιορίζεται όμως στην ανταλλαγή [του πλεονάσματος] και μένει στο περιθώριο της ίδιας της παραγωγής. Όταν όμως επαναλαμβάνεται η εμφάνιση των εμπορών που παρακινούν σ' ανταλλαγή (οι Λομβαρδοί, Νορμανδοί κλπ. παίζουν αυτό το ρόλο απέναντι σ' όλους σχεδόν τους ευρωπαϊκούς λαούς) και αναπτύσσεται ένα συνεχές εμπόριο – όπου ο παραγωγός λαός διεξάγει ακόμα μόνο το λεγόμενο *παθητικό* εμπόριο, αφού η ώθηση στη δραστηριότητα που δημιουργεί ανταλλακτική αξία έρχεται απ' έξω, όχι από την εσωτερική διαμόρφωση της παραγωγής του – τότε πρέπει το πλεόνασμα της παραγωγής να μην είναι ευκαιριακό μόνο και τυχαίο, αλλά να επαναλαμβάνεται σταθερά: κι έτσι η ίδια η εγχώρια παραγωγή αποκτά μια τάση προς την κυκλοφορία, την δημιουργία ανταλλακτικών αξιών. Στην αρχή η επίδραση είναι πιο πολύ υλική. Ο κύκλος των αναγκών διευρύνεται: στόχος είναι η ικανοποίηση των καινούριων αναγκών – άρα, μεγαλύτερη κανονικότητα και αύξηση της παραγωγής. Η οργάνωση της ίδιας της εγχώριας παραγωγής έχει ήδη τροποποιηθεί από την κυκλοφορία και την ανταλλακτική αξία: αλλά η εγχώρια παραγωγή δεν έχει ακόμα καταληφθεί από την κυκλοφορία, ούτε σ' ολόκληρη την επιφάνεια ούτε σ' ολόκληρο το βάθος της. Αυτό είναι που ονομάζουν *εκπολιτιστική επίδραση* του εξωτερικού εμπορίου. Κατά πόσο η κίνηση που δημιουργεί ανταλλακτική αξία καταλαμβάνει το σύνολο της παραγωγής εξαρτιέται τότε ενμέρει από την ένταση αυτής της εξωτερικής επίδρασης, ενμέρει από τον βαθμό που έχουν ήδη αναπτυχθεί τα στοιχεία της εγχώριας παραγωγής – καταμερισμός της εργασίας κλπ. Στην Αγγλία, για παράδειγμα, τον 16ο και στις αρχές του 17ου αιώνα, η εισαγωγή ολλανδικών εμπορευμάτων έδωσε στο πλεόνασμα μαλλιού που η Αγγλία είταν υποχρεωμένη να δίνει σ' αντάλλαγμα, ουσιαστικά αποφασιστική σημασία. Για να παραχθεί τώρα περισσότερο μαλλί, χωράφια μετατράπηκαν σε βοσκότοπους, οι μικροί αγρομισθωτές καταστράφηκαν κλπ., έγινε εκχέρσωση υποστατικών κλπ. Η γεωργία έχασε λοιπόν τον χαρακτήρα εργασίας για την αξία χρήσης, και η ανταλλαγή του πλεονάσματός της έχασε τον αδιάφορο χαρακτήρα της απέναντι στην εσωτερική δομή της γεωργίας. Σε ορισμένα σημεία η γεωργία άρχισε η ίδια να καθορίζεται απόλυτα από την κυκλοφορία, να μετατρέπεται σε παραγωγή που δημιουργεί ανταλλακτική αξία. Μ' αυτό τον τρόπο δεν άλλαξε μόνο ο τρόπος παραγωγής, αλλά διαλύθηκαν και όλες οι παλιές πληθυσμιακές και παραγωγικές σχέσεις, όλες οι οικονομικές σχέσεις που του αντιστοιχούσαν. Έτσι, προϋπόθεση εδώ της κυκλοφορίας είταν μια παραγωγή που δημιουργούσε ανταλλακτικές αξίες μόνο σαν πλεόνασμα: η κυκλοφορία όμως ξαναγύρισε σε παραγωγή που δεν γινόταν πια παρά μόνο σε σχέση με την κυκλοφορία, παραγωγή που δημιουργεί ανταλλακτικές αξίες σαν αποκλειστικό της περιεχόμενο.

45 Από την άλλη μεριά, στη σύγχρονη παραγωγή, όπου η ανταλλακτική αξία και η αναπτυγμένη κυκλοφορία έχουν προϋποτεθεί, από τη μια οι τιμές καθορίζουν την παραγωγή: από την άλλη, η παραγωγή καθορίζει τις τιμές.

[Το κεφάλαιο αντικειμενοποιημένη εργασία κλπ.]

Όταν λέγεται ότι το κεφάλαιο «είναι συσσωρευμένη (πραγματοποιημένη) εργασία (ακριβέστερα, *αντικειμενοποιημένη* εργασία) που χρησιμεύει σαν μέσο για νέα εργασία (παραγωγή)», παίρνεται υπόψη απλά και μόνο η ύλη του κεφαλαίου και παραβλέπεται ο προσδιορισμός μορφής, που χωρίς αυ- 5 τόν το κεφάλαιο δεν είναι κεφάλαιο. Αυτό δε σημαίνει τίποτ' άλλο παρά ότι το κεφάλαιο είναι – παραγωγικό εργαλείο· γιατί, με την πιο πλατιά έννοια, κάθε αντικείμενο, ακόμα κι αυτό που δίνει καθαρά η φύση – όπως πχ. οι πέτρες – πρέπει πρώτα να αποκτηθεί με κάποια δραστηριότητα πριν μπορέσει να χρησιμεύσει σαν εργαλείο, σαν μέσο παραγωγής. Σύμφωνα μ' αυτή 10 την άποψη το κεφάλαιο θα υπήρχε σε όλες τις κοινωνικές μορφές· θα είναι κάτι πέρα για πέρα ανιστορικό. Τότε κάθε μέλος του σώματος θα είναι κεφάλαιο· γιατί καθένα πρέπει, για να μπορεί να δρα σαν όργανο, όχι μόνο να αναπτυχθεί αλλά και να τρέφεται, να αναπαράγεται με δραστηριότητα, με εργασία. Το χέρι, ιδιαίτερα ο καρπός, είναι λοιπόν κεφάλαιο. Το κεφάλαιο 15 δε θάταν παρά ένα καινούριο όνομα για ένα πράγμα τόσο αρχαίο όσο και το ανθρώπινο γένος – αφού κάθε λογής εργασία, ακόμα και η πιο ανεξέλικτη, το κυνήγι, το ψάρεμα κλπ., προϋποθέτει χρήση του προϊόντος προηγούμενης εργασίας σαν μέσου για άμεση, ζωντανή εργασία. Ο παραπάνω ορισμός 20 εμπειρεύει, σαν παραπέρα προσδιορισμό, την ολοκληρωτική αφαίρεση από το υλικό περιεχόμενο των προϊόντων και τη θεώρηση της ίδιας της συντελεσμένης εργασίας σαν μοναδικό τους περιεχόμενο (υλικό): με τον ίδιο τρόπο, γίνεται αφαίρεση από τον καθορισμένο, ιδιαίτερο σκοπό που για να επιτευχθεί πρόκειται πάλι τώρα το προϊόν αυτό να χρησιμεύσει σαν μέσο, και σαν 25 σκοπός τοποθετείται, αντίθετα, μόνο κάποια παραγωγή γενικά. Όλα αυτά θάμοιαζαν έργο μονάχα της αφαίρεσης, αφαίρεσης που ισχύει εξίσου σε όλες τις κοινωνικές καταστάσεις και που απλά προχωρεί την ανάλυση παραπέρα και την διατυπώνει πιο αφηρημένα (πιο γενικά) απ' όσο συνηθιζόταν προηγούμενα. Αν έτσι γίνει αφαίρεση από την καθορισμένη μορφή του κεφαλαίου και τονιστεί μόνο το *περιεχόμενο* – σαν τέτοιο *περιεχόμενο* το κε- 30 *φάλαιο είναι αναγκαίο συνθετικό στοιχείο κάθε εργασίας* – τότε φυσικά δεν υπάρχει ευκολότερο πράγμα από την απόδειξη πως το κεφάλαιο είναι αναγκαίος όρος για κάθε ανθρώπινη παραγωγή. Η απόδειξη γίνεται ακριβώς με την αφαίρεση απ' όλους τους ειδικούς προσδιορισμούς που κάνουν το κεφάλαιο συνθετικό στοιχείο μιας ιδιαίτερα εξελιγμένης ιστορικής βαθμίδας της 35 ανθρώπινης παραγωγής. Η ουσία είναι, πως αν κάθε κεφάλαιο είναι αντικειμενοποιημένη εργασία που χρησιμεύει σαν μέσο για νέα παραγωγή, ωστόσο κάθε αντικειμενοποιημένη εργασία που χρησιμεύει σαν μέσο για νέα παραγωγή δεν είναι κεφάλαιο. *Θεωρούν το κεφάλαιο σαν πράγμα, όχι σαν σχέση.*

40

[Άθροισμα αξίας για την παραγωγή αξιών.]

Από την άλλη μεριά, όταν λέγεται ότι το κεφάλαιο είναι ένα άθροισμα αξιών που χρησιμοποιείται για την παραγωγή αξιών, αυτό σημαίνει: κεφά-

λαιο είναι η ανταλλακτική αξία που αναπαράγει τον εαυτό της. Αλλά από τυπική άποψη η ανταλλακτική αξία αναπαράγεται και στην απλή κυκλοφορία. Αυτή η εξήγηση συγκρατεί βέβαια τη μορφή – αφετηρία είναι η ανταλλακτική αξία – παραβλέπει όμως τη σχέση προς το περιεχόμενο (σχέση που στην περίπτωση του κεφαλαίου δεν είναι *αδιάφορη*, όπως στην απλή ανταλλακτική αξία). Όταν λέγεται ότι το κεφάλαιο είναι ανταλλακτική αξία που παράγει κέρδος, ή τουλάχιστο που χρησιμοποιείται με την πρόθεση παραγωγής κέρδους, τότε το κεφάλαιο έγινε ήδη προϋπόθεση της ίδιας του της εξήγησης – γιατί το κέρδος είναι καθορισμένη σχέση του κεφαλαίου προς τον εαυτό του. Το κεφάλαιο δεν είναι απλή σχέση αλλά μια *διαδικασία*, που στα διάφορα συνθετικά της στοιχεία μένει πάντα κεφάλαιο. Αυτή λοιπόν τη διαδικασία πρέπει να αναπτύξουμε. Και στην έννοια της *συσσωρευμένης* εργασίας κάποιο ξένο στοιχείο έχει κιάλας τρυπώσει· γιατί από εννοιολογική άποψη έπρεπε να είναι απλά *αντικειμενοποιημένη* εργασία – όπου έχει βέβαια συσσωρευτεί μια ορισμένη ποσότητα εργασίας. Αλλά η έννοια της συσσωρευμένης εργασίας περιλαμβάνει ήδη μια ποσότητα από τέτοια αντικείμενα που αποτελούν πραγματοποιημένη εργασία.

«Στην αρχή όλοι είταν ικανοποιημένοι, γιατί η ανταλλαγή δεν αφορούσε παρά αντικείμενα χωρίς αξία για τον κάθε συναλλασσόμενο· κανείς δεν τους έδινε σημασία, και όλοι είταν ικανοποιημένοι που έπαιρναν ένα χρήσιμο πράγμα δίνοντας σ' αντάλλαγμα ένα άχρηστο. Όταν όμως ο καταμερισμός της εργασίας [...] έκανε τον καθένα έμπορο και την κοινωνία εμπορική εταιρία, κανείς δεν ήθελε να παραδώσει τα προϊόντα του παρά μόνο με αντάλλαγμα το ισοδύναμό τους· έπρεπε λοιπόν, για να καθορίσει αυτό το ισοδύναμο, να γνωρίζει την αξία του πράγματος που έπαιρνε.» (Γκανίλ. 12, β.) Δηλαδή, μ' άλλα λόγια: η ανταλλαγή δεν έμεινε στάσιμη στην τυπική τοποθέτηση ανταλλακτικών αξιών, αλλά αναγκαστικά προχώρησε να υποτάξει την ίδια την παραγωγή στην ανταλλακτική αξία.

1) Προϋπόθεση του κεφαλαίου είναι η κυκλοφορία και η ανταλλακτική αξία που προέρχεται απ' αυτήν.

30

Για να αναπτύξουμε την έννοια του κεφαλαίου πρέπει να ξεκινήσουμε όχι από την εργασία αλλά από την αξία, και μάλιστα από την ανταλλακτική αξία που έχει ήδη αναπτυχθεί μέσα στην κίνηση της κυκλοφορίας. Η άμεση μετάβαση από την εργασία στο κεφάλαιο είναι εξίσου αδύνατη όσο και η μετάβαση από τις διάφορες ανθρώπινες φυλές κατευθείαν στον τραπεζίτη, ή από τη φύση στην ατμομηχανή. Είδαμε ότι στο χρήμα σαν τέτοιο η ανταλλακτική αξία απόκτησε ήδη μια μορφή αυτοτελή απέναντι στην κυκλοφορία, μονάχα όμως αρνητική και φευγαλέα – ή, αν παγιωθεί, απατηλή. Το χρήμα υπάρχει μόνο σε σχέση με την κυκλοφορία και σαν δυνατότητα εισόδου σ' αυτήν· χάνει όμως αυτόν τον προσδιορισμό μόλις πραγματοποιηθεί, και ξαναγυρίζει στους δυο προηγούμενους προσδιορισμούς, σαν μέτρο των ανταλλακτικών αξιών και σαν μέσο ανταλλαγής. Μόλις το χρήμα τοποθετηθεί σαν ανταλλακτική αξία που όχι μόνο ανεξαρτητοποιείται απέναντι στην κυκλοφορία αλλά και διατηρείται μέσα σ' αυτήν, δεν είναι πια χρήμα – γιατί το χρήμα σαν τέτοιο δεν ξεπερνά τον αρνητικό προσδιορισμό – αλλά κεφάλαιο.

45

'Ότι το χρήμα είναι η πρώτη μορφή όπου η ανταλλακτική αξία προχωρεί και περνά στον προσδιορισμό του κεφαλαίου, και άρα ότι η πρώτη μορφή εμφάνισης του κεφαλαίου συγχέεται με το ίδιο το κεφάλαιο ή θεωρείται σαν η μοναδική επαρκής του μορφή, αυτό αποτελεί ένα ιστορικό γεγονός που όχι μόνο δεν αντικρούει την ανάπτυξή μας αλλά, αντίθετα, την επιβεβαιώνει. Ο πρώτος προσδιορισμός του κεφαλαίου είναι λοιπόν: ότι η ανταλλακτική αξία που προέρχεται από την κυκλοφορία, και άρα την προϋποθέτει, διατηρείται μέσα στην κυκλοφορία και διαμέσου της κυκλοφορίας· δεν χάνεται καθώς εντάσσεται στην κυκλοφορία· η κυκλοφορία δεν είναι η κίνηση της εξαφάνισης της ανταλλακτικής αξίας αλλά, αντίθετα, η κίνηση όπου αυτή πραγματικά τοποθετεί τον εαυτό της σαν ανταλλακτική αξία, η πραγματοποίησή της σαν ανταλλακτικής αξίας. Δεν μπορεί να πει κανείς ότι στην απλή κυκλοφορία πραγματοποιείται η ανταλλακτική αξία σαν τέτοια. Πραγματοποιείται πάντα μονάχα τη στιγμή που εξαφανίζεται. 'Όταν το εμπόρευμα ανταλλάσσεται διαμέσου του χρήματος με εμπόρευμα, ο προσδιορισμός αξίας του εξαφανίζεται τη στιγμή που πραγματοποιείται· και το εμπόρευμα βγαίνει έξω από τη σχέση, γίνεται αδιάφορο απέναντί της, και δεν είναι πια παρά άμεσο αντικείμενο της ανάγκης. 'Όταν ανταλλάσσεται χρήμα με εμπόρευμα, έχει τοποθετηθεί και η εξαφάνιση της μορφής της ανταλλαγής, σαν απλά τυπικής διαμεσολάβησης που στόχο έχει την απόκτηση του φυσικού υλικού του εμπορεύματος. 'Όταν ανταλλάσσεται εμπόρευμα με χρήμα, η μορφή της ανταλλακτικής αξίας, η ανταλλακτική αξία που έχει τοποθετηθεί σαν ανταλλακτική αξία, το χρήμα, διατηρείται μόνο όσο κρατιέται έξω από την ανταλλαγή, όσο αποσύρεται απ' αυτήν· είναι λοιπόν καθαρά απατηλή πραγμάτωση, καθαρά ιδεατή σ' αυτή τη μορφή, όπου η αυτοτέλεια της ανταλλακτικής αξίας υπάρχει χειροπιαστά. 'Όταν, τέλος, χρήμα ανταλλάσσεται με χρήμα – η τέταρτη μορφή στην οποία μπορεί να αναλυθεί η κυκλοφορία· στο βάθος όμως δεν είναι παρά η τρίτη μορφή, εκφρασμένη στη μορφή της ανταλλαγής – τότε δεν εμφανίζεται πια ούτε διαφορά μορφής ανάμεσα στα διακρινόμενα· διάκριση χωρίς διαφορά· εξαφανίζεται όχι μόνο η ανταλλακτική αξία αλλά και η ίδια η τυπική κίνηση της εξαφάνισής της. Στο βάθος οι τέσσερις αυτοί μορφολογικοί προσδιορισμοί της απλής κυκλοφορίας ανάγονται σε δυο, που άλλωστε καθαυτοί ταυτίζονται· η διαφορά είναι σε ποιον από τους δυο τοποθετείται ο τόνος, η έμφαση· ποιο από τα δυο συνθετικά στοιχεία – χρήμα και εμπόρευμα – αποτελεί την αφηρησία. Δηλαδή, είτε δίνεται χρήμα για εμπόρευμα: δηλαδή η ανταλλακτική αξία του εμπορεύματος εξαφανίζεται μπροστά στο υλικό του περιεχόμενο (υπόσταση)· είτε δίνεται εμπόρευμα για χρήμα: δηλαδή το περιεχόμενο (η υπόσταση) του εμπορεύματος εξαφανίζεται μπροστά στη μορφή του σαν ανταλλακτικής αξίας. Στην πρώτη περίπτωση εξαλείφεται η μορφή της ανταλλακτικής αξίας, στη δεύτερη η υλική της υπόσταση· και στις δυο λοιπόν περιπτώσεις η πραγματοποίησή της είναι φευγαλέα. Μόνο στο κεφάλαιο η ανταλλακτική αξία έχει για πρώτη φορά τοποθετηθεί σαν ανταλλακτική αξία, με το ότι διατηρείται μέσα στην κυκλοφορία – δηλαδή ούτε χάνει τη δική της υπόσταση, αλλά πραγματοποιείται μέσα σε αδιάκοπα διαφορετικές υποστάσεις, σε μια ολότητα από τέτοιες υποστάσεις· ούτε χάνει τον μορφολογικό της προσδιορισμό, αλλά διατηρεί την ταυτότητα με τον εαυτό της σε καθεμιά από τις διαφορετικές υποστάσεις. Μένει λοιπόν πάντοτε χρήμα και πάντοτε εμπόρευμα. Σε κάθε συνθετικό, αποτελεί και τα δυο συνθετικά στοιχεία που εξαφανίζονται το ένα μέσα στο άλλο στην κυκλοφορία. Αποτε-

λεί όμως και τα δυο στοιχεία μονάχα γιατί η ίδια είναι μια κυκλική πορεία ανταλλαγών που ολοένα αυτο-ανανεώνεται. Και απ' αυτήν επίσης την άποψη η κυκλοφορία της διακρίνεται από την κυκλοφορία των απλών ανταλλακτικών αξιών σαν τέτοιων. Πραγματικά, η απλή κυκλοφορία είναι κυκλοφορία μόνο από τη σκοπιά του παρατηρητή – μ' άλλα λόγια, κυκλοφορία μονάχα *καθαυτή*, που δεν έχει τοποθετηθεί σαν τέτοια. Ακριδώς επειδή η υπόσταση της ανταλλακτικής αξίας είναι ένα καθορισμένο εμπόρευμα, δεν γίνεται η ίδια ανταλλακτική αξία πρώτα χρήμα και ύστερα πάλι εμπόρευμα: αντίθετα, διαφορετικές πάντα ανταλλακτικές αξίες, διαφορετικά εμπορεύματα εμφανίζονται απέναντι στο χρήμα. Η κυκλοφορία, η κυκλική πορεία, βρίσκεται αποκλειστικά στην απλή επανάληψη ή εναλλαγή των προσδιορισμών χρήμα και εμπόρευμα, όχι στο ότι η πραγματική αφετηρία είναι και το σημείο επιστροφής. Γιαυτό, όσο η απλή κυκλοφορία εξετάζεται σαν τέτοια και μόνο το χρήμα αποτελεί το μόνιμο συνθετικό στοιχείο, η κυκλοφορία χαρακτηρίστηκε σαν απλή *χρηματική κυκλοφορία*, σαν απλή *περιφορά του χρήματος*.

«Οι κεφαλαιακές αξίες διαιωνίζονται.» (Σαι, 21.) «Κεφάλαιο, διαρκής» (το «αυτο-πολλαπλασιαζόμενη» δεν έχει ακόμα θέση εδώ) «αξία που έπαψε να καταστρέφεται· η αξία αυτή αποχωρίζεται από το εμπόρευμα που την δημιούργησε· όμοια με μεταφυσική, άυλη ποιότητα θα έμενε πάντα στην κατοχή του ίδιου *καλλιεργητή*» (αυτό είναι εδώ αδιάφορο: διάβαζε *ιδιοκτήτη*), «και θα αποκτούσε γι αυτόν διαφορετικές μορφές.» (Σισμ[όντι] VI.)

Την αφθαρσία που το χρήμα επιδίωκε τοποθετώντας τον εαυτό του αρνητικά απέναντι στην κυκλοφορία, αποσύροντας τον εαυτό του από την κυκλοφορία, το κεφάλαιο την πετυχαίνει, διατηρώντας τον εαυτό του ακριδώς με το να παραδίνεται στην κυκλοφορία. Το κεφάλαιο, σαν η ανταλλακτική αξία που είναι προϋπόθεση της κυκλοφορίας ή προϋποθέτει την κυκλοφορία και διατηρείται μέσα σ' αυτή, όχι μόνο αποτελεί μέσα σε κάθε συνθετικό στοιχείο *idealiter* [ιδεατά] καθένα από τα δυο συνθετικά στοιχεία που περιέχονται στην απλή κυκλοφορία, αλλά και εναλλάσσεται διαδοχικά στη μορφή του ενός και του άλλου· όχι όμως πια – όπως στην απλή κυκλοφορία – περνώντας μόνο από το ένα στο άλλο συνθετικό στοιχείο, αλλά αποτελώντας μέσα σε κάθε προσδιορισμό ταυτόχρονα σχέση προς τον αντίθετό του, εμπεριέχοντας δηλαδή ιδεατά τον αντίθετο προσδιορισμό. Το κεφάλαιο γίνεται διαδοχικά εμπόρευμα και χρήμα· αλλά 1) *αποτελεί το ίδιο την εναλλαγή των δυο αυτών προσδιορισμών*· 2) γίνεται εμπόρευμα· όχι όμως το ένα ή το άλλο εμπόρευμα, αλλά *μια ολότητα εμπορευμάτων*. Είναι αδιάφορο όχι απέναντι στην υλική υπόσταση, αλλά απέναντι στην καθορισμένη μορφή· εμφανίζεται απ' αυτή την άποψη σαν μια αδιάκοπη μεταμόρφωση αυτής της υπόστασης· στο μέτρο λοιπόν που έχει τοποθετηθεί σαν ιδιαίτερο περιεχόμενο της ανταλλακτικής αξίας, η ιδιαιτερότητα αυτή αποτελεί η ίδια μια ολότητα ιδιαιτεροτήτων· άρα είναι αδιάφορο όχι απέναντι στην ιδιαιτερότητα σαν τέτοια, αλλά απέναντι στην ατομική ή μεμονωμένη ιδιαιτερότητα. Η ταυτότητα, η μορφή της γενικότητας που το κεφάλαιο αποκτά είναι: να αποτελεί ανταλλακτική αξία και, σαν τέτοια, χρήμα. Γιαυτό εξακολουθεί να τοποθετείται σαν χρήμα· και πραγματικά, ανταλλάσσεται σαν εμπόρευμα με χρήμα. Καθώς όμως έχει τοποθετηθεί σαν χρήμα, δηλαδή σαν η αντιθετική αυτή μορφή της γενικότητας της ανταλλακτικής αξίας, ταυτόχρονα έχει τοποθετηθεί σ' αυτό ότι δεν πρέπει να χάσει – όπως στην απλή κυκλοφορία – τη γενικότητα αλλά τον αντιθετικό της προσδιορισμό, ή να τον αποκτήσει

φευγαλέα και μόνο· άρα το κεφάλαιο πρέπει να ανταλλαγεί πάλι με το εμπόρευμα, αλλά σαν εμπόρευμα το ίδιο – που στην ιδιαιτερότητά του εκφράζει την γενικότητα της ανταλλακτικής αξίας, άρα αλλάζει αδιάκοπα την καθορισμένη του μορφή.

Όταν εδώ γίνεται λόγος για κεφάλαιο, εδώ ακόμα είναι απλά ένα όνομα. 5 Ο μοναδικός καθορισμός που διαφοροποιεί εδώ το κεφάλαιο από την άμεση ανταλλακτική αξία και το χρήμα είναι ο προσδιορισμός της ανταλλακτικής αξίας που διατηρείται και διαιώνίζεται στην κυκλοφορία και με την κυκλοφορία. Εξετάσαμε ως τώρα μόνο τη μια πλευρά, την αυτο-διατήρηση μέσα στην κυκλοφορία και με την κυκλοφορία. Η άλλη εξίσου σημαντική πλευρά 10 είναι ότι η ανταλλακτική αξία είναι προϋπόθεση· όχι πια σαν απλή ανταλλακτική αξία, όπως υπάρχει σαν ιδεατός και μόνο προσδιορισμός στο εμπόρευμα πριν αυτό ενταχθεί στην κυκλοφορία – ή καλύτερα, σαν απλά νομιζόμενος προσδιορισμός, αφού το εμπόρευμα γίνεται ανταλλακτική αξία μόνο καθώς εξαφανίζεται στην κυκλοφορία· ούτε σαν η ανταλλακτική αξία 15 όπως υπάρχει σαν συνθετικό στοιχείο στην κυκλοφορία, σαν χρήμα· εδώ υπάρχει σαν χρήμα, σαν αντικειμενοποιημένη ανταλλακτική αξία, αλλά με τρόπο που έχει τοποθετηθεί σ' αυτό η σχέση που μόλις περιγράψαμε. Αυτό που διακρίνει τον δεύτερο προσδιορισμό από τον πρώτο είναι ότι εδώ η ανταλλακτική αξία 1) υπάρχει με τη μορφή της αντικειμενικότητας· 2) 20 προέρχεται από την κυκλοφορία, άρα την προϋποθέτει, ταυτόχρονα όμως απέναντι στην κυκλοφορία ξεκινά από τον εαυτό της σαν προϋπόθεση.

Το αποτέλεσμα της απλής κυκλοφορίας μπορεί να εκφραστεί ως προς δυο πλευρές:

Το απλά αρνητικό: Τα εμπορεύματα που ρίχτηκαν στην κυκλοφορία πέτυ- 25 χαν το σκοπό τους· ανταλλάχθηκαν μεταξύ τους· καθένα τους γίνεται αντικείμενο της ανάγκης και καταναλώνεται. Έτσι λοιπόν τελειώνει η κυκλοφορία. Δεν απομένει παρά το χρήμα σαν απλό κατάλοιπο. Σαν τέτοιο όμως κατάλοιπο έχει πάψει να είναι χρήμα, χάνει τον μορφολογικό του προσδιορισμό. Καταρρέει μέσα στην ύλη του, που απομένει σαν ανόργανη στάχτη 30 της όλης διαδικασίας.

Το θετικά αρνητικό: Το χρήμα δεν αναιρείται σαν αντικειμενοποιημένη ανταλλακτική αξία για-τον-εαυτό-της – που δεν εξαφανίζεται δηλαδή απλά στην κυκλοφορία· αντίθετα, αναιρείται η αντιθετική αυτοτέλεια, η απλά 35 αφηρημένη γενικότητα όπου έχει παγιωθεί το χρήμα· αλλά

τρίτο: Η ανταλλακτική αξία, σαν η προϋπόθεση και ταυτόχρονα αποτέλε- 35 σμα της κυκλοφορίας, όπως υποτέθηκε ότι δγήκε από την τελευταία, πρέπει και να ξαναβγεί απ' αυτήν. Αν αυτό γίνει μόνο με τυπικό τρόπο, η ανταλλακτική αξία απλά θα ξαναγινόταν χρήμα· αν προβάλει σαν πραγματικό εμπόρευμα, όπως στην απλή κυκλοφορία, θα γινόταν απλό αντικείμενο της ανά- 40 γης, θα καταναλωνόταν σαν τέτοιο, και θα έχανε πάλι τον μορφολογικό της προσδιορισμό. Για να είναι η έξοδος πραγματική, η ανταλλακτική αξία πρέπει να γίνει αντικείμενο της ανάγκης και να καταναλωθεί σαν τέτοιο, αλλά πρέπει να καταναλωθεί από την εργασία – κι έτσι να αναπαραχθεί ξανά.

Μ' άλλα λόγια: Η ανταλλακτική αξία είταν αρχικά ως προς το περιεχόμε- 45 νό της αντικειμενοποιημένη ποσότητα εργασίας ή χρόνου εργασίας· σαν τέτοια προχώρησε, μέσα από την κυκλοφορία, στην αντικειμενοποίηση της μέχρι την ύπαρξη σαν χρήμα, χειροπιαστό χρήμα. Τώρα πρέπει η ίδια να τοποθετήσει πάλι την αφετηρία της κυκλοφορίας – που βρισκόταν έξω από την κυκλοφορία και αποτελούσε προϋπόθεσή της, αφετηρία που γι αυτήν η 50

κυκλοφορία εμφανιζόταν σαν μια κίνηση που την καταλαμβάνει απ' έξω και εσωτερικά την μεταμορφώνει – δηλαδή την εργασία· τώρα όμως η ανταλλακτική αξία δεν ενεργεί πια σαν απλό ισοδύναμο ή απλή αντικειμενοποίηση της εργασίας, αλλά σαν η αντικειμενοποιημένη και ανεξαρτητοποιημένη 5 ανταλλακτική αξία, που αφιερώνεται στην εργασία, γίνεται υλικό της, μονάχα για να ανανεώσει τον εαυτό της και ν' αρχίσει πάλι από μόνη της την κυκλοφορία. Γιαυτό και δεν πρόκειται πια για απλή εξίσωση, διατήρηση της ταυτότητάς της, όπως στην κυκλοφορία· αλλά για *πολλαπλασιασμό* του εαυτού της. Η ανταλλακτική αξία τοποθετεί τον εαυτό της σαν ανταλλακτική 10 αξία μονάχα καθώς αξιοποιείται, καθώς αυξάνει δηλαδή την αξία της. *Το χρήμα* (που έχει από την κυκλοφορία ξαναγυρίσει στον εαυτό του) *έχει, σαν κεφάλαιο, χάσει την ακαμψία του, και από χειροπιαστό πράγμα έχει γίνει διαδικασία*. Από την άλλη όμως μεριά, η εργασία έχει αλλάξει τη σχέση της προς την αντικειμενικότητά της: έχει κι αυτή γυρίσει στον εαυτό της. 15 επιστροφή όμως είναι τέτοια, ώστε η εργασία που έχει αντικειμενοποιηθεί στην ανταλλακτική αξία τοποθετεί τη ζωντανή εργασία σαν μέσο για την αναπαραγωγή της, ενώ αρχικά η ανταλλακτική αξία εμφανιζόταν απλά σαν ένα προϊόν της εργασίας.

20 2) Η ανταλλακτική αξία που προέρχεται από την κυκλοφορία είναι προϋπόθεση της κυκλοφορίας, διατηρείται μέσα σ' αυτήν και πολλαπλασιάζεται διαμέσου της εργασίας.

|18|

{I. 1) Γενική έννοια του κεφαλαίου. – 2) Ιδιαιτερότητα του κεφαλαίου: Κυκλοφορούν κεφάλαιο. Πάγιο κεφάλαιο. (Το κεφάλαιο σαν μέσο διαβίωσης, σαν πρώτη ύλη, σαν εργαλείο δουλειάς.) 3) Το κεφάλαιο σαν χρήμα. II. 25 1) Ποσότητα του κεφαλαίου. Συσσώρευση. – 2) Το κεφάλαιο μετρούμενο πάνω στον εαυτό του. Κέρδος. Τόκος. Αξία του κεφαλαίου· δηλαδή το κεφάλαιο σε διάκριση από τον εαυτό του σαν τόκο και κέρδος. 3) Η κυκλοφορία των κεφαλαίων. α) Ανταλλαγή κεφαλαίου με κεφάλαιο. Ανταλλαγή κεφαλαίου με εισόδημα. Κεφάλαιο και τιμές. β) Ανταγωνισμός των κεφαλαίων. γ) Συγκέντρωση των κεφαλαίων. III. Το κεφάλαιο σαν πίστη. IV. Το κεφάλαιο σαν μετοχικό κεφάλαιο. V. Το κεφάλαιο σαν χρηματαγορά. VI. Το κεφάλαιο σαν πηγή του πλούτου. Ο κεφαλαιοκράτης. Μετά το κεφάλαιο 30 θάπρεπε να εξεταστεί η γαιοκτησία. Μετά απ' αυτήν, η μισθωτή εργασία. Προϋποθέτοντας και τα τρία, η κίνηση των τιμών, δηλαδή η κυκλοφορία προσδιορισμένη τώρα στην εσωτερική της ολότητα. Από την άλλη μεριά, οι τρεις τάξεις, δηλαδή η παραγωγή που έχει τοποθετηθεί στις τρεις βασικές της μορφές και προϋποθέσεις της κυκλοφορίας. Ύστερα το κράτος. (Κράτος και αστική κοινωνία. – Οι φόροι, δηλαδή η ύπαρξη των μη-παραγωγικών 40 τάξεων. – Το δημόσιο χρέος. – Ο πληθυσμός. – Το κράτος εξωτερικά: Αποικίες. Εξωτερικό εμπόριο. Τιμή συναλλάγματος. Το χρήμα σαν διεθνές νόμισμα. – Τέλος η παγκόσμια αγορά. Επέκταση της αστικής κοινωνίας πέρα από το κράτος. Οι κρίσεις. Διάλυση του τρόπου παραγωγής και της κοινωνικής μορφής που βασίζονται στην ανταλλακτική αξία. Πραγματική τοποθέτηση της ατομικής εργασίας σαν κοινωνικής και αντίστροφα.)}

[Προϊόν και κεφάλαιο. Αξία και κεφάλαιο. Προυντόν.]

(Τίποτα δεν είναι πιο λαθεμένο από τον τρόπο που τόσο οι οικονομολόγοι όσο και οι σοσιαλιστές βλέπουν την *κοινωνία* από την άποψη των οικονομικών όρων. Πχ. ο Προυντόν γράφει ενάντια στον Μπαστιά (XVI, 29): «Για την *κοινωνία* δεν υπάρχει η διαφορά ανάμεσα σε κεφάλαιο και προϊόν. Η διαφορά αυτή είναι ολότελα *υποκειμενική*, αφορά μόνο τα άτομα.» Ώστε ονομάζει υποκειμενικό αυτό ακριβώς που είναι κοινωνικό· και την υποκειμενική αφαίρεση ονομάζει *κοινωνία*. Η διαφορά ανάμεσα σε προϊόν και κεφάλαιο είναι ακριβώς ότι το προϊόν σαν κεφάλαιο εκφράζει μια καθορισμένη σχέση που ανήκει σε μια ιστορική κοινωνική μορφή. Η λεγόμενη θεώρηση από κοινωνική σκοπιά σημαίνει απλά παραγνώριση των *διαφορών* που εκφράζουν ακριβώς την *κοινωνική σχέση* (τη σχέση της αστικής κοινωνίας). Η *κοινωνία* δεν αποτελείται από άτομα, παρά εκφράζει το σύνολο των συσχετισμών, των σχέσεων αυτών των ατόμων μεταξύ τους. Σαν νάθελε κανείς να πει: από τη σκοπιά της κοινωνίας δεν υπάρχουν πολίτες και δούλοι: όλοι είναι άνθρωποι. Αντίθετα – άνθρωποι είναι έξω από την κοινωνία. Το να είναι κανείς δούλος ή πολίτης, αυτοί είναι κοινωνικοί προσδιορισμοί, σχέσεις των ανθρώπων Α και Β. Ο άνθρωπος Α σαν τέτοιος δεν είναι δούλος. Δούλος είναι μέσα στην κοινωνία και διαμέσου της κοινωνίας. Αυτό που λέει εδώ ο κ. Προυντόν για το κεφάλαιο και το προϊόν σημαίνει γι αυτόν πως από τη σκοπιά της κοινωνίας δεν υπάρχει καμιά διαφορά ανάμεσα σε καπιταλιστές και εργάτες – διαφορά που υπάρχει ακριβώς αποκλειστικά από τη σκοπιά της κοινωνίας.)

(Για τον Προυντόν, στην πολεμική του ενάντια στον Μπαστιά με τίτλο «*Δωρεάν πίστη*», όλα καταλήγουν στην επιθυμία του να αναγάγει την ανταλλαγή ανάμεσα σε κεφάλαιο και εργασία στην απλή ανταλλαγή εμπορευμάτων σαν ανταλλακτικών αξιών, στα συνθετικά στοιχεία της απλής κυκλοφορίας· κάνει δηλαδή αφαίρεση ακριβώς από την ειδοποιό διαφορά, που απ' αυτήν εξαρτιούνται όλα. Λέει: «Κάθε προϊόν γίνεται σε μια δοσμένη στιγμή κεφάλαιο, γιατί καθετί που καταναλώνεται, σε μια ορισμένη στιγμή καταναλώνεται αναπαγωγικά.» Αυτό είναι μεγάλο λάθος – αλλά ας τ' αφήσουμε. «Τι είναι αυτό που κάνει την έννοια του προϊόντος να μετατρέπεται μεμιάς στην έννοια του κεφαλαίου; [...] Είναι η *ιδέα της αξίας*. Δηλαδή το προϊόν, για να γίνει κεφάλαιο, πρέπει νάχει περάσει από μια αυθεντική εκτίμηση, να έχει αγοραστεί ή πουληθεί [...] η τιμή του να έχει συζητηθεί και καθοριστεί με κάποιες λογής νομική σύμβαση. [...] Για παράδειγμα, το πετσό θγαίνοντας από το σφαγείο είναι το προϊόν του χασάπη. [...] Το αγοράζει ο θυροσοδέψης; Αμέσως το μεταφέρει, ή [...] μεταφέρει την αξία του, στο επιχειρηματικό του κονδύλι. [...] Με την εργασία του θυροσοδέψη, το κεφάλαιο αυτό ξαναγίνεται προϊόν κλπ.» Κάθε κεφάλαιο είναι εδώ «μια *τελειωμένη αξία*.» Το χρήμα είναι η «*πιο τέλεια αξία*», η τελειωμένη αξία στην ανώτατη δύναμη. Ώστε λοιπόν: 1) Το προϊόν γίνεται κεφάλαιο με τη μετατροπή του σε αξία. Μ' άλλα λόγια, το κεφάλαιο δεν είναι παρά απλή αξία. Ανάμεσα σε κεφάλαιο και αξία δεν υπάρχει καμιά διαφορά. Γιαυτό ο Προυντόν λέει τη μια φορά εμπόρευμα (η φυσική του πλευρά, εκφρασμένη σαν προϊόν), την άλλη φορά αξία – ή καλύτερα, αφού προϋποθέτει την πράξη της αγοραπωλησίας, τιμή. 2) Καθώς το χρήμα εμφανίζεται σαν η ολοκληρωμένη μορφή της αξίας, έτσι όπως η τελευταία υπάρχει στην απλή κυκλοφορία, γιαυτό και το χρήμα είναι η αληθινή *τελειωμένη αξία*.)

[Κεφάλαιο και εργασία. Ανταλλακτική αξία και αξία
χρήσης για την ανταλλακτική αξία.]

Η μετάβαση από την απλή ανταλλακτική αξία και την κυκλοφορία της στο κεφάλαιο μπορεί να εκφραστεί και έτσι: Στην κυκλοφορία η ανταλλακτική αξία εμφανίζεται διπλά: τη μια φορά σαν εμπόρευμα, την άλλη φορά σαν χρήμα. Όταν βρίσκεται στον ένα προσδιορισμό, δεν βρίσκεται στον άλλο. Αυτό ισχύει για κάθε ξεχωριστό εμπόρευμα. Το σύνολο όμως της κυκλοφορίας, θεωρημένης καθαυτής, βρίσκεται στο ότι η ίδια ανταλλακτική αξία, η ανταλλακτική αξία σαν υποκείμενο, τοποθετεί τον εαυτό της τη μια φορά σαν εμπόρευμα, την άλλη φορά σαν χρήμα· και αποτελεί ακριβώς την κίνηση να τοποθετεί τον εαυτό της σ' αυτό τον διπλό προσδιορισμό και να διατηρεί τον εαυτό της στον καθένα από τους δυο προσδιορισμούς σαν το αντίθετό του: μέσα στο εμπόρευμα να διατηρείται σαν χρήμα, και μέσα στο χρήμα σαν εμπόρευμα. Αυτό υπάρχει καθαυτό στην απλή κυκλοφορία, αλλά δεν έχει τοποθετηθεί σ' αυτήν. Η ανταλλακτική αξία που έχει τοποθετηθεί σαν ενότητα εμπορεύματος και χρήματος είναι το κεφάλαιο· κι αυτή η ίδια η τοποθέτηση αυτής της ενότητας εμφανίζεται σαν η κυκλοφορία του κεφαλαίου. (Που όμως είναι ελικοειδής γραμμή, καμπύλη που επεκτείνεται, όχι απλός κύκλος).

Ας αναλύσουμε πρώτα τους απλούς προσδιορισμούς που περιέχονται στη σχέση κεφαλαίου και εργασίας, για να θρούμε έτσι την εσωτερική συνάρτηση τόσο αυτών των προσδιορισμών, όσο και των μετεξελίξεών τους, με τα προηγούμενα.

Η πρώτη προϋπόθεση είναι, να βρίσκεται στη μια μεριά το κεφάλαιο και στην άλλη η εργασία, και τα δυο σαν μορφές αυτοτελείς μεταξύ τους· άρα και ξένες μεταξύ τους. Η εργασία που βρίσκεται απέναντι στο κεφάλαιο είναι ξένη εργασία, και το κεφάλαιο που βρίσκεται απέναντι στην εργασία είναι ξένο κεφάλαιο. Τα άκρα που αντικρύζονται έχουν *ειδοποιό* διαφορά. Την πρώτη φορά που τοποθετήθηκε η απλή ανταλλακτική αξία, η εργασία είτε καθορισμένη με τέτοιο τρόπο που το προϊόν δεν ήταν άμεση αξία χρήσης για τον εργάτη, άμεσο μέσο συντήρησης. Αυτός ήταν ο γενικός όρος της δημιουργίας ανταλλακτικής αξίας, και της ανταλλαγής γενικά. Αλλιώς ο εργάτης θα είχε δημιουργήσει απλά ένα προϊόν – μια άμεση αξία χρήσης για-τον-εαυτό-της – αλλά όχι ανταλλακτική αξία. Ωστόσο, αυτή η ανταλλακτική αξία είχε υλοποιηθεί σ' ένα προϊόν που σαν τέτοιο είχε αξία χρήσης για άλλους και αποτελούσε αντικείμενο των αναγκών τους. Η αξία χρήσης που έχει να προσφέρει ο εργάτης απέναντι στο κεφάλαιο, που έχει λοιπόν γενικά να προσφέρει στους άλλους, δεν είναι υλοποιημένη σε κάποιο προϊόν, δεν υπάρχει καν έξω από τον ίδιο· ώστε δεν υπάρχει πραγματικά, αλλά μόνο δυνητικά, σαν ικανότητα του εργάτη. Γίνεται πραγματικότητα μόνο όταν ζητηθεί από το κεφάλαιο, όταν τεθεί σε κίνηση· γιατί η δραστηριότητα χωρίς αντικείμενο δεν είναι τίποτα – ή, το πολύ, είναι διανοητική δραστηριότητα, κι εδώ δεν πρόκειται για αυτήν. Μόλις δεχτεί την κίνηση από το κεφάλαιο, αυτή η αξία χρήσης υπάρχει σαν η καθορισμένη, παραγωγική δραστηριότητα του εργάτη· είναι η ίδια του η ζωτικότητα που προσανατολίζεται σ' ένα καθορισμένο σκοπό και γιαυτό εκδηλώνεται με καθορισμένη μορφή.

Στη σχέση κεφαλαίου και εργασίας, η ανταλλακτική αξία και η αξία χρή-

σης τοποθετούνται σε αμοιβαία σχέση: η μια πλευρά (το κεφάλαιο) υπάρχει αρχικά απέναντι στην άλλη πλευρά σαν *ανταλλακτική αξία*,* και η άλλη (η εργασία) υπάρχει σαν αξία χρήσης απέναντι στο κεφάλαιο. Στην απλή κυκλοφορία μπορεί καθένα από τα εμπορεύματα να θεωρηθεί διαδοχικά στον ένα ή τον άλλο προσδιορισμό. Και στις δυο περιπτώσεις, όταν το εμπόρευμα ισχύει σαν τέτοιο, βγαίνει από την κυκλοφορία, σαν αντικείμενο της ανάγκης, και τοποθετείται ολότελα έξω από την οικονομική σχέση. Στο μέτρο που το εμπόρευμα παγιώνεται σαν ανταλλακτική αξία – χρήμα – τείνει

* {Η αξία δεν πρέπει να νοηθεί σαν η ενότητα αξίας χρήσης και ανταλλακτικής αξίας; Καθαυτή και γι-αυτή, αποτελεί η αξία σαν τέτοια το γενικό απέναντι στην αξία χρήσης και την ανταλλακτική αξία σαν *ιδιαιτερές* της μορφές; Έχει αυτό σημασία στην πολιτική οικονομία; Η αξία χρήσης αποτελεί προϋπόθεση και στην απλή ή την καθαρή ανταλλαγή. Εδώ όμως που η ανταλλαγή γίνεται αποκλειστικά για την αμοιβαία χρήση του εμπορεύματος, η αξία χρήσης, δηλαδή το περιεχόμενο, η φυσική ιδιαιτερότητα του εμπορεύματος, σαν τέτοια δεν έχει καμιά υπόσταση σαν οικονομικός προσδιορισμός μορφής. Προσδιορισμός μορφής του εμπορεύματος είναι, αντίθετα, η ανταλλακτική αξία. Έξω απ' αυτή τη μορφή, το περιεχόμενο είναι αδιάφορο· δεν είναι περιεχόμενο της σχέσης σαν κοινωνικής σχέσης. Δεν αναπτύσσεται όμως αυτό το περιεχόμενο σαν τέτοιο μέσα σ' ένα σύστημα αναγκών και παραγωγής; Δεν εντάσσεται η αξία χρήσης σαν τέτοια στην ίδια τη μορφή, σαν καθοριστική της ίδιας της οικονομικής μορφής, πχ. στη σχέση κεφαλαίου και εργασίας; Στις διάφορες μορφές της εργασίας – γεωργία, βιομηχανία κλπ.; – Στη γαιοπρόσοδο; – Στην εποχιακή επίδραση πάνω στις τιμές των πρώτων υλών; κλπ. Αν *μόνο* η ανταλλακτική αξία σαν τέτοια έπαιζε ρόλο στην οικονομία, πώς θα μπορούσαν αργότερα να παρεμβαίνουν στοιχεία που αναφέρονται καθαρά στην αξία χρήσης, όπως αμέσως, για παράδειγμα, στο κεφάλαιο σαν πρώτη ύλη κλπ. Πώς εμφανίζεται στο Ρικάρντο ξαφνικά ουρανοκατέβαστη η φυσική σύσταση της γης; κλπ. Η λέξη *Ware* [εμπόρευμα] (στα γερμανικά *Güter* [αγαθά] ίσως σαν *denrée* [αγαθά] σ' αντιδιαστολή από *marchandise* [εμπόρευμα];) περιλαμβάνει τη σχέση. Η τιμή εμφανίζεται σαν τυπικός μόνο προσδιορισμός του εμπορεύματος. Αυτό καθόλου δεν έρχεται σ' αντίφαση με το ότι η ανταλλακτική αξία είναι ο επικρατέστερος προσδιορισμός. Αλλά η χρήση δεν παύει βέβαια επειδή καθορίζεται *αποκλειστικά* με την ανταλλαγή· αν και αποκτά βέβαια και τον ίδιο τον προσανατολισμό της μ' αυτό τον τρόπο. Σε κάθε περίπτωση, αυτό πρέπει να ερευνηθεί με ακρίβεια όταν θα εξετάζουμε την αξία· δεν πρέπει, όπως ο Ρικάρντο, απλά να κάνουμε αφαίρεση απ' αυτό, ούτε, όπως ο ανούσιος Σαι, να κάνει κανείς το σπουδαίο απλά προϋποθέτοντας τη λέξη «ωφελιμότητα». Πάνω απ' όλα θα φανεί, και πρέπει να φανεί στην ανάπτυξη των ξεχωριστών ενοτήτων, σε ποιο βαθμό η αξία χρήσης δεν μένει απλά σαν προϋποθεθειμένο υλικό, έξω από την οικονομία και τους μορφολογικούς της προσδιορισμούς, σε ποιο βαθμό εντάσσεται σ' αυτήν. Σαχλαμάρες του Προυντόν· βλέπε την «Αθλιότητα». Ένα είναι βέβαιο: στην ανταλλαγή (στην κυκλοφορία) έχουμε το εμπόρευμα – αξία χρήσης – σαν τιμή· ότι εκτός από την τιμή του είναι και εμπόρευμα, αντικείμενο της ανάγκης, είναι αυτονόητο. Οι δυο προσδιορισμοί δεν έρχονται σε καμιά σχέση μεταξύ τους, παρ'ά μόνο στο μέτρο που η ιδιαίτερη [αξία] χρήσης εμφανίζεται σαν φυσικός φραγμός του εμπορεύματος και άρα τοποθετεί το χρήμα, δηλαδή την ανταλλακτική του αξία, ταυτόχρονα σαν ύπαρξη έξω από το ίδιο το εμπόρευμα, σαν χρήμα – αλλά μόνο ως προς τη μορφή. Το χρήμα είναι το ίδιο εμπόρευμα, έχει για υλική του υπόσταση μιαν αξία χρήσης.}

προς την ίδια αμορφία, αλλά μέσα στα πλαίσια της οικονομικής σχέσης. Σε κάθε περίπτωση, στη σχέση ανταλλακτικής αξίας (απλή κυκλοφορία) τα εμπορεύματα ενδιαφέρουν μόνο στο βαθμό που έχουν ανταλλακτική αξία· από την άλλη μεριά, η ανταλλακτική τους αξία έχει μόνο παροδικό ενδιαφέρον, καθώς αίρει την μονομέρεια – την χρησιμότητα, την αξία χρήσης που αναφέρεται μόνο στο συγκεκριμένο άτομο και άρα υπάρχει άμεσα για αυτό – αλλά όχι αυτή την ίδια την αξία χρήσης· αντίθετα, την τοποθετεί και την διαμεσολαβεί – σαν αξία χρήσης για άλλους κλπ. Στο μέτρο όμως που η ανταλλακτική αξία σαν τέτοια παγιώνεται στο χρήμα, η αξία χρήσης βρίσκεται πια απέναντί της μονάχα σαν αφηρημένο χάος· και με τον αποχωρισμό ακριδώς από την υλική της υπόσταση θυθίζεται στον εαυτό της και βγαίνει από τη σφαίρα της απλής ανταλλακτικής αξίας, που ανώτατη κίνηση έχει την απλή κυκλοφορία και ανώτατη ολοκλήρωση το χρήμα. Αλλά μέσα στην ίδια αυτή σφαίρα, η διαφορά στην πραγματικότητα υπάρχει μόνο σαν επιφανειακή ανομοιότητα, καθαρά μορφολογική διάκριση. Το ίδιο το χρήμα, στην πιο παγιωμένη του μορφή, είναι κιαντό πάλι εμπόρευμα, και σαν τέτοιο διακρίνεται από τα άλλα αποκλειστικά με το ότι εκφράζει την ανταλλακτική αξία πιο ολοκληρωμένα· όμως γιαυτό ακριδώς χάνει, σαν νόμισμα, την ανταλλακτική του αξία σαν ενύπαρκτο προσδιορισμό και γίνεται απλή αξία χρήσης – αν και αξία χρήσης για την τιμολόγηση κλπ. των εμπορευμάτων. Οι προσδιορισμοί συμπίπτουν ακόμα άμεσα και διαχωρίζονται εξίσου άμεσα. Εκεί που αποκτούν αμοιβαία αυτοτέλεια, θετικά, όπως στο εμπόρευμα που γίνεται αντικείμενο της κατανάλωσης, εκεί το εμπόρευμα παύει να είναι συνθετικό στοιχείο της οικονομικής διαδικασίας· όπου αρνητικά, όπως στο χρήμα, γίνεται παραφροσύνη· η παραφροσύνη όμως σαν συνθετικό στοιχείο της οικονομίας και σαν καθοριστική της πρακτικής ζωής των λαών.

Είδαμε προηγούμενα ότι δεν μπορεί να ειπωθεί πως η ανταλλακτική αξία πραγματοποιείται στην απλή κυκλοφορία. Αυτό όμως συμβαίνει επειδή η αξία χρήσης δεν της αντιπαρατίθεται σαν τέτοια, σαν μια αξία χρήσης που καθορίζεται σαν τέτοια από την ίδια την ανταλλακτική αξία· ενώ αντίστροφα, η αξία χρήσης σαν τέτοια δεν βρίσκεται σε σχέση προς την ανταλλακτική αξία αλλά γίνεται καθορισμένη ανταλλακτική αξία μονάχα με την εφαρμογή πάνω της του κοινού στοιχείου των αξιών χρήσης – να αποτελούν χρόνο εργασίας – σαν εξωτερικού μέτρου. Η ενότητά τους διασπάται ακόμα άμεσα, και η διαφορά τους μετατρέπεται ακόμα άμεσα σε ενότητα. Πρέπει τώρα να τοποθετηθεί το ότι η αξία χρήσης σαν τέτοια γίνεται μέσα από την ανταλλακτική αξία και η ανταλλακτική αξία διαμεσολαβεί τον εαυτό της μέσα από την αξία χρήσης. Στη χρηματική κυκλοφορία είχαμε μόνο δυο διαφορετικές μορφές της ανταλλακτικής αξίας (τιμή του εμπορεύματος – χρήμα) ή μόνο διαφορετικές αξίες χρήσης (εμπόρευμα – εμπόρευμα), που για αυτές το χρήμα, η ανταλλακτική αξία, δεν είναι παρά φευγάλεα διαμεσολάβηση. Πραγματική σχέση ανταλλακτικής αξίας και αξίας χρήσης δεν υπήρχε. Γιαυτό και το εμπόρευμα σαν τέτοιο – η ιδιαιτερότητά του – είναι κι αυτό ένα αδιάφορο, απλά τυχαίο, και γενικά φανταστικό περιεχόμενο, που βρίσκεται έξω από την οικονομική μορφολογική σχέση· μ' άλλα λόγια, η οικονομική μορφολογική σχέση είναι μια επιφανειακή και μόνο μορφή, ένας τυπικός προσδιορισμός που η πραγματική του υπόσταση βρίσκεται έξω απ' αυτόν και σαν τέτοια δεν έχει καμιά σχέση μ' αυτόν· αν λοιπόν αυτός ο προσδιορισμός μορφής πρόκειται να παγιωθεί σαν τέτοιος στο χρήμα, τότε μετατρέπεται σιωπηρά σ' ένα αδιάφορο φυσικό προϊόν, ένα μέταλλο, όπου

και η τελευταία σχέση είτε προς το άτομο είτε προς τη συναλλαγή των ατόμων έχει εξαλειφθεί. Το μέταλλο σαν τέτοιο δεν εκφράζει βέβαια κοινωνικές σχέσεις· ακόμα και η νομισματική μορφή – το τελευταίο σημείο ζωής της κοινωνικής του σημασίας – έχει εξαλειφθεί σ' αυτό.

[Το χρήμα και η αξία χρήσης του (εργασία) σ' αυτή τη σχέση είναι κεφάλαιο. Μοναδική κίνηση της αξίας είναι ο αυτο-πολλαπλασιασμός της. – Η φράση ότι κανένας κεφαλαιοκράτης δε θα απασχολήσει το κεφάλαιό του χωρίς να δγάλει κέρδος.]

5

Η ανταλλακτική αξία που αντικρύζει την ίδια την αξία χρήσης τοποθετη- 10
μένη σαν πλευρά της σχέσης, την αντικρύζει σαν χρήμα· αλλά το χρήμα που
αντικρύζει την αξία χρήσης μ' αυτό τον τρόπο είναι χρήμα όχι πια στον
προσδιορισμό του χρήματος, αλλά σαν *κεφάλαιο*. Η *αξία χρήσης*, ή το εμπό-
ρευμα, που αντικρύζει το κεφάλαιο, ή την τοποθετημένη *ανταλλακτική αξία*,
δεν είναι πια το εμπόρευμα όπως εμφανιζόταν απέναντι στο χρήμα, όπου ο 15
μορφολογικός του καθορισμός ήταν εξίσου αδιάφορος όσο και το περιεχο-
μένο του, και όπου εμφανιζόταν απλά σαν κάποια υλική ουσία γενικά. 1)
Πρώτα-πρώτα, σαν αξία χρήσης για το κεφάλαιο, ώστε λοιπόν σαν ένα αν-
τικείμενο που στην ανταλλαγή μ' αυτό το κεφάλαιο δεν χάνει τον αξιακό του
προσδιορισμό – όπως τον χάνει, για παράδειγμα, το χρήμα όταν ανταλλάζε- 20
ται μ' ένα ορισμένο εμπόρευμα. Και γενικά, η μοναδική ωφελιμότητα που
μπορεί να έχει ένα αντικείμενο για το κεφάλαιο δεν μπορεί να είναι παρά να
το διατηρεί ή να το αυξάνει. Είδαμε κιόλας στο χρήμα πώς η αξία που έχει
ανεξαρτητοποιηθεί σαν τέτοια – μ' άλλα λόγια, η γενική μορφή του πλούτου
– δεν είναι ικανή για καμιά άλλη κίνηση εκτός από ποσοτική: να αυξάνεται. 25
Σύμφωνα με την έννοιά της, η αξία αυτή είναι η συμπερίληψη όλων των
αξιών χρήσης· καθώς όμως δεν είναι πάντα παρά ένα καθορισμένο ποσό
χρήματος (εδώ κεφαλαίου), το ποσοτικό της όριο βρίσκεται σε αντίφαση
προς την ποιότητά της. Άρα από τη φύση της τείνει ολοένα να ξεπεράσει το
ίδιο της το όριο. (Σαν καταναλωτικός πλούτος, πχ. την περίοδο της ρωμαϊ- 30
κής αυτοκρατορίας, εμφανίζεται άρα σαν σπατάλη χωρίς όρια, που ζητά να
υψώσει και την απόλαυση στη φανταστική απουσία κάθε ορίου καταδροχθί-
ζοντας σαλάτα με μαργαριτάρια κλπ.) Ήδη γι αυτό το λόγο, για την αξία
που κρατιέται στη μορφή της αξίας η αυτο-διατήρηση συμπίπτει με την αύ-
ξηση· και η αξία δεν διατηρεί τον εαυτό της παρά ακριβώς με το να ξεπερνά 35
ολοένα το ποσοτικό της όριο, που βρίσκεται σε αντίφαση προς τον μορφο-
λογικό της προσδιορισμό, προς την εσωτερική της γενικότητα. Έτσι, ο
πλουτισμός είναι αυτοσκοπός. Η στοχοκαθοριστική δραστηριότητα του κε-
φαλαίου δεν μπορεί να είναι άλλη από τον πλουτισμό, δηλαδή την μεγέθυ-
ση, την αύξηση του εαυτού του. Ένα καθορισμένο χρηματικό ποσό (και το 40
χρήμα υπάρχει για τον κάτοχό του πάντα σε μια καθορισμένη ποσότητα και
μόνο, βρίσκεται πάντα σαν καθορισμένο χρηματικό ποσό) (αυτό να αναπτυ-
χθεί ήδη στο κεφάλαιο για το χρήμα) μπορεί νάναι πέρα για πέρα αρκετό
για μια ορισμένη κατανάλωση, όπου ακριβώς παύει να είναι χρήμα. Σαν
αντιπρόσωπος όμως του γενικού πλούτου δεν μπορεί να είναι αρκετό. Και 45

σαν ποσοτικά καθορισμένο ποσό, περιορισμένο ποσό, δεν είναι παρά περιορισμένος αντιπρόσωπος του γενικού πλούτου, ή αντιπρόσωπος ενός περιορισμένου πλούτου, που η έκτασή του είναι όση ακριβώς και η ανταλλακτική του αξία – μετριέται με ακρίβεια από την τελευταία. Το χρήμα δεν έχει
5 λοιπόν με κανένα τρόπο την ικανότητα που θάπρεπε να έχει σύμφωνα με τη γενική του έννοια, να αγοράζει όλες τις απολαύσεις, όλα τα εμπορεύματα, την ολότητα των ουσιών του πλούτου· δεν είναι «συμπερίληψη όλων των πραγμάτων» κλπ. Διατηρημένο σαν πλούτος, σαν γενική μορφή του πλούτου, σαν αξία που ισχύει σαν αξία, το χρήμα είναι λοιπόν η αδιάκοπη τάση
10 να ξεπερνά το ποσοτικό του όριο: ατέρμονη διαδικασία. Η ζωτικότητά του βρίσκεται αποκλειστικά στο ότι *διατηρείται* σαν ανταλλακτική αξία που ισχύει γι-αυτήν, σε διάκριση από την αξία χρήσης, μόνο με τον *αδιάκοπο πολλαπλασιασμό* του. (Οι κ.κ. οικονομολόγοι συναντούν διαβολομένες δυσκολίες στο θεωρητικό πέρασμα από την αυτο-διατήρηση της αξίας με τη
15 μορφή του κεφαλαίου στον πολλαπλασιασμό της: ειδικότερα, στον πολλαπλασιασμό που ανήκει στον θεμελιακό προσδιορισμό της αξίας και δεν είναι απλή περίπτωση ή αποτέλεσμα. Βλέπε πχ. τον *Στορχ*, πώς παρεμβάλλει αυτό τον θεμελιακό προσδιορισμό μ' ένα επίρρημα «ουσιαστικά». Βέβαια οι οικονομολόγοι προσπαθούν να φέρουν αυτό τον προσδιορισμό στη σχέση του
20 κεφαλαίου σαν ουσιαστικό· αλλά όταν αυτό δεν γίνεται με τη χοντροκομμένη μορφή να ορίζουν το κεφάλαιο σαν κάτι που δίνει κέρδος – όπου η αύξηση του κεφαλαίου έχει ήδη τοποθετηθεί η ίδια σαν *ιδιαίτερη οικονομική μορφή* στο κέρδος – τότε δε γίνεται παρά λαθραία και πολύ αδύναμα· όπως θα
25 δείξουμε αργότερα, με μια σύντομη επισκόπηση όλων αυτών που δίδαξαν οι οικονομολόγοι σχετικά με τον καθορισμό της έννοιας του κεφαλαίου. Η φλυαρία ότι κανείς δε θα απασχολούσε το κεφάλαιό του χωρίς να θγάζει κέρδος καταλήγει είτε στην ανοησία ότι οι καλοί μας κεφαλαιοκράτες θάμεναν κεφαλαιοκράτες και *χωρίς* να απασχολούν το κεφάλαιό τους· είτε σ' ένα πολύ φτηνό τρόπο να πει κανείς ότι η επικερδής απασχόληση ανήκει στην
30 έννοια του κεφαλαίου. Ωραία. Τότε αυτό θάπρεπε ακριβώς να αποδειχτεί.) – Το χρήμα σαν χρηματικό ποσό μετριέται με την ποσότητά του. Αυτός ο μετρημένος χαρακτήρας βρίσκεται σ' αντίφαση με τον προσδιορισμό του χρήματος, που πρέπει να προσανατολίζεται στο άπειρο. Όλα όσα λέγονται εδώ για το χρήμα ισχύουν ακόμα πιο πολύ για το κεφάλαιο, όπου το χρήμα
35 ουσιαστικά για πρώτη φορά αναπτύσσεται στον ολοκληρωμένο του προσδιορισμό. Σαν αξία χρήσης, δηλαδή σαν ωφέλιμο, το μόνο πράγμα που μπορεί να βρίσκεται απέναντι στο κεφάλαιο σαν τέτοιο είναι εκείνο που το αυξάνει, το πολλαπλασιάζει και άρα το διατηρεί σαν κεφάλαιο.

[Το κεφάλαιο ως προς το υλικό του είναι αντικειμενοποιημένη εργασία. Αντίθεσή του είναι η ζωντανή παραγωγική εργασία (που διατηρεί δηλαδή και αυξάνει την αξία). – Παραγωγική εργασία και εργασία σαν παροχή υπηρεσιών. – Παραγωγική και μη-παραγωγική εργασία. Ά. Σμιθ κλπ. – Κλοπή με την έννοια του Λώντερνταιηλ και παραγωγική εργασία.]

5

2) Το κεφάλαιο ως προς την έννοιά του είναι χρήμα· χρήμα όμως που δεν υπάρχει πια με την απλή μορφή του χρυσού και αργύρου, ούτε πια σαν χρήμα σε αντίθεση προς την κυκλοφορία, αλλά με τη μορφή όλων των ου- 10
σιών – των εμπορευμάτων. Σ' αυτό το βαθμό, σαν κεφάλαιο δεν βρίσκεται άρα σε αντίθεση προς την αξία χρήσης, αλλά υπάρχει – έξω από το χρήμα – ακριβώς σε αξίες χρήσης και μόνο. Αυτές τώρα οι ίδιες οι ουσίες του είναι λοιπόν παροδικές, και δε θα είχαν ούτε ανταλλακτική αξία αν δεν είχαν αξία χρήσης· όμως σαν αξίες χρήσης χάνουν την αξία τους, διαλύονται με 15
την απλή φυσική εναλλαγή της ύλης αν δεν χρησιμοποιηθούν πραγματικά· και όταν χρησιμοποιηθούν πραγματικά, τότε είναι που εξαφανίζονται σ' αλήθεια. Απ' αυτή την άποψη, το αντίθετο του κεφαλαίου δεν μπορεί να είναι κι αυτό πάλι ένα ιδιαίτερο εμπόρευμα· γιατί σαν τέτοιο δεν αποτελεί αντίθεση προς το κεφάλαιο, αφού η ίδια η υλική υπόσταση του κεφαλαίου 20
είναι η αξία χρήσης· το κεφάλαιο δεν είναι το ένα ή το άλλο εμπόρευμα, αλλά κάθε εμπόρευμα. Η κοινή υπόσταση όλων των εμπορευμάτων – δηλαδή η υπόστασή τους όχι πάλι σαν το υλικό τους περιεχόμενο, ο υλικός τους δηλαδή προσδιορισμός, αλλά η κοινή τους υπόσταση σαν *εμπορευμάτων και ανταλλακτικών αξιών* – είναι ότι αποτελούν *αντικειμενοποιημένη εργασία*. 25
{Αλλά γι αυτή την οικονομική (κοινωνική) υπόσταση των αξιών χρήσης, τον οικονομικό τους δηλαδή προσδιορισμό σαν περιεχόμενο σ' αντιδιαστολή προς τη μορφή τους (μ' αυτή τη μορφή αποτελούν αξία, γιατί αποτελούν καθορισμένη ποσότητα αυτής της εργασίας) μπορεί να γίνει λόγος μόνο όταν αναζητηθεί η αντίθεση προς αυτές. Όσο για τις φυσικές ανομοιότητες 30
των αξιών χρήσης, καμιά απ' αυτές δεν εμποδίζει το κεφάλαιο να εγκατασταθεί στην αξία χρήσης, να την κάνει δικό του σώμα, γιατί καμιά δεν αποκλείει τον προσδιορισμό της ανταλλακτικής αξίας και του εμπορεύματος.} Το μόνο πράγμα που διαφέρει από την *αντικειμενοποιημένη εργασία* είναι η εργασία που *δεν έχει αντικειμενοποιηθεί* αλλά ακόμα αντικειμενοποιείται, η 35
εργασία σαν υποκειμενικότητα. Μ' άλλα λόγια η *αντικειμενοποιημένη*, δηλαδή *υπαρκτή στο χώρο εργασίας*, μπορεί και να αντιπαρατεθεί σαν *παρωχημένη εργασία στην χρονικά υπαρκτή*. Στο μέτρο που πρέπει να υπάρχει χρονικά, σαν ζωντανή εργασία, η εργασία μπορεί να υπάρχει μόνο σαν *ζωντανό υποκείμενο*, όπου υπάρχει σαν ικανότητα, σαν δυνατότητα· άρα σαν *εργά-* 40
της. Άρα η μοναδική *αξία χρήσης* που μπορεί να αποτελεί αντίθεση στο κεφάλαιο είναι η *εργασία* (και μάλιστα η *εργασία που δημιουργεί αξίες, δηλαδή η παραγωγική εργασία*. Με την περιθωριακή αυτή παρατήρηση προ- τρέχουμε· πρέπει πρώτα να την αναπτύξουμε, σιγά-σιγά. Η εργασία σαν απλή παροχή υπηρεσιών για την ικανοποίηση άμεσων αναγκών δεν έχει κα- 45
μιά σχέση με το κεφάλαιο, γιατί το κεφάλαιο δεν την αναζητά. Όταν ένας καπιταλιστής βάζει να του κόψουν ξύλα για να ψήσει τη μπριζόλα του, τότε όχι μόνο ο ξυλοκόπος με τον καπιταλιστή αλλά κι εκείνος με τον ξυλοκόπο βρίσκεται στη σχέση της απλής ανταλλαγής. Ο ξυλοκόπος τού παρέχει τις

υπηρεσίες του, μια αξία χρήσης, που δεν αυξάνει το κεφάλαιο αλλά το κεφάλαιο καταναλώνεται μέσα σ' αυτήν· και ο καπιταλιστής τού δίνει σ' αντάλλαγμα ένα άλλο εμπόρευμα, με τη μορφή του χρήματος. Το ίδιο γίνεται με όλες τις υπηρεσίες που οι εργάτες ανταλλάζουν άμεσα με το χρήμα άλλων προσώπων, και που καταναλώνονται από τα πρόσωπα αυτά. Αυτό είναι κατανάλωση του εισοδήματος, που σαν τέτοια ανήκει πάντα στην απλή κυκλοφορία· δεν είναι κατανάλωση του κεφαλαίου. Καθώς ο ένας συμβαλλόμενος δεν αντικρύζει τον άλλο σαν κεφαλαιοκράτης, αυτή η παροχή υπηρεσιών δεν μπορεί να υπαχθεί στην κατηγορία της παραγωγικής εργασίας.

10 Από την πόρνη μέχρι τον πάπα, υπάρχει ολόκληρη μάζα τέτοιου συρφετού. Αλλά και το τίμιο και «εργαζόμενο» λούμπεν-προλεταριάτο ανήκει εδώ· πχ. οι μεγάλες ορδές ανθρώπων για δουλιές του ποδαριού στις πόλεις-λιμάνια κλπ. Αυτός που αντιπροσωπεύει το χρήμα απαιτεί τις υπηρεσίες αποκλειστικά για την αξία χρήσης τους, που αμέσως εξαφανίζεται γι αυτόν· ο βοηθός του όμως απαιτεί το χρήμα· κι αφού αυτός που παρέχει το χρήμα ενδιαφέρεται για το εμπόρευμα κι αυτός που παρέχει το εμπόρευμα ενδιαφέρεται για το χρήμα, εκπροσωπούν ο ένας απέναντι στον άλλο απλά και μόνο τις δυο πλευρές της απλής κυκλοφορίας· ξεκάθαρο είναι πάντα πως ο βοηθός, σαν αυτός που ενδιαφέρεται για το χρήμα, άρα άμεσα για τη γενική μορφή του πλούτου, προσπαθεί να πλουτίσει σε βάρος του αυτοσχέδιου φίλου του – πράγμα που αρρωσταίνει τον τελευταίο, ένα ψυχρό υπολογιστή, τόσο περισσότερο, όσο οι υπηρεσίες αυτές που τώρα χρειάζεται πρέπει ν' αποδοθούν αποκλειστικά στη γενικά-ανθρώπινη αδυναμία του, και με κανένα τρόπο δεν τις χρειάζεται σαν κεφαλαιοκράτης. Ο Ά. Σμιθ είχε στην ουσία δίκιο με τη διάκρισή του ανάμεσα σε παραγωγική και μη-παραγωγική εργασία – δίκιο από τη σκοπιά της αστικής πολιτικής οικονομίας. Οι αντιρρήσεις των άλλων οικονομολόγων είτε είναι για τα σκουπίδια (πχ. οι Στορχ και Σήνιορ είναι ακόμα πιο ξεφτιλισμένοι), ότι δηλαδή κάθε δράση, ωστόσο, κάτι κάνει – σύγχυση λοιπόν ανάμεσα στο προϊόν με τη φυσική του και με την οικονομική έννοια· μ' αυτό τον τρόπο και ο πορτοφολάς είναι παραγωγικός εργάτης, αφού έμμεσα παράγει διδλία ποινικού δικαίου· (τουλάχιστο, αυτή η συλλογιστική είναι εξίσου σωστή όσο κι όταν ένας δικαστής ονομάζεται παραγωγικός εργάτης επειδή προστατεύει από την κλεψιά). Είτε, οι σύγχρονοι οικονομολόγοι έχουν γίνει τέτοιοι αυλοκόλακες του αστού, που θέλουν να τον διαφωτίσουν πως όταν κάποιος του ψειρίζει το κεφάλι ή του χαϊδεύει την ουρά, αυτό είναι τάχα παραγωγική εργασία, γιατί για παράδειγμα η δεύτερη αυτή κίνηση θα κάνει το χοντροκέφαλό του πιο ευδιάθετο την άλλη μέρα στο γραφείο. Γιαυτό είναι απόλυτα σωστό – αλλά και χαρακτηριστικό ταυτόχρονα – ότι για τους συνεπείς οικονομολόγους οι εργάτες πχ. σε καταστήματα ειδών πολυτελείας είναι παραγωγικοί εργάτες, παρόλο που τα υποκείμενα που καταναλώνουν τέτοια είδη στιγματίζονται ρητά σαν μη-παραγωγικοί κηφήνες. Η αλήθεια είναι πως οι εργάτες αυτοί είναι, πραγματικά, παραγωγικοί, στο βαθμό που αυξάνουν το κεφάλαιο του αφεντικού τους· μη-παραγωγικοί ως προς το υλικό αποτέλεσμα της δουλειάς τους. Στην πραγματικότητα βέβαια, ο «παραγωγικός» αυτός εργάτης ενδιαφέρεται για τα σκουπίδια που αναγκάζεται να φτιάχνει άλλο τόσο όσο κι ο ίδιος ο κεφαλαιοκράτης που τον απασχολεί, και δεν του καίγεται καρφί γι αυτή τη σαβούρα. Ακριβέστερα όμως, βλέπουμε πραγματικά ότι ο αληθινός ορισμός του παραγωγικού εργάτη είναι: ένας άνθρωπος που δε χρειάζεται και δεν απαιτεί περισσότερα απ' αυτά ακριβώς που χρειάζονται για να τον κάνουν

ικανό να αποδώσει στον καπιταλιστή του το μεγαλύτερο δυνατό όφελος. Όλα αυτά είναι κουταμάρες. Παρέκβαση. Να ξαναγυρίσουμε όμως πιο λεπτομερειακά στο ζήτημα του παραγωγικού και μη-παραγωγικού.)

[Οι δυο διαφορετικές διαδικασίες στην ανταλλαγή του κεφαλαίου με εργασία. (Εδώ το ίδιο το αντάλλαγμα του κεφαλαίου, μαζί με την αξία χρήσης του, ανήκει στον οικονομικό μορφολογικό καθορισμό κλπ.)]

5

Η αξία χρήσης που αντικρύζει το κεφάλαιο σαν την τοποθετημένη ανταλλακτική αξία είναι η εργασία. Το κεφάλαιο ανταλλάσσεται, μ' άλλα λόγια υπάρχει σ' αυτό τον καθορισμό μόνο σε σχέση προς το μη-κεφάλαιο, την άρνηση του κεφαλαίου, μόνο σε σχέση μ' αυτή την άρνηση είναι κεφάλαιο· το πραγματικό μη-κεφάλαιο είναι η εργασία.

Όταν εξετάζουμε την ανταλλαγή ανάμεσα σε κεφάλαιο και εργασία, βλέπουμε ότι η ανταλλαγή αυτή διασπάται σε δυο όχι μόνο τυπικά, αλλά και ποιοτικά διαφορετικές, και μάλιστα αντίθετες διαδικασίες:

15

1) Ο εργάτης ανταλλάζει το εμπόρευσμά του, την εργασία, την αξία χρήσης – που σαν εμπόρευμα έχει, όπως όλα τα άλλα εμπορεύματα, και μια τιμή – με ένα καθορισμένο ποσό ανταλλακτικών αξιών, καθορισμένο ποσό χρήματος που του παραχωρεί το κεφάλαιο.

2) Ο κεφαλαιοκράτης παίρνει σ' αντάλλαγμα την ίδια την εργασία, την εργασία σαν δραστηριότητα που δημιουργεί αξίες, σαν παραγωγική εργασία· εισπράττει δηλαδή την παραγωγική δύναμη που διατηρεί και πολλαπλασιάζει το κεφάλαιο, και που μ' αυτό τον τρόπο γίνεται παραγωγική και αναπαραγωγική δύναμη του κεφαλαίου, δύναμη που ανήκει στο ίδιο το κεφάλαιο.

25

Ο αποχωρισμός αυτών των δυο διαδικασιών είναι τόσο φανερός που αυτές μπορούν να διαχωρίζονται και χρονικά, και δεν είναι καθόλου υποχρεωτικό να συμπίπτουν. Η πρώτη διαδικασία μπορεί να έχει ολοκληρωθεί, και τις πιο πολλές φορές έχει ως ένα βαθμό ολοκληρωθεί, πριν αρχίσει καν η δεύτερη. Η ολοκλήρωση της δεύτερης πράξης προϋποθέτει την ολοκλήρωση του προϊόντος. Η πληρωμή του εργατικού μισθού δεν μπορεί να περιμένει αυτή την ολοκλήρωση. Θα δούμε μάλιστα, ότι το να μην περιμένει αυτή την ολοκλήρωση αποτελεί ουσιαστικό προσδιορισμό της σχέσης.

Στην απλή ανταλλαγή, την κυκλοφορία, δεν υπάρχει αυτή η διπλή διαδικασία. Όταν το εμπόρευμα α ανταλλάσσεται με το χρήμα β , κι αυτό πάλι με το εμπόρευμα γ – τον αρχικό στόχο της ανταλλαγής για το α – που έχει προορισμό την κατανάλωση, τότε η χρήση του εμπορεύματος γ , η κατανάλωσή του, βρίσκεται ολότελα έξω από την κυκλοφορία· δεν ενδιαφέρει καθόλου τη μορφή της σχέσης· βρίσκεται πέρα από την ίδια την κυκλοφορία και αποτελεί ένα καθαρά υλικό ενδιαφέρον, που δεν εκφράζει πια παρά μια σχέση του ατόμου A, στη φυσικότητά του, προς ένα αντικείμενο της εξατομικευμένης του ανάγκης. Τι θα κάνει το άτομο A με το εμπόρευμα γ είναι ένα ζήτημα που βρίσκεται έξω από την οικονομική σχέση. Εδώ, αντίστροφα, η αξία χρήσης αυτού που αποκτήθηκε στην ανταλλαγή με το χρήμα εμφανίζεται σαν ιδιαίτερη οικονομική σχέση, και η καθορισμένη χρήση αυτού που αποκτήθηκε στην ανταλλαγή με το χρήμα αποτελεί τον τελικό σκοπό και των

45

δυο διαδικασιών. Αυτό λοιπόν διαφοροποιεί ήδη, ως προς τη μορφή, την ανταλλαγή ανάμεσα σε κεφάλαιο και εργασία από την απλή ανταλλαγή – είναι δυο διαφορετικές διαδικασίες.

Αν εξετάσουμε τώρα, παραπέρα, πώς διαφέρει η ανταλλαγή ανάμεσα σε κεφάλαιο και εργασία από την απλή ανταλλαγή (κυκλοφορία) ως προς το περιεχόμενο, βλέπουμε ότι η διαφορά αυτή δεν προέρχεται από κάποια εξωτερική σχέση ή σύγκριση· αλλά ότι στην ολότητα της διαδικασίας της απλής ανταλλαγής η δεύτερη μορφή διαφοροποιείται μόνη της από την πρώτη, και περιλαμβάνει την ίδια τη σύγκριση. Η διαφορά της δεύτερης πράξης από την πρώτη – η δεύτερη πράξη είναι δηλαδή η ιδιαίτερη διαδικασία ιδιοποίησης της εργασίας από το κεφάλαιο – είναι ακριβώς η διαφορά της ανταλλαγής ανάμεσα σε κεφάλαιο και εργασία από την ανταλλαγή όπως την διαμεσολαβεί το χρήμα ανάμεσα σε εμπορεύματα. Στην ανταλλαγή ανάμεσα σε κεφάλαιο και εργασία η πρώτη πράξη είναι μια ανταλλαγή, εντάσσεται ολό-
15 τελα στη συνηθισμένη κυκλοφορία· η δεύτερη είναι μια διαδικασία ποιοτικά διαφορετική από την ανταλλαγή, και μόνο καταχρηστικά θα μπορούσε καν να ονομαστεί ανταλλαγή οποιασδήποτε λογής. Αντιπαράκειται άμεσα στην ανταλλαγή· είναι στην ουσία της διαφορετική κατηγορία.

[Κεφάλαιο και σύγχρονη γαιοκτησία. – Ουαίηκφλντ.]

20 {Κεφάλαιο. I. Γενικότητα: 1) α) Γένεση του κεφαλαίου από το χρήμα. 6) Κεφάλαιο και εργασία (διαμεσολαβείται από ξένη εργασία). γ) Τα στοιχεία του κεφαλαίου, αναλυμένα σύμφωνα με τη σχέση τους προς την εργασία (προϊόν· πρώτη ύλη· εργαλείο δουλειάς). 2) *Επιμερισμός του κεφαλαίου*:
25 α) Κυκλοφορούν κεφάλαιο. Πάγιο κεφάλαιο. Κυκλοφορία του κεφαλαίου. 3) *Η ατομικότητα του κεφαλαίου*. Κεφάλαιο και κέρδος. Κεφάλαιο και τόκος. Το κεφάλαιο σαν αξία, σε διάκριση από τον εαυτό του σαν τόκο και κέρδος.

II. *Ειδικότητα*: 1) Συσώρευση των κεφαλαίων. 2) Ανταγωνισμός των κεφαλαίων. 3) Συγκέντρωση των κεφαλαίων (η ποσοτική διαφορά του κεφα-
30 λαίου σαν ταυτόχρονα ποιοτική, σαν μέτρο του μεγέθους και της επίδρασής του).

III. *Ατομικότητα*: 1) Το κεφάλαιο σαν πίστη. 2) Το κεφάλαιο σαν μετοχικό κεφάλαιο. 3) Το κεφάλαιο σαν χρηματαγορά. Στη χρηματαγορά το κεφάλαιο έχει τοποθετηθεί στην ολότητά του· εδώ καθορίζει τις τιμές, είναι εργοδοτικό, ρυθμίζει την παραγωγή, μ' ένα λόγο αποτελεί πηγή της παραγωγής·
35 αλλά το κεφάλαιο, που όχι μόνο παράγει τον εαυτό του (υλικά: με τη βιομηχανία, τοποθετώντας τις τιμές, αναπτύσσοντας τις παραγωγικές δυνάμεις) αλλά είναι ταυτόχρονα και δημιουργός αξιών, πρέπει να δημιουργήσει μια ειδικά-διαφοροποιημένη από το κεφάλαιο αξία ή μορφή πλούτου. Αυτή είναι η γαιοπρόσδος. Είναι η μοναδική αξιοδημιουργία του κεφαλαίου που
40 είναι αξία διαφοροποιημένη από τον εαυτό του, από τη δική του παραγωγή. Από τη φύση του, όπως και ιστορικά, το κεφάλαιο είναι ο δημιουργός της σύγχρονης γαιοκτησίας, της γαιοπρόσδου· όπως άρα και η δράση του εμφανίζεται σαν διάλυση της παλιάς μορφής της γαιοκτησίας. Η νέα μορφή
45 γεννιέται με τη δράση του κεφαλαίου πάνω στην παλιά. Το κεφάλαιο δη-

μουργεί τη γαιοκτησία, από μια άποψη σαν δημιουργός της σύγχρονης γεωργίας. Γιαυτό στις οικονομικές σχέσεις της σύγχρονης γαιοκτησίας, που εμφανίζεται σαν μια διαδικασία: γαιοπρόσοδος – κεφάλαιο – μισθωτή εργασία (η μορφή του συλλογισμού μπορεί να βοηθεί και διαφορετικά: σαν μισθωτή εργασία – κεφάλαιο – γαιοπρόσοδος· αλλά το κεφάλαιο πρέπει πάντοτε να εμφανίζεται σαν ο ενεργός μέσος όρος) έχει τοποθετηθεί η εσωτερική δομή της σύγχρονης κοινωνίας, δηλαδή το κεφάλαιο στην ολότητα των σχέσεών του. Το ερώτημα τώρα είναι, πώς προκύπτει η μετάβαση από τη γαιοκτησία στη μισθωτή εργασία; (Η μετάβαση από τη μισθωτή εργασία στο κεφάλαιο προκύπτει από μόνη της· μια και το τελευταίο έχει ξαναγυρίσει 10 εδώ στο ενεργό του θεμέλιο.) Ιστορικά, η μετάβαση είναι αναμφισβήτητη. Βρίσκεται ήδη στο ότι η γαιοκτησία είναι προϊόν του κεφαλαίου. Γιαυτό βρίσκουμε παντού, ότι εκεί που με την επίδραση του κεφαλαίου πάνω στις παλιότερες μορφές της γαιοκτησίας η τελευταία μετατρέπεται σε χρηματική πρόσοδο (το ίδιο, με διαφορετικό τρόπο, γίνεται εκεί που δημιουργείται ο 15 σύγχρονος αγρότης) και άρα η γεωργία, καθώς διεξάγεται από το κεφάλαιο, μετατρέπεται ταυτόχρονα σε βιομηχανική γεωπονία, εκεί αναγκαστικά οι μικροενοικιαστές γης, οι δουλοπάροικοι, οι αγγαρικοί, οι κολλήγοι, οι υποταχτικοί κλπ. γίνονται μεροκαματιάρηδες, μισθωτοί εργάτες· ώστε η *μισθωτή εργασία* στην ολότητά της δημιουργείται για πρώτη φορά με τη δράση 20 του κεφαλαίου πάνω στη γαιοκτησία – και ύστερα, αφού σχηματιστεί σαν μορφή, από τον ίδιο τον γαιοκτήμονα. Αυτός τότε, όπως γράφει ο Στιούαρτ, ξεκαθαρίζει ο ίδιος τη γη από τα περίσσια της στόματα, χωρίζει τα παιδιά της γης από το στήθος που τα μεγάλωσε, κι έτσι μετατρέπει ο ίδιος τη γεωργική εργασία, που από τη φύση της εμφανίζεται σαν άμεση πηγή 25 επιδίωξης, σε έμμεση πηγή επιδίωξης, καθαρά εξαρτημένη από κοινωνικές σχέσεις. (Η αλληλεξάρτηση πρέπει πρώτα να έχει διαμορφωθεί στην καθαρή της μορφή, μόνο τότε μπορεί να γίνει σκέψη για πραγματική κοινωνική συλλογικότητα. Όλες οι σχέσεις σαν τοποθετημένες από την κοινωνία, όχι σαν καθορισμένες από τη φύση.) Έτσι μόνο γίνεται για πρώτη φορά δυνατή η 30 χρησιμοποίηση της επιστήμης και αναπτύσσεται στην πληρότητά της η παραγωγική δύναμη. Χωρίς αμφιβολία λοιπόν, η *μισθωτή εργασία* στην *κλασική* της μορφή, σαν σχέση που διαπερνά την κοινωνία σ' όλη της την έκταση και κάνει τον εαυτό της έδαφος όπου στηρίζεται η κοινωνία αντί για τη γη, δημιουργείται για πρώτη φορά από τη σύγχρονη γαιοκτησία, δηλαδή από 35 την γαιοκτησία σαν αξία δημιουργημένη από το ίδιο το κεφάλαιο. Γιαυτό λοιπόν η γαιοκτησία οδηγεί πίσω στη μισθωτή εργασία. Από μια άποψη, η γαιοκτησία δεν είναι παρά η μεταφορά της μισθωτής εργασίας από τις πόλεις στην ύπαιθρο – άρα η μισθωτή εργασία απλωμένη σ' όλη την επιφάνεια της κοινωνίας. Ο παλιός γαιοκτήμονας, αν είναι πλούσιος, δε χρειάζεται 40 κανένα κεφαλαιοκράτη για να γίνει σύγχρονος γαιοκτήμονας. Δε χρειάζεται παρά να μετατρέψει τους εργάτες του σε μισθωτούς εργάτες, και ν' αρχίσει να παράγει για κέρδος και όχι για εισόδημα. Τότε στο πρόσωπό του έχει προϋποτεθεί ο σύγχρονος αγρομισθωτής και ο σύγχρονος γαιοκτήμονας. Αυτό όμως δεν είναι απλή διαφορά μορφής, αλλαγή στη μορφή του εισοδή- 45 ματός του ή στη μορφή πληρωμής του εργάτη, αλλά προϋποθέτει ένα συνολικό μετασχηματισμό του ίδιου του τρόπου παραγωγής (της γεωργίας)· άρα έχει προϋποθέσεις που βασίζονται σε μια καθορισμένη ανάπτυξη της βιομηχανίας, του εμπορίου και της επιστήμης, μ' ένα λόγο των παραγωγικών δυνάμεων. Όπως και γενικά η παραγωγή που βασίζεται στο κεφάλαιο και τη 50

μισθωτή εργασία δεν διαφέρει από άλλους τρόπους παραγωγής μόνο στη μορφή, αλλά προϋποθέτει εξίσου και μια συνολική επανάσταση και ανάπτυξη της υλικής παραγωγής. Αν και το κεφάλαιο μπορεί να φτάσει σε πλήρη ανάπτυξη σαν εμπορικό κεφάλαιο (απλά σε μικρότερη κλίμακα) χωρίς αυτόν μετασχηματισμό της γαιοκτησίας, ωστόσο δεν μπορεί να αναπτυχθεί σαν βιομηχανικό κεφάλαιο. Ακόμα και η ανάπτυξη της μανιφακτούρας προϋποθέτει την αρχή της διάλυσης των παλιών οικονομικών σχέσεων γαιοκτησίας. Από την άλλη μεριά, μόνο με τη μεγάλη ανάπτυξη της σύγχρονης βιομηχανίας ξεπερνά απ' αυτή τη σποραδική διάλυση η νέα μορφή στην ολότητα και σ' όλη την έκτασή της· κι αυτή πάλι η ανάπτυξη συντελείται όλο και πιο γοργά, ανάλογα με την ανάπτυξη της σύγχρονης γεωργίας και της αντίστοιχης μορφής ιδιοκτησίας, των αντίστοιχων οικονομικών σχέσεων. Γιαυτό η Αγγλία απ' αυτή την άποψη είναι παράδειγμα για τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Όμοια: αν η πρώτη μορφή της βιομηχανίας, η μεγάλη μανιφακτούρα, προϋποθέτει ήδη τη διάλυση της γαιοκτησίας, τότε και η τελευταία καθορίζεται με τη σειρά της από την προηγούμενη υποδεέστερη ανάπτυξη του κεφαλαίου, στις ανεξέλικτες (μυσαιωνικές) ακόμα μορφές του, και ταυτόχρονα από την επίδραση της μανιφακτούρας, που μαζί με το εμπόριο ανθούσε σε άλλες χώρες (έτσι επιδρά η Ολλανδία πάνω στην Αγγλία τον 16ο και το πρώτο μισό του 17ου αιώνα). Στις ίδιες αυτές τις χώρες η διαδικασία είχε ήδη συντελεστεί, η γεωργία είχε θυσιαστεί για χάρη της κτηνοτροφίας, και τα σιτηρά τα προμηθεύονταν από καθυστερημένες χώρες όπως η Πολωνία κλπ. με εισαγωγές (πάλι η Ολλανδία). Πρέπει να σημειωθεί ότι οι νέες παραγωγικές δυνάμεις και σχέσεις παραγωγής δεν αναπτύσσονται από το μηδέν, ούτε πέφτουν από τον ουρανό, ούτε δγαίνονται από τους κόλπους της αυτο-τοποθετούμενης Ιδέας· αντίθετα, αναπτύσσονται μέσα στην – και σε αντίθεση προς – την υπαρκτή εξέλιξη της παραγωγής και τις πατροπαράδοτες, παραδοσιακές σχέσεις ιδιοκτησίας. Αν στο ολοκληρωμένο αστικό σύστημα κάθε οικονομική σχέση προϋποθέτει την άλλη στην αστική-οικονομική μορφή, κι έτσι κάθε αποτέλεσμα είναι ταυτόχρονα και προϋπόθεση, τότε αυτό συμβαίνει σε κάθε οργανικό σύστημα. Το ίδιο αυτό το οργανικό σύστημα, σαν ολότητα, έχει τις προϋποθέσεις του· και η ανάπτυξή του σε ολότητα βρίσκεται ακριβώς στην καθυπόταξη όλων των στοιχείων της κοινωνίας, ή στη διαμόρφωση απ' αυτά των οργάνων που ακόμα του λείπουν. Έτσι γίνεται ολότητα ιστορικά. Αυτή η διαμόρφωση σε ολότητα αποτελεί ένα συνθετικό στοιχείο της διαδικασίας του, της εξέλιξής του. – Από την άλλη μεριά, όταν μέσα σε μια κοινωνία έχουν αναπτυχθεί οι σύγχρονες σχέσεις παραγωγής, δηλαδή το κεφάλαιο στην ολότητά του, κι αυτή η κοινωνία κυριεύει τώρα μια νέα περιοχή, όπως γίνεται πχ. στις αποικίες, τότε βρίσκει – βρίσκει δηλαδή ο αντιπρόσωπός της, ο κεφαλαιοκράτης – ότι το κεφάλαιό του παύει να είναι κεφάλαιο χωρίς τη μισθωτή εργασία, και ότι μια από τις προϋποθέσεις της τελευταίας είναι όχι μόνο η γαιοκτησία γενικά, αλλά η σύγχρονη γαιοκτησία· η γαιοκτησία που είναι ακριβή, σαν κεφαλαιοποιημένη πρόσδοδος, και σαν τέτοια αποκλείει την άμεση χρήση της γης από τα άτομα. Να η ρίζα της αποικιακής θεωρίας του *Ουαίηκφηντ*, που την εφάρμοσε στην πράξη η αγγλική κυβέρνηση στην Αυστραλία. Εδώ η ιδιοκτησία της γης ακριβαίνει τεχνητά, για να μετατραπούν οι εργάτες σε μισθωτούς εργάτες, για να δράσει το κεφάλαιο σαν κεφάλαιο κι έτσι η νέα αποικία να γίνει παραγωγική· για να αναπτυχθεί σ' αυτήν ο πλούτος, αντί να χρησιμοποιείται – όπως στην Αμερική – για την προσωρινή συντήρηση των μισθω-

τών εργατών. Η θεωρία του *Ουαίηκφηλντ* έχει ανυπολόγιστη σημασία για τη σωστή κατανόηση της σύγχρονης γαιοκτησίας. – Το κεφάλαιο σαν δημιουργός γαιοπροσόδου επιστρέφει λοιπόν στην παραγωγή της μισθωτής εργασίας σαν το γενικό δημιουργικό του θεμέλιο. Το κεφάλαιο προέρχεται από την κυκλοφορία και τοποθετεί την εργασία σαν μισθωτή εργασία· έτσι 5 διαμορφώνεται, και μόλις αναπτυχθεί σαν σύνολο τοποθετεί τη γαιοκτησία σαν όρο όσο και σαν αντίθεσή του. Αποδειχεται όμως ότι μ' αυτό τον τρόπο απλά δημιούργησε τη μισθωτή εργασία σαν τη γενική του προϋπόθεση. Αυτή πρέπει λοιπόν τώρα να εξεταστεί χωριστά. Από την άλλη μεριά, η ίδια η σύγχρονη γαιοκτησία εμφανίζεται με τον πιο έντονο τρόπο στη διαδι- 10 κασία εκχέρσωσης των υποστατικών και μετατροπής των αγροεργατών σε μισθωτούς εργάτες. Διπλή λοιπόν μετάβαση στη μισθωτή εργασία. Αυτά από τη θετική πλευρά. Αρνητικά, αφού το κεφάλαιο τοποθετήσει πρώτα τη γαιοκτησία και πετύχει έτσι τον διπλό του σκοπό: 1) βιομηχανική γεωργία, κι έτσι ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης της γης· 2) μισθωτή εργασία, άρα 15 γενικευμένη κυριαρχία του κεφαλαίου πάνω στην ύπαιθρο, τότε θεωρεί την ύπαρξη της ίδιας της γαιοκτησίας σαν μια απλά παροδική εξέλιξη, αναγκαία σαν δράση του κεφαλαίου πάνω στις παλιές σχέσεις γαιοκτησίας, και σαν *προϊόν της αποσύνθεσής τους*· που όμως σαν τέτοια – μόλις επιτευχθεί αυτός ο σκοπός – δεν είναι παρά περιορισμός του κέρδους, και όχι αναγκαι- 20 ότητα για την παραγωγή. Προσπαθεί λοιπόν να διαλύσει την γαιοκτησία σαν ιδιωτική ιδιοκτησία και να τη μεταβιβάσει στο κράτος. Αυτή είναι η αρνητική πλευρά. Όστε να μετατρέψει ολόκληρη την εσωτερική κοινωνία σε κεφαλαιοκράτες και μισθωτούς εργάτες. Όταν το κεφάλαιο έχει φτάσει σ' αυτό το σημείο, έχει φτάσει και η μισθωτή εργασία στο σημείο που από τη 25 μια μεριά προσπαθεί να καταργήσει τον γαιοκτήμονα σαν περιττή απόφυση, για να απλοποιήσει τη σχέση, να μειώσει τη φορολογία κλπ., όπως και ο αστός· ενώ από την άλλη μεριά, για να ξεφύγει από τη μισθωτή εργασία και να γίνει ανεξάρτητος – για άμεση χρήση – παραγωγός, απαιτεί τη συντριβή της μεγάλης γαιοκτησίας. Έτσι η γαιοκτησία αναιρείται από δυο πλευρές· η 30 άρνηση από τη μεριά του κεφαλαίου δεν είναι παρά αλλαγή μορφής, με σκοπό την αποκλειστική του κυριαρχία. (Η γαιοπροσόδος σαν η γενική κρατική πρόσοδος (κρατικός φόρος), έτσι ώστε η αστική κοινωνία αναπαράγει με διαφορετικό τρόπο το μεσαιωνικό σύστημα, αλλά σαν την ολοκληρωτική του άρνηση.) Η άρνηση από την πλευρά της μισθωτής εργασίας δεν είναι 35 παρά συγκαλυμμένη άρνηση του κεφαλαίου, άρα και της ίδιας της μισθωτής εργασίας. Αυτή λοιπόν πρέπει τώρα να εξεταστεί, σαν αυτοτελής απέναντι στο κεφάλαιο. Όστε η μετάβαση είναι διπλή: 1) *Θετική μετάβαση* από την σύγχρονη γαιοκτησία, ή μετάβαση του κεφαλαίου μέσα από την σύγχρονη γαιοκτησία [στη] γενική μισθωτή εργασία· 2) *αρνητική μετάβαση*: άρνηση 40 της γαιοκτησίας από το κεφάλαιο, δηλαδή άρνηση της αυτοτελούς αξίας από το κεφάλαιο, δηλαδή ακριβώς άρνηση του κεφαλαίου απ' αυτό το ίδιο. Αλλά η άρνησή του είναι η *μισθωτή εργασία*. Έστερα, άρνηση της γαιοκτησίας και, μέσα απ' αυτή, άρνηση του κεφαλαίου από τη μεριά της μισθωτής εργασίας. Δηλαδή η μισθωτή εργασία που θέλει να τοποθετήσει τον εαυτό 45 της σαν το ανεξάρτητο στοιχείο.)

{Η αγορά, που εμφανίζεται αρχικά στην οικονομία σαν αφηρημένος προσδιορισμός, αποκτά συνολικές μορφές. Πρώτα-πρώτα η *χρηματοαγορά*: αυτή περιλαμβάνει την αγορά συναλλαγματικών· γενικά τη δανειαγορά· άρα και τη χρηματοεμπορία και την αγορά χρυσού. Σαν *χρηματοδανειαγορά* 50

εμφανίζεται τόσο στις τράπεζες, πχ. στον προεξοφλητικό τόκο με τον οποίο προεξοφλούν – δανειαγορά, χρηματομεσίτες κλπ. – αλλά και σαν αγορά όλων των *τοκοφόρων τίτλων*: δημόσια ομόλογα και αγορά μετοχών. Οι μετοχές χωρίζονται σε μεγάλες ομάδες. Πρώτα, οι *μετοχές των ίδιων των χρηματικών ιδρυμάτων*: τραπεζικές μετοχές· μετοχές μετοχικών τραπεζών· μετοχές στα μέσα επικοινωνίας (των σιδηροδρόμων είναι οι πιο σημαντικές· μετοχές σε διώρυγες· μετοχές ατμοπλοίας, μετοχές τηλεγράφων, μετοχές σε λεωφορεία)· μετοχές γενικών βιομηχανικών επιχειρήσεων (κυριότερες είναι οι μετοχές μεταλλείων). Ύστερα για την παροχή κοινών φυσικών στοιχείων (μετοχές φωταερίου, υδραγωγείων). Διάφορα, χιλιάδες είδη μετοχών. Για την φύλαξη των εμπορευμάτων (μετοχές αποθηκών κλπ.). Διάφορα, άπειρα είδη, όπως των βιομηχανικών ή εμπορικών μετοχικών επιχειρήσεων. Τέλος, σαν εξασφάλιση του όλου, μετοχές ασφαλειών κάθε λογής. Όπως τώρα η αγορά σε γενικές γραμμές χωρίζεται σε εγχώρια και ξένη, έτσι και η ίδια εσωτερική αγορά διαιρείται πάλι σε αγορά εγχώριων μετοχών, εθνικών ομολόγων κλπ. και ξένων ομολόγων, ξένων μετοχών κλπ. Ουσιαστικά όμως αυτή η ανάπτυξη ανήκει στην παγκόσμια αγορά, που δεν είναι μόνο η εσωτερική αγορά σε σχέση με όλες τις ξένες αγορές που υπάρχουν έξω απ' αυτήν, αλλά ταυτόχρονα και η εσωτερική αγορά όλων των ξένων αγορών, σαν συστατικά πάλι στοιχεία της εγχώριας αγοράς. Η συγκέντρωση της χρηματαγοράς σε ένα κύριο σημείο μέσα σε μια χώρα, ενώ οι υπόλοιπες αγορές κατανέμονται πιο πολύ σύμφωνα με τον καταμερισμό της εργασίας· παρόλο που κι εδώ υπάρχει μεγάλη συγκέντρωση στην πρωτεύουσα, όταν είναι ταυτόχρονα και εξαγωγικό λιμάνι. – Οι αγορές που διακρίνονται από την χρηματαγορά είναι, πρώτα-πρώτα, εξίσου ποικίλες όσο και τα προϊόντα και οι κλάδοι παραγωγής, και αποτελούν εξίσου διαφορετικές αγορές. Οι βασικές αγορές για τα διάφορα αυτά προϊόντα σχηματίζονται σε κέντρα, που είναι τέτοια είτε σε σχέση με τις εισαγωγές ή εξαγωγές, είτε επειδή είναι τα ίδια κέντρα μιας ορισμένης παραγωγής, ή οι άμεσοι τόποι διοχέτευσης των προϊόντων από τα κέντρα παραγωγής. Όμως από την απλή ανομοιότητα οι αγορές αυτές προχωρούν και σε μια λίγο-πολύ οργανική διαίρεση σε μεγάλες ομάδες, που κι αυτές χωρίζονται σύμφωνα με τα θεμελιακά στοιχεία του ίδιου του κεφαλαίου αναγκαστικά σε: αγορά προϊόντων και αγορά πρώτων υλών. Το παραγωγικό εργαλείο σαν τέτοιο δεν αποτελεί ιδιαίτερη αγορά· υπάρχει σαν τέτοιο, κατά κύριο λόγο, πρώτα-πρώτα στις πρώτες ύλες, που πουλιούνται σαν μέσα παραγωγής· ύστερα όμως ιδιαίτερα στα μέταλλα, μια κι αυτά αποκλείουν κάθε σκέψη για άμεση κατανάλωση, και τέλος στα προϊόντα που – όπως το κάρβουνο, το πετρέλαιο, οι χημικές ύλες – προορίζονται να αναλωθούν σαν βοηθητικά μέσα της παραγωγής. Όμοια τα χρώματα, το ξύλο, τα φάρμακα κλπ. Άρα:

I. Προϊόντα. 1) Αγορά σιτηρών με τις διάφορες υποδιαιρέσεις της. Πχ. αγορά σπόρων: ρύζι, σάγος, πατάτες κλπ. Είναι οικονομικά πολύ σημαντική· αποτελεί ταυτόχρονα αγορά για παραγωγή και για άμεση κατανάλωση. 2) Αγορά αποικιακών προϊόντων. Καφές, τσάι, κακάο, ζάχαρη· καπνός· μπαχαρικά (πιπέρι, ινδικό πιπέρι, κανέλα, κινέζικη κανέλα, γαρύφαλο, πιπερόριζα, φλούδα μοσχοκάρυδου, μοσχοκάρυδα κλπ.)· 3) φρούτα. Αμύγδαλα, κορινθιακή σταφίδα, σύκα, κορόμηλα, δαμάσκηνα, σταφίδα ξερή, πορτοκάλια, λεμόνια κλπ. Μελάσα (για την παραγωγή κλπ.)· 4) Τρόφιμα. Βούτυρο· τυρί· μπαϊνγκον· χοιρομέρια· λαρδί· χοιρινό· μοσχάρι (καπνιστό), ψάρια κλπ. 5) Ποτά. Κρασί, ρούμι, μπύρα κλπ.

II. *Πρώτες ύλες.* 1) Οι πρώτες ύλες της μηχανικής βιομηχανίας. Λινάρι· κανάδι· βαμβάκι· μετάξι· μαλλί· δέρματα· πετσό· γουταπέργκα κλπ· 2) πρώτες ύλες της χημικής βιομηχανίας. Ποτάσα, νίτρο· νέφτι· νιτρική σόδα κλπ. III. *Πρώτες ύλες που είναι ταυτόχρονα και παραγωγικά εργαλεία: μέταλλα* (χαλκός, σίδηρο, κασίτερος, τσίγκος, μολύβι, ατσάλι κλπ). Ξύλο. Ξυλεία. 5 Έγχρωμη ξυλεία. Ναυπηγήσιμη ξυλεία κλπ. *Βοηθητικά μέσα παραγωγής και πρώτες ύλες.* Φάρμακα και βαφές (κοχενίλλη, λουλάκι κλπ). Πίσα. Ξύγκι. Έλαια. Κάρβουνα κλπ. Κάθε προϊόν πρέπει βέβαια να φτάσει στην αγορά· μόνο όμως τα προϊόντα μεγάλης κατανάλωσης σχηματίζουν πραγματικά μεγάλες αγορές, σε αντιδιαστολή από το λιανεμπόριο (οικονομικά σημαντι- 10 κές είναι μόνο οι αγορές σιτηρών, τσαγιού, ζάχαρης, καφέ· ως ένα βαθμό η αγορά κρασιού και οινοπνευματωδών γενικά) ή οι αγορές που σχηματίζουν οι πρώτες ύλες της βιομηχανίας (αγορά για μαλλί, μετάξι, ξυλεία, μέταλλα κλπ). Σε ποιο σημείο πρέπει να ενταχθεί η αφηρημένη κατηγορία της αγοράς, θα φανεί στην πορεία.} 15

[Ανταλλαγή ανάμεσα σε κεφάλαιο και εργασία. Μισθός με το κομάτι. Αξία του εργατικού δυναμικού. – Η συμμετοχή του μισθωτού εργάτη στον γενικό πλούτο καθορίζεται μόνο ποσοτικά. Ισοδύναμο του εργάτη είναι το χρήμα. Όποτε αντικρύζει τον κεφαλαιοκράτη σαν ίσος. – 20 Αλλά σκοπός της ανταλλαγής του είναι η ικανοποίηση των αναγκών του. Το χρήμα δεν είναι γι αυτόν παρά μέσο κυκλοφορίας. – Η αποταμίευση, η εγκράτεια σαν μέσα πλουτισμού του εργάτη. – Η έλλειψη αξίας και η απαξίωση του εργάτη αποτελούν προϋπόθεση του κεφαλαίου.] 25

Η ανταλλαγή του εργάτη με τον κεφαλαιοκράτη είναι μια απλή ανταλλαγή· καθένas τους εισπράττει ένα ισοδύναμο: ο ένας χρήμα, ο άλλος ένα εμπόρευμα που η τιμή του είναι ακριβώς ίση με το χρήμα που πληρώθηκε γι αυτό· ο κεφαλαιοκράτης σ' αυτή την απλή ανταλλαγή αποκτά μια αξία χρήσης: το δικαίωμα διάθεσης πάνω σε ξένη εργασία. Από τη μεριά του εργάτη 30 – κι αυτή είναι η ανταλλαγή όπου ο εργάτης εμφανίζεται σαν πωλητής – είναι φανερό ότι, όπως και στην περίπτωση του πωλητή οποιουδήποτε άλλου εμπορεύματος, οποιασδήποτε άλλης αξίας χρήσης, ο τρόπος που ο αγοραστής χρησιμοποιεί το εμπόρευμα που του μεταβιβάστηκε καθόλου δεν ενδιαφέρει τον μορφολογικό προσδιορισμό της σχέσης. Αυτό που πούλησε ο 35 εργάτης είναι το δικαίωμα διάθεσης πάνω στην εργασία του, που είναι μια καθορισμένη εργασία, επιδεξιότητα κλπ.

Τι κάνει ο κεφαλαιοκράτης μ' αυτή την εργασία που αγόρασε, είναι ολότελα αδιάφορο· αν και δεν μπορεί βέβαια να τη χρησιμοποιήσει παρά μόνο σύμφωνα με τον καθορισμένο της χαρακτήρα, και το ίδιο το δικαίωμα διά- 40 θεσης περιορίζεται σε μια καθορισμένη εργασία και μια χρονικά καθορισμένη διάθεσή της (τόσος εργασιμος χρόνος). Το σύστημα πληρωμής με το κομάτι δημιουργεί ωστόσο την εντύπωση ότι ο εργάτης παίρνει τάχα ένα ορισμένο μερίδιο από το προϊόν. Δεν είναι όμως παρά ένας άλλος τρόπος μέ- 45 τρησης του χρόνου (αντί να λέγεται: θα δουλέψεις 12 ώρες, λέγεται: θα πάρεις τόσα το κομάτι· θα μετρήσουμε δηλαδή τον χρόνο που δούλεψες με

τον αριθμό των προϊόντων)· αυτό δεν μας ενδιαφέρει καθόλου εδώ που εξετάζουμε τη γενική σχέση. Αν ο κεφαλαιοκράτης έμενε ευχαριστημένος με την απλή ικανότητα διάθεσης, χωρίς να βάλει πραγματικά τον εργάτη να δουλέψει – πχ. για να έχει την εργασία του σαν εφεδρεία κλπ. ή για να αφαιρέσει την ικανότητα διάθεσης από τον ανταγωνιστή του (όπως πχ. οι θιασάρχες αγοράζουν τραγουδίστριες για μια σαιζόν όχι για να τις βάλουν να τραγουδήσουν, αλλά για να μην τραγουδήσουν στο θέατρο ενός ανταγωνιστή) τότε η ανταλλαγή είναι τελειωμένη. Πραγματικά, με το χρήμα ο εργάτης εισπράττει την ανταλλακτική αξία, την γενική μορφή του πλούτου σε μια καθορισμένη ποσότητα· και η μεγαλύτερη ή μικρότερη ποσότητα που εισπράττει του δίνει μεγαλύτερο ή μικρότερο μερίδιο από τον γενικό πλούτο. Πώς καθορίζεται αυτή η μεγαλύτερη ή μικρότερη ποσότητα, πώς μετριέται η ποσότητα χρήματος που παίρνει ο εργάτης, τόσο λίγο ενδιαφέρει τη γενική σχέση, που δεν μπορεί ν' αναπτυχθεί από την τελευταία σαν τέτοια. Γενικά, η ανταλλακτική αξία του εμπορεύματός του δεν μπορεί παρά να καθορίζεται όχι από τον τρόπο που ο αγοραστής χρησιμοποιεί το εμπόρευσμά του, αλλά αποκλειστικά από την ποσότητα αντικειμενοποιημένης εργασίας που βρίσκεται μέσα στο ίδιο το εμπόρευμα· εδώ λοιπόν, από την ποσότητα εργασίας που κοστίζει η παραγωγή του ίδιου του εργάτη. Γιατί η αξία χρήσης [26] που προσφέρει ο εργάτης υπάρχει μόνο σαν ικανότητα, δυναμικό της σωματικής του ύπαρξης· δεν υπάρχει έξω από την τελευταία. Η αντικειμενοποιημένη εργασία που είναι αναγκαία για να συντηρήσει σωματικά την γενική υπόσταση όπου υπάρχει το εργατικό του δυναμικό, δηλαδή αυτόν τον ίδιο, όσο και για να τροποποιήσει αυτή την γενική υπόσταση με στόχο την ανάπτυξη της ιδιαίτερης ικανότητας, αποτελεί την αντικειμενοποιημένη σ' αυτή την υπόσταση εργασία. Αυτή είναι γενικά το μέτρο της ποσότητας αξιών, του χρηματικού ποσού που ο εργάτης αποκτά στην ανταλλαγή. Η παραπέρα ανάπτυξη του τρόπου που ο εργατικός μισθός, όπως όλα τα άλλα εμπορεύματα, μέτρο έχει τον χρόνο εργασίας που χρειάζεται για την παραγωγή του εργάτη σαν τέτοιου, δεν έχει ακόμα θέση εδώ. Όταν στην κυκλοφορία ανταλλάζω ένα εμπόρευμα με χρήμα, με το χρήμα αγοράζω εμπόρευμα και ικανοποιώ την ανάγκη μου, η πράξη τελειώνει. Έτσι και με τον εργάτη. Αυτός όμως έχει τη δυνατότητα να ξαναρχίσει την πράξη· γιατί η ζωτικότητα του είναι η πηγή όπου η ίδια του η αξία αδιάκοπα αναζωογονείται – ως ένα ορισμένο χρονικό σημείο, μέχρι να φθαρεί – και θρίσκει απέναντι στο κεφάλαιο για να ξαναρχίσει την ίδια ανταλλαγή. Όπως κάθε άτομο που θρίσκει σαν υποκείμενο στην κυκλοφορία, ο εργάτης είναι κάτοχος μιας αξίας χρήσης· την ανταλλάζει με χρήμα, τη γενική μορφή του πλούτου, αλλά μόνο για ν' ανταλλάξει πάλι την τελευταία με εμπορεύματα σαν αντικείμενα της άμεσής του κατανάλωσης, σαν τα μέσα για την ικανοποίηση των αναγκών του. Αφού ανταλλάζει την αξία χρήσης του με τη γενική μορφή του πλούτου, γίνεται συμμετοχος στον γενικό πλούτο μέχρι το όριο του ισοδύναμου – ένα ποσοτικό όριο, που ωστόσο μεταστρέφεται σε ποιοτικό, όπως σε κάθε ανταλλαγή. Δεν είναι όμως προσκολλημένος σε ιδιαίτερα αντικείμενα, ούτε σ' ένα ιδιαίτερο τρόπο ικανοποίησης. Ο κύκλος των αναγκών του δεν έχει περιοριστεί ποιοτικά – παρά μόνο ποσοτικά. Αυτό τον διαφοροποιεί από τον δούλο, τον δουλοπάροικο κλπ. Η κατανάλωση επιδρά βέβαια με τη σειρά της πάνω στην ίδια την παραγωγή· αυτή όμως η αντεπίδραση δεν ενδιαφέρει τον εργάτη στην ανταλλαγή του, όπως και δεν ενδιαφέρει τον οποιονδήποτε άλλο πωλητή εμπορευμάτων· αντίθετα, από τη σκοπιά της

απλής κυκλοφορίας – και ακόμα δεν έχουμε μπροστά μας καμιά άλλη αναπτυσσόμενη σχέση – βρίσκεται έξω από την οικονομική σχέση. Ωστόσο και τώρα ακόμα μπορούμε, στο περιθώριο, να παρατηρήσουμε ότι ο σχετικός, ποσοτικός μόνο, όχι ποιοτικός, και ποιοτικός μόνο σαν τοποθετημένος από την ποσότητα, περιορισμός της σφαίρας των απολαύσεων των εργατών τούς δίνει και σαν καταναλωτές (στην παραπέρα ανάπτυξη του κεφαλαίου πρέπει γενικά η σχέση κατανάλωσης και παραγωγής να εξεταστεί πιο λεπτομερικά) μια σημασία σαν συντελεστές της παραγωγής ολότελα διαφορετική από εκείνη που είχαν πχ. στην αρχαιότητα ή το μεσαίωνα, ή που έχουν και σήμερα στην Ασία. Αλλά, όπως είπαμε, αυτό δεν έχει ακόμα θέση εδώ. Όμοια, καθώς ο εργάτης εισπράττει το ισοδύναμο με τη μορφή του χρήματος, τη μορφή του γενικού πλούτου, σ' αυτή την ανταλλαγή αντικρύζει σαν ίσος τον κεφαλαιοκράτη, όπως και κάθε άλλος συναλλασσόμενος· τουλάχιστο φαινομενικά. Στην πραγματικότητα, την ισότητα αυτή διαταράσσει ήδη το γεγονός ότι η σχέση του σαν εργάτη προς τον κεφαλαιοκράτη – η σχέση του σαν αξίας χρήσης στη χαρακτηριστικά διάφορη από την ανταλλακτική αξία μορφή, σ' αντίθεση προς την αξία που έχει τοποθετηθεί σαν αξία – είναι προϋπόθεση για αυτή τη φαινομενικά απλή ανταλλαγή· το ότι λοιπόν ο εργάτης βρίσκεται ήδη σε μια διαφορετικά καθορισμένη οικονομική σχέση – έξω από τη σχέση της ανταλλαγής, όπου η φύση της αξίας χρήσης, η ιδιαίτερη αξία χρήσης του εμπορεύματος σαν τέτοια, είναι αδιάφορη. Ωστόσο αυτή η επίφαση υπάρχει σαν αυταπάτη από τη μεριά του εργάτη, κι ως ένα βαθμό και στην άλλη πλευρά, και άρα τροποποιεί ουσιαστικά τη σχέση του, σε αντιδιαστολή προς τη θέση των εργατών σε άλλους κοινωνικούς τρόπους παραγωγής. Αλλά – κι αυτό είναι το ουσιαστικό – σκοπός της ανταλλαγής για τον εργάτη είναι η ικανοποίηση των αναγκών του. Αντικείμενο της ανταλλαγής του είναι ένα άμεσο αντικείμενο της ανάγκης, και όχι η ανταλλακτική αξία σαν τέτοια. Εισπράττει βέβαια χρήμα, αλλά μόνο στον προσδιορισμό του νομίσματος· μονάχα δηλαδή σαν διαμεσολάβηση που αίρει τον εαυτό της και εξαφανίζεται. Αυτό λοιπόν που παίρνει με την ανταλλαγή δεν είναι η ανταλλακτική αξία, δεν είναι ο πλούτος, αλλά είναι μέσα διαβίωσης, αντικείμενα για τη συντήρηση της ζωτικότητάς του, για την ικανοποίηση των αναγκών του γενικά – φυσικών, κοινωνικών κλπ. Είναι ένα καθορισμένο ισοδύναμο σε μέσα διαβίωσης, σε αντικειμενοποιημένη εργασία, που μέτρο της είναι το κόστος παραγωγής της δικής του εργασίας. Αυτό που εκχωρεί είναι το δικαίωμα διάθεσης της εργασίας του. Τώρα, είναι αλήθεια από την άλλη μεριά ότι ακόμα και μέσα στην απλή κυκλοφορία το νόμισμα εξελίσσεται σε χρήμα· και ότι, κατά συνέπεια, στο μέτρο που ο εργάτης εισπράττει στην ανταλλαγή νόμισμα, μπορεί να το μετατρέψει σε χρήμα συσσωρεύοντάς το κλπ., αποσύροντάς το από την κυκλοφορία· παγιώνοντάς το σαν γενική μορφή του πλούτου αντί για φευγαλέο μέσο ανταλλαγής. Απ' αυτή την άποψη θα μπορούσε λοιπόν να ειπωθεί ότι στην ανταλλαγή του εργάτη με το κεφάλαιο το αντικείμενο που επιδιώκει ο πρώτος – άρα και το προϊόν της ανταλλαγής για αυτόν – δεν είναι το μέσο διαβίωσης αλλά ο πλούτος, δεν είναι μια ιδιαίτερη αξία χρήσης αλλά η ανταλλακτική αξία σαν τέτοια. Κατά συνέπεια, ο εργάτης θα μπορούσε να κάνει την ανταλλακτική αξία δικό του προϊόν μονάχα με τον μοναδικό τρόπο που και ο πλούτος μπορεί γενικά να εμφανιστεί σαν προϊόν της απλής κυκλοφορίας, όπου ανταλλάσσονται ισοδύναμα: θυσιάζοντας δηλαδή την ουσιαστική ικανοποίηση για τη μορφή του πλούτου, αποσύροντας δηλαδή – με την εγκράτεια, την αποταμίευση, την

περικοπή της κατανάλωσής του – από την κυκλοφορία λιγότερα αγαθά απ' όσα της δίνει. Αυτός είναι ο μόνος δυνατός τρόπος πλουτισμού που τοποθετεί η ίδια η κυκλοφορία. Η εγκράτεια θα μπορούσε τότε να εμφανιστεί και με την πιο ενεργητική μορφή, που δεν έχει τοποθετηθεί στην απλή κυκλοφορία: ο εργάτης να απαρνηθεί σε ανώτερο βαθμό την ηρεμία, γενικά το είναι του – σε διάκριση από το είναι του σαν εργάτη – και να υπάρξει όσο γίνεται αποκλειστικά σαν εργάτης· να ανανεώνει δηλαδή συχνότερα την πράξη της ανταλλαγής, ή να την επεκτείνει ποσοτικά, με την *εργατικότητα*. Γιαυτό και στη σημερινή κοινωνία η απαίτηση για εργατικότητα και ιδιαίτερα για *αποταμίευση*, *εγκράτεια* απευθύνεται όχι στους καπιταλιστές αλλά στους εργάτες· και μάλιστα την απευθύνουν οι καπιταλιστές. Η σημερινή κοινωνία διατυπώνει ακριβώς την παράδοση απαίτηση, να δείχνει εγκράτεια εκείνος για τον οποίο το αντικείμενο της ανταλλαγής είναι το μέσο για τη ζωή, και όχι εκείνος για τον οποίο αποτελεί τον πλουτισμό. Η αυταπάτη ότι τάχα οι κεφαλαιοκράτες πραγματικά «έδειξαν εγκράτεια» και μ' αυτό τον τρόπο έγιναν κεφαλαιοκράτες – απαίτηση και αντίληψη που δεν είχε νόημα παρά μόνο στην πρώτη περίοδο, όταν το κεφάλαιο διαμορφώνεται μέσα από φεουδαρχικές κλπ. σχέσεις – έχει εγκαταλειφθεί απ' όλους τους αξιόπιστους σύγχρονους οικονομολόγους. Ο εργάτης πρέπει να αποταμιεύει, και γίνεται μεγάλος θόρυβος για τα ταμιευτήρια κλπ. (Ωστόσο για τα τελευταία παραδέχονται και οι ίδιοι οι οικονομολόγοι ότι πραγματικός τους σκοπός δεν είναι ο πλούτος, παρά μόνο η ορθολογικότερη κατανομή των δαπανών· έτσι ώστε όταν οι εργάτες γερνούν, ή όταν έρχονται αρρώστιες, κρίσεις κλπ. να μην καταφεύγουν στα φτωχοκομεία, στο κράτος, στη ζητιανιά (μ' ένα λόγο, να επιβαρύνουν την ίδια την εργατική τάξη, και συγκεκριμένα: όχι τους καπιταλιστές, φυτοζώνοντας από την τσέπη τους)· η αποταμίευση υπάρχει λοιπόν για τους καπιταλιστές· μείωση για τους του κόστους παραγωγής των εργατών.) Ωστόσο κανείς οικονομολόγος δε θα αρνηθεί πως αν οι εργάτες γενικά, δηλαδή σαν εργάτες (αυτό που κάνει, ή μπορεί να κάνει, ο ξεχωριστός εργάτης σ' αντιδιαστολή προς το γένος του μπορεί να υπάρξει ακριβώς σαν *εξαιρέση* και μόνο, όχι σαν *κανόνας*, γιατί δεν ανήκει στον προσδιορισμό της ίδιας της σχέσης), αν δηλαδή κατά *κανόνα* ικανοποιούσαν αυτές τις απαιτήσεις (πέρα από τη ζημιά που θα προκαλούσαν στη γενική κατανάλωση – το έλλειμμα θα ήταν τεράστιο – άρα και στην παραγωγή, άρα και στον αριθμό και τον όγκο των ανταλλαγών που θα μπορούσαν να πραγματοποιήσουν με το κεφάλαιο, άρα και στον εαυτό τους σαν εργάτες), τότε ο εργάτης θα χρησιμοποιούσε μέσα που αίρουν απόλυτα τον ίδιο τους το σκοπό, και που θα τον υποβίβαζαν αναγκαστικά στο επίπεδο του Ιρλανδού, στο επίπεδο του μισθωτού εργάτη που βλέπει το πιο ζωώδικο ελάχιστο όριο αναγκών, μέσων διαβίωσης, σαν μοναδικό αντικείμενο και σκοπό της ανταλλαγής του με το κεφάλαιο. Σκοπεύοντας λοιπόν να κάνει σκοπό του τον πλούτο αντί για την αξία χρήσης, ο εργάτης όχι μόνο δε θα πλούτιζε παρά θάχανε κι από πάνω και την αξία χρήσης. Γιατί κατά κανόνα το ανώτατο όριο της εργατικότητας, της εργασίας, και η ελάχιστη κατανάλωση – γιατί αυτό είναι το ανώτατο όριο της εγκράτειας και της αποταμίευσής του – δεν μπορούν παρά να οδηγήσουν τον εργάτη να παίρνει για το ανώτατο όριο της δουλειάς τον ελάχιστο δυνατό μισθό. Μ' όλους τους κόπους του απλά θα είχε μειώσει το γενικό *επίπεδο* του κόστους παραγωγής της ίδιας του της εργασίας, και γιαυτό τη γενική της τιμή. Μόνο σαν *εξαιρέση* μπορεί ο εργάτης με τη δύναμη της θέλησης, τη φυσική δύναμη και αντοχή, τη φιλαργυρία κλπ. να μετα-

τρέψει το νόμισμά του σε χρήμα, σαν εξαίρεση από την τάξη του και τους γενικούς όρους της ύπαρξής του. Αν όλοι, ή οι περισσότεροι, δείχνουν υπερεργατικότητα (στο μέτρο που η εργατικότητα αφήνεται καν στην προαίρεσή τους στη σύγχρονη βιομηχανία – πράγμα που δε συμβαίνει στους σημερινότερους και τους πιο αναπτυγμένους παραγωγικούς κλάδους), τότε δεν αυξάνουν την αξία του εμπορεύματός τους παρά μόνο την ποσότητά του· άρα και τις απαιτήσεις που θα τεθούν πάνω σ' αυτό σαν αξία χρήσης. Αν όλοι αποταμιεύουν, τότε μια γενική μείωση του μισθού δε θ' αργήσει να τους ξαναφέρει στον ίδιο δρόμο, γιατί η γενική αποταμίευση θα έχει δείξει στον κεφαλαιοκράτη ότι ο μισθός τους είναι γενικά υπερβολικός, ότι εισπράττουν για το εμπόρευσμά τους – την ικανότητα διάθεσης της εργασίας τους – περισσότερο από το ισοδύναμό του· αφού η ουσία της απλής ανταλλαγής – και σ' αυτή τη σχέση βρίσκονται οι εργάτες προς τον κεφαλαιοκράτη – είναι ακριβώς ότι κανείς δεν προσθέτει στην κυκλοφορία περισσότερα απ' όσα αποσύρει· αλλά και μπορεί να αποσύρει απ' αυτή μόνο αυτά που της έδωσε. Ένας εργάτης, ατομικά, μπορεί να είναι *εργατικός* πάνω από το μέσο επίπεδο, πάνω απ' όσο είναι υποχρεωμένος για να ζει σαν εργάτης, μονάχα επειδή κάποιος άλλος βρίσκεται κάτω από το μέσο επίπεδο, είναι πιο τεμπέλης· μπορεί να αποταμιεύει επειδή και όταν κάποιος άλλος σπαταλά. Το περισσότερο που μπορεί να πετύχει, κατά μέσο όρο, με την οικονομία του είναι: να μπορεί να υποφέρει καλύτερα τη διακύμανση των τιμών – πάνω και κάτω, τον κύκλο τους· άρα απλά και μόνο να καταμερίσει πιο ορθολογικά τις απολαύσεις του, όχι να αποκτήσει πλούτο. Κι αυτή είναι και η πραγματική απαίτηση των καπιταλιστών. Οι εργάτες να αποταμιεύουν στους εύπορους καιρούς τόσα που να τους επιτρέπουν λίγο-πολύ να ζουν στις κακές περιόδους, να αντέχουν την περικοπή των ωρών εργασίας ή την πτώση των μισθών κλπ. (Τότε ο μισθός θάπεφτε ακόμα πιο χαμηλά.) Η απαίτηση είναι λοιπόν: οι εργάτες να περιορίζονται πάντα σ' ένα ελάχιστο επίπεδο βιοτικών απολαύσεων και να διευκολύνουν τους καπιταλιστές στις κρίσεις κλπ. Να διατηρούνται σαν καθαρές εργασιομηχανές και κατά το δυνατό να πληρώνουν οι ίδιοι τη φθορά τους. Πέρα από την καθαρή αποκτήνωση που θα σήμαινε κάτι τέτοιο – και τέτοια αποκτήνωση θα έκανε αδύνατη ακόμα και την απλή επιδίωξη του πλούτου σε γενική μορφή, σαν χρήμα, σαν συσσωρευμένο χρήμα – (και η συμμετοχή του εργάτη σε ανώτερες, πνευματικές επίσης απολαύσεις· η ζύμωση για τα δικά του συμφέροντα, οι συνδρομές σε εφημερίδες, η παρακολούθηση διαλέξεων, η ανατροφή παιδιών, η ανάπτυξη γούστου κλπ., η μοναδική του συμμετοχή στον πολιτισμό που τον ξεχωρίζει από τον δούλο, είναι οικονομικά δυνατή μόνο με την επέκταση του κύκλου των απολαύσεών του στους εύπορους καιρούς, τότε δηλαδή που η αποταμίευση είναι ως ένα βαθμό δυνατή), πέρα απ' αυτά, αν ο εργάτης αποταμίευε ολότελα ασκητικά, συσσωρεύοντας έτσι βραδεία για το λούμπεν-προλεταριάτο, τους απατεώνες κλπ., που θα πλήθαιναν ανάλογα με τη ζήτηση, τότε θα μπορούσε να διατηρήσει και να κάνει αποδοτικές τις οικονομίες του – αν αυτές ξεπερνούν τους κουμπαράδες των κρατικών ταμειωτηρίων, που του πληρώνουν ένα ελάχιστο τόκο για να δγάζουν οι κεφαλαιοκράτες μεγάλους τόκους από τις δικές τους, ή για να του τις καταβροχθίζει το κράτος, κι έτσι ο εργάτης απλά να μεγαλώνει τη δύναμη των αντιπάλων του και την ίδια του την εξάρτηση – μόνο καταθέτοντάς τες σε τράπεζες κλπ.· ώστε να χάνει ύστερα, σε καιρούς κρίσεων, τις καταθέσεις του, ενώ στους καιρούς ευημερίας απαρνήθηκε κάθε απόλαυση της ζωής για

να αυξήσει τη δύναμη του κεφαλαίου· αποταμίευσε λοιπόν από κάθε άποψη για το κεφάλαιο, όχι για τον εαυτό του.

|28|

Κατά τα άλλα – στο βαθμό που δεν πρόκειται συνολικά για υποκριτικές φράσεις της αστικής «φιλανθρωπίας», που όλη η ουσία της δεν είναι παρά να τρέφει τους εργάτες με «ευσεβείς πόθους» – κάθε καπιταλιστής απαιτεί δέβαια να αποταμιεύουν οι εργάτες του, αλλά μόνο οι δικοί του, επειδή στέκουν απέναντί του σαν εργάτες· όχι όμως, για το θεό, ο υπόλοιπος εργατικός κόσμος, γιατί αυτοί βρίσκονται απέναντί του σαν καταναλωτές. Παρόλες τις «ευσεβείς» ρητορείες, ο καπιταλιστής ψάχνει λοιπόν όλα τα μέσα για να παρακινήσει τους άλλους εργάτες σε κατανάλωση, να δώσει καινούριες χάρες στα εμπορεύματά του, να τους υποβάλει με την πολυλογία καινούριες ανάγκες κλπ. Αυτή ακριβώς η πλευρά της σχέσης κεφαλαίου και εργασίας αποτελεί ουσιαστικό εκπολιτιστικό στοιχείο, κι εδώ βασίζεται η ιστορική δικαίωση αλλά και η σημερινή δύναμη του κεφαλαίου. (Αυτή τη σχέση παραγωγής και κατανάλωσης να την αναπτύξουμε αργότερα, στον τίτλο Κεφάλαιο και κέρδος κλπ.) (ή και στο: Συσσώρευση και ανταγωνισμός των κεφαλαίων.) Ωστόσο όλες αυτές είναι εξωτερικές παρατηρήσεις, που έχουν θέση εδώ στο μέτρο που οι απαιτήσεις της υποκριτικής αστικής φιλανθρωπίας αποδειχνονται πως αυτοκαταργούνται, και άρα επιβεβαιώνουν αυτό ακριβώς που θέλουν να αναιρέσουν, ότι δηλαδή στην ανταλλαγή του εργάτη με το κεφάλαιο ο εργάτης βρίσκεται στη σχέση της απλής κυκλοφορίας, άρα δεν αποκτά πλούτο παρά μόνο μέσα διαδίωξης, αξίες χρήσης για την άμεση κατανάλωσή του. Το ότι η απαίτηση βρίσκεται σε αντίφαση με την ίδια τη σχέση φαίνεται από τον απλό συλλογισμό (για την απαίτηση που προβάλλεται τελευταία, καμιά φορά με αυταρέσκεια, να δοθεί στους εργάτες ένα ορισμένο μερίδιο από τα κέρδη, πρέπει να μιλήσουμε στην ενότητα που πραγματεύεται τον *εργατικό μισθό*: εκτός σαν *ιδιαίτερο προμ*, που μπορεί να πετύχει το σκοπό του μονάχα σαν εξαίρεση από τον κανόνα, και που στην πραγματικότητα και η αξιολογία εφαρμογή του περιορίζεται στην εξαγορά μεμονωμένων επιστατών κλπ. για τα συμφέροντα του εργοδότη *ενάντια* στα συμφέροντα της εργατικής τάξης· ή σε εμποροϋπάλληλους κλπ., μ' ένα λόγο όχι πια σε *απλούς εργάτες*, άρα και όχι πια στη γενική σχέση· ή, δεν είναι παρά ένας ιδιαίτερος τρόπος να κοροϊδέψουν τους εργάτες και να τους *παρακινήσουν ένα μέρος από το μισθό τους* με την πιο αβέβαιη μορφή ενός κέρδους, που εξαρτιέται από την κατάσταση της επιχείρησης) ότι αν η αποταμίευση του εργάτη πρόκειται να μη μείνει απλό προϊόν της κυκλοφορίας – αποταμιευμένο χρήμα που δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί παρά μόνο με τη μετατροπή του, αργά ή γρήγορα, στο υποστασιακό περιεχόμενο του πλούτου, σε απολαύσεις – τότε το συσσωρευμένο χρήμα θάπρεπε το ίδιο να γίνει κεφάλαιο, να αγοράσει δηλαδή εργασία, να σχετιστεί προς την εργασία σαν αξία χρήσης. Προϋποθέτει λοιπόν πάλι εργασία που δεν είναι κεφάλαιο, και προϋποθέτει ότι η εργασία έχει μετατραπεί στο αντίθετό της – σε μη-εργασία. Για να γίνει κεφάλαιο, η εργασία προϋποθέτει η ίδια την εργασία σαν μη-κεφάλαιο απέναντι στο κεφάλαιο. Ώστε η αντίθεση που πρόκειται να αρθεί σ' ένα σημείο αναπαράγεται σ' ένα άλλο. Αν λοιπόν στην ίδια την αρχική σχέση το αντικείμενο και το *προϊόν* της ανταλλαγής του εργάτη – σαν προϊόν της απλής ανταλλαγής δε μπορεί παρά να είναι τέτοιο προϊόν – δεν ήταν η αξία χρήσης, τα μέσα διαδίωξης, η ικανοποίηση των άμεσων αναγκών, η ανάληψη από την κυκλοφορία του ισοδύναμου που της προστέθηκε για να εκμηδενιστεί με την κατανάλωση, τότε η εργασία δε θα βρισκόταν

απέναντι στο κεφάλαιο σαν εργασία, σαν μη-κεφάλαιο, αλλά σαν κεφάλαιο. Αλλά ούτε το κεφάλαιο μπορεί να βρῖσκεται απέναντι στο κεφάλαιο όταν το κεφάλαιο δεν αντιμετωπίζει την εργασία· γιατί το κεφάλαιο είναι κεφάλαιο μόνο σαν μη-εργασία, σ' αυτή την αντιθετική σχέση. 'Ωστε θα καταστρεφώ- 5 ται την ύπαρξη καταστάσεων όπου εργαζόμενοι ιδιοκτήτες ανταλλάζουν μεταξύ τους. Αυτές όμως δεν είναι οι συνθήκες της κοινωνίας όπου το κεφάλαιο υπάρχει αναπτυγμένο σαν τέτοιο· γιατί και η ανάπτυξη του τις καταστρέφει παντού. Το κεφάλαιο μπορεί να τοποθετεί τον εαυτό του σαν κεφάλαιο μόνο τοποθετώντας την εργασία σαν μη-κεφάλαιο, σαν καθαρή αξία 10 χρήσης. (Σαν δούλος, ο εργάτης έχει *ανταλλακτική αξία*, έχει αξία· σαν ελεύθερος εργάτης δεν έχει αξία· αξία έχει μόνο το δικαίωμα διάθεσης πάνω στην εργασία του, δικαίωμα που το δίνει η ανταλλαγή με τον εργάτη. Δεν αντικρύζει ο εργάτης σαν ανταλλακτική αξία τον κεφαλαιοκράτη, αλλά ο κεφαλαιοκράτης τον εργάτη. Η *έλλειψη αξίας* και η *απαξίωση* του εργάτη 15 αποτελεί την προϋπόθεση του κεφαλαίου και τον όρο της *ελεύθερης* εργασίας γενικά. Ο Λενγκέ την θεωρεί οπισθοδρόμηση· ξεχνά ότι μ' αυτό τον τρόπο ο εργάτης έχει τοποθετηθεί τυπικά σαν πρόσωπο που είναι, *έξω από την εργασία του*, και κάτι για τον εαυτό του, και που εκποιεί την ζωτική του έκφραση μονάχα σαν μέσο για τη δική του ζωή. 'Όσο ο εργάτης έχει *ανταλ-* 20 *λακτική αξία* σαν τέτοιος, το *διομηχανικό κεφάλαιο* δεν μπορεί να υπάρξει σαν τέτοιο – άρα ούτε και το αναπτυγμένο κεφάλαιο γενικά. Απέναντι στο τελευταίο η εργασία πρέπει να υπάρχει σαν *καθαρή αξία χρήσης*, που να προσφέρεται σαν εμπόρευμα από τον ίδιο τον κάτοχό του σ' αντάλλαγμα για το κεφάλαιο, την *ανταλλακτική* του αξία, [το νόμισμα], που ωστόσο στα 25 χέρια του εργάτη πραγματοποιείται μόνο στον προσδιορισμό του σαν γενικό μέσο ανταλλαγής· αλλιώς εξαφανίζεται.) Λοιπόν. Ο εργάτης βρίσκεται μόνο στη σχέση της απλής κυκλοφορίας, της απλής ανταλλαγής, και εισπράττει μόνο *νόμισμα* σ' αντάλλαγμα για την αξία χρήσης του· εισπράττει δηλαδή μέσα διαβίωσης· αλλά έμμεσα. Αυτή η μορφή διαμεσολάβησης είναι, όπως 30 είδαμε, ουσιαστική και χαρακτηριστική για τη σχέση. Το ότι ο εργάτης μπορεί να προχωρήσει στη μετατροπή του νομίσματος σε χρήμα – στην αποταμίευση – δεν αποδείχνει παρά ότι η σχέση του είναι ακριδώς η σχέση της απλής κυκλοφορίας· μπορεί να αποταμιεύσει περισσότερο ή λιγότερο· παραπέρα όμως δεν μπορεί να προχωρήσει· μπορεί να πραγματοποιήσει το 35 αποταμίευμα μόνο διευρύνοντας τώρα για μια στιγμή τον κύκλο των απολαύσεών του. Σημασία έχει – και παρεμβαίνει στον προσδιορισμό της ίδιας της σχέσης – ότι, καθώς το προϊόν της ανταλλαγής του εργάτη είναι το χρήμα, ο γενικός πλούτος τον παρακινεί σαν αυταπάτη· τον κάνει εργατικό. Ταυτόχρονα, έτσι δημιουργείται – και όχι μόνο τυπικά – ένας χώρος αυθαι- 40 ρεσίας για την πραγματ[οποίηση...]

5 [Το κεφάλαιο απέναντι στον εργάτη δεν είναι παρά εμπράγματο βία. Χωρίς προσωπική αξία. – Διαφορά από την παροχή υπηρεσιών. – Σκοπός του εργάτη στην ανταλλαγή με το κεφάλαιο είναι η κατανάλωση. Είναι αναγκασμένος ν' αρχίζει πάντα από την αρχή. *Η εργασία σαν κεφάλαιο του εργάτη.* (Το εργατικό δυναμικό σαν κεφάλαιο!) – Ο μισθός δεν είναι παραγωγικός.]

[...] [Το εργατικό δυναμικό ονομάστηκε κεφάλαιο του εργάτη, καθώς αποτελεί το απόθεμα, που ο εργάτης δεν το καταναλώνει με μια μεμονωμένη ανταλλαγή αλλά μπορεί και το ανταλλάξει ξανά και ξανά στη διάρκεια της ζωής του σαν εργάτη. Τότε κεφάλαιο θα ήταν το καθετί που αποτελεί απόθεμα από επαναλαμβανόμενες] διαδικασίες του ίδιου υποκειμένου· έτσι, για παράδειγμα: η υλική υπόσταση του ματιού είναι το κεφάλαιο της όρασης, κλπ. Τέτοιες φιλολογικές φράσεις, που σύμφωνα με κάποια αναλογία υπάρχουν το κάθε πράγμα σε κάθε άλλο, μπορεί να φανούν ακόμα και πνευματώδεις όταν λέγονται για πρώτη φορά – κι ακόμα πιο πολύ, όσο περισσότερο ταυτίζονται τα πιο ανόμοια πράγματα. Όταν ξαναλέγονται, και τώρα μάλιστα με αυταρέσκεια, σαν δηλώσεις με επιστημονική αξία, είναι απλά και καθαρά γελοίες. Κατάλληλες μόνο για φιλολογούντες πρωτάρηδες και πολυλογάδες, που βρωμίζουν όλες τις επιστήμες με τα γλυκερά τους απορίμματα. Το ότι η εργασία μένει πάντα καινούρια πηγή ανταλλαγής για τον εργάτη όσο αυτός είναι ικανός για δουλειά – πηγή δηλαδή όχι της ανταλλαγής γενικά, αλλά της ανταλλαγής με το κεφάλαιο – βρίσκεται στον ίδιο τον εννοιολογικό προσδιορισμό ότι ο εργάτης πουλάει μόνο την χρονικά περιορισμένη διάθεση της εργατικής του ικανότητας, ώστε η ανταλλαγή μπορεί πάντα να ξαναρχίσει μόλις αυτός απομολώσει τη μάζα υλικού που χρειάζεται για την αναπαραγωγή της ζωτικής του έκφρασης. Αντί να κατευθύνουν εδώ το θαυμασμό τους – και να το λογαριάζουν μεγάλη προσφορά του κεφαλαίου προς τον εργάτη πως είναι καν ζωντανός, πως μπορεί δηλαδή να επαναλαμβάνει καθημερινά ορισμένες βιοτικές διαδικασίες μόλις χορτάσει φαγητό και ύπνο – οι εξωραϊστές αυλοκόλακες της αστικής πολιτικής οικονομίας θάταν καλύτερο να πρόσεχαν πως ο εργάτης μετά από ολοένα επαναλαμβανόμενη εργασία δεν έχει ποτέ τίποτ' άλλο να ανταλλάξει από την ίδια τη ζωντανή του, άμεση εργασία. Η ίδια η επανάληψη στην πραγματικότητα είναι μόνο φαινομενική. Αυτό που ο εργάτης ανταλλάζει με το κεφάλαιο είναι η συνολική εργατική του ικανότητα, που την ξοδεύει, ας πούμε, σε 20 χρόνια. Αντί να του την πληρώνει μεμιάς, το κεφάλαιο την πληρώνει με δόσεις, όπως του την διαθέτει ο εργάτης, ας πούμε με την εβδομάδα. Αυτό λοιπόν δεν αλλάζει σε τίποτα τη φύση του πράγματος και τίποτα δε δικαιολογεί λιγότερο παρά το συμπέρασμα πως, επειδή ο εργάτης πρέπει να κοιμηθεί 10-12 ώρες για να μπορεί να επαναλάβει την εργασία του και την ανταλλαγή του με το κεφάλαιο, γι αυτό το λόγο η εργασία αποτελεί τάχα το κεφάλαιό του. Η άποψη αυτή κατανοεί σαν κεφάλαιο το όριο, τη διακοπή της εργασίας του, το γεγονός ότι ο εργάτης δεν είναι *perpetuum mobile* [αιεκίνητο]. Η πάλη για το νομοσχέδιο του 18ωρου κλπ. αποδείχνει πως η μεγαλύτερη επιθυμία του κεφαλαιοκράτη είναι να σπαταλήσει ο εργάτης τις δόσεις του ζωικής δύναμης όσο γίνεται χωρίς διακοπή. Ερχόμαστε τώρα στη δεύτερη διαδικασία, που αποτελεί τη σχέση ανάμεσα σε εργασία και κεφάλαιο μετά απ' αυτή την ανταλλαγή. Το μόνο που πρέπει ακόμα να προστεθεί εδώ είναι ότι οι ίδιοι

οικονομολόγοι διατυπώνουν την παραπάνω θέση με τον εξής τρόπο: ο μισθός δεν είναι παραγωγικός. Παραγωγικός εννοούν, φυσικά, παραγωγικός πλούτου. Αφού τώρα ο μισθός είναι το προϊόν της ανταλλαγής ανάμεσα στον εργάτη και το κεφάλαιο – και είναι το μοναδικό προϊόν που δημιουργήθηκε μέσα σ' αυτή την πράξη – παραδέχονται ότι ο την ίδια εργάτης σ' αυτή την ανταλλαγή δεν παράγει πλούτο: ούτε για τον κεφαλαιοκράτη – γιατί γι αυτόν η πληρωμή χρήματος για μια αξία χρήσης (κι αυτή η πληρωμή αποτελεί τη μοναδική λειτουργία του κεφαλαίου σ' αυτή τη σχέση) είναι απώλεια πλούτου, όχι δημιουργία του, και γιαυτό το κεφάλαιο προσπαθεί να πληρώσει όσο γίνεται λιγότερο: ούτε για τον εργάτη, γιατί ο μισθός τού δίνει μόνο μέσα διαβίωσης, περισσότερη ή λιγότερη ικανοποίηση ατομικών αναγκών – ποτέ τη γενική μορφή του πλούτου, ποτέ πλούτο. Και δεν μπορεί να του προσφέρει πλούτο, αφού το περιεχόμενο του εμπορεύματος που πουλάει ο εργάτης με κανένα τρόπο δεν υψώνει αυτό το εμπόρευμα πάνω από τους γενικούς νόμους της κυκλοφορίας: με την αξία που βάζει στην κυκλοφορία να παίρνει – μέσω του νομίσματος – ένα ισοδύναμο σε κάποια διαφορετική αξία χρήσης, που την καταναλώνει. Φυσικά, μια τέτοια πράξη δεν μπορεί ποτέ να οδηγήσει σε πλουτισμό, παρά αναγκαστικά θα ξαναφέρει τον εκτελεστή της, στο τέλος της διαδικασίας, ακριδώς στο σημείο όπου βρισκόταν στην αρχή. Αυτό, καθώς είδαμε, δεν αποκλείει αλλά αντίθετα περιλαμβάνει το ότι ο κύκλος των άμεσων απολαύσεων του εργάτη μπορεί ως ένα βαθμό να συρρικνωθεί ή να μεγαλώσει. Από την άλλη μεριά, αν ο κεφαλαιοκράτης – που σ' αυτή την ανταλλαγή δεν έχει καν τοποθετηθεί ακόμα σαν κεφαλαιοκράτης, παρά μόνο σαν χρήμα – επαναλαμβάνει ολοένα αυτή την πράξη, τότε το χρήμα του γρήγορα θα το καταβρόχθιζε ο εργάτης και θα το σπαταλούσε σε μια σειρά άλλες απολαύσεις – μπαλωμένα παντελόνια, γυαλισμένες μπότες, μ' ένα λόγο: υπηρεσίες. Όπως και νάναι, η επανάληψη αυτής της ενέργειας θα είχε μέτρο ακριδώς τα όρια του πορτοφολιού του. Δε θα πλούτιζε τον καπιταλιστή πιο πολύ απ' όσο η χρηματική δαπάνη για άλλες αξίες χρήσης για τον εαυτούλη του, που όπως είναι γνωστό δεν του αποφέρουν αλλά – του κοστίζουν.

[Η ανταλλαγή ανάμεσα σε κεφάλαιο ανήκει στην απλή κυκλοφορία, δεν πλουτίζει τον εργάτη. – Ο αποχωρισμός εργασίας και ιδιοκτησίας είναι προϋπόθεση αυτής της ανταλλαγής. – Η εργασία είναι απόλυτη ένδεια σαν αντικείμενο, γενική δυνατότητα πλούτου σαν υποκείμενο.]

35

Ίσως φανεί παράξενο που εδώ στη σχέση εργασίας και κεφαλαίου, κι ακόμα και σ' αυτή την πρώτη σχέση της ανταλλαγής ανάμεσά τους, ο εργάτης αγοράζει την ανταλλακτική αξία και ο καπιταλιστής την αξία χρήσης – καθώς η εργασία βρίσκεται απέναντι στο κεφάλαιο όχι σαν μια αξία χρήσης, αλλά σαν η αξία χρήσης γενικά – κι ωστόσο ο καπιταλιστής αποκτά πλούτο ενώ ο εργάτης μονάχα μια αξία χρήσης, που εξαφανίζεται στην κατανάλωση. {Ως προς τον καπιταλιστή, αυτό μπορεί ν' αναπτυχθεί μόνο στη δεύτερη διαδικασία.} Αυτό εμφανίζεται σαν μια διαλεκτική που μεταστρέφεται ακριδώς στο αντίθετο εκείνου που θα περίμενε κανείς. Ακριδέ-

45

στερη όμως παρατήρηση δείχνει πως ο εργάτης που ανταλλάζει το εμπόρευμα του διατρέχει στην ανταλλακτική διαδικασία τη μορφή E-X-X-E. Αν στην κυκλοφορία αφετηρία είναι το εμπόρευμα, η αξία χρήσης σαν καθοδηγητική αρχή της ανταλλαγής, τότε καταλήγουμε αναγκαστικά πάλι στο εμπόρευμα, καθώς το χρήμα εμφανίζεται μόνο σαν νόμισμα και δεν αποτελεί, σαν μέσο ανταλλαγής, παρά μια φευγαλέα διαμεσολάβηση· ενώ το εμπόρευμα σαν τέτοιο, αφού διαγράψει τον κύκλο του, καταναλώνεται σαν άμεσο αντικείμενο της ανάγκης. Από την άλλη μεριά, το κεφάλαιο αντιπροσωπεύει το αντίθετο συνθετικό στοιχείο της κίνησης: X-E-E-X.

- 10 *Ο αποχωρισμός της ιδιοκτησίας από την εργασία εμφανίζεται σαν αναγκαιός νόμος αυτής της ανταλλαγής ανάμεσα σε κεφάλαιο και εργασία. Η εργασία, σαν το μη-κεφάλαιο τοποθετημένο σαν τέτοιο, είναι: 1) Μη-αντικειμενοποιημένη εργασία, νοημένη αρνητικά (η ίδια ακόμα αντικειμενική· το ίδιο το μη-αντικειμενικό με αντικειμενική μορφή). Σαν τέτοια είναι μη-*
- 15 *πρώτη-ύλη, μη-εργαλείο-δουλειάς, μη-ακαθάριστο-προϊόν: είναι η εργασία που έχει χωριστεί απ' όλα τα μέσα και αντικείμενα εργασίας, η εργασία που έχει χωριστεί απ' όλη της την αντικειμενικότητα. Είναι η ζωντανή εργασία που υπάρχει σαν αφαίρεση απ' αυτά τα συνθετικά στοιχεία της υλικής της πραγματικότητας (άρα σαν μη-αξία)· η ολοκληρωτική αυτή απογύμνωση, η*
- 20 *καθαρά υποκειμενική, γυμνωμένη από κάθε αντικειμενικότητα, ύπαρξη της εργασίας. Η εργασία σαν η απόλυτη ένδεια: η ένδεια όχι σαν έλλειψη, αλλά σαν απόλυτος αποκλεισμός του υλικού πλούτου. Ή και σαν η υπαρκτή μη-αξία και άρα καθαρά αντικειμενική αξία χρήσης, που υπάρχει χωρίς διαμεσολάβηση, η αντικειμενικότητα αυτή δεν μπορεί να είναι παρά μια αντικει-*
- 25 *μενικότητα που δεν χωρίζεται από το πρόσωπο: δεν μπορεί να είναι παρά μια αντικειμενικότητα που ταυτίζεται με την άμεση σωματική ύπαρξη του προσώπου. Καθώς η αντικειμενικότητα είναι καθαρά άμεση, είναι εξίσου άμεσα και μη-αντικειμενικότητα. Μ' άλλα λόγια, δεν είναι αντικειμενικότητα που βρίσκεται έξω από την άμεση ύπαρξη του ίδιου του ατόμου. 2) Μη-*
- 30 *αντικειμενοποιημένη εργασία, μη-αξία, νοημένη θετικά, δηλαδή αρνητικότητα που αναφέρεται στον εαυτό της· είναι η μη-αντικειμενοποιημένη, άρα μη-αντικειμενική, δηλαδή υποκειμενική ύπαρξη της ίδιας της εργασίας. Η εργασία όχι σαν αντικείμενο, αλλά σαν δραστηριότητα· όχι σαν αξία η ίδια, αλλά σαν η ζωντανή πηγή της αξίας. Αποτελεί τον γενικό πλούτο – απέναντι*
- 35 *στο κεφάλαιο, μέσα στο οποίο υπάρχει αντικειμενικά, σαν πραγματικότητα – σαν γενική δυνατότητα πλούτου, που επαληθεύεται σαν τέτοια στη δράση. Δεν είναι λοιπόν διόλου αντιφατικό – ή καλύτερα, οι από κάθε άποψη αντιφατικές μεταξύ τους προτάσεις ότι η εργασία είναι από τη μια μεριά, σαν αντικείμενο, η απόλυτη ένδεια, κι από την άλλη μεριά, σαν υποκείμενο και*
- 40 *σαν δραστηριότητα, η γενική δυνατότητα πλούτου, καθορίζονται αμοιβαία και προκύπτουν από την ουσία της εργασίας, όπως η τελευταία έχει προϋποτεθεί από το κεφάλαιο σαν αντίθεση, σαν αντιθετική του ύπαρξη, κι από την άλλη μεριά προϋποθέτει με τη σειρά της το κεφάλαιο.*

[Απέναντι στο κεφάλαιο βρίσκεται εργασία χωρίς ιδιαίτερο καθορισμό.]

Το τελευταίο σημείο που πρέπει ακόμα να τονιστεί σχετικά με την εργασία όπως αυτή αντικρύζει το κεφάλαιο είναι ότι η εργασία σαν η αξία χρήσης που αντικρύζει το χρήμα που έχει τοποθετηθεί σαν κεφάλαιο δεν είναι η μια ή η άλλη εργασία, αλλά *εργασία απλά και μόνο*, αφηρημένη εργασία· απόλυτα αδιάφορη απέναντι στον ιδιαίτερό της καθορισμό, ικανή όμως για κάθε καθορισμό. Σαν ιδιαίτερη, η εργασία πρέπει φυσικά να ανταποκρίνεται στην ιδιαίτερη ουσία από την οποία αποτελείται ένα συγκεκριμένο κεφάλαιο· αφού όμως το κεφάλαιο σαν τέτοιο είναι αδιάφορο απέναντι σε κάθε ιδιαιτερότητα της υλικής του υπόστασης – και υπάρχει τόσο σαν η ολότητα αυτής της υπόστασης όσο και σαν αφαίρεση απ' όλες τις ιδιαιτερότητές της, έτσι και η εργασία που βρίσκεται απέναντί του έχει καθαυτή υποκειμενικά την ίδια ολότητα και αφαίρεση. Πχ. στη συντεχνιακή, χειροτεχνική εργασία, όπου το ίδιο το κεφάλαιο έχει ακόμα μια περιορισμένη μορφή, είναι ακόμα ολότελα θυθισμένο σε μια καθορισμένη υλική υπόσταση, άρα δεν είναι ακόμα κεφάλαιο σαν τέτοιο, εκεί εμφανίζεται και η εργασία σαν θυθισμένη ακόμα στον ιδιαίτερο καθορισμό της· δεν εμφανίζεται στην ολότητα και αφαίρεση – σαν η εργασία, όπως αντικρύζει το κεφάλαιο. Δηλαδή: η εργασία είναι δέβια σε κάθε ξεχωριστή περίπτωση μια καθορισμένη εργασία· αλλά το κεφάλαιο μπορεί να αντιπαρατεθεί σε κάθε καθορισμένη εργασία· στο κεφάλαιο αντιπαρατίθεται, δυνάμει, η ολότητα όλων των εργασιών, και είναι ζήτημα τύχης ποια απ' αυτές το αντικρύζει στη δοσμένη στιγμή. Από την άλλη μεριά, ο εργάτης είναι ο ίδιος απόλυτα αδιάφορος απέναντι στον καθορισμένο χαρακτήρα της εργασίας του· η εργασία του δεν έχει σαν τέτοια ενδιαφέρον για αυτόν παρά μόνο στο βαθμό που είναι εργασία γενικά και αποτελεί, σαν τέτοια, αξία χρήσης για το κεφάλαιο. Άρα το να είναι φορέας της εργασίας σαν τέτοιας – δηλαδή της εργασίας σαν αξίας χρήσης για το κεφάλαιο – αποτελεί τον οικονομικό του χαρακτήρα· είναι εργάτης, σε αντίθεση προς τον κεφαλαιοκράτη. Δεν είναι αυτός ο χαρακτήρας των χειροτεχνών, των μελών των συντεχνιών κλπ., που ο οικονομικός τους χαρακτήρας βρίσκεται ακριβώς στον καθορισμό της εργασίας τους και τη σχέση προς ένα καθορισμένο μέσο κλπ. Αυτή η οικονομική σχέση – ο χαρακτήρας που έχουν ο κεφαλαιοκράτης και ο εργάτης σαν τα άκρα μιας παραγωγικής σχέσης – αναπτύσσεται λοιπόν τόσο καθαρότερα και επαρκέστερα, όσο η εργασία χάνει κάθε χαρακτήρα τέχνης· όσο η ιδιαίτερή της επιδεξιότητα γίνεται όλο και πιο πολύ κάτι αφηρημένο, αδιάφορο, και η ίδια όλο και πιο πολύ γίνεται καθαρά αφηρημένη δραστηριότητα, καθαρά μηχανική, άρα αδιάφορη, αδιάφορη απέναντι στην ιδιαίτερή της μορφή· δραστηριότητα απλά τυπική, ή – πράγμα που είναι το ίδιο – απλά υλική, δραστηριότητα γενικά, αδιάφορη απέναντι στη μορφή. Εδώ λοιπόν φαίνεται ξανά το πώς ο ιδιαίτερος καθορισμός της παραγωγικής σχέσης, της κατηγορίας – εδώ, της κατηγορίας κεφάλαιο και εργασία – γίνεται για πρώτη φορά αληθινός μόνο με την ανάπτυξη ενός ιδιαίτερου υλικού τρόπου παραγωγής και μιας ιδιαίτερης εξελικτικής βαθμίδας των βιομηχανικών παραγωγικών δυνάμεων. (Γενικά, αυτό το σημείο, ως προς αυτή τη σχέση, αργότερα να αναπτυχθεί ιδιαίτερα· γιατί έχει ήδη τοποθετηθεί στην ίδια τη σχέση, ενώ στους αφηρημένους προσδιορισμούς – ανταλλακτική αξία, κυκλοφορία, χρήμα – ανήκει ακόμα πιο πολύ στον υποκειμενικό μας διαλογισμό.)

[Απορρόφηση της εργασιακής διαδικασίας
στο κεφάλαιο.]

2) Ερχόμαστε τώρα στη δεύτερη πλευρά της διαδικασίας. Η ανταλλαγή ανάμεσα στο κεφάλαιο ή τον κεφαλαιοκράτη και τον εργάτη έχει τώρα ολοκληρωθεί, όσο πρόκειται γενικά για τη διαδικασία της ανταλλαγής. Προχωρεί τώρα στη σχέση του κεφαλαίου προς την εργασία σαν την αξία χρήσης του. Η εργασία δεν είναι μόνο η αξία χρήσης που βρίσκεται απέναντι στο κεφάλαιο, είναι η αξία χρήσης του ίδιου του κεφαλαίου. Καθώς αποτελεί το μη-είναι των αξιών σαν αντικειμενοποιημένων, η εργασία αποτελεί το είναι τους σαν μη-αντικειμενοποιημένων, το ιδεατό τους είναι τη δυνατότητα των αξιών και, σαν δραστηριότητα, την αξιοδημιουργία. Απέναντι στο κεφάλαιο η εργασία είναι η απλά αφηρημένη μορφή, η απλή δυνατότητα της αξιοδημιουργικής δραστηριότητας, δυνατότητα που υπάρχει μόνο σαν ικανότητα, σαν δυναμικό στη σωματική υπόσταση του εργάτη. Μόλις όμως η επαφή με το κεφάλαιο την μετατρέψει σε πραγματική δραστηριότητα – μόνη της δεν μπορεί να φτάσει ως εκεί, γιατί της λείπει το αντικείμενο – γίνεται πραγματική αξιοδημιουργική, παραγωγική δραστηριότητα. Ως προς το κεφάλαιο, η δραστηριότητα δεν μπορεί να συνίσταται παρά μόνο στην αναπαραγωγή του εαυτού του – στη διατήρηση και αύξηση του κεφαλαίου σαν της πραγματικής και ενεργής αξίας, όχι της απλά νομιζόμενης, όπως στο χρήμα σαν τέτοιο. Μέσα από την ανταλλαγή με τον εργάτη το κεφάλαιο ιδιοποιήθηκε την ίδια την εργασία: η εργασία έγινε ένα από τα συνθετικά του στοιχεία και επιδρά τώρα σαν ζωτικότητα που γονιμοποιεί την απλά-υπαρκτή και άρα νεκρή αντικειμενικότητά του. Το κεφάλαιο είναι χρήμα (ανταλλακτική αξία τοποθετημένη για-τον-εαυτό-της): όχι όμως πια χρήμα που υπάρχει σε μια ιδιαίτερη υλική υπόσταση και άρα δίπλα στις άλλες υποστάσεις των ανταλλακτικών αξιών και αποκλεισμένο απ' αυτές, αλλά σαν χρήμα που διατηρεί τον ιδεατό του προσδιορισμό μέσα σ' όλες τις υποστάσεις, τις ανταλλακτικές αξίες κάθε μορφής και τρόπον ύπαρξης της αντικειμενοποιημένης εργασίας. Καθώς το κεφάλαιο, σαν χρήμα που υπάρχει μέσα σε όλες τις ιδιαίτερες μορφές της αντικειμενοποιημένης εργασίας, εντάσσεται τώρα σε μια διαδικασία μαζί με την όχι αντικειμενοποιημένη αλλά ζωντανή εργασία, την εργασία που υπάρχει σαν διαδικασία και σαν πράξη, το κεφάλαιο είναι πρώτα-πρώτα αυτή η ποιοτική διαφορά της ύλης που το αποτελεί από τη μορφή όπου αυτό τώρα βρίσκεται και σαν εργασία. Η διαδικασία αυτής της διαφοροποίησης, και της άρσης αυτής της διαφοροποίησης, είναι η διαδικασία όπου το ίδιο το κεφάλαιο γίνεται διαδικασία. Η εργασία είναι η μαγιά που προστίθεται στο κεφάλαιο και το οδηγεί τώρα στη ζύμωση. Από τη μια μεριά, η αντικειμενικότητα που αποτελεί το κεφάλαιο πρέπει να δουλεύει, δηλαδή να καταναλωθεί από την εργασία: από την άλλη μεριά, πρέπει να αρθεί η απλή υποκειμενικότητα της εργασίας σαν απλής μορφής, και η εργασία να αντικειμενοποιηθεί στο υλικό του κεφαλαίου. Η σχέση του κεφαλαίου – ως προς το περιεχόμενό του – με την εργασία, η σχέση της αντικειμενοποιημένης εργασίας με τη ζωντανή εργασία (σ' αυτή τη σχέση, όπου το κεφάλαιο εμφανίζεται σαν παθητικό απέναντι στην εργασία, αυτό που έρχεται σε συσχετισμό με την εργασία σαν διαμορφωτική δραστηριότητα είναι η παθητική ύπαρξη του κεφαλαίου, το κεφάλαιο σαν μια ιδιαίτερη ύλη) δεν μπορεί να είναι άλλη από τη σχέση της εργασίας προς την

αντικειμενικότητά της, το υλικό της (κι αυτό πρέπει να αναλυθεί ήδη στο πρώτο κεφάλαιο, που πρέπει να προηγείται από [το κεφάλαιο] της ανταλλακτικής αξίας, και να πραγματεύεται την παραγωγή γενικά)· και το υλικό, η αντικειμενοποιημένη εργασία, έχει μόνο δυο σχέσεις: τη σχέση της *πρώτης ύλης*, δηλαδή της άμορφης ύλης, του απλού υλικού για την διαμορφωτική, 5 σκόπιμη δραστηριότητα της εργασίας, και τη σχέση του *εργαλείου δουλειάς*, του μέσου που είναι το ίδιο αντικειμενικό και που μ' αυτό η υποκειμενική δραστηριότητα παρεμβάλλει ανάμεσα στον εαυτό της και το αντικείμενο πάλι ένα αντικείμενο σαν αγωγή της. Ο προσδιορισμός του *προϊόντος*, που τοποθετούν εδώ οι οικονομολόγοι, δεν έχει ακόμα καμιά θέση εδώ σαν 10 προσδιορισμός *ξεχωριστός* από την πρώτη ύλη και το εργασιακό εργαλείο. Το προϊόν εμφανίζεται σαν *αποτέλεσμα*, όχι σαν *προϋπόθεση* της διαδικασίας ανάμεσα στο παθητικό περιεχόμενο του κεφαλαίου και την εργασία σαν δραστηριότητα. Σαν *προϋπόθεση*, το προϊόν δεν αποτελεί καμιά σχέση του αντικειμένου προς την εργασία διαφορετική από την πρώτη ύλη και το εργα- 15 λείο δουλειάς, γιατί κι αυτά τα ίδια υπάρχουν σαν υλική υπόσταση αξιών, και άρα ήδη αποτελούν *αντικειμενοποιημένη εργασία, προϊόντα*. Και γενικά, η υπόσταση της αξίας δεν είναι διόλου η ιδιαίτερη φυσική ουσία, αλλά η

[11] *αντικειμενοποιημένη εργασία*. Αυτή πάλι εμφανίζεται η ίδια, ως προς τη *ζωντανή εργασία*, σαν *πρώτη ύλη και εργαλείο δουλειάς*. Κοιτάζοντας την 20 απλή πράξη της παραγωγής καθαυτή, μπορεί να φαίνεται ότι το εργαλείο δουλειάς και η πρώτη ύλη προϋπάρχουν στη φύση, ώστε να μη χρειάζεται παρά να *αποκτηθούν*, να γίνουν δηλαδή αντικείμενο και μέσο της εργασίας – κι αυτή η απόκτηση δεν αποτελεί η ίδια εργασιακή διαδικασία. Το *προϊόν* λοιπόν εμφανίζεται απέναντί τους σαν κάτι ποιοτικά διαφορετικό· και είναι 25 προϊόν όχι μόνο σαν αποτέλεσμα της εργασίας διαμέσου του εργαλείου της πάνω στο υλικό, αλλά και σαν πρώτη *αντικειμενοποίηση της εργασίας*, δίπλα στο εργαλείο και το υλικό. Σαν συστατικά όμως μέρη του κεφαλαίου, η πρώτη ύλη και το εργαλείο δουλειάς είναι κιόλας τα ίδια αντικειμενοποιημένη εργασία, άρα *προϊόν*. Αυτό δεν εξαντλεί ακόμα τη σχέση. Γιατί, για 30 παράδειγμα, στην παραγωγή όπου δεν υπάρχουν καθόλου ανταλλακτικές αξίες, άρα ούτε κεφάλαιο, το προϊόν της εργασίας μπορεί και γίνεται μέσο και αντικείμενο νέας εργασίας. Πχ. στη γεωργία που παράγει καθαρά για την αξία χρήσης. Το τόξο του κυνηγού, το δίχτυ του ψαρά, μ' ένα λόγο οι πιο απλές καταστάσεις προϋποθέτουν ήδη προϊόν, που παύει να ισχύει σαν 35 προϊόν και γίνεται *πρώτη ύλη*, ή καλύτερα *παραγωγικό εργαλείο*· γιατί αυτή είναι ουσιαστικά η πρώτη χαρακτηριστική μορφή όπου το προϊόν εμφανίζεται σαν μέσο αναπαραγωγής. Αυτός ο συσχετισμός καθόλου λοιπόν δεν εξαντλεί τη σχέση όπου η *πρώτη ύλη* και το *εργαλείο δουλειάς* προβάλλουν σαν συνθετικά στοιχεία του ίδιου του κεφαλαίου. Άλλωστε οι οικονομολό- 40 γοι τοποθετούν το *προϊόν* κι από μιαν ολότελα διαφορετική άποψη σαν τρίτο στοιχείο της υλικής υπόστασης του κεφαλαίου. Πρόκειται για το προϊόν στο μέτρο που έχει τον προσδιορισμό να βγαίνει από την παραγωγική διαδικασία, όπως και από την κυκλοφορία, και να αποτελεί άμεσο αντικείμενο της ατομικής κατανάλωσης, το *approvisionnement* [εφόδιο], όπως το ονομά- 45 ζει ο Σερμπυλιέ. Δηλαδή τα προϊόντα που προϋποτέθηκαν ώστε ο εργάτης να ζει σαν εργάτης και να μπορεί να ζήσει στη διάρκεια της παραγωγής, πριν δημιουργηθεί καινούριο προϊόν. Το ότι ο κεφαλαιοκράτης έχει αυτή την ικανότητα εμπεριέχεται στο ότι κάθε στοιχείο του κεφαλαίου είναι *χρήμα*, και σαν τέτοιο μπορεί να μετατραπεί από τον εαυτό του σαν γενική μορφή 50

του πλούτου στο υλικό του πλούτου, σε αντικείμενο κατανάλωσης. Το *εφόδιο* των οικονομολόγων αναφέρεται λοιπόν αποκλειστικά στους εργάτες· είναι δηλαδή το χρήμα – εκφρασμένο στη μορφή αντικειμένων κατανάλωσης, σαν αξία χρήσης – που εισπράττουν οι εργάτες από τον καπιταλιστή στην πράξη της μεταξύ τους ανταλλαγής. Αυτό όμως ανήκει στην πρώτη πράξη. Και στο βαθμό που η πρώτη αυτή πράξη σχετίζεται με τη δεύτερη, βρίσκεται εδώ ακόμα έξω από τα όρια του θέματός μας. Η μόνη υποδιαίρεση που τοποθετεί η ίδια η παραγωγική διαδικασία είναι η αρχική υποδιαίρεση που τοποθετήθηκε από την ίδια τη διαφορά ανάμεσα σε αντικειμενική και ζωντανή εργασία, δηλαδή η διαίρεση ανάμεσα σε *πρώτη ύλη* και *εργαλείο δουλειάς*. Το ότι οι οικονομολόγοι συγχέουν αυτούς τους προσδιορισμούς είναι απόλυτα μέσα στο πρόγραμμα· γιατί είναι υποχρεωμένοι να συγχέουν τα δυο συνθετικά στοιχεία της σχέσης ανάμεσα σε κεφάλαιο και εργασία, και δεν τους είναι επιτρεπτό να συγκρατήσουν την ειδοποίησή τους διαφορά.

15 Όσπε: η πρώτη ύλη καταναλώνεται καθώς μεταβάλλεται, διαμορφώνεται από την εργασία, και το εργαλείο δουλειάς καταναλώνεται με τη χρήση, τη φθορά του μέσα σ' αυτή τη διαδικασία. Από την άλλη μεριά και η εργασία καταναλώνεται, καθώς χρησιμοποιείται, μπαίνει σε κίνηση κι έτσι ξοδεύεται μια ορισμένη ποσότητα μυϊκής δύναμης κλπ. του εργάτη, πράγμα που τον εξαντλεί. Αλλά η εργασία όχι μόνο καταναλώνεται αλλά και ταυτόχρονα παγιώνεται, υλοποιείται, από τη μορφή της δραστηριότητας σ' εκείνη του αντικειμένου, της ηρεμίας· σαν μεταβολή του αντικειμένου μεταβάλλει την ίδια της τη μορφή, και από δραστηριότητα γίνεται Είναι. Το τέλος της διαδικασίας είναι το *προϊόν*, όπου η πρώτη ύλη εμφανίζεται να έχει συνδεθεί με την εργασία και όπου το εργαλείο δουλειάς έχει κι αυτό από απλή δυνατότητα μετατεθεί σε πραγματικότητα, έχοντας γίνει πραγματικός αγωγός της εργασίας, έτσι όμως έχοντας το ίδιο – με τον μηχανικό ή χημικό του συσχετισμό προς το εργασιακό υλικό – αναλωθεί στη στατική του μορφή. Και τα τρία συνθετικά στοιχεία της διαδικασίας – το υλικό, το εργαλείο, η εργασία

20 – συρρέουν σ' ένα ουδέτερο αποτέλεσμα – το *προϊόν*. Στο προϊόν αναπαράγονται ταυτόχρονα τα συνθετικά στοιχεία της παραγωγικής διαδικασίας που έχουν αναλωθεί σ' αυτό. Έτσι η συνολική διαδικασία εμφανίζεται σαν *παραγωγική κατανάλωση*, δηλαδή σαν κατανάλωση που δεν καταλήγει ούτε στο μηδέν, ούτε στην απλή υποκειμενοποίηση του αντικειμενικού, αλλά που έχει κι η ίδια πάλι τοποθετηθεί σαν *αντικείμενο*. Η ανάλωση δεν είναι εδώ απλή ανάλωση της ύλης, αλλά ανάλωση της ίδιας της ανάλωσης· στην άρση του υλικού στοιχείου γίνεται άρση αυτής της άρσης, και άρα *τοποθέτησή* του. Η *διαμορφωτική* δραστηριότητα κατατρώει το αντικείμενο και τον εαυτό της· κατατρώει όμως μόνο τη δοσμένη μορφή του αντικειμένου για να το τοποθετήσει σε καινούρια αντικειμενική μορφή, και κατατρώει τον εαυτό

35 της μόνο στην υποκειμενική της μορφή σαν δραστηριότητα. Αναλώνει την αντικειμενικότητα του αντικειμένου – την αδιαφορία απέναντι στη μορφή – και τον υποκειμενισμό της δραστηριότητας· διαμορφώνει το αντικείμενο, υλοποιεί τη δραστηριότητα. Σαν *προϊόν* όμως, το αποτέλεσμα της παραγωγικής διαδικασίας είναι *αξία χρήσης*.

Αν τώρα κοιτάξουμε το αποτέλεσμα ως εδώ, βλέπουμε:

[12]

Πρώτο: Με την απόκτηση, την ενσωμάτωση της εργασίας στο κεφάλαιο – το χρήμα, δηλαδή η πράξη όπου αγοράζεται η ικανότητα διάθεσης του εργάτη, εμφανίζεται εδώ μόνο σαν μέσο για την παραγωγή αυτής της διαδικασίας, όχι σαν δικό της συνθετικό στοιχείο – το κεφάλαιο μπαίνει σε ζύμωση

και γίνεται διαδικασία, *παραγωγική διαδικασία*, όπου σαν ολότητα, σαν ζωντανή εργασία σχετίζεται προς τον εαυτό του όχι μόνο σαν αντικειμενοποιημένη εργασία αλλά και – επειδή έχει αντικειμενοποιηθεί – [σαν] *απλό αντικείμενο* της εργασίας.

Δεύτερο: Στην απλή κυκλοφορία η υλική υπόσταση του εμπορεύματος και του χρήματος ήταν η ίδια αδιάφορη για τον προσδιορισμό μορφής – όσο δηλαδή εμπόρευμα και χρήμα έμεναν συνθετικά στοιχεία της κυκλοφορίας. Ως προς την υλική του υπόσταση, το εμπόρευμα θρυσκόταν έξω από την οικονομική σχέση, σαν αντικείμενο της κατανάλωσης (της ανάγκης)· το χρήμα, στο μέτρο που η μορφή του αποκτούσε αυτοτέλεια, αναφερόταν ακόμα στην κυκλοφορία, αλλά μόνο αρνητικά, και δεν αποτελούσε παρά τον αρνητικό αυτό συσχετισμό. Μόλις παγωνόταν για-τον-εαυτό-του, έσβηνε κι αυτό σε νεκρή υλικότητα, έπαυε να είναι χρήμα. Εμπόρευμα και χρήμα ήταν και τα δυο εκφράσεις της ανταλλακτικής αξίας, και διακρίνονταν μόνο σαν γενική και ειδική ανταλλακτική αξία αντίστοιχα. Κι η ίδια αυτή πάλι η μοιότητα δεν ήταν παρά φανταστική· γιατί όχι μόνο οι δυο προσδιορισμοί εναλλάσσονταν στην πραγματική κυκλοφορία αλλά και – εξετάζοντας τον καθένα ξεχωριστά – το ίδιο το χρήμα δεν ήταν παρά ένα ιδιαίτερο εμπόρευμα, και το ίδιο το εμπόρευμα σαν τιμή δεν ήταν παρά γενικό χρήμα. Η διαφορά ήταν μόνο στη μορφή. Καθένα είχε τοποθετηθεί στον ένα προσδιορισμό μόνο επειδή, και στο βαθμό που, δεν είχε τοποθετηθεί στον άλλο. Τώρα όμως, στην παραγωγική διαδικασία, το ίδιο το κεφάλαιο σαν μορφή διαφοροποιείται από τον εαυτό του σαν υλική υπόσταση. Αποτελεί ταυτόχρονα και τους δυο προσδιορισμούς, και ταυτόχρονα την αμοιβαία τους σχέση. Αλλά:

Τρίτο: Το κεφάλαιο εμφανιζόταν σαν αυτή η σχέση ακόμα μόνο *καθαυτή*. Η σχέση δεν έχει ακόμα *τοποθετηθεί*· ή, έχει η ίδια τοποθετηθεί αρχικά μόνο ως προς τον προσδιορισμό ενός από τα δυο συνθετικά στοιχεία, του *υλικού* στοιχείου, που διαφοροποιείται εσωτερικά σαν ύλη (πρώτη ύλη και εργαλείο) και μορφή (εργασία) και που σαν αμοιβαία τους σχέση, σαν πραγματική διαδικασία είναι κι αυτό πάλι υλική μόνο σχέση – σχέση των δυο υλικών στοιχείων που αποτελούν το περιεχόμενο του κεφαλαίου σε διάκριση από την μορφολογική του σχέση σαν κεφαλαίου. Αν εξετάσουμε το κεφάλαιο από την άποψη όπου εμφανίζεται αρχικά σε διάκριση από την εργασία, τότε το κεφάλαιο δεν είναι στη διαδικασία παρά μόνο παθητική, αντικειμενική παρουσία όπου ο μορφολογικός προσδιορισμός που το κάνει κεφάλαιο – δηλαδή ξεχωριστή κοινωνική σχέση – έχει πέρα για πέρα εξαλειφθεί. Συμμετέχει στη διαδικασία μόνο από την άποψη του περιεχομένου του – σαν αντικειμενοποιημένη εργασία γενικά· αλλά το ότι αποτελεί αντικειμενοποιημένη εργασία καθόλου δεν ενδιαφέρει την εργασία – και η δική της σχέση με το κεφάλαιο αποτελεί τη διαδικασία· αντίθετα, το κεφάλαιο εντάσσεται στη διαδικασία, δουλεύεται, μόνο σαν αντικείμενο, και όχι σαν *αντικειμενοποιημένη εργασία*. Το *βαμβάκι* που γίνεται *βαμβακερό νήμα*, ή το *βαμβακερό νήμα* που γίνεται *ύφασμα*, ή το *ύφασμα* που γίνεται υλικό για εντύπωση και βαφή, υπάρχει για την εργασία μόνο σαν *δοσμένο βαμβάκι*, *βαμβακερό νήμα*, *ύφασμα*. Στο μέτρο που αυτά τα ίδια αποτελούν προϊόντα της εργασίας, αντικειμενοποιημένη εργασία, δεν εντάσσονται σε καμιά διαδικασία· στη διαδικασία συμμετέχουν μόνο σαν υλικές υπάρξεις με καθορισμένες φυσικές ιδιότητες. Ο *τρόπος* που έχουν αποκτήσει αυτές τις ιδιότητες δεν ενδιαφέρει καθόλου τη σχέση της ζωντανής εργασίας προς αυτά· γι αυτήν υπάρχουν

μόνο στο μέτρο που υπάρχουν σε διάκριση απ' αυτήν – δηλαδή σαν εργασιακό υλικό. Αυτό γίνεται στο βαθμό που αφητηρία είναι το κεφάλαιο στην αντικειμενική του μορφή, που αποτελεί προϋπόθεση της εργασίας. Από την άλλη μεριά, στο μέτρο που η ίδια η εργασία έχει γίνει ένα από τα αντικειμενικά στοιχεία του κεφαλαίου διαμέσου της ανταλλαγής με τον εργάτη, η διαφορά της από τα αντικειμενικά στοιχεία του κεφαλαίου είναι κι η ίδια αποκλειστικά αντικειμενική· εκείνα βρίσκονται στη μορφή της ακινησίας, αυτή στη μορφή της δραστηριότητας. Η σχέση είναι η υλική σχέση ενός από τα στοιχεία του κεφαλαίου προς το άλλο· δεν είναι όμως η σχέση του κεφαλαίου και προς τα δυο. Το κεφάλαιο εμφανίζεται λοιπόν από τη μια μεριά μόνο σαν *παθητικό αντικείμενο*, όπου κάθε σχέση μορφής έχει εξαλειφθεί από την άλλη, εμφανίζεται μόνο σαν απλή *παραγωγική διαδικασία* όπου το κεφάλαιο δεν εντάσσεται σαν τέτοιο, σαν ξεχωριστό από την υλική του υπόσταση. Δεν εμφανίζεται καν με τη δική του υπόσταση, αυτή που του ταιριάζει – σαν αντικειμενοποιημένη εργασία, γιατί αυτή είναι η υπόσταση της ανταλλακτικής αξίας – παρά μόνο στη φυσική υπαρκτική μορφή αυτής της υπόστασης, όπου έχει εξαλειφθεί κάθε σχέση προς την ανταλλακτική αξία, την αντικειμενοποιημένη εργασία, προς την ίδια την εργασία σαν αξία χρήσης του κεφαλαίου – και γιαυτό κάθε σχέση προς το ίδιο το κεφάλαιο. Απ' αυτή την άποψη, η διαδικασία του κεφαλαίου ταυτίζεται με την απλή παραγωγική διαδικασία σαν τέτοια, όπου ο προσδιορισμός του σαν κεφαλαίου έχει εξαλειφθεί εξίσου ολοκληρωτικά στη μορφή της διαδικασίας, όπως είχε εξαλειφθεί και το χρήμα σαν χρήμα στη μορφή της αξίας. Έτσι όπως μέχρι τώρα αναλύσαμε τη διαδικασία, το κεφάλαιο για-τον-εαυτό-του – δηλαδή ο κεφαλαιοκράτης – δεν εμφανίζεται καθόλου. Δεν καταναλώνεται ο κεφαλαιοκράτης από την εργασία, σαν πρώτη ύλη και εργαλείο δουλειάς. Ούτε είναι ο κεφαλαιοκράτης αυτός που καταναλώνει, αλλά η εργασία. Έτσι, η παραγωγική διαδικασία του κεφαλαίου εμφανίζεται όχι σαν παραγωγική διαδικασία του κεφαλαίου, αλλά σαν παραγωγική διαδικασία γενικά· και το κεφάλαιο εμφανίζεται σε *διάκριση από την εργασία* μόνο στον υλικό καθορισμό της *πρώτης ύλης* και του *εργαλείου δουλειάς*. Αυτή την πλευρά – που δεν είναι απλά αυθαίρετη αφαίρεση, αλλά μια αφαίρεση που συντελείται μέσα στην ίδια τη διαδικασία – εντοπίζουν οι οικονομολόγοι για να παραστήσουν το κεφάλαιο σαν αναγκαίο στοιχείο κάθε παραγωγικής διαδικασίας. Φυσικά, για να το κάνουν αυτό, υποχρεωτικά ξεχνούν την συμπεριφορά του σαν κεφαλαίου στη διάρκεια αυτής της διαδικασίας.

[(Κεφάλαιο και κεφαλαιοκράτης.)]

Πρέπει εδώ να τονίσουμε ένα στοιχείο που εδώ για πρώτη φορά δεν προβάλλει μόνο από τη σκοπιά της παρατήρησης αλλά έχει τοποθετηθεί στην ίδια την οικονομική σχέση. Στην πρώτη πράξη, στην ανταλλαγή ανάμεσα σε κεφάλαιο και εργασία, η εργασία που υπάρχει σαν τέτοια, *για-τον-εαυτό-της*, εμφανίστηκε αναγκαστικά σαν *εργάτης*. Όμοια εδώ στη δεύτερη διαδικασία: το κεφάλαιο γενικά έχει τοποθετηθεί σαν αξία *για-τον-εαυτό-της*, *εγωιστική* – για να μιλήσουμε έτσι – αξία (πράγμα που στο χρήμα αποτελούσε απλή επιδίωξη). Αλλά το κεφάλαιο που υπάρχει για τον εαυτό του είναι

ο κεφαλαιοκράτης. Λέγεται βέβαια από σοσιαλιστές, ότι χρειαζόμαστε το κεφάλαιο αλλά όχι τον κεφαλαιοκράτη. Τότε το κεφάλαιο εμφανίζεται σαν καθαρό πράγμα, όχι σαν σχέση παραγωγής που στην εσωτερική της αντανάκλαση αποτελεί ακριβώς τον κεφαλαιοκράτη. Μπορώ βέβαια να χωρίσω το κεφάλαιο απ' αυτό τον ατομικό κεφαλαιοκράτη· μπορεί να μεταδιδαστεί σ' 5 έναν άλλο. Χάνοντας όμως αυτός το κεφάλαιο, χάνει και την ιδιότητα του κεφαλαιοκράτη. Το κεφάλαιο μπορεί λοιπόν θαυμάσια να χωριστεί από τον ατομικό κεφαλαιοκράτη, αλλά όχι από τον κεφαλαιοκράτη, που σαν τέτοιος βρίσκεται απέναντι στον εργάτη. Με τον ίδιο τρόπο μπορεί κι ο ατομικός εργάτης να πάψει να αποτελεί την εργασία-για-τον-εαυτό-της· μπορεί να 10 κληρονομήσει χρήματα, να κλέψει κλπ. Τότε όμως παύει να είναι εργάτης. Σαν εργάτης, αποτελεί απλά την εργασία-για-τον-εαυτό-της. (Αυτό αργότερα να αναπτυχθεί παραπέρα.)

[Η παραγωγική διαδικασία σαν περιεχόμενο του κεφαλαίου.]

Τίποτα δεν μπορεί να προκύψει στο τέλος της διαδικασίας αν δεν εμφανί- 15 στηκε στην αρχή της σαν προϋπόθεση και όρος της. Από την άλλη μεριά, πρέπει ωστόσο και να προκύψουν τα πάντα. Αν λοιπόν στο τέλος της παραγωγικής διαδικασίας, που άρχισε προϋποθέτοντας το κεφάλαιο, το κεφάλαιο εμφανίζεται τελικά εξαφανισμένο σαν σχέση μορφής, αυτό δεν μπορεί να οφείλεται παρά στο ότι παραβλέψαμε τα αόρατα νήματα που ακολουθεί 20 μέσα σ' αυτή τη διαδικασία. Ας εξετάσουμε λοιπόν αυτή την πλευρά.

Να λοιπόν το πρώτο αποτέλεσμα:

α) Με την ενσωμάτωση της εργασίας στο κεφάλαιο, το κεφάλαιο γίνεται παραγωγική διαδικασία· αρχικά όμως υλική παραγωγική διαδικασία· παρα- 25 γωγική διαδικασία γενικά, έτσι ώστε η παραγωγική διαδικασία του κεφαλαίου δεν διαφέρει από την υλική παραγωγική διαδικασία γενικά. Ο μορφολογικός του προσδιορισμός έχει εξαλειφθεί ολότελα. Καθώς το κεφάλαιο έχει ανταλλάξει ένα μέρος από το αντικειμενικό του Είναι με εργασία, η αντικειμενική του ύπαρξη έχει η ίδια εσωτερικά διαιρεθεί σε αντικείμενο και εργασία· η σχέση ανάμεσα στα δυο αποτελεί την παραγωγική διαδικασία, ή 30 ακριβέστερα την *εργασιακή διαδικασία*. Έτσι η *εργασιακή διαδικασία* – που χάρη στον αφηρημένο της χαρακτήρα, την καθαρή της υλικότητα ανήκει σε όλες εξίσου τις παραγωγικές μορφές – που έχει τοποθετηθεί πριν την αξία, σαν *αφετηρία*, εμφανίζεται πάλι, στα πλαίσια του κεφαλαίου, σαν μια διαδικασία που συντελείται μέσα στο υλικό του, αποτελεί το περιεχόμενό του. 35

(Το ότι και μέσα στην ίδια την παραγωγική διαδικασία αυτή η *εξάλειψη του μορφολογικού προσδιορισμού* δεν είναι παρά επίφαση, θα φανεί.)

Στο μέτρο που το κεφάλαιο είναι αξία αλλά σαν διαδικασία εμφανίζεται αρχικά με τη μορφή της απλής παραγωγικής διαδικασίας, της παραγωγικής διαδικασίας που δεν έχει τοποθετηθεί σε κανένα ιδιαίτερο *οικονομικό καθο-* 40 *ρισμό*, της παραγωγικής διαδικασίας γενικά, σ' αυτό το μέτρο μπορεί – ανάλογα με το ποια ιδιαίτερη πλευρά της απλής παραγωγικής διαδικασίας (που σαν τέτοια, καθώς είδαμε, διόλου δεν προϋποθέτει κεφάλαιο, αλλά ανήκει σε όλους τους τρόπους παραγωγής) εντοπίζεται – να ειπωθεί ότι το κεφάλαιο γίνεται προϊόν, ή είναι εργαλείο δουλειάς, ή και πρώτη ύλη της εργα- 45

σίας. Αν, παραπέρα, νοηθεί πάλι σαν μια απ' αυτές τις πλευρές όπου σαν υλικό ή σαν απλό μέσο αντικρύζει την εργασία, τότε σωστά θα ειπωθεί πως το κεφάλαιο δεν είναι παραγωγικό – ακριβώς γιατί τότε θεωρείται αποκλειστικά σαν ύλη, σαν ένα αντικείμενο που βρίσκεται απέναντι στην εργασία·
 5 σαν απλά παθητικό. Το σωστό είναι όμως ότι το κεφάλαιο δεν εμφανίζεται σαν μια από τις πλευρές, ή σαν εσωτερική ανομοιότητα της μιας πλευράς, ούτε σαν απλό αποτέλεσμα (προϊόν), αλλά σαν η ίδια η απλή παραγωγική διαδικασία· ότι η τελευταία εμφανίζεται τώρα σαν το αυτο-κινούμενο περιεχόμενο του κεφαλαίου.

10 [Παραγωγική και μη-παραγωγική εργασία. (Παραγωγική εργασία είναι αυτή που παράγει κεφάλαιο.) – Ο εργάτης σχετίζεται προς την εργασία του σαν προς ανταλλακτική αξία, ο κεφαλαιοκράτης σαν προς αξία χρήσης κλπ. – Ο
 15 εργάτης αλλοτριώνει την εργασία του σαν παραγωγική δύναμη του πλούτου. – (Το κεφάλαιο την ιδιοποιείται σαν τέτοια.) – Μετατροπή της εργασίας σε κεφάλαιο κλπ. Σισμόντι. Σερμπυλιέ. Σαι. Ρικάρντο. Προυντόν κλπ.]

6) Να εξετάσουμε τώρα την πλευρά του μορφολογικού προσδιορισμού, |14| όπως αυτός διατηρείται και τροποποιείται μέσα στην παραγωγική διαδικασία.
 20

{Τι είναι και τι δεν είναι *παραγωγική εργασία*, ζήτημα που έχει πολύ αμφισβητηθεί από τότε που ο Άνταμ Σμιθ έκανε αυτή τη διάκριση, πρέπει να προκύψει από την ανάλυση των διάφορων πλευρών του ίδιου του κεφαλαίου. *Παραγωγική εργασία* είναι απλά εκείνη που παράγει κεφάλαιο. Δεν
 25 είναι τρέλλα, ρωτά έτσι (ή τουλάχιστο, κάπως παρόμοια) πχ. ο κ. Σήνιορ, ο κατασκευαστής πιάνων να θεωρείται *παραγωγικός εργάτης* αλλά ο *πιανίστας* όχι, παρόλο που χωρίς τον πιανίστα το πιάνο θα είταν βέβαια παραλογισμός; Και όμως, αυτή ακριβώς είναι η αλήθεια. Ο κατασκευαστής πιάνων αναπαράγει *κεφάλαιο*· ο πιανίστας απλά ανταλλάζει την εργασία του με
 30 εισόδημα. Όμως ο πιανίστας παράγει μουσική και ικανοποιεί το μουσικό μας αισθητήριο, και από μια άποψη το παράγει; Πραγματικά· η εργασία του κάτι παράγει· αυτό όμως δεν την κάνει *παραγωγική εργασία* με την *οικονομική* έννοια· όπως δεν είναι παραγωγική και η εργασία του τρελλού, που παράγει φαντασιώσεις. *Παραγωγική είναι η εργασία μόνο στο βαθμό*
 35 *που παράγει το αντίθετό της*. Γιαυτό άλλοι οικονομολόγοι θεωρούν τον λεγόμενο μη-παραγωγικό εργάτη έμμεσα παραγωγικό. Για παράδειγμα, ο πιανίστας προωθεί την παραγωγή· ενμέρει δίνοντας στο άτομό μας πιο δραστήρια, πιο ζωντανή διάθεση, ή ακόμα και με την κοινή έννοια ότι ξυπνά μια καινούρια ανάγκη, που για την ικανοποίησή της θα ξοδευτεί περισσότερος
 40 κόπος στην άμεση υλική παραγωγή. Εδώ έχει κιόλας γίνει η παραδοχή, ότι μόνο η εργασία που παράγει κεφάλαιο είναι παραγωγική· ότι λοιπόν κάθε άλλη εργασία, όσο *ωφέλιμη* κι αν είναι – μπορεί εξίσου νάναι και βλαβερή – δεν είναι παραγωγική για την κεφαλαιοποίηση, άρα είναι μη-παραγωγική εργασία. Άλλοι οικονομολόγοι λένε πως η διαφορά ανάμεσα σε παραγωγικό και μη-παραγωγικό πρέπει να αναφέρεται όχι στην παραγωγή αλλά στην
 45 κατανάλωση. Ακριβώς το αντίθετο. Ο καπνοπαραγωγός είναι παραγωγικός,

παρόλο που η κατανάλωση καπνού είναι μη-παραγωγική. Η παραγωγή για μη-παραγωγική κατανάλωση είναι εξίσου παραγωγική όσο και η παραγωγή για παραγωγική κατανάλωση· πάντα με την προϋπόθεση ότι παράγει ή αναπαράγει κεφάλαιο. «*Παραγωγικός εργάτης είναι αυτός που [...] άμεσα αυξάνει τον πλούτο του αφεντικού του*», γράφει λοιπόν πολύ σωστά ο Μάλθους (ΙΧ, 40)· τουλάχιστον σωστά από μια άποψη. Η διατύπωση είναι υπερβολικά αφηρημένη, μια και μ' αυτή τη μορφή ισχύει εξίσου και για τον δούλο. Ο πλούτος του αφεντικού, σε σχέση με τον εργάτη, είναι η ίδια η μορφή του πλούτου στη σχέση του με τον εργάτη: το κεφάλαιο. Παραγωγικός εργάτης είναι αυτός που αυξάνει άμεσα το κεφάλαιο.} 10

Σαν *αξία χρήσης* η εργασία υπάρχει μόνο για το κεφάλαιο, και είναι η αξία χρήσης του ίδιου του κεφαλαίου, δηλαδή η διαμεσολαβητική δραστηριότητα με την οποία το κεφάλαιο αξιοποιείται. Το κεφάλαιο σαν αναπαραγωγό και πολλαπλασιαστικό της αξίας του είναι η αυτοτελής ανταλλακτική αξία (το χρήμα) σαν διαδικασία, σαν διαδικασία αξιοποίησης. Η εργασία 15 δεν υπάρχει λοιπόν σαν αξία χρήσης για τον εργάτη· δεν υπάρχει άρα για αυτόν σαν παραγωγική δύναμη του πλούτου, σαν μέσο ή σαν δραστηριότητα πλουτισμού. Ο εργάτης την φέρνει σαν αξία χρήσης στην ανταλλαγή με το κεφάλαιο, που βρίσκεται έτσι απέναντί του όχι σαν κεφάλαιο αλλά σαν *χρήμα*. Το κεφάλαιο είναι κεφάλαιο σε σχέση με τον εργάτη μονάχα με την 20 κατανάλωση της εργασίας, που αρχικά βρίσκεται έξω από τα πλαίσια αυτής της ανταλλαγής και είναι ανεξάρτητη απ' αυτήν. Η εργασία, που είναι αξία χρήσης για το κεφάλαιο, είναι για τον εργάτη απλή ανταλλακτική αξία· διαθέσιμη ανταλλακτική αξία. Αποκτά αυτό τον προσδιορισμό μέσα στην πράξη της ανταλλαγής με το κεφάλαιο, με την πώλησή της για χρήμα. Η αξία 25 χρήσης ενός πράγματος δεν ενδιαφέρει τον πωλητή του σαν πωλητή· ενδιαφέρει μόνο τον αγοραστή του. Η ιδιότητα του νίτρου να μπορεί να χρησιμοποιεί για μαρπούτι δεν καθορίζει την τιμή του νίτρου· η τιμή αυτή καθορίζεται από το κόστος παραγωγής του ίδιου του νίτρου, την ποσότητα της αντικειμενοποιημένης μέσα του εργασίας. Στην κυκλοφορία, όπου οι αξίες 30 χρήσης εντάσσονται σαν τιμές, η αξία τους δεν είναι αποτέλεσμα της κυκλοφορίας, παρόλο που μόνο μέσα σ' αυτήν πραγματοποιείται· της έχει προϋποτεθεί, και απλά πραγματοποιείται μέσα από την ανταλλαγή με χρήμα. Έτσι, η εργασία που ο εργάτης πουλά σαν αξία χρήσης στο κεφάλαιο είναι για τον εργάτη η ανταλλακτική του αξία, που θέλει να την πραγματοποιήσει 35 και, που είναι όμως ήδη καθορισμένη πριν από την πράξη αυτής της ανταλλαγής, έχει προϋποτεθεί σαν όρος της τελευταίας, έχει καθοριστεί όπως η αξία κάθε άλλου εμπορεύματος από την προσφορά και τη ζήτηση – ή, γενικά, πράγμα που αποκλειστικά μας απασχολεί εδώ, από το κόστος παραγωγής, την ποσότητα αντικειμενοποιημένης εργασίας με την οποία έχει παρα- 40 χθεί η εργατική ικανότητα του εργάτη και που αυτήν εισπράττει άρα σαν ισοδύναμο. Έτσι η ανταλλακτική αξία της εργασίας, που η πραγματοποίησή της συντελείται στη διαδικασία της ανταλλαγής με τον κεφαλαιοκράτη, έχει προϋποτεθεί, προκαθοριστεί, και απλά υφίσταται την τυπική τροποποίηση που δέχεται κάθε ιδεατά-μόνο τοποθετημένη τιμή με την πραγματοποίησή της. Δεν καθορίζεται από την αξία χρήσης της εργασίας. Για τον ίδιο τον εργάτη, η εργασία έχει αξία χρήσης μόνο στο μέτρο που είναι ανταλλακτική αξία, όχι που παράγει ανταλλακτικές αξίες. Για το κεφάλαιο, έχει ανταλλακτική αξία μόνο στο μέτρο που είναι αξία χρήσης. Αξία χρήσης σε 45 διάκριση από την ανταλλακτική της αξία δεν είναι για τον ίδιο τον εργάτη, 50

αλλά μόνο για το κεφάλαιο. Ο εργάτης ανταλλάζει λοιπόν την εργασία σαν απλή, προκαθορισμένη ανταλλακτική αξία, καθορισμένη από μια συντελεσμένη διαδικασία – ανταλλάζει την ίδια την εργασία σαν *αντικειμενοποιημένη εργασία*, μόνο στο μέτρο που η ίδια αντικειμενοποιεί ήδη μια καθορισμένη ποσότητα εργασίας, άρα που το ισοδύναμό της είναι ήδη μετρημένο, 5 το κεφάλαιο την αγοράζει σαν ζωντανή εργασία, σαν τη γενική παραγωγική δύναμη του πλούτου· δραστηριότητα που αυξάνει τον πλούτο. Είναι λοιπόν ξεκάθαρο πως ο εργάτης δεν μπορεί να *πλουτίσει* μ' αυτή την ανταλλαγή, αφού – όπως ο Ησαύ πούλησε τα πρωτοτόκιά του αντί πινακίου 10 φακής – έτσι κι αυτός, με αντάλλαγμα την εργατική ικανότητα σαν έτοιμο μέγεθος παραδίνει τη *δημιουργική* της δύναμη. Αντίθετα, όπως θα δούμε αργότερα, αναγκαστικά φτωχώνει, καθώς η δημιουργική δύναμη της εργασίας του εγκαθιδρύεται απέναντι σ' αυτόν σαν δύναμη του κεφαλαίου, σαν *ξένη δύναμη*. Ο εργάτης *αλλοτριώνει* την εργασία σαν παραγωγική δύναμη 15 του πλούτου· το κεφάλαιο την ιδιοποιείται σαν τέτοια. Ο αποχωρισμός εργασίας και ιδιοκτησίας πάνω στο προϊόν της εργασίας, ο αποχωρισμός εργασίας και πλούτου έχει λοιπόν ήδη τοποθετηθεί σ' αυτή την ίδια την πράξη της ανταλλαγής. Αυτό που φαίνεται παράδοξο σαν *αποτέλεσμα* βρίσκεται ήδη μέσα στην ίδια την προϋπόθεση. Οι οικονομολόγοι το έχουν εκφράσει 20 αυτό λίγο-πολύ εμπειρικά. Απέναντι στον εργάτη η παραγωγικότητα της εργασίας του – γενικά η εργασία του, στο μέτρο που δεν είναι *δυναμικό* αλλά *κίνηση*, *πραγματική* εργασία – γίνεται λοιπόν μια *ξένη δύναμη*· αντίστοιχα, το κεφάλαιο αξιοποιείται με την *ιδιοποίηση* *ξένης εργασίας*. (Τουλάχιστο, έχει τοποθετηθεί έτσι η δυνατότητα της αξιοποίησης· σαν αποτέλε- 25 σμα της ανταλλαγής ανάμεσα σε εργασία και κεφάλαιο. Η σχέση πραγματοποιείται μόνο μέσα στην ίδια την παραγωγική πράξη, όπου το κεφάλαιο πραγματικά καταναλώνει την ξένη εργασία.) Όπως η εργασία σαν ανταλλακτική αξία που έχει *προϋποτεθεί* από το κεφάλαιο ανταλλάζεται μ' ένα χρηματικό ισοδύναμο, έτσι κι αυτό πάλι ανταλλάσσεται μ' ένα ισοδύναμο σε 30 *εμπόρευμα*, που καταναλώνεται. Σ' αυτή την ανταλλακτική διαδικασία η εργασία δεν είναι παραγωγική· παραγωγική γίνεται μόνο για το κεφάλαιο· από την κυκλοφορία δεν μπορεί να αποσύρει παρά μόνο αυτό που της πρόσθεσε, μια *προκαθορισμένη* δηλαδή ποσότητα εμπορευμάτων, που – όπως και η αξία τους – δεν αποτελεί προϊόν της κυκλοφορίας. Οι εργάτες, γράφει 35 ο *Σισμόντι*, ανταλλάζουν την εργασία τους με σιτηρά και τα καταναλώνουν, ενώ η εργασία τους «έγινε *κεφάλαιο* για το αφεντικό τους». (*Σισμ[όντι]* VI.) «Δίνοντας σαν αντάλλαγμα την εργασία τους, οι εργάτες την μετατρέπουν σε κεφάλαιο» (στο ίδιο, VIII). Πουλώντας την εργασία του στον κεφαλαιοκράτη, ο εργάτης αποκτά δικαίωμα μόνο πάνω στην *τιμή* της εργασίας, όχι 40 πάνω στο *προϊόν* αυτής της εργασίας, ούτε πάνω στην αξία που η εργασία *τού* έχει προσθέσει. (*Σερμπυλιέ* XXVIII.) «*Πώληση της εργασίας* ισοδυναμεί με *παραίτηση* από όλους τους καρπούς της εργασίας.» (ό.π.) Ολόκληρη λοιπόν η πρόοδος του πολιτισμού, ή μ' άλλα λόγια κάθε αύξηση των *κοινωνικών παραγωγικών δυνάμεων* – αν προτιμάτε, των *παραγωγικών δυνάμεων* 45 της ίδιας της εργασίας – όπως προκύπτει από την επιστήμη, τις εφευρέσεις, τον καταμερισμό και τον συνδυασμό της εργασίας, τα βελτιωμένα μέσα επικοινωνίας, την δημιουργία της παγκόσμιας αγοράς, τα μηχανήματα κλπ. δεν πλουτίζει τον εργάτη, αλλά το *κεφάλαιο*· απλά λοιπόν μεγαλώνει πάλι τη δύναμη που εξουσιάζει την εργασία· αυξάνει μόνο την παραγωγική δύναμη 50 του κεφαλαίου. Καθώς το κεφάλαιο είναι η αντίθεση του εργάτη, κάθε τέ-

τοια πρόοδος αυξάνει απλά την *αντικειμενική δύναμη* πάνω στην εργασία. Η *μετατροπή της εργασίας* (σαν ζωντανής σκόπιμης δραστηριότητας) σε κεφάλαιο είναι *καθαυτή* το αποτέλεσμα της ανταλλαγής ανάμεσα σε κεφάλαιο και εργασία, στο μέτρο που η ανταλλαγή αυτή δίνει στον κεφαλαιοκράτη το δικαίωμα ιδιοκτησίας πάνω στο προϊόν της εργασίας (και το πρόσταγμα 5 πάνω στην εργασία). Η *μετατροπή αυτή* συντελείται μόνο μέσα στην ίδια την *παραγωγική διαδικασία*. Το ερώτημα αν το κεφάλαιο είναι ή όχι παραγωγικό αποτελεί λοιπόν παραλογισμό. Εκεί όπου το κεφάλαιο αποτελεί τη βάση της παραγωγής και άρα ο κεφαλαιοκράτης τον διοικητή της παραγωγής, εκεί η ίδια η εργασία είναι *παραγωγική μόνο* σαν απορροφημένη στο κεφάλαιο. Η παραγωγικότητα της εργασίας γίνεται παραγωγική δύναμη του κεφαλαίου, με τον ίδιο τρόπο που και η γενική ανταλλακτική αξία των εμπορευμάτων αποκρυσταλλώνεται στο χρήμα. Η εργασία, έτσι όπως υπάρχει *για-τον-εαυτό-της*, στον εργάτη, σε αντίθεση προς το κεφάλαιο, η εργασία 15 λοιπόν στην *άμεση ύπαρξή* της, χωρισμένη από το κεφάλαιο, *δεν είναι παραγωγική*. Και σαν δραστηριότητα του εργάτη δεν γίνεται ποτέ *παραγωγική*, όσο αυτή η δραστηριότητα εντάσσεται μόνο στην απλή διαδικασία της κυκλοφορίας, διαδικασία που προκαλεί μόνο μορφολογικές μεταβολές. Αυτοί λοιπόν που αποδείχνουν πως όλη η παραγωγική δύναμη που αποδίνεται

[16] στο κεφάλαιο αποτελεί *μετάθεση, μετατόπιση της παραγωγικής δύναμης* της 20 εργασίας ξεχνούν ακριβώς ότι το ίδιο το κεφάλαιο είναι στην ουσία του αυτή η *μετάθεση, αυτή η μετατόπιση*, και ότι η μισθωτή εργασία σαν τέτοια προϋποθέτει το κεφάλαιο, ώστε κι από τη δική της πλευρά αποτελεί αυτή τη *μετουσίωση* την αναγκαία διαδικασία που τοποθετεί τις ίδιες τις δυνάμεις της εργασίας σαν *ξένες* προς τον εργάτη. Το να ζητά κανείς τη διατήρηση 25 της μισθωτής εργασίας και την κατάργηση του κεφαλαίου είναι λοιπόν αντιφατική και αυτο-αναιρούμενη απαίτηση. Άλλοι, και οικονομολόγοι ακόμα όπως ο Ρικάρντο, ο Σισμόντι κλπ., υποστηρίζουν ότι *μόνο η εργασία* είναι παραγωγική, όχι το κεφάλαιο. Τότε όμως δε βλέπουν το κεφάλαιο στον *χαρακτηριστικό του μορφολογικό καθορισμό*, σαν μια αντανάκλασμένη στον 30 εαυτό της *σχέση παραγωγής*, παρά σκέφτονται μόνο την υλική του υπόσταση, την πρώτη ύλη κλπ. Αυτά όμως τα υλικά στοιχεία δεν κάνουν το κεφάλαιο να είναι κεφάλαιο. Από την άλλη μεριά, θυμούνται ύστερα πάλι πως το κεφάλαιο από μια άποψη είναι *αξία*, άρα κάτι το *άυλο*, αδιάφορο απέναντι στην υλική του υφή. Έτσι, ο Σαι: «*Το κεφάλαιο είναι πάντα άυλη ουσία*, 35 γιατί δεν είναι η ύλη που κάνει το κεφάλαιο, αλλά η *αξία* αυτής της ύλης, αξία που δεν έχει τίποτα το υλικό.» (Σαι, 21.) Ή: Σισμόντι: «*Το κεφάλαιο είναι μια εμπορική ιδέα*.» (Σισμ[όντι] LX.) Ύστερα όμως θυμούνται πως το κεφάλαιο αποτελεί ωστόσο και κάποιον άλλο οικονομικό προσδιορισμό, ξεχωριστό από την *αξία*, γιατί διαφορετικά δε θα μπορούσε να γίνει καν λόγος 40 για κεφάλαιο σε *διάκριση από την αξία*: και, αν όλα τα κεφάλαια είναι αξίες, οι αξίες σαν τέτοιες δεν είναι ακόμα κεφάλαιο. Τότε καταφεύγουν πάλι στην υλική μορφή του κεφαλαίου μέσα στην παραγωγική διαδικασία: πχ. όταν ο Ρικάρντο εξηγεί το κεφάλαιο σαν συσσωρευμένη εργασία που χρησιμοποιείται για την παραγωγή νέας εργασίας, δηλαδή σαν *απλό εργα-* 45 *λείο δουλειάς ή εργασιακό υλικό*. Μ' αυτή την έννοια, ο Σαι μιλά ακόμα και για τις *παραγωγικές υπηρεσίες του κεφαλαίου* που τάχα θεμελιώνουν την αμοιβή του – σαν το εργαλείο δουλειάς σαν τέτοιο να είχε αξίωση για τις ευχαριστίες του εργάτη, και σαν να μη γίνεται ακριβώς εργαλείο δουλειάς, *παραγωγικό*, αποκλειστικά διαμέσου του εργάτη. Προϋποθέτουν έτσι την 50

αυτοτέλεια του εργαλείου, δηλαδή ένα *κοινωνικό* του προσδιορισμό, δηλαδή τον προσδιορισμό του σαν κεφαλαίου, για να καταλήξουν συμπερασματικά στις αξιώσεις του κεφαλαίου. Η φράση του *Προυντόν* «το κεφάλαιο αξίζει, η εργασία παράγει» δε σημαίνει απολύτως τίποτα άλλο από: το κεφάλαιο είναι αξία· κι αφού εδώ δε λέγεται για το κεφάλαιο τίποτα περισσότερο από το ότι είναι αξία, η αξία είναι αξία (το υποκείμενο της κρίσης δεν είναι εδώ παρά ένα άλλο όνομα για το κατηγορούμενο)· και η εργασία παράγει, είναι παραγωγική δραστηριότητα, δηλαδή η εργασία είναι εργασία, μια και ακριβώς δεν είναι τίποτα άλλο απ' αυτό το «παράγειν». Πρέπει να είναι ολοφάνερο, πως οι ταυτολογικές αυτές κρίσεις δεν περιέχουν κανένα ιδιαίτερο απόθεμα σοφίας, και ότι – ιδιαίτερα – δεν μπορούν να εκφράσουν μια σχέση όπου η αξία και η εργασία συσχετίζονται και διακρίνονται η μια απ' την άλλη, δεν συνυπάρχουν παράπλευρα σαν αμοιβαία αδιάφορες. Ήδη το ότι η *εργασία* εμφανίζεται σαν υποκείμενο απέναντι στο κεφάλαιο, εμφανίζεται δηλαδή ο εργάτης αποκλειστικά στον προσδιορισμό της *εργασίας* – κι αυτός ο προσδιορισμός δεν αποτελεί τον *ίδιο τον εργάτη* – θάπρεπε ν' ανοίξει τα μάτια. Βρίσκεται ήδη εδώ, ανεξάρτητα από το κεφάλαιο, μια σχέση – μια σχέση του εργάτη προς την ίδια του την δραστηριότητα, που δεν είναι διόλου η «*φυσική*» σχέση αλλά περιέχει κιόλας η ίδια ένα χαρακτηριστικό *οικονομικό* προσδιορισμό.

Το κεφάλαιο, στο μέτρο που το εξετάζουμε εδώ σαν σχέση που διακρίνεται από την αξία και το χρήμα, είναι το *κεφάλαιο γενικά*, δηλαδή η συμπερίληψη των προσδιορισμών που διαφοροποιούν την αξία σαν κεφάλαιο από τον εαυτό της σαν απλή αξία ή σαν χρήμα. Η αξία, το χρήμα, η κυκλοφορία κλπ., οι τιμές κλπ. έχουν προϋποτεθεί, όπως και η εργασία κλπ. Αλλά δεν πραγματευόμαστε ούτε μια *ιδιαίτερη* μορφή του κεφαλαίου, ούτε το *ατομικό κεφάλαιο* σε διάκριση από άλλα ατομικά κεφάλαια κλπ. Παρακολουθούμε την διαδικασία γένεσής του. Η διαλεκτική αυτή διαδικασία γένεσης δεν είναι παρά η ιδεατή έκφραση της πραγματικής γενετικής κίνησης του κεφαλαίου. Οι κατοπινές σχέσεις πρέπει να θεωρηθούν σαν εξελίξεις που προέρχονται απ' αυτό τον πυρήνα. Είναι όμως απαραίτητο να καθοριστεί η συγκεκριμένη μορφή στην οποία έχει τοποθετηθεί το κεφάλαιο σ' ένα *ορισμένο* σημείο. Αλλιώς δημιουργείται σύγχυση.

[*Διαδικασία αξιοποίησης.*]

35 Ώς τώρα εξετάσαμε το κεφάλαιο ως προς την υλική του πλευρά, σαν *απλή παραγωγική διαδικασία*. Αυτή όμως η διαδικασία από την άποψη του μορφολογικού καθορισμού είναι *διαδικασία αυτο-αξιοποίησης*. Η αυτο-αξιοποίηση περιλαμβάνει τόσο την διατήρηση της προϋποτεθειμένης αξίας όσο και τον πολλαπλασιασμό της.

40 Η αξία προβάλλει σαν υποκείμενο. Η εργασία είναι σκόπιμη δραστηριότητα, κι έτσι έχει προϋποτεθεί, ως προς την υλική πλευρά, ότι στην παραγωγική διαδικασία το εργαλείο δουλειάς έχει πραγματικά χρησιμοποιηθεί σαν μέσο για κάποιο σκοπό, και ότι η πρώτη ύλη έχει αποκτήσει σαν προϊόν μια αξία χρήσης ανώτερη από πριν, με χημική εναλλαγή είτε με μηχανική μετα-
45 τροπή. Όμως αυτή η πλευρά, καθώς αναφέρεται απλά και μόνο στην αξία

χρήσης, ανήκει η ίδια ακόμα στην απλή παραγωγική διαδικασία. Εδώ δεν πρόκειται για το ότι – αυτό, αντίθετα, εννοείται, έχει προϋποτεθεί – παράγεται μια ανώτερη αξία χρήσης (κι αυτό είναι πάλι πολύ σχετικό· όταν τα σιτηρά γίνονται ρακί, η ίδια η ανώτερη αξία χρήσης υπάρχει ήδη σε αναφορά προς την κυκλοφορία)· ούτε έχει παραχθεί ακόμα καμιά ανώτερη αξία 5 χρήσης για το άτομο, τον παραγωγό. Τουλάχιστο, αυτό είναι ζήτημα τύχης, και δεν αφορά τη σχέση σαν τέτοια· αντίθετα, αυτό που ενδιαφέρει είναι μια ανώτερη αξία χρήσης για άλλους. Πρόκειται για τη δημιουργία μιας ανώτερης ανταλλακτικής αξίας. Στην απλή κυκλοφορία, η διαδικασία για το ατομικό εμπόρευμα τελειώνει μόλις αυτό έφτανε σαν αξία χρήσης στον άν- 10 θρωπό του, καταναλωνόταν. Έβγαινε έτσι από την κυκλοφορία· έχανε την ανταλλακτική του αξία, γενικά τον οικονομικό του μορφολογικό προσδιορισμό. Το κεφάλαιο κατανάλωσε το υλικό του με την εργασία, και την εργασία με το υλικό του· κατανάλώθηκε σαν αξία χρήσης, αλλά μόνο σαν αξία χρή- 15 σης για αυτό το ίδιο, σαν κεφάλαιο. Η κατανάλωσή του λοιπόν σαν αξίας χρήσης ανήκει εδώ η ίδια στην κυκλοφορία, ή καλύτερα αποτελεί η ίδια την αρχή της κυκλοφορίας, ή το τέλος της, όπως προτιμάτε. Η κατανάλωση της αξίας χρήσης ανήκει εδώ η ίδια στην οικονομική διαδικασία, γιατί η αξία 20 χρήσης καθορίζεται εδώ η ίδια από την ανταλλακτική αξία. Σε καμιά στιγμή της παραγωγικής διαδικασίας δεν παύει το κεφάλαιο να είναι κεφάλαιο, ή η αξία να είναι αξία και, σαν τέτοια, ανταλλακτική αξία. Τίποτα δεν είναι πιο ανόητο από το να ισχυρίζεται κανείς, όπως ο κ. Προυντόν, ότι με την πράξη της ανταλλαγής, με την επιστροφή δηλαδή στην απλή κυκλοφορία, το κεφά- 25 λαιο γίνεται τώρα από προϊόν ανταλλακτική αξία. Θα είχαμε τότε ξαναακυλίσει πίσω στην αφητηρία, ακόμα και στην άμεση ανταλλαγή σε είδος, όπου παρατηρούμε τη γένεση της ανταλλακτικής αξίας από το προϊόν. Ότι το κεφάλαιο μετά το τέλος της παραγωγικής διαδικασίας, αφού καταναλωθεί σαν αξία χρήσης, ξαναγυρίζει, και μπορεί να ξαναγυρίζει, σαν εμπόρευμα στην κυκλοφορία, αυτό εμπεριέχεται ήδη στο ότι το κεφάλαιο είχε προϋπο- 30 τεθεί σαν αυτο-διατηρούμενη ανταλλακτική αξία. Όμως στο βαθμό που σαν προϊόν απλά ξαναγίνεται εμπόρευμα, και σαν εμπόρευμα γίνεται ανταλλακτική αξία, αποκτά τιμή και σαν τέτοιο πραγματοποιείται στο χρήμα, το κεφάλαιο είναι απλό εμπόρευμα, ανταλλακτική αξία γενικά· και σαν τέτοια, είναι στην κυκλοφορία εξίσου εκτεθειμένο στη μοίρα να πραγματοποιείται 35 όσο και να μην πραγματοποιείται σε χρήμα, δηλαδή η ανταλλακτική του αξία να γίνεται ή να μη γίνεται χρήμα. Όστε η ανταλλακτική του αξία – που προηγούμενα είχε τοποθετηθεί ιδεατά – μάλλον έγινε προβληματική παρά γεννήθηκε στην κυκλοφορία. Και μάλιστα, το ότι στην κυκλοφορία το κεφάλαιο τοποθετείται πραγματικά σαν ανώτερη ανταλλακτική αξία δεν μπορεί τώρα να προέρχεται από την ίδια την κυκλοφορία, όπου σύμφωνα με 40 τον απλό της προσδιορισμό ανταλλάσσονται μόνο ισοδύναμα. Αν το κεφάλαιο βγαίνει από την κυκλοφορία σαν ανώτερη ανταλλακτική αξία, πρέπει και να έχει ενταχθεί σ' αυτήν σαν τέτοια ανώτερη αξία.

Το κεφάλαιο δεν αποτελείται ως προς τη μορφή από αντικείμενα εργασίας και εργασία, αλλά από αξίες, κι ακόμα πιο συγκεκριμένα από τιμές. Το γεγο- 45 νός ότι τα στοιχεία της αξίας του έχουν αποκτήσει διάφορες υλικές υποστάσεις στη διάρκεια της παραγωγικής διαδικασίας δεν αφορά τον προσδιορισμό τους σαν αξιών· δεν τα μεταβάλλει. Όταν από τη μορφή της κίνησης – της διαδικασίας – συνόψίζονται πάλι στο τέλος της παραγωγικής διαδικα- 50 σίας με ακίνητη, αντικειμενική μορφή στο προϊόν, τότε αυτό ως προς την

αξία είναι και πάλι μια απλή εναλλαγή της ύλης, που δεν μεταβάλλει την αξία. Οι υποστάσεις σαν τέτοιες έχουν βέβαια καταστραφεί· όμως όχι στο μηδέν, αλλά σε μια διαφορετικά διαμορφωμένη υπόσταση. Προηγούμενα εμφανίζονταν σαν στοιχειακοί, αδιάφοροι όροι του προϊόντος. Τώρα είναι 5 προϊόν. Η αξία λοιπόν του προϊόντος δεν μπορεί παρά να είναι = με το άθροισμα των αξιών που είχαν υλοποιηθεί στα συγκεκριμένα υλικά στοιχεία της διαδικασίας – σαν πρώτη ύλη, εργαλείο δουλειάς (κι εδώ ανήκουν και τα απλά βοηθητικά εμπορεύματα) και την ίδια την εργασία. Η πρώτη ύλη καταναλώθηκε ολότελα, η εργασία καταναλώθηκε ολότελα, το εργαλείο καταναλώθηκε μονάχα μερικά, ώστε συνεχίζει να έχει ένα μέρος της αξίας του κεφαλαίου στο συγκεκριμένο τρόπο ύπαρξης που του ανήκε πριν τη διαδικασία. Αυτό λοιπόν το τμήμα δε μας ενδιαφέρει καθόλου εδώ, αφού δεν έχει υποστεί καμιά μεταβολή. Οι διάφορες μορφές ύπαρξης των αξιών είναι καθαρή 10 επίφαση, η ίδια η αξία αποτελούσε την ουσία που έμενε ίση με τον εαυτό της μέσα στην εξαφάνισή της. Το προϊόν, θεωρημένο σαν αξία, απ' αυτή την άποψη δεν είναι προϊόν αλλά αξία που έμεινε η ίδια, αμετάβλητη, αξία που απλά βρίσκεται σ' ένα διαφορετικό τρόπο ύπαρξης, που όμως είναι και αδιάφορος απέναντί της και μπορεί να ανταλλαγεί με χρήμα. Η αξία του προϊόντος είναι = με την αξία της πρώτης ύλης + την αξία του εκμηδενισμέ- 20 νου τμήματος του εργαλείου δουλειάς, του τμήματος δηλαδή που πέρασε στο προϊόν και έχει αρθεί στην αρχική του μορφή + την αξία της εργασίας. Μ' άλλα λόγια, η τιμή του προϊόντος είναι ίση με το κόστος παραγωγής του, δηλαδή = με το άθροισμα των τιμών των εμπορευμάτων που καταναλώθηκαν στην παραγωγική διαδικασία. Δηλαδή μ' άλλα λόγια, απλά: η παραγωγική διαδικασία ως προς την υλική της πλευρά είναι αδιάφορη για την αξία· 25 άρα έμεινε ταυτισμένη με τον εαυτό της και απλά απόκτησε έναν άλλο υλικό τρόπο ύπαρξης, βρίσκεται υλοποιημένη σε άλλη υλική υπόσταση και μορφή. (Η μορφή της υλικής υπόστασης δεν ενδιαφέρει την οικονομική μορφή, την αξία σαν τέτοια.) Αν το κεφάλαιο ήταν αρχικά = με 100 τάληρα, τότε έμεινε 30 ίσο με 100 τάληρα όπως και πριν, παρόλο που τα 100 τάληρα στην τιμή παραγωγής υπήρχαν σαν 50 τάληρα θαμβάκι, 40 τάληρα εργατικός μισθός + 10 τάληρα κλωστική μηχανή· και τώρα υπάρχουν σαν θαμβακερό νήμα στην τιμή των 100 ταλήρων. Αυτή η αναπαραγωγή των 100 ταλήρων είναι απλή διατήρηση της ισότητας με τον εαυτό τους, μόνο που διαμεσολαβείται από 35 την υλική παραγωγική διαδικασία. Ώστε η τελευταία πρέπει να προχωρήσει και να φτάσει στο προϊόν, γιατί διαφορετικά το θαμβάκι χάνει την αξία του, το εργαλείο δουλειάς αναλώθηκε χωρίς λόγο, ο εργατικός μισθός πληρώθηκε άσκοπα. Μοναδικός όρος για την αυτοδιατήρηση της αξίας είναι, η παραγωγική διαδικασία να αποτελεί πραγματικά συνολική διαδικασία, να προχωρεί δηλαδή μέχρι το προϊόν. Η ολότητα της παραγωγικής διαδικασίας, 40 δηλαδή το να προχωρεί μέχρι το προϊόν, είναι εδώ πραγματικά όρος για την αυτοδιατήρηση της αξίας, τη διατήρηση της ισότητάς της προς τον εαυτό της· αλλά αυτό βρίσκεται ήδη στον πρώτο όρο, το να γίνεται το κεφάλαιο πραγματικά αξία χρήσης, πραγματική παραγωγική διαδικασία· σ' αυτό το 45 σημείο έχει λοιπόν προϋποτεθεί. Από την άλλη μεριά, η παραγωγική διαδικασία είναι παραγωγική διαδικασία για το κεφάλαιο μόνο στο βαθμό που το κεφάλαιο διατηρείται σαν αξία μέσα σ' αυτή την διαδικασία, άρα μέσα στο προϊόν. Η θέση ότι η αναγκαία τιμή είναι = με το άθροισμα των τιμών του κόστους παραγωγής είναι άρα καθαρά αναλυτική. Είναι η προϋπόθεση της 50 ίδιας της παραγωγής του κεφαλαίου. Αρχικά το κεφάλαιο έχει τοποθετηθεί

σαν 100 τάληρα, σαν απλή αξία: ύστερα τοποθετείται σ' αυτή τη διαδικασία σαν άθροισμα από τιμές ορισμένων – καθορισμένων από την ίδια την τιμή παραγωγής – στοιχείων της αξίας του. Η τιμή του κεφαλαίου, η αξία του εκφρασμένη σε χρήμα είναι = με την τιμή του προϊόντος του. Δηλαδή η αξία του κεφαλαίου σαν αποτελέσματος της παραγωγικής διαδικασίας είναι η ίδια μ' εκείνη που αποτελούσε προϋπόθεση της διαδικασίας. Μόνο που στη διάρκεια της διαδικασίας δεν διατηρεί την απλότητα που είχε ακόμα στην αρχή, και έχει πάλι στο τέλος σαν αποτέλεσμα, αλλά διαιρείται σε ποσοτικά συστατικά μέρη που αρχικά είναι ολότελα αδιάφορα μεταξύ τους – σαν αξία της εργασίας (εργατικός μισθός), αξία του εργαλείου δουλειάς, και αξία της πρώτης ύλης. Καμιά παραπέρα σχέση δεν έχει ακόμα τοποθετηθεί, εκτός από το ότι στην παραγωγική διαδικασία η απλή αξία αναλύεται ποσοτικά σαν ένα πλήθος αξιών που στο προϊόν συνθέτονται πάλι στην απλότητά τους, αλλά τώρα υπάρχουν σαν *άθροισμα*. Το άθροισμα είναι όμως = με την αρχική ενότητα. Κατά τα άλλα, ως προς την αξία, εκτός από την ποσοτική διαίρεση, δεν υπάρχει ακόμα η παραμικρή διαφορά στη σχέση ανάμεσα στα διάφορα ποσά αξίας. 100 τάληρα ήταν το αρχικό κεφάλαιο: 100 τάληρα είναι το προϊόν – τώρα όμως τα 100 τάληρα υπάρχουν σαν άθροισμα από 50+40+10 τάληρα. Θα μπορούσα τα 100 τάληρα να τα δω από την αρχή σαν άθροισμα από 50+40+10 τάληρα, εξίσου όμως και σαν άθροισμα από 60+30+10 τάληρα κλπ. Το ότι εμφανίζονται τώρα σαν άθροισμα από καθορισμένα πλήθη μονάδων οφείλεται στο ότι τα διάφορα υλικά στοιχεία στα οποία διαιρέθηκε το κεφάλαιο μέσα στην παραγωγική διαδικασία αντιπροσώπευαν το καθένα ένα μέρος, αλλά ένα καθορισμένο μέρος της αξίας του.

Θα αποδειχτεί αργότερα ότι τα μεγέθη αυτά, στα οποία διαιρείται η αρχική ενότητα, έχουν κι αυτά καθορισμένες σχέσεις μεταξύ τους – αλλά αυτό δεν μας ενδιαφέρει ακόμα εδώ. Στο βαθμό που στη διάρκεια της παραγωγικής διαδικασίας τοποθετήθηκε κάποια κίνηση στην ίδια την αξία, πρόκειται για κίνηση καθαρά τυπική, που αποτελείται από την ακόλουθη απλή πράξη: η αξία υπάρχει αρχικά σαν ενότητα: ένα καθορισμένο πλήθος μονάδων που θεωρείται το ίδιο σαν ενότητα, σαν ένα όλο: σαν κεφάλαιο 100 τάληρων· θα αποδειχτεί, δεύτερο, ότι στη διάρκεια της παραγωγικής διαδικασίας η ενότητα αυτή διαιρείται σε 50 τάληρα, 40 τάληρα και 10 τάληρα – διαίρεση που είναι ουσιαστική στο μέτρο που χρησιμοποιείται εργασιακό υλικό, εργαλείο και εργασία σε καθορισμένες ποσότητες, που εδώ όμως σε σχέση με τα ίδια τα 100 τάληρα δεν υπάρχει παρά σαν μια αδιάφορη διαίρεση της ίδιας ενότητας σε διάφορα μεγέθη· τέλος, ότι στο προϊόν τα 100 τάληρα εμφανίζονται πάλι σαν άθροισμα. Η μόνη διαδικασία αναφορικά με την αξία είναι ότι αυτή εμφανίζεται αρχικά σαν σύνολο, ενότητα· ύστερα σαν διαίρεση αυτής της ενότητας σε καθορισμένα μεγέθη· τέλος, σαν άθροισμα. Τα 100 τάληρα που εμφανίζονται στο τέλος σαν άθροισμα είναι το ίδιο και απαράλλαχτο το άθροισμα που εμφανίστηκε στην αρχή σαν ενότητα. Ο προσδιορισμός του αθροίσματος, της πρόσθεσης γεννήθηκε μόνο με τη διαίρεση που συντελέστηκε μέσα στην παραγωγική πράξη· δεν υπάρχει όμως μέσα στο προϊόν σαν τέτοιο. Η πρόταση λοιπόν δεν έχει άλλο περιεχόμενο από το ότι η τιμή του προϊόντος είναι = με την τιμή του κόστους παραγωγής, ή ότι η αξία του κεφαλαίου είναι = με την αξία του προϊόντος, ότι η αξία του κεφαλαίου διατηρήθηκε μέσα στην παραγωγική πράξη και εμφανίζεται τώρα σαν άθροισμα. Μ' αυτή την απλή ταυτότητα του κεφαλαίου, ή την αναπαραγωγή της αξίας του μέσα από ολοκλήρωση την παραγωγική διαδικασία, δε θάχαμε

ακόμα προχωρήσει καθόλου πιο πέρα απ' όπου βρισκόμασταν στην αρχή. Αυτό που υπήρχε στην αρχή σαν προϋπόθεση υπάρχει τώρα σαν αποτέλε-
 5 από το κόστος παραγωγής. Αλλιώς δε θα μπορούσε ποτέ να δημιουργηθεί
 αξία μεγαλύτερη από εκείνη που υπήρχε στην αρχή· μεγαλύτερη δηλαδή
 ανταλλακτική αξία – αν και θα μπορούσε να υπάρχει μεγαλύτερη αξία χρή-
 10 αξία χρήσης του κεφαλαίου σαν τέτοιου, όχι για την αξία χρήσης ενός εμπο-
 ρεύματος.

15 [(Κόστος παραγωγής.) (Η υπεραξία δεν μπορεί να εξη-
 γηθεί με την ανταλλαγή. *Ράμσαιη. Ρικάρντο.*) Ο καπιτα-
 λιστής δεν μπορεί να ζει από τον μισθό της εργασίας του
 κλπ. (Επιβαρύνσεις της παραγωγής.) – Η απλή αυτοδια-
 τήρηση, ο μη-πολλαπλασιασμός της αξίας αντιστρατεύε-
 ται την ουσία του κεφαλαίου.]

Όταν κανείς λέει ότι το κόστος παραγωγής ή η αναγκαία τιμή ενός εμπο-
 20 ρεύματος είναι = 110, υπολογίζει με τον εξής τρόπο: Αρχικό κεφάλαιο =
 100 (δηλαδή πχ. πρώτη ύλη = 50· εργασία = 40· εργαλείο = 10) + 5%
 τόκος + 5% κέρδος. Έτσι το κόστος παραγωγής = 110, όχι = 100· το
 κόστος παραγωγής είναι λοιπόν μεγαλύτερο από το κόστος της παραγωγής.
 Τώρα, δε βοηθάει καθόλου να καταφύγει κανείς – όπως αρέσει σε μερικούς
 οικονομολόγους – από την ανταλλακτική αξία στην αξία χρήσης του εμπο-
 25 ρεύματος. Είτε είναι μεγαλύτερη είτε μικρότερη, η αξία χρήσης σαν τέτοια
 δεν καθορίζει την ανταλλακτική αξία. Συχνά τα εμπορεύματα πουλιούνται
 κάτω από την τιμή παραγωγής τους, παρόλο που αναμφίβολα απόκτησαν
 μεγαλύτερη αξία χρήσης απ' όση είχαν την περίοδο πριν την παραγωγή.
 Εξίσου ανώφελο είναι να καταφεύγει κανείς στην κυκλοφορία. Παράγω
 30 προς 100 αλλά πουλώ προς 110. «Το κέρδος δεν προέρχεται από την ανταλ-
 λαγή. Αν δεν υπήρχε πριν, δε θα μπορούσε να υπάρχει και μετά απ' αυτή τη
 συναλλαγή.» (*Ράμσαιη IX, 88.*) Αυτό σημαίνει προσπάθεια να εξηγηθεί η
 αύξηση της αξίας με την απλή κυκλοφορία, ενώ αντίθετα η τελευταία απλά
 τοποθετεί την αξία ρητά σαν ισοδύναμο. Και εμπειρικά είναι φανερό, πως
 35 αν όλοι πουλούν 10% ακριβότερα είναι σαν να πουλούσαν όλοι στο κόστος
 παραγωγής. Η υπεραξία θα ήταν τότε καθαρά ονομαστική, τεχνητή, συμβα-
 τική, απλή φράση. Κι επειδή το χρήμα είναι κι αυτό εμπόρευμα, προϊόν, θα
 πουλιόταν κι αυτό 10% ακριβότερα· δηλαδή ο πωλητής που θάπαιρνε 110
 τάληρα θα έπαιρνε στην πραγματικότητα μόνο 100. (Βλέπε και *Ρικάρντο* για
 40 «Το εξωτερικό εμπόριο δεν μπορεί ποτέ να αυξήσει τις ανταλλακτικές αξίες
 μιας χώρας.» (*Ρικάρντο, 39, 40.*) Οι λόγοι που αναφέρει ο Ρικάρντο γι αυτό
 το συμπέρασμα είναι απόλυτα οι ίδιοι που «αποδείχνουν» πως η ανταλλαγή
 σαν τέτοια, η απλή κυκλοφορία, δηλαδή το εμπόριο γενικά, στο μέτρο που
 θεωρείται σαν απλή κυκλοφορία, ποτέ δεν μπορεί να αυξήσει τις ανταλλα-
 45 κτικές αξίες, ποτέ δεν μπορεί να δημιουργήσει την ανταλλακτική αξία.) Αλ-
 λιώς, η πρόταση ότι η τιμή είναι = με το κόστος παραγωγής θάπρεπε να

διατυπώνεται και έτσι: Η τιμή ενός εμπορεύματος είναι πάντα μεγαλύτερη από το κόστος παραγωγής του. Εκτός από την απλή αριθμητική διαίρεση και πρόσθεση, στην παραγωγική διαδικασία προστίθεται στην αξία και το μορφολογικό στοιχείο ότι τα στοιχεία της εμφανίζονται τώρα σαν *κόστος παραγωγής*: δηλαδή ακριβώς ότι τα στοιχεία της παραγωγικής διαδικασίας δεν διατηρούνται [στον] υλικό τους καθορισμό, αλλά σαν *αξίες* που αναλώνονται στον τρόπο ύπαρξης που είχαν πριν την παραγωγική διαδικασία.

Από την άλλη μεριά, είναι ξεκάθαρο ότι αν η παραγωγική πράξη δεν είναι παρά η αναπαραγωγή της αξίας του κεφαλαίου, τότε αυτό θα είχε υποστεί μόνο υλική, όχι οικονομική μεταβολή, και ότι μια τέτοια απλή διατήρηση της αξίας του κεφαλαίου βρίσκεται σ' αντίφαση με την έννοιά του. Βέβαια, δε θάμενε έξω από την κυκλοφορία όπως το αυτοτελές χρήμα: παρά θα αποκτούσε τη μορφή διάφορων εμπορευμάτων – αλλά για το τίποτα: αυτή θάταν μια άσκοπη διαδικασία, μια και το κεφάλαιο τελικά δε θα αντιπροσώπευε παρά το ίδιο χρηματικό ποσό, και θα είχε απλά διατρέξει τον κίνδυνο να βγει ζημιωμένο από την παραγωγική πράξη – που μπορεί να αποτύχει: στην πράξη αυτή το χρήμα εγκαταλείπει την άφθαρτη μορφή του. Λοιπόν. Η παραγωγική διαδικασία έφτασε τώρα στο τέλος της. Και το προϊόν πραγματοποιήθηκε πάλι σε χρήμα και απόκτησε πάλι την αρχική μορφή των 100 ταλήρων. Αλλά ο καπιταλιστής πρέπει και να φάει και να πιει: δεν μπορεί να ζήσει απ' αυτή τη μορφολογική αλλαγή του χρήματος. Ώστε ένα μέρος από τα 100 τάληρα θάπρεπε να ανταλλαγεί όχι σαν κεφάλαιο αλλά σαν νόμισμα, με εμπορεύματα σαν αξίες χρήσης, και να καταναλωθεί μ' αυτή τη μορφή. Τα 100 τάληρα θα γίνονταν 90: κι επειδή ο καπιταλιστής αναπαράγει το κεφάλαιο τελικά πάντα με τη μορφή του χρήματος, και μάλιστα του χρηματικού ποσού με το οποίο άρχισε την παραγωγή, στο τέλος τα 100 τάληρα θα καταδροχθίζονταν και το κεφάλαιο θα εξαφανιζόταν. Μα ο καπιταλιστής πληρώνεται για την εργασία να ρίχνει τα 100 τάληρα σαν κεφάλαιο στην παραγωγική διαδικασία, αντί να τα φάει. Να πληρωθεί όμως με τι; Και μήπως δεν εμφανίζεται η δουλειά του σαν καθαρά άχρηστη, αφού το κεφάλαιο περιλαμβάνει τον εργατικό μισθό – άρα οι εργάτες θα μπορούσαν να ζήσουν με απλή αναπαραγωγή του κόστους παραγωγής, πράγμα που δεν το μπορεί ο κεφαλαιοκράτης; Αυτός λοιπόν θα εμφανιζόταν ανάμεσα στα *faux frais de production* [στις επιβαρύνσεις της παραγωγής]. Όμως όποια και νάναι η προσφορά του, – η αναπαραγωγή θα είταν δυνατή και χωρίς αυτόν, μια και οι εργάτες στην παραγωγική διαδικασία αποκτούν μόνο την αξία που συνεισφέρουν, άρα δεν χρειάζονται διόλου τη σχέση του κεφαλαίου για να ξαναρχίσουν κάθε φορά την παραγωγική διαδικασία: και δεύτερο, δε θα υπήρχε κανένα κονδύλι απ' όπου να πληρωθούν οι υπηρεσίες του, αφού η τιμή του εμπορεύματος είναι = με το κόστος παραγωγής. Αν όμως η εργασία των εργατών – όπως εργασία επίβλεψης κλπ. – τότε ο καπιταλιστής θάπαιρνε όπως κι αυτοί ένα ορισμένο εργατικό μισθό, άρα θα ανήκε στη δική τους κατηγορία, και η σχέση του προς την εργασία δε θάταν καθόλου σχέση κεφαλαιοκράτη: ούτε και θα πλούτιζε ποτέ, παρά θάπαιρνε μόνο μια ανταλλακτική αξία που θα είταν υποχρεωμένος να την καταναλώσει με την κυκλοφορία. Η ύπαρξη του κεφαλαίου απέναντι στην εργασία απαιτεί να μπορεί να υπάρχει, να ζει το κεφάλαιο-για-τον-εαυτό του, ο κεφαλαιοκράτης σαν *μη-εργάτης*. Από την άλλη μεριά, είναι εξίσου ξεκάθαρο – ακόμα κι από τη

[20] σκοπιά των συνηθισμένων οικονομικών προσδιορισμών – ότι το κεφάλαιο 50

που θα μπορούσε απλά και μόνο να διατηρήσει την αξία του δεν θα τη διατηρούσε. *Οι κίνδυνοι της παραγωγής πρέπει να αντισταθμιστούν.* Το κεφάλαιο πρέπει να διατηρηθεί μέσα στις διακυμάνσεις των τιμών. Η υποτίμηση του κεφαλαίου, που συντελείται εξακολουθητικά με την άνοδο της παραγωγικής δύναμης, πρέπει να αντισταθμιστεί κλπ. Γιαυτό και οι οικονομολόγοι λένε ορθά-κοφτά πως αν δεν έθγαινε όφελος, κέρδος, καθένας θάτρωγε τα λεφτά του αντί να τα ρίξει στην παραγωγή, να τα χρησιμοποιήσει σαν κεφάλαιο. Μ' ένα λόγο, αν υποθεθεί αυτή η μη-αξιοποίηση, δηλαδή ο μη-πολλαπλασιασμός της αξίας του κεφαλαίου, έχει υποθεθεί πως το κεφάλαιο δεν αποτελεί πραγματικό μέλος της παραγωγής, *ιδιαίτερη παραγωγική σχέση*: έχει υποθεθεί μια κατάσταση όπου το κόστος παραγωγής δεν έχει τη μορφή του κεφαλαίου και το κεφάλαιο δεν έχει τοποθετηθεί σαν όρος της παραγωγής.

Εύκολο είναι να καταλάβει κανείς πώς η εργασία μπορεί να αυξήσει την αξία χρήσης: η δυσκολία θρίσκεται στο πώς μπορεί να δημιουργήσει ανταλλακτικές αξίες ανώτερες από τις αρχικές.

Ας υποθέσουμε πως η ανταλλακτική αξία που το κεφάλαιο πληρώνει στον εργάτη είναι ακριβές ισοδύναμο για την αξία που η εργασία δημιουργεί μέσα στην παραγωγική διαδικασία. Σ' αυτή την περίπτωση θα είταν αδύνατη η αύξηση της ανταλλακτικής αξίας του προϊόντος. Αυτό που θα είχε συνεισφέρει η εργασία σαν τέτοια στην παραγωγική διαδικασία, πάνω από την αρχική αξία της πρώτης ύλης και του εργαλείου δουλειάς, θα είχε πληρωθεί στον εργάτη. Η ίδια η αξία του προϊόντος, στο μέτρο που είναι πλεόνασμα πάνω από την αξία της πρώτης ύλης και του εργαλείου, θα ανήκε στον εργάτη: μόνο που εδώ ο κεφαλαιοκράτης τού πληρώνει την αξία αυτή σαν εργατικό μισθό, και ο εργάτης την ξαναδίνει στον κεφαλαιοκράτη σαν προϊόν.

[Το κεφάλαιο εντάσσεται στο κόστος παραγωγής σαν κεφάλαιο. Τοκοφόρο κεφάλαιο. Προυντόν.]

{Το ότι σαν κόστος παραγωγής δεν εννοείται το άθροισμα των αξιών που εντάσσονται στην παραγωγή – ακόμα κι από τους οικονομολόγους που υποστηρίζουν το αντίθετο – φαίνεται χειροπιαστά στην περίπτωση του τόκου για δανειακό κεφάλαιο. Για τον βιομηχανικό καπιταλιστή ο τόκος αυτός ανήκει άμεσα στα έξοδά του, στο πραγματικό του κόστος παραγωγής. Ο ίδιος όμως ο τόκος προϋποθέτει ήδη πως το κεφάλαιο θγαίνει από την παραγωγή σαν υπεραξία – αφού δεν είναι ο ίδιος παρά μια μορφή αυτής της υπεραξίας. Αφού λοιπόν ο τόκος από τη σκοπιά του δανειολήπτη εντάσσεται ήδη στο άμεσο κόστος παραγωγής του, είναι φανερό πως το κεφάλαιο εντάσσεται σαν τέτοιο στο κόστος παραγωγής αλλά δεν αποτελεί, σαν κεφάλαιο, απλό άθροισμα των συστατικών μερών της αξίας του. – Στον τόκο, το ίδιο το κεφάλαιο εμφανίζεται πάλι στον προσδιορισμό του εμπορεύματος, αλλά ενός εμπορεύματος χαρακτηριστικά διαφορετικού απ' όλα τα άλλα εμπορεύματα: το κεφάλαιο σαν τέτοιο – όχι σαν ένα απλό άθροισμα ανταλλακτικών αξιών – εντάσσεται στην κυκλοφορία και γίνεται εμπόρευμα. Εδώ παρουσιάζεται ο ίδιος ο χαρακτήρας του εμπορεύματος σαν οικονομικός,

χαρακτηριστικός προσδιορισμός – όχι αδιάφορος όπως στην απλή κυκλοφορία, ούτε σε άμεση σχέση με την εργασία σαν αντίθεσή του, σαν αξία χρήσης του, όπως στο βιομηχανικό κεφάλαιο, στο κεφάλαιο έτσι όπως υπάρχει στους αμεσότερους του προσδιορισμούς που προκύπτουν από την παραγωγή και την κυκλοφορία. Ωστε το εμπόρευμα σαν κεφάλαιο ή το κεφάλαιο σαν εμπόρευμα δεν ανταλλάσσεται στην κυκλοφορία μ' ένα ισοδύναμο· διατηρεί το είναι-για-τον-εαυτό-του καθώς εντάσσεται στην κυκλοφορία· διατηρεί λοιπόν την αρχική του σχέση προς τον ιδιοκτήτη του ακόμα κι όταν περνά στην κατοχή ενός άλλου. Άρα δίνεται απλά και μόνο σαν δάνειο. Η αξία χρήσης του, σαν τέτοια, για τον ιδιοκτήτη του είναι η αξιοποίησή του, ¹⁰ το χρήμα σαν χρήμα και όχι σαν μέσο κυκλοφορίας· η αξία χρήσης του σαν κεφαλαίου. Η απαίτηση του κ. Προυντόν το κεφάλαιο να μη γίνεται αντικείμενο δανεισμού και να μην αποφέρει τόκο αλλά να πουλιέται σαν εμπόρευμα για το ισοδύναμό του, όπως κάθε άλλο εμπόρευμα, δεν είναι άλλη από την απαίτηση η ανταλλακτική αξία να μη γίνεται ποτέ κεφάλαιο αλλά ¹⁵ να μένει απλή ανταλλακτική αξία· το κεφάλαιο να μην υπάρχει σαν κεφάλαιο. Αυτή η απαίτηση σε συνδυασμό με την άλλη, να παραμείνει δηλαδή η μισθωτή εργασία γενική βάση της παραγωγής, δείχνει μια ευχάριστη σύγκυση γύρω από τις πιο απλές οικονομικές έννοιες. Γιαυτό και ο άθλιος ρόλος που παίζει ο Προυντόν στην πολεμική με τον Μπαστιά – γι αυτό θα γίνει ²⁰ λόγος αργότερα. Η φλυαρία για δίκαιο και δικαιοσύνη δε σημαίνει παρά την προσπάθεια να τοποθετηθεί η σχέση ιδιοκτησίας, η νομική σχέση που αντιστοιχεί στην απλή ανταλλαγή, σαν μέτρο για τη σχέση ιδιοκτησίας, τη νομική σχέση μιας ανώτερης βαθμίδας της ανταλλακτικής αξίας. Γιαυτό και ο Μπαστιά, χωρίς να το ξέρει, τονίζει ο ίδιος πάλι εκείνα τα συνθετικά ²⁵ στοιχεία της απλής κυκλοφορίας που οδηγούν στο κεφάλαιο. – Το ίδιο το κεφάλαιο, σαν εμπόρευμα, είναι το χρήμα σαν κεφάλαιο ή το κεφάλαιο σαν χρήμα. }

{Το τρίτο συνθετικό στοιχείο που πρέπει να αναπτύξουμε στη διαμόρφωση της έννοιας του κεφαλαίου είναι η αρχική συσσώρευση απέναντι στην ³⁰ εργασία, άρα και η χωρίς-αντικείμενο εργασία απέναντι στη συσσώρευση. Το πρώτο συνθετικό στοιχείο αφετηρία είχε την αξία, όπως προέρχεται από την κυκλοφορία και την προϋποθέτει. Είταν η απλή έννοια του κεφαλαίου· το χρήμα, όπως προχωρεί άμεσα στον παραπέρα προσδιορισμό του σαν κεφάλαιο· το δεύτερο συνθετικό στοιχείο είχε αφετηρία το κεφάλαιο σαν ³⁵ προϋπόθεση και αποτέλεσμα της παραγωγής· το τρίτο συνθετικό στοιχείο τοποθετεί το κεφάλαιο σαν καθορισμένη ενότητα κυκλοφορίας και παραγωγής. Πρέπει να γίνει διάκριση από την συσσώρευση των κεφαλαίων· αυτή προϋποθέτει ξεχωριστά κεφάλαια· προϋποθέτει δηλαδή σαν υπαρκτή τη ⁴⁰ σχέση του κεφαλαίου, άρα και τις σχέσεις του προς την εργασία, τις τιμές (πάγιο και κυκλοφορούν κεφάλαιο), τον τόκο και το κέρδος. Η γένεση όμως του κεφαλαίου προϋποθέτει μια ορισμένη συσσώρευση· που βρίσκεται ήδη στην αυτοτελή αντίθεση της αντικειμενοποιημένης εργασίας προς τη ζωντανή· στην αυτοτελή ύπαρξη αυτής της αντίθεσης. Αυτή η συσσώρευση, που είναι αναγκαία για τη γένεση του κεφαλαίου, που ήδη λοιπόν περιέχεται ⁴⁵ στην έννοιά του σαν προϋπόθεση – σαν ένα συνθετικό στοιχείο – πρέπει να διακρίνεται στην ουσία της από την συσσώρευση του κεφαλαίου που έχει γίνει κεφάλαιο, όπου πρέπει ήδη να υπάρχουν ξεχωριστά κεφάλαια. }

{Είδαμε κιόλας ως εδώ ότι το κεφάλαιο προϋποθέτει: 1) την παραγωγική διαδικασία γενικά, όπως ανήκει σε όλες τις κοινωνικές και αστάσεις, άρα ⁵⁰

21| Η σχέση κεφαλαίου και εργασίας, καπιταλιστή και εργάτη, η ίδια σαν αποτέλεσμα της παραγωγικής διαδικασίας.

χωρίς ιστορικό χαρακτήρα, *ανθρώπινη*, αν θέλετε· 2) την *κυκλοφορία*, που και στο καθένα ακόμα από τα συνθετικά της στοιχεία, κι ακόμα πιο πολύ στην ολότητά της, αποτελεί η ίδια καθορισμένο *ιστορικό* προϊόν· 3) το *κεφάλαιο* σαν *καθορισμένη* ενότητα των δυο. Τώρα, σε ποιο βαθμό η γενική παραγωγική διαδικασία τροποποιείται η ίδια ιστορικά από τη στιγμή που εμφανίζεται σαν απλό πια στοιχείο του κεφαλαίου, πρέπει να φανεί στην πορεία που θα αναπτύσσουμε το κεφάλαιο· όπως και από την απλή αντίληψη των χαρακτηριστικών διαφορών του κεφαλαίου πρέπει να προκύψουν οι ιστορικές του προϋποθέσεις γενικά.}

10 {Όλα τα άλλα είναι κούφια λόγια. Ποιοι προσδιορισμοί ανήκουν στην πρώτη ενότητα, *Για την παραγωγή γενικά*, και στην πρώτη ενότητα της δεύτερης ενότητας, *Για την ανταλλακτική αξία γενικά*, μπορεί να προκύψει μόνο στο τέλος, και σαν αποτέλεσμα ολόκληρης της ανάπτυξης. Είδαμε ήδη, για παράδειγμα, ότι η διάκριση ανάμεσα σε αξία χρήσης και ανταλλακτική

15 αξία ανήκει στην ίδια την πολιτική οικονομία – η αξία χρήσης δεν μένει νεκρή σαν απλή προϋπόθεση, όπως στον Ρικάρντο. Το κεφάλαιο της παραγωγής τελειώνει αντικειμενικά με το προϊόν σαν αποτέλεσμα· το κεφάλαιο της κυκλοφορίας αρχίζει με το *εμπόρευμα*, που κι αυτό πάλι είναι *αξία χρήσης* και *ανταλλακτική αξία* (άρα και *αξία* που διαφέρει κι από τις δυο): η

20 κυκλοφορία σαν ενότητα των δυο – που όμως είναι μόνο τυπική και άρα καταρρέει στο εμπόρευμα σαν απλό αντικείμενο της κατανάλωσης, εξωοικονομικό, και στην ανταλλακτική αξία σαν ανεξαρτητοποιημένο χρήμα.}

[Υπεραξία. Χρόνος υπερεργασίας. – Ο Μπαστιά για τη μισθωτή εργασία. – Αξία της εργασίας. Πώς καθορίζεται; – Η αυτο-αξιοποίηση αποτελεί την αυτοδιατήρηση του κεφαλαίου. Ο κεφαλαιοκράτης δεν μπορεί να ζει μόνο από την εργασία του κλπ. Όροι για την αυτο-αξιοποίηση του κεφαλαίου. Χρόνος υπερεργασίας κλπ. – Σε ποιο βαθμό το κεφάλαιο είναι παραγωγικό (σαν δημιουργός υπερεργασίας κλπ.). – Αυτό είναι απλά ιστορικό-παροδικό. – Οι ελεύθεροι νέγροι στη Τζαμάικα. Ο ανεξαρτητοποιημένος πλούτος απαιτεί εργασία δούλων ή μισθωτή εργασία (και στις δυο περιπτώσεις, καταναγκαστική εργασία).]

25

30

35 Η *υπεραξία* που το κεφάλαιο κατέχει στο τέλος της παραγωγικής διαδικασίας – *υπεραξία* που πραγματοποιείται μόνο στην κυκλοφορία, σαν ανώτερη τιμή του προϊόντος, αλλά με τον ίδιο τρόπο που όλες οι τιμές πραγματοποιούνται στην κυκλοφορία, έχοντας ήδη ιδεατά *προϋποτεθεί* απ' αυτήν, καθοριστεί πριν από την είσοδό τους σ' αυτή – σημαίνει, σε διατύπωση σύμφωνη

40 με τη γενική έννοια της ανταλλακτικής αξίας, ότι ο αντικειμενοποιημένος στο προϊόν χρόνος εργασίας – δηλαδή η ποσότητα εργασίας (εκφρασμένο σε ακινησία, το μέγεθος της εργασίας εμφανίζεται σαν όγκος, εκφρασμένο όμως σε κίνηση μπορεί να μετρηθεί μόνο με τον χρόνο) – είναι μεγαλύτερος απ' αυτόν που υπήρχε στα αρχικά συστατικά μέρη του κεφαλαίου. Αυτό

45 τώρα είναι δυνατό μόνο αν η εργασία που έχει αντικειμενοποιηθεί στην τιμή της εργασίας είναι μικρότερη από τον χρόνο ζωντανής εργασίας που αγόρα-

σε. Ο αντικειμενοποιημένος στο κεφάλαιο χρόνος εργασίας εμφανίζεται, όπως είδαμε, σαν ένα άθροισμα που αποτελείται από τρία μέρη: α) τον αντικειμενοποιημένο στην πρώτη ύλη χρόνο εργασίας· β) τον αντικειμενοποιημένο στο εργαλείο χρόνο εργασίας· γ) τον αντικειμενοποιημένο στην τιμή της εργασίας χρόνο εργασίας. Τώρα, τα μέρη (α) και (β) μένουν αμετάβλητα σαν συστατικά μέρη του κεφαλαίου· κι αν στη διαδικασία αλλάζουν μορφή, υλικό τρόπο ύπαρξης, σαν αξίες μένουν ωστόσο αμετάβλητα. Μόνο το (γ) ανταλλάσσεται από το κεφάλαιο με κάτι ποιοτικά διαφορετικό: μια δοσμένη ποσότητα αντικειμενοποιημένης εργασίας ανταλλάσσεται με μια ποσότητα ζωντανής εργασίας. Αν ο χρόνος ζωντανής εργασίας δεν έκανε άλλο από το να αναπαράγει τον χρόνο εργασίας που βρίσκεται αντικειμενοποιημένος στην τιμή της εργασίας, κι αυτή επίσης η μεταβολή θα ήταν απλή αλλαγή μορφής· ως προς την αξία θα είχε συντελεστεί απλά μια εναλλαγή με ζωντανή εργασία σαν διαφορετικό τρόπο ύπαρξης της ίδιας αξίας – όπως αναφορικά με την αξία του εργασιακού υλικού και του εργαλείου συντελέστηκε απλά μια μεταβολή στον υλικό τρόπο ύπαρξης αυτής της αξίας. Αν ο καπιταλιστής πλήρωσε στον εργάτη τιμή = με μια ημέρα εργασίας, και η ημέρα εργασίας του εργάτη πρόσθετε στην πρώτη ύλη και το εργαλείο μόνο μια ημέρα εργασίας, τότε ο κεφαλαιοκράτης θα είχε απλά ανταλλάξει την ανταλλακτική αξία σε μια μορφή με την ανταλλακτική αξία σε μιαν άλλη. Δεν θα είχε λειτουργήσει σαν κεφάλαιο. Από την άλλη μεριά, ο εργάτης δεν θα είχε μείνει στην απλή διαδικασία της ανταλλαγής – θα είχε στην πραγματικότητα εισπράξει σαν πληρωμή το προϊόν της εργασίας του, μόνο που ο καπιταλιστής θα του είχε κάνει τη χάρη να του προπληρώσει την τιμή του προϊόντος πριν την πραγματοποίησει. Ο καπιταλιστής θα τον είχε πιστοδοτήσει, και μάλιστα δωρεάν, για την αγάπη του Χριστού. Αυτό είναι όλο. Η ανταλλαγή ανάμεσα σε κεφάλαιο και εργασία, που αποτέλεσμά της είναι η τιμή της εργασίας, όσο κι αν από τη μεριά του εργάτη είναι απλή ανταλλαγή, από τη μεριά του κεφαλαιοκράτη πρέπει να είναι μη-ανταλλαγή. Πρέπει να παίρνει περισσότερη αξία απ' όση έδωσε. Από τη σκοπιά του κεφαλαίου, η ανταλλαγή πρέπει να είναι μόνο φαινομενική, να ανήκει δηλαδή σε άλλο οικονομικό μορφολογικό προσδιορισμό απ' αυτόν της ανταλλαγής· αλλιώς δεν θα μπορούσε να υπάρξει το κεφάλαιο σαν κεφάλαιο, ούτε η εργασία σαν εργασία σ' αντίθεση μ' αυτό. Θα ανταλλάζονταν μεταξύ τους απλά σαν ίσες ανταλλακτικές αξίες που βρίσκονται σε διαφορετικούς υλικούς τρόπους ύπαρξης. – Γιαυτό οι οικονομολόγοι

[22] καταφεύγουν σ' αυτή την απλή διαδικασία για να δικαιολογήσουν το κεφάλαιο, να κατασκευάσουν την απολογητική του: το εξηγούν ακριδώς με μια διαδικασία που κάνει αδύνατη την ύπαρξή του. Για να το αποδείξουν, αποδείχνουν την ανυπαρξία του. Μου πληρώνεις τη δουλειά μου, την αγοράζεις μ' αντάλλαγμα το ίδιο της το προϊόν, και μου αφαιρείς την αξία της πρώτης ύλης και του υλικού που μου παράδωσες. Αυτό θα πει πως είμαστε *συνέταιροι*, που συνεισφέρουμε διάφορα στοιχεία στην παραγωγική διαδικασία και τα ανταλλάζουμε σύμφωνα με την αξία τους. Λοιπόν το προϊόν μετατρέπεται σε χρήμα και το χρήμα το μοιραζόμαστε έτσι ώστε εσύ, ο κεφαλαιοκράτης, εισπράττεις την τιμή της πρώτης ύλης και του εργαλείου σου, εγώ ο εργάτης την τιμή που τους πρόσθεσε η εργασία μου. Το όφελος για σένα είναι ότι τώρα κατέχεις την πρώτη ύλη και το εργαλείο σε καταναλώσιμη (κυκλοφορήσιμη) μορφή· το όφελος για μένα είναι ότι η εργασία μου έχει αξιοποιηθεί. Ωστόσο εσύ γρήγορα θα θρυσκόσουν στη θέση να έχεις καταδροχθίσει το κεφάλαιό σου με τη μορφή του χρήματος, ενώ εγώ σαν εργάτης θα αποκτούσα και τα δυο. – 50

Αυτό που ανταλλάζει ο εργάτης με το κεφάλαιο είναι η ίδια η εργασία του (στην ανταλλαγή, η ικανότητα διάθεσης της εργασίας του)· την *αλλοτριώνει*. Αυτό που εισπράττει σαν τιμή είναι η αξία αυτής της αλλοτριώσης. Ανταλλάζει την αξιοδημιουργική δραστηριότητα με μια προκαθορισμένη αξία, ανεξάρτητα από το προϊόν της δραστηριότητάς του.

{Είναι μια από τις βαθύτατες σοφίες του κ. Μπαστιά, πως η *μισθωτή εργασία* αποτελεί μια μη-ουσιαστική, απλά τυπική μορφή, μια μορφή συνεταιρισμού που σαν τέτοια δεν έχει καμιά σχέση με την οικονομική σχέση εργασίας και κεφαλαίου. Αν – γράφει – οι εργάτες ήταν τόσο πλούσιοι ώστε να μπορούν να περιμένουν την ετοιμασία και πώληση του προϊόντος, τότε δε θα τους εμπόδιζε ο μισθός, η μισθωτή εργασία, να κλείσουν με τον καπιταλιστή μιαν εξίσου πλεονεκτική σύμβαση όπως και ένας καπιταλιστής με τον άλλο. Ώστε το κακό δεν βρίσκεται στη μορφή της μισθωτής εργασίας αλλά σε όρους ανεξάρτητους από την τελευταία. Δε φαντάζεται φυσικά πως οι ίδιοι αυτοί οι όροι είναι οι *όροι της μισθωτής εργασίας*. Αν οι εργάτες ήταν ταυτόχρονα κεφαλαιοκράτες, τότε πραγματικά θα σχετίζονταν προς το μη-εργαζόμενο κεφάλαιο όχι σαν εργαζόμενοι εργάτες αλλά σαν εργαζόμενοι κεφαλαιοκράτες – δηλαδή όχι σαν μισθωτοί εργάτες. Γιαυτό και για τον Μπαστιά ο εργατικός μισθός και το κέρδος στην ουσία τους ταυτίζονται με το κέρδος και τον τόκο. Αυτό το ονομάζει *αρμονία των οικονομικών σχέσεων*, ότι δηλαδή μόνο φαινομενικά υπάρχουν οικονομικές σχέσεις, στην πραγματικότητα όμως, στην ουσία, υπάρχει μόνο μια σχέση – η σχέση της απλής ανταλλαγής. Γιαυτό οι *ουσιαστικές* μορφές τού φαίνονται καθαυτές σαν *χωρίς περιεχόμενο*, δηλαδή όχι σαν πραγματικές μορφές. }

Πώς καθορίζεται λοιπόν η αξία του εργάτη; Από την αντικειμενοποιημένη εργασία που περιέχεται στο εμπόρευσμά του. Το εμπόρευμα αυτό υπάρχει στη ζωτικότητα του εργάτη. Για να διατηρεί αυτή τη ζωτικότητα από μέρα σε μέρα – δε γίνεται ακόμα λόγος για την εργατική τάξη, δηλαδή την αναπλήρωση της φθοράς της για να μπορεί να διατηρείται σαν τάξη, γιατί ο εργάτης αντιμετωπίζει εδώ το κεφάλαιο σαν *εργάτης*, άρα σαν προϋποτεθειμένο αιώνιο υποκείμενο, όχι ακόμα σαν θνητό άτομο του γένους των εργατών – πρέπει να καταναλώνει μια καθορισμένη ποσότητα τροφίμων, να αναπληρώνει το αίμα που ξόδεψε κλπ. Εισπράττει μόνο ένα ισοδύναμο. Αύριο λοιπόν, αφού θα έχει συντελεστεί η ανταλλαγή – και μόνο αφού ο εργάτης ολοκληρώσει τυπικά την ανταλλαγή την εκτελεί μέσα στην παραγωγική διαδικασία – η εργατική του ικανότητα υπάρχει όπως και πριν: πήρε ακριβώς ένα ισοδύναμο – γιατί η τιμή που του πληρώθηκε τον αφήνει κάτοχο της ίδιας ανταλλακτικής αξίας που είχε και πριν. Το κεφάλαιο τού πλήρωσε την ποσότητα αντικειμενοποιημένης εργασίας που περιέχεται στη ζωτικότητά του. Αυτή την ποσότητα κατανάλωσε ο εργάτης· κι επειδή δεν υπήρχε σαν πράγμα, αλλά σαν ικανότητα ενός ζωντανού ανθρώπου, ο εργάτης μπορεί, εξαιτίας της *ειδικής* φύσης του εμπορεύματός του – της *ειδικής* φύσης της ζωικής διαδικασίας – να επαναλάβει την ανταλλαγή. Το ότι εκτός από τον αντικειμενοποιημένο στη ζωτικότητά του χρόνο εργασίας – δηλαδή τον χρόνο εργασίας που χρειάστηκε για να πληρωθούν τα αναγκαία προϊόντα για τη διατήρηση της ζωτικότητας του εργάτη – υπάρχει κι άλλη εργασία αντικειμενοποιημένη στην άμεσή του ύπαρξη, δηλαδή οι αξίες που ο εργάτης κατανάλωσε για να δημιουργήσει μια καθορισμένη *εργατική ικανότητα*, μια ιδιαίτερη *επιδεξιότητα* – και η αξία της φαίνεται από το κόστος παραγωγής μιας παρόμοιας συγκεκριμένης εργατικής επιδεξιότητας – δεν μας απασχο-

λεί ακόμα εδώ, όπου δεν πρόκειται για κάποια *ιδιαίτερα* ειδικευμένη εργασία αλλά για εργασία απλά και μόνο, απλή εργασία.

Αν χρειαζόταν μια ημέρα εργασίας για να διατηρηθεί στη ζωή ένας εργάτης μια εργάσιμη μέρα, το κεφάλαιο δε θα υπήρχε· γιατί η ημέρα εργασίας θα ανταλλάζονταν με το ίδιο της το προϊόν – ώστε το κεφάλαιο δεν μπορεί να αξιοποιηθεί, άρα ούτε και να διατηρηθεί. Αυτοδιατήρηση του κεφαλαίου είναι η αυτο-αξιοποίησή του. Αν το κεφάλαιο ήταν υποχρεωμένο να δουλεύει για να ζήσει, θα διατηρούνταν όχι σαν κεφάλαιο αλλά σαν εργασία. Η ιδιοκτησία πάνω στις πρώτες ύλες και τα εργαλεία δουλειάς θα ήταν απλά [23] *ονομαστική*: από οικονομική άποψη θα ανήκαν στον εργάτη εξίσου όσο και 10 στον κεφαλαιοκράτη· γιατί θα δημιουργούσαν *αξία* για τον κεφαλαιοκράτη μόνο στο μέτρο που θα ήταν κι ο ίδιος εργάτης. Ώστε η σχέση του καπιταλιστή μ' αυτά δε θα ήταν σχέση προς αυτά σαν κεφάλαιο αλλά σαν απλό υλικό και μέσο της εργασίας, όπως είναι και η σχέση του ίδιου του εργάτη μ' αυτά μέσα στην παραγωγική διαδικασία. Αντίθετα, αν πχ. χρειάζεται 15 μόνο μέρα δουλειάς για να διατηρηθεί στη ζωή ένας εργάτης μια ολόκληρη εργάσιμη μέρα, τότε η υπεραξία του προϊόντος προκύπτει αυτόματα, αφού ο καπιταλιστής πλήρωσε στην τιμή μισή μόνο ημέρα εργασίας και εισπράττει μια ολόκληρη ημέρα εργασίας αντικειμενοποιημένη στο προϊόν· ώστε για το δεύτερο μισό της εργάσιμης μέρας δεν έδωσε κανένα αντάλλαγμα. Καπιταλι- 20 στή δεν μπορεί να τον κάνει η ανταλλαγή, παρά μόνο μια διαδικασία όπου αυτός εισπράττει *αντικειμενοποιημένο χρόνο εργασίας*, δηλαδή *αξία*, χωρίς αντάλλαγμα. Η μισή εργάσιμη μέρα δεν κοστίζει τίποτα στο κεφάλαιο· εισπράττει λοιπόν μια αξία για την οποία δεν έδωσε κανένα ισοδύναμο. Και η αύξηση των αξιών είναι δυνατή μόνο με την εισπραξη – άρα και τη *δημιουργία* – 25 *για* – μιας αξίας μεγαλύτερης από το ισοδύναμο.

Υπεραξία γενικά σημαίνει αξία πάνω από το ισοδύναμο. Ισοδύναμο, από τον ορισμό του, δεν είναι παρά η ταυτότητα της αξίας με τον εαυτό της. Άρα η υπεραξία δεν μπορεί ποτέ ν' αναβλύσει από το ισοδύναμο· ούτε λοιπόν αρχικά κι από την κυκλοφορία· πρέπει να ξεπηδήσει από την ίδια 30 την παραγωγική διαδικασία του κεφαλαίου. Το ζήτημα μπορεί να διατυπωθεί και με τον ακόλουθο τρόπο: Αν ο εργάτης χρειάζεται μισή μόνο εργάσιμη μέρα για να ζήσει μια ολόκληρη, τότε χρειάζεται – για να φυτοζωεί σαν εργάτης – να δουλεύει μονάχα τη μισή μέρα. Το δεύτερο μισό της εργάσιμης μέρας είναι καταναγκαστική εργασία· υπερεργασία. Αυτό που στην πλευρά 35 του κεφαλαίου εμφανίζεται σαν υπεραξία, εμφανίζεται ακριβώς στην πλευρά του εργάτη σαν υπερεργασία πέρα από τις ανάγκες του σαν εργάτη, δηλαδή πέρα από τις άμεσές του ανάγκες για να διατηρηθεί στη ζωή. Η μεγάλη ιστορική πλευρά του κεφαλαίου είναι η *δημιουργία* αυτής της *υπερεργασίας*, της εργασίας που είναι περιττή από τη σκοπιά της απλής αξίας 40 χρήσης, της απλής επιδίωξης· και ο ιστορικός του προορισμός έχει εκπληρωθεί μόλις, από τη μια μεριά, οι ανάγκες έχουν αναπτυχθεί τόσο που η υπερεργασία πέρα από το απαραίτητο αποτελεί η ίδια καθολική ανάγκη, προκύπτει από τις ίδιες τις ατομικές ανάγκες – κι από την άλλη μεριά η γενική εργατικότητα έχει αναπτυχθεί, με την αυστηρή πειθαρχία του κεφα- 45 λαίου που επιβλήθηκε σε διαδοχικές γενιές, σαν καθολικό απόκτημα της καινούριας γενιάς· τέλος, όταν η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων της εργασίας – που το κεφάλαιο, με την απεριόριστή του δίψα για πλουτισμό και με τους όρους που μόνο μέσα σ' αυτούς μπορεί να την πραγματοποιήσει, αδιάκοπα κεντρίζει προς τα εμπρός – θα έχει φτάσει σε τέτοιο σημείο ώστε η 50

απόκτηση και διατήρηση του γενικού πλούτου να απαιτεί λιγότερο χρόνο εργασίας για ολόκληρη την κοινωνία, κι από την άλλη μεριά η εργαζόμενη κοινωνία να βρίσκεται σε επιστημονική σχέση προς τη διαδικασία της προοδευτικής της αναπαραγωγής, της αναπαραγωγής της σ' ολοένα μεγαλύτερη αφθονία· όταν λοιπόν έχει εξαλειφθεί η εργασία όπου ο άνθρωπος εκτελεί 5 έργο που μπορεί να βάλει να το εκτελέσουν πράγματα. Κεφάλαιο και εργασία σχετίζονται λοιπόν εδώ σαν χρήμα και εμπόρευμα· το πρώτο αποτελεί τη γενική μορφή του πλούτου, η δεύτερη απλά και μόνο την ουσία που προορίζεται για άμεση κατανάλωση. Το κεφάλαιο όμως, καθώς είναι η ανειρηνευτή τάση προς τη γενική μορφή του πλούτου, ωθεί την εργασία πέρα 10 από τα όρια της φυσικής της πενιχρότητας κι έτσι δημιουργεί τα υλικά στοιχεία για την ανάπτυξη της πλούσιας ατομικότητας, που είναι εξίσου ολόπλευρη στην παραγωγή όσο και στην κατανάλωσή της, και που γιαυτό και η εργασία της δεν εμφανίζεται πια σαν εργασία αλλά σαν πλήρης ανάπτυξη 15 της ίδιας της δραστηριότητας, όπου η φυσική αναγκαιότητα στην άμεσή της μορφή έχει εξαφανιστεί· γιατί τη θέση της φυσικής ανάγκης έχει πάρει μια ανάγκη ιστορικά δημιουργημένη. Άρα το κεφάλαιο είναι παραγωγικό· είναι δηλαδή σχέση ουσιαστική για την ανάπτυξη των κοινωνικών παραγωγικών δυνάμεων. Παύει να είναι τέτοιο μόνο από τη στιγμή που η ανάπτυξη αυτών 20 των ίδιων των παραγωγικών δυνάμεων βρίσκει φραγμό το ίδιο το κεφάλαιο.

Στους *Τάμς* του Νοέμβρη 1857 διαβάζει κανείς μια πολύ χαριτωμένη κραυγή οργής ενός ιδιοκτήτη φυτειών στις Δυτικές Ινδίες. Με μεγάλη ηθική αγανάκτηση, ο συνήγορος αυτός αναλύει, σαν επιχείρημα για την επαναφορά 25 της δουλείας των νέγρων, πώς οι Quashees (οι ελεύθεροι μαύροι της Τζαμάικας) αρκούνται να παράγουν μόνο τα απόλυτα απαραίτητα για τη δική τους κατανάλωση και θεωρούν, δίπλα σ' αυτή την «αξία χρήσης», την ίδια την τεμπελιά (indulgence and idleness) σαν το πραγματικό είδος πολυτελείας· πώς δεν τους καίγεται καρφί για τη ζάχαρη και το επενδυμένο στις 30 φυτείες πάγιο κεφάλαιο, παρά κοιτούν μ' ένα χαμόγελο ειρωνικής χαιρέκακίας τους ιδιοκτήτες φυτειών να καταστρέφονται· κι ακόμα και τον χριστιανισμό που τους έμαθαν τον εκμεταλλεύονται μόνο σαν εξωραϊσμό αυτής της ωθρότητας και χαιρέκακης διάθεσης. Έλαψαν να είναι δούλοι, για να γίνουν όμως όχι μισθωτοί εργάτες αλλά αυτοσυντήρητοι αγρότες που δουλεύουν για τη δική τους πενιχρή κατανάλωση. Το κεφάλαιο δεν υπάρχει απέναντί τους σαν κεφάλαιο, γιατί γενικά ο ανεξαρτητοποιημένος πλούτος 35 υπάρχει μόνο είτε με άμεση καταναγκαστική εργασία, δουλεία, είτε με έμμεσα καταναγκαστική εργασία, μισθωτή εργασία. Απέναντι στην άμεση καταναγκαστική εργασία ο πλούτος δεν υπάρχει σαν κεφάλαιο, αλλά σαν σχέση κυριαρχίας· γιαυτό και στη βάση αυτής της εργασίας αναπαράγεται απλά 40 και μόνο η σχέση κυριαρχίας, που για αυτήν ο ίδιος ο πλούτος έχει αξία μονάχα σαν απόλαυση, και όχι σαν πλούτος καθαυτός – και που άρα δεν μπορεί ποτέ να δημιουργήσει τη γενική εργατικότητα. (Θα ξαναγυρίσουμε σ' αυτή τη σχέση δουλείας και μισθωτής εργασίας.)

|24|

[Υπεραξία. Ρικάρντο.-Φυσιοκράτες.-'Α. Σμιθ.-Ρικάρντο.]

Η δυσκολία να κατανοηθεί η γένεση της αξίας φαίνεται 1) στους σύγχρονους άγγλους οικονομολόγους, που κατηγορούν τον Ρικάρντο πως τάχα δεν κατανόησε το πλεόνασμα, δεν κατανόησε την *υπεραξία* (βλέπε *Μάλθους, Για την αξία*, που τουλάχιστο προσπαθεί να δουλέψει επιστημονικά), παρόλο που απ' όλους τους οικονομολόγους μόνο ο Ρικάρντο κατανόησε την αξία – όπως αποδείχνει η πολεμική του ενάντια στη σύγχυση του 'Α. Σμιθ ανάμεσα στον καθορισμό της αξίας από τον μισθό και από τον αντικειμενοποιημένο στο εμπόρευμα χρόνο εργασίας. Οι νεότεροι δεν είναι παρά επιπόλαιοι αφελείς. Ωστόσο κι ο ίδιος ο Ρικάρντο πέφτει συχνά σε σύγχυση· γιατί κα- 10 ταλαβαίνει βέβαια τη γένεση της υπεραξίας σαν προϋπόθεση του κεφαλαίου, συχνά όμως λαθεύει στην κατανόηση της αύξησης των αξιών πάνω σ' αυτή τη βάση, παρεκτός με την επένδυση *περισσότερης αντικειμενοποιημένης εργασίας* στο ίδιο προϊόν – μ' άλλα λόγια, όταν η παραγωγή γίνεται *πιο δύσκολη*. Γιαυτό βλέπει απόλυτη αντίθεση ανάμεσα σε *αξία* και *πλούτο*. 15 Γιαυτό και η μονομέρεια της θεωρίας του για τη γαιοπρόσοδο· όπως και η λαθεμένη του θεωρία για το διεθνές εμπόριο, που παράγει τάχα μόνο αξία χρήσης (που την ονομάζει πλούτο) και όχι ανταλλακτική αξία. Μοναδική διέξοδος για την αύξηση των αξιών σαν τέτοιων μένει – εκτός από την *αυξανόμενη δυσκολία της παραγωγής* (θεωρία της προσόδου) – αποκλειστικά η 20 αύξηση του πληθυσμού (η φυσική άνοδος του αριθμού των εργατών, σαν αποτέλεσμα της αύξησης του κεφαλαίου)· παρόλο που κι αυτήν ακόμα τη σχέση δεν την έχει πουθενά συνοψίσει με απλότητα. Το θεμελιακό λάθος είναι ότι πουθενά δεν ερευνά από πού τελικά προέρχεται η διαφορά ανάμεσα στον καθορισμό της αξίας από τον μισθό, και τον καθορισμό της αξίας 25 από την αντικειμενοποιημένη εργασία. Γιαυτό, το χρήμα και η ίδια η ανταλλαγή (η κυκλοφορία) εμφανίζονται εδώ μονάχα σαν καθαρά τυπικό στοιχείο στην πολιτική του οικονομία· θεωρεί ότι η πολιτική οικονομία πραγματεύεται *αποκλειστικά* την ανταλλακτική αξία, ωστόσο το κέρδος κλπ. εμφανίζονται *αποκλειστικά* σαν ποσοστά συμμετοχής στο προϊόν, πράγμα που γίνεται 30 εξίσου και πάνω στη βάση της δουλείας. Πουθενά δεν ερευνήσε τη μορφή της διαμεσολάβησης.

2) *Οι φυσιοκράτες*. Εδώ προβάλλει χειροπιαστά η δυσκολία να κατανοηθεί το κεφάλαιο, η αυτο-αξιοποίηση της αξίας, άρα η υπεραξία που το κεφάλαιο δημιουργεί μέσα στην παραγωγική πράξη· και αναγκαστικά προ- 35βάλλει αυτή η δυσκολία στους πατέρες της σύγχρονης πολιτικής οικονομίας, όπως προβάλλει και στον Ρικάρντο – τον τελευταίο κλασικό της επίλογο – η δυσκολία σχετικά με τη δημιουργία της υπεραξίας, που την [καταλαβαίνει] σαν πρόσοδο. Στο δάθος πρόκειται για το ερώτημα σχετικά με την έννοια του κεφαλαίου και της μισθωτής εργασίας, άρα για το θεμελιακό ερώτημα 40 που συναντούμε στο κατώφλι του σύγχρονου κοινωνικού συστήματος. Το μονεταριστικό σύστημα κατανοούσε την αυτοτέλεια της αξίας μονάχα στη μορφή με την οποία η αξία προκύπτει από την απλή κυκλοφορία – σαν *χρήμα*· γιαυτό οι οπαδοί του έκαναν αυτή την *αφηρημένη μορφή* του πλούτου αποκλειστικό στόχο των εθνών, που τότε ακριβώς άρχιζαν να ζουν την 45

περίοδο όπου ο *πλουτισμός σαν τέτοιος* εμφανιζόταν σαν ο σκοπός της ίδιας της κοινωνίας. Παρουσιάστηκε ύστερα το *μερκαντιλιστικό σύστημα*, την εποχή που το βιομηχανικό κεφάλαιο – και άρα η μισθωτή εργασία – εμφανίζεται στη μανιφακτούρα, και αναπτύσσεται σ' αντίθεση και σε βάρος του μη-βιομηχανικού πλούτου, της φεουδαρχικής γαιοκτησίας. Στα μάτια του μερκαντιλιστών πλανιέται το χρήμα ήδη σαν κεφάλαιο, κεφάλαιο όμως στην πραγματικότητα πάλι κι αυτό αποκλειστικά στη μορφή του χρήματος, της κυκλοφορίας του *εμπορικού κεφαλαίου*, του κεφαλαίου που *μετατρέπεται σε χρήμα*. Το βιομηχανικό κεφάλαιο έχει γι αυτούς αξία, και μάλιστα την ανώτατη αξία – σαν μέσο, όχι σαν ο ίδιος ο πλούτος στην παραγωγική του διαδικασία – επειδή δημιουργεί το εμπορικό κεφάλαιο, κι αυτό στην κυκλοφορία γίνεται χρήμα. Η μεταποιητική εργασία (δηλαδή στο βάθος η βιομηχανική εργασία, αλλά η αγροτική εργασία είταν, και τους φαινόταν, αντίθετα, σαν παραγωγική πρώτα και κύρια αξιών χρήσης): το ακατέργαστο προϊόν αποκτά μεγαλύτερη αξία όταν το επεξεργάζονται, γιατί βρίσκεται σε καθαρότερη μορφή – καταλληλότερη για την κυκλοφορία, για το εμπόριο, εμπορική μορφή – κι έτσι αποφέρει περισσότερο χρήμα (εδώ ανήκει η ιστορική αντίληψη των μη-γεωργικών λαών, όπως χαρακτηριστικά της Ολλανδίας, για τον πλούτο, σ' αντίθεση προς την αντίληψη των γεωργικών, φεουδαρχικών λαών· η γεωργία δεν εμφανιζόταν διόλου με βιομηχανική παρά μόνο με φεουδαρχική μορφή, άρα σαν πηγή του φεουδαρχικού πλούτου, όχι του αστικού). Μια μορφή της μισθωτής εργασίας, η βιομηχανική, και μια μορφή του κεφαλαίου, το βιομηχανικό, αναγνωρίστηκαν λοιπόν σαν πηγές του πλούτου, αλλά μόνο στο βαθμό που δημιουργούσαν χρήμα. Άρα η ανταλλακτική αξία δεν είχε κατανοηθεί ακόμα η ίδια με τη μορφή του κεφαλαίου. Ακολουθούν τώρα οι *φυσιοκράτες*. Διακρίνουν το κεφάλαιο από το χρήμα, και το κατανοούν στη γενική του μορφή σαν ανεξαρτητοποιημένη ανταλλακτική αξία που διατηρείται στην παραγωγή και αυξάνεται με την παραγωγή. Γιαυτό εξετάζουν και τη σχέση καθαυτή, έτσι όπως δεν αποτελεί η ίδια συνθετικό στοιχείο της απλής κυκλοφορίας αλλά, αντίθετα, την προϋπόθεσή της που αναπαράγεται μέσα από την ίδια την κυκλοφορία αδιάκοπα σαν προϋπόθεσή της. Είναι λοιπόν οι πατέρες της σύγχρονης πολιτικής οικονομίας. Καταλαβαίνουν ακόμα ότι η δημιουργία της υπεραξίας από τη μισθωτή εργασία αποτελεί την αυτο-αξιοποίηση, δηλαδή την πραγματοποίηση του κεφαλαίου. Πώς όμως παράγεται από το κεφάλαιο, δηλαδή από έτοιμες αξίες, υπεραξία διαμέσου της εργασίας; Εδώ εγκαταλείπουν ολοκληρωτικά τη μορφή και εξετάζουν μόνο την απλή παραγωγική διαδικασία. Παραγωγική λοιπόν μπορεί να είναι εκείνη μόνο η εργασία που συντελείται σ' ένα τέτοιο πεδίο όπου η φυσική δύναμη του εργαλείου δουλειάς επιτρέπει χειροπιαστά στον εργάτη να παράγει περισσότερες αξίες απ' όσες καταναλώνει. Η υπεραξία δεν προκύπτει λοιπόν από την εργασία σαν τέτοια, αλλά από τη φυσική δύναμη που η εργασία χρησιμοποιεί και καθοδηγεί – τη γεωργία. Αυτή είναι λοιπόν η μόνη *παραγωγική εργασία* – γιατί έχουν φτάσει να καταλαβαίνουν ότι *μόνο η εργασία που παράγει υπεραξία είναι παραγωγική* (ότι η υπεραξία πρέπει να εκφράζεται σ' ένα υλικό προϊόν αποτελεί χοντροκομμένη αντίληψη, που τη βρίσκει κανείς ακόμα στον Ά. Σμιθ. Οι ηθικοί είναι παραγωγικοί εργάτες όχι στο μέτρο που παράγουν τη θεατρική παράσταση, αλλά στο μέτρο που αυξάνουν τον πλούτο του εργοδότη τους. Ποιο είναι όμως το είδος της εργασίας που συντελείται, σε ποια δηλαδή μορφή υλοποιείται η εργασία, είναι απόλυτα αδιάφορο γι αυτή τη σχέση.

Δεν είναι αδιάφορο, πάλι, από απόψεις που θα εξεταστούν αργότερα)· αυτή όμως η υπεραξία μεταμορφώνεται ανεπαίσθητα σε μεγαλύτερη ποσότητα αξίας χρήσης που βγαίνει από την παραγωγή συγκριτικά μ' εκείνη που καταναλώθηκε μέσα στην παραγωγή. Μόνο στη σχέση του φυσικού σπόρου προς το προϊόν του εμφανίζεται – χειροπιαστά – αυτός ο πολλαπλασιασμός των αξιών χρήσης, το πλεόνασμα του προϊόντος πάνω από το συστατικό του μέρος που πρέπει να χρησιμεύσει για καινούρια παραγωγή – και που ένα μέρος απ' αυτό το πλεόνασμα μπορεί άρα να καταναλωθεί μη-παραγωγικά. Από τη σοδειά, μόνο ένα μέρος πρέπει ν' αποδοθεί πάλι άμεσα στη γη σαν σπόρος· ύστερα, με προϊόντα που βρίσκονται έτοιμα στη φύση, με τα φυσικά στοιχεία – αέρας, νερό, γη, φως – και με τις ουσίες που προσθέτονται – στο λίπασμα και με άλλους τρόπους – οι σπόροι αναπαράγονται σε πολλαπλάσια ποσότητα σαν σιτηρά κλπ. Μ' ένα λόγο, (στη γεωργία) η ανθρώπινη εργασία δεν έχει παρά μόνο να καθοδηγήσει τη χημική εναλλαγή – ως ένα βαθμό και να την προωθήσει με μηχανικά μέσα, ή να προωθήσει την ίδια τη ζωική αναπαραγωγή (κτηνοτροφία) – για να αποκτήσει το πλεόνασμα, δηλαδή να μετατρέψει τις ίδιες φυσικές ουσίες από μια άχρηστη σε μια χρήσιμη μορφή. Η αληθινή λοιπόν μορφή του γενικού πλούτου είναι η αφθονία των προϊόντων της γης (σιτηρά, ζώα, πρώτες ύλες). Ωστε από οικονομική άποψη μόνο η πρόσσοδος αποτελεί μορφή του πλούτου. Γιαυτό και οι πρώτοι προφήτες του κεφαλαίου βλέπουν μόνο τον μη-κεφαλαιοκράτη, τον φεουδάρχη γαιοκτήμονα σαν αντιπρόσωπο του αστικού πλούτου. Τότε όμως το συμπέρασμα, η τοποθέτηση όλων των φόρων στην πρόσσοδο, ευνοεί πάλι απόλυτα το αστικό κεφάλαιο. Οι αστοί αποθεώνουν τη φεουδαρχία στο επίπεδο των αρχών – πράγμα που ξεγέλασε μερικούς φεουδάρχες, όπως τον γερο-Μιραμπώ – μόνο για να την καταστρέψουν στην πράξη. Όλες οι άλλες αξίες αντιπροσωπεύουν μονάχα πρώτη ύλη + εργασία· η ίδια η εργασία αντιπροσωπεύει τα σιτηρά ή άλλα γεωργικά προϊόντα που καταναλώνει η εργασία· ώστε ο εργοστασιακός εργάτης κλπ. δεν προσθέτει στην πρώτη ύλη τίποτα περισσότερο από τις πρώτες ύλες που καταναλώνει. Η δουλειά του, όπως και ο εργοδότης του, δεν προσθέτουν λοιπόν τίποτα στον πλούτο – ο πλούτος είναι το πλεόνασμα πάνω από τα εμπορεύματα που καταναλώνθηκαν στην παραγωγή – παρά μόνο δίνουν στον πλούτο ευχάριστες και χρήσιμες μορφές για την κατανάλωση. Τότε δεν είχε αναπτυχθεί ακόμα η εφαρμογή των φυσικών δυνάμεων στη βιομηχανία, ούτε ο καταμερισμός της εργασίας κλπ. που μεγαλώνει τη φυσική δύναμη της ίδιας της εργασίας. Αυτό όμως έγινε τον καιρό του Ά. Σμιθ. Αυτός λοιπόν βλέπει την εργασία γενικά σαν πηγή των αξιών όπως και του πλούτου, πάλι όμως την βλέπει να δημιουργεί υπεραξία ουσιαστικά μόνο στο μέτρο που στον καταμερισμό της εργασίας το πλεόνασμα εμφανίζεται εξίσου σαν φυσικό δώρο, φυσική δύναμη της κοινωνίας, όπως – στους φυσιοκράτες – εμφανιζόταν σαν φυσική δύναμη της γης. Γιαυτό και ο Ά. Σμιθ δίνει τόσο βάρος στον καταμερισμό της εργασίας. Από την άλλη μεριά, βλέπει το κεφάλαιο (γιατί θεωρεί βέβαια την εργασία σαν αξιοδημιουργική, αλλά την ίδια την εργασία σαν αξία χρήσης, παραγωγικότητα για-τον-εαυτό-της, ανθρώπινη φυσική δύναμη γενικά – αυτό τον ξεχωρίζει από τους φυσιοκράτες – αλλά όχι σαν μισθωτή εργασία, όχι στον χαρακτηριστικό της μορφολογικό καθορισμό σ' αντίθεση προς το κεφάλαιο) όχι να εμπεριέχει απ' την αρχή αντιθετικά το συνθετικό στοιχείο της μισθωτής εργασίας, αλλά έτσι όπως προκύπτει από την κυκλοφορία, σαν χρέμα, και άρα όπως γεννιέται από την κυκλοφορία, με την αποτα-

μείωση. Όστε το κεφάλαιο αρχικά δεν αξιοποιεί μόνο του τον εαυτό του – ακριβώς γιατί η ιδιοποίηση ξένης εργασίας δεν έχει ενσωματωθεί στην ίδια την έννοιά του. Ύστερα μόνο, αφού έχει προϋποτεθεί ήδη σαν κεφάλαιο – φαύλος κύκλος – εμφανίζεται σαν *προσταγή πάνω σε ξένη εργασία*. Γιαντό, σύμφωνα με τον Ά. Σμιθ, ουσιαστικά η εργασία έπρεπε να έχει για αμοιβή το ίδιο της το προϊόν, ο μισθός έπρεπε να είναι = με το προϊόν, δηλαδή η εργασία να μην είναι μισθωτή εργασία και το κεφάλαιο να μην είναι κεφάλαιο. Έτσι, για να περιλάβει το κέρδος και την πρόσοδο σαν πρωτογενή στοιχεία του κόστους παραγωγής – για να παρουσιάσει δηλαδή μια υπεραξία σαν αποτέλεσμα της παραγωγικής διαδικασίας του κεφαλαίου – τα προϋποθέτει με την πιο χοντροκομμένη μορφή. Ο κεφαλαιοκράτης δεν επιτρέπει τη χρήση του κεφαλαίου του δωρεάν· κι ο γαιοκτήμονας δε θέλει να δώσει στην παραγωγή το έδαφος δωρεάν. Ζητούν κάποιο αντάλλαγμα. Παίρνονται λοιπόν, μαζί με τις αξιώσεις τους, σαν ιστορικά γεγονότα – δεν εξηγούνται. Ουσιαστικά ο μισθός αποτελεί το μόνο αναγκαίο, και άρα το μόνο οικονομικά δικαιολογημένο συστατικό μέρος του κόστους παραγωγής. Το κέρδος και η πρόσοδος δεν είναι παρά κρατήσεις από τον μισθό, που το κεφάλαιο και η γαιοκτησία απόσπασαν αυθαίρετα και με τη βία στη διάρκεια της ιστορικής διαδικασίας· δικαιολογούνται νομικά, όχι οικονομικά.

20⁰ Επειδή όμως αντιπαράθετεί πάλι στην εργασία τα μέσα και τα υλικά της παραγωγής σαν αυτοτελείς μορφές, σαν γαιοκτησία και κεφάλαιο, έχει καθορίσει την εργασία στην ουσία της σαν μισθωτή εργασία. Άρα, αντιφάσεις. Γιαντό ταλαντεύεται στον καθορισμό της αξίας· βάζει στο ίδιο επίπεδο κέρδος και γαιοπρόσοδο· έχει λαθεμένες απόψεις για την επίδραση των μισθών στις τιμές κλπ. Τώρα ο Ρικάρντο (Βλέπε στο 1). Αυτός όμως θεωρεί πάλι τη μισθωτή εργασία και το κεφάλαιο σαν φυσική, και όχι σαν καθορισμένη ιστορική κοινωνική μορφή για την παραγωγή του πλούτου σαν αξίας χρήσης· εδώ δηλαδή η μορφή τους είναι *αδιάφορη σαν τέτοια* – ακριβώς επειδή είναι φυσική – και δεν εξετάζεται στην *καθορισμένη* της σχέση προς την μορφή του πλούτου – όπως κι ο ίδιος ο πλούτος εμφανίζεται, στη μορφή της ανταλλακτικής αξίας, σαν απλά τυπική διαμεσολάβηση της υλικής του υπόστασης· άρα δεν κατανοείται ο καθορισμένος χαρακτήρας του αστικού πλούτου – ακριβώς γιατί εμφανίζεται σαν η πρόσφορη μορφή του πλούτου γενικά· άρα και από *οικονομική άποψη*, παρόλο που αφετηρία είναι η *ανταλλακτική αξία*, οι *καθορισμένες οικονομικές μορφές της ίδιας της ανταλλαγής* δεν παίζουν απολύτως κανένα ρόλο στην πολιτική οικονομία του Ρικάρντο. Αντίθετα, πάντα γίνεται λόγος μόνο για τη διανομή του γενικού προϊόντος της εργασίας και της γης ανάμεσα στις τρεις τάξεις, σαν το ζήτημα στην περίπτωση του πλούτου που βασίζεται στην *ανταλλακτική αξία* να περιοριζόταν στην *αξία χρήσης*, σαν η ανταλλακτική αξία να ήταν απλά μια τελετουργική μορφή που στον Ρικάρντο εξαφανίζεται, ακριβώς όπως το χρήμα σαν μέσο κυκλοφορίας εξαφανίζεται στην ανταλλαγή. Για να προβάλλει λοιπόν τους αληθινούς νόμους της οικονομίας, προτιμά να αναφέρεται και σ' αυτή τη σχέση του χρήματος σαν απλά τυπική. Από δω προέρχονται και οι αδυναμίες του στην καθαυτό θεωρία του χρήματος.

Η ακριβής ανάπτυξη της έννοιας του κεφαλαίου είναι αναγκαία, γιατί αυτή είναι η θεμελιακή έννοια της σύγχρονης πολιτικής οικονομίας – όπως το ίδιο το κεφάλαιο, που η έννοιά του αποτελεί το αφηρημένο του είδωλο, είναι η βάση της αστικής κοινωνίας. Από την ακριβή αντίληψη της θεμελιακής προϋπόθεσης της σχέσης πρέπει να προκύψουν όλες οι αντιφάσεις της

αστικής παραγωγής, όπως και το όριο όπου η σχέση τείνει να ξεπεράσει τον εαυτό της.

{Είναι σημαντικό να παρατηρηθεί ότι ο πλούτος σαν τέτοιος, δηλαδή ο αστικός πλούτος, βρίσκεται πάντοτε εκφρασμένος στον ανώτατο βαθμό μέσα στην ανταλλακτική αξία, όπου έχει τοποθετηθεί σαν *μεσολαβητής*, σαν η 5 διαμεσολάβηση των άκρων – της ίδιας της ανταλλακτικής αξίας και της αξίας χρήσης. Αυτός ο ενδιάμεσος όρος εμφανίζεται πάντα σαν η ολοκληρωμένη *οικονομική* σχέση, γιατί συνοψίζει τα αντίθετα, και τέλος εμφανίζεται πάντα σαν μια μονόπλευρα-ανώτερη δύναμη απέναντι στα ίδια τα αντίθετα άκρα: γιατί η κίνηση, ή η σχέση, που *αρχικά* εμφανίζεται σαν μεσολαβητική 10 ανάμεσα στα αντίθετα άκρα αναγκαστικά προχωρεί διαλεκτικά να εμφανιστεί σαν διαμεσολάβηση με τον εαυτό της, σαν το υποκείμενο που τα άκρα δεν είναι παρά συνθετικά του στοιχεία, που τα αίρει σαν αυτοτελείς προϋποθέσεις για να τοποθετήσει, μ' αυτή τους την άρση, τον εαυτό του σαν το μόνο αυτοτελές. Έτσι στη θρησκευτική σφαίρα ο Χριστός, ο μεσολαβητής 15 ανάμεσα στο θεό και τον άνθρωπο – απλό όργανο κυκλοφορίας ανάμεσά τους – γίνεται η ενότητά τους, θεάνθρωπος, και σαν τέτοιος γίνεται σημαντικότερος από τον θεό: οι άγιοι σημαντικότεροι από τον Χριστό: το παπαδαριό σημαντικότερο από τους αγίους. Η συνολική οικονομική έκφραση, μονόπλευρη η ίδια απέναντι στα άκρα, είναι πάντα η ανταλλακτική αξία, 20 εκεί που έχει τοποθετηθεί σαν ενδιάμεσος όρος: πχ. το χρήμα στην απλή κυκλοφορία: το ίδιο το κεφάλαιο, σαν μεσολαβητής ανάμεσα σε παραγωγή και κυκλοφορία. Στο εσωτερικό του ίδιου του κεφαλαίου, μια μορφή του παίρνει πάλι τη θέση της αξίας χρήσης απέναντι στην άλλη μορφή σαν ανταλλακτική αξία. Έτσι, για παράδειγμα, το βιομηχανικό κεφάλαιο εμφα- 25 νίζεται σαν παραγωγός απέναντι στον έμπορο, που εμφανίζεται σαν κυκλοφορία. Έτσι, το πρώτο παριστάνει την υλική πλευρά και το δεύτερο την πλευρά της μόρφης, δηλαδή τον πλούτο σαν πλούτο. Ταυτόχρονα, το εμπορικό κεφάλαιο είναι το ίδιο πάλι μεσολαβητής ανάμεσα στην παραγωγή (το βιομηχανικό κεφάλαιο) και την κυκλοφορία (το καταναλωτικό κοινό), ή 30 ανάμεσα στην ανταλλακτική αξία και την αξία χρήσης, όπου και οι δυο πλευρές τοποθετούνται διαδοχικά, η παραγωγή σαν χρήμα και η κυκλοφορία σαν αξία χρήσης (καταναλωτικό κοινό), ή η πρώτη σαν αξία χρήσης (πρωϊόν) και η δεύτερη σαν ανταλλακτική αξία (χρήμα). Όμοια και στο εσωτερικό του ίδιου του εμπορίου: ο χονδρέμπορος, σαν μεσολαβητής ανάμεσα σε 35 βιομήχανο και λιανέμπορο, ή ανάμεσα στο βιομήχανο και τον γεωργό, ή ανάμεσα σε διαφορετικούς βιομήχανους, αποτελεί τον ίδιο αυτόν ανώτερο ενδιάμεσο όρο. Το ίδιο πάλι ο μεσίτης εμπορευμάτων απέναντι στον χονδρέμπορο. Ύστερα ο τραπεζίτης απέναντι στους βιομήχανους και εμπόρους: η μετοχική εταιρεία απέναντι στην απλή παραγωγή: ο χρηματιστής 40 σαν μεσολαβητής ανάμεσα στο κράτος και την αστική κοινωνία, στο ανώτατο επίπεδο. Ο πλούτος σαν τέτοιος παρουσιάζεται καθαρότερα και ευρύτερα όσο περισσότερο απομακρύνεται από την άμεση παραγωγή και διαμεσολαβεί πάλι ο ίδιος ανάμεσα σε πλευρές που καθεμιά τους, θεωρημένη ξεχωριστά, έχει ήδη τοποθετηθεί σαν οικονομική μορφολογική σχέση. Το χρήμα 45 από μέσο γίνεται σκοπός, και η ανώτερη μορφή διαμεσολάβησης, σαν κεφάλαιο, παντού τοποθετεί πάλι την ίδια την κατώτερη μορφή, την εργασία, σαν απλή πηγή υπεραξίας. Παράδειγμα ο χρηματομεσίτης, ο τραπεζίτης κλπ. απέναντι στους βιομήχανους και τους αγρομισθωτές, που σε σχέση με τον πρώτο έχουν τοποθετηθεί στον προσδιορισμό της εργασίας (της αξίας 50

χρήσης) ενώ αυτός βρίσκεται απέναντί τους σαν κεφάλαιο, σαν δημιουργία υπεραξίας· με την πιο έξαλλη μορφή στην περίπτωση του χρηματιστή.}

Το κεφάλαιο είναι άμεση ενότητα προϊόντος και χρήματος, ή καλύτερα παραγωγής και κυκλοφορίας. Έτσι είναι το ίδιο πάλι κάτι το άμεσο, και η ανάπτυξη του βρίσκεται στο να τοποθετεί και να αίρει τον εαυτό του σ' αυτή την ενότητα – που έχει τοποθετηθεί σαν καθορισμένη και άρα απλή σχέση. Η ενότητα εμφανίζεται αρχικά στο κεφάλαιο σαν κάτι απλό.

{Η συλλογιστική του Ρικάρντο είναι απλά η ακόλουθη: τα προϊόντα |27| ανταλλάσσονται – κεφάλαιο δηλαδή ανταλλάσσεται με κεφάλαιο – ανάλογα με τις ποσότητες αντικειμενοποιημένης εργασίας που περιέχουν. Η εργάσιμη μέρα ανταλλάσσεται πάντα με μια εργάσιμη μέρα. Αυτό είναι προϋπόθεση. Η ίδια λοιπόν η ανταλλαγή μπορεί να παραμεριστεί ολότελα. Το προϊόν – το κεφάλαιο σαν προϊόν – είναι καθαυτό ανταλλακτική αξία, και η ανταλλαγή δεν προσθέτει παρά τη μορφή, μορφή που για τον Ρικάρντο είναι τυπική. Το μόνο ερώτημα είναι τώρα, σε ποιες αναλογίες διανέμεται αυτό το προϊόν. Δεν έχει διαφορά αν οι αναλογίες αυτές θεωρηθούν σαν καθορισμένα ποσοστά της ανταλλακτικής αξίας που προϋποτέθηκε ή του περιεχομένου της, του υλικού πλούτου. Μάλιστα, αφού η ανταλλαγή σαν τέτοια είναι απλή κυκλοφορία – το χρήμα σαν κυκλοφορία – είναι λοιπόν καλύτερο να κάνει κανείς αφαίρεση απ' αυτήν, και να εξετάσει αποκλειστικά τα ποσοστά του υλικού πλούτου που μέσα στην παραγωγική διαδικασία ή σαν αποτέλεσμα της μοιράζονται στους διάφορους συντελεστές. Στη μορφή της ανταλλαγής κάθε αξία κλπ. δεν είναι παρά ονομαστική· πραγματική είναι στη μορφή της αναλογίας. Η ανταλλαγή συνολικά, στο μέτρο που δεν δημιουργεί μεγαλύτερη υλική ποικιλία, είναι ονομαστική. Αφού πάντα ανταλλάσσεται μια ολόκληρη εργάσιμη μέρα με μια ολόκληρη εργάσιμη μέρα, το άθροισμα των αξιών δεν αλλάζει – η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων επιδρά μόνο στο περιεχόμενο του πλούτου, όχι στη μορφή του. Άρα μόνο η αυξημένη δυσκολία της παραγωγής μπορεί να προκαλέσει αύξηση των αξιών· κι αυτή η αυξημένη δυσκολία μπορεί να υπάρξει μόνο εκεί που οι φυσικές δυνάμεις δεν παρέχουν πια την ίδια υπηρεσία σε ίσα ποσά ανθρώπινης εργασίας, εκεί δηλαδή που μειώνεται η γονιμότητα των φυσικών στοιχείων – στη γεωργία. Άρα η γαιοπρόσδοος προκαλεί την πτώση των κερδών. Πρώτα-πρώτα, είναι λάθος η προϋπόθεση ότι σε όλες τις καταστάσεις της κοινωνίας η δουλειά διαρκεί μια ολόκληρη εργάσιμη μέρα· κλπ. κλπ. (βλέπε παραπάνω).}

[Υπεραξία και παραγωγική δύναμη. Αναλογία καθώς αυξάνεται η τελευταία. – Αποτελέσματα. – Η παραγωγική δύναμη της εργασίας είναι παραγωγική δύναμη του κεφαλαίου. – Όσο περισσότερο έχει ήδη μειωθεί η αναγκαία εργασία, τόσο δυσκολότερη γίνεται η αξιοποίηση του κεφαλαίου.]

Είδαμε: Ο εργάτης χρειάζεται να δουλέψει πχ. μόνο μισή εργάσιμη μέρα για να ζήσει μια ολόκληρη· και άρα να μπορεί την άλλη μέρα να ξαναρχίσει την ίδια διαδικασία. Μισή μόνο εργάσιμη μέρα έχει αντικειμενοποιηθεί στην εργατική του ικανότητα – στο μέτρο που η τελευταία υπάρχει μέσα στον εργάτη σαν ζωντανό όν, ή σαν ζωντανό εργαλείο δουλειάς. Η ολόκληρη

ζωντανή ημέρα (ημέρα ζωής) του εργάτη είναι το στατικό αποτέλεσμα, η αντικειμενοποίηση μισής μέρας δουλειάς. Ο κεφαλαιοκράτης, αποκτώντας με την ανταλλαγή ολόκληρη την εργάσιμη μέρα με αντάλλαγμα την εργασία που αντικειμενοποιήθηκε στον εργάτη – δηλαδή την εργασία μισής μέρας – και καταναλώνοντάς τη στη συνέχεια, μέσα στην παραγωγική διαδικασία, 5 πάνω στο υλικό που αποτελεί το κεφάλαιό του, δημιουργεί μ' αυτό τον τρόπο την υπεραξία του κεφαλαίου του – σ' αυτή την περίπτωση, μισή μέρα αντικειμενοποιημένης εργασίας. Ας υποθέσουμε τώρα ότι διπλασιάζεται η παραγωγική δύναμη της εργασίας, ότι δηλαδή η ίδια εργασία στον ίδιο χρόνο παράγει διπλάσια αξία χρήσης. (Για την ώρα, σαν αξία χρήσης σ' αυτή 10 τη σχέση ορίζεται ακόμα μονάχα αυτό που ο εργάτης καταναλώνει για να κρατηθεί στη ζωή σαν εργάτης· η ποσότητα μέσων διαβίωσης με την οποία ανταλλάζει – με τη μεσολάβηση του χρήματος – την εργασία που έχει αντικειμενοποιηθεί στη ζωντανή του εργατική ικανότητα.) Τότε ο εργάτης θα χρειαζόταν να δουλέψει μόνο $\frac{1}{4}$ της ημέρας για να ζήσει μια ολόκληρη μέρα· 15 ο κεφαλαιοκράτης χρειάζεται τότε να δώσει στον εργάτη σαν αντάλλαγμα μόνο $\frac{1}{4}$ της ημέρας αντικειμενοποιημένη εργασία, για να αυξήσει διαμέσου της παραγωγικής διαδικασίας την υπεραξία του από $\frac{1}{2}$ σε $\frac{3}{4}$ · γιατί θα κέρδιζε αντικειμενοποιημένη εργασία $\frac{3}{4}$ της ημέρας, αντί για αντικειμενοποιημένη εργασία $\frac{1}{2}$ της ημέρας. Η αξία του κεφαλαίου, έτσι όπως αυτό προβάλλει 20 από την παραγωγική διαδικασία, θα είχε αυξηθεί κατά $\frac{3}{4}$ αντί για $\frac{1}{4}$. Ο κεφαλαιοκράτης θα χρειαζόταν λοιπόν να δώσει να του δουλέψουν μόνο $\frac{3}{4}$ της ημέρας, για να προσθέσει στο κεφάλαιό του την ίδια υπεραξία – $\frac{1}{2}$ ή $\frac{2}{4}$ αντικειμενοποιημένης εργασίας. Το κεφάλαιο όμως, σαν αντιπρόσωπος της γενικής μορφής του πλούτου – του χρήματος – είναι η απεριόριστη και άμε- 25 τρη τάση να ξεπερνά τον φραγμό του. Κάθε όριο είναι – είναι αναγκαστικά – γι αυτό φραγμός. Αλλιώς θα έπαυε να είναι κεφάλαιο – χρήμα που αναπαράγει τον εαυτό του. Τη στιγμή που δε θα αισθανόταν πια ένα ορισμένο όριο σαν φραγμό αλλά θα βολευόταν μέσα σ' αυτό, εκείνη τη στιγμή θα είχε μόνο του καταποντιστεί από ανταλλακτική αξία σε αξία χρήσης, από γενική 30 μορφή του πλούτου σε μια καθορισμένη υλική του υπόσταση. Το κεφάλαιο σαν τέτοιο δημιουργεί μια καθορισμένη υπεραξία, γιατί δεν μπορεί να δημιουργήσει μονομιάς μια άπειρη· αποτελεί όμως την αδιάκοπη κίνηση να δημιουργήσει περισσότερη. Το ποσοτικό όριο της υπεραξίας φαίνεται στο κεφάλαιο απλά και μόνο σαν φυσικός φραγμός, σαν αναγκαιότητα που προ- 35 σπαθεί αδιάκοπα να την κυριαρχήσει και να την ξεπεράσει.

{Ο φραγμός εμφανίζεται σαν σύμπτωση που πρέπει να υπερνικηθεί. Αυτό είναι φανερό και για την πιο επιφανειακή παρατήρηση. Αν το κεφάλαιο αυξηθεί από 100 σε 1000, τότε το 1000 είναι τώρα η αφηρησία για την παρα- 40 πέρα αύξηση· ο δεκαπλασιασμός, το 1000%, δε μετράει· το κέρδος και ο τόκος γίνονται πάλι κι αυτά κεφάλαιο. Αυτό που εμφανίστηκε σαν υπεραξία εμφανίζεται τώρα σαν απλή προϋπόθεση κλπ., σαν ενσωματωμένο στην ίδια την απλή του υπόσταση.}

Ο καπιταλιστής λοιπόν (ολότελα ανεξάρτητα από τους προσδιορισμούς που θα προστεθούν αργότερα, τον ανταγωνισμό, τις τιμές κλπ.) δε θα δώσει 45 τον εργάτη να δουλέψει μόνο $\frac{3}{4}$ της ημέρας επειδή τα $\frac{3}{4}$ της ημέρας τού δίνουν την ίδια υπεραξία όπως προηγούμενα η ολόκληρη μέρα, αλλά θα τον δώσει να δουλέψει όλη τη μέρα· και η αύξηση της παραγωγικής δύναμης που επιτρέπει στον εργάτη να ζήσει ολόκληρη την ημέρα με δουλειά $\frac{1}{4}$ εργάσιμη μέρας εκφράζεται τώρα απλούστατα στο ότι τώρα είναι υποχρεωμένος να 50

δουλεύει $\frac{1}{4}$ της ημέρας για το κεφάλαιο, ενώ προηγούμενα δούλευε για αυτό μόνο $\frac{1}{2}$ της ημέρας. Η αυξημένη παραγωγική δύναμη της εργασίας του, στο μέτρο που συντομεύει τον χρόνο για την αναπλήρωση της αντικειμενοποιημένης μέσα του εργασίας (της εργασίας για την αξία χρήσης, την επιδίωξη) εμφανίζεται σαν παράταση του χρόνου εργασίας του για την αξιοποίηση του κεφαλαίου (για την ανταλλακτική αξία). Από τη σκοπιά του εργάτη, αυτός πρέπει τώρα να δουλέψει $\frac{1}{4}$ της ημέρας υπερεργασία για να ζήσει μια μέρα, ενώ προηγούμενα υποχρεωνόταν μόνο σε $\frac{1}{2}$ ημέρας υπερεργασία. Με την αύξηση, τον διπλασιασμό, της παραγωγικής δύναμης η υπερεργασία του αυξήθηκε κατά $\frac{1}{4}$ [της ημέρας]. Ένα πράγμα πρέπει να σημειωθεί εδώ: Η παραγωγική δύναμη διπλασιάστηκε, η υπερεργασία για τον εργάτη δεν διπλασιάστηκε αλλά αυξήθηκε μόνο κατά $\frac{1}{2}$ [της ημέρας]: ούτε η υπεραξία του κεφαλαίου διπλασιάστηκε, παρά αυξήθηκε κι αυτή μόνο κατά $\frac{1}{4}$ [της ημέρας]. Είναι λοιπόν φανερό, πως η υπερεργασία (από τη σκοπιά του εργάτη) ή η υπεραξία (από τη σκοπιά του κεφαλαίου) δεν αυξάνεται στην ίδια αριθμητική αναλογία όπως η παραγωγική δύναμη. Γιατί αυτό: Ο διπλασιασμός της παραγωγικής δύναμης σημαίνει μείωση της αναγκαίας εργασίας (για τον εργάτη) κατά $\frac{1}{2}$ [της ημέρας], άρα και παραγωγή [αυξημένης] υπεραξίας κατά $\frac{1}{4}$ [της ημέρας], αφού η αρχική αναλογία υποτέθηκε $\frac{1}{2}$. Αν ο εργάτης ήταν υποχρεωμένος αρχικά να δουλεύει $\frac{3}{4}$ της ημέρας για να ζήσει μια μέρα, τότε η υπεραξία – όπως και η υπερεργασία – θα ήταν $\frac{1}{4}$. Ωστε ο διπλασιασμός της παραγωγικής δύναμης της εργασίας θα είχε επιτρέψει στον εργάτη να περιορίσει την εργασία του για τα αναγκαία στο μισό του $\frac{3}{2}$, δηλαδή $\frac{3}{2} \cdot \frac{3}{4}$ ή $\frac{9}{8}$ της ημέρας: και ο καπιταλιστής θα είχε κερδίσει αξία $\frac{1}{8}$ [της ημέρας]. Αλλά η συνολική υπερεργασία θα είχε γίνει $\frac{3}{4}$ [της ημέρας]. Ο διπλασιασμός της παραγωγικής δύναμης, που στο πρώτο παράδειγμα κατάληξε σε $\frac{1}{4}$ [της ημέρας] υπεραξία και υπερεργασία, θα κατάληγε τώρα σε $\frac{1}{4}$ [της ημέρας] υπεραξία ή υπερεργασία. Ο πολλαπλασιαστής της παραγωγικής δύναμης – ο αριθμός με τον οποίο αυτή πολλαπλασιάζεται – δεν είναι λοιπόν ο πολλαπλασιαστής της υπερεργασίας ή υπεραξίας: αντίθετα, αν η αρχική ανάλογια της εργασίας που έχει αντικειμενοποιηθεί στην τιμή της εργασίας ήταν το $\frac{1}{2}$ της εργασίας που είναι αντικειμενοποιημένη στη I εργάσιμη μέρα – που εμφανίζεται πάντα σαν όριο* – τότε ο διπλασιασμός ισοδυναμεί με τη διαίρεση του $\frac{1}{2}$ (της αρχικής σχέσης) με το 2, δηλαδή $\frac{1}{4}$. Αν η αρχική ανάλογια ήταν $\frac{2}{3}$, τότε ο διπλασιασμός ισοδυναμεί με τη διαίρεση του $\frac{2}{3}$ με το 2 = $\frac{2}{6}$ ή $\frac{1}{3}$. Ωστε ο πολλαπλασιαστής της παραγωγικής δύναμης δεν είναι ποτέ ο πολλαπλασιαστής, αλλά είναι ο διαιρέτης της αρχικής αναλογίας: πολλαπλασιαστής όχι του αριθμητή, αλλά του παρονομαστή της. Αν ήταν πολλαπλασιαστής του αριθμητή, τότε στον πολλαπλασιασμό της παραγωγικής δύναμης θα αντιστοιχούσε ο πολλαπλασιασμός της υπεραξίας. Αλλά η [πρόσθετη] υπεραξία είναι πάντοτε ίση με τη διαίρεση της αρχικής αναλογίας με τον πολλαπλασιαστή της παραγωγικής δύναμης. Αν η αρχική αναλογία ήταν $\frac{1}{6}$, αν δηλαδή ο εργάτης χρειάζεται $\frac{1}{6}$ της εργάσιμης ημέρας για να ζήσει, δηλαδή το κεφάλαιο στην ανταλλαγή με τη ζωντανή εργασία δεν

⁴⁵ {Ωστόσο οι κκ. βιομήχανοι την έχουν παρατείνει μέχρι και τη νύχτα. Νομισματικό για το Ιθωρο. Βλέπε την έκθεση του Λέοναρντ Χόρνερ. Η ίδια η εργάσιμη ημέρα δεν περιορίζεται στη φυσική ημέρα: μπορεί να παραταθεί βαθιά μέσα στη νύχτα: αυτό ανήκει στο κεφάλαιο για τον εργατικό μισθό.}

κερδίζει παρά το $\frac{1}{9}$, η υπερεργασία είναι δηλαδή $\frac{1}{9}$, τότε ο εργάτης θα μπορεί τώρα να ζει με το μισό των $\frac{8}{9}$ της εργάσιμης μέρας, δηλαδή με $\frac{8}{18} = \frac{4}{9}$ (είτε διαιρέσουμε τον αριθμητή είτε πολλαπλασιάσουμε τον παρονομαστή το αποτέλεσμα είναι το ίδιο), και ο κεφαλαιοκράτης – που βάζει τώρα τους εργάτες να δουλέψουν όλη τη μέρα – θα έπαιρνε συνολική υπεραξία $\frac{1}{9}$ εργάσιμης μέρας· αφαιρώντας την αρχική υπεραξία $\frac{1}{9}$, μένουν $\frac{2}{9}$ ή $\frac{1}{3}$. Εδώ λοιπόν ο διπλασιασμός της παραγωγικής δύναμης = αύξηση της υπεραξίας ή του χρόνου υπερεργασίας κατά $\frac{1}{3}$ [εργάσιμης μέρας]. Αυτό οφείλεται απλά στο ότι η υπεραξία είναι πάντα ίση με την αναλογία της ολόκληρης εργάσιμης μέρας προς το τμήμα της εργάσιμης μέρας που χρειάζεται για να διατηρήσει τον εργάτη στη ζωή. Η μονάδα υπολογισμού της υπεραξίας είναι πάντα ένα κλάσμα, δηλαδή το καθορισμένο τμήμα της ημέρας που αντιπροσωπεύει ακριβώς την τιμή της εργασίας. Αν αυτό είναι $= \frac{1}{2}$, τότε η αύξηση της παραγωγικής δύναμης = μείωση της αναγκαίας εργασίας σε $\frac{1}{4}$: αν είναι $\frac{1}{3}$, τότε μείωση της αναγκαίας εργασίας σε $\frac{1}{6}$: ώστε στην πρώτη [περίπτωση] η συνολική υπεραξία είναι $= \frac{3}{4}$ στη δεύτερη $= \frac{5}{6}$: η σχετική υπεραξία, σχετική δηλαδή ως προς εκείνη που υπήρχε προηγουμένα, στην πρώτη περίπτωση είναι $= \frac{1}{4}$, στη δεύτερη $= \frac{2}{6}$ ή $\frac{1}{3}$. Όστε η αξία του κεφαλαίου δεν μεγαλώνει στην ίδια αναλογία που αυξάνεται η παραγωγική δύναμη, αλλά στην αναλογία που η αύξηση της παραγωγικής δύναμης, ο πολλαπλασιαστής της παραγωγικής δύναμης, διαιρεί το κλάσμα της εργάσιμης μέρας που εκφράζει το τμήμα της ημέρας που ανήκει στον εργάτη. Πόσο λοιπόν η παραγωγική δύναμη της εργασίας αυξάνει την αξία του κεφαλαίου εξαρτιέται από την αρχική αναλογία της αντικειμενοποιημένης στον εργάτη εργασίας προς τη ζωντανή του εργασία. Αυτή η αναλογία εκφράζεται πάντα σαν ένα κλάσμα της συνολικής εργάσιμης μέρας: $\frac{1}{3}$, $\frac{2}{3}$, κλπ. Η αύξηση της παραγωγικής δύναμης, δηλαδή ο πολλαπλασιασμός της μ' ένα ορισμένο αριθμό, ισοδυναμεί με διαίρεση του αριθμητή ή πολλαπλασιασμό του παρονομαστή αυτού του κλάσματος με τον ίδιον αριθμό. Όστε το πόσο μεγάλη ή μικρή είναι η αύξηση της αξίας δεν εξαρτιέται μόνο από τον αριθμό που εκφράζει τον πολλαπλασιασμό της παραγωγικής δύναμης, αλλά εξίσου κι από την προηγουμένα δοσμένη αναλογία του τμήματος της εργάσιμης μέρας που ανήκει στην τιμή της εργασίας. Αν η αναλογία αυτή είναι $\frac{1}{3}$, τότε ο διπλασιασμός της παραγωγικής δύναμης της εργάσιμης μέρας = μείωσή της στο $\frac{1}{6}$: αν είναι $\frac{2}{3}$, μείωσή της σε $\frac{2}{6}$. Η αντικειμενοποιημένη εργασία που περιέχεται στην τιμή της εργασίας αποτελεί πάντα ένα τμήμα της συνολικής ημέρας· αριθμητικά εκφρασμένο, πάντα ένα κλάσμα· πάντα μια αριθμητική αναλογία, ποτέ απλό αριθμό. Όταν η παραγωγική δύναμη διπλασιάζεται, πολλαπλασιάζεται με το 2, ο εργάτης χρειάζεται πια να δουλέψει μόνο $\frac{1}{2}$ του προηγουμένου χρόνου εργασίας για να κερδίσει την τιμή της εργασίας του· όμως ο χρόνος εργασίας που χρειάζεται ακόμα για αυτό το σκοπό εξαρτιέται από την αρχική δοσμένη αναλογία, από τον χρόνο δηλαδή που χρειαζόταν πριν την αύξηση της παραγωγικής δύναμης. Ο πολλαπλασιαστής της παραγωγικής δύναμης είναι ο διαιρέτης αυτού του αρχικού κλάσματος. Άρα η [υπερ]αξία ή η υπερεργασία δεν αυξάνεται στην ίδια αριθμητική αναλογία με την παραγωγική δύναμη. Αν η αρχική αναλογία είναι $\frac{1}{2}$ και η παραγωγική δύναμη διπλασιάζεται, τότε ο αναγκαίος (για τον εργάτη) χρόνος εργασίας μειώνεται στο $\frac{1}{4}$ και η υπεραξία αυξάνεται μόνο κατά $\frac{1}{4}$. Αν η παραγωγική δύναμη τετραπλασιαστεί, η αρχική αναλογία θα γίνει $\frac{1}{8}$ και η [υπερ]αξία αυξάνεται μόνο κατά $\frac{1}{8}$. Η [υπερ]αξία δεν μπορεί ποτέ να είναι ίση με ολόκληρη την

εργάσιμη μέρα: ένα ορισμένο τμήμα της εργάσιμης μέρας πρέπει πάντα να ανταλλάσσεται με την εργασία που είναι αντικειμενοποιημένη στον εργάτη. Και γενικά, η υπεραξία δεν είναι παρά αναλογία της ζωντανής εργασίας προς την αντικειμενοποιημένη στον εργάτη. *Πάντοτε λοιπόν παραμένει το*
 5 *ένα σκέλος της αναλογίας.* Ήδη το ότι η αναλογία μένει σταθερή σαν αναλογία, παρόλο που οι όροι της μεταβάλλονται, δίνει μια καθορισμένη σχέση ανάμεσα στην αύξηση της παραγωγικής δύναμης και την αύξηση της [υπερ]αξίας. Βλέπουμε λοιπόν, από τη μια μεριά, πως η σχετική υπεραξία είναι ακριβώς ίση με τη σχετική υπερεργασία: αν η [αναγκαία] εργάσιμη
 10 μέρα ήταν $\frac{1}{2}$ και η παραγωγική δύναμη διπλασιάζεται, τότε το τμήμα που ανήκει στον εργάτη, η *αναγκαία εργασία*, μειώνεται στο $\frac{1}{4}$ και η πρόσθετη [υπερ]αξία είναι κι αυτή ακριβώς $\frac{1}{4}$: αλλά η συνολική [υπερ]αξία είναι τώρα $\frac{1}{4}$. Ενώ η υπεραξία αυξήθηκε κατά $\frac{1}{4}$, άρα σε αναλογία 1:4, η συνολική υπεραξία είναι = $\frac{1}{4}$ = 3:4.
 15 Αν υποθέσουμε τώρα ότι η αρχική *αναγκαία* εργάσιμη μέρα ήταν $\frac{1}{2}$ και η παραγωγική δύναμη διπλασιάζοταν, τότε η *αναγκαία* εργασία μειώνεται στο $\frac{1}{4}$ και η [πρόσθετη] υπερεργασία ή υπεραξία = ακριβώς $\frac{1}{8}$ = 1:8. Αλλά η συνολική υπεραξία = 7:8. Στο πρώτο παράδειγμα η αρχική συνολική υπεραξία ήταν = 1:2 ($\frac{1}{2}$) και τώρα ανέβηκε σε 3:4· στη δεύτερη περίπτωση η
 20 αρχική συνολική υπεραξία ήταν $\frac{1}{4}$ και τώρα ανέβηκε σε 7:8 ($\frac{7}{8}$). Στην πρώτη περίπτωση αυξήθηκε από $\frac{1}{2}$ ή $\frac{2}{4}$ σε $\frac{3}{4}$ · στη δεύτερη από $\frac{1}{4}$ ή $\frac{2}{8}$ σε $\frac{7}{8}$ · στην πρώτη περίπτωση κατά $\frac{1}{4}$, στη δεύτερη κατά $\frac{1}{8}$ · δηλαδή στην πρώτη περι-
 25 πτωση η συνολική υπεραξία είναι μόνο $\frac{1}{4}$ ή $\frac{2}{8}$, ενώ στη δεύτερη $\frac{7}{8}$, δηλαδή $\frac{1}{8}$ περισσότερο.

Ας υποθέσουμε ότι η *αναγκαία εργασία* είναι $\frac{1}{16}$, ώστε η συνολική υπεραξία = $\frac{15}{16}$ · στην προηγούμενη αναλογία ήταν $\frac{1}{8}$ = $\frac{2}{16}$ · άρα εδώ η συνολική υπεραξία είναι κατά $\frac{1}{16}$ μεγαλύτερη απ' όσο στην προηγούμενη περίπτωση. Ας υποθέσουμε τώρα ότι η παραγωγική δύναμη διπλασιάζεται, ώστε η *ανα-*
 30 *γκαία εργασία* = $\frac{1}{32}$ · προηγούμενα ήταν $\frac{2}{32}$ ($\frac{1}{16}$)· άρα ο χρόνος υπερεργασίας αυξήθηκε κατά $\frac{1}{32}$, το ίδιο λοιπόν και η υπεραξία. Αν δούμε τώρα τη συνολική υπεραξία, που ήταν $\frac{15}{16}$ ή $\frac{30}{32}$, τώρα είναι $\frac{31}{32}$. Συγκριτικά με την προηγούμενη αναλογία (όπου η *αναγκαία εργασία* ήταν $\frac{1}{4}$ ή $\frac{8}{32}$) η συνολική υπεραξία είναι τώρα $\frac{31}{32}$, ενώ προηγούμενα ήταν μόνο $\frac{29}{32}$, δηλαδή αυξήθη-
 35 κε κατά $\frac{2}{32}$. Από σχετική όμως άποψη, στην πρώτη περίπτωση ο διπλασιασμός της παραγωγής την αύξησε κατά $\frac{1}{8}$ ή $\frac{4}{32}$, ενώ τώρα μόνο κατά $\frac{1}{32}$, δηλαδή κατά $\frac{1}{32}$ λιγότερο.

Αν η *αναγκαία εργασία* είχε ήδη μειωθεί σε $\frac{1}{1000}$, τότε η συνολική υπεραξία θα ήταν $\frac{999}{1000}$. Αν τώρα η παραγωγική δύναμη χιλιαπλασιαζόταν, η *ανα-*
 40 *γκαία εργασία* θα μειωνόταν στο $\frac{1}{1000000}$ της εργάσιμης μέρας και η συνολική υπεραξία θα ήταν $\frac{999999}{1000000}$ της εργάσιμης μέρας· ενώ πριν απ' αυτή την αύξηση της παραγωγικής δύναμης ήταν μόνο $\frac{999}{1000}$ ή $\frac{999000}{1000000}$ · ώστε θα είχε αυξηθεί κατά $\frac{999}{1000000}$ = $\frac{1}{1000}$ (ακριβέστερα $\frac{1}{1111111}$)· δηλαδή το συνολικό πλεόνασμα με χιλιαπλασιασμό της παραγωγικής δύναμης δεν θα είχε αυξηθεί
 45 ούτε κατά $\frac{1}{111}$, δηλαδή $\frac{1}{33}$, ενώ στην προηγούμενη περίπτωση ο διπλασιασμός μόνο της παραγωγικής δύναμης το αύξησε κατά $\frac{1}{32}$. Αν η *αναγκαία εργασία* μειωθεί από $\frac{1}{1000}$ σε $\frac{1}{1000000}$, μειώνεται ακριβώς κατά $\frac{999}{1000000}$ (γιατί $\frac{1}{1000}$ = $\frac{1000}{1000000}$), δηλαδή κατά την [πρόσθετη] υπεραξία.

Συνοψίζοντας, βλέπουμε:

50 *Πρώτο:* Η αύξηση της παραγωγικής δύναμης της ζωντανής εργασίας αυ-

ξάνει την αξία του κεφαλαίου (ή: μειώνει την αξία του εργάτη) όχι επειδή αυξάνει την ποσότητα των προϊόντων ή αξιών χρήσης που παράγονται με την ίδια εργασία – η παραγωγική δύναμη της εργασίας αποτελεί τη φυσική της δύναμη – αλλά επειδή μειώνει την αναγκαία εργασία, και άρα στην ίδια αναλογία δημιουργεί υπερεργασία ή – πράγμα που είναι το ίδιο – υπεραξία: γιατί η υπεραξία του κεφαλαίου, η υπεραξία που το κεφάλαιο αποκτά μέσα από την παραγωγική διαδικασία, δεν είναι τίποτ' άλλο από το πλεόνασμα της υπερεργασίας πάνω από την αναγκαία εργασία. Η αύξηση της παραγωγικής δύναμης μπορεί να αυξήσει την υπερεργασία – δηλαδή το πλεόνασμα της εργασίας που είναι αντικειμενοποιημένη στο κεφάλαιο σαν προϊόν πάνω από την εργασία που είναι αντικειμενοποιημένη στην ανταλλακτική αξία της εργάσιμης ημέρας – μόνο στο βαθμό που μειώνει την αναλογία της αναγκαίας εργασίας προς την υπερεργασία, και μόνο στην αναλογία που μειώνει αυτή τη σχέση. Η υπεραξία είναι ακριβώς ίση με την υπερεργασία: η αύξηση της υπεραξίας μέτρο έχει ακριβώς τη μείωση της αναγκαίας εργασίας. ¹⁵

Δεύτερο. Η υπεραξία του κεφαλαίου δεν αυξάνεται όπως ο πολλαπλασιαστικός της παραγωγικής δύναμης, δηλαδή ο αριθμός που πολλαπλασιάζει την παραγωγική δύναμη (σαν μονάδα, σαν πολλαπλασιαστέο), αλλά κατά το πλεόνασμα του κλάσματος της ζωντανής εργάσιμης ημέρας που παριστάνει αρχικά την αναγκαία εργασία από το ίδιο αυτό κλάσμα διαιρεμένο με τον πολλαπλασιαστή της παραγωγικής δύναμης. Όταν λοιπόν η αναγκαία εργασία = $\frac{1}{2}$ της ζωντανής εργάσιμης ημέρας και η παραγωγική δύναμη διπλασιάζεται, η αξία του κεφαλαίου αυξάνεται όχι στο διπλάσιο, αλλά κατά $\frac{1}{2}$: που είναι ίσο με $\frac{1}{2}$ ή $\frac{1}{2}$ (το αρχικό κλάσμα της εργάσιμης μέρας που παριστάνει την αναγκαία εργασία) μείον $\frac{1}{2}$ διαιρεμένο δια 2, ή: $\frac{1}{2} - \frac{1}{2} = \frac{1}{2}$. ²⁵ (Το ότι η αξία διπλασιάζεται μπορεί να διατυπωθεί και σαν: πολλαπλασιάζεται με το $\frac{1}{2}$ ή το $\frac{1}{2}$. Αν λοιπόν στο παραπάνω παράδειγμα η παραγωγική δύναμη αυξανόταν κατά $\frac{1}{2}$, τότε το κέρδος μόνο κατά $\frac{1}{2}$. Η αύξηση του κέρδους ως προς την αύξηση της παραγωγικής εργασίας = 1:16. (Αυτό είναι!) Αν το κλάσμα ήταν $\frac{1}{1000}$ και η παραγωγική δύναμη χιλιαπλασιάζεται, ³⁰ τότε η αξία του κεφαλαίου δεν αυξάνεται χίλιες φορές αλλά ούτε κατά $\frac{1}{11}$: αυξάνεται κατά $\frac{1}{1000} - \frac{1}{1000000}$, δηλαδή κατά $\frac{1000}{1000000} - \frac{1}{1000000} = \frac{999}{1000000}$.)

Ωστε το απόλυτο ποσό κατά το οποίο μια ορισμένη αύξηση της παραγωγικής δύναμης μεγαλώνει την αξία του κεφαλαίου εξαρτιέται από το δοσμένο κλάσμα της εργάσιμης ημέρας, το κλασματικό μέρος της εργάσιμης ημέρας που παριστάνει την αναγκαία εργασία και εκφράζει κατά συνέπεια την αρχική σχέση της αναγκαίας εργασίας προς τη ζωντανή εργάσιμη ημέρα. ³⁵

Η αύξηση της παραγωγικής δύναμης σε μια ορισμένη αναλογία μπορεί λοιπόν να μεγαλώνει την αξία του κεφαλαίου με διαφορετικό τρόπο, για παράδειγμα στις διάφορες χώρες. Μια γενική αύξηση της παραγωγικής δύναμης στην ίδια αναλογία μπορεί να αυξάνει διαφορετικά την αξία του κεφαλαίου στους διάφορους βιομηχανικούς κλάδους: και θα την αυξάνει διαφορετικά, ανάλογα με την διαφορετική αναλογία, σ' αυτούς τους κλάδους, της αναγκαίας εργασίας προς τη ζωντανή εργάσιμη ημέρα. Φυσικά, σ' ένα σύστημα ελεύθερου ανταγωνισμού η σχέση αυτή θα ήταν η ίδια σε όλους τους επιχειρηματικούς κλάδους, αν η εργασία ήταν παντού απλή εργασία, αν δηλαδή η αναγκαία εργασία ήταν παντού η ίδια. (Αν αντιπροσώπευε την ίδια ποσότητα αντικειμενοποιημένης εργασίας.) ⁴⁵

Τρίτο: Όσο μεγαλύτερη είναι η υπεραξία του κεφαλαίου πριν την αύξηση της παραγωγικής δύναμης, όσο μεγαλύτερο είναι το ποσό της αρχικής υπε- ⁵⁰

ρεργασίας ή υπεραξίας του κεφαλαίου· ή, όσο μικρότερο είναι ήδη το κλάσμα της εργάσιμης μέρας που αποτελεί το ισοδύναμο του εργάτη, που εκφράζει την αναγκαία εργασία, τόσο μικρότερη είναι η αύξηση της υπεραξίας που η αύξηση της παραγωγικής δύναμης δίνει στο κεφάλαιο. Η υπεραξία του μεγαλώνει, αλλά σε ολοένα μικρότερη αναλογία προς την ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης. Όσο λοιπόν πιο αναπτυγμένο είναι ήδη το κεφάλαιο, όσο περισσότερη υπερεργασία έχει δημιουργήσει, τόσο τρομερότερα πρέπει να αναπτύξει την παραγωγική δύναμη για να αξιοποιηθεί, να προσθέσει δηλαδή υπεραξία, και μάλιστα σε μικρότερη αναλογία – γιατί φραγμός του μένει πάντα η σχέση ανάμεσα στο κλάσμα της ημέρας που εκφράζει την *αναγκαία εργασία* και στη συνολική εργάσιμη ημέρα. Μονάχα μέσα σ' αυτά τα όρια μπορεί να κινηθεί το κεφάλαιο. Όσο μικρότερο είναι ήδη το κλάσμα που αναλογεί στην *αναγκαία εργασία*, όσο μεγαλύτερη είναι η *υπερεργασία*, τόσο λιγότερο μπορεί μια οποιαδήποτε αύξηση της παραγωγικής δύναμης να μειώσει αισθητά την *αναγκαία εργασία*: γιατί ο παρονομαστής έχει αποκτήσει τεράστια ανάπτυξη. Η αυτο-αξιοποίηση του κεφαλαίου γίνεται δυσκολότερη όσο περισσότερο το κεφάλαιο έχει ήδη αξιοποιηθεί. Η αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων θα γινόταν αδιάφορη για το κεφάλαιο· ακόμα και η ίδια η αξιοποίηση, γιατί οι αναλογίες της έχουν ελαχιστοποιηθεί· και θα είχε πάψει να είναι κεφάλαιο. Αν η *αναγκαία εργασία* εΐταν $\frac{1}{1000}$ και τριπλασιαζόταν η παραγωγική δύναμη, τότε η *αναγκαία εργασία* θα μειωνόταν μονάχα [σε] $\frac{1}{3000}$, δηλαδή η *υπερεργασία* θάχε αυξηθεί μόνο κατά $\frac{2}{3000}$. Όχι όμως επειδή τάχα αυξήθηκε ο εργατικός μισθός ή το μερίδιο της εργασίας στο προϊόν, αλλά επειδή ο εργατικός μισθός έχει ήδη πέσει τόσο χαμηλά σε σχέση με το προϊόν της εργασίας ή με τη ζωντανή εργάσιμη μέρα.

{Η εργασία που είναι αντικειμενοποιημένη στον εργάτη εμφανίζεται εδώ η ίδια σαν κλάσμα της *δικής του ζωντανής εργάσιμης ημέρας*: γιατί πρόκειται για την ίδια αναλογία μ' εκείνη ανάμεσα στην αντικειμενοποιημένη εργασία που ο εργάτης εισπράττει από το κεφάλαιο σαν μισθό και την συνολική εργάσιμη ημέρα.}

(Όλες αυτές οι θέσεις, σ' αυτό το επίπεδο αφαίρεσης, είναι σωστές για τη σχέση μόνο από τη σκοπιά που την εξετάζουμε τώρα. Θα προστεθούν άλλες σχέσεις, που τις τροποποιούν σημαντικά. Ολόκληρη η ανάπτυξη, στο βαθμό που δεν περιορίζεται αποκλειστικά σε γενικότητες, *ανήκει ουσιαστικά ήδη στη θεωρία του κέρδους*.)

Για την ώρα, γενικά: Η ανάπτυξη της παραγωγικότητας της εργασίας – πρώτα-πρώτα η δημιουργία της υπερεργασίας – είναι αναγκαίος όρος για την αύξηση της αξίας ή την αξιοποίηση του κεφαλαίου. Σαν ατέρμονη ροπή για πλουτισμό, το κεφάλαιο τείνει λοιπόν προς την ατέρμονη αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων της εργασίας, τις καλεί στη ζωή. Από την άλλη όμως μεριά, κάθε αύξηση της παραγωγικής δύναμης της εργασίας – πέρα από το ότι πολλαπλασιάζει τις αξίες χρήσης για τον κεφαλαιοκράτη – είναι αύξηση της *παραγωγικής δύναμης του κεφαλαίου* και αποτελεί, από τη σκοπιά μας εδώ, παραγωγική δύναμη της εργασίας μόνο στο βαθμό που είναι παραγωγική δύναμη του κεφαλαίου.

[Σχετικά με την αύξηση της αξίας του κεφαλαίου.]

[32] Είναι ήδη ξεκάθαρο, και μπορεί ν' αναφερθεί τουλάχιστο προκαταβολικά: Η αύξηση της παραγωγικότητας καθαυτή δεν αυξάνει τις τιμές. Παράδειγμα το μπούσελ σιτάρι. Αν μισή ημέρα εργασίας αντικειμενοποιόταν σ' ένα μπούσελ σιτάρι, κι αν αυτή είναι η τιμή του εργάτη, τότε η υπερεργασία 5 μπορεί να δημιουργήσει μόνο 1 μπούσελ σιτάρι. Όστε 2 μπούσελ σιτάρι είναι η αξία μιας εργάσιμης μέρας· κι αν αυτό σε χρήμα = 26 σελίνια, τότε η αξία της εργάσιμης μέρας = 26 σελίνια. Το μπούσελ = 13 σελίνια. Αν τώρα η παραγωγική δύναμη διπλασιαστεί, τότε το μπούσελ σιτάρι θα είναι πια μόνο = $\frac{1}{4}$ εργάσιμης μέρας = $6\frac{1}{2}$ σελίνια. Η τιμή του κλασματικού αυτού 10 μέρους του εμπορεύματος έπεσε με την άνοδο της παραγωγικής δύναμης. Αλλά η συνολική τιμή έμεινε σταθερή· τώρα όμως το πλεόνασμα είναι $\frac{3}{4}$ εργάσιμης μέρας. Κάθε τέταρτο = 1 μπούσελ σιτάρι = $6\frac{1}{2}$ σελίνια. Όστε το συνολικό προϊόν = 26 σελίνια = 4 μπούσελ. Όπως και πριν. Η αξία του κεφαλαίου αυξήθηκε από 13 σε $18\frac{3}{2}$ σελίνια. Η αξία της εργασίας μειώθηκε 15 από 13 σε $6\frac{1}{2}$ · η υλική παραγωγή αυξήθηκε από 2 μπούσελ σε 4. Τώρα $18\frac{3}{2}$. Αν διπλασιαζόταν η παραγωγική δύναμη και στην παραγωγή χρυσού, έτσι ώστε αν προηγούμενα 13 σελίνια είταν το προϊόν της μισής εργάσιμης μέρας και η μισή εργάσιμη μέρα αποτελούσε την *αναγκαία εργασία*, τώρα θα είναι προϊόν του $\frac{1}{4}$ [της εργάσιμης μέρας], [η εργάσιμη ημέρα] παράγει 52 σελίνια, 20 δηλαδή διαφορά 52 - 13 = 39 σελίνια περισσότερο. Τώρα 1 μπούσελ σιτάρι = 13 σελίνια· η ίδια κλασματική τιμή όπως και πριν· αλλά το συνολικό προϊόν = 52 σελίνια· προηγούμενα είταν μόνο = 26 σελίνια. Από την άλλη μεριά όμως, τα 52 σελίνια θα αγόραζαν τώρα 4 μπούσελ, ενώ πριν τα 26 αγόραζαν μονάχα 2.

25
Λοιπόν. Είναι πρώτα-πρώτα ξεκάθαρο, πως όταν το κεφάλαιο έχει ήδη αυξήσει την υπερεργασία τόσο πολύ ώστε ολόκληρη η ζωντανή εργάσιμη ημέρα να καταναλώνεται στην παραγωγική διαδικασία (και παίρνουμε εδώ την εργάσιμη ημέρα σαν τη φυσική ποσότητα εργάσιμου χρόνου που ο εργά- 30 τας μπορεί να διαθέσει· ο εργάτης διαθέτει την εργατική του ικανότητα πάν- τα μόνο για ένα καθορισμένο χρόνο, δηλαδή καθορισμένο χρόνο εργασίας), τότε η αύξηση της παραγωγικής δύναμης δεν μπορεί να αυξήσει τον εργάσι- 35 μο χρόνο, ούτε λοιπόν και τον αντικειμενοποιημένο χρόνο εργασίας. Μια μόνο εργάσιμη μέρα αντικειμενοποιείται στο προϊόν, είτε ο *αναγκαίος χρό- νος εργασίας* αντιπροσωπεύεται από 6 είτε από 3 ώρες, από $\frac{1}{2}$ είτε από $\frac{1}{4}$ 35 εργάσιμης μέρας. Η υπεραξία του κεφαλαίου αυξήθηκε· δηλαδή η αξία του σε σχέση με τον εργάτη – γιατί αν προηγούμενα είταν μόνο = $\frac{2}{4}$, τώρα είναι = $\frac{3}{4}$ αντικειμενοποιημένου χρόνου εργασίας· αλλά η αξία του αυξήθηκε επειδή αυξήθηκε όχι η *απόλυτη*, αλλά η *σχετική ποσότητα εργασίας*· δεν 40 αυξήθηκε δηλαδή η συνολική ποσότητα εργασίας· όπως και πριν, η εργασία διαρκεί μια μέρα· δεν υπάρχει λοιπόν απόλυτη προσαύξηση πρόσθετου χρό- νου (χρόνου υπερεργασίας)· αλλά *μειώθηκε η ποσότητα της αναγκαίας ερ- 45 γασίας*, κι έτσι αυξήθηκε η σχετική υπερεργασία. Πραγματικά, ο εργάτης δούλευε προηγούμενα ολόκληρη την ημέρα, αλλά μόνο $\frac{1}{2}$ ημέρα χρόνο υπε- ρεργασίας· τώρα δουλεύει, όπως και πριν, ολόκληρη την ημέρα, αλλά τα $\frac{3}{4}$ 45 της εργάσιμης μέρας είναι χρόνος υπερεργασίας. Σ' αυτό λοιπόν το βαθμό η τιμή (προϋποθέτοντας την αξία χρυσού και αργύρου σταθερή), ή η ανταλλα- κτική αξία του κεφαλαίου, δεν αυξήθηκε με τον διπλασιασμό της παραγωγι-

κής δύναμης. Αυτό λοιπόν αφορά το ποσοστό του κέρδους, όχι την τιμή του προϊόντος ή την αξία του κεφαλαίου που εμπορευματοποιήθηκε πάλι μέσα στο προϊόν. Στην πραγματικότητα όμως έτσι αυξάνονται και οι απόλυτες αξίες, γιατί αυξάνεται το τμήμα του πλούτου που τοποθετείται σαν κεφάλαιο – σαν αυτο-αξιοποιούμενη αξία. (Συσσώρευση των κεφαλαίων.)

5 Ας πάρουμε το προηγούμενο παράδειγμά μας. Ας υποθέσουμε πως το κεφάλαιο = 100 τάληρα, και μάλιστα διαιρείται στην παραγωγική διαδικασία στα ακόλουθα μέρη: 50 τάληρα θαμβάκι, 40 τάληρα εργατικός μισθός, 10 τάληρα εργαλείο. Ας υποθέσουμε ακόμα, για να απλοποιήσουμε την εξίσωση, πως

10 ολόκληρο το εργαλείο δουλειάς καταναλώνεται σε μια παραγωγική πράξη (κι αυτό το ζήτημα καθόλου δεν ενδιαφέρει ακόμα εδώ), ώστε η αξία του εμφανίζεται πάλι ολόκληρη στη μορφή του προϊόντος. Ας υποθέσουμε σ' αυτή την περίπτωση πως η εργασία, σαν αντάλλαγμα για τα 40 τάληρα που εκφράζουν τον αντικειμενοποιημένο στο ζωντανό της εργατικό δυναμικό

15 χρόνο εργασίας – ας πούμε, χρόνο εργασίας 4 ωρών – δίνει στο κεφάλαιο 8 ώρες. Με το εργαλείο και την πρώτη ύλη που υποθέσαμε, το συνολικό προϊόν θα ήταν 100 τάληρα αν ο εργάτης δουλεύει μόνο 4 ώρες· αν δηλαδή του ανήκε η πρώτη ύλη και το εργαλείο, και δούλευε μόνο 4 ώρες. Θα αύξανε τα 60 τάληρα κατά 40, που θα μπορούσε να τα καταναλώσει· γιατί αναπλήρωσε

20 πρώτα τα 60 τάληρα – την πρώτη ύλη και το εργαλείο που χρειάζονται για την παραγωγή – και τους πρόσθεσε μια υπεραξία 40 ταλήρων, σαν αναπαραγωγή του δικού του ζωντανού εργατικού δυναμικού, ή του χρόνου εργασίας που είναι αντικειμενοποιημένος σ' αυτόν τον ίδιο. Θα μπορούσε να ξαναρχίζει ολοένα την εργασία, γιατί στην παραγωγική διαδικασία θα είχε

25 αναπαραγάγει τόσο την αξία της πρώτης ύλης όσο και του εργαλείου και του εργατικού δυναμικού – του τελευταίου, συγκεκριμένα, με το να αυξάνει σταθερά την αξία των δυο πρώτων κατά 4 ώρες αντικειμενοποιημένη εργασία. Τώρα όμως θα έπαιρνε τα 40 τάληρα εργατικό μισθό μονάχα δουλεύοντας 8 ώρες, ώστε θα έχει δώσει στο εργατικό υλικό και στο εργαλείο – που

30 τώρα βρίσκονται απέναντί του σαν κεφάλαιο – υπεραξία 80 ταλήρων· ενώ η πρώτη υπεραξία που τους έδωσε, των 40 ταλήρων, δεν ήταν παρά ακριδώς η αξία της εργασίας του. Θα πρόσθετε λοιπόν μια υπεραξία ακριδώς = με την υπερεργασία ή τον χρόνο υπερεργασίας.

{Στο σημείο που βρισκόμαστε τώρα δεν είναι ακόμα καθόλου απαραίτητο να υποθέσουμε ότι μαζί με την υπερεργασία ή τον χρόνο υπερεργασίας πρέπει να αυξάνεται και το υλικό και το εργαλείο. Για το πώς η απλή υπερεργασία αυξάνει την πρώτη ύλη βλέπε Μπάμπιτς, πχ. εξέταση σύρματος χρυσού κλπ.}

40 {Ωστε η αξία του κεφαλαίου θα είχε αυξηθεί από 100 τάληρα σε 140. {Ας υποθέσουμε ακόμα ότι η πρώτη ύλη διπλασιάζεται, [όπως] και το εργαλείο δουλειάς (για να απλοποιηθεί ο υπολογισμός). Τότε οι δαπάνες του κεφαλαίου θα ήταν τώρα 100 τάληρα θαμβάκι, 20 τάληρα εργαλείο, άρα 120 τάληρα, και 40 τάληρα – όπως πριν – για την εργασία· συνολικά 160 τάληρα. Αν η υπερεργασία 4 ωρών αυξάνει τα 100 τάληρα κατά 40%, τότε

45 αυξάνει τα 160 τάληρα κατά 64 τάληρα. Άρα το συνολικό προϊόν = 224 τάληρα. Εδώ υποθέτουμε ότι το ποσοστό κέρδους δεν αλλάζει με το μέγεθος του κεφαλαίου, και το εργασιακό υλικό και εργαλείο δεν θεωρούνται ακόμα τα ίδια σαν πραγματοποιήσεις της υπερεργασίας, σαν κεφαλαιοποίηση χρόνου υπερεργασίας· όπως είδαμε, όσο μεγαλύτερος είναι ο ήδη δημιουργημένος χρόνος υπερεργασίας, δηλαδή το μέγεθος του κεφαλαίου σαν τέτοιου,

50

τόσο πιο πολύ πρέπει να προϋποθέτει κανείς ότι η *απόλυτη αύξηση του χρόνου εργασίας* είναι αδύνατη, και ότι η σχετική της αύξηση – με την άνοδο της παραγωγικής δύναμης – βρίσκεται σε φθίνουσα γεωμετρική πρόοδο.}

Τώρα το κεφάλαιο, θεωρημένο σαν απλή ανταλλακτική αξία, θα είχε αυξηθεί σαν απόλυτο μέγεθος, 140 τάληρα αντί για 100· στην πραγματικότητα όμως θα είχε δημιουργηθεί απλά μια νέα αξία, δηλαδή μια αξία που δεν είναι αναγκαία απλά για να αναπληρώσει την προκαταβολή των 60 ταλήρων για εργασιακό υλικό και εργαλείο και 40 ταλήρων για την εργασία· μια νέα αξία 40 ταλήρων. Οι αξίες σε κυκλοφορία θα είχαν αυξηθεί κατά 40 τάληρα· κατά 40 τάληρα πρόσθετο αντικειμενοποιημένο χρόνο εργασίας.

Ας κάνουμε τώρα την ίδια υπόθεση. 100 τάληρα κεφάλαιο· δηλαδή 50 για βαμβάκι, 40 τάληρα για εργασία, 10 για παραγωγικό εργαλείο· ο χρόνος υπερεργασίας ας μείνει όπως στην προηγούμενη περίπτωση, δηλαδή 4 ώρες, και ο συνολικός χρόνος εργασίας 8 ώρες. Έτσι σε όλες τις περιπτώσεις το προϊόν είναι μόνο = 8 ώρες εργάσιμου χρόνου = 140 τάληρα. Ας υποθέσουμε τώρα ότι διπλασιάζεται η παραγωγική δύναμη της εργασίας. Δηλαδή 2 ώρες θα αρκούσαν στον εργάτη για να αξιοποιήσει την πρώτη ύλη και το εργαλείο στο βαθμό που χρειάζεται για τη συντήρηση του εργατικού του δυναμικού. Αν τα 40 τάληρα ήταν ο αντικειμενοποιημένος χρόνος εργασίας 4 ωρών σε ασήμι, τότε τα 20 τάληρα θα είναι ο αντικειμενοποιημένος χρόνος εργασίας 2 ωρών. Αυτά τα 20 τάληρα εκφράζουν τώρα την ίδια αξία χρήσης όπως πριν τα 40 τάληρα. Η ανταλλακτική αξία του εργατικού δυναμικού μειώθηκε στο μισό, γιατί το μισό του αρχικού χρόνου εργασίας δημιουργεί την ίδια αξία χρήσης, ενώ η ανταλλακτική αξία της αξίας χρήσης μετριέται καθαρά με τον αντικειμενοποιημένο μέσα της χρόνο εργασίας. Αλλά ο καπιταλιστής βάζει τον εργάτη να δουλέψει 8 ώρες, όπως και πριν· ώστε και το προϊόν του αντιπροσωπεύει, όπως πριν, χρόνο εργασίας 8 ωρών = 80 τάληρα χρόνο εργασίας, ενώ η αξία της πρώτης ύλης και του εργαλείου έμεινε η ίδια, δηλαδή 60 τάληρα· συνολικά, όπως πριν, 140 τάληρα. (Ο ίδιος ο εργάτης, για να ζήσει θα χρειαζόταν πια να προσθέσει στα 60 τάληρα πρώτης ύλης και εργαλείου μια αξία μόνο 20 ταλήρων· ώστε θα δημιουργούσε πια μόνο μια αξία 80 ταλήρων. Η συνολική αξία του προϊόντος του θα είχε μειωθεί, με τον διπλασιασμό της παραγωγής, από 100 σε 80, κατά 20 τάληρα, δηλαδή κατά $\frac{1}{5}$ του 100=20%). Αλλά ο χρόνος υπερεργασίας ή η υπεραξία του κεφαλαίου είναι τώρα 6 ώρες αντί για 4, ή 60 τάληρα αντί για 40. Η προσαύξηση του κεφαλαίου είναι 2 ώρες, 20 τάληρα. Ο λογαριασμός του θα ήταν τώρα: Για πρώτη ύλη 50, για εργασία 20, για εργαλείο 10· έξοδα = 80 τάληρα. Κέρδος = 60 τάληρα. Θα πουλούσε το προϊόν, όπως και πριν, 140 τάληρα· αλλά θα έβγαζε κέρδος 60 αντί για 40 τάληρα προηγούμενα. Από τη μια μεριά βάζει λοιπόν στην κυκλοφορία απλά και μόνο την ίδια ανταλλακτική αξία όπως και πριν, 140 τάληρα. Η υπεραξία του κεφαλαίου του αυξήθηκε όμως κατά 20 τάληρα. Αντίστοιχα λοιπόν, αυξήθηκε απλά το μερίδιό του πάνω στα 140 τάληρα, το ποσοστό του κέρδους του. Στην πραγματικότητα ο εργάτης δούλεψε δωρεάν για τον καπιταλιστή 2 ώρες περισσότερο· δηλαδή 6 ώρες αντί για 4 – και για τον καπιταλιστή είναι το ίδιο, σαν να του είχε δουλέψει κάτω από τις αρχικές συνθήκες 10 ώρες αντί 8, σαν να είχε αυξήσει τον *απόλυτο χρόνο εργασίας* του. Δημιουργήθηκε όμως, πραγματικά, και μια *νέα αξία*· δηλαδή 20 ακόμα τάληρα τοποθετήθηκαν σαν *αυτοτελής αξία*, σαν αντικειμενοποιημένη εργασία που απελευθερώθηκε, αποδε-

σμεύτηκε από την υποχρέωση να χρησιμεύει μόνο για ανταλλαγή με την προηγούμενη εργατική δύναμη. Αυτό μπορεί να εμφανιστεί με δυο τρόπους. Είτε τα 20 τάληρα κινητοποιούν ισόποση πρόσθετη εργασία, καθώς αυτά γίνονται *κεφάλαιο* και δημιουργούν αυξημένη ανταλλακτική αξία: κάνουν 5 περισσότερη αντικειμενοποιημένη εργασία αφηγηρία της νέας παραγωγικής διαδικασίας. Είτε ο κεφαλαιοκράτης ανταλλάζει τα 20 τάληρα σαν χρήμα με εμπορεύματα διαφορετικά από εκείνα που χρειάζεται στην παραγωγή του σαν βιομηχανικό κεφάλαιο· ώστε όλα τα εμπορεύματα, εκτός από την εργα- 34| σία και το ίδιο το χρήμα, ανταλλάσσονται με 20 τάληρα περισσότερο· με 2 10 ώρες περισσότερο αντικειμενοποιημένο χρόνο εργασίας. Ώστε η *ανταλλακτική* τους αξία αυξήθηκε ακριβώς κατά το *απελευθερωμένο* αυτό ποσό. Πραγματικά, τα 140 τάληρα είναι 140 τάληρα, όπως παρατηρεί ενάντια στον *Μπουαγκιλμπέρ* ο πολύ «οξυδερκής» γάλλος εκδότης των Φυσιοκρατών. Αλλά είναι λάθος πως αυτά τα 140 τάληρα δεν αντιπροσωπεύουν τάχα παρά 15 μόνο μεγαλύτερη αξία χρήσης: αντιπροσωπεύουν μεγαλύτερο τμήμα *αυτοτε- λούς ανταλλακτικής αξίας, χρήματος, λανθάνοντος κεφαλαίου*· δηλαδή πλούτου που έχει τοποθετηθεί σαν *πλούτος*. Αυτό το ομολογούν οι ίδιοι οι οικονομολόγοι όταν αργότερα, με τη συσσώρευση των κεφαλαίων, δέχονται ότι συσσωρεύεται όχι μόνο η μάζα των αξιών χρήσης αλλά και των *ανταλλα-* 20 *κτικών αξιών*· γιατί, σύμφωνα με τον ίδιο τον Ρικάρντο, το στοιχείο της συσσώρευσης των κεφαλαίων έχει τοποθετηθεί με τη σχετική υπερεργασία εξίσου ολοκληρωμένα όσο και με την απόλυτη – και δεν μπορούσε να γίνει και διαφορετικά. Από την άλλη μεριά, ήδη η θέση που καλύτερα απ' όλους ανέπτυξε ο Ρικάρντο εμπεριέχει το ότι τα πρόσθετα αυτά 20 τάληρα, που 25 δημιουργήθηκαν καθαρά από την αύξηση της παραγωγικής δύναμης, μπορούν πάλι να γίνουν κεφάλαιο. Προηγούμενα, από τα 140 τάληρα (αγνοώντας προσωρινά τη φθορά του κεφαλαίου) μόνο τα 40 μπορούσαν να γίνουν νέο κεφάλαιο· τα 100 δεν γίνονται κεφάλαιο, αλλά παραμένουν κεφάλαιο· τώρα κεφαλαιοποιούνται 60, ώστε υπάρχει κεφάλαιο αυξημένο κατά μια 30 ανταλλακτική αξία 20 ταλήρων. Αυξήθηκαν λοιπόν οι ανταλλακτικές αξίες, αυξήθηκε ο *πλούτος σαν τέτοιος*, παρόλο που – όπως και πριν – το συνολικό του ποσό δεν αυξήθηκε άμεσα. Γιατί αυξήθηκε ο πλούτος; Γιατί αυξήθηκε το τμήμα του συνολικού ποσού που δεν είναι απλό μέσο κυκλοφορίας αλλά χρήμα, μ' άλλα λόγια το τμήμα που δεν είναι απλό ισοδύναμο αλλά *ανταλ-* 35 *λακτική αξία για-τον-εαυτό-της*. Τα 20 ελευθερωμένα τάληρα είτε συσσωρεύτηκαν σαν χρήμα, προστέθηκαν δηλαδή με την αφηρημένη μορφή της ανταλλακτικής αξίας στις διαθέσιμες ανταλλακτικές αξίες· είτε όλα τους κυκλοφορούν, και τότε ανεβαίνουν οι τιμές των εμπορευμάτων που αγοράζονται μ' αυτά· αντιπροσωπεύουν συνολικά περισσότερο χρυσό, και άρα – α- 40 φού δεν μειώθηκε το κόστος παραγωγής του χρυσού (αντίθετα, αυξήθηκε σε σχέση με το εμπόρευμα που παράγεται με το κεφάλαιο, που έγινε τώρα παραγωγικότερο) – περισσότερη αντικειμενοποιημένη εργασία (γιαυτό, το πλεόνασμα που στην αρχή εμφανιζόταν στην πλευρά του ενός παραγωγικού κεφαλαίου εμφανίζεται τώρα στην πλευρά των άλλων, αυτών που παράγουν 45 τα εμπορεύματα που ακριβήναν)· είτε τα 20 τάληρα αναλώνονται κι αυτά άμεσα σαν κεφάλαιο από το κεφάλαιο που κυκλοφορεί αρχικά. Δημιουργήθηκε έτσι ένα νέο κεφάλαιο των 20 ταλήρων – ποσό αυτο-διατηρούμενου και αυτο-αξιοποιούμενου πλούτου. Το κεφάλαιο αυξήθηκε κατά την ανταλλα- 50 κτική αξία των 20 ταλήρων. (Η κυκλοφορία ουσιαστικά δεν μας ενδιαφέρει ακόμα, γιατί εδώ πραγματευόμαστε το κεφάλαιο γενικά, και η κυκλοφορία

δεν μπορεί παρά να διαμεσολαβεί ανάμεσα στη χρηματική και την κεφαλαιακή μορφή του κεφαλαίου· το πρώτο κεφάλαιο μπορεί να πραγματοποιεί το χρήμα σαν τέτοιο, να το ανταλλάζει δηλαδή με εμπορεύματα που καταναλώνει σε μεγαλύτερη ποσότητα απότι πριν· στα χέρια όμως του παραγωγού αυτών των εμπορευμάτων το χρήμα αυτό γίνεται κεφάλαιο. Γίνεται λοιπόν 5 κεφάλαιο είτε άμεσα, στα χέρια του πρώτου κεφαλαίου, είτε έμμεσα, στα χέρια ενός άλλου κεφαλαίου. Όμως το άλλο κεφάλαιο είναι πάλι πάντοτε κεφάλαιο σαν τέτοιο· κι εδώ έχουμε να κάνουμε με το κεφάλαιο σαν τέτοιο, ας πούμε το κεφάλαιο ολόκληρης της κοινωνίας. Η ποικιλία κλπ. των κεφαλαίων δεν μας ενδιαφέρει ακόμα.) Και γενικά, τα 20 αυτά τάληρα μορφούν 10 να εμφανιστούν μόνο με δυο μορφές. Σαν χρήμα· ώστε το κεφάλαιο υπάρχει πάλι το ίδιο στον προσδιορισμό του χρήματος που δεν έγινε ακόμα κεφάλαιο – δηλαδή στην αφετηρία του, την αφηρημένη-αυτοτελή μορφή της ανταλλακτικής αξίας ή του γενικού πλούτου. Είτε πάλι το ίδιο σαν κεφάλαιο, σαν νέα κυριαρχία αντικειμενοποιημένης εργασίας πάνω σε ζωντανή. (Στο 15 παράδειγμά μας η παραγωγική δύναμη διπλασιάστηκε, αυξήθηκε κατά 100%, η αξία του κεφαλαίου αυξήθηκε κατά 20%.) (Κάθε αύξηση της μάζας του απασχολούμενου κεφαλαίου μπορεί να αυξήσει την παραγωγική δύναμη όχι απλά σε αριθμητική, αλλά σε γεωμετρική αναλογία· ενώ ακριδώς δεν μπορεί να αυξήσει τότε το κέρδος – αυξάνοντας την παραγωγική δύναμη – 20 παρά μόνο σε πολύ μικρότερη αναλογία. Η επίδραση της αύξησης του κεφαλαίου στην άνοδο της παραγωγικής δύναμης είναι λοιπόν άπειρα μεγαλύτερη από την επίδραση της ανόδου της παραγωγικής δύναμης στην αύξηση του κεφαλαίου.) Σαν γενικός πλούτος, υλοποιημένος στη μορφή του χρήματος (του πράγματος όπου ο πλούτος είναι καθαρή αφαίρεση), ή στη μορφή 25 νέας ζωντανής εργασίας. Από τα 140 τάληρα ο καπιταλιστής καταναλώνει, ας πούμε, 20 σαν αξίες χρήσης για τον εαυτό του, διαμέσου του χρήματος σαν μέσου κυκλοφορίας. Όστε, στην πρώτη υποθετική περίπτωση, θα μπορούσε ν' αρχίσει τη διαδικασία αυτο-αξιοποίησης μ' ένα αυξημένο κεφάλαιο, αυξημένη ανταλλακτική αξία μόνο 120 ταλήρων (αντί για 100). Μετά 30 τον διπλασιασμό των παραγωγικών δυνάμεων μπορεί να ξαναρχίσει με 140 τάληρα, χωρίς να περιορίσει την κατανάλωσή του. Μεγαλύτερο μέρος των ανταλλακτικών αξιών αποκρυσταλλώνεται σαν ανταλλακτική αξία, αντί να εξαφανίζεται στην αξία χρήσης (είτε τώρα αποκρυσταλλώνεται άμεσα, είτε έμμεσα – διαμέσου της παραγωγής). Δημιουργία μεγαλύτερου κεφαλαίου 35 σημαίνει δημιουργία μεγαλύτερης ανταλλακτικής αξίας· παρόλο που η ανταλλακτική αξία δεν αυξήθηκε, με την άνοδο της παραγωγικότητας, στην άμεσή της μορφή σαν απλή ανταλλακτική αξία, αυξήθηκε στην ενισχυμένη της μορφή σαν κεφάλαιο. Αυτό το μεγαλύτερο κεφάλαιο των 140 ταλήρων αντιπροσωπεύει, σαν απόλυτο μέγεθος, περισσότερη αντικειμενοποιημένη 40 [35] εργασία απ' όση προηγούμενα το κεφάλαιο των 120 ταλήρων. Άρα, τουλάχιστο σχετικά, κινητοποιεί περισσότερη ζωντανή εργασία, άρα αναπαράγει τελικά και περισσότερη απλή ανταλλακτική αξία. Το κεφάλαιο των 120 ταλήρων προς 40% δημιουργούσε προϊόν ή ανταλλακτική αξία 60 ταλήρων προς 40%· το κεφάλαιο των 140 ταλήρων παράγει απλή ανταλλακτική αξία 45 64 ταλήρων. Εδώ λοιπόν η αύξηση της ανταλλακτικής αξίας στη μορφή του κεφαλαίου τοποθετείται ακόμα άμεσα σαν αύξηση της ανταλλακτικής αξίας στην απλή της μορφή. Έχει εξαιρετική σημασία να το συγκρατήσουμε αυτό. Δεν είναι αρκετό να πει κανείς, όπως ο Ρικάρντο, πως η ανταλλακτική αξία – δηλαδή η αφηρημένη μορφή του πλούτου – δεν αυξάνεται, παρά αυξάνε- 50

ται μόνο η ανταλλακτική αξία σαν κεφάλαιο. Εδώ ο Ρικάρντο αναφέρεται μόνο στην αρχική παραγωγική διαδικασία. Όταν όμως αυξάνεται η σχετική υπερεργασία – και άρα αυξάνεται απόλυτα το κεφάλαιο – τότε αναγκαστικά αυξάνεται μέσα στην κυκλοφορία και η *σχετική ανταλλακτική αξία που υ-*
5 *πάρχει σαν ανταλλακτική αξία, το χρήμα σαν τέτοιο· και γιαυτό, με τη μεσολάβηση της παραγωγικής διαδικασίας, αυξάνεται και η απόλυτη ανταλλακτική αξία.* Μ' άλλα λόγια, από την ίδια ποσότητα ανταλλακτικής αξίας, χρήματος, – και μ' αυτή την απλή μορφή εμφανίζεται το προϊόν της διαδικασίας αξιοποίησης – (το προϊόν είναι υπεραξία μόνο σε σχέση με το
 10 κεφάλαιο, την αξία που υπήρχε πριν την παραγωγική διαδικασία· για τον εαυτό του, θεωρημένο σαν αυτοτελής ύπαρξη, το προϊόν είναι απλά *ποσοτικά καθορισμένη ανταλλακτική αξία*) ελευθερώθηκε ένα τμήμα που δεν αποτελεί ισοδύναμο για ήδη υπαρκτές ανταλλακτικές αξίες, ή και για ήδη υπαρκτό χρόνο εργασίας. Αν ανταλλάγει μ' αυτές, δεν τους δίνει ένα ισοδύναμο,
 15 αλλά περισσότερο από ισοδύναμο· κι έτσι ελευθερώνει στη δική τους πλευρά ένα μέρος της ανταλλακτικής αξίας. Σε ακινησία, η ελευθερωμένη αυτή ανταλλακτική αξία, που αποτελεί την αύξηση του κοινωνικού πλούτου, δεν μπορεί να είναι παρά χρήμα· τότε αυξήθηκε μόνο η αφηρημένη μορφή του πλούτου. Σε κίνηση, μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο σε *νέα ζωντανή εργα-*
 20 *σία* (είτε κινητοποιώντας εργασία που προηγούμενα αδρανούσε, είτε δημιουργώντας *καινούριους εργάτες* (επιταχύνοντας την αύξηση του πληθυσμού), είτε πάλι διευρύνοντας ένα νέο κύκλο ανταλλακτικών αξιών, των ανταλλακτικών αξιών που κυκλοφορούν, πράγμα που μπορεί να συμβεί από την πλευρά της παραγωγής όταν η ελευθερωμένη ανταλλακτική αξία ανοίγει
 25 ένα *νέο κλάδο παραγωγής*, νέο λοιπόν αντικείμενο της ανταλλαγής, αντικειμενοποιημένη εργασία με τη μορφή μιας νέας αξίας χρήσης· ή, με το ίδιο αποτέλεσμα, όταν αντικειμενοποιημένη εργασία σε μια καινούρια χώρα τ'αδιέται, με την επέκταση του εμπορίου, στη σφαίρα της κυκλοφορίας). Αυτή λοιπόν η νέα ζωντανή εργασία πρέπει να δημιουργηθεί.
 30 Η μορφή που ο Ρικάρντο χρησιμοποιεί για να ξεκαθαρίσει το ζήτημα (κι εδώ δεν είναι καθόλου ξεκάθαρος) δε σημαίνει στο βάθος παρά ότι εισάγει αμέσως μια συγκεκριμένη αναλογία, αντί να πει απλά πως από το ίδιο ποσό απλών ανταλλακτικών αξιών μικρότερο μέρος τοποθετείται στη μορφή της απλής ανταλλακτικής αξίας (του ισοδύναμου) και μεγαλύτερο στη μορφή
 35 του χρήματος (του χρήματος σαν της αρχέγονης, προκατακλυσμαίας μορφής από την οποία το κεφάλαιο ολοένα ξαναγεννιέται· του χρήματος στον προσδιορισμό του σαν χρήματος, όχι σαν νομίσματος κλπ.): ότι λοιπόν μεγαλώνει το μέρος που έχει τοποθετηθεί *σαν ανταλλακτική αξία, δηλαδή σαν αξία, ο πλούτος στη μορφή του σαν πλούτου* (ενώ καταλήγει ακριβώς στο
 40 λαθεμένο συμπέρασμα πως ο πλούτος μεγαλώνει μόνο στη μορφή του *υλικού πλούτου*, στην *υλική* μορφή σαν αξία χρήσης). Η γένεση του πλούτου *σαν τέτοιου*, στο μέτρο που ο τελευταίος δεν προέρχεται από την *πρόσοδο* – δηλαδή, σύμφωνα με τον Ρικάρντο, όχι από την *αύξηση* αλλά, αντίθετα, από τη *μείωση* της παραγωγικής δύναμης – τού είναι λοιπόν *πέρα για πέρα*
 45 *ακατανόητη*· και περιπλέκεται στις πιο εξωφρενικές αντιφάσεις. Ας δούμε λοιπόν το ζήτημα με τον τρόπο του Ρικάρντο. Κεφάλαιο 1000 κινητοποίησε 50 εργάτες· δηλαδή 50 μέρες ζωντανής εργασίας· με διπλασιασμό της παραγωγικής δύναμης θα μπορούσε να κινητοποιήσει 100 εργάσιμες μέρες. Αυτές όμως δεν υπάρχουν στην υπόθεσή μας, και εισάγονται αυθαίρετα, γιατί δια-
 50 φορετικά – αν δεν προστεθούν *πραγματικές ημέρες εργασίας* – ο Ρικάρντο

δεν μπορεί να καταλάβει την αύξηση της ανταλλακτικής αξίας σαν συνέπεια της αυξημένης παραγωγικότητας. Από την άλλη μεριά, πουθενά δεν αναπτύσσει την άνοδο του πληθυσμού σαν ένα στοιχείο στην αύξηση των ανταλλακτικών αξιών· μάλιστα ούτε τη δηλώνει πουθενά συγκεκριμένα και ξεκάθαρα. Ας υποθέσουμε κεφάλαιο 1000 και εργάτες 50. Το σωστό συμπέρασμα, που κι αυτός διατυπώνει (βλέπε το Τετράδιο), είναι ότι: 500 κεφάλαιο με 25 εργάτες μπορεί να δημιουργήσει την ίδια όπως και πριν αξία χρήσης· τα άλλα 500 με τους άλλους 25 εργάτες ιδρύουν μια καινούρια επιχείρηση και παράγουν επίσης ανταλλακτική αξία 500. Το κέρδος μένει το ίδιο, αφού δεν παράγεται από την ανταλλαγή των 500 με 500 αλλά από τις αναλογίες 10 στις οποίες το κέρδος και ο εργατικός μισθός συμμετέχουν αρχικά στα 500· ενώ η ανταλλαγή δεν είναι παρά ανταλλαγή ισοδυνάμων, που όπως και στο εξωτερικό εμπόριο – όπου ο Ρικάρντο αναπτύσσει ρητά αυτό το σημείο – δεν μπορεί να αυξήσει την αξία. Γιατί ακριδώς η ανταλλαγή ισοδυνάμων δε σημαίνει παρά το ότι η αξία που υπήρχε στα χέρια του Α πριν από την ανταλλαγή με τον Β εξακολουθεί να βρίσκεται στα χέρια του μετά την ανταλλαγή με τον Β. Η συνολική αξία, ο πλούτος, δεν άλλαξε. Αλλά η αξία χρήσης, το υλικό του πλούτου, διπλασιάστηκε. Δεν υπάρχει τώρα απολύτως κανένας λόγος να αυξηθεί ο πλούτος σαν πλούτος, η ανταλλακτική αξία σαν τέτοια – στο μέτρο που εξετάζουμε την αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων. 20

36| Αν οι παραγωγικές δυνάμεις διπλασιαστούν πάλι και στους δυο κλάδους, το κεφάλαιο α – όπως εξίσου και το κεφάλαιο β – μπορεί να διαιρεθεί σε 250 με 12½ ημέρες εργασίας και σε άλλα 250 με 12½ ημέρες εργασίας. Τώρα υπάρχουν 4 κεφάλαια, με την ίδια συνολική ανταλλακτική αξία των 1000 λιρών· καταναλώνουν συνολικά, όπως και πριν, 50 ημέρες ζωντανής εργασίας* και 25 παράγουν τετραπλάσια αξία χρήσης [απ' όση] πριν τον διπλασιασμό της καταναλωτικής αξίας. Ο Ρικάρντο είναι πολύ κλασικός οικονομολόγος για να γράφει κουταμάρες, όπως κάνουν οι δελτιωτές του, που εξηγούν την αυξημένη αξία – σαν συνέπεια της αύξησης των παραγωγικών δυνάμεων – λέγοντας ότι στην κυκλοφορία ο ένας πουλάει πιο ακριβά. Αντί να ανταλλάξει το κεφάλαιο των 500 – μόλις γίνει εμπόρευμα, απλή ανταλλακτική αξία – με 500, το ανταλλάζει με 550 (προς 10%)· τότε όμως, ολόφανερα, ο άλλος παίρνει σ' αντάλλαγμα μόνο 450 αντί για 500, και το συνολικό ποσό μένει 1000 όπως και πριν. Αυτό σίγουρα γίνεται συχνά στο εμπόριο, δεν εξηγεί όμως το κέρδος του ενός κεφαλαίου παρά με τη ζημιά του άλλου· δεν εξηγεί 35 λοιπόν το κέρδος του κεφαλαίου, και χωρίς το συνολικό αυτό κέρδος σαν προϋπόθεση δεν υπάρχει κέρδος ούτε στη μια ούτε στην άλλη πλευρά. Η διαδικασία του Ρικάρντο μπορεί λοιπόν να συνεχιστεί, χωρίς άλλο όριο από την αύξηση της παραγωγικής δύναμης (κι αυτό το όριο είναι πάλι υλικό, βρίσκεται άμεσα έξω από την ίδια την οικονομική σχέση) που μπορεί να 40 συντελεστεί μ' ένα κεφάλαιο των 1000 και 50 εργάτες. Βλέπε το ακόλουθο σημείο: «Κεφάλαιο είναι εκείνο το τμήμα του πλούτου μιας χώρας, που απασχολείται αποβλέποντας σε μελλοντική παραγωγή· και μπορεί να αυξηθεί με τον ίδιο τρόπο όπως ο πλούτος.[»] (Πλούτος είναι δηλαδή κι αυτόν η αφθονία αξιών χρήσης· και από τη σκοπιά της απλής ανταλλαγής η ίδια 45

(Το χρήμα γι-αυτό, πρέπει να χαρακτηριστεί όχι σαν αξία χρήσης, ούτε σαν ανταλλακτική αξία, αλλά σαν αξία.)

* {Είναι στο βάθος λαθεμένο να λέγεται ότι η ζωντανή εργασία καταναλώνει το κεφάλαιο· το κεφάλαιο (η αντικειμενοποιημένη εργασία) καταναλώνει στην παραγωγική διαδικασία τη ζωντανή εργασία.}

αντικειμενοποιημένη εργασία μπορεί να εκφράζεται σε απεριόριστες αξίες χρήσης και να μένει πάντα η ίδια ανταλλακτική αξία, όσο παραμένει η ίδια ποσότητα αντικειμενοποιημένης εργασίας· γιατί το *ισοδύναμό* της δε μετριέται με τη μάζα των αξιών χρήσης στις οποίες ενσαρκώνεται, αλλά με τη δική της ποσότητα.) [«] Ένα πρόσθετο κεφάλαιο θα είναι εξίσου αποτελεσματικό στον σχηματισμό μελλοντικού πλούτου, είτε προέρχεται από βελτιώσεις στην επιδεξιότητα και τα μηχανήματα, είτε από την [ανα]παραγωγική χρήση περισσότερου εισοδήματος· γιατί ο πλούτος [»] (η αξία χρήσης) [«] πάντοτε εξαρτιέται από την ποσότητα των παραγόμενων εμπορευμάτων [»] (θάλαγε κανείς πως εξαρτιέται λίγο και από την ποικιλία τους) [«] ανεξάρτητα από την τυχόν ευκολία στην παραγωγή των εργαλείων που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή [»] (δηλαδή τον αντικειμενοποιημένο σ' αυτά χρόνο εργασίας). [«] Μια ορισμένη ποσότητα τρόφιμα και ρούχα θα συντηρήσει και θα ασχολήσει τον ίδιο αριθμό ανθρώπων[...]· αλλά τα τρόφιμα αυτά και τα ρούχα θα έχουν διπλάσια αξία [»] (*ανταλλακτική αξία*) [«] αν 200 απασχολήθηκαν για την παραγωγή τους.» Αν με την άνοδο της παραγωγικής δύναμης οι 100 παράγουν τόσες αξίες χρήσης όσες προηγούμενα οι 200, τότε: «από τους 200 απολύονται οι μισοί, ώστε οι υπόλοιποι 100 παράγουν όσα προηγούμενα οι 200. Το μισό λοιπόν κεφάλαιο μπορεί ν' αποσυρθεί απ' αυτό τον επιχειρηματικό κλάδο· ελευθερώθηκε τόσο κεφάλαιο όση και εργασία. Κι αφού το μισό κεφάλαιο εκτελεί ακριβώς την ίδια υπηρεσία όπως προηγούμενα το ολόκληρο, σχηματίστηκαν τώρα δύο κεφάλαια κλπ.» (βλέπε στο ίδιο 39, 40, για το εξωτερικό εμπόριο, ζήτημα όπου θα χρειαστεί να ξαναγυρίσουμε). Ο Ρικάρντο δεν μιλά εδώ για την εργάσιμη μέρα· για το ότι ο κεφαλαιοκράτης, αν προηγούμενα αντάλλαζε μισή αντικειμενοποιημένη ημέρα εργασίας με την ολόκληρη ζωντανή εργάσιμη μέρα του εργάτη, στο βάθος λοιπόν κέρδιζε μονάχα μισή ζωντανή εργάσιμη μέρα, δίνοντας την άλλη μισή στον εργάτη με τη μορφή της αντικειμενικότητας και παίρνοντάς την πίσω σε ζωντανή μορφή, πληρώνοντας δηλαδή στον εργάτη το μισό της εργάσιμης μέρας· ο Ρικάρντο μιλά για το ίδιο πράγμα με τη μορφή ταυτόχρονων εργάσιμων ημερών, δηλαδή διαφορετικών εργατών· αυτό δεν αλλάζει σε τίποτα το ζήτημα, παρά μόνο τη διατύπωση. Καθεμιά απ' αυτές τις εργάσιμες μέρες δίνει ένα ορισμένο πρόσθετο χρόνο υπερεργασίας. Αν ο κεφαλαιοκράτης είχε προηγούμενα σαν όριο την εργάσιμη μέρα, τώρα έχει τις 50 εργάσιμες μέρες κλπ. Όπως είπαμε, σ' αυτή τη μορφή η αύξηση των κεφαλαίων δεν προκαλεί διαμέσου της παραγωγικότητας καμιά αύξηση των ανταλλακτικών αξιών· έτσι, σύμφωνα με τον Ρικάρντο, ο πληθυσμός θα μπορούσε και να μειωθεί, ας πούμε από 10.000.000 σε 10.000, χωρίς να μειωθεί η ανταλλακτική αξία ή η ποσότητα των αξιών χρήσης (βλέπε το τέλος του βιβλίου του). Ότι το κεφάλαιο εμπεριέχει αντιφάσεις, είμαστε οι τελευταίοι που θα το αρνηθούμε. Σκοπός μας είναι, αντίθετα, να τις αναπτύξουμε στην πληρότητά τους. Όμως ο Ρικάρντο δεν τις αναπτύσσει, παρά τις ξεφορτώνεται θεωρώντας την ανταλλακτική αξία σαν αδιάφορη για τον σχηματισμό του πλούτου. Ισχυρίζεται δηλαδή ότι σε μια κοινωνία που βασίζεται στην ανταλλακτική αξία, και στον πλούτο που προκύπτει απ' αυτή την αξία, είναι ανύπαρκτες οι αντιφάσεις όπου οδηγείται αυτός ο πλούτος με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων κλπ., και ότι σε μια τέτοια κοινωνία η ανάπτυξη της αξίας δεν είναι απαραίτητη για να εξασφαλίσει την ανάπτυξη του πλούτου, άρα ότι η αξία σαν μορφή του πλούτου καθόλου δεν επηρεάζει τον ίδιον αυτό τον πλούτο και την εξέλιξή του· θεωρεί δηλαδή

την ανταλλακτική αξία σαν απλά και μόνο *ζήτημα μορφής*. Ύστερα όμως θυμάται πάλι ωστόσο 1) ότι ο κεφαλαιοκράτης ενδιαφέρεται για την αξία, 2) ότι ιστορικά με την πρόοδο των παραγωγικών δυνάμεων (και του διεθνούς εμπορίου, θα έπρεπε να είχε σκεφτεί) αυξάνεται ο πλούτος σαν τέτοιος, δηλαδή το ποσό των αξιών. Πώς να εξηγηθεί τώρα αυτό; Τα κεφάλαια συσσωρεύονται πιο γρήγορα από τον πληθυσμό: έτσι ανεβαίνουν οι μισθοί: άρα ο πληθυσμός: άρα οι τιμές των σιτηρών: άρα, η δυσκολία της παραγωγής και επομένως οι *ανταλλακτικές αξίες*. Φτάσαμε λοιπόν επιτέλους, με έμμεσο τρόπο, στις τελευταίες. Το στοιχείο της προσόδου θα το παραλείψουμε εδώ ακόμα εντελώς, αφού εδώ δεν πρόκειται για μεγαλύτερη 10 δυσκολία της παραγωγής αλλά, αντίθετα, για την αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων. Με τη συσσώρευση των κεφαλαίων ο μισθός ανεβαίνει, αν δεν αυξάνεται ταυτόχρονα ο πληθυσμός: ο εργάτης παντρεύεται, δίνεται ώθηση στην [ανα]παραγωγή: ή, τα παιδιά του ζουν καλύτερα, δεν πεθαίνουν πρόωρα κλπ. Μ' ένα λόγο, ο πληθυσμός μεγαλώνει. Η αύξησή του όμως 15 προκαλεί ανταγωνισμό ανάμεσα στους εργάτες, κι έτσι αναγκάζει τον εργάτη να πουλήσει στον κεφαλαιοκράτη το εργατικό του δυναμικό πάλι στην αξία του ή, προς στιγμή, και χαμηλότερα ακόμα. Τώρα το συσσωρευμένο κεφάλαιο, που στο μεταξύ αυξανόταν με αργότερο ρυθμό, έχει λοιπόν στη διάθεσή του το πλεόνασμα – που προηγούμενα το ξόδευε σαν μισθό, δηλαδή 20 σαν νόμισμα, για ν' αγοράζει την αξία χρήσης της εργασίας – πάλι σαν χρήμα, για να το αξιοποιήσει σαν κεφάλαιο αγοράζοντας ζωντανή εργασία: κι αφού τώρα διαθέτει και μεγαλύτερο αριθμό εργασιμων ημερών, μεγαλώνει πάλι η *ανταλλακτική* του αξία. (Ακόμα κι αυτό δεν το αναπτύσσει πραγματικά ο Ρικάρντο, παρά το συγγέει με τη θεωρία της προσόδου: μια και η 25 άνοδος του πληθυσμού αποσπά τώρα από το κεφάλαιο με τη μορφή της προσόδου το πλεόνασμα που το κεφάλαιο έχανε προηγούμενα με την μορφή του μισθού.) Αλλά και η ίδια η άνοδος του πληθυσμού ουσιαστικά δεν γίνεται κατανοητή στη θεωρία του. Πουθενά δεν αναπτύσσει ότι υπάρχει *εγγενής* σχέση ανάμεσα στο σύνολο της αντικειμενοποιημένης στο κεφάλαιο εργασίας και τη ζωντανή ημέρα εργασίας (είτε η τελευταία θεωρηθεί σαν μια εργάσιμη μέρα 50×12 ωρών, είτε σαν δωδεκάωρη εργασία 50 εργατών, για τη σχέση είναι το ίδιο), και ότι η ενύπαρκτη αυτή σχέση είναι ακριδώς η *σχέση του κλάσματος της ζωντανής εργάσιμης μέρας* – δηλαδή του ισοδύναμου της αντικειμενοποιημένης εργασίας – με το οποίο πληρώνεται ο εργάτης, προς τη ζωντανή εργάσιμη μέρα: όπου το σύνολο είναι η ίδια η ημέρα, και η ενύπαρκτη σχέση είναι η μεταβλητή σχέση (η ίδια η ημέρα είναι σταθερό μέγεθος) ανάμεσα στο *κλάσμα των ωρών αναγκαίας εργασίας* και των *ωρών υπερεργασίας*. Ακριδώς επειδή δεν ανάπτυξε αυτή τη σχέση, δεν ανάπτυξε (πράγμα που δεν μας απασχολούσε μέχρι τώρα, αφού πραγματευόμα- 30 σταν το *κεφάλαιο σαν τέτοιο* και προσθέσαμε την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων σαν εξωτερική σχέση) και το ότι η ίδια η ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης προϋποθέτει τόσο την αύξηση του κεφαλαίου όσο και των ταυτόχρονων ημερών εργασίας: αυτό όμως το γεγονός μέσα στα δοσμένα όρια του κεφαλαίου που κινητοποιεί μιαν ημέρα εργασίας (ας είναι και των 45 50×12=600 ωρών), αποτελεί το ίδιο φραγμό στην ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης του κεφαλαίου.

Ο μισθός δεν περιλαμβάνει μόνο τον εργάτη, αλλά και την αναπαραγωγή του: ώστε όταν πεθαίνει ένας εκπρόσωπος της εργατικής τάξης, κάποιος άλλος παίρνει τη θέση του: όταν οι 50 εργάτες πεθάνουν θα θρίσκονται 50

άλλοι 50 έτοιμοι να τους αναπληρώσουν. Οι ίδιοι οι 50 εργάτες – σαν ζωντανό εργατικό δυναμικό – δεν παριστάνουν μόνο το κόστος της δικής τους παραγωγής, αλλά και τα έξοδα που χρειάστηκε να πληρωθούν στους γονείς τους πέρα από τον μισθό τους σαν ατόμων, για να αναπληρωθούν από 50 καινούρια άτομα. Ώστε ο πληθυσμός προχωρεί και χωρίς άνοδο του μισθού. Γιατί λοιπόν δεν προχωρεί αρκετά γοργά και χρειάζεται ιδιαίτερο κίνητρο; Ο μόνος λόγος είναι βέβαια, πως το κεφάλαιο δεν κάνει τη δουλειά του με το να παίρνει απλά και μόνο περισσότερο «πλούτο» με την έννοια του Ρικάρντο, παρά θέλει να εξουσιάζει περισσότερη αξία, περισσότερη αντικειμενοποιημένη εργασία. Αυτήν όμως, σύμφωνα με τον Ρικάρντο, μπορεί πραγματικά να την εξουσιάζει μόνο όταν μειώνεται ο εργατικός μισθός: όταν δηλαδή για το ίδιο κεφάλαιο ανταλλάζονται περισσότερες ημέρες ζωντανής εργασίας με αντικειμενοποιημένη εργασία, και άρα δημιουργείται μεγαλύτερη αξία. Για να μειώσει τον εργατικό μισθό, υποθέτει αύξηση του πληθυσμού. Και για να αποδείξει, εδώ αύξηση του πληθυσμού υποθέτει ότι η ζήτηση ημερών εργασίας αυξάνεται, μ' άλλα λόγια πως το κεφάλαιο μπορεί να αγοράσει περισσότερη αντικειμενοποιημένη εργασία (αντικειμενοποιημένη σε εργατικό δυναμικό), άρα ότι η αξία του μεγάλωσε. Αρχικά όμως ξεκίνησε ακριβώς από την αντίθετη παραδοχή, και έκανε την παρέμβαση μόνο και μόνο επειδή ξεκίνησε απ' αυτή την αντίθετη παραδοχή. Αν 1000 λίρες μπορούσαν να αγοράσουν 500 ημέρες εργασίας, και η παραγωγικότητα αυξάνεται, τότε το κεφάλαιο μπορεί είτε να συνεχίσει να απασχολεί τις 500 στον ίδιο εργασιακό κλάδο είτε να διασπαστεί, και να χρησιμοποιήσει στον ένα εργασιακό κλάδο 250, στον άλλο άλλες 250, δηλαδή να διασπαστεί και το ίδιο σε δυο κεφάλαια των 500. Ποτέ όμως δεν μπορεί να εξουσιάζει πάνω από 500 ημέρες εργασίας: γιατί διαφορετικά, σύμφωνα με τον Ρικάρντο θάπρεπε να έχουν πολλαπλασιαστεί όχι μόνο οι αξίες χρήσης που το κεφάλαιο δημιούργησε αλλά και η ανταλλακτική τους αξία, ο αντικειμενοποιημένος χρόνος εργασίας που αυτό εξουσιάζει. Ώστε με αφετηρία την παραδοχή του Ρικάρντο δεν μπορεί να υπάρξει αυξημένη ζήτηση εργασίας. Αν όμως υπάρχει τέτοια ζήτηση, τότε αυξήθηκε η ανταλλακτική αξία του κεφαλαίου. [38]

Πρβλ. τον Μάλθους για την αξία, που διαισθάνεται τις αντιφάσεις αλλά καταρρέει εκεί που προσπαθεί να τις αναπτύξει ο ίδιος.

[Η εργασία δεν αναπαράγει την αξία του υλικού που επεξεργάζεται και του εργαλείου με το οποίο εργάζεται. Διατηρεί την αξία τους απλά καθώς σχετίζεται μαζί τους μέσα στην εργασιακή διαδικασία σαν αντικειμενικούς της όρους. Η ζωογόνα και συντηρητική αυτή δύναμη δεν κοστίζει τίποτα στο κεφάλαιο: εμφανίζεται, αντίθετα, σαν δική του δύναμη κλπ.]

Μιλήσαμε ως τώρα αποκλειστικά για τα δυο στοιχεία του κεφαλαίου, τα δυο μέρη της ζωντανής εργάσιμης μέρας, που το ένα τους παριστάνει τον μισθό, την αναγκαία εργασία, και το άλλο το κέρδος, την υπερεργασία. Τι γίνεται τότε με τα άλλα δυο μέρη του κεφαλαίου, που είναι υλοποιημένα στο εργασιακό υλικό και το εργαλείο; Από την άποψη της απλής παραγωγικής διαδικασίας, η εργασία προϋποθέτει την παρουσία εργαλείου που διευκολύ-

νει τη δουλειά, και υλικού όπου παριστάνεται η εργασία, που το διαμορφώ-
 νει. Αυτή η μορφή δίνει στο υλικό την αξία χρήσης. Στην ανταλλαγή, αυτή η
 αξία χρήσης γίνεται ανταλλακτική αξία ανάλογα με την αντικειμενοποιημέ-
 νη εργασία που περιέχει. Σαν συστατικά όμως μέρη του κεφαλαίου, είναι
 αυτά αξίες που η εργασία πρέπει να αναπληρώσει; Στο προηγούμενο λοιπόν 5
 παράδειγμα (και τέτοιες αντιρρήσεις προδλήθησαν μαζικά ενάντια στον Ρι-
 κάρντο: ότι θεωρεί μόνο το κέρδος και τον μισθό σαν συστατικά του κόστους
 παραγωγής, αλλά όχι τη μηχανή και το υλικό) φαίνεται πως αν το κεφάλαιο
 είναι 100 και αναλύεται σε 50 για θαμβάκι, 40 για εργατικό μισθό, 10 για
 εργαλείο, και ο εργατικός μισθός των 40 τάληρων είναι = με 4 ώρες αντικει- 10
 μενοποιημένης εργασίας, και το κεφάλαιο βάζει τώρα τον εργάτη να δουλέ-
 ψει 8 ώρες, τότε ο εργάτης, που θάπρεπε να αναπαραγάγει 40 τάληρα για
 μισθό, 40 τάληρα χρόνο υπερεργασίας (κέρδος), 10 τάληρα εργαλείο, 50
 τάληρα θαμβάκι = 140 τάληρα, αναπαράγει μόνο 80 τάληρα. Γιατί 40 τάλη- 15
 ρα αποτελούν το προϊόν μισής εργάσιμης μέρας, 40 το άλλο μισό, την υπε-
 ρεργασία. Αλλά η αξία των δυο άλλων συστατικών μερών του κεφαλαίου
 είναι 60 τάληρα. Αφού το πραγματικό προϊόν του εργάτη είναι 80 τάληρα,
 μονάχα 80 μπορεί να αναπαραγάγει, όχι 140. Μάλιστα θα είχε μειώσει την
 αξία των 60· γιατί από τα 80 τα 40 αναπληρώνουν τον εργατικό του μισθό·
 και τα υπόλοιπα 40 τάληρα υπερεργασίας είναι κατά 20 λιγότερα από 60. 20
 Αντί για κέρδος 40, ο κεφαλαιοκράτης θα είχε απώλεια 20 πάνω στο αρχικό
 τμήμα του κεφαλαίου του που αποτελείται από εργαλείο και υλικό. Πώς να
 δημιουργήσει ο εργάτης εκτός από τα 80 και άλλα 60 τάληρα αξία, όταν το
 μισό της εργάσιμης μέρας – όπως δείχνει ο μισθός του – δημιουργεί, με
 εργαλείο και υλικό, μόνο 40 τάληρα· και το άλλο μισό πάλι άλλα τόσα· κι ο 25
 ίδιος διαθέτει μια μόνο εργάσιμη μέρα, και δεν μπορεί μέσα σε μια μέρα να
 δουλέψει δυο; Ας υποθέσουμε ότι τα 50 τάληρα υλικό = x λίβρες θαμβακερό
 νήμα· τα 10 τάληρα εργαλείο = αδράχτι. Από την άποψη πρώτα-πρώτα της
 αξίας χρήσης, είναι ξεκάθαρο πως ο εργάτης, αν το θαμβάκι δεν είχε ήδη τη
 μορφή του νήματος και το ξύλο και το σίδερο του αδραχτιού, δε θα μπορού- 30
 σε να φτιάξει ύφασμα, ανώτερη αξία χρήσης. Για τον ίδιο τον εργάτη, στην
 παραγωγική διαδικασία, τα 50 τάληρα και τα 10 τάληρα δεν είναι παρά
 νήμα και αδράχτι, όχι ανταλλακτικές αξίες. Η εργασία του τους έδωσε ανώ-
 τερη αξία χρήσης και τους πρόσθεσε μια ποσότητα αντικειμενοποιημένης
 εργασίας 80 τάληρων, δηλαδή 40 τάληρων στα οποία αναπαράγει τον εργα- 35
 τικό του μισθό και 40 χρόνο υπερεργασίας. Η αξία χρήσης – το ύφασμα –
 περιέχει μια ακόμα ημέρα εργασίας, που όμως η μισή απλά αναπληρώνει το
 τμήμα του κεφαλαίου που ανταλλάχτηκε με το δικαίωμα διάθεσης πάνω στο
 εργατικό δυναμικό. Τον αντικειμενοποιημένο χρόνο εργασίας, που περιέχε- 40
 ται στο νήμα και στο αδράχτι και αποτελεί ένα μέρος της αξίας του προϊόν-
 τος, δεν τον δημιούργησε ο εργάτης· για τον εργάτη αυτά είταν και έμειναν
 υλικό, που του έδωσε μια άλλη μορφή και του ενσωμάτωσε νέα εργασία.
 Μοναδικός όρος είναι να μη τα σπατάλησε· και δεν τα σπατάλησε, αφού το
 προϊόν του έχει αξία χρήσης, και ανώτερη αξία χρήσης από πριν. Το προϊόν
 περιέχει τώρα δυο μέρη αντικειμενοποιημένης εργασίας – την ημέρα εργα- 45
 σίας του εργάτη, και την εργασία που περιέχεται στο υλικό του, το νήμα και
 το αδράχτι, ήδη ανεξάρτητα απ' αυτόν και πριν από τη δική του εργασία. Η
 προηγούμενα αντικειμενοποιημένη εργασία αποτελούσε την προϋπόθεση
 της δικής του εργασίας· αυτή την έκανε να είναι εργασία· αλλά δεν του
 κόστισε εργασία. Ας υποθέσουμε ότι το υλικό και το εργαλείο δεν είχαν ήδη 50

προϋποτεθεί σαν συστατικά μέρη του κεφαλαίου, σαν αξίες, και ότι δεν του κόστισαν τίποτα. Τότε η αξία του προϊόντος θα ήταν 80 αν ο εργάτης είχε δουλέψει ολόκληρη μέρα, 40 τάληρα αν είχε δουλέψει μισή. Η αξία θα ήταν ακριβώς = με μια αντικειμενοποιημένη ημέρα εργασίας. Πραγματικά, στην παραγωγή δεν του κοστίζουν τίποτα· αυτό όμως δεν αίρει τον αντικειμενοποιημένο μέσα τους χρόνο εργασίας, που παραμένει και απλά αποκτά διαφορετική μορφή. Αν ο εργάτης εκτός από το ύφασμα ήταν υποχρεωμένος να φτιάξει μέσα στην ίδια εργάσιμη μέρα και το νήμα και το αδράχτι, η διαδικασία θα ήταν στην πραγματικότητα αδύνατη. Το γεγονός λοιπόν ότι αυτά ούτε σαν αξίες χρήσης στην αρχική τους μορφή ούτε σαν ανταλλακτικές αξίες απαιτούν την εργασία του, αλλά βρίσκονται έτοιμα, είναι αυτό ακριβώς που κάνει την προσθήκη απ' αυτόν μιας ημέρας εργασίας να δημιουργεί προϊόν με μεγαλύτερη αξία από μια ημέρα εργασίας. Δημιουργεί όμως τέτοιο προϊόν στο βαθμό που δεν είναι υποχρεωμένος να δημιουργήσει αυτό το παραπάνω από τη μια εργάσιμη μέρα, αλλά το βρίσκει έτοιμο σαν υλικό, σαν προϋπόθεση. Μπορεί λοιπόν να ειπωθεί πως ο εργάτης αναπαράγει αυτές τις αξίες μονάχα με την έννοια ότι χωρίς την εργασία αυτές θα σάπιζαν, θα αχρηστεύονταν· εξίσου όμως, και η εργασία θα ήταν ανώφελη χωρίς αυτές. Στο μέτρο που ο εργάτης αναπαράγει αυτές τις αξίες, δεν το κάνει δίνοντάς τους μεγαλύτερη ανταλλακτική αξία ή κινώντας οποιαδήποτε διαδικασία με την ανταλλακτική τους αξία, παρά μόνο υποβάλλοντάς τες στην ίδια την απλή διαδικασία της παραγωγής, απλά και μόνο δουλεύοντας. Αλλά αυτό δεν του κοστίζει περισσότερο χρόνο εργασίας δίπλα σ' αυτόν που χρειάζεται για την επεξεργασία και ανώτερη αξιοποίησή τους. Αποτελεί μια κατάσταση όπου το κεφάλαιο τον τοποθέτησε για να δουλέψει. Αναπαράγει αυτές τις αξίες απλά με το να δίνει στο υλικό και το εργαλείο μεγαλύτερη αξία· κι αυτή η πρόσθετη αξία είναι = με την εργάσιμη μέρα του. Από κάθε άλλη άποψη τις αφήνει όπως ήταν. Το ότι η παλιά αξία του υλικού και του εργαλείου διατηρείται οφείλεται στην προσθήκη σ' αυτά μιας νέας αξίας, όχι στο ότι αναπαράγεται, δημιουργείται η ίδια η παλιά. Στο μέτρο που αποτελούν προϊόν προηγούμενης εργασίας, ένα προϊόν προηγούμενης εργασίας – μια ποσότητα προηγούμενα αντικειμενοποιημένης εργασίας – παραμένει στοιχείο του προϊόντος του εργάτη· το προϊόν περιέχει, εκτός από τη νέα του αξία, και την παλιά. Πραγματικά λοιπόν, ο εργάτης παράγει σ' αυτό το προϊόν μόνο την ημέρα εργασίας που του προσθέτει, και η διατήρηση της παλιάς αξίας δεν του κοστίζει τίποτα απολύτως, εκτός απ' αυτό που του κοστίζει η προσθήκη της καινούριας. Γι' αυτόν δεν είναι παρά υλικό, και μένει υλικό όπως κι αν αλλάζει μορφή· παραμένει δηλαδή κάτι υπαρκτό ανεξάρτητα από την εργασία του. Το γεγονός ότι αυτό το υλικό, που παραμένει – αφού απλά αλλάζει μορφή – ήδη περιέχει το ίδιο χρόνο εργασίας, αποτελεί υπόθεση του κεφαλαίου και δεν ενδιαφέρει τον εργάτη· όμοια, το υλικό είναι ανεξάρτητο από την εργασία του και εξακολουθεί να υπάρχει μετά απ' αυτήν, όπως υπήρχε και πριν απ' αυτήν. Αυτή η λεγόμενη αναπαραγωγή δεν του κοστίζει χρόνο εργασίας, παρά αποτελεί τον όρο του εργάσιμου χρόνου του· γιατί σ' αυτήν απλά τοποθετεί το υπαρκτό υλικό σαν υλικό της εργασίας του, σχετίζεται προς αυτό σαν υλικό. Αναπληρώνει λοιπόν τον παλιό χρόνο εργασίας με την ίδια την πράξη της εργασίας, όχι προσθέτοντας ιδιαίτερο εργάσιμο χρόνο για αυτό το σκοπό. Αναπληρώνει τον παλιό χρόνο εργασίας απλά με το να προσθέτει καινούριο· πράγμα που διατηρεί τον παλιό μέσα στο προϊόν και τον κάνει στοιχείο ενός νέου προϊ-

όντος. Όστε ο εργάτης δεν αναπληρώνει με την εργάσιμη μέρα του την πρώτη ύλη και το εργαλείο σαν αξίες. Αυτή τη διατήρηση της παλιάς αξίας την εισπράττει λοιπόν ο κεφαλαιοκράτης εξίσου δωρεάν όσο και την υπερεργασία. Αλλά την εισπράττει δωρεάν επειδή δεν κοστίζει τίποτα στον εργάτη, αλλά οφείλεται στο ότι το υλικό και το εργαλείο δουλειάς βρίσκονται ήδη στα χέρια του κεφαλαιοκράτη σαν προϋπόθεση, και άρα ο εργάτης δεν μπορεί να δουλέψει χωρίς να κάνει υλικό της δικής του εργασίας την εργασία που βρίσκεται ήδη με αντικειμενική μορφή στα χέρια του κεφαλαίου, άρα και να διατηρήσει την εργασία που έχει αντικειμενοποιηθεί σ' αυτό το υλικό. Όστε ο κεφαλαιοκράτης δεν πληρώνει τίποτα στον εργάτη για το ότι το νήμα και το αδράχι – η αξία τους – ξαναβρίσκονται από άποψη αξίας στο ύφασμα, δηλαδή διατηρούνται. Αυτή η διατήρηση γίνεται απλά με την προσθήκη νέας εργασίας, που προσθέτει ανώτερη αξία. Από την αρχική λοιπόν σχέση κεφαλαίου και εργασίας προκύπτει πως η υπηρεσία που η ζωντανή εργασία, με την ιδιότητά της σαν ζωντανή εργασία, προσφέρει στην αντικειμενοποιημένη δεν κοστίζει τίποτα στο κεφάλαιο – όπως δεν κοστίζει τίποτα και στον εργάτη, παρά μόνο εκφράζει τη σχέση ότι το υλικό και το εργαλείο της δουλειάς είναι απέναντί του κεφάλαιο, ανεξάρτητες απ' αυτόν προϋποθέσεις. Η διατήρηση της παλιάς αξίας δεν είναι πράξη χωριστή από την προσθήκη της νέας, παρά γίνεται αυτόματα· εμφανίζεται σαν φυσικό αποτέλεσμα της τελευταίας. Όμως το ότι η διατήρηση αυτή δεν κοστίζει τίποτα στο κεφάλαιο, ούτε στον εργάτη, αυτό έχει ήδη τοποθετηθεί από τη σχέση κεφαλαίου και εργασίας, που καθαυτή αποτελεί ήδη το κέρδος του ενός και τον μισθό του άλλου.

Κάθε καπιταλιστής ξεχωριστά μπορεί να φαντάζεται (και για τους λογαριασμούς του δεν έχει διαφορά) πως αν κατέχει ένα κεφάλαιο των 100 τάληρων – 50 τάληρα θαμβάκι, 40 τάληρα εφόδια για να αγοράσει εργασία, 10 τάληρα εργαλείο – και συνυπολογίσει στο κόστος παραγωγής του και ένα κέρδος 10%, τότε η εργασία πρέπει να του αναπληρώσει 50 τάληρα για θαμβάκι, 40 τάληρα εφόδια, 10 τάληρα εργαλείο, και 10% πάνω στο 50, στο 40 και στο 10· νομίζει λοιπόν ότι η εργασία του δημιουργεί 55 τάληρα πρώτη ύλη, 44 τάληρα εφόδια, 11 τάληρα εργαλείο, συνολικά = 110. Αλλά για τους οικονομολόγους αυτή είναι παράδοξη αντίληψη – παρόλο που προβλήθηκε με πολλές φανφάρες σαν νεωτερισμός απέναντι στον Ρικάρντο. Αν η εργάσιμη μέρα του εργάτη = 10 ώρες, και μέσα σε 8 ώρες αυτός μπορεί να δημιουργήσει 40 τάληρα, δηλαδή τον μισθό του – μ' άλλα λόγια, να διατηρήσει και να αναπληρώσει το εργατικό του δυναμικό – τότε χρειάζεται $\frac{1}{5}$ της ημέρας για να αναπληρώσει στο κεφάλαιο τον μισθό, και δίνει στο κεφάλαιο $\frac{1}{5}$ υπερεργασία, δηλαδή 10 τάληρα. Το κεφάλαιο παίρνει λοιπόν σ' αντάλλαγμα για τα 40 τάληρα μισθό, για 8 ώρες αντικειμενοποιημένης εργασίας, 10 ώρες ζωντανής· κι αυτό το πλεόνασμα αποτελεί ολόκληρο το κέρδος του. Ολόκληρη λοιπόν η αντικειμενοποιημένη εργασία που ο εργάτης δημιούργησε είναι 50 τάληρα· όποιο κι αν είναι το κόστος του εργαλείου και της πρώτης ύλης, περισσότερο δεν μπορεί να τους προσθέσει, γιατί η ημέρα του δεν μπορεί να αντικειμενοποιηθεί σε περισσότερη εργασία· το γεγονός τώρα ότι προσθέτοντας στα 60 τάληρα πρώτης ύλης και εργαλείου τα 50 τάληρα – 10 ώρες εργασία (που απ' αυτές μονάχα 8 αναπληρώνουν το μισθό) – ταυτόχρονα διατήρησε το υλικό και το εργαλείο – γιατί αυτά τα διατηρεί ακριβώς η νέα επαφή τους με τη ζωντανή εργασία και η χρήση τους σαν εργαλείο και υλικού – αυτό δεν του κοστίζει εργασία (και δε θα του περίσσευε καιρός 50

γι αυτή), και δεν του το πληρώνει ο κεφαλαιοκράτης. Η ζωογόνα αυτή φυσική δύναμη της εργασίας – ότι καθώς χρησιμοποιεί το υλικό και το εργαλείο ταυτόχρονα τα διατηρεί, με τη μια ή την άλλη μορφή, διατηρεί λοιπόν και την αντικειμενοποιημένη σ' αυτά εργασία, την ανταλλακτική τους αξία – γίνεται, όπως και κάθε φυσική ή κοινωνική δύναμη της εργασίας που δεν είναι προϊόν προηγούμενης εργασίας, ή που δεν είναι προϊόν τέτοιας προηγούμενης εργασίας που να χρειάζεται να επαναληφθεί (πχ. η ιστορική ανάπτυξη του εργάτη κλπ.), *δύναμη του κεφαλαίου*, όχι της εργασίας. Όστε δεν πληρώνεται από το κεφάλαιο. Όπως και δεν πληρώνεται ο εργάτης για το

10 ότι μπορεί να σκέφτεται κλπ.
 Είδαμε το πώς αρχικά η αξία που έγινε αυτοτελής απέναντι στην κυκλοφορία – δηλαδή το εμπόρευμα για το οποίο ο προσδιορισμός της ανταλλακτικής αξίας δεν είναι απλά τυπικός, φευγαλέος προσδιορισμός, μέχρι να ανταλλαγεί με άλλη αξία χρήσης και να εξαφανιστεί τελικά σαν αντικείμενο
 15 της κατανάλωσης – το *χρήμα σαν χρήμα*, το χρήμα που έχει αποσυρθεί από την κυκλοφορία και προβάλλει *αρνητικά* απέναντί της, αποτελεί την προϋπόθεση που γεννά το κεφάλαιο. Από την άλλη μεριά το προϊόν του κεφαλαίου, στο μέτρο που το προϊόν αυτό δεν αποτελεί απλά την *αναπαραγωγή* του κεφαλαίου (αυτή όμως η αναπαραγωγή είναι μόνο τυπική· γιατί από τα τρία
 20 μέρη της αξίας του μόνο το ένα καταναλώνεται πραγματικά, άρα αναπαράγεται, αυτό δηλαδή που αναπληρώνει τον εργατικό μισθό· όμως το κέρδος δεν είναι αναπαραγωγή αλλά προσθήκη αξίας, υπεραξία), έχει σαν αποτέλεσμα πάλι την αξία που δεν εντάσσεται πια στην κυκλοφορία σαν ισοδύναμο, κι από την άλλη μεριά δεν έχει ακόμα υψωθεί πάλι στη δύναμη του
 25 κεφαλαίου, δηλαδή σε αξία *αρνητικά* ανεξαρτητοποιημένη απέναντι στην κυκλοφορία – *χρήμα* (στην τρίτη, επαρκή του μορφή). Όπως το *χρήμα* εμφανίστηκε στην αρχή σαν προϋπόθεση του κεφαλαίου, σαν αιτία του, έτσι εμφανίζεται τώρα σαν αποτέλεσμά του. Στην πρώτη κίνηση το *χρήμα* αναδύθηκε από την απλή κυκλοφορία· στη δεύτερη, προκύπτει από την παραγωγική διαδικασία του κεφαλαίου. Στην πρώτη κίνηση *μεταβαίνει* σε κεφάλαιο· στη δεύτερη, εμφανίζεται σαν προϋπόθεση του κεφαλαίου που έχει τοποθετηθεί από το ίδιο το κεφάλαιο· και γιαυτό έχει ήδη τοποθετηθεί *καθ'αυτό* σαν κεφάλαιο· περιέχει ήδη την ιδεατή σχέση προς το κεφάλαιο. Δεν μεταβαίνει πια απλά στο κεφάλαιο, αλλά σαν *χρήμα* εμπεριέχει ήδη τη
 35 νατότητα μετατροπής σε κεφάλαιο.

40 [Απόλυτος χρόνος υπερεργασίας. Σχετικός. – Όχι η ποσότητα της ζωντανής εργασίας, αλλά η ποιότητά της σαν εργασία είναι αυτή που ταυτόχρονα διατηρεί τον χρόνο εργασίας που ήδη υπάρχει στο υλικό κλπ. – Η αλλαγή μορφής και ύλης στην άμεση παραγωγική διαδικασία. – Είναι ιδιότητα της απλής παραγωγικής διαδικασίας η προηγούμενη φάση της παραγωγής να διατηρείται από τη μεταγενέστερη κλπ. – Διατήρηση της παλιάς αξίας χρήσης με τη νέα εργασία κλπ. – Παραγωγική διαδικασία και διαδικασία αξιοποίησης. Η ποσότητα της αντικειμενοποιημένης εργασίας διατηρείται, καθώς η ποιότητά της σαν αξίας χρήσης για νέα εργασία διατηρείται με την επαφή με τη ζωντανή εργασία. – Στην

πραγματική παραγωγική διαδικασία αίρεται ο χωρισμός της εργασίας από τους αντικειμενικούς όρους ύπαρξής της. Αλλά στη διαδικασία αυτή η εργασία έχει ήδη ενσωματωθεί στο κεφάλαιο κλπ. Εμφανίζεται σαν δύναμη αυτοδιατήρησης του κεφαλαίου. Διαιώνιση της αξίας.]

5

Η αύξηση των αξιών είναι λοιπόν το αποτέλεσμα της αυτο-αξιοποίησης του κεφαλαίου – είτε τώρα η αυτο-αξιοποίηση αυτή είναι αποτέλεσμα απόλυτου χρόνου υπερεργασίας είτε σχετικού, δηλαδή πραγματικής αύξησης του απόλυτου εργάσιμου χρόνου είτε αύξησης της σχετικής υπερεργασίας, δηλαδή μείωσης της υποδιαίρεσης της εργάσιμης μέρας που καθορίζεται σαν αναγκαίος χρόνος εργασίας για τη διατήρηση της εργατικής δύναμης· σαν αναγκαία εργασία γενικά.

Ο χρόνος ζωντανής εργασίας δεν αναπαράγει παρά εκείνο το τμήμα του αντικειμενοποιημένου χρόνου εργασίας (του κεφαλαίου) που εμφανίζεται σαν ισοδύναμο αντάλλαγμα για το δικαίωμα διάθεσης του ζωντανού εργατικού δυναμικού, και που κατά συνέπεια – σαν ισοδύναμο – πρέπει να αναπληρώσει τον χρόνο εργασίας που έχει αντικειμενοποιηθεί μέσα σ' αυτό το εργατικό δυναμικό, να αναπληρώσει δηλαδή το κόστος παραγωγής του ζωντανού εργατικού δυναμικού, μ' άλλα λόγια πρέπει να διατηρήσει στη ζωή τον εργάτη σαν εργάτη. Ό,τι περισσότερο παράγει δεν είναι αναπαραγωγή αλλά νέα δημιουργία, και μάλιστα δημιουργία νέων αξιών, γιατί αποτελεί αντικειμενοποίηση καινούριου εργάσιμου χρόνου σε μια αξία χρήσης. Το ότι ταυτόχρονα διατηρείται ο χρόνος εργασίας που περιέχεται στην πρώτη ύλη και το εργαλείο είναι αποτέλεσμα όχι της ποσότητας της εργασίας αλλά της ποιότητάς της σαν εργασίας γενικά· και η γενική της ποιότητα, που δεν σημαίνει ιδιαίτερο της χαρακτηρισμό – δεν σημαίνει ειδικά καθορισμένη εργασία – αλλά το ότι η εργασία σαν εργασία είναι εργασία, δεν πληρώνεται ξεχωριστά, γιατί το κεφάλαιο αγόρασε αυτή την ποιότητα στην ανταλλαγή με τον εργάτη. Το ισοδύναμο όμως για αυτή την ποιότητα (την ειδική αξία χρήσης της εργασίας) μετρείται απλά με την ποσότητα εργάσιμου χρόνου που τη δημιούργησε. Ο εργάτης προσθέτει πρώτα-πρώτα στην αξία της πρώτης ύλης και του εργαλείου – χρησιμοποιώντας το εργαλείο σαν εργαλείο, και διαμορφώνοντας την πρώτη ύλη – τόση καινούρια μορφή όσος είναι και ο χρόνος εργασίας που περιέχεται στο δικό του μισθό· ό,τι περισσότερο προσθέτει είναι χρόνος υπερεργασίας, υπεραξία. Με την απλή όμως σχέση ότι το εργαλείο χρησιμοποιείται σαν εργαλείο και η πρώτη ύλη τοποθετείται σαν πρώτη ύλη της εργασίας, με την απλή διαδικασία της επαφής τους με την εργασία, της τοποθέτησής τους αντίστοιχα σαν μέσο και αντικείμενό της και άρα σαν αντικειμενοποίηση της ζωντανής εργασίας, συνθετικά στοιχεία της ίδιας της εργασίας, διατηρούνται όχι ως προς τη μορφή αλλά ως προς την υπόστασή τους· και από οικονομική άποψη, υπόστασή τους είναι ο αντικειμενοποιημένος χρόνος εργασίας. Ο αντικειμενοποιημένος χρόνος εργασίας παύει να υπάρχει με μονόπλευρα αντικειμενική μορφή – και άρα, σαν απλό πράγμα, να είναι εκτεθειμένος στην αποσύνθεση διαμέσου της χημικής κλπ. διαδικασίας – [με] το να τοποθετείται σαν υλική μορφή ύπαρξης – μέσο και αντικείμενο – της ζωντανής εργασίας. Από τον απλά αντικειμενοποιημένο εργάσιμο χρόνο, που στην εμπράγματή του ύπαρξη η εργασία δεν υπάρχει πια παρά μόνο σαν εξαφανισμένη, σαν εξω-

τερική μορφή της φυσικής της υπόστασης, εξωτερική προς την ίδια αυτή υλική υπόσταση (πχ. για το ξύλο η μορφή του τραπεζιού, ή για το σίδερο η μορφή του κύλινδρου), σαν απλά υπαρκτή στην εξωτερική μορφή της ύλης, αναπτύσσεται η αδιαφορία της ύλης απέναντι στη μορφή· η ύλη δεν αποκτά
 5 αυτή τη μορφή με κάποιο ζωντανό, ενύπαρκτο νόμο αναπαραγωγής, όπως πχ. το δέντρο αποκτά τη μορφή του δέντρου (το ξύλο διατηρείται στη συγκεκριμένη μορφή του δέντρου επειδή αυτή η μορφή είναι μορφή του ξύλου· ενώ η μορφή του τραπεζιού είναι τυχαία απέναντι στο ξύλο, δεν είναι η ενύπαρκτη μορφή της δικής του υπόστασης), η μορφή αυτή υπάρχει μόνο
 10 σαν μορφή εξωτερική προς την ύλη, μ' άλλα λόγια υπάρχει η ίδια μόνο υλικά. Γιαυτό, η αποσύνθεση στην οποία είναι εκτεθειμένη η ύλη της διαλύει και την ίδια τη μορφή. Όταν όμως το υλικό και το εργαλείο τοποθετηθούν σαν όροι της ζωντανής εργασίας ζωντανεύουν πάλι κι αυτά τα ίδια. Η αντικειμενοποιημένη εργασία παύει να υπάρχει σαν νεκρή εξωτερική, αδιάφορη μορφή της ύλης, γιατί τοποθετείται η ίδια πάλι σαν συνθετικό στοιχείο
 15 της ζωντανής εργασίας· σαν σχέση της ζωντανής εργασίας προς τον εαυτό της μέσα σ' ένα αντικειμενικό υλικό, σαν αντικειμενικότητα της ζωντανής εργασίας (σαν μέσο και αντικείμενο) (οι αντικειμενικοί όροι της ζωντανής εργασίας). Καθώς η ζωντανή εργασία με την πραγματοποίησή της στο υλικό
 20 μεταβάλλει έτσι το ίδιο το υλικό – μια μεταβολή που καθορίζεται από τον σκοπό της εργασίας και τη σκόπιμη της δραστηριότητα (μεταβολή που δεν σημαίνει, όπως στο νεκρό αντικείμενο, πως η μορφή τοποθετείται εξωτερικά στην ύλη, σαν απλή φευγαλέα επίφαση της υπόστασής της) – το υλικό διατηρείται έτσι σε καθορισμένη μορφή, η αλλαγή μορφής του υλικού υποτάσσεται
 25 στο σκοπό της εργασίας. Η εργασία είναι η ζωντανή φλόγα που διαμορφώνει· η παροδικότητα των πραγμάτων, η χρονικότητά τους, σαν διαμόρφωσή τους από τον ζωντανό χρόνο. Στην απλή παραγωγική διαδικασία – ανεξάρτητα από τη διαδικασία αξιοποίησης – η παροδικότητα της μορφής των πραγμάτων χρησιμοποιείται για να δημιουργηθεί η χρησιμότητά τους.
 30 Καθώς το θαμβάκι γίνεται νήμα, το νήμα ύφασμα, το ύφασμα γίνεται σταμπωτό κλπ. ή χρωματιστό κλπ. ύφασμα, κι απ' αυτό – ας πούμε – ένα φόρεμα, 1) το θαμβάκι διατήρησε την υλική του υπόσταση σ' όλες αυτές τις μορφές. (Στη χημική διαδικασία, στην εναλλαγή της ύλης που ρυθμίζεται από την εργασία ανταλλάχθηκαν παντού ισοδύναμα (φυσικά ισοδύναμα))· 2) σ' όλες
 35 αυτές τις κατοπινές διαδικασίες το υλικό απόκτησε μια πιο ωφέλιμη μορφή, δηλαδή μια μορφή που το προσάρμοζε καλύτερα στην κατανάλωση· μέχρι που τελικά πήρε τη μορφή που του επιτρέπει να γίνει άμεσο αντικείμενο της κατανάλωσης, όπου λοιπόν η ανάληψη του υλικού και η άρση της μορφής του γίνεται ανθρώπινη απόλαυση, η μεταβολή του αποτελεί την ίδια του τη
 40 χρήση. Το υλικό του θαμβακιού διατηρείται μέσα σ' όλες αυτές τις διαδικασίες· καταστρέφεται στη μια μορφή της αξίας χρήσης για να παραχωρήσει τη θέση του σε μιαν ανώτερη, μέχρι να εμφανιστεί το αντικείμενο σαν αντικείμενο της άμεσης κατανάλωσης. Όταν όμως το θαμβάκι γίνεται κλωστή, έχει τοποθετηθεί σε μια καθορισμένη σχέση προς ένα παραπέρα είδος εργα-
 45 σίας. Αν τυχόν δεν εμφανιστεί αυτή η εργασία, τότε όχι μόνο η μορφή άδικα τοποθετήθηκε στο θαμβάκι – δηλαδή η προηγούμενη εργασία δεν επιβεβαιώνεται με καινούρια – αλλά καταστράφηκε και το υλικό, αφού σαν κλωστή έχει αξία χρήσης μόνο στο βαθμό που θα το επεξεργαστούν παραπέρα: δεν είναι πια αξία χρήσης παρά μόνο ως προς τη χρήση που θα του κάνει η
 50 παραπέρα εργασία· δεν είναι αξία χρήσης, παρά μόνο στο μέτρο που η

μορφή του σαν κλωστής αίρεται για χάρη της μορφής του σαν υφάσματος· ενώ το βαμβάκι στην ύπαρξή του σαν τέτοιο δέχεται άπειρες χρήσεις. Χωρίς λοιπόν την παραπέρα εργασία η αξία χρήσης του βαμβακιού και της κλωστής, του υλικού και της μορφής, θα είχε χαραμιστεί· θα είχε καταστραφεί, 5 αντί να παραχθεί. Το υλικό όπως και η μορφή, η ύλη όπως και η μορφή, διατηρείται με την παραπέρα εργασία – διατηρείται σαν αξία χρήσης μέχρι να πάρει τη μορφή της αξίας χρήσης σαν τέτοιας, που χρήση της είναι η κατανάλωση. Είναι λοιπόν ιδιότητα της απλής παραγωγικής διαδικασίας η προηγούμενη φάση της παραγωγής να διατηρείται με την επόμενη, και με τη δημιουργία της ανώτερης αξίας χρήσης να διατηρείται η παλιά, ή να μετα- 10 βάλλεται μόνο στο βαθμό που αυξάνεται σαν αξία χρήσης. Η ζωντανή εργασία είναι αυτή που διατηρεί την αξία χρήσης του ανολοκλήρωτου εργασιακού προϊόντος, κάνοντάς το υλικό για παραπέρα εργασία. Το διατηρεί όμως – δηλαδή το προστατεύει από την αχρηστία και τη φθορά – μονάχα καθώς το επεξεργάζεται σύμφωνα με τον σκοπό της, καθώς το κάνει γενικά αντικει- 15 μενο νέας ζωντανής εργασίας. Αυτή η *διατήρηση της παλιάς αξίας χρήσης* δεν είναι διαδικασία που συντελείται παράλληλα με την αύξηση ή την ολοκλήρωση της αξίας χρήσης με νέα εργασία· αλλά γίνεται με την ίδια αυτή την εργασία αύξησης της αξίας χρήσης. Καθώς η εργασία της ύφανσης μετατρέπεται το νήμα σε ύφασμα, δηλαδή το μεταχειρίζεται σαν πρώτη ύλη της 20 ύφανσης (ενός ιδιαίτερου είδους ζωντανής εργασίας) (και η κλωστή έχει αξία χρήσης μόνο στο βαθμό που υφαινεται), διατηρεί την αξία χρήσης που το βαμβάκι είχε σαν τέτοιο και διατήρησε συγκεκριμένα στο νήμα. Διατηρεί το προϊόν της εργασίας κάνοντάς το πρώτη ύλη νέας εργασίας· αλλά αυτό που γίνεται δεν είναι ότι 1) προσθέτει νέα εργασία και παράλληλα 2) διατη- 25 ρεί, με μιαν άλλη εργασία, την αξία χρήσης της πρώτης ύλης. *Διατηρεί τη χρησιμότητα του βαμβακιού σαν νήματος υφαινοντας το νήμα.* {Όλα αυτά ανήκουν ήδη στο 1ο κεφάλαιο, *Για την παραγωγή γενικά.*} *Το διατηρεί με την ύφανση.* Αυτή η διατήρηση της εργασίας σαν προϊόντος, ή της αξίας χρήσης του προϊόντος της εργασίας, με το να γίνεται πρώτη ύλη για νέα 30 εργασία, να τοποθετείται πάλι σαν υλική αντικειμενικότητα της σκόπιμης ζωντανής εργασίας, είναι δοσμένη με την απλή παραγωγική διαδικασία. Ως προς την αξία χρήσης η εργασία έχει αυτή την ιδιότητα, να διατηρεί την υπαρκτή αξία χρήσης με το να τη μεγαλώνει· και τη μεγαλώνει κάνοντάς την αντικείμενο μιας νέας εργασίας καθορισμένης από τον τελικό σκοπό· μετα- 35 φέροντάς την από τη μορφή της αδιάφορης υπόστασης σ' εκείνη του αντικειμενικού υλικού, του σώματος της εργασίας. *(Το ίδιο ισχύει για το εργαλείο.* Το αδράχτι διατηρείται σαν αξία χρήσης μόνο στο βαθμό που χρησιμοποιείται για να γνέθει. Αλλιώς, με την καθορισμένη μορφή που έχει τοποθετηθεί εδώ στο σίδερο και το ξύλο, θα χάνονταν για τη χρήση τόσο η εργασία που τοποθέτησε τη μορφή όσο και το υλικό στο οποίο την τοποθέτησε. Η αξία 40 χρήσης του ξύλου και του σιδήρου, όπως ακριβώς και η μορφή τους, διατηρείται μονάχα όταν το αδράχτι τοποθετείται σαν μέσο της ζωντανής εργασίας, σαν αντικειμενικό συνθετικό στοιχείο ύπαρξης της ζωτικότητάς της. Προορισμός του σαν εργαλείου δουλειάς είναι να αναλωθεί· αλλά να ανα- 45 λωθεί μέσα στην κλωστική διαδικασία. Η μεγαλύτερη παραγωγικότητα που το αδράχτι δίνει στην εργασία δημιουργεί περισσότερες αξίες χρήσης κι έτσι αναπληρώνει την αξία χρήσης που αναλώθηκε στην κατανάλωση του εργαλείου. Καθαρότερα από παντού αυτό φαίνεται στη γεωργία, γιατί [το προϊόν της] εμφανίζεται, πιο εύκολα από παντού, άμεσα σαν μέσο διαβίω- 50

σης και αξία χρήσης – γιατί εμφανίζεται πρώτο απ’ όλα στη διαφορά του από την ανταλλακτική αξία, σαν αξία χρήσης. Αν η τσάπα δίνει στον αγρότη διπλάσιο στάρι απ’ όσο θάβγαζε χωρίς αυτή, τότε αυτός χρειάζεται να αφιερώσει λιγότερο χρόνο στην παραγωγή της ίδιας της τσάπας· έχει αρκε-
5 τές προμήθειες για να φτιάξει μια καινούρια τσάπα.) Τώρα, τα αξιολογησι-
τικά του κεφαλαίου – που το ένα τους υπάρχει με τη μορφή του υλικού, το άλλο με τη μορφή του εργαλείου – εμφανίζονται στην αξιοποιητική διαδικα-
σία απέναντι στον εργάτη, απέναντι δηλαδή στη ζωντανή εργασία (γιατί
μόνο σαν τέτοια υπάρχει ο εργάτης σ’ αυτή τη διαδικασία) όχι σαν αξίες
10 αλλά σαν απλά συνθετικά στοιχεία της παραγωγικής διαδικασίας· σαν αξίες
χρήσης για την εργασία, σαν οι αντικειμενικοί όροι της αποτελεσματικότη-
τάς της, σαν τα αντικειμενικά της συνθετικά στοιχεία. Το ότι ο εργάτης τις
διατηρεί, χρησιμοποιώντας το εργαλείο σαν εργαλείο και δίνοντας στην
πρώτη ύλη μια ανώτερη μορφή της αξίας χρήσης, βρίσκεται στη φύση της |42|
15 ίδιας της εργασίας. Αλλά οι διατηρημένες μ’ αυτό τον τρόπο αξίες χρήσης
της εργασίας αποτελούν, σαν συστατικά μέρη του κεφαλαίου, ανταλλακτικές
αξίες· σαν τέτοιες, καθορίζονται από το κόστος παραγωγής που περιέχουν,
την ποσότητα της αντικειμενοποιημένης μέσα τους εργασίας. (Για την αξία
χρήσης το ζήτημα είναι αποκλειστικά η ποιότητα της ήδη αντικειμενοποιη-
20 μένης εργασίας.) Η ποσότητα της αντικειμενοποιημένης εργασίας διατηρεί-
ται, καθώς διατηρείται η ποιότητά τους σαν αξιών χρήσης για παραπέρα
εργασία, διαμέσου της επαφής με τη ζωντανή εργασία. Η αξία χρήσης του
θαμβάκιου, όπως και η αξία του σαν νήματος, διατηρείται με το ότι το
θαμβάκι υφαίνεται σαν νήμα· με το ότι υπάρχει σαν ένα από τα αντικειμενι-
25 κά συνθετικά στοιχεία της υφαντικής διαδικασίας (μαζί με το ροδάνι). Έτσι
διατηρείται λοιπόν και η ποσότητα χρόνου εργασίας που περιείχε το θαμ-
βάκι και το θαμβακερό νήμα. Αυτό που στην απλή παραγωγική διαδικασία
εμφανίζεται σαν διατήρηση της ποιότητας της προηγούμενης εργασίας – κι
έτσι και του υλικού όπου η εργασία αυτή έχει τοποθετηθεί – εμφανίζεται
30 στην αξιοποιητική διαδικασία σαν διατήρηση της ποσότητας της ήδη αντι-
κειμενοποιημένης εργασίας. Για το κεφάλαιο, αυτή η διατήρηση είναι
[διατήρηση] της ποσότητας της αντικειμενοποιημένης εργασίας διαμέσου
της παραγωγικής διαδικασίας· για την ίδια τη ζωντανή εργασία, δεν είναι
παρά διατήρηση της ήδη διαθέσιμης – διαθέσιμης για την εργασία – αξίας
35 χρήσης. Η ζωντανή εργασία προσθέτει μια νέα ποσότητα εργασίας· διατηρεί
όμως την ήδη αντικειμενοποιημένη ποσότητα εργασίας όχι μ’ αυτή την πο-
σοτική πρόσθεση, αλλά με την ποιότητά της σαν ζωντανής εργασίας, δηλαδή
με τη σχέση της σαν εργασίας προς τις αξίες χρήσης στις οποίες υπάρχει η
συντελεσμένη εργασία. Αλλά και η ζωντανή εργασία δεν πληρώνεται γι αυ-
40 τή την ποιότητα που έχει σαν ζωντανή εργασία – δε θα αγοραζόταν καθό-
λου, αν δεν ήταν ζωντανή εργασία – αλλά για την ποσότητα εργασίας που
περιέχεται σ’ αυτή την ίδια. Πληρώνεται μόνο η τιμή της αξίας χρήσης της,
όπως και όλων των άλλων εμπορευμάτων. Η ιδιαίτερη της ποιότητα – προ-
σθέτοντας μια νέα ποσότητα εργασίας στην ήδη αντικειμενοποιημένη ποσό-
45 τητα εργασίας να διατηρεί ταυτόχρονα την αντικειμενοποιημένη εργασία
στην ποιότητά της σαν αντικειμενοποιημένη εργασία – δεν της πληρώνεται·
και δεν κοστίζει άλλωστε τίποτα στον εργάτη, μιά και αποτελεί την φυσική
ιδιότητα του εργατικού του δυναμικού. Στην παραγωγική διαδικασία αίρε-
ται ο χωρισμός της εργασίας από τα αντικειμενικά συνθετικά στοιχεία της
50 υπαρκτής της – το εργαλείο και το υλικό. Σ’ αυτό τον χωρισμό βασίζεται η

ύπαρξη του κεφαλαίου και της μισθωτής εργασίας. Την άρση αυτού του χωρισμού, άρση που συντελείται πραγματικά μέσα στην παραγωγική διαδικασία – γιατί διαφορετικά καμιά εργασία δε θα ήταν δυνατή – δεν την πληρώνει το κεφάλαιο. (Άλλωστε την άρση δεν την προκαλεί η ανταλλαγή με τον εργάτη – την προκαλεί η ίδια η εργασία μέσα στην παραγωγική διαδικασία. Όμως σαν τέτοια τρέχουσα εργασία είναι κιόλας η ίδια ενσωματωμένη στο κεφάλαιο, συνθετικό του στοιχείο. Αυτή λοιπόν η συντηρητική δύναμη της εργασίας εμφανίζεται σαν δύναμη αυτοδιατήρησης του κεφαλαίου. Ο εργάτης απλά πρόσθεσε νέα εργασία· η παλιά έχει – χάρη στην ύπαρξη του κεφαλαίου – αιώνια ύπαρξη σαν αξία, ολότελα ανεξάρτητη από την υλική της ύπαρξη. Έτσι εμφανίζεται το ζήτημα στο κεφάλαιο και στον εργάτη.) Αν το κεφάλαιο είταν υποχρεωμένο να πληρώνει κι αυτή την άρση, θα έπαυε ακριβώς να είναι κεφάλαιο. Αυτή ανήκει καθαρά στον υλικό ρόλο που η εργασία από τη φύση της έχει στην παραγωγική διαδικασία· ανήκει στην αξία χρήσης της εργασίας. Σαν αξία χρήσης, η εργασία ανήκει όμως στον κεφαλαιοκράτη· στον εργάτη ανήκει απλά σαν ανταλλακτική αξία. Η ζωντανή της ιδιότητα μέσα στην ίδια την παραγωγική διαδικασία, να διατηρεί τον αντικειμενοποιημένο εργάσιμο χρόνο κάνοντάς τον αντικειμενικό τρόπο ύπαρξης ζωντανής εργασίας, δεν αφορά καθόλου τον εργάτη. Αυτή η ιδιοποίηση, που μ' αυτήν η ζωντανή εργασία μετατρέπεται μέσα στην ίδια την παραγωγική διαδικασία το εργαλείο και το υλικό σε σώμα της ψυχής της, και μ' αυτό τον τρόπο τα ανασταίνει εκ νεκρών, βρίσκεται πραγματικά σε αντίθεση με το ότι η εργασία [αποτελεί] πραγματικότητα στο πρόσωπο του εργάτη μονάχα σαν άμεση ζωτικότητα, χωρίς αντικείμενο – και το εργασιακό υλικό και το εργαλείο υπάρχουν για-τον-εαυτό-τους στο κεφάλαιο. (Να ξεναγυρίσουμε σ' αυτό.) Η διαδικασία αξιοποίησης του κεφαλαίου συντελείται μέσα στην απλή παραγωγική διαδικασία και μέσα απ' αυτήν: με την τοποθέτηση της ζωντανής εργασίας στη φυσική της σχέση προς τα υλικά συνθετικά στοιχεία της ύπαρξής της. Αλλά στο μέτρο που η εργασία τοποθετείται σ' αυτή τη σχέση, η σχέση αυτή δεν υπάρχει για τον εαυτό της αλλά για το κεφάλαιο· και η ίδια η εργασία είναι ήδη συνθετικό στοιχείο του κεφαλαίου.

[Ο καπιταλιστής αποκτά δωρεάν την υπερεργασία και την διατήρηση της αξίας του υλικού και του εργαλείου. – Προσθέτοντας μια νέα αξία στην παλιά, η εργασία ταυτόχρονα διατηρεί, διαιωνίζει την τελευταία. – Η διατήρηση των αξιών στο προϊόν δεν κοστίζει τίποτα στο κεφάλαιο.]

35

Βλέπουμε λοιπόν πως ο κεφαλαιοκράτης-μέσα από τη διαδικασία ανταλλαγής με τον εργάτη – πληρώνοντας πραγματικά στον εργάτη το ισοδύναμο του κόστους παραγωγής που περιέχεται στο εργατικό του δυναμικό, δίνοντάς του δηλαδή τα μέσα συντήρησης του εργατικού του δυναμικού, ιδιοποιούμενος όμως τη ζωντανή εργασία – αποκτά δυο πράγματα δωρεάν: πρώτο, την υπερεργασία που αυξάνει την αξία του κεφαλαίου του· δεύτερο όμως, ταυτόχρονα, την ποιότητα της ζωντανής εργασίας, που διατηρεί την υλοποιημένη στα συστατικά μέρη του κεφαλαίου παρωχημένη εργασία κι έτσι

διατηρεί την προηγούμενη αξία του κεφαλαίου. Αυτή όμως η διατήρηση δεν γίνεται με το να *μεγαλώνει* η ζωντανή εργασία την *ποσότητα της αντικειμενοποιημένης εργασίας*, με το να δημιουργεί αξία, αλλά απλά με το να υπάρχει – καθώς προσθέτει νέα ποσότητα εργασίας – σαν *ζωντανή εργασία*, στην καθορισμένη από την παραγωγική διαδικασία εγγενή αναλογία προς το υλικό και το εργαλείο της εργασίας· με την *ποιότητά* της λοιπόν σαν ζωντανή εργασία. Σαν τέτοια όμως ποιότητα αποτελεί και η ίδια συνθετικό στοιχείο της απλής παραγωγικής διαδικασίας και δεν κοστίζει τίποτα στον κεφαλαιοκράτη – όπως ακριβώς το νήμα και το αδράχτι δεν του κοστίζουν τίποτα παραπάνω από την τιμή τους για το γεγονός ότι είναι κι αυτά συνθετικά στοιχεία της παραγωγικής διαδικασίας.

Όταν, για παράδειγμα, οι φάμπρικες κλείνουν σε καιρούς στασιμότητας του εμπορίου κλπ., τότε φαίνεται πραγματικά ότι η μηχανή σκουριάζει και το νήμα είναι άχρηστη σαβούρα – και μάλιστα σαπίζει – μόλις πάψει η σχέση τους προς τη ζωντανή εργασία. Αν ο κεφαλαιοκράτης απασχολεί εργασία μόνο και μόνο για να δημιουργεί υπεραξία – για να δημιουργεί αξία περισσότερο απ' αυτή που υπάρχει – ωστόσο φαίνεται καθαρά, ότι μόλις σταματήσει να απασχολεί εργασία απαξιώνεται και το κεφάλαιο που ήδη κατέχει· ότι λοιπόν η ζωντανή εργασία όχι μόνο προσθέτει νέα αξία, αλλά και με την ίδια την πράξη να προσθέτει μια νέα αξία στην παλιά διατηρεί, διαιωνίζει την τελευταία. (Φαίνεται έτσι ξεκάθαρα, πόσο ανόητη είναι η κατηγορία ενάντια στον Ρικάρντο ότι θεωρεί μόνο το κέρδος και τον μισθό σαν αναγκαία συστατικά μέρη του κόστους παραγωγής, όχι και το μέρος του κεφαλαίου που περιέχεται στην πρώτη ύλη και τα εργαλεία. Στο μέτρο που η αξία που περιέχεται σ' αυτά απλά διατηρείται, δεν πρόκειται για νέο κόστος παραγωγής. Όσο όμως για τις ίδιες αυτές τις ήδη υπαρκτές αξίες, αναλύονται όλες τους πάλι σε αντικειμενοποιημένη εργασία – αναγκαία εργασία και υπερεργασία – μισθό και κέρδος. Το απλά φυσικό υλικό, στο βαθμό που *καμιά* ανθρώπινη εργασία δεν έχει αντικειμενοποιηθεί σ' αυτό, στο βαθμό λοιπόν που είναι απλή ύλη και υπάρχει ανεξάρτητα από την ανθρώπινη εργασία, δεν έχει αξία· γιατί αξία δεν είναι παρά η αντικειμενοποιημένη εργασία· έχει αξία τόσο λίγο, όσο και γενικά τα κοινά στοιχεία της φύσης.) Η διατήρηση του υπαρκτού κεφαλαίου με την εργασία που το αξιοποιεί δεν κοστίζει λοιπόν τίποτα στο κεφάλαιο, και άρα δεν ανήκει στο κόστος παραγωγής· παρόλο που οι ήδη υπαρκτές αξίες διατηρούνται στο προϊόν, και άρα στην ανταλλαγή πρέπει να πάρουν το ισοδύναμό τους. Αλλά η *διατήρηση αυτών των αξιών* στο προϊόν δεν κοστίζει τίποτα στο κεφάλαιο, άρα το κεφάλαιο δεν μπορεί και να την εντάξει στο κόστος παραγωγής. Ούτε και αναπληρώνονται αυτές οι αξίες με την εργασία· γιατί δεν καταναλώνονται, παρά μόνο στον τρόπο ύπαρξής τους που βρίσκεται έξω από την εργασία και είναι γι αυτήν αδιάφορος, στο μέτρο δηλαδή που *καταναλώνεται* (αίρεται) με την εργασία απ' αυτές ακριβώς η *παροδικότητά* τους. Μόνο ο μισθός καταναλώνεται πραγματικά.

[Με την ιδιοποίηση της τρέχουσας εργασίας το κεφάλαιο αποκτά ήδη αξίωση πάνω στην ιδιοποίηση μελλοντικής εργασίας (ιδιοποιείται μελλοντική εργασία).]

Ας γυρίσουμε άλλη μια φορά στο παράδειγμά μας. 100 τάληρα κεφάλαιο, δηλαδή 50 τάληρα πρώτη ύλη, 40 τάληρα εργασίας, 10 τάληρα παραγωγικό 5 εργαλείο. Ο εργάτης ας χρειάζεται 4 ώρες για να δημιουργήσει τα 40 τάληρα, τα αναγκαία μέσα για τη ζωή του, ή το αναγκαίο για τη συντήρησή του μέρος της παραγωγής· η εργάσιμη μέρα του ας είναι 8 ώρες. Έτσι ο κεφαλαιοκράτης εισπράττει πλεόνασμα 4 ωρών δωρεάν· η υπεραξία του είναι ίση με 4 αντικειμενοποιημένες ώρες, 40 τάληρα· ώστε το προϊόν του = 50+10 10 (διατηρημένες, όχι αναπαραγμένες αξίες· που έμειναν σαν αξίες σταθερές, αμετάβλητες) + 40 τάληρα (εργατικός μισθός· αναπαραγμένος, αφού καταναλώθηκε με τη μορφή του μισθού) + 40 τάληρα υπεραξία. *Σύνολο*: 140 τάληρα. Τώρα, απ' αυτά τα 140 τάληρα τα 40 είναι πλεόνασμα. Ο κεφαλαιοκράτης έπρεπε να ζήσει στη διάρκεια της παραγωγής και πριν αρχίσει να 15 παράγει· ας πούμε 20 τάληρα. Αυτά έπρεπε να τα κατέχει εκτός από το κεφάλαιό του των 100 τάληρων· έπρεπε λοιπόν να υπάρχουν ισοδύναμα για αυτά στην κυκλοφορία. (Το πώς δημιουργήθηκαν αυτά δεν μας απασχολεί εδώ.) Το κεφάλαιο προϋποθέτει την κυκλοφορία σαν σταθερό μέγεθος. Τα ισοδύναμα αυτά ξαναδρίσκονται τώρα. Καταναλώνει λοιπόν 20 τάληρα από 20 το κέρδος του. Αυτά περνούν στην απλή κυκλοφορία. Τα 100 τάληρα εντάσσονται κι αυτά στην απλή κυκλοφορία, για να μετατραπούν όμως πάλι σε όρους νέας παραγωγής, 50 τάληρα πρώτη ύλη, 40 τάληρα μέσα διαδίσωσης για εργάτες, 10 τάληρα εργαλεία. Μένει πρόσθετη υπεραξία σαν τέτοια, νεοδημιουργημένη, 20 τάληρων. Αυτή είναι *χρήμα*, αξία που έχει τοποθετη- 25 θεί σαν αρνητικά αυτοτελής απέναντι στην κυκλοφορία. Δεν μπορεί να ανταλλάξει στην κυκλοφορία σαν απλό ισοδύναμο, για να ανταλλάξει αντικείμενα απλής κατανάλωσης, γιατί η κυκλοφορία υποτέθηκε σταθερή. Η αυτοτελής, απατηλή ύπαρξη του χρήματος έχει όμως αρθεί· τώρα πια υπάρχει μόνο για να αξιοποιηθεί· να γίνει δηλαδή κεφάλαιο. Για να γίνει όμως κε- 30 φάλαιο θάπρεπε πάλι να ανταλλαγεί με τα συνθετικά στοιχεία της παραγωγικής διαδικασίας – τα μέσα διαδίσωσης για τους εργάτες, την πρώτη ύλη και το εργαλείο· όλα αυτά αναλύονται σε αντικειμενοποιημένη εργασία, μπορούν να δημιουργηθούν μόνο με ζωντανή εργασία. Άρα το *χρήμα*, στο μέ- 35 τρο που υπάρχει τώρα ήδη *καθαυτό* σαν κεφάλαιο, είναι απλά *αξίωση πάνω σε μελλοντική* (νέα) εργασία. Αντικειμενικά υπάρχει μόνο σαν *χρήμα*. Η υπεραξία, η προσαύξηση της *αντικειμενοποιημένης εργασίας*, στο μέτρο που υπάρχει για-τον-εαυτό-της, είναι *χρήμα*· αλλά το *χρήμα* είναι τώρα *καθαυτό* ήδη κεφάλαιο· σαν τέτοιο, είναι *αξίωση πάνω σε νέα εργασία*. Εδώ το κεφάλαιο ήδη δεν σχετίζεται πια μόνο με την υπαρκτή εργασία, αλλά με μελλον- 40 τική. Και δεν εμφανίζεται πια αναλυμένο στα απλά του στοιχεία μέσα στην παραγωγική διαδικασία, αλλά στο στοιχείο του χρήματος· όχι όμως πια σαν *χρήμα* που αποτελεί απλά την αφηρημένη μορφή του γενικού πλούτου, αλλά σαν *χρήμα* που είναι αξίωση πάνω στην πραγματική δυνατότητα του γενικού πλούτου – στο εργατικό δυναμικό, και μάλιστα το *εργατικό δυναμικό* 45 *στη διαδικασία της γένεσής του*. Σαν τέτοια αξίωση, η υλική του χρηματική ύπαρξη δεν ενδιαφέρει, και μπορεί να αντικατασταθεί με οποιονδήποτε τίτλο. Όπως και ο πιστωτής του δημοσίου, έτσι και κάθε κεφαλαιοκράτης

κατέχει, με τη νεοαποκτημένη του αξία, αξίωση πάνω σε μελλοντική εργασία· και με την ιδιοποίηση της τρέχουσας εργασίας έχει ήδη ιδιοποιηθεί και τη μελλοντική. (Αυτή την πλευρά του κεφαλαίου να την αναπτύξουμε αργότερα. Φαίνεται ήδη εδώ η ιδιότητά του να υπάρχει σαν αξία χωριστά από την υλική του υπόσταση. Αυτό αποτελεί ήδη την βάση της πίστης.) Όστε η συσσώρευση του κεφαλαίου με τη μορφή του χρήματος καθόλου δεν σημαίνει υλική συσσώρευση των υλικών όρων της εργασίας. Αλλά συσσώρευση των τίτλων ιδιοκτησίας πάνω στην εργασία. Σημαίνει ότι η μελλοντική εργασία τοποθετείται σαν *μισθωτή εργασία*, σαν αξία χρήσης για το κεφάλαιο.

10 Για τη νεοδημιουργημένη αξία δεν υπάρχει *ισοδύναμο*: η δυνατότητά του βρίσκεται μόνο στη νέα εργασία.

|44|

Σ' αυτό λοιπόν το παράδειγμα, με απόλυτο χρόνο υπερεργασίας – εργασία 8 ωρών αντί για 4 – δημιουργήθηκε νέα αξία, χρήμα 20 τάληρων, και χρήμα δημιουργημένο ήδη σ' αναφορά προς τη μορφή του σαν κεφαλαίο.

15 (ήδη σαν *τοποθετημένη δυνατότητα* του κεφαλαίου· όχι όπως πριν, που γίνονταν τέτοια μονάχα παύοντας να είναι χρήμα σαν τέτοιο)· που προστέθηκε στις παλιές αξίες, στον υπαρκτό κόσμο του πλούτου.

Αν τώρα διπλασιαστεί η παραγωγική δύναμη, ώστε ο εργάτης να είναι υποχρεωμένος να καταβάλει αντί για 4 ώρες μονάχα 2 ώρες *αναγκαία εργασία*, κι αν λοιπόν ο κεφαλαιοκράτης τον απασχολεί, όπως και πριν, 8 ώρες, τότε ο λογαριασμός είναι: 50 τάληρα υλικό, 20 εργατικός μισθός, 10 εργαλείο δουλειάς· 60 υπεραξία (6 ώρες, προηγούμενα 4). Προσαύξηση της απόλυτης υπεραξίας: 2 ώρες, ή 20 τάληρα. *Σύνολο*: 140 τάληρα (στο προϊόν).

Σύνολο 140 τάληρα, όπως και πριν· απ' αυτά όμως τα 60 υπεραξία· κι απ' αυτά 40, όπως και πριν, για την απόλυτη αύξηση του χρόνου υπερεργασίας, 20 για τη σχετική. Η απλή ανταλλακτική αξία περιέχει όμως, όπως και πριν, μόνο 140 τάληρα. Αυξήθηκαν τώρα απλά και μόνο οι αξίες χρήσης, ή δημιουργήθηκε μια νέα αξία; Προηγούμενα το κεφάλαιο έπρεπε να ξαναρχίσει με 100, για να αυξηθεί πάλι κατά 40%. Τι θα γίνουν τα 20 υπεραξία; Προηγούμενα, το κεφάλαιο έτρωγε 20· του έμενε αξία 20 τάληρων. Τώρα τρώει 20· του μένουν 40. Από την άλλη μεριά, προηγούμενα το κεφάλαιο που εντασσόταν στην παραγωγή έμενε 100· τώρα έγινε 80. Αυτό που κερδήθηκε στη μια πλευρά σε αξία με τον ένα προσδιορισμό χάθηκε στην άλλη σαν αξία με τον άλλο προσδιορισμό. Το πρώτο κεφάλαιο εντάσσεται πάλι στην παραγωγική διαδικασία· παράγει πάλι 20 τάληρα υπεραξία (αφαιρώντας την κατανάλωσή του). Στο τέλος της δεύτερης αυτής πράξης υπάρχει νεοδημιουργημένη αξία χωρίς ισοδύναμο. 20 τάληρα, μαζί με τα πρώτα 40. Ας πάρουμε

τώρα το δεύτερο κεφάλαιο.

50 υλικό, 20 εργατικός μισθός (= 2 ώρες), 10 εργαλείο δουλειάς. Με τις 2 40 ώρες παράγει όμως αξία 8 ωρών, δηλαδή 80 τάληρα (απ' αυτά 20 για έξοδα παραγωγής). Μένουν 60, καθώς τα 20 απλά αναπαράγουν τον μισθό (άρα εξαφανίστηκαν με τη μορφή του μισθού). $60+60=120$. Στο τέλος της δεύτερης αυτής πράξης, 20 τάληρα καταναλώνονται, μένουν 20 υπεραξία· μαζί με τα πρώτα 60. Στην τρίτη πράξη το πρώτο [κεφάλαιο] έχει 60, το δεύτερο 80· 45 στην τέταρτη [πράξη] το πρώτο έχει 80, το δεύτερο 100. Όσο μειώθηκε η ανταλλακτική αξία του πρώτου κεφαλαίου σαν παραγωγικού κεφαλαίου, άλλο τόσο αυτό αυξήθηκε σαν αξία.

Ας υποθέσουμε πως και τα δυο κεφάλαια είχαν σε θέση να χρησιμοποιηθούν σαν κεφάλαιο μαζί με το πλεόνασμά τους· ότι δηλαδή μπορούσαν να 50 ανταλλάξουν το πλεόνασμά τους με νέα ζωντανή εργασία. Προκύπτει λοι-

πόν ο ακόλουθος λογαριασμός (αφήνοντας καταμέρος την κατανάλωση): το πρώτο κεφάλαιο παράγει 40%· το δεύτερο 60%. Τα 40% του 140 είναι 56· τα 60% του 140 (δηλαδή 80 κεφάλαιο, 60 υπεραξία) είναι 84. Το συνολικό προϊόν στην πρώτη περίπτωση είναι $140+56=196$ · στη δεύτερη $140+84=224$. Όστε στη δεύτερη περίπτωση η απόλυτη υπεραξία είναι ανώ- 5
τερη κατά 28. Το πρώτο κεφάλαιο έχει 40 τάληρα για να αγοράσει καινούριο χρόνο εργασίας· η αξία της ώρας εργασίας υποτέθηκε 10 τάληρα· ώστε με 40 τάληρα αγοράζει 4 νέες ώρες εργασίας, που του παράγουν 80 (απ' αυτά 40 αναπληρώνουν τον μισθό) (του δίνουν δηλαδή 8 ώρες εργασίας). Στο τέλος ήταν $140+80$ (δηλαδή αναπαραγωγή του κεφαλαίου των 100· υπεραξία 40, 10 ή αναπαραγωγή των 140· τα πρώτα 100 τάληρα αναπαράγονται σαν 140· τα δεύτερα 40 (αφού ξοδεύονται αποκλειστικά για ν' αγοράσουν νέα εργασία, άρα δεν αναπληρώνουν απλά καμιά αξία – υπόθεση άλλωστε αδύνατη) παράγουν 80. $140+80=220$. Το δεύτερο κεφάλαιο είναι 140· τα 80 παράγουν 40· ή, τα 80 τάληρα αναπαράγονται σαν 120· όμως τα υπόλοιπα 60 αναπα- 15
ράγονται (αφού ξοδεύονται καθαρά για να αγοράσουν εργασία και άρα δεν αναπληρώνουν απλά καμιά αξία, παρά αναπαράγουν μόνα τους τον εαυτό τους και δημιουργούν το πλεόνασμα) σαν 180· ώστε $120+120=240$. (Παράγει 40 τάληρα περισσότερο από το πρώτο κεφάλαιο, ακριβώς τον χρόνο υπερεργασίας 2 ωρών· γιατί το πρώτο είναι χρόνος υπερεργασίας 2 ωρών, 20 που υποθέσαμε και στην περίπτωση του πρώτου κεφαλαίου). Αποτέλεσμα λοιπόν: μεγαλύτερη ανταλλακτική αξία, γιατί αντικειμενοποιήθηκε περισσότερη εργασία· 2 ώρες περισσότερη υπερεργασία.

- [45] Να παρατηρηθεί εδώ και κάτι άλλο: 140 τάληρα προς 40% δίνουν 56· κεφάλαιο και τόκος μαζί = $140+56=196$ · εμείς όμως βρήκαμε 220· σύμφωνα 25
μ' αυτό, ο τόκος των 140 θα ήταν όχι 56 αλλά 84· που θα σήμαινε 60% στα 140 ($140:84=100:x$ · $x=\frac{8400}{140}=60$). Όμοια και στη δεύτερη περίπτωση: 140 προς 60% = 84· κεφάλαιο και τόκος = $140+84=224$ · βρίσκουμε όμως 240· άρα ο τόκος των 140 θα ήταν όχι 84 αλλά 100· ($140+100=240$)· δηλαδή ποσοστό ($140:100=100:x$ · $x=\frac{10000}{140}$) $70\frac{1}{7}\%$. Από πού βγαίνει τώρα αυτό; 30
(Στην πρώτη περίπτωση 60% αντί 40· στη δεύτερη $70\frac{1}{7}\%$ αντί 60%.) Στην πρώτη περίπτωση 60 αντί 40, δηλαδή 20% παραπάνω· στη δεύτερη περίπτωση $70\frac{1}{7}\%$ αντί 60, άρα $10\frac{1}{7}\%$ παραπάνω. Γιατί λοιπόν, πρώτο, η ανομοιότητα των δυο περιπτώσεων και, δεύτερο, η διαφορά στην κάθε περίπτωση ξεχωριστά; 35

Στην πρώτη περίπτωση το αρχικό κεφάλαιο ήταν $100 = 60$ (υλικό και εργαλείο δουλειάς) και 40 εργασία· $\frac{2}{5}$ εργασία, $\frac{3}{5}$ (υλικό). Τα πρώτα $\frac{3}{5}$ δε δίνουν καθόλου τόκο· τα τελευταία $\frac{2}{5}$ δίνουν 100%. Λογαριάζοντας όμως με δόση το συνολικό κεφάλαιο, αυτό αυξήθηκε μόνο κατά 40%· $\frac{2}{5}$ του $100=40$. Τα 100% πάνω στο 40 δίνουν όμως μόνο 40% πάνω στο συνολικό 100· αύξη- 40
ση δηλαδή του συνόλου κατά $\frac{2}{5}$. Αν τώρα από το νεοπροστεθειμένο κεφάλαιο των 40 πάλι μόνο τα $\frac{2}{5}$ αυξάνονταν κατά 100%, αυτό θα σήμαινε αύξηση του συνόλου κατά 16. $40+16=56$. Αυτά μαζί με τα $140=196$ · πράγμα που είναι τότε πραγματικά 40% πάνω στο 156, κεφάλαιο και τόκοι μαζί. Το 40 αυξημένο κατά 100%, διπλασιασμένο, είναι 80· τα $\frac{2}{5}$ του 40 αυξημένα κατά 45
100% είναι 16. Από τα 80, 40 αναπληρώνουν το κεφάλαιο, 40 είναι κέρδος. Λογαριάζουμε λοιπόν: $100κ. + 40$ τόκος + $40κ. + 40τ. = 220$ · δηλαδή κεφάλαιο 140 με τόκο 80· αν όμως λογαριάζαμε: $100κ. + 40τ. + 40κ. + 16τ. = 196$ · δηλαδή κεφάλαιο 140 με τόκο 56.

Λογαριάσαμε πάρα πολύ τόκο, 24 πάνω σε κεφάλαιο 40· αλλά $24=\frac{3}{5}$ του 50

40 ($3 \times 8 = 24$)· δηλαδή εκτός από το αρχικό κεφάλαιο μόνο τα $\frac{2}{5}$ του κεφαλαίου αυξήθηκαν κατά 100%· το συνολικό λοιπόν κεφάλαιο αυξήθηκε μόνο κατά $\frac{2}{5}$, δηλαδή 16 τάληρα. Ο υπολογισμός του τόκου είναι υπερβολικός κατά 24 τάληρα στα 40 (κατά 100% στα $\frac{3}{5}$ του κεφαλαίου)· 24 στα 24 είναι 100% στα 3×8 ($\frac{3}{5}$ του 40). Αλλά στο συνολικό ποσό των 140 αναλογούν 60% αντί 40· δηλαδή στα 40 υπολογίστηκαν 24 παραπάνω ($\frac{3}{5}$)· 24 στα 40 είναι 60%. Έτσι σε κεφάλαιο 40 υπολογίστηκαν 60% παραπάνω ($60 = \frac{3}{5}$ του 100). Αλλά στα 140, τα 24 που υπολογίσαμε παραπάνω (αυτή είναι η διαφορά ανάμεσα σε 220 και 196) δεν είναι παρά $\frac{1}{5}$ του 100 και $\frac{1}{12}$ του 100 παραπάνω· $\frac{1}{5}$ του 100 = 20%· $\frac{1}{12}$ του 100 είναι $8\frac{1}{12}\%$ ή $8\frac{1}{3}\%$ · συνολικά λοιπόν $28\frac{1}{3}\%$ παραπάνω. Στο σύνολο λοιπόν δεν είναι – όπως στα 40 – 60% παραπάνω, παρά μόνο $28\frac{1}{3}\%$ παραπάνω· πράγμα που σημαίνει διαφορά $32\frac{1}{3}\%$, ανάλογα με το αν τα 24 παραπάνω τάληρα υπολογιστούν πάνω στα 40 ή στα 140 κεφάλαιο. Όμοια και στο άλλο παράδειγμα.

15 Στα πρώτα 80 που παράγουν 120, τα 50+10 απλά αναπληρώθηκαν· αλλά τα 20 αναπαρήγαγαν το τριπλάσιό τους, 60· (20 αναπαραγωγή, 40 πλεόνασμα).
 Ώρες εργασίας
 Αν τα 20 δημιουργούν ... 60, την τριπλάσια αξία τους,
 τα 60 δημιουργούν ... 180.

20 [Σύγκριση κέρδους και υπεραξίας. Λάθος υπολογισμός του Κάρεϋ.]

Δεν χρειάζεται να σταθούμε άλλο σ' αυτό τον εκνευριστικότερο υπολογισμό. Η ουσία είναι απλά η ακόλουθη: Αν, όπως στο πρώτο μας παράδειγμα, $\frac{3}{5}$ (60 του 100) είναι υλικό και εργαλείο, $\frac{2}{5}$ εργατικός μισθός (40) και το κεφάλαιο έδωσε κέρδος 40%, τότε το κεφάλαιο είναι τελικά 140 (αυτά τα 40% κέρδος ισοδυναμούν με το ότι ο κεφαλαιοκράτης με 6 αναγκαίες ώρες εργασίας έβαλε τους εργάτες και δούλεψαν 12, άρα κέρδισε 100% πάνω στον αναγκαίο εργάσιμο χρόνο). Αν τώρα τα 40 τάληρα που κέρδισε λειτουργούσαν πάλι σαν κεφάλαιο κάτω από τις ίδιες προϋποθέσεις – και στο σημείο που βρισκόμαστε οι προϋποθέσεις ακόμα δεν άλλαξαν – τότε από τα 40 τάληρα πρέπει πάλι τα $\frac{3}{5}$, δηλαδή 24 τάληρα, να χρησιμοποιηθούν για υλικό και εργαλείο, και τα $\frac{2}{5}$ για εργασία· ώστε και τότε να διπλασιαστεί μόνο ο εργατικός μισθός, από 16 τάληρα σε 32, δηλαδή 16 για αναπαραγωγή και 16 υπερεργασία· συνολικά λοιπόν στο τέλος της παραγωγής $40 + 16 = 56$, ή 40%. Το συνολικό λοιπόν κεφάλαιο των 140 θα είχε, κάτω από τις ίδιες συνθήκες, προϊόν 196. Δεν πρέπει να υποτεθεί, όπως στα περισσότερα οικονομικά συγγράμματα, ότι τα 40 τάληρα ξοδεύονται αποκλειστικά για εργατικό μισθό, για να αγοράσουν ζωντανή εργασία, και άρα στο τέλος της παραγωγής αποδίνουν 80 τάληρα.

[IV-1]

(Αν ειπωθεί: ένα κεφάλαιο 100 αποφέρει 10% σε μια ορισμένη περίοδο, 5% σε μιαν άλλη, τότε δεν υπάρχει μεγαλύτερο λάθος από το συμπέρασμα – όπως των Κάρειν και Σία – ότι στην πρώτη περίπτωση το μερίδιο του κεφαλαίου στην παραγωγή ήταν $\frac{1}{10}$, άρα της εργασίας μόνο $\frac{9}{10}$: ότι στη δεύτερη περίπτωση το μερίδιο του κεφαλαίου ήταν μόνο $\frac{1}{20}$, άρα της εργασίας $\frac{19}{20}$.⁵ ότι λοιπόν εκεί το ποσοστό του κέρδους πέφτει και της εργασίας ανεβαίνει. Από τη σκοπιά του κεφαλαίου – που με κανένα τρόπο δεν συνειδητοποιεί τη φύση της αξιοποιητικής του διαδικασίας, και που μόνο στις κρίσεις έχει συμφέρον να αποκτήσει τέτοια συνείδηση – το κέρδος 10% πάνω σ' ένα κεφάλαιο των 100 θεωρείται βέβαια σαν αύξηση των αξιουσυστατικών μερών¹⁰ αυτού του κεφαλαίου – του υλικού, του εργαλείου, του εργατικού μισθού – ομοιόμορφα κατά 10%, σαν να αυξήθηκε δηλαδή το κεφάλαιο σαν ποσό αξίας 100 τάληρων, σαν αυτό το πλήθος μιας ορισμένης μονάδας αξιών. Στην πραγματικότητα όμως το ερώτημα είναι: 1) ποια ήταν η αμοιβαία σχέση των συστατικών του κεφαλαίου, και 2) πόση υπερεργασία αγόρασε το¹⁵ κεφάλαιο με τον μισθό – με τις αντικειμενοποιημένες στον μισθό ώρες εργασίας. Αν γνωρίζω το συνολικό ποσό του κεφαλαίου, την αμοιβαία σχέση των αξιουσυστατικών του μερών (στην πράξη, θάπρεπε να ξέρω ποιο ποσοστό του παραγωγικού εργαλείου φθείρεται μέσα στην παραγωγική διαδικασία, δηλαδή πραγματικά εντάσσεται σ' αυτή) και το κέρδος, τότε γνωρίζω²⁰ πόση υπερεργασία δημιουργήθηκε. Αν το κεφάλαιο αποτελούνταν κατά τα $\frac{3}{5}$ από υλικό (που εδώ για ευκολία υποθέτουμε ότι γίνεται ολόκληρο υλικό της παραγωγής, καταναλώνεται δηλαδή ολόκληρο παραγωγικά), δηλαδή 60 τάληρα, και εργατικό μισθό 40, και αν το κέρδος των 100 τάληρων είναι 10, τότε η εργασία που αγοράστηκε με 40 τάληρα αντικειμενοποιημένου εργασι-²⁵ μου χρόνου δημιούργησε μέσα στην παραγωγική διαδικασία 50 τάληρα αντικειμενοποιημένη εργασία, δούλεψε δηλαδή χρόνο υπερεργασίας ή δημιούργησε υπεραξία $25\% = \frac{1}{4}$ του αναγκαίου εργασιμου χρόνου. Αν λοιπόν ο εργάτης δουλεύει 12 ώρες την ημέρα, δούλεψε 3 ώρες χρόνο υπερεργασίας: και ο αναγκαίος εργασιμος χρόνος του για να διατηρηθεί στη ζωή μιαν³⁰ ημέρα ήταν 9 ώρες εργασίας. Η νέα αξία που δημιουργήθηκε στην παραγωγή είναι βέβαια μόνο 10 τάληρα, αλλά σύμφωνα με την πραγματική αναλογία τα 10 αυτά τάληρα πρέπει να υπολογιστούν πάνω στα 40, όχι πάνω στα 100. Τα 60 τάληρα αξία δε δημιούργησαν καμιά νέα αξία: αξία δημιούργησε η ημέρα εργασίας. Όστε ο εργάτης αύξησε το κεφάλαιο που ανταλλάχθηκε³⁵ με εργατικό δυναμικό κατά 25%, όχι κατά 10%. Το συνολικό κεφάλαιο προσauξήθηκε κατά 10%. Το 10 είναι 25% στα 40: δεν είναι παρά 10% στα 100. Όστε το ποσοστό κέρδους του κεφαλαίου καθόλου δεν εκφράζει την αναλογία που η ζωντανή εργασία αυξάνει την αντικειμενοποιημένη: γιατί η αύξηση αυτή είναι απλά = με το πλεόνασμα που ο εργάτης παράγει πάνω από⁴⁰ τον εργατικό του μισθό, δηλαδή = με τον χρόνο που δουλεύει παραπάνω απ' όσο θα χρειαζόταν να δουλεύει για να παράγει τον εργατικό του μισθό. Αν στο πιο πάνω παράδειγμα ο εργάτης δεν ήταν εργάτης του καπιταλιστή, κι αν η σχέση του προς τις αξίες χρήσης που περιέχονται στα 100 τάληρα δεν ήταν σχέση προς κεφάλαιο αλλά απλά προς αντικειμενικούς όρους της ερ-⁴⁵ γασίας του, τότε πριν ξαναρχίσει την παραγωγική διαδικασία θα είχε 40 τάληρα εφόδια που κατανάλωσε στη διάρκεια της εργασιμης μέρας, 60 τάληρα εργαλείο και υλικό. Θα δούλευε μόνο $\frac{3}{4}$ της ημέρας, 9 ώρες: και το προϊόν του στο τέλος της ημέρας δε θάταν 110 τάληρα αλλά 100, που θα τα αντάλλαζε πάλι στις παραπάνω αναλογίες και θα ξανάρχιζε πάντα τη διαδι-⁵⁰

5 κασία. Αλλά θα δούλευε και 3 ώρες λιγότερο· θα εξοικονομούσε δηλαδή 25% υπερεργασία = 25% υπεραξία πάνω στην ανταλλαγή που θα είχε κάνει ανάμεσα σε 40 τάληρα εφόδια και τον εργάσιμο χρόνο του· κι αν κάποτε εργαζόταν 3 ώρες περισσότερο επειδή είχε μπροστά του έτοιμο υλικό και
 10 εργαλείο, δε θα του περνούσε απ' το μυαλό να πει πως δημιούργησε νέο όφελος 10%, αλλά 25%· γιατί θα μπορούσε να αγοράσει $\frac{1}{4}$ περισσότερα εφόδια· 50 ταλήρων αντί 40· και μόνο τα εφόδια θα είχαν αξία γι αυτόν, αφού θα ενδιαφερόταν μόνο για την αξία χρήσης. Στην ανταπάτη ότι το νέο
 15 όφελος δεν δημιουργείται με την ανταλλαγή των αντικειμενοποιημένων στα 40 τάληρα 9 ωρών εργασίας με 12 ζωντανές, με τη δημιουργία δηλαδή μιας υπεραξίας 25% πάνω σ' αυτό το τμήμα, αλλά ότι το συνολικό κεφάλαιο αυξήθηκε ομοιόμορφα κατά 10% – 10% στα 60 είναι 6, και στα 40 είναι 4 –
 20 βασίζεται ο *ανατοκισμός* του διαδόχου Δρ. Πράις, που οδήγησε τον θεόπνευστο Πιττ στη βλακεία του *χρεωλυτικού του κεφαλαίου*. Η ταυτότητα ανάμεσα στο πρόσθετο όφελος και τον χρόνο υπερεργασίας – απόλυτο και
 25 σχετικό – τοποθετεί ένα ποιοτικό όριο στη συσσώρευση του κεφαλαίου: την *εργάσιμη μέρα*, τον χρόνο που το εργατικό δυναμικό του εργάτη μπορεί να δρα μέσα σε 24 ώρες – τον βαθμό εξέλιξης της παραγωγικής δύναμης – και τον πληθυσμό, που εκφράζει τον αριθμό των ταυτόχρονων εργασιμων ημερών κλπ. Αν, αντίθετα, το πρόσθετο όφελος θεωρηθεί απλά και μόνο σαν
 30 τόκος – δηλαδή σαν σχέση όπου το κεφάλαιο αυξάνεται με κάποια φανταστική ταχυδακτυλουργία, τότε το όριο είναι μόνο ποσοτικό· και τότε δεν βλέπει κανείς καθόλου το λόγο, γιατί το κεφάλαιο να μη μετατρέψει κάθε δεύτερη μέρα τους τόκους ξανά σε κεφάλαιο, δημιουργώντας έτσι τόκο από
 35 τον τόκο του σε ατέλειωτη γεωμετρική πρόοδο. Το *αδύνατο* του πολλαπλασιασμού του τόκου κατά Πράις το είδαν οι οικονομολόγοι στην πράξη· ποτέ όμως δεν ανακάλυψαν το χοντροκομμένο λάθος που κρύβεται σ' αυτή την αντίληψη.

30 [Ο κεφαλαιοκράτης, που δεν πληρώνει τον εργάτη για τη διατήρηση της παλιάς αξίας, απαιτεί και αμοιβή για την άδεια που δίνει στον εργάτη να διατηρεί το παλιό κεφάλαιο. – Υπεραξία και κέρδος κλπ. – Διαφορά ανάμεσα στην κατανάλωση του εργαλείου και του μισθού. Το εργαλείο καταναλώνεται μέσα στην παραγωγική διαδικασία, ο μισθός έξω απ' αυτήν.]

40 Από τα 110 τάληρα που προκύπτουν στο τέλος της παραγωγής, 60 τάληρα (υλικό και εργαλείο) έμειναν σαν αξίες απόλυτα αμετάβλητα. Ο εργάτης δεν τους πήρε και δεν τους πρόσθεσε τίποτα. Το ότι διατηρεί για το κεφάλαιο την αντικειμενοποιημένη εργασία δωρεάν, με το γεγονός και μόνο ότι η
 45 γασία του είναι ζωντανή εργασία, αυτό ωστόσο εμφανίζεται από τη σκοπιά του καπιταλιστή σαν νάπρεπε να του πληρώσει κιόλας και την άδεια που αυτός, ο κεφαλαιοκράτης, δίνει στον εργάτη για ναρθεί σαν εργασία στην κατάλληλη σχέση προς τα αντικειμενοποιημένα συνθετικά στοιχεία – τους αντικειμενικούς όρους. Όσο τώρα για τα υπόλοιπα 50 τάληρα, 40 τάληρα
 50 απ' αυτά αντιπροσωπεύουν όχι απλή διατήρηση αλλά *πραγματική αναπαραγωγή*, γιατί το κεφάλαιο τα αλλοτρίωσε με τη μορφή του μισθού και ο

εργάτης τα κατανάλωσε: 10 τάληρα αντιπροσωπεύουν την παραγωγή πέρα από την αναπαραγωγή, δηλαδή $\frac{1}{4}$ υπερεργασία (3 ωρών). Προϊόν της παραγωγικής διαδικασίας είναι μόνο αυτά τα 50 τάληρα. Αν λοιπόν ο εργάτης, όπως λαθεμένα υποστηρίζεται, μοιραζόταν το προϊόν με τον κεφαλαιοκράτη έτσι ώστε να παίρνει $\frac{9}{10}$, δε θάπρεπε να πάρει 40 τάληρα (και αυτά τα πήρε 5 προκαταβολικά, σ' αντάλλαγμα τα αναπαρήγαγε: στην πραγματικότητα λοιπόν τα ξεπλήρωσε ολότελα στο κεφάλαιο – κι ακόμα, του διατήρησε δωρεάν την ήδη υπαρκτή αξία), που είναι μόνο $\frac{8}{10}$: θάπρεπε να πάρει 45, αφήνοντας μόνο 5 για το κεφάλαιο. Στο τέλος λοιπόν ο κεφαλαιοκράτης θα είχε μόνο 65 τάληρα σαν προϊόν της παραγωγικής διαδικασίας, που την άρχισε με 100 10 τάληρα. Όμως από τα αναπαραγμένα 40 τάληρα ο εργάτης δεν παίρνει τίποτα, ούτε από τα 10 τάληρα υπεραξία. Αν τα 40 αναπαραγμένα τάληρα θεωρηθούν πως είναι προορισμένα να χρησιμεύσουν και πάλι σαν μισθός, δηλαδή να χρησιμεύσουν πάλι στο κεφάλαιο για να αγοράσει ζωντανή εργασία, τότε – αν πρόκειται να γίνει λόγος για αναλογία – το μόνο που μπορεί 15 να ειπωθεί είναι πως η αντικειμενοποιημένη εργασία 9 ωρών (40 τάληρα) αγοράζει ζωντανή εργασία 12 ωρών (50 τάληρα) και δημιουργεί έτσι μια υπεραξία 25% πάνω στο πραγματικό προϊόν (που ενμέρει αναπαράγεται σαν κονδύλι για τον εργατικό μισθό, ενμέρει παράγεται για πρώτη φορά σαν υπεραξία) της αξιοποιητικής διαδικασίας. 20

Το αρχικό κεφάλαιο των 100 ήταν:

όροι εργασίας	εργαλείο	μισθωτή εργασία
------------------	----------	--------------------

50 — 10 — 40. Πρόσθετο όφελος που παράχθηκε, 25
10 τάληρα. (25% χρόνος υπερεργασίας). Συνολικά 110 τάληρα. 25

Ας υποθέσουμε τώρα πως ήταν:

60	—	20	—	20.
----	---	----	---	-----

Το αποτέλεσμα ας είναι 110 τάλη- 30
ρα: έτσι, ο κοινός οικονομολόγος, και ο ακόμα κοινότερος κεφαλαιοκράτης, υποστηρίζουν ότι παράχθηκε 10% ομοιόμορφα απ' όλα τα μέρη του κεφαλαίου. Πάλι, τα 80 τάληρα κεφαλαίου απλά θα είχαν διατηρηθεί: καμιά μεταβολή στην αξία τους. Μόνο τα 20 τάληρα θα είχαν ανταλλαγή με 30: 35
ώστε η υπερεργασία θα είχε αυξηθεί κατά 50%, όχι όπως πριν κατά 25%.

Ας πάρουμε την τρίτη περίπτωση:

100:	70	—	20	—	10.
------	----	---	----	---	-----

Αποτέλεσμα 110. Όστε η αμετάβλη-
τη αξία είναι 90. Το νέο προϊόν είναι 20: ώστε υπεραξία ή χρόνος υπερερ-
γασίας 100%. Έχουμε εδώ τρεις περιπτώσεις όπου το κέρδος του συνολι-
κού κεφαλαίου είναι πάντα 10, αλλά στην πρώτη περίπτωση η νέα αξία 40
που δημιουργήθηκε είναι 25% της αντικειμενοποιημένης εργασίας που δα-
πανήθηκε για ν' αγοραστεί η ζωντανή, στη δεύτερη περίπτωση 50%, στην
τρίτη 100%.

Ο διάβολος να πάρει αυτούς τους καταραμένους λάθος λογαριασμούς.
Αλλά δεν πειράζει: ας ξαναρχίσουμε. 45

Στην πρώτη περίπτωση είχαμε:

αμετάβλητη αξία	μισθωτή εργασία	υπεραξία	σύνολο
60	40	10	110.

Υποθέτουμε πάντα την εργάσιμη μέρα = 12 ώρες. (Θα μπορούσαμε και να υποθέσουμε ότι η εργάσιμη μέρα αυξάνεται, πχ. ότι προηγούμενα είταν μόνο x ώρες αλλά τώρα $x + \beta$ ώρες, με την παραγωγική δύναμη αμετάβλητη ή να θεωρήσουμε και τους δυο παράγοντες σαν μεταβλητούς.)

	ώρες	τάληρα	
5	12	50	
	Αν ο εργάτης παράγει σε	1 ώρα	$4 \frac{1}{6}$ τάληρα
	τότε σε	$9 \frac{3}{5}$ ώρες	40 τάληρα σε 12 ώρες
	τότε σε	$2 \frac{2}{5}$ ώρες	10 τάληρα 50 τάληρα.

10 Ὡστε η αναγκαία εργασία του εργάτη είναι $9 \frac{3}{5}$ ώρες (40 τάληρα)· άρα η υπερεργασία $2 \frac{2}{5}$ ώρες (αξία 10 ταλήρων). $2 \frac{2}{5}$ ώρες είναι το $\frac{1}{5}$ της εργάσιμης μέρας. Η υπερεργασία του εργάτη είναι $\frac{1}{5}$ της ημέρας, άρα είναι = με την αξία 10 ταλήρων. Αν τώρα θεωρήσουμε αυτές τις $2 \frac{2}{5}$ ώρες σαν ποσοστό που

15 ωρών που αντάλλαξε με τη ζωντανή εργασία, τότε $2 \frac{2}{5} : 9 \frac{3}{5} = \frac{12}{5} : \frac{48}{5}$, δηλαδή = $12:48 = 1:4$. Άρα $\frac{1}{4}$ του κεφαλαίου = 25% απ' αυτό. Όμοια, 10 τάληρα : 40 τάληρα = $1:4 = 25\%$.

Ας συνοψίσουμε τώρα το όλο αποτέλεσμα:

20	1η περίπτωση κεφάλαιο	αρχικό κεφάλαιο	αμετάβλητη αξία	αξία που αναπαράχθηκε για μισθό	υπεραξία της παραγωγής	σύνολο	χρόνος υπερ-εργασίας και υπεραξία	% της ανταλλαγμένης αντικειμενοποιημένης εργασίας
		100 τάληρα	60 τάληρα	40 τάληρα	10 τάληρα	110 τάληρα	$2 \frac{2}{5}$ ώρες ή 10 τάληρα	25%

25 (Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι το εργαλείο δουλειάς, η αξία του, πρέπει να αναπαράχθει και όχι απλά να αναπληρωθεί· μια και πραγματικά φθείρεται, καταναλώνεται στην παραγωγή. Αυτό να το εξετάσουμε στο *πάγιο κεφάλαιο*. Στην πραγματικότητα η αξία του εργαλείου μεταφέρεται στην αξία του υλικού· σαν αντικειμενοποιημένη εργασία απλά αλλάζει μορφή. Αν στο

30 πιο πάνω παράδειγμα η αξία του υλικού ήταν 50 και του εργαλείου 10, τώρα που το εργαλείο φθάρηκε κατά 5 η αξία του υλικού είναι 55 και του εργαλείου 5· αν εξαφανιστεί ολότελα, τότε η αξία του υλικού έφτασε 60. Αυτό είναι στοιχείο της απλής παραγωγικής διαδικασίας. Το εργαλείο δεν καταναλώθηκε, όπως ο μισθός, *έξω από την παραγωγική διαδικασία*.)

35 Ας έρθουμε τώρα στη δεύτερη υπόθεση:

	αρχικό κεφάλαιο	αμετάβλητη αξία	αξία που αναπαράχθηκε για μισθό	υπεραξία της παραγωγής	σύνολο
	100	80	20	10 τάληρα	110 τάληρα.

40 Αν ο εργάτης σε 12 ώρες παράγει 30 τάληρα, τότε σε 1 ώρα $2 \frac{2}{5}$ τάληρα, άρα σε 8 ώρες 20 τάληρα· ώστε σε 4 ώρες 10 τάληρα. Τα 10 τάληρα είναι 50% στα 20 τάληρα· όμοια οι 4 ώρες στις 8 ώρες· η υπεραξία = 4 ώρες, $\frac{1}{3}$ της ημέρας ή 10 τάληρα υπεραξία.

Άρα:

2η περίπτωση	αρχικό κεφάλαιο	αμετάβλητη αξία	αξία που αναπαράχθηκε για μισθό	υπεραξία της παραγωγής	σύνολο	χρόνος υπερ-αξίας και υπεραξία 4 ώρες	% πάνω στο κεφάλαιο
	100	80	20 8 ώρες	10 τάληρα	110	10 τάληρα	50%

Στην πρώτη περίπτωση, όπως και στη δεύτερη, το κέρδος πάνω στο συνολικό κεφάλαιο των 100 = 10%, αλλά στην πρώτη περίπτωση η πραγματική υπεραξία που αποκτά το κεφάλαιο στην παραγωγική διαδικασία είναι 25%, 10 στη δεύτερη 50%.

{Οι προϋποθέσεις της δεύτερης περίπτωσης είναι καθαυτές εξίσου δυνατές όσο και της πρώτης. Συσχετισμένες όμως μεταξύ τους, στη δεύτερη περίπτωση εμφανίζονται παράλογες. Το υλικό και το εργαλείο ανέδηκαν από 60 σε 80 τάληρα, η παραγωγικότητα της εργασίας έπεσε από 4 $\frac{1}{6}$ τάληρα την 15 ώρα σε 2 $\frac{1}{6}$ τάληρα, και η υπεραξία αυξήθηκε κατά 100%. (Αν όμως υποθέσουμε ότι η μεγαλύτερη δαπάνη για μισθό στην πρώτη περίπτωση εκφράζει περισσότερες ημέρες εργασίας και στη δεύτερη περίπτωση λιγότερες, τότε η προϋπόθεση είναι σωστή.) Το ότι μειώθηκε ο αναγκαίος εργατικός μισθός, δηλαδή η αξία της εργασίας εκφρασμένη σε τάληρα, θα ήταν – καθαυτό – 20 αδιάφορο. Είτε η αξία μιας ώρας εργασίας εκφράζεται σε 2 είτε σε 4 τάληρα, στην πρώτη όπως και στη δεύτερη περίπτωση το προϊόν 12 ωρών εργασίας ανταλλάσσεται (στην κυκλοφορία) με 12 ώρες εργασίας, και στις δυο περιπτώσεις η υπερεργασία εμφανίζεται σαν υπεραξία. Ο παραλογισμός της προϋπόθεσης προέρχεται από το ότι 1) ορίσαμε σαν ανώτατο όριο του 25 εργάσιμου χρόνου τις 12 ώρες· άρα δεν μπορούμε να αυξομειώσουμε τον αριθμό των ημερών εργασίας· 2) όσο περισσότερο αυξάνουμε το κεφάλαιο από τη μια πλευρά, τόσο πιο πολύ μειώνουμε όχι μόνο τον αναγκαίο χρόνο εργασίας αλλά αναγκαστικά και την αξία του· ενώ η αξία μένει η ίδια. Στη δεύτερη περίπτωση θάπρεπε, αντίθετα, να αυξηθεί η τιμή. Το ότι ο εργάτης 30 μπορεί να ζήσει με λιγότερη εργασία, δηλαδή το ότι στις ίδιες ώρες παράγει περισσότερα, θάπρεπε να φανεί όχι στη μείωση των ταλήρων που δίνονται για κάθε ώρα αναγκαίας εργασίας αλλά στον αριθμό των αναγκαίων ωρών 35 εργασίας. Αν πχ. ο εργάτης παίρνει 4 $\frac{1}{6}$ τάληρα, όπως στο πρώτο παράδειγμα, αλλά η αξία χρήσης αυτής της αξίας – που πρέπει να είναι σταθερή για 35 να εκφράζει αξία (και όχι τιμή) – πολλαπλασιαζόταν τόσο που να μη χρειάζεται πια 9 $\frac{3}{5}$ ώρες, όπως στην πρώτη περίπτωση, αλλά μόνο 4 ώρες για την παραγωγή του ζωντανού εργατικού του δυναμικού, τότε αυτό θάπρεπε να εκφραστεί στο πλεόνασμα της αξίας. Εδώ όμως, με τον τρόπο που τοποθετήσαμε τους όρους, έχουμε μεταβλητή την «αμετάβλητη αξία» και αμετάβλη- 40 το το 10%, που εδώ είναι σταθερό σαν προσθήκη στην αναπαραγωγική εργασία παρόλο που εκφράζει διαφορετικά ποσοστά της τελευταίας. Στην πρώτη περίπτωση η αμετάβλητη αξία είναι μικρότερη απ' όσο στη δεύτερη, ενώ το συνολικό προϊόν της εργασίας είναι μεγαλύτερο· καθώς όταν ένα συστατικό μέρος του 100 είναι μικρότερο το άλλο πρέπει να είναι μεγαλύτερο· καθώς, ταυτόχρονα, ο απόλυτος χρόνος εργασίας παραμένει σταθερά 45 καθορισμένος· καθώς, παραπέρα, το συνολικό προϊόν της εργασίας μειώνει-

ται όσο αυξάνεται η «αμετάβλητη αξία» και αυξάνεται με τη μείωσή της, άρα ο ίδιος χρόνος εργασίας μάς δίνει λιγότερο (απόλυτα) εργασιακό προϊόν όσο χρησιμοποιείται περισσότερο κεφάλαιο. Τώρα, αυτό θάταν ολότελα σωστό, γιατί όταν από ένα δοσμένο ποσό, πχ. 100, ξοδεύεται μεγαλύτερο
 5 μέρος σε «αμετάβλητη αξία», λιγότερο μπορεί να ξοδευτεί για εργάσιμο χρόνο – και άρα, σε σχέση με το συνολικό κεφάλαιο που δαπανήθηκε, λιγότερη νέα αξία μπορεί να δημιουργηθεί· τότε όμως – για να μπορεί να υπάρξει κέρδος για το κεφάλαιο – ο *εργάσιμος χρόνος* δεν πρέπει να είναι, όπως εδώ, σταθερός· ή, αν είναι σταθερός, δεν πρέπει, όπως εδώ, να μικραίνει η
 10 αξία της *εργάσιμης ώρας* – πράγμα που είναι αδύνατο όταν μεγαλώνει η «αμετάβλητη αξία» και *μεγαλώνει* και η *υπεραξία*· θάπρεπε να μειωθεί ο αριθμός των ωρών εργασίας. Αυτό όμως υποτέθηκε στο παράδειγμά μας. Υποθέτουμε στην πρώτη περίπτωση ότι σε 12 ώρες εργασίας παράγονται 50 τάληρα, στη δεύτερη μόνο 30 τάληρα. Στην πρώτη περίπτωση δάζουμε τον
 15 εργάτη να δουλεύει $9\frac{3}{5}$ ώρες· στη δεύτερη μόνο 6, αν και παράγει λιγότερο την ώρα. Είναι παραλογισμός.

[Αύξηση της υπεραξίας και μείωση του ποσοστού του κέρδους. Μπαστιά.]

(Δεν υπάρχει όμως, ωστόσο, κάποια αλήθεια σ' αυτούς τους αριθμούς, αν
 20 τους δούμε διαφορετικά; Δεν μειώνεται η απόλυτη νέα αξία – παρόλο που αυξάνεται η σχετική – μόλις στα συστατικά μέρη του κεφαλαίου περάσει σχετικά περισσότερο υλικό και εργαλείο σε σύγκριση με την εργασία; Μ' ένα δοσμένο κεφάλαιο χρησιμοποιείται συγκριτικά λιγότερη ζωντανή εργασία·
 25 ώστε κι αν ακόμα το πλεόνασμα αυτής της ζωντανής εργασίας πάνω από το μέτρο της είναι μεγαλύτερο, και άρα το ποσοστό μεγαλώνει ακριβώς σε σχέση με τον εργατικό μισθό – δηλαδή το ποσοστό ως προς το κεφάλαιο που πραγματικά καταναλώθηκε – ωστόσο η απόλυτη νέα αξία δε θάναυ αναγκαστικά μικρότερη απ' όση στην περίπτωση του κεφαλαίου που χρησιμοποιεί
 30 λιγότερο εργασιακό υλικό και εργαλείο (γιατί αυτό είναι το κυριότερο στη μεταβολή της αμετάβλητης αξίας – αυτής δηλαδή που δεν μεταβάλλεται σαν αξία από την παραγωγική διαδικασία) και περισσότερη ζωντανή εργασία – ακριβώς επειδή χρησιμοποιείται σχετικά περισσότερη ζωντανή εργασία; Στην αύξηση τότε του εργαλείου δουλειάς αντιστοιχεί αύξηση της παραγωγικής
 35 δύναμης· γιατί η υπεραξία του – όπως και στον προηγούμενο τρόπο παραγωγής – δεν έχει καμιά σχέση με την αξία χρήσης του, την παραγωγική του δύναμη, και η απλή αύξηση της παραγωγικής δύναμης δημιουργεί υπεραξία· αν και διόλου στην ίδια αριθμητική αναλογία. Η αύξηση της παραγωγικής δύναμης, που αναγκαστικά εκφράζεται στην αύξηση της αξίας του εργαλείου – στην αύξηση του χώρου που αυτό κατέχει ανάμεσα στις δαπά-
 40 νες του κεφαλαίου – συνεπάγεται αναγκαστικά και αύξηση του υλικού, αφού πρέπει να δουλευτεί περισσότερο υλικό για να μπορεί να παραχθεί περισσότερο προϊόν. (Η αύξηση της παραγωγικής δύναμης αναφέρεται όμως και στην ποιότητα· για ένα δοσμένο όμως προϊόν καθορισμένης ποιότητας, αναφέρεται μονάχα στην ποσότητα· για μια δοσμένη καθορισμένη πο-
 45 σότητα, αναφέρεται στην ποιότητα· μπορεί να αναφέρεται και στα δυο.)

Τώρα, παρόλο που υπάρχει λιγότερη (αναγκαία) εργασία σε σχέση με την υπερεργασία, και αναγκαστικά λιγότερη ζωντανή εργασία γενικά ως προς το κεφάλαιο, δεν μπορεί να αυξάνεται έτσι η υπεραξία του αν και μειώνεται σε σχέση με το συνολικό κεφάλαιο, παρόλο που μειώνεται δηλαδή το λεγόμενο ποσοστό του κέρδους; Ας πάρουμε, για παράδειγμα, κεφάλαιο 100. Το υλικό είναι αρχικά 30. Το εργαλείο 30. (Μαζί, 60 αμετάβλητη αξία.) Εργατικός μισθός 40 (4 ημέρες εργασίας). Κέρδος 10. Εδώ το κέρδος είναι 25% νέα αξία πάνω στην εργασία που είναι αντικειμενοποιημένη στον εργατικό μισθό και 10% σε σχέση με το κεφάλαιο. Ας υποθέσουμε τώρα ότι το υλικό γίνεται 40, το εργαλείο 40. Η παραγωγικότητα ας υποθέσουμε ότι διπλασιάζεται, ώστε χρειάζονται πια μόνο 2 ημέρες εργασίας = 20. Ας υποθεθεί τώρα ότι το απόλυτο κέρδος – δηλαδή το κέρδος πάνω στο συνολικό κεφάλαιο – είναι μικρότερο από 10. Δεν μπορεί το κέρδος πάνω στην απασχολούμενη εργασία να είναι περισσότερο από 25%, δηλαδή στη δοσμένη περίπτωση περισσότερο από το $\frac{1}{3}$ του 20; Πραγματικά, το $\frac{1}{3}$ του 20 είναι $6\frac{2}{3}$. 15 λιγότερο λοιπόν από 10, ωστόσο όμως είναι $33\frac{1}{3}\%$ πάνω στην απασχολούμενη εργασία, ενώ στην προηγούμενη περίπτωση ήταν μόνο 25%. Εδώ θα είχαμε τελικά μονάχα $106\frac{2}{3}$, ενώ προηγούμενα είχαμε 110, κι ωστόσο με το ίδιο ποσό (100) η υπερεργασία, το πρόσθετο όφελος θα ήταν μεγαλύτερο, σε σχέση με την απασχολούμενη εργασία, απ' όσο στην πρώτη περίπτωση. 20 επειδή όμως χρησιμοποιήθηκε απόλυτα λιγότερη εργασία κατά 50%, ενώ το μεγαλύτερο κέρδος πάνω στην απασχολούμενη εργασία είναι μόνο κατά $8\frac{1}{3}$ περισσότερο απ' όσο στην πρώτη περίπτωση, γι' αυτό το απόλυτο αποτέλεσμα πρέπει να είναι μικρότερο, αντίστοιχα λοιπόν και το κέρδος πάνω στο συνολικό κεφάλαιο. Γιατί το $20 \times 33\frac{1}{3}$ είναι μικρότερο από το 40×25 . Αυτή η 25 περίπτωση συνολικά είναι απίθανη, και δεν μπορεί να ισχύσει σαν γενικό παράδειγμα στην οικονομία: γιατί εδώ προϋποτέθηκε αύξηση του εργαλείου δουλειάς, αύξηση του υλικού που δουλεύεται, παρόλο που μειώθηκε όχι μόνο ο σχετικός αλλά και ο απόλυτος αριθμός των εργατών. (Φυσικά, όταν το γινόμενο δυο παραγόντων είναι = μ' ένα τρίτο αριθμό, ο ένας από τους 30 παράγοντες πρέπει να μικραίνει όταν ο άλλος μεγαλώνει.) Αλλά η αύξηση του εργαλείου δουλειάς ως προς την αξία που καταλαμβάνει στο κεφάλαιο, και η αύξηση στην αξία του εργασιακού υλικού με σχετικά μειωμένη εργασία, προϋποθέτουν γενικά καταμερισμό της εργασίας, άρα αύξηση των εργατών – τουλάχιστο σε απόλυτους αριθμούς, αν όχι και σε σχέση με το 35 μέγεθος του απασχολούμενου κεφαλαίου. Ωστόσο, στην περίπτωση πχ. της λιθογραφικής μηχανής, που μπορεί ο καθένας να τη χρησιμοποιεί μόνος του για να τυπώνει λιθογραφίες, ας υποθέσουμε ότι η αξία του εργαλείου άμεσα μετά την εφεύρεσή του είναι μεγαλύτερη από εκείνη που χρησιμοποιούσαν 4 εργάτες προηγούμενα, πριν εφευρεθούν τα βολικά αυτά πράγματα: ας 40 υποθέσουμε ότι η μηχανή χρειάζεται πια μόνο 2 εργάτες (εδώ, όπως και σε πολλές άλλες μηχανές που είναι εργαλειακού τύπου, δεν υπάρχει κανένα ζήτημα παραπέρα καταμερισμού της εργασίας: αντίθετα, εξαφανίζεται ο ποιοτικός καταμερισμός): ας υποθέσουμε ότι τα εργαλεία είχαν αρχικά αξία μόνο 30, αλλά ότι η αναγκαία εργασία (αναγκαία δηλαδή για τον καπιταλιστή, για να βγάλει κέρδος) ήταν 4 ημέρες εργασίας. (Υπάρχουν μηχανές, πχ. σωλήνες αεροθέρμανσης, όπου η εργασία σαν τέτοια εξαφανίζεται ολό- 45 τελα, εκτός από ένα σημείο: ο σωλήνας ανοίγεται σε ένα σημείο για τη μεταφορά του θερμού αέρα στα υπόλοιπα δεν χρειάζονται καθόλου εργάτες. Αυτό γίνεται γενικά (βλ. Μπάμπιτς) στους ενεργειαγωγούς, όπου προηγού- 50

μενα η ενέργεια [μεταφερόταν] με υλική μορφή από ισάριθμους εργάτες, στην περίπτωση αυτή θερμαστές, από τον ένα τόπο στον άλλο – η μεταβίβαση από τον ένα χώρο στον άλλο, που έγινε τώρα φυσική διαδικασία, παρουσιαζόταν σαν εργασία του τάδε αριθμού εργατών.) Αν χρησιμοποιήσει 5 τη λιθογραφική αυτή μηχανή σαν πηγή εισοδήματος, σαν κεφάλαιο και όχι σαν αξία χρήσης, τότε αναγκαστικά αυξάνεται το υλικό, αφού στον ίδιο χρόνο μπορεί να τυπώσει περισσότερες λιθογραφίες, κι από δω ακριβώς προέρχεται το κέρδος του. Ας πούμε λοιπόν ότι αυτός ο λιθογράφος χρησιμοποιεί εργαλείο 40, υλικό 40, 2 ημέρες εργασίας (20) που του [αποδίνουν] 10 $33\frac{1}{3}\%$, δηλαδή $6\frac{2}{3}\%$ πάνω στα 20 τάληρα αντικειμενοποιημένου εργάσιμου χρόνου· τότε το κεφάλαιό του αποτελείται – όπως και του άλλου λιθογράφου – από 100 τάληρα, του αποδίνει μόνο $6\frac{2}{3}\%$, κερδίζει όμως $33\frac{1}{3}\%$ πάνω στην απασχολούμενη εργασία· ο άλλος κερδίζει 10% στο κεφάλαιο, αλλά μόνο 25% πάνω στην απασχολούμενη εργασία. Μπορεί η αξία που ει- 15 σπράττει να είναι μικρότερη ως προς την απασχολούμενη εργασία, τα κέρδη όμως ολόκληρου του κεφαλαίου είναι μεγαλύτερα, όταν τα υπόλοιπα συστατικά μέρη του κεφαλαίου είναι συγκριτικά μικρότερα. Ωστόσο η επιχείρηση με το $6\frac{2}{3}\%$ πάνω στο συνολικό κεφάλαιο και το $33\frac{1}{3}\%$ πάνω στην απασχολούμενη εργασία θα μπορούσε να γίνει πιο κερδοφόρα από εκείνη 20 που αρχικά βασίζονταν στο 25% πάνω στην εργασία και 10% κέρδος του συνολικού κεφαλαίου. Ας υποθέσουμε, για παράδειγμα, ότι τα σιτηρά κλπ. ακριβαίνουν τόσο που η συντήρηση του εργάτη ανεβαίνει κατά 25% σε αξία. Οι 4 ημέρες εργασίας θα κόστιζαν τώρα στον πρώτο λιθογράφο 50 αντί 40. Τα εργαλεία του και το υλικό θάμεναν τα ίδια: 60 τάληρα. Θάπρεπε 25 λοιπόν να ξοδέψει κεφάλαιο 110. Με κεφάλαιο 110, το κέρδος του πάνω στα 50 τάληρα για 4 εργάσιμες μέρες θα ήταν 12 (25%). Ώστε 12 τάληρα στα 110· (δηλαδή $9\frac{1}{6}\%$ πάνω στο συνολικό κεφάλαιο των 110). Ο άλλος λιθογράφος: μηχανή 40· υλικό 40· αλλά οι 2 ημέρες εργασίας θα του κόστιζαν, αντί για 20, 25% περισσότερο, δηλαδή 25. Θάπρεπε λοιπόν να ξοδέψει 105· 30 η υπεραξία του πάνω στην εργασία είναι $33\frac{1}{3}\%$, δηλαδή $\frac{1}{3}$, άρα $8\frac{1}{3}\%$. Ώστε στα 105 τάληρα θα κέρδιζε $8\frac{1}{3}\%$ δηλαδή $13\frac{1}{8}\%$. Αν υποθέσουμε λοιπόν σ' ένα 10χρονο κύκλο 5 καλές και 5 κακές σοδιές, με τις παραπάνω μέσες αναλογίες, ο πρώτος λιθογράφος θα κέρδιζε – σε σύγκριση με τον δεύτερο – τα πρώτα 5 χρόνια 50 τάληρα τόκο· τα δεύτερα 5 χρόνια $45\frac{5}{6}$ · συνολικά $95\frac{5}{6}$ 35 τάληρα· μέσο όρο τόκου για τα 10 χρόνια $9\frac{7}{12}$ τάληρα. Ο άλλος καπιταλιστής θα είχε κερδίσει τα 5 πρώτα χρόνια $31\frac{1}{3}$ · τα δεύτερα 5 χρόνια $65\frac{5}{8}$ · συνολικά $96\frac{23}{24}$ τάληρα· μέσο όρο για τα 10 χρόνια $9\frac{84}{120}$. Μια και ο δεύτερος επεξεργάζεται περισσότερο υλικό στην ίδια τιμή, το πουλάει πιο φτηνά. Θα μπορούσε κανείς να απαντήσει πως αυτός καταναλώνει περισσότερο εργα- 40 λείο και άρα πουλάει πιο ακριβά· ιδιαίτερα γιατί χρειάζεται περισσότερο αξία μηχανημάτων, στην ίδια αναλογία που καταναλώνει περισσότερο υλικό· ωστόσο στην πράξη δεν είναι αλήθεια πως οι μηχανές φθείνουνται πε- 45 ρισσότερο – δηλαδή πρέπει να αντικατασταθούν συχνότερα – στο ίδιο μέτρο που επεξεργάζονται περισσότερο υλικό. Όλα αυτά όμως δεν έχουν θέση εδώ. Υποθέτουμε τη σχέση ανάμεσα στην αξία της μηχανής και του υλικού σταθερή και στις δυο περιπτώσεις.—

Το παράδειγμα αποκτά βαρύτητα μόνο αν υποθέσουμε ένα μικρότερο κεφάλαιο που χρησιμοποιεί περισσότερη εργασία και λιγότερο υλικό και μηχανήματα, αλλά κερδίζει μεγαλύτερο ποσοστό πάνω στο συνολικό κεφάλαι- 50 ο· και ένα μεγαλύτερο κεφάλαιο που χρησιμοποιεί περισσότερα μηχανή-

ματα, περισσότερο υλικό, σχετικά λιγότερες αλλά από απόλυτη άποψη τις ίδιες ημέρες εργασίας και κερδίζει μικρότερο ποσοστό πάνω στο συνολικό κεφάλαιο, επειδή ξοδεύτηκε μικρότερο ποσοστό για εργασία – που είναι πιο παραγωγική, με καταμερισμό της εργασίας κλπ. Πρέπει εδώ να υποθεθεί (πράγμα που δεν είχε γίνει πιο πάνω) ότι η αξία χρήσης της μηχανής είναι σημαντικά μεγαλύτερη από την αξία της· ότι δηλαδή η απαξίωσή της στην υπηρεσία της παραγωγής δεν είναι ανάλογη με την αύξηση που προκαλεί στην παραγωγή.

Όπως πιο πάνω, λοιπόν, πιεστήριο (στην πρώτη περίπτωση, χειροκίνητο· τη δεύτερη φορά, αυτόματο πιεστήριο). 10

Το κεφάλαιο I, 100 τάληρων, θα χρησιμοποιεί 30 για υλικό· 30 για χειροκίνητο πιεστήριο· για εργασία 4 εργάσιμων ημερών = 40 τάληρα· κέρδος 10%· άρα 25% πάνω στη ζωντανή εργασία ($\frac{1}{4}$ χρόνος υπερεργασίας).

Το κεφάλαιο II, 200 τάληρων, θα χρησιμοποιεί 100 για υλικό, για πιεστήριο 60, 4 ημέρες εργασίας (40 τάληρα)· κέρδος πάνω στις 4 ημέρες εργασίας 13 $\frac{1}{2}$ τάληρα, δηλαδή 1 ημέρα εργασίας και $\frac{1}{2}$, ενώ στην πρώτη περίπτωση μονάχα 1 ημέρα εργασίας· σύνολο 413 $\frac{1}{2}$. Δηλαδή 3 $\frac{1}{3}$ %, ενώ στην πρώτη περίπτωση 10%. Ωστόσο σ' αυτή τη δεύτερη περίπτωση η υπεραξία πάνω στην απασχολούμενη εργασία είναι 13 $\frac{1}{2}$, στην πρώτη περίπτωση μόνο 10· στην πρώτη περίπτωση 4 ημέρες δημιουργούν σε 4 ημέρες 1 ημέρα υπερεργασίας· στη δεύτερη 4 ημέρες δημιουργούν $\frac{1}{2}$ μιας ημέρας υπερεργασίας. Όμως το ποσοστό του κέρδους πάνω στο συνολικό κεφάλαιο είναι κατά $\frac{1}{3}$ ή 33 $\frac{1}{3}$ % μικρότερο απ' όσο στην πρώτη περίπτωση· το συνολικό ποσό του κέρδους είναι κατά $\frac{1}{3}$ μεγαλύτερο. Ας υποθέσουμε τώρα ότι τα 30 και 100 τάληρα υλικό είναι τυπογραφικές δεσμίδες· ότι το εργαλείο καταστρέφεται στο ίδιο πάντα χρονικό διάστημα, σε 10 χρόνια, ή $\frac{1}{10}$ κάθε χρόνο. Έτσι το κεφάλαιο I πρέπει να αναπληρώσει το $\frac{1}{10}$ του 30 σε εργαλείο, δηλαδή 3· το κεφάλαιο II το $\frac{1}{10}$ του 60, δηλαδή 6. Από κει και πέρα, και στις δυο περιπτώσεις το εργαλείο δεν εντάσσεται στην ετήσια παραγωγή (οι 4 ημέρες εργασίας μπορούν να θεωρηθούν και σαν ημέρες που διαρκούν 3 μήνες) που εξετάσαμε πιο πάνω. 25

Το κεφάλαιο I πουλάει 30 δεσμίδες προς 30 υλικό + 3 εργαλείο + 50 (αντικειμενοποιημένος χρόνος εργασίας) (χρόνος παραγωγής) = 83.

Το κεφάλαιο II πουλάει 100 δεσμίδες προς 100 υλικό + 6 εργαλείο + 53 $\frac{1}{3}$ = 159 $\frac{1}{3}$. 35

Το κεφάλαιο I πουλάει 30 δεσμίδες προς 83 τάληρα· 1 δεσμίδα προς $\frac{83}{30}$ τάληρα = 2 τάληρα 23 ασημένια γρόσια.

Το κεφάλαιο II πουλάει 100 δεσμίδες προς 159 τάληρα 10 ασημένια γρόσια· 1 δεσμίδα προς $\frac{159 \frac{10}{100}}{100}$ δηλαδή προς 1 τάληρο 9 ασημένια γρόσια 10 φρένιχ. 40

Ξεκάθαρα, λοιπόν, το κεφάλαιο I την έπαθε, γιατί πουλάει αφάνταστα πιο ακριβά. Τώρα, παρόλο που στην πρώτη περίπτωση το κέρδος πάνω στο συνολικό κεφάλαιο ήταν 10% και στη δεύτερη μόνο 3 $\frac{1}{3}$ %, ωστόσο το πρώτο κεφάλαιο πήρε μόνο 25% πάνω στον χρόνο εργασίας, ενώ το δεύτερο – 33 $\frac{1}{3}$ %. Στην περίπτωση του κεφαλαίου I η αναλογία της αναγκαίας εργασίας στο απασχολούμενο συνολικό κεφάλαιο είναι μεγαλύτερη, και γιαυτό η υπερεργασία, παρόλο που σαν απόλυτο μέγεθος είναι μικρότερη απ' όσο στο κεφάλαιο II, εμφανίζεται σαν μεγαλύτερο ποσοστό κέρδους πάνω στο μικρότερο συνολικό κεφάλαιο. 4 ημέρες εργασίας στο 60 είναι περισσότερο από 4 στο 160· στην πρώτη περίπτωση 1 ημέρα εργασίας αναλογεί σε διαθέ-

σιμο κεφάλαιο 15· στη δεύτερη περίπτωση 1 ημέρα εργασίας αντιστοιχεί σε κεφάλαιο 40. Αλλά στην περίπτωση του δεύτερου κεφαλαίου η εργασία είναι παραγωγικότερη (πράγμα που καθορίζεται τόσο από την *μεγαλύτερη* μάζα των μηχανημάτων· άρα και τον μεγαλύτερο χώρο που κατέχουν ανάμεσα στις αξίες του κεφαλαίου· όπως και από το περισσότερο υλικό όπου εκφράζεται η εργάσιμη μέρα, που περιέχει περισσότερο χρόνο υπερεργασίας, άρα καταναλώνει στον ίδιο χρόνο περισσότερο υλικό). Το κεφάλαιο δημιουργεί εδώ περισσότερο χρόνο υπερεργασίας (σχετικό χρόνο υπερεργασίας, που καθορίζεται δηλαδή από την ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης). Στην πρώτη περίπτωση ο χρόνος υπερεργασίας είναι $\frac{1}{4}$, στη δεύτερη $\frac{1}{3}$. Έτσι στο ίδιο χρονικό διάστημα δημιουργεί περισσότερες αξίες χρήσης όπως και μεγαλύτερη ανταλλακτική αξία· τη δεύτερη όμως όχι στην ίδια αναλογία με τις πρώτες, γιατί καθώς είδαμε η ανταλλακτική αξία δεν αυξάνεται στην ίδια αριθμητική αναλογία όπως η παραγωγικότητα της εργασίας. Γιαυτό η κλασματική τιμή είναι μικρότερη από την συνολική τιμή της παραγωγής – δηλαδή η κλασματική τιμή, πολλαπλασιασμένη με την ποσότητα των κλασματικών τιμών που έχουν παραχθεί, είναι μεγαλύτερη. Αν τώρα, παρόλο που το συνολικό άθροισμα των ημερών εργασίας είναι σχετικά μικρότερο απ' όσο στην πρώτη περίπτωση, το είχαμε υποθέσει *μεγαλύτερο σαν απόλυτο μέγεθος*, τότε το πράγμα θα ήταν ακόμα πιο έκδηλο. Έτσι το κέρδος του μεγαλύτερου κεφαλαίου που δουλεύει με περισσότερα μηχανήματα παρουσιάζεται μικρότερο από το κέρδος του μικρότερου κεφαλαίου που δουλεύει με σχετικά ή απόλυτα περισσότερη ζωντανή εργασία, ακριβώς επειδή το *μεγαλύτερο κέρδος πάνω στη ζωντανή εργασία* εμφανίζεται μικρότερο, όταν κατανεμηθεί σ' ένα συνολικό κεφάλαιο όπου η απασχολούμενη ζωντανή εργασία βρίσκεται σε μικρότερη αναλογία προς το συνολικό κεφάλαιο, απ' όσο το *μικρότερο κέρδος πάνω στη ζωντανή εργασία* που αποτελεί μεγαλύτερη αναλογία του μικρότερου συνολικού κεφαλαίου. Όμως το γεγονός ότι η αναλογία στη δεύτερη περίπτωση είναι τέτοια που να μπορεί να δουλευτεί περισσότερο υλικό και να έχει επενδυθεί σε εργαλείο δουλειάς μεγαλύτερο μέρος της αξίας, δεν είναι παρά η έκφραση της παραγωγικότητας της εργασίας.

Αυτό είναι λοιπόν το περίφημο αίνιγμα του δύστιχου Μπαστιά, που είχε πείσει τον εαυτό του ακράδαντα – και ο κ. Προντόν δεν είχε απάντηση να του δώσει – πως επειδή το ποσοστό κέρδους του μεγαλύτερου και παραγωγικότερου συνολικού κεφαλαίου εμφανίζεται μικρότερο, το μερίδιο του εργάτη αυξήθηκε· ενώ, ακριβώς *το αντίθετο*, αυξήθηκε η υπερεργασία του.

Ούτε κι ο Ρικάρντο φαίνεται να έχει καταλάβει το ζήτημα, γιατί αλλιώς δε θάχε εξηγήσει την περιοδική πτώση του κέρδους απλά και μόνο με την άνοδο των μισθών που προκαλεί η άνοδος των τιμών στα σιτηρά (και άρα της προσόδου). Στο βάθος όμως κανείς δεν έχει αναπτύξει την υπεραξία – στο μέτρο που είναι βέβαια η βάση του κέρδους, αλλά και διαφέρει απ' αυτό που συνήθως ονομάζεται κέρδος. Στην περίπτωση που αναφέραμε, ο δύστιχος Μπαστιά θα έλεγε πως, αφού στο πρώτο παράδειγμα το κέρδος είναι 10% (δηλαδή $\frac{1}{10}$) και στο δεύτερο μόνο $3\frac{1}{3}\%$, δηλαδή $\frac{1}{33}$ (αγνοώντας το ποσοστό), ο εργάτης εισπράττει στην πρώτη περίπτωση $\frac{4}{10}$, στη δεύτερη $\frac{32}{33}$. Η αναλογία δεν είναι σωστή σε καμιά από τις δυο περιπτώσεις, ούτε και μεταξύ τους. Όσο τώρα για την παραπέρα σχέση της νέας αξίας του κεφαλαίου προς το κεφάλαιο σαν *αδιάφορη συνολική αξία* (έτσι μας εμφανίστηκε γενικά το κεφάλαιο όταν ακόμα δεν είχαμε προχωρήσει στην παραγωγική

διαδικασία, κι έτσι πρέπει να μας εμφανιστεί πάλι στο τέλος της), αυτή πρέπει να την αναπτύξουμε ενμέρει κάτω από την επικεφαλίδα *Κέρδος*, όπου η νέα αξία αποκτά ένα καινούριο προσδιορισμό, ενμέρει κάτω από την επικεφαλίδα της *Συσσώρευσης*. Εδώ για την ώρα μας ενδιαφέρει μόνο να αναπτύξουμε τη φύση της υπεραξίας σαν ισοδύναμου για τον χρόνο εργασίας, απόλυτο ή σχετικό, που το κεφάλαιο κινητοποιεί πέρα από τον αναγκαίο εργάσιμο χρόνο.

Το γεγονός ότι το συστατικό αξίας που αποτελείται από εργαλείο καταναλώνεται μέσα στην παραγωγική διαδικασία δεν μπορεί καθόλου να διαφοροποιήσει το παραγωγικό εργαλείο από το υλικό – εδώ, όπου το ζήτημα δεν είναι ακόμα παρά να εξηγήσουμε τη δημιουργία της υπεραξίας, την αυτοαξιοποίηση – αυτό προκύπτει απλά και μόνο από το ότι η κατανάλωση αυτή ανήκει στην ίδια την απλή παραγωγική διαδικασία, ότι λοιπόν ήδη σ' αυτή τη διαδικασία – για να είναι ικανή να ξαναρχίζει μόνη της – η αξία του εργαλείου που καταναλώθηκε (είτε της ίδιας της *απλής αξίας χρήσης*, είτε της ανταλλακτικής αξίας, όταν η παραγωγή έχει ήδη προχωρήσει στον καταμερισμό της εργασίας και ανταλλάσσεται τουλάχιστο το πλεόνασμα) πρέπει να ξαναβρίσκεται στην αξία (ανταλλακτική αξία ή αξία χρήσης) του προϊόντος. Το εργαλείο χάνει την αξία χρήσης του στο ίδιο μέτρο που βοηθά στην άνοδο της ανταλλακτικής αξίας του προϊόντος και χρησιμεύει σαν μέσο της εργασίας. Αυτό το σημείο πρέπει, πραγματικά, να το ερευνήσουμε· γιατί η διάκριση ανάμεσα στην αμετάβλητη αξία σαν ένα μέρος του κεφαλαίου που διατηρείται, από την αξία που αναπαράγεται (*αναπαράγεται για το κεφάλαιο*: από τη σκοπιά της πραγματικής εργασιακής παραγωγής, *παράγεται*) και την αξία που παράγεται για πρώτη φορά είναι ουσιαστική.)

[Αύξηση των ταυτόχρονων ημερών εργασίας κλπ. (*Συσσώρευση του κεφαλαίου*). Μηχανήματα. – Άνοδος του σταθερού μέρους του κεφαλαίου συγκριτικά με το μεταβλητό μέρος που ξοδεύεται για εργατικό μισθό = άνοδος της παραγωγικότητας της εργασίας. Αναλογία στην οποία το κεφάλαιο πρέπει να αυξάνεται, σε συνθήκες αυξημένης παραγωγικότητας, για να απασχολεί τον ίδιο αριθμό εργατών.]

Είναι τώρα καιρός να τελειώνουμε με το ζήτημα της αξίας που προκύπτει από την αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων. Είδαμε: Δημιουργείται μια *υπεραξία* (όχι απλά μεγαλύτερη αξία χρήσης), όπως γίνεται και με την απόλυτη αύξηση της υπερεργασίας. Αν δοθεί ένα καθορισμένο όριο, ας πούμε πχ. ότι ο εργάτης χρειάζεται μονάχα μισή μέρα για να δημιουργήσει για τον εαυτό του εφόδια για μια *ολόκληρη* μέρα – κι αν υποθέσουμε πως έχουμε φτάσει στο φυσικό όριο υπερεργασίας που ο εργάτης μπορεί να αποδόσει με μια δοσμένη ποσότητα εργασίας – τότε μια αύξηση του απόλυτου εργάσιμου χρόνου είναι δυνατή μόνο με την *ταυτόχρονη* απασχόληση περισσότερων εργατών, τον ταυτόχρονο πολλαπλασιασμό της πραγματικής εργάσιμης μέρας, αντί για την απλή παράτασή της (ο ατομικός εργάτης μπορεί, σύμφωνα με την υπόθεσή μας, να δουλέψει μόνο 12 ώρες· για να κερδηθεί χρόνος υπερεργασίας 24 ωρών πρέπει να δουλεύουν 2 εργάτες). Σ' αυτή την περι-

πτωση το κεφάλαιο, πριν περάσει στη διαδικασία αυτο-αξιοποίησης, πρέπει στην πράξη ανταλλαγής με τον εργάτη να αγοράσει 6 ώρες εργασίας περισσότερο, άρα να ξοδέψει μεγαλύτερο μέρος του εαυτού του· κι από την άλλη μεριά, να δαπανήσει κατά μέσο όρο περισσότερο για υλικά που πρόκειται να δουλευτούν (πέρα από το ότι ο πρόσθετος εργάτης πρέπει να *υπάρχει*, δηλαδή να έχει αυξηθεί ο εργαζόμενος πληθυσμός). Όστε η δυνατότητα της παραπέρα αξιοποιητικής διαδικασίας εξαρτιέται εδώ από μια προηγούμενη συσσώρευση του κεφαλαίου (ως προς την υλική του ύπαρξη). Αντίθετα, αν υπάρχει αύξηση της παραγωγικής δύναμης και άρα του σχετικού χρόνου υπερεργασίας, τότε – στο σημείο που θρυσκόμαστε το κεφάλαιο μπορεί ακόμα να θεωρείται ότι άμεσα παράγει εφόδια, πρώτη ύλη κλπ. – είναι μικρότερη η δαπάνη που χρειάζεται για μισθούς, και την αύξηση του υλικού τη δημιουργεί η ίδια η διαδικασία αξιοποίησης. Ωστόσο αυτό το ζήτημα σχετίζεται πιο πολύ με τη *συσσώρευση των κεφαλαίων*.

15 Ας έρθουμε τώρα στο σημείο όπου διακόψαμε την τελευταία φορά. Η αύξηση της παραγωγικότητας μεγαλώνει την *υπεραξία*, παρόλο που δεν αυξάνει το απόλυτο άθροισμα των ανταλλακτικών αξιών. Αυξάνει τις αξίες, γιατί δημιουργεί μια νέα *αξία σαν αξία*, δηλαδή μια αξία που δεν προορίζεται να ανταλλαγεί απλά σαν ισοδύναμο, αλλά να διατηρηθεί· μ' ένα λόγο, 20 περισσότερο χρήμα. Το ερώτημα είναι: Προκαλεί τελικά αύξηση και στο άθροισμα των ανταλλακτικών αξιών; Στο βάθος αυτό γίνεται δεκτό· γιατί και ο Ρικάρντο παραδέχεται πως η συσσώρευση των κεφαλαίων αυξάνει την αποταμίευση, άρα και τις παραγόμενες ανταλλακτικές αξίες. Αύξηση των αποταμιεύσεων σημαίνει ακριδώς αύξηση αυτοτελών αξιών – χρήματος. Η 25 απόδειξη όμως του Ρικάρντο αντιστρατεύεται τον ίδιο του αυτό τον ισχυρισμό.

Το παλιό μας παράδειγμα. 100 τάληρα κεφάλαιο· 60 τάληρα αμετάβλητη αξία· 40 μισθός· παράγει 80· άρα προϊόν = 140.

{Εδώ φαίνεται πάλι, πως η υπεραξία στο σύνολο του κεφαλαίου είναι = 30 με το μισό της νεοπαραγμένης αξίας, μια και το άλλο μισό της τελευταίας είναι = με την αναγκαία εργασία. Η αναλογία αυτής της υπεραξίας, που είναι πάντα ίση με τον χρόνο υπερεργασίας, δηλαδή είναι = με το συνολικό προϊόν του εργάτη μείον το μέρος που αποτελεί το μισθό του, εξαρτιέται 1) από την αναλογία του αμετάβλητου μέρους του κεφαλαίου προς το παραγωγικό· 2) την αναλογία του αναγκαίου χρόνου εργασίας προς τον χρόνο υπερεργασίας. Στην πιο πάνω περίπτωση η αναλογία του χρόνου υπερεργασίας προς τον αναγκαίο είναι 100%· δηλαδή 40% στο κεφάλαιο των 100· άρα, 3) όχι μόνο από την αναλογία στο (2) αλλά και από το απόλυτο μέγεθος του αναγκαίου εργασιμίου χρόνου. Αν από το κεφάλαιο των 100 το αμετάβλητο μέρος ήταν 80, τότε αυτό που θα ανταλλαζόταν με την αναγκαία εργασία = 20· κι αν αυτό δημιουργούσε χρόνο υπερεργασίας 100%, τότε το κέρδος του κεφαλαίου θα ήταν 20%. Αν όμως το κεφάλαιο είναι = 200, με την ίδια αναλογία σταθερού και μεταβλητού μέρους (δηλαδή $\frac{3}{5}$ προς $\frac{2}{5}$), τότε το άθροισμα θα ήταν 280, δηλαδή 40 στα 100. Σ' αυτή την περίπτωση το απόλυτο ποσό του κέρδους θα αυξανόταν από 40 σε 80, αλλά η αναλογία θα έμενε 40%. Αντίθετα, αν στα 200 ήταν, ας πούμε, το σταθερό στοιχείο πάλι 120, η ποσότητα της αναγκαίας εργασίας 80, αυτή όμως αυξανόταν μόνο κατά 10%, δηλαδή κατά 8, τότε το συνολικό άθροισμα = 208, άρα κέρδος 4%· αν αυξανόταν μόνο κατά 5, τότε το συνολικό άθροισμα θα ήταν 205· άρα $2\frac{1}{2}\%$.}

Έστω ότι αυτά τα 40 υπεραξία είναι απόλυτος χρόνος εργασίας. Ας υποθέσουμε τώρα πως η παραγωγική δύναμη διπλασιάζεται: ο εργάτης θα μπορεί λοιπόν, αν 40 τάληρα αγοράζουν 8 ώρες αναγκαίας εργασίας, τώρα σε 4 ώρες να παράγει μια ολόκληρη μέρα ζωντανής εργασίας. Τότε ο χρόνος υπερεργασίας θα αυξανόταν κατά $\frac{1}{3}$ (προηγούμενα χρειάζονταν $\frac{2}{3}$ της ημέρας για να παραχθεί μια ολόκληρη ημέρα, τώρα χρειάζεται $\frac{1}{3}$ ημέρας). Από το προϊόν της εργάσιμης ημέρας τα $\frac{2}{3}$ θα ήταν υπεραξία και αν η ώρα αναγκαίας εργασίας = 5 τάληρα ($5 \times 8 = 40$), ο εργάτης θα χρειαζόταν τώρα πια μόνο $5 \times 4 = 20$ τάληρα. Το κεφάλαιο λοιπόν παίρνει πρόσθετο όφελος 20, δηλαδή 60 αντί 40. Στο τέλος, $140 \cdot$ απ' αυτά $60 =$ σταθερή αξία, $20 =$ μισθός και $60 =$ πρόσθετο όφελος· συνολικά 140. Τώρα ο κεφαλαιοκράτης μπορεί να ξαναρχίσει την παραγωγή με 80 τάληρα κεφάλαιο:

Ας υποθέσουμε πως ο καπιταλιστής Α, στην ίδια βαθμίδα της προηγούμενης παραγωγής, χρησιμοποιεί το κεφάλαιό του 140 για νέα παραγωγή. Σύμφωνα με την αρχική αναλογία χρειάζεται $\frac{3}{5}$ για το αμετάβλητο μέρος του κεφαλαίου, άρα $3 \times \frac{140}{5} = 3 \times 28 = 84$ · μένουν για την αναγκαία εργασία 56. Προηγούμενα ξόδευε 40 για εργασία, τώρα $56 \cdot \frac{2}{5}$ των 40 περισσότερο. Στο τέλος λοιπόν το κεφάλαιό του είναι $= 84 + 56 + 56 = 196$.

Ο καπιταλιστής Β, στην ανώτερη βαθμίδα της παραγωγής, θα χρησιμοποιούσε κι αυτός τα 140 τάληρα για νέα παραγωγή. Αν από κεφάλαιο 80 χρειάζεται 60 σαν αμετάβλητη αξία και μόνο 20 για εργασία, τότε από 60 χρειάζεται 45 για αμετάβλητη αξία και 15 για εργασία· σύνολο λοιπόν 1) $60 + 20 + 20 = 100$, και 2) $45 + 15 + 15 = 75$. Το συνολικό του αποτέλεσμα είναι λοιπόν 175, ενώ του πρώτου $= 196$. Η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας σημαίνει απλά ότι το ίδιο κεφάλαιο δημιουργεί την ίδια αξία με 25 λιγότερη εργασία, ή ότι η λιγότερη εργασία δημιουργεί το ίδιο προϊόν με μεγαλύτερο κεφάλαιο. Λιγότερη αναγκαία εργασία παράγει περισσότερη υπερεργασία. Το ότι η αναγκαία εργασία είναι μικρότερη συγκριτικά με το κεφάλαιο ισοδυναμεί ολοφάνερα, για τη διαδικασία αξιοποίησης του κεφαλαίου, με σχετική μεγέθυνση του κεφαλαίου ως προς την αναγκαία εργασία που αυτό κινητοποιεί· γιατί το ίδιο κεφάλαιο κινητοποιεί περισσότερη υπερεργασία, άρα λιγότερη αναγκαία εργασία.

{Αν, όπως στην περίπτωση μας, υποθεθεί ότι το κεφάλαιο μένει σταθερό, δηλαδή ότι και οι δυο ξαναρχίζουν με 140 τάληρα, τότε στην περίπτωση του παραγωγικότερου κεφαλαίου πρέπει να αναλογεί μεγαλύτερο μέρος στο κεφάλαιο (δηλαδή στο αμετάβλητο μέρος του) και στην περίπτωση του λιγότερου παραγωγικού κεφαλαίου μεγαλύτερο μέρος στην εργασία. Όστε το πρώτο κεφάλαιο των 140 κινητοποιεί αναγκαία εργασία 56, και αυτή η αναγκαία εργασία προϋποθέτει για την παραγωγική της διαδικασία αμετάβλητο μέρος του κεφαλαίου 84. Το δεύτερο κεφάλαιο κινητοποιεί εργασία $20 + 15 = 35$, και αμετάβλητο κεφάλαιο $60 + 45 = 105$ (κι από την προηγούμενη ανάπτυξη προκύπτει ακόμα το συμπέρασμα, πως η αύξηση της παραγωγικής δύναμης δε μεγαλώνει την αξία στην ίδια αναλογία.)}

{Στην πρώτη περίπτωση, όπως δείξαμε ήδη προηγούμενα, η απόλυτη νέα αξία είναι μεγαλύτερη απ' όσο στη δεύτερη, γιατί είναι μεγαλύτερη η μάζα της απασχολούμενης εργασίας συγκριτικά με την αμετάβλητη αξία· ενώ στη δεύτερη περίπτωση η μάζα αυτή είναι μικρότερη, ακριβώς επειδή η εργασία είναι πιο παραγωγική. Όμως 1) η διαφορά ότι η νέα αξία ήταν στην πρώτη περίπτωση μονάχα 40, στη δεύτερη 60, αποκλείει τη δυνατότητα να μπορέσει ο πρώτος καπιταλιστής να ξαναρχίσει την παραγωγή με το ίδιο κεφά-

λαιο όπως ο δεύτερος· γιατί και στις δυο περιπτώσεις ένα μέρος της νέας αξίας πρέπει να περάσει σαν ισοδύναμο στην κυκλοφορία για να ζήσει ο καπιταλιστής, και μάλιστα να ζήσει απ' το κεφάλαιο. Αν και οι δυο καπιταλιστές καταναλώνουν 20 τάληρα, ο πρώτος αρχίζει πάλι τη δουλειά με 120 κεφάλαιο, ο άλλος επίσης με 120 κλπ. Βλέπε παραπάνω. Να ξαναγυρίσουμε σ' αυτό το ζήτημα συνολικά· όμως η αναλογία της νέας αξίας που δημιουργήσε η αυξημένη παραγωγική δύναμη, προς τη νέα αξία που δημιούργησε η απόλυτη αύξηση της εργασίας, ανήκει στο κεφάλαιο για τη *συσσώρευση και το κέρδος*.}

- 10 Γιαυτό λέγεται και για τα μηχανήματα, ότι *εξοικονομούν εργασία*: ωστόσο, όπως σωστά παρατήρησε ο *Λώντερνταιηλ*, το χαρακτηριστικό δεν είναι η απλή εξοικονόμηση εργασίας· γιατί με τη βοήθεια των μηχανημάτων η ανθρώπινη εργασία επιτελεί και δημιουργεί πράγματα που θα είταν απόλυτα αδύνατα χωρίς αυτά. Η τελευταία παρατήρηση αναφέρεται στην αξία
- 15 *χρήσης των μηχανημάτων*. Το χαρακτηριστικό είναι η *εξοικονόμηση* αναγκαίας εργασίας και η δημιουργία *υπερεργασίας*. Η μεγαλύτερη παραγωγικότητα της εργασίας εκφράζεται στο ότι το κεφάλαιο χρειάζεται να αγοράσει λιγότερη αναγκαία εργασία για να δημιουργήσει την ίδια αξία και μεγαλύτερες ποσότητες αξιών χρήσης, μ' άλλα λόγια στο ότι λιγότερη αναγκαία
- 20 εργασία δημιουργεί την ίδια ανταλλακτική αξία, αξιοποιεί περισσότερο υλικό και δημιουργεί μεγαλύτερη μάζα αξιών χρήσης. Η άνοδος της παραγωγικής δύναμης προϋποθέτει λοιπόν, όταν η *συνολική αξία του κεφαλαίου μένει σταθερή*, ότι το σταθερό του μέρος (που αποτελείται από υλικό και μηχανές) αυξάνεται σε σχέση με το μεταβλητό, δηλαδή το μέρος του κεφα-
- 25 λαίου που ανταλλάσσεται με τη ζωντανή εργασία, που αποτελεί το κονδύλι του εργατικού μισθού. Αυτό εκδηλώνεται ταυτόχρονα και στο ότι μικρότερη ποσότητα εργασίας κινητοποιεί μεγαλύτερη ποσότητα κεφαλαίου. Όταν μεγαλώνει η *συνολική αξία του κεφαλαίου* που εντάσσεται στην παραγωγική διαδικασία, τότε το κονδύλι μισθών (το μεταβλητό αυτό μέρος του κεφαλαίου)
- 30 αναγκαστικά θα μειώνεται *σχετικά*, συγκριτικά με την αναλογία που θα είχε αν η παραγωγικότητα της εργασίας – άρα η αναλογία της αναγκαίας εργασίας προς την υπερεργασία – είχε μείνει σταθερή. Ας υποθέσουμε, στην πιο πάνω περίπτωση, πως το κεφάλαιο των 100 είταν αγροτικό κεφάλαιο. 40 τάληρα σπόροι, λιπάσματα κλπ., 20 τάληρα εργαλείο δουλειάς, και 40 τάλη-
- 35 ρα μισθωτή εργασία, με την παλιά παραγωγική βάση. (Ας υποθεθεί ότι αυτά τα 40 τάληρα = 4 ημέρες αναγκαίας εργασίας.) Με την παλιά παραγωγική βάση, αυτά δημιουργούν σύνολο 140. Έστω ότι η γονιμότητα διπλασιάζεται, με βελτίωση του εργαλείου ή με καλύτερα λιπάσματα κλπ. Σ' αυτή την περίπτωση το προϊόν πρέπει να είναι = 140 τάληρα (υποθέτοντας ότι το
- 40 εργαλείο καταναλώνεται συνολικά). Η γονιμότητα υποθέσαμε ότι διπλασιάζεται, ώστε η τιμή της αναγκαίας εργάσιμης μέρας μειώνεται στο μισό· μ' άλλα λόγια, χρειάζονται μονάχα 4 μισές ημέρες αναγκαίας εργασίας (δηλαδή 2 ολόκληρες) για να παραχθούν 8. 2 εργάσιμες μέρες για να παραχθούν 8 σημαίνει ότι στην κάθε εργάσιμη μέρα το $\frac{1}{4}$ (3 ώρες) αναλογεί στην ανα-
- 45 γκαία εργασία. Αντί για 40 τάληρα, ο αγρομισθωτής είναι τώρα υποχρεωμένος να ξοδέψει για εργασία μονάχα 20. Στο τέλος λοιπόν της διαδικασίας τα συστατικά μέρη του κεφαλαίου έχουν μεταβληθεί· από το αρχικό ποσό, 40 για σπόρους κλπ., που τώρα έχουν διπλάσια αξία χρήσης· 20 για εργαλείο δουλειάς και 20 για εργασία (2 ολόκληρες ημέρες εργασίας). Προηγούμενα η
- 50 αναλογία του σταθερού μέρους του κεφαλαίου προς το μεταβλητό =

60:40=3:2· τώρα είναι = 80:20 ή 4:1. Ή, αν κοιτάξουμε το συνολικό κεφάλαιο, η αναλογία της αναγκαίας εργασίας ήταν = $\frac{2}{5}$ · τώρα είναι $\frac{1}{5}$. Αν τώρα ο αγρομισθωτής θέλει να εξακολουθήσει να χρησιμοποιεί εργασία στην προηγούμενη αναλογία, πόσο θάπρεπε τότε να αυξηθεί το κεφάλαιό του; Ή, για ν' αποφύγουμε την *ολέθρια υπόθεση* πως τάχα συνέχισε να δουλεύει με 60 σταθερό κεφάλαιο και 40 κονδύλι μισθών – μετά τον διπλασιασμό της παραγωγικής δύναμης – υπόθεση που εισάγει ψεύτικες σχέσεις*· γιατί υποτίθεται μ' αυτό τον τρόπο ότι παρόλη τη διπλασιασμένη παραγωγική δύναμη το κεφάλαιο εξακολουθήσει να δουλεύει με τα ίδια συστατικά μέρη, να χρησιμοποιεί την ίδια ποσότητα αναγκαίας εργασίας, χωρίς να ξεοδεύει περισσότερο για πρώτη ύλη και εργαλείο δουλειάς**· ως υποθέσουμε λοιπόν ότι η παραγωγικότητα διπλασιάζεται, ώστε αν προηγούμενα χρειαζόταν να ξεοδεύει 40 τάληρα για εργασία τώρα χρειάζεται μόνο 20 τάληρα. (Αν υποτεθεί ότι χρειαζόταν 4 ολόκληρες ημέρες εργασίας, καθεμιά = 10 τάληρα, για να του δημιουργήσουν πλεόνασμα 4 ολόκληρων ημερών εργασίας, και ότι το πλεόνασμα αυτό τού δημιουργείται με την μετατροπή των 40 ταλήρων βαμβάκιου σε νήμα, τώρα χρειάζεται μονάχα 2 ολόκληρες ημέρες εργασίας για να δημιουργήσει την ίδια αξία – δηλαδή 8 ημερών εργασίας· η αξία του νήματος έκφραζε προηγούμενα χρόνο υπερεργασίας 4 εργάσιμων ημερών, τώρα 6 εργάσιμων ημερών. Μ' άλλα λόγια, κάθε εργάτης χρειαζόταν προηγούμενα 6 ώρες αναγκαίο εργάσιμο χρόνο για να δημιουργήσει 12· τώρα χρειάζεται 3 ώρες. Ο αναγκαίος εργάσιμος χρόνος ήταν $12 \times 4 = 48$ [ώρες], δηλαδή 4 ημέρες. Στην κάθε τέτοια μέρα ο χρόνος υπερεργασίας = $\frac{1}{2}$ ημέρας (6 ώρες). Τώρα [ο αναγκαίος εργάσιμος χρόνος] είναι πια μόνο $12 \times 2 = 24$ [ώρες], δηλαδή 2 ημέρες· 3 ώρες [την ημέρα]. Για να δημιουργήσει την υπεραξία καθένας από τους 4 εργάτες έπρεπε να δουλέψει 6×2 ώρες, δηλαδή 1 μέρα· τώρα πια χρειάζεται να δουλέψει μόνο 3×2 , δηλαδή $\frac{1}{2}$ της ημέρας. Είτε τώρα 4 εργάτες δουλεύουν $\frac{1}{2}$ μέρα είτε 2 μια ολόκληρη μέρα, είναι το ίδιο. Ο καπιταλιστής θα μπορούσε να απολύσει 2 εργάτες. Μάλιστα, θα ήταν υποχρεωμένος να τους απολύσει, γιατί από μια ορισμένη ποσότητα βαμβάκι μπορεί να φτιάξει μια καθορισμένη μόνο ποσότητα νήμα· ώστε δεν μπορεί πια να βάζει εργάτες να δουλέψουν 4 ολόκληρες μέρες, παρά μόνο 4 μισές. Αν όμως ο εργάτης είναι υποχρεωμένος να δουλεύει 12 ώρες για να εισπράξει 3 ώρες, δηλαδή τον *αναγκαίο* του μισθό, τότε αν δουλέψει 6 ώρες θα πάρει μόνο $1\frac{1}{2}$ ώρα ανταλλακτική αξία. Αν όμως με 3 ώρες αναγκαίας εργασίας μπορεί να ζήσει 12 ώρες, με $1\frac{1}{2}$ μπορεί να ζήσει μόνο 6. Καθένας λοιπόν από τους 4 εργάτες – αν απασχολούνταν και οι 4 – δε θα μπορούσε να ζήσει παρά μόνο μισή μέρα· δηλαδή δεν μπορούν και οι 4 να κρατηθούν στη ζωή σαν εργάτες από το ίδιο κεφάλαιο· μπορούν μονά-

* {Παρόλο που αυτό είναι απόλυτα σωστό πχ. για τον αγρομισθωτή, όταν διπλασιάζεται η γονιμότητα των εποχών του χρόνου, ή για κάθε βιομήχανο όταν διπλασιάζεται η παραγωγικότητα όχι στο δικό του κλάδο αλλά στους κλάδους που χρησιμοποιεί· ώστε πχ. αν το ακατέργαστο βαμβάκι κόστιζε 50% λιγότερο, όπως και τα σιτηρά (άρα ο εργατικός μισθός), τέλος το εργαλείο· τότε θα εξακολουθούσε να ξεοδεύει, όπως πριν, 40 τάληρα για ακατέργαστο βαμβάκι – διπλάσια όμως ποσότητα –, 20 για μηχανήματα, 40 για εργασία.}

** {Αν υποθέσουμε πως μόνο το βαμβάκι διπλασιάζει την παραγωγική του δύναμη αλλά η μηχανή μένει η ίδια, τότε – αυτό να ερευνηθεί παραέρα.}

χα 2. Ο κεφαλαιοκράτης θα μπορούσε να πληρώσει από το παλιό κονδύλι 4 εργάτες για 4 μισές εργάσιμες μέρες· τότε θα πλήρωνε 2 εργάτες παραπάνω και θα έδινε δώρο στους εργάτες ένα μέρος από την παραγωγική δύναμη· γιατί μόνο 4 μισές εργάσιμες μέρες μπορεί να χρησιμοποιήσει· τέτοιες «δυνατότητες» ούτε εμφανίζονται στην πράξη, ούτε, πολύ λιγότερο, μπορεί να γίνει λόγος γι αυτές εδώ, όπου πραγματευόμαστε την κεφαλαιακή σχέση σαν τέτοια.) Τώρα 20 τάληρα από το κεφάλαιο των 100 δεν χρησιμοποιούνται άμεσα στην παραγωγή. Ο κεφαλαιοκράτης χρησιμοποιεί όπως και πριν 40 τάληρα για πρώτη ύλη, 20 για εργαλείο, άρα 60· τώρα πια όμως μόνο 20 τάληρα για εργασία (2 εργάσιμες μέρες). Από το συνολικό κεφάλαιο των 80 χρησιμοποιεί τα $\frac{3}{4}$ (60) για το σταθερό μέρος και μόνο το $\frac{1}{4}$ για εργασία. Αν λοιπόν χρησιμοποιήσει και τα υπόλοιπα 20 με τον ίδιο τρόπο, δηλαδή $\frac{3}{4}$ για σταθερό κεφάλαιο, $\frac{1}{4}$ για εργασία, τότε θα ξοδέψει 15 τάληρα για σταθερό κεφάλαιο, 5 για εργασία. Αφού τώρα η μια εργάσιμη μέρα έχει υποθεθεί = 10 τάληρα, τα 5 τάληρα θα είναι μονάχα = 6 ώρες = $\frac{1}{2}$ εργάσιμη μέρα. Με τη νέα αξία που του έδωσε η παραγωγικότητα, το κεφάλαιο δε θα μπορούσε να αγοράσει παρά μόνο $\frac{1}{2}$ εργάσιμη μέρα παραπάνω, για να αξιοποιηθεί στην ίδια αναλογία. Θάπρεπε να τριπλασιάσει την αύξησή του (δηλαδή να αυξηθεί κατά 60 τάληρα) (μαζί με τα 20, να γίνει 80) για να μπορέσει να χρησιμοποιήσει συνολικά τους 2 απολυμένους εργάτες, ή τις 2 εργάσιμες ημέρες που χρησιμοποιούσε προηγούμενα. Με τη νέα αναλογία, το κεφάλαιο χρησιμοποιεί τα $\frac{3}{4}$ σαν σταθερό κεφάλαιο για να χρησιμοποιήσει το $\frac{1}{4}$ σαν κονδύλι εργασίας.

Ώστε με συνολικό κεφάλαιο 20 τα $\frac{3}{4}$, δηλαδή 15, σταθερό και $\frac{1}{4}$ εργασία (δηλαδή 5) = $\frac{1}{2}$ εργάσιμη μέρα.

Με συνολικό λοιπόν κεφάλαιο 4×20 , $4 \times 15 = 60$ σταθερό, άρα 4×5 εργατικός μισθός = $\frac{1}{2}$ εργάσιμες μέρες = 2 εργάσιμες μέρες.

Όταν λοιπόν η παραγωγική δύναμη της εργασίας διπλασιάζεται, έτσι ώστε ένα κεφάλαιο από 60 τάληρα ακατέργαστο βαμβάκι και εργαλείο να χρειάζεται πια μόνο 20 τάληρα εργασία (2 ημέρες εργασίας) για να αξιοποιηθεί, εκεί που προηγούμενα χρειάζονταν [συνολικό κεφάλαιο] 100, τότε το συνολικό κεφάλαιο θάπρεπε από 100 να αυξηθεί σε 160, μ' άλλα λόγια το κεφάλαιο των 80 που βρίσκεται στους λογαριασμούς μας θάπρεπε να διπλασιαστεί για να κρατήσει όλη την εργασία που βρέθηκε χωρίς δουλειά. Με τον διπλασιασμό όμως της παραγωγικής δύναμης δημιουργείται μονάχα ένα νέο κεφάλαιο των 20 ταλήρων = $\frac{1}{2}$ του εργάσιμου χρόνου που χρησιμοποιούσαν προηγούμενα· κι αυτό φτάνει μόνο για να χρησιμοποιήσει $\frac{1}{2}$ εργάσιμη ημέρα παραπάνω. Το κεφάλαιο, που πριν τον διπλασιασμό της παραγωγικής δύναμης ήταν 100 και χρησιμοποιούσε 4 εργάσιμες μέρες (υποθέτοντας ότι τα $\frac{2}{5} = 40$ ήταν κονδύλι εργασίας), θάπρεπε τώρα, που το κονδύλι εργασίας έπεσε στο $\frac{1}{5}$ του 100, σε $20 = 2$ εργάσιμες μέρες (στο $\frac{1}{4}$ όμως του 80, του κεφαλαίου που για πρώτη φορά εντάσσεται στη διαδικασία αξιοποίησης) ν' ανέβει στα 160, κατά 60%, για να μπορέσει να χρησιμοποιήσει τις προηγούμενες 4 εργάσιμες μέρες. Με τα 20 τάληρα που αφαιρέθηκαν από το κονδύλι 45 εργασίας σαν συνέπεια της αύξησης της παραγωγικής δύναμης, το κεφάλαιο μπορεί τώρα να χρησιμοποιήσει μονάχα $\frac{1}{2}$ πρόσθετη εργάσιμη μέρα, αν πρόκειται να εξακολουθήσει να δουλεύει με το παλιό συνολικό κεφάλαιο. Προηγούμενα με 100 χρησιμοποιούσε $\frac{16}{4}$ (4 ημέρες) εργάσιμες μέρες· τώρα πια θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει μόνο $\frac{5}{4}$. Όταν λοιπόν η παραγωγική 50 δύναμη διπλασιάζεται, το κεφάλαιο δεν χρειάζεται να διπλασιαστεί για να

κινητοποιήσει την ίδια αναγκαία εργασία, 4 εργάσιμες μέρες· δεν χρειάζεται δηλαδή να αυξηθεί σε 200, αλλά χρειάζεται να αυξηθεί μόνο κατά το συνολικό του ποσό μείον το μέρος που αφαιρέθηκε από το κονδύλι εργασίας. $(100 - 20 = 80) \times 2 = 160$. (Αντίθετα το πρώτο κεφάλαιο, πριν την αύξηση της παραγωγικής δύναμης, που από τα 100 ξόδευε 60 για σταθερό κεφάλαιο, 40 για εργατικό μισθό (4 εργάσιμες μέρες), για να χρησιμοποιήσει 2 ημέρες περισσότερο θα χρειαζόταν από 100 να αυξηθεί μόνο σε 150· δηλαδή $\frac{3}{5}$ σταθερό κεφάλαιο (30) και $\frac{2}{5}$ κονδύλι εργασίας (20). Ενώ με την προϋπόθεση ότι και στις δυο περιπτώσεις η εργάσιμη ημέρα διπλασιάζεται, το δεύτερο κεφάλαιο θα γινόταν στο τέλος 250· το πρώτο μόνο 160). Από το μέρος 10 του κεφαλαίου που με την αύξηση της παραγωγικής δύναμης αφαιρέθηκε από το κονδύλι εργασίας ένα μέρος πρέπει πάλι να μετατραπεί σε πρώτη ύλη και εργαλείο, ένα άλλο να ανταλλαγεί με ζωντανή εργασία· αυτό δεν μπορεί να γίνει παρά μόνο στις αναλογίες που τοποθέτησε ανάμεσα στα διάφορα μέρη η νέα παραγωγικότητα. Δεν μπορεί πια να γίνει στην παλιά 15 αναλογία· γιατί η αναλογία ανάμεσα στο κονδύλι εργασίας και το σταθερό κονδύλι έχει μειωθεί. Αν το κεφάλαιο των 100 χρησιμοποιούσε τα $\frac{2}{5}$ για κονδύλι εργασίας (40), και τώρα εξαιτίας του διπλασιασμού της παραγωγικής δύναμης χρησιμοποιεί πια μόνο το $\frac{1}{5}$ (20), τότε έχει ελευθερωθεί το $\frac{1}{5}$ του κεφαλαίου (20 τάληρα)· το απασχολούμενο μέρος, 80 τάληρα, χρησιμοποιεί πια μόνο το $\frac{1}{4}$ σαν κονδύλι εργασίας. Και τα 20 τάληρα λοιπόν χρησιμοποιούν πια μονάχα 5 τάληρα ($\frac{1}{2}$ εργάσιμη μέρα). Όστε το συνολικό κεφάλαιο των 100 χρησιμοποιεί τώρα $2\frac{1}{2}$ εργάσιμες μέρες· μ' άλλα λόγια θάπρεπε να αυξηθεί σε 160 για να χρησιμοποιήσει πάλι 4.

Αν το αρχικό κεφάλαιο ήταν 1000, καταμερισμένο με τον ίδιο τρόπο: $\frac{3}{5}$ 25 σταθερό κεφάλαιο, $\frac{2}{5}$ κονδύλι εργασίας, ώστε λοιπόν $600 + 400$ (ας υποθεθεί ότι το 400 είναι ίσο με 40 εργάσιμες μέρες· η εργάσιμη ημέρα = 10 τάληρα)]. Τώρα, διπλασιασμός της παραγωγικής δύναμης της εργασίας, άρα για το ίδιο προϊόν απαιτούνται 20 εργάσιμες μέρες (= 200 τάληρα)· ώστε το απαιτούμενο κεφάλαιο για να ξαναρχίσει την παραγωγή = 800 · δηλαδή 30 $600 + 200$ · θα είχαν ελευθερωθεί 200 τάληρα. Αυτά χρησιμοποιούνται στην ίδια αναλογία, άρα $\frac{3}{4}$ σταθερό κεφάλαιο = 150 και $\frac{1}{4}$ κονδύλι εργασίας = 50. Αν λοιπόν χρησιμοποιηθούν και τα 1000 τάληρα, τότε 750 σταθερό + 250 κονδύλι εργασίας = 1000 τάληρα. Αλλά τα 250 κονδύλι εργασίας θα ήταν = με 25 εργάσιμες μέρες (δηλαδή το καινούριο κονδύλι μπορεί να χρησιμοποιήσει τον εργάσιμο χρόνο μονάχα στη νέα αναλογία, δηλαδή προς $\frac{1}{4}$ · για να χρησιμοποιήσει ολόκληρο τον παλιό εργάσιμο χρόνο θα έπρεπε να τετραπλασιαστεί). Το κεφάλαιο των 200 που ελευθερώθηκε θα χρησιμοποιούσε 35 κονδύλι εργασίας 50 τάληρων = 5 εργάσιμες μέρες ($\frac{1}{4}$ του ελευθερωμένου εργάσιμου χρόνου). (Το μέρος από το κονδύλι εργασίας που αποσπάστηκε 40 από το κεφάλαιο χρησιμοποιείται το ίδιο σαν κεφάλαιο, τώρα πια όμως μόνο προς $\frac{1}{4}$ κονδύλι εργασίας· ακριβώς δηλαδή στην αναλογία που βρίσκεται το μέρος του νέου κεφαλαίου που αποτελεί κονδύλι εργασίας προς το συνολικό ποσό του κεφαλαίου.) Για να χρησιμοποιήσει λοιπόν 20 εργάσιμες 45 μέρες (4×5 εργάσιμες μέρες) το κονδύλι αυτό θάπρεπε να αυξηθεί από 50 σε $4 \times 50 = 200$ · θάπρεπε λοιπόν το ελευθερωμένο μέρος να αυξηθεί από 200 σε 600, δηλαδή να τριπλασιαστεί· ώστε το συνολικό νέο κεφάλαιο θα ήταν 800. Άρα το συνολικό κεφάλαιο 1600· απ' αυτά, θα ήταν 1200 σταθερό μέρος και 400 κονδύλι εργασίας. Αν λοιπόν το κεφάλαιο των 1000 περιείχε αρχικά 50 κονδύλι εργασίας 40 (40 εργάσιμες μέρες) και με τον διπλασιασμό της παρα- 50

γωγικής δύναμης χρειάζεται πια μόνο 200 τάληρα κονδύλι εργασίας για να αγοράσει την *αναγκαία εργασία*, χρειάζεται πια δηλαδή μονάχα $\frac{1}{2}$ της προηγούμενης εργασίας· τότε το κεφάλαιο θάπρεπε να αυξηθεί κατά 600 για να χρησιμοποιήσει το σύνολο της προηγούμενης εργασίας (και να κερδίσει τον ίδιο χρόνο υπερεργασίας). Θάπρεπε να μπορεί να χρησιμοποιήσει το διπλάσιο κονδύλι εργασίας, δηλαδή $2 \times 200 = 400$ · αφού όμως η αναλογία του κονδυλιού εργασίας προς το συνολικό κεφάλαιο είναι τώρα $= \frac{1}{4}$, αυτό θα απαιτούσε ένα συνολικό κεφάλαιο των $4 \times 400 = 1600$.

{Το συνολικό κεφάλαιο που θα χρειαζόταν για να χρησιμοποιήσει τον παλιό εργάσιμο χρόνο είναι λοιπόν = με το παλιό κονδύλι εργασίας $\times$ τον παρονομαστή του κλάσματος που εκφράζει τώρα την αναλογία του κονδυλιού εργασίας προς το νέο συνολικό κεφάλαιο. Αν ο διπλασιασμός της παραγωγικής δύναμης μείωσε αυτή την αναλογία στο $\frac{1}{4}$, τότε $\times 4$ · αν σε $\frac{1}{3}$, τότε πολλαπλασιασμένο με το 3. Αν η παραγωγική δύναμη διπλασιάστηκε, τότε η αναγκαία εργασία και άρα το κονδύλι εργασίας μειώθηκε στο $\frac{1}{2}$ της προηγούμενης αξίας του· αναλογεί όμως στο $\frac{1}{4}$ του νέου συνολικού κεφαλαίου των 800, ή στο $\frac{1}{5}$ του παλιού συνολικού κεφαλαίου των 1000. Μ' άλλα λόγια το νέο συνολικό κεφάλαιο είναι $= 2 \times$ το παλιό κεφάλαιο μείον το ελευθερωμένο τμήμα του κονδυλιού εργασίας· $(1000 - 200) \times 2 = 800 \times 2 = 1600$. Το νέο συνολικό κεφάλαιο εκφράζει ακριβώς το συνολικό ποσό σταθερού και μεταβλητού κεφαλαίου που χρειάζεται για να απασχολήσει το μισό του παλιού εργάσιμου χρόνου ($\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$ κλπ. $\frac{1}{x}$ · ανάλογα με το αν η παραγωγική δύναμη έχει πολλαπλασιαστεί με το 3, με το 4 ή με το x)· άρα $2 \times$ το κεφάλαιο, για να τον χρησιμοποιήσει ολόκληρο (ή 3, 4, x φορές το κεφάλαιο, ανάλογα με την αύξηση της παραγωγικής δύναμης). Εδώ πρέπει να δίνεται πάντα (από τεχνολογική άποψη) η αρχική αναλογία ανάμεσα στα μέρη του κεφαλαίου· αυτή, για παράδειγμα, καθορίζει σε ποιες αναλογίες ο πολλαπλασιασμός της παραγωγικής δύναμης εκφράζεται σαν διαίρεση της *αναγκαίας εργασίας*. }

30 Ή, πράγμα που είναι το ίδιο, το νέο συνολικό κεφάλαιο είναι $= 2 \times$ το νέο κεφάλαιο που εξαιτίας της νέας παραγωγικής δύναμης αναπληρώνει το παλιό στην παραγωγή (800×2) (αν λοιπόν η παραγωγική δύναμη είχε τετραπλασιαστεί, πενταπλασιαστεί κλπ. θα ήταν $= 4x$, $5x$ το νέο κεφάλαιο. Αν διπλασιάστηκε η παραγωγική δύναμη, η *αναγκαία εργασία* μειώθηκε στο $\frac{1}{2}$ · όμοια και το κονδύλι εργασίας. Αν λοιπόν, όπως στην παραπάνω περίπτωση του αρχικού κεφαλαίου 1000, η *αναγκαία εργασία* ήταν 400, δηλαδή $\frac{2}{5}$ του συνολικού κεφαλαίου, τώρα είναι $\frac{1}{5}$, δηλαδή 200. Η αναλογία αυτή κατά την οποία μειώθηκε η *αναγκαία εργασία* είναι το ελευθερωμένο τμήμα του κονδυλιού εργασίας $= \frac{1}{5}$ του παλιού κεφαλαίου $= 200$. $\frac{1}{5}$ του παλιού $= \frac{1}{4}$ του νέου. Το νέο κεφάλαιο είναι $=$ με το παλιό $+ \frac{3}{5}$ του. Αυτές τις λεπτολογίες κλπ. θα τις δούμε πιο αναλυτικά αργότερα.).

Με δοσμένες τις αρχικές αναλογίες ανάμεσα στα μέρη του κεφαλαίου, και με την ίδια αύξηση της παραγωγικής δύναμης, το μεγάλο ή μικρό μέγεθος του κεφαλαίου είναι απόλυτα αδιάφορο για τις γενικές μας θέσεις. Ολόκληρο διαφορετικό ζήτημα είναι αν οι αναλογίες μένουν οι ίδιες όταν το κεφάλαιο *μεγαλώνει* (αυτό όμως ανήκει στη συσσώρευση). Μ' αυτήν όμως την προϋπόθεση, βλέπουμε πώς η αύξηση της παραγωγικής δύναμης αλλάζει τις αναλογίες ανάμεσα στα συστατικά μέρη του κεφαλαίου. Για τα 100 όπως και για τα 1000 ο διπλασιασμός της παραγωγικής δύναμης επιδρά με τον ίδιο τρόπο όταν και στις δυο περιπτώσεις τα $\frac{3}{5}$ ήταν στην αρχή σταθερό κεφάλαιο,

τα $\frac{2}{5}$ κονδύλι εργασίας. (Χρησιμοποιούμε εδώ τη λέξη *κονδύλι εργασίας* μόνο για ευκολία· δεν έχουμε ακόμα αναπτύξει το κεφάλαιο σ' αυτό του τον καθορισμό. Ώς τώρα δυο μέρη: το ένα ανταλλάσσεται με εμπορεύματα (υλικό και εργαλείο), το άλλο με το εργατικό δυναμικό.) (Το νέο κεφάλαιο – δηλαδή το μέρος του παλιού κεφαλαίου που αντιπροσωπεύει τη λειτουργία του – 5 είναι = με το παλιό μείον το ελευθερωμένο μέρος του κονδυλίου εργασίας· αυτό όμως το ελευθερωμένο μέρος είναι = με το κλάσμα που εκφράζει την αναγκαία εργασία (ή, πράγμα που είναι το ίδιο, το κονδύλι εργασίας) διαιρεμένη με τον πολλαπλασιαστή της παραγωγικής δύναμης. Αν λοιπόν το παλιό κεφάλαιο είναι 100, το κλάσμα που εκφράζει την αναγκαία εργασία ή 10 το κονδύλι εργασίας είναι $=\frac{2}{5}$ και η παραγωγική δύναμη διπλασιάζεται, τότε το νέο κεφάλαιο που αντιπροσωπεύει τη λειτουργία του παλιού είναι = 800· δηλαδή $\frac{2}{5}$ του παλιού κεφαλαίου = 400· διαιρεμένα με το 2, τον πολλαπλασιαστή της παραγωγικής δύναμης $=\frac{2}{10}=\frac{1}{5}=200$. Άρα το νέο κεφάλαιο = 800 και το ελευθερωμένο μέρος του κονδυλίου εργασίας = 200). 15

Είδαμε ότι κάτω απ' αυτές τις συνθήκες ένα κεφάλαιο των 100 τάληρων πρέπει να αυξηθεί σε 160, κι ένα κεφάλαιο των 1000 σε 1600, για να κρατήσουν τον ίδιο εργάσιμο χρόνο (4 ή 40 εργάσιμες μέρες)· και τα δυο πρέπει να αυξηθούν κατά 60%, δηλαδή κατά τα $\frac{3}{5}$ του εαυτού τους (του παλιού κεφαλαίου) για να μπορέσουν να χρησιμοποιήσουν πάλι το κεφάλαιο που ελευθερώθηκε (στην πρώτη περίπτωση 20 τάληρα, στη δεύτερη 200) – το ελευθερωμένο κονδύλι εργασίας – σαν τέτοιο. 20

[Το ίδιο ποσοστό πάνω στο συνολικό κεφάλαιο μπορεί να εκφράζει πολύ διαφορετικές σχέσεις.]

{*Να σημειωθεί.* Είδαμε προηγούμενα πώς το ίδιο ποσοστό πάνω στο συνολικό κεφάλαιο μπορεί να εκφράζει πολύ διαφορετικές αναλογίες στις οποίες το κεφάλαιο δημιουργεί την υπεραξία του, δημιουργεί δηλαδή υπερεργασία, σχετική ή απόλυτη. Αν η αναλογία ανάμεσα στο αμετάβλητο αξιακό μέρος του κεφαλαίου και το μεταβλητό (αυτό που ανταλλάσσεται με εργασία) ήταν τέτοια ώστε το τελευταίο να είναι $=\frac{1}{2}$ του συνολικού κεφαλαίου (δηλαδή κεφάλαιο 100=50 σταθερό + 50 μεταβλητό), τότε το μέρος που ανταλλάσσεται με την εργασία θα χρειαζόταν να αυξηθεί μόνο κατά 50% για να δώσει 25% πάνω στο κεφάλαιο· δηλαδή 50+50 (+25) = 125· ενώ στο πιο πάνω παράδειγμα 75+25 (+25)=125· ώστε το μέρος που ανταλλάσσεται με τη ζωντανή εργασία αυξήθηκε κατά 100% για να αποδώσει 25% πάνω στο κεφάλαιο. Βλέπουμε εδώ πώς όταν οι αναλογίες μένουν οι ίδιες το ποσοστό πάνω στο συνολικό κεφάλαιο μένει σταθερό, όσο μεγάλο ή μικρό κι αν είναι· όταν δηλαδή μένει σταθερή η αναλογία του κονδυλίου εργασίας προς το συνολικό κεφάλαιο· πιο πάνω λοιπόν $\frac{1}{4}$. Δηλαδή: τα 100 δίνουν 125, τα 80 δίνουν 100, τα 1000 δίνουν 1250, τα 800 δίνουν 1000, τα 1600 δίνουν 2000 κλπ., πάντα = 25%. Όταν κεφάλαια που τα συστατικά τους μέρη – άρα και η παραγωγική δύναμη – βρίσκονται σε διαφορετικές αναλογίες δίνουν τα ίδια ποσοστά πάνω στο συνολικό κεφάλαιο, τότε η πραγματική υπεραξία πρέπει να είναι πολύ διαφορετική στους διάφορους κλάδους.}

{Έτσι είναι σωστό το παράδειγμα, όταν η παραγωγική δύναμη συγκρίνε- 45

ται, κάτω από τις ίδιες συνθήκες, με το ίδιο κεφάλαιο πριν την άνοδο της παραγωγικής δύναμης. Ας υποθέσουμε ότι ένα κεφάλαιο 100 χρησιμοποιεί 50 σταθερή αξία και 50 = κονδύλι εργασίας. Αυτό το κονδύλι έστω ότι αυξάνεται κατά 50%, δηλαδή κατά $\frac{1}{2}$: τότε το συνολικό προϊόν = 125. Ας υποθεθεί ότι το κονδύλι εργασίας των 50 ταλήρων απασχολεί 10 εργάσιμες μέρες και πληρώνει 5 τάληρα για την κάθε μέρα. Αφού η νέα αξία είναι $\frac{1}{2}$, ο χρόνος υπερεργασίας πρέπει να είναι = 5 εργάσιμες μέρες· δηλαδή ο εργάτης, που χρειαζόταν να δουλεύει μόνο 10 εργάσιμες μέρες για να ζει 15, υποχρεώνεται να δουλέψει για τον κεφαλαιοκράτη 15 μέρες για να ζήσει 15· και η υπερεργασία του 5 ημερών αποτελεί την υπεραξία του κεφαλαίου. Εκφρασμένη σε ώρες, αν η εργάσιμη μέρα = 12 ώρες, η υπερεργασία = 6 ώρες την ημέρα. Έτσι ο εργάτης σε 10 μέρες, ή σε 120 ώρες, δουλεύει 60 ώρες παραπάνω = 5 μέρες. Τώρα όμως, με τον διπλασιασμό της παραγωγικότητας, η αναλογία στα 100 τάληρα θα ήταν 75 και 25, δηλαδή το ίδιο κεφάλαιο θα χρειάζεται πια να απασχολήσει μόνο 5 εργάτες για να δημιουργήσει την ίδια αξία των 125· ώστε λοιπόν οι 5 εργάσιμες μέρες έγιναν = 10· διπλασιάστηκαν· πληρώνονται δηλαδή 5 εργάσιμες μέρες, παράγονται 10. Ο εργάτης θα χρειαζόταν να δουλεύει μονάχα 5 μέρες για να ζει 10 (πριν από την αύξηση της παραγωγικής δύναμης έπρεπε να δουλεύει 10 για να ζει 15· ώστε δουλεύοντας 5 μπορούσε να ζει μόνο $7\frac{1}{2}$ μέρες)· είναι όμως υποχρεωμένος να δουλεύει για τον κεφαλαιοκράτη 10 μέρες για να ζει 10· ώστε ο τελευταίος κερδίζει 5 μέρες· 1 μέρα την ημέρα· μ' άλλα λόγια, κάθε μέρα ο εργάτης έπρεπε προηγούμενα να δουλεύει $\frac{1}{2}$ για να ζει 1 μέρα (δηλαδή 6 ώρες για να ζει 12)· τώρα χρειάζεται να δουλεύει μόνο $\frac{1}{4}$ για να ζει 1 μέρα (δηλαδή να δουλεύει 3 ώρες). Αν δούλευε μια ολόκληρη μέρα, θα μπορούσε να ζήσει 2· αν δούλευε 12 ώρες, 24 ώρες· αν δούλευε 6, 12 ώρες. Τώρα όμως πρέπει να δουλέψει 12 ώρες για να ζήσει 12. Θα χρειαζόταν να δουλέψει μόνο $\frac{1}{2}$ μέρα για να ζήσει 1· όμως πρέπει να δουλέψει $2 \times \frac{1}{2} = 1$ για να ζήσει 1 μέρα. Με την παλιά κατάσταση της παραγωγικής δύναμης έπρεπε να δουλεύει 10 μέρες για να ζει 15, ή 12 ώρες για να ζει 18· 1 ώρα για να ζει $1\frac{1}{2}$, 8 ώρες για να ζει 12, δηλαδή $\frac{2}{3}$ της ημέρας για να ζει $\frac{3}{3}$. Είναι όμως υποχρεωμένος να δουλεύει $\frac{3}{3}$ για να ζει $\frac{3}{3}$, δηλαδή $\frac{1}{3}$ περισσότερο. Ο διπλασιασμός της παραγωγικής δύναμης ανεβάσει την αναλογία του χρόνου υπερεργασίας από $1:1\frac{1}{2}$ (δηλαδή 50%) σε $1:2$ (δηλαδή 100%). Σε σχέση με τον προηγούμενο εργάσιμο χρόνο: χρειαζόταν 8 ώρες για να ζει 12, δηλαδή $\frac{2}{3}$ της συνολικής εργάσιμης μέρας ήταν αναγκαίος χρόνος· τώρα πια χρειάζεται μόνο $\frac{1}{2}$, δηλαδή 6 ώρες για να ζει 12. Γιαυτό το κεφάλαιο απασχολεί τώρα 5 εργάτες αντί για 10. Αν προηγούμενα οι 10 (που κόστιζαν 50) μπορούσαν να παράγουν 75, τώρα οι [5, που κοστίζουν] 25 παράγουν 50· οι πρώτοι, δηλαδή, μονάχα 50%· οι δεύτεροι 50 [τάληρα, δηλαδή 100%.] Οι εργάτες δουλεύουν 12 ώρες όπως και πριν· όμως στην πρώτη περίπτωση το κεφάλαιο αγόραζε 10 εργάσιμες μέρες, τώρα πια μόνο 5· επειδή η παραγωγική δύναμη διπλασιάστηκε, οι 5 παράγουν 5 ημέρες υπερεργασίας· αφού στην πρώτη περίπτωση 10 εργάσιμες μέρες έδιναν μόνο 5 ημέρες υπερεργασίας, τώρα που η παραγωγική δύναμη διπλασιάστηκε, δηλαδή ανέβηκε από 50% σε 100%, οι 5 [εργάσιμες μέρες] παράγουν 5· στην πρώτη περίπτωση 120 ώρες εργασίας (= 10 εργάσιμες μέρες) παράγουν 180· στη δεύτερη, 60 [ώρες εργασίας] παράγουν 60· δηλαδή στην πρώτη περίπτωση ο χρόνος υπερεργασίας είναι $\frac{1}{3}$ της συνολικής ημέρας (50% του αναγκαίου εργάσιμου χρόνου)· (δηλαδή στις 12 ώρες, 4· ο αναγκαίος χρόνος 8)· στη δεύτερη περίπτωση ο χρόνος

υπερεργασίας είναι το $\frac{1}{2}$ της συνολικής ημέρας (100% του αναγκαίου εργασιμου χρόνου) (δηλαδή στις 12 ώρες δ · ο αναγκαίος χρόνος είναι 6)· γιαυτό οι 10 ημέρες στην πρώτη περίπτωση έδιναν 5 ημέρες χρόνο υπερεργασίας, και στη δεύτερη οι 5 μέρες δίνουν 5. (Ώστε ο σχετικός χρόνος υπερεργασίας διπλασιάστηκε· συγκριτικά με την πρώτη αναλογία, αυξήθηκε μόνο κατά $\frac{1}{2}$ του $\frac{1}{3}$ · δηλαδή κατά $\frac{1}{6}$, 16 $\frac{1}{6}$ %)}

	σταθ[ερό]		μεταβλητό		
100	60	+	40	(αρχική αναλογία)	
100	75	+	25	(+25)=125(25%)	10
160	120	+	40	(+40)=200(25%)	

[Το κεφάλαιο (όπως και η ιδιοκτησία γενικά) βασίζεται στην παραγωγικότητα της εργασίας.]

Αφού η υπερεργασία, μ' άλλα λόγια ο χρόνος υπερεργασίας, είναι η προϋπόθεση του κεφαλαίου, το κεφάλαιο βασίζεται κατά συνέπεια στη θε- 15
μελιακή προϋπόθεση ότι υπάρχει ένα πλεόνασμα πάνω από τον αναγκαίο εργασιμο χρόνο για τη συντήρηση και την αναπαραγωγή του ατόμου· ότι πχ. το άτομο χρειάζεται να δουλέψει μόνο 6 ώρες για να ζήσει μια μέρα, ή 1 μέρα για να ζήσει 2 κλπ. Με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων μειώνεται ο αναγκαίος χρόνος εργασίας και άρα αυξάνεται ο χρόνος υπε- 20
ρεργασίας. Ή ακόμα, ότι ένα άτομο μπορεί να δουλεύει για δυο κλπ. («Ο πλούτος [...] είναι διαθέσιμος χρόνος και τίποτα περισσότερο. [...] Αν όλη η εργασία μιας χώρας αρκούσε μόνο για τη συντήρηση ολόκληρου του πληθυσμού, [...] δεν θα υπήρχε υπερεργασία, άρα τίποτε που να μπορεί να συσσωρευθεί σαν κεφάλαιο... Πραγματικά πλούσιο είναι ένα έθνος όταν δεν 25
υπάρχει τόκος, ή όταν αντί για 12 ώρες δουλεύουν 6... Όσα κι αν οφείλονται στον κεφαλαιοκράτη, αυτός μπορεί να εισπράξει μόνο την υπερεργασία του εργάτη· γιατί ο εργάτης πρέπει να ζήσει.» (Η πηγή και η θεραπεία των εθνικών δυσκολιών.) (σ. 27, 28.))

Ιδιοκτησία. Προέλευση από την παραγωγικότητα της εργασίας. [«] Όταν 30
η παραγωγή του καθενός αρκεί μονάχα για τη συντήρησή του, όλοι εργάζονται· [»] δεν μπορεί να υπάρχει ιδιοκτησία. [«] Όταν η εργασία ενός μπορεί να συντηρεί πέντε, θα υπάρχουν τέσσερεις αργόσχολοι για κάθε ένα που απασχολείται στην παραγωγή. Η ιδιοκτησία προέρχεται από τις βελτιώσεις στον τρόπο παραγωγής... Η ανάπτυξη της ιδιοκτησίας, αυτή η μεγαλύτερη 35
ικανότητα συντήρησης ανθρώπων που δεν εργάζονται και μη-παραγωγικής βιομηχανίας = κεφάλαιο... Τα ίδια τα μηχανήματα σπάνια μπορούν να χρησιμοποιηθούν με επιτυχία για να συντομεύσουν την εργασία ενός ατόμου: περισσότερος χρόνος θα χανόταν για την κατασκευή τους απ' όσος θα μπορούσε να εξοικονομηθεί με τη χρήση τους. Είναι πραγματικά χρήσιμα μόνο 40
όταν επιδρούν πάνω σε μεγάλες μάζες, όταν μια μόνο μηχανή μπορεί να βοηθήσει τη δουλειά χιλιάδων ανθρώπων. Κατά συνέπεια, η μεγαλύτερη αφθονία μηχανών δρίσκεται πάντα ακριβώς στις χώρες με τον μεγαλύτερο πληθυσμό, εκεί που υπάρχουν οι περισσότεροι αργόσχολοι. Δεν ενεργοποιεί τις μηχανές η έλλειψη ανθρώπων, αλλά η εύκολη συγκέντρωσή τους... Λιγό- 45

τερο από το $\frac{1}{4}$ του αγγλικού πληθυσμού παράγει τα πάντα που καταναλώνει |14| το σύνολο. Την εποχή του Γουλιέλμου του Κατακτητή, για παράδειγμα, ο αριθμός αυτών που έπαιρναν άμεσα μέρος στην παραγωγή ήταν πολύ μεγαλύτερος από τον αριθμό των αργόσχολων.» (*Ραίηδενστοουν*. ΙΧ, 32.)

5 Αν από τη μια μεριά το κεφάλαιο δημιουργεί την υπερεργασία, τότε και η υπερεργασία αποτελεί εξίσου προϋπόθεση για την ύπαρξη του κεφαλαίου. Στη δημιουργία διαθέσιμου χρόνου βασίζεται ολόκληρη η ανάπτυξη του πλούτου. Η αναλογία του *αναγκαίου* εργάσιμου χρόνου προς τον *περιττό* (τέτοιος είναι, αρχικά, από τη σκοπιά της αναγκαίας εργασίας) μεταβάλλεται στις διάφορες βαθμίδες της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. 10 Στις πιο πρωτόγονες βαθμίδες της ανταλλαγής οι άνθρωποι δεν ανταλλάζουν παρά μόνο τον *περίσσιο εργάσιμο χρόνο* τους· αυτός είναι το μέτρο της ανταλλαγής τους, που άρα επεκτείνεται μόνο σε *περίσσια* προϊόντα. Στην παραγωγή που βασίζεται στο κεφάλαιο, η ύπαρξη του *αναγκαίου* εργάσιμου 15 χρόνου καθορίζεται από τη δημιουργία *περίσσιου* εργάσιμου χρόνου. Στις χαμηλότερες βαθμίδες της παραγωγής, πρώτα-πρώτα παράγονται ακόμα λιγοστές ανθρώπινες ανάγκες, άρα λίγες υπάρχουν και για να ικανοποιηθούν. Ο αναγκαίος εργάσιμος χρόνος είναι λοιπόν περιορισμένος, όχι γιατί η εργασία είναι παραγωγική αλλά επειδή οι ανάγκες είναι λίγες· και δεύτερο, σε 20 όλες τις βαθμίδες της παραγωγής υπάρχει ένας ορισμένος κοινός, *κοινωνικός* χαρακτήρας της εργασίας, κλπ. Αργότερα αναπτύσσεται η *κοινωνική* παραγωγική δύναμη κλπ. (Να ξαναγυρίσουμε σ' αυτό.)

[Αύξηση του χρόνου υπερεργασίας. Αύξηση ταυτόχρονων 25 εργάσιμων ημερών (*πληθυσμός*). (Ο πληθυσμός μπορεί να αυξάνεται στο μέτρο που μειώνεται ο *αναγκαίος* εργάσιμος χρόνος, δηλαδή που λιγοστεύει σχετικά ο χρόνος που απαιτείται για την παραγωγή του ζωντανού εργατικού δυναμικού.) – Πλεονασματικό κεφάλαιο και υπερπληθυσμός. – Δημιουργία ελεύθερου χρόνου για την 30 κοινωνία.]

Ο *χρόνος υπερεργασίας* υπάρχει σαν πλεόνασμα της εργάσιμης μέρας πάνω από το τμήμα της που ονομάζουμε *αναγκαίο* εργάσιμο χρόνο· δεύτερο, σαν αύξηση των *ταυτόχρονων εργάσιμων ημερών*, δηλαδή του *εργαζόμενου πληθυσμού*. (Μπορεί επίσης να δημιουργηθεί – αυτό όμως πρέπει ν' αναφερθεί εδώ παρενθετικά και μόνο, ανήκει στο κεφάλαιο της μισθωτής εργασίας – με βίαιη παράταση της εργάσιμης μέρας πέρα από τα φυσικά της όρια· με την προσθήκη γυναικών και παιδιών στον εργαζόμενο πληθυσμό.) 35 Η αρχική αναλογία του ημερήσιου χρόνου υπερεργασίας προς τον αναγκαίο μπορεί να τροποποιηθεί – και τροποποιείται – με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, έτσι ώστε η αναγκαία εργασία να περιορίζεται σε ολοένα μικρότερο κλασματικό μέρος. Το ίδιο ισχύει τότε από σχετική άποψη και για τον πληθυσμό. Ένας εργαζόμενος πληθυσμός, ας πούμε 6 εκατομμυρίων, μπορεί να θεωρηθεί σαν μια εργάσιμη μέρα με 6×12 , δηλαδή 72 εκατομμύρια ώρες· ώστε εφαρμόζονται εδώ οι ίδιοι νόμοι. 40

45 Όπως είδαμε, είναι νόμος του κεφαλαίου να δημιουργεί υπερεργασία, διαθέσιμο χρόνο· αυτό μπορεί να το κάνει μονάχα κινητοποιώντας αναγ-

καία εργασία – πραγματοποιώντας δηλαδή την ανταλλαγή με τον εργάτη. Γιαυτό η τάση του είναι να δημιουργεί όσο γίνεται περισσότερη εργασία· όπως εξίσου και να περιορίζει στο ελάχιστο την αναγκαία εργασία. Γιαυτό το κεφάλαιο τείνει να μεγαλώνει τον εργαζόμενο πληθυσμό, όπως και να τοποθετεί ολοένα ένα μέρος απ' αυτόν σαν υπερπληθυσμό – σαν πληθυσμό 5 που είναι για την ώρα άχρηστος, μέχρι το κεφάλαιο να μπορέσει να τον αξιοποιήσει. (Γιαυτό και είναι σωστή η θεωρία για τον υπερπληθυσμό και το πλεονασματικό κεφάλαιο.) Το κεφάλαιο έχει εξίσου την τάση να κάνει την ανθρώπινη εργασία (σχετικά) περιττή, όσο και να την παρατείνει στο άπειρο. Η αξία δεν είναι παρά αντικειμενοποιημένη εργασία, και η υπερα- 10 ξία (η αξιοποίηση του κεφαλαίου) δεν είναι παρά πλεόνασμα πάνω από το μέρος της αντικειμενοποιημένης εργασίας που είναι αναγκαίο για την παραγωγή του εργατικού δυναμικού. Ωστόσο προϋπόθεση είναι και παραμένει η εργασία γενικά, και η υπερεργασία υπάρχει μόνο σε σχέση με την αναγκαία, άρα μόνο στο βαθμό που υπάρχει η τελευταία. 'Ωστε το κεφάλαιο 15 πρέπει αδιάκοπα να δημιουργεί αναγκαία εργασία, για να δημιουργεί υπερεργασία· πρέπει να αυξάνει την αναγκαία εργασία (δηλαδή να αυξάνει τις ταυτόχρονες εργάσιμες μέρες) για να μπορεί να μεγαλώνει το πλεόνασμα· εξίσου όμως πρέπει και να την αίρει σαν αναγκαία, για να την τοποθετεί σαν υπερεργασία. Ως προς την κάθε εργάσιμη μέρα ξεχωριστά, η διαδικα- 20 σία είναι δέβαια απλή: 1) να την παρατείνει μέχρι τα όρια της φυσικής δυνατότητας· 2) να συντομεύει ολοένα περισσότερο το αναγκαίο της μέρος (δηλαδή να αυξάνει απεριορίστα τις παραγωγικές δυνάμεις). Αλλά στο χώρο – ξεετάζοντας τον ίδιο τον χρόνο σαν χώρο – η εργάσιμη μέρα αποτελεί παράθεση 25 πολλών εργάσιμων ημερών. 'Όσο περισσότερες είναι οι εργάσιμες μέρες με τις οποίες το κεφάλαιο μπορεί ταυτόχρονα να προχωρήσει σε ανταλλαγή, ανταλλάζοντας αντικειμενοποιημένη εργασία με ζωντανή, τόσο μεγαλύτερη είναι η αξιοποίησή του αμέσως. Μπορεί να ξεπεράσει το φυσικό όριο που αποτελεί η ζωντανή εργάσιμη μέρα ενός ατόμου σε μια δοσμένη 30 βαθμίδα της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων (και το γεγονός ότι η βαθμίδα αυτή μεταβάλλεται δεν αλλάζει καθαυτό τίποτα) μονάχα τοποθετώντας δίπλα στη μια εργάσιμη μέρα ταυτόχρονα και μιαν άλλη – με την προσθήκη, στο χώρο, περισσότερων ταυτόχρονων εργάσιμων ημερών. Για παράδειγμα, μπορώ να παρατείνω την υπερεργασία του Α μονάχα ως τις 3 35 ώρες· αν όμως προσθέσω τις ημέρες των Β, Γ, Δ κλπ. γίνονται 12 ώρες. Αντί για χρόνο υπερεργασίας 3 ωρών δημιουργήσα χρόνο 12 ωρών. Γιαυτό το κεφάλαιο προκαλεί την αύξηση του πληθυσμού· και η ίδια η διαδικασία που μειώνει την αναγκαία εργασία δημιουργεί τη δυνατότητα κινητοποίησης νέας αναγκαίας εργασίας (και άρα υπερεργασίας). (Δηλαδή: η παραγωγή 40 εργατών γίνεται φτηνότερη, στον ίδιο χρόνο μπορούν να παραχθούν περισσότεροι εργάτες, στο μέτρο που μειώνεται ο αναγκαίος εργάσιμος χρόνος ή λιγοστεύει σχετικά ο χρόνος που απαιτείται για την παραγωγή του ζωντανού εργατικού δυναμικού. Αυτές οι προτάσεις είναι ταυτόσημες.) (Αυτά χωρίς να υπολογίζεται ακόμα πως η αύξηση του πληθυσμού μεγαλώνει την παραγωγική δύναμη της εργασίας, κάνοντας δυνατό τον μεγαλύτερο κατα- 45 μερισμό και μεγαλύτερο συνδυασμό της εργασίας κλπ. Η αύξηση του πληθυσμού είναι φυσική δύναμη της εργασίας, που δεν πληρώνεται. Φυσική δύναμη ονομάζουμε απ' αυτή την άποψη την κοινωνική δύναμη. 'Όλες οι φυσικές δυνάμεις της κοινωνικής εργασίας είναι οι ίδιες ιστορικά προϊόντα.) Από 50 την άλλη μεριά, το κεφάλαιο τείνει – όπως και, προηγούμενα, ως προς την

ξεχωριστή εργάσιμη μέρα – τώρα ως προς τις πολλές ταυτόχρονες αναγκαίες
 εργάσιμες μέρες (που, καθώς εξετάζουμε αποκλειστικά την αξία, μπορούν
 να θεωρηθούν σαν *μια* εργάσιμη μέρα) να τις μειώσει στο ελάχιστο, δηλαδή
 να τοποθετήσει όσο γίνεται περισσότερες απ' αυτές σαν *μη αναγκαίες*, και
 5 να περιορίσει τις αναγκαίες εργάσιμες μέρες συγκριτικά με το σύνολο του
 αντικειμενοποιημένου εργάσιμου χρόνου, όπως προηγούμενα έτεινε να πε-
 ριορίσει τις αναγκαίες ώρες εργασίας στην κάθε ξεχωριστή εργάσιμη μέρα.
 (Αν χρειάζονται 6 ώρες για να δημιουργήσουν 12 ώρες υπερεργασίας, το
 κεφάλαιο δουλεύει για να μειωθούν σε 4. Ή, οι 6 εργάσιμες μέρες μπορούν
 10 να θεωρηθούν σαν μια εργάσιμη μέρα των 72 ωρών· αν γίνει δυνατή η μείω-
 ση του αναγκαίου εργάσιμου χρόνου κατά 24 ώρες, εξαφανίζονται 2 αναγ-
 καίες εργάσιμες μέρες – δηλαδή 2 εργάτες.) Από την άλλη μεριά, το νέο
 πρόσθετο κεφάλαιο που δημιουργείται μπορεί να αξιοποιηθεί σαν τέτοιο
 μόνο αν ανταλλάγει με ζωντανή εργασία. Γιαυτό το κεφάλαιο τείνει εξίσου
 15 να μεγαλώνει τον *εργατικό πληθυσμό* όσο και αδιάκοπα να μειώνει το *αναγ-
 καίο* του μέρος (αδιάκοπα να τοποθετεί πάλι ένα μέρος του σαν εφεδρεία).
 Και η ίδια η αύξηση του πληθυσμού αποτελεί το κύριο μέσο για τη μείωση
 του αναγκαίου μέρους. Στο *βάθος* αυτό δεν είναι παρά *εφαρμογή της σχέσης*
που ισχύει ως προς την ξεχωριστή εργάσιμη μέρα. Εδώ λοιπόν βρίσκονται
 20 όλες οι αντιφάσεις που διατυπώνονται σαν τέτοιες, αλλά δεν κατανοούνται,
 στη σύγχρονη θεωρία του πληθυσμού. Το κεφάλαιο σαν δημιουργία υπερερ-
 γασίας είναι εξίσου, και την ίδια στιγμή, δημιουργία και μη-δημιουργία
 αναγκαίας εργασίας· υπάρχει μόνο στο βαθμό που η τελευταία υπάρχει και
 ταυτόχρονα δεν υπάρχει.

25 {Δεν έχει ακόμα θέση εδώ, μπορούμε όμως ήδη σ' αυτό το σημείο να
 θυμίσουμε, πως η δημιουργία υπερεργασίας στη μια πλευρά αντιστοιχεί σε
 δημιουργία έλλειψης-εργασίας, σχετικής αργίας (ή, στην καλύτερη περιπτώ-
 ση, *μη-παραγωγικής* εργασίας) στην άλλη. Αυτό είναι αυτονόητο, πρώτα-
 πρώτα ως προς το ίδιο το κεφάλαιο· ύστερα όμως και ως προς τις τάξεις που
 30 μοιράζονται μαζί του το πλεόνασμα· δηλαδή τους άπορους, τους λακέδες,
 τα παράσιτα κλπ. που ζουν από το υπερπροϊόν, κοντολογής ολόκληρο το
 συρφετό των ακολούθων· το τμήμα που αποτελεί την *υπηρετική τάξη*, που
 ζει όχι από το κεφάλαιο αλλά από το εισόδημα. Ουσιαστική διαφορά ανά-
 μεσα σ' αυτή την *υπηρετική τάξη* και την *εργαζόμενη τάξη*. Ως προς την
 35 κοινωνία συνολικά η δημιουργία *διαθέσιμου χρόνου* εμφανίζεται τότε και
 σαν δημιουργία χρόνου για παραγωγή επιστήμης, τέχνης κλπ. Η εξελικτική
 πορεία της κοινωνίας δεν βρίσκεται καθόλου στο ότι, επειδή ένα άτομο ικα-
 νοποίησε την ανάγκη του, δημιουργεί τώρα πλεόνασμα για τον εαυτό του·
 αντίθετα, επειδή ένα άτομο ή μια τάξη ατόμων εξαναγκάζεται να δουλεύει
 40 περισσότερο απ' όσο είναι αναγκαίο για την ικανοποίηση των αναγκών της
 – επειδή υπάρχει *υπερεργασία* στη μια πλευρά – δημιουργείται μη-εργασία
 και πρόσθετος πλούτος στην άλλη. Στην πραγματικότητα η ανάπτυξη του
 πλούτου υπάρχει αποκλειστικά μέσα σ' αυτές τις αντιθέσεις· δυναμικά,
 ακριβώς η ανάπτυξη του πλούτου αποτελεί την δυνατότητα άρσης αυτών
 45 των αντιθέσεων. Μ' άλλα λόγια, επειδή ένα άτομο δεν μπορεί να ικανοποιή-
 σει τη *δική* του ανάγκη παρά μόνο ικανοποιώντας ταυτόχρονα την ανάγκη –
 και δημιουργώντας, πέρα απ' αυτή, ένα πλεόνασμα – ενός άλλου ατόμου.
 Στην περίπτωση της δουλείας αυτό αποκτηνώνει. Μόνο στις συνθήκες της
 μισθωτής εργασίας οδηγεί για πρώτη φορά στη *διομηχανία*, τη *διομηχανική*
 50 εργασία. – Ο Μάλθους λοιπόν είναι πέρα για πέρα συνεπής, όταν δίπλα

στην υπερεργασία και το πρόσθετο κεφάλαιο απαιτεί και πρόσθετους αργό-
σχολους που να καταναλώνουν χωρίς να παράγουν – διατυπώνει δηλαδή
την αναγκαιότητα της σπατάλης, της πολυτέλειας, της αλόγιστης δαπάνης
κλπ.}

Αν η αναλογία των αναγκαιών εργασιμών ημερών στο σύνολο των αντι-
κειμενοποιημένων ημερών εργασίας ήταν = 9:12 (δηλαδή υπερεργασία =
= $\frac{1}{4}$), τότε το κεφάλαιο προσπαθεί να τη μειώσει σε 6:9 (δηλαδή $\frac{2}{3}$, άρα
υπερεργασία = $\frac{1}{3}$). (Αυτό να αναπτυχθεί αργότερα πιο αναλυτικά σε βασι-
κές γραμμές ανήκει όμως εδώ, που πραγματευόμαστε τη γενική έννοια του
κεφαλαίου.)

10

[Μετάβαση από την παραγωγική διαδικασία του κεφα-
λαίου στην κυκλοφοριακή διαδικασία. – Απαξίωση του
ίδιου του κεφαλαίου με την αύξηση των παραγωγικών
δυνάμεων. (Ανταγωνισμός). (Το κεφάλαιο σαν ενότητα
και αντίφαση παραγωγικής και αξιοποιητικής διαδικα-
σίας.) Το κεφάλαιο σαν φραγμός της παραγωγής. Υπερ-
παραγωγή. (Ζήτηση των ίδιων των εργατών.) – Φραγμοί
της καπιταλιστικής παραγωγής.]

15

Είδαμε τώρα το πώς, με τη διαδικασία αξιοποίησης, το κεφάλαιο 1) δια-
τήρησε την αξία του μέσα από την ίδια την ανταλλαγή (δηλαδή την ανταλ-
λαγή με τη ζωντανή εργασία): 2) αυξήθηκε, δημιούργησε υπεραξία. Σαν
αποτέλεσμα αυτής της ενότητας παραγωγικής και αξιοποιητικής διαδικα-
σίας εμφανίζεται τώρα το προϊόν της διαδικασίας – δηλαδή το ίδιο το κεφά-
λαιο, όπως προκύπτει σαν προϊόν από τη διαδικασία που το είχε σαν προϋ-
πόθεση – σαν προϊόν που αποτελεί αξία: μ' άλλα λόγια η ίδια η αξία εμφα-
νίζεται σαν προϊόν αυτής της διαδικασίας, και μάλιστα μια ανώτερη αξία,
γιατί περιέχει περισσότερη αντικειμενοποιημένη εργασία από εκείνη που
αποτελούσε την αφετηρία. Η αξία αυτή σαν τέτοια είναι χρήμα. Είναι όμως
χρήμα μονάχα καθαυτή, δεν έχει τοποθετηθεί σαν τέτοιο: αυτό που έχει
αρχικά τοποθετηθεί, αυτό που υπάρχει, είναι ένα εμπόρευμα με μια καθορι-
σμένη (ιδεατή) τιμή, εμπόρευμα δηλαδή που μόνο ιδεατά υπάρχει σαν ένα
καθορισμένο χρηματικό ποσό, και που πρέπει πρώτα να πραγματοποιηθεί
σαν τέτοιο στην ανταλλαγή, να ενταχθεί λοιπόν πάλι στη διαδικασία της
απλής κυκλοφορίας, για να τοποθετηθεί σαν χρήμα. Ερχόμαστε λοιπόν τώ-
ρα στην τρίτη πλευρά της διαδικασίας, όπου το κεφάλαιο τοποθετείται σαν
τέτοιο.

3) Ακριβέστερα, δηλαδή, η διαδικασία αξιοποίησης του κεφαλαίου – και
το χρήμα γίνεται κεφάλαιο μόνο μέσα από τη διαδικασία αξιοποίησης –
εμφανίζεται ταυτόχρονα σαν διαδικασία απαξίωσής του, σαν αποχρηματο-
ποίησή του. Και μάλιστα από δυο πλευρές. Πρώτο, στο μέτρο που το κεφά-
λαιο δεν αυξάνει τον απόλυτο εργάσιμο χρόνο αλλά – αυξάνοντας την πα-
ραγωγική δύναμη – μειώνει σχετικά τον αναγκαίο εργάσιμο χρόνο, το κεφά-
λαιο μειώνει το δικό του κόστος παραγωγής – στο μέτρο που το κεφάλαιο
είχε προϋποθεθεί σαν καθορισμένο άθροισμα εμπορευμάτων, μειώνει την
ανταλλακτική του αξία: ένα μέρος από το κεφάλαιο που υπάρχει ολοένα
απαξιώνεται, γιατί μειώνεται το κόστος αναπαραγωγής του: μειώνεται όχι η

45

εργασία που έχει αντικειμενοποιηθεί σ' αυτό, αλλά η ζωντανή εργασία που χρειάζεται τώρα να αντικειμενοποιηθεί σ' αυτό το καθορισμένο προϊόν. Αυτή η αδιάκοπη απαξίωση του κεφαλαίου που *υπάρχει* δεν έχει θέση εδώ· γιατί προϋποθέτει ήδη έτοιμο το κεφάλαιο. Εδώ πρέπει απλά να την σημειώσουμε σαν ένδειξη ότι αυτά που θ' ακολουθήσουν περιέχονται ήδη στη γενική έννοια του κεφαλαίου: Ανήκει στη θεωρία της συγκέντρωσης και του ανταγωνισμού των κεφαλαίων. – Η *απαξίωση* που εξετάζουμε εδώ είναι το πέρασμα του κεφαλαίου από τη χρηματική μορφή στη μορφή ενός *εμπορεύματος*, προϊόντος με καθορισμένη τιμή που πρέπει να *πραγματοποιηθεί*. Στη χρηματική μορφή, το κεφάλαιο υπήρχε σαν *αξία*. Τώρα *υπάρχει* σαν προϊόν, και μόνο ιδεατά σαν τιμή· όχι όμως σαν *αξία σαν τέτοια*. Για να *αξιοποιηθεί*, δηλαδή να διατηρηθεί σαν αξία και να πολλαπλασιαστεί, θάπρεπε πρώτα να περάσει από τη χρηματική μορφή στη μορφή αξιών χρήσης (πρώτη ύλη – εργαλείο – εργατικός μισθός): έτσι όμως θα έχανε τη *μορφή* της αξίας· και πρέπει τώρα να ενταχθεί πάλι στην κυκλοφορία, για να τοποθετήσει πάλι αυτή τη μορφή του γενικού πλούτου. Ο κεφαλαιοκράτης δεν εμφανίζεται πια στην κυκλοφοριακή διαδικασία απλ' α σαν κάποιος που ανταλλάζει, αλλά εμφανίζεται σαν *παραγωγός* απέναντι στους άλλους συναλλασσόμενους σαν καταναλωτές. Αυτοί πρέπει να δώσουν χρήμα για να πάρουν το εμπόρευσμά του για τη δική τους κατανάλωση, ενώ αυτός δίνει το προϊόν του για να πάρει το χρήμα τους. Αν υποθέσουμε πως αυτή η διαδικασία αποτυχαίνει – και ο ίδιος ο αποχωρισμός δίνει τη δυνατότητα αυτής της αποτυχίας στην κάθε ξεχωριστή περίπτωση – τότε το χρήμα του *καπιταλιστή* μετατράπηκε σ' ένα προϊόν χωρίς αξία, και όχι μόνο δεν απόκτησε νέα αξία παρά έχασε κι εκείνη που είχε. Είτε όμως αυτό συμβεί, είτε όχι – σε κάθε περίπτωση, η απαξίωση αποτελεί συνθετικό στοιχείο της αξιοποιητικής διαδικασίας: πράγμα που βρίσκεται ήδη απλούστατα στο ότι το προϊόν της διαδικασίας δεν είναι *αξία* στην άμεσή του μορφή, αλλά πρέπει πρώτα να ενταχθεί πάλι στην κυκλοφορία για να πραγματοποιηθεί σαν αξία. Αν λοιπόν η παραγωγική διαδικασία αναπαράγει το κεφάλαιο σαν αξία και νέα αξία, ταυτόχρονα το τοποθετεί σαν *μη-αξία*, σαν κάτι που πρέπει πρώτα να *αξιοποιηθεί με την ανταλλαγή*. Οι τρεις διαδικασίες, που η ενότητά τους αποτελεί το κεφάλαιο, είναι εξωτερικές, χωριστές χρονικά και τοπικά. Η μετάβαση από τη μια στην άλλη, δηλαδή η ενότητά τους, αποτελεί σαν τέτοια τυχαίο γεγονός ως προς τους ατομικούς κεφαλαιοκράτες. Παρά την *εσωτερική* τους *ενότητα*, οι διαδικασίες αυτές υπάρχουν *ανεξάρτητα* η μια δίπλα στην άλλη, καθεμιά σαν προϋπόθεση της άλλης. Σε γενικές γραμμές η ενότητα αυτή πρέπει να διατηρείται, όσο το σύνολο της παραγωγής βασίζεται στο κεφάλαιο· και άρα το τελευταίο πρέπει υποχρεωτικά να πραγματοποιεί όλα τα αναγκαία συνθετικά στοιχεία της αυτο-διαμόρφωσής του και να εμπεριέχει τους όρους για την πραγματοποίησή της. Ός εδώ, το κεφάλαιο δεν εμφανίζεται ακόμα σαν καθοριστικό της ίδιας της κυκλοφορίας (της ανταλλαγής) αλλά μόνο σαν συνθετικό της στοιχείο, που μάλιστα παύει να είναι κεφάλαιο ακριβώς τη στιγμή που εντάσσεται σ' αυτή. Σαν *εμπόρευμα* γενικά, το κεφάλαιο συμμαρξίζεται τώρα τη μοίρα του εμπορεύματος: το αν θα ανταλλαγεί ή όχι με χρήμα, το αν η *τιμή* του θα πραγματοποιηθεί ή όχι, γίνεται ζήτημα τύχης.

Στην ίδια την παραγωγική διαδικασία – που εξακολουθούσε πάντα να προϋποθέτει το κεφάλαιο σαν αξία – η *αξιοποίηση* του κεφαλαίου φαινόταν ολότελα εξαρτημένη αποκλειστικά από τη σχέση του σαν αντικειμενοποιημέ-

νης εργασίας προς τη ζωντανή εργασία· δηλαδή από τη σχέση του κεφαλαίου προς τη μισθωτή εργασία. Τώρα όμως, σαν προϊόν, σαν εμπόρευμα, το κεφάλαιο εμφανίζεται εξαρτημένο από την κυκλοφορία, που βρίσκεται έξω από την παραγωγική διαδικασία. (Στην πραγματικότητα, καθώς είδαμε, επιστρέφει σ' αυτή σαν θεμέλιό της, εξίσου όμως και αναδύεται πάλι απ' αυτή.) Σαν εμπόρευμα, το κεφάλαιο πρέπει 1) να είναι αξία χρήσης, άρα αντικείμενο της ανάγκης, της κατανάλωσης· 2) να ανταλλάσσεται με το ισοδύναμό του – σε χρήμα. Μονάχα στην πώληση πραγματοποιείται η νέα αξία.

Αν προηγούμενα το κεφάλαιο περιείχε αντικειμενοποιημένη εργασία με τιμή 100 τάληρα και τώρα με τιμή 110 (εδώ η τιμή απλά εκφράζει σε χρήμα 10 το μέτρο της αντικειμενοποιημένης εργασίας), τότε αυτό θα πρέπει να το δείξει το γεγονός ότι η αντικειμενοποιημένη εργασία που περιέχεται τώρα στο παραγμένο εμπόρευμα ανταλλάσσεται με 110 τάληρα. Αρχικά το προϊόν απαξιώνεται, στο μέτρο που πρέπει καν να ανταλλαγεί με χρήμα για να αποκτήσει πάλι την αξιακή του μορφή. 15

Μέσα στην παραγωγική διαδικασία η αξιοποίηση εμφανιζόταν απόλυτα ταυτισμένη με την παραγωγή υπερεργασίας (την αντικειμενοποίηση χρόνου υπερεργασίας), και άρα χωρίς άλλα όρια εκτός από εκείνα που ενμέρει είχαν προϋποτεθεί, ενμέρει τοποθετούνταν μέσα στην ίδια αυτή τη διαδικασία· που έτσι όμως τοποθετούνται πάντα σ' αυτή σαν φραγμοί που πρέπει να 20 ξεπεραστούν. Τώρα εμφανίζονται φραγμοί της που βρίσκονται έξω απ' αυτήν. Πρώτα-πρώτα, σε ολότελα επιφανειακή θεώρηση, το εμπόρευμα είναι ανταλλακτική αξία μόνο στο βαθμό που είναι ταυτόχρονα και αξία χρήσης, δηλαδή αντικείμενο κατανάλωσης (εδώ ακόμα δεν ενδιαφέρει καθόλου το είδος της κατανάλωσης)· παύει να είναι ανταλλακτική αξία μόλις πάψει να 25 είναι αξία χρήσης (γιατί δεν υπάρχει ακόμα πάλι σαν χρήμα, αλλά σ' ένα συγκεκριμένο τρόπο ύπαρξης που συμπίπτει με τη φυσική του ποιότητα). Πρώτος φραγμός του είναι λοιπόν η ίδια η κατανάλωση – η ανάγκη για κατανάλωση. (Με τις ως τώρα προϋποθέσεις δεν μπορεί καθόλου να γίνει λόγος για ανάγκη *ανίκανη να πληρώσει*, δηλαδή ανάγκη για ένα εμπόρευμα 30 που δεν θα είχε η ίδια ένα εμπόρευμα ή χρήμα για να δώσει σ' αντάλλαγμα.) Δεύτερο, όμως, πρέπει για το εμπόρευμα να υπάρχει ένα ισοδύναμο· κι αφού η κυκλοφορία υποτέθηκε αρχικά σαν σταθερό μέγεθος – μιας ορισμένης έκτασης – ενώ από την άλλη μεριά το κεφάλαιο στην παραγωγική διαδικασία δημιούργησε μια νέα αξία, φαίνεται πραγματικά σαν να μη μπορεί να 35 υπάρχει γι αυτήν ισοδύναμο. Βγαίνοντας λοιπόν από την παραγωγική διαδικασία και περνώντας πάλι στην κυκλοφορία, το κεφάλαιο φαίνεται α) σαν παραγωγή, να βρίσκει φραγμό στο δοσμένο μέγεθος της κατανάλωσης – ή της καταναλωτικής ικανότητας. Σαν μια καθορισμένη αξία χρήσης, η ποσότητά του είναι ως ένα σημείο αδιάφορη· όμως σ' ένα ορισμένο επίπεδο – 40 αφού ικανοποιεί μόνο μια καθορισμένη ανάγκη – παύει να απαιτείται για την κατανάλωση. Σαν καθορισμένη, μονόπλευρη, ποιοτική αξία χρήσης, πχ. σιτηρά, η ίδια του η ποσότητα είναι αδιάφορη μονάχα ως ένα ορισμένο επίπεδο· απαιτείται μόνο σε μια καθορισμένη ποσότητα· δηλαδή σ' ένα ορι- 45 σμένο μέτρο. Όμως αυτό το μέτρο καθορίζεται ενμέρει από την ποιότητά του σαν αξίας χρήσης – από την *ειδική* του ωφελιμότητα, χρησιμότητα – ενμέρει από το πλήθος των συναλλασσόμενων που έχουν ανάγκη γι αυτή τη συγκεκριμένη κατανάλωση. Από τον αριθμό των καταναλωτών × το μέγεθος της ανάγκης τους γι αυτό *ειδικά* το προϊόν. Η αξία χρήσης καθαυτή δεν

είναι απεριόριστη όπως η αξία σαν τέτοια. Δοσμένα αντικείμενα μπορούν να καταναλωθούν, και αποτελούν αντικείμενα ανάγκης, μονάχα ως ένα ορισμένο επίπεδο. Για παράδειγμα: Ορισμένη μόνο ποσότητα σιτηρών καταναλώνεται κλπ. Ώστε το προϊόν σαν αξία χρήσης περιέχει μέσα του ένα φραγμό – τον φραγμό ακριδώς της ανάγκης γι αυτό – που μέτρο του όμως δεν έχει τώρα την ανάγκη του παραγωγού, αλλά τη συνολική ανάγκη των συναλλασσόμενων. Εκεί που παύει η ανάγκη για μια καθορισμένη αξία χρήσης, παύει και το προϊόν να είναι αξία χρήσης. Σαν αξία χρήσης, το προϊόν μετριέται με την ανάγκη γι αυτή. Μόλις όμως πάψει να είναι αξία χρήσης, παύει να είναι αντικείμενο της κυκλοφορίας (στο μέτρο που δεν είναι χρήμα). 6) Όμως σαν νέα αξία και αξία γενικά, το κεφάλαιο φαίνεται να έχει φραγμό το μέγεθος των διαθέσιμων ισοδυνάμων, πρώτ' απ' όλα του χρήματος – όχι σαν μέσου κυκλοφορίας, αλλά σαν χρήματος. Η υπεραξία (για την αρχική αξία αυτό είναι αυτονόητο) απαιτεί ένα πρόσθετο ισοδύναμο. Αυτό εμφανίζεται τώρα σαν δεύτερος φραγμός.

γ) Αρχικά το χρήμα – δηλαδή ο πλούτος σαν τέτοιος, δηλαδή ο πλούτος που υπάρχει στην ανταλλαγή και διαμέσου της ανταλλαγής με ξένη αντικειμενοποιημένη εργασία – φαινόταν να καταρρέει, στο μέτρο που δεν προχωρούσε στην ανταλλαγή με ξένη ζωντανή εργασία, δηλαδή στην παραγωγική διαδικασία. Η κυκλοφορία ήταν ανίκανη να ανανεώσει μόνη της τον εαυτό της. Από την άλλη μεριά, η παραγωγική διαδικασία φαίνεται τώρα να φρακάρει, στο μέτρο που δεν μπορεί να περάσει στη διαδικασία της κυκλοφορίας. Το κεφάλαιο, σαν παραγωγή που βασίζεται στη μισθωτή εργασία, προϋποθέτει την κυκλοφορία σαν αναγκαίο όρο και συνθετικό στοιχείο της όλης κίνησης. Αυτή η καθορισμένη μορφή της παραγωγής προϋποθέτει αυτή την καθορισμένη μορφή της ανταλλαγής, που βρίσκει την έκφρασή της στη χρηματική κυκλοφορία. Για να ανανεωθεί η παραγωγή πρέπει ολόκληρο το προϊόν να μετατραπεί σε χρήμα: όχι όπως σε προηγούμενες παραγωγικές βαθμίδες, όπου η ανταλλαγή επεκτείνεται μόνο στην περίσσια παραγωγή και τα προϊόντα που περισσεύουν, με κανένα τρόπο όμως στο σύνολο της παραγωγής.

Αυτές είναι λοιπόν οι αντιφάσεις, όπως φανερώνονται μόνες τους σε μιαν απλά αντικειμενική, ακομμάτιστη αντίληψη. Το πώς, στην παραγωγή που βασίζεται στο κεφάλαιο, οι αντιφάσεις αυτές αδιάκοπα αίρονται αλλά και αναπαράγονται – και αίρονται μόνο με βίαιο τρόπο (παρόλο που η άρση αυτή ως ένα ορισμένο σημείο εμφανίζεται απλά σαν ήρεμη εξίσωση) – είναι άλλο ζήτημα. Το σημαντικό είναι να διαπιστώσουμε πρώτα-πρώτα την ύπαρξη αυτών των αντιφάσεων. Όλες οι αντιφάσεις της κυκλοφορίας αναδιώνουν με νέα μορφή. Το προϊόν σαν αξία χρήσης βρίσκεται σε αντίφαση προς τον εαυτό του σαν αξία: στο μέτρο δηλαδή που υπάρχει με μια καθορισμένη ποιότητα, σαν ένα συγκεκριμένο πράγμα, προϊόν με καθορισμένες φυσικές ιδιότητες, σαν υλική υπόσταση της ανάγκης, βρίσκεται σ' αντίφαση προς την υπόστασή του σαν αξίας, δηλαδή αποκλειστικά την αντικειμενοποιημένη εργασία. Αυτή τη φορά όμως η αντίφαση αυτή δεν έχει πια τοποθετηθεί – όπως στην περίπτωση της κυκλοφορίας – μόνο σαν απλά τυπική διαφορά: αντίθετα, το να έχει σαν μέτρο την αξία χρήσης καθορίζεται εδώ αυστηρά σαν ιδιότητα να έχει σαν μέτρο την συνολική ανάγκη των συναλλασσόμενων γι αυτό το προϊόν – δηλαδή το μέγεθος της συνολικής κατανάλωσης. Αυτή εμφανίζεται εδώ σαν μέτρο για το προϊόν σαν αξία χρήσης και 45 άρα και σαν ανταλλακτική αξία. Στην απλή κυκλοφορία, το προϊόν δεν είχε

παρά να μετατεθεί από τη μορφή της ιδιαίτερης αξίας χρήσης στη μορφή της ανταλλακτικής αξίας. Ο φραγμός του εμφανιζόταν αποκλειστικά στο ότι σαν αξία χρήσης υπήρχε, εξαιτίας της φυσικής του υφής, με μίαν ιδιαίτερη μορφή και όχι με τη μορφή της αξίας, όπου είταν άμεσα ανταλλάξιμο με όλα τα άλλα εμπορεύματα. Τώρα όμως καθορίστηκε ότι το μέτρο της παρουσίας του βρίσκεται στην ίδια τη φυσική του υφή. Για να μετατεθεί στη γενική μορφή, η αξία χρήσης πρέπει να μην ξεπερνά μια ορισμένη ποσότητα· μια ποσότητα, που το μέτρο της δεν βρίσκεται στην εργασία που αντικειμενοποιήθηκε στην αξία χρήσης αλλά προκύπτει από τη φύση της σαν αξίας χρήσης, και μάλιστα σαν αξίας χρήσης για άλλους. Από την άλλη μεριά η προηγούμενη αντίφαση, ότι το χρήμα-για-τον-εαυτό-του αναγκαζόταν να προχωρήσει στην ανταλλαγή του με τη ζωντανή εργασία, εμφανίζεται τώρα ακόμα μεγαλύτερη, καθώς για να υπάρχει το πρόσθετο χρήμα σαν τέτοιο, μ' άλλα λόγια η υπεραξία, πρέπει να ανταλλαγεί με υπεραξία. Σαν αξία λοιπόν έχει φραγμό την ξένη παραγωγή, εξίσου όπως και σαν αξία χρήσης την ξένη κατανάλωση· μέτρο του είναι εδώ το μέγεθος της ανάγκης για το συγκεκριμένο προϊόν, εκεί η ποσότητα αντικειμενοποιημένης εργασίας που υπάρχει στην κυκλοφορία. Η αδιαφορία της αξίας σαν τέτοιας απέναντι στην αξία χρήσης διαψεύδεται έτσι εξίσου, όπως κι από την άλλη μεριά διαψεύδεται το ότι υπόσταση και μέτρο της αξίας είναι η αντικειμενοποιημένη εργασία γενικά.

{Δεν μπορούμε να περάσουμε ακόμα στη σχέση ζήτησης, προσφοράς, τιμών· η πραγματική τους ανάπτυξη προϋποθέτει το κεφάλαιο. Στο μέτρο που ζήτηση και προσφορά είναι αφηρημένες κατηγορίες και δεν εκφράζουν ακόμα συγκεκριμένες οικονομικές σχέσεις, μήπως πρέπει να εξεταστούν ήδη μαζί με την απλή κυκλοφορία ή παραγωγή;}

Εδώ – όπου εξετάζουμε τη γενική έννοια του κεφαλαίου – το αποφασιστικό ζήτημα είναι ότι η ενότητα αυτή παραγωγής και αξιοποίησης δεν είναι άμεση αλλά υπάρχει μόνο σαν μια διαδικασία εξαρτημένη από όρους – και μάλιστα, όπως είδαμε, εξωτερικούς όρους.

{Προηγούμενα, στη διαδικασία αξιοποίησης του κεφαλαίου, είδαμε πώς αυτή προϋποθέτει την προηγούμενη ανάπτυξη της απλής παραγωγικής διαδικασίας. Το ίδιο θα ισχύει για τη ζήτηση και προσφορά, καθώς η απλή ανταλλαγή προϋποθέτει ανάγκη για το προϊόν· την ανάγκη του ίδιου του (άμεσου) παραγωγού σαν ανάγκη για ζήτηση άλλων. Η ίδια αυτή η ανάπτυξη πρέπει να δείξει τι πρέπει να της προϋποτεθεί· κι όλα αυτά πρέπει ύστερα να τα ρίξω στα πρώτα κεφάλαια.}

Η δημιουργία από το κεφάλαιο απόλυτης υπεραξίας – περισσότερης αντικειμενοποιημένης εργασίας – έχει σαν όρο τη διεύρυνση, και μάλιστα την αδιάκοπη διεύρυνση, της σφαίρας της κυκλοφορίας. Η υπεραξία που δημιουργείται σε κάποιο σημείο απαιτεί τη δημιουργία υπεραξίας σ' ένα άλλο σημείο για να ανταλλαγεί μαζί της· ας είναι στην αρχή και μόνο παραγωγή περισσότερου χρυσού και αργύρου, περισσότερου χρήματος· ώστε η υπεραξία, αν δεν μπορεί άμεσα να ξαναγίνει κεφάλαιο, να υπάρχει με χρηματική μορφή σαν δυνατότητα νέου κεφαλαίου. Ένας λοιπόν από τους όρους της παραγωγής που βασίζεται στο κεφάλαιο είναι η παραγωγή μιας ολοένα ευρύτερης σφαίρας της κυκλοφορίας – είτε με την άμεση διεύρυνση αυτής της σφαίρας, είτε με τη δημιουργία περισσότερων σημείων μέσα σ' αυτή σαν σημείων παραγωγής. Αν η κυκλοφορία εμφανίστηκε αρχικά σαν δοσμένο μέγεθος, εδώ εμφανίζεται σαν μέγεθος κινητό που το επεκτείνει η ίδια η

παραγωγή. Άρα εμφανίζεται πια κι η ίδια σαν συνθετικό στοιχείο της παραγωγής. Όπως λοιπόν το κεφάλαιο έχει από τη μια μεριά την τάση να δημιουργεί ολοένα περισσότερη υπερεργασία, έτσι έχει και τη συμπληρωματική τάση να δημιουργεί περισσότερα σημεία ανταλλαγής· εδώ δηλαδή, από 5 τη σκοπιά της *απόλυτης* υπεραξίας ή υπερεργασίας, να προκαλεί περισσότερη υπερεργασία σαν συμπλήρωμα του εαυτού του· στο βάθος, να διαδίδει την παραγωγή που βασίζεται στο κεφάλαιο, δηλαδή τον αντίστοιχο του τρόπο παραγωγής. Η τάση να δημιουργεί την *παγκόσμια αγορά* βρίσκεται άμεσα στην ίδια την έννοια του κεφαλαίου. Κάθε όριο εμφανίζεται σαν φραγμός που πρέπει να ξεπεραστεί. Πρώτα-πρώτα, προσπαθεί να υποτάξει κάθε 10 συνθετικό στοιχείο της ίδιας της παραγωγής στην ανταλλαγή και να καταργήσει την παραγωγή άμεσων αξιών χρήσης που δεν εντάσσονται στην ανταλλαγή· δηλαδή να τοποθετήσει ακριβώς την παραγωγή που βασίζεται στο κεφάλαιο στη θέση των προηγούμενων – από τη σκοπιά του κεφαλαίου του πωτόγονων – τρόπων παραγωγής. Εδώ το *εμπόριο* δεν εμφανίζεται πια σαν 15 λειτουργία που συντελείται ανάμεσα σε ανεξάρτητες παραγωγές για την ανταλλαγή του πλεονάσματός τους, αλλά σαν καθολική στην ουσία της προϋπόθεση και συνθετικό στοιχείο της ίδιας της παραγωγής.

Φυσικά, κάθε παραγωγή προσανατολισμένη στην άμεση αξία χρήσης μειώνει τόσο τον αριθμό των συναλασσόμενων όσο και το ποσό γενικά των 20 ανταλλακτικών αξιών που ρίχνονται στην κυκλοφορία, και πάνω απ' όλα την παραγωγή υπεραξιών. Γιαυτό και η τάση του κεφαλαίου 1) αδιάκοπα να μεγαλώνει την περιφέρεια της κυκλοφορίας· 2) να μετατρέπει, σε όλα τα σημεία, την κυκλοφορία σε παραγωγή που διεξάγεται από το κεφάλαιο.

25 Από την άλλη μεριά, η παραγωγή *σχετικής υπεραξίας*, δηλαδή η παραγωγή υπεραξίας που βασίζεται στην αύξηση και ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, απαιτεί την παραγωγή νέας κατανάλωσης· απαιτεί τη διεύρυνση της καταναλωτικής σφαίρας στα πλαίσια της κυκλοφορίας, όπως ακριβώς έπρεπε προηγούμενα να διευρύνεται η σφαίρα της παραγωγής. Πρώτο, ποσοτική επέκταση της κατανάλωσης που υπάρχει· δεύτερο, δημιουργία νέων 30 αναγκών με τη διάδοση σε μεγαλύτερο κύκλο αυτών που υπάρχουν· τρίτο, παραγωγή νέων αναγκών και ανακάλυψη και δημιουργία νέων αξιών χρήσης. Μ' άλλα λόγια, η υπερεργασία που κερδήθηκε δε μένει απλό ποσοτικό πλεόνασμα, παρά ταυτόχρονα μεγαλώνει ολοένα ο κύκλος των ποιοτικών 35 διακρίσεων της εργασίας (και άρα της υπερεργασίας), γίνεται πιο ποικίλος, περισσότερο διαφοροποιημένος εσωτερικά. Για παράδειγμα, αν με τον διπλασιασμό της παραγωγικής δύναμης χρειάζεται πια μόνο κεφάλαιο των 50 εκεί που προηγούμενα χρειαζόταν κεφάλαιο των 100, άρα ελευθερώνεται κεφάλαιο των 50 και η αντίστοιχη του αναγκαία εργασία, τότε για το ελευ- 40 θερωμένο κεφάλαιο και εργασία πρέπει να δημιουργηθεί ένας νέος, ποιοτικά διαφορετικός κλάδος παραγωγής, που να ικανοποιεί και να προκαλεί μια νέα ανάγκη. Η αξία της παλιάς βιομηχανίας διατηρείται [με] τη δημιουργία πόρων για μια καινούρια, όπου η σχέση κεφαλαίου και εργασίας τοποθετείται σε μια νέα μορφή. Άρα, εξερεύνηση ολόκληρης της φύσης για ν' ανακα- 45 λυφθούν νέες ωφέλιμες ιδιότητες των πραγμάτων· καθολική ανταλλαγή των προϊόντων κάθε ξένου κλίματος και χώρας· νέοι (τεχνητοί) τρόποι παρασκευής των φυσικών αντικειμένων, που τους δίνουν νέες αξίες χρήσης. {Αργότερα να γίνει νύξη για το ρόλο της *πολυτέλειας* στην αρχαιότητα, σ' αντιδιαστολή με τον σύγχρονο κόσμο.} Η ολόπλευρη εξερεύνηση της γης 50 για ν' ανακαλυφθούν νέα χρήσιμα αντικείμενα όπως και νέες χρήσιμες ιδιό-

ητες των παλιών· όπως και νέες τους ιδιότητες σαν πρώτων υλών κλπ. άρα, ανάπτυξη στον ανώτατο βαθμό της φυσικής επιστήμης· όμοια, η ανακάλυψη, δημιουργία και ικανοποίηση νέων αναγκών που ξεπηδούν από την ίδια την κοινωνία· η καλλιέργεια όλων των ιδιοτήτων του κοινωνικού ανθρώπου, και η παραγωγή του σαν στον ανώτατο βαθμό πλούσιου σε ανάγκες επειδή 5 είναι πλούσιος σε ιδιότητες και σχέσεις – η παραγωγή αυτού του ανθρώπου σαν στον ανώτατο βαθμό συνολικού και καθολικού κοινωνικού προϊόντος (γιατί η πολύπλευρη απόλαυση απαιτεί ικανότητα απόλαυσης, άρα μεγάλο βαθμό καλλιέργειας) – όλα αυτά αποτελούν επίσης όρο της παραγωγής που βασίζεται στο κεφάλαιο. Αυτή η δημιουργία νέων κλάδων παραγωγής, δη- 10 λαδή ποιοτικά νέου χρόνου υπερεργασίας, δεν είναι μόνο καταμερισμός της εργασίας· είναι η συγκεκριμένη παραγωγή που ξεπηδά και χωρίζεται από τον εαυτό της σαν εργασία με νέα αξία χρήσης· είναι η ανάπτυξη ενός ολοένα ευρύτερου και πιο περιεκτικού συστήματος ειδών εργασίας και παραγωγής, που του αντιστοιχεί ένα ολοένα ευρύτερο και πλουσιότερο σύστημα 15 αναγκών.

Όπως λοιπόν η παραγωγή που βασίζεται στο κεφάλαιο δημιουργεί από τη μια μεριά την καθολική εργατικότητα – δηλαδή υπερεργασία, αξιοδημιουργική εργασία – έτσι από την άλλη μεριά δημιουργεί ένα σύστημα γενικής εκμετάλλευσης των φυσικών και ανθρώπινων ιδιοτήτων, ένα σύστημα 20 γενικής ωφελιμότητας, που σαν φορέας του εμφανίζεται τόσο η ίδια η επιστήμη, όσο και όλες οι φυσικές και πνευματικές ιδιότητες, ενώ τίποτα δεν εμφανίζεται σαν καθαυτό-ανώτερο, σαν δικαίωση του εαυτού του, έξω απ' αυτό τον κύκλο της κοινωνικής παραγωγής και ανταλλαγής. Έτσι δημιουργεί το κεφάλαιο για πρώτη φορά την αστική κοινωνία και την καθολική 25 ιδιοποίηση της φύσης όπως και του ίδιου του κοινωνικού ιστού από τα μέλη της κοινωνίας. Γιαυτό και η μεγάλη εκπολιτιστική επίδραση του κεφαλαίου· η παραγωγή απ' αυτό μιας κοινωνικής βαθμίδας που απέναντί της όλες οι προηγούμενες εμφανίζονται απλά σαν τοπικές εξελίξεις της ανθρωπότητας και σαν ειδωλολατρεία της φύσης. Η φύση γίνεται για πρώτη φορά καθαρό 30 αντικείμενο για τον άνθρωπο, καθαρά ζήτημα ωφελιμότητας· παύει να αναγνωρίζεται σαν δύναμη για τον εαυτό της· και η θεωρητική ανακάλυψη των αυτοτελών της νόμων εμφανίζεται η ίδια απλά σαν τέχνασμα για την υποταγή της φύσης στις ανθρώπινες ανάγκες, σαν αντικείμενο της κατανάλωσης είτε σαν μέσο της παραγωγής. Ακολουθώντας αυτή του την τάση, το κεφάλαιο 35 ξεπερνά τόσο τις εθνικές προκαταλήψεις και φραγμούς όσο και τη θεοποίηση της φύσης, και την παραδοσιακή, περιχαρακωμένη με αυτάρκεια μέσα σε καθορισμένα όρια ικανοποίηση έτοιμων αναγκών και αναπαραγωγή παλιών τρόπων ζωής. Απέναντι σ' όλα αυτά δρα καταστροφικά και αδιάκοπα επαναστατικά, καταλύει όλους τους φραγμούς που εμποδίζουν την ανά- 40 πτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, τη διεύρυνση των αναγκών, την οικιλία της παραγωγής και την εκμετάλλευση και ανταλλαγή των φυσικών και πνευματικών δυνάμεων.

Το κεφάλαιο τοποθετεί κάθε τέτοιο όριο σαν φραγμό και άρα το ξεπερνά ιδεατά· αυτό όμως καθόλου δε σημαίνει πως το ξεπέρασε και πραγματικά· κι 45 επειδή κάθε τέτοιος φραγμός βρίσκεται σε αντίφαση προς τον προσδιορισμό του κεφαλαίου, γιαυτό η παραγωγή του κινείται μέσα σε αντιφάσεις που αδιάκοπα ξεπερνιούνται αλλά και τοποθετούνται εξίσου αδιάκοπα. Παρά- πέρα. Η καθολικότητα που το κεφάλαιο ακατάσχετα επιδιώκει βρίσκει φραγμούς στην ίδια του τη φύση· φραγμούς που σε μια ορισμένη βαθμίδα 50

της ανάπτυξής του θα αποκαλύψουν το ίδιο το κεφάλαιο σαν τον πιο μεγάλο φραγμό σ' αυτή την τάση, και άρα οδηγούν στην άρση του απ' αυτό το ίδιο.

Γιαυτό οι οικονομολόγοι που, όπως ο Ρικάρντο, καταλαβαίνουν την παραγωγή σαν άμεσα ταυτισμένη με την αυτο-αξιοποίηση του κεφαλαίου – και 5 άρα αδιαφορούν για τους φραγμούς της κατανάλωσης και τους υπαρκτούς φραγμούς της ίδιας της κυκλοφορίας, καθώς η τελευταία πρέπει σ' όλα τα σημεία να αντιπροσωπεύει αξίες-ανταλλάγματα, και συγκεντρώνουν την προσοχή τους αποκλειστικά στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και την αύξηση του βιομηχανικού πληθυσμού, στην προσφορά ανεξάρτητα από 10 τη ζήτηση – κατάλαβαν τη θετική ουσία του κεφαλαίου πιο σωστά και πιο βαθιά απ' αυτούς που, όπως ο Σισμόντι, τονίζουν τους φραγμούς της κατανάλωσης και της υπαρκτής σφαίρας αξιών-ανταλλαγμάτων· παρόλο που ο Σισμόντι κατάλαβε βαθύτερα τον στενό χαρακτήρα της παραγωγής που βασίζεται στο κεφάλαιο, την αρνητική της μονομέρεια. Ο Ρικάρντο καταλα- 15 βάνει πιο πολύ την τάση καθολικότητας του κεφαλαίου, ο Σισμόντι τον ιδιαίτερο περιορισμένο χαρακτήρα του. Όλη η διαμάχη για το αν η υπερπαραγωγή είναι δυνατή και αναγκαία πάνω στη βάση του κεφαλαίου περιστρέφεται γύρω από το αν η διαδικασία αξιοποίησης του κεφαλαίου στην παραγωγή τοποθετεί άμεσα και την αξιοποίησή του στην κυκλοφορία· αν η αξιο- 20 ποίησή του στην παραγωγική διαδικασία αποτελεί την πραγματική του αξιοποίηση. Φυσικά, και ο Ρικάρντο υποψιάζεται πως η ανταλλακτική αξία δεν είναι αξία έξω από την ανταλλαγή και επιβεβαιώνεται σαν αξία μόνο με την ανταλλαγή· θεωρεί όμως τους φραγμούς που μ' αυτό τον τρόπο συναντά η παραγωγή σαν περιστασιακούς, σαν φραγμούς που ξεπερνιούνται. Καταλα- 25 βάνει λοιπόν πως το ξεπέρασμα τέτοιων φραγμών ανήκει στην ίδια την ουσία του κεφαλαίου, παρόλο που εκθέτοντας αυτή την άποψη συχνά οδηγείται στον παραλογισμό· ενώ αντίθετα ο Σισμόντι τονίζει όχι μόνο την παρουσία του φραγμού αλλά και τη δημιουργία του από το ίδιο το κεφάλαιο· αυτό περιέρχεται έτσι σε αντιφάσεις που ο Σισμόντι υποψιάζεται ότι 30 θα οδηγήσουν αναγκαστικά στη συντριβή του. Γιαυτό θα ήθελε να δάλει εξωτερικούς φραγμούς στην παραγωγή, με έθιμα, νόμους κλπ. – που βέβαια, σαν απλά εξωτερικοί και τεχνητοί φραγμοί θα ανατρέπονταν αναγκαστικά από το κεφάλαιο. Από την άλλη μεριά ο Ρικάρντο κι ολόκληρη η σχολή του ποτέ δεν κατάλαβαν τις πραγματικές σύγχρονες κρίσεις, όπου αυτή η αντί- 35 φαση του κεφαλαίου ξεσπά σε μεγάλες καταιγίδες, που όλο και περισσότερο απειλούν το ίδιο το κεφάλαιο σαν βάση της κοινωνίας και της ίδιας της παραγωγής.

Οι προσπάθειες που έγιναν από την ορθόδοξη οικονομική σκοπιά να αρνηθούν την ύπαρξη γενικής υπερπαραγωγής σε μια δοσμένη χρονική στιγμή 40 είναι στην πραγματικότητα παιδαριώδεις. Είτε (βλέπε πχ. ΜακΚάλλοχ) για να διασωθεί η παραγωγή που βασίζεται στο κεφάλαιο παραβλέπουν όλες τις τις χαρακτηριστικές ιδιότητες, τους εννοιολογικούς της προσδιορισμούς, και την καταλαβαίνουν, αντίθετα, σαν απλή παραγωγή για την άμεση αξία χρήσης. Ολοκληρωτική αφαίρεση από τις ουσιαστικές σχέσεις. Στην πραγματικότητα, για να την απαλλάξουν από αντιφάσεις την εγκαταλείπουν και 45 την αρνούνται. – Ή, όπως πχ. ο Μιλλ, με μεγαλύτερη οξυδέρκεια (που τον αντιγράφει ο ανούσιος Σαι): προσφορά και ζήτηση είναι ταυτόσημες, άρα πρέπει και να αντιστοιχούν η μια στην άλλη. Γιατί η προσφορά είναι, λέει, μια ζήτηση που έχει μέτρο την ίδια της την ποσότητα. Εδώ υπάρχει μεγάλη 50 σύγχυση: 1) αυτή η ταυτότητα της προσφοράς, ώστε να αποτελεί ζήτηση

μετρημένη με την ίδια της την ποσότητα, αληθεύει μόνο στο μέτρο που η προσφορά είναι *ανταλλακτική αξία* = μια καθορισμένη ποσότητα αντικειμενοποιημένης εργασίας. Σ' αυτό το βαθμό η προσφορά αποτελεί το μέτρο της δικής της ζήτησης – ως προς την *αξία*. Για να πραγματοποιηθεί όμως σαν τέτοια αξία πρέπει πρώτα να ανταλλάγει με *χρήμα* και σαν αντικείμενο 5 ανταλλαγής με χρήμα εξαρτιέται 2) από την *αξία χρήσης* της: σαν αξία χρήσης εξαρτιέται όμως από τη μάζα των αναγκών που υπάρχουν γι αυτήν, από τη ζήτησή της. Σαν αξία χρήσης δεν μετριέται όμως καθόλου με τον αντικειμενοποιημένο μέσα της χρόνο εργασίας, αλλά της επιβάλλεται ένα μέτρο που βρίσκεται έξω από τη φύση της σαν ανταλλακτικής αξίας. Ή, λέγεται 10 ακόμα πως η ίδια η προσφορά είναι ζήτηση για ένα συγκεκριμένο προϊόν ορισμένης αξίας (που εκφράζεται στη ζητούμενη ποσότητα του προϊόντος). Όταν λοιπόν το προσφερόμενο προϊόν μένει απούλητο, αυτό αποδείχνει ότι παράχθηκε υπερβολική ποσότητα απ' αυτό το προϊόν και όχι αρκετή από το εμπόρευμα που ζητά εκείνος που το προσφέρει. Δεν υπάρχει λοιπόν, λένε, 15 γενική υπερπαραγωγή παρά μόνο υπερπαραγωγή σε ένα ή μερικά είδη, υποπαραγωγή όμως σε άλλα. Εδώ ξεχνούν τότε πάλι, πως το κεφάλαιο που παράγει δε ζητά κάποια συγκεκριμένη αξία χρήσης αλλά *αξία* για-τον-εαυτό-της, δηλαδή *χρήμα*: *χρήμα* όχι στον προσδιορισμό του μέσου κυκλοφορίας αλλά σαν γενική μορφή του πλούτου, δηλαδή: από τη μια μεριά, 20 μορφή πραγματοποίησης του κεφαλαίου· από την άλλη, επιστροφή στην αρχική του κατάσταση αδράνειας. Όμως ο ισχυρισμός ότι τάχα δεν παράγεται αρκετό *χρήμα* στην πραγματικότητα δεν είναι άλλος από τον ισχυρισμό πως η παραγωγή δεν συμπύκνι με την αξιοποίηση, είναι δηλαδή *υπερπαραγωγή* – ή, πράγμα που είναι το ίδιο, παραγωγή μη μετατρέψιμη σε *χρήμα*, σε *αξία* 25 παραγωγή που δεν επαληθεύεται στην κυκλοφορία. Από δω και η αυταπάτη των ταχυδακτυλουργών του χρήματος (μαζί και του Προυντόν κλπ.) ότι πρόκειται τάχα για έλλειψη *μέσων κυκλοφορίας* – επειδή το *χρήμα* είναι ακριβό – και πρέπει τάχα να δημιουργηθεί τεχνητά περισσότερο *χρήμα*. (Βλέπε και τους οπαδούς της σχολής του Μπέρμινχαμ, πχ. τους *Δίδυμους*.) 30 Λέγεται ακόμα, πως από *κοινωνική σκοπιά παραγωγή και κατανάλωση* είναι το ίδιο, ώστε δεν μπορεί ποτέ να υπάρχει πλεόνασμα ή δυσαναλογία ανάμεσά τους. Κοινωνική σκοπιά εννοούν εδώ την αφαίρεση που *παραβλέπει* ακριβώς την καθορισμένη κοινωνική διάρθρωση και σχέσεις, άρα και τις αντιφάσεις που προκύπτουν απ' αυτήν. Πολύ σωστά παρατήρησε ήδη πχ. ο 35 *Στορχ* ενάντια στον Σαι πως ένα μεγάλο μέρος της κατανάλωσης δεν είναι κατανάλωση για άμεση χρήση αλλά κατανάλωση μέσα στην παραγωγική διαδικασία, πχ. κατανάλωση σε μηχανές, κάρβουνα, πετρέλαιο, αναγκαία

[21] κτίρια κλπ. Η κατανάλωση αυτή καθόλου δεν ταυτίζεται με την κατανάλωση που εννοούμε εδώ. Όμοια, οι *Μάλθους* και *Σισμόντι* σωστά παρατήρησαν 40 ότι πχ. από μόνη της η κατανάλωση των εργατών με κανένα τρόπο δεν είναι *ικανοποιητική* κατανάλωση για τον κεφαλαιοκράτη. Εξοβελίζεται εδώ πέρα για πέρα το στοιχείο της αξιοποίησης, και αντιστοιχούνται απλά παραγωγή και κατανάλωση, προϋποτίθεται δηλαδή παραγωγή που βασίζεται άμεσα στην *αξία χρήσης* και όχι λοιπόν στο κεφάλαιο. Ή, με *σοσιαλιστική* διατύ- 45 πωση: η εργασία και η ανταλλαγή της εργασίας, δηλαδή η παραγωγή και ανταλλαγή της (κυκλοφορία) αποτελούν, λένε, ολόκληρη τη διαδικασία: πώς να προκύψει εδώ δυσαναλογία παρεκτός από αβλεψία, λαθεμένο υπολογισμό; Η εργασία δεν εξετάζεται εδώ σαν μισθωτή εργασία, ούτε το κεφάλαιο σαν κεφάλαιο. Από τη μια υιοθετούνται τα αποτελέσματα της παραγωγής 50

που βασίζεται στο κεφάλαιο· από την άλλη μεριά, απορρίπτεται η προϋπόθεση και ο όρος αυτών των αποτελεσμάτων – η αναγκαία εργασία σαν εργασία που δημιουργείται με μέσο και σκοπό την υπερεργασία. Ή – πχ. ο Ρικάρντο: η ίδια η παραγωγή ρυθμίζεται από το κόστος παραγωγής, άρα αυ-
 5 τουρθμίζεται· κι όταν ένας παραγωγικός κλάδος δεν αξιοποιείται, τότε το κεφάλαιο αποσύρεται ως ένα βαθμό απ' αυτόν και συρρέει σ' ένα άλλο σημείο, εκεί που το χρειάζονται. Όμως – πέρα από το ότι η ίδια αυτή η ανάγκη για εξίσωση *προϋποθέτει* την ανισότητα, τη δυσαρμονία και άρα την αντίφαση – σε μια γενική κρίση υπερπαραγωγής η αντίφαση δεν είναι ανά-
 10 μεσα στα διάφορα είδη του παραγωγικού κεφαλαίου, αλλά ανάμεσα στο βιομηχανικό και το δανεισιμο κεφάλαιο – ανάμεσα στο κεφάλαιο σαν άμεσα αναμιγμένο στην παραγωγική διαδικασία και σ' αυτό που εμφανίζεται σαν χρήμα με (σχετική) αυτοτέλεια έξω απ' αυτήν. Τελικά: *σύμμετρη παραγωγή* (αυτό υπάρχει ήδη και στον Ρικάρντο κλπ.) μόνο όταν το κεφάλαιο τείνει να
 15 κατανεμηθεί σε σωστές αναλογίες· αφού λοιπόν το κεφάλαιο επιδιώκει υπερεργασία, υπερπαραγωγικότητα, υπερκατανάλωση κλπ. χωρίς περιορισμό, εξίσου αναγκαστικά έχει και την τάση να ξεπερνά αυτή την αναλογία. (Στον ανταγωνισμό, η εσωτερική αυτή τάση του κεφαλαίου εμφανίζεται σαν καταναγκασμός που του επιβάλλει το ξένο κεφάλαιο και που το σπρώχνει μπρο-
 20 στά, πέρα από τη σωστή αναλογία, μ' ένα αδιάκοπο *εμπρός, εμπρός!* Όπως σωστά μυρίστηκε ο κ. Ουαίλκφελντ στα ερμηνευτικά του σχόλια στον Σμιθ, *ποτέ μέχρι τώρα* οι οικονομολόγοι δεν ανάπτυξαν τον ελεύθερο ανταγωνισμό, όσο κι αν φλυαρούν γι αυτόν, και όσο κι αν αυτός αποτελεί τη βάση ολόκληρης της αστικής, βασισμένης στο κεφάλαιο παραγωγής. Κατάλαβαν
 25 τον ανταγωνισμό μόνο αρνητικά: σαν άρνηση δηλαδή των μονοπωλίων, της συντεχνίας, των νομικών ρυθμίσεων κλπ. Σαν άρνηση της φεουδαρχικής παραγωγής. Πρέπει όμως να είναι ωστόσο και κάτι για τον εαυτό του, γιατί μόνο το 0 είναι κενή άρνηση, αφαίρεση από ένα φραγμό – που αμέσως ορθώνεται πάλι πχ. με τη μορφή του μονοπωλίου, των φυσικών μονοπωλίων
 30 κλπ. Εννοιολογικά, ο *ανταγωνισμός* δεν είναι παρά η *εσωτερική φύση του κεφαλαίου*, ο ουσιαστικός του προσδιορισμός που εμφανίζεται και πραγματοποιείται σαν αλληλεπίδραση των πολλών κεφαλαίων μεταξύ τους, η εσωτερική τάση σαν εξωτερική αναγκαιότητα.) (Το κεφάλαιο υπάρχει και δεν μπορεί να υπάρχει παρά μόνο σαν πολλά κεφάλαια, κι έτσι ο αυτοπροσδιο-
 35 ρισμός του εμφανίζεται σαν αμοιβαία τους αλληλεπίδραση.) Το κεφάλαιο αποτελεί εξίσου την αδιάκοπη τοποθέτηση όσο και άρση της *σύμμετρης παραγωγής*. Η υπαρκτή αναλογία αναγκαστικά αίρεται αδιάκοπα με τη δημιουργία υπεραξιών και την αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων. Αυτή όμως η απαίτηση, να επεκτείνεται η παραγωγή *αμέσως και ταυτόχρονα* στις
 40 *ίδιες αναλογίες*, επιβάλλει στο κεφάλαιο εξωτερικές απαιτήσεις που με κανένα τρόπο δεν προκύπτουν απ' αυτό το ίδιο· ταυτόχρονα, η απομάκρυνση ενός παραγωγικού κλάδου από τη δοσμένη αναλογία τούς απομακρύνει όλους απ' αυτήν, και σε άνισες αναλογίες. Ός τώρα (γιατί δε φτάσαμε ακόμα στον προσδιορισμό του κεφαλαίου σαν *κυκλοφορούν κεφάλαιο*, κι
 45 έχουμε ακόμα από τη μια μεριά την κυκλοφορία, από την άλλη το κεφάλαιο, δηλαδή την παραγωγή σαν προϋπόθεση της κυκλοφορίας ή σαν θεμέλιο απ' όπου προέρχεται η κυκλοφορία) η κυκλοφορία εμπεριέχει ήδη, από τη σκοπιά της παραγωγής, τη σχέση προς την κατανάλωση και την παραγωγή – μ' άλλα λόγια, την υπερεργασία σαν αξία-αντάλλαγμα, και την εξειδίκευση της
 50 εργασίας με ολοένα πλουσιότερη μορφή.

Η απλή έννοια του κεφαλαίου πρέπει να περιέχει *καθαυτές* τις εκπολιτιστικές του τάσεις κλπ· όχι, όπως στα μέχρι σήμερα οικονομικά συγγράμματα, αυτές να εμφανίζονται απλά σαν εξωτερικές συνέπειες. Όμοια, οι αντιφάσεις που αργότερα αποδεσμεύονται αποδείχεται πως βρίσκονται σε λανθάνουσα κατάσταση ήδη μέσα στην έννοια του κεφαλαίου.

22] Ως τώρα στη διαδικασία αξιοποίησης δεν έχουμε παρά την αμοιβαία αδιαφορία των ξεχωριστών συνθετικών στοιχείων· το ότι αυτά εσωτερικά καθορίζουν και εξωτερικά αναζητούν το ένα το άλλο· μπορούν όμως να συναντηθούν ή όχι, να καλυφθούν ή όχι, να αντιστοιχήσουν το ένα στο άλλο ή όχι. Η εσωτερική αναγκαιότητα των αλληλένδετων και η αμοιβαία αυτοτε-
λης, αδιάφορη ύπαρξή τους αποτελεί ήδη βάση για αντιφάσεις.

Ωστόσο, καθόλου δεν τελειώσαμε ακόμα. Την αντίφαση ανάμεσα στην παραγωγή και την αξιοποίηση – που την ενότητά τους αποτελεί, σύμφωνα με την έννοιά του, το κεφάλαιο – πρέπει να την καταλάβουμε όχι απλά σαν αδιάφορη, φαινομενικά ανεξάρτητη εμφάνιση των ξεχωριστών συνθετικών στοιχείων της διαδικασίας – ή καλύτερα, της ολόκληρης διαδικασίας – μεταξύ τους, αλλά σαν ακόμα πιο σύμφυτη.

Για να πλησιάσουμε πιο πολύ το ζήτημα: Πρώτα-πρώτα υπάρχει ένα όριο, σύμφυτο όχι στην παραγωγή γενικά αλλά στην παραγωγή που βασίζεται στο κεφάλαιο· κι αυτό το όριο είναι διπλό – ή μάλλον είναι το ίδιο, 20 κοιταγμένο από δυο κατευθύνσεις. Είναι αρκετό εδώ να αποδείξουμε πως το κεφάλαιο περιέχει ένα *ιδιαίτερο* περιορισμό της παραγωγής – που βρίσκεται σ' αντίφαση με τη γενική του τάση να ξεπερνά κάθε φραγμό της παραγωγής – για ν' ανακαλύψουμε έτσι τη βάση της *υπερπαραγωγής*, τη βασική αντίφαση του αναπτυσσόμενου κεφαλαίου· για να ανακαλύψουμε, γε- 25 νικά, πως το κεφάλαιο δεν είναι, όπως νομίζουν οι οικονομολόγοι, η *απόλυτη* μορφή για την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων – απόλυτη μορφή για αυτή την ανάπτυξη, όπως και μορφή του πλούτου που τάχα συμπύκνεται απόλυτα με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Οι βαθμίδες παραγωγής που προηγούνται από το κεφάλαιο εμφανίζονται από τη σκοπιά του 30 σαν ισάριθμα δεσμά των παραγωγικών δυνάμεων. Αυτό το ίδιο όμως, σωστά κατανοημένο, εμφανίζεται σαν όρος για την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, για όσο διάστημα αυτές χρειάζονται ένα εξωτερικό κέντρισμα που εμφανίζεται ταυτόχρονα και σαν χαλινάρι. Πειθαρχία τους που σ' ένα ορισμένο επίπεδο ανάπτυξής τους γίνεται περιττό βάρος, όπως ακριβώς 35 και οι συντεχνίες κλπ. Τα σύμφυτα αυτά όρια πρέπει να συμπίπτουν με τη φύση του κεφαλαίου, με τους ίδιους τους ουσιαστικούς εννοιολογικούς του προσδιορισμούς. Τα αναγκαία αυτά όρια είναι:

1) Η *αναγκαία εργασία* σαν όριο της ανταλλακτικής αξίας του ζωντανού εργατικού δυναμικού, ή του μισθού του βιομηχανικού πληθυσμού· 40

2) Η *υπεραξία* σαν όριο του χρόνου υπερεργασίας· και, ως προς τον σχετικό χρόνο υπερεργασίας, σαν φραγμός στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων·

3) πράγμα που είναι το ίδιο – η *μετατροπή σε χρήμα*, η ανταλλακτική αξία γενικά σαν όριο της παραγωγής· μ' άλλα λόγια η ανταλλαγή που βασίζεται 45 στην αξία, ή η αξία που βασίζεται στην ανταλλαγή, σαν όριο της παραγωγής. Αυτό:

4) ισοδυναμεί πάλι με *περιορισμό της παραγωγής αξιών χρήσης* από την ανταλλακτική αξία· μ' άλλα λόγια, με το ότι ο πραγματικός πλούτος υπο- 50 χρεώνεται να πάρει μια *καθορισμένη*, διαφορετική από τον εαυτό του μορ-

φή, δηλαδή μια μορφή που δεν ταυτίζεται απόλυτα μ' αυτόν, για να γίνει καν αντικείμενο της παραγωγής.

Από την άλλη μεριά, από τη γενική τάση του κεφαλαίου προκύπτει (το ίδιο πράγμα εμφανιζόταν, στην απλή κυκλοφορία, στο γεγονός ότι το χρήμα σαν μέσο κυκλοφορίας εμφανιζόταν σαν απλά φευγαλέο, χωρίς αυτοτελή αναγκαιότητα και άρα όχι σαν όριο και φραγμός) πως το κεφάλαιο ξεχνά και κάνει αφαίρεση από:

1) την αναγκαία εργασία σαν όριο της ανταλλακτικής αξίας του ζωντανού εργατικού δυναμικού· 2) την υπεραξία σαν όριο της υπερεργασίας και της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων· 3) το χρήμα σαν όριο της παραγωγής· 4) τον περιορισμό της παραγωγής αξιών χρήσης από την ανταλλακτική αξία.

Hinc [γιαυτό] η υπερπαραγωγή: δηλαδή η ξαφνική επαναφορά στη μνήμη όλων αυτών των αναγκαίων συνθετικών στοιχείων της παραγωγής που βασίζεται στο κεφάλαιο· γιαυτό η γενική απαξίωση, συνέπεια του ότι τα στοιχεία αυτά λησμονήθηκαν. Ταυτόχρονα, το κεφάλαιο αντιμετωπίζει έτσι το καθήκον να ξαναρχίσει την προσπάθειά του από ένα ανώτερο επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων κλπ., με αποτέλεσμα την ολοένα μεγαλύτερη κατάρρευση σαν κεφάλαιο. Ξεκάθαρα λοιπόν, όσο περισσότερο αναπτύσσεται το κεφάλαιο, τόσο περισσότερο εμφανίζεται σαν φραγμός της παραγωγής, άρα και της κατανάλωσης – πέρα από τις άλλες αντιφάσεις που το εμφανίζουν σαν βαρύ φραγμό πάνω στην παραγωγή και τις συναλλαγές.

{Ολόκληρο το πιστωτικό σύστημα, και η υπερ-εμπορία, υπερ-κερδοσκοπία κλπ. που συνδέεται μ' αυτό, βασίζεται στην αναγκαιότητα να απωθηθεί και να ξεπεραστεί ο φραγμός της κυκλοφορίας και της σφαίρας των ανταλλαγών. Αυτό εμφανίζεται με πιο κολοσσιαία, κλασική μορφή στις σχέσεις ανάμεσα σε λαούς παρά ανάμεσα σε άτομα. Έτσι πχ. οι Άγγλοι αναγκάζονται να δανείζουν σε ξένα έθνη, για να τα έχουν πελάτες. Στο βάθος ο άγγλος κεφαλαιοκράτης πραγματοποιεί με το παραγωγικό αγγλικό κεφάλαιο δυο ανταλλαγές: 1) σαν αυτός ο ίδιος, 2) σαν Γιάγκης κλπ. ή με όποια άλλη μορφή έχει τοποθετήσει το χρήμα του.}

{Υπαινιγμοί για το κεφάλαιο σαν φραγμό της παραγωγής: πχ. Χότζκιν: «Στη σημερινή κατάσταση [...], κάθε συσσώρευση κεφαλαίου προσθέτει στο ποσό κέρδους που απαιτείται από τον εργάτη και εξαλείφει όλη εκείνη την εργασία που απλά θα εξασφάλιζε στον εργάτη άνετη ζωή... Το κέρδος είναι αυτό που περιορίζει την παραγωγή.» (IX, σ. 46) Το εξωτερικό εμπόριο απωθεί τον φραγμό της ανταλλακτικής σφαίρας και δίνει στους καπιταλιστές τη δυνατότητα να καταναλώνουν περισσότερη υπερεργασία: «Σε μια σειρά χρόνια, ο υπόλοιπος κόσμος δεν μπορεί ν' αγοράσει από μας περισσότερα απ' όσα εμείς μπορούμε και αγοράζουμε απ' αυτόν [...]. Ακόμα και τα κέρδη που οι έμποροί μας πραγματοποιούν στο εξωτερικό τους εμπόριο τα πληρώνει ο εδώ καταναλωτής των αγαθών που μας δίνονται σ' αντάλλαγμα. [...] Το εξωτερικό εμπόριο δεν είναι παρά ανταλλαγή σε είδος, άρα λοιπόν ανταλλαγή για την άνεση και απόλαυση του κεφαλαιοκράτη. Αυτός όμως μονάχα ως ένα σημείο μπορεί να καταναλώνει εμπορεύματα. Ανταλλάζει βαμβακερά κλπ. με τα κρασιά και τα μεταξωτά ξένων χωρών. Αυτά όμως δεν αντιπροσωπεύουν παρά την υπερεργασία του δικού μας πληθυσμού, εξίσου όπως και τα ρούχα και τα βαμβακερά· και μ' αυτό τον τρόπο η καταστροφική δύναμη του κεφαλαιοκράτη μεγαλώνει πέρα από κάθε όριο. Έτσι ξεγελιέται η φύση.» (Πηγή και θεραπεία κλπ. σ. 27, 28.) Σε ποιο βαθμό ο

κορεσμός της αγοράς συνδέεται με τον φραγμό της αναγκαίας εργασίας: «Η ίδια η έννοια της αυξημένης ζήτησης από τη μεριά των εργατών σημαίνει μια διάθεση να πάρουν λιγότερα οι ίδιοι και ν' αφήσουν μεγαλύτερο μερίδιο για τους εργοδότες τους· κι αν ειπωθεί πως αυτό μειώνει την κατανάλωση κι έτσι επιτείνει τον κορεσμό της αγοράς, το μόνο που έχω να πω είναι κλπ. 5 τότε ο κορεσμός είναι συνώνυμος με τα μεγάλα κέρδη.» (Έρευνα κλπ. Λονδ[ίνο] 1821, σ. 12.) Εδώ εκφράζεται ολοκληρωμένα η μια πλευρά της αντίφασης. «Η πρακτική να σταματούν την εργασία στο σημείο όπου αυτή μπορεί, πέρα από τη συντήρηση του εργάτη, να δημιουργήσει κι ένα κέρδος για τον κεφαλαιοκράτη αντιστρατεύεται τον φυσικό νόμο που ρυθμίζει την 10 παραγωγή.» (X[ότζσκιβ] 41, IX.) «Όσο περισσότερο συσσωρεύεται το κεφάλαιο [...], τόσο μεγαλώνει και το συνολικό ποσό του απαιτούμενου κέρδους· ώστε δημιουργείται ένας τεχνητός φραγμός στην παραγωγή και τον πληθυσμό.» (X[ότζσκιβ] 46.) Να πώς ο Μάλθους (IX, 40 επ.) αναπτύσσει τις αντιφάσεις ανάμεσα στο κεφάλαιο σαν παραγωγικό εργαλείο γενικά και σαν 15 εργαλείο παραγωγής αξίας: «Μέτρο των κερδών είναι πάντα η αξία και ποτέ η ποσότητα... Ο πλούτος μιας χώρας εξαρτιέται ενμέρει από την ποσότητα προϊόντων που η εργασία της προμηθεύει, ενμέρει από μια τέτοια προσαρμογή αυτής της ποσότητας στις επιθυμίες και δυνατότητες του υπαρκτού πληθυσμού, που να της δίνει αξία. Το πιο βέβαιο είναι ότι κανείς απ' αυ- 20 τούς τους δυο παράγοντες δεν καθορίζει μόνος του τον πλούτο. Εκεί όμως που πλούτος και αξία συνδέονται ίσως πιο στενά από οπουδήποτε αλλού είναι στην αναγκαιότητα της δεύτερης για την παραγωγή του πρώτου. [...] Η αξία που αποδίνεται στα εμπορεύματα, δηλαδή η θυσία εργασίας που οι άνθρωποι είναι πρόθυμοι να υποστούν για να τα αποκτήσουν, μπορούμε να 25 πούμε πως στη σημερινή κατάσταση πραγμάτων είναι σχεδόν η μοναδική αιτία για την ύπαρξη του πλούτου... Η καταναλωτική ζήτηση που προκαλούν μόνο οι εργάτες που απασχολούνται σε παραγωγική εργασία ποτέ δεν μπορεί μόνη της να αποτελέσει κίνητρο για τη συσσώρευση και την απασχόληση του κεφαλαίου... μόνες τους οι δυνάμεις της παραγωγής δεν εξασφαλίζουν τη δημιουργία ανάλογο βαθμού πλούτου[...], [«]ούτε και μόνη της η άνοδος του πληθυσμού[...]. Αυτό που χρειάζεται ακόμα [«]είναι μια τέτοια κατανομή του προϊόντος, και μια τέτοια προσαρμογή αυτού του προϊόντος στις επιθυμίες εκείνων που πρόκειται να το καταναλώσουν, ώστε αδιάκοπα να μεγαλώνει την ανταλλάξιμη αξία της συνολικής μάζας[«]· [«]μόνο δηλαδή 35 η [...] απεριόριστη ζήτηση για όλα όσα παράγονται βάζει σε πλήρη κίνηση τις δυνάμεις της παραγωγής»... Αυτό κατορθώνεται βέβαια, από τη μια μεριά, με ολοένα καινούριους κλάδους παραγωγής (και αμοιβαία επέκταση των παλιών) που δίνουν στους παλιούς νέες αγορές κλπ. Πραγματικά, η παραγωγή δημιουργεί η ίδια ζήτηση, απασχολώντας περισσότερους εργάτες 40 στον ίδιο επιχειρηματικό κλάδο και δημιουργώντας νέους επιχειρηματικούς κλάδους όπου καινούριοι κεφαλαιοκράτες απασχολούν πάλι καινούριους εργάτες και ταυτόχρονα γίνονται, αμοιβαία, αγορά για τους παλιούς· αλλά «η ζήτηση που δημιουργεί ο ίδιος ο παραγωγικός εργάτης δεν μπορεί ποτέ να είναι επαρκής ζήτηση, γιατί δεν καλύπτει ποτέ το σύνολο αυτών που 45 παράγει. Αν το κάλυπτε δε θα υπήρχε κέρδος, άρα δεν θα υπήρχε κίνητρο για να τον απασχολήσουν. Η ίδια η ύπαρξη κέρδους σ' ένα οποιοδήποτε εμπόρευμα προϋποθέτει μια ζήτηση εξωτερική απ' αυτή του εργάτη που το δημιουργήσε.» «Τόσο οι εργάτες όσο και το κεφάλαιο μπορεί να πλεονάζουν συγκριτικά με τα μέσα για την επικερδή τους απασχόληση.»} 50

{Να σημειωθεί για το (3), όπου θα προχωρήσουμε σε λίγο, πως η προσωπική συσσώρευση, μορφή με την οποία το κεφάλαιο εμφανίζεται απέναντι στην εργασία, και που χάρη σ' αυτήν εξουσιάζει την εργασία, δεν είναι πρώτα-πρώτα τίποτ' άλλο από την ίδια την *υπερεργασία* με τη μορφή *υπερ-προϊόντος*, κι από την άλλη μεριά *τίτλος πάνω σε ξένη σύγχρονη εργασία*.}

Φυσικά, εδώ το ζήτημα δεν είναι ακόμα να αναπτύξουμε την υπερπαραγωγή στο συγκεκριμένο της καθορισμό, παρά μόνο την προδιάθεση γι αυτήν, έτσι όπως βρίσκεται πρωτόγωνα μέσα στην ίδια τη σχέση του κεφαλαίου. Γιαυτό και πρέπει εδώ να αγνοήσουμε ακόμα τις άλλες ιδιοκτήτριες και

καταναλωτικές κλπ. τάξεις, που δεν παράγουν, αλλά ζουν από το εισόδημά τους, ανταλλάζουν δηλαδή με το κεφάλαιο – αποτελούν γι αυτό κέντρα ανταλλαγής. Μπορούμε να τις πάρουμε υπόψη (καλύτερα όμως σε συνδυασμό με τη *συσσώρευση*) μόνο ως προς την εξαιρετική τους σημασία για την ιστορική διαμόρφωση του κεφαλαίου.

15 Στην παραγωγή που βασίζεται στη δουλεία, όπως και στην πατριαρχική

αγροτο-βιομηχανική παραγωγή, όπου το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού ικανοποιεί με την εργασία του άμεσα το μεγαλύτερο μέρος των αναγκών του, η σφαίρα της κυκλοφορίας και της ανταλλαγής είναι πολύ περιορισμένη· και μάλιστα στην πρώτη περίπτωση ο δούλος δεν είναι καν *συναλλασσόμενος*.

20 Όμως στην παραγωγή που βασίζεται στο κεφάλαιο η κατανάλωση διαμεσολαβείται σ' όλα τα σημεία από την παραγωγή, και η εργασία δεν έχει ποτέ άμεση αξία χρήσης για τον εργαζόμενο. Βάση της παραγωγής είναι αποκλειστικά η εργασία σαν ανταλλακτική αξία και δημιουργός ανταλλακτικών αξιών.

25 **Λοιπόν. Πρώτα-πρώτα**

ο μισθωτός εργάτης, αντίθετα από τον δούλο, είναι ο ίδιος ανεξάρτητο κέντρο της κυκλοφορίας, ένας συναλλασσόμενος, κάποιος που δημιουργεί ανταλλακτική αξία και εισπράττει διαμέσου της ανταλλαγής. *Πρώτο*: η ανταλλαγή του μέρους του κεφαλαίου που έχει καθοριστεί σαν μισθός με το ζωντανό εργατικό δυναμικό τοποθετεί άμεσα την *ανταλλακτική αξία* αυτού του μέρους του κεφαλαίου, πριν το κεφάλαιο από την παραγωγική διαδικασία περάσει πάλι στην κυκλοφορία· μ' άλλα λόγια η ίδια αυτή η πράξη μπορεί ακόμα να θεωρηθεί σαν πράξη κυκλοφορίας. *Δεύτερο*: με εξαίρεση τους δικούς του εργάτες, κάθε κεφαλαιοκράτης αντικρύζει τη συνολική μάζα όλων των άλλων εργατών όχι σαν εργάτες αλλά σαν καταναλωτές· σαν κατόχους ανταλλακτικών αξιών (μισθού), χρήματος που ανταλλάζουν με τα εμπορεύματά του. Αποτελούν άλλα τόσα κέντρα κυκλοφορίας, απ' όπου ξεκινά η πράξη της ανταλλαγής και διατηρείται η ανταλλακτική αξία του κεφαλαίου. Αποτελούν ένα αναλογικά πολύ μεγάλο μέρος – αν και όχι τόσο μεγάλο όσο γενικά νομίζεται, αν ο λόγος είναι για τον καθαυτό βιομηχανικό εργάτη – των καταναλωτών. Όσο μεγαλύτερο είναι το πλήθος τους – το μέγεθος του βιομηχανικού πληθυσμού – και η χρηματική μάζα που διαθέτουν, τόσο μεγαλύτερη είναι για το κεφάλαιο η σφαίρα της ανταλλαγής. Είδαμε, πως το κεφάλαιο έχει την τάση να αυξάνει όσο μπορεί τη μάζα του βιομηχανικού πληθυσμού.

45 Ουσιαστικά η σχέση του ενός καπιταλιστή προς τους εργάτες του άλλου καπιταλιστή δε μας απασχολεί ακόμα εδώ. Δείχνει απλά την αυταπάτη του κάθε καπιταλιστή, δεν αλλάζει όμως τίποτα στη σχέση ανάμεσα στο κεφάλαιο γενικά και την εργασία. Κάθε καπιταλιστής ξέρει ότι δεν αντικρύζει τον εργάτη του όπως ο παραγωγός τον καταναλωτή, και θέλει να περιορίσει

50 την κατανάλωση του εργάτη, δηλαδή την ανταλλακτική του ικανότητα, το

μισθό του, όσο μπορεί περισσότερο. Θέλει βέβαια οι εργάτες των άλλων καπιταλιστών να καταναλώνουν όσο γίνεται περισσότερο από το δικό του εμπόρευμα. Αλλά η σχέση κάθε καπιταλιστή προς τους δικούς του εργάτες είναι η γενική σχέση κεφαλαίου και εργασίας, η ουσιαστική σχέση. Έτσι όμως ακριβώς γεννιέται η αυταπάτη – που αληθεύει για τον κάθε ξεχωριστό κεφαλαιοκράτη σ' αντιδιαστολή προς όλους τους άλλους – πως εκτός από τους δικούς του εργάτες όλη η υπόλοιπη εργατική τάξη βρίσκεται απέναντί του σαν καταναλωτής και συναλλασσόμενος – σαν κάποιος που ξοδεύει χρήμα – και όχι σαν εργάτης. Ξεχνιέται πως, όπως γράφει ο Μάλθους, «η ίδια η ύπαρξη κέρδους σ' ένα οποιοδήποτε εμπόρευμα προϋποθέτει μια ζήτηση 10 εξωτερική απ' αυτή του εργάτη που το δημιούργησε», και άρα η «ζήτηση του ίδιου του εργάτη δεν μπορεί ποτέ να είναι επαρκής ζήτηση». Καθώς η μια παραγωγή κινητοποιεί την άλλη, και άρα δημιουργεί για τον εαυτό της καταναλωτές στα πρόσωπα των εργατών του ξένου κεφαλαίου, η ζήτηση της εργατικής τάξης, που έχει τοποθετηθεί από την ίδια την παραγωγή, εμφανίζεται για κάθε ξεχωριστό κεφάλαιο σαν «επαρκής ζήτηση». Από τη μια μεριά, αυτή η ζήτηση που τοποθετήθηκε από την ίδια την παραγωγή ωθεί την τελευταία πέρα από την αναλογία που θα αντιστοιχούσε στην παραγωγή για τους εργάτες· αναγκαστικά την ωθεί πέρα απ' αυτή την αναλογία· από την άλλη μεριά, εξαφανίζεται ή συρρικνώνεται η ζήτηση που είναι εξωτερική ως προς τη ζήτηση του ίδιου του εργάτη – ώστε ακολουθεί η κατάρρευση. Το ίδιο το κεφάλαιο βλέπει τότε τη ζήτηση από τη μεριά των εργατών – δηλαδή την πληρωμή του μισθού όπου βασίζεται αυτή η ζήτηση – σαν ζημιά, και όχι σαν κέρδος. Επιδάλλεται δηλαδή η ενύπαρκτη σχέση ανάμεσα σε κεφάλαιο και εργασία. Πάλι εδώ ο ανταγωνισμός των κεφαλαίων, η αμοιβαία τους 25 αδιαφορία και αυτοτέλεια, οδηγεί το κάθε ξεχωριστό κεφάλαιο να σχετίζεται προς τους εργάτες του συνολικού υπόλοιπου κεφαλαίου όχι σαν εργάτες: Ηίπς [άρα] να ξεπερνά τη σωστή αναλογία. Αυτό ακριβώς που διακρίνει το κεφάλαιο από τη σχέση κυριαρχίας είναι ότι ο εργάτης εμφανίζεται απέναντι στο κεφάλαιο σαν καταναλωτής και δημιουργός ανταλλακτικών αξιών, 30 και με τη μορφή του κατόχου χρήματος, με τη μορφή του χρήματος, γίνεται απλό κέντρο κυκλοφορίας – ένα από τα αναρίθμητα κέντρα της κυκλοφορίας – χάνοντας εδώ τον συγκεκριμένο του καθορισμό σαν εργάτη.

{Αυτό ακριβώς γίνεται και με τη ζήτηση που δημιουργεί η ίδια η παραγωγή· ζήτηση για πρώτη ύλη, ημικατεργασμένα προϊόντα, μηχανήματα, μέσα επικοινωνίας και τα βοηθητικά υλικά που καταναλώνονται στην παραγωγή, όπως χρώματα, κάρβουνο, γράσο, σαπούνι κλπ. Η ζήτηση αυτή, σαν ζήτηση που πληρώνει, που τοποθετεί ανταλλακτική αξία, είναι αρκετή και επαρκής όσο οι παραγωγοί ανταλλάζουν μεταξύ τους. Η ανεπάρκειά της φαίνεται μόλις το τελικό προϊόν συναντήσει το όριο του στην άμεση και 40 τελική κατανάλωση. Κι αυτή επίσης η φαινομενική επάρκεια, που ωθεί την παραγωγή πέρα από τη σωστή αναλογία, έχει τη βάση της στην ουσία του κεφαλαίου, που – όπως θα πρέπει να αναπτύξουμε πιο λεπτομερειακά στον ανταγωνισμό – απωθεί τον εαυτό του και είναι πολλά, ολότελα αδιάφορα μεταξύ τους κεφάλαια. Στο βαθμό που ο ένας κεφαλαιοκράτης αγοράζει 45 από τον άλλο, αγοράζει ή πουλά εμπόρευμα, η σχέση τους είναι απλή σχέση ανταλλαγής· δεν είναι σχέση ανάμεσα σε κεφάλαια. Η σωστή (φανταστική) αναλογία στην οποία πρέπει να ανταλλάξουν ο ένας με τον άλλο για να μπορέσουν τελικά να αξιοποιηθούν σαν κεφάλαιο βρίσκεται έξω από την αμοιβαία τους σχέση.}

Πρώτα-πρώτα: Το κεφάλαιο επιβάλλει στους εργάτες υπερεργασία, πέρα από την αναγκαία εργασία. Μόνο μ' αυτό τον τρόπο αξιοποιείται και δημιουργεί υπεραξία. Από την άλλη όμως μεριά, δημιουργεί την αναγκαία εργασία μονάχα σε περίπτωση και στο βαθμό που αυτή αποτελεί υπερεργασία και μπορεί να πραγματοποιηθεί σαν υπεραξία. Τοποθετεί λοιπόν την υπερεργασία σαν όρο για την αναγκαία εργασία, και την υπεραξία σαν όριο της αντικειμενοποιημένης εργασίας, της αξίας γενικά. Μόλις πάψει να μπορεί να δημιουργεί υπερεργασία παύει να δημιουργεί αναγκαία εργασία· και πάνω στη δική του βάση μονάχα αυτό μπορεί να τη δημιουργήσει. Περιορίζει λοιπόν – με artificial check [τεχνητό φραγμό], κατά την έκφραση των Άγγλων – την εργασία και την αξιοδημιουργία, και μάλιστα για τον ίδιο λόγο και στον ίδιο βαθμό που δημιουργεί υπερεργασία και υπεραξία. Από τη φύση του τοποθετεί λοιπόν ένα φραγμό στην εργασία και την αξιοδημιουργία, φραγμό που θρίσκει σε αντίφαση με την τάση του να τις επεκτείνει απεριόριστα. Και καθώς εξίσου τοποθετεί ένα δικό του χαρακτηριστικό φραγμό ενώ από την άλλη μεριά τείνει να ξεπεράσει κάθε φραγμό, αποτελεί τη ζωντανή αντίφαση.

{Καθώς το κεφάλαιο έχει βάση του την αξία κι έτσι αναγκαστικά υπάρχει μόνο μέσα από την ανταλλαγή με αξία-αντάλλαγμα, το κεφάλαιο αναγκαστικά απωθεί τον εαυτό του. Ένα καθολικό κεφάλαιο, χωρίς ξένα κεφάλαια απέναντί του για να ανταλλάξει – κι από τη σκοπιά μας τώρα το κεφάλαιο δεν έχει απέναντί του παρά τη μισθωτή εργασία ή τον εαυτό του – είναι λοιπόν παραλογισμός. Η αμοιβαία απόθεση των κεφαλαίων εμπεριέχεται ήδη στο κεφάλαιο σαν πραγματοποιημένη ανταλλακτική αξία.}

Αν το κεφάλαιο μετατρέπει έτσι, από τη μια μεριά, την υπερεργασία και την ανταλλαγή της με υπερεργασία σε όρο της αναγκαίας εργασίας, και άρα της τοποθέτησης του εργατικού δυναμικού σαν κέντρου ανταλλαγής – κι απ' αυτή την άποψη ήδη λοιπόν στενεύει και εξαρτά τη σφαίρα της ανταλλαγής –, από την άλλη μεριά είναι για αυτό εξίσου ουσιαστικό να περιορίζει την κατανάλωση του εργάτη στα αναγκαία για την αναπαραγωγή του εργατικού του δυναμικού – να μετατρέπει την αξία που εκφράζει την αναγκαία εργασία σε φραγμό στην αξιοποίηση του εργατικού δυναμικού, και άρα φραγμό στην ανταλλακτική ικανότητα του εργάτη, και να προσπαθεί να μειώσει στο ελάχιστο την αναλογία αυτής της αναγκαίας εργασίας προς την υπερεργασία. Νέος φραγμός στη σφαίρα της ανταλλαγής – που όμως, ακριβώς όπως και ο πρώτος, ταυτίζεται με την τάση του κεφαλαίου να βλέπει κάθε όριο στην αυτο-αξιοποίησή του σαν φραγμό. Η απεριόριστη αύξηση της αξίας του – η απεριόριστη δημιουργία αξίας – ταυτίζεται λοιπόν εδώ απόλυτα με την τοποθέτηση φραγμών στην ανταλλακτική σφαίρα, δηλαδή στη δυνατότητα αξιοποίησης – πραγματοποίησης της αξίας που δημιουργήθηκε μέσα στην παραγωγική διαδικασία.

Το ίδιο γίνεται και με την παραγωγική δύναμη. Από τη μια μεριά, η τάση του κεφαλαίου να την υψώνει αναγκαστικά στο έπακρο, ώστε να αυξάνει τον σχετικό χρόνο υπερεργασίας. Από την άλλη, μειώνεται έτσι ο αναγκαίος εργάσιμος χρόνος, άρα η ανταλλακτική ικανότητα των εργατών. Παραπέρα, όπως είδαμε, η σχετική υπεραξία αυξάνεται σε πολύ μικρότερη αναλογία από την παραγωγική δύναμη· και μάλιστα η αναλογία αυτή μειώνεται ολοένα, όσο μεγαλύτερη είναι η προηγούμενη άνοδος της παραγωγικής δύναμης. Αλλά η μάζα των προϊόντων αυξάνεται σε όμοια αναλογία – αλλιώς θα ελευθερωνόταν κεφάλαιο, όπως και εργασία, που δε θα περνούσαν στην

κυκλοφορία. Στον ίδιο όμως βαθμό που μεγαλώνει η μάζα των προϊόντων μεγαλώνει και η δυσκολία να αξιοποιηθεί ο χρόνος εργασίας που αυτά περιέχουν – γιατί μεγαλώνουν οι απαιτήσεις πάνω στην κατανάλωση. (Εδώ μας ενδιαφέρει ακόμα μονάχα ο τρόπος που η διαδικασία αξιοποίησης του κεφαλαίου είναι ταυτόχρονα διαδικασία απαξίωσής του. Σε ποιο βαθμό επί- 5 σης το κεφάλαιο, ενώ τείνει να αυξάνει απεριόριστα τις παραγωγικές δυνάμεις, εξίσου κάνει μονόπλευρη, περιορίζει την κύρια παραγωγική δύναμη, τον ίδιο τον άνθρωπο, και γενικά έχει την τάση να περιορίζει τις παραγωγικές δυνάμεις, είναι ζήτημα που δεν έχει θέση εδώ.)

Το κεφάλαιο τοποθετεί λοιπόν τον αναγκαίο εργάσιμο χρόνο σαν φραγμό 10 για την ανταλλακτική αξία του ζωντανού εργατικού δυναμικού· τον χρόνο υπερεργασίας σαν φραγμό για τον αναγκαίο εργάσιμο χρόνο, και την υπεραξία σαν φραγμό για τον χρόνο υπερεργασίας· ενώ ταυτόχρονα τείνει να ξεπεράσει όλους αυτούς τους φραγμούς αντιπαραθέτοντας στον εαυτό του το εργατικό δυναμικό σαν απλό ανταλλακτικό υποκείμενο, σαν χρήμα, και 15 τον χρόνο υπερεργασίας σαν τον μοναδικό φραγμό, γιατί αυτός ο χρόνος δημιουργεί την υπεραξία. (Μ' άλλα λόγια, από την πρώτη άποψη, τοποθετεί την ανταλλαγή των υπεραξιών σαν φραγμό για την ανταλλαγή των αναγκαίων αξιών.)

Την ίδια στιγμή τοποθετεί σαν φραγμό, αναγκαίο φραγμό στην αξιο- 20 δημιουργία του, τις αξίες που υπάρχουν στην κυκλοφορία – δηλαδή, μ' άλλα λόγια, την αναλογία της αξίας που δημιουργήσε προς την αξία που προϋποτέθηκε, στο ίδιο το κεφάλαιο και στην κυκλοφορία· από την άλλη μεριά, τοποθετεί την παραγωγικότητά του σαν τον μοναδικό φραγμό και δημιουργό των αξιών. Αδιάκοπα λοιπόν τείνει από τη μια μεριά στη δική του απα- 25 ξίωση, από την άλλη στην ανάσχεση των παραγωγικών δυνάμεων και της εργασίας που αντικειμενοποιείται σε αξίες.

[Υπερπαραγωγή. – Προυντόν. (Πώς είναι δυνατό ο εργάτης να πληρώνει το κέρδος κλπ. στην τιμή του εμπορεύματος που αγοράζει, και παρόλ' αυτά να εισπράττει τον αναγκαίο εργατικό του μισθό). – Τιμή του εμπορεύματος και χρόνος εργασίας. Πλεόνασμα κλπ. (Τιμή και αξία κλπ.) – Ο καπιταλιστής δεν πουλά υπερβολικά ακριβά· οπωσδήποτε όμως πάνω απ' όσο του κοστίζει το πράγμα. – Τιμή (κλασματική). Μπαστιά. Πτώση της κλασματικής τιμής. – Η τιμή μπορεί να πέσει κάτω από την αξία χωρίς ζημιά για το κεφάλαιο. Το πλήθος και η μονάδα (το μέτρο) έχουν σημασία στον πολλαπλασιασμό για τον καθορισμό της τιμής.] 30 35

(Η κουταμάρα πως είναι τάχα αδύνατη η υπερπαραγωγή (μ' άλλα λόγια, 40 ο ισχυρισμός ότι υπάρχει άμεση ταυτότητα ανάμεσα στην παραγωγική και την αξιοποιητική διαδικασία του κεφαλαίου) διατυπώθηκε τουλάχιστο σοφιστικά, δηλαδή με πνεύμα, όπως αναφέραμε πιο πάνω, από τον Τζαίημς Μιλλ, με τη φράση πως η προσφορά είναι = με την ίδια της τη ζήτηση, ώστε ζήτηση και προσφορά καλύπτονται· πράγμα που δε σημαίνει, μ' άλλα λόγια, 45 παρά ότι η αξία καθορίζεται από τον χρόνο εργασίας, άρα η ανταλλαγή δεν

της προσθέτει τίποτα – μόνο που ξεχνιέται εδώ πως η ανταλλαγή πρέπει να γίνει, και πως αυτό εξαρτιέται (σε τελευταία ανάλυση) από την αξία χρήσης. Όστε λοιπόν, όπως λέει ο Μιλλ, όταν η ζήτηση και η προσφορά δεν καλύπτονται αυτό οφείλεται σε υπερβολική παραγωγή ενός ορισμένου προϊόντος (του προσφερόμενου) και όχι αρκετή από το άλλο (το ζητούμενο). Αυτό το πλεόνασμα και το έλλειμμα δεν αφορά την ανταλλακτική αξία αλλά την αξία χρήσης. Από το προσφερόμενο προϊόν υπάρχει περισσότερο απ' όσο «χρειάζεται»· εδώ καταλήγει το πράγμα. Δηλαδή στο ότι η υπερπαραγωγή προέρχεται από την αξία χρήσης, και άρα από την ίδια την ανταλλαγή. Ο Σαι το εμφανίζει αυτό παραποιημένο: τα προϊόντα ανταλλάσσονται μόνο με προϊόντα, άρα το πολύ να υπάρχει υπερβολική παραγωγή του ενός και όχι αρκετή από ένα άλλο. Ξεχνά εδώ 1) πως οι αξίες ανταλλάσσονται με αξίες και πως ένα προϊόν ανταλλάσσεται με το άλλο μόνο στο βαθμό που είναι αξία· δηλαδή στο βαθμό που είναι, ή θα γίνει, χρήμα· 2) ότι ανταλλάσσεται με εργασία. Ο καλός μας άνθρωπος βλέπει τα πράγματα από τη σκοπιά της απλής ανταλλαγής, όπου πραγματικά καμιά υπερπαραγωγή δεν είναι δυνατή, γιατί πραγματικά εκεί δεν ενδιαφέρει η ανταλλακτική αξία, αλλά η αξία χρήσης. Υπερπαραγωγή υπάρχει σε σχέση με την αξιοποίηση, ποτέ διαφορετικά.)

20 Γιαυτό ο Προυντόν, που για όλα κάτι άκουσε αλλά τίποτα δεν κατάλαβε, συμπεραίνει την υπερπαραγωγή από το ότι «ο εργάτης δεν μπορεί να ξαναγοράσει το προϊόν του». Εννοεί εδώ ότι το προϊόν επιβαρύνεται με τόκο και κέρδος· μ' άλλα λόγια, ότι η τιμή του προϊόντος επιβαρύνεται πέρα από την πραγματική του αξία. Αυτό δείχνει πρώτα-πρώτα ότι δεν έχει ιδέα για τον 25 προσδιορισμό της αξίας, που – γενικά μιλώντας – δεν μπορεί να περιέχει κανένα ίχνος πρόσθετης επιβάρυνσης. Στην εμπορική πρακτική ο καπιταλιστής Α μπορεί να τουμπάρει τον καπιταλιστή Β. Το παραπάνω που τσεπώνει ο ένας λείπει από την τσέπη του άλλου. Αν προσθέσουμε τα δυο ποσά, τότε το σύνολο της ανταλλαγής τους = με το σύνολο του αντικειμενοποιημένου σ' αυτήν εργάσιμου χρόνου· μόνο που απ' αυτόν ο καπιταλιστής Α τσέπωσε πιο πολύ απ' όσο του αναλογούσε σε σχέση με τον Β. Απ' όλα τα κέρδη που πραγματοποιεί το κεφάλαιο, δηλαδή η συνολική μάζα των καπιταλιστών, αφαιρείται 1) το σταθερό μέρος του κεφαλαίου· 2) ο εργατικός μισθός, δηλαδή ο αντικειμενοποιημένος χρόνος εργασίας που είναι αναγκαίος για την αναπαραγωγή του ζωντανού εργατικού δυναμικού. Δεν έχουν 35 λοιπόν να μοιράσουν μεταξύ τους παρά την υπεραξία. Οι αναλογίες – δικαιες ή άδικες – αυτής της διανομής δεν επηρεάζουν καθόλου την ανταλλαγή, και την αναλογία της ανταλλαγής, ανάμεσα σε κεφάλαιο και εργασία.

Θα μπορούσε κανείς να πει πως ο *αναγκαίος εργάσιμος χρόνος* (δηλαδή ο 40 εργατικός μισθός) – που δεν περιέχει λοιπόν κέρδος αλλά, αντίθετα, πρέπει να αφαιρεθεί από το κέρδος – καθορίζεται ο ίδιος πάλι από τις *τιμές* των προϊόντων, που ήδη περιλαμβάνουν το κέρδος. Από πού αλλού θα μπορούσε να προέρχεται το κέρδος που πραγματοποιεί ο καπιταλιστής ανταλλάζοντας μ' έναν εργάτη που δεν απασχολεί άμεσα; Για παράδειγμα, ο εργάτης του κλωστουργού ανταλλάζει το μισθό του με τόσα μπούσελ σιτηρά. 45 Αλλά η τιμή του κάθε μπούσελ περιέχει ήδη το κέρδος του αγροοικονομικού, δηλαδή του κεφαλαίου. Όστε η *τιμή* των εφοδίων που αγοράζει ο ίδιος ο αναγκαίος εργάσιμος χρόνος περιέχει ήδη χρόνο υπερεργασίας. Πρώτα-πρώτα, είναι φανερό πως ο μισθός που πληρώνει ο κλωστουργός στους εργάτες του πρέπει να είναι αρκετός για να αγοράζει τα απαραίτητα μπούσελ

σιτάρι, όποιο κέρδος του αγρομισθωτή και να περνά στην *τιμή* του μπούσελ σιταριού: αλλά είναι εξίσου φανερό, από την άλλη μεριά, πως ο εργατικός μισθός που ο αγρομισθωτής πληρώνει στους εργάτες του πρέπει να είναι αρκετός για να τους προμηθεύει την αναγκαία ποσότητα ρούχων, όποιο κέρδος του κλωστοϋφαντουργού και να περνά στην *τιμή* αυτών των ρούχων. 5

[27] Το πρόβλημα προέρχεται απλά από το ότι 1) γίνεται σύγχυση ανάμεσα σε *τιμή* και *αξία*: 2) συνυπολογίζονται σχέσεις που δεν αφορούν τον προσδιορισμό της αξίας σαν τέτοιο. Ας υποθέσουμε πρώτα-πρώτα τη σχέση που αντιστοιχεί στην έννοια, ότι δηλαδή ο καπιταλιστής A παράγει ο ίδιος όλα τα εφόδια που χρειάζεται ο εργάτης, που αντιπροσωπεύουν δηλαδή το σύ- 10 νολο των αξιών χρήσης όπου αντικειμενοποιείται η αναγκαία εργασία του. Ο εργάτης λοιπόν, με το χρήμα που του δίνει ο καπιταλιστής – το χρήμα εμφανίζεται εδώ σ' αυτή τη συναλλαγή αποκλειστικά σαν μέσο κυκλοφορίας – θάπρεπε να ξαναγοράσει από τον καπιταλιστή, με το χρήμα που πήρε απ' αυτόν, ένα κλασματικό μέρος του προϊόντος – το μέρος που αντιπροσωπεύει 15 την αναγκαία εργασία του. Η *τιμή* ενός κλασματικού μέρους του προϊόντος του καπιταλιστή A είναι φυσικά ίδια για τον εργάτη όπως και για κάθε άλλο συναλλασσόμενο. Από τη στιγμή που ο εργάτης αγοράζει από τον καπιταλιστή, η χαρακτηριστική του ποιότητα σαν εργάτη έχει εξαλειφθεί: το χρήμα του δεν περιέχει κανένα ίχνος της σχέσης και της πράξης με την οποία απο- 20 κτήθηκε: στην κυκλοφορία ο εργάτης προβάλλει απλά σαν X[ρήμα] απέναντι στον κεφαλαιοκράτη που βρίσκεται απέναντί του σαν E[μπόρευμα]: προβάλλει σαν πραγματοποιητής της *τιμής* του E[μπορεύματος], τιμής που για αυτόν είναι άρα προϋπόθεση, το ίδιο όπως και για κάθε άλλον αντιπρόσωπο του X[ρήματος], δηλαδή αγοραστή. Λοιπόν. Η τιμή των κλασματικών 25 μερών του εμπορεύματος που αγοράζει περιέχει όμως το κέρδος, που παριστάνει την υπεραξία που αναλογεί στο κεφάλαιο. Αν λοιπόν ο αναγκαίος χρόνος εργασίας του αντιπροσωπεύει 20 τάληρα = μ' ένα ορισμένο κλασματικό μέρος του προϊόντος, τότε ο καπιταλιστής, αν το κέρδος είναι 10%, του πουλάει το εμπόρευμα προς 22 τάληρα. 30

Έτσι νομίζει ο Προυντόν και καταλήγει στο συμπέρασμα πως ο εργάτης δεν μπορεί να ξαναγοράσει το προϊόν του, δηλαδή το κλασματικό μέρος του συνολικού προϊόντος που αντικειμενοποιεί την *αναγκαία εργασία* του. (Στο άλλο του συμπέρασμα, ότι άρα το κεφάλαιο είναι ανίκανο για επαρκή ανταλλαγή, και *γιαυτό* υπάρχει υπερπαραγωγή, θα ξαναγυρίσουμε αμέσως.) 35 Για να γίνει το πράγμα πιο χειροπιαστό, ας πούμε ότι τα 20 τάληρα του εργάτη = 4 μόδια σιτηρά. Σύμφωνα με τα παραπάνω, αν 20 τάληρα είναι η αξία των 4 μοδιών εκφρασμένη σε χρήμα και ο κεφαλαιοκράτης τα πουλάει προς 22, ο εργάτης δε θα μπορούσε να ξαναγοράσει τα 4 μόδια: θα μπορούσε να αγοράσει μόνο $3\frac{7}{11}$. Μ' άλλα λόγια, ο Προυντόν φαντάζεται πως η 40 χρηματική συναλλαγή παραποιεί τη σχέση. 20 τάληρα είναι η τιμή της αναγκαίας εργασίας = 4 μόδια: αυτή την τιμή πληρώνει ο καπιταλιστής στον εργάτη. Μόλις όμως αυτός θελήσει τώρα με τα 20 τάληρά του να αγοράσει τα 4 μόδια, παίρνει μόνο $3\frac{7}{11}$. Αφού έτσι δε θάπαιρνε τον *αναγκαίο* μισθό, δε θα μπορούσε καν να ζήσει – ώστε η απόδειξη του κ. Προυντόν πάει πολύ 45 μακριά.

{Το ότι στην πράξη, όπως και σαν γενική τάση, άμεσα στην *τιμή* όπως και πχ. στο σύστημα πληρωμής των εργατών σε είδος, το κεφάλαιο προσπαθεί να εξαπατήσει την *αναγκαία* εργασία και να τη ρίξει κάτω από το μέτρο της – τόσο το φυσικό όσο και το δοσμένο σε μια καθορισμένη κατάσταση της 50

κοινωνίας – δεν ενδιαφέρει εδώ. Εδώ πρέπει να υποθέτουμε παντού ότι πληρώνεται ο *οικονομικά* δίκαιος εργατικός μισθός, δηλαδή αυτός που καθορίζουν οι γενικοί νόμοι της πολιτικής οικονομίας. Οι αντιφάσεις πρέπει εδώ να προκύψουν από τις ίδιες τις γενικές σχέσεις· όχι από απάτες των μεμονωμένων καπιταλιστών. Το πώς διαμορφώνεται στην πραγματικότητα παραπέρα το πράγμα, ανήκει στη θεωρία του μισθού.)

Αλλά η προϋπόθεση είναι, με την άδειά σας, λαθεμένη. Αν 5 τάληρα εκφράζουν την αξία ενός μοδιού, δηλαδή τον αντικειμενοποιημένο μέσα του χρόνο εργασίας, και αν 4 μόδια εκφράζουν τον αναγκαίο εργατικό μισθό, τότε ο καπιταλιστής A δεν πουλάει αυτά τα 4 μόδια προς 22, όπως νομίζει ο Προυντόν, αλλά προς 20 τάληρα. Αλλά το ζήτημα είναι: το συνολικό προϊόν (συμπεριλαμβανοντας αναγκαίο και πρόσθετο χρόνο εργασίας) ως είναι 110 τάληρα = 22 μόδια· απ' αυτά, 16 μόδια = 80 τάληρα αντιπροσωπεύουν το κεφάλαιο που ξοδεύτηκε για σπόρους, μηχανήματα κλπ· 4 μόδια = 20 τάληρα 15 ρα αντιπροσωπεύουν τον αναγκαίο χρόνο εργασίας· 2 μόδια = 10 τάληρα τον χρόνο υπερεργασίας. Ο κεφαλαιοκράτης πουλά κάθε μόδι προς 5 τάληρα, την αναγκαία αξία του μοδιού, κι ωστόσο κερδίζει σε κάθε μόδι 10% ή $\frac{5}{10}$ ταλ., $\frac{1}{2}$ ταλ. = 15 ασημένια γρόσια. Πώς γίνεται αυτό; Επειδή πουλά 22×5 αντί για 20×5. Μπορούμε εδώ να θεωρήσουμε = 0 το πρόσθετο κεφάλαιο που πρέπει να ξοδέψει για να αυξήσει την παραγωγή κατά 2 μόδια, 20 20 κι αυτά μπορούν να αναλυθούν σε καθαρή υπερεργασία – καλύτερο όργανο, ξεχορτάρισμα, πέραςμα με ζωικό λίπασμα που δεν του κοστίζει σχεδόν τίποτα, κλπ. Η αξία που περιέχουν τα 2 πρόσθετα μόδια δεν κόστισε σ' 28 28 αυτόν τίποτα, άρα είναι ένα πλεόνασμα πάνω από τη δαπάνη του. Γι αυτόν, 25 το ότι από τα 22 μόδια πουλάει τα 20 προς 100 τάληρα, όσο του κόστισαν, και τα 2, που δεν του κόστισαν τίποτα – αλλά έχουν αξία ίση με την εργασία που περιέχουν – προς 10 τάληρα, είναι σαν να πουλούσε κάθε μόδι προς 15 ασημένια γρόσια περισσότερο απ' όσο του κόστισε. (Προς $\frac{1}{2}$ ταλ. ή 10% στα 5 τάληρα = $\frac{5}{10}$.) Παρόλο λοιπόν που στα 4 μόδια που πούλησε στον εργάτη 30 ο καπιταλιστής κερδίζει 2 τάληρα, ο εργάτης αγοράζει το μόδι στην αναγκαία του αξία. Ο καπιταλιστής κερδίζει 2 τάληρα μόνο και μόνο επειδή διπλα σ' αυτά τα 4 μόδια πουλάει και άλλα 18 στην ίδια τιμή. Αν πουλούσε μόνο 16 δε θα κέρδιζε τίποτα· γιατί τότε θα πουλούσε συνολικά 5×20=100, το κεφάλαιο που ξόδεψε.

35 Στην πραγματικότητα, και στη μεταποίηση είναι δυνατό να μη μεγαλώνουν οι δαπάνες του κεφαλαίου προκειμένου ο [καπιταλιστής] να πουλήσει μια υπεραξία· δεν είναι δηλαδή απαραίτητο να μεγαλώνει η δαπάνη σε πρώτη ύλη και μηχανήματα. Υπόθεση ότι – με σταθερή τη μάζα αναγκαίας πρώτης ύλης και εργαλείου – περισσότερη δουλειά με το χέρι δίνει στο προϊόν καλύτερο φινιρίσμα, ανώτερη αξία χρήσης· τότε λοιπόν η αξία χρήσης του προϊόντος μεγαλώνει όχι γιατί αυξάνεται η ποσότητά του, αλλά επειδή 40 καλύτερεύει η ποιότητα σαν αποτέλεσμα της πρόσθετης χειρωνακτικής δουλειάς. Η ανταλλακτική του αξία – η αντικειμενοποιημένη σ' αυτό εργασία – απλά αυξάνεται ανάλογα μ' αυτή την εργασία. Αν στη συνέχεια ο καπιταλιστής πουλήσει 10% ακριβότερα, τότε το κλασματικό μέρος του προϊόντος, 45 εκφρασμένο σε χρήμα, που αντιπροσωπεύει την αναγκαία εργασία, πληρώνεται στον εργάτη· κι αν το προϊόν ήταν διαιρετό ο εργάτης θα μπορούσε να αγοράσει αυτό το κλασματικό μέρος. Το κέρδος του καπιταλιστή δε θα προερχόταν από την πρόσθετη τάχα επιδάρυνση αυτού του κλασματικού 50 μέρους, αλλά από το ότι μέσα στο σύνολο πουλά κι ένα κλασματικό μέρος

που δεν το πλήρωσε, και που αντιπροσωπεύει ακριβώς χρόνο *υπερεργασίας*. Το προϊόν σαν αξία είναι πάντα διαιρετό· στη φυσική του μορφή αυτό δεν είναι απαραίτητο. Το κέρδος προέρχεται εδώ πάντοτε από το ότι η συνολική αξία περιέχει ένα κλασματικό μέρος που δεν πληρώθηκε, και άρα σε κάθε κλασματικό μέρος του συνόλου πληρώνεται κι ένα κλασματικό μέρος *υπε-* 5 *ρεργασίας*. Αυτό γίνεται στο παραπάνω παράδειγμα. Όταν ο καπιταλιστής πουλά 22 μόδια, δηλαδή 2 που αντιπροσωπεύουν *υπερεργασία*, είναι σαν να πουλούσε κάθε μόδι προς $\frac{1}{10}$ μοδιού παραπάνω – δηλαδή $\frac{1}{10}$ *υπεραξία*. Αν, για παράδειγμα, έχει παραχθεί μόνο 1 ρολόι με την ίδια αναλογία εργασίας, κεφαλαίου και *υπεραξίας*, $\frac{1}{10}$ χρόνος εργασίας ανέβασε την ποιότητα του 10 ρολογιού κατά $\frac{1}{10}$ αξίας, που δεν κοστίζει τίποτα στον κεφαλαιοκράτη.

Τρίτη περίπτωση: ο κεφαλαιοκράτης – όπως τις πιο πολλές φορές στη μεταποίηση (όχι όμως στην εξορυκτική βιομηχανία) – χρειάζεται περισσότερη πρώτη ύλη (το εργαλείο ας μένει σταθερό· ωστόσο δεν υπάρχει διαφορά και αν το υποθέσουμε μεταβλητό) όπου αντικειμενοποιείται ο χρόνος *υπε-* 15 *ρεργασίας*. (Αυτό ουσιαστικά δεν έχει ακόμα θέση εδώ, γιατί εδώ το κεφάλαιο μπορεί – ή πρέπει – εξίσου να υποθεθεί ότι παράγει και την πρώτη ύλη, πχ. το δαμδάκι, και η πρόσθετη παραγωγή αναγκαστικά σε κάποιο σημείο να αναλύεται σε *απλή* *υπερεργασία* – ή καλύτερα, όπως γίνεται στην *πραγματικότητα*, να προϋποθέτει την *ταυτόχρονη* *υπερεργασία* σε όλα τα σημεία 20 της κυκλοφορίας.) Ας υποθέσουμε ότι κλώθει 25 λίβρες δαμδάκι που του κοστίζουν 50 τάληρα, και απαιτούν μηχανήματα (που θεωρούμε ότι καταναλώνονται ολόκληρα μέσα στην παραγωγική διαδικασία) 30 ταλήρων και εργατικό μισθό 20 ταλήρων, για 25 λίβρες νήμα που το πουλάει προς 110. Τότε πουλά την κάθε λίβρα νήματος $4\frac{2}{5}$ τάληρα ή 4 τάληρα 12 ασημένια γρόσια. 25 Ο εργάτης θα πάρει λοιπόν $4\frac{6}{11}$ λίβρες νήμα, αν θελήσει να το ξαναγοράσει. Αν ο εργάτης δούλευε για τον εαυτό του θα πουλούσε τη λίβρα πάλι 4 τάληρα 12 ασημένια γρόσια και δε θάβγαζε κέρδος – με την προϋπόθεση ότι θα εκτελούσε μόνο την αναγκαία εργασία· αλλά θα έκλωθε λιγότερο δαμδά- 30

- [29] Όπως ξέρουμε, η αξία μιας λίβρας νήματος βρίσκεται αποκλειστικά στην ποσότητα του αντικειμενοποιημένου μέσα της εργάσιμου χρόνου. Ας υποθέσουμε τώρα ότι η αξία της λίβρας νήματος = 5 τάληρα. Υποθέτουμε ότι τα $\frac{4}{5}$, δηλαδή 4 τάληρα, αντιπροσωπεύουν δαμδάκι, εργαλείο κλπ· τότε το 1 τάληρο αντιπροσωπεύει την εργασία που πραγματοποιήθηκε στο δαμδάκι 35 με μέσο το εργαλείο. Αν ο εργάτης για να ζήσει σαν κλώστης χρειάζεται ας πούμε 20 τάληρα το μήνα, τότε – αφού κλώθοντας μια λίβρα νήμα κερδίζει 1 τάληρο, και πρέπει να κερδίσει 20 – θα είταν υποχρεωμένος να κλώσει 20 λίβρες νήμα. Αν είχε δικό του δαμδάκι, εργαλείο κλπ. και δούλευε για τον εαυτό του, αν είταν δηλαδή αφεντικό του εαυτού του, θα είταν υποχρεωμέ- 40 νος να πουλά 20 λίβρες νήμα· αφού από κάθε λίβρα θα κέρδιζε μόνο το $\frac{1}{5}$, ένα τάληρο, και $1 \times 20 = 20$. Αν δουλεύει για τον καπιταλιστή, τότε η εργασία που κλώθει 20 λίβρες δαμδάκι δεν αντιπροσωπεύει παρά την αναγκαία εργασία· γιατί σύμφωνα με την υπόθεσή μας από τις 20 λίβρες νήμα, μ' άλλα λόγια τα $20 \times 5 = 100$ τάληρα, τα 80 τάληρα δεν αντιπροσωπεύουν παρά το 45 αγορασμένο δαμδάκι και εργαλείο, και η νεοπαραγμένη αξία αντιπροσωπεύει απλά και μόνο την *αναγκαία εργασία*. Από τις 20 λίβρες νήμα οι 4 λίβρες = 20 τάληρα θα αντιπροσώπευαν την αναγκαία εργασία, και οι 16 απλά και μόνο το σταθερό μέρος του κεφαλαίου. $16 \times 5 = 80$ τάληρα. Από κάθε παραπέρα λίβρα που ο καπιταλιστής βάζει να παραχθεί πάνω το 50

20, το $\frac{1}{4}$ είναι υπερεργασία, γι αυτόν δηλαδή υπεραξία. (Αντικειμενοποιημένη εργασία που ο καπιταλιστής πουλά χωρίς να την έχει πληρώσει.) Αν δάλει να παραχθεί 1 λίβρα παραπάνω, κερδίζει 1 τάληρο· 10 λίβρες παραπάνω, 10 τάληρα. Στις 10 λίβρες, δηλαδή στα 50 τάληρα, ο καπιταλιστής θα είχε 40 τάληρα για να αναπληρώσει τα έξοδά του και 10 τάληρα υπερεργασία· μ' άλλα λόγια, 8 λίβρες νήμα για να αγοράσει τα υλικά για 10 λίβρες (μηχανήματα και θαμβάκι) και 2 λίβρες νήμα, ή την αξία τους, που δεν του κόστισαν τίποτα. Αν συνοψίσουμε τώρα τον λογαριασμό του κεφαλαιοκράτη βρίσκουμε ότι ξόδεψε:

10	Τάληρα	Ταλ. εργατικός μισθός	Ταλ. υπεραξία	Ταλ.
	80+40=120 (πρώτη ύλη, εργαλείο, κλπ.)	20	10	
	120	20	10	=150.

15 Η παραγωγή είταν συνολικά 30 λίβρες νήμα ($30 \times 5 = 150$)· προς 5 τάληρα τη λίβρα, ακριβώς στην αξία της· που καθορίζεται δηλαδή καθαρά από την αντικειμενοποιημένη μέσα στην κάθε λίβρα εργασία, και μονάχα απ' αυτή την εργασία αποκτά αξία. Απ' αυτές τις 30 λίβρες 24 αντιπροσωπεύουν σταθερό κεφάλαιο, 4 λίβρες ξοδεύονται για εργατικό μισθό, και 2 αποτε-
20 λούν την υπεραξία. Η υπεραξία αυτή, αν υπολογιστεί – όπως την υπολογίζει ο κεφαλαιοκράτης – πάνω στη συνολική του δαπάνη, που είναι 140 τάληρα (ή 28 λίβρες), αποτελεί το $\frac{1}{14} = 7\frac{1}{2}\%$ (παρόλο που στο δοσμένο παράδειγμα η υπεραξία είναι 50% σε σχέση με την εργασία).

Ας υποθέσουμε πως η παραγωγικότητα της εργασίας αυξάνεται τόσο που 30|
25 ο καπιταλιστής με την ίδια δαπάνη για εργασία μπορεί να κλώσει 40 λίβρες. Σύμφωνα με την υπόθεσή μας θα πουλούσε αυτές τις 40 λίβρες στην πραγματική τους αξία, δηλαδή την κάθε λίβρα προς 5 τάληρα· που απ' αυτά, τα 4 τάληρα αντιπροσωπεύουν εργασία αντικειμενοποιημένη σε θαμβάκι κλπ., το 1 τάληρο εργασία που τώρα προστέθηκε. Θα πουλούσε λοιπόν:

30	τάλ.	ταλ.
	40 λίβρες-προς 5 η καθεμιά = $40 \times 5 = 200$	απ' αυτές τις 40 λίβρες αφαιρέθη-
	20 λίβρες για αναγκαία εργασία κλπ. = <u>100</u>	καν
		100. Από τις πρώτες 20 λίβρες δε
		θάχε κερδίσει ούτε φαρδίني·
35		από τις υπόλοιπες εκατό θα
		αφαιρούνταν $\frac{4}{5} = 4 \times 20 = 80$.
		<u>80</u> για υλικό κλπ. Μένουν:
		20 τάληρα.

Σε μια δαπάνη 200 ταλήρων ο καπιταλιστής θα είχε κερδίσει 20, δηλαδή
40 10%. 10% πάνω στη συνολική δαπάνη· στην πραγματικότητα όμως, 20 στη δεύτερη εκατοντάδα τάληρα, μ' άλλα λόγια στις δεύτερες 20 λίβρες όπου δεν

πλήρωσε την αντικειμενοποιημένη εργασία. Ας υποθέσουμε τώρα πως είναι σε θέση να φτιάξει τα διπλά, ας πούμε:

λίβρες 80	τάληρα 400. Απ' αυτές αφαιρούνται 20 λίβρ. 5 για [αναγκαία εργασία κλπ.]
20 για αναγκαία εργασία κλπ.	= 100. Μένουν 300. Απ' αυτά αφαιρούνται για υλικό κλπ. τα $\frac{4}{5}$. 240. Μένουν 60· κέρδος 60 στα 400=6 στα 40=15%. 10

Στην πραγματικότητα, στο παραπάνω παράδειγμα η δαπάνη του καπιταλιστή είναι μόνο 180, πάνω σ' αυτά κερδίζει 20, δηλαδή $11\frac{1}{5}\%$.

Όσο μικρότερο είναι το μέρος της δαπάνης που αντιπροσωπεύει την αναγκαία εργασία τόσο μεγαλύτερο είναι το κέρδος· παρόλο που αυτό δε βρίσκεται σε καμιά φανερή αναλογία προς την πραγματική υπεραξία, δηλαδή την υπερεργασία. Για παράδειγμα: για να κερδίσει 10%, ο καπιταλιστής πρέπει να κλώσει 40 λίβρες· ο εργάτης δε χρειάζεται να κλώσει παρά μόνο 20 = αναγκαία εργασία. Η υπερεργασία είναι = με την αναγκαία εργασία, 100% υπεραξία. Ξαναβρίσκουμε τον παλιό μας νόμο. Αλλά τώρα δεν πρόκειται γι αυτό. 20

Στο παραπάνω παράδειγμα με τις 40 λίβρες η *πραγματική αξία* της λίβρας είναι 5 τάληρα· και ο εργάτης, αν έκανε δική του δουλειά σαν εργάτης και μπορούσε να προκαταβάλει ο ίδιος τα έξοδα για την αξιοποίηση της πρώτης ύλης κλπ. σε τέτοιο βαθμό που να μπορεί να ζει σαν εργάτης, τότε θα πουλούσε τη λίβρα 5 τάληρα, όπως και ο καπιταλιστής. Αλλά η παραγωγή του θα ήταν μόνο 20 λίβρες, και από την πώλησή τους θα χρησιμοποιούσε τα $\frac{4}{5}$ για να προμηθευτεί καινούρια πρώτη ύλη και το $\frac{1}{5}$ για να ζήσει. Από τα 100 τάληρα θάβγαζε μόνο τον εργατικό του μισθό. Το κέρδος του καπιταλιστή δεν προέρχεται από το ότι πουλάει τη λίβρα υπερβολικά ακριβά – την πουλά ακριβώς στην αξία της – αλλά από το ότι την πουλάει πάνω από το κόστος 30 παραγωγής γι αυτόν (όχι το κόστος παραγωγής γενικά· γιατί το $\frac{1}{5}$ κοστίζει στον εργάτη την υπερεργασία). Αν πουλούσε λιγότερο από 5 τάληρα θα πουλούσε κάτω από την αξία, και ο αγοραστής θα αποκτούσε δωρεάν το $\frac{1}{5}$ εργασίας που βρίσκεται μέσα σε κάθε λίβρα νήματος πέρα από τις δαπάνες κλπ. Να όμως πώς λογαριάζει ο καπιταλιστής: 35

$$\begin{array}{l} \text{Αξία} \quad 1 \text{ λίβρας} = \quad 5 \text{ τάληρα.} \\ 40 \text{ λιθρών} = 200 \text{ τάληρα· απ' αυτά αφαιρείται κόστος:} \\ \quad \quad \quad \underline{180} \end{array}$$

[31] 20. Μένουν 20. Δεν υπολογίζει ότι στα δεύτερα 100 τάληρα κερδίζει 20, αλλά ότι κερδίζει 20 πάνω στη συνολική του δαπάνη των 180. Αυτό του δίνει κέρδος $11\frac{1}{5}\%$ αντί για 20%. Λογα-

ριάζει ακόμα πως για να πραγματοποιήσει αυτό το κέρδος πρέπει να πουλήσει 40 λίβρες. 40 λίβρες προς 5 τάληρα δεν του δίνουν $\frac{1}{5}$ ή 20%, αλλά 20 τάληρα μοιρασμένα σε 40 λίβρες, δηλαδή $\frac{1}{2}$ τάληρο τη λίβρα. Από την τιμή που πουλά τη λίβρα κερδίζει στα 5 τάληρα $\frac{1}{2}$ τάληρο· δηλαδή 1 στα 10, 10%
 5 πάνω στην τιμή πώλησης. Η τιμή καθορίζεται από την τιμή της κλασματικής μονάδας (1 λίβρα) $\times$ το πλήθος των μονάδων που πουλιούνται· εδώ 1 λίβρα, προς 5 τάληρα, $\times 40$. Όσο σωστός κι αν είναι αυτός ο καθορισμός της τιμής για την τσέπη του καπιταλιστή, τόσο παραπλανητικός είναι θεωρητικά, καθώς τώρα φαίνεται σαν να υπήρχε σε κάθε λίβρα πρόσθετη επιδάρωση
 10 πάνω από την πραγματική αξία, και η γένεση της υπεραξίας της κάθε λίβρας έπαψε να είναι ορατή. Αυτός ο καθορισμός της τιμής με τον πολλαπλασιασμό της αξίας της μονάδας (του μέτρου) της αξίας χρήσης (λίβρα, πήχυς, στατήρας κλπ.) με το πλήθος αυτών των μονάδων που έχει παραχθεί έχει σημασία πιο κάτω, στη θεωρία των τιμών. Μια από τις συνέπειές του είναι
 15 ότι η πτώση της τιμής της μονάδας και η αύξηση του πλήθους των μονάδων – που προκαλεί η αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων – δείχνει ότι το κέρδος μεγαλώνει σε σχέση με την εργασία – μ' άλλα λόγια ότι η αναλογία της αναγκαίας εργασίας μειώνεται σε σχέση με την υπερεργασία – και όχι το αντίθετο, όπως νομίζει ο κ. Μπαστιά κλπ. Αν για παράδειγμα η αυξημένη
 20 παραγωγικότητα της εργασίας έκανε τον εργάτη να παράγει διπλάσιες λίβρες στον ίδιο χρόνο – και υποθέτοντας ότι 1 λίβρα κλωστή, για παράδειγμα, του προσφέρει ακριβώς την ίδια υπηρεσία, όσο κι αν κοστίζει, και ότι για να ζήσει χρειάζεται αποκλειστικά κλωστή, ρουχισμό – τότε στις 20 λίβρες κλωστή η εργασία δε θα πρόσθετε πια αξία $\frac{1}{5}$ παρά μόνο $\frac{1}{10}$, γιατί θα
 25 μετέτρεπε τις 20 λίβρες βαμβάκι σε κλωστή στον $\frac{1}{2}$ χρόνο. Όστε στα 80 τάληρα που κοστίζει η πρώτη ύλη θάρχονταν πια να προστεθούν όχι 20, αλλά μόνο 10 τάληρα. Οι 20 λίβρες θα κόστιζαν 90 τάληρα, και η μια λίβρα $\frac{90}{20}$ ή $4\frac{1}{2}$. Αν όμως ο συνολικός εργασιμος χρόνος έμενε ο ίδιος, η εργασία θα μετέτρεπε τώρα σε κλωστή 80 λίβρες βαμβάκι αντί 40. 80 λίβρες κλωστή,
 30 η λίβρα προς $4\frac{1}{2}$ τάληρα = 356 τάληρα. Ο λογαριασμός για τον κεφαλαιοκράτη θα είταν–

Συνολικά έσοδα 356   τάληρα· μείον για εργασία:
                           90

35   266.   Απ' αυτά θα αφαιρούνταν για δαπάνες κλπ.
                           239 $\frac{17}{89}$

40   26 $\frac{72}{89}$.   Όστε το κέρδος του κεφαλαιοκράτη θα είταν $26\frac{72}{89}$ αντί για 20. Πες 27, που είναι λίγο παραπάνω ($\frac{17}{89}$ παραπάνω). Η συνολική του δαπάνη είναι 330· πάνω από 12%, αν και στην κάθε λίβρα θα είχε μικρότερο κέρδος.

Το κέρδος του κεφαλαιοκράτη πάνω στην αξία του μέτρου (της μονάδας) της αξίας χρήσης – λίβρα, πήχυς, κουώρτερ κλπ. – μειώνεται ανάλογα με τη μείωση της αναλογίας της ζωντανής εργασίας – της νέας εργασίας που προστίθεται – προς την πρώτη ύλη κλπ.· δηλαδή ανάλογα με τη μείωση του
 45 εργασιμου χρόνου που χρειάζεται για να δώσει στην πρώτη ύλη τη μορφή

που η μονάδα αυτή εκφράζει: πήχυς ύφασμα κλπ. Από την άλλη όμως μεριά – κι αυτό είναι ταυτόσημο με τη μεγαλύτερη παραγωγικότητα της εργασίας – μεγαλώνει το πλήθος αυτών των μονάδων που περιέχουν χρόνο υπερεργασίας, δηλαδή απλήρωτο από τον καπιταλιστή χρόνο εργασίας.

Από τα παραπάνω προκύπτει ακόμα το συμπέρασμα πως η τιμή μπορεί να πέσει κάτω από την αξία, και το κεφάλαιο να εξακολουθεί να έχει κέρδος· μόνο που πρέπει να πουλά ένα πλήθος μονάδων τέτοιο, ώστε να σχηματίζει πλεόνασμα πάνω από το πλήθος μονάδων που αποτελεί την αναγκαία τιμή της εργασίας. Αν η αναλογία της εργασίας προς την πρώτη ύλη κλπ. είναι $\frac{1}{5}$, τότε μπορεί πχ. να πουλήσει μόνο $\frac{1}{10}$ πάνω από τη σταθερή αξία, καθώς η υπερεργασία δεν του κοστίζει τίποτα. Χαρίζει τότε στον καταναλωτή $\frac{1}{10}$ της υπερεργασίας και αξιοποιεί μόνο το $\frac{1}{10}$ για τον εαυτό του. Αυτό έχει μεγάλη σημασία στον ανταγωνισμό· το παραδίδει μάλιστα ο Ρικάρντο. Στη βάση του καθορισμού των τιμών βρίσκεται ο καθορισμός των αξιών· προσθέτονται όμως και νέα στοιχεία. Η τιμή, που αρχικά εμφανίζεται απλά και μόνο σαν η αξία εκφρασμένη σε χρήμα, δέχεται παραπέρα προσδιορισμούς, σαν χαρακτηριστικό μέγεθος η ίδια. Αν 5 τάληρα είναι η αξία μιας λίβρας κλωστής, αν δηλαδή μια λίβρα κλωστή περιέχει τον ίδιο χρόνο εργασίας όπως και 5 τάληρα, τίποτα δεν αλλάζει σ' αυτό τον αξιοκαθορισμό είτε λογαριάζονται 4 είτε 4 εκατομμύρια λίβρες κλωστή. Το στοιχείο του πλήθους των λιθρών αποκτά αποφασιστική σημασία στον καθορισμό των τιμών, επειδή εκφράζει με διαφορετική μορφή την αναλογία της υπερεργασίας προς την αναγκαία εργασία. Αυτό έγινε πλατιά κατανοητό στο ζήτημα του νομοσχέδιου για το δεκάωρο κλπ.

[Χαρακτηριστική συσσώρευση του κεφαλαίου. (Μετατροπή υπερεργασίας (εισοδήματος) σε κεφάλαιο. – Προυντόν. Καθορισμός αξιών και καθορισμός τιμών. Στην αρχαιότητα (δούλοι) υπήρχε όχι υπεραπογωγή αλλά υπερεκατανάλωση.]

25

Από τα παραπάνω προκύπτει ακόμα: Καθώς θα περιοριζόταν στην αναγκαία εργασία, ο εργάτης θα έκλωθε μόνο 20 λίβρες κλωστή, θα αξιοποιούσε κάθε μήνα πρώτη ύλη, μηχανήματα κλπ. αξίας μόνο 80 ταλήρων. Ο καπιταλιστής πρέπει, εκτός από την πρώτη ύλη, τα μηχανήματα κλπ. που χρειάζονται για την αναπαραγωγή, την αυτοσυντήρηση του εργάτη, αναγκαστικά να ξοδέψει κεφάλαιο για πρώτη ύλη (και μηχανήματα, αν και όχι στην ίδια αναλογία) με σκοπό την αντικειμενοποίηση της υπερεργασίας. (Στη γεωργία, την αλιεία, μ' ένα λόγο στις εξακτικές βιομηχανίες αυτό δεν είναι απόλυτα αναγκαίο· πάντα όμως γίνεται αναγκαίο μόλις αυτές αρχίσουν να διεξάγονται σε μεγάλη κλίμακα, δηλαδή βιομηχανικά· τότε εμφανίζεται σαν πρόσθετη δαπάνη όχι της ίδιας της πρώτης ύλης, αλλά των εργαλείων που 40 χρειάζονται για να αποσπαστεί. Ουσιαστικά αυτές οι πρόσθετες δαπάνες – η παροχή του υλικού για την υπερεργασία, η παροχή των αντικειμενικών στοιχείων για την πραγματοποίησή της – αποτελούν τη λεγόμενη προσωρινή συσσώρευση που χαρακτηρίζει το κεφάλαιο· η συσσώρευση του αποθέματος (ας το πούμε έτσι για την ώρα) είναι χαρακτηριστική για το κεφάλαιο. Γιατί 45

είναι ανόητο – όπως θα δούμε αναλυτικότερα πιο κάτω – να βλέπει κανείς σαν χαρακτηριστικό του κεφαλαίου την ανάγκη να υπάρχουν γενικά οι αντικειμενικοί όροι της ζωντανής εργασίας – είτε αυτοί προσφέρονται από τη φύση είτε παράγονται ιστορικά. Οι χαρακτηριστικές αυτές προκαταβολές του κεφαλαίου σημαίνουν απλά ότι το κεφάλαιο αξιοποιεί την αντικειμενοποιημένη υπερεργασία – το υπερπροϊόν – σε νέα ζωντανή υπερεργασία, αντί να την τοποθετεί (να την ξοδεύει), όπως ας πούμε οι βασιλιάδες της Αιγύπτου, ή η ιερατική αριστοκρατία των Ετρούσκων, σε πυραμίδες κλπ.

Στον καθορισμό της τιμής (θα το δούμε αυτό και στο κέρδος) παίζει ύστερα ρόλο και – η απάτη, η αμοιβαία εξαπάτηση. Στην ανταλλαγή ο ένας μπορεί να κερδίσει αυτό που χάνει ο άλλος· μεταξύ τους όμως – το κεφάλαιο σαν τάξη – δεν έχουν να μοιράσουν παρά την υπεραξία. Οι αναλογίες ανοίγουν όμως ένα πεδίο ατομικής πονηριάς κλπ. (πέρα από τη ζήτηση και προσφορά) που δεν έχει καμιά σχέση με τον καθαυτό καθορισμό της αξίας.

Έπεσε λοιπόν στο κενό η ανακάλυψη του κ. Προυντόν πως ο εργάτης δεν μπορεί να ξαναγοράσει το προϊόν του. Βασίζεται στο ότι ο Προυντόν δεν έχει ιδέα ούτε για τον καθορισμό των αξιών ούτε για τον καθορισμό των τιμών. Πάλι όμως, ανεξάρτητα απ' αυτό, το συμπέρασμά του ότι γι αυτό το λόγο υπάρχει υπερπαραγωγή, είναι – σ' αυτή την αφηρημένη διατύπωση – λάθος. Στη δουλοκτητική σχέση οι κύριοι δε σκοτίζονται που οι εργάτες δεν τους συναγωνίζονται σαν καταναλωτές. (Ωστόσο η παραγωγή ειδών πολυτελείας, όπως εμφανίζεται στην αρχαιότητα, είναι αναγκαστική συνέπεια της δουλοκτητικής σχέσης. Όχι η υπερπαραγωγή, αλλά η υπερκατανάλωση και η παράφρονη κατανάλωση που φτάνει ως το υπερφυσικό και το παράδοξο, σημαδεύει την παρακμή των αρχαίων κρατών.)

Έχοντας βγει από την παραγωγική διαδικασία σαν προϊόν, το κεφάλαιο πρέπει να μετατραπεί πάλι σε χρήμα. Το χρήμα, που προηγούμενα εμφανιζόταν μόνο σαν πραγματοποιημένο εμπόρευμα κλπ., εμφανίζεται τώρα σαν πραγματοποιημένο κεφάλαιο – ή, το πραγματοποιημένο κεφάλαιο εμφανίζεται σαν χρήμα. Αυτός είναι νέος προσδιορισμός του χρήματος (όπως και του κεφαλαίου). Το ότι η μάζα του χρήματος σαν μέσου κυκλοφορίας δεν έχει καμιά σχέση με τη δυσκολία να πραγματοποιηθεί το κεφάλαιο, δηλαδή να αξιοποιηθεί, αυτό το έδειξε ήδη η προηγούμενη ανάπτυξη.

[Το γενικό ποσοστό του κέρδους.]

35 Στο παραπάνω παράδειγμα, όπου ο καπιταλιστής πουλά τη λίβρα κλωστή |33| προς 5 τάληρα – δηλαδή 40 λίβρες προς 5 τάληρα [την καθεμιά] –, πουλά δηλαδή τη λίβρα κλωστή στην πραγματική της αξία και κερδίζει έτσι $\frac{1}{2}$ τάληρο στα 5 (την τιμή πώλησης), 10% πάνω στην τιμή πώλησης, ή $\frac{1}{2}$ στα $4\frac{1}{2}$, δηλαδή $11\frac{1}{9}\%$ πάνω στη δαπάνη του, ας υποθέσουμε ότι πουλά μόνο με 40 10% κέρδος – ότι στα $4\frac{1}{2}$ τάληρα εισπράττει μόνο $\frac{9}{20}$ ταλ. κέρδος (αυτό το $\frac{1}{20}$ λιγότερο είναι η διαφορά ως το $\frac{1}{2}$ στα $4\frac{1}{2}$ · ακριβώς η διαφορά του $1\frac{1}{9}\%$). Θα πουλά λοιπόν τη λίβρα προς $4\frac{1}{2}$ ταλ. + $\frac{9}{20}$ ταλήρου· δηλαδή προς $4\frac{19}{20}$ τάληρα, ή τις 40 λίβρες προς 198 τάληρα. Διάφορες περιπτώσεις είναι τώρα

δυνατές. Μπορεί ο καπιταλιστής με τον οποίο ανταλλάζει, στον οποίο πουλά τις 40 του λίβρες – ως υποθέσουμε πως είναι ιδιοκτήτης αργυρωρυχείων, δηλαδή αργυροπαραγωγός – να του πληρώσει μόνο 198 τάληρα, να του δώσει δηλαδή 2 τάληρα λιγότερη αντικειμενοποιημένη εργασία σε ασήμι για την αντικειμενοποιημένη εργασία στις 40 λίβρες κλωστή. Ας υποθέσουμε πως οι αναλογίες των δαπανών αυτού του καπιταλιστή B είναι ακριβώς οι ίδιες κλπ. Αν ο καπιταλιστής B κερδίζει κι αυτός 10% αντί για 11 1/10%, τότε για τα 200 τάληρα θα μπορούσε να απαιτήσει όχι 40 λίβρες κλωστή, αλλά μόνο 39 3/5. Είναι λοιπόν αδύνατο να πουλούν ταυτόχρονα και οι δυο καπιταλιστές ο ένας στον άλλο με 1 1/10% κέρδος λιγότερο – τότε ο ένας θα πρόσφερε 40 λίβρες προς 198 τάληρα και ο άλλος 200 τάληρα για 39 3/5 λίβρες περίπτωση που είναι αδύνατο να εμφανιστεί. Στην περίπτωση που υποθέσαμε ο καπιταλιστής B για την αγορά 40 λβ. κλωστής θα είχε πληρώσει 1 1/10% λιγότερο εκτός δηλαδή από το κέρδος που δεν του δίνει, παρά μόνο του επιδεδαιώνει η ανταλλαγή, κέρδος δηλαδή 11 1/10%, θα είχε κερδίσει και το 1 1/10% που έχασε ο άλλος καπιταλιστής, συνολικά δηλαδή 12 2/10%. Από τους δικούς του εργάτες – την εργασία που το δικό του κεφάλαιο έβαλε σε κίνηση – θα είχε κερδίσει 11 1/10%· το πρόσθετο 1 1/10% είναι υπερεργασία των εργατών του καπιταλιστή A που την ιδιοποιείται ο B. Το γενικό ποσοστό του κέρδους μπορεί λοιπόν να πέσει στον ένα ή τον άλλο επιχειρηματικό κλάδο όταν ο ανταγωνισμός κλπ. αναγκάζει τον καπιταλιστή να πουλά κάτω από την αξία, δηλαδή να αξιοποιεί ένα μέρος της υπερεργασίας όχι για τον εαυτό του αλλά για τους αγοραστές του. Αλλά το γενικό ποσοστό δεν μπορεί να μειωθεί μ' αυτό τον τρόπο· μπορεί να μειωθεί μόνο με τη σχετική μείωση της υπερεργασίας ως προς την αναγκαία εργασία· κι αυτό, όπως είδαμε προηγούμενα, παρουσιάζεται όταν η αναλογία αυτή είναι ήδη πολύ μεγάλη· μ' άλλα λόγια, όταν η αναλογία της ζωντανής εργασίας που το κεφάλαιο κινητοποίησε είναι πολύ μικρή – όταν το μέρος του κεφαλαίου που ανταλλάσσεται με ζωντανή εργασία είναι πολύ μικρό σε σύγκριση μ' εκείνο που ανταλλάσσεται με μηχανήματα και πρώτη ύλη. Τότε το γενικό ποσοστό του κέρδους μπορεί να μειώνεται ακόμα κι αν μεγαλώνει η απόλυτη υπερεργασία.

Φτάνουμε έτσι και σ' ένα άλλο σημείο. Γενικό ποσοστό κέρδους είναι δυνατό να υπάρξει μόνο όταν το ποσοστό του κέρδους στον ένα επιχειρηματικό κλάδο είναι υπερβολικά μεγάλο και στον άλλο υπερβολικά μικρό· όταν δηλαδή ένα μέρος της υπεραξίας – που αντιστοιχεί στην υπερεργασία – μεταφέρεται από τον ένα καπιταλιστή στον άλλο. Αν για παράδειγμα σε 5 επιχειρηματικούς κλάδους το ποσοστό κέρδους είναι αντίστοιχα

α β γ δ ε

15%, 12%, 10%, 8%, 5%, τότε ο μέσος όρος είναι 10%· για να υπάρχει όμως αυτός ο μέσος όρος στην πραγματικότητα, πρέπει οι καπιταλιστές A και B να παραχωρήσουν 7% στους Δ και E, δηλαδή 2 στον Δ και 5 στον E, ενώ ο Γ μένει όπως ήταν. Είναι αδύνατο τα ποσοστά κέρδους πάνω στο ίδιο κεφάλαιο των 100 να είναι ίσα, αφού οι συνθήκες της υπερεργασίας είναι ολότελα διαφορετικές, ανάλογα με την παραγωγικότητα της εργασίας και την αναλογία ανάμεσα σε πρώτη ύλη, μηχανήματα και εργατικό μισθό, όπως και ανάλογα με την κλίμακα στην οποία πρέπει να διεξάγεται η παραγωγή. Αν όμως υποθεθεί ότι ο επιχειρηματικός κλάδος E είναι απαραίτητος – η αρτοποιία, για παράδειγμα – τότε πρέπει να του πληρωθεί ο μέσος όρος, 10%. Αυτό όμως μπορεί να γίνει μόνο αν οι κλάδοι α και β παραχωρήσουν ένα μέρος από την υπερεργασία τους στον κλάδο E. Η τάξη των καπιταλι-

στών κατανέμει ως ένα βαθμό τη συνολική υπεραξία με τέτοιο τρόπο, ώστε ως ένα βαθμό [τη μοιράζεται] ομοιόμορφα, σύμφωνα με το μέγεθος του κάθε κεφαλαίου, και όχι με τις υπεραξίες που τα κεφάλαια πραγματικά δημιουργούν στους ξεχωριστούς επιχειρηματικούς κλάδους. Το μεγαλύτερο κέρδος – που προέρχεται από την πραγματική υπερεργασία μέσα σ' ένα παραγωγικό κλάδο, την πραγματικά δημιουργημένη υπεραξία – συμπιέζεται ως το μέσο επίπεδο με τον ανταγωνισμό· και η ελλειμματική υπεραξία στον άλλο επιχειρηματικό κλάδο υψώνεται ως το μέσο επίπεδο με την απόσυρση κεφαλαίων απ' αυτό τον κλάδο, και άρα την ευνοϊκή σχέση που διαμορφώνεται ανάμεσα σε ζήτηση και προσφορά. Ο ανταγωνισμός δεν μπορεί να συμπιέσει αυτό το ίδιο το επίπεδο, απλά και μόνο έχει την τάση να δημιουργεί ένα τέτοιο επίπεδο. Η παραπέρα ανάπτυξη ανήκει στην ενότητα που πραγματεύεται τον ανταγωνισμό. Το επίπεδο αυτό διαμορφώνεται με τη σχέση των τιμών στους διάφορους επιχειρηματικούς κλάδους, τιμών που στον ένα κλάδο πέφτουν κάτω από την αξία τους και στον άλλο ανεβαίνουν πάνω απ' αυτήν. Από δω προέρχεται η επίφαση ότι τάχα το ίδιο ποσό κεφαλαίου σε διαφορετικούς επιχειρηματικούς κλάδους δημιουργεί ίση υπερεργασία ή υπεραξία.–

20 [Όταν ο καπιταλιστής πουλά μόνο στο δικό του κόστος παραγωγής, υπάρχει μεταθίβαση σε άλλους καπιταλιστές. Ο εργάτης δεν κερδίζει σχεδόν τίποτα.]

Ας υποθέσουμε στο παραπάνω παράδειγμα πως ο καπιταλιστής Α αναγκάζεται απ' αυτόν τον ανταγωνισμό και πουλά με κέρδος 10% αντί 11 1/5%, και άρα πουλά τη λίβρα κλωστή 1/20 ταλ. φτηνότερα· τότε, σύμφωνα με την υπόθεσή μας ο εργάτης θάπαιρνε όπως και πριν 20 τάληρα σε χρήμα, τον αναγκαίο εργατικό του μισθό· σε κλωστή όμως θα έπαιρνε 4 4/9 λίβρες, αντί για 4. Ως προς την κλωστή, θα είχε εισπράξει 4/20 ταλ. = 1/5 ταλ. ή 6 ασημένια γρόσια πάνω από τον αναγκαίο εργατικό του μισθό, δηλαδή 1% πάνω στον εργατικό του μισθό. Αν ο εργάτης δουλεύει σ' ένα επιχειρηματικό κλάδο που το προϊόν του βρίσκεται ολότελα έξω από τη σφαίρα της δικής του κατανάλωσης, τότε δεν κερδίζει έτσι ούτε φαρδίνι· αντίθετα, γι αυτόν το αποτέλεσμα είναι ότι εκτελεί ένα μέρος της υπερεργασίας του όχι άμεσα για τον καπιταλιστή Α αλλά έμμεσα – δηλαδή με τη μεσολάβηση του καπιταλιστή Α – για τον καπιταλιστή Β. Από το γεγονός ότι ο καπιταλιστής Α παραχωρεί δωρεάν ένα μέρος της αντικειμενοποιημένης στο προϊόν του εργασίας, ο εργάτης μπορεί να επωφεληθεί μόνο αν ο ίδιος είναι καταναλωτής αυτού του προϊόντος, και μόνο στο μέτρο που είναι τέτοιος καταναλωτής. Αν λοιπόν η κατανάλωσή του σε κλωστή είναι 1/10 της συνολικής του δαπάνης, ο εργάτης κερδίζει ακριβώς 1/50 ταλ. (2/100 ταλ. στα 2 τάληρα, 1/100 στο 1, ακριβώς 1% στα 2 τάληρα), δηλαδή 1/10% πάνω στο συνολικό του εργατικό μισθό των 20 ταλήρων, δηλαδή 7 1/5 πφένιχ. Αυτή – 7 1/5 πφένιχ – θα ήταν η αναλογία της συμμετοχής του στην ίδια του την υπερεργασία των 20 ταλήρων. Και σε τέτοιες αναλογίες περιορίζεται ο πρόσθετος μισθός που – στην καλύτερη περίπτωση – πετυχαίνει ο εργάτης από την πτώση της τιμής κάτω από την αναγκαία αξία στον επιχειρηματικό κλάδο όπου απασχολείται ο

ίδιος. Στην καλύτερη περίπτωση – που είναι απραγματοποίητη – το όριο είναι (στη δοσμένη περίπτωση) 6 ασημένια γρόσια ή 1% – αν δηλαδή ο εργάτης μπορούσε να ζήσει αποκλειστικά με νήμα· δηλαδή στην καλύτερη περίπτωση ο πρόσθετος μισθός του καθορίζεται από την αναλογία του αναγκαίου εργασίμου χρόνου προς τον χρόνο υπερεργασίας. Αλλά στις κα- 5
θαυτό διομηχανίες ειδών πολυτελείας, που από την κατανάλωσή τους ο εργάτης έχει αποκλειστεί, ο πρόσθετος αυτός μισθός είναι πάντα = 0.

Ας υποθέσουμε τώρα πως οι καπιταλιστές Α, Β, Γ ανταλλάζουν μεταξύ τους το συνολικό προϊόν του καθενός = 200 τάληρα. Ο Α ως παράγει νήμα, ο Β σιτηρά και ο Γ ασήμι· και οι αναλογίες υπερεργασίας προς αναγκαία 10
εργασία, και δαπανών προς κέρδος, ως είναι ακριβώς οι ίδιες. Ο Α πουλά 40 λίβρες κλωστή προς 198 αντί για 200 τάληρα και χάνει $1\frac{1}{9}\%$ κέρδος· όμοια, ο Β πουλά τα 40 του – ως πούμε – μόδια σιτηρά προς 198 αντί για 200· ο Γ όμως ανταλλάζει στο ακέραιο την αντικειμενοποιημένη στα 200 15
τάληρα του εργασία. Ανάμεσα στον Α και τον Β η σχέση είναι τέτοια, που αν καθένας αντάλλαζε αποκλειστικά με τον άλλο δεν χάνει κανείς. Ο Α θάπαιρνε 40 μόδια σιτηρά, ο Β 40 λίβρες κλωστή· καθένας τους όμως θάπαιρνε αξία μόνο 198 ταλήρων. Ο Γ παίρνει με 198 τάληρα 40 λίβρες κλωστή ή 40 μπούσελ σιτηρά και πληρώνει και στις δυο περιπτώσεις 2 τάληρα κάτω 20
από το κανονικό, ή παίρνει $\frac{2}{5}$ της λίβρας κλωστή ή $\frac{2}{5}$ μπούσελ σιτηρά παραπάνω. Ας υποθέσουμε όμως πως η σχέση διαμορφώνεται με τον ακόλουθο τρόπο: ο Α πουλά προς 200 τάληρα τις 40 του λίβρες στον αργυροπαραγωγό Γ, αυτός όμως πρέπει να πληρώσει 202 στον σιτοπαραγωγό Β, μ' άλλα λόγια ο Β εισπράττει 2 τάληρα πάνω από την αξία του. Ανάμεσα στην κλωστή Α και το ασήμι Γ όλα είναι εντάξει· και τα δυο ανταλλάσσονται αμοιβαία στην 25
αξία τους· επειδή όμως η τιμή [του] Β ανέθηκε πάνω από την αξία του, οι 40 λίβρες κλωστή και τα 200 τάληρα ασήμι έπεσαν – εκφρασμένα σε σιτηρά – κατά $1\frac{1}{9}\%$ · μ' άλλα λόγια, οι Α και Γ δε θα μπορούσαν πια στην πραγματικότητα να αγοράσουν με τα 200 τάληρα 40 μπούσελ σιτηρά, παρά μόνο $39\frac{2}{5}$. Τα $39\frac{2}{5}$ μπούσελ σιτάρι θα κόστιζαν 200 τάληρα, δηλαδή το κάθε μπούσελ 30
σιτάρι $5\frac{1}{20}$ τάληρα αντί για 5 τάληρα – 5 τάληρα και $1\frac{1}{4}$ ασημ. γρόσια. Ας υποθέσουμε τώρα σ' αυτή την τελευταία σχέση πως η κατανάλωση του εργάτη αποτελείται κατά το $\frac{1}{2}$ από σιτάρι· η κατανάλωσή του σε κλωστή είναι το $\frac{1}{10}$ των εσόδων του· η κατανάλωσή του σε σιτάρι είναι τα $\frac{5}{10}$. Στο $\frac{1}{10}$ κέρδιζε $\frac{1}{10}\%$ πάνω στον συνολικό εργατικό του μισθό· στο σιτάρι χάνει $\frac{5}{10}[\%]$ · συνολικά λοιπόν, αντί να κερδίζει, χάνει $\frac{4}{10}\%$. Παρόλο που ο καπιταλιστής θα 35
του είχε πληρώσει την αναγκαία του εργασία, ο μισθός του θα έπεφτε κάτω από τον αναγκαίο, εξαιτίας της πρόσθετης επιδάρυνσης από τη μεριά του σιτοπαραγωγού Β. Αν αυτό συνεχιζόταν, ο αναγκαίος εργατικός του μισθός θάπρεπε αναγκαστικά να αυξηθεί. Αν λοιπόν η πώληση της κλωστής από τον καπιταλιστή Α οφείλεται σε άνοδο της τιμής των σιτηρών – ή άλλων αξιών χρήσης που αποτελούν το ουσιαστικότερο μέρος της κατανάλωσης του εργάτη – πάνω από την αξία τους, τότε ο εργάτης του καπιταλιστή Α χάνει: στην ίδια αναλογία που η κατανάλωσή του από το προϊόν που ακριβήθηκε ξεπερνά την κατανάλωσή του από το φθηνότερο προϊόν που παράγει ο 45
ίδιος. Αν όμως ο Α πουλούσε το νήμα $1\frac{1}{9}\%$ πάνω από την αξία του και ο Β τα σιτηρά $1\frac{1}{9}\%$ πιο κάτω, τότε ο εργάτης στην καλύτερη περίπτωση, αν δηλαδή κατανάλωνε μόνο σιτηρά, δε θα κέρδιζε πάνω από 6 ασημένια γρόσια· μ' άλλα λόγια, αφού υποθέσαμε ότι [καταναλώνει] τα μισά του έσοδα 35
[35] σε σιτηρά, θα κέρδιζε μόνο 3 ασημ. γρόσια, ή $\frac{1}{2}\%$ πάνω στον εργατικό του 50

μισθό των 20 τάληρων. Και οι τρεις περιπτώσεις μπορούν λοιπόν να παρουσιαστούν για τον εργάτη: μπορεί το κέρδος ή η ζημιά του από το εγχείρημα να είναι =0· μπορεί ο αναγκαίος εργατικός του μισθός να υποτιμηθεί τόσο που να μην είναι πια αρκετός, δηλαδή να πέσει κάτω από το αναγκαίο ελάχιστο όριο· μπορεί, στην τρίτη περίπτωση, το εγχείρημα να του αποδόσει ένα πρόσθετο εργατικό μισθό, που περιορίζεται σ' ένα εξαιρετικά μικρό ποσοστό της ίδιας του της υπερεργασίας.

Είδαμε πιο πάνω, πως όταν η αναλογία της αναγκαίας εργασίας προς τους υπόλοιπους όρους της παραγωγής = $\frac{2}{5}$ (20 από συνολική δαπάνη 100) ή =40% της συνολικής αξίας (σε 20 λίβρες κλωστή = 4 λίβρες κλωστή) (ή από 100 τάληρα τα 80 πρώτη ύλη και εργαλείο, τα 20 εργασία) και η αναλογία της υπερεργασίας προς την αναγκαία εργασία είναι 100% (είναι δηλαδή η ίδια ποσότητα) ο κεφαλαιοκράτης κερδίζει $11\frac{1}{9}\%$ πάνω στη δαπάνη του.

Αν έπαιρνε μόνο τα 10% και χάριζε στους καταναλωτές το $1\frac{1}{9}\%$, δηλαδή 2 τάληρα (αν μεταβίβαζε υπεραξία), τότε θα κέρδιζε κι ο εργάτης, στο μέτρο που είναι καταναλωτής· και στην καλύτερη (αδύνατη) περίπτωση, που θα ζούσε αποκλειστικά από το προϊόν του αφεντικού του, όπως είδαμε

$1\frac{1}{9}$ (=2 τάληρα)	1% = 6 ασμ. γρόσια
ζημιά του	στα 20 τάληρα (=1/5
καπιταλιστή	ταλ. στα 20) όφελος

20 Αν υποτεθεί πως ο καπιταλιστής πουλούσε τη λίβρα κλωστή όχι 5 τάληρα αλλά $4\frac{15}{20}$ ($4\frac{3}{4}$), τότε ο εργάτης θα κέρδιζε $\frac{5}{20}$ στη λίβρα, και στις 4 λίβρες

25 $\frac{20}{20} = 1$ · όμως 1 στα 20 = $\frac{1}{20} = 5\%$ (1 τάληρο στα 20)· ο καπιταλιστής θα πουλούσε τις 40 λίβρες προς $4\frac{15}{20}$ ταλ. = $\frac{95}{20}$ ταλ. $\times 40 = 190$ τάληρα· οι δαπάνες του 180, το κέρδος του = $10 = 5\frac{5}{9}\%$, η

$5\frac{5}{9}\%$ (=10ταλ.) = 5%	1 τάληρο
ζημιά του, το έλλειμμα κέρδους του = $5\frac{5}{9}\%$ · αν ο καπιταλιστής πουλούσε προς $4\frac{12}{20}$, ο εργάτης θα κέρδιζε $\frac{8}{20}$ ταλ. στη λίβρα, $\frac{32}{20}$ στις 4 λίβρες, 1 ταλ. $\frac{12}{20}$ ή $1\frac{3}{5}$ ταλ. πάνω στο συνολικό του μισθό,	(1 τάληρο στα 20).

30 δηλαδή $8\frac{48}{119}\%$ · αλλά ο καπιταλιστής θα έχανε 16 ώρες από το πρόσθετο κέρδος του, θα διατηρούσε δηλαδή συνολικά μόνο 184 τάληρα, ή 4 τάληρα κέρδος στα 180 = $\frac{1}{45}$ του 180 = $2\frac{2}{9}\%$ · θα έχανε $8\frac{8}{9}\%$ · υπόθεσε τελικά πως ο καπιταλιστής πουλά τη λίβρα κλωστή προς $4\frac{1}{2}$ τάληρα· τις 40 λίβρες προς 180· το κέρδος του =0· χάριζει την υπεραξία, ή τον χρόνο υπερεργασίας στον κατανα-

35 $8\frac{8}{9}\%$ · αλλά ο καπιταλιστής θα έχανε 16 ώρες από το πρόσθετο κέρδος του, θα διατηρούσε δηλαδή συνολικά μόνο 184 τάληρα, ή 4 τάληρα κέρδος στα 180 = $\frac{1}{45}$ του 180 = $2\frac{2}{9}\%$ · θα έχανε $8\frac{8}{9}\%$ · υπόθεσε τελικά πως ο καπιταλιστής πουλά τη λίβρα κλωστή προς $4\frac{1}{2}$ τάληρα· τις 40 λίβρες προς 180· το κέρδος του =0· χάριζει την υπεραξία, ή τον χρόνο υπερεργασίας στον κατανα-

45 λωτή, ώστε το όφελος του εργάτη = $\frac{1}{2}$ τάληρο τη λίβρα = $\frac{1}{2}$ ταλ. = 2 τάληρα, κέρδος =0 (2 τάληρα)(λιγότερα δηλαδή 2 τάληρα στα 20 = 10%. ζημιά = $11\frac{1}{9}\%$) από 1/2 λίβρα)

Αν όμως ο καπιταλιστής ύψωνε τον εργατικό μισθό κατά 10%, από 20 σε 22 τάληρα – επειδή, ας πούμε, στον επιχειρηματικό του κλάδο η ζήτηση 50 εργασίας αυξήθηκε και ξεπέρασε την προσφορά – και συνέχιζε να πουλά τη

λίβρα κλωστής στην αξία της, δηλαδή προς 5 τάληρα, τότε το κέρδος του θα μειωνόταν μόνο κατά 2 τάληρα· [η είσπραξή του] από 200 θα γινόταν 198· δηλαδή το κέρδος του θα μειωνόταν κατά $1\frac{1}{5}\%$ και θάταν ακόμα 10%.

Το συμπέρασμα είναι πως αν ο καπιταλιστής – για να ευχαριστήσει, ας πούμε, τον κ. Προυντόν – πουλούσε τα εμπορεύματά του στο δικό του κό- 5 στος παραγωγής, και το συνολικό του κέρδος = 0, αυτό δε θάταν παρά μια μεταβίβαση της υπεραξίας ή του χρόνου υπερεργασίας από τον καπιταλιστή Α στους Β, Γ, Δ κλπ.· για τους εργάτες του, το όφελος – δηλαδή το μερίδιο του εργάτη από τη δική του υπερεργασία – θα περιοριζόταν, στην καλύτερη περίπτωση, στο τμήμα του μισθού που ο εργάτης καταναλώνει στο υποτιμη- 10 μένο εμπόρευμα· κι αν ξόδευε γι' αυτό ολόκληρο τον εργατικό του μισθό, το όφελός του δε θα μπορούσε να ξεπερνά την αναλογία της αναγκαίας εργασίας στο συνολικό προϊόν (στο παραπάνω παράδειγμα $20 : 200 = \frac{1}{10}, \frac{1}{10}$ στα $20=2$ τάληρα). Το ίδιο ακριδώς ισχύει για τους εργάτες των άλλων καπιταλιστών: κερδίζουν από το υποτιμημένο προϊόν μόνο 1) στην αναλογία που 15 το καταναλώνουν· 2) αναλογικά με το μέγεθος του μισθού τους, που το καθορίζει η αναγκαία εργασία. Αν το υποτιμημένο εμπόρευμα ήταν πχ. σιτηρά – βασικό υλικό για τη ζωή –, τότε πρώτα ο παραγωγός του, ο αγρομισθωτής, και ύστερα όλοι οι άλλοι καπιταλιστές θα έκαναν την ανακάλυψη πως ο αναγκαίος μισθός του εργάτη δεν είναι πια ο αναγκαίος μισθός, αλλά 20 βρίσκεται πάνω από το επίπεδο του τελευταίου· άρα θα τον χαμήλωναν· άστε τελικά το μόνο που θα μεγάλωνε θα ήταν η υπεραξία των κεφαλαίων α, β, γ κλπ. και η υπερεργασία των εργατών που απασχολούν.

Ας υποθέσουμε 5 καπιταλιστές Α, Β, Γ, Δ και Ε. Ο καπιταλιστής Ε ας παράγει ένα εμπόρευμα που το καταναλώνουν μόνο εργάτες. Τότε ο Ε θα 25 πραγματοποιούσε το κέρδος του καθαρά με την ανταλλαγή του εμπορεύματός του με εργατικό μισθό· όπως πάντα όμως, το κέρδος του δε θα προερχόταν από την ανταλλαγή του εμπορεύματός του με το χρήμα των εργατών, αλλά από την ανταλλαγή του κεφαλαίου του με ζωντανή εργασία. Η αναγκαία εργασία ας είναι και στους 5 επιχειρηματικούς κλάδους $\frac{1}{5}$ · $\frac{1}{5}$ ας είναι 30 σε όλους και η υπερεργασία· το σταθερό κεφάλαιο ας είναι σε όλους τους κλάδους = $\frac{3}{5}$. Ο καπιταλιστής Ε ανταλλάζει το προϊόν του με $\frac{1}{5}$ του κεφαλαίου α, $\frac{1}{5}$ του κεφαλαίου β, $\frac{1}{5}$ του κεφαλαίου γ, $\frac{1}{5}$ του κεφαλαίου δ, και $\frac{1}{5}$ αποτελεί τον εργατικό μισθό που πληρώνει ο ίδιος. Απ' αυτό το τελευταίο $\frac{1}{5}$, όπως είδαμε, δε θα κέρδιζε τίποτα· ή καλύτερα, το κέρδος του δε θα 35 προερχόταν από το ότι πληρώνει στους εργάτες του το $\frac{1}{5}$ του κεφαλαίου του σε χρήμα κι αυτοί του ξαναγοράζουν το ίδιο $\frac{1}{5}$ σαν προϊόν – δε θα προερχόταν από την ανταλλαγή μ' αυτούς σαν καταναλωτές, δηλαδή σαν κέντρα της κυκλοφορίας. Όλη η συναλλαγή του μ' αυτούς σαν καταναλωτές του προϊόντος του βασίζεται στο ότι τους δίνει το προϊόν του με χρηματική μορφή κι 40 αυτοί του ξαναδίνουν το ίδιο χρήμα με αντάλλαγμα το ίδιο ακριδώς κλασματικό μέρος του προϊόντος. Με τους εργάτες των Α, Β, Γ, Δ δε βρίσκεται σε σχέση καπιταλιστή προς εργάτη αλλά Ε[εμπορεύματος] προς Χ[χρήμα], πωλητή προς αγοραστή. Σύμφωνα με την υπόθεσή μας, οι εργάτες των Α, Β, Γ, Δ δεν καταναλώνουν τίποτα από τα δικά τους προϊόντα· ο Ε όμως εισπράτ- 45 τει με ανταλλαγή $\frac{1}{5}$ από το προϊόν των Α, Β, Γ και Δ, δηλαδή $\frac{4}{5}$ ενός δικού τους προϊόντος· αλλά η ανταλλαγή αυτή δεν είναι, έμμεσα, παρά ο εργατικός μισθός που οι Α, Β, Γ και Δ πληρώνουν στους δικούς τους εργάτες. Καθένας τους πληρώνει στους εργάτες χρήμα αξίας $\frac{1}{5}$ του προϊόντος του, δίνει δηλαδή $\frac{1}{5}$ του προϊόντος του σαν πληρωμή για την αναγκαία εργασία· 50

και οι εργάτες μ' αυτά τα $\frac{1}{5}$ της αξίας του προϊόντος ή κεφαλαίου αγοράζουν το εμπόρευμα του Ε. Αυτή λοιπόν η ανταλλαγή με τον Ε δεν είναι παρά μια έμμεση μορφή με την οποία οι υπόλοιποι καπιταλιστές προκαταβάλλουν το μέρος του κεφαλαίου που αντιπροσωπεύει αναγκαία εργασία – μια αφαίρεση λοιπόν από το κεφάλαιό τους. Όστε είναι αδύνατο να κερδίσουν μ' αυτό τον τρόπο. Το κέρδος προέρχεται από την αξιοποίηση των υπόλοιπων $\frac{4}{5}$ του κεφαλαίου α, β, γ, δ και η αξιοποίηση αυτή βρίσκεται ακριβώς στο ότι καθένας ξαναπαίρνει, με την ανταλλαγή, την αντικειμενοποιημένη στο προϊόν του εργασία με διαφορετική μορφή. Τα $\frac{3}{5}$ αναπληρώνουν στον καθένα – καθώς ανάμεσά τους υπάρχει καταμερισμός εργασίας – το σταθερό του κεφάλαιο: πρώτη ύλη και εργαλείο δουλειάς. Το κέρδος τους – η αξιοποίηση του χρόνου υπερεργασίας, η τοποθέτησή του στη μορφή της υπεραξίας – βρίσκεται ακριβώς στην αμοιβαία αξιοποίηση του τελευταίου $\frac{1}{5}$. Δεν είναι απαραίτητο τα κεφάλαια α, β, γ, δ να ανταλλάζουν τα $\frac{1}{5}$ ολοκληρωτικά μεταξύ τους. Μια και σαν καπιταλιστές είναι και γεροί καταναλωτές, και δε ζουν καθόλου με τον αέρα – αλλά και, πάλι σαν καπιταλιστές, δε ζουν ούτε από τη δουλειά τους – δεν έχουν να ανταλλάξουν ή να καταναλώσουν παρά το προϊόν των άλλων. Για την κατανάλωσή τους ανταλλάζουν δηλαδή ακριβώς το $\frac{1}{5}$ που αντιπροσωπεύει τον χρόνο υπερεργασίας, την εργασία που δημιουργήθηκε από το κεφάλαιο. Ας υποθέσουμε ότι καθένας καταναλώνει το $\frac{1}{5}$ απ' αυτό το $\frac{1}{5}$, δηλαδή το $\frac{1}{25}$, με τη μορφή του δικού του προϊόντος. Τότε μένουν $\frac{4}{25}$ για να ανταλλάξουν, κι έτσι είτε να αξιοποιηθούν είτε να μετατραπούν σε αξία χρήσης για την κατανάλωση του καθενός. Ο Α ας ανταλλάξει $\frac{2}{25}$ με τον Β, $\frac{1}{25}$ με τον Γ, $\frac{1}{25}$ με τον Ε και όμοια οι Β, Γ, Ε.

Η περίπτωση που υποθέσαμε, όπου το κεφάλαιο Ε πραγματοποιεί ολόκληρο το κέρδος του στην ανταλλαγή με τον μισθό, είναι η ευνοϊκότερη – ή καλύτερα, εκφράζει τη μόνη σωστή αναλογία όπου το κεφάλαιο μπορεί και πραγματοποιεί στην ανταλλαγή, διαμέσου της κατανάλωσης των εργατών, την υπεραξία που δημιουργήθηκε στην παραγωγή. Αλλά σ' αυτή την περίπτωση τα κεφάλαια α, β, γ, δ δεν μπορούν να πραγματοποιήσουν την αξία τους παρά μόνο με αμοιβαία ανταλλαγή, δηλαδή με την ανταλλαγή ανάμεσα στους καπιταλιστές. Ο καπιταλιστής Ε δεν καταναλώνει τίποτα από το δικό του εμπόρευμα – μια και πλήρωσε το $\frac{1}{5}$ απ' αυτό στους εργάτες του, και αντάλλαξε $\frac{1}{5}$ με $\frac{1}{5}$ του κεφαλαίου α, $\frac{1}{5}$ με $\frac{1}{5}$ του κεφαλαίου β, $\frac{1}{5}$ με $\frac{1}{5}$ του κεφαλαίου γ, $\frac{1}{5}$ με $\frac{1}{5}$ του κεφαλαίου δ. Απ' αυτή την ανταλλαγή οι Α, Β, Γ, Δ δεν βγάζουν κέρδος, αφού πρόκειται για το αντίστοιχο $\frac{1}{5}$ που πλήρωσαν στους δικούς τους εργάτες.

Σύμφωνα με την αναλογία που υποθέσαμε – $\frac{2}{5}$ πρώτη ύλη, $\frac{1}{5}$ μηχανήματα, $\frac{1}{5}$ είδη ανάγκης για τους εργάτες, $\frac{1}{5}$ υπερπροϊόν απ' όπου οι κ.κ. κεφαλαιοκράτες ζουν και ταυτόχρονα πραγματοποιούν την υπεραξία τους – χρειαζόμαστε, αν το συνολικό προϊόν καθενός από τους Α, Β, Γ, Δ, Ε = 100, ένα παραγωγό Ε για είδη ανάγκης των εργατών, δυο καπιταλιστές Α και Β που να παράγουν πρώτες ύλες για όλους τους άλλους, ένα καπιταλιστή Γ που να παράγει τα μηχανήματα, ένα Δ που να κατασκευάζει το υπερπροϊόν. Να πώς θα ήταν ο λογαριασμός (ο μηχανουργός κλπ. είναι υποχρεωμένος να παράγει ο ίδιος όλα τα μέρη του εμπορεύματός του που χρειάζεται):

	για εργασία	πρώτη ύλη	μηχανή- ματα	υπερ- προϊόν		
A) Κατασκευαστές πρώτης ύλης	20 –	40 –	20 –	20 –	= 100	2 ¹ / ₂
B) τό ίδιο	20 –	40 –	20 –	20 –	= 100	2 ¹ / ₂
Γ) Μηχανουργός	20 –	40 –	20 –	20 –	= 100	2 ¹ / ₂
Δ) είδη ανάγκης των εργατών	20 –	40 –	20 –	20 –	= 100	2 ¹ / ₂
E) παραγωγός πλεονάσματος	20 –	40 –	20 –	20 –	= 100	10
	10	20	10	10	= 50.	

Ώστε ο E ανταλλάζει ολόκληρο το προϊόν του των 100 με τον εργατικό μισθό: 20 για τους δικούς του εργάτες, 20 για τους εργάτες του παραγωγού πρώτης ύλης A, 20 για τους εργάτες του παραγωγού πρώτης ύλης B, 20 για τους εργάτες του μηχανουργού Γ, 20 για τους εργάτες του παραγωγού πλεονάσματος Δ· σ' αντάλλαγμα εισπράττει 40 για πρώτη ύλη, 20 για μηχανήματα, 20 πάλι για είδη ανάγκης των εργατών, και 20 του μένουν για να αγοράσει υπερπροϊόν, απ' όπου και ζει. Το ίδιο και οι υπόλοιποι σ' αυτή τη σχέση. Αυτό που αποτελεί την υπεραξία τους είναι το $\frac{1}{5}$ ή 20 που όλοι μπορούν να ανταλλάξουν με υπερπροϊόν. Αν κατανάλωναν ολόκληρο το πλεόνασμα, στο τέλος θα βρίσκονταν πάλι στην αφηρησία, και η υπεραξία του κεφαλαίου τους δε θα μεγάλωνε. Ας υποθέσουμε ότι καταναλώνουν μόνο 10, δηλαδή $\frac{1}{10}$, το μισό της υπεραξίας· τότε ο παραγωγός πλεονάσματος Δ θα κατανάλωνε ο ίδιος 10 λιγότερο· καθένας από τους υπόλοιπους πάλι 10 λιγότερο: συνολικά λοιπόν, θα πουλούσε το μισό του μόνο εμπόρευμα = 50, και δε θα μπορούσε να ξαναρχίσει την επιχείρησή του. Ας υποθέσουμε λοιπόν πως από είδη κατανάλωσης παράγει μόνο 50. Ώστε στα 400 τάληρα που υπάρχουν σε πρώτες ύλες, μηχανές, είδη ανάγκης των εργατών, αναλογούν μόνο 50 για είδη κατανάλωσης των καπιταλιστών. Κάθε καπιταλιστής κατέχει όμως τώρα ένα πλεόνασμα 10: 4 σε πρώτη ύλη, 2 σε μηχανές, 2 σε είδη ανάγκης των εργατών, και πάνω σ' αυτό πρέπει να κερδίσει 2 (όπως πριν με 80 [είχε εισπραξή] 100)· ο Δ στα 40 του κέρδισε 10, και άρα μπορεί ν' αυξήσει την παραγωγή του στην ίδια αναλογία, δηλαδή κατά 5. Τον επόμενο χρόνο η παραγωγή του θα αυξηθεί κατά $7\frac{1}{2} = 57\frac{1}{2}$.

- [38] Το παράδειγμα αυτό μπορεί να το αναλύσουμε πιο κάτω, μπορεί και όχι. 35
Ουσιαστικά δεν έχει θέση εδώ. Ξεκάθαρο είναι, πως η αξιοποίηση συντελείται εδώ στην ανταλλαγή ανάμεσα στους καπιταλιστές· γιατί παρόλο που ο E παράγει μόνο για την εργατική κατανάλωση, ωστόσο ανταλλάζει με τη μορφή του εργατικού μισθού $\frac{1}{5}$ του A, $\frac{1}{5}$ του B, $\frac{1}{5}$ του Γ, $\frac{1}{5}$ του Δ κλπ. Με τον ίδιο τρόπο ανταλλάζουν και οι A, B, Γ, Δ με τον E: όχι άμεσα· αλλά έμμεσα, 40
καθώς καθένας τους χειιάζεται $\frac{1}{5}$ του E σαν είδη ανάγκης για τους εργάτες του. Η αξιοποίηση βρίσκεται στο ότι καθένας ανταλλάζει το δικό του προϊόν με κλασματικά μέρη των προϊόντων των άλλων 4· και μάλιστα με τέτοιο τρόπο, που από το υπερπροϊόν ένα μέρος προορίζεται για την κατανάλωση των κεφαλαιοκρατών και ένα άλλο μετατρέπεται σε πρόσθετο κεφάλαιο, για να κινητοποιήσει νέα εργασία. Η αξιοποίηση βρίσκεται στην 45
πραγματική δυνατότητα για μεγαλύτερη αξιοποίηση – παραγωγή νέων και μεγαλύτερων αξιών. Εδώ είναι ξεκάθαρο, πως αν η παραγωγή των Δ και E – όπου ο E παριστάνει όλα τα εμπορεύματα που καταναλώνουν οι εργάτες,

και ο Δ όλα αυτά που καταναλώνουν οι κεφαλαιοκράτες – είχαν υπερβολική – υπερβολική, δηλαδή, σε σχέση με την αναλογία του μέρους του κεφαλαίου που προορίζεται για τους εργάτες, ή υπερβολική σε σχέση με το μέρος του κεφαλαίου που μπορούν να καταναλώσουν οι κεφαλαιοκράτες (υπερβολική
 5 σε σχέση με την αναλογία στην οποία πρέπει να αυξήσουν το κεφάλαιο· κι αυτή η αναλογία βρίσκει αργότερα τον τόκο σαν ελάχιστο όριο) –, τότε θα υπήρχε γενική υπερπαραγωγή· όχι γιατί θα είχαν παραχθεί αναλογικά πολύ λίγα εμπορεύματα απ' αυτά που καταναλώνουν οι εργάτες ή απ' αυτά που πρόκειται να καταναλώσουν οι καπιταλιστές, αλλά γιατί θα είχαν παραχθεί
 10 πάρα πολλά κι από τα δυο είδη – πάρα πολλά όχι για την κατανάλωση, αλλά για τη διατήρηση της σωστής αναλογίας ανάμεσα σε κατανάλωση και αξιοποίηση· πάρα πολλά για την αξιοποίηση.

15 [Φραγμός της καπιταλιστικής παραγωγής. – Σχέση υπερεργασίας προς αναγκαία εργασία. Αναλογία του πλεονάσματος που καταναλώνεται από το κεφάλαιο προς το πλεόνασμα που μετατρέπεται σε κεφάλαιο.]

Μ' άλλα λόγια: Σ' ένα δοσμένο επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων – (γιατί αυτή η ανάπτυξη θα καθορίσει τη σχέση της αναγκαίας εργασίας προς την υπερεργασία) – παρουσιάζεται μια σταθερή αναλογία
 20 για τη διαίρεση του προϊόντος σε μέρη που αντιστοιχούν στην πρώτη ύλη, τα μηχανήματα, την αναγκαία εργασία, την υπερεργασία, και τελικά για τη διαίρεση της ίδιας της υπερεργασίας σ' ένα μέρος που ανήκει στην κατανάλωση και σ' ένα άλλο που γίνεται πάλι κεφάλαιο. Η εσωτερική αυτή εννοιολογική διαίρεση του κεφαλαίου εμφανίζεται στην ανταλλαγή σαν καθορι-
 25 σμένες και περιορισμένες – παρόλο που ολοένα μεταβάλλονται στην πορεία της παραγωγής – αναλογίες για την αμοιβαία ανταλλαγή των κεφαλαίων. Αν οι αναλογίες είναι πχ. $\frac{2}{5}$ πρώτη ύλη, $\frac{1}{5}$ μηχανήματα, $\frac{1}{5}$ εργατικός μισθός, $\frac{1}{5}$ υπερπροϊόν, απ' όπου πάλι $\frac{1}{10}$ προορίζεται για κατανάλωση, $\frac{1}{10}$ για νέα παραγωγή – η εσωτερική αυτή διαίρεση του κεφαλαίου – εμφανίζεται στην
 30 ανταλλαγή σαν κατανομή, ας πούμε ανάμεσα σε 5 κεφάλαια. Σε κάθε περίπτωση, είναι δοσμένο έτσι τόσο το ύψος της ανταλλαγής που είναι δυνατό να πραγματοποιηθεί όσο και οι αναλογίες για την παραγωγή και ανταλλαγή καθενός απ' αυτά τα κεφάλαια. Αν η σχέση της αναγκαίας εργασίας προς το σταθερό μέρος του κεφαλαίου είναι πχ. όπως στο προηγούμενο παράδειγμα
 35 $=\frac{1}{5} : \frac{3}{5}$, τότε το κεφάλαιο που δουλεύει για την κατανάλωση καπιταλιστών και εργατών μαζί δεν πρέπει, όπως είδαμε, να ξεπερνά το $\frac{1}{5} + \frac{1}{10}$ των 5 κεφαλαίων, που καθένα τους αντιπροσωπεύει το 1, δηλαδή $= 1\frac{1}{2}$ κεφάλαιο. Έτσι καθορίζεται και η αριθμητική σχέση ανταλλαγής του κάθε κεφαλαίου με το άλλο, που αντιπροσωπεύει ένα καθορισμένο συνθετικό του στοιχείο.
 40 Τέλος, και η αναλογία για τη συνολική ανταλλαγή του κάθε κεφαλαίου. Αν πχ. η αναλογία της πρώτης ύλης $=\frac{2}{5}$, τότε τα κεφάλαια που παράγουν την πρώτη ύλη θα ανταλλάζουν, σε οποιοδήποτε τελικό σημείο, μόνο $\frac{3}{5}$, ενώ τα $\frac{2}{5}$ πρέπει να θεωρούνται σαν πάγια. (Πχ. σπόρος κλπ. στη γεωργία.) Η ανταλλαγή καθαυτή, θεωρημένη ξεχωριστά, δίνει σ' αυτά τα εννοιολογικά-
 45 αλληλοκαθορισμένα συνθετικά στοιχεία μιαν αδιάφορη ύπαρξη· υπάρχουν

ανεξάρτητα το ένα από το άλλο· η εσωτερική τους αναγκαιότητα *εμφανίζεται* στην κρίση, που τερματίζει βίαια την επίφαση της αμοιβαίας τους αδιαφορίας.

Παραπέρα, μια επανάσταση στις παραγωγικές δυνάμεις αλλάζει, *μεταβάλλει* τις ίδιες αυτές αναλογίες, που βάση τους – από τη σκοπιά του 5 κεφαλαίου, άρα και της αξιοποίησης μέσα από την ανταλλαγή – *μένει πάντα η σχέση αναγκαίας εργασίας προς υπερεργασία*: ή, αν θέλετε, η αναλογία των διάφορων συνθετικών στοιχείων της αντικειμενοποιημένης εργασίας προς τη ζωντανή εργασία. Είναι δυνατό, όπως υπαινίχθηκα ήδη πιο πάνω, το κεφάλαιο που ελευθερώθηκε με την αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων 10 όπως και το ελευθερωμένο ζωντανό εργατικό δυναμικό να υποχρεωθούν σε αδράνεια, επειδή δεν υπάρχουν στις αναλογίες που είναι αναγκαίες για την παραγωγή πάνω στη βάση της νέας ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. Αν η παραγωγή προχωρήσει παρόλ' αυτά, τότε αναγκαστικά θα παρουσιασθεί τελικά στη μια ή την άλλη πλευρά της ανταλλαγής ένα μείον, ένα αρνη- 15 τικό μέγεθος.

Φραγμός στην παραγωγή μένει πάντα το ότι η ανταλλαγή – άρα και η παραγωγή – γίνεται με τρόπο που η σχέση υπερεργασίας προς αναγκαία εργασία να μένει σταθερή: γιατί η σταθερότητα αυτή = σταθερότητα στην αξιοποίηση του κεφαλαίου. Η δεύτερη σχέση – η αναλογία ανάμεσα στο 20 μέρος του υπερπροϊόντος που καταναλώνεται από το κεφάλαιο κι εκείνο που μετατρέπεται πάλι σε κεφάλαιο – καθορίζεται από την πρώτη σχέση. Πρώτα-πρώτα, *το μέγεθος του ποσού που πρόκειται να διαιρεθεί σ' αυτά τα δυο μέρη εξαρτιέται απ' αυτή την αρχική σχέση*: δεύτερο, αν η δημιουργία της υπεραξίας του κεφαλαίου βασίζεται στη δημιουργία υπερεργασίας, τότε 25 και η αύξηση του κεφαλαίου σαν κεφάλαιο (η συσσώρευση: και χωρίς αυτήν το κεφάλαιο δεν μπορεί να αποτελέσει τη βάση της παραγωγής, γιατί 39] *θάμνε στάσιμο και δε θάταν στοιχείο της προόδου, που γίνεται απαραίτητη ήδη με την απλή αύξηση του πληθυσμού κλπ.) εξαρτιέται από τη μετατροπή ενός μέρους απ' αυτό το υπερπροϊόν σε νέο κεφάλαιο. Αν η υπεραξία απλά 30 καταναλωνόταν, το κεφάλαιο δεν θα είχε αξιοποιηθεί και δεν θα είχε παραχθεί σαν κεφάλαιο, δηλαδή σαν αξία που παράγει αξία.*

[Απαξίωση στις κρίσεις. – Βγαίνοντας από την παραγωγική διαδικασία, το κεφάλαιο γίνεται πάλι χρήμα.]

Είδαμε, πως αν 40 λίβρες κλωστή αξίας 200 τάληρων – γιατί περιέχουν 35 χρόνο εργασίας αντικειμενοποιημένο σε 200 τάληρα – ανταλλάζονταν προς 198, τότε όχι μόνο ο κλωστοβιομήχανος χάνει 1 $\frac{1}{2}$ % κέρδος αλλά και το προϊόν του απαξιώνεται, πουλιέται *κάτω* από την πραγματική του αξία, παρόλο που πουλιέται σε μια *τιμή* που εξακολουθεί να του αφήνει 10% κέρδος. Από την άλλη μεριά, ο αργυροπαραγωγός κερδίζει 2 τάληρα. Κρατά 2 τάληρα 40 σαν ελευθερωμένο κεφάλαιο. Ωστόσο υπάρχει απαξίωση ως προς το συνολικό ποσό. Γιατί το συνολικό ποσό είναι 398 τάληρα αντί για 400. Γιατί και στα χέρια του αργυροπαραγωγού τα 200 τάληρα νήμα δεν αξίζουν πια παρα- 45 μόνο 198· γι αυτόν είναι σαν να είχε αυξηθεί η παραγωγική δύναμη της εργασίας του, ώστε τα 200 τάληρα να περιέχουν την ίδια όπως και πριν

αντικειμενοποιημένη εργασία, αλλά 2 τάληρα απ' αυτά να είχαν περάσει από το λογαριασμό των αναγκαίων δαπανών στον λογαριασμό της υπεραξίας, σαν να είχε πληρώσει 2 τάληρα λιγότερο για αναγκαία εργασία. Το αντίθετο θα μπορούσε να παρουσιαστεί μόνο αν ο αργυροπαραγωγός ήταν
 5 σε θέση να ξαναπουλήσει προς 200 τάληρα τις 40 λίβρες κλωστή που αγόρασε προς 198 τάληρα. Τότε θα είχε 202 τάληρα: ας πούμε ότι τα πούλησε σ' ένα μεταξοβιομήχανο, που του έδωσε σ' αντάλλαγμα για τις 40 λίβρες κλωστή την αξία 200 τάληρων σε μετάξι. Τότε οι 40 λίβρες κλωστή θα είχαν
 10 τότε ωστόσο σε δεύτερο χέρι από τον αγοραστή τους: και να πώς θα ήταν ο συνολικός λογαριασμός: Ανταλλάχτηκαν 3 προϊόντα, το καθένα περιέχει αντικειμενοποιημένη εργασία αξίας 200: άρα σύνολο των αξιών των κεφαλαίων: 600. Α ο κλωστοβιομήχανος, Β ο αργυροβιομήχανος, Γ ο μεταξοβιομήχανος: Α 198, Β 202 (δηλαδή 2 πλεόνασμα από την πρώτη ανταλλαγή, και
 15 200 σε μετάξι), Γ 200. Σύνολο 600. Σ' αυτή την περίπτωση η συνολική αξία των κεφαλαίων θα είχε μείνει η ίδια: θα είχε γίνει απλά μια μετατόπιση: ο Β θα είχε εισπράξει ένα πρόσθετο μέρος από την αξία, που θα έλειπε από τον Α.

Αν ο κλωστοβιομήχανος Α δεν μπορούσε να πουλήσει πάνω από 180 (που
 20 του κοστίζει το πράγμα) και με κανένα τρόπο δεν μπορούσε να διαθέσει τα 20 [τάληρα] νήμα, τότε η αντικειμενοποιημένη εργασία των 20 τάληρων θα έχανε την αξία της. Το ίδιο θα γινόταν αν έδινε αξία 200 για 180 τάληρα: στο μέτρο που η ανάγκη αυτή για τον Α θα οφειλόταν σε υπερπαραγωγή κλωστής, ώστε και ο Β δε θα μπορούσε να ξεφορτωθεί την αξία που περιέ-
 25 χουν οι 40 λίβρες κλωστή για πάνω από 180 τάληρα – τότε ο αργυροβιομήχανος Β θα είχε ελευθερώσει 20 τάληρα από το κεφάλαιό του. Θα είχε στα χέρια του μια σχετική υπεραξία 20 τάληρων: σύνολο όμως απόλυτης αξίας – αντικειμενοποιημένου εργάσιμου χρόνου στο μέτρο που είναι ανταλλάξιμος – θα είχε μόνο 200, όπως και πριν – δηλαδή 40 λίβρες νήμα προς 180, και 20
 30 τάληρα ελευθερωμένο κεφάλαιο. Γι αυτόν θάταν σαν να είχε μειωθεί το κόστος παραγωγής της κλωστής, σαν δηλαδή με μια άνοδο στην παραγωγικότητα της εργασίας οι 40 λίβρες κλωστή να περιείχαν 20 τάληρα λιγότερο χρόνο εργασίας: ή, αν η εργάσιμη μέρα = 4 τάληρα, να χρειαζόταν 5 εργάσιμες μέρες λιγότερο για τη μετατροπή x λιθρών βαμβακιού σε 40 λίβρες
 35 κλωστή: σαν να χρειάζονταν λοιπόν να ανταλλάξει λιγότερο χρόνο εργασίας αντικειμενοποιημένο σε ασημί με τον αντικειμενοποιημένο σε κλωστή χρόνο εργασίας. Το συνολικό ποσό των διαθέσιμων αξιών θα ήταν όμως 380 αντί για 400. Θα υπήρχε λοιπόν μια γενική απαξίωση ύψους 20 τάληρων, μ' άλλα λόγια καταστροφή κεφαλαίου ύψους 20 τάληρων. Υπάρχει λοιπόν γενική
 40 απαξίωση παρόλο που η υποτίμηση, το ότι δηλαδή ο κλωστοβιομήχανος πούλα 40 λίβρες προς 180 αντί προς 200, εμφανίζεται αναγκαστικά σαν ανατίμηση του αργύρου, υποτίμηση της κλωστής απέναντι στον άργυρο – και γενικά, κάθε γενική υποτίμηση των τιμών περιλαμβάνει πάντα ανατίμηση του χρήματος, δηλαδή του εμπορεύματος όπου αποτιμώνται όλα τα άλλα.
 45 Όστε σε μια κρίση – μια γενική πτώση των τιμών – εμφανίζεται λοιπόν ως μια ορισμένη στιγμή και γενική απαξίωση ή καταστροφή κεφαλαίου. Η απαξίωση μπορεί να είναι γενική, απόλυτη, όχι μόνο σχετική, όπως η υποτίμηση: γιατί η αξία δεν εκφράζει, όπως η τιμή, μόνο τη σχέση ενός εμπορεύματος προς ένα άλλο, αλλά τη σχέση της τιμής του εμπορεύματος προς την
 50 αντικειμενοποιημένη σ' αυτό εργασία, ή τη σχέση μιας ποσότητας αντικειμε-

νοποιημένης εργασίας προς μιαν άλλη της ίδιας ποιότητας. Αν οι ποσότητες αυτές δεν είναι ίσες υπάρχει *απαξίωση*, που δεν αντισταθμίζεται με ανατίμηση στην άλλη πλευρά, γιατί η άλλη πλευρά εκφράζει μια σταθερή, αμετάβλητη από την ανταλλαγή ποσότητα αντικειμενοποιημένης εργασίας. Στις γενικές κρίσεις, η απαξίωση αυτή επεκτείνεται και στο ίδιο το ζωντανό εργατικό δυναμικό. Σύμφωνα μ' αυτά που υποδηλώσαμε πιο πάνω, η καταστροφή αξίας και κεφαλαίου στη διάρκεια μιας κρίσης συμπίπτει, ή είναι ταυτόσημη, με *γενική άνοδο των παραγωγικών δυνάμεων* – που δεν οφείλεται όμως σε πραγματική αύξηση της παραγωγικής δύναμης της εργασίας (στο μέτρο που οι κρίσεις προκαλούν μια τέτοια αύξηση, αυτή δεν μας απασχολεί εδώ) αλλά σε μείωση της υπαρκτής αξίας των πρώτων υλών, μηχανών, εργατικού δυναμικού. Για παράδειγμα: Ο βαμβακοβιομήχανος χάνει κεφάλαιο στα προϊόντα του (κλωστή, για παράδειγμα) αλλά αγοράζει σε χαμηλότερη τιμή την ίδια αξία σε βαμβάκι, εργασία κλπ. Γι αυτόν είναι σαν να είχε μειωθεί η *πραγματική αξία* της εργασίας, του βαμβακιού κλπ., είναι δηλαδή σαν μια αύξηση στην παραγωγική δύναμη της εργασίας να είχε κάνει φτηνότερη την παραγωγή τους. Όμοια, από την άλλη μεριά, μια ξαφνική γενική άνοδος των παραγωγικών δυνάμεων θα απαξίωνε σχετικά όλες τις *διαθέσιμες αξίες* που αντικειμενοποιούν εργασία σε μια κατώτερη βαθμίδα των παραγωγικών δυνάμεων, άρα θα κατάστρεφε διαθέσιμο κεφάλαιο όπως 20 και διαθέσιμο εργατικό δυναμικό. Η άλλη πλευρά της κρίσης αναλύεται σε πραγματική μείωση της παραγωγής, της ζωντανής εργασίας – για να αποκατασταθεί πάλι η σωστή αναλογία ανάμεσα σε αναγκαία εργασία και υπερεργασία, αναλογία όπου σε τελική ανάλυση βασίζονται όλα. (Όστε οι κρίσεις με κανένα τρόπο δεν αναλύονται απλά σε τεράστια κέρδη για τον ένα και 25 τεράστιες ζημιές για τον άλλο, όπως νομίζει – σαν γνήσιος τοκογλύφος – ο λόρδος Όβερστοουν.

Η ανταλλαγή δεν αλλάζει τους εσωτερικούς όρους της αξιοποίησης, αλλά τους εξωτερικούς· τους δίνει αμοιβαία-αυτοτελή μορφή, και διατηρεί έτσι την ενότητά τους μόνο σαν εσωτερική αναγκαιότητα, που κατά συνέπεια 30 εκδηλώνεται με βίαιο τρόπο στις κρίσεις. Όστε βρίσκεται στην ουσία του κεφαλαίου τόσο η απαξίωση του κεφαλαίου μέσα από την παραγωγική διαδικασία, όσο και η άρση αυτής της απαξίωσης και η δημιουργία των προϋποθέσεων για την αξιοποίηση του κεφαλαίου. Αυτά συντελούνται στην πραγματικότητα με μια κίνηση που μπορεί να εξεταστεί μόνο όταν θα έχουμε 35 με εξετάσει το *πραγματικό* κεφάλαιο, δηλαδή τον ανταγωνισμό κλπ., τους αληθινά πραγματικούς όρους. Δεν έχει ακόμα θέση εδώ. Από την άλλη μεριά, *χωρίς* την ανταλλαγή δεν θα υπήρχε η παραγωγή του κεφαλαίου σαν τέτοιου· γιατί η *αξιοποίηση* σαν τέτοια δεν υπάρχει χωρίς ανταλλαγή. Χωρίς την ανταλλαγή το ζήτημα θα ήταν απλά και μόνο η μέτρηση κλπ. της 40 *αξίας χρήσης* που παρήχθηκε – γενικά, απλά και μόνο η αξία χρήσης.

Αφού πρώτα το κεφάλαιο: με την παραγωγική διαδικασία 1) αξιοποιήθηκε, δηλαδή δημιούργησε μια νέα αξία· 2) απαξιώθηκε, δηλαδή πέρασε από τη μορφή του χρήματος στη μορφή ενός καθορισμένου εμπορεύματος, 3) τώρα αξιοποιείται μαζί με τη νέα του αξία, καθώς το προϊόν ρίχνεται πάλι 45 στην κυκλοφορία και ανταλλάσσεται σαν Ε[μπόρευμα] με Χ[ρήμα]. Στο σημείο που βρισκόμαστε τώρα, όπου εξετάζουμε μόνο το κεφάλαιο γενικά, οι πραγματικές δυσκολίες αυτής της τρίτης διαδικασίας υπάρχουν μόνο σαν *δυνατότητες*, και άρα αίρονται πάλι σαν *δυνατότητες*. Όστε το προϊόν υποτίθεται τώρα πως μετατράπηκε πάλι σε χρήμα. 50

Ὡστε το κεφάλαιο έχει τώρα τοποθετηθεί πάλι σαν χρήμα, και άρα το χρήμα στον νέο προσδιορισμό του πραγματοποιημένου κεφαλαίου, όχι απλά σαν πραγματοποιημένη τιμή του εμπορεύματος. Μ' άλλα λόγια, το πραγματοποιημένο στην τιμή εμπόρευμα είναι τώρα πραγματοποιημένο κεφάλαιο. Αυτό τον νέο προσδιορισμό του χρήματος, ή καλύτερα του κεφαλαίου σαν χρήματος, θα τον εξετάσουμε αργότερα. Αρχικά, σύμφωνα με τη φύση του χρήματος, το κεφάλαιο – καθώς έχει μετατραπεί σε χρήμα – δεν εμφανίζεται να μετρά παρά μόνο τη νέα αξία που δημιουργήσε· επαναλαμβάνεται δηλαδή ο πρώτος προσδιορισμός του χρήματος σαν γενικού μέτρου των εμπορευμάτων, τώρα σαν μέτρο της υπεραξίας – της αξιοποίησης του κεφαλαίου. Στη χρηματική μορφή, η αξιοποίηση αυτή εμφανίζεται να έχει μέτρο τον εαυτό της· να εμπεριέχει η ίδια το μέτρο της. Το κεφάλαιο ήταν στην αρχή 100 τάληρα· καθώς τώρα είναι 110, το μέτρο της αξιοποίησής του έχει τοποθετηθεί μέσα στην ίδια του τη μορφή – σαν αναλογία του κεφαλαίου που ξαναγύρισε από την παραγωγική διαδικασία και την ανταλλαγή (ξαναγύρισε, δηλαδή, στη χρηματική του μορφή) προς το αρχικό κεφάλαιο· όχι πια σαν σχέση ανάμεσα σε διαφορετικές ποιότητες – ανάμεσα σε αντικειμενοποιημένη και ζωντανή εργασία, ή ανάμεσα σε αναγκαία εργασία και δημιουργημένη υπερεργασία. Έχοντας τοποθετηθεί σαν χρήμα, το κεφάλαιο τοποθετήθηκε έτσι στον πρώτο προσδιορισμό του χρήματος, σαν μέτρο της αξίας. Αυτή όμως η αξία είναι εδώ η δική του αξία, μ' άλλα λόγια το μέτρο της αυτο-αξιοποίησής του. Θα ξαναγυρίσουμε σ' αυτό το σημείο (όταν θα εξετάζουμε το κέρδος).

Η δεύτερη μορφή του χρήματος ήταν η μορφή του μέσου κυκλοφορίας· κι απ' αυτή την άποψη η χρηματική μορφή του κεφαλαίου εμφανίζεται σαν απλά φευγαλέο συνθετικό στοιχείο, με σκοπό την επανάληψη της ανταλλαγής του· όχι όμως, όπως στην περίπτωση του χρήματος σαν μέσου κυκλοφορίας γενικά, για να ανταλλαγεί το κεφάλαιο με εμπορεύματα – αξίες χρήσης – για κατανάλωση, αλλά για να ανταλλαγεί με τις ιδιαίτερες αξίες χρήσης – από τη μια μεριά πρώτες ύλες και εργαλεία, από την άλλη μεριά ζωντανό εργατικό δυναμικό – όπου θα μπορεί να ξαναρχίσει την κυκλική του πορεία σαν κεφάλαιο. Σ' αυτό τον προσδιορισμό είναι *κυκλοφορούν κεφάλαιο*· θα μιλήσουμε γι αυτό αργότερα. Το αποτέλεσμα όμως του κεφαλαίου σαν χρήματος στον προσδιορισμό του μέσου κυκλοφορίας είναι ότι η παραγωγική πράξη ξεκινά από το *τοποθετημένο κεφάλαιο* – κι αυτό το σημείο θα εξετάσουμε τώρα, πριν προχωρήσουμε παραπέρα. (Στον πρώτο προσδιορισμό, στο κεφάλαιο σαν μέτρο, η *νέα αξία* εμφανίζεται βέβαια να μετριέται· αλλά η διαφορά είναι μόνο στη μορφή· αντί για υπερεργασία, χρήμα – υπερεργασία αντικειμενοποιημένη σ' ένα καθορισμένο εμπόρευμα. Αλλάζει όμως και η *ποιοτική* φύση αυτής της νέας αξίας – δηλαδή το ίδιο το μέγεθος του μέτρου· αυτό πρέπει να εξεταστεί αργότερα. Δεύτερο, στο κεφάλαιο σαν μέσο κυκλοφορίας η εξαφάνιση της χρηματικής μορφής αφορά κι εδώ αποκλειστικά ακόμα τη *μορφή*. Γίνεται *ουσιαστική* μόνο μετά την ολοκλήρωση όχι μόνο της πρώτης, αλλά και της δεύτερης κυκλικής πορείας του κεφαλαίου. Αρχικά λοιπόν καταλήγει απλά στο να ξαναβρεθούμε στην αρχή της διαδικασίας αξιοποίησης. Άρα θα συνεχίσουμε πρώτα-πρώτα απ' αυτό το σημείο.)

Η τρίτη μορφή του χρήματος – αυτοτελής αξία που βρίσκεται σε αρνητική σχέση προς την κυκλοφορία – είναι το κεφάλαιο, που δεν βγαίνει από την παραγωγική διαδικασία σαν εμπόρευμα για να περάσει πάλι στην ανταλλα-

γή και να γίνει χρήμα· αλλά γίνεται εμπόρευμα και περνά στην κυκλοφορία με τη μορφή της αξίας που σχετίζεται προς τον εαυτό της. (*Κεφάλαιο και τόκος*.) Αυτή η τρίτη μορφή προϋποθέτει το κεφάλαιο στις προηγούμενες μορφές και αποτελεί ταυτόχρονα τη μετάβαση από το κεφάλαιο στα ξεχωριστά κεφάλαια, τα πραγματικά κεφάλαια· μια και τώρα, σ' αυτή την τελευ- 5 ταία μορφή, το κεφάλαιο σύμφωνα με την έννοιά του χωρίζεται ήδη σε δυο κεφάλαια με αυτοτελή ύπαρξη. Η δυαδικότητα δίνει τότε και την πολλαπλότητα γενικά. Τέτοια είναι η πορεία αυτής της ανάπτυξης.

{Πριν προχωρήσουμε, ακόμα μια παρατήρηση. Το κεφάλαιο γενικά, σε αντιδιαστολή από τα ξεχωριστά κεφάλαια, εμφανίζεται δέβαια 1) *μόνο σαν* 10 *αφαίρεση*· αφαίρεση που δεν είναι αυθαίρετη, αλλά συμπυκνώνει την *differentia specifica* [ειδοποιό διαφορά] του κεφαλαίου σε αντιδιαστολή απ' όλες τις άλλες μορφές του πλούτου – μ' άλλα λόγια, τους άλλους τρόπους ανάπτυξης της (κοινωνικής) παραγωγής. Πρόκειται για προσδιορισμούς κοινούς σε κάθε κεφάλαιο σαν τέτοιο, προσδιορισμούς που μετατρέπουν σε 15 κεφάλαιο το οποιοδήποτε καθορισμένο ποσό αξιών. Και οι διαφορές μέσα σ' αυτή την αφαίρεση είναι εξίσου αφηρημένες ιδιαιτερότητες, που χαρακτηρίζουν κάθε λογής κεφάλαιο σαν κατάφαση ή άρνησή τους (πχ. πάγιο κεφάλαιο, κυκλοφορούν κεφάλαιο)· 2) αλλά το κεφάλαιο-γενικά, σε αντιδιαστολή από τα ξεχωριστά πραγματικά κεφάλαια, έχει κι αυτό το ίδιο *πραγμα-* 20 *τική* ύπαρξη. Αυτό το αναγνωρίζει, αλλά δεν το *κατανοεί*, η συνηθισμένη πολιτική οικονομία· και αποτελεί πολύ σημαντικό στοιχείο στη θεωρία των ισορροπιών κλπ. Για παράδειγμα, κεφάλαιο σ' αυτή τη *γενική μορφή*, παρόλο που ανήκει σε ατομικούς κεφαλαιοκράτες, στη *στοιχειακή* του *μορφή* σαν κεφαλαίου, αποτελεί το κεφάλαιο που συσσωρεύεται στις τράπεζες ή 25 διανέμεται με τη μεσολάβησή τους· και που, όπως λέει ο Ρικάρντο, τόσο αξιοθαύμαστα κατανέμεται ανάλογα με τις ανάγκες της παραγωγής. Εξισώνει επίσης, με δάνεια κλπ., το επίπεδο ανάμεσα στις διάφορες χώρες. Αν λοιπόν, για παράδειγμα, είναι νόμος του κεφαλαίου-γενικά ότι για να αξιοποιηθεί πρέπει να τοποθετήσει τον εαυτό του διπλά και να αξιοποιηθεί 30 διπλά μ' αυτή τη διπλή μορφή, τότε πχ. το κεφάλαιο ενός ξεχωριστού έθνους που – σε αντίθεση προς ένα άλλο έθνος – αντιπροσωπεύει *κατεξοχήν* το κεφάλαιο πρέπει να δανειστεί σ' ένα τρίτο έθνος για να μπορέσει να αξιοποιηθεί. Αυτή η διπλή τοποθέτηση, ο συσχετισμός του κεφαλαίου προς τον εαυτό του σαν κάτι το ξένο, γίνονται σ' αυτή την περίπτωση απίστευτα 35 πραγματικά. Ενώ λοιπόν το γενικό από τη μια μεριά είναι μόνο *νοητή differentia specifica* [ειδοποιός διαφορά], είναι ταυτόχρονα και μια *ιδιαιτέρη* πραγματική μορφή δίπλα στη μορφή του ιδιαίτερου και ατομικού. (Θα ξαναγυρίσουμε αργότερα σ' αυτό το σημείο· αν και πιο πολύ λογικού παρά οικονομικού χαρακτήρα, θ' αποδειχτεί ωστόσο μεγάλης σημασίας στην πο- 40 ρεία της έρευνάς μας. Το ίδιο και στην άλγεβρα. Για παράδειγμα, οι α, β, γ είναι απόλυτοι αριθμοί· αριθμοί γενικά· ύστερα όμως είναι και ακέραιοι αριθμοί σ' αντιδιαστολή από τους α/β, β/γ, γ/β, γ/α, β/α κλπ., που ωστόσο προϋποθέτουν τους πρώτους σαν τα γενικά στοιχεία.)}

[Η *υπερεργασία* ή *υπεραξία* γίνεται *πρόσθετο κεφάλαιο*. Όλοι οι όροι της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής εμφανίζονται τώρα σαν αποτέλεσμα της ίδιας της (μισθωτής) εργασίας. Η διαδικασία πραγματοποίησης της εργασίας αποτελεί ταυτόχρονα τη διαδικασία απο-πραγματοποίησής της.]

Η νέα αξία τοποθετήθηκε λοιπόν η ίδια πάλι σαν κεφάλαιο, σαν αντικει- |42|
μενοποιημένη εργασία που εντάσσεται στη διαδικασία ανταλλαγής με τη
ζωντανή εργασία, και άρα διαιρείται σ' ένα σταθερό μέρος – τους αντικειμε-
10 νικούς όρους της εργασίας, υλικό και εργαλείο – και τους όρους για τον
υποκειμενικό όρο της εργασίας – την ύπαρξη του ζωντανού εργατικού δυνα-
μικού – δηλαδή τα είδη ανάγκης, τα μέσα διαβίωσης για τον εργάτη. Η
δεύτερη αυτή εμφάνιση του κεφαλαίου μ' αυτή τη μορφή ξεκαθαρίζει σημεία
που η πρώτη του εμφάνιση – σαν χρήματος που από τον προσδιορισμό του
15 σαν αξίας περνά σ' εκείνον του κεφαλαίου – άφηνε ολότελα σκοτεινά. Τώρα
τα ξεδιάλυσε η ίδια η διαδικασία αξιοποίησης και παραγωγής. Στην πρώτη
εμφάνιση, οι ίδιες οι *προϋποθέσεις* φαίνονταν να προέρχονται απ' έξω, από
την κυκλοφορία· εμφανίζονταν σαν εξωτερικές προϋποθέσεις για τη γένεση
του κεφαλαίου· άρα σαν προϋποθέσεις που δεν προέρχονται και δεν εξη-
20 γούνται από την εσωτερική του ουσία. Οι *εξωτερικές* αυτές προϋποθέσεις
θα εμφανιστούν τώρα σαν συνθετικά στοιχεία της κίνησης του ίδιου του
κεφαλαίου, με τρόπο που – όπως κι αν γεννιούνται ιστορικά – το ίδιο το
κεφάλαιο να τις έχει προϋποθέσει σαν δικά του συνθετικά στοιχεία.

Μέσα στην ίδια την παραγωγική διαδικασία, η *υπεραξία* που προκάλεσε
25 ο καταναγκασμός του κεφαλαίου εμφανιζόταν σαν *υπερεργασία*· εμφανιζό-
ταν η ίδια με τη μορφή της ζωντανής εργασίας, που όμως – καθώς δεν
μπορεί να δημιουργήσει από το μηδέν – βρίσκει έτοιμους τους αντικειμενι-
κούς της όρους. Τώρα αυτή η *υπερεργασία* εμφανίζεται αντικειμενοποιημέ-
νη σαν *υπερπροϊόν*, που για να αξιοποιηθεί σαν κεφάλαιο χωρίζεται και
30 αποκτά διπλή μορφή: *αντικειμενικό όρο εργασίας* – υλικό και εργαλείο –
υποκειμενικό – μέσα διαβίωσης για τη ζωντανή εργασία που πρόκειται τώρα
να ενεργοποιηθεί. Η αξία σαν γενική μορφή – αντικειμενοποιημένη εργασία,
και μάλιστα αντικειμενοποιημένη εργασία που βγαίνει από την κυκλοφορία
– αποτελεί φυσικά τη γενική και αυτονόητη προϋπόθεση. Παραπέρα: Το
35 *υπερπροϊόν* στην ολότητά του – που αντικειμενοποιεί την *υπερεργασία* στην
ολότητά της – εμφανίζεται τώρα σαν *πρόσθετο κεφάλαιο* (σε σύγκριση με το
αρχικό κεφάλαιο, πριν διατρέξει αυτή την τροχιά), δηλαδή σαν ανεξαρτητο-
ποιημένη ανταλλακτική αξία που αντιμετωπίζει το ζωντανό εργατικό δυνα-
μικό σαν *ειδικά δική της αξία χρήσης*. Όλα τα συνθετικά στοιχεία που πρό-
40 θαλαν απέναντι στο ζωντανό εργατικό δυναμικό σαν *ξένες, εξωτερικές* δυ-
νάμεις, δυνάμεις που – κάτω από *ορισμένους όρους, ανεξάρτητους απ' αυτό
το ίδιο* – κατανάλωναν, ξόδευαν το ζωντανό εργατικό δυναμικό, τοποθετή-
θηκαν τώρα σαν *δικό του προϊόν και αποτέλεσμα*.

Πρώτο: Η *υπεραξία* ή το *υπερπροϊόν* δεν είναι παρά ένα καθορισμένο
45 ποσό αντικειμενοποιημένης ζωντανής εργασίας – το ποσό της *υπερεργα-
σίας*. Αυτή η νέα *αξία*, που απέναντι στη ζωντανή εργασία προβάλλει σαν
αυτοτελής αξία που ανταλλάσσεται μαζί της, σαν κεφάλαιο, είναι *προϊόν της
εργασίας*. Δεν είναι η ίδια παρά το *πλεόνασμα της εργασίας-γενικά πάνω
από την αναγκαία εργασία* – με αντικειμενική μορφή, και γιαυτό σαν *αξία*.

Δεύτερο: Οι ιδιαίτερες μορφές που πρέπει να πάρει αυτή η αξία για να αξιοποιηθεί ξανά, δηλαδή να τοποθετήσει τον εαυτό της σαν κεφάλαιο, – από τη μια μεριά πρώτη ύλη και εργαλείο, από την άλλη μέσα διαβίωσης για την εργασία στη διάρκεια της παραγωγικής πράξης – δεν είναι λοιπόν παρά 5 *ιδιαιτέρες* μορφές της ίδιας της υπερεργασίας. Αυτή η ίδια παράγει την πρώτη ύλη και το εργαλείο σε τέτοιες αναλογίες – μ’ άλλα λόγια, αυτή η ίδια τοποθετείται αντικειμενικά σαν πρώτη ύλη και εργαλείο σε τέτοια αναλογία, που επιτρέπει όχι μόνο να αντικειμενοποιείται μέσα της – και μάλιστα να αντικειμενοποιείται αδιάκοπα, ώστε να μπορεί πάντα να ξαναρχίζει τη διαίρεση στους αντικειμενικούς και υποκειμενικούς όρους της αυτοσυντήρησης 10 και αναπαραγωγής της – μια καθορισμένη ποσότητα αναγκαίας ζωντανής εργασίας – εργασίας δηλαδή που αναπαράγει τα μέσα διαβίωσης (την αξία τους). Ταυτόχρονα όμως, καθώς η ζωντανή εργασία εκτελεί αυτή τη διαδικασία αναπαραγωγής των αντικειμενικών της όρων, η αναλογία αυτή επιτρέπει στην εργασία να δημιουργεί ταυτόχρονα πρώτη ύλη και εργαλείο σε 15 τέτοιες αναλογίες, που να μπορεί η ίδια σαν *υπερεργασία*, σαν *εργασία πέρα από την αναγκαία*, να πραγματοποιείται μέσα σ’ αυτά και άρα να τα κάνει υλικό για νέα αξιοδημιουργία. Γιαυτό οι αντικειμενικοί όροι της *υπερεργασίας* – που περιορίζονται στην αναλογία πρώτης ύλης και εργαλείου πέρα από τις απαιτήσεις της αναγκαίας εργασίας, ενώ οι αντικειμενικοί όροι της 20 αναγκαίας εργασίας διαιρούνται, μέσα στην αντικειμενικότητά τους, σε αντικειμενικούς και υποκειμενικούς, σε εμπράγματα και υποκειμενικά (μέσα διαβίωσης της ζωντανής εργασίας) συνθετικά στοιχεία – εμφανίζονται τώρα, έχουν τώρα τοποθετηθεί σαν προϊόν, αποτέλεσμα, αντικειμενική μορφή, εξωτερική ύπαρξη της ίδιας της υπερεργασίας. Αντίθετα, αρχι- 25 κά η ύπαρξη εργαλείου και μέσων διαβίωσης σε έκταση που να κάνει δυνατή την πραγματοποίηση της ζωντανής εργασίας όχι μόνο σαν *αναγκαίας* αλλά και σαν *υπερεργασίας* εμφανιζόταν σαν κάτι το ξένο απέναντι στην ίδια τη ζωντανή εργασία – εμφανιζόταν σαν πράξη του κεφαλαίου.

Τρίτο: Η αυτοτελής, για-τον-εαυτό-της ύπαρξη της αξίας απέναντι στο 30 ζωντανό εργατικό δυναμικό – άρα η ύπαρξή της σαν κεφαλαίο – , η αντικειμενική κλεισμένη στον εαυτό της αδιαφορία, η *αλλοτριότητα* των εξωτερικών όρων της εργασίας απέναντι στο ζωντανό εργατικό δυναμικό, που φτάνει στο σημείο οι όροι αυτοί να προβάλλουν απέναντι στο πρόσωπο του 35 εργάτη προσωποποιημένοι στον καπιταλιστή – σαν προσωποποιήσεις με δική τους θέληση και συμφέρον –, αυτός ο απόλυτος *αποχωρισμός*, *διαχωρισμός* της ιδιοκτησίας, δηλαδή των εμπράγματων όρων της εργασίας, από το ζωντανό εργατικό δυναμικό – το ότι απέναντι στο ζωντανό εργατικό δυναμικό οι όροι αυτοί προβάλλουν σαν *ξένη ιδιοκτησία*, σαν η πραγματικότητα ενός άλλου νομικού προσώπου, απόλυτο πεδίο της *δικής του* βούλησης –, 40 και το ότι, από την άλλη μεριά, η εργασία εμφανίζεται κατά συνέπεια σαν *ξένη εργασία* απέναντι στην προσωποποιημένη στον κεφαλαιοκράτη αξία, μ’ άλλα λόγια απέναντι στους όρους της εργασίας – ο απόλυτος αυτός διαχωρισμός ανάμεσα σε ιδιοκτησία και εργασία, ανάμεσα στο ζωντανό εργατικό δυναμικό και τους όρους πραγματοποίησής του, ανάμεσα σε αντικειμενο- 45 ποιημένη και ζωντανή εργασία, ανάμεσα στην αξία και τη δραστηριότητα που δημιουργεί αξία – άρα και η αλλοτριότητα του περιεχόμενου της εργασίας απέναντι στον ίδιο τον εργάτη – αυτός ο αποχωρισμός εμφανίζεται τώρα και σαν προϊόν της ίδιας της εργασίας, σαν αντικειμενοποίηση, υλοποίηση των δικών της συνθετικών στοιχείων. Γιατί η ίδια η νέα παραγωγική 50

πράξη – που απλά επιδεδείωσε την προηγούμενή της ανταλλαγή ανάμεσα σε κεφάλαιο και ζωντανή εργασία – τοποθέτησε την υπερεργασία και άρα την υπεραξία, το υπερπροϊόν, γενικά το συνολικό αποτέλεσμα της εργασίας (της υπερεργασίας όπως και της αναγκαίας εργασίας) σαν κεφάλαιο, σαν αυτο-
5 τελές και αδιάφορο απέναντι στο ζωντανό εργατικό δυναμικό, μ' άλλα λόγια σαν ανταλλακτική αξία που προβάλλει απέναντι στην απλή της αξία χρήσης. Το εργατικό δυναμικό απλά απόκτησε τους υποκειμενικούς όρους της αναγκαίας εργασίας – τα μέσα διαβίωσης για το παραγωγό εργατικό δυναμικό, δηλαδή για την αναπαραγωγή του σαν απλού εργατικού δυναμικού, χωρι-
10 σμένου από τους όρους της πραγματοποίησής του – και τοποθέτησε τους ίδιους αυτούς τους όρους σαν πράγματα, αξίες που απέναντί του προβάλλουν σαν ξένη, εξουσιαστική προσωποποίηση. Το εργατικό δυναμικό όχι μόνο δεν θγαίνει από τη διαδικασία πλουσιότερο, αλλά θγαίνει και φτωχότερο απ' ό,τι είταν την άρχισε. Γιατί όχι μόνο δημιούργησε τους όρους
15 της αναγκαίας εργασίας σαν όρους που ανήκουν στο κεφάλαιο· αλλά και η αξιοποίηση που το εργατικό δυναμικό εμπεριέχει σαν δυνατότητα, η αξιοδημιουργική δυνατότητα, υπάρχει κι αυτή τώρα σαν υπεραξία, υπερπροϊόν, μ' ένα λόγο σαν κεφάλαιο, σαν κυριαρχία πάνω στο ζωντανό εργατικό δυναμικό, σαν αξία προικισμένη με δική της δύναμη και βούληση απέναντι στην
20 αφηρημένη, χωρίς αντικείμενο, καθαρά υποκειμενική φτώχεια του ζωντανού εργατικού δυναμικού. Το εργατικό δυναμικό δεν δημιούργησε μόνο τη δική του φτώχεια και τον ξένο πλούτο, αλλά και τη σχέση αυτού του πλούτου – σαν αυτοδύναμου πλούτου – προς το εργατικό δυναμικό σαν τη φτώχεια, που καταναλώνοντάς την ο πλούτος απορροφά νέους ζωτικούς χυμούς
25 και αξιοποιείται ξανά. Όλα αυτά ξεκίνησαν από την ανταλλαγή του ζωντανού εργατικού δυναμικού με μια ποσότητα αντικειμενοποιημένης εργασίας· μόνο που τώρα αυτή η αντικειμενοποιημένη εργασία – οι όροι αυτοί της ύπαρξης του ζωντανού εργατικού δυναμικού που υπάρχουν έξω απ' αυτό, και η αυτοτελής εξωτερικότητα αυτών των εμπράγματων όρων απέναντί του
30 – εμφανίζονται σαν δικό του προϊόν, δημιουργημένο απ' αυτό το ίδιο· τόσο σαν δική του αντικειμενοποίηση, όσο και σαν αντικειμενοποίηση του εαυτού του σαν δύναμης ανεξάρτητης απ' αυτό το ίδιο, και μάλιστα κυριαρχής πάνω του, κυρίαρχης μέσα από την ίδια του την πράξη.

Όλα τα συνθετικά στοιχεία του πρόσθετου κεφαλαίου είναι προϊόντα της
35 ξένης εργασίας: ξένη υπερεργασία που μετατράπηκε σε κεφάλαιο· μέσα διαβίωσης για την αναγκαία εργασία· οι αντικειμενικοί όροι – υλικό και εργαλείο – που χρειάζεται η ζωντανή εργασία για την αναπαραγωγή της αξίας που ανταλλάχθηκε μαζί της σαν μέσα διαβίωσης· τέλος η ποσότητα υλικού και εργαλείου που χρειάζεται για να μπορέσει να πραγματοποιηθεί μέσα της
40 νέα υπερεργασία, δηλαδή να παραχθεί νέα υπεραξία.

Εξαφανίστηκε εδώ η επίφαση που υπήρχε ακόμα στην πρώτη θεώρηση της παραγωγικής διαδικασίας, πως το κεφάλαιο κουβαλούσε τάχα κάποιαν αξία από τη μεριά του, από την κυκλοφορία. Αντίθετα, οι αντικειμενικοί όροι της εργασίας εμφανίζονται τώρα σαν δικό της προϊόν – τόσο σαν αξίες γενικά
45 όσο και σαν αξίες χρήσης για την παραγωγή. Αν όμως το κεφάλαιο εμφανίζεται έτσι σαν προϊόν της εργασίας, εξίσου και το προϊόν της εργασίας εμφανίζεται σαν κεφάλαιο – όχι πια σαν απλό προϊόν, ούτε σαν ανταλλάξιμο εμπόρευμα, αλλά σαν κεφάλαιο: αντικειμενοποιημένη εργασία σαν κυριαρχία, προσαγή πάνω σε ζωντανή εργασία. Εξίσου σαν προϊόν της εργα-
50 σίας εμφανίζεται και το ότι το προϊόν της παρουσιάζεται σαν ξένη ιδιοκτη-

σία, τρόπος ύπαρξης αυτοτελής απέναντι στη ζωντανή εργασία, όπως και σαν αξία για-τον-εαυτό-της· το ότι το προϊόν της εργασίας, η αντικειμενοποιημένη εργασία προικίστηκε από τη ζωντανή εργασία με δική της ψυχή και εμπεδώνεται απέναντί της σαν ξένη δύναμη. Η εργασία λοιπόν, από τη δική της σκοπιά, εμφανίζεται να δρα στην παραγωγική διαδικασία με τέτοιο τρόπο που να απωθεί ταυτόχρονα την πραγματοποίησή της μέσα σε αντικειμενικούς όρους σαν ξένη πραγματικότητα μακριά της, κι έτσι να τοποθετεί τον εαυτό της σαν υλικά ανυπόστατο, απλά στερημένο εργατικό δυναμικό απέναντι σ' αυτή την αποξενωμένη απ' αυτήν πραγματικότητα που δεν ανήκει στην ίδια, αλλά σε άλλους· με τέτοιο τρόπο, που να δημιουργεί τη δική της πραγματικότητα όχι σαν Είναι-για-τον-εαυτό-του αλλά σαν απλό Είναι-για-άλλους, και άρα σαν απλό Άλλο-είναι ή Είναι-του-άλλου απέναντι σ' αυτή την ίδια. Αυτή η διαδικασία πραγματοποίησης είναι ταυτόχρονα διαδικασία απο-πραγματοποίησης της εργασίας. Τοποθετεί τον εαυτό της αντικειμενικά, τοποθετεί όμως αυτή την αντικειμενικότητά της σαν δική της ανυπαρξία, δηλαδή σαν το Είναι του δικού της Μη-είναι – το Είναι του κεφαλαίου. Επιστρέφει στον εαυτό της σαν απλή δυνατότητα αξιοδημιουργίας ή αξιοποίησης· γιατί ολόκληρος ο πραγματικός πλούτος, ο κόσμος της πραγματικής αξίας, όπως και οι πραγματικοί όροι της δικής της πραγματοποίησης έχουν τοποθετηθεί απέναντί της σαν αυτοτελείς υπάρξεις. Σαν συνέπεια της παραγωγικής διαδικασίας, οι δυνατότητες που κρύβονται στους ίδιους τους κόλπους της ζωντανής εργασίας υπάρχουν σαν πραγματικότητες έξω απ' αυτήν – αλλά σαν ξένες προς αυτή πραγματικότητες, που αποτελούν τον πλούτο σ' αντίθεση προς αυτήν.

Στο μέτρο που το υπερπροϊόν, σαν πρόσθετο κεφάλαιο, αξιοποιείται ξανά, εντάσσεται πάλι στη διαδικασία παραγωγής και αυτο-αξιοποίησης, αυτό διαιρείται 1) σε μέσα διαβίωσης για τους εργάτες, που θα ανταλλάγουν με το ζωντανό εργατικό δυναμικό· αυτό το μέρος του κεφαλαίου ως το χαρακτηρίσουμε κοινότυπο εργασιών· αυτό το κοινότυπο εργασιών, το μέρος του κεφαλαίου που προορίζεται για τη συντήρηση του εργατικού δυναμικού – και για την προοδευτική του συντήρηση, μια και το πρόσθετο κεφάλαιο ολοένα αυξάνεται – εμφανίζεται τώρα εξίσου σαν προϊόν ξένης εργασίας, εργασία ξένης προς το κεφάλαιο, όπως και 2) τα άλλα συστατικά μέρη του κεφαλαίου – οι εμπράγματοι όροι για την αναπαραγωγή μιας αξίας ίσης μ' αυτά τα μέσα διαβίωσης + μια υπεραξία.

Παραπέρα, αν εξετάσουμε αυτό το πρόσθετο κεφάλαιο, η διαίρεση του κεφαλαίου σ' ένα σταθερό μέρος, με προκατακλυσμαία ύπαρξη πριν την εργασία – πρώτη ύλη και εργαλεία δουλειάς – και ένα μεταβλητό μέρος, δηλαδή τα μέσα διαβίωσης που ανταλλάσσονται με ζωντανό εργατικό δυναμικό, εμφανίζεται σαν καθαρά τυπική, καθώς και τα δυο μέρη τα δημιουργεί εξίσου η εργασία και τα τοποθετεί σαν δικές της προϋποθέσεις. Αντίθετα, η εσωτερική αυτή διαίρεση του κεφαλαίου εμφανίζεται τώρα σαν το ίδιο το προϊόν της εργασίας – η αντικειμενοποιημένη υπερεργασία – να χωρίζεται σε δυο συστατικά μέρη: (1) τους αντικειμενικούς όρους για νέα αξιοποίηση της εργασίας, και (2) ένα κοινότυπο εργασιών για να διατηρείται η δυνατότητα αυτής της ζωντανής εργασίας, να διατηρείται δηλαδή στη ζωή το ζωντανό εργατικό δυναμικό· αλλά με τέτοιο τρόπο, που το εργατικό δυναμικό δεν μπορεί να αποκτήσει ξανά το τμήμα του δικού του αποτελέσματος – της δικής του ύπαρξης με αντικειμενική μορφή – που καθορίστηκε σαν κοινότυπο εργασιών, δεν μπορεί να το αποσπάσει από τη μορφή του ξένου πλούτου

που βρίσκεται απέναντί του, παρά μόνο αναπαράγοντας όχι μόνο την αξία του αλλά και αξιοποιώντας το μέρος του νέου κεφαλαίου που παριστάνει τους αντικειμενικούς όρους για την πραγματοποίηση νέας υπερεργασίας και υπερπαραγωγής, ή παραγωγής υπεραξιών. Η εργασία δημιούργησε η ίδια
 5 ένα νέο κονδύλι για τη χρησιμοποίηση νέας αναγκαίας εργασίας· ή, πράγμα που είναι το ίδιο, ένα κονδύλι για τη συντήρηση νέου ζωντανού εργατικού δυναμικού, εργατών· δημιούργησε όμως ταυτόχρονα και τον όρο ότι το κονδύλι αυτό μπορεί να αποκτηθεί μόνο με τη χρησιμοποίηση νέας υπερεργασίας πάνω στο πλεονασματικό μέρος του πρόσθετου κεφαλαίου. Μαζί με το
 10 πρόσθετο κεφάλαιο – υπεραξία – που δημιούργησε η εργασία, δημιουργήθηκε λοιπόν ταυτόχρονα και η πραγματική αναγκαιότητα για νέα υπερεργασία· κι έτσι το ίδιο το πρόσθετο κεφάλαιο είναι ταυτόχρονα η πραγματική δυνατότητα για νέα υπερεργασία και νέο πρόσθετο κεφάλαιο. Εδώ φαίνεται
 15 επεκτείνεται προοδευτικά απέναντί της σαν δύναμη ξένη προς την εργασία και αποκτά ολοένα ευρύτερη και πιο πλήρη ύπαρξη, έτσι ώστε συγκριτικά, σε σχέση με τις αξίες που δημιουργήθηκαν ή τους πραγματικούς όρους της αξιοδημιουργίας, η στερημένη υποκειμενικότητα του ζωντανού εργατικού δυναμικού να αποτελεί ολοένα πιο χτυπητή αντίθεση. Όσο περισσότερο
 20 αντικειμενοποιείται η εργασία, τόσο μεγαλύτερος γίνεται ο αντικειμενικός κόσμος των αξιών που προβάλλει απενάντι της σαν ξένος – σαν ξένη ιδιοκτησία. Δημιουργώντας το πρόσθετο κεφάλαιο η εργασία επιβάλλει η ίδια στον εαυτό της τον καταναγκασμό να δημιουργήσει κι άλλο πάλι πρόσθετο κεφάλαιο κλπ. κλπ.

25 Αναφορικά με το αρχικό, μη-πρόσθετο κεφάλαιο, η σχέση για το εργατικό δυναμικό άλλαξε στο βαθμό που 1) το μέρος του κεφαλαίου που ανταλλάσσεται με ζωντανή εργασία έχει αναπαραχθεί απ' αυτή την ίδια την εργασία, ώστε δεν έρχεται πια να της προστεθεί από την κυκλοφορία, αλλά είναι δικό της προϊόν· και 2) το μέρος της αξίας που παριστάνει, σαν πρώτη ύλη και
 30 εργαλείο, τους υλικούς όρους για την αξιοποίηση της ζωντανής εργασίας έχει διατηρηθεί απ' αυτή την ίδια μέσα στην παραγωγική διαδικασία· κι αφού κάθε αξία χρήσης από τη φύση της αποτελείται από φθαρτό υλικό, ενώ η ανταλλακτική αξία βρίσκεται, υπάρχει μόνο μέσα στην αξία χρήσης, η διατήρηση αυτή = προφύλαξη από τη φθορά, μ' άλλα λόγια άρνηση της
 35 φθαρτής φύσης των αξιών που κατέχει ο καπιταλιστής· άρα τοποθέτησή τους σαν αξίας για-τον-εαυτό-της, σαν *άφθαρτου πλούτου*. Άρα και αυτό το αρχικό ποσό αξιών τοποθετήθηκε για πρώτη φορά σαν κεφάλαιο μέσα στην παραγωγική διαδικασία από τη ζωντανή εργασία.

[Σχηματισμός πρόσθετου κεφαλαίου Ι. – Πρόσθετο κεφάλαιο ΙΙ. – Μεταστροφή του δικαιώματος ιδιοποίησης.]

40

Τώρα, από τη σκοπιά του κεφαλαίου: όσο εξετάζουμε το πρόσθετο κεφάλαιο, ο καπιταλιστής αντιπροσωπεύει αξία για-τον-εαυτό-της, χρήμα στο
 45 τρίτο του συνθετικό στοιχείο, πλούτο, με μέσο την απλή ιδιοποίηση ξένης εργασίας· γιατί όλα τα συνθετικά στοιχεία του πρόσθετου κεφαλαίου – υλικό, εργαλείο, μέσα διαβίωσης – αναλύονται σε ξένη εργασία που ο καπιτα-

λιστής δεν ιδιοποιήθηκε μέσα από *ανταλλαγή* με διαθέσιμες αξίες, αλλά *χωρίς ανταλλαγή*. Βέβαια, σαν *αρχικός όρος* για αυτό το *πρόσθετο κεφάλαιο* εμφανίζεται η ανταλλαγή ενός *μέρους από τις αξίες που ανήκουν στον καπιταλιστή*, από την *αντικειμενοποιημένη δηλαδή εργασία* που κατέχει, με ξένο ζωντανό εργατικό δυναμικό. Σαν όρος για τον σχηματισμό του *πρόσθετου κεφαλαίου I*, αν ονομάσουμε έτσι το πρόσθετο κεφάλαιο όπως προκύπτει από την αρχική παραγωγική διαδικασία, σαν όρος δηλαδή για την *ιδιοποίηση ξένης εργασίας, αντικειμενοποιημένης ξένης εργασίας*, εμφανίζεται η κατοχή αξιών από τη μεριά του καπιταλιστή, αξιών που ένα μέρος απ' αυτές ανταλλάζει *τυπικά* με το ζωντανό εργατικό δυναμικό. Τυπικά, γιατί η ζωντανή εργασία είναι υποχρεωμένη να του ξαναδώσει, να του αναπληρώσει πάλι και τις αξίες που *δόθηκαν σ' αντάλλαγμα*. Αλλά όπως κι αν έχει το πράγμα. Σε κάθε περίπτωση, σαν όρος για τον σχηματισμό *πρόσθετου κεφαλαίου I*, για την ιδιοποίηση δηλαδή ξένης εργασίας, ή των αξιών όπου αυτή έχει αντικειμενοποιηθεί, εμφανίζεται η ανταλλαγή αξιών που ανήκουν στον καπιταλιστή, αξιών που αυτός έριξε στην κυκλοφορία και τις παράδωσε στο

[45] ζωντανό εργατικό δυναμικό – αξιών που *δεν* προέρχονται από την *ανταλλαγή* του με τη ζωντανή εργασία, *δεν* προέρχονται από τη σχέση του σαν *κεφάλαιο* προς την *εργασία*.

Ας φανταστούμε όμως τώρα το πρόσθετο κεφάλαιο πάλι ενταγμένο στην παραγωγική διαδικασία, να πραγματοποιεί πάλι την υπεραξία του στην ανταλλαγή, και να εμφανίζεται πάλι σαν νέο πρόσθετο κεφάλαιο στην αρχή μιας τρίτης παραγωγικής διαδικασίας. Αυτό το *πρόσθετο κεφάλαιο II* έχει άλλες προϋποθέσεις από το πρόσθετο κεφάλαιο I. Προϋπόθεση του πρόσθετου κεφαλαίου I ήταν αξίες που ανήκαν στον καπιταλιστή και ρίχτηκαν απ' αυτόν στην κυκλοφορία – ακριβέστερα, στην ανταλλαγή με ζωντανό εργατικό δυναμικό. Προϋπόθεση του πρόσθετου κεφαλαίου II δεν είναι παρά η ύπαρξη του πρόσθετου κεφαλαίου I· δηλαδή, μ' άλλα λόγια, η προϋπόθεση ότι ο καπιταλιστής έχει ήδη ιδιοποιηθεί ξένη εργασία χωρίς ανταλλαγή. Αυτό του δίνει τη δυνατότητα να ξαναρχίζει πάντα τη διαδικασία. Βέβαια, για να δημιουργήσει το πρόσθετο κεφάλαιο II χρειάστηκε να ανταλλάξει με ζωντανό εργατικό δυναμικό ένα μέρος της αξίας του πρόσθετου κεφαλαίου I με τη μορφή μέσων διαβίωσης· αυτό όμως που *αντάλλαξε* μ' αυτό τον τρόπο είχαν αρχικά αξίες που δεν τις έφερε από δικούς του πόρους στην κυκλοφορία· αντίθετα, ήταν ξένη αντικειμενοποιημένη εργασία που ο καπιταλιστής ιδιοποιήθηκε χωρίς να δώσει κανένα ισοδύναμο, και που τώρα την ανταλλάζει πάλι με ξένη ζωντανή εργασία· όπως και το υλικό κλπ. όπου αυτή η νέα εργασία πραγματοποιείται και δημιουργεί υπεραξία ήρθε στα χέρια του χωρίς ανταλλαγή, με απλή ιδιοποίηση. *Η ιδιοποίηση ξένης εργασίας στο παρελθόν εμφανίζεται τώρα σαν η μόνη προϋπόθεση για τη νέα ιδιοποίηση ξένης εργασίας*· μ' άλλα λόγια, η ιδιοκτησία του καπιταλιστή πάνω σε ξένη εργασία με αντικειμενική (εμπράγματη) μορφή, με τη μορφή υπαρκτών αξιών εμφανίζεται σαν όρος για να μπορέσει αυτός πάλι να ιδιοποιηθεί ξένο ζωντανό εργατικό δυναμικό – άρα υπερεργασία, εργασία χωρίς ισοδύναμο. Η παρουσία του ήδη σαν κεφαλαίου απέναντι στη ζωντανή εργασία εμφανίζεται σαν μοναδικός όρος, όχι μόνο για να διατηρείται σαν κεφάλαιο αλλά και για να *ιδιοποιείται*, σαν αυξανόμενο κεφάλαιο, ολοένα περισσότερη ξένη εργασία χωρίς ισοδύναμο αντάλλαγμα· για να επεκτείνει, μ' άλλα λόγια, την ύπαρξή του σαν κεφαλαίου απέναντι στο ζωντανό εργατικό δυναμικό, κι από την άλλη μεριά να τοποθετεί αδιάκοπα το ζωντανό εργατικό

δυναμικό σαν τέτοιο – με την υποκειμενική του, γυμνή από υλική υπόσταση ένδεια. Η ιδιοκτησία πάνω σε προηγούμενη, ή αντικειμενοποιημένη, ξένη εργασία εμφανίζεται σαν μοναδικός όρος για την παραπέρα ιδιοποίηση σημερινής ή ζωντανής ξένης εργασίας. Στο μέτρο που το πρόσθετο κεφάλαιο I δημιουργήθηκε με απλή ανταλλαγή αντικειμενοποιημένης εργασίας με το ζωντανό εργατικό δυναμικό – ανταλλαγή ολότελα βασισμένη στους νόμους της ανταλλαγής ισοδυνάμων, με μέτρο την ποσότητα εργασίας ή χρόνου εργασίας που περιέχουν –, και στο μέτρο που αυτή η ανταλλαγή, στη νομική της διατύπωση, δεν προϋπόθετε παρά το δικαίωμα του καθενός πάνω στα δικά του προϊόντα και την ελεύθερη διάθεσή τους – στο μέτρο όμως που η σχέση του πρόσθετου κεφαλαίου II προς το I είναι συνέπεια αυτής της πρώτης σχέσης – βλέπουμε πως το δικαίωμα ιδιοκτησίας μεταστρέφεται διαλεκτικά, με μια παράδοξη αλληλουχία, απ' τη μεριά του κεφαλαίου στο δικαίωμα πάνω σε ξένο προϊόν, δηλαδή στο δικαίωμα ιδιοκτησίας πάνω σε ξένη εργασία, το δικαίωμα να ιδιοποιείται ξένη εργασία χωρίς ισοδύναμο, κι από τη μεριά του εργατικού δυναμικού στο καθήκον να σχετίζεται προς την ίδια την εργασία του ή το ίδιο το προϊόν του σαν προς ξένη ιδιοκτησία. Το δικαίωμα ιδιοκτησίας μεταστρέφεται από τη μια μεριά στο δικαίωμα ιδιοποίησης ξένης εργασίας, κι από την άλλη στο καθήκον σεβασμού του προϊόντος της προσωπικής εργασίας, όπως και της ίδιας της προσωπικής εργασίας, σαν αξιών που ανήκουν σε άλλους. Όμως η ανταλλαγή ισοδυνάμων, που εμφανιζόταν σαν η αρχική πράξη και έδρισκε νομική έκφραση στο δικαίωμα ιδιοκτησίας, γύρισε με τέτοιο τρόπο, που από τη μια μεριά μόνο φαινομενικά υπάρχει ανταλλαγή – μια και το μέρος του κεφαλαίου που ανταλλάσσεται με ζωντανό εργατικό δυναμικό 1) αποτελεί το ίδιο ξένη εργασία ιδιοποιημένη χωρίς ισοδύναμο αντάλλαγμα, και 2) πρέπει να αναπληρωθεί από το εργατικό δυναμικό μαζί μ' ένα πλεόνασμα, ώστε στην πραγματικότητα δεν παραδίνεται, παρά μόνο μετατρέπεται από τη μια μορφή στην άλλη. Η σχέση λοιπόν της ανταλλαγής εξαφανίστηκε ολότελα, είναι δηλαδή απλή επίφαση. Παραπέρα, το δικαίωμα ιδιοκτησίας εμφανιζόταν αρχικά να βασίζεται στην εργασία του ίδιου του ιδιοκτήτη. Τώρα η ιδιοκτησία εμφανίζεται σαν δικαίωμα πάνω σε ξένη εργασία και σαν αδυναμία της εργασίας να ιδιοποιηθεί το ίδιο της το προϊόν. Ο πλήρης διαχωρισμός ανάμεσα στην ιδιοκτησία – κι ακόμα πιο πολύ, τον πλούτο – και την εργασία εμφανίζεται τώρα σαν συνέπεια του νόμου που αφετηρία είχε την ταυτότητά τους.

[Κύριο αποτέλεσμα της παραγωγικής και αξιοποιητικής διαδικασίας: η παραγωγή και νέα παραγωγή της ίδιας της σχέσης κεφαλαίου και εργασίας, καπιταλιστή και εργάτη.]

40 Τέλος, σαν αποτέλεσμα της παραγωγικής και αξιοποιητικής διαδικασίας εμφανίζεται πάνω απ' όλα η αναπαραγωγή και νέα παραγωγή της ίδιας της σχέσης κεφαλαίου και εργασίας, καπιταλιστή και εργάτη. Η κοινωνική αυτή σχέση, σχέση παραγωγής, εμφανίζεται πραγματικά σαν ένα αποτέλεσμα της διαδικασίας ακόμα πιο σημαντικό από τα υλικά της αποτελέσματα. Μάλιστα 45 μέσα σ' αυτή την διαδικασία ο εργάτης παράγει τον εαυτό του σαν εργατικό

δυναμικό και το κεφάλαιο που τον αντικρύζει, όπως από την άλλη μεριά ο καπιταλιστής παράγει τον εαυτό του σαν κεφάλαιο, και τη ζωντανή εργατική δύναμη που τον αντικρύζει. Καθένα αναπαράγει τον εαυτό του αναπαράγοντας το άλλο του, την άρνησή του. Ο καπιταλιστής παράγει την εργασία σαν ξένη· η εργασία παράγει το προϊόν σαν ξένο. Ο καπιταλιστής παράγει τον εργάτη και ο εργάτης τον καπιταλιστή κλπ.

[*Αρχική συσσώρευση του κεφαλαίου.* (Η πραγματική συσσώρευση). – Από τη στιγμή που έχει αναπτυχθεί ιστορικά, το κεφάλαιο δημιουργεί το ίδιο τους όρους της ύπαρξής του (όχι σαν όρους της γένεσής του αλλά σαν αποτελέσματα της παρουσίας του).]

10

Από τη στιγμή που έχει προϋποτεθεί η παραγωγή που βασίζεται στο κεφάλαιο – το χρήμα μετατράπηκε ουσιαστικά για πρώτη φορά σε κεφάλαιο στο τέλος της πρώτης παραγωγικής διαδικασίας, που αποτέλεσμα είχε την αναπαραγωγή του και τη νέα παραγωγή του πρόσθετου κεφαλαίου I· όμως 15 το πρόσθετο κεφάλαιο I τοποθετείται το ίδιο σαν πρόσθετο κεφάλαιο, πραγματοποιείται, μονάχα μόλις τελειώσει την παραγωγή του πρόσθετου κεφαλαίου II, μόλις λοιπόν για το χρήμα που μετατρέπεται σε κεφάλαιο εξαφανιστούν οι προϋποθέσεις που βρίσκονται ακόμα έξω από την κίνηση του πραγματικού κεφαλαίου, και άρα μόλις το κεφάλαιο έχει πραγματικά τοποθετη- 20 σει το ίδιο, σύμφωνα με την ενύπαρκτη ουσία του, τους όρους που αποτελούν την αφετηρία του – απ' αυτή τη στιγμή ο όρος ότι ο καπιταλιστής πρέπει, για να τοποθετήσει τον εαυτό του σαν κεφάλαιο, να φέρει στην

46| κυκλοφορία αξίες δημιουργημένες με δική του εργασία – ή όπως αλλιώς, πάντως όχι από ήδη υπαρκτή, συντελεσμένη μισθωτή εργασία – ανήκει 25 στους προκατακλυσμιαίους όρους του κεφαλαίου· στις ιστορικές του προϋποθέσεις, που ακριβώς σαν τέτοιες ιστορικές προϋποθέσεις, ανήκουν στο παρελθόν και άρα στην ιστορία του σχηματισμού του κεφαλαίου, με κανένα όμως τρόπο στη σύγχρονή του ιστορία, δηλαδή στο πραγματικό σύστημα του κυριαρχούμενου από το κεφάλαιο τρόπου παραγωγής. Αν, για παρά- 30 δειγμα, η φυγή των δουλοπάροικων στις πόλεις αποτελεί ένα από τους ιστορικούς όρους και προϋποθέσεις του συστήματος των πόλεων, δεν είναι ωστόσο όρος, δεν είναι συνθετικό στοιχείο της πραγματικότητας του διαμορφωμένου αυτού συστήματος, αλλά ανήκει στις παρωχημένες του προϋποθέσεις, στις προϋποθέσεις της γένεσής του, που στη σημερινή του ύπαρξη 35 έχουν αρθεί. Οι όροι και προϋποθέσεις του γίνεσθαι, της γένεσης του κεφαλαίου προϋποθέτουν ακριβώς ότι το κεφάλαιο δεν υπάρχει ακόμα αλλά τώρα μόλις γίνεται· εξαφανίζονται λοιπόν μόλις προβάλλει το πραγματικό κεφάλαιο, το κεφάλαιο που αυτό το ίδιο τοποθετεί, ξεκινώντας από τη δική του πραγματικότητα, τους όρους για την πραγματοποίησή του. Έτσι, για 40 παράδειγμα, αν η αρχική μετατροπή του χρήματος, της αξίας για-τον-εαυτό-της σε κεφάλαιο προϋποθέτει από τη μεριά του καπιταλιστή μια συσσώρευση που να την έχει πραγματοποιήσει σαν μη-καπιταλιστής – ας πούμε με την αποταμίευση προϊόντων και αξιών που δημιουργήθηκαν με δική του εργασία κλπ. – αν λοιπόν οι προϋποθέσεις μετατροπής του χρήματος σε 45

κεφάλαιο εμφανίζονται σαν δοσμένες εξωτερικές προϋποθέσεις για τη γένεση του κεφαλαίου, – τότε, από τη στιγμή που το κεφάλαιο έχει γεννηθεί σαν τέτοιο, δημιουργεί αυτό τις προϋποθέσεις του, δηλαδή την κατοχή των υλικών όρων για τη δημιουργία νέων αξιών χωρίς ανταλλαγή, – με την ίδια του 5 την παραγωγική διαδικασία. Οι προϋποθέσεις αυτές, που εμφανίζονταν αρχικά σαν όροι της γένεσής του – και άρα δεν μπορούσαν ακόμα να πηγάζουν από τη δράση του σαν κεφαλαίου, εμφανίζονται τώρα σαν αποτελέσματα της δικής του πραγματοποίησης και πραγματικότητας, σαν προϋποθέσεις τοποθετημένες απ' αυτό – όχι σαν όροι της γένεσής του, αλλά σαν αποτελέσματα 10 της παρουσίας του. Το κεφάλαιο δεν ξεκινά πια από προϋποθέσεις για να γίνει κεφάλαιο, αλλά αποτελεί το ίδιο προϋπόθεση· και ξεκινώντας από τον εαυτό του δημιουργεί το ίδιο τις προϋποθέσεις για τη διατήρηση και αύξησή του. Όστε οι όροι που προηγήθηκαν από τη δημιουργία του πρόσθετου κεφαλαίου I, ή που εκφράζουν τη γένεση του κεφαλαίου, δεν ανήκουν στη 15 σφαίρα του τρόπου παραγωγής όπου το κεφάλαιο αποτελεί προϋπόθεση· βρίσκονται πίσω του, σαν ιστορικά προστάδια της γένεσής του, όπως ακριβώς και οι διαδικασίες με τις οποίες η γη από ρευστή θάλασσα φωτιάς και ατμού πέρασε στην τωρινή της μορφή βρίσκονται πέρα από τη ζωή της σαν έτοιμης γης. Δηλαδή, τα ατομικά κεφάλαια είναι πάντα δυνατό να σχηματί- 20 ζονται πχ. με αποθησαυρισμό. Ο θησαυρός όμως μετατρέπεται σε κεφάλαιο μονάχα με εκμετάλλευση της εργασίας. Οι αστοί οικονομολόγοι, που θεωρούν το κεφάλαιο σαν αιώνια και φυσική (όχι ιστορική) μορφή της παραγωγής, προσπαθούν ύστερα πάλι να το δικαιώσουν διακηρύσσοντας τους όρους της γένεσής του σαν όρους της σημερινής του πραγματοποίησης· παριστά- 25 νοντας δηλαδή πως τα συνθετικά στοιχεία που επιτρέπουν στον καπιταλιστή να ιδιοποιείται ακόμα σαν μη-καπιταλιστής – επειδή ακόμα γίνεται καπιταλιστής – είναι ακριβώς οι όροι που στα πλαίσιά τους αυτός ιδιοποιείται σαν καπιταλιστής. Οι απολογητικές αυτές απόπειρες δείχνουν ένοχη συνείδηση, όπως και αδυναμία να εναρμονίσουν τον τρόπο ιδιοποίησης του κεφαλαίου 30 σαν κεφαλαίου με τους διακηρυγμένους από την ίδια την κοινωνία του κεφαλαίου γενικούς νόμους της ιδιοκτησίας. Από την άλλη μεριά – πράγμα που για μας είναι πολύ πιο σημαντικό – η μέθοδος μας δείχνει τα σημεία όπου πρέπει να παρέμβει η ιστορική θεώρηση· όπου, μ' άλλα λόγια, η αστική οικονομία σαν απλά ιστορική μορφή της παραγωγικής διαδικασίας υποδεί- 35 χνει, πέρα από τον εαυτό της, προηγούμενους ιστορικούς τρόπους παραγωγής. Δεν είναι λοιπόν αναγκαίο, για να αναπτύξουμε τους νόμους της αστικής οικονομίας, να γράψουμε την πραγματική ιστορία των σχέσεων παραγωγής. Η σωστή όμως αντίληψη και συναγωγή αυτών των σχέσεων σαν σχέσεων που διαμορφώθηκαν οι ίδιες ιστορικά οδηγεί πάντα σε πρώτες εξισώσεις – 40 όπως είναι πχ. οι εμπειρικοί αριθμοί στη φυσική επιστήμη – που υποδείχνουν ένα παρελθόν που βρίσκεται πίσω απ' αυτό το σύστημα. Οι υποδείξεις αυτές μαζί με τη σωστή κατανόηση του σήμερα δίνουν τότε και το κλειδί για την κατανόηση του παρελθόντος – μια ξεχωριστή δουλειά, που ελπίζουμε κάποτε να φτάσουμε και σ' αυτή. Όμοια, η σωστή αυτή θεώρηση οδηγεί από την 45 άλλη μεριά σε σημεία όπου υποδηλώνεται η κίνηση που αίρει τη σημερινή μορφή των σχέσεων παραγωγής – προϊδεάζοντας έτσι το μέλλον. Αν από τη μια μεριά οι προ-αστικές φάσεις εμφανίζονται σαν μόνο ιστορικές, δηλαδή σαν προϋποθέσεις που έχουν αρθεί, τότε και οι σημερινοί όροι της παραγωγής εμφανίζονται σαν όροι που αίρουν τον εαυτό τους και άρα δημιουργούν 50 τις ιστορικές προϋποθέσεις για μια νέα κοινωνική κατάσταση.

[*Αρχική συσσώρευση. – Προσωπικές υπηρεσίες (σ' αντίθεση προς τη μισθωτή εργασία).*]

Αν τώρα κοιτάξουμε πρώτα-πρώτα την έτοιμη σχέση, τη συντελεσμένη μετατροπή της αξίας σε κεφάλαιο, και τη ζωντανή εργασία σαν αξία χρήσης απλά αντιμέτωπη του κεφαλαίου της, έτσι ώστε η ζωντανή εργασία να εμφανίζεται σαν απλό μέσο για να αξιοποιεί την αντικειμενοποιημένη, νεκρή εργασία, να τη διαποτίζει με ζώογόνα ψυχή, και να χάνει μέσα σ' αυτή τη δική της ψυχή – με αποτέλεσμα να παράγει από τη μια μεριά τον δημιουργημένο πλούτο σαν ξένο, σαν δική της όμως μονάχα την ένδεια του ζωντανού εργατικού δυναμικού –, τότε να πώς εμφανίζεται απλά το ζήτημα: η ίδια η διαδικασία έχει στα πλαίσιά της τοποθετήσει τους εμπράγματα όρους της ζωντανής εργασίας (δηλαδή υλικό στο οποίο να αξιοποιηθεί, εργαλείο με το οποίο να αξιοποιηθεί, και μέσα διαβίωσης που να συδαιλίσουν τη φλόγα του ζωντανού εργατικού δυναμικού για δουλειά και να μη την αφήσουν να σβήσει, να δόσουν στη ζωική του διαδικασία τα απαραίτητα υλικά) σαν ξένες, αυτοτελείς υπάρξεις – ή, σαν τρόπους ύπαρξης ενός ξένου προσώπου, σαν αξίες κλεισμένες στον εαυτό τους, υπαρκτές για-τον-εαυτό-τους [απέναντι] στο ζωντανό εργατικό δυναμικό – που κι αυτό υπάρχει σαν απομονωμένο απ' αυτές, υποκειμενικό – και άρα αξίες που αποτελούν πλούτο ξένο προς το εργατικό δυναμικό, αποτελούν τον πλούτο του καπιταλιστή. Οι αντικειμενικοί όροι της ζωντανής εργασίας εμφανίζονται σαν χωριστές, ανεξαρτητοποιημένες αξίες απέναντι στο ζωντανό εργατικό δυναμικό σαν υποκειμενική ύπαρξη, που εμφανίζεται άρα κι αυτό απέναντί τους αποκλειστικά σαν αξία άλλου είδους (και διαφέρει απ' αυτές όχι σαν αξία αλλά σαν αξία χρήσης). Μόλις προϋποτεθεί αυτός ο αποχωρισμός η παραγωγική διαδικασία αναγκαστικά τον παράγει ξανά, τον αναπαράγει, και τον αναπαράγει σε μεγαλύτερη κλίμακα. Είδαμε πώς γίνεται αυτό. Οι αντικειμενικοί όροι του ζωντανού εργατικού δυναμικού έχουν προϋποτεθεί σαν αυτοτελής ύπαρξη απέναντι σ' αυτό, σαν η αντικειμενικότητα ενός υποκειμένου που διαφέρει από το ζωντανό εργατικό δυναμικό και προβάλλει με αυτοτέλεια απέναντί του· ώστε η αναπαραγωγή και αξιοποίηση, δηλαδή η επέκταση αυτών των αντικειμενικών όρων, είναι ταυτόχρονα αναπαραγωγή και νέα παραγωγή αυτών των όρων σαν πλούτου ενός ξένου υποκειμένου που προβάλλει αδιάφορο και αυτοτελές απέναντι στο εργατικό δυναμικό. Αυτό που αναπαράγεται και νεο-παράγεται δεν είναι μόνο η παρουσία αυτών των αντικειμενικών όρων της ζωντανής εργασίας, αλλά η παρουσία τους σαν αυτοτελών αξιών – δηλαδή αξιών που ανήκουν σ' ένα ξένο υποκείμενο – απέναντι σ' αυτό το ζωντανό εργατικό δυναμικό. Οι αντικειμενικοί όροι της εργασίας αποκτούν υποκειμενική ύπαρξη απέναντι στο ζωντανό εργατικό δυναμικό – το κεφάλαιο γίνεται κεφαλαιοκράτης· από την άλλη μεριά, η απλά υποκειμενική παρουσία του εργατικού δυναμικού απέναντι στους δικούς του όρους δίνει στο εργατικό δυναμικό μια αποκλειστικά αδιάφορη, αντικειμενική μορφή απέναντί τους – δεν είναι παρά μια αξία με ιδιαίτερη αξία χρήσης, δίπλα στους δικούς του όρους πραγματοποίησης σαν αξίες μιας άλλης αξίας χρήσης. Αντί να πραγματοποιούνται αυτές οι αξίες μέσα στην παραγωγική διαδικασία σαν όρος πραγματοποίησης του εργατικού δυναμικού, βγαίνει λοιπόν, αντίθετα, το εργατικό δυναμικό από την παραγωγική διαδικασία σαν απλός όρος για τη δική τους αξιοποίηση και διατήρηση

σαν αξίας για-τον-εαυτό-της απέναντι στο εργατικό δυναμικό. Το εργατικό δυναμικό επεξεργάζεται υλικό που είναι ξένο υλικό· όμοια και το εργαλείο είναι ξένο εργαλείο· η εργασία του εργατικού δυναμικού εμφανίζεται απλά και μόνο σαν παρακολούθημα της ουσίας, που είναι οι υλικοί όροι, και άρα
 5 αντικειμενοποιείται σε πράγματα που δεν ανήκουν στο εργατικό δυναμικό. Μάλιστα η ίδια η ζωντανή εργασία εμφανίζεται σαν ξένη απέναντι στο ζωντανό εργατικό δυναμικό που την εκτέλεσε, που είναι δική του εκδήλωση ζωής· γιατί παραχωρήθηκε στο κεφάλαιο με αντάλλαγμα αντικειμενοποιημένη εργασία, με αντάλλαγμα το προϊόν της ίδιας της εργασίας. Το εργατικό
 10 δυναμικό σχετίζεται προς την εργασία σαν κάτι το ξένο, κι αν το κεφάλαιο ήταν πρόθυμο να πληρώνει το εργατικό δυναμικό χωρίς να το βάζει να δουλεύει αυτό θα δεχόταν τη συμφωνία με ευχαρίστηση. Όστε η δική του εργασία τού είναι εξίσου ξένη – και είναι ξένη και ως προς τη διεύθυνσή της κλπ. – όσο και το υλικό και το εργαλείο. Γι αυτό και το προϊόν εμφανίζεται
 15 σαν ένας συνδυασμός από ξένο υλικό, ξένο εργαλείο και ξένη εργασία – σαν ξένη ιδιοκτησία· στο τέλος της παραγωγής, το εργατικό δυναμικό απλά έγινε φτωχότερο κατά τη ζωική δύναμη που ξόδεψε, κατά τα άλλα όμως ξαναρχίζει το χαμαλί σαν απλά υποκειμενικό εργατικό δυναμικό που υπάρχει χωριστά από τους όρους της ζωής του. Η αναγνώριση ότι το προϊόν ανήκει στο
 20 εργατικό δυναμικό, και η κρίση πως ο χωρισμός από τους όρους πραγματοποίησης του εργατικού δυναμικού είναι ανάρμοςτος και καταναγκαστικός, αυτό είναι τεράστια συνειδητοποίηση, που την παράγει ο ίδιος ο τρόπος παραγωγής που βασίζεται στο κεφάλαιο· και αναγγέλλει εξίσου την καταδίκη του, όπως και όταν ο δούλος συνειδητοποίησε πως δεν μπορεί να είναι
 25 ιδιοκτησία ενός τρίτου, όταν συνειδητοποίησε πως είναι πρόσωπο, η δουλεία δεν μπόρεσε πια παρά να φυτοζωεί σαν τεχνητή ύπαρξη και έπαψε να ισχύει σαν βάση της παραγωγής.

Αν όμως κοιτάξουμε την αρχική σχέση, πριν από την είσοδο του χρήματος στην αυτο-αξιοποιητική διαδικασία, τότε εμφανίζονται διάφοροι όροι που
 30 πρέπει να έχουν δημιουργηθεί ιστορικά, να είναι δοσμένοι, για να γίνει το χρήμα κεφάλαιο και η εργασία να γίνει εργασία που τοποθετεί κεφάλαιο, κεφαλαιο-δημιουργική εργασία, μισθωτή εργασία. (Η μισθωτή εργασία εδώ, με την αυστηρή οικονομική έννοια, που μ' αυτή μόνο τη χρησιμοποιούμε – και θα πρέπει αργότερα να τη διακρίνουμε από άλλες μορφές εργασίας για
 35 ημερομίσθιο κλπ. – είναι εργασία που δημιουργεί κεφάλαιο, κεφαλαιο-παραγωγική εργασία, δηλαδή ζωντανή εργασία που παράγει τόσο τους αντικειμενικούς όρους για την πραγματοποίησή της σαν δραστηριότητας όσο και τα αντικειμενικά συνθετικά στοιχεία της ύπαρξής της σαν εργατικού
 40 δυναμικού, σαν ξένες απέναντι στον εαυτό της δυνάμεις, σαν αξίες για-τον-εαυτό-τους, ανεξάρτητες απ' αυτήν.) Οι ουσιαστικοί όροι έχουν τοποθετηθεί στην ίδια τη σχέση όπως αρχικά εμφανίζεται: 1) από τη μια μεριά, η παρουσία του ζωντανού εργατικού δυναμικού σαν απλά υποκειμενικής ύπαρξης, χωρισμένης από τα συνθετικά στοιχεία της αντικειμενικής της
 45 πραγματικότητας· χωρισμένης άρα τόσο από τους όρους της ζωντανής εργασίας όσο και από τα μέσα ύπαρξης, μέσα διαβίωσης, μέσα αυτοσυντήρησης του ζωντανού εργατικού δυναμικού· από τη μια μεριά, η ζωντανή δυνατότητα εργασίας σ' αυτή την πλήρη αφαίρεση· 2) η αξία, δηλαδή η αντικειμενοποιημένη εργασία, που βρίσκεται στην άλλη πλευρά πρέπει να είναι μια
 50 τους αντικειμενικούς όρους για την παραγωγή των προϊόντων ή αξιών που

χρειάζονται για την αναπαραγωγή ή συντήρηση του ζωντανού εργατικού δυναμικού, αλλά και εκείνων που χρειάζονται για την απορρόφηση υπεργρα-
 48| γασίας – την παροχή του αντικειμενικού υλικού για υπεργρασία· 3) σχέση 10
 ελεύθερης ανταλλαγής – χρηματική κυκλοφορία – ανάμεσα στις δυο πλευ-
 ρές· σχέση ανάμεσα στα δυο άκρα θεμελιωμένη πάνω στις ανταλλακτικές 5
 αξίες – όχι βασισμένη σε σχέση κυριαρχίας και υποταγής· άρα δηλαδή πα-
 ραγωγή που δεν προσφέρει άμεσα τα μέσα διαβίωσης στον παραγωγό αλλά
 διαμεσολαβείται από την ανταλλαγή, και που δεν μπορεί επίσης να βάλει
 στο χέρι άμεσα την ξένη εργασία αλλά πρέπει να την αγοράσει, να την πάρει 10
 με ανταλλαγή, από τον ίδιο τον εργάτη· τέλος 4) πρέπει η μια πλευρά – αυτή 15
 που παριστάνει τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας με τη μορφή αυτο-
 τελών αξιών, αξιών για-τον-εαυτό-τους – να προβάλλει σαν αξία και να
 θεωρεί σαν τελικό σκοπό την αξιοδημιουργία, την αυτο-αξιοποίηση, τη δη-
 μιουργία χρήματος – όχι την άμεση απόλαυση ή τη δημιουργία αξίας χρή-
 σης.

Όσο και οι δυο πλευρές ανταλλάζουν μεταξύ τους την εργασία τους απο-
 κλειστικά με τη μορφή *αντικειμενοποιημένης* εργασίας, η σχέση αυτή είναι
 αδύνατη· είναι εξίσου αδύνατη όταν το ζωντανό εργατικό δυναμικό εμφανί-
 ζεται το ίδιο σαν ιδιοκτησία της άλλης πλευράς, άρα όχι σαν υποκείμενο της 20
 ανταλλαγής. (Το γεγονός ότι στα πλαίσια του αστικού συστήματος παραγω-
 γής η δουλεία είναι δυνατή σε μεμονωμένα σημεία δεν έρχεται σ' αντίφαση
 με τα παραπάνω. Όμως η δουλεία είναι τότε δυνατή μονάχα επειδή δεν
 υπάρχει σε άλλα σημεία, και εμφανίζεται σαν ανωμαλία απέναντι στο ίδιο
 το αστικό σύστημα.)

Οι όροι που στα πλαίσιά τους εμφανίζεται αρχικά η σχέση, ή που εμφανί- 25
 ζονται σαν ιστορικές προϋποθέσεις της γένεσής της, παρουσιάζουν σε πρώ-
 τη ματιά διπλό χαρακτήρα – από τη μια μεριά, διάλυση κατώτερων μορφών
 της ζωντανής εργασίας – από την άλλη, διάλυση πιο ευτυχισμένων σχέσεών
 της.

Πρώτ' απ' όλα, πρώτη προϋπόθεση είναι η άρση της σχέσης της δουλείας 30
 ή δουλοπαροικίας. Το ζωντανό εργατικό δυναμικό ανήκει στον εαυτό του
 και διαθέτει με την ανταλλαγή την εκδήλωση της ενέργειάς του. Και οι δυο
 πλευρές αντιμετωπίζουν η μια την άλλη σαν πρόσωπα. *Τυπικά* η σχέση τους
 έχει την ισότητα και ελευθερία που χαρακτηρίζουν την ανταλλαγή γενικά.
 Το γεγονός ότι αυτή η μορφή αποτελεί *επίφαση*, και μάλιστα *απατηλή επί-* 35
φαση, εμφανίζεται, στο μέτρο που εξετάζει κανείς τη νομική σχέση, να θρί-
 σκεται έξω από την τελευταία. Αυτό που πουλάει ο ελεύθερος εργάτης είναι
 πάντα ένα καθορισμένο, ιδιαίτερο μέτρο εκδήλωσης της ενέργειάς του· πέρα
 από κάθε ξεχωριστή εκδήλωση βρίσκεται το εργατικό δυναμικό σαν ολότη-
 40
 τα. Πουλάει την ιδιαίτερη εκδήλωση της ενέργειάς του σ' έναν ιδιαίτερο
 καπιταλιστή και τον αντιμετωπίζει ανεξάρτητα σαν άτομο. Ξεκάθαρα, δεν
 είναι αυτή η σχέση του προς την ύπαρξη του κεφαλαίου σαν κεφαλαίου,
 προς την τάξη των καπιταλιστών. Ωστόσο, ως προς το ξεχωριστό, πραγμα-
 τικό πρόσωπο, του αφήνεται έτσι ευρύ πεδίο εκλογής, αυθαιρεσίας, και άρα
 τυπικής ελευθερίας. Στη σχέση δουλείας ανήκει στον *ατομικό, ξεχωριστό* 45
 ιδιοκτήτη, είναι δική του εργασιομηχανή. Σαν ολότητα ενεργειακής εκδήλω-
 σης, σαν εργατικό δυναμικό, είναι πράγμα που ανήκει σε άλλον· άρα δεν
 σχετίζεται σαν υποκείμενο προς την ιδιαίτερη εκδήλωση της ενέργειάς του,
 τη ζωντανή εργασιακή πράξη. Στη σχέση δουλοπαροικίας εμφανίζεται σαν
 συνθετικό στοιχείο της ίδιας της γαιοκτησίας, είναι παρακλούθημα της 50

γης, απαράλλαχτα σαν τα καματερά ζώα. Στη σχέση δουλείας ο εργάτης δεν είναι παρά ζωντανή εργασιομηχανή, που έχει άρα αξία για άλλους, ή καλύτερα, είναι αξία. Το ίδιο το εργατικό δυναμικό στην ολότητά του εμφανίζεται στον ελεύθερο εργάτη σαν ιδιοκτησία του, σαν ένα από τα συνθετικά του στοιχεία, που πάνω του αυτός επικρατεί σαν υποκείμενο και το συντηρεί εκποιώντας το. Αυτό να αναπτυχθεί παραπέρα αργότερα, στη μισθωτή εργασία.

Η ανταλλαγή αντικειμενοποιημένης εργασίας με ζωντανή εργασία δεν συγκροτεί ακόμα ούτε στη μια πλευρά το κεφάλαιο, ούτε στην άλλη τη μισθωτή εργασία. Ολόκληρη η τάξη των λεγόμενων *υπηρεσιών*, από τον λούστο μέχρι το βασιλιά, ανήκει σ' αυτή την κατηγορία. Το ίδιο και ο ελεύθερος μεροκαματιάρης, που τον θρίσκουμε σποραδικά παντού όπου διαλύεται είτε το ανατολικό κοινοτικό καθεστώς είτε η δυτική κοινότητα, που αποτελείται από ελεύθερους ιδιοκτήτες γης, σε ξεχωριστά στοιχεία – σαν συνέπεια της αύξησης του πληθυσμού, της απελευθέρωσης αιχμαλώτων πολέμου, τυχαίων γεγονότων που φτωχαίνουν το άτομο και το κάνουν να χάσει τους αντικειμενικούς όρους της αυτοσυντηρούμενης εργασίας του, σαν συνέπεια του καταμερισμού της εργασίας κλπ. Όταν ο *A* ανταλλάζει μια αξία ή χρήμα, αντικειμενοποιημένη δηλαδή εργασία, για να αποκτήσει από τον *B* μια υπηρεσία, δηλαδή ζωντανή εργασία, τότε αυτό μπορεί να ανήκει:

1) στη σχέση της απλής κυκλοφορίας. Πραγματικά, και οι δυο ανταλλάζουν μεταξύ τους αποκλειστικά αξίες χρήσης: ο ένας μέσα διαβίωσης, ο άλλος μια εργασία, μια υπηρεσία που ο άλλος θέλει να καταναλώσει, είτε άμεσα – παροχή προσωπικών υπηρεσιών – είτε δίνοντας στον άλλο το υλικό κλπ. όπου αυτός με τη δουλειά του, με αντικειμενοποίηση της εργασίας του, φτιάχνει για τον πρώτο μια αξία χρήσης, αξία χρήσης προορισμένη για την κατανάλωσή του. Για παράδειγμα, όταν ο αγρότης παίρνει στο σπίτι ένα πλανόδιο ράφτη – όπως υπήρχαν παλιότερα – και του δίνει το ύφασμα για να του φτιάξει ρούχα. Ή όταν πληρώνω ένα γιατρό για να μου μπάλωσει την υγεία μου. Αυτό που έχει σημασία σ' αυτές τις περιπτώσεις είναι η υπηρεσία που ο ένας παρέχει στον άλλο. Το *do ut facias* [δίνω για να κάνεις] εμφανίζεται εδώ ολότελα στο ίδιο επίπεδο με το *facio ut des* [κάνω για να δώσεις] ή το *do ut des* [δίνω για να δώσεις]. Ο άνθρωπος που του έδωσα το υλικό και μου φτιάχνει ένα ρούχο από ύφασμα μου δίνει μια αξία χρήσης. Αντί όμως να τη δίνει άμεσα με αντικειμενική μορφή, τη δίνει με τη μορφή δραστηριότητας. Του δίνω μια έτοιμη αξία χρήσης: μου ετοιμάζει μιαν άλλη. Η διαφορά ανάμεσα στη συντελεσμένη, αντικειμενοποιημένη, και τη ζωντανή εργασία εμφανίζεται εδώ σαν τυπική και μόνο διαφορά των διαφορετικών χρόνων της εργασίας, που τη μια φορά θρίσκεται στον παρακείμενο και την άλλη στον ενεστώτα. Πραγματικά, το αν ο *B* παράγει ο ίδιος τα μέσα για τη συντήρησή του ή αν τα παίρνει από τον *A*, κι αντί να παράγει άμεσα τα μέσα διαβίωσης παράγει αντί γι αυτά ένα ρούχο που το δίνει στον *A* και παίρνει σ' αντάλλαγμα τα μέσα διαβίωσης, αυτό εμφανίζεται πραγματικά σαν τυπική μόνο διαφορά, που διαμεσολαβείται από τον καταμερισμό της εργασίας και την ανταλλαγή. Και στις δυο περιπτώσεις, ο *B* μπορεί να βάλει στο χέρι την αξία χρήσης που κατέχει ο *A* μόνο δίνοντάς του σ' αντάλλαγμα ένα ισοδύναμο, που σε τελική ανάλυση αναλύεται πάντα στη δική του ζωντανή εργασία, όποια αντικειμενική μορφή κι αν παίρνει αυτή, είτε πριν συμφωνηθεί η ανταλλαγή είτε σαν συνέπεια της. Τώρα το ρούχο δεν περιέχει μόνο μια καθορισμένη εργασία που του δίνει μορφή – μια καθορισμέ 1

μορφή χρησιμότητας που η κίνηση της εργασίας μεταδίνει στο πανί – αλλά περιέχει και μια ορισμένη ποσότητα εργασίας – άρα όχι μόνο αξία χρήσης αλλά και αξία γενικά, αξία σαν τέτοια. Αυτή όμως η αξία δεν υπάρχει για τον *A*, μια και αυτός καταναλώνει το ρούχο και δεν είναι έμπορος ρούχων. Πήρε λοιπόν σ' αντάλλαγμα την εργασία όχι σαν αξιοδημιουργική εργασία 5

49] αλλά σαν δραστηριότητα που δημιουργεί ωφελιμότητα, αξία χρήσης. Στις προσωπικές υπηρεσίες αυτή η αξία χρήσης καταναλώνεται σαν τέτοια, χωρίς να περνά από τη μορφή της κίνησης σ' εκείνη του πράγματος. Όταν, όπως συμβαίνει συχνά στις απλές σχέσεις, αυτός που παρέχει υπηρεσίες δεν παίρνει χρήμα αλλά άμεσα αυτούσιες αξίες χρήσης, τότε εξαλείφεται ακόμα 10 και η επίφαση πως τάχα εδώ στη μια ή την άλλη πλευρά πρόκειται για αξίες σε αντιδιαστολή από τις αξίες χρήσης. Αλλά ακόμα και αν υποθέσουμε πως ο *A* πληρώνει χρήμα για τις υπηρεσίες, αυτό δεν είναι μετατροπή του χρήματος του σε κεφάλαιο αλλά, αντίθετα, τοποθέτηση του χρήματος σαν απλού μέσου κυκλοφορίας για να αποκτήσει ο *A* ένα αντικείμενο κατανάλω- 15 σης, μια καθορισμένη αξία χρήσης. Έτσι κι αυτή η πράξη δεν είναι πλουτοπαραγωγική αλλά, αντίθετα, πράξη που καταναλώνει πλούτο. Ο *A* δεν ενδιαφέρεται καθόλου για το ότι στο πανί αντικειμενοποιείται εργασία σαν τέτοια, ένας ορισμένος χρόνος εργασίας, άρα αξία: αυτό που τον ενδιαφέρει είναι ότι ικανοποιείται μια ορισμένη ανάγκη. Ο *A* δεν αξιοποιεί, αλλά απα- 20 ξιώνει το χρήμα του καθώς [το] μεταθέτει από τη μορφή της αξίας στη μορφή της αξίας χρήσης. Η εργασία εδώ δεν ανταλλάσσεται σαν αξία χρήσης με αξία, αλλά σαν ξεχωριστή κι η ίδια αξία χρήσης, σαν αξία για τη χρήση. Όσο συχνότερα ο *A* επαναλαμβάνει την ανταλλαγή, τόσο φτωχότερος γίνεται. Αυτή η ανταλλαγή δεν είναι για αυτόν πράξη πλουτισμού, πράξη αξιοδη- 25 μιουργίας, αλλά πράξη απαξίωσης διαθέσιμων αξιών που βρίσκονται στην κατοχή του. Το χρήμα που ο *A* ανταλλάζει εδώ με τη ζωντανή εργασία – υπηρεσίες σε είδος, ή υπηρεσίες αντικειμενοποιημένες σ' ένα πράγμα – δεν είναι κεφάλαιο αλλά εισόδημα, χρήμα σαν μέσο κυκλοφορίας, για να αποκτήσει αξία χρήσης: χρήμα όπου η μορφή της αξίας έχει τοποθετηθεί σαν 30 απλά φευγαλέα, όχι χρήμα που αγοράζοντας την εργασία θέλει να διατηρηθεί και να αξιοποιηθεί σαν τέτοιο. Η ανταλλαγή του χρήματος σαν εισοδήματος, σαν απλού μέσου κυκλοφορίας, με ζωντανή εργασία ποτέ δεν μπορεί να κάνει το χρήμα κεφάλαιο, και άρα την εργασία μισθωτή εργασία με την οικονομική έννοια. Δε χρειάζεται πολλή συζήτηση πως η κατανάλωση (δα- 35 πάνη) χρήματος δε σημαίνει παραγωγή χρήματος. Σε καταστάσεις όπου το μεγαλύτερο μέρος της υπερεργασίας εμφανίζεται σαν γεωργική εργασία, και άρα ο ιδιοκτήτης της γης εμφανίζεται σαν ιδιοκτήτης τόσο της υπερεργασίας όσο και του υπερπροϊόντος, το εισόδημα του γαιοκτήμονα είναι αυτό που αποτελεί το κονδύλι εργασίας για τους ελεύθερους εργάτες, για τους εργά- 40 τες της μεταποίησης (εδώ: χειροτεχνίας) σε αντιδιαστολή από τους εργάτες στη γεωργία. Η ανταλλαγή με τους πρώτους είναι μια μορφή κατανάλωσης του γαιοκτήμονα – που μοιράζει ένα άλλο μέρος του εισοδήματός του άμεσα, για προσωπικές υπηρεσίες – συχνά φαινομενικές μόνο υπηρεσίες – μ' ένα σωρό υποταχτικούς. Σε ασιατικές κοινωνίες, όπου ο μονάρχης εμφανί- 45 ζεται σαν ο αποκλειστικός κάτοχος του γεωργικού υπερπροϊόντος, δημιουργούνται ολόκληρες πόλεις – που στο βάθος δεν είναι παρά κινητά στρατόπεδα – από την ανταλλαγή του εισοδήματός του με τα *free hands* [ελεύθερα χέρια], όπως τους ονομάζει ο Στιούαρτ. Αυτή η σχέση, παρόλο που μπορεί να βρίσκεται σε αντίθεση με τη δουλεία και τη δουλοπαροικία – όχι όμως 50

αναγκαστικά, μια και την ξαναβρίσκουμε πάντα σε διάφορες μορφές συνολικής οργάνωσης της εργασίας – δεν περιέχει ίχνος μισθωτής εργασίας. Στο μέτρο που το *χρήμα* μεσολαβεί σ' αυτή την ανταλλαγή, ο προσδιορισμός της τιμής θα γίνεται σημαντικός και στις δυο πλευρές – για τον *A* όμως, μόνο στο βαθμό που δε θέλει να πληρώσει υπερβολικά ακριβά την *αξία χρήσης* της εργασίας, όχι γιατί ενδιαφέρεται για την *αξία* της. Το γεγονός ότι αυτή η τιμή, που στην αρχή είταν πιο πολύ συμβατική και παραδοσιακή, σιγά σιγά καθορίζεται οικονομικά – πρώτα από τη σχέση ζήτησης και προσφοράς, και τελικά από το κόστος παραγωγής των ίδιων των ανθρώπων που πουλούν τέτοιες ζωντανές υπηρεσίες – δεν αλλάζει τίποτα στην ουσία της σχέσης· γιατί όπως και πριν ο προσδιορισμός της τιμής παραμένει τυπικό μόνο συνθετικό στοιχείο για την ανταλλαγή απλά και μόνο αξιών χρήσης. Αυτόν όμως τον ίδιο τον προσδιορισμό τον προκαλούν άλλες σχέσεις: οι γενικοί νόμοι – που σαν να λειτουργούν πίσω από την πλάτη της ιδιαίτερης αυτής ανταλλακτικής πράξης – και ο αυτοκαθορισμός του κυρίαρχου τρόπου παραγωγής. Μια από τις πρώτες μορφές όπου εμφανίζεται αυτό το είδος μισθοδοσίας στις αρχαίες κοινωνίες είναι ο *στρατός*. Ο μισθός του κοινού στρατιώτη μειώνεται κι αυτός σ' ένα ελάχιστο όριο – καθορίζεται αποκλειστικά από το κόστος παραγωγής του τελευταίου. Αυτός όμως ανταλλάζει τις υπηρεσίες του όχι με *κεφάλαιο*, αλλά με το εισόδημα του κράτους.

Στην ίδια την αστική κοινωνία υπάγεται σ' αυτή την επικεφαλίδα, σ' αυτή την κατηγορία κάθε ανταλλαγή προσωπικών υπηρεσιών με εισόδημα – από την εργασία για προσωπική κατανάλωση, το μαγείρεμα, το ράψιμο, την κηπουρική κλπ. μέχρι και το σύνολο των μη-παραγωγικών τάξεων: δημόσιοι υπάλληλοι, γιατροί, δικηγόροι, σοφοί κλπ. Ολόκληρο το υπηρετικό προσωπικό κλπ. Όλοι αυτοί οι εργάτες, από τον τελευταίο ως τον ανώτερο, με τις υπηρεσίες τους προμηθεύονται – συχνά αναγκαστικά – ένα μερίδιο από το υπερπρόϊόν, από το *εισόδημα* του καπιταλιστή. Σε κανένα όμως δεν περνά απ' το μυαλό να σκεφτεί πως ο καπιταλιστής με την ανταλλαγή του εισοδήματός του για τέτοιες υπηρεσίες, δηλαδή με την ιδιωτική του κατανάλωση, τοποθετεί τον εαυτό του σαν κεφάλαιο. Αντίθετα, μ' αυτό τον τρόπο καταναλώνει τους καρπούς του κεφαλαίου του. Το γεγονός ότι το εισόδημα ανταλλάσσεται με τέτοια ζωντανή εργασία σε αναλογίες που καθορίζονται οι ίδιες από τους γενικούς νόμους της παραγωγής δεν αλλάζει σε τίποτα τη φύση της σχέσης.

Αντίθετα, όπως αναφέραμε ήδη στην ενότητα που πραγματεύεται το *χρήμα*, στην πραγματικότητα εδώ: *αξία* τοποθετεί αυτός που παρέχει τις υπηρεσίες· αυτός μετατρέπει μια *αξία* χρήσης – ένα ορισμένο είδος εργασίας, υπηρεσιών κλπ. – σε *αξία*, *χρήμα*. Γιαυτό στο μεσαίωνα ένα μέρος απ' αυτούς που προσανατολίζονται στην παραγωγή και συσσώρευση χρήματος προέρχεται όχι από την καταναλωτική αριστοκρατία της γης, αλλά, αντίθετα, από την πλευρά της ζωντανής εργασίας· συσσωρεύουν και γίνονται έτσι δυνάμει καπιταλιστές για μια επόμενη περίοδο. Από τον απελευθερωμένο δουλοπάροικο γεννιέται, κατά ένα μέρος, ο καπιταλιστής.

Όστε και το ζήτημα αν ο μισθωτός παίρνει μεροκάματο, αμοιβή, ή χορηγία – όπως και το αν εμφανίζεται σαν ανώτερος ή κατώτερος απ' αυτόν που πληρώνει τις υπηρεσίες – δεν εξαρτιέται από τη γενική σχέση αλλά από τη φυσική, ιδιαίτερη ποιότητα των υπηρεσιών. Με την προϋπόθεση πως το κεφάλαιο είναι κυρίαρχη δύναμη, όλες αυτές οι σχέσεις *χάνουν* βέβαια λίγο-πολύ τον *τιμητικό* τους *χαρακτήρα*. Αυτό όμως – αυτή η *απο-θεοποίηση* των

προσωπικών υπηρεσιών, όποιον ανώτερο χαρακτήρα κι αν τους είχε αποδόσει η παράδοση κλπ. – δεν έχει ακόμα θέση εδώ.

Δεν είναι λοιπόν απλά η ανταλλαγή *αντικειμενόποιημένης με ζωντανή εργασία* – που απ' αυτή τη σκοπιά εμφανίζονται σαν δυο διαφορετικοί προσδιορισμοί, αξίες χρήσης με διαφορετική μορφή, η μια σαν προσδιορισμός με αντικειμενική μορφή, η άλλη με υποκειμενική – αυτό που συγκροτεί το κεφάλαιο και άρα τη μισθωτή εργασία, αλλά η ανταλλαγή αντικειμενόποιημένης εργασίας σαν *αξίας*, αξίας κλεισμένης στον εαυτό της, με ζωντανή εργασία σαν *δική της* αξία χρήσης, σαν αξία χρήσης όχι για μια καθορισμένη, ιδιαίτερη χρήση ή κατανάλωση, αλλά σαν αξία χρήσης για την *αξία*. 10

50| Στην ανταλλαγή χρήματος με εργασία ή με υπηρεσίες για άμεση κατανάλωση γίνεται πάντα πραγματική ανταλλαγή· το ότι και στις δυο πλευρές ανταλλάσσονται *ποσά εργασίας* δεν ενδιαφέρει παρά μόνο *τυπικά*, για να μετρηθούν οι *ιδιαίτερες* μορφές ωφελιμότητας της εργασίας μεταξύ τους. Αφορά μόνο τη *μορφή* της ανταλλαγής· αλλά δεν αποτελεί το *περιεχόμενο* 15 της. Στην ανταλλαγή κεφαλαίου με εργασία η *αξία* δεν είναι μέτρο της ανταλλαγής ανάμεσα σε δυο αξίες χρήσης, αλλά αποτελεί το ίδιο το *περιεχόμενο της ανταλλαγής*.

2) Σε περιόδους διάλυσης *προ-αστικών* σχέσεων εμφανίζονται σποραδικά ελεύθεροι εργάτες, που οι υπηρεσίες τους αγοράζονται με σκοπό όχι την 20 κατανάλωση αλλά την *παραγωγή*· όμως, *πρώτο*, *ακόμα* κι όταν είναι σε μεγάλη κλίμακα, χρησιμοποιούνται αποκλειστικά για την παραγωγή *άμεσων* αξιών χρήσης, *όχι αξιών*· και *δεύτερο*, όταν πχ. ο αριστοκράτης προσθέτει στους δουλοπάροικούς του τον ελεύθερο εργάτη και ξαναπουλά ένα μέρος από το προϊόν του τελευταίου, κι έτσι ο ελεύθερος εργάτης τού δημιουργεί 25 *αξία*, τότε αυτή η ανταλλαγή γίνεται αποκλειστικά για το πλεόνασμα και με σκοπό μονάχα τον πλεονασμό, την *πολυτελή κατανάλωση*· ώστε δεν είναι στο βάθος παρά μεταμφιεσμένη αγορά ξένης εργασίας για άμεση κατανάλωση, αγορά εργασίας σαν αξίας χρήσης. Άλλωστε, εκεί όπου αυτοί οι ελεύθεροι εργάτες πληθαίνουν κι αυτή η σχέση δυναμώνει, εκεί ο παλιός τρόπος 30 παραγωγής – κοινότητα, πατριαρχία, φεουδαρχία κλπ. – βρίσκεται σε πορεία αποσύνθεσης, και ετοιμάζονται τα στοιχεία για την πραγματική μισθωτή εργασία. Αυτοί όμως οι ελεύθεροι υπηρέτες μπορεί και να εμφανίζονται, όπως πχ. στην Πολωνία κλπ., και πάλι να εξαφανίζονται χωρίς να αλλάζει ο τρόπος παραγωγής. 35

{[Μεταστροφή του νόμου της ιδιοποίησης. – Πραγματική αλλοτριότητα του εργάτη προς το προϊόν του. Καταμερισμός της εργασίας. Μηχανήματα κλπ.]}

{Για να εκφράσουμε τις αμοιβαίες σχέσεις κεφαλαίου και μισθωτής εργασίας σαν *σχέσεις ή νόμους ιδιοκτησίας*, δεν έχουμε παρά να εκφράσουμε τον 40 συσχετισμό των δυο πλευρών στην *αξιοποιητική διαδικασία* σαν *διαδικασία ιδιοποίησης*. Για παράδειγμα, το ότι η υπερεργασία τοποθετείται σαν υπεραξία του κεφαλαίου σημαίνει πως ο εργάτης δεν ιδιοποιείται το προϊόν της ίδιας του της εργασίας· ότι το προϊόν αυτό του εμφανίζεται σαν *ξένη ιδιοκτησία*· αντίστροφα, ότι η *ξένη εργασία* εμφανίζεται σαν ιδιοκτησία του 45

κεφαλαίου. Ο δεύτερος αυτός νόμος της αστικής ιδιοκτησίας, στον οποίο μεταστράφηκε ο πρώτος – και που με το κληρονομικό δίκαιο κλπ. αποκτά ύπαρξη ανεξάρτητη από την τυχαία παροδικότητα των ξεχωριστών καπιταλιστών – εμπεδώνεται σαν νόμος εξίσου όσο και ο πρώτος. Ο πρώτος είναι η ταυτότητα εργασίας και ιδιοκτησίας· ο δεύτερος, η εργασία σαν ιδιοκτησία που έχει αναιρεθεί, ή η ιδιοκτησία σαν άρνηση της αλλοτριότητας της ξένης εργασίας. Πραγματικά, στην παραγωγική διαδικασία του κεφαλαίου – όπως θα δούμε ακόμα καλύτερα στην παραπέρα ανάπτυξή της – η εργασία είναι μια ολότητα – ένα συνδυασμός εργασιών – που τα ξεχωριστά της συστατικά μέρη είναι ξένα μεταξύ τους, έτσι ώστε η συνολική εργασία σαν ολότητα δεν είναι το έργο του κάθε ξεχωριστού εργάτη· και αποτελεί άλλωστε το έργο των διάφορων εργατών μαζί μονάχα στο μέτρο που έχουν συνδυαστεί – όχι που σχετίζονται ο ένας προς τον άλλο σαν άνθρωποι που συνδυάζουν την εργασία τους. Στο συνδυασμό τους, η εργασία αυτή εμφανίζεται να υπηρετεί μια ξένη βούληση και νόηση, και να καθοδηγείται απ' αυτές – έχοντας την ψυχική της ενότητα έξω από τον εαυτό της – όπως ακριβώς και στην υλική της ενότητα εμφανίζεται υποταγμένη στην αντικειμενική ενότητα των μηχανημάτων, του πάγιου κεφαλαίου που σαν έμψυχο τέρας αντικειμενοποιεί την επιστημονική σκέψη και αποτελεί στην πράξη τον συνεκτικό δεσμό, καθόλου δεν σχετίζεται σαν εργαλείο προς τον ξεχωριστό εργάτη, αλλά αντίθετα ο τελευταίος υπάρχει σαν έμψυχο μεμονωμένο στίγμα, ζωντανό απομονωμένο εξάρτημά του. Έτσι η συνδυασμένη εργασία αποτελεί συνδυασμό *καθ'αυτή*, από δυο πλευρές: δεν είναι συνδυασμός σαν αμοιβαία σχέση των συνεργαζόμενων ατόμων· ούτε σαν επικράτησή τους είτε πάνω στην ιδιαίτερη ή μεμονωμένη λειτουργία τους, είτε πάνω στο εργαλείο της δουλειάς. Αν λοιπόν ο εργάτης σχετίζεται προς το προϊόν της εργασίας του σαν ξένο, εξίσου σχετίζεται και προς τη συνδυασμένη εργασία σαν ξένη – όπως και προς τη δική του εργασία σαν μια εκδήλωση ζωής που ανήκει βέβαια σ' αυτόν αλλά του είναι ξένη, καταναγκαστική· και που άρα ο 'Α. Σμιθ κλπ. θεωρεί σαν *θάρος*, *θυσία* κλπ. Η ίδια η εργασία, όπως και το προϊόν της, *αναιρεείται σαν εργασία του ξεχωριστού, μεμονωμένου εργάτη*. Η μεμονωμένη εργασία που αναιρέθηκε είναι τώρα στην πραγματικότητα η τεθειμένη συλλογική ή συνδυασμένη εργασία. Η τοποθετημένη μ' αυτό τον τρόπο *συλλογική ή συνδυασμένη εργασία* – τόσο σαν δραστηριότητα, όσο κι αφού περάσει στην ακίνητη μορφή του αντικειμένου – τοποθετείται όμως ταυτόχρονα άμεσα σαν κάτι άλλο από την πραγματικά υπαρκτή ξεχωριστή εργασία – τόσο σαν *ξένη αντικειμενικότητα* (ξένη ιδιοκτησία) όσο και σαν *ξένη υποκειμενικότητα* (του κεφαλαίου). Όστε το κεφάλαιο αντιπροσωπεύει τόσο την εργασία, όσο και το προϊόν της, σαν μεμονωμένη εργασία που αναιρέθηκε, και άρα σαν ιδιοκτησία του μεμονωμένου εργάτη. Αποτελεί άρα την ύπαρξη της κοινωνικής εργασίας – τον συνδυασμό της, σαν υποκείμενο και σαν αντικείμενο –, την ύπαρξη όμως αυτή σαν πάλι αυτοτελή απέναντι στα πραγματικά της συνθετικά στοιχεία – πάλι λοιπόν σαν *ιδιαίτερη ύπαρξη* δίπλα σ' αυτά. Άρα το κεφάλαιο εμφανίζεται από τη μεριά του σαν το υποκείμενο που επικρατεί, και σαν ιδιοκτήτης *ξένης εργασίας*· και η ίδια του η σχέση είναι εξίσου τέλεια αντιφατική όσο κι εκείνη της μισθωτής εργασίας. }

[Μορφές που προηγούνται από την καπιταλιστική παραγωγή. Σχετικά με τη διαδικασία που προηγείται από τον σχηματισμό της κεφαλαιακής σχέσης, ή από την αρχική συσσώρευση.]

Αν η ελεύθερη εργασία και η ανταλλαγή αυτής της ελεύθερης εργασίας με 5
 χρήμα για την αναπαραγωγή και αξιοποίηση του χρήματος – για να κατανα-
 λωθεί σαν αξία χρήσης από το χρήμα, όχι για την απόλαυση αλλά σαν αξία
 χρήσης για χρήμα – αποτελεί προϋπόθεση της μισθωτής εργασίας και έναν
 από τους ιστορικούς όρους του κεφαλαίου, τότε μια άλλη προϋπόθεση είναι
 ο αποχωρισμός της ελεύθερης εργασίας από τους αντικειμενικούς όρους της 10
 πραγματοποίησής της – από το μέσο και το υλικό της εργασίας. Πάνω απ’
 όλα, λοιπόν, απόσπαση του εργάτη από τη γη σαν το φυσικό του εργαστήρι
 – άρα διάλυση της μικρής ελεύθερης γαιοκτησίας, όπως και της συλλογικής
 γαιοκτησίας που βασίζεται στην κομμούνα της Ανατολής. Και στις δυο μορ-
 φές ο εργάτης σχετίζεται προς τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας του 15
 σαν δική του ιδιοκτησία· πρόκειται για τη φυσική ενότητα της εργασίας με
 τις εμπράγματα της προϋποθέσεις. Ώστε ο εργάτης έχει αντικειμενική
 ύπαρξη ανεξάρτητα από την εργασία. Το άτομο σχετίζεται προς τον εαυτό
 |51| του σαν ιδιοκτήτης, σαν κύριος των όρων της πραγματικότητάς του. Όμοια,
 σχετίζεται προς τους άλλους – ανάλογα με το αν η αφετηρία αυτής της 20
προϋπόθεσης έχει τοποθετηθεί στην κοινοτική οργάνωση, ή στις ξεχωριστές
 οικογένειες που συγκροτούν την κοινότητα – σαν συνιδιοκτήτες που ενσαρ-
 κώνουν εξίσου την κοινή ιδιοκτησία, είτε σαν ανεξάρτητους δίπλα του ιδιο-
 κτήτες, ανεξάρτητους ατομικούς ιδιοκτήτες – που δίπλα τους η κοινή ιδιο-
 κτησία, που πρώτα απορροφούσε τα πάντα και επικρατούσε στα πάντα, έχει 25
 η ίδια τοποθετηθεί σαν ιδιαίτερος *ager publicus* [δημόσια γη] στο πλευρό
 των πολυάριθμων ατομικών γαιοκτημόνων.

Και στις δυο μορφές τα άτομα σχετίζονται αμοιβαία όχι σαν εργάτες αλλά
 σαν ιδιοκτήτες – και σαν μέλη μιας κοινότητας, που ταυτόχρονα εργάζονται.
 Σκοπός αυτής της εργασίας δεν είναι η *δημιουργία αξίας* – παρόλο που 30
 μπορεί να πραγματοποιούν υπερεργασία για να αποκτούν με ανταλλαγή
ξένα, δηλαδή πλεονασματικά προϊόντα· σκοπός της είναι, αντίθετα, η συν-
 τήρηση του ατομικού ιδιοκτήτη και της οικογένειάς του, όπως και της κοινό-
 τητας συνολικά. Η τοποθέτηση του ατόμου σαν *εργάτη*, στην απογυμνωμένη
 κατάσταση του εργάτη, αποτελεί η ίδια *ιστορικό* προϊόν. 35

Στην πρώτη μορφή αυτής της γαιοκτησίας, σαν πρώτη προϋπόθεση εμφα-
 νίζεται πρώτα-πρώτα μια αυτόφυτη κοινότητα. Οικογένεια, και φυλή που
 προέρχεται από τη διεύρυνση της οικογένειας ή την επιγαμία ανάμεσα σε
 οικογένειες, ή με συνδυασμό φυλών. Μια και μπορούμε να υποθέσουμε πως
 η *ποιμενική ζωή*, γενικά η *περιπλάνηση*, είναι η πρώτη μορφή ύπαρξης, ότι 40
 η φυλή δεν αποκτά μόνιμη εγκατάσταση σ’ ένα καθορισμένο τόπο παρά
 βόσκει τα ζώα της όπου βρει – οι άνθρωποι δεν είναι από τη φύση τους
 καθιστικοί (παρεκτός ίσως σ’ ένα τόσο ξεχωριστά γόνιμο φυσικό περιγύρο
 που να κάθονται σ’ ένα δέντρο, όπως οι πίθηκοι· αλλιώς περιπλανιούνται,
 σαν τα άγρια ζώα) – έτσι η *κοινότητα της φυλής*, η φυσική κοινότητα, εμφα- 45
 νίζεται όχι σαν *αποτέλεσμα* αλλά σαν *προϋπόθεση της συλλογικής* (προσω-
 ρινής) *ιδιοποίησης και χρήσης του εδάφους*. Όταν τελικά εγκατασταθούν
 κάπου, τότε ο μεγαλύτερος ή μικρότερος βαθμός που θα τροποποιηθεί η

αρχική αυτή κοινότητα θα εξαρτηθεί από διάφορους εξωτερικούς, κλιματικούς, γεωγραφικούς, φυσικούς κλπ. όρους, όσο και από την ιδιαίτερή τους φυσική κλίση κλπ. – τον χαρακτήρα τους σαν φυλής. Η αυτόφυτη κοινότητα της φυλής, ή, αν θέλετε, η ορδή, είναι η πρώτη προϋπόθεση – η κοινότητα 5 αίματος, γλώσσας, ηθών κλπ. – για την *ιδιοποίηση των αντικειμενικών* όρων της ζωής των ανθρώπων, και για την αναπαραγωγική και αντικειμενοποιούμενη δραστηριότητά τους (δραστηριότητα σαν βοσκών, κυνηγών, γεωργών κλπ.). Η γη είναι το μεγάλο εργαστήρι, το οπλοστάσιο, που δίνει τόσο το μέσο όσο και το υλικό της εργασίας, όπως και την έδρα, τη *βάση* της κοινότητας. Σχετίζονται προς τη γη, απλοϊκά, σαν *ιδιοκτησία της κοινότητας*, της 10 κοινότητας που παράγει και αναπαράγει τον εαυτό της μέσα από τη ζωντανή εργασία. Κάθε άτομο συμπεριφέρεται σαν *ιδιοκτήτης* ή *κάτοχος* μόνον σαν όργανο, σαν μέλος αυτής της κοινότητας. Η πραγματική *ιδιοποίηση* με τη διαδικασία της εργασίας γίνεται κάτω απ' αυτές τις *προϋποθέσεις*, που 15 δεν είναι οι ίδιες *προϊόν* της εργασίας παρά εμφανίζονται σαν φυσικές ή *θεικές* της προϋποθέσεις. Η μορφή αυτή, βασισμένη στην ίδια θεμελιακή σχέση, μπορεί η ίδια να πραγματοποιείται με πολύ διαφορετικούς τρόπους. Για παράδειγμα, καθόλου δεν την αντιστρατεύεται το ότι, όπως γίνεται στις περισσότερες *ασιατικές* θεμελιακές μορφές, η *περικτική ενότητα* που δρι- 20 σκεται πάνω απ' όλες αυτές τις μικρές κοινότητες εμφανίζεται σαν *άνωτερος ιδιοκτήτης*, ή σαν ο *μοναδικός ιδιοκτήτης*, άρα οι πραγματικές κοινότητες μόνο σαν *κληρονομικοί κάτοχοι*. Μια και πραγματικός ιδιοκτήτης και πραγματική προϋπόθεση της συλλογικής ιδιοκτησίας είναι η *ενότητα*, η τελευταία μπορεί να εμφανίζεται η ίδια σαν κάτι *ξεχωριστό* και ανώτερο από τις πο- 25 λυάριθμες πραγματικές *ξεχωριστές* κοινότητες· τότε το άτομο στην πραγματικότητα δεν έχει ιδιοκτησία, μ' άλλα λόγια η ιδιοκτησία – δηλαδή η σχέση του ατόμου προς τους *φυσικούς* όρους της εργασίας και αναπαραγωγής σαν όρους που του ανήκουν, σαν το αντικειμενικό, υπαρκτό ήδη σαν ανόργανη φύση σώμα της υποκειμενικότητάς του – εμφανίζεται να διαμεσολαβείται 30 για το άτομο από την παραχώρηση της συνολικής ενότητας – υλοποιημένης στη μορφή του δεσπότη σαν του πατέρα των πολλών κοινοτήτων – στο άτομο με τη μεσολάβηση της *ξεχωριστής* κοινότητας. Το υπερπροϊόν – που άλλωστε καθορίζεται νομικά σαν συνέπεια της πραγματικής ιδιοποίησης με εργασία – ανήκει έτσι αυτόματα στην υπέρτατη αυτή ενότητα. Στο κέντρο 35 λοιπόν του ανατολικού δεσποτισμού και της έλλειψης ιδιοκτησίας που αυτός φαίνεται νομικά να εμπεριέχει, υπάρχει στην πραγματικότητα σαν βάση αυτή η ιδιοκτησία της φυλής ή της κοινότητας, δημιουργημένη τις πιο πολλές φορές μ' ένα συνδυασμό μεταποίησης και γεωργίας στο εσωτερικό της μικρής κοινότητας, που γίνεται έτσι ολότελα αυτοσυντήρητη και κλείνει μέσα 40 της όλους τους όρους αναπαραγωγής και παραγωγής πλεονάσματος. Ένα μέρος από την υπερεργασία της ανήκει στην ανώτερη συλλογικότητα, που υπάρχει τελικά σαν *πρόσωπο*· κι αυτή η υπερεργασία εκδηλώνεται τόσο στον φόρο υποτέλειας κλπ. όσο και σε κοινά έργα για τη δόξα της ενότητας – κατά ένα μέρος του πραγματικού δεσπότη, κατά ένα άλλο της φανταστικής 45 φυλετικής υπόστασης, του θεού. Στο μέτρο τώρα που υλοποιείται πραγματικά στην εργασία, το είδος αυτό κοινοτικής ιδιοκτησίας μπορεί να εμφανιστεί είτε με τη μορφή όπου οι μικρές κοινότητες φυτοζωούν ανεξάρτητα η μια δίπλα στην άλλη, και στην καθεμιά τους το άτομο δουλεύει ανεξάρτητα με την οικογένειά του πάνω στον κλήρο που του δόθηκε· (μια ορισμένη εργασία 50 από τη μια μεριά για το *συλλογικό απόθεμα*, ας πούμε σαν *ασφάλιση*, κι από

την άλλη για να καλύψει τα έξοδα της κοινότητας σαν τέτοιας, άρα για πόλεμο, θρησκευτική λατρεία κλπ.· εδώ βρίσκουμε για πρώτη φορά, στην πιο αρχαγήνη του έννοια, το *dominium* [κυριότητα] των αρχόντων, πχ. στις σλάβικες κοινότητες, τις ρουμάνικες κλπ. Εδώ βρίσκεται το πέρασμα στην αγγαρεία κλπ.)· είτε η ενότητα μπορεί να επεκτείνεται και σε συλλογικότητα της ίδιας της εργασίας, που μπορεί να είναι κανονικό σύστημα, όπως στο Μεξικό, ιδιαίτερα στο Περού, ανάμεσα στους αρχαίους Κέλτες, σε μερικές ινδικές φυλές. Η συλλογικότητα μπορεί ακόμα να εμφανίζεται στο εσωτερικό της φυλετικής οντότητας πιο πολύ με τρόπο που η ενότητα να αντιπροσωπεύεται από την κεφαλή της γεναρχικής οικογένειας, ή σαν αμοιβαία σχέση των οικογενειαρχών. Ανάλογα, τότε, περισσότερο δεσποτική ή δημοκρατική μορφή αυτής της κοινότητας. Οι συλλογικοί όροι της πραγματικής ιδιοποίησης με μέσο την εργασία, τα υδραυλικά έργα, που έχουν μεγάλη σημασία στους ασιατικούς λαούς, τα μέσα επικοινωνίας κλπ. εμφανίζονται τότε σαν έργο της ανώτερης ενότητας – της δεσποτικής κυβέρνησης που αιωρείται πάνω από τις μικρές κοινότητες. Πραγματικές πόλεις σχηματίζονται εδώ, δίπλα σ' αυτά τα χωριά, μόνο στα σημεία που είναι ιδιαίτερα ευνοϊκά για εξωτερικό εμπόριο· ή εκεί που ο αρχηγός του κράτους και οι σατράπες του ανταλλάζουν το εισόδημά τους (το υπερπροϊόν) με εργασία, το ξεοδεύουν σαν κονδύλι εργασίας.

- [52] Η δεύτερη μορφή – κι αυτή, όπως και η πρώτη, έχει εμφανίσει ουσιαστικές τροποποιήσεις, τοπικές, ιστορικές κλπ. –, προϋπόθεση μιας πιο κινητικής, ιστορικής ζωής [, των] περιπτώσεων και τροποποιήσεων των αρχικών φυλών, έχει κι αυτή σαν πρώτη προϋπόθεση την *κοινότητα*· όχι όμως, όπως στην πρώτη περίπτωση, σαν ουσία όπου τα άτομα είναι απλά συμβεβηκότα ή καθαρά αυτόφυτα συστατικά της μέρη – δεν προϋποθέτει σαν βάση την ύπαιθρο, αλλά την πόλη σαν δημιουργημένη ήδη έδρα (κέντρο) των επαρχιωτών. (Γαιοκτημόνων.) Ο αγρός εμφανίζεται σαν επικράτεια της πόλης· όχι το χωριό σαν απλό παρακολούθημα της υπαίθρου. Η γη καθαυτή – όσα εμπόδια κι αν εμφανίζει στην καλλιέργειά της, την πραγματική της ιδιοποίηση – δεν εμποδίζει καθόλου να σχετίζεται κανείς μ' αυτήν σαν την ανόργανη φύση του ζωντανού ατόμου, το εργαστήρι του, το μέσο εργασίας, αντικείμενο εργασίας και μέσο διαβίωσης του υποκειμένου. Οι δυσκολίες που συναντά η κοινότητα μπορούν να προέρχονται μόνο από άλλες κοινότητες, που είτε έχουν καταλάβει το έδαφος είτε διαταράζουν την κατοχή της κοινότητας. Ο πόλεμος είναι άρα το μεγάλο συνολικό καθήκον, η μεγάλη συλλογική εργασία που απαιτείται είτε για την κατάληψη των αντικειμενικών όρων της ζωντανής ύπαρξης, είτε για την διατήρηση και διαιώνιση της κατοχής τους. Γιαυτό η κοινότητα που αποτελείται από οικογένειες οργανώνεται πρώτα-πρώτα πολεμικά – σαν πολεμική και στρατιωτική οργάνωση· κι αυτό είναι ένας από τους όρους για να υπάρξει σαν ιδιοκτήτρια. Η συγκέντρωση των κατοικιών στην πόλη αποτελεί τη βάση αυτής της πολεμικής οργάνωσης. Το φυλετικό σύστημα καθαυτό οδηγεί σε ανώτερα και κατώτερα γένη – διαφορά που αναπτύσσεται ακόμα περισσότερο με την επιμειξία με υπόδουλες φυλές κλπ. Η κοινοτική ιδιοκτησία – σαν κρατική ιδιοκτησία, *ager publicus* [δημόσια γη] – έχει εδώ χωριστεί από την ιδιοκτησία των ιδιωτών. Η ιδιοκτησία του ατόμου δεν αποτελεί εδώ, όπως στην πρώτη περίπτωση, η ίδια άμεσα κοινοτική ιδιοκτησία, άρα λοιπόν δεν αποτελεί και ιδιοκτησία του ατόμου χωριστά από την κοινότητα· αντίθετα, το άτομο είναι απλώς κάτοχος. Όσο λιγότερο η ιδιοκτησία του ατόμου χρειάζεται στην πράξη κοινή 50

εργασία για ν' αξιοποιηθεί – όπως πχ. τα υδραυλικά έργα στην Ανατολή – όσο περισσότερο η ιστορική κίνηση, η περιπλάνηση διαλύει τον καθαρά αυτοφυή χαρακτήρα της φυλής· ακόμα, όσο περισσότερο η φυλή απομακρύνεται από την αρχική της έδρα και καταλαμβάνει ξένο έδαφος, άρα συναντά 5 ριζικά νέους όρους εργασίας και η ενεργητικότητα του ατόμου αναπτύσσεται περισσότερο – ενώ ο κοινός του χαρακτήρας με τα άλλα άτομα εμφανίζεται, και μάλιστα αναγκαστικά, πιο πολύ σαν αρνητική ενότητα προς τα έξω –, τόσο περισσότερο υπάρχουν οι συνθήκες ώστε το άτομο να γίνει *ατομικός ιδιοκτήτης* γης – ξεχωριστού κομματιού, που η ιδιαίτερή του καλλιέργεια 10 ανήκει σ' αυτόν και την οικογένειά του. Η κοινότητα – σαν κράτος – είναι από τη μια μεριά η αμοιβαία σχέση αυτών των ελεύθερων και ίσων ατομικών ιδιοκτητών, ο σύνδεσμός τους προς τα έξω, και ταυτόχρονα η εξασφάλισή τους. Η κοινοτική οργάνωση βασίζεται εδώ στο ότι τα μέλη της αποτελούνται από εργαζόμενους ιδιοκτήτες γης, μικροκαλλιεργητές, εξίσου όπως και η 15 αυτοτέλεια των τελευταίων διατηρείται χάρη στην αμοιβαία τους σχέση σαν μελών της κοινότητας, την εξασφάλιση του *ager publicus* [δημόσιας γης] για τις συλλογικές ανάγκες και τη συλλογική αίγλη κλπ. Προϋπόθεση για την ιδιοποίηση του εδάφους μένει εδώ η ιδιότητα του μέλους της κοινότητας· αλλά σαν μέλος της κοινότητας το άτομο είναι ατομικός ιδιοκτήτης. Η σχέση 20 του προς την ατομική του ιδιοκτησία είναι σχέση προς το έδαφος, ταυτόχρονα όμως και προς το είναι του σαν μέλους της κοινότητας· και η συντήρησή του σαν τέτοιου είναι και συντήρηση της κοινότητας, όπως και αντίστροφα κλπ. Γιατί η κοινότητα, παρόλο που εδώ είναι ήδη *ιστορικό προϊόν*, όχι μόνο στην πράξη αλλά και συνειδητοποιημένο σαν τέτοιο, άρα έχει *γεννηθεί*, αποτελεί εδώ προϋπόθεση της *ιδιοκτησίας* πάνω στη γη – δηλαδή της 25 σχέσης του εργαζόμενου υποκειμένου προς τις φυσικές προϋποθέσεις της εργασίας σαν δικές του – δικές του όμως με μέσο το Είναι του σαν μέλους του κράτους, με μέσο το Είναι του κράτους – άρα με μια *προϋπόθεση* που θεωρείται θείκη κλπ. Συγκέντρωση στην πόλη με την ύπαιθρο σαν περιφέρεια· μικρή καλλιέργεια που δουλεύει για την άμεση κατανάλωση· μεταποίηση σαν οικιακό πάρεργο των γυναικών και θυγατέρων (κλώση και ύφανση) ή ανεξαρτητοποιημένη μόνο σε μεμονωμένους κλάδους (*fabri* [τεχνίτες] κλπ.). Η διατήρηση αυτής της κοινοτικής οργάνωσης έχει σαν προϋπόθεση τη διατήρηση της ισότητας ανάμεσα στους ελεύθερους αυτοσυντήρητους 30 αγρότες της, και την προσωπική εργασία σαν τον όρο για τη διαρκή ύπαρξη της ιδιοκτησίας τους. Σχετίζονται προς τους φυσικούς όρους της εργασίας σαν ιδιοκτήτες· οι όροι όμως αυτοί πρέπει και να τοποθετούνται αδιάκοπα, με προσωπική εργασία, πραγματικά σαν όροι και αντικειμενικά στοιχεία της προσωπικότητας του ατόμου, της προσωπικής του εργασίας. Από την άλλη 40 μεριά, η κατεύθυνση αυτής της μικρής πολεμικής κοινότητας τείνει να ξεπεράσει αυτούς τους φραγμούς κλπ. (Ρώμη, Ελλάδα, Εβραίοι κλπ.). «Όταν οι οίωνοί», γράφει ο Νήμπορ, «δεδαίωσαν τον Νουμά πως οι θεοί είχαν εγκρίνει την εκλογή του, η πρώτη φροντίδα του θεοσεβούμενου βασιλιά δεν ήταν για τη θρησκευτική λατρεία αλλά για τους ανθρώπους. Μοίρασε τα 45 εδάφη που είχε κερδίσει στον πόλεμο και είχε παραδόσει για κατοχή ο Ρωμύλος: ίδρυσε τη λατρεία του *Terminus* [ορίου θεού]. Όλοι οι αρχαίοι νομοθέτες, και πάνω απ' όλους ο Μωυσής, στήριξαν την επιτυχία των εντολών τους για αρετή, δικαιοσύνη και χρηστά ήθη στην ιδιοκτησία της γης, ή τουλάχιστο στην εξασφαλισμένη κληρονομική γαιοκατοχή για τον μεγαλύτερο 50 δυνατό αριθμό πολιτών.» (τ. I, 245, 2η έκδοση. *Ρωμ[αϊκή] Ιστ[ορία]*.) Το

άτομο τοποθετείται σε τέτοιες συνθήκες βιοπορισμού ώστε κάνει σκοπό του όχι την απόκτηση πλούτου αλλά την αυτοσυντήρηση, τη δική του αναπαραγωγή σαν μέλους της κοινότητας· την αναπαραγωγή του εαυτού του σαν ιδιοκτήτη του κοματιού γης και, μ' αυτή την ιδιότητα, σαν μέλους της κομμούνας. Η διατήρηση της κομμούνας σημαίνει αναπαραγωγή όλων της των 5 μελών της σαν αυτοσυντήρητων αγροτών, που ο πρόσθετος χρόνος τους ανήκει ακριβώς στην κομμούνα, στην εργασία του πολέμου κλπ. Η ιδιοκτησία πάνω στην προσωπική εργασία διαμεσολαβείται από την ιδιοκτησία πάνω στον όρο της εργασίας – το κτήμα γης, εγγυημένο με τη σειρά του από την ύπαρξη της κοινότητας, κι αυτή πάλι από την υπερεργασία με τη μορφή 10 της στρατιωτικής υπηρεσίας κλπ. των μελών της κοινότητας. Το μέλος της κοινότητας δεν αναπαράγεται με τη συνεργασία στην πλουτοπαραγωγική εργασία, αλλά με τη συνεργασία στη δουλειά για τα συλλογικά συμφέροντα (φανταστικά και πραγματικά) για τη διατήρηση του συνδέσμου εξωτερικά και εσωτερικά. Η ιδιοκτησία είναι *quiritarium* [κβιριτική], ρωμαϊκή, ο ατο- 15 μικός ιδιοκτήτης γης είναι ιδιοκτήτης μονάχα σαν Ρωμαίος· αλλά σαν Ρωμαίος είναι και ατομικός ιδιοκτήτης γης.

- [53] Μια τρίτη μορφή ιδιοκτησίας των εργαζόμενων ατόμων, αυτοσυντήρητων μελών της κοινότητας, πάνω στους φυσικούς όρους της εργασίας τους είναι η *γερμανική*. Εδώ το κοινοτικό μέλος σαν τέτοιο δεν είναι, όπως στη *χαρ- 20 κτηριστικά ανατολική μορφή*, συγκάτοχος της συλλογικής ιδιοκτησίας (εκεί που η ιδιοκτησία υπάρχει *αποκλειστικά* σαν κοινοτική ιδιοκτησία, το κάθε ατομικό μέλος σαν τέτοιο δεν είναι παρά *κάτοχος* – κληρονομικός ή όχι – ενός ξεχωριστού κοματιού· γιατί κάθε κλάσμα της ιδιοκτησίας δεν ανήκει σε κανένα μέλος για τον εαυτό του, παρά μόνο σαν άμεσο μέλος της κοινότη- 25 τας· άρα σε άμεση ενότητα μ' αυτήν, όχι σε διάκριση απ' αυτήν. Όστε το άτομο αυτό δεν είναι παρά κάτοχος. Υπάρχει *συλλογική* μόνο ιδιοκτησία, και μόνο *ιδιωτική κατοχή*. Ο τρόπος αυτής της κατοχής σε σχέση με τη συλλογική ιδιοκτησία μπορεί να δέχεται πολύ διαφορετικές ιστορικές, τοπικές κλπ. τροποποιήσεις, ανάλογα με το αν η εργασία γίνεται η ίδια μεμονωμένα 30 από τον ιδιώτη κάτοχο ή καθορίζεται η ίδια πάλι από την κοινότητα, ή από την ενότητα που αιωρείται πάνω από την ξεχωριστή κοινότητα· ούτε είναι, όπως στη ρωμαϊκή, ελληνική μορφή (μ' ένα λόγο, στην κλασική αρχαία μορφή) – εδώ το έδαφος έχει καταληφθεί από την κοινότητα, είναι έδαφος ρωμαϊκό· ένα μέρος μένει στην κοινότητα σαν τέτοια σ' αντιδιαστολή προς τα 35 κοινοτικά μέλη, *ager publicus* [δημόσια γη] στις διάφορες μορφές του· το υπόλοιπο διαμοιράζεται, και κάθε κομάτι γης είναι ρωμαϊκό επειδή είναι ατομική ιδιοκτησία, επικράτεια ενός Ρωμαίου, το δικό του μερίδιο από το εργαστήριο· αλλά κι αυτός είναι Ρωμαίος μόνο στο βαθμό που κατέχει το κυριαρχικό αυτό δικαίωμα πάνω σ' ένα μέρος της ρωμαϊκής γης. {«Στην 40 αρχαιότητα υπήρχε μικρή εκτίμηση για τα επιτηδεύματα των πόλεων και το εμπόριο, μεγάλη όμως για τη γεωργία· τον μεσαίωνα η κρίση αντιστράφηκε.»} {«Το δικαίωμα στη *χρήση* της κοινής γης με *κατοχή* ανήκε αρχικά στους πατριίκιους, που παραχωρούσαν ύστερα γη στους πελάτες τους· η *μεταβίβαση ιδιοκτησίας* πάνω στη δημόσια γη ήταν δικαίωμα αποκλειστικά 45 των πληθείων· όλες οι εκχωρήσεις γίνονταν υπέρ των πληθείων, σαν αντιστάθμισμα για μερίδιο πάνω στην κοινή γη. Εξαιρώντας την περιοχή κάτω από τα τείχη της πόλης, η *ιδιοκτησία της γης, με την κυριολεκτική έννοια*, ήταν στην αρχή αποκλειστικά στα χέρια των πληθείων» (μεταγενέστερα απομοιωμένων αγροτικών κοινοτήτων).} {«Θεμελιακός χαρακτήρας των 50

ρωμαίων πληθείων σαν συνόλου γεωργών, όπως τον προσδιορίζει η κβιριτική τους ιδιοκτησία. Οι αρχαίοι εκτιμούσαν τη γεωργία ομόφωνα σαν την *καθαυτό ασχολία* του ελεύθερου άνδρα, σχολείο του στρατιώτη. [...] Αυτός [ο γεωργός] διατηρεί τον αρχαίο κορμό του έθνους· που μεταβάλλεται στις

5 πόλεις, όπου έρχονται να εγκατασταθούν ξένοι έμποροι και επιτηδευματίες, όπως και οι ντόπιοι πηγαίνουν εκεί που τους προσελκύει το κέρδος. Παντού όπου υπάρχει δουλεία ο απελεύθερος προσπαθεί να συντηρηθεί με τέτοιες απασχολήσεις, και στη συνέχεια συχνά πλουτίζει μ' αυτές: έτσι, τα επιτηδεύματα αυτά βρίσκονταν και στην αρχαιότητα τις πιο πολλές φορές στα

10 χέρια απελεύθερων και άρα θεωρούνταν ανάρμοστα για τον πολίτη: γιατί και η άποψη πως είναι αμφίβολης σκοπιμότητας η αναγνώριση πλήρων πολιτικών δικαιωμάτων στους χειροτέχνες (κατά κανόνα, στην αρχαιότερη περίοδο οι Έλληνες τους απόκλειαν). [...] οὐδενί ἐξῆν Ῥωμαίων οὔτε κάπηλον οὔτε χειροτέχνην βίον ἔχειν. [Σε κανένα Ρωμαίο δεν επιτρεπόταν να ζει

15 από το εμπόριο ή τη χειροτεχνία.] [...] Στους αρχαίους ήταν ολότελα άγνωστη η ιδέα ενός συντεχνιακού καθεστώτος με τη δική του αξιοπρέπεια, όπως στην ιστορία των μεσαιωνικών πόλεων· ακόμα κι εδώ, [...] το πολεμικό πνεύμα υποχωρούσε με την επικράτηση των συντεχνιών πάνω στα γένη, ώσπου έσβησε ολότελα· και μαζί του, το κύρος των πόλεων στο εξωτερικό

20 και η ελευθερία τους.»} «Οι φυλές στα αρχαία κράτη συγκροτούνταν με δυο τρόπους, είτε κατά γένη είτε κατά τόπους. [...] Οι γενεαλογικές φυλές προηγούνται χρονικά από τις τοπικές φυλές, και σχεδόν παντού εκτοπίζονται από τις τελευταίες. Η πιο ακραία και αυστηρή τους μορφή είναι η οργάνωση σε κάστες, χωρισμένες η μια από την άλλη, χωρίς αμοιβαίο δικαίωμα

25 επιγαμίας, ολότελα διαφορετικές ως προς την κοινωνική θέση· καθεμιά μ' ένα αποκλειστικό, αναλλοίωτο επάγγελμα. [...] Οι τοπικές φυλές αντιστοιχούσαν αρχικά σε μια διαίρεση της περιοχής σε περιφέρειες και χωριά· έτσι, τον καιρό που εφαρμόστηκε αυτή η διαίρεση στην Αττική του Κλεισθένη όποιος κατοικούσε σ' ένα χωριό καταγραφόταν σαν δημότης του, στη φυλή

30 της περιοχής όπου ανήκε το χωριό. Τώρα, κατά κανόνα οι απόγονοί του παρέμειναν, ανεξάρτητα από την κατοικία τους, στην ίδια φυλή και τον ίδιο δήμο· κι έτσι αυτή η διαίρεση αποκτούσε μιαν επίφαση προγονικής καταγωγής.» Για το ότι τα ρωμαϊκά γένη δεν αποτελούνταν από συγγενείς αίματος: ο Κικέρων προσθέτει στο κοινό όνομα την καταγωγή από ελεύθερους. Κοινά

35 *sacra* [ιεροτελεστίες] για τα μέλη του ρωμαϊκού γένους, αργότερα έπαψαν (ήδη την εποχή του Κικέρωνα). Περισσότερο απ' όλα διατηρήθηκε η κληρονομική διαδοχή μελών του ίδιου γένους που πέθαιναν χωρίς άμεσους συγγενείς και διαθήκη. Υποχρέωση, στην αρχαιότατη περίοδο, των γεννητών να βοηθούν όποιον από το γένος τους βρίσκονταν σε ανέχεια και έπρεπε να

40 επωμιστεί ασυνήθιστα μεγάλα δάρη. (Αρχικά στους Γερμανούς παντού, περισσότερο διατηρήθηκε ανάμεσα στους κάτοικους του Ντίτμαρσεν.) Τα ρωμαϊκά γένη είναι σωματεία. «Στον αρχαίο κόσμο δεν υπήρχε καθολικότερος θεσμός από τα γένη. [...] Έτσι, στους Κέλτες οι ευγενείς Κάμπελ και οι υποτελείς τους αποτελούσαν ένα *clan* [πατριά].»} Αφού ο πατριμικός εκπρο-

45 σωπεί την κοινότητα σε ανώτερο βαθμό, είναι *possessor* [κάτοχος] του *ager publicus* [δημόσιας γης] και τον χρησιμοποιεί διαμέσου των πελατών του κλπ. (και σιγά-σιγά τον ιδιοποιείται). Η γερμανική κοινότητα δεν συγκεντρώνεται στην πόλη· μια τέτοια συγκέντρωση – στην πόλη σαν κέντρο της αγροτικής ζωής, κατοικία των εργατών γης όπως και κέντρο διεξαγωγής των

50 πολεμικών επιχειρήσεων – δίνει ήδη στην κοινότητα σαν τέτοια μια εξωτερι-

κή ύπαρξη, ξεχωριστή από την ύπαρξη του ατόμου. Η ιστορία της κλασικής αρχαιότητας είναι ιστορία πόλεων, που βασίζονται όμως στην ιδιοκτησία της γης και τη γεωργία· η ασιατική ιστορία είναι ένα είδος αδιάφορης ενότητας πόλης και υπαίθρου· (οι πραγματικά μεγάλες πόλεις πρέπει να θεωρηθούν εδώ απλά σαν καταλύματα ηγεμόνων, σαν επικύημα πάνω στην καθαυτό οικονομική δομή)· ο μεσαιώνας (γερμανική εποχή) έχει αφετηρία την ύπαιθρο σαν έδρα της ιστορίας, που εξελίσσεται στη συνέχεια μέσα από την αντίθεση πόλης και υπαίθρου· η σύγχρονη [ιστορία] είναι αστικοποίηση της υπαίθρου, όχι – όπως στην αρχαιότητα – υπαιθροποίηση της πόλης.

[V-1] Με τη συνένωση στα πλαίσια της πόλης, η κοινότητα σαν τέτοια έχει μια 10 οικονομική ύπαρξη· η απλή *εμπειρική ύπαρξη* της πόλης σαν τέτοιας διαφέρει από ένα απλό πλήθος ανεξάρτητων σπιτιών. Εδώ το όλο δεν αποτελείται από τα μέρη του. Είναι ένα είδος αυτοτελούς οργανισμού. Στους Γερμανούς, όπου οι ξεχωριστοί οικογενειάρχες είναι εγκαταστημένοι σε δάση, και τους χωρίζουν μεγάλες αποστάσεις, η κοινότητα υπάρχει – ήδη από *εξωτερι-* 15 *κή* άποψη – αποκλειστικά με την κάθε φορά συνάθροιση των κοινοτικών μελών, παρόλο που η ενότητά τους βρίσκεται *καθουτή* στην καταγωγή, τη γλώσσα, το κοινό παρελθόν και ιστορία κλπ. Η *κοινότητα* εμφανίζεται λοιπόν σαν *συνένωση*, όχι σαν *σύνδεσμος*· σαν ένωση που οι γαιοκτήτες αποτελούν τα αυτοτελή της υποκειμένα, όχι σαν ενότητα. Άρα η κοινότητα δεν 20 υπάρχει στην πραγματικότητα σαν *κράτος*, *κρατική οντότητα* όπως στην αρχαιότητα, γιατί δεν υπάρχει σαν *πόλη*. Για να παρουσιάσει η κοινότητα πραγματική ύπαρξη πρέπει οι ελεύθεροι γαιοκτήμονες να κάνουν *συνέλευση*· ενώ στη Ρώμη, για παράδειγμα, η κοινότητα *υπάρχει*, έξω απ' αυτές τις συνέλεύσεις, στην παρουσία *της ίδιας της πόλης* και των προϊσταμένων της 25 υπαλλήλων κλπ. Και στους Γερμανούς εμφανίζεται βέβαια ο *ager publicus*, η κοινοτική ή παλλαϊκή γη, σε αντιδιαστολή προς την ιδιοκτησία του ατόμου. Είναι κυνηγότοπος, βοσκότοπος, τόπος ξύλευσης κλπ. – το τμήμα της γης που δεν μπορεί να διαμοιραστεί, αν πρόκειται να χρησιμεύσει σαν μέσο παραγωγής μ' αυτή την καθορισμένη μορφή. Ωστόσο αυτός ο *ager publicus* δεν 30 εμφανίζεται, όπως πχ. ανάμεσα στους Ρωμαίους, σαν η ιδιαίτερη οικονομική ύπαρξη του κράτους δίπλα στους ατομικούς ιδιοκτήτες, έτσι ώστε αυτοί να είναι πραγματικά *αποκλειστικοί* ιδιοκτήτες σαν τέτοιοι, στο βαθμό που έχουν *αποκλειστεί*, στερηθεί τη χρήση του *ager publicus* – όπως οι πληβείοι. Στους Γερμανούς, αντίθετα, ο *ager publicus* εμφανίζεται μόνο σαν συμπλή- 35 ρωμα της ατομικής ιδιοκτησίας, και προβάλλει σαν ιδιοκτησία μονάχα στο βαθμό που τον υπερασπίζονται, σαν κοινό κτήμα μιας φυλής, ενάντια σε εχθρικές φυλές. Η ιδιοκτησία του ατόμου δεν εμφανίζεται διαμεσολαβημένη από την κοινότητα· αντίθετα, η ύπαρξη της κοινότητας και της κοινοτικής ιδιοκτησίας εμφανίζεται σαν διαμεσολαβημένη, δηλαδή σαν αμοιβαία σχέση 40 των αυτοτελών υποκειμένων. Στο βάθος το οικονομικό σύνολο βρίσκεται μέσα σε κάθε ατομικό νοικοκυριό, που αποτελεί από μόνο του αυτοτελές κέντρο της παραγωγής (η μεταποίηση καθαρά σαν οικιακό πάρεργο των γυναικών κλπ.) Στον αρχαίο κόσμο το οικονομικό σύνολο είναι η πόλη μαζί με την περιφέρειά της· στον γερμανικό κόσμο είναι η ατομική κατοικία, που 45 κι η ίδια εμφανίζεται απλά σαν ένα σημείο πάνω στη γη που της ανήκει, και δεν είναι συγκέντρωση πολλών ιδιοκτητών αλλά οικογένεια σαν αυτοτελής ενότητα. Στην ασιατική μορφή (τουλάχιστο την κυρίαρχη) δεν υπάρχει ατομική ιδιοκτησία παρά μόνο ατομική κατοχή· ο πραγματικός ιδιοκτήτης, με την κυριολεκτική έννοια, είναι η κοινότητα – ώστε ιδιοκτησία υπάρχει μόνο 50

σαν *συλλογική ιδιοκτησία* πάνω στη γη. Στην αρχαιότητα (οι Ρωμαίοι είναι το πιο κλασικό παράδειγμα, το πράγμα στην πιο καθαρή και έντονη μορφή) η κρατική και η ιδιωτική γαιοκτησία εμφανίζονται σαν αντιθετικές μορφές, έτσι ώστε η δεύτερη να διαμεσολαβείται από την πρώτη, ή η πρώτη να υπάρχει η ίδια μ' αυτή τη διπλή μορφή. Γιαυτό ο ιδιωτικός γαιοκτήτης είναι ταυτόχρονα πολίτης της πόλης. Από οικονομική άποψη, η ιδιότητα του πολίτη αναλύεται στην απλή μορφή ότι ο χωρικός είναι κάτοικος μιας πόλης. Στη γερμανική μορφή ο χωρικός δεν είναι πολίτης, δεν είναι δηλαδή κάτοικος πόλης· αντίθετα, βάση είναι η απομονωμένη, αυτοτελής οικογενειακή κατοικία, που την εξασφαλίζει ο σύνδεσμος με άλλες τέτοιες οικογενειακές κατοικίες της ίδιας φυλής και η ευκαιριακή τους συγκέντρωση – για πόλεμο, λατρεία, διαίτησις κλπ. – με σκοπό την τέτοια αμοιβαία ασφάλεια. Η ατομική γαιοκτησία δεν εμφανίζεται εδώ σαν αντιθετική μορφή της κοινοτικής, ούτε σαν διαμεσολαβημένη από την τελευταία, παρά το αντίθετο: Η κοινότητα υπάρχει μόνο μέσα στην αμοιβαία σχέση αυτών των ατομικών γαιοκτητών σαν τέτοιων. Η κοινοτική ιδιοκτησία σαν τέτοια εμφανίζεται μόνο σαν συλλογικό παρακολούθημα των ατομικών φυλετικών εγκαταστάσεων και εδαφικών κτήσεων. Η κοινότητα δεν είναι η ουσία που πάνω της το άτομο εμφανίζεται σαν απλό συμβεβημένος· ούτε είναι το γενικό που αποτελεί σαν τέτοιο μια *υπαρκτή ενότητα*, τόσο σαν παράσταση όσο και στην ύπαρξη της πόλης και των αναγκών της πόλης σ' αντιδιαστολή προς τις ανάγκες του ατόμου, ή στο έδαφος της πόλης σαν την ιδιαίτερη εμπειρική της ύπαρξη σ' αντιδιαστολή προς την ιδιαίτερη οικονομική ύπαρξη του κοινοτικού μέλους· αντίθετα, από τη μια μεριά η κοινότητα καθαυτή, σαν το κοινό στοιχείο γλώσσας, αίματος κλπ., είναι προϋπόθεση για τον ατομικό ιδιοκτήτη· από την άλλη όμως μεριά, σαν εμπειρική ύπαρξη υπάρχει μόνο στην *πραγματική συνέλευση* των ιδιοκτητών για συλλογικούς σκοπούς – και στο βαθμό που έχει ιδιαίτερη οικονομική ύπαρξη, σαν κοινόχρηστος κληρονομήσιος, δασκότοπος κλπ., χρησιμοποιείται μ' αυτό τον τρόπο από τον κάθε ατομικό ιδιοκτήτη σαν τέτοιο, όχι σαν αντιπρόσωπο (όπως στη Ρώμη) του κράτους· είναι πραγματικά κοινή ιδιοκτησία των ατομικών ιδιοκτητών, όχι του συνδέσμου αυτών των ιδιοκτητών σαν σύνδεσμο που στην ίδια την πόλη έχει ύπαρξη χωριστή απ' αυτούς σαν άτομα.

Να ποιο είναι εδώ το ουσιαστικό ζήτημα: Σε όλες αυτές τις μορφές, όπου η ιδιοκτησία της γης και η γεωργία αποτελούν τη βάση της οικονομικής τάξης πραγμάτων, και όπου άρα οικονομικός σκοπός είναι η παραγωγή αξιών χρήσης, η *αναπαραγωγή του ατόμου* στις καθορισμένες σχέσεις προς την κοινότητά του, που στα πλαίσιά τους το άτομο αποτελεί τη βάση της κοινότητας, είναι δοσμένη: 1) υπάρχει ιδιοποίηση – όχι με μέσο την εργασία αλλά σαν προϋπόθεση της εργασίας – του φυσικού όρου της εργασίας, της γης σαν του αρχέγονου εργαλείου δουλειάς, εργαστηρίου, όπως και δεξαμενής των πρώτων υλών. Το άτομο σχετίζεται προς τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας απλά σαν δικούς του· σχετίζεται προς αυτούς σαν την ανόργανη φύση της υποκειμενικότητάς του, όπου η υποκειμενικότητα αυτή πραγματοποιεί τον εαυτό της· ο κυριότερος αντικειμενικός όρος της εργασίας δεν εμφανίζεται ο ίδιος σαν *προϊόν* της εργασίας αλλά προϋπάρχει σαν *φύση*· από τη μια πλευρά το ζωντανό άτομο, από την άλλη η γη σαν ο [2] αντικειμενικός όρος της αναπαραγωγής του· 2) αυτή όμως η *σχέση* προς το έδαφος, τη γη, σαν την ιδιοκτησία του εργαζόμενου ατόμου – που άρα εξαρχής δεν εμφανίζεται σαν απλά εργαζόμενο άτομο, σ' αυτή την αφαίρεση,

αλλά στην ιδιοκτησία της γης έχει έναν *αντικειμενικό τρόπο ύπαρξης*, που είναι *προϋπόθεση* της δραστηριότητάς του και δεν εμφανίζεται σαν απλό αποτέλεσμα της, και που αποτελεί προϋπόθεση της δραστηριότητάς του το ίδιο όπως και το δέρμα ή τα αισθητήριά του όργανα, που βέβαια τα αναπαράγει ο ίδιος και τα αναπτύσσει κλπ. μέσα στη βιοτική διαδικασία αλλά κι αυτή η αναπαραγωγική διαδικασία από τη μεριά της τα προϋποθέτει – διαμεσολαβείται αμέσως από την αυτόφυτη, ιστορικά περισσότερο ή λιγότερο εξελιγμένη, και τροποποιημένη ύπαρξη του ατόμου σαν *μέλους μιας κοινότητας* – την αυτόφυτη ύπαρξή του σαν μέλους μιας *φυλής* κλπ. Ένα απομονωμένο άτομο δε θα μπορούσε να έχει ιδιοκτησία πάνω στο έδαφος, όπως δε θα μπορούσε και να μιλά. Θα μπορούσε βέβαια να ζει από το έδαφος σαν υλική ουσία, όπως κάνουν τα ζώα. Η σχέση προς τη γη σαν ιδιοκτησία διαμεσολαβείται πάντα από την κατάληψη εδάφους, ειρηνική ή βίαιη, από τη φυλή, την κοινότητα με κάποια περισσότερο ή λιγότερο αυτόφυτη, ή ήδη ιστορικά πιο εξελιγμένη μορφή. Το άτομο δεν μπορεί εδώ ποτέ να εμφανιστεί σαν απομονωμένο σημείο, όπως εμφανίζεται ο απλός ελεύθερος εργάτης. Αν οι αντικειμενικοί όροι της εργασίας του έχουν προϋποτεθεί σαν δικό του, τότε και το ίδιο το άτομο έχει προϋποτεθεί υποκειμενικά σαν μέλος μιας κοινότητας που διαμεσολαβεί τη σχέση του προς το έδαφος. Η σχέση του προς τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας διαμεσολαβείται από την ύπαρξή του σαν μέλους της κοινότητας· από την άλλη μεριά, η πραγματική ύπαρξη της κοινότητας καθορίζεται από τη συγκεκριμένη μορφή της ιδιοκτησίας του ατόμου πάνω στους αντικειμενικούς όρους της εργασίας. Το αν η ιδιοκτησία αυτή, που διαμεσολαβείται από την ύπαρξη στα πλαίσια της κοινότητας, εμφανίζεται σαν *συλλογική ιδιοκτησία*, όπου το άτομο είναι απλώς κάτοχος και δεν υπάρχει ατομική ιδιοκτησία στο έδαφος – ή αν η ιδιοκτησία εμφανίζεται με τη διπλή μορφή της κρατικής και ατομικής ιδιοκτησίας παράλληλα, με τρόπο όμως που η τελευταία να εμφανίζεται σαν τοποθετημένη από την πρώτη, ώστε μόνο ο πολίτης να είναι, και να είναι υποχρεωτικά, ατομικός ιδιοκτήτης, από την άλλη όμως μεριά η ιδιοκτησία του σαν πολίτη να έχει ταυτόχρονα μια ξεχωριστή ύπαρξη – ή το αν, τέλος, η κοινοτική ιδιοκτησία εμφανίζεται μόνο σαν συμπλήρωμα της ατομικής ιδιοκτησίας, που όμως εμφανίζεται σαν βάση, ενώ η κοινότητα δεν υπάρχει καν για-τον-εαυτό-της παρά μόνο στη *συνέλευση* των κοινοτικών μελών και τη συνένωσή τους για κοινούς σκοπούς – οι διάφορες αυτές μορφές της σχέσης των μελών της κοινότητας ή της φυλής προς το έδαφος της φυλής, τη γη όπου η φυλή έχει εγκατασταθεί – εξαρτιούνται κατά ένα μέρος από τις φυσικές κλίσεις της φυλής, κατά ένα άλλο από τους οικονομικούς όρους κάτω από τους οποίους η φυλή σχετίζεται τώρα πραγματικά σαν ιδιοκτήτης προς το έδαφος, δηλαδή ιδιοποιείται με εργασία τους καρπούς του· κι αυτό θα εξαρτιέται πάλι από το κλίμα, τη φυσική σύσταση του εδάφους, τον φυσικά-καθορισμένο τρόπο εκμετάλλευσής του, τη σχέση προς εχθρικές ή γειτονικές φυλές, και τις αλλαγές που φέρνουν οι μετακινήσεις, οι ιστορικές εμπειρίες κλπ. Για να εξακολουθεί η κοινότητα να υπάρχει σαν τέτοια με τον παλιό τρόπο, πρέπει τα μέλη της να αναπαράγονται κάτω από τους αντικειμενικούς όρους που προϋποτέθηκαν. Η ίδια η παραγωγή, η άνοδος του πληθυσμού (ανήκει κι αυτή στην παραγωγή) υποχρεωτικά αίρει σιγά-σιγά αυτούς τους όρους· τους καταστρέφει αντί να τους αναπαράγει κλπ. κι έτσι η κοινοτική οργάνωση χάνεται μαζί με τις σχέσεις ιδιοκτησίας που τη στηρίζαν. Η ασιατική μορφή παρουσιάζει, αναγκαστικά, τη μεγαλύτερη αν-

τοχή και διάρκεια. Αυτό εμπεριέχεται στην προϋπόθεσή της: ότι το άτομο δεν αποκτά αυτοτέλεια απέναντι στην κοινότητα· ότι υπάρχει αυτο-συντηρούμενος κύκλος παραγωγής, ενότητα γεωργίας και χειροτεχνίας κλπ. Όταν το άτομο αλλάζει τη σχέση του προς την κοινότητα, αλλάζει έτσι και την κοινότητα και επιδρά καταστροφικά πάνω σ' αυτή· όπως και πάνω στην οικονομική της προϋπόθεση· από την άλλη μεριά, η μεταβολή αυτής της οικονομικής προϋπόθεσης (που προκαλείται από την ίδια της τη διαλεκτική· εξαθλίωση κλπ. Ιδιαίτερα η επίδραση των πολέμων και των κατακτήσεων, που στη Ρώμη, για παράδειγμα, ανήκει με την πιο ουσιαστική έννοια στους οικονομικούς όρους της ίδιας της κοινότητας) αίρει τον πραγματικό δεσμό όπου βασίζεται η κοινότητα. Σε όλες αυτές τις μορφές, η *αναπαραγωγή προϋποτεθειμένων* – λίγο ως πολύ αυτόφυτων, ή και ιστορικά διαμορφωμένων, που έγιναν όμως παραδοσιακές – σχέσεων του ατόμου προς την κοινότητά του, και μια *καθορισμένη, προκαθορισμένη* για το άτομο *αντικειμενική* ύπαρξη, τόσο στη σχέση προς τους όρους της εργασίας όσο και προς τους συνεργάτες του, τα μέλη της φυλής του κλπ. – αποτελεί τη βάση της εξέλιξης· άρα η εξέλιξη αυτή είναι *εξαρχής περιορισμένη*, αντιπροσωπεύει όμως την παρακμή και το χαμό μόλις ο φραγμός της αρθεί. Αυτό έγινε στη Ρώμη με την ανάπτυξη της δουλείας, τη συγκέντρωση της γαιοκτησίας, την ανταλλαγή, το χρηματικό σύστημα, τις κατακτήσεις κλπ.· παρόλο που όλα αυτά τα στοιχεία ως ένα ορισμένο σημείο φαίνονται να συμβιδάζονται με τη βάση και είτε απλά με αθώο τρόπο να την επεκτείνουν, είτε να ξεφυτρώνουν απ' αυτήν σαν απλές καταχρήσεις. Εδώ μπορεί να υπάρξουν μεγάλες εξελίξεις μέσα σ' ένα καθορισμένο κύκλο. Τα άτομα μπορεί να εμφανίζονται μεγαλύτερα. Ελεύθερη όμως και πλήρης ανάπτυξη του ατόμου ή της κοινωνίας είναι εδώ αδιανόητη, γιατί βρίσκεται σε αντίφαση με την αρχική σχέση.

Ποτέ δεν βρίσκουμε στους αρχαίους μια έρευνα για το ποια μορφή γαιοκτησίας κλπ. είναι η πιο παραγωγική, δημιουργεί τον περισσότερο πλούτο. Ο πλούτος δεν εμφανίζεται σαν σκοπός της παραγωγής· παρόλο που ο Κάτων μπορεί θαυμάσια να ερευνά ποιος τρόπος αγροκαλλιέργειας είναι ο πιο προσοδοφόρος, ή και ο Βρούτος να δανείζει το χρήμα του με τα πλεονεκτήματα επιτόκια. Η έρευνα είναι πάντα, ποιο είδος ιδιοκτησίας δημιουργεί τους καλύτερους πολίτες. Ο πλούτος εμφανίζεται σαν αυτοσκοπός μόνο στους λίγους εμπορικούς λαούς – μονοπωλητές του διαμετακομιστικού εμπορίου – που ζούσαν στους πόρους του αρχαίου κόσμου, όπως οι Εβραίοι στη μεσαιωνική κοινωνία. Τώρα, ο πλούτος από τη μια μεριά είναι πράγμα, υλοποιείται σε πράγματα, υλικά προϊόντα, που απέναντί τους ο άνθρωπος προβάλλει σαν υποκείμενο· από την άλλη μεριά, σαν αξία, ο πλούτος είναι απλό δικαίωμα προσταγής πάνω σε ξένη εργασία, με σκοπό όχι την κυριαρχία αλλά την ιδιωτική απόλαυση κλπ. Σε όλες του τις μορφές, ο πλούτος εμφανίζεται με υλικό τρόπο – είτε σαν πράγμα, είτε σαν σχέση διαμεσολαβημένη από το πράγμα, που υπάρχει σαν εξωτερικό και τυχαίο απέναντι στο άτομο. Έτσι η αρχαία αντίληψη, όπου ο άνθρωπος – μ' όποιον και νάναι στενό εθνικό, θρησκευτικό, πολιτικό προσδιορισμό – εμφανίζεται σαν σκοπός της παραγωγής, φαίνεται ιδιαίτερα ευγενική σε σύγκριση με τον σύγχρονο κόσμο, όπου η παραγωγή εμφανίζεται σαν σκοπός του ανθρώπου και ο πλούτος σαν σκοπός της παραγωγής. Στην πραγματικότητα όμως, όταν αφαιρεθεί η στενή αστική μορφή, τι άλλο είναι ο πλούτος από τη δημιουργημένη μέσα στην καθολική ανταλλαγή καθολικότητα αναγκών, ικανοτήτων, απολαύσεων, παραγωγικών δυνάμεων κλπ. των ατόμων; Τι άλλο από την

πλήρη ανάπτυξη της ανθρώπινης κυριαρχίας πάνω στις φυσικές δυνάμεις, τόσο εκείνες της λεγόμενης φύσης όσο και της ίδιας της ανθρώπινης φύσης; Τι άλλο από την απόλυτη ανάδειξη των δημιουργικών κλίσεων του ανθρώπου, χωρίς προϋπόθεση άλλη από την προηγούμενη ιστορική εξέλιξη, που κάνει αυτοσκοπό αυτή τη συνολικότητα της ανάπτυξης, της ανάπτυξης δηλαδή όλων των ανθρώπινων δυνάμεων σαν τέτοιων, χωρίς προκαθορισμένο μέτρο; όπου ο άνθρωπος δεν αναπαράγεται με κάποιο συγκεκριμένο του καθορισμό αλλά στην ολότητά του; όπου ο άνθρωπος δε ζητά να μείνει κάτι το έτοιμο αλλά βρίσκεται στην απόλυτη κίνηση του γίνεσθαι; Στην αστική οικονομία – και την αντίστοιχη της περίοδο της παραγωγής – η πλήρης αυτή ανάδειξη του ανθρώπινου εσωτερικού κόσμου εμφανίζεται σαν πλήρης απογύμνωση· η καθολική αυτή αντικειμενοποίηση σαν ολοκληρωτική αποξένωση, και το γκρέμισμα όλων των καθορισμένων, περιορισμένων, μονόπλευρων σκοπών σαν θυσία του αυτοσκοπού για χάρη ενός σκοπού ολότελα εξωτερικού. Γιαυτό, από τη μια μεριά ο παιδικός κόσμος της αρχαιότητας εμφανίζεται σαν ανώτερος. Από την άλλη μεριά, είναι ανώτερος παντού όπου κανείς αναζητά σφιχτοδεμένο σχήμα και μορφή, και δοσμένη οριοθέτηση. Είναι ικανοποίηση πάνω σε μια στενή βάση· ενώ το σύγχρονο δεν ικανοποιεί – ή, εκεί που εμφανίζεται ικανοποιημένο με τον εαυτό του, είναι *χυδαίο*.

Αυτό που ο κ. Προυντόν ονομάζει *εξω-οικονομική* προέλευση της ιδιοκτησίας – εννοεί ακριβώς την ιδιοκτησία της γης – είναι η *προ-αστική* σχέση του υποκειμένου προς τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας, και πρώτα-πρώτα τους *φυσικούς* αντικειμενικούς όρους της εργασίας – γιατί, όπως το εργαζόμενο υποκείμενο εμφανίστηκε σαν φυσικό υποκείμενο, φυσική ύπαρξη, έτσι και ο πρώτος αντικειμενικός όρος της εργασίας του εμφανίστηκε σαν φύση, γη, το ανόργανό του σώμα· το ίδιο το άτομο δεν αποτελεί μόνο το οργανικό σώμα αλλά και την ανόργανη αυτή φύση σαν υποκείμενο. Ο όρος αυτός δεν είναι προϊόν του ατόμου, αλλά προϋπάρχει· υπάρχει σαν φυσική παρουσία, σαν προϋπόθεση του ατόμου που βρίσκεται έξω απ' αυτό. Πριν προχωρήσουμε σ' αυτή την ανάλυση, κάτι ακόμα: ο άξιος Προυντόν όχι μόνο θα μπορούσε, αλλά και θα όφειλε να κατηγορήσει εξίσου το *κεφάλαιο* και τη *μισθωτή εργασία* – σαν μορφές ιδιοκτησίας – για *εξω-οικονομική* προέλευση. Γιατί το ότι ο εργάτης βρίσκει μπροστά του τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας σαν χωρισμένους απ' αυτόν, σαν *κεφάλαιο*, και το ότι ο κεφαλαιοκράτης βρίσκει μπροστά του τον *εργάτη* χωρίς ιδιοκτησία, σαν αφηρημένο εργάτη, η ανταλλαγή που συντελείται ανάμεσα στην αξία και τη ζωντανή εργασία, προϋποθέτει μια *ιστορική διαδικασία* – όσο κι αν το κεφάλαιο και η μισθωτή εργασία αναπαράγουν τα ίδια αυτή τη σχέση και την επεξεργάζονται, στην αντικειμενική της έκταση όπως και σε βάθος – ιστορική διαδικασία που αποτελεί, όπως είδαμε, την ιστορία της γένεσης του κεφαλαίου και της μισθωτής εργασίας. Μ' άλλα λόγια: η *εξω-οικονομική* γένεση της ιδιοκτησίας δε σημαίνει παρά την *ιστορική γένεση* της αστικής οικονομίας, των μορφών παραγωγής που οι κατηγορίες της πολιτικής οικονομίας εκφράζουν θεωρητικά ή ιδεατά. Ότι όμως η *προ-αστική* ιστορία, και κάθε της φάση, έχει και την *οικονομία* της όπως και *οικονομική βάση* της κίνησής της, αυτό στο βάθος δεν είναι παρά η απλή ταυτολογία πως η ζωή των ανθρώπων βασιζόταν πάντα στην παραγωγή, στην *κοινωνική* με τον ένα ή τον άλλο τρόπο παραγωγή, που τις σχέσεις της ονομάζουμε ακριβώς *οικονομικές* σχέσεις.

Οι αργέγονοι όροι της παραγωγής (ή, πράγμα που είναι το ίδιο, η αναπα-

ραγωγή, με τη φυσική διαδικασία ανάμεσα στα δυο φύλα, ενός ολοένα μεγαλύτερου αριθμού ανθρώπων· γιατί η αναπαραγωγή αυτή, αν από τη μια μεριά εμφανίζεται σαν ιδιοποίηση των αντικειμένων από τα υποκείμενα, εμφανίζεται από την άλλη εξίσου σαν διαμόρφωση, καθυπόταξη των αντικειμένων σ' έναν υποκειμενικό σκοπό· μετατροπή τους σε αποτελέσματα και δοχεία της υποκειμενικής δραστηριότητας) δεν μπορούν αρχικά να έχουν οι ίδιοι παραχθεί – να είναι αποτελέσματα της παραγωγής. Αυτό που χρειάζεται |4| είναι εξήγηση ή αποτελεί αποτέλεσμα μιας ιστορικής διαδικασίας δεν είναι η ενότητα των ζωντανών και ενεργών ανθρώπων με τους φυσικούς, ανόργανους όρους εναλλαγής της ύλης τους με τη φύση, και άρα η ιδιοποίηση της φύσης από τους ανθρώπους, αλλά ο *χωρισμός* των ανόργανων αυτών όρων της ανθρώπινης ύπαρξης απ' αυτή την ενεργό ύπαρξη· χωρισμός που ολοκληρώνεται για πρώτη φορά στη σχέση μισθωτής εργασίας και κεφαλαίου. Στη σχέση δουλείας και δουλοπαροικίας ο χωρισμός αυτός δεν υπάρχει· αντίθετα, ένα μέρος της κοινωνίας μεταχειρίζεται το ίδιο το υπόλοιπο μέρος σαν *ανόργανο και φυσικό* όρο της δικής του αναπαραγωγής. Ο δούλος δεν βρίσκεται σε καμιά απολύτως σχέση προς τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας του· αντίθετα, η ίδια η *εργασία*, με τη μορφή τόσο του δούλου όσο και του δουλοπάροικου, τοποθετείται σαν *ανόργανος όρος* της παραγωγής μαζί με τα άλλα φυσικά όντα, δίπλα στα ζώα ή σαν προσάρτημα της γης. Μ' άλλα λόγια: οι αρχέγονοι όροι της παραγωγής εμφανίζονται σαν φυσικές προϋποθέσεις, *φυσικοί όροι ύπαρξης του παραγωγού*· όπως ακριβώς και το ζωντανό του σώμα, όσο κι αν το αναπαράγει και το αναπτύσσει, αρχικά δεν δημιουργήθηκε απ' τον ίδιο, εμφανίζεται σαν η *προϋπόθεση* του εαυτού του· η ίδια του η (σωματική) ύπαρξη είναι μια φυσική προϋπόθεση που δεν δημιουργήθηκε απ' αυτόν. Οι *φυσικοί* αυτοί *όροι ύπαρξης*, που ο παραγωγός σχετίζεται μ' αυτούς σαν δικό του, ανόργανο σώμα, είναι οι ίδιοι δυο ειδών: 1) υποκειμενικής και 2) αντικειμενικής φύσης. Βρίσκει τον εαυτό του σαν μέλος μιας οικογένειας, ενός γένους, μιας φυλής κλπ. –, που ύστερα με την ανάμιξη και αντίθεση με άλλες παίρνουν ιστορικά διάφορη μορφή· και σαν τέτοιο μέλος σχετίζεται προς μια καθορισμένη φύση (ας πούμε εδώ ακόμα τη γη, το έδαφος) σαν ανόργανη εμπειρική ύπαρξη του εαυτού του, σαν όρο της παραγωγής και αναπαραγωγής του. Σαν φυσικό μέλος της κοινότητας, συμμετέχει στη συλλογική ιδιοκτησία και έχει στην κατοχή του ένα ιδιαίτερο μέρος της· όπως ακριβώς και σαν γεννημένος Ρωμαίος πολίτης έχει ιδεατή (τουλάχιστο) απαίτηση πάνω στον *ager publicus* [δημόσια γη] και πραγματική απαίτηση πάνω σε τόσα *jugera* [πλέθρα] γης κλπ. Η *ιδιοκτησία* του, δηλαδή η σχέση προς τις φυσικές προϋποθέσεις της παραγωγής του σαν προϋποθέσεις που του ανήκουν, σαν *τις δικές του*, διαμεσολαβείται από το ότι ο ίδιος είναι φυσικό μέλος μιας κοινότητας. (Η αφηρημένη έννοια μιας κοινότητας όπου τα μέλη δεν έχουν τίποτα το κοινό εκτός από τη γλώσσα, και καλά-καλά ούτε κι αυτήν, είναι ολοφάνερα προϊόν πολύ μεταγενέστερων ιστορικών καταστάσεων.) Ως προς το άτομο είναι ξεκάθαρο, για παράδειγμα, πως αυτό σχετίζεται προς τη γλώσσα σαν *δική του* μονάχα σαν φυσικό μέλος μιας ανθρώπινης κοινότητας. Γλώσσα σαν προϊόν ενός ατόμου είναι αδιανόητη. Το ίδιο όμως και [η] ιδιοκτησία.

Η ίδια η γλώσσα αποτελεί εξίσου το προϊόν μιας κοινότητας, όπως κι από άλλη σκοπιά αποτελεί την ίδια την παρουσία της κοινότητας, την παρουσία που μιλά μόνη της για την ύπαρξή της. (Η συλλογική παραγωγή και η κοινή ιδιοκτησία, όπως εμφανίζεται πχ. στο Περού, είναι ολοφάνερα *παράγωγη*

μορφή· την καθιέρωσαν και τη μετάδωσαν κατακτήτριες φυλές που γνώριζαν οι ίδιες στην πατρίδα τους την κοινή ιδιοκτησία και συλλογική παραγωγή στην αρχαία, απλούστερη μορφή, όπως παρουσιάζεται στην Ινδία και ανάμεσα στους Σλάβους. Όμοια, η μορφή που βρίσκουμε πχ. ανάμεσα στους Κέλτες στην Ουαλία φαίνεται να τους έχει μεταδοθεί, φαίνεται *παράγωγη* 5 μορφή που επιβλήθηκε από κατακτητές στις υποδεέστερες, κατακτημένες φυλές. Η ολοκλήρωση και συστηματική επεξεργασία αυτών των συστημάτων από ένα *ανώτατο κέντρο* δείχνει ότι είναι μεταγενέστερα. Ακριβώς όπως η φεουδαρχία που μεταδόθηκε στην Αγγλία είχε πιο ολοκληρωμένη μορφή από την αυτόχθονη της Γαλλίας.} {Στις νομαδικές φυλές βοσκών – και όλοι 10 οι βουκολικοί λαοί είναι στην αρχή νομαδικοί – η γη, όπως και οι άλλοι φυσικοί όροι, εμφανίζεται με στοιχειακή απεραντοσύνη, όπως πχ. στις στέπες και τα υψίπεδα της Ασίας. Πάνω της βοσκούν κλπ., την καταναλώνουν τα κοπάδια, που απ' αυτά ζουν πάλι οι βουκολικοί λαοί. Σχετίζονται προς τη γη σαν ιδιοκτησία τους, παρόλο που ποτέ δεν σταθεροποιούν αυτή την 15 ιδιοκτησία. Έτσι και οι κυνηγότοποι των άγριων ινδιάνικων φυλών στην Αμερική· η φυλή θεωρεί μια ορισμένη περιοχή σαν κυνηγότοπό της και την υπερασπίζεται με τη βία απέναντι σε άλλες φυλές, ή προσπαθεί να διώξει άλλες φυλές από τους κυνηγότοπους που κατέχουν. Στις νομαδικές βουκολικές φυλές η κοινότητα μένει στην πραγματικότητα πάντα ενωμένη, ταξιδιω- 20 τική συντροφιά, καραβάνι, ορδή· και οι μορφές ιεραρχίας και υποταγής αναπτύσσονται με βάση τους όρους αυτού του τρόπου ζωής. *Αντικείμενο ιδιοποίησης* και *αναπαραγωγής* είναι εδώ στην πραγματικότητα αποκλειστικά το κοπάδι, όχι η γη· αυτήν όμως τη χρησιμοποιούν προσωρινά, πάντα συλλογικά, στον κάθε φορά τόπο διαμονής.} Ο μοναδικός φραγμός που η 25 κοινότητα μπορεί να συναντήσει στη σχέση της προς τους φυσικούς όρους της παραγωγής – τη γη – (αν μ' ένα άλμα περάσουμε κατευθείαν στους εγκαταστημένους λαούς) σαν *δικούς της* είναι μια *άλλη κοινότητα* που ήδη τους διεκδικεί σαν δικό της ανόργανο σώμα. Γιαυτό ο *πόλεμος* είναι μια από τις πιο αρχέγονες εργασίες καθεμιάς απ' αυτές τις αυτόφυτες κοινότητες, 30 τόσο για τη διατήρηση της ιδιοκτησίας όσο και για την απόκτηση νέας. (Εδώ, πραγματικά, είναι αρκετό να μιλήσουμε για την αρχέγονη ιδιοκτησία πάνω στο έδαφος· γιατί στους βουκολικούς λαούς η ιδιοκτησία πάνω σε προϊόντα της γης που βρίσκονται έτοιμα στη φύση – πχ. τα πρόβατα – είναι ταυτόχρονα και ιδιοκτησία πάνω στα βοσκοτόπια που αυτά διασχίζουν. Γε- 35 νικά, η ιδιοκτησία πάνω στο έδαφος συμπεριλαμβάνει και την ιδιοκτησία

[5] πάνω στα οργανικά του προϊόντα.) {Όταν ο άνθρωπος κατακτιέται ο ίδιος μαζί με το έδαφος, σαν οργανικό παράρτημα του εδάφους, τότε κατακτιέται σαν ένας από τους όρους της παραγωγής· κι έτσι γεννιέται η δουλεία και η δουλοπαροικία, που γρήγορα νοθεύει και τροποποιεί τις αρχέγονες μορφές 40 όλων των κοινοτήτων, και γίνεται η ίδια βάση τους. Η απλή δομή προσδιορίζεται έτσι αρνητικά.}

Ιδιοκτησία λοιπόν δεν σημαίνει αρχικά παρά σχέση του ανθρώπου προς τους φυσικούς του όρους παραγωγής σαν όρους που ανήκουν σ' αυτόν, σαν τους δικούς του, σαν *όρους που έχουν προϋποτεθεί* μαζί με την *ίδια του την* 45 *ύπαρξη*· σημαίνει σχέση προς αυτούς σαν *φυσικές προϋποθέσεις* του εαυτού του, που αποτελούν, ας πούμε, απλή προέκταση του σώματός του. Στην κυριολεξία, ο άνθρωπος δεν βρίσκεται σε σχέση με τους παραγωγικούς του όρους· παρά υπάρχει διπλά, τόσο υποκειμενικά σαν αυτός ο ίδιος όσο και αντικειμενικά μέσα σ' αυτούς τους φυσικούς ανόργανους όρους της ύπαρξής 50

του. Οι μορφές αυτών των φυσικών όρων παραγωγής είναι δυο: 1) η ύπαρξη του ανθρώπου σαν μέλους μιας κοινότητας· άρα η ύπαρξη αυτής της κοινότητας, που στην αρχέγονή της μορφή είναι φυλετική οργάνωση, περισσότερο ή λιγότερο τροποποιημένη οργάνωση κατά φυλή· 2) η σχέση διαμέσου της κοινότητας προς το έδαφος σαν έδαφος της κοινότητας, συλλογική γαιοκτησία και ταυτόχρονα ατομική κατοχή για το άτομο· μ' άλλα λόγια, με τρόπο που μόνο οι καρποί να διαμοιράζονται, αλλά το ίδιο το έδαφος και η καλλιέργεια να μένουν κοινά. (Όμως οι κατοικίες κλπ., ακόμα κι αν είναι τα αμάξια των Σκυθών, εμφανίζονται ωστόσο τότε πάντα σε ατομική κατοχή.

10 Ένας από τους φυσικούς όρους παραγωγής για το ζωντανό άτομο είναι το να ανήκει σε μια αυτόφυτη κοινωνία – φυλή κλπ. Αυτό είναι πχ. ήδη όρος για να έχει γλώσσα κλπ. Η ίδια του η παραγωγική ύπαρξη εξαρτιέται απ' αυτό τον όρο. Η υποκειμενική του ύπαρξη εξαρτιέται σαν τέτοια απ' αυτό τον όρο, όπως εξαρτιέται και από τη σχέση προς τη γη σαν εργαστήρι του.

15 (Η ιδιοκτησία είναι βέβαια στην αρχή κινητή, γιατί ο άνθρωπος δάζει στο χέρι πρώτα-πρώτα τους έτοιμους καρπούς της γης – όπου ανήκουν, ανάμεσα στ' άλλα, και τα ζώα, και για τον άνθρωπο ιδιαίτερα τα εξημερώσιμα. Ωστόσο η ίδια αυτή η κατάσταση – το κυνήγι, το ψάρεμα, η βοσκή, η διατροφή με καρπούς δέντρων κλπ. – προϋποθέτει πάντα ιδιοποίηση της γης, είτε για σταθερό τόπο διαμονής, είτε για περιπλάνηση, είτε για βοσκοτόπια για τα ζώα κλπ.).

Ώστε η ιδιοκτησία σημαίνει να ανήκει κανείς σε μια φυλή (κοινότητα) (να έχει υποκειμενική-αντικειμενική ύπαρξη μέσα σ' αυτήν)· σημαίνει ακόμα, μέσα από τη σχέση αυτής της κοινότητας προς το έδαφος, τη γη σαν ανόργανο σώμα της, σχέση του υποκειμένου προς το έδαφος, τον εξωτερικό πρώτο όρο της παραγωγής – γιατί η γη είναι πρώτη ύλη, εργαλείο, καρπός, όλα μαζί – σαν προϋποθέσεις που ανήκουν στην ατομικότητά του, μορφές ύπαρξης αυτής της ατομικότητας. Ανάγουμε αυτή την ιδιοκτησία στη σχέση προς τους όρους της παραγωγής. Γιατί όχι της κατανάλωσης, αφού αρχικά η παραγωγή του ατόμου περιορίζεται στην αναπαραγωγή του δικού του σώματος μέσα από ιδιοποίηση έτοιμων αντικειμένων, παρασκευασμένων για την κατανάλωση από την ίδια τη φύση; Ακόμα κι εκεί όπου μοναδικό καθήκον είναι ακόμα να βρῖσκει κανείς και να ανακαλύπτει, αυτό σύντομα απαιτεί προσπάθεια, εργασία – όπως στο κυνήγι, το ψάρεμα, τη βοσκή – και παραγωγή (δηλαδή ανάπτυξη) ορισμένων ικανοτήτων από τη μεριά του υποκειμένου. Ύστερα, οι καταστάσεις όπου κανείς μπορεί να αρπάζει τα έτοιμα, χωρίς καθόλου εργαλεία (δηλαδή προϊόντα της εργασίας ήδη προορισμένα τα ίδια για την παραγωγή), χωρίς αλλαγή της μορφής (που υπάρχει ακόμα και στη βοσκή) κλπ. πρέπει να θεωρηθούν σαν πολύ σύντομες και παροδικές, πουθενά σαν κανονικές καταστάσεις· ούτε και σαν κανονικές αρχέγονες καταστάσεις. Άλλωστε οι αρχέγονοι όροι της παραγωγής συμπεριλαμβάνουν οι ίδιοι υλικά που μπορούν να καταναλωθούν άμεσα, χωρίς εργασία, όπως καρπούς, ζώα κλπ.· ώστε το ίδιο το κονδύλι κατανάλωσης εμφανίζεται να ανήκει, σαν συστατικό μέρος, στο αρχικό κονδύλι παραγωγής.

45 Ο θεμελιακός όρος της ιδιοκτησίας που βασίζεται στη φυλετική οργάνωση (σ' αυτήν αναλύεται αρχικά η κοινότητα) – η ιδιότητα του μέλους της φυλής – στερεί από κάθε ιδιοκτησία την ξένη κατακτημένη, υπόδουλη φυλή, και μάλιστα την εντάσσει στους ανόργανους όρους αναπαραγωγής της κατακτήτριας φυλής, όρους που η κοινότητα βλέπει σαν δικούς της. Ώστε η δουλεία και η δουλοπαροικία απλά αποτελούν παραπέρα εξελίξεις της ιδιοκτησίας

που βασίζεται στη φυλετική οργάνωση. Τροποποιούν αναγκαστικά όλες τις μορφές της τελευταίας. Λιγότερο απ' όλες τις μορφές τροποποιούν την ασιατική. Στην αυτοσυντηρούμενη ενότητα μεταποίησης και γεωργίας που αποτελεί τη βάση αυτής της μορφής, η κατάκτηση δεν είναι τόσο αναγκαίος όρος όσο εκεί που κυριαρχεί αποκλειστικά η *ιδιοκτησία της γης*, η *γεωργία*. 5 Από την άλλη μεριά, καθώς σ' αυτή τη μορφή το άτομο δεν γίνεται ποτέ ιδιοκτήτης παρά μόνο κάτοχος, στο βάθος το ίδιο το άτομο είναι η ιδιοκτησία, ο δούλος εκείνου που ενσαρκώνει την ενότητα της κοινότητας: και η δουλεία εδώ ούτε αίρει τους όρους της εργασίας, ούτε τροποποιεί την ουσιαστική σχέση. 10

[6] Παραπέρα, είναι τώρα ξεκάθαρο πως:

Η ιδιοκτησία, στο μέτρο που δεν είναι παρά η συνειδητή σχέση – και, ως προς το άτομο, θεσμοθετημένη, διακηρυγμένη σαν νόμος και εγγυημένη από την κοινότητα – προς τους όρους παραγωγής σαν *δικούς του*, ώστε η ύπαρξη του παραγωγού να εμφανίζεται σαν ύπαρξη μέσα στους *δικούς του* αντικειμενικούς όρους – πραγματοποιείται για πρώτη φορά από την ίδια την παραγωγή. Η πραγματική ιδιοποίηση συντελείται για πρώτη φορά όχι στη νοητή αλλά στην ενεργή, πραγματική σχέση προς αυτούς τους όρους – την πραγματική τους τοποθέτηση σαν όρων της υποκειμενικής δραστηριότητας του παραγωγού. 15 20

Έτσι όμως ξεκαθαρίζεται ταυτόχρονα, πως οι όροι αυτοί αλλάζουν. Οι φυλές που κυνηγούν κάνουν για πρώτη φορά μια περιοχή κυνηγότοπο· η γεωργία κάνει για πρώτη φορά τη γη, το έδαφος, προέκταση του σώματος του ατόμου. Μόλις οικοδομήθηκε η πόλη της Ρώμης και οι πολίτες της καλλιέργησαν τη γύρω περιφέρεια – οι όροι της κοινότητας έγιναν διαφορετικοί 25 από πριν. Σκοπός όλων αυτών των κοινοτήτων είναι η συντήρηση· δηλαδή η *αναπαραγωγή των ατόμων που απαρτίζουν την κοινότητα σαν ιδιοκτητών, δηλαδή στον ίδιο αντικειμενικό τρόπο ύπαρξης· που αποτελεί ταυτόχρονα την αμοιβαία σχέση των μελών και άρα την ίδια την κοινότητα*. Αυτή όμως η *αναπαραγωγή είναι αναγκαστικά ταυτόχρονα και νέα παραγωγή, όπως και καταστροφή, της παλιάς μορφής*. Για παράδειγμα, εκεί όπου κάθε άτομο πρέπει να κατέχει τόσα εκτάρια γης, η άνοδος του πληθυσμού αποτελεί ήδη εμπόδιο. Για να ανασχεθεί χρειάζεται αποικισμός, κι αυτός κάνει αναγκαίο τον κατακτητικό πόλεμο. Άρα δούλοι κλπ. Ακόμα, για παράδειγμα, αύξηση του *ager publicus* [δημόσιας γης] και άρα της επιρροής των πατρικίων, που 35 αντιπροσωπεύουν την κοινότητα κλπ. Έτσι η διατήρηση της παλιάς κοινότητας κλείνει μέσα της την καταστροφή των όρων που στηρίζουν την κοινότητα· μετατρέπεται στο αντίθετό της. Αν κανείς έκανε πχ. τη σκέψη ότι στο δοσμένο χώρο η παραγωγικότητα θα μπορούσε να αυξηθεί με ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων κλπ. (πράγμα που στην παλιά πατροπαράδοτη 40 γεωργία γίνεται με τους πιο αργούς ρυθμούς), τότε ο νέος τρόπος θα περιείχε συνδυασμούς της εργασίας, μεγάλο μέρος της ημέρας που θα αφιερώναται στη γεωργία κλπ. κι έτσι θα καταργούσε πάλι τους παλιούς οικονομικούς όρους της κοινότητας. Μέσα στην ίδια την πράξη της αναπαραγωγής δεν αλλάζουν μόνο οι αντικειμενικοί όροι, πχ. το χωριό γίνεται πόλη, η ζούγκλα 45 καθαρισμένος αγρός κλπ.· αλλάζουν και οι παραγωγοί, καθώς αναπτύσσουν νέες τους ιδιότητες, εξελίσσονται με την παραγωγή, μετασχηματίζουν τον εαυτό τους, διαμορφώνουν νέες δυνάμεις και νέες παραστάσεις, νέους τρόπους συναλλαγής, νέες ανάγκες και νέα γλώσσα. Όσο πιο παραδοσιακός είναι ο ίδιος ο τρόπος παραγωγής – κι αυτό διαρκεί πολύ στη γεωργία· 50

ακόμα περισσότερο στην Ανατολή, όπου γεωργία και μεταποίηση συμπληρώνουν η μια την άλλη –, όσο περισσότερο δηλαδή η *πραγματική διαδικασία* ιδιοποίησης μένει η ίδια, τόσο πιο σταθερές είναι οι παλιές μορφές ιδιοκτησίας και άρα η κοινότητα γενικά. Εκεί που υπάρχει ήδη χωρισμός των κοινοτικών μελών σαν ατομικών ιδιοκτητών από τους ίδιους σαν πόλη-κοινότητα και σαν ιδιοκτήτες της επικράτειας της πόλης, εκεί εμφανίζονται ήδη και όροι που μπορεί να κάνουν το άτομο να *χάσει* την ιδιοκτησία του, δηλαδή τη διπλή σχέση που τον κάνει ισότιμο πολίτη, μέλος της κοινότητας, όπως και *ιδιοκτήτη*. Στην ανατολική μορφή αυτή η *απώλεια* ελάχιστα είναι δυνατή, παρά μόνο σαν συνέπεια ολότελα εξωτερικών επιδράσεων· γιατί το ατομικό μέλος της κοινότητας ποτέ δεν αποκτά ως προς την κοινότητα την ελεύθερη σχέση που θα μπορούσε να το κάνει να *χάσει* τον δεσμό του (τον αντικειμενικό, οικονομικό δεσμό προς την κοινότητα). Είναι ριζωμένο. Αυτό οφείλεται και στη συνένωση μεταποίησης και γεωργίας, πόλης (χωριού) και υπαίθρου. Ανάμεσα στους αρχαίους η μεταποίηση εμφανίζεται ήδη σαν κατάπτωση (επάγγελμα των *libertini* [απελεύθερων], πελατών, ξένων) κλπ. Αυτή η ανάπτυξη της παραγωγικής εργασίας (ελευθερωμένης από την καθαρή υποταγή στη γεωργία: σαν οικιακή εργασία, εργασία ελεύθερων ανθρώπων, μεταποίηση προορισμένη μόνο για γεωργία και για πόλεμο, ή εφαρμοσμένη μονάχα στη θρησκευτική λατρεία και την κοινότητα – όπως κατασκευή σπιτιών, οδών, ναών) που αναγκαστικά προκαλεί η συναλλαγή με ξένους, οι δούλοι, ο πόθος για ανταλλαγή του υπερπροϊόντος κλπ., διαλύει τον τρόπο παραγωγής που στηρίζει την κοινότητα και άρα το *αντικειμενικό άτομο*, δηλαδή το άτομο προσδιορισμένο σαν Ρωμαίος, Έλληνας κλπ. Η ανταλλαγή επιδρά με τον ίδιο τρόπο· το ίδιο η χρέωση κλπ.

Η αρχέγονη ενότητα ανάμεσα σε μιαν ιδιαίτερη μορφή (φυλετικής) κοινότητας και τη συναρτημένη μ' αυτήν ιδιοκτησία πάνω στη φύση, ή η σχέση προς τους αντικειμενικούς όρους της παραγωγής σαν φυσική ύπαρξη, σαν διαμεσολαβημένη από την κοινότητα αντικειμενική ύπαρξη του ατόμου – αυτή η ενότητα, που εμφανίζεται από τη μια μεριά σαν η ιδιαίτερη μορφή ιδιοκτησίας – έχει σαν ζωντανή της πραγματικότητα ένα καθορισμένο τρόπο της ίδιας της παραγωγής, ένα τρόπο που εμφανίζεται τόσο σαν σχέση των ατόμων μεταξύ τους όσο και σαν καθορισμένη ενεργή τους σχέση προς την ανόργανη φύση, καθορισμένος τρόπος εργασίας (που είναι πάντοτε οικογενειακή, συχνά κοινοτική εργασία). Η ίδια η κοινότητα εμφανίζεται σαν η πρώτη μεγάλη παραγωγική δύναμη· για κάθε είδος των όρων παραγωγής (πχ. κτηνοτροφία, γεωργία) αναπτύσσονται ιδιαίτεροι τρόποι παραγωγής και ιδιαίτερες παραγωγικές δυνάμεις· τόσο υποκειμενικές, που εμφανίζονται σαν ιδιότητες των υποκειμένων, όσο και αντικειμενικές.

Η κοινότητα των εργαζόμενων ατόμων, όπως και η ιδιοκτησία που βασίζεται σ' αυτήν, αναλύονται σε τελευταία ανάλυση σε μια ορισμένη εξελικτική βαθμίδα των παραγωγικών δυνάμεων, που της αντιστοιχούν καθορισμένες σχέσεις αυτών των ατόμων μεταξύ τους και προς τη φύση. Ώς ένα ορισμένο σημείο, αναπαραγωγή. Ύστερα μετατρέπεται σε διάλυση.

Ιδιοκτησία σημαίνει λοιπόν αρχικά – στην ασιατική της, σλαβική, αρχαία, γερμανική μορφή – σχέση του εργαζόμενου υποκειμένου (υποκειμένου που παράγει· ή που αναπαράγει τον εαυτό του) προς τους όρους της παραγωγής ή αναπαραγωγής του σαν δικούς του. Ώστε θα έχει και διαφορετικές μορφές ανάλογα με τους όρους αυτής της παραγωγής. Η ίδια η παραγωγή σκοπεύει στην αναπαραγωγή του παραγωγού μέσα σ' αυτούς, και με μέσο αυ-

τούς τους αντικειμενικούς όρους ύπαρξής του. Η σχέση αυτή του ατόμου σαν ιδιοκτήτη – όχι σαν αποτέλεσμα, αλλά σαν προϋπόθεση της εργασίας, δηλαδή της παραγωγής – προϋποθέτει μια καθορισμένη ύπαρξη του ατόμου σαν μέλους μιας φυλετικής ή κοινοτικής οντότητας (που ιδιοκτησία της ως ένα ορισμένο σημείο είναι και το ίδιο το άτομο). Η δουλεία, η δουλοπαροικία κλπ., όπου ο ίδιος ο εργάτης συγκαταλέγεται στους φυσικούς όρους της παραγωγής για κάποιο τρίτο άτομο ή κοινότητα (αυτό πχ. δεν συμβαίνει στη γενικευμένη δουλεία της Ανατολής, έτσι βλέπει τα πράγματα μόνο η ευρωπαϊκή σκοπιά) – ώστε η ιδιοκτησία δεν είναι πια η σχέση του προσωπικά εργαζόμενου ατόμου προς τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας – είναι πάντα παράγωγη, ποτέ αρχέγονη· αν και αποτελεί αναγκαίο και συνεπές αποτέλεσμα της ιδιοκτησίας που βασίζεται στην κοινότητα και στην εργασία στα πλαίσια της κοινότητας. Είναι βέβαια πολύ εύκολο να φανταστεί κανείς πως κάποιος ισχυρός, σωματικά υπέροχος άνθρωπος έπιασε πρώτα το ζώο και ύστερα και ανθρώπους για να του πιάνουν ζώα· μ' ένα λόγο, πως χρησιμοποιεί και τον άνθρωπο σαν ένα έτοιμο στη φύση όρο για την αναπαραγωγή του (όπου η δική του εργασία περιορίζεται στην πράξη της κυριαρχίας κλπ.), όπως χρησιμοποιεί και κάθε άλλο φυσικό ον. Μια τέτοια όμως άποψη είναι ανόητη – όσο αληθινή κι αν είναι από τη σκοπιά δοσμένων φυλών ή κοινοτήτων – γιατί ξεκινά από την εξέλιξη μεμονωμένων ανθρώπων. Ο άνθρωπος εξατομικεύεται μόνο με την ιστορική διαδικασία. Στην αρχή εμφανίζεται σαν ανθρώπινο γένος, φυλετικό ον, αγελαίο ζώο – αν και καθόλου ζώον πολιτικών με την πολιτική έννοια. Η ίδια η ανταλλαγή είναι ένα από τα κυριότερα μέσα αυτής της εξατομίκευσης. Κάνει την αγελαία ύπαρξη περιττή και τη διαλύει. Γρήγορα τα πράγματα αντιστρέφονται, ώστε ο άνθρωπος σαν άτομο σχετίζεται πια αποκλειστικά προς τον εαυτό του αλλά τα μέσα για να τοποθετηθεί σαν άτομο έχουν γίνει αυτά που τον γενικεύουν και τον κάνουν κοινό. Στην αρχική κοινότητα, προϋπόθεση είναι η αντικειμενική ύπαρξη του ατόμου σαν ιδιοκτήτη, ως πούμε πχ. ιδιοκτήτη γης, και μάλιστα κάτω από ορισμένους όρους που αλυσοδέουν το άτομο στην κοινότητα, ή μάλλον αποτελούν ένα κρίκο στην αλυσίδα του. Στην αστική κοινωνία, για παράδειγμα, ο εργάτης υπάρχει καθαρά υποκειμενικά, χωρίς αντικείμενο· αλλά το πράγμα που βρίσκεται απέναντί του έχει γίνει τώρα η αληθινή κοινότητα, που ο εργάτης προσπαθεί να αφομοιώσει αλλά καταβροχθίζεται απ' αυτήν.

Όλες οι μορφές (περισσότερο ή λιγότερο αυτόφυτες, όλες τους όμως ταυτόχρονα και αποτελέσματα ιστορικής διαδικασίας) όπου η κοινότητα προϋποθέτει τα υποκείμενα σε καθορισμένη αντικειμενική ενότητα με τους όρους της παραγωγής τους, ή όπου μια καθορισμένη υποκειμενική ύπαρξη προϋποθέτει τις ίδιες τις κοινότητες σαν παραγωγικούς όρους, αντιστοιχούν υποχρεωτικά σε περιορισμένη μόνο, και μάλιστα περιορισμένη από άποψη αρχής, ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Η εξέλιξη των παραγωγικών δυνάμεων διαλύει αυτές τις μορφές, και η ίδια η διάλυσή τους αποτελεί εξέλιξη των ανθρώπινων παραγωγικών δυνάμεων. Εργασία υπάρχει μόνο πάνω σε μια ορισμένη βάση – πρώτα αυτόφυτη, ύστερα ιστορική προϋπόθεση. Ύστερα όμως η ίδια αυτή η βάση ή προϋπόθεση αίρεται, ή τοποθετείται σαν φευγαλέα προϋπόθεση, που έγινε πολύ στενή για την ανάπτυξη του ολοένα μεγαλύτερου ανθρώπινου κοπαδιού.

Στο μέτρο που η αρχαία γαιοκτησία εμφανίζεται πάλι στη σύγχρονη μικροϊδιοκτησία, ανήκει η ίδια στην πολιτική οικονομία και θα την εξετάσουμε στην ενότητα που πραγματεύεται τη γαιοκτησία.

(Σ' όλα αυτά πρέπει να ξαναγυρίσουμε, σε μεγαλύτερο βάθος και πιο |8| διεξοδικά.)

Να τι μας ενδιαφέρει πρώτα-πρώτα εδώ: Η σχέση της εργασίας προς το κεφάλαιο ή προς τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας σαν κεφάλαιο, 5 προϋποθέτει ιστορική διαδικασία που διαλύει τις διάφορες μορφές όπου ο εργάτης είναι ιδιοκτήτης, ή ο ιδιοκτήτης εργάζεται. 'Ωστε πάνω απ' όλα 1) *διάλυση* της σχέσης προς τη γη – το έδαφος – σαν φυσικό όρο παραγωγής – που ο εργάτης σχετίζεται μ' αυτόν σαν τη δική του ανόργανη ύπαρξη· το εργαστήρι των δυνάμεών του και το πεδίο της θέλησής του. 'Όλες οι μορφές 10 όπου εμφανίζεται αυτή η ιδιοκτησία προϋποθέτουν μια *κοινότητα* που τα μέλη της, παρόλο που μπορεί ανάμεσά τους να υπάρχουν τυπικές διαφορές, είναι σαν μέλη της *ιδιοκτήτες*. Γιαυτό η αρχέγονη μορφή αυτής της ιδιοκτησίας είναι η ίδια *άμεση κοινή ιδιοκτησία* (*ανατολική μορφή*, που εμφανίζεται 15 τροποποιημένη στη *σλαβική*· αναπτύσσεται ως το αντίθετό της, μένει ωστόσο πάντα η *κρυφή*, αν και αντιθετική, βάση της αρχαίας και της γερμανικής ιδιοκτησίας). 2) *Διάλυση των σχέσεων* όπου ο εργάτης εμφανίζεται σαν *ιδιοκτήτης του εργαλείου*. 'Όπως η μορφή της γαιοκτησίας που είδαμε πιο πάνω προϋποθέτει *πραγματική κοινότητα*, έτσι κι αυτή η ιδιοκτησία του εργάτη πάνω σε εργαλεία προϋποθέτει μιαν ιδιαίτερη μορφή εξέλιξης της 20 μεταποιητικής εργασίας σαν *χειροτεχνικής εργασίας*· μ' αυτή συνδέεται το συντεχνιακό σύστημα κλπ. (Η αρχαία ανατολική μανιφακτούρα μπορεί να εξεταστεί ήδη στο 1ο σημείο.) Εδώ η εργασία είναι ακόμα η ίδια μισο-καλλιτεχνική, μισο-αυτοσκοπός κλπ. Μαστοριά. Ο ίδιος ο κεφαλαιοκράτης είναι ακόμα μάστορας. Η ξεχωριστή επιτηδειοσύνη στη δουλειά εξασφαλίζει και 25 την κατοχή του εργαλείου κλπ. κλπ. Τότε σ' ένα βαθμό κληρονομείται και ο τρόπος εργασίας μαζί με την οργάνωση και το εργαλείο της δουλειάς. Μεσαιωνικές πόλεις. Η εργασία ακόμα σαν προσωπική· ορισμένη αυτάρκης ανάπτυξη μονόπλευρων ικανοτήτων κλπ. 3) Και στις δυο περιπτώσεις, ο παραγωγός κατέχει τα μέσα κατανάλωσης που χρειάζεται για να ζήσει σαν 30 παραγωγός – δηλαδή στη διάρκεια της παραγωγής του, *μέχρι* να τελειώσει. Σαν ιδιοκτήτης γης, εμφανίζεται άμεσα εφοδιασμένος με το αναγκαίο κονδύλι κατανάλωσης. Σαν χειροτέχνης μάστορας το έχει κληρονομήσει, κερδίζει, αποταμιεύσει· και σαν βοηθός είναι πρώτα *μαθητευόμενος* όπου δεν εμφανίζεται ακόμα καθόλου σαν πραγματικός, ανεξάρτητος εργάτης αλλά 35 μοιράζεται πατριαρχικά το ψωμί του μάστορα. Σαν κάλφας (πραγματικός), υπάρχει μια ορισμένη συλλογικότητα στο κονδύλι κατανάλωσης που κατέχει ο μάστορας. Παρόλο που το κονδύλι αυτό δεν είναι *ιδιοκτησία* του κάλφα, ωστόσο οι νόμοι της συντεχνίας, η παράδοσή της κλπ. τον κάνουν τουλάχιστο συγκάτοχο κλπ. (Αυτό να αναλυθεί παραπέρα.) 4) *Διάλυση*, από την 40 άλλη μεριά, εξίσου των σχέσεων όπου *οι ίδιοι οι εργάτες*, τα ίδια τα *ζωντανά εργατικά δυναμικά* συγκαταλέγονται ακόμα *άμεσα στους αντικειμενικούς όρους της παραγωγής*, και σαν τέτοια γίνονται αντικείμενο ιδιοποίησης – είναι δηλαδή δούλοι ή δουλοπάροικοι. Για το κεφάλαιο μονάχα η εργασία είναι όρος της παραγωγής, όχι ο εργάτης. Αν μπορεί να τη βάλει να γίνει με 45 μηχανές, ή ακόμα και με το νερό, τον αέρα, τόσο το καλύτερο. Και δεν ιδιοποιείται τον εργάτη, αλλά την εργασία του – όχι άμεσα, αλλά με μέσο την ανταλλαγή.

Αυτές είναι τώρα από τη μια μεριά ιστορικές προϋποθέσεις ώστε ο εργάτης να θρίσκεται σαν ελεύθερος εργάτης, σαν εργατικό δυναμικό χωρίς αντι- 50 κείμενο, καθαρά υποκειμενικό, απέναντι στους αντικειμενικούς όρους της

παραγωγής σαν *μη-ιδιοκτησία* του, σαν *ξένη ιδιοκτησία*, σαν *αξία* για-τον-εαυτό-της, σαν κεφάλαιο. Από την άλλη μεριά γεννιέται όμως το ερώτημα: ποιοι είναι οι απαραίτητοι όροι για να βρούμε απέναντί του ένα *κεφάλαιο*;

{Ο τύπος του κεφαλαίου, όπου η ζωντανή εργασία σχετίζεται τόσο προς την πρώτη ύλη και το εργαλείο όσο και προς τα μέσα διαβίωσης που χρειάζονται στη διάρκεια της εργασίας, σαν αρνητικά, σαν *μη-ιδιοκτησία*, *εμπεριέχει* πρώτα-πρώτα τη *μη-γαιοκτησία*, την άρνηση δηλαδή της κατάστασης όπου το εργαζόμενο άτομο σχετίζεται προς το έδαφος, τη γη, σαν δική του, δηλαδή εργάζεται, παράγει, σαν ιδιοκτήτης του εδάφους. Στην καλύτερη περίπτωση δεν σχετίζεται απλά σαν εργάτης προς το έδαφος, αλλά σαν *ιδιοκτήτης* του εδάφους προς τον εαυτό του σαν εργαζόμενο υποκείμενο. Η ιδιοκτησία της γης εμπεριέχει δυνητικά την ιδιοκτησία τόσο πάνω στην πρώτη ύλη όσο και πάνω στο αρχέγονο εργαλείο, την ίδια τη γη, όπως και πάνω στους αυτόφυτους καρπούς της. Στην πιο αρχέγονη μορφή, σχέση του ατόμου σαν κτήτορα προς τη γη σημαίνει να βρίσκει σ' αυτήν έτοιμη πρώτη ύλη, εργαλείο, και μέσα διαβίωσης δημιουργημένα όχι με την εργασία αλλά από την ίδια τη γη. Από τη στιγμή που αυτή η σχέση αναπαράγεται, τα παράγωγα εργαλεία και οι δημιουργημένοι από την ίδια την εργασία καρποί της γης εμφανίζονται να συμπεριλαμβάνονται στη γαιοκτησία, όταν αυτή βρίσκεται στις πρωτόγονες μορφές της. Η σχέση του εργάτη προς τους όρους εργασίας 20 σαν κεφάλαιο σημαίνει λοιπόν πρώτα-πρώτα άρνηση αυτής της ιστορικής κατάστασης, σαν της πληρέστερης σχέσης ιδιοκτησίας. Αυτή είναι η ιστορική κατάσταση αρ. 1, που αναιρείται – ή, που η ιστορική της διάλυση έχει προϋποθεθεί – μέσα σ' αυτή την τελευταία σχέση. Δεύτερο όμως, εκεί που η *ιδιοκτησία* πάνω στο εργαλείο, ή η σχέση του εργάτη προς το εργαλείο σαν 25 δικό του, εκεί που ο εργάτης δουλεύει σαν ιδιοκτήτης του εργαλείου (πράγμα που προϋποθέτει ταυτόχρονα την υπαγωγή του εργαλείου στην ατομική του εργασία, προϋποθέτει δηλαδή μιαν ιδιαίτερη, στενή εξελικτική βαθμίδα της παραγωγικής δύναμης της εργασίας), εκεί που η μορφή αυτή του *εργάτη* σαν *ιδιοκτήτη* ή του *εργαζόμενου ιδιοκτήτη* έχει ήδη τοποθετηθεί σαν αυτο- 30 τελής μορφή δίπλα στη *γαιοκτησία* και έξω απ' αυτήν – σαν χειροτεχνική ανάπτυξη της εργασίας στις πόλεις – και δεν είναι πια, όπως στην πρώτη περίπτωση, περιστασιακή της γαιοκτησίας και σε κατάσταση υπαγωγής στην τελευταία – ώστε και η πρώτη ύλη και τα μέσα διαβίωσης για πρώτη φορά *διαμεσολαβούνται* σαν ιδιοκτησία του χειροτέχνη, διαμεσολαβούνται από 35 την τέχνη του, από την ιδιοκτησία του πάνω στο εργαλείο – εκεί έχει προϋποθεθεί ήδη μια δεύτερη ιστορική βαθμίδα δίπλα και έξω από την πρώτη, που κι η ίδια αναγκαστικά εμφανίζεται ήδη σημαντικά τροποποιημένη από την *ανεξαρτητοποίηση* αυτού του *δεύτερου είδους ιδιοκτησίας*, της ιδιοκτησίας του *εργαζόμενου ιδιοκτήτη*. Καθώς το ίδιο το εργαλείο είναι ήδη προϊόν 40 της εργασίας, το στοιχείο λοιπόν που συγκροτεί την ιδιοκτησία έχει ήδη τοποθετηθεί σαν δημιουργημένο από την εργασία, η κοινότητα δεν μπορεί εδώ πια να εμφανιστεί στην αυτόφυτη μορφή της, όπως στην πρώτη περίπτωση – σαν η κοινότητα δηλαδή που θεμελιώνει αυτό το είδος της ιδιοκτησίας –, παρά σαν κοινότητα που έχει η ίδια κιόλας παραχθεί, είναι δημιουργημένη, παράγωγη, έχει παραχθεί από τον ίδιο τον εργάτη. Ξεκάθαρα, όπου η ιδιοκτησία πάνω στο εργαλείο είναι η σχέση προς τους παραγωγικούς 45 όρους της εργασίας σαν ιδιοκτησία, εκεί στην πραγματική εργασία το εργαλείο εμφανίζεται *αποκλειστικά* σαν μέσο της ατομικής εργασίας· η τέχνη να οικειώνεται πραγματικά το εργαλείο, να το χειρίζεται σαν μέσο δουλειάς, 50

[9]

εμφανίζεται σαν μια ιδιαίτερη επιδεξιότητα του εργάτη που τον κάνει ιδιοκτήτη του εργαλείου. Μ' ένα λόγο, ο ουσιαστικός χαρακτήρας του συντεχνιακού συστήματος, της χειροτεχνικής εργασίας σαν εργασίας που συγκροτεί το υποκείμενό της σαν ιδιοκτήτη, αναλύεται στη σχέση προς το παραγωγικό εργαλείο, το εργαλείο δουλειάς, σαν ιδιοκτησία – σ' αντιδιαστολή από τη σχέση προς τη γη, το έδαφος (την πρώτη ύλη σαν τέτοια) σαν ιδιόκτητο. Το ότι η σχέση προς αυτό το συνθετικό στοιχείο των όρων παραγωγής συγκροτεί το εργαζόμενο υποκείμενο σαν ιδιοκτήτη, το κάνει εργαζόμενο ιδιοκτήτη, είναι η ιστορική βαθμίδα αρ. 2^ο που από την φύση της δεν μπορεί να υπάρχει παρά μόνο σαν αντίθεση, ή, αν θέλετε, ταυτόχρονα και σαν συμπλήρωμα της τροποποιημένης πρώτης βαθμίδας – και που την αναιρεί κι αυτήν ο πρώτος τύπος του κεφαλαίου. Η τρίτη δυνατή μορφή, όπου το εργαζόμενο υποκείμενο σχετίζεται σαν ιδιοκτήτης αποκλειστικά προς τα μέσα διαβίωσης, τα βρίσκει έτοιμα σαν φυσικό όρο του εαυτού του, χωρίς να σχετίζεται ούτε προς το έδαφος, ούτε προς το εργαλείο, άρα ούτε και προς την ίδια την εργασία σαν δικά του, είναι στο βάθος ο τύπος της δουλειάς και της δουλοπαροικίας, που έχει κι αυτός αναιρεθεί – τοποθετηθεί σαν ιστορικά διαλυμένη κατάσταση – μέσα στη σχέση του εργάτη προς τους όρους παραγωγής σαν κεφάλαιο. Οι αρχέγονες μορφές της ιδιοκτησίας αναλύονται αναγκαστικά στη σχέση προς τα διάφορα αντικειμενικά συνθετικά στοιχεία που καθορίζουν την παραγωγή, σαν ιδιόκτητα: οι μορφές αυτές αποτελούν την οικονομική βάση για διάφορες μορφές κοινοτικής οργάνωσης, όπως κι από τη μεριά τους προϋποθέτουν καθορισμένες μορφές κοινοτικής οργάνωσης. Αυτές οι μορφές τροποποιούνται ουσιαστικά από την ένταξη της ίδιας της εργασίας στους αντικειμενικούς όρους της παραγωγής (δουλοπαροικία και δουλεία), ένταξη που καταστρέφει και τροποποιεί τον απλά καταφατικό χαρακτήρα όλων των μορφών ιδιοκτησίας που υπάγονται στην κατηγορία αρ. 1. Όλες τους εμπεριέχουν τη δουλεία σαν δυνατότητα και άρα σαν άρση του ίδιου του εαυτού τους. Όσο για την κατηγορία αρ. 2, όπου το ιδιαίτερο είδος της εργασίας – η μαστοριά σ' αυτήν, και αντίστοιχα η ιδιοκτησία πάνω στο εργαλείο της δουλειάς – ισοδυναμεί με ιδιοκτησία πάνω στους όρους παραγωγής, αυτή αποκλείει βέβαια τη δουλεία και τη δουλοπαροικία: μπορεί όμως να έχει ανάλογα αρνητική εξέλιξη, με τη μορφή της οργάνωσης κατά κάστες.} {Η τρίτη μορφή ιδιοκτησίας πάνω στα μέσα διαβίωσης – όταν δεν αναλύεται σε δουλεία και δουλοπαροικία – δεν μπορεί να περιέχει σχέση του εργαζόμενου ατόμου προς τους όρους της παραγωγής και άρα της ύπαρξης: άρα δεν μπορεί παρά να αποτελεί τη σχέση του μέλους της αρχικής, δασισμένης στη γαιοκτησία κοινότητας που έχασε την ιδιοκτησία του πάνω στη γη και δεν πέρασε ακόμα στο είδος αρ. 2 της ιδιοκτησίας – όπως οι Ρωμαίοι πληβείοι την εποχή του *panes et circenses* [άρτος και θεάματα].} {Η σχέση του ακόλουθου προς τον γαιοδεσπότη του, η σχέση δηλαδή της προσωπικής παροχής υπηρεσιών, διαφέρει ουσιαστικά. Γιατί στο βάθος αποτελεί απλά και μόνο τρόπο ύπαρξης του ίδιου του γαιοκτήμονα, που δεν εργάζεται πια αλλά η ιδιοκτησία του συμπεριλαμβάνει ανάμεσα στους όρους παραγωγής και τους ίδιους τους εργάτες σαν δουλοπάροικους κλπ. Εδώ η σχέση κυριαρχίας εμφανίζεται σαν ουσιαστική σχέση ιδιοποίησης. Η ιδιοποίηση δεν μπορεί στο βάθος να θεμελιώσει σχέση κυριαρχίας προς το ζώο, το έδαφος κλπ. – παρόλο που το ζώο υπηρετεί. Η ιδιοποίηση ξένης δούλησης είναι προϋπόθεση της σχέσης κυριαρχίας. Αυτό λοιπόν που δεν έχει δούληση, όπως πχ. το ζώο, μπορεί βέβαια να υπηρετεί,

δεν κάνει όμως τον ιδιοκτήτη του *κύριο*. Εδώ όμως βλέπουμε πώς οι *σχέσεις κυριαρχίας και υποταγής* ανήκουν κι αυτές σ' αυτό το σχήμα ιδιοποίησης των παραγωγικών εργαλείων· και αποτελούν απαραίτητη μαγιά για την εξέλιξη και παρακμή όλων των αρχέγονων σχέσεων ιδιοκτησίας και παραγωγής, όπως επίσης εκφράζουν και τον στενό τους χαρακτήρα. Αναπαράγονται ωστόσο στο κεφάλαιο – με έμμεση μορφή – κι έτσι αποτελούν εξίσου μαγιά για τη διάλυσή του και έμβλημα της στενότητάς του.)

[10] {«Η εξουσία να πουλά κανείς τον εαυτό του και τους δικούς του όταν βρίσκεται σε ανάγκη ήταν ένα απαίσιο καθολικό δικαίωμα· ίσχυε τόσο στο Βορρά όσο και ανάμεσα στους Έλληνες, και στην Ασία. Η εξουσία του δανειστή να παίρνει δούλο του τον οφειλέτη που καθυστερούσε την πληρωμή και να εξοφλείται – κατά το δυνατό – με την εργασία ή την πώληση του προσώπου του οφειλέτη είχε σχεδόν εξίσου πλατιά διάδοση.» *Νήμπορ*. I, σ. 600.}

{Ο *Νήμπορ* γράφει σ' ένα σημείο πως οι έλληνες συγγραφείς της εποχής 15 του Αυγούστου δυσκολεύονταν και λάθευαν στην κατανόηση της σχέσης ανάμεσα σε πατρίκιους και πληβείους και έκαναν σύγχυση ανάμεσα σ' αυτή τη σχέση και τη σχέση ανάμεσα σε πάτρωνες και πελάτες, επειδή «έγραφαν σε μια εποχή όπου *πλούσιοι και φτωχοί αποτελούσαν τις μοναδικές πραγματικές τάξεις των πολιτών*· όπου ο φτωχός, όσο ευγενική κι αν ήταν η καταγωγή του, χρειαζόταν προστάτη, και ο εκατομμυριούχος, ακόμα και απελεύθερος, ήταν περιζήτητος σαν προστάτης. Από κληρονομικές σχέσεις εξάρτησης δε γνώριζαν πια ούτε ίχνος.» I, 620.} {«Και στις δυο τάξεις – τους *μέτοικους και τους απελεύθερους, και τους απογόνους τους* – «βρίσκονταν οι τεχνίτες· και ο πληβείος που άφηνε τη γεωργία μεταπηδούσε στα δικά 25 τους περιορισμένα πολιτικά δικαιώματα. Κι αυτοί δεν στερούνταν την τιμή να έχουν *νόμιμα σωματεία*· και οι συντεχνίες τους είχαν τόσο μεγάλο κύρος που ιδρυτής τους λεγόταν πως ήταν ο Νουμάς: ήταν 9: αυλητές, χρυσοχόοι, ξυλουργοί, βαφείς, σαμαράδες, θυροσδέψες, χαλκωματάδες, αγγειοπλάστες, και η ένατη συντεχνία όπου ανήκαν όλα τα υπόλοιπα επαγγέλματα. 30 [...] Μερικοί απ' αυτούς ήταν ανεξάρτητοι πολίτες που ζούσαν στα περικόωρα· ισοπολίτες, που δεν ανήκαν σε κανένα πάτρωνα – αν υπήρχε τέτοιο δικαίωμα· και απόγονοι πελατών που ο δεσμός τους είχε λυθεί με την εξαφάνιση του γένους των πατρώνων τους· αυτοί στάθηκαν χωρίς αμφιβολία εξίσου ξένοι προς τη διένεξη ανάμεσα στους πατρίκιους και το δήμο όσο και 35 οι φλωρεντινές συντεχνίες απέναντι στις διαμάχες των γενών των Γιβελίνων και Γουέλφων: οι πελάτες ίσως να βρίσκονταν σαν σύνολο ακόμα κάτω από τις διαταγές των πατρικίων». I, 623.}

Από τη μια μεριά, προϋπόθεση είναι ιστορικές διαδικασίες που έφεραν μια μάζα ατόμων ενός έθνους κλπ. στη θέση, αν όχι αμέσως πραγματικά 40 ελεύθερων εργατών, ωστόσο τέτοιων εργατών δύναμει, που μοναδική ιδιοκτησία έχουν το εργατικό τους δυναμικό και τη δυνατότητα να το ανταλλάζουν με διαθέσιμες αξίες· άτομα που απέναντί τους όλοι οι αντικειμενικοί όροι της παραγωγής βρίσκονται σαν *ξένη ιδιοκτησία*, σαν η *μη-ιδιοκτησία* τους, ταυτόχρονα όμως είναι ανταλλάξιμοι σαν *αξίες*, άρα μπορούν ως ένα 45 ορισμένο βαθμό να αποκτηθούν με ζωντανή εργασία. Τέτοιες ιστορικές διαλυτικές διαδικασίες είναι τόσο η διάλυση των σχέσεων υποτέλειας που αλυσοδένουν τον εργάτη στο έδαφος και στον κύριο του εδάφους· αλλά προϋποθέτουν στην πράξη την ιδιοκτησία του εργάτη πάνω στα μέσα διαβίωσης – αυτή είναι η αληθινή διαδικασία απόσπασής του από τη γη· η διάλυση των 50

σχέσεων γαιοκτησίας που τον έκαναν γεομαν, ελεύθερο εργαζόμενο μικροκτηματία ή πακτωτή (colonus), ελεύθερο αγρότη {Αυτονόητη είναι η διάλυση των ακόμα παλιότερων μορφών συλλογικής ιδιοκτησίας και πραγματικής κοινότητας}: διάλυση των συντεχνιακών σχέσεων, που προϋπόθεταν την
 5 ιδιοκτησία του πάνω στο εργαλείο της δουλειάς, όπως προϋπόθεταν και την ίδια την εργασία – σαν καθορισμένη χειροτεχνική επιδεξιότητα – σαν ιδιοκτησία (όχι μόνο πηγή της ιδιοκτησίας): όμοια, η διάλυση των σχέσεων πελατείας, στις διάφορες μορφές όπου *μη-ιδιοκτήτες* εμφανίζονται σαν συγκαταναλωτές του υπερπροϊόντος στην ακολουθία των κυρίων τους, και σ' αν-
 10 τάλλαγμα φορούν τη λιθρέα του κυρίου τους, παίρνουν μέρος στις διαμάχες του, προσφέρουν προσωπικές υπηρεσίες – φανταστικές ή πραγματικές κλπ. Μια πιο προσεκτική εξέταση θα δείξει πως όλες αυτές οι διαλυτικές διαδικασίες διαλύουν σχέσεις παραγωγής όπου επικρατεί η αξία χρήσης, η παραγωγή για την άμεση χρήση: η ανταλλακτική αξία και η παραγωγή της προϋ-
 15 ποθέτουν την επικράτηση της άλλης μορφής: γιαυτό και σ' όλες αυτές τις σχέσεις επικρατούν οι φυσικές παροχές και υπηρεσίες πάνω στην πληρωμή χρήματος και τη χρηματική παροχή. Αυτά όμως μόνο σαν παρένθεση. Λεπτομερέστερη παρατήρηση θα δείξει ακόμα πως όλες οι σχέσεις που διαλύθηκαν είχαν δυνατότες μονάχα σ' ένα καθορισμένο βαθμό ανάπτυξης των υλι-
 20 κών (άρα και των πνευματικών) παραγωγικών δυνάμεων.

Αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ άμεσα είναι: η διαλυτική διαδικασία που μετατρέπει μια μάζα ατόμων ενός έθνους κλπ. σε δύναμη ελεύθερους μισθωτούς εργάτες – άτομα που η ακτημοσύνη τους και μόνο τα αναγκάζει να
 25 εργάζονται και να πουλούν την εργασία τους – προϋποθέτει από την άλλη μεριά *όχι* ότι *εξαφανίστηκαν* οι μέχρι τότε εισοδηματικές πηγές, και κατά ένα μέρος όροι ιδιοκτησίας, αυτών των ατόμων αλλά, αντίθετα, ότι *απλά* η χρήση τους άλλαξε, ο τρόπος ύπαρξής τους μεταβλήθηκε, πέρασε σαν *ελεύθερο κονδύλι* σε άλλα χέρια, ή και έμεινε κατά ένα μέρος στα *ίδια*. Τούτο όμως είναι ξεκάθαρο: η ίδια διαδικασία που χώρισε ένα πλήθος ατόμων από
 30 τις μέχρι τότε – με τον ένα ή τον άλλο τρόπο – καταφατικές σχέσεις προς τους *αντικειμενικούς όρους της εργασίας*, ανείρεσε αυτές τις σχέσεις και μεταμόρφωσε έτσι αυτά τα άτομα σε *ελεύθερους εργάτες*, η ίδια διαδικασία ελευθέρωσε δύναμη αυτούς τους *αντικειμενικούς όρους της εργασίας* – έδαφος, πρώτη ύλη, μέσα διαβίωσης, εργαλεία δουλειάς, χρήμα ή όλα αυτά
 35 μαζί – από τη *μέχρι τότε πρόσδεσή τους* στα αποσπασμένα τώρα απ' αυτούς άτομα. Οι όροι αυτοί είναι ακόμα *διαθέσιμοι*, αλλά διαθέσιμοι με άλλη μορφή: σαν *ελεύθερο κονδύλι* με σθησμένες πάνω του όλες τις παλιές πολιτικές κλπ. σχέσεις: απέναντι στα αποσπασμένα αυτά ακτήμονα άτομα οι αντικειμενικοί όροι προβάλλουν πια αποκλειστικά με τη μορφή *αξιών*, αξιών κλει-
 40 σμένων στον εαυτό τους. Η ίδια διαδικασία που αντιπαράθεσε τη μάζα των ελεύθερων εργατών στους *αντικειμενικούς όρους της εργασίας* αντιπαράθεσε κι αυτούς τους όρους σαν *κεφάλαιο*, στους ελεύθερους εργάτες. Η ιστορι-
 45 κή διαδικασία ήταν ο χωρισμός στοιχείων ως τότε συνδεδεμένων – άρα το αποτέλεσμα της δεν είναι η εξαφάνιση ενός απ' αυτά τα στοιχεία, αλλά η εμφάνιση καθενός απ' αυτά σε αρνητική σχέση προς το άλλο – ο ελεύθερος εργάτης (δυνητικά) από τη μια μεριά, το κεφάλαιο (δυνητικά) από την άλλη. Ο αποχωρισμός των αντικειμενικών όρων από τις τάξεις που μετατράπηκαν σε ελεύθερους εργάτες εμφανίζεται αναγκαστικά σαν ανεξαρτητοποίηση των ίδιων αυτών όρων στον αντίθετο πόλο.

50 Αν η σχέση κεφαλαίου και μισθωτής εργασίας εξεταστεί όχι σαν καθορι-

στική η ίδια και επικρατέστερη πάνω στο σύνολο της παραγωγής, {γιατί σ' αυτή την περίπτωση τό κεφάλαιο, που προϋποτέθηκε σαν όρος της μισθωτής εργασίας, είναι δικό της προϊόν και έχει προϋποτεθεί απ' αυτή την ίδια σαν όρος της, έχει δημιουργηθεί απ' αυτή την ίδια σαν δική της προϋπόθεση} αλλά στην ιστορική της γένεση – αν δηλαδή εξεταστεί η αρχική μετατροπή 5 του χρήματος σε κεφάλαιο, η ανταλλακτική διαδικασία ανάμεσα στο κεφάλαιο που ακόμα υπάρχει μόνο δυνάμει, από τη μια μεριά, και τους δυνάμει υπαρκτούς ελεύθερους εργάτες από την άλλη –, τότε επιβάλλεται από μόνη της η απλή παρατήρηση – που μ' αυτήν οι οικονομολόγοι κάνουν πολλή φασαρία – πως η πλευρά που προβάλλει σαν κεφάλαιο πρέπει να κατέχει 10 πρώτες ύλες, εργαλεία δουλειάς και εφόδια για να μπορεί ο εργάτης να ζήσει στη διάρκεια της παραγωγής, μέχρι αυτή να ολοκληρωθεί. Αυτό εμφανίζεται ακόμα στο ότι πρέπει να έχει προηγηθεί μια συσσώρευση – συσσώρευση που να προηγήθηκε και να μην ξεπήδησε από την εργασία – από τη μεριά του καπιταλιστή, που να του επιτρέπει να βάλει τον εργάτη να δουλέ- 15 ψει και να τον διατηρεί ενεργό, να τον διατηρεί σαν ζωντανό εργατικό δυναμικό. {Από τη στιγμή που κεφάλαιο και μισθωτή εργασία έχουν τοποθετηθεί σαν προϋπόθεση του εαυτού τους, σαν η βάση που αποτελεί προϋπόθεση για την ίδια την παραγωγή, το πράγμα εμφανίζεται αρχικά με τον ακόλουθο τρόπο: ο καπιταλιστής, εκτός από το κονδύλι σε πρώτη ύλη και 20 μέσα εργασίας που χρειάζεται για να αναπαραχθεί ο εργάτης – να δημιουργήσει τα αναγκαία μέσα διαβίωσης, να πραγματοποιήσει δηλαδή την αναγκαία εργασία – κατέχει και ένα κονδύλι σε πρώτη ύλη και μέσα εργασίας όπου ο εργάτης πραγματοποιεί την υπερεργασία του, δηλαδή το κέρδος του καπιταλιστή. Η παραπέρα ανάλυση δείχνει πως ο εργάτης δημιουργεί αδιά- 25 κοπα ένα διπλό κονδύλι για τον καπιταλιστή, μ' άλλα λόγια δημιουργεί κονδύλι με τη μορφή κεφαλαίου, απ' όπου ένα μέρος εκπληρώνει αδιάκοπα τους όρους της ύπαρξης του εργάτη και το άλλο τους όρους της ύπαρξης του κεφαλαίου. Όπως είδαμε, το πρόσθετο κεφάλαιο – και το πρόσθετο κεφάλαιο ως προς την προκατακλυσμαία του σχέση προς την εργασία – είναι 30 ολόκληρο πραγματικό, σημερινό κεφάλαιο, με κάθε του στοιχείο ομοιόμορφα σαν αντικειμενοποιημένη και ιδιοποιημένη από το κεφάλαιο ξένη εργασία, ιδιοποιημένη χωρίς ανταλλαγή, χωρίς ισοδύναμο αντάλλαγμα.} Αυτή η ανεξάρτητη, μη-τοποθετημένη από την εργασία πράξη του κεφαλαίου μετατοπίζεται ύστερα απ' αυτή την ιστορία της γένεσής του στο σήμερα, μετα- 35 τρέπεται σ' ένα συνθετικό στοιχείο της πραγματικότητας και της αποτελεσματικότητάς του, του αυτο-σχηματισμού του κεφαλαίου. Από δω βγαίνει τότε τελικά το συμπέρασμα για το αιώνιο δικαίωμα του κεφαλαίου πάνω στους καρπούς ξένης εργασίας· ή μάλλον, ο τρόπος που το κεφάλαιο αποκτά αναπτύσσεται με αφετηρία τους απλούς και «δίκαιους» νόμους της ανταλ- 40 λαγής ισοδυνάμων.

Ο πλούτος που είναι διαθέσιμος με τη μορφή του χρήματος μπορεί και ανταλλάσσεται με τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας όταν και επειδή αυτοί έχουν αποσπαστεί από την ίδια την εργασία. Όπως είδαμε, μπορεί ως ένα βαθμό να σωρευτεί χρήμα καθαρά με την ανταλλαγή ισοδυνάμων· 45 αυτό ωστόσο αποτελεί πηγή τόσο ασήμαντη που δεν αξίζει ν' αναφερθεί ιστορικά – αν προϋποτεθεί ότι το χρήμα κερδίζεται με την ανταλλαγή προσωπικής εργασίας. Αντίθετα, αυτό που μετατρέπεται σε κεφάλαιο με την κυριολεκτική έννοια, βιομηχανικό κεφάλαιο, είναι η κινητή – χρηματική – περιουσία που συσσωρεύεται με την τοκογλυφία – ιδιαίτερα αυτήν που 50

ασκείται και ενάντια στη γαιοκτησία – και τα εμπορικά κέρδη. Και για τις δυο μορφές θα έχουμε πιο κάτω την ευκαιρία να μιλήσουμε περισσότερο – στο μέτρο που δεν εμφανίζονται οι ίδιες σαν μορφές του κεφαλαίου, αλλά σαν προηγούμενες περιουσιακές μορφές, σαν προϋποθέσεις για το κεφάλαιο.

Είναι, καθώς είδαμε, σύμφυτο στην έννοια του κεφαλαίου – τη γένεσή του – πως το κεφάλαιο αφητηρία έχει το *χρήμα* και άρα την περιουσία που υπάρχει με τη μορφή του χρήματος. Είναι εξίσου σύμφυτο ότι εμφανίζεται να προέρχεται από την κυκλοφορία, σαν *προϊόν* της κυκλοφορίας. Όστε ο σχηματισμός κεφαλαίου δεν ξεκινά από τη γαιοκτησία (εδώ το πολύ από τον *αγρομισθωτή*, στο βαθμό που εμπορεύεται αγροτικά προϊόντα)· ούτε από τη συντεχνία (αν και υπάρχει εδώ μια δυνατότητα), αλλά από την περιουσία των εμπόρων και τοκογλύφων. Αυτή όμως βρίσκει για πρώτη φορά τους όρους που επιτρέπουν την αγορά ελεύθερης εργασίας μονάχα όταν η εργασία έχει με μια ιστορική διαδικασία αποσπαστεί από τους αντικειμενικούς όρους της ύπαρξής της. Τότε η εμπορική και τοκογλυφική περιουσία βρίσκει για πρώτη φορά και τη δυνατότητα να αγοράσει τους ίδιους αυτούς τους όρους. Στις συνθήκες πχ. της συντεχνίας το απλό χρήμα που δεν είναι το ίδιο συντεχνιακό, χρήμα του μάστορα, δεν μπορεί να αγοράσει τους αργαλειούς και να βάλει ανθρώπους να τους δουλέψουν· είναι προκαθορισμένο πόσους αργαλειούς επιτρέπεται να δουλέψει ο καθένας κλπ. Μ' ένα λόγο το ίδιο το εργαλείο, που εμφανίζεται σαν πεδίο δράσης της ζωντανής εργασίας, είναι ακόμα τόσο συνυφασμένο μ' αυτή την ίδια ώστε δεν κυκλοφορεί πραγματικά. Αυτό που κάνει τη χρηματική περιουσία ικανή να γίνει κεφάλαιο είναι η διαθεσιμότητα, από τη μια μεριά, των ελεύθερων εργατών· δεύτερο, η διαθεσιμότητα των μέσων διαβίωσης και υλικών κλπ. – που αποτελούσαν προηγούμενα με τον ένα ή τον άλλο τρόπο *ιδιοκτησία* των μαζών που έμειναν τώρα χωρίς αντικείμενο – σαν επίσης *ελεύθερων*, και για πούλημα. Τον άλλο όμως όρο της εργασίας – μια ορισμένη δεξιότητα, το εργαλείο σαν μέσο της εργασίας κλπ. – το κεφάλαιο σ' αυτή την προκαταρκτική ή πρώτη του περίοδο τον *βρίσκει έτοιμο*, ενμέρει σαν αποτέλεσμα του συντεχνιακού συστήματος των πόλεων, ενμέρει της βιομηχανίας που είναι οικιακή ή παρακολουθηματική της γεωργίας. Η ιστορική διαδικασία δεν είναι αποτέλεσμα, αλλά προϋπόθεση του κεφαλαίου. Μ' αυτήν τρυπώνει ύστερα (ιστορικά) και ο καπιταλιστής σαν ενδιάμεσος ανάμεσα στη γαιοκτησία, ή ανάμεσα στην ιδιοκτησία γενικά, και την εργασία. Οι βολικές φαντασιώσεις που θέλουν τον καπιταλιστή και τον εργάτη να συνεταιρίζονται κλπ. είναι ολότελα άγνωστες στην ιστορία· ούτε και υπάρχει ίχνος απ' αυτές στην εννοιολογική ανάπτυξη του κεφαλαίου. Σποραδικά, η *μανιφακτούρα* μπορεί να αναπτυχθεί τοπικά μέσα σ' ένα πλαίσιο που ανήκει ακόμα σε ολότελα διαφορετική περίοδο, όπως πχ. στις ιταλικές πόλεις, *δίπλα* στις συντεχνίες. Για να αναπτυχθεί όμως σαν γενικά κυρίαρχη μορφή μιας εποχής, οι όροι για το κεφάλαιο πρέπει να έχουν αναπτυχθεί όχι μόνο τοπικά, αλλά και σε μεγάλη κλίμακα. (Σ' αυτό δεν εμποδίζει το ότι με τη διάλυση των συντεχνιών μεμονωμένοι μαστόροι μετατρέπονται σε βιομηχανικούς κεφαλαιοκράτες· ωστόσο η περίπτωση αυτή είναι σπάνια, και άρα σύμφωνη με τη φύση του πράγματος. Συνολικά, το συντεχνιακό σύστημα – ο μάστορας κι ο κάλφας – καταστρέφεται με την άνοδο του καπιταλιστή και του εργάτη.)

Είναι αυτονόητο – και μια βαθύτερη έρευνα γύρω από την ιστορική εποχή που πραγματευόμαστε εδώ το επιβεβαιώνει – πως η *εποχή της διάλυσης* των

προηγούμενων τρόπων παραγωγής και τρόπων συσχετισμού του εργάτη προς τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας – είναι βέβαια ταυτόχρονα και μια εποχή όπου από τη μια μεριά η χρηματική περιουσία έχει ήδη αναπτυχθεί ως ένα ορισμένο σημείο, κι από την άλλη αυξάνει γοργά και επεκτείνεται από τις ίδιες περιστάσεις που επιταχύνουν αυτή τη διάλυση. Απο- 5 τελεί ταυτόχρονα η ίδια έναν από τους παράγοντες αυτής της διάλυσης: όπως κι αυτή η διάλυση αποτελεί τον όρο για τη μετατροπή της χρηματικής περιουσίας σε κεφάλαιο. Αλλά η απλή παρουσία της χρηματικής περιουσίας, ακόμα και η απόκτηση κάποιου είδους υπεροχής απ' τη μεριά της, δεν είναι καθόλου αρκετή για να συντελεστεί αυτή η διάλυση σε κεφάλαιο. Αλ- 10 λιώς η αρχαία Ρώμη, το Βυζάντιο κλπ. θα είχαν τελειώσει την ιστορία τους με ελεύθερη εργασία και κεφάλαιο – ή καλύτερα, θα είχαν αρχίσει μια καινούρια ιστορία. Κι εκεί η διάλυση των παλιών σχέσεων ιδιοκτησίας συνδεόταν με την ανάπτυξη της χρηματικής περιουσίας – του εμπορίου κλπ. Η διάλυση όμως αυτή οδήγησε στην πραγματικότητα όχι στη βιομηχανία αλλά 15 στην κυριαρχία της υπαίθρου πάνω στην πόλη. – Ο αρχικός σχηματισμός του κεφαλαίου δεν γίνεται, όπως φαντάζονται, με το κεφάλαιο να συσσωρεύει μέσα διαβίωσης και εργαλεία δουλειάς και πρώτες ύλες, μ' ένα λόγο τους αποσπασμένους από το έδαφος και ήδη πάλι αναμιγμένους με ανθρωπινη εργασία αντικειμενικούς όρους της εργασίας. {Με την πρώτη ματιά 20 είναι ξεκάθαρο, τι φαύλος κύκλος θα ήταν αν από τη μια μεριά οι εργάτες που το κεφάλαιο πρέπει να κινητοποιήσει για να τοποθετήσει τον εαυτό του σαν κεφάλαιο έπρεπε πρώτα να δημιουργηθούν, να κληθούν στη ζωή με τη δική του συσσώρευση, αν περίμεναν το δικό του Γεννηθήτω!, ενώ από την άλλη μεριά αυτό το ίδιο θα ήταν ανίκανο να συσσωρεύσει χωρίς ξένη εργα- 25 σία – θα μπορούσε το πολύ-πολύ να συσσωρεύσει τη δική του εργασία, άρα δηλαδή να υπάρχει το ίδιο με τη μορφή μη-κεφαλαίου και μη-χρήματος: μια και η εργασία, πριν από την ύπαρξη του κεφαλαίου, μπορεί να αυτο-αξιοποιείται μόνο με μορφές όπως η χειροτεχνική εργασία, η μικρή γεωργία κλπ. μ' ένα λόγο, συνολικά μορφές που καθόλου ή ελάχιστα μπορούν να 30 συσσωρεύσουν: μορφές που δεν επιτρέπουν παρά μικρό υπερπροϊόν, κι απ' αυτό καταδροχθίζουν μεγάλο μέρος. Γενικά, θα χρειαστεί αυτή την αντίληψη για τη συσσώρευση να την εξετάσουμε ακόμα πιο λεπτομερειακά.} Ο αρχικός σχηματισμός του κεφαλαίου δεν γίνεται με το κεφάλαιο να δημιουργεί τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας. Αντίθετα, γίνεται απλά με το 35 ότι η αξία που υπάρχει σαν χρηματική περιουσία αποκτά, με την ιστορική διαδικασία της διάλυσης του παλιού τρόπου παραγωγής, την ικανότητα από τη μια να αγοράζει τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας, από την άλλη να δίνει χρήμα και να παίρνει σαν αντάλλαγμα από τους ελεύθερους πια εργάτες την ίδια τη ζωντανή εργασία. Όλα αυτά τα συνθετικά στοιχεία 40 είναι διαθέσιμα: ο αποχωρισμός τους είναι ο ίδιος μια ιστορική διαδικασία, μια διαδικασία διάλυσης: κι αυτή είναι η διαδικασία που δίνει στο χρήμα την ικανότητα να μετατρέπεται σε κεφάλαιο. Το ίδιο το χρήμα επιδρά σ' αυτή την υπόθεση μονάχα στο βαθμό που παρεμβαίνει το ίδιο σ' αυτή τη διαδικασία σαν ένα εξαιρετικά δραστικό μέσο αποχωρισμού, και μονάχα 45 στο βαθμό που συμμετέχει στην παραγωγή των μαδημένων, χωρίς αντικείμενο ελεύθερων εργατών: σίγουρα όμως όχι δημιουργώντας για αυτούς τους αντικειμενικούς όρους της ύπαρξής τους: αντίθετα, βοηθώντας να επιταχυνθεί ο αποχωρισμός των εργατών απ' αυτούς τους όρους – η ακτημοσύνη τους. Όταν, για παράδειγμα, οι μεγάλοι άγγλοι γαιοκτήμονες απόλυσαν 50

τους ακολούθους τους, που μαζί με τους ίδιους καταβρόχθιζαν το αγροτικό υπερπροϊόν· όταν, παραπέρα, οι αγρομισθωτές τους έδωξαν τους ακτήμονες μικροχωρικούς κλπ., μ' αυτό τον τρόπο ρίχτηκε πρώτα-πρώτα μια μάζα ζωντανές εργατικές δυνάμεις στην αγορά εργασίας, μια μάζα που ήταν ελεύθερη με διπλή έννοια: ελεύθερη από τις παλιές σχέσεις πελατείας ή υποτέλειας και παροχής υπηρεσιών, και δεύτερο, ελεύθερη από κάθε θιός και κάθε αντικειμενική, εμπράγματη μορφή ύπαρξης, *ελεύθερη από κάθε ιδιοκτησία*· με μοναδικό βιοπορισμό την πώληση του εργατικού της δυναμικού ή τη ζητιανιά, την αλητεία και τη ληστεία. Το ότι δοκίμασαν πρώτα τον δεύτερο δρόμο, διώχτηκαν όμως απ' αυτόν και σπρώχτηκαν στη στενή οδό προς την αγορά εργασίας με την κρεμάλα, το παλούκι και το μαστίγιο – εδώ λοιπόν εμφανίζονται οι *κυβερνήσεις*, πχ. του Ερρίκου του 7ου, του 8ου κλπ., σαν όροι της ιστορικής διαδικασίας διάλυσης και σαν παραγωγοί των όρων για την ύπαρξη του κεφαλαίου – είναι ιστορικά διαπιστωμένο. Από 15 την άλλη μεριά, τα μέσα διαβίωσης κλπ. που προηγούμενα κατανάλωναν οι γαιοκτήμονες μαζί με τις ακολουθίες τους βρισκόνταν τώρα στη διάθεση του χρήματος που θάθελε να τα αγοράσει, για να αγοράσει μ' αυτά εργασία. Το χρήμα ούτε *δημιούργησε* ούτε *συσσώρευσε* αυτά τα μέσα διαβίωσης· πήρ-χαν, καταναλώνονταν και αναπαράγονταν πριν καταναλωθούν και αναπα- 20 ραχθούν με τη δική του μεσολάβηση. Το μόνο που άλλαξε ήταν [πως] τώρα αυτά τα μέσα διαβίωσης ρίχτηκαν στην *ανταλλακτική αγορά* – ξεκόπηκαν από την άμεσή τους συνάφεια με τα σαγόνια των ακολούθων κλπ. και μετα-τράπηκαν από αξίες χρήσης σε ανταλλακτικές αξίες – έπεσαν λοιπόν στην επικράτεια και την κυριαρχία της χρηματικής περιουσίας. Το ίδιο και τα 25 εργαλεία της δουλειάς. Η χρηματική περιουσία ούτε εφεύρε ούτε κατασκεύ-ασε το ροδάκι και τον αργαλειό. Αλλά οι κλώστες και υφαντές αποσπάστη-καν από τη γη τους και πέρασαν με τους αργαλειούς και τα ροδάκια τους στις διαταγές της χρηματικής περιουσίας κλπ. *Το κεφάλαιο δεν κάνει τίποτ' άλλο παρά να συνενώνει τις μάζες από χέρια και εργαλεία που βρίσκει 30 μπροστά του. Τις συναθροίζει κάτω από τις διαταγές του.* Αυτό είναι η *πραγματική του συσσώρευση*· το σώριασμα εργατών σε διάφορα σημεία δί-πλα στα εργαλεία τους. Πιο πολλά γι αυτό το ζήτημα θα χρειαστεί να πούμε στη λεγόμενη συσσώρευση του κεφαλαίου. Η χρηματική περιουσία – σαν περιουσία των εμπόρων – βοήθησε βέβαια στην πιο γρήγορη διάλυση των 35 παλιών σχέσεων παραγωγής, κι έδωσε πχ. στον γαιοκτήμονα τη δυνατότητα – που την ανέπτυξε ήδη ωραία ο 'Α. Σμιθ – να ανταλλάξει τα σιτηρά του, τα ζώα κλπ. με αξίες χρήσης από το εξωτερικό· αντί να σπαταλά μαζί με τους ακολούθους του εκείνες που έφτιαξε ο ίδιος, και πλούτο του να θεωρεί σε μεγάλο βαθμό τη μάζα των συγκαταναλωτών ακολούθων του. Η χρηματι- 40 κή περιουσία έδωσε στην *ανταλλακτική αξία* του εισοδήματός του μιαν ανώ-τερη γι αυτόν σημασία. Το ίδιο έγινε και με τους αγρομισθωτές του, που ήταν ήδη μισο-καπιταλιστές, ωστόσο όμως ακόμα πολύ περιορισμένοι. Η ανάπτυξη της ανταλλακτικής αξίας – που την ευνοεί το *χρήμα*, με τη μορφή της επαγγελματικής τάξης των εμπόρων – διαλύει την παραγωγή που προ- 45 σανατολίζεται πιο πολύ προς την άμεση αξία χρήσης, διαλύει και τις αντί-στοιχές της μορφής ιδιοκτησίας – σχέσεις της εργασίας προς τους αντικειμε-νικούς της όρους – κι έτσι πιέζει προς τη δημιουργία της *αγοράς εργασίας* (που διαφέρει βέβαια από το σκλαβοπάζαρο). Ωστόσο κι αυτή η επίδραση του χρήματος είναι δυνατή μόνο με προϋπόθεση τα *τεχνικά επαγγέλματα 50 των πόλεων*, που δεν βασίζονται στο κεφάλαιο και τη μισθωτή εργασία αλλά

στην οργάνωση της εργασίας σε συντεχνίες κλπ. Η ίδια η εργασία των πό-
 λεων είχε δημιουργήσει μέσα παραγωγής που γι αυτά οι συντεχνίες έγιναν
 εξίσου ενόχληση, όσο και οι παλιές σχέσεις γαιοκτησίας για μια βελτιωμένη
 γεωργία – συνέπεια κι αυτή πάλι, ως ένα βαθμό, της αυξημένης διάθεσης
 γεωργικών προϊόντων στις πόλεις κλπ. Οι άλλες περιστάσεις που τον 16ο 5
 αιώνα, για παράδειγμα, αύξησαν τη μάζα των εμπορευμάτων σε κυκλοφο-
 ρία, όπως και του χρήματος, δημιούργησαν νέες ανάγκες και άρα ανέβασαν
 την ανταλλακτική αξία των ντόπιων προϊόντων κλπ., ύψωσαν τις τιμές κλπ.,
 όλα αυτά προώθησαν από τη μια μεριά τη διάλυση των παλιών σχέσεων
 παραγωγής, επιτάχυναν την απόσπαση του εργάτη – ή μη-εργάτη, αλλά ικα- 10
 νού για εργασία – από τους αντικειμενικούς όρους της αναπαραγωγής του
 και προώθησαν έτσι τη μετατροπή του χρήματος σε κεφάλαιο. Τίποτα λοι-
 πόν δεν μπορεί νάναι πιο ανόητο από να βλέπει κανείς τον αρχικό αυτό
 σχηματισμό του κεφαλαίου σαν να είχε τάχα το ίδιο δημιουργήσει και συσ-
 σωρεύσει τους αντικειμενικούς όρους της παραγωγής – μέσα διαβίωσης, 15
 πρώτη ύλη, εργαλεία – και να τους είχε προσφέρει στον απογυμνωμένο απ’
 αυτούς εργάτη. Αντίθετα: η χρηματική περιουσία βοήθησε, κατά ένα μέρος,
 στην απογύμνωση των εργατικών δυνάμεων των ικανών για εργασία ατόμων
 από τους όρους αυτούς: ενμέρει αυτή η διαδικασία αποχωρισμού συντελέ-
 στηκε ανεξάρτητα από τη χρηματική περιουσία. Όταν ο σχηματισμός κεφα- 20
 λαίου έφτασε σ’ ένα ορισμένο ύψος, η χρηματική περιουσία μπόρεσε να
 μεσολαβήσει ανάμεσα στους απελευθερωμένους μ’ αυτό τον τρόπο αντικει-
 μενικούς όρους της ζωής και τις απελευθερωμένες, αλλά και απ’ όλα απαλ-
 λαγμένες εργατικές δυνάμεις, και να αγοράσει με τους πρώτους τις δεύτε-
 ρες. Ο σχηματισμός όμως τώρα της ίδιας της χρηματικής περιουσίας, πριν τη 25
 μετατροπή της σε κεφάλαιο, ανήκει στην προϊστορία της αστικής οικονο-
 μίας. Η τοκογλυφία, το εμπόριο, οι πόλεις, και το δημόσιο ταμείο που συνο-
 δεύει την άνοδό τους παίζουν εδώ τον κύριο ρόλο. Όμοια και ο αποθησαυ-
 ρισμός των αγρομισθωτών, αγροτών κλπ. αν και σε μικρότερο βαθμό. –
 Φαίνεται ταυτόχρονα εδώ πώς η ανάπτυξη της ανταλλαγής και της ανταλ- 30
 λακτικής αξίας, που διαμεσολαβείται παντού από το εμπόριο, ή που η μεσο-
 λάθεισή της μπορεί να ονομαστεί εμπόριο – το χρήμα αποκτά αυτοτελή
 ύπαρξη στην επαγγελματική τάξη των εμπόρων, όπως και η κυκλοφορία στο
 εμπόριο – φέρνει μαζί της τη διάλυση τόσο των σχέσεων ιδιοκτησίας της
 εργασίας πάνω στους δικούς της όρους ύπαρξης, από τη μια μεριά, όσο και 35
 της εργασίας που συγκαταλέγεται η ίδια ανάμεσα στους αντικειμενικούς
 όρους της παραγωγής: συνολικά δηλαδή, σχέσεων που εκφράζουν την υπε-
 ροχή τόσο της αξίας χρήσης και της προσανατολισμένης στην άμεση χρήση
 παραγωγής, όπως και μιας πραγματικής κοινότητας που είναι η ίδια ακόμα
 άμεσα υπαρκτή σαν προϋπόθεση της παραγωγής. Η παραγωγή που βασίζε- 40
 ται στην ανταλλακτική αξία, και η κοινότητα που βασίζεται στην ανταλλαγή
 αυτών των ανταλλακτικών αξιών – όσο κι αν φαίνονται, όπως είδαμε στο
 προηγούμενο Κεφάλαιο του Χρήματος, να τοποθετούν την ιδιοκτησία σαν
 απλή απόρροια της εργασίας, να τοποθετούν σαν όρο την ατομική ιδιοκτη-
 σία πάνω στο προϊόν της προσωπικής εργασίας, και την εργασία σαν γενικό 45
 όρο του πλούτου – προϋποθέτει και αναπαράγει τον αποχωρισμό της εργα-
 σίας από τους αντικειμενικούς της όρους. Αυτή η ανταλλαγή ισοδυνάμων
 γίνεται στην επιφάνεια, δεν αποτελεί παρά την επιφάνεια μιας παραγωγής
 που βασίζεται στην ιδιοποίηση ξένης εργασίας χωρίς ανταλλαγή, αλλά με
 την επίφαση της ανταλλαγής. Αυτό το σύστημα ανταλλαγής έχει σαν βάση 50

του το κεφάλαιο· κι αν εξεταστεί – όπως παρουσιάζεται επιφανειακά το ίδιο – σαν αυτοτελές σύστημα, χωριστά από το κεφάλαιο, τότε δεν είναι παρά επίφαση, επίφαση όμως αναγκαία. Δεν πρέπει λοιπόν να απορεί πια κανείς που το σύστημα των ανταλλακτικών αξιών – ανταλλαγή ισοδυνάμων που 5 έχουν σαν μέτρο την εργασία – μεταστρέφεται, ή καλύτερα, αποκαλύπτει σαν κρυφό του υπόστρωμα την ιδιοποίηση ξένης εργασίας χωρίς ανταλλαγή, τον ολοκληρωτικό χωρισμό εργασίας και ιδιοκτησίας. Γιατί η ίδια η κυριαρχία της ανταλλακτικής αξίας και της παραγωγής που παράγει ανταλλακτικές αξίες προϋποθέτει το ίδιο το ξένο εργατικό δυναμικό σαν ανταλλακτική 10 αξία – προϋποθέτει δηλαδή χωρισμό του ζωντανού εργατικού δυναμικού από τους αντικειμενικούς του όρους· σχέση προς αυτούς – ή προς την ίδια τους την αντικειμενικότητα – σαν ξένη ιδιοκτησία· σχέση προς αυτούς, μ' ένα λόγο, σαν κεφάλαιο. Μόνο η εποχή της παρακμής της φεουδαρχίας, όταν όμως σπαράζεται ακόμα από εσωτερικούς ανταγωνισμούς – όπως στην 15 Αγγλία τον 14ο και το πρώτο μισό του 15ου αιώνα – είναι ο χρυσός αιώνας για την εργασία που απελευθερώνεται. Για να σχετιστεί η εργασία προς τους αντικειμενικούς της όρους πάλι σαν ιδιοκτησία της πρέπει ένα άλλο σύστημα να πάρει τη θέση του συστήματος της ιδιωτικής ανταλλαγής, που όπως είδαμε προκαλεί ανταλλαγή αντικειμενοποιημένης εργασίας με εργατικό 20 δυναμικό και άρα ιδιοποίηση της ζωντανής εργασίας χωρίς ανταλλαγή. – Ιστορικά, να πώς εμφανίζεται συχνά, ολότελα απλά, χειροπιαστά ο τρόπος που το χρήμα μετατρέπεται σε κεφάλαιο: ο έμπορος, πχ. βάζει μερικούς υφαντές και κλώστες, που ως τότε ύφαιναν και έκλωθαν σαν αγροτικό πάρεργο, να δουλέψουν γι αυτόν, κι έτσι μετατρέπει γι αυτούς το πάρεργο σε 25 κύρια απασχόληση· τότε όμως τους έχει στο χέρι, και τους έφερε κιόλας κάτω από τις διαταγές του σαν μισθωτούς εργάτες. Ένα επόμενο βήμα είναι να τους θγάλει ύστερα απ' τα σπίτια τους και να τους συνενώσει σ' ένα εργοτάξιο. Σ' αυτή την απλή διαδικασία είναι ξεκάθαρο πως ο έμπορος δεν ετοίμασε ούτε πρώτη ύλη, ούτε εργαλείο, ούτε μέσα διαβίωσης για τον υφαντή και τον κλώστη. Το μόνο που έκανε είναι να τους περιορίσει σιγά-σιγά σ' ένα είδος εργασίας όπου γίνονται εξαρτημένοι από την πώληση, τον 30 αγοραστή, τον έμπορο, και καταλήγουν να παράγουν πια μονάχα γι αυτόν και με τη μεσολάβησή του. Στην αρχή ο έμπορος δεν αγόραζε την εργασία τους παρά μόνο αγοράζοντας το προϊόν τους· από τη στιγμή που περιορίζονται να παράγουν αυτή την ανταλλακτική αξία και άρα είναι υποχρεωμένοι να παράγουν άμεσα ανταλλακτικές αξίες, να ανταλλάζουν το σύνολο της 35 εργασίας τους με χρήμα για να συντηρηθούν, απ' αυτή τη στιγμή υποτάσσονται στην κυριαρχία του, και τελικά εξαφανίζεται και η επίφαση ότι τάχα του πουλούν προϊόντα. Αγοράζει την εργασία τους και τους αφαιρεί πρώτα 40 την ιδιοκτησία πάνω στο προϊόν, σε λίγο και πάνω στο εργαλείο – ή τους την αφήνει σαν φαινομενική ιδιοκτησία, για να μειώσει το δικό του κόστος παραγωγής. – Οι αρχικές ιστορικές μορφές που μ' αυτές το κεφάλαιο εμφανίζεται πρώτα σποραδικά ή τοπικά, δίπλα στους παλιούς τρόπους παραγωγής, σιγά-σιγά όμως παντού συντρίβοντάς τους, είναι από τη μια μεριά η 45 καθαυτό *μανιφακτούρα* (όχι ακόμα εργοστάσιο)· αυτή ξεπηδά εκεί που υπάρχει μαζική παραγωγή για εξαγωγή, για την εξωτερική αγορά – άρα στη *θάση του μεγάλου θαλάσσιου και χερσαίου εμπορίου*, στα αντίστοιχα εμπορικά κέντρα όπως στις ιταλικές πόλεις, την Κωνσταντινούπολη, τις πόλεις της Φλάνδρας και της Ολλανδίας, μερικές ισπανικές πόλεις όπως η Βαρκε- 50 λώνη κλπ. Η *μανιφακτούρα* εξαπλώνεται πρώτα όχι στα λεγόμενα *αστικά*

επιτηδεύματα – αλλά τα αγροτικά παράπλευρα επιτηδεύματα, την κλώση και την ύφανση, την εργασία που απαιτεί τη λιγότερη συντεχνιακή επιδεξιότητα και τεχνική παιδεία. Εκτός από τα μεγάλα αυτά εμπορικά κέντρα, όπου βρίσκει έτοιμη τη βάση μιας εξωτερικής αγοράς, ώστε η παραγωγή προσανατολίζεται ας πούμε *αυθόρμητα* στην ανταλλακτική αξία – *μανιφακτούρες* δηλαδή που συνδέονται άμεσα με τη ναυτιλία, την ίδια τη ναυπηγική κλπ. – η *μανιφακτούρα* ριζώνει πρώτα όχι στις πόλεις αλλά στην ύπαιθρο, σε χωριά χωρίς συντεχνίες κλπ. Τα αγροτικά παρα-επιτηδεύματα αποτελούν την πλατιά βάση της *μανιφακτούρας*, ενώ τα επιτηδεύματα των πόλεων απαιτούν μεγάλη πρόοδο της παραγωγής για να μπορούν να ασκηθούν 10 εργοστασιακά. Όμοια, κλάδοι παραγωγής – όπως υαλοουργίες, μεταλλουργίες, *πριονιστήρια* κλπ., που από την αρχή απαιτούν μεγαλύτερη συγκέντρωση εργατικών δυνάμεων, από την αρχή αξιοποιούν περισσότερες φυσικές δυνάμεις, απαιτούν μαζική παραγωγή, επίσης συγκέντρωση των μέσων εργασίας κλπ. Όμοια οι *χαρτοποιίες* κλπ. Η δεύτερη μορφή είναι η άνοδος 15 του αγρομισθωτή και η μετατροπή του γεωργικού πληθυσμού σε ελεύθερους μεροκαματιάρηδες. Παρόλο που ο μετασχηματισμός αυτός επιβάλλεται, στην καθαρότερη του μορφή και στις ακραίες συνέπειές του, στην ύπαιθρο πιο αργά από οπουδήποτε αλλού, αρχίζει ωστόσο πρώτα από την ύπαιθρο. Γιαυτό οι αρχαίοι, που ποτέ δεν ξεπέρασαν την καθαυτό εμπειροτεχνία των 20 πόλεων, δεν μπόρεσαν ποτέ να φτάσουν στη μεγάλη βιομηχανία. Πρώτη προϋπόθεση της τελευταίας είναι το τράδηγμα της υπαίθρου, σε όλη της την έκταση, στην παραγωγή όχι αξιών χρήσης αλλά ανταλλακτικών αξιών. Οι υαλοουργίες, οι χαρτόμυλοι, τα σιδηρουργεία κλπ. δεν μπορούν να λειτουργήσουν συντεχνιακά. Απαιτούν μαζική παραγωγή· διάθεση των προϊόντων 25 σε μια γενική αγορά· *χρηματική περιουσία* στα χέρια του επιχειρηματία – όχι πως αυτός δημιουργεί τους όρους, υποκειμενικούς ή αντικειμενικούς· αλλά με τις παλιές σχέσεις ιδιοκτησίας και παραγωγής οι όροι αυτοί δεν μπορούν να συναρμολογηθούν. – Η διάλυση των σχέσεων δουλοπαροικίας καθώς και η άνοδος της *μανιφακτούρας* μετατρέπουν ύστερα σιγά-σιγά όλους 30 τους εργασιακούς κλάδους σε κλάδους που κινούνται από το κεφάλαιο. – Βέβαια κι οι ίδιες οι πόλεις περιέχουν ένα στοιχείο για τον σχηματισμό της καθαυτό μισθωτής εργασίας: τους μεροκαματιάρηδες χωρίς συντεχνία, τους ανειδίκευτους κλπ.

- 15| Αν λοιπόν είδαμε πως η μετατροπή του χρήματος σε κεφάλαιο προϋποθέ- 35 τει μια ιστορική διαδικασία που να έχει αποχωρίσει, ανεξαρτητοποιήσει τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας από τον εργάτη, τότε από την άλλη μεριά το αποτέλεσμα του ήδη σχηματισμένου κεφαλαίου και της διαδικασίας του είναι να υποτάσσει στον εαυτό του κάθε παραγωγή, να αναπτύσσει και να ολοκληρώνει παντού τον χωρισμό ανάμεσα σε εργασία και ιδιοκτησία, 40 ανάμεσα στην εργασία και τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας. Στην παραπέρα ανάπτυξη θα δούμε πώς το κεφάλαιο καταστρέφει τη χειροτεχνική εργασία, την εργαζόμενη μικρή γαιοκτησία κλπ., όπως και τον εαυτό του στις μορφές όπου δεν εμφανίζεται σαν αντίθεση προς την εργασία – το *μικρό κεφάλαιο* και τα ενδιάμεσα ερμαφρόδιτα είδη ανάμεσα στους παλιούς 45 τρόπους παραγωγής (ή όπως αυτοί ανανεώθηκαν πάνω στη βάση του κεφαλαίου) και τον τρόπο παραγωγής που είναι κλασικός, ταιριάζει στο ίδιο το κεφάλαιο.

Μοναδική συσσώρευση που προϋποθέτει η γένεση του κεφαλαίου είναι η συσσώρευση *χρηματικής περιουσίας*, που καθαυτή και από μόνη της είναι 50

ολότελα μη-παραγωγική, καθώς ξεπηδά μόνο από την κυκλοφορία και ανήκει μόνο σ' αυτήν. Το κεφάλαιο γρήγορα δημιουργεί για τον εαυτό του μια εσωτερική αγορά καταστρέφοντας όλα τα αγροτικά παράπλευρα επιτηδεύματα, κλώθοντας δηλαδή και υφαίνοντας για όλους, ντύνοντας όλους κλπ.·
 5 μ' ένα λόγο, φέροντας τα εμπορεύματα που προηγούμενα δημιουργούνταν σαν άμεσες αξίες χρήσης στη μορφή των ανταλλακτικών αξιών· διαδικασία που προκύπτει αυτόματα με την απόσπαση των εργατών από το έδαφος και την ιδιοκτησία (ας ήταν και με υποτελή μορφή) πάνω στα μέσα παραγωγής.·

10 Στη χειροτεχνία των πόλεων, παρόλο που ουσιαστική της βάση είναι η ανταλλαγή και η δημιουργία ανταλλακτικών αξιών, άμεσος, κύριος σκοπός της παραγωγής είναι η *συντήρηση του χειροτέχνη σαν τέτοιοι, σαν χειροτέχνη-μάστορα*, άρα η αξία χρήσης· όχι ο πλουτισμός, όχι η ανταλλακτική αξία σαν ανταλλακτική αξία. Η παραγωγή υποτάσσεται άρα παντού σε μια
 15 κατανάλωση που της έχει προϋποτεθεί, η προσφορά υποτάσσεται στη ζήτηση και επεκτείνεται με αργό μονάχα ρυθμό.

Ώστε η παραγωγή καπιταλιστών και μισθωτών εργατών είναι ένα βασικό προϊόν της διαδικασίας αξιοποίησης του κεφαλαίου. Η συνηθισμένη πολιτική οικονομία, που βλέπει μόνο τα παραγόμενα αντικείμενα, το ξεχνά αυτό
 20 ολότελα. Καθώς σ' αυτή τη διαδικασία η αντικειμενοποιημένη εργασία έχει ταυτόχρονα τοποθετηθεί σαν *μη-αντικειμενικότητα* του εργάτη, σαν αντικειμενικότητα μιας αντίθετης προς τον εργάτη υποκειμενικότητας, σαν *ιδιοκτησία* μιας ξένης προς αυτόν βούλησης, έτσι και το κεφάλαιο είναι αναγκαστικά *ταυτόχρονα και κεφαλαιοκράτης*· και η σκέψη μερικών σοσιαλιστών πως
 25 τάχα χρειαζόμαστε το κεφάλαιο αλλά όχι τους κεφαλαιοκράτες είναι πέρα για πέρα λαθεμένη. Η έννοια του κεφαλαίου εμπεριέχει το ότι οι αντικειμενικοί όροι της εργασίας – που είναι προϊόν της ίδιας της εργασίας – αποκτούν *προσωπικότητα* απέναντι στην εργασία· ή – που είναι το ίδιο – ότι αυτοί οι όροι έχουν τοποθετηθεί σαν ιδιοκτησία μιας ξένης προς τον εργάτη
 30 προσωπικότητας. Η έννοια του κεφαλαίου εμπεριέχει τον κεφαλαιοκράτη. Ωστόσο το λάθος αυτό δεν είναι διόλου μεγαλύτερο από εκείνο που κάνουν πχ. όλοι οι φιλόλογοι που μιλούν για *κεφάλαιο* στην αρχαιότητα, για ρωμαίους και έλληνες κεφαλαιοκράτες. Αυτό δεν είναι παρά μια άλλη έκφραση για το ότι η εργασία στη Ρώμη και την Ελλάδα ήταν *ελεύθερη* – πράγμα που
 35 δύσκολα θα το υποστήριζαν αυτοί οι κύριοι. Το ότι σήμερα οι ιδιοκτήτες φυτειών στην Αμερική όχι μόνο λέγονται αλλά και *είναι* καπιταλιστές βασίζεται στο ότι αυτοί υπάρχουν σαν ανωμαλίες μέσα στα πλαίσια μιας παγκόσμιας αγοράς που βασίζεται στην ελεύθερη εργασία. Αν πρόκειται για τη λέξη κεφάλαιο, που δεν υπάρχει στους αρχαίους (αν και στους Έλληνες η
 40 λέξη *ἀρχαία* αντιστοιχεί στο *principalis summa rei creditae* [κυρίως οφειλόμενο ποσό]), τότε οι ορδές που περιπλανιούνται ακόμα με τα κοπάδια τους στις στέπες της κεντρικής Ασίας είναι οι μεγαλύτεροι κεφαλαιοκράτες, αφού κεφάλαιο αρχικά σημαίνει κτήνη· γιαυτό και η συχνή στη νότια Γαλλία – από έλλειψη κεφαλαίου – σύμβαση μορτής λέγεται ακριβώς κατ' εξαίρεση:
 45 *Bail de bestes à Chaptel* [πάκτωση ζωικού κεφαλαίου]. Κι αν προτιμά κανείς τα κακά λατινικά, τότε οι καπιταλιστές μας ή *Capitales Homines* θα ήταν «*qui debent censum de capite*» [αυτοί που οφείλουν κεφαλικό φόρο].

Ο εννοιολογικός προσδιορισμός του κεφαλαίου παρουσιάζει δυσκολίες που δεν εμφανίζονται στο χρήμα· το κεφάλαιο είναι στην ουσία του *κεφα-*
 50 *λαιοκράτης*· ταυτόχρονα όμως, υπάρχει πάλι και σαν στοιχείο διάφορο από

τον κεφαλαιοκράτη· μ' άλλα λόγια, η παραγωγή γενικά σαν *κεφάλαιο*. Έτσι, θα δούμε αργότερα ότι στην κατηγορία *κεφάλαιο* υπάγονται πολλά που εννοιολογικά δεν φαίνεται να ανήκουν σ' αυτό. Για παράδειγμα, το κεφάλαιο δίνεται σαν δάνειο. Συσσωρεύεται κλπ. Σε όλους αυτούς τους χαρακτηρισμούς το κεφάλαιο φαίνεται να είναι απλά και μόνο ένα πράγμα 5 και να ταυτίζεται ολοκληρωτικά με το υλικό που το αποτελεί. Αυτό, όμως όπως και άλλα ζητήματα, θα ξεκαθαριστεί στην πορεία της ανάπτυξης. (Με την ευκαιρία, ας προστεθεί σαν αστείο: ο καλός μας Άνταμ Μύλλερ, που παίρνει όλα τα σχήματα λόγου πολύ μυστικιστικά, άκουσε και στην καθημερινή ζωή για *ζωντανό κεφάλαιο* σ' αντίθεση με το *νεκρό*, κι αυτό τώρα το 10 φτιασιδώνει θεοσοφικά. Ο βασιλιάς Άθελσταν θα μπορούσε εδώ να τον διδάξει: *Reddam de meo proprio decimas Deo tam in Vivente Capitale* (ζωντανά κτήνη), *quam in mort[u]is fructibus terrae* (νεκρούς καρπούς της γης).) [Θα δόσω στον Θεό το δέκατο των αγαθών μου, τόσο σε ζωντανά κτήνη όσο και σε νεκρούς καρπούς της γης.] Το χρήμα μένει πάντα η ίδια μορφή στο 15 ίδιο υπόστρωμα· κι έτσι μπορεί ευκολότερα να κατανοηθεί σαν απλό πράγμα. Το ίδιο όμως εμπόρευμα, χρήμα κλπ. μπορεί να παριστάνει κεφάλαιο ή εισόδημα κλπ. Έτσι, ακόμα και οι οικονομολόγοι βλέπουν καθαρά ότι το χρήμα δεν είναι κάτι το χειροπιαστό, αλλά το ίδιο πράγμα μπορεί άλλοτε να υπάγεται στον προσδιορισμό του κεφαλαίου, άλλοτε σ' ένα διαφορετικό και 20 αντίθετο προσδιορισμό, και άρα άλλοτε *είναι* κι άλλοτε *δεν είναι* κεφάλαιο. Ώστε το κεφάλαιο είναι ολοφάνερα μια *σχέση*, και *δεν μπορεί να είναι τίποτ' άλλο από μια σχέση παραγωγής*.

- [16] Είδαμε πώς η αληθινή φύση του κεφαλαίου προβάλλει μόνο στο *τέλος της κυκλικής πορείας*. Αυτό που πρέπει να εξετάσουμε τώρα είναι η ίδια η *κυκλική πορεία* ή *κυκλοφορία του κεφαλαίου*. Αρχικά η παραγωγή έμοιαζε να βρίσκεται πέρα από την κυκλοφορία, και η κυκλοφορία πέρα από την παραγωγή. Η κυκλική πορεία του κεφαλαίου – η κυκλοφορία τοποθετημένη σαν κυκλοφορία του κεφαλαίου – περιλαμβάνει και τις δυο σαν συνθετικά στοιχεία. Εδώ η παραγωγή εμφανίζεται σαν τελικό και αρχικό σημείο της κυκλοφορίας, και αντίστροφα. Η αυτοτέλεια της κυκλοφορίας υποθαμνίζεται τώρα σε απλή επίφαση, όπως και η υπερβατικότητα της παραγωγής.

[Η ανταλλαγή εργασίας με εργασία βασίζεται στην ακτημοσύνη του εργάτη.]

{Ακόμα μια παρατήρηση στα παραπάνω: Η ανταλλαγή ισοδυνάμων, που 35 φαίνεται να προϋποθέτει την ιδιοκτησία πάνω στο προϊόν της προσωπικής εργασίας – και άρα να ταυτίζει την *ιδιοποίηση με μέσο την εργασία*, την πραγματική οικονομική διαδικασία απόκτησης, με την *ιδιοκτησία πάνω στην αντικεμενοποιημένη* εργασία· αυτό που προηγούμενα εμφανιζόταν σαν πραγματική διαδικασία αναγνωρίζεται εδώ σαν σχέση δικαίου, δηλαδή σαν 40 γενικός όρος της παραγωγής, και γιαυτό αναγνωρίζεται με νόμο, θεσμοθετείται σαν έκφραση της γενικής βούλησης –, μεταστρέφεται, αποκαλύπτεται με μια αναγκαία διαλεκτική σαν απόλυτος χωρισμός εργασίας και ιδιοκτησίας και σαν ιδιοποίηση ξένης εργασίας χωρίς ανταλλαγή, χωρίς ισοδύναμο. Η παραγωγή που βασίζεται στην ανταλλακτική αξία, παραγωγή που στη 45

δική της επιφάνεια συντελείται αυτή η ελεύθερη και ίση ανταλλαγή ισοδυνάμων – είναι στη βάση της ανταλλαγή *αντικειμενοποιημένης εργασίας* σαν ανταλλακτικής αξίας με τη ζωντανή εργασία σαν αξία χρήσης· ή, με άλλη διατύπωση, σχέση της εργασίας προς τους αντικειμενικούς της όρους – και άρα προς την αντικειμενικότητα που η ίδια δημιούργησε – σαν ξένη ιδιοκτησία: *αλλοτρίωση της εργασίας*. Από την άλλη μεριά, ο όρος για την ανταλλακτική αξία είναι η μέτρησή της με χρόνο εργασίας, και άρα η ζωντανή εργασία – όχι η αξία της – σαν μέτρο των αξιών. Είναι φαντασίωση να νομίζει κανείς ότι σε όλες τις καταστάσεις της παραγωγής η παραγωγή, και άρα η κοινωνία, βασίζονται στην *ανταλλαγή απλά και μόνο εργασίας με εργασία*. Στις διάφορες μορφές όπου η εργασία σχετίζεται προς τους παραγωγικούς της όρους σαν δική της ιδιοκτησία, εκεί η αναπαραγωγή του εργάτη δεν γίνεται καθόλου *απλά και μόνο με εργασία*· γιατί η σχέση ιδιοκτησίας του δεν είναι το αποτέλεσμα αλλά η προϋπόθεση της εργασίας του. Στη γαιοκτησία αυτό είναι ξεκάθαρο· και στο συντεχνιακό σύστημα, πρέπει να ξεκαθαριστεί πως το ιδιαίτερο είδος ιδιοκτησίας που αποτελεί η εργασία δεν βασίζεται απλά και μόνο σε εργασία ή σε ανταλλαγή της εργασίας, αλλά σε μian αντικειμενική συνάρτηση του εργάτη με μια κοινότητα, και σε όρους που ο εργάτης βρίσκει έτοιμους, που ξεκινά απ' αυτούς σαν βάση του. Είναι κι αυτοί προϊόντα μιας εργασίας – της κοσμοϊστορικής της εργασίας της κοινότητας – της ιστορικής εξέλιξης της κοινότητας, που αφετηρία δεν έχει ούτε την εργασία των ατόμων ούτε την ανταλλαγή των εργασιών τους. Γιαυτό, προϋπόθεση της αξιοποίησης δεν είναι ούτε η εργασία απλά και μόνο. Μια κατάσταση όπου ανταλλάσσεται απλά και μόνο εργασία με εργασία – είτε με τη μορφή της άμεσης ζωτικότητας, είτε με τη μορφή του προϊόντος – προϋποθέτει την απόσπαση της εργασίας από την αρχική της συνύφανση με τους αντικειμενικούς της όρους· πράγμα που την κάνει από τη μια μεριά να εμφανίζεται σαν εργασία απλά και μόνο, ενώ από την άλλη μεριά το προϊόν της αποκτά, σαν αντικειμενοποιημένη εργασία, μian ολότελα αυτοτελή απέναντί της ύπαρξη σαν αξία.

30 Η ανταλλαγή εργασίας με εργασία – που φαινομενικά αποτελεί τον όρο της ιδιοκτησίας του εργάτη – βασίζεται στην *ακτημοσύνη του εργάτη*.}

(Η *ακραιά μορφή της αποξένωσης* που χαρακτηρίζει την εργασία, την παραγωγική δραστηριότητα, ως προς τους ίδιους της τους όρους και το ίδιο της το προϊόν στη σχέση του κεφαλαίου προς τη μισθωτή εργασία αποτελεί ένα αναγκαίο μεταβατικό σημείο – και άρα εμπεριέχει *καθαυτή*, (μόνο που είναι ακόμα σε ανάποδη, ανεστραμμένη μορφή) ήδη τη διάλυση όλων των στενών προϋποθέσεων της παραγωγής, και δημιουργεί, αντίθετα, και παράγει τις απόλυτες προϋποθέσεις της παραγωγής, άρα τους πλήρεις υλικούς όρους για τη συνολική, καθολική ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων του ατόμου. Αυτό θα το εξετάσουμε αργότερα.)

[Κυκλοφορία του κεφαλαίου και κυκλοφορία του χρήματος.]

Η χρηματική κυκλοφορία ξεκινούσε από άπειρα σημεία και ξαναγύριζε σε άπειρα σημεία. Το σημείο επιστροφής δεν είχε διόλου τοποθετηθεί σαν σημείο αφετηρίας. Στην κυκλοφορία του κεφαλαίου το σημείο αφετηρίας τοπο-

θετείται σαν σημείο επιστροφής και το σημείο επιστροφής σαν σημείο αφετηρίας. Ο ίδιος ο καπιταλιστής είναι το σημείο αφετηρίας και επιστροφής. Ανταλλάζει χρήμα με τους όρους της παραγωγής, παράγει, αξιοποιεί το προϊόν, το μετατρέπει δηλαδή σε χρήμα και ξαναρχίζει στη συνέχεια τη διαδικασία. Η χρηματική κυκλοφορία, θεωρημένη ξεχωριστά, εξαφανίζεται 5 αναγκαστικά μέσα στο χρήμα σαν ακίνητο πράγμα. Η κυκλοφορία του κεφαλαίου πυροδοτεί η ίδια αδιάκοπα τον εαυτό της, διαιρείται στα διάφορα συνθετικά της στοιχεία και αποτελεί ένα *perpetuum mobile* [αεικίνητο]. Στην πλευρά της χρηματικής κυκλοφορίας ο καθορισμός τιμών είναι καθαρά τυπικός, καθώς η αξία έχει προϋποτεθεί σαν ανεξάρτητη από τη χρηματική 10 κυκλοφορία. Η κυκλοφορία του κεφαλαίου καθορίζει τιμές· όχι μόνο τυπικά, αλλά πραγματικά, γιατί καθορίζει την αξία. Όπου η τελευταία εμφανίζεται η ίδια σαν προϋπόθεση στα πλαίσια αυτής της κυκλοφορίας, δεν μπορεί να υπάρχει παρά σαν αξία τοποθετημένη από ένα άλλο κεφάλαιο. Η χρηματική κυκλοφορία έχει μετρημένο το μήκος της τροχιάς της, και οι περι- 15 στάσεις που την επιταχύνουν ή την καθυστερούν αποτελούν εξωτερικές ωθήσεις. Το κεφάλαιο επεκτείνει, καθώς κυκλοφορεί, τον εαυτό του και την

[17] τροχιά του, και η ταχύτητα ή βραδύτητα της κυκλοφορίας είναι η ίδια σύμφυτο συνθετικό στοιχείο αυτής της τροχιάς. Το κεφάλαιο αλλάζει ποιοτικά μέσα στην κυκλοφορία, και τα συνθετικά στοιχεία της κυκλοφορίας του στην 20 ολότητά τους αποτελούν τα ίδια τα συνθετικά στοιχεία της παραγωγής του – της αναπαραγωγής του όπως και της νέας του παραγωγής.

[Προϋπόθεση αξίας μέσα σε κάθε ξεχωριστό κεφάλαιο.
(Εργαλείο κλπ.)]

{Είδαμε πώς στο τέλος του δεύτερου κύκλου, δηλαδή της υπεραξίας που 25 έχει αξιοποιηθεί σαν πρόσθετο κεφάλαιο, εξαφανίζεται η αυταπάτη ότι τάχα ο κεφαλαιοκράτης αντάλλαξε με τον εργάτη κάτι διαφορετικό από ένα μέρος της ίδιας της αντικειμενοποιημένης εργασίας του τελευταίου. Ωστόσο, μέσα στα πλαίσια του τρόπου παραγωγής που βασίζεται ήδη στο ίδιο το κεφάλαιο, το μέρος του κάθε ξεχωριστού κεφαλαίου που αντιπροσωπεύει 30 πρώτες ύλες και εργαλείο εμφανίζεται για αυτό το κεφάλαιο σαν μια αξία που του έχει προϋποτεθεί, και που έχει εξίσου προϋποτεθεί στη ζωντανή εργασία που αυτό το κεφάλαιο αγοράζει. Αυτά τα δυο ποσά αναλύονται σαν τοποθετημένα από ένα ξένο κεφάλαιο, άρα λοιπόν πάλι από το κεφάλαιο, 35 μόνο που εδώ είναι κάποιο άλλο κεφάλαιο. Η πρώτη ύλη του ενός καπιταλιστή είναι το προϊόν του άλλου. Το προϊόν του ενός είναι η πρώτη ύλη του άλλου. Το εργαλείο του ενός είναι το προϊόν του άλλου, και μπορεί μάλιστα να χρησιμεύσει σαν πρώτη ύλη για την παραγωγή ενός άλλου εργαλείου. Αυτό λοιπόν που στο ξεχωριστό κεφάλαιο εμφανίζεται σαν προϋπόθεση, που το ονομάσαμε σταθερή αξία, δεν είναι παρά η προϋπόθεση του 40 κεφαλαίου από το κεφάλαιο, το γεγονός ότι τα κεφάλαια των διάφορων βιομηχανικών κλάδων τοποθετούν το ένα το άλλο σαν προϋπόθεση και όρο. Το καθένα, θεωρημένο ξεχωριστά, αναλύεται σε νεκρή εργασία ανεξαρτητοποιημένη σαν αξία απέναντι στη ζωντανή εργασία. Σε τελευταία ανάλυση 45 κανένα απ' αυτά δεν περιέχει άλλο από εργασία – εκτός από τη φυσική ύλη,

που δεν έχει αξία. Η παρεμβολή των πολλών κεφαλαίων δεν πρέπει εδώ να διαταράξει την ανάλυση. Αντίθετα, η σχέση των πολλών θα φανεί αφού πρώτα εξετάσουμε την κοινή σε όλα τους ιδιότητα να είναι κεφάλαιο.}

5 [Η παραγωγική και η κυκλοφοριακή διαδικασία είναι συνθετικά στοιχεία της κυκλοφορίας. Η παραγωγικότητα των διαφόρων κεφαλαίων (βιομηχανικών κλάδων) καθορίζει την παραγωγικότητα του κάθε ξεχωριστού κεφαλαίου.]

Η κυκλοφορία του κεφαλαίου είναι ταυτόχρονα το δικό του γίγνεσθαι, η ανάπτυξή του, η ζωική του διαδικασία. Αν κάτι μπορούσε να συγκριθεί με την
10 κυκλοφορία του αίματος, αυτό δε θάταν η τυπική κυκλοφορία του χρήματος αλλά η μεστή σε περιεχόμενο κυκλοφορία του κεφαλαίου.

Αν η κυκλοφορία προϋποθέτει σ' όλα της τα σημεία παραγωγή – είτε είναι κυκλοφορία χρήματος είτε εμπορεύματος, αποτελεί κυκλοφορία προϊόντων, αυτά όμως προκύπτουν παντού από την παραγωγική διαδικασία, που αποτε-
15 λεί η ίδια διαδικασία του κεφαλαίου –, τότε η ίδια η χρηματική κυκλοφορία εμφανίζεται τώρα σαν καθορισμένη από την κυκλοφορία του κεφαλαίου, ενώ προηγούμενα φαινόταν να βρίσκεται δίπλα στην παραγωγική διαδικασία. Σ' αυτό το σημείο θα ξαναγυρίσουμε.

Αν εξετάσουμε τώρα την κυκλοφορία, την περιφορά του κεφαλαίου σαν
20 σύνολο, εμφανίζονται μέσα της, σαν οι δυο μεγάλες διακρίσεις, δυο συνθετικά στοιχεία: η παραγωγική διαδικασία, και η ίδια η κυκλοφορία και τα δυο σαν συνθετικά στοιχεία της κυκλοφορίας του. Η διάρκεια παραμονής του κεφαλαίου στη σφαίρα της παραγωγικής διαδικασίας εξαρτιέται από τις
25 τεχνολογικές συνθήκες της τελευταίας και η παραμονή σ' αυτή τη φάση ταυτίζεται άμεσα – όσο κι αν η διάρκεια αναγκαστικά διαφέρει ανάλογα με το είδος της παραγωγής, το αντικείμενό της κλπ. – με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Η διάρκεια δεν είναι εδώ τίποτ' άλλο από τον αναγκαίο χρόνο εργασίας για την κατασκευή του προϊόντος. (λάθος!) Όσο λιγότερος είναι αυτός ο χρόνος εργασίας, τόσο μεγαλύτερη είναι, όπως είδαμε, η σχετι-
30 κή υπεραξία. Είτε για μια δοσμένη ποσότητα προϊόντων χρειάζεται λιγότερος εργάσιμος χρόνος, είτε μέσα σ' ένα δοσμένο εργάσιμο χρόνο μπορούν να παραδοθούν περισσότερα έτοιμα προϊόντα, είναι το ίδιο. Η συντόμευση του χρονικού διαστήματος που ένα ορισμένο ποσό κεφαλαίου παραμένει στην παραγωγική διαδικασία – απασχολείται, αποσύρεται από την καθαυτό κυ-
35 κλοφορία – ταυτίζεται με τη συντόμευση του εργάσιμου χρόνου που χρειάζεται για την κατασκευή ενός προϊόντος – με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, τη χρησιμοποίηση φυσικών δυνάμεων και μηχανημάτων όσο και των φυσικών δυνάμεων της κοινωνικής εργασίας: συνάθροιση των εργατών, συνδυασμός και καταμερισμός της εργασίας. Όστε απ' αυτή την πλευρά δεν
40 φαίνεται να προστίθεται κανένα νέο συνθετικό στοιχείο. Ωστόσο αν πάρουμε υπόψη, ως προς το ξεχωριστό κεφάλαιο, ότι το μέρος του που αποτελεί πρώτη ύλη και εργαλείο (μέσο εργασίας) είναι προϊόν ενός ξένου κεφαλαίου, τότε είναι φανερό πως η ταχύτητα με την οποία μπορεί να ανανεώσει την παραγωγική διαδικασία καθορίζεται ταυτόχρονα από την ανάπτυξη των παραγωγι-
45 κών δυνάμεων σε όλους τους άλλους βιομηχανικούς κλάδους. Αυτό φαίνεται

ολοκάθαρα αν φανταστεί κανείς το ίδιο κεφάλαιο να παράγει τις πρώτες ύλες του, τα εργαλεία του, και τα τελικά του προϊόντα. Η διάρκεια της παραμονής του κεφαλαίου στη φάση της παραγωγικής διαδικασίας γίνεται η ίδια ένα συνθετικό στοιχείο της κυκλοφορίας, αν υποτεθούν διάφορα κεφάλαια. Εδώ όμως δεν έχουμε ακόμα να κάνουμε με τα πολλά κεφάλαια. Αυτό 5 λοιπόν το συνθετικό στοιχείο δεν έχει θέση εδώ.

[Χρόνος κυκλοφορίας. Η ταχύτητα κυκλοφορίας αναπληρώνει μάζα κεφαλαίου. – Αλληλεξάρτηση των κεφαλαίων στην ταχύτητα κυκλοφορίας τους. – Η κυκλοφορία είναι συνθετικό στοιχείο της παραγωγής. Παραγωγική διαδικασία και διάρκειά της. Μετατροπή του προϊόντος σε χρήμα. Διάρκεια αυτής της ενέργειας. Αναμετατροπή του χρήματος στους όρους παραγωγής. Ανταλλαγή μέρους του κεφαλαίου με ζωντανή εργασία. – Κόστος μεταφοράς.]

10

15

Το δεύτερο συνθετικό στοιχείο είναι η χρονική περίοδος που περνά από τη στιγμή που το κεφάλαιο έχει μετατραπεί σε προϊόν [μέχρι] τη στιγμή που μετατρέπεται σε χρήμα. Ολοφάνερα, η ταχύτητα διαδρομής, ή η διάρκεια αυτής της χρονικής περιόδου καθορίζει το πόσο συχνά μέσα σ' ένα δοσμένο χρόνο το κεφάλαιο μπορεί να ξαναρχίσει την παραγωγική διαδικασία, την 20 αυτο-αξιοποίηση. Ας υποθέσουμε πως το κεφάλαιο – ας πούμε, αρχικά των 100 ταλήρων – πραγματοποιεί 4 κύκλους μέσα σ' ένα χρόνο· το κέρδος ας είναι κάθε φορά 5% του κεφαλαίου, χωρίς κεφαλαιοποίηση της νέας αξίας· το ίδιο κέρδος θα υπήρχε αν ένα κεφάλαιο με 4πλάσια μάζα, ας πούμε 400, και με το ίδιο ποσοστό κέρδους πραγματοποιούσε ένα κύκλο το χρόνο· και 25 τις δυο φορές έχουμε 20 [τάληρα]. Ώστε η ταχύτητα κυκλοφορίας – με σταθερούς τους υπόλοιπους όρους παραγωγής – αναπληρώνει τη μάζα του κεφαλαίου. [18] Ή, όταν μια 4 φορές μικρότερη αξία πραγματοποιείται σαν κεφάλαιο 4 φορές μέσα στην ίδια περίοδο που μια 4πλάσια αξία πραγματοποιόταν σαν κεφάλαιο μόνο μια φορά, τότε το όφελος – η παραγωγή υπεραξίας – 30 του μικρότερου κεφαλαίου είναι ίσο – τουλάχιστο ίσο – μ' εκείνο του μεγαλύτερου. Λέμε τουλάχιστο. Μπορεί να είναι μεγαλύτερο, γιατί η υπεραξία μπορεί η ίδια να χρησιμοποιηθεί πάλι σαν πρόσθετο κεφάλαιο. Ας υποθέσουμε, για παράδειγμα, πως ένα κεφάλαιο των 100 έχει κέρδος (προτρέχουμε εδώ σ' αυτή τη μορφή της υπεραξίας για χάρη του υπολογισμού) κάθε 35 φορά 10%, όσες φορές και να περιστρέφεται. Ώστε στο τέλος του πρώτου τριμήνου θα είταν 110, στο τέλος του δεύτερου 121, του τρίτου $135\frac{1}{10}$, και στο τέλος της τελευταίας περιστροφής $148\frac{61}{100}$, ενώ ένα κεφάλαιο των 400 που κάνει ένα κύκλο το χρόνο θα είταν μόνο 440. Στην πρώτη περίπτωση το κέρδος = $48\frac{61}{100}$, στη δεύτερη μόνο 40. (Το ότι η προϋπόθεση αυτή είναι 40 40 λαθεμένη στο μέτρο που το κεφάλαιο δεν αποφέρει σε κάθε του αύξηση το ίδιο ποσοστό κέρδους δεν επηρεάζει το παράδειγμα, γιατί εδώ δεν πρόκειται για το πόσο μεγαλύτερο είναι το κέρδος, φτάνει μόνο στην πρώτη περίπτωση να είναι – και είναι – πάνω από 40.) Προηγουμένα, στην κυκλοφορία του χρήματος συναντήσαμε ήδη τον νόμο της αναπλήρωσης της ταχύτητας 45 από τη μάζα και της μάζας από την ταχύτητα. Ισχύει στην παραγωγή όπως

και στη μηχανική. Θα ξαναγυρίσουμε σ' αυτό το γεγονός όταν θα εξετάζουμε την εξίσωση των ποσοστών κέρδους, των τιμών κλπ. Το ζήτημα που μας ενδιαφέρει εδώ είναι: Δεν έρχεται εδώ να προστεθεί ένα στοιχείο αξιολογισμού ανεξάρτητο από την εργασία, που δεν πηγάει άμεσα απ' αυτήν 5 αλλά προέρχεται από την ίδια την κυκλοφορία; {Το ότι η πίστη εξισώνει τις διαφορές στην κυκλοφορία του κεφαλαίου δεν έχει ακόμα θέση εδώ. Όμως το ίδιο το ζήτημα ανήκει εδώ, γιατί προκύπτει από την απλή έννοια του κεφαλαίου – θεωρημένου γενικά.} Η συχνότερη κυκλοφορία του κεφαλαίου σε μια δοσμένη χρονική περίοδο μοιάζει με τη συχνότερη επανάληψη της 10 σοδειάς στη διάρκεια του φυσικού έτους σε νοτιότερες χώρες, συγκριτικά με τις βορειότερες. Όπως είπαμε ήδη πιο πάνω, εδώ κάνουμε ολοκληρωτική αφαίρεση από το διαφορετικό χρονικό διάστημα που το κεφάλαιο είναι αναγκασμένο να παραμένει στη φάση της παραγωγής – στην ίδια την παραγωγική διαδικασία αξιοποίησης. Όπως ο κόκκος σιταριού που γίνεται σπόρος 15 χάνει την άμεση αξία χρήσης του μόλις μπει στη γη, *απαξιώνεται* σαν άμεση αξία χρήσης, έτσι και το κεφάλαιο *απαξιώνεται* από το τέλος της παραγωγικής διαδικασίας μέχρι να μετατραπεί πάλι σε χρήμα, κι από κει ξανά σε κεφάλαιο. {Η ταχύτητα αυτή στη μετάθεση του κεφαλαίου από τη μορφή του χρήματος πάλι στη μορφή των παραγωγικών όρων – αντίθετα απ' 20 ό,τι στη δουλειά, σ' αυτούς τους παραγωγικούς όρους δεν ανήκει ο ίδιος ο εργάτης αλλά η ανταλλαγή μαζί του – εξαρτιέται από την ταχύτητα παραγωγής και τη σταθερότητα των υπόλοιπων κεφαλαίων που του προσφέρουν πρώτη ύλη και εργαλείο, όπως και από την ύπαρξη διαθέσιμων εργατών· κι απ' αυτή την τελευταία άποψη ο – σχετικός – υπερπληθυσμός είναι ο καλύτερος 25 όρος για το κεφάλαιο.} {Ολότελα ανεξάρτητα από την παραγωγική διαδικασία του κεφαλαίου α , η ταχύτητα και συνέχεια της παραγωγικής διαδικασίας β εμφανίζεται σαν στοιχείο που καθορίζει την αναμετατροπή του κεφαλαίου α από τη μορφή του χρήματος σ' εκείνη του διομηχανικού κεφαλαίου. Η διάρκεια της *παραγωγικής διαδικασίας* του κεφαλαίου β εμφανίζεται έτσι σαν συνθετικό στοιχείο στην *ταχύτητα της κυκλοφοριακής διαδικασίας* του κεφαλαίου α . Η διάρκεια της παραγωγικής φάσης του ενός κεφαλαίου καθορίζει την ταχύτητα της κυκλοφοριακής φάσης του άλλου. Ο *συγχρονισμός* τους – η ταυτόχρονη είσοδος στην παραγωγή και την κυκλοφορία των στοιχείων του α , με τα οποία αυτό πρέπει να ανταλλαγεί – είναι 30 όρος για να μην εμποδιστεί η κυκλοφορία του α . Για παράδειγμα. Στο τελευταίο τρίτο του 18ου αιώνα το σύστημα της κλώσης με το χέρι ήταν ανίκανο να προσφέρει την απαιτούμενη ποσότητα πρώτης ύλης για ύφασμα – μ' άλλα λόγια, η κλώση δεν μπορούσε να περάσει το λινάρι ή το βαμβάκι από την παραγωγική διαδικασία – τη μετατροπή του σε νήμα – με τον απαιτούμενο 35 συγχρονισμό, την απαιτούμενη συγχρονισμένη ταχύτητα. Αποτέλεσμα ήταν η εφεύρεση της κλωστικής μηχανής, που στον ίδιο χρόνο εργασίας παράδινε ασύγκριτα μεγαλύτερο προϊόν· ή, πράγμα που είναι το ίδιο, για το ίδιο προϊόν χρειαζόταν ασύγκριτα μικρότερο εργάσιμο χρόνο – ασύγκριτα μικρότερη παραμονή στην κλωστική διαδικασία. Όλα τα συνθετικά στοιχεία του κεφαλαίου, που εμφανίζονται περιπλεγμένα μέσα σ' αυτό όταν εξετάζεται ως προς τη γενική του έννοια, αποκτούν αυτοτελή πραγματικότητα και εκδηλώνονται για πρώτη φορά προς τα έξω μόλις το κεφάλαιο εμφανιστεί πραγματικά, σαν πολλά κεφάλαια. Τότε μόνο αναπτύσσεται 40 πλατύτερα η εσωτερική ζωντανή οργάνωση, που διαμορφώνεται έτσι στα πλαίσια του ανταγωνισμού και μέσα απ' αυτόν.} Αν εξετάσουμε τη συνολι-

κή κυκλοφορία του κεφαλαίου, εμφανίζονται τέσσερα συνθετικά στοιχεία: μ' άλλα λόγια, τα δυο μεγάλα συνθετικά στοιχεία – η παραγωγική και η κυκλοφοριακή διαδικασία – σαν δυο συνθετικά στοιχεία που το καθένα τους εμφανίζεται πάλι διπλό: Εδώ μπορούμε να ξεκινήσουμε είτε από την κυκλοφορία είτε από την παραγωγή. Είπαμε ήδη πως η κυκλοφορία είναι η ίδια συνθετικό στοιχείο της παραγωγής, μια και μόνο μ' αυτή το κεφάλαιο γίνεται κεφάλαιο· και πως η παραγωγή είναι συνθετικό στοιχείο της κυκλοφορίας μόνο στο μέτρο που η τελευταία θεωρείται η ίδια σαν το σύνολο της παραγωγικής διαδικασίας. Τα συνθετικά στοιχεία είναι: I) Η πραγματική παραγωγική διαδικασία και η διάρκειά της. II) Μετατροπή του προϊόντος σε χρήμα. Διάρκεια αυτής της ενέργειας. III) Μετατροπή του χρήματος, στις κατάλληλες αναλογίες, σε πρώτη ύλη, μέσο εργασίας και εργασία, μ' ένα λόγο στα στοιχεία του κεφαλαίου σαν παραγωγικού. IV) Η ανταλλαγή ενός μέρους του κεφαλαίου με ζωντανό εργατικό δυναμικό μπορεί να θεωρηθεί σαν ξεχωριστό συνθετικό στοιχείο· και πρέπει να θεωρηθεί σαν τέτοιο, αφού άλλοι νόμοι διέπουν την αγορά εργασίας απ' ό,τι την αγορά προϊόντων κλπ. Εδώ ο πληθυσμός είναι το κύριο· ο σχετικός, όχι ο απόλυτος. Όπως είπαμε, το συνθετικό στοιχείο I δεν ενδιαφέρει εδώ, γιατί ταυτίζεται με τους όρους της αξιοποίησης γενικά. Το συνθετικό στοιχείο III μπορεί να εξεταστεί μόνο όταν θα γίνεται λόγος όχι για το κεφάλαιο γενικά, αλλά για τα πολλά κεφάλαια. Το συνθετικό στοιχείο IV ανήκει στην ενότητα που πραγματεύεται τον εργατικό μισθό κλπ.

Εδώ μας απασχολεί αποκλειστικά το συνθετικό στοιχείο II. Στη χρηματική κυκλοφορία υπήρχε τυπική μόνο εναλλαγή της ανταλλακτικής αξίας ανάμεσα στο ρόλο του χρήματος και του εμπορεύματος. Εδώ το *χρήμα*, το *εμπόρευμα* υπάρχουν σαν *όροι της παραγωγής*, αποτελούν τελικά την παραγωγική διαδικασία. Εδώ τα συνθετικά στοιχεία έχουν διαφορετικό περιεχόμενο. Όταν η διαφορά στην περιστροφή του κεφαλαίου, όπως υποτέθηκε στο II, δεν θα μπορούσε παρά να προέρχεται από μεγαλύτερες δυσκολίες στην αξιοποίηση – μια και δεν εξαρτιέται ούτε από μεγαλύτερες δυσκολίες στην ανταλλαγή με την εργασία, ούτε από την καθυστέρηση που προκαλεί η έλλειψη ταυτόχρονης παρουσίας πρώτων υλών και μέσωσων εργασίας στην κυκλοφορία, ούτε από τη διαφορετική διάρκεια της παραγωγικής διαδικασίας. Ολοφάνερα, δεν πρόκειται εδώ για περίπτωση σύμφυτη, που ξεπηδά από την ίδια τη σχέση· αλλά συμπίπτει εδώ, όπου εξετάζουμε το κεφάλαιο γενικά, με όσα είπαμε για την αξιοποίηση που καταλήγει ταυτόχρονα σε απαξίωση. Καμιά επιχείρηση δεν έχει διάθεση να πουλά τα προϊόντα της *δυσκολότερα* από μian άλλη. Αν αυτό οφειλόταν στη μικρότερη αγορά, τότε θα απασχολούνταν όχι μεγαλύτερο – όπως υποθέσαμε – αλλά μικρότερο κεφάλαιο απ' όσο απασχολεί η επιχείρηση με τη μεγαλύτερη αγορά. Θα μπορούσε όμως να σχετίζεται με τη *μεγαλύτερη τοπική απομάκρυνση της αγοράς*, και άρα την πιο αργή απόδοση. Το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα που θα χρειαζόταν το κεφάλαιο α για να αξιοποιηθεί θα προερχόταν εδώ από τη μεγαλύτερη απόσταση στο χώρο, που πρέπει να διανύσει μετά το τέλος της παραγωγικής διαδικασίας για να ανταλλαγεί σαν E[μπόρευμα] με X[χρήμα]. Για παράδειγμα, όμως, ένα προϊόν που παράγεται για την Κίνα: δεν είναι αλήθεια ότι μπορούμε να το θεωρήσουμε τελειωμένο σαν προϊόν, να θεωρήσουμε τελειωμένη την παραγωγική του διαδικασία, μονάχα τη στιγμή που θα φτάσει στην κινέζικη αγορά; Το κόστος αξιοποίησής του θα μεγάλωνε κατά το κόστος μεταφοράς από την Αγγλία στην Κίνα. (Εδώ δεν μπορεί 50

ακόμα να γίνει λόγος για την αποζημίωση για τη μεγαλύτερη περίοδο αδρά-
νειας του κεφαλαίου· αυτό θα απαιτούσε να είχαν ήδη προϋποτεθεί οι δευ-
τερεύουσες και παράγωγες μορφές της υπεραξίας – ο τόκος.) Το κόστος
παραγωγής θα αναλυόταν στο χρόνο εργασίας που αντικειμενοποιήθηκε
5 στην άμεση παραγωγική διαδικασία + τον χρόνο εργασίας που περιέχει η
μεταφορά. Το ερώτημα είναι τώρα πρώτα-πρώτα: Σύμφωνα με τις αρχές
που καταστρώσαμε ως τώρα, μπορεί να υπάρξει υπεραξία πάνω στο κόστος
μεταφοράς; Ας αφαιρέσουμε το σταθερό μέρος του κεφαλαίου που κατανα-
λώνεται στη μεταφορά – πλοίο, όχημα κλπ. και όλα αυτά που αφορούν τη
10 χρήση τους, μια και το στοιχείο αυτό δεν προσφέρει τίποτα στο ερώτημά
μας, και είναι αδιάφορο αν θα υποτεθεί $=0$ ή $=x$. Είναι τώρα δυνατό το
κόστος μεταφοράς να κρύβει υπερεργασία, και άρα το κεφάλαιο να μπορεί
απ' αυτό το κόστος να θγάλει υπεραξία; Το ζήτημα μπορεί να απαντηθεί
απλά με το ερώτημα: ποια είναι η αναγκαία εργασία, ή η αξία όπου αυτή
15 αντικειμενοποιείται; Το προϊόν πρέπει να πληρώσει 1) τη δική του ανταλλα-
κτική αξία, την εργασία που έχει αντικειμενοποιηθεί μέσα σ' αυτό το ίδιο· 2)
τον πρόσθετο χρόνο που ο ναυτικός, ο αμαξάς κλπ. ξοδεύει για τη μεταφορά
του. Το αν αυτός μπορεί ή όχι να πληρωθεί αυτό τον πρόσθετο χρόνο εξαρ-
τιέται από τον πλούτο της χώρας όπου πηγαίνει το προϊόν και τις ανάγκες
20 της κλπ., από την αξία χρήσης του προϊόντος γι' αυτή τη χώρα. Στην άμεση
παραγωγή είναι ξεκάθαρο πως όλη η υπερεργασία που ο βιομήχανος δάζει
τον εργάτη να εκτελέσει δίνει στον βιομήχανο υπεραξία, αφού πρόκειται για
εργασία αντικειμενοποιημένη σε νέες αξίες χρήσης που δεν του κοστίζει
τίποτα. Είναι όμως φανερό πως ο βιομήχανος δεν μπορεί να απασχολήσει
25 τον εργάτη στη μεταφορά περισσότερο χρόνο απ' όσον απαιτεί η μεταφορά.
Έτσι θα σπαταλούσε, και δε θα αξιοποιούσε χρόνο εργασίας, δηλαδή δεν
θα τον αντικειμενοποιούσε σε μια αξία χρήσης. Αν ο ναυτικός, ο αμαξάς
κλπ. χρειάζονται να δουλέψουν μισό μονάχα χρόνο (αν αυτή είναι γενικά η
αναλογία της αναγκαίας για συντήρηση εργασίας) για να ζήσουν ένα χρόνο,
30 τότε το κεφάλαιο τους χρησιμοποιεί ένα ολόκληρο χρόνο και τους πληρώνει
μισό. Προσθέτοντας στην αξία των προϊόντων που μεταφέρθηκαν ένα ολό-
κληρο χρόνο εργασίας, πληρώνοντας όμως μόνο $\frac{1}{2}$, κερδίζει μια υπεραξία
100% πάνω στην αναγκαία εργασία. Η περίπτωση είναι ακριβώς η ίδια
όπως στην άμεση παραγωγή, και η αρχική υπεραξία του μεταφερόμενου
35 προϊόντος δεν μπορεί παρά να προέρχεται από το ότι ένα μέρος του χρόνου
μεταφοράς δεν πληρώνεται στους εργάτες, επειδή ξεπερνά την εργασία που
χρειάζεται για να ζήσουν, αποτελεί χρόνο υπερεργασίας. Το ότι κάποιο
ξεχωριστό προϊόν θα μπορούσε να ακριβήνει τόσο πολύ, με το κόστος μετα-
φοράς, που να μην μπορεί να ανταλλαγεί – εξαιτίας της δυσαναλογίας της
40 αξίας του προϊόντος προς την υπεραξία του σαν μεταφερόμενου προϊόντος,
ιδιότητας που εξαφανίζεται μόλις το προϊόν φτάσει στον προορισμό του –
δεν επηρεάζει καθόλου το ζήτημα. Αν ένας βιομήχανος έβαζε σε κίνηση όλα
του τα μηχανήματα για να κλώσει 1 λίβρα κλωστή, η αξία αυτής της λίβρας
θα ανέβαινε κι αυτή τόσο, που δύσκολα θάβρισκε αγοραστή. Στην ίδια
45 ακριβώς αιτία οφείλεται η ακρίβεια των ξένων προϊόντων, όπως και η μικρή
τους κατανάλωση το μεσαίωνα κλπ. Πρόκειται εξίσου για κίνηση στο χώρο, [20]
είτε θγάζω μέταλλα από τα ορυχεία είτε μεταφέρω εμπορεύματα στον τόπο
της κατανάλωσής τους. Η βελτίωση των μέσων μεταφοράς και επικοινωνίας
50 γενικά. Το ότι ο βαθμός που τα προϊόντα μπορούν να αντέξουν κόστος

μεταφοράς μπορεί να εξαρτιέται από την αξία τους· ακόμα, το ότι χρειάζονται συναλλαγές σε μαζική κλίμακα για να μειωθεί το κόστος μεταφοράς – ένα πλοίο 100 τόννων ωφέλιμου φορτίου μπορεί με το ίδιο κόστος παραγωγής να μεταφέρει 2 ή 100 τόννους κλπ. – όπως και για να είναι αποδοτικά τα μέσα επικοινωνίας κλπ., όλα αυτά δεν έχουν θέση εδώ. (Θα χρειαστεί ωστόσο να αφιερώσουμε μιαν ιδιαίτερη ενότητα στα μέσα επικοινωνίας, γιατί αποτελούν μια μορφή του πάγιου κεφαλαίου που έχει δικούς του νόμους αξιοποίησης.) Αν φανταστεί κανείς το ίδιο κεφάλαιο να παράγει και να μεταφέρει, τότε και οι δυο πράξεις ανήκουν στην άμεση παραγωγή· και η κυκλοφορία, όπως την εξετάζουμε ως τώρα, δηλαδή η μετατροπή σε χρήμα μόλις το προϊόν πάρει την τελική του για χρήση μορφή, κυκλοφορήσιμη μορφή, θα άρχιζε μόνο τη στιγμή που το προϊόν θα είχε μεταφερθεί στον τόπο του προορισμού του. Η καθυστερημένη απόδοση αυτού του καπιταλιστή, σε αντιδιαστολή από έναν άλλο που πουλά το προϊόν του επιτόπου, θ' αναλυόταν σε μια διαφορετική μορφή μεγαλύτερης χρήσης πάγιου κεφαλαίου – και γι αυτό το ζήτημα δεν γίνεται ακόμα λόγος εδώ. Είτε ο α χρειάζεται 100 τάληρα περισσότερο εργαλείο από τον β, είτε χρειάζεται 100 τάληρα περισσότερο για να φέρει το προϊόν του στον τόπο προορισμού, στην αγορά, είναι το ίδιο. Και στις δυο περιπτώσεις χρησιμοποιείται περισσότερο πάγιο κεφάλαιο· περισσότερο μέσα παραγωγής, που καταναλώνονται στην άμεση παραγωγή. Απ' αυτή λοιπόν τη σκοπιά δεν θα υπήρχε εδώ καμιά εγγενής περίπτωση· θα υπαγόταν στη θεώρηση της διαφοράς ανάμεσα σε πάγιο και κυκλοφορούν κεφάλαιο.

[Κόστος κυκλοφορίας. – Μέσα επικοινωνίας και μεταφοράς. {(Καταμερισμός των κλάδων εργασίας.) Πώς η μεταξοβιομηχανία γίνεται απαραίτητη για τη γεωργία.} {Συνένωση πολλών εργατών. Παραγωγική δύναμη αυτής της συνένωσης. – Μαζική συνεργασία.} (Ολόκληρο το παράδειγμα με τους δρόμους, τα κανάλια, τις αρδεύσεις κλπ. μπορεί να χρησιμοποιηθεί πάλι σαν παράδειγμα, όταν αυτά γίνονται αντικείμενο της καπιταλιστικής παραγωγής, αντί όπως πριν δημόσια έργα. Αλλαγή μόνο της μορφής. Γενικοί όροι της παραγωγής σε αντιδιαστολή από τους ιδιαίτερους.)]

Ωστόσο εμφανίζεται εδώ ένα πρόσθετο συνθετικό στοιχείο: το κόστος κυκλοφορίας, που δεν ανήκει στην απλή έννοια της κυκλοφορίας και δεν μας απασχολεί ακόμα εδώ. Για το κόστος κυκλοφορίας που προκύπτει από την κυκλοφορία σαν οικονομική πράξη – σαν σχέση παραγωγής, όχι σαν άμεσο συνθετικό στοιχείο της παραγωγής, όπως γίνεται με τα μέσα μεταφοράς και επικοινωνίας – μπορεί να γίνει λόγος μόνο όταν θα πραγματευόμαστε τον τόκο, και ειδικότερα την πίστη. Η κυκλοφορία, έτσι όπως την εξετάζουμε, είναι διαδικασία μετατροπής, ποιοτική διαδικασία της αξίας, όπως η τελευταία εμφανίζεται με διαφορετικές μορφές σαν χρήμα, διαδικασία παραγωγής (αξιοποίησης), προϊόν, αναμετατροπή σε χρήμα και πρόσθετο κεφάλαιο. [Μας ενδιαφέρει] στο βαθμό που μέσα σ' αυτή τη διαδικασία μετατροπής σαν τέτοια – σ' αυτή τη μετάβαση από τον ένα προσδιορισμό στον άλλο

– παράγονται νέοι προσδιορισμοί. Το κόστος της κυκλοφορίας, για παράδειγμα, δεν περιλαμβάνεται αναγκαστικά στη μετάβαση από το προϊόν στο χρήμα. Μπορεί να είναι =0.

Ωστόσο, στο μέτρο που η ίδια η κυκλοφορία δημιουργεί κόστος και απαιτεί υπερεργασία, εμφανίζεται η ίδια να περιλαμβάνεται στην παραγωγική διαδικασία. Απ' αυτή την άποψη η κυκλοφορία εμφανίζεται σαν συνθετικό στοιχείο της άμεσης παραγωγικής διαδικασίας. Στην παραγωγή που προσανατολίζεται άμεσα στη χρήση και ανταλλάζει μόνο το περίσσευμα, το κόστος κυκλοφορίας αναφέρεται μόνο στο περίσσευμα, όχι στο κύριο προϊόν. Όσο περισσότερο η παραγωγή βασίζεται στην ανταλλακτική αξία, άρα στην ανταλλαγή, τόσο σημαντικότεροι γίνονται για αυτήν οι φυσικοί όροι της ανταλλαγής – τα μέσα επικοινωνίας και μεταφοράς. Το κεφάλαιο τείνει από τη φύση του να ξεπεράσει κάθε τοπικό φραγμό. Έτσι η δημιουργία των φυσικών όρων της ανταλλαγής – των μέσων επικοινωνίας και μεταφοράς –, η εκμηδένιση δηλαδή του χώρου με μέσο τον χρόνο, γίνεται για το κεφάλαιο αναγκαιότητα σ' ολόκληρο διαφορετικό βαθμό. Στο μέτρο που το άμεσο προϊόν μπορεί να αξιοποιηθεί μαζικά σε μακρινές αγορές μόνο στο βαθμό που μειώνεται το κόστος μεταφοράς· κι από την άλλη μεριά, στο μέτρο που τα μέσα επικοινωνίας και η μεταφορά δεν μπορούν να αποτελέσουν τα ίδια σφαίρες αξιοποίησης, εργασίας που διεξάγεται από το κεφάλαιο παρά μόνο στο βαθμό που υπάρχουν μαζικές συναλλαγές – ώστε να αναπληρώνεται εργασία περισσότερη από την αναγκαία –, σ' αυτό το μέτρο η παραγωγή φθηνών μέσων μεταφοράς και επικοινωνίας αποτελεί όρο για την παραγωγή που βασίζεται στο κεφάλαιο, και άρα προκαλείται από το τελευταίο. Κάθε εργασία που απαιτείται για να δώσει το έτοιμο προϊόν σε κυκλοφορία – από οικονομική άποψη, σε κυκλοφορία βρίσκεται μόνο από τη στιγμή που βρίσκεται στην αγορά – από τη σκοπιά του κεφαλαίου είναι φραγμός που πρέπει να ξεπεραστεί – όπως και κάθε εργασία που απαιτείται σαν όρος για την παραγωγική διαδικασία (πχ. κόστος ασφάλειας της ανταλλαγής κλπ.). Ο θαλάσσιος δρόμος, σαν αυτομεταβαλλόμενος, αυτοκινούμενος δρόμος, είναι κατ' έξοχην ο δρόμος των εμπορικών λαών. Από την άλλη μεριά, οι δρόμοι επικοινωνίας ανήκουν αρχικά στην κοινότητα, αργότερα για πολύ καιρό στις κυβερνήσεις· σαν καθαρές κρατήσεις από την παραγωγή, που αφαιρούνται από το συλλογικό υπερπροϊόν της χώρας, δεν αποτελούν όμως πηγή του πλούτου της – δηλαδή δεν καλύπτουν το κόστος παραγωγής τους. Στις αρχέγονες ασιατικές, αυτοσυντήρητες κοινότητες, από τη μια μεριά δεν υπάρχει ανάγκη για δρόμους· από την άλλη, η έλλειψη δρόμων τις κρατά στην απομόνωσή τους και άρα αποτελεί ουσιαστικό συνθετικό στοιχείο της αμετάβλητης διατήρησής τους (όπως στην Ινδία). Η οδοποιία με μέσο την αγγαρεία ή – πράγμα που αποτελεί μιαν άλλη μορφή – τη φορολογία, αναγκαστικά σημαίνει μετατροπή ενός μέρους της υπερεργασίας, του υπερπροϊόντος της χώρας σε δρόμους. Για να αναλάβει αυτή την εργασία το ατομικό κεφάλαιο – για να κατασκευάσει δηλαδή τους όρους του που βρίσκονται έξω από την άμεση παραγωγική διαδικασία – πρέπει η δουλειά να αποδίνει αξία.

Ας υποθέσουμε έναν ορισμένο δρόμο ανάμεσα στα σημεία α και β (το κόστος του εδάφους ας είναι μηδέν)· αυτός δεν περιέχει παρά μια καθορισμένη ποσότητα εργασίας, άρα αξίας. Είτε βάζει να τον φτιάξουν ο καπιταλιστής, είτε το κράτος, είναι το ίδιο. Κερδίζει λοιπόν εδώ ο καπιταλιστής, δημιουργώντας υπερεργασία και γιαυτό υπεραξία; Βγάλε πρώτα από τη μέ-

ση καθετί που είναι προβληματικό και προέρχεται από τη φύση του σαν πάγιου κεφαλαίου. Φαντάσου πως ο δρόμος μπορούσε να πουληθεί μεμιάς, όπως ένας βράχος ή ένας τόννος σίδηρο. Αν η παραγωγή του δρόμου κοστίζει, ας πούμε, 12 μήνες, τότε η αξία του = 12 μήνες. Αν το γενικό επίπεδο της εργασίας είναι τέτοιο που ο εργάτης να μπορεί να ζήσει, ας πούμε, με 5 αντικειμενοποιημένη εργασία 6 μηνών, τότε λοιπόν, αν έφτιαχνε ολόκληρο το δρόμο, θα δημιουργούσε για τον εαυτό του υπεραξία 6 μηνών εργασίας; ή, αν τον δρόμο τον έφτιαχνε η κοινότητα και ο εργάτης δεν ήθελε να δουλέψει παρά μόνο τον αναγκαίο χρόνο, τότε θάπρεπε να προστεθεί κι ένας άλλος εργάτης, που θα δούλευε 6 μήνες. Αντίθετα, ο καπιταλιστής αναγκάζει τον ένα εργάτη να δουλέψει 12 μήνες, και του πληρώνει 6. Το τμήμα της αξίας του δρόμου που περιέχει την υπερεργασία του εργάτη αποτελεί το κέρδος του καπιταλιστή. Η υλική μορφή με την οποία εμφανίζεται το προϊόν δεν πρέπει καθόλου να επηρεάσει τη θεμελίωση της θεωρίας της αξίας με τον αντικειμενοποιημένο χρόνο εργασίας. Αλλά το ερώτημα είναι ακριδώς: 15 μπορεί ο καπιταλιστής να αξιοποιήσει τον δρόμο, μπορεί να πραγματοποιήσει την αξία του με την ανταλλαγή; Το ερώτημα υπάρχει φυσικά για κάθε προϊόν, αποκτά όμως ιδιαίτερη μορφή στην περίπτωση των γενικών όρων της παραγωγής. Ας υποθέσουμε πως η αξία του δρόμου δεν αξιοποιείται. Ο δρόμος όμως κατασκευάζεται, γιατί είναι αναγκαία αξία χρήσης. Πώς έχει 20 τότε το ζήτημα; Πρέπει να κατασκευαστεί, και πρέπει να πληρωθεί – στο μέτρο που το κόστος παραγωγής του πρέπει να ανταλλαγεί μ' αυτόν. Ο δρόμος δεν δημιουργείται παρά μόνο με μια ορισμένη κατανάλωση εργασίας, μέσω των εργασιών, πρώτων υλών κλπ. Είτε η κατασκευή γίνεται με αγγαρεία είτε με φόρους, είναι το ίδιο. Θα κατασκευαστεί όμως μόνο επειδή 25 αποτελεί αναγκαία αξία χρήσης για την κοινότητα, επειδή η κοινότητα τον χρειάζεται, όσο-όσο. Αυτή είναι δέδαια υπερεργασία, που το άτομο υποχρεώνεται να εκτελέσει – είτε με τη μορφή της αγγαρείας, είτε με την έμμεση μορφή των φόρων – πέρα από την άμεση εργασία που είναι αναγκαία για τη συντήρησή του. Στο μέτρο όμως που είναι αναγκαία για την κοινότητα, και 30 για κάθε άτομο σαν μέλος της κοινότητας, η εργασία που εκτελεί δεν είναι υπερεργασία αλλά μέρος της αναγκαίας του εργασίας, της εργασίας που είναι αναγκαία ώστε το άτομο να αναπαράγει τον εαυτό του σαν μέλος της κοινότητας, και άρα να αναπαράγει και την ίδια την κοινότητα, που αποτελεί η ίδια ένα γενικό όρο της παραγωγικής του δραστηριότητας. Αν ο χρόνος 35 εργασίας καταναλωνόταν ολόκληρος στην άμεση παραγωγή (ή, σε έμμεση διατύπωση, αν ήταν αδύνατο να επιβληθεί πρόσθετη φορολογία γι αυτό το συγκεκριμένο σκοπό), τότε ο δρόμος αναγκαστικά δε θα κατασκευαζόταν. Αν ολόκληρη η κοινωνία θεωρηθεί σαν ένα άτομο, τότε η αναγκαία εργασία θα αποτελούσαν από το άθροισμα όλων των ιδιαίτερων εργασιακών λειτουργιών που με τον καταμερισμό της εργασίας έγιναν αυτοτελείς. Το μοναδικό αυτό άτομο θάπρεπε πχ. να αφιερώσει τόσο χρόνο στη γεωργία, τόσο στη βιομηχανία, τόσο στο εμπόριο, τόσο στην κατασκευή εργαλείων, τόσο – για να γυρίσουμε στο ψητό – στην οδοποιία και τα μέσα επικοινωνίας. Όλες 45 αυτές οι αναγκαίες αναλύονται σε τόσο χρόνο εργασίας, που πρέπει να κατευθύνεται σε διάφορους σκοπούς και να ξοδεύεται σε ξεχωριστές δραστηριότητες. Η ποσότητα τέτοιου χρόνου εργασίας θα εξαρτιόταν από το μέγεθος του εργατικού δυναμικού (= της μάζας των ικανών για εργασία ατόμων που συγκροτούν την κοινωνία) και από την ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης της εργασίας (της μάζας προϊόντων (αξιών χρήσης) που η 50

εργασία μπορεί να δημιουργήσει μέσα σ' ένα δοσμένο χρόνο). Η ανταλλακτική αξία, που προϋποθέτει καταμερισμό εργασίας περισσότερο ή λιγότερο αναπτυγμένο, ανάλογα με το βαθμό ανάπτυξης των ίδιων των ανταλλαγών, προϋποθέτει πως, αντί το ένα μοναδικό άτομο (η κοινωνία) να εκτελεί 5 διάφορες εργασίες, να χρησιμοποιεί τον εργάσιμο του χρόνο με διάφορες μορφές, ο εργάσιμος χρόνος κάθε ατόμου αφιερώνεται αποκλειστικά στις αναγκαίες ιδιαίτερες λειτουργίες. Όταν αναφερόμαστε στον *αναγκαίο εργάσιμο χρόνο* οι ιδιαίτεροι, χωριστοί εργασιακοί κλάδοι εμφανίζονται σαν *αναγκαίοι*. Η αμοιβαία αυτή αναγκαιότητα διαμεσολαβείται, πάνω στη βάση της ανταλλακτικής αξίας, από την ανταλλαγή και εκδηλώνεται ακριβώς 10 στο ότι κάθε ιδιαίτερη αντικειμενοποιημένη εργασία, κάθε ιδιαίτερος εξειδικευμένος και υλοποιημένος χρόνος εργασίας ανταλλάσσεται με το προϊόν και σύμβολο του γενικού χρόνου εργασίας, του αντικειμενοποιημένου χρόνου εργασίας γενικά – το χρήμα: κι έτσι μπορεί πάλι να ανταλλαγεί με κάθε 15 ιδιαίτερη εργασία. Η αναγκαιότητα αυτή αυτο-μεταβάλλεται, καθώς οι ανάγκες παράγονται, εξίσου όπως και τα προϊόντα και οι διάφορες εργασιακές επιδεξιότητες. Μέσα στα πλαίσια αυτών των αναγκών και αναγκαιών εργασιών υπάρχει μια αυξομείωση. Όσο περισσότερο οι ανάγκες – που είναι οι ίδιες ιστορικά δημιουργημένες από την ίδια την παραγωγή, οι κοινωνικές ανάγκες – είναι οι ίδιες γέννημα της κοινωνικής παραγωγής και συναλλαγής, έχουν οι ίδιες τοποθετηθεί σαν *αναγκαίες*, τόσο μεγαλύτερη είναι η ανάπτυξη του πραγματικού πλούτου. Από *υλική* άποψη, πλούτος είναι αποκλειστικά η πολλαπλότητα των αναγκών. Η ίδια η χειροτεχνία δεν εμφανίζεται 20 σαν *αναγκαία* δίπλα στην αυτοσυντήρητη γεωργία, που έχει την κλώση, ύφανση κλπ. σαν οικιακό πάρεργο. Αν όμως, για παράδειγμα, η ίδια η γεωργία στηρίζεται στην επιστημονική καλλιέργεια – αν χρειάζεται μηχανές, χημικά λιπάσματα που τα προμηθεύει το εμπόριο, σπόρους από μακρινές χώρες κλπ. – κι έχει έτσι εξαφανιστεί η αγροτική πατριαρχική μεταποίηση – πράγμα που η προϋπόθεσή μας ήδη εμπεριέχει –, τότε εμφανίζεται η μηχανική βιομηχανία, το εξωτερικό εμπόριο, η χειροτεχνία κλπ. σαν *ανάγκη* για 30 τη γεωργία. Ίσως το γκουάνο να μπορεί να το προμηθευτεί μόνο με την εξαγωγή μεταξωτών ειδών. Τότε η μεταξουργία δεν εμφανίζεται πια σαν βιομηχανία ειδών πολυτελείας, αλλά σαν βιομηχανία που είναι απαραίτητη για τη γεωργία. Κύρια λοιπόν και θεμελιακά επειδή – σ' αυτή την περίπτωση 35 επειδή – η γεωργία δε βρίσκει πια τους όρους της ίδιας της παραγωγής έτοιμους μέσα της, αυτόφυτους, αλλά οι όροι αυτοί υπάρχουν έξω απ' αυτήν σαν αυτοτελής βιομηχανία – και μ' αυτή την ύπαρξη έξω από τη γεωργία, τραβιέται στον κύκλο των παραγωγικών όρων της γεωργίας ολόκληρη η περίπλοκη συνάρτηση που αποτελεί το πλαίσιο ύπαρξης της ξένης αυτής 40 βιομηχανίας – γιαυτό εκείνο που προηγούμενα εμφανιζόταν σαν πολυτέλεια είναι τώρα *αναγκαίο*: και διάφορες λεγόμενες ανάγκες πολυτελείας, για παράδειγμα, εμφανίζονται σαν αναγκαιότητα για την πιο αυτογενή βιομηχανία που γεννήθηκε μέσα στην πιο καθαρή φυσική αναγκαιότητα. Αυτή η αφαίρεση της αυτόφυτης βάσης κάθε βιομηχανίας, και η μετάθεση των παραγωγικών της όρων έξω απ' αυτή την ίδια, σε μια γενική συνάρτηση – 45 γιαυτό και η μετατροπή εκείνου που εμφανιζόταν σαν περιττό σε *αναγκαίο*, σε ιστορικά δημιουργημένη αναγκαιότητα – αποτελεί την τάση του κεφαλαίου. Γενική βάση όλων των βιομηχανιών γίνεται η ίδια η γενική ανταλλαγή, η παγκόσμια αγορά, και άρα το σύνολο των δραστηριοτήτων, συναλλαγών, 50 αναγκών κλπ. που την αποτελούν. Η *πολυτέλεια* είναι το αντίθετο της *φυσι-*

κής αναγκαιότητας. Απαραίτητες ανάγκες είναι οι ανάγκες του ατόμου που έχει το ίδιο αναχθεί σε φυσικό υποκείμενο. Η ανάπτυξη της βιομηχανίας αίρει τη φυσική αυτή αναγκαιότητα, όπως κι εκείνη την πολυτέλεια – ωστόσο στην αστική κοινωνία μόνο *αντιθετικά*, καθώς η ίδια τοποθετεί πάλι ένα καθορισμένο μόνο κοινωνικό μέτρο σαν αναγκαίο, απέναντι στην πολυτέ- 5 λεια. Αυτά τα ζητήματα σχετικά με το *σύστημα των αναγκών* και το *σύστημα εργασιών* σε ποιο σημείο πρέπει να εξεταστούν; Θα το δείξει η πορεία.

Ας ξαναγυρίσουμε στο δρόμο μας. Αν αυτός μπορεί καν να κατασκευαστεί, αυτό αποδεικνύει πως η κοινωνία κατέχει τον χρόνο εργασίας (ζωντανή και αντικειμενοποιημένη εργασία) για την κατασκευή του. {Φυσικά, εδώ 10 υποθέτουμε ότι η κοινωνία ενεργεί σύμφωνα μ' ένα σωστό ένστικτο. Θα μπορούσε να καταβροχθίσει τους σπόρους, ν' αφήσει το χωράφι χέρσο και να φτιάχνει δρόμους. Μ' αυτό τον τρόπο δε θα είχε εκτελέσει την *αναγκαία εργασία*, γιατί μ' αυτή την εργασία δε θα *αναπαράγονταν*, δε θα συντηρούνταν σαν ζωντανό εργατικό δυναμικό. Ή, το ζωντανό εργατικό δυναμικό 15 μπορεί και να δολοφονείται άμεσα, όπως έκανε πχ. ο Πέτρος ο 1ος για να χτίσει την Πετρούπολη. Τέτοιες περιπτώσεις δεν έχουν θέση εδώ.} Γιατί λοιπόν, από τη στιγμή που εμφανίζεται η παραγωγή που βασίζεται στην ανταλλακτική αξία και ο καταμερισμός της εργασίας, η οδοποιία δεν γίνεται ιδιωτική επιχείρηση ατόμων; Κι εκεί που διεξάγεται από το κράτος με μέσο 20 τη φορολογία δεν είναι τέτοια επιχείρηση. Πρώτα-πρώτα: Η κοινωνία, τα συνενωμένα άτομα, μπορεί να έχουν τον πρόσθετο χρόνο για να φτιάξουν το δρόμο, αλλά μόνο συνενωμένα. Η συνένωση είναι πάντα πρόσθεση του μέρους του εργατικού δυναμικού που κάθε άτομο μπορεί, παράλληλα με την ιδιαίτερή του εργασία, να αφιερώσει στην οδοποιία· δεν είναι όμως μόνο 25 πρόσθεση. Στο μέτρο που η συνένωση των δυνάμεών τους αυξάνει την *παραγωγική τους δύναμη*, δεν σημαίνει καθόλου πως αριθμητικά θα είχαν όλοι μαζί το ίδιο εργατικό δυναμικό.– αν δεν *συνεργάζονται*, αν δηλαδή στο άθροισμα των εργατικών τους δυναμικών δεν προστιθόταν το *πλεόνασμα* που υπάρχει μόνο με την *ενωμένη, συνδυασμένη* τους εργασία και μέσα σ' 30 αυτήν. Γιαυτό και η βίαιη συνώθηση του λαού στην Αίγυπτο, τη χώρα των Ετρούσκων, την Ινδία κλπ. σε αναγκαστική οικοδόμηση και καταναγκαστικά δημόσια έργα. Το κεφάλαιο πραγματοποιεί αυτή τη συνένωση *διαφορετικά*, με τον δικό του τρόπο της ανταλλαγής με την ελεύθερη εργασία. {Ότι το κεφάλαιο έχει να κάνει όχι με τη μεμονωμένη αλλά με τη συνδυασμένη εργα- 35 σία, καθώς αποτελεί ήδη από μόνο του μια κοινωνική, συνδυασμένη δύναμη, αυτό είναι ένα σημείο που θάπρεπε ίσως ήδη να το πραγματευτούμε εδώ, στη γενική ιστορία της γένεσης του κεφαλαίου.} *Δεύτερο*: Από τη μια μεριά, ο πληθυσμός μπορεί να έχει αναπτυχθεί αρκετά, κι από την άλλη μεριά η υποστήριξη που βρίσκει με την εφαρμογή μηχανημάτων κλπ. να 40 είναι τόσο μεγάλη, ώστε να περιττεύει η δύναμη που προέρχεται απλά και μόνο από την υλική, *μαζική συνένωση* – και στην αρχαιότητα υπάρχει πάντα η *μαζική* αυτή επενέργεια της αναγκαστικά συγκεντρωμένης εργασίας – και να χρειάζεται *σχετικά* μικρότερη *μάζα ζωντανής εργασίας*. {Όσο περισσότερο η παραγωγή βασίζεται ακόμα στην απλή χειρωνακτική εργασία, την 45 εφαρμογή μυικής δύναμης κλπ., μ' ένα λόγο τη σωματική προσπάθεια και εργασία του ατόμου, τόσο περισσότερο η άνοδος της *παραγωγικής δύναμης* βρίσκεται στη *μαζική* συνεργασία των ατόμων. Στη μισο-καλλιτεχνική χειροτεχνία προβάλλει το αντίθετο – η εξειδίκευση και εξατομίκευση, η επιδεξιότητα της ατομικής αλλά όχι συνδυασμένης εργασίας. Στην αληθινή του εξέ- 50

λιξη, το κεφάλαιο συνδυάζει τη μαζική εργασία με την επιδεξιότητα: αλλά |23| με τέτοιο τρόπο που η πρώτη χάνει τη φυσική της δύναμη και η επιδεξιότητα υπάρχει όχι στον εργάτη αλλά στη μηχανή, και στο εργοστάσιο που λειτουργεί σαν σύνολο, με τον επιστημονικό συνδυασμό με τη μηχανή. Το κοινωνικό πνεύμα της εργασίας αποκτά αντικειμενική ύπαρξη έξω από τους ξεχωριστούς εργάτες.} Μπορεί να σχηματιστεί μια ιδιαίτερη τάξη οδοκατασκευαστών, που να απασχολούνται από το κράτος* ή, χρησιμοποιείται για αυτό τον σκοπό ένα μέρος από τον κάθε φορά άνεργο πληθυσμό, μαζί μ' ένα αριθμό εργολάβων κλπ., που όμως δεν δουλεύουν σαν καπιταλιστές αλλά σαν υπηρέτες με ανώτερη κατάρτιση. (Για τη σχέση αυτής της ειδικευμένης εργασίας κλπ. θα μιλήσουμε αργότερα.) Οι εργάτες είναι τότε μισθωτοί εργάτες: όμως το κράτος δεν τους απασχολεί σαν τέτοιους, αλλά σαν υπηρέτες.

Για να αναλάβει τώρα ο καπιταλιστής την οδοποιία σαν επιχείρηση, με 15 έξοδά του, {όταν το κράτος αναθέτει τη διεξαγωγή τέτοιων επιχειρήσεων σε *εκλήπτορες δημοσίων έργων*, τότε αυτό σημαίνει έμμεσα πάντοτε αγγαρεία ή φόρους} χρειάζονται διάφοροι όροι, που όλοι τους ταυτίζονται με την ανώτατη ήδη ανάπτυξη του τρόπου παραγωγής που βασίζεται στο κεφάλαιο. *Πρώτο*: Προϋπόθεση είναι ένα μέγεθος του ίδιου του κεφαλαίου – του 20 κεφαλαίου που είναι συγκεντρωμένο στα χέρια του καπιταλιστή – αρκετό για να μπορεί να αναλάβει εργασίες με τέτοιες διαστάσεις και τόσο αργό γύρισμα, αξιοποίηση. Γιαυτό τις πιο πολλές φορές είναι *μετοχικό κεφάλαιο*: εδώ το κεφάλαιο έχει φτάσει στην τελική του μορφή, όπου δεν υπάρχει μόνο *καθαυτό*, ως προς την υπόστασή του, αλλά έχει τοποθετηθεί στη *μορφή* του 25 σαν κοινωνική δύναμη και προϊόν. *Δεύτερο*: Απαιτήση από το κεφάλαιο είναι να αποφέρει τόκους, όχι κέρδος (μπορεί να δώσει και περισσότερο από τόκους, αυτό όμως δεν είναι απαραίτητο.) Αυτό το σημείο εδώ δεν μπορεί ακόμα να ερευνηθεί παραπέρα. *Τρίτο*: προϋπόθεση είναι να υπάρχει τέτοια 30 κίνηση – εμπορική κίνηση, πάνω απ' όλα – που ο δρόμος να αποδίδει η τιμή δηλαδή που ζητιέται για τη χρήση του δρόμου να αξίζει τόση ανταλλακτική αξία για τους παραγωγούς, μ' άλλα λόγια να προσφέρει μια παραγωγική δύναμη που να μπορούν να την πληρώσουν σ' αυτή την τιμή. *Τέταρτο*: ένα μέρος από [τον] καταναλωτικό πλούτο να ξοδεύει το εισόδημά του σ' αυτά τα είδη μετακίνησης. Το κυριότερο είναι όμως πάντα οι δυο προϋποθέσεις: 35 1) Κεφάλαιο που να μπορεί να χρησιμοποιηθεί για αυτό το σκοπό στην απαιτούμενη μάζα, που να αρκείται μόνο στον τόκο· 2) Πρέπει για τα παραγωγι-

* {Στους Ρωμαίους ο στρατός ήταν μια μάζα – ήδη όμως χωρισμένη από τον λαό συνολικά – πειθαρχημένη για εργασία, και που ταυτόχρονα ο χρόνος υπερεργασίας τους ανήκε στο κράτος: που πουλούσαν ολόκληρο τον εργάσιμο χρόνο 40 τους στο κράτος για ένα μισθό, αντάλλαζαν ολόκληρο το εργατικό τους δυναμικό μ' ένα μισθό αναγκαίο για τη διατήρηση της ζωής τους, ακριβώς όπως ανταλλάζει ο εργάτης με τον καπιταλιστή. Αυτό ισχύει για την εποχή που ο ρωμαϊκός στρατός δεν ήταν πια στρατός πολιτών αλλά μισθοφορικός. Κι εδώ υπάρχει 45 δεν την αγοράζει με σκοπό την παραγωγή αξιών. Κι έτσι, παρόλο που η μορφή του μισθού μπορεί να φαίνεται ότι παρουσιάζεται αρχικά στους στρατούς, το μισθοφορικό αυτό σύστημα διαφέρει ωστόσο ουσιαστικά από τη μισθωτή εργασία. Μια ορισμένη ομοιότητα υπάρχει στο ότι το κράτος χρησιμοποιεί τον στρατό για να αποκτήσει πρόσθετη δύναμη και πλούτο.}

κά κεφάλαια, για το βιομηχανικό κεφάλαιο, να αξίζει να πληρώσουν την τιμή για ένα δρόμο· πχ. ο πρώτος σιδηρόδρομος ανάμεσα στο Λίβερπουλ και το Μάντσεστερ· είχε γίνει παραγωγική αναγκαιότητα για τους βαμβακο- 5
 μεσίτες του Λίβερπουλ, κι ακόμα πιο πολύ για τους βιομήχανους του Μάντσεστερ. {Ο ανταγωνισμός μπορεί να προκαλέσει μεγαλύτερη αναγκαιότητα πχ. των σιδηρόδρομων σε μια χώρα όπου η ως τότε ανάπτυξη των παραγω- 10
 γικών της δυνάμεων δε θα πίεζε ακόμα γι αυτό. Η επίδραση του διεθνούς ανταγωνισμού ανήκει στην ενότητα που πραγματεύεται τις διεθνείς συναλλαγές. Εδώ φαίνονται ιδιαίτερα οι εκπολιτιστικές επιδράσεις του κεφαλαίου.} Το κεφάλαιο σαν τέτοιο – έχοντας υποθέσει την παρουσία του στην 15
 αναγκαία έκταση – θα φτιάξει δρόμους μόνο όταν η παραγωγή δρόμων θα έχει γίνει αναγκαιότητα για τους παραγωγούς, ειδικά για το ίδιο το παραγωγικό κεφάλαιο· όταν θα έχει γίνει όρος για να θγάζει κέρδος ο καπιταλιστής. Τότε είναι και αποδοτικός ο δρόμος. Σ' αυτές όμως τις περιπτώσεις προϋπόθεση είναι ήδη η μεγάλη κίνηση. Πρόκειται για την ίδια προϋπόθε- 20
 ση, με δυο όψεις: Από τη μια μεριά, ο πλούτος της χώρας να έχει συγκεντρωθεί αρκετά και να έχει μετατραπεί στη μορφή του κεφαλαίου, ώστε να μπορεί να αναλάβει τέτοιες εργασίες σαν διαδικασίες αξιοποίησης του κεφαλαίου· από την άλλη μεριά ο όγκος της κίνησης να είναι αρκετός, και ο φραγμός που ορθώνει η έλλειψη μέσων επικοινωνίας να είναι αρκετά αισθη- 25
 τός σαν τέτοιος, ώστε ο κεφαλαιοκράτης να μπορεί να πραγματοποιήσει την αξία του δρόμου (με δόσεις και τμηματικά μέσα στον χρόνο) σαν δρόμου (δηλαδή από τη χρήση του). Όλοι οι γενικοί όροι της παραγωγής, όπως δρόμοι, κανάλια κλπ., είτε διευκολύνουν – ή και κάνουν για πρώτη φορά δυνατή – την κυκλοφορία, είτε και αυξάνουν την παραγωγική δύναμη (όπως 30
 τα αρδευτικά έργα κλπ. που κατασκευάζουν στην Ασία – όπως άλλωστε και στην Ευρώπη – οι κυβερνήσεις), προϋποθέτουν, για να τους αναλάβει το κεφάλαιο αντί για την κυβέρνηση, που αντιπροσωπεύει την κοινότητα σαν τέτοια, ανάπτυξη στον ανώτατο βαθμό της παραγωγής που βασίζεται στο κεφάλαιο. Η απόσπαση των δημόσιων έργων από το κράτος, και το πέρασμά 35
 στο πεδίο των εργασιών που αναλαμβάνει το ίδιο το κεφάλαιο, δείχνει σε ποιο βαθμό η πραγματική κοινότητα έχει συγκροτηθεί με τη μορφή του κεφαλαίου. Μια χώρα, πχ. οι Ηνωμένες Πολιτείες, μπορεί η ίδια από παραγωγική άποψη να αισθάνεται την αναγκαιότητα των σιδηροδρόμων· ωστόσο 40
 |24| μπορεί το άμεσο πλεονέκτημα που προκύπτει απ' αυτούς για την παραγωγή να είναι πολύ μικρό για να εμφανίζεται η επένδυση σαν ο,τιδήποτε άλλο από χαμένα λεφτά. Τότε το κεφάλαιο τη φορτώνει στο κράτος· ή, όπου το κράτος παραδοσιακά κατέχει ακόμα θέση ανώτερη από το κεφάλαιο, εκεί έχει ακόμα το προνόμιο και τη θέληση να αναγκάσει την ολότητα [να αφιε- 45
 ρώσει] ένα μέρος από το εισόδημα, όχι από το κεφάλαιό της, σε τέτοιες γενικά ωφέλιμες εργασίες, που εμφανίζονται ταυτόχρονα σαν γενικοί όροι της παραγωγής, και άρα όχι σαν ιδιαίτερος όρος για κάποιο καπιταλιστή – και όσο το κεφάλαιο δεν παίρνει τη μορφή της μετοχικής εταιρίας αναζητά πάντα μόνο τους ιδιαίτερους όρους αξιοποίησής του, ενώ φορτώνει τους 50
 συλλογικούς σ' ολόκληρη τη χώρα σαν εθνικές ανάγκες. Το κεφάλαιο αναλαμβάνει μονάχα συμφορτικές, με τη δική του έννοια συμφορτικές, επιχειρήσεις. Βέβαια, σπεκουλάρει και λάθος· και όπως θα δούμε, αναγκαστικά κάνει τέτοια λάθη. Αναλαμβάνει τότε επενδύσεις που δεν αποδίδουν παρά μόνο όταν απαξιωθούν σ' ένα ορισμένο βαθμό. Γιαυτό και σε πολλές επι- 55
 χειρήσεις η πρώτη τοποθέτηση κεφαλαίου είναι χαμένα λεφτά, οι πρώτοι

επιχειρηματίες καταστρέφονται – και γίνονται αποδοτικές μόνο στο δεύτερο ή τρίτο χέρι, όταν το επενδυμένο κεφάλαιο έχει *απαξιωθεί* και άρα μειωθεί. Άλλωστε το ίδιο το κράτος, μαζί με τα διάφορα εξαρτήματά του, ανήκει σ' αυτές τις κρατήσεις από το *εισόδημα*, ας πούμε το *κόστος κατανάλωσης* για 5 το άτομο, κόστος παραγωγής για την κοινωνία. Ένας δρόμος μπορεί ο ίδιος να αυξήσει τόσο τις παραγωγικές δυνάμεις ώστε να δημιουργήσει μια συναλλακτική κίνηση που να τον κάνει τώρα αποδοτικό. Διάφορες εργασίες και επενδύσεις μπορεί να είναι αναγκαίες χωρίς να είναι παραγωγικές με την έννοια του κεφαλαίου, δηλαδή χωρίς η *υπερεργασία* που περιέχουν να 10 πραγματοποιείται σαν *υπεραξία* μέσα από την κυκλοφορία, την ανταλλαγή. Αν ένας εργάτης δουλεύει πχ. ένα χρόνο, 12 ώρες την ημέρα, φτιάχνοντας ένα δρόμο, και ο γενικά αναγκαίος χρόνος εργασίας είναι κατά μέσο όρο = 6 ώρες, τότε δούλεψε 6 ώρες *υπερεργασία*. Αν όμως ο δρόμος δεν μπορεί να 15 πουληθεί προς 12 ώρες αλλά ίσως μόνο προς 6, τότε η οδοποιία δεν είναι επιχείρηση για το κεφάλαιο, και η κατασκευή δρόμων δεν αποτελεί γι αυτό παραγωγική εργασία. Το κεφάλαιο πρέπει να μπορεί να πουλήσει τον δρόμο (το χρονικό διάστημα και ο τρόπος πώλησης δεν μας ενδιαφέρει εδώ) έτσι ώστε να αξιοποιείται τόσο η αναγκαία εργασία όσο και η *υπερεργασία*, έτσι δηλαδή ώστε από το γενικό κονδύλι των κερδών – των *υπεραξιών* – να ανα- 20 λογεί στο κεφάλαιο ένα τέτοιο μέρος, σαν να είχε δημιουργήσει *υπεραξία*. Πρέπει να ερευνήσουμε *αυτή τη σχέση αργότερα, όταν θα γίνεται λόγος για το κέρδος και την αναγκαία εργασία*. Ανώτατη ανάπτυξη του κεφαλαίου υπάρχει όταν οι γενικοί όροι της κοινωνικής παραγωγικής διαδικασίας δεν δημιουργούνται με *κρατήσεις από το κοινωνικό εισόδημα*, με την κρατική 25 φορολογία – όπου το εισόδημα, όχι το κεφάλαιο, εμφανίζεται σαν κονδύλι εργασίας, και ο εργάτης, αν και είναι ελεύθερος μισθωτός εργάτης όπως και κάθε άλλος, βρίσκεται ωστόσο από οικονομική άποψη σε διαφορετική σχέση –, αλλά δημιουργούνται από το *κεφάλαιο σαν κεφάλαιο*. Αυτό δείχνει από τη μια μεριά τον βαθμό που το κεφάλαιο έχει υποτάξει στον εαυτό του 30 όλους τους όρους της κοινωνικής παραγωγής· και άρα, από την άλλη μεριά, τον βαθμό που ο κοινωνικός αναπαραγωγικός πλούτος έχει *κεφαλαιοποιηθεί* και όλες οι ανάγκες ικανοποιούνται με τη μορφή της ανταλλαγής· τον βαθμό που ακόμα και οι ανάγκες του ατόμου που έχουν τοποθετηθεί σαν *κοινωνικές*, εκεί δηλαδή που το άτομο έχει ανάγκες και καταναλώνει όχι σαν 35 ξεχωριστό άτομο μέσα στην κοινωνία αλλά συλλογικά μαζί με άλλους – εκεί που ο τρόπος κατανάλωσης είναι από τη φύση του πράγματος κοινωνικός – ακόμα κι αυτές οι ανάγκες όχι μόνο καταναλώνονται αλλά και παράγονται με την ανταλλαγή, την ατομική ανταλλαγή. Στην περίπτωση του δρόμου που αναφέραμε πιο πάνω, η οδοποιία πρέπει να είναι τόσο συμφερτική, που 40 ένας καθορισμένος χρόνος εργασίας μεταμορφωμένος σε δρόμο να αναπαράγει στον εργάτη το εργατικό του δυναμικό, ακριβώς σαν ο εργάτης να είχε αφιερώσει το δυναμικό του στη γεωργία. Η αξία καθορίζεται από τον αντικειμενοποιημένο χρόνο εργασίας, σ' όποια μορφή και να βρίσκεται αυτός. Τώρα όμως, το αν αυτή η *αξία* είναι πραγματοποιήσιμη εξαρτιέται από την 45 αξία χρήσης στην οποία έχει υλοποιηθεί. Προϋποθέτουμε εδώ πως ο δρόμος αποτελεί ανάγκη για την κοινότητα· ώστε η αξία χρήσης έχει προϋποτεθεί. Από την άλλη μεριά, προϋπόθεση για να αναλάβει το κεφάλαιο την οδοποιία είναι να πληρωθεί όχι μόνο ο *αναγκαίος χρόνος εργασίας*, αλλά και ο *χρόνος υπερεργασίας* που δουλεύει ο εργάτης – άρα το κέρδος του κεφαλαίου. (Συχνά το κεφάλαιο εκδιάζει αυτή την πληρωμή με προστατευτικούς

δασμούς, μονοπώλια, κρατικό καταναγκασμό, εκεί που οι συναλλασσόμενοι ατομικά, σε ελεύθερη ανταλλαγή, θα πλήρωναν *το πολύ* την αναγκαία εργασία.) Είναι απόλυτα δυνατό να υπάρχει χρόνος υπερεργασίας και να μην πληρώνεται (πράγμα που μπορεί βέβαια να τύχει και στον κάθε ξεχωριστό καπιταλιστή). Όπου κυριαρχεί το κεφάλαιο (ακριβώς όπως κι εκεί που κυριαρχεί η δουλεία και η δουλοπαροικία, ή η αγγαρεία όποιος λογής), εκεί ο απόλυτος χρόνος εργασίας του εργάτη έχει τοποθετηθεί γι αυτόν σαν όρος για να του επιτραπεί να δουλέψει τον αναγκαίο χρόνο, για να μπορέσει δηλαδή να υλοποιήσει σε αξίες χρήσης για τον εαυτό του τον χρόνο εργασίας που είναι αναγκαίος για τη διατήρηση του εργατικού του δυναμικού. 10

Ύστερα σε κάθε λογής εργασία ο ανταγωνισμός αναγκάζει τον εργάτη να δουλεύει ολόκληρο τον εργάσιμο χρόνο – άρα και τον χρόνο υπερεργασίας. Μπορεί όμως αυτός ο χρόνος υπερεργασίας, παρόλο που περιέχεται στο προϊόν, να μην είναι ανταλλάξιμος. Για τον ίδιο τον εργάτη – σε σύγκριση με τους άλλους μισθωτούς εργάτες – είναι υπερεργασία. Γι αυτόν που χρησιμοποιεί τον εργάτη, είναι εργασία που έχει βέβαια κάποια αξία χρήσης γι αυτόν, όπως η δουλειά πχ. του μάγειρά του, αλλά καμιά ανταλλακτική αξία: 15

[25] με αποτέλεσμα να εξαφανίζεται ολόκληρη η διάκριση ανάμεσα σε *αναγκαίο χρόνο εργασίας και χρόνο υπερεργασίας*. Η εργασία μπορεί να είναι αναγκαία χωρίς να είναι παραγωγική. Γιαυτό όλοι οι γενικοί, συλλογικοί όροι 20 της παραγωγής – όσο η παραγωγή τους δεν μπορεί ακόμα να γίνει από το κεφάλαιο σαν τέτοιο, κάτω από τους δικούς του όρους – χρηματοδοτούνται από ένα μέρος του εισοδήματος της χώρας – από το ταμείο της κυβέρνησης: και οι εργάτες δεν εμφανίζονται σαν παραγωγικοί εργάτες, παρόλο που αυξάνουν την παραγωγική δύναμη του κεφαλαίου. 25

Κατά τα άλλα, το αποτέλεσμα της παρέκδοσής μας είναι ότι η παραγωγή μέσωσων επικοινωνίας, των υλικών όρων της κυκλοφορίας, ανήκει στην κατηγορία της παραγωγής του πάγιου κεφαλαίου, δεν αποτελεί λοιπόν ειδική περίπτωση. Μόνο που άνοιξε για μας, με την ευκαιρία, η προοπτική – που σ' αυτό το σημείο δεν μπορεί ακόμα να διαγραφεί ξεκάθαρα – μιας ειδικής 30 σχέσης του κεφαλαίου προς τους συλλογικούς, γενικούς όρους της κοινωνικής παραγωγής, σ' αντιδιαστολή από τους όρους του ιδιαίτερου κεφαλαίου και της ιδιαίτερής του παραγωγικής διαδικασίας.

[Η μεταφορά στην αγορά (τοπικός όρος της κυκλοφορίας) ανήκει στην παραγωγική διαδικασία. – Η πίστη χρονικό συνθετικό στοιχείο της κυκλοφορίας. – Το κεφάλαιο είναι κυκλοφορούν κεφάλαιο. – Η χρηματική κυκλοφορία απλή επίφαση.] 35

Η κυκλοφορία συντελείται στον χώρο και τον χρόνο. Ο τοπικός όρος, η μεταφορά του προϊόντος στην αγορά, ανήκει από οικονομική άποψη στην ίδια την παραγωγική διαδικασία. Το προϊόν είναι πραγματικά έτοιμο μονάχα όταν βρεθεί στην αγορά. Η κίνηση που το μεταφέρει στην αγορά συγκαταλέγεται ακόμα στο κόστος κατασκευής του. Δεν αποτελεί αναγκαίο συνθετικό στοιχείο της κυκλοφορίας σαν ιδιαίτερης διαδικασίας της αξίας γιατί ένα προϊόν μπορεί να πουληθεί, και να καταναλωθεί ακόμα, στον τόπο της 45

παραγωγής του. Όμως το τοπικό αυτό συνθετικό στοιχείο είναι σημαντικό, στο βαθμό που μ' αυτό συνδέεται η επέκταση της αγοράς, η ανταλλαξιμότητα του προϊόντος. Η μείωση του κόστους αυτής της *πραγματικής* κυκλοφορίας (μέσα στο χώρο) ανήκει στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων από τις 5 από το κεφάλαιο, στη μείωση του κόστους αξιοποίησής του. Από ορισμένες απόψεις, αυτό το συνθετικό στοιχείο, σαν εξωτερικός όρος ύπαρξης για την οικονομική διαδικασία της κυκλοφορίας, μπορεί όμως να συμπεριληφθεί και στο *κόστος παραγωγής* της κυκλοφορίας: έτσι ώστε η κυκλοφορία, ως προς αυτό το συνθετικό στοιχείο, να εμφανίζεται η ίδια σαν συνθετικό στοιχείο 10 όχι μόνο της παραγωγικής διαδικασίας γενικά, αλλά και της άμεσης παραγωγικής διαδικασίας. Όπως και νάναι, εδώ φαίνεται ο καθορισμός αυτού του στοιχείου από τον γενικό βαθμό ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, και γενικά της παραγωγής που βασίζεται στο κεφάλαιο.

Ακριβέστερα, το τοπικό αυτό συνθετικό στοιχείο – η μεταφορά του προϊόντος στην αγορά, που είναι αναγκαίος όρος για την κυκλοφορία του, εκτός 15 κι αν ο τόπος παραγωγής είναι ο ίδιος αγορά – θα μπορούσε να θεωρηθεί σαν μετατροπή του προϊόντος σε *εμπόρευμα*. Εμπόρευμα είναι μόνο μόλις βρεθεί στην αγορά. (Το αν αυτή η μεταφορά αποτελεί ή όχι ξεχωριστό συνθετικό στοιχείο, είναι ζήτημα τύχης. Αν το κεφάλαιο δουλεύει με παραγγελίες, τότε δεν υπάρχει γι αυτό ούτε αυτό το συνθετικό στοιχείο της μεταφοράς, ούτε η μετατροπή σε χρήμα σαν ιδιαίτερο συνθετικό στοιχείο. Η δουλειά με παραγγελίες, δηλαδή η προσφορά που ανταποκρίνεται σε προηγούμενη ζήτηση, σαν *γενική* ή *κυρίαρχη* κατάσταση δεν ανταποκρίνεται στη 20 μεγάλη διομηχανία και με κανένα τρόπο δεν προκύπτει σαν όρος από τη φύση του κεφαλαίου.)

Δεύτερο, το χρονικό συνθετικό στοιχείο. Αυτό στην ουσία του ανήκει στην έννοια της κυκλοφορίας. Αν υποθέσουμε ότι η πράξη της μετάβασης από εμπόρευμα σε χρήμα καθορίζεται με σύμβαση, τότε αυτό κοστίζει χρόνο – λογάριασμα, ζύγισμα, μέτρηση. Η συντόμευση αυτού του χρονικού συνθετικού στοιχείου αποτελεί επίσης ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης. Εδώ 30 άλλωστε πρόκειται για τον χρόνο μόνο σαν *εξωτερικό* όρο για τη μετάβαση από την κατάσταση του εμπορεύματος στο χρήμα: η μετάβαση έχει προϋποθέθει: πρόκειται για τον χρόνο που *περνά* στη διάρκεια *αυτής της πράξης που προϋποτέθηκε*. Αυτός ανήκει στο *κόστος κυκλοφορίας*. Άλλος είναι ο χρόνος που *περνά* γενικά μέχρι τη μετάβαση του εμπορεύματος στο χρήμα: ή ο χρόνος που στη διάρκειά του το εμπόρευμα μένει *εμπόρευμα*, δυνητική μόνο και όχι πραγματική αξία. Αυτός είναι καθαρή ζημιά.

Απ' όλα όσα ειπώθηκαν βγαίνει το συμπέρασμα πως η κυκλοφορία προβάλλει σαν ουσιαστική διαδικασία του κεφαλαίου. Η παραγωγική διαδικασία 40 σία δεν μπορεί να ξαναρχίσει παρά μόνο όταν το εμπόρευμα μετατραπεί σε χρήμα. Η *αδιάκοπη συνέχεια* της διαδικασίας, η άνετη και ανεμπόδιστη μετάβαση της αξίας από τη μια μορφή στην άλλη, ή από τη μια φάση της διαδικασίας στην άλλη, εμφανίζεται σαν θεμελιακός όρος για την παραγωγή που βασίζεται στο κεφάλαιο, σ' ολότελα διαφορετικό βαθμό απ' όσο για 45 κάθε προηγούμενη μορφή της παραγωγής. Από την άλλη μεριά, ενώ είναι δοσμένη η αναγκαιότητα αυτής της συνέχειας, οι φάσεις χωρίζονται χρονικά και τοπικά σαν ιδιαίτερες, αδιάφορες μεταξύ τους διαδικασίες. Έτσι, για την παραγωγή που βασίζεται στο κεφάλαιο εμφανίζεται σαν συμπτωματικό ζήτημα το αν θα δημιουργηθεί ή όχι ο ουσιαστικός της όρος, η συνέχεια των 50 διάφορων διαδικασιών που συγκροτούν τη συνολική της διαδικασία. Η αρ-

ση αυτής της συμπτωματοκότητας από το ίδιο το κεφάλαιο είναι η *πίστη*. (Έχει και άλλες πλευρές· αυτή όμως η πλευρά προκύπτει από την άμεση φύση της παραγωγικής διαδικασίας, και αποτελεί άρα τη βάση για την αναγκαιότητα της πίστης.) Γιαυτό και η *πίστη* με κάπως αναπτυγμένη μορφή δεν εμφανίζεται σε κανένα προηγούμενο τρόπο παραγωγής. Και σε 5 προηγούμενες καταστάσεις δάνειζαν και δανείζονταν· και μάλιστα η τοκογλυφία είναι η πιο παλιά από τις προκατακλυσμαίες μορφές του κεφαλαίου. Αλλά ο δανεισμός δεν αποτελεί ακόμα *πίστη*, όπως και η δουλεία δεν αποτελεί ακόμα *διομηχανική εργασία* ή *ελεύθερη μισθωτή εργασία*. Και ιστορικά, η πίστη σαν ουσιαστική, αναπτυγμένη σχέση παραγωγής εμφανί- 10 ζεται μόνο στην κυκλοφορία που βασίζεται στο κεφάλαιο ή τη μισθωτή εργασία. (Το ίδιο το *χρήμα* είναι μια μορφή για την άρση της ανισότητας του χρόνου που απαιτείται στους διάφορους παραγωγικούς κλάδους, στο βαθμό [26] που αυτή η ανισότητα αντιστρατεύεται την ανταλλαγή.) Η *τοκογλυφία*, αν και στην *αστικοποιημένη* της, *προσαρμοσμένη* στο κεφάλαιο μορφή αποτελεί 15 η ίδια μορφή της πίστης, στην προ-αστική της μορφή *εκφράζει*, αντίθετα, την *πιστωτική έλλειψη*.

(Η αναμετατροπή του χρήματος σε αντικειμενικά συνθετικά στοιχεία ή όρους της παραγωγής προϋποθέτει τη *διαθεσιμότητά του*. Αυτή η αναμετατροπή συγκροτεί τις διάφορες *αγορές*, όπου ο παραγωγός βρίσκει αυτούς 20 τους όρους διαθέσιμους σαν εμπόρευμα – στα χέρια του εμπόρου· αγορές που (όπως και η αγορά εργασίας) διαφέρουν ουσιαστικά από τις αγορές για την άμεση, τελική κατανάλωση.)

Στην κυκλοφορία του, το *χρήμα* μετατρέπεται σε εμπόρευμα, και στην ανταλλαγή X-E η κατανάλωση έβαζε τέλος στη διαδικασία· ή, το εμπόρευμα 25 ανταλλάσσεται με *χρήμα* – και στην ανταλλαγή E-X είτε το X[ρήμα] εξαφανιζόταν για να ανταλλαγεί το ίδιο πάλι με E[μπόρευμα] και η διαδικασία κατάληγε πάλι στην κατανάλωση, είτε το *χρήμα* αποσυρόταν από την κυκλοφορία και μετατρέπεται σε νεκρό θησαυρό και νομιζόμενο μονάχα πλούτο. Πουθενά η διαδικασία δεν πυροδοτούσε η ίδια τον εαυτό της· οι προϋποθέ- 30 σεις της χρηματικής κυκλοφορίας βρίσκονταν έξω απ' αυτήν· η χρηματική κυκλοφορία ολοένα χρειαζόταν νέα εξωτερική ώθηση. Στο μέτρο που τα δυο αυτά συνθετικά στοιχεία ανταλλάσσονταν μεταξύ τους, στην κυκλοφορία η αλλαγή μορφής δεν ήταν παρά τυπική. Στο μέτρο όμως που γινόταν ουσιαστική, ξέφευγε από την οικονομική διαδικασία· το περιεχόμενο δεν ανήκε 35 στα πλαίσια της τελευταίας. Ούτε το εμπόρευμα διατηρούνταν σαν *χρήμα*, ούτε το *χρήμα* σαν εμπόρευμα· καθένα τους ήταν το ένα ή το άλλο. Η αξία σαν τέτοια δεν διατηρούνταν στην κυκλοφορία και με την κυκλοφορία, επικρατώντας πάνω στη διαδικασία μετατροπής της, στην αλλαγή της μορφής της· ούτε πάλι παραγόταν η ίδια η *αξία χρήσης* από την *ανταλλακτική αξία* 40 (όπως γίνεται στην παραγωγική διαδικασία του κεφαλαίου). Στο κεφάλαιο, η κατανάλωση του ίδιου του εμπορεύματος δεν είναι τελική· ανήκει στην παραγωγική διαδικασία· εμφανίζεται η ίδια σαν συνθετικό στοιχείο της παραγωγής, δηλαδή της *αξιοδημιουργίας*. Το κεφάλαιο έχει όμως τώρα τοποθετηθεί· αλλά σε κάθε συνθετικό στοιχείο όπου άλλοτε εμφανίζεται σαν 45 *χρήμα* και άλλοτε σαν εμπόρευμα, άλλοτε σαν ανταλλακτική αξία και άλλοτε σαν αξία χρήσης, το κεφάλαιο έχει τοποθετηθεί σαν *αξία*, που μέσα σ' αυτή την αλλαγή μορφής όχι μόνο διατηρείται τυπικά αλλά και *αξιοποιείται*, σαν αξία που σχετίζεται προς τον εαυτό της ως αξία. Η μετάβαση από το ένα συνθετικό στοιχείο στο άλλο εμφανίζεται σαν ξεχωριστή διαδικασία· καθε- 50

μιά όμως απ' αυτές τις διαδικασίες είναι και η μετάβαση στην άλλη. Έτσι το κεφάλαιο έχει τοποθετηθεί σαν εξελισσόμενη αξία, που μέσα σε κάθε συνθετικό στοιχείο παραμένει κεφάλαιο. Μ' αυτό τον τρόπο, έχει τοποθετηθεί σαν κυκλοφορούν κεφάλαιο: σε κάθε συνθετικό στοιχείο παραμένει κεφάλαιο, και γυροφέρει από τον ένα προσδιορισμό στον άλλο. Το σημείο επιστροφής είναι ταυτόχρονα και αφετηρία, και vice versa [αντίστροφα] – είναι δηλαδή ο κεφαλαιοκράτης. Κάθε κεφάλαιο είναι αρχικά κυκλοφορούν κεφάλαιο, προϊόν της κυκλοφορίας, όπως και παράγει την κυκλοφορία, διαγράφοντάς την σαν τη δική του τροχιά. Από τη σκοπιά που την βλέπουμε τώρα, η κυκλοφορία εμφανίζεται η ίδια απλά σαν ένα συνθετικό στοιχείο της κυκλοφορίας του κεφαλαίου, και η αυτοτέλειά της έχει τοποθετηθεί σαν απλή επίφαση. Εμφανίζεται ολόπλευρα καθορισμένη από την κυκλοφορία του κεφαλαίου (σ' αυτή την τελευταία θα ξαναγυρίσουμε). Στο βαθμό που αποτελεί αυτοτελή κίνηση δίπλα σ' εκείνη του κεφαλαίου, η αυτοτέλεια αυτή τοποθετείται μόνο με τη συνέχεια της κυκλοφορίας του κεφαλαίου, ώστε αυτό το ένα συνθετικό στοιχείο να μπορεί να εντοπιστεί και να εξεταστεί καθαυτό.

[Σισμόντι. Σερμπυλιέ. (Κεφάλαιο. Διάφορα συστατικά του μέρη)]

{«Το κεφάλαιο είναι διαρκής αυτο-πολλαπλασιαζόμενη αξία, που δεν καταστρέφεται πια ποτέ. Η αξία αυτή αποχωρίζεται από το εμπόρευμα που την δημιούργησε: όμοια με μεταφυσική, άυλη ποιότητα μένει πάντα στην κατοχή του ίδιου καλλιεργητή[»] (πχ.), [«]και αποκτά γι αυτόν διαφορετικές μορφές». (Σισμόντι VI.) «Στην ανταλλαγή της εργασίας με κεφάλαιο [...] ο εργάτης ζητά τα απαραίτητα για να ζήσει: ο κεφαλαιοκράτης ζητά εργασία για να κερδίσει.» (Σισμόντι ό.π.) «Το αφεντικό ωφελείται, κερδίζει από κάθε αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων που έφερε ο καταμερισμός της εργασίας.» (ό.π.) «Πώληση της εργασίας = παραίτηση απ' όλους τους καρπούς της εργασίας.» (Σερμπυλιέ κεφ. XXVIII.) «Τα τρία συστατικά μέρη του κεφαλαίου [»] (δηλαδή πρώτη ύλη, εργαλείο, εφόδιο) [«] δεν αναπτύσσονται συμμετρικά, ούτε υπάρχουν στην ίδια αναλογία στις διάφορες κοινωνικές βαθμίδες. [...] Το εφόδιο μένει το ίδιο για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα, όσο γοργά κι αν αυξάνεται η ταχύτητα της παραγωγής και άρα η ποσότητα των προϊόντων. [...] Όστε η αύξηση του παραγωγικού κεφαλαίου δεν συνεπάγεται αναγκαστικά και αύξηση του εφόδιου που προορίζεται να αποτελέσει την τιμή της εργασίας: μπορεί να συνοδεύεται από μείωση του τελευταίου.» (ό.π.)}

[Επίδραση της κυκλοφορίας στον καθορισμό της αξίας. – Χρόνος κυκλοφορίας = χρόνος απαξίωσης. – Διαφορά του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής απ' όλους τους προηγούμενους (παγκοσμότητα κλπ.). – Προπαγανδιστική φύση του κεφαλαίου. – Συντόμευση της κυκλοφορίας (πίστη). Στορχ.] [Αυτό που προκατάβαλλε ο κεφαλαιοκράτης, είναι εργασία. (Μάλθους.) – Φραγμοί της καπιταλιστικής παραγωγής. Τόμσον.]

5

{Καθώς η αδιάκοπη ανανέωση της παραγωγής εξαρτιέται από την πώληση των έτοιμων προϊόντων· τη μετατροπή του προϊόντος σε χρήμα και την 10 αναμετατροπή του χρήματος στους όρους παραγωγής – πρώτη ύλη, εργαλείο, μισθός –· καθώς η πορεία που το κεφάλαιο ακολουθεί για να περάσει από τον ένα στον άλλο απ' αυτούς τους προσδιορισμούς σχηματίζει τμήματα της κυκλοφορίας, και τα τμήματα αυτά διατρέχονται σε καθορισμένα *χρονικά διαστήματα*· (και η ίδια η γεωγραφική απόσταση αναλύεται σε χρόνο· 15 για παράδειγμα, δεν ενδιαφέρει η γεωγραφική απομάκρυνση της αγοράς αλλά η ταχύτητα – το χρονικό διάστημα που χρειάζεται για να φτάσει κανείς στην αγορά) η ταχύτητα της κυκλοφορίας, ο *χρόνος* που απαιτεί η κυκλοφορία καθορίζει λοιπόν πόσα προϊόντα μπορούν να παραχθούν μέσα σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα· πόσο συχνά το κεφάλαιο μπορεί να αξιοποιήσει 20 τον εαυτό του μέσα σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα, πόσο συχνά μπορεί να *αναπαράγει* και να *πολλαπλασιάζει* την αξία του. Πραγματικά λοιπόν, [27] έρχεται εδώ να *προστεθεί* ένα συνθετικό στοιχείο *αξιοκαθορισμού* που δεν προέρχεται από την άμεση σχέση της εργασίας προς το κεφάλαιο. Ολοφάνερα, η συχνότητα με την οποία το ίδιο κεφάλαιο μπορεί, μέσα σ' ένα δοσμένο 25 χρονικό διάστημα, να επαναλάβει την παραγωγική διαδικασία (τη δημιουργία νέας αξίας) είναι όρος που δεν έχει άμεσα τοποθετηθεί από την ίδια την παραγωγική διαδικασία. Αν λοιπόν η κυκλοφορία δεν γεννά η ίδια κανένα συνθετικό στοιχείο *αξιοκαθορισμού*, πράγμα που ανήκει αποκλειστικά στην εργασία, ωστόσο η δική της ταχύτητα καθορίζει πόσο γρήγορα επαναλαμ- 30 δάνεται η παραγωγική διαδικασία και δημιουργούνται αξίες – καθορίζει λοιπόν ως ένα βαθμό, αν όχι τις *αξίες*, [τότε] τη *μάζα των αξιών*. Δηλαδή τις αξίες και υπεραξίες που δημιούργησε η παραγωγική διαδικασία $\times$ τον αριθμό των δυνατών επαναλήψεων της παραγωγικής διαδικασίας μέσα σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα. Μιλώντας για την ταχύτητα κυκλοφορίας του 35 κεφαλαίου, υποθέτουμε ότι μόνο *εξωτερικοί φραγμοί* – και όχι φραγμοί που προκύπτουν από την ίδια την παραγωγική διαδικασία και την κυκλοφορία (όπως στις κρίσεις η υπερπαραγωγή κλπ.) – καθυστερούν το πέρασμα από τη μια φάση στην άλλη. Εκτός λοιπόν από τον χρόνο εργασίας που έχει υλοποιηθεί στο προϊόν, έρχεται να προστεθεί σαν συνθετικό στοιχείο της 40 αξιοδημιουργίας – σαν επίσης παραγωγικός χρόνος εργασίας – ο *χρόνος κυκλοφορίας* του κεφαλαίου. Αν ο χρόνος εργασίας εμφανίζεται σαν η αξιοδημιουργική δραστηριότητα, τότε αυτός ο χρόνος κυκλοφορίας του κεφαλαίου εμφανίζεται σαν ο *χρόνος της απαξίωσης*. Η διαφορά φαίνεται απλά στο εξής: Αν το σύνολο του εργάσιμου χρόνου που ελέγχεται από το κεφάλαιο 45 μεγιστοποιηθεί, ας πούμε στο άπειρο ∞ , έτσι ώστε ο αναγκαίος χρόνος εργασίας να αποτελεί ένα άπειρα μικρό και ο χρόνος υπερεργασίας ένα άπειρα μεγάλο μέρος αυτού του ∞ , αυτό θα ήταν τότε το μέγιστο της αξιοποίησης του κεφαλαίου – κι αυτή είναι η τάση του. Από την άλλη μεριά, αν

ο χρόνος κυκλοφορίας του κεφαλαίου εξισωνόταν με 0, αν τα διάφορα στάδια της μεταμόρφωσης του κεφαλαίου εξελίσσονταν στην πραγματικότητα εξίσου γοργά όσο και στη σκέψη, τότε αυτό θάταν και το μέγιστο του συντελεστή επανάληψης της παραγωγικής διαδικασίας, άρα του αριθμού αξιοποιητικών διαδικασιών του κεφαλαίου μέσα σ' ένα ορισμένο χρονικό διάστημα. Η επανάληψη της παραγωγικής διαδικασίας θα περιοριζόταν μόνο από τον χρόνο που διαρκεί η ίδια η παραγωγική διαδικασία, τον χρόνο που περνά ως τη μετατροπή της πρώτης ύλης σε προϊόν. Έτσι ο χρόνος κυκλοφορίας δεν είναι θετικό αξιοδημιουργικό στοιχείο· αν είταν ίσος με 0, η αξιοδημιουργία θα βρισκόταν στο ανώτατό της σημείο. Αν είτε ο χρόνος υπερεργασίας είτε ο χρόνος αναγκαίας εργασίας είταν =0, αν δηλαδή είτε ο αναγκαίος εργάσιμος χρόνος απορροφούσε το σύνολο του χρόνου είτε η παραγωγή είταν δυνατή χωρίς καθόλου εργασία, τότε δε θα υπήρχε ούτε αξία, ούτε κεφάλαιο, ούτε αξιοδημιουργία. Ο χρόνος κυκλοφορίας καθορίζει άρα την αξία μόνο στο μέτρο που αυτός εμφανίζεται σαν φυσικός φραγμός στην αξιοποίηση του εργάσιμου χρόνου. Είναι λοιπόν στην πραγματικότητα μια έκπτωση από τον χρόνο υπερεργασίας, δηλαδή μια αύξηση του αναγκαίου εργάσιμου χρόνου. Ξεκάθαρα, ο αναγκαίος χρόνος εργασίας πρέπει να πληρωθεί, είτε είναι γρήγορη είτε αργή η κυκλοφοριακή διαδικασία. Για παράδειγμα, σε κλάδους όπου χρειάζονται συγκεκριμένοι εργάτες, που όμως δεν μπορούν να απασχοληθούν παρά μόνο για ένα μέρος της χρονιάς – ας πούμε επειδή τα προϊόντα δεν μπορούν να πουληθούν παρά μόνο εποχιακά – εκεί οι εργάτες θάπρεπε να πληρωθούν για ολόκληρη τη χρονιά· δηλαδή ο χρόνος υπερεργασίας μειώνεται, στην αναλογία που λιγοστεύει η απασχόλησή τους μέσα σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα κι ωστόσο με τον ένα ή τον άλλο τρόπο πρέπει να πληρωθούν. (Πχ. με τη μορφή πως ο εργατικός τους μισθός για 4 μήνες αρκεί για να τους συντηρήσει στη διάρκεια της χρονιάς.) Αν το κεφάλαιο μπορούσε να τους χρησιμοποιήσει 12 μήνες δε θα πλήρωνε περισσότερο μισθό, θα είχε κερδίσει αντίστοιχη υπερεργασία. Έτσι ο χρόνος κυκλοφορίας εμφανίζεται σαν φραγμός στην παραγωγικότητα της εργασίας = αύξηση του αναγκαίου χρόνου εργασίας = μείωση του χρόνου υπερεργασίας = μείωση της υπεραξίας = ανάσχεση, φραγμός στην αυτοαξιοποιητική διαδικασία του κεφαλαίου. Ενώ λοιπόν το κεφάλαιο αναγκαστικά από τη μια μεριά τείνει να γκρεμίσει κάθε τοπικό φραγμό στη συναλλαγή, δηλαδή την ανταλλαγή, να κατακτήσει ολόκληρη τη γη σαν αγορά του, τείνει από την άλλη μεριά να εκμηδενίσει τον χώρο με τον χρόνο· να μειώσει δηλαδή στο ελάχιστο τον χρόνο που κοστίζει η κίνηση από τον ένα τόπο στον άλλο. Όσο πιο αναπτυγμένο είναι το κεφάλαιο, όσο μεγαλύτερη έκταση έχει άρα η αγορά όπου αυτό κυκλοφορεί, η αγορά που αποτελεί τη γεωγραφική τροχιά της κυκλοφορίας του, τόσο περισσότερο τείνει ταυτόχρονα στη μεγαλύτερη γεωγραφική επέκταση της αγοράς και τη μεγαλύτερη εκμηδένιση του χώρου με μέσο τον χρόνο. (Αν ο εργάσιμος χρόνος θεωρηθεί όχι σαν εργάσιμη μέρα του ξεχωριστού εργάτη αλλά σαν απροσδιόριστη εργάσιμη μέρα ενός απροσδιόριστου αριθμού εργατών, υπεισέρχονται εδώ όλες οι πληθυσμιακές σχέσεις· ώστε οι βασικές θέσεις για τον πληθυσμό περιλαμβάνονται στο πρώτο αυτό κεφάλαιο του κεφαλαίου, εξίσου όπως κι εκείνες που αφορούν το κέρδος, την τιμή, την πίστη κλπ.) Εμφανίζεται εδώ η τάση του κεφαλαίου για καθολικότητα, που το ξεχωρίζει απ' όλες τις προηγούμενες βαθμίδες παραγωγής. Παρόλο που από την ίδια του τη φύση είναι κι αυτό περιορισμένο, τείνει στην καθολική ανάπτυξη των

παραγωγικών δυνάμεων και γίνεται έτσι η προϋπόθεση για ένα νέο τρόπο παραγωγής, που δεν βασίζεται στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων με σκοπό την αναπαραγωγή και το πολύ την επέκταση μιας ορισμένης κατάστασης, αλλά όπου η ελεύθερη, ανεμπόδιστη, προοδευτική και καθολική ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων αποτελεί η ίδια την προϋπόθεση της κοινωνίας και άρα της αναπαραγωγής της· όπου μοναδική προϋπόθεση είναι το ξεπέρασμα της αφετηρίας. Η τάση αυτή, – που έχει το κεφάλαιο, που όμως ταυτόχρονα βρίσκεται σ' αντίφαση προς τον ίδιο τον εαυτό του σαν περιορισμένη μορφή παραγωγής, και το ωθεί άρα στη διάλυσή του – ξεχωρίζει το κεφάλαιο απ' όλους τους προηγούμενους τρόπους παραγωγής, και ταυτόχρονα εμπεριέχει ότι το κεφάλαιο έχει τοποθετηθεί σαν απλό μεταβατικό σημείο.

[28] Όλες οι προηγούμενες κοινωνικές μορφές καταστράφηκαν με την ανάπτυξη του πλούτου – μ' άλλα λόγια, των κοινωνικών παραγωγικών δυνάμεων. Γιαυτό οι αρχαίοι, που είχαν αυτή τη συνείδηση, κατάγγειλαν άμεσα τον πλούτο σαν διάλυση της κοινότητας. Από την μεριά του, το φεουδαρχικό καθεστώς καταστράφηκε με τη βιομηχανία των πόλεων, το εμπόριο, τη σύγχρονη γεωργία. (Ακόμα και με μεμονωμένες εφευρέσεις, όπως την πυρίτιδα και το τυπογραφικό πιεστήριο). Με την ανάπτυξη του πλούτου – άρα και νέων δυνάμεων, και διευρυμένης συναλλαγής ανάμεσα στα άτομα – διαλύθηκαν οι οικονομικοί όροι που στήριζαν την κοινότητα, οι πολιτικές σχέσεις των διάφορων συστατικών μερών της κοινότητας, που της αντιστοιχούσαν: η θρησκεία, ιδεαλιστική θεώρηση της κοινότητας (κοινότητα και θρησκεία στηρίζονταν πάλι σε μια δοσμένη σχέση προς τη φύση – που σ' αυτήν αναλύεται τελικά κάθε παραγωγική δύναμη)· ο χαρακτήρας, η αντίληψη κλπ. των ατόμων.

Ήδη η ανάπτυξη της επιστήμης – δηλαδή της συμπαγέστερης μορφής του πλούτου, μορφής που είναι προϊόν όπως και παραγωγός του πλούτου – ήταν αρκετή για να διαλύσει αυτές τις κοινότητες. Η ανάπτυξη όμως της επιστήμης, του ιδεατού αυτού και ταυτόχρονα πρακτικού πλούτου, δεν είναι παρά μια πλευρά, μια μορφή εμφάνισης της ανάπτυξης των ανθρώπινων παραγωγικών δυνάμεων, δηλαδή του πλούτου. Από ιδεατή άποψη, η διάλυση μιας ορισμένης μορφής συνείδησης στάθηκε αρκετή για να θανατώσει μια ολόκληρη εποχή. Από πραγματική άποψη, ο συνειδησιακός αυτός φραγμός ανταποκρίνεται σ' ένα καθορισμένο βαθμό ανάπτυξης των υλικών παραγωγικών δυνάμεων και άρα του πλούτου. Βέβαια, δεν υπήρχε μόνο ανάπτυξη πάνω στην παλιά βάση, αλλά και ανάπτυξη της ίδιας αυτής της βάσης. Η ανώτατη ανάπτυξη της ίδιας αυτής της βάσης (ο ανθός στον οποίο αυτή μετατρέπεται· ωστόσο είναι πάντοτε αυτή η βάση, αυτό το φυτό σαν ανθός· γιατί μαραίνεται μετά τον ανθό και σαν συνέπειά του) είναι το σημείο όπου η ίδια αυτή η βάση έχει τελειοποιηθεί ως τη μορφή όπου συμβιβάζεται με την ανώτατη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, άρα και της πιο πλούσιας ανάπτυξης των ατόμων. Μόλις φτάσει σ' αυτό το σημείο, η παραπέρα ανάπτυξη εμφανίζεται σαν παρακμή, και η νέα ανάπτυξη αρχίζει από καινούργια βάση. Είδαμε προηγούμενα πως η ιδιοκτησία στους όρους παραγωγής είχε υποτεθεί ότι ταυτίζεται με μια περιορισμένη, καθορισμένη μορφή της κοινότητας· άρα του ατόμου με τέτοιες ιδιότητες – περιορισμένες ιδιότητες, και περιορισμένη ανάπτυξη των παραγωγικών του δυνάμεων – ώστε να συγκροτεί μια τέτοια κοινότητα. Η ίδια αυτή η προϋπόθεση ήταν με τη σειρά της το αποτέλεσμα μιας περιορισμένης ιστορικής βαθμίδας ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων· του πλούτου, όπως και του τρόπου δημιουργίας του. Σκοπός της κοινότητας, του ατόμου –

όπως και όρος της παραγωγής – [είταν] η *αναπαραγωγή αυτών των καθορι-*
σμένων όρων παραγωγής και των ατόμων – τόσο ξεχωριστά, όσο και στις
 κοινωνικές τους σχέσεις και διαχωρισμούς – σαν φυσικών φορέων αυτών
 των σχέσεων. Το κεφάλαιο τοποθετεί την ίδια την *παραγωγή του πλούτου,*
 5 και άρα την καθολική ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, την αδιάκοπη
 ανατροπή των υπαρκτών του προϋποθέσεων, σαν προϋπόθεση της αναπα-
 ραγωγής του. Η αξία δεν αποκλείει καμιά αξία χρήσης· ώστε δεν εμπειρέ-
 χει κανένα ιδιαίτερο είδος κατανάλωσης κλπ., συναλλαγής κλπ. σαν απόλυ-
 το όρο· όμοια, κάθε βαθμός ανάπτυξης των κοινωνικών παραγωγικών δυνά-
 10 μων, των συναλλαγών, της γνώσης κλπ. φαίνεται στην αξία απλά σαν εμπό-
 διο που προσπαθεί να το ξεπεράσει. Η ίδια η προϋπόθεση του κεφαλαίου
 – η αξία – έχει τοποθετηθεί σαν προϊόν, όχι σαν ανώτερη προϋπόθεση που
 αιωρείται πάνω από την παραγωγή. Ο φραγμός του *κεφαλαίου* είναι πως
 ολόκληρη αυτή η ανάπτυξη προχωρεί αντιθετικά, και η επεξεργασία των
 15 παραγωγικών δυνάμεων, του γενικού πλούτου κλπ., της γνώσης κλπ. εμφανί-
 ζεται με τέτοιο τρόπο, ώστε το εργαζόμενο υποκείμενο *αλλοτριώνει* τον
 εαυτό του· σχετίζεται προς τους όρους που επεξεργάστηκε, όχι σαν προς
 τους όρους του δικού του πλούτου αλλά ενός ξένου πλούτου και της δικής
 του φτώχειας. Αυτή όμως η αντιθετική μορφή είναι η ίδια φευγαλέα και
 20 παράγει τους πραγματικούς όρους για τη δική της άρση. Αποτέλεσμα είναι
 η, ως προς την τάση της, και δυνάμει, γενική ανάπτυξη των παραγωγικών
 δυνάμεων – του πλούτου γενικά – σαν βάση· όμοια, η καθολικότητα της
 συναλλαγής, άρα η παγκόσμια αγορά σαν βάση. Αυτή η βάση σαν δυνατό-
 τητα για την καθολική ανάπτυξη του ατόμου, και η πραγματική ανάπτυξη
 25 των ατόμων, με αφηρησία αυτή τη βάση, σαν αδιάκοπη άρση του *φραγμού*
 αυτής της βάσης, που έχει συνειδητοποιηθεί σαν φραγμός και δεν περνάει
 για *ιερό όριο*. Η καθολικότητα του ατόμου όχι στη νόηση ή τη φαντασία,
 αλλά σαν καθολικότητα των πραγματικών και ιδεατών του σχέσεων. Γιαυτό
 και κατανόηση της ίδιας του της ιστορίας σαν *διαδικασίας*, και γνώση της
 30 φύσης (που υπάρχει και σαν πρακτική εξουσία πάνω στη φύση) σαν δικού
 του πραγματικού σώματος. Η ίδια η διαδικασία της ανάπτυξης τοποθετείται
 και συνειδητοποιείται σαν προϋπόθεση του εαυτού της. Για να γίνουν όμως
 αυτά πρέπει, πάνω απ' όλα, η πλήρης ανάπτυξη των παραγωγικών δυνά-
 μων να έχει γίνει *όρος της παραγωγής*· όχι να τοποθετούνται ορισμένοι
 35 *όροι της παραγωγής* σαν όριο στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων.–
 Γυρίζοντας τώρα στον *χρόνο κυκλοφορίας* του κεφαλαίου, η συντόμηση
 αυτού του χρόνου (στο βαθμό που δεν πρόκειται για ανάπτυξη των μέσων
 επικοινωνίας και μεταφοράς που χρειάζονται για τη μεταφορά του προϊόν-
 40 τος στην αγορά) αποτελεί κατά ένα μέρος *δημιουργία* μιας συνεχούς αγο-
 ράς, και γιαυτό όλο και πιο εκτεταμένης αγοράς· κατά ένα άλλο μέρος,
 ανάπτυξη *οικονομικών* σχέσεων, ανάπτυξη μορφών του κεφαλαίου που μ' |29|
 αυτές το κεφάλαιο *τεχνητά* συντομεύει τον χρόνο κυκλοφορίας. (*Όλες οι*
μορφές της πίστης.) {Σ' αυτό το σημείο μπορούμε ακόμα να παρατηρήσουμε
 πως, μια και μόνο το κεφάλαιο κατέχει – άρα ικανοποιεί, και τείνει να πραγ-
 45 ματώσει – τους παραγωγικούς όρους του κεφαλαίου, γενική τάση του κεφα-
 λαίου σ' όλα τα σημεία που αποτελούν προϋποθέσεις της κυκλοφορίας, πα-
 ραγωγικά της κέντρα, είναι να αφομοιώσει αυτά τα σημεία, δηλαδή να τα
 μετατρέψει σε κεφαλαιοποιητική παραγωγή, παραγωγή κεφαλαίου. Η προ-
 50 παγανδιστική (εκπολιτιστική) αυτή τάση χαρακτηρίζει μόνο το κεφάλαιο –
 σε αντιδιαστολή από τους προηγούμενους όρους παραγωγής.} Οι τρόποι

παραγωγής όπου η κυκλοφορία δεν αποτελεί σύμφυτο, κυρίαρχο όρο της παραγωγής δεν [παρουσιάζουν] βέβαια τις ειδικές κυκλοφοριακές ανάγκες του κεφαλαίου, ούτε άρα την επεξεργασία των οικονομικών μορφών, όπως και των πραγματικών παραγωγικών δυνάμεων, που αντιστοιχούν σ' αυτές. – Η παραγωγή που βασίζεται στο κεφάλαιο ξεκίνησε αρχικά από την κυκλοφορία· βλέπουμε τώρα πώς τοποθετεί την κυκλοφορία σαν δικό της όρο, κι εξίσου την παραγωγική διαδικασία στην αμεσότητά της σαν συνθετικό στοιχείο της κυκλοφοριακής διαδικασίας, όπως και την κυκλοφοριακή διαδικασία σαν μια φάση της παραγωγικής διαδικασίας στην ολότητά της. – Στο μέτρο που διαφορετικά κεφάλαια έχουν διαφορετικούς χρόνους κυκλοφορίας (πχ. το ένα έχει πιο μακρινή αγορά, το άλλο κοντινή· το ένα σίγουρα μετατροπή σε χρήμα, το άλλο παρακινδυνευμένη· το ένα περισσότερο πάγιο κεφάλαιο, το άλλο πιο πολύ κυκλοφορούν κεφάλαιο), αυτό δημιουργεί ανάμεσα τους διαφορές στην αξιοποίηση. Αυτό όμως πρωτο-παρουσιάζεται στη δευτερογενή διαδικασία αξιοποίησης. Ο χρόνος κυκλοφορίας καθαυτός αποτελεί φραγμό στην αξιοποίηση (βέβαια, και ο *αναγκαίος εργάσιμος χρόνος* είναι φραγμός· είναι όμως ταυτόχρονα και στοιχείο που χωρίς αυτό αξία και κεφάλαιο δε θα υπήρχαν)· είναι έκπτωση από τον χρόνο υπερεργασίας, ή αύξηση του *αναγκαίου εργάσιμου χρόνου* σε σχέση με τον *χρόνο υπερεργασίας*. Η κυκλοφορία του κεφαλαίου *πραγματοποιεί αξία*, όπως η ζωντανή εργασία *δημιουργεί αξία*. Ο χρόνος κυκλοφορίας δεν είναι παρά ένας φραγμός σ' αυτή την αξιο-πραγματοποίηση, και σ' αυτό το μέτρο στην αξιοδημιουργία· φραγμός που δεν προέρχεται από την παραγωγή γενικά, αλλά χαρακτηρίζει την παραγωγή του κεφαλαίου· άρα το καθήκον να αρθεί αυτός ο φραγμός – η πάλη ενάντιά του – ανήκει κι αυτό στη χαρακτηριστική οικονομική εξέλιξη του κεφαλαίου, και δίνει το ερέθισμα για την ανάπτυξη των πιστωτικών κλπ. μορφών του.) (Το ίδιο το κεφάλαιο ενσαρκώνει την αντίφαση πως, ενώ ζητά αδιάκοπα να άρει τον *αναγκαίο* εργάσιμο χρόνο (κι αυτό ταυτόχρονα σημαίνει τον περιορισμό του εργάτη στο ελάχιστο, δηλαδή στην ύπαρξή του σαν απλού ζωντανού εργατικού δυναμικού), ωστόσο ο *χρόνος υπερεργασίας* υπάρχει μόνο αντιθετικά, μόνο σ' αντίθεση προς τον *αναγκαίο* χρόνο εργασίας· ώστε το κεφάλαιο τοποθετεί τον *αναγκαίο* χρόνο εργασίας σαν *αναγκαίο* όρο για τη δική του αναπαραγωγή και αξιοποίηση. Ανάπτυξη ως ένα ορισμένο σημείο των υλικών παραγωγικών δυνάμεων – που είναι ταυτόχρονα ανάπτυξη και των δυνάμεων της εργατικής τάξης – *αίρει το ίδιο το κεφάλαιο*.)

{«Ο επιχειρηματίας δεν μπορεί να ξαναρχίσει την παραγωγή παρά μόνο αφού πρώτα πουλήσει το τελειωμένο προϊόν και χρησιμοποιήσει το τίμημα για να αγοράσει νέα υλικά και νέους μισθούς: όσο πιο γρήγορα λοιπόν η κυκλοφορία επιφέρει αυτά τα δυο αποτελέσματα, τόσο νωρίτερα αυτός είναι σε θέση να ξαναρχίσει την παραγωγή του, και τόσο περισσότερα προϊόντα παρέχει το κεφάλαιό [του] μέσα σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα.» (Στορχ. 34.)} {Οι *χαρακτηριστικές προκαταβολές του κεφαλαιοκράτη* δεν αποτελούνται από ύφασμα κλπ., αλλά από εργασία.» (Μάλθους. ΙΧ, 26.)} {«Η συσσώρευση του γενικού κεφαλαίου της κοινωνίας [...] σε χέρια άλλα από εκείνα των πραγματικών εργατών αναγκαστικά καθυστερεί την πρόοδο ολόκληρης της βιομηχανίας εκτός από [εκείνης που αποφέρει] στους κεφαλαιοκράτες την συνηθισμένη αμοιβή του κεφαλαίου που ο χρόνος και οι συνθήκες επιτρέπουν ... Στα προηγούμενα συστήματα [πολιτικής οικονομίας] η *παραγωγική δύναμη* εξετάστηκε σ' αναφορά και υποταγή στις υπαρ- 50

κτές συσσωρεύσεις, και στη διαιώνιση των υπαρκτών τρόπων διανομής. [Εδώ] η πραγματική συσσώρευση και διανομή υποτάσσονται στην παραγωγική δύναμη.» (Τόμσον, 3.)}

5 [Κυκλοφορία και αξιοδημιουργία. (Εξίσωση ανάμεσα σε διάφορα κεφάλαια στους όρους κυκλοφορίας.) – Το κεφάλαιο δεν είναι πηγή της αξιοδημιουργίας. – Κόστος κυκλοφορίας.]

Συνέπεια της σχέσης του χρόνου κυκλοφορίας προς την παραγωγική διαδικασία είναι ότι το άθροισμα των παραγόμενων αξιών, δηλαδή η συνολική
10 αξιοποίηση του κεφαλαίου σε μια δοσμένη περίοδο, δεν καθορίζεται απλά από τη νέα αξία που το κεφάλαιο δημιουργεί μέσα στην παραγωγική διαδικασία, ή από τον χρόνο υπερεργασίας που πραγματοποιείται μέσα στην παραγωγική διαδικασία, αλλά απ' αυτό τον πρόσθετο χρόνο (πρόσθετη αξία) πολλαπλασιασμένο με τον αριθμό που εκφράζει το πόσο συχνά η πα-
15 ραγωγική διαδικασία του κεφαλαίου μπορεί να επαναληφθεί μέσα σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα. Ο αριθμός που εκφράζει αυτή την επανάληψη μπορεί να θεωρηθεί σαν ο συντελεστής της παραγωγικής διαδικασίας ή της υπεραξίας που αυτή δημιουργεί. Αυτός ο συντελεστής δεν καθορίζεται ωστόσο θετικά, αλλά αρνητικά, από την ταχύτητα της κυκλοφορίας. Αν δη-
20 λαδή η ταχύτητα της κυκλοφορίας είναι απόλυτη, αν δηλαδή η κυκλοφορία δεν διακόπτεται καθόλου την παραγωγική διαδικασία, τότε ο συντελεστής αυτός θα αυξανόταν στο μέγιστο. Αν πχ. οι πραγματικοί όροι της σιτοπαραγωγής σε μια δοσμένη χώρα επιτρέπουν μια μόνο σοδειά, καμιά ταχύτητα
25 παρακώλυση στην κυκλοφορία, αν ο αγρομισθωτής δεν μπορούσε να πουλήσει το σιτάρι του έγκαιρα πχ. για να ξαναμισθώσει εργάτες, τότε η παραγωγή θα καθυστερούσε. Το μέγιστο του συντελεστή της παραγωγικής ή αξιοποιητικής διαδικασίας μέσα σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα καθορίζεται από τον απόλυτο χρόνο που διαρκεί η ίδια η παραγωγική διαδικασία. Μό-
30 λης τελειώσει η κυκλοφορία, το κεφάλαιο είναι σε θέση να ξαναρχίσει την παραγωγική διαδικασία. Αν λοιπόν η κυκλοφορία δεν προκαλούσε καμιά καθυστέρηση, αν η ταχύτητά της ήταν απόλυτη και η διάρκειά της =0, αν δηλαδή συντελούνταν σε μηδέν χρόνο, αυτό θα ήταν απλά σαν το κεφάλαιο να μπορούσε να ξαναρχίσει την παραγωγική του διαδικασία αμέσως μετά το
35 τέλος της· δεν θα υπήρχε δηλαδή η κυκλοφορία σαν φραγμός που προσδιορίζει την παραγωγή, και η επανάληψη της παραγωγικής διαδικασίας μέσα σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα θα ήταν απόλυτα εξαρτημένη, θα ταυτιζόταν με τη διάρκεια της παραγωγικής διαδικασίας. Αν λοιπόν η ανάπτυξη της βιομηχανίας επέτρεπε μ' ένα κεφάλαιο 100 λιρών να παράγονται μέσα σε
40 4 μήνες x λίβρες νήμα, τότε η παραγωγική διαδικασία θα μπορούσε με το ίδιο κεφάλαιο να επαναληφθεί μόνο 3 φορές το χρόνο, μόνο 3x λίβρες νήμα θα μπορούσαν να παραχθούν. Καμιά ταχύτητα της κυκλοφορίας δε θα μπορούσε να ανεβάσει την αναπαραγωγή του κεφαλαίου, ή καλύτερα την επανάληψη της αξιοποιητικής του διαδικασίας, πέρα απ' αυτό το σημείο. Αυτό
45 θα μπορούσε να γίνει μόνο σαν αποτέλεσμα μιας ανόδου των παραγωγικών

δυνάμεων. Ο χρόνος κυκλοφορίας καθαυτός δεν είναι *παραγωγική δύναμη* του κεφαλαίου αλλά *φραγμός στην παραγωγική του δύναμη*, που προκύπτει από τη φύση του κεφαλαίου σαν ανταλλακτικής αξίας. Η διαδρομή μέσα από τις διάφορες φάσεις της κυκλοφορίας εμφανίζεται εδώ σαν *φραγμός της παραγωγής*, φραγμός τοποθετημένος από την ίδια την ειδική φύση του κε- 5 φαλαίου. Το μόνο που μπορεί να κάνει η επιτάχυνση και συντόμηση του *χρόνου κυκλοφορίας* – της κυκλοφοριακής διαδικασίας – είναι να περιορίσει τον φραγμό που τοποθετεί η φύση του κεφαλαίου. Οι φυσικοί φραγμοί στην επανάληψη της παραγωγικής διαδικασίας, πχ. στη γεωργία, συμπίπτουν με τη διάρκεια ενός κύκλου της παραγωγικής φάσης. Ο φραγμός που τοποθετεί 10 το κεφάλαιο είναι το χρονικό διάστημα που περνά όχι ανάμεσα στη σπορά και τη συγκομιδή, αλλά ανάμεσα στη συγκομιδή και τη μετατροπή της συγκομιδής σε χρήμα, και την αναμετατροπή του χρήματος, ας πούμε πχ. σε αγορασμένη εργασία. Οι ταχυδακτυλουργοί της κυκλοφορίας, που φαντάζονται πως μπορούν με την ταχύτητα της κυκλοφορίας να κάνουν κάτι 15 διαφορετικό από το να περιορίζουν τα εμπόδια που το ίδιο το κεφάλαιο ορθώνει στην αναπαραγωγή του, βρίσκονται σε λάθος δρόμο. (Ακόμα πιο παλαβοί είναι φυσικά οι ταχυδακτυλουργοί της κυκλοφορίας που φαντάζονται πως με πιστωτικούς θεσμούς και εφευρήματα που αίρουν τη διάρκεια του χρόνου κυκλοφορίας όχι μόνο θα εξαλείψουν την καθυστέρηση, τη δια- 20 κοπή της παραγωγής που απαιτεί η μετατροπή του έτοιμου προϊόντος σε κεφάλαιο, αλλά θα εξαλείψουν την ίδια την ανάγκη για ένα κεφάλαιο με το οποίο το παραγωγό κεφάλαιο να ανταλλάξει· που θέλουν δηλαδή να παράγουν πάνω στη βάση της ανταλλακτικής αξίας και ταυτόχρονα να εξαλείψουν, να εξαφανίσουν με κάποιο μαγικό τρόπο τους αναγκαίους όρους της 25 παραγωγής πάνω σ' αυτή τη βάση.) Το πιο πολύ που μπορεί να κάνει η πίστη απ' αυτή την άποψη – που αφορά απλά την κυκλοφορία – είναι να διατηρήσει τη συνέχεια της παραγωγικής διαδικασίας όταν υπάρχουν όλοι οι άλλοι όροι γι αυτή τη συνέχεια, όταν δηλαδή υπάρχει πραγματικά το κεφάλαιο με το οποίο πρόκειται να γίνει η ανταλλαγή κλπ. 30

Στην κυκλοφοριακή διαδικασία έχει υποθεθεί, πως για την αξιοποίηση του κεφαλαίου διαμέσου της παραγωγής, για την εκμετάλλευση της εργασίας από το κεφάλαιο, έχει τοποθετηθεί σαν όρος η μετατροπή του κεφαλαίου σε χρήμα· μ' άλλα λόγια, η ανταλλαγή του κεφαλαίου με κεφάλαιο {γιατί από την ως τώρα σκοπιά μας σ' όλα τα σημεία της κυκλοφορίας έχουμε 35 ακόμα μόνο εργασία ή κεφάλαιο} σαν φραγμός στην ανταλλαγή κεφαλαίου με εργασία και vice versa [αντίστροφα].

Το κεφάλαιο υπάρχει σαν κεφάλαιο μονάχα στο μέτρο που διατρέχει τις φάσεις της κυκλοφορίας, τα διάφορα συνθετικά στοιχεία της μετατροπής του, για να μπορέσει να ξαναρχίσει την παραγωγική διαδικασία· κι αυτές οι 40 φάσεις αποτελούν οι ίδιες φάσεις της αξιοποίησής του – ταυτόχρονα όμως, καθώς είδαμε, της *απαξίωσής* του. Όσο το κεφάλαιο μένει ακινητοποιημένο στη μορφή του έτοιμου προϊόντος δεν μπορεί να δράσει σαν κεφάλαιο, έχει *αναιρεθεί* σαν κεφάλαιο. Σ' αυτό το βαθμό καθυστερεί η διαδικασία αξιοποίησής του και αναιρείται η κινούμενη αξία του. Αυτό λοιπόν εμφανίζεται 45 σαν απώλεια για το κεφάλαιο, σαν σχετική απώλεια της αξίας του· γιατί η αξία του βρίσκεται ακριβώς στην αξιοποιητική διαδικασία. Αυτή η απώλεια του κεφαλαίου δε σημαίνει, μ' άλλα λόγια, παρά ότι το κεφάλαιο αφήνει και περνά χρόνος αχρησιμοποίητος, χρόνος όπου το κεφάλαιο θα μπορούσε να ανταλλάξει με τη ζωντανή εργασία κι έτσι να ιδιοποιηθεί *χρόνο υπερεργα-* 50

σίας, ξένη εργασία, αν δεν είχε παρουσιαστεί αυτό το αδιέξοδο. Αν φανταστούμε τώρα πολλά κεφάλαια σε ξεχωριστούς επιχειρηματικούς κλάδους, που είναι όλοι τους *αναγκαίοι* (αυτό θα φαινόταν από το ότι μια μαζική απομάκρυνση κεφαλαίου από ένα κλάδο θα προκαλούσε πτώση στην προ-
5 σφοδρά των προϊόντων σ' αυτό τον κλάδο κάτω από τη ζήτηση, άρα η αγοραία τιμή θα ανέβαινε πάνω από τη φυσική τιμή)· κι αν ένας επιχειρηματικός κλάδος απαιτεί, για παράδειγμα, μακρότερη παραμονή του κεφαλαίου α στη μορφή της απαξίωσης, δηλαδή μεγαλύτερο χρονικό διάστημα μέχρι το κεφάλαιο να διατρέξει τις διάφορες φάσεις της κυκλοφορίας απ' όσο σ'
10 όλους τους άλλους επιχειρηματικούς κλάδους, τότε αυτό το κεφάλαιο α θα θεωρούσε τη μειωμένη νέα αξία που θα μπορούσε να δημιουργήσει σαν θετική απώλεια, σαν να είχε ισόποσα αυξημένες δαπάνες για την παραγωγή της ίδιας αξίας. Άρα θα χρέωνε αναλογικά ανώτερη ανταλλακτική αξία για τα προϊόντα του, σε σύγκριση με τα άλλα κεφάλαια, για να συμμεριστεί
15 το ίδιο ποσοστό κέρδους. Αυτό όμως θα απαιτούσε στην πραγματικότητα ίση κατανομή της ζημιάς ανάμεσα στα υπόλοιπα κεφάλαια. Όταν το κεφάλαιο α απαιτεί για το προϊόν περισσότερη ανταλλακτική αξία απ' όση εργασία βρίσκεται αντικειμενοποιημένη στο προϊόν, μπορεί να εισπράξει αυτό
20 το *περισσότερο* μονάχα αν τα υπόλοιπα κεφάλαια εισπράξουν λιγότερο από την πραγματική αξία των προϊόντων τους. Δηλαδή οι δυσμενέστερες συνθήκες στην παραγωγή του α θα επιδάρυναν αναλογικά όλους τους καπιταλιστές που ανταλλάζουν μαζί του, και θα διαμορφωνόταν έτσι ένα ομοιόμορφο μέσο κέρδος. Αλλά το άθροισμα των υπεραξιών που δημιουργήσαν όλα μαζί τα κεφάλαια θα μειωνόταν ακριβώς κατά την μειωμένη αξιοποίηση του
25 κεφαλαίου α σε σχέση με τα άλλα κεφάλαια· μόνο που αυτή η μείωση δεν επιδάρνει αποκλειστικά το κεφάλαιο α αλλά, σαν γενική ζημιά, όλα τα κεφάλαια αναλογικά. Τίποτα δεν μπορεί λοιπόν να είναι πιο γελοίο από τη φαντασίωση (βλέπε πχ. Ράμσαιη) ότι, εκτός από την εκμετάλλευση της εργασίας, το κεφάλαιο τάχα αποτελεί μια *πρωτότυπη*, ξεχωριστή από την εργα-
30 σία πηγή *αξιοδημιουργίας*, επειδή η κατανομή της υπερεργασίας ανάμεσα στα κεφάλαια γίνεται ανάλογα όχι με τον χρόνο υπερεργασίας που το ατομικό κεφάλαιο δημιούργησε, αλλά με τη *συνολική υπερεργασία* που δημιούργησε η ολότητα των κεφαλαίων, και άρα μπορεί στο *ατομικό κεφάλαιο* να αναλογεί μεγαλύτερη αξιοδημιουργία απ' όση μπορεί άμεσα να εξηγήσει η
35 δική του *ιδιαιτέρη* εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης. Αυτό όμως το *περισσότερο* στη μια πλευρά πρέπει να εξισορροπείται από ένα *λιγότερο* στην άλλη. Αλλιώς δε σημαίνει τίποτα ο *μέσος όρος*. Το ερώτημα, πώς η σχέση του κεφαλαίου προς ένα ξένο κεφάλαιο, δηλαδή ο ανταγωνισμός των κεφαλαίων, κατανέμει ανάμεσά τους την υπεραξία, ολοφάνερα δεν έχει καμιά
40 σχέση με την απόλυτη ποσότητα αυτής της υπεραξίας. Τίποτα δεν είναι άρα πιο παράλογο από το συμπέρασμα πως επειδή το κεφάλαιο αξιοποιεί τον *εξαιρετικό* του χρόνο κυκλοφορίας, δηλαδή λογαριάζει τη σχετική του υποαξιοποίηση σαν θετική υπεραξιοποίηση, τώρα και τα *κεφάλαια* όλα μαζί, το *κεφάλαιο*, είναι ικανό τάχα να δημιουργήσει από το μηδέν, να μετατρέψει ένα μείον σε συν, ένα μείον χρόνου υπερεργασίας, ένα μείον υπεραξίας,
45 σ' ένα συν υπεραξίας, και άρα δήθεν κατέχει μια *μυστικιστική πηγή αξιοδημιουργίας* ανεξάρτητη από την ιδιοποίηση ξένης εργασίας. Ο τρόπος που τα κεφάλαια υπολογίζουν, ανάμεσα στ' άλλα, το ανάλογο μερίδιό τους από την *υπεραξία* – όχι μόνο με τον χρόνο υπερεργασίας που κινητοποίησαν, αλλά
50 και σύμφωνα με τον *χρόνο που το κεφάλαιό τους δούλεψε σαν τέτοιο*, δηλα-

δή έμεινε χέρσο, βρέθηκε στη φάση της απαξίωσης, δεν αλλάζει φυσικά ούτε στο ελάχιστο το ποσό της υπεραξίας που έχουν να μοιράσουν μεταξύ τους. Το ίδιο αυτό το ποσό δεν μπορεί να μεγαλώσει με το να είναι μικρότερο απ' όσο θα είταν αν το κεφάλαιο α, αντί να μείνει χέρσο, είχε δημιουργήσει υπεραξία με το ότι δηλαδή στον ίδιο χρόνο δημιούργησε λιγότερη υπεραξία 5 από τα άλλα κεφάλαια. Άλλωστε το κεφάλαιο α ανταμείβεται γι αυτή τη χέρσα κατάσταση μόνο στο μέτρο που αυτή προκύπτει αναγκαστικά από τους όρους του συγκεκριμένου κλάδου παραγωγής, άρα που εμφανίζεται ως προς το κεφάλαιο γενικά σαν δυσχέραση της αξιοποίησης, σαν αναγκαίος φραγμός στην αξιοποίησή του γενικά. Ο καταμερισμός της εργασίας δεν 10 επιτρέπει σ' αυτό τον φραγμό παρά να θεωρηθεί σαν φραγμός στην παραγωγική διαδικασία αυτού του ιδιαίτερου κεφαλαίου. Αν η παραγωγική διαδικασία θεωρηθεί σαν διαδικασία που την καθοδηγεί το κεφάλαιο γενικά, τότε αυτός είναι γενικός φραγμός στην αξιοποίηση του κεφαλαίου. Αν σκεφτεί κανείς ότι μόνο η ίδια η εργασία παράγει, τότε όλες οι μεγαλύτερες 15 προκαταβολές που αυτή χρειάζεται στη διάρκεια της αξιοποίησής της εμφανίζονται σαν αυτό που είναι – κρατήσεις από την υπεραξία.

Η κυκλοφορία μπορεί να δημιουργήσει αξία μόνο στο βαθμό που απαιτεί νέα απασχόληση ξένης εργασίας – πέρα απ' αυτήν που αναλώθηκε άμεσα στην παραγωγική διαδικασία. Αυτό τότε είναι σαν η παραγωγική διαδικα- 20 σία να χρειαζόταν άμεσα περισσότερη αναγκαία εργασία. Μόνο το πραγματικό κόστος κυκλοφορίας ανεβάζει την αξία του προϊόντος· μειώνει όμως την υπεραξία.

Στο βαθμό που η κυκλοφορία του κεφαλαίου (το προϊόν κλπ.) δεν εκφράζει απλά και μόνο τις αναγκαίες φάσεις για να ξαναρχίσει η παραγωγική 25 διαδικασία, η κυκλοφορία αυτή (βλέπε το παράδειγμα του Στορχ) δεν αποτελεί συνθετικό στοιχείο της παραγωγής στην ολότητά της – δεν είναι άρα κυκλοφορία τοποθετημένη από την παραγωγή και στο βαθμό που προκαλεί έξοδα, αυτά είναι *faux frais de production* [επιβαρύνσεις της παραγωγής]. Γενικά το κόστος κυκλοφορίας, δηλαδή τα έξοδα παραγωγής της κυκλοφο- 30 ρίας, στο μέτρο που αυτά αφορούν τα οικονομικά και μόνο συνθετικά στοιχεία, την καθαυτό κυκλοφορία (η μεταφορά του προϊόντος στην αγορά του δίνει νέα αξία χρήσης), πρέπει να θεωρηθούν σαν κρατήσεις από την υπεραξία, δηλαδή σαν αύξηση της αναγκαίας εργασίας συγκριτικά με την υπερεργασία. 35

[Η συνέχεια της παραγωγής προϋποθέτει άρση του χρόνου κυκλοφορίας.]

Η συνέχεια της παραγωγής προϋποθέτει άρση του χρόνου κυκλοφορίας. Αν ο χρόνος κυκλοφορίας δεν έχει αρθεί, τότε πρέπει να περάσει χρόνος ανάμεσα στις διάφορες μεταμορφώσεις που το κεφάλαιο πρέπει να υποστεί· 40 ο χρόνος κυκλοφορίας του αναγκαστικά θα εμφανιστεί σαν αφαίρεση από τον χρόνο παραγωγής του. Από την άλλη μεριά, η φύση του κεφαλαίου προϋποθέτει ότι αυτό διατρέχει τις διάφορες φάσεις της κυκλοφορίας και μάλιστα όχι στο νου, όπου η μια έννοια μεταλλάζει στην άλλη με την ταχύτητα της σκέψης, σε χρόνο μηδέν, αλλά σαν καταστάσεις που απέχουν 45

νικά μεταξύ τους. Πρέπει να μείνει ένα διάστημα στο κουκούλι πριν μπορέσει να πετάξει σαν πεταλούδα. Ώστε οι όροι παραγωγής του κεφαλαίου που προκύπτουν από την ίδια του τη φύση βρίσκονται σε αντίφαση μεταξύ τους. Η αντίφαση μπορεί να αρθεί και να ξεπεραστεί μόνο {εκτός κι αν φανταστεί κανείς πως όλα τα κεφάλαια δουλεύουν με αμοιβαίες παραγγελίες, και άρα το προϊόν είναι πάντοτε άμεσα χρήμα – αντίληψη που βρίσκεται σ' αντίφαση προς τη φύση του κεφαλαίου, άρα και με την πρακτική της μεγάλης βιομηχανίας} με δυο τρόπους:

|32|

Πρώτο, την πίστη: Ένας ψευτο-αγοραστής Β – αγοραστής δηλαδή που πληρώνει πραγματικά αλλά δεν αγοράζει πραγματικά – διαμεσολαβεί για τον καπιταλιστή Α τη μετατροπή του προϊόντος του σε χρήμα. Ο ίδιος όμως ο Β πληρώνεται μόνο όταν ο καπιταλιστής Γ αγοράσει το προϊόν του Α. Το αν αυτός ο πιστωτής Β δίνει στον Α χρήμα για να αγοράσει εργασία, ή πρώτη ύλη και εργαλείο δουλειάς πριν ο Α μπορέσει να αναπληρώσει και τα δυο από την πώληση του προϊόντος του, δεν αλλάζει καθόλου τα πράγματα. Στο βάθος πρέπει, σύμφωνα με την προϋπόθεσή μας, να του δώσει και τα δυο – δηλαδή όλους τους όρους παραγωγής (αυτοί όμως αντιπροσωπεύουν μεγαλύτερη αξία από την αρχική, με την οποία ο Α ξεκίνησε την παραγωγική διαδικασία). Σ' αυτή την περίπτωση το κεφάλαιο Β αναπληρώνει το κεφάλαιο Α· αλλά δεν αξιοποιούνται και τα δυο ταυτόχρονα. Τώρα ο Β παίρνει τη θέση του Α· δηλαδή το κεφάλαιό του μένει χέρσο μέχρι να ανταλλάξει με το κεφάλαιο Γ. Ακίνητοποιήθηκε στο προϊόν του Α, που ρευστοποίησε το προϊόν του στο κεφάλαιο Β.

25 [Ράμσαιη. Χρόνος κυκλοφορίας. Συμπεραίνει από δω πως το κεφάλαιο αποτελεί ξεχωριστή πηγή κέρδους. – *Ράμσαιη.* Σύγκυση για την υπεραξία και το κέρδος, και τον νόμο των αξιών. (Απουσία υπεραξίας κατά τον νόμο του Ρικάρντο). Ρικάρντο. – Ανταγωνισμός. – Κουίνσυ.]

{Η απόλυτη σύγκυση των οικονομολόγων σχετικά με τον Ρικαρτιανό καθορισμό της αξίας από τον χρόνο εργασίας – σύγκυση που βασίζεται σε μια θεμελιακή αδυναμία της ανάπτυξης του Ρικάρντο – φαίνεται πολύ καθαρά στον κ. Ράμσαιη. Γράφει (αφού προηγούμενα, από την επίδραση που έχει ο χρόνος κυκλοφορίας των κεφαλαίων στη σχετική τους αξιοποίηση, δηλαδή τη σχετική τους συμμετοχή στη γενική υπεραξία, βγάλει το ανόητο συμπέρασμα ότι: «Αυτό δείχνει [...] πώς το κεφάλαιο μπορεί να ρυθμίζει την αξία ανεξάρτητα από την εργασία» (IX, 84: P, 43) ή ότι: «το κεφάλαιο αποτελεί πηγή αξίας ανεξάρτητη από την εργασία» (55 ό.π.) καταλήξει: «Ένα κυκλοφορούν κεφάλαιο [»] (εφόδιο) [«] πάντα θα συντηρεί περισσότερη εργασία απ' όση προηγούμενα αφιερώθηκε σ' αυτό. Γιατί αν δεν μπορούσε να απασχολήσει περισσότερη απ' όση προηγούμενα του αφιερώθηκε, τότε ποιο όφελος θα είχε ο ιδιοκτήτης από τη χρήση του κεφαλαίου σαν τέτοιον;» (ό.π. 49.) «Ας υποθέσουμε δυο κεφάλαια ίσης αξίας, το καθένα αποτέλεσμα της εργασίας 100 ανθρώπων που δουλεύουν για ένα δοσμένο χρονικό διάστημα, αλλά που το ένα είναι συνολικά κυκλοφορούν, το άλλο συνολικά πάγιο, και μπορεί ίσως να αποτελείται από κρασί που φυλάγεται

για να βελτιωθεί. Τώρα, αυτό το κυκλοφορούν κεφάλαιο, που το δημιούργησε η εργασία 100 ανθρώπων, θα [...] κινητοποιήσει [...] 150 ανθρώπους. Άρα το προϊόν στο τέλος της επόμενης χρονιάς θα είναι σ' αυτή την περίπτωση αποτέλεσμα της εργασίας 150 ανθρώπων. Ωστόσο πάλι η αξία του δεν θα είναι μεγαλύτερη από την αξία του κρασιού στο τέλος της ίδιας 5 περιόδου, παρόλο που μόνο 100 άνθρωποι απασχολήθηκαν για το τελευταίο.» (50.) «Ή μήπως πρόκειται κανείς να υποστηρίξει ότι η ποσότητα εργασίας που κάθε κυκλοφορούν κεφάλαιο θα απασχολήσει δεν είναι παρά ίση με εκείνη που έχει προηγουμένα αφιερωθεί σ' αυτό; [...] Αυτό θα σήμαινε [...] πως η αξία του δαπανημένου κεφαλαίου είναι ίση με την αξία του 10 προϊόντος.» (52.) Μεγάλη σύγχυση ανάμεσα στην αξία που αφιερώνεται στο κεφάλαιο και εκείνη που το κεφάλαιο μπορεί να απασχολήσει. Το κεφάλαιο που ανταλλάσσεται με το εργατικό δυναμικό, το εφόδιο – κι αυτό ο Ράμσαιη ονομάζει εδώ *κυκλοφορούν κεφάλαιο* – δεν μπορεί ποτέ να απασχολήσει περισσότερη εργασία απ' όση έχει αφιερωθεί σ' αυτό. (Δεν μας απασχολεί 15 εδώ η αντεπίδραση της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων πάνω στο διαθέσιμο κεφάλαιο.) Αφιερώθηκε όμως σ' αυτό περισσότερη εργασία απ' όση αυτό πλήρωσε – *υπερεργασία*, που μετατρέπεται σε *υπεραξία και υπερπροϊόν*, δίνοντας στο κεφάλαιο τη δυνατότητα να ανανεώσει την κερδοφόρα αυτή συναλλαγή, όπου το όφελος βρίσκεται ολόκληρο στη μια πλευρά, σε 20 ευρύτερη κλίμακα. Το κεφάλαιο μπορεί και απασχολεί περισσότερη νέα ζωντανή εργασία, γιατί στη διάρκεια της παραγωγικής διαδικασίας τού αφιερώθηκε ένα μερίδιο νέας εργασίας πέρα από τη συσσωρευμένη εργασία που αποτελούσε το κεφάλαιο πριν αυτό ενταχθεί σ' αυτή τη διαδικασία.

Ο κ. Ράμσαιη φαίνεται να φαντάζεται, πως αν το κεφάλαιο είναι προϊόν 25 20 ημερών εργασίας (συνολικά αναγκαίου χρόνου και χρόνου υπερεργασίας), τότε αυτό το προϊόν των 20 ημερών εργασίας μπορεί να απασχολήσει 30 ημέρες εργασίας. Δεν είναι όμως καθόλου έτσι. Ας πούμε ότι στο προϊόν αφιερώθηκαν 10 ημέρες αναγκαίας εργασίας, 10 ημέρες υπερεργασίας. Ώστε η υπεραξία = 10 ημέρες υπερεργασίας. Ο καπιταλιστής μπορεί να τις 30 ανταλλάξει πάλι με πρώτη ύλη, εργαλείο και εργασία, κι έτσι με το *υπερπροϊόν* να κινητοποιήσει πάλι *καινούρια αναγκαία εργασία*. Η ουσία δεν είναι ότι απασχόλησε περισσότερο χρόνο εργασίας απ' όσον περιέχει το προϊόν, αλλά ότι ανταλλάζει τον χρόνο υπερεργασίας, που δεν του κοστίζει τίποτα, πάλι με αναγκαίο χρόνο εργασίας – ακριδώς λοιπόν, ότι απασχολεί 35 *ολόκληρο τον χρόνο εργασίας* που αφιερώθηκε στο προϊόν, ενώ έχει πληρώσει μονάχα ένα μέρος απ' αυτή την εργασία. Το συμπέρασμα του κ. Ράμσαιη – πως αν η ποσότητα εργασίας που κάθε κυκλοφορούν κεφάλαιο μπορεί να απασχολήσει δεν ήταν παρά ίση με εκείνη που είχε προηγουμένα αφιερωθεί σ' αυτό, τότε η αξία του δαπανημένου κεφαλαίου θα ήταν ίση με εκείνη του 40 προϊόντος, δηλαδή δε θα απόμνε καμιά υπεραξία – θα ήταν σωστό μόνο αν η ποσότητα εργασίας που αφιερώνεται στο κεφάλαιο *είχε πληρωθεί στο ακέραιο*, αν δηλαδή το κεφάλαιο δεν είχε ιδιοποιηθεί ένα μέρος της εργασίας *χωρίς ισοδύναμο*. Αυτές οι παρανοήσεις του *Ρικάρτο* ολοφάνερα οφείλονται στο ότι και ο ίδιος δεν είχε ξεκαθαρίσει τη διαδικασία – ούτε και μπο- 45 ρούσε, σαν αστός που ήταν, να το κάνει. Κατανόηση αυτής της διαδικασίας ισοδυναμεί με την δήλωση ότι το κεφάλαιο δεν είναι μόνο, όπως νομίζει ο 'Α. Σμιθ, προσαγή πάνω σε ξένη εργασία – όπως είναι κάθε ανταλλακτική αξία, αφού δίνει στον κάτοχό της *αγοραστική δύναμη* – αλλά είναι η δύναμη για ιδιοποίηση ξένης εργασίας *χωρίς ανταλλαγή, χωρίς ισοδύναμο*, αλλά με 50

την επίφαση της ανταλλαγής. Ο Ρικάρντο δεν ξέρει άλλο επιχείρημα για να αναιρέσει τον Ά. Σμιθ, και άλλους που πέφτουν στο ίδιο λάθος σχετικά με την αξία που καθορίζεται από την εργασία και την αξία που καθορίζεται από την τιμή της εργασίας (μισθός), από τούτο: πως με το προϊόν της ίδιας ποσότητας εργασίας μπορεί κανείς να κινητοποιήσει άλλοτε περισσότερη και άλλοτε λιγότερη ζωντανή εργασία: δηλαδή εξετάζει το προϊόν της εργασίας, σε σχέση με τον εργάτη, μόνο σαν *αξία χρήσης* – το μέρος του προϊόντος που χρειάζεται για να μπορεί να ζήσει σαν εργάτης. Πού οφείλεται όμως το ότι ο εργάτης ξαφνικά αντιπροσωπεύει μόνο *αξία χρήσης* ή θγάζει μόνο αξία χρήσης από την ανταλλαγή, αυτό δεν είναι καθόλου ξεκάθαρο στον Ρικάρντο – όπως δείχνει ήδη η αποδεικτική του επιχειρηματολογία ενάντια στον Ά. Σμιθ, που δεν είναι ποτέ γενική αλλά πάντα χρησιμοποιεί |33| μεμονωμένα παραδείγματα. Πού οφείλεται λοιπόν το ότι το μερίδιο του εργάτη στην αξία του προϊόντος δεν καθορίζεται από την αξία αλλά από την αξία χρήσης του προϊόντος, δεν καθορίζεται λοιπόν από τον αφιερωμένο σ' αυτό χρόνο εργασίας αλλά από την ιδιότητά του να συντηρεί το ζωντανό εργατικό δυναμικό; Αν δοκιμάσει να το εξηγήσει με τον ανταγωνισμό ανάμεσα στους εργάτες, η απάντηση εδώ θα ήταν *idem* [η ίδια] μ' εκείνη που αυτός δίνει στον Ά. Σμιθ σχετικά με τον ανταγωνισμό των καπιταλιστών: ο ανταγωνισμός αυτός μπορεί βέβαια να ισοπεδώσει, να εξισώσει το επίπεδο του κέρδους, με κανένα όμως τρόπο δεν δημιουργεί το μέτρο αυτού του επιπέδου. Έτσι, ο ανταγωνισμός ανάμεσα στους εργάτες θα μπορούσε να συμπίπτει τον μεγαλύτερο εργατικό μισθό κλπ., αλλά το γενικό μέτρο του εργατικού μισθού – ή, όπως λέει ο Ρικάρντο, η φυσική τιμή του εργατικού μισθού – δε θα μπορούσε να εξηγηθεί από τον ανταγωνισμό εργάτη με εργάτη, παρά μονάχα από την αρχική σχέση ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία. Και γενικά: ο ανταγωνισμός, η ουσιαστική αυτή κινητήρια δύναμη της αστικής οικονομίας, εκτελεί, αλλά δεν καθορίζει τους νόμους της. Γι' αυτό ο απεριορίστος ανταγωνισμός δεν είναι η προϋπόθεση για την αλήθεια των οικονομικών νόμων, αλλά η συνέπεια – η εμφανισιακή μορφή με την οποία πραγματοποιείται η αναγκαιότητά τους. Για τους οικονομολόγους, το να υποθέτουν – όπως κάνει ο Ρικάρντο – την ύπαρξη απεριορίστου ανταγωνισμού σημαίνει να προϋποθέτουν την πλήρη πραγματικότητα και πραγματοποίηση των αστικών σχέσεων παραγωγής στην *differentia specifica* [ειδιοποιό] τους [διαφορά]. Όστε ο ανταγωνισμός δεν *εξηγεί* αυτούς τους νόμους: τους *φανερώνει*, αλλά δεν τους παράγει. Ή, λέει ακόμα ο Ρικάρντο: Το κόστος παραγωγής της ζωντανής εργασίας εξαρτιέται από το κόστος παραγωγής των αξιών που απαιτούνται για την αναπαραγωγή της. Αν προηγούμενα θεωρούσε το προϊόν, σε σχέση με τον εργάτη, μονάχα σαν αξία χρήσης, εδώ θεωρεί τον εργάτη, σε σχέση με το προϊόν, μονάχα σαν *ανταλλακτική αξία*. Η ιστορική διαδικασία με την οποία το προϊόν και η ζωντανή εργασία φτάνουν σ' αυτή την αμοιβαία τους σχέση δεν τον ενδιαφέρει. Αλλά ούτε και ξεκαθαρίζει απόλυτα τον τρόπο που διαιωνίζεται αυτή η σχέση. Γι' αυτόν το κεφάλαιο είναι *αποτέλεσμα της αποταμίευσης*: αυτό ήδη δείχνει ότι παρανοεί τη διαδικασία γένεσης και αναπαραγωγής του κεφαλαίου. Γι' αυτό και φαντάζεται πως η παραγωγή είναι αδύνατη χωρίς κεφάλαιο – ενώ φαντάζεται πολύ καλά το κεφάλαιο σαν δυνατό χωρίς τη γαιοπρόσοδο. Γι' αυτόν δεν υπάρχει η διαφορά *κέρδους* και *υπεραξίας*. Απόδειξη πως δεν έχει ξεκαθαρίσει τη φύση κανενός από τα δυο. Αυτό το 50 δείχνει από την αρχή κιόλας η μέθοδός του. Αρχικά βάζει εργάτες να ανταλ-

λάζουν μεταξύ τους – και η ανταλλαγή τους καθορίζεται τότε από το ισοδύναμο, από τον εργάσιμο χρόνο που δαπανήθηκε αμοιβαία στην παραγωγή. Τότε προβάλλει το πραγματικό πρόβλημα της πολιτικής του οικονομίας, να αποδείξει πως αυτός ο αξιοκαθορισμός δεν αλλάζει με τη συσσώρευση των κεφαλαίων – δηλαδή με την παρουσία του κεφαλαίου. Πρώτα-πρώτα, δε φαντάζεται πως η ίδια του η πρώτη φυσική σχέση δεν είναι παρά μια σχέση που προκύπτει αφαιρετικά από την παραγωγή που βασίζεται στο κεφάλαιο. Δεύτερο, έχει μπροστά του μια έτοιμη, καθορισμένη ποσότητα αντικειμενικού χρόνου εργασίας – που μπορεί βέβαια να αυξηθεί – και αναρωτιέται: πώς κατανέμεται αυτή; Το ερώτημα όμως είναι, πώς δημιουργείται αυτή η ποσότητα· κι αυτό το εξηγεί ακριβώς η ιδιαίτερη φύση της σχέσης κεφαλαίου και εργασίας, η *differentia specifica* [ειδοποιός διαφορά] του κεφαλαίου. Πραγματικά, κατά την έκφραση του Κούνινου (X, 5), η σύγχρονη (*Ρικαρτιανή*) πολιτική οικονομία ασχολείται μόνο με τα μερίσματα, ενώ το συνολικό προϊόν θεωρείται δοσμένο, καθορισμένο από την ποσότητα της εργασίας που χρησιμοποιήθηκε γι αυτό – η αξία του υπολογίζεται σύμφωνα μ' αυτή την ποσότητα. Γιαυτό δίκαια καταλογίζουν στον Ρικάρντο ότι δεν κατανοεί την *υπεραξία* – παρόλο που οι αντίπαλοί του την καταλαβαίνουν ακόμα λιγότερο. Παρουσιάζουν το κεφάλαιο σαν να ιδιοποιείται ένα καθορισμένο μέρος από την υπαρκτή αξία της εργασίας (του προϊόντος)· η δημιουργία αυτής της αξίας, που την ιδιοποιείται πέρα και πάνω από το αναπαραγόμενο κεφάλαιο, δεν παρουσιάζεται σαν η *πηγή* της υπεραξίας. Η δημιουργία αυτή ταυτίζεται με την ιδιοποίηση ξένης εργασίας *χωρίς ανταλλαγή*, και γι αυτό ποτέ δεν επιτρέπεται να κατανοηθεί ξεκάθαρα από τους αστούς οικονομολόγους. Ο *Ράμσαιη* καταλογίζει στον Ρικάρντο ότι ξεχνά πως το πάγιο κεφάλαιο (από το οποίο αποτελείται το κεφάλαιο, εκτός από τα εφόδια· στον Ράμσαιη, *πρώτη ύλη* μαζί με τα *εργαλεία*) αφαιρείται από το ποσό που ο καπιταλιστής και ο εργάτης έχουν να μοιραστούν. «Ο Ρικάρντο ξεχνά πως το συνολικό προϊόν δεν κατανέμεται μόνο ανάμεσα στους μισθούς και τα κέρδη, αλλά ένα μέρος χρειάζεται για να αντικαταστήσει το πάγιο κεφάλαιο.» (IX, σ. 88. *P. 174 σημείωση*.) Πραγματικά, καθώς ο Ρικάρντο δεν κατανοεί τη ζωντανή κίνηση της σχέσης ανάμεσα στην αντικειμενοποιημένη και τη ζωντανή εργασία – κι αυτή η σχέση δεν μπορεί να συναχθεί από τα μερίσματα μιας δοσμένης ποσότητας εργασίας, αλλά από την δημιουργία υπερεργασίας – ούτε λοιπόν και τη σχέση ανάμεσα στα διάφορα συστατικά μέρη του κεφαλαίου, παρουσιάζεται στο σύστημά του η επίφαση πως τάχα το συνολικό προϊόν κατανέμεται σε μισθούς και κέρδη, έτσι ώστε και η ίδια η αναπαραγωγή του κεφαλαίου να συγκαταλέγεται στο κέρδος. Να πώς ο Κούνινου (ό.π. Τετράδιο X, 5) αναλύει τη θεωρία του Ρικάρντο: «Αν η τιμή είναι 10 σελίνια, τότε [...] μισθοί και κέρδη μαζί δεν μπορούν να ξεπεράσουν τα 10 σελίνια. Οι μισθοί όμως και τα κέρδη δεν προκαθορίζουν, αντίθετα, σαν σύνολο αυτά την τιμή; Όχι, αυτό είναι η παλιά απαρχαιωμένη διδασκαλία.» (σ. 204.) «Η νέα πολιτική οικονομία έδειξε ότι όλες οι τιμές διέπονται από την *αναλογική ποσότητα της παραγωγικής εργασίας*, και μόνο απ' αυτήν. Από τη στιγμή που έχει καθοριστεί η τιμή, τότε *ipso facto* [αυτόματα] η ίδια καθορίζει το κονδύλι απ' όπου τόσο οι μισθοί όσο και τα κέρδη πρέπει να εισπράξουν τα *ξεχωριστά τους μερίσματα*» (ό.π. 204). Το κεφάλαιο εμφανίζεται εδώ όχι σαν δημιουργία υπεραξίας, δηλαδή υπερεργασίας, παρά μόνο σαν να κάνει κρατήσεις από μια δοσμένη ποσότητα εργασίας. Το ότι το εργαλείο και η πρώτη ύλη αποκτούν αυτά τα μερί-

ματα πρέπει τότε να εξηγηθεί με την αξία χρήσης τους στην παραγωγή· πράγμα που προϋποθέτει τότε την κουταμάρα πως τάχα η πρώτη ύλη και το εργαλείο δημιουργούν αξία χρήσης καθώς αποχωρίζονται από την εργασία. Γιατί ο αποχωρισμός τα κάνει κεφάλαιο. Καθαυτά, κι αυτά τα ίδια είναι
 5 εργασία, συντελεσμένη εργασία. Άλλωστε αυτό συγκρούεται ύστερα δικαιολογημένα με την κοινή λογική· γιατί ο καπιταλιστής ξέρει πολύ καλά ότι λογαριάζει τον εργατικό μισθό και το κέρδος στο κόστος παραγωγής, και ανάλογα ρυθμίζει την αναγκαία τιμή. Η αντίφαση αυτή ανάμεσα στον καθορισμό του προϊόντος από τον σχετικό χρόνο εργασίας – όπως και τον περιορισμό του αθροίσματος κέρδους και μισθών από το σύνολο αυτού του χρόνου εργασίας – με την πραγματική τοποθέτηση των τιμών στην πράξη, προέρχεται αποκλειστικά από το ότι το κέρδος δεν κατανοείται το ίδιο σαν παραγωγή, δευτερογενής μορφή της υπεραξίας· όμοια κι αυτό το κέρδος που ο καπιταλιστής δίκαια θεωρεί σαν δικό του κόστος παραγωγής. Το κέρδος του προέρχεται απλά από το ότι ένα μέρος από το κόστος παραγωγής
 15 δεν του κοστίζει τίποτα, άρα δεν εντάσσεται στις δικές του δαπάνες, στο δικό του κόστος παραγωγής.

[Η θεωρία της αξίας του Ρικ[άρντο]. Μισθός και κέρδος. Κουίνου. – Ρικ[άρντο]. – Ουαϊκφηλντ. Όροι της καπιταλιστικής παραγωγής. Αποικίες. (Αναφέρει την σταθερότητα εργασίας, γι αυτήν πρέπει να γίνει λόγος στην παραγωγική διαδικασία, σαν συνθετικό στοιχείο.)]

«Οποιαδήποτε αλλαγή ικανή να διαταράξει τις σχέσεις που υπάρχουν ανάμεσα στους μισθούς και τα κέρδη πρέπει να προέρχεται από τους μισθούς». (Κουίνου ό.π. (X, 5) σ. 205.) Αυτό αληθεύει μόνο στο βαθμό που
 25 κάθε μεταβολή στη μάζα της υπερεργασίας πρέπει να προκύπτει από μια μεταβολή στη σχέση αναγκαίας εργασίας και υπερεργασίας. Τέτοια μεταβολή μπορεί όμως εξίσου να υπάρχει όταν η αναγκαία εργασία γίνεται λιγότερο παραγωγική, και άρα της αναλογεί μεγαλύτερο μέρος από τη συνολική
 30 εργασία· όταν η συνολική εργασία γίνεται πιο παραγωγική, ώστε μειώνεται ο χρόνος της αναγκαίας εργασίας. Είναι ανοησία να λέγεται ότι η παραγωγική αυτή δύναμη της εργασίας προκύπτει από τους μισθούς. Αντίθετα, η μείωση των σχετικών μισθών είναι αποτέλεσμα της. Προέρχεται όμως από 1) το γεγονός ότι το κεφάλαιο ιδιοποιείται την αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων που προκαλεί ο καταμερισμός της εργασίας, το εμπόριο, που προμηθεύει φτηνότερες πρώτες ύλες, η επιστήμη κλπ.· 2) αυτή όμως η αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων πρέπει, στο βαθμό που πραγματοποιείται με τη χρησιμοποίηση μεγαλύτερου κεφαλαίου κλπ., να θεωρηθεί ότι πηγάζει από
 35 το κεφάλαιο. Παραπέρα: το κέρδος και οι μισθοί, αν και καθορίζονται από τη σχέση αναγκαίας εργασίας και υπερεργασίας, δεν συμπίπτουν με τις τελευταίες παρά αποτελούν δευτερεύουσες μόνο μορφές τους. Να ποια είναι όμως η ουσία: οι Ρικαρντιανοί προϋποθέτουν καθορισμένη ποσότητα εργασίας· αυτή καθορίζει την τιμή του προϊόντος απ' όπου τώρα η εργασία παίρνει τα μερίσματά της σε μισθούς και το κεφάλαιο σε κέρδη· το μερίσμα
 40 του εργατή = η τιμή των αναγκαίων μέσων διαβίωσης. Γιαυτό στις «σχέσεις

που υπάρχουν ανάμεσα στους μισθούς και τα κέρδη» το ποσοστό του κέρδους βρίσκεται στο μέγιστό του και το ποσοστό των μισθών στο ελάχιστό του σημείο. Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στους καπιταλιστές μπορεί να μεταβάλει μόνο την αναλογία της συμμετοχής τους στο συνολικό κέρδος, όχι όμως τη σχέση ανάμεσα στο συνολικό κέρδος και τους συνολικούς μισθούς. 5 Το γενικό επίπεδο του κέρδους είναι αυτή η σχέση του συνολικού κέρδους προς τους συνολικούς μισθούς, κι αυτήν δεν την αλλάζει ο ανταγωνισμός. Από πού προέρχεται λοιπόν η μεταβολή; Σίγουρα όχι από εθελοντική μείωση του ποσοστού κέρδους – και θάταν αναγκαστικά εθελοντική, μια και ο ανταγωνισμός δεν έχει αυτό το αποτέλεσμα. Άρα από μεταβολή των μισθών που το αναγκαίο τους κόστος μπορεί να αυξηθεί (θεωρία της προοδευτικής χειροτέρευσης του εδάφους που διέπει τη γεωργία, θεωρία της προσόδου) σαν συνέπεια μιας οφειλόμενης σε φυσικά αίτια μείωσης της παραγωγικής δύναμης της εργασίας. Σ' αυτά αντιτείνει δικαιολογημένα τώρα ο Κάρει κλπ. (πάλι όμως, με τον τρόπο που το εξηγεί, έχει άδικο) ότι το 15 ποσοστό του κέρδους πέφτει σαν συνέπεια όχι της μείωσης, αλλά της αύξησης της παραγωγικής δύναμης. Η λύση του όλου ζητήματος είναι απλούστατα ότι το ποσοστό του κέρδους δεν αντιστοιχεί στην απόλυτη υπεραξία αλλά στη σχέση της υπεραξίας προς το απασχολούμενο κεφάλαιο, και ότι η αύξηση της παραγωγικής δύναμης συνοδεύεται από τη μείωση του μέρους του 20 κεφαλαίου που αντιπροσωπεύει εφόδιο ως προς το μέρος που αντιπροσωπεύει αμετάβλητο κεφάλαιο· γιαυτό, με μια πτώση στην αναλογία της απασχολούμενης συνολικής εργασίας προς το κεφάλαιο που την κινητοποιεί, μειώνεται αναγκαστικά και το μέρος της εργασίας που εμφανίζεται σαν υπερεργασία ή υπεραξία. Απ' αυτή την ανικανότητα να εξηγήσει ένα από τα 25 πιο εντυπωσιακά φαινόμενα της σύγχρονης παραγωγής βγαίνει το συμπέρασμα πως ο Ρικάρντο δεν κατανόησε την ίδια την αρχή που αυτός διατύπωσε. Σε τι δυσκολίες όμως μπέρδεψε τους μαθητές του φαίνεται από το παρακάτω απόσπασμα – ανάμεσα σ' άλλα – του Κουίνου: «Είναι κοινός παραλογισμός [...] ότι αν στο ίδιο αγρόκτημα απασχολούσες πάντα 5 ανθρώπους, και 30 στα 1800 το προϊόν τους ήταν 25 κούωρτερ αλλά στα 1840 50 κούωρτερ, έχεις την τάση να βλέπεις μόνο το προϊόν σαν μεταβλητό και την εργασία σαν σταθερή: ενώ ουσιαστικά και τα δυο μεταβλήθηκαν. Στα 1800 κάθε κούωρτερ πρέπει να κόστιζε $\frac{1}{2}$ ενός ανθρώπου· στα 1840 όχι περισσότερο από $\frac{1}{10}$ ενός ανθρώπου.» (ό.π. 214) Και στις δυο περιπτώσεις ο απόλυτος χρόνος 35 εργασίας ήταν ο ίδιος, 2 μέρες· αλλά στα 1840 η παραγωγική δύναμη της εργασίας είχε διπλασιαστεί σε σύγκριση με το 1800, και άρα το κόστος παραγωγής της αναγκαίας εργασίας ήταν μικρότερο. Η εργασία που αφιερωνόταν στο 1 κούωρτερ ήταν λιγότερη, αλλά η συνολική εργασία ήταν η ίδια. Όμως το ότι δεν καθορίζει η παραγωγική δύναμη της εργασίας την αξία του 40 προϊόντος – παρόλο που καθορίζει την υπεραξία, αν και όχι αναλογικά με την αύξηση της παραγωγικής δύναμης – αυτό έπρεπε ο κ. Κουίνου να το είχε μάθει από τον Ρικάρντο. Οι αντιφάσεις στρέφονται ενάντια στον Ρικάρντο, όπως και οι απεγνωσμένες σοφιστείες των μαθητών του (πχ. ο κ. Μακ Κάλλοχ, που εξηγεί με την πρόσθετη εργασία την πρόσθετη αξία του παλιού 45 κρασιού συγκριτικά με το καινούριο). Ούτε μπορεί η αξία να καθορισθεί από την εργασία που κόστισε κάθε μονάδα, δηλαδή την *τιμή* του ενός κούωρτερ. Αντίθετα, η *τιμή* πολλαπλασιασμένη με το *πλήθος* αποτελεί την αξία. Τα 50 κούωρτερ το 1840 είχαν την ίδια αξία όπως τα 25 το 1800, γιατί αντικειμενοποιούσαν την ίδια ποσότητα εργασίας. Η τιμή του ενός κούωρ- 50

τερ, της μονάδας, *αναγκαστικά* θα ήταν διαφορετική· και η *συνολική τιμή* (εκφρασμένη σε χρήμα) μπορεί να είναι διαφορετική, για πολύ διαφορετικούς λόγους. (Αυτό που γράφει ο Κούνινσν για τη μηχανή ισχύει για τον εργάτη: «Μια μηχανή, [...] από τη στιγμή που το μυστικό της γίνεται γνωστό, [...] δεν πουλιέται για την εργασία που παράγει αλλά για την εργασία που την παράγει... δεν θα θεωρείται πια σαν ένα *αίτιο ισοδύναμο προς ορισμένα αποτελέσματα*, αλλά σαν ένα *αποτελεσμα που μπορεί με δεδαιόγτητα να αναπαραχθεί από μια γνωστή αιτία και με γνωστό κόστος.*» (84). Ο Ντε Κούνινσν γράφει για τον Μάλθους: «Ο [κ.] Μάλθους [»] στην Πολιτική Οικονομία του [«] δεν βλέπει, και μάλιστα αρνείται κατηγορηματικά, πως αν 2 άνθρωποι [...] παράγουν ένα μεταβλητό αποτέλεσμα, αντίστοιχα 10 και 5, τότε στη μια περίπτωση κάθε μονάδα του αποτελέσματος κόστισε διπλάσια εργασία απ' όση στην άλλη. Αντίθετα, επειδή πρόκειται πάντα για 2 ανθρώπους, ο κ. Μάλθους επιμένει πεισματικά ότι *το κόστος σε εργασία μένει σταθερό.*» (ό.π. 215, σημείωση.) Στην πραγματικότητα: *το κόστος σε εργασία είναι σταθερό*, γιατί σύμφωνα με την προϋπόθεση τα 10 όπως και τα 5 περιέχουν την ίδια ποσότητα εργασίας. Αλλά *το κόστος της εργασίας* δεν είναι σταθερό, γιατί στην πρώτη περίπτωση – αφού είναι διπλάσια η παραγωγική δύναμη της εργασίας – ο χρόνος που ανήκει στην αναγκαία εργασία είναι μικρότερος κατά μια ορισμένη αναλογία. Θα δούμε αμέσως παρακάτω την άποψη του Μάλθους. Εδώ, πριν προχωρήσουμε στην ανάπτυξη του χρόνου κυκλοφορίας του κεφαλαίου και τη σχέση ανάμεσα σε χρόνο κυκλοφορίας και χρόνο εργασίας, ταιριάζει να εξετάσουμε πρώτα ολόκληρη τη διδασκαλία του Ρικάρντο πάνω σ' αυτό το θέμα, για να εντοπίσουμε πιο καθαρά τη διαφορά της δικής μας αντίληψης από την δική του. (Οι περικοπές από τον Ρικάρντο στο Τετράδιο VIII.)

Πρώτη προϋπόθεση στον Ρικάρντο είναι ο «*ανεμπόδιστος ανταγωνισμός*» και η κατά δούληση αύξηση των προϊόντων από τη διομηχανία. (19. P. 5.) Αυτό τώρα σημαίνει, μ' άλλα λόγια, απλά πως οι νόμοι του κεφαλαίου πραγματοποιούνται ολοκληρωτικά μόνο στα πλαίσια του *απεριόριστου ανταγωνισμού* και της *διομηχανικής παραγωγής*. Πάνω σ' αυτή την παραγωγική βάση και με τον απεριόριστο ανταγωνισμό σαν σχέση παραγωγής αναπτύσσεται το κεφάλαιο με επάρκεια· ώστε οι σύμφυτοι νόμοι του προβάλλουν ολοκληρωμένα στην πραγματικότητα. Αφού έτσι έχουν τα πράγματα, θάπρεπε να καταδειχτεί το πώς ο *απεριόριστος ανταγωνισμός* και η *διομηχανική παραγωγή* αποτελούν όρους πραγματοποίησης του κεφαλαίου, όρους που το ίδιο είναι υποχρεωμένο ολοένα περισσότερο να παράγει (αντί η υπόθεση να εμφανίζεται εδώ σαν υπόθεση ενός απλού θεωρητικού, που στη σχέση του κεφαλαίου προς τον εαυτό του σαν κεφάλαιο τοποθετεί τον ελεύθερο ανταγωνισμό και τον παραγωγικό τρόπο ύπαρξης του κεφαλαίου εξωτερικά και αυθαίρετα, όχι κι αυτά πάλι σαν εξελίξεις του κεφαλαίου, αλλά σαν νοημένες προϋποθέσεις του κεφαλαίου για να εμφανιστεί στην καθαρότητά του. Άλλωστε αυτό είναι το μοναδικό σημείο όπου ο Ρικάρντο φαίνεται να έχει κάποια ιδέα για την *ιστορική* φύση των αστικών οικονομικών νόμων []). Κάτω απ' αυτή την προϋπόθεση η *σχετική αξία* των εμπορευμάτων (η λέξη αυτή δεν έχει νόημα, μια και απόλυτη αξία είναι ανοησία) καθορίζεται από τη διαφορετική ποσότητα που μπορεί να παραχθεί στον ίδιο χρόνο εργασίας, δηλαδή από την αναλογικά πραγματοποιημένη στα εμπορεύματα ποσότητα εργασίας. (σ. 4.) (Τετράδιο, 19.) (Στο εξής ο πρώτος αριθμός θα δείχνει τη σελίδα στο Τετράδιο· ο δεύτερος τη σελίδα στον

Ρικάρντο.) Πώς γίνεται τώρα η μετάβαση από την αξία σαν ισοδύναμο, καθορισμένο από την εργασία, στο μη-ισοδύναμο, στην αξία που δημιουργεί υπεραξία μέσα από την ανταλλαγή· πώς γίνεται δηλαδή η μετάβαση από την αξία στο κεφάλαιο, από τον ένα προσδιορισμό στον φαινομενικά αντίθετό του, αυτό δεν ενδιαφέρει τον Ρικάρντο. Το μόνο ερώτημα γι αυτόν είναι: 5 πώς η *αξιακή σχέση* των εμπορευμάτων μπορεί και πρέπει αναγκαστικά να μένει σταθερή και καθορισμένη από τη σχετική ποσότητα εργασίας, *παρόλο που* οι ιδιοκτήτες συσσωρευμένης εργασίας και οι ιδιοκτήτες ζωντανής εργασίας δεν ανταλλάζουν *ισοδύναμα* – δηλαδή παρά τη σχέση κεφαλαίου και εργασίας. Τότε είναι πολύ απλό να δείξει κανείς αριθμητικά πως το εμπό- 10 ρευμα Α και το εμπόρευμα Β μπορούν να ανταλλάσσονται ανάλογα με την πραγματοποιημένη σ' αυτά εργασία, παρόλο που οι παραγωγοί του Α ή του Β *μοιράζονται* διαφορετικά το προϊόν Α, ή το προϊόν Β που ανταλλάσσεται μ' αυτό. Καθώς όμως κάθε *καταμερισμός* γίνεται εδώ στη βάση της ανταλλα- 15 κτικής αξία – η ζωντανή εργασία – ανταλλάσσεται σύμφωνα με τον πραγματοποιημένο μέσα της χρόνο εργασίας, η άλλη όμως ανταλλακτική αξία – η συσσωρευμένη εργασία, το κεφάλαιο – δεν ανταλλάσσεται με μέτρο τον πραγματοποιημένο μέσα της χρόνο εργασίας. Σ' αυτή την περίπτωση ο κάτοχος της *συσσωρευμένης εργασίας* δε θα μπορούσε να ανταλλάξει σαν *καπιταλι-* 20 *στής*. Γιαυτό πχ. ο Μπραίη πιστεύει πως με την ίση του ανταλλαγή ανάμεσα σε ζωντανή και νεκρή εργασία πρώτος έβγαλε το αληθινό συμπέρασμα από τον Ρικάρντο. Το ότι από τη σκοπιά της απλής ανταλλαγής ο *μισθός του εργάτη* θάπρεπε να είναι = με την *αξία του προϊόντος*, δηλαδή η ποσότητα εργασίας με αντικειμενική μορφή που ο εργάτης παίρνει σαν μισθό θάπρεπε 25 να είναι = με την ποσότητα εργασίας με υποκειμενική μορφή που ξοδεύει στη δουλειά, αυτό είναι τόσο αναπόδραστο συμπέρασμα ώστε κι ο 'Α. Σμιθ δεν ξεφεύγει απ' αυτό. Ο Ρικάρντο, αντίθετα, μένει στη σωστή άποψη· αλλά με ποιο τρόπο; «*Η αξία της εργασίας δεν ταυτίζεται με την ποσότητα εμπο-* 30 *ρευμάτων που μια ορισμένη ποσότητα εργασίας μπορεί να αγοράσει.*» Γιατί; «*Γιατί το προϊόν του εργάτη, ή ένα ισοδύναμο αυτού του προϊόντος, δεν είναι ίσο με την αμοιβή του εργάτη.*» Δηλαδή δεν υπάρχει ταυτότητα *επειδή* υπάρχει η διαφορά. «*Άρα[»]* (επειδή αυτό δεν ισχύει) [*«]μέτρο της αξίας δεν είναι η αξία της εργασίας αλλά η ποσότητα εργασίας που δαπανήθηκε για τα εμπορεύματα.*» (19,3.) Η αξία της εργασίας δεν ταυτίζεται με την 35 αμοιβή της εργασίας. *Επειδή* διαφέρουν. *Όστε* δεν ταυτίζονται. Παράξενος συλλογισμός. Στο βάθος βασίζεται απλά στο ότι στην πράξη τα πράγματα δεν είναι έτσι. Αλλά σύμφωνα με τη θεωρία θα έπρεπε να είναι έτσι. Γιατί η ανταλλαγή αξιών καθορίζεται από τον πραγματοποιημένο μέσα τους χρόνο εργασίας. Ανταλλάσσονται λοιπόν ισοδύναμα. *Όστε* μια ορισμένη ποσότητα 40 χρόνου εργασίας με ζωντανή μορφή θάπρεπε ν' ανταλλάσσεται με την ίδια ακριβώς ποσότητα χρόνου εργασίας με συντελεσμένη μορφή. Το ότι ο νόμος της ανταλλαγής μεταστρέφεται ακριβώς στο αντίθετό του, αυτό ακριβώς θάπρεπε να αποδειχτεί. Ούτε η παραμικρή υποψία τέτοιας μεταστροφής δεν διατυπώνεται εδώ. Εκτός κι αν η υποψία θρίσκεται στη συχνά επαναλαμβά- 45 νόμη προειδοποίηση ενάντια στη σύγχυση. Αμέσως γίνεται παραδεκτό, πως ούτε η διαφορά ανάμεσα σε παρωχημένη και ζωντανή εργασία μπορεί να πραγματοποιήσει αυτή τη μεταστροφή: «*Η συγκριτική ποσότητα εμπο-* 50 *ρευμάτων που μια δοσμένη ποσότητα εργασίας μπορεί να δημιουργήσει καθορίζει την παλαιότερη και τη σημερινή τους αξία*» (19,9), όπου λοιπόν η 50

ζωντανή εργασία καθορίζει μάλιστα αναδρομικά την αξία της παρωχημένης. Γιατί λοιπόν και το κεφάλαιο δεν ανταλλάσσεται με τη ζωντανή εργασία ανάλογα με την εργασία που έχει υλοποιηθεί στο κεφάλαιο; Γιατί μόνο η ποσότητα ζωντανής εργασίας δεν είναι η ίδια = με την ποσότητα εργασίας 5 όπου έχει αντικειμενοποιηθεί; «Η εργασία βέβαια διαφέρει ποιοτικά, και είναι δύσκολη η σύγκριση διαφορετικών ωρών εργασίας σε διαφορετικούς επιχειρηματικούς κλάδους. Αυτή όμως η κλίμακα σύντομα καθορίζεται στην πράξη.» (19, 13.) [«]Για σύντομες περιόδους, τουλάχιστο από χρόνο σε χρόνο, η μεταβολή αυτής της ανισότητας είναι ασήμαντη και άρα δεν υπο- 10 λογίζεται.» (19, 15) Αυτό δεν θα πει τίποτα. Αν ο Ρικάρντο εφάρμοζε την ίδια τη δική του αρχή, τις ποσότητες (απλής) εργασίας όπου μπορούν να αναχθούν τα διάφορα *εργατικά δυναμικά*, το ζήτημα θα ήταν απλό. Γενικά, ο Ρικάρντο ασχολείται αμέσως με τις ώρες εργασίας. Αυτό που ο *καπιταλιστής* αποκτά με την ανταλλαγή είναι το *εργατικό δυναμικό*: αυτή την αντα- 15 λακτική αξία πληρώνει. Η ζωντανή εργασία είναι η αξία χρήσης που έχει για τον *καπιταλιστή* αυτή η ανταλλακτική αξία· κι απ' αυτή την αξία χρήσης ξεπηδά η υπεραξία και η άρση της ανταλλαγής γενικά. Διατηρώντας ο Ρικάρντο την ανταλλαγή με ζωντανή εργασία – περνώντας λοιπόν αμέσως στην παραγωγική διαδικασία – μένει στο σύστημά του η άλυτη αντινομία ότι 20 μια ορισμένη ποσότητα ζωντανής εργασίας δεν είναι = με το εμπόρευμα που δημιουργεί, στο οποίο αντικειμενοποιείται, παρόλο που η αξία του εμπορεύματος είναι = με την ποσότητα εργασίας που αυτό περιέχει. Στην αξία του εμπορεύματος «συνυπολογίζεται επίσης η εργασία για τη μεταφο- 25 ρά του στην αγορά». (19, 18.) Όπως θα δούμε, ο χρόνος κυκλοφορίας, στο βαθμό που στον Ρικάρντο εμφανίζεται σαν αξιοκαθοριστικός, δεν είναι παρά η εργασία που χρειάζεται για τη μεταφορά των εμπορευμάτων στην αγορά. [«] Η αρχή του καθορισμού της αξίας από τις σχετικές ποσότητες εργα- 30 σίας που τα εμπορεύματα περιέχουν τροποποιείται σημαντικά με την χρήση μηχανημάτων και άλλου πάγιου και διαρκούς κεφαλαίου. [...] Η άνοδος ή πτώση του εργατικού μισθού διαφορετικά επηρεάζει δυο κεφάλαια που το ένα είναι σχεδόν συνολικά κυκλοφορούν και το άλλο σχεδόν συνολικά πά- 35 γιου [...] το ίδιο και η άνιση διάρκεια του απασχολούμενου πάγιου κεφαλαίου. [...] Προστέθηκε δηλαδή το κέρδος πάνω στο πάγιο κεφάλαιο [...] (ο τόκος), όπως και η [«] αποζημίωση για το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα που 35 πρέπει να περάσει μέχρι το εμπόρευμα με τη μεγαλύτερη αξία να μπορέσει να μεταφερθεί στην αγορά.» (19, 29, 30). Αυτό το τελευταίο στοιχείο αφορά απλά και μόνο τη διάρκεια της παραγωγικής διαδικασίας, δηλαδή τον άμε- 40 σα χρησιμοποιημένο χρόνο εργασίας, τουλάχιστο στο παράδειγμα του Ρικάρντο για τον γεωργό και τον αρτοποιό. (Αν το σιτάρι του ενός ετοιμαστεί 40 για την αγορά αργότερα από του άλλου, τότε η λεγόμενη αυτή *αποζημίωση* προϋποθέτει – όπως στην περίπτωση του πάγιου κεφαλαίου – ήδη τον *τόκο*· είναι λοιπόν ήδη κάτι παράγωγο· δεν είναι πρωτογενής προσδιορισμός.)

«Το κέρδος και ο εργατικός μισθός δεν είναι παρά *μερίδια*, με τα οποία οι δυο τάξεις – των κεφαλαιοκρατών και των εργατών – συμμετέχουν στο αρχι- 45 κό εμπόρευμα, άρα και στο εμπόρευμα που ανταλλάχθηκε μ' αυτό.» (σ. 21, 20.) Το ότι η παραγωγή του *αρχικού εμπορεύματος*, η ίδια η γένεσή του, καθορίζεται σε μεγάλη έκταση απ' αυτά τα *μερίδια*, η έκταση λοιπόν που η παραγωγή σαν καθοριστική βάση *προηγείται* απ' αυτά τα μερίδια, αποδεί- 50 χνει πως το *αρχικό εμπόρευμα* δεν [θα] παραγόταν καν αν δεν περιείχε υπε- 50 ρεργασία για τον *καπιταλιστή*. «Εμπορεύματα που για την παραγωγή τους

αφιερώθηκε η ίδια ποσότητα εργασίας διαφέρουν σε σχετική αξία όταν δεν μπορούν να μεταφερθούν ταυτόχρονα στην αγορά... Και στην περίπτωση που υπάρχει *μεγαλύτερο πάγιο κεφάλαιο* η ανώτερη αξία του ενός εμπορεύματος οφείλεται στο μεγαλύτερο χρονικό διάστημα που πρέπει να περάσει μέχρι το εμπόρευμα να μπορέσει να μεταφερθεί στην αγορά... Η διαφορά 5 και στις δυο περιπτώσεις οφείλεται στο ότι τα κέρδη συσσωρεύονται σαν κεφάλαιο, και δεν είναι παρά [...] αποζημίωση για τον χρόνο παρακράτησης των κερδών.» (19, 35.) Αυτό σημαίνει απλά και μόνο ότι το κεφάλαιο που αδρανή *λογαριάζεται και χρεώνεται* σαν να μην αδρανούσε αλλά να ανταλλάζοταν με χρόνο υπερεργασίας. Αυτό δεν έχει καμιά σχέση με τον καθορισμό της αξίας. Ανήκει στην τιμή. (Στην περίπτωση του πάγιου κεφαλαίου, αφορά τον αξιολογισμό μόνο σαν μια *άλλη μέθοδος* πληρωμής της αντικειμενοποιημένης εργασίας, που αφαιρείται από το κέρδος.)

{Υπάρχει μια άλλη αρχή της εργασίας, που τίποτα δεν την κάνει αισθητή στον οικονομικό ερευνητή στις χώρες του παλιού κόσμου, που όμως κάθε 15 κεφαλαιοκράτης στις αποικίες την έχει συνειδητοποιήσει προσωπικά. Το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος των βιομηχανικών εργασιών, και ιδιαίτερα αυτές που το *προϊόν τους είναι μεγάλο σε σύγκριση με το απασχολούμενο κεφάλαιο και εργασία*, απαιτούν *υπολογίσιμο χρόνο για να ολοκληρωθούν*. Στις πιο πολλές απ' αυτές δεν αξίζει ν' αρχίσει κανείς χωρίς τη βεβαιότητα 20 ότι θα μπορέσει να τις συνεχίσει για αρκετά χρόνια. Μεγάλο μέρος από το κεφάλαιο που απασχολείται σ' αυτές είναι *πάγιο, μη μετατρέψιμο, διαρκές*. Αν συμβεί κάτι και διακόψει τις εργασίες όλο αυτό το κεφάλαιο χάνεται. *Αν η συγκομιδή δεν μπορεί να συγκεντρωθεί, ολόκληρη η δαπάνη για την καλλιέργειά της* ξοδεύτηκε άδικα... Αυτό δείχνει πως η *σταθερότητα* είναι αρχή 25 όχι λιγότερο σημαντική από τον συνδυασμό της εργασίας. Η σημασία της αρχής της σταθερότητας δεν φαίνεται εδώ, γιατί είναι πραγματικά σπάνια η περίπτωση να σταματά ενάντια στη θέληση του κεφαλαιοκράτη η εργασία που συντηρεί μια επιχείρηση. [...] Αλλά στις αποικίες γίνεται ακριβώς το αντίθετο. Εδώ οι κεφαλαιοκράτες φοβούνται τόσο πολύ μια τέτοια διακοπή 30 που την αποφεύγουν όσο μπορούν, αποφεύγοντας όσο είναι δυνατό εργασίες που χρειάζονται πολύ χρόνο για να ολοκληρωθούν.» (*Ουαίτηκηληντ*, 169, XIV, 71.) «Υπάρχουν πολλές εργασίες τόσο απλές που δεν δέχονται *υποδιαίρεση*, που δεν μπορούν να εκτελεστούν χωρίς τη συνεργασία πολλών χεριών. Για παράδειγμα, το φόρτωμα ενός μεγάλου δέντρου σ' ένα κάρο, το 35 ξεχορτάρισμα ενός μεγάλου σπαρμένου χωραφιού, το κούρεμα ενός μεγάλου κοπαδιού αρνιών ταυτόχρονα, το μάζεμα της σοδιάς όταν το στάρι είναι όσο πρέπει ώριμο και πριν παραωριμάσει, η μετακίνηση οποιουδήποτε μεγάλου δάρους· μ' ένα λόγο καθετί που δεν μπορεί να γίνει χωρίς να βοηθήσουν μαζί μπόλικά χέρια στην ίδια αδιαίρετη απασχόληση, και ταυτόχρο- 40 να.» (168 ό.π.) «Ο *συνδυασμός* και η *σταθερότητα της εργασίας* εξασφαλίζονται στις χώρες του παλιού κόσμου χωρίς προσπάθεια ή σκέψη του κεφαλαιοκράτη, μόνο και μόνο με την *αφθονία εργατών για μίσθωση*. Η έλλειψη εργατών για μίσθωση είναι το καθολικό παράπονο των αποικιών.» (170 ό.π.) «Μόνο η *φθηνότερη γη* μιας αποικίας επηρεάζει με την τιμή της την 45 αγορά εργασίας. Η *τιμή αυτής της γης, όπως και κάθε ακαλλιεργητής γης, και κάθε πράγματος που η παραγωγή του δεν κοστίζει τίποτα*, εξαρτιέται φυσικά από τη *σχέση ανάμεσα στη ζήτηση και την προσφορά*.» [332 ό.π.] «Για να μπορεί η *τιμή της χέρσας γης* να πετύχει τους στόχους της» (δηλαδή να κάνει τον εργάτη μη-γαιοκτήμονα), «πρέπει να επαρκεί γι αυτό τον σκο- 50

πό. Μέχρι σήμερα η τιμή στάθηκε παντού ανεπαρκής.» (338 ό.π.) Αυτή η «επαρκής» τιμή: «Όταν ιδρύεται μια αποικία η τιμή θα μπορούσε να είναι τόσο χαμηλή ώστε να κάνει πρακτικά απεριόριστη την ποσότητα γης που ιδιοποιούνται οι άποικοι: θα μπορούσε να είναι αρκετά μεγάλη ώστε να προκαλέσει μian αναλογία ανάμεσα στη γη και τον πληθυσμό παρόμοια μ' εκείνη που υπάρχει στις παλιότερες χώρες: σ' αυτή την περίπτωση, αν αυτή η πολύ μεγάλη τιμή δεν εμπόδιζε τη μετανάστευση, η φθηνότερη γη της αποικίας θα μπορούσε να είναι τόσο ακριβή, και η υπεραφθονία εργατών τόσο αξιοθρήνητη, όπως στην Αγγλία: ή, θα μπορούσε να είναι ένας σωστός μέσος όρος ανάμεσα στα δυο, που να μην προκαλεί ούτε υπεραφθονία πληθυσμού ούτε υπεραφθονία γης, αλλά να περιορίζει με τέτοιο τρόπο την ποσότητα της γης, ώστε να δίνει στη φθηνότερη γη μian αγοραία αξία που θα έχει σαν αποτέλεσμα να υποχρεώνει τους εργάτες να δουλεύουν ένα υπολογίσιμο χρονικό διάστημα μισθωτοί, πριν να μπορέσουν να αποκτήσουν γη.» (339 ό.π.) (Τ[ετράδιο] XIV, 71.) (Το απόσπασμα αυτό που παραθέσαμε από την «Τέχνη του αποικισμού» του Ουαϊήκφηλντ ανήκει σε όσα αναφέρθηκαν πιο πάνω σχετικά με τον αναγκαίο αποχωρισμό του εργάτη από τους όρους ιδιοκτησίας.[])]

20 [Υπεραξία και κέρδος. Παράδειγμα (Μάλθους). – Κέρδος και υπεραξία. Μάλθους.]

(Ο υπολογισμός του κέρδους, σε αντιδιαστολή από τον υπολογισμό της [3] πραγματικής υπεραξίας που το κεφάλαιο δημιουργεί στην ανταλλαγή του με τη ζωντανή εργασία, φαίνεται ξεκάθαρα πχ. στο παρακάτω παράδειγμα. Είναι μια κατάσταση που βρίσκεται στην πρώτη Αναφορά των Επιτρόπων για τα Εργοστάσια. (Μάλθους, Αρχ. Πολιτ. Οικονομίας. 1836. 2η εκδ. (Τετράδιο X, σ. 42).[])]

	Κεφάλαιο τοποθετημένο σε κτίρια και μηχανήματα.....	£10.000
	Ρευστό κεφάλαιο	£ 7.000
£	500	τόκος στις £10.000 πάγιο κεφάλαιο
30	350	..... στο ρευστό κεφάλαιο
	150	..... Ενοίκια, φόροι, τέλη
	650	..... Χρεωλυτικό κονδύλι 6½ [%] για φθορά του πάγιου κεφαλαίου
35	£ 1.650	
	£ 1.100	Απρόδλεπτα, μεταφορά κάρβουνο, πετρέλαιο
	2.750	
40	2.600	Μισθοί και ημερομίσθια
	5.350	
	10.000	για περίπου 400.000 λίδρες ακατέργαστο βαμβάκι προς 6 πένες
45	15.350	
	16.000	για 363.000 λίδρες κλωσμένο νήμα. Αξία £16.000

Το κεφάλαιο που ξοδεύτηκε σε εργασία είναι 2.600· η υπεραξία είναι = 1650 (850 τόκος + 150 ενοίκια κλπ., άρα 1000 + 650 κέρδος).

Αλλά $2600:1650=100:63\frac{1}{13}$. Ώστε το ποσοστό της υπεραξίας είναι $63\frac{1}{13}\%$. Σύμφωνα με τον ίδιο τον υπολογισμό του κέρδους, θα έπρεπε να είναι 850 τόκος, 150 ενοίκια και 650 κέρδος, δηλαδή $1650:15350$ πάνω από 10,7%. 5

Στο παραπάνω παράδειγμα το ρευστό κεφάλαιο περιστρέφεται $1\frac{6}{70}$ φορές το χρόνο· το πάγιο κεφάλαιο περιστρέφεται μια φορά στα $15\frac{5}{13}$ χρόνια· μια φορά στα $200\frac{1}{13}$ χρόνια.

Κέρδος: 650, ή περίπου 4,2[%]. Οι μισθοί των εργατών είναι το $\frac{1}{6}$. Το κέρδος δίνεται εδώ σαν 4,2[%], ας πούμε πως είναι μόνο 4%. Αυτό το 4% 10 υπολογίζεται πάνω σε μια δαπάνη 15.350. Ύστερα όμως έχουμε και 5% τόκο πάνω στις £10.000 και 5% πάνω στις 7.000· 850 λίρες = 5% πάνω στις 17.000. Από τις πραγματικές ετήσιες προκαταβολές που έγιναν πρέπει να αφαιρέσουμε 1) το μέρος του πάγιου κεφαλαίου που δεν εμφανίζεται στο χρεωλυτικό κονδύλι· 2) αυτό που έχει λογαριαστεί σαν τόκος. (Μπορεί τους 15 τόκους να μην τους τσεπώνει ο καπιταλιστής Α, αλλά ο καπιταλιστής Β. Όπως και νάναι αποτελούν εισόδημα, όχι κεφάλαιο· υπεραξία.) Ώστε από τις 15.350 δαπάνες πρέπει να αφαιρεθούν 850· μένουν 14.500. Από τις 2.600 για μισθούς και ημερομίσθια 209 λίρες υπήρχαν με τη μορφή μισθού – γιατί το $\frac{1}{6}$ του 15350 δεν είναι 2600 αλλά 2391· κι αυτό, αν διαιρεθεί με το 1450 20 είναι $6\frac{154}{2391}$, πες $6\frac{1}{16}$ – που αυτό το $\frac{1}{16}$ μπορούμε να το αγνοήσουμε. Πουλά λοιπόν τις 14.500 προς 16.000, δηλαδή κέρδος 1.500· δηλαδή ποσοστό $10\frac{2}{3}$ · ας αγνοήσουμε ωστόσο αυτά τα $\frac{2}{3}$ κι ας πούμε $10\% \cdot \frac{1}{6}$ του 160 είναι $16\frac{2}{3}$. Ώστε στα 100 θα ξόδευε: $83\frac{1}{3}$ για προκαταβολές, $16\frac{2}{3}$ εργατικό μισθό και κέρδος 10. Δηλαδή: 25

	προκαταβολές	εργατικός μισθός	σύνολο	αναπαράγεται	κέρδος
£στ.	$83\frac{1}{3}$	$16\frac{2}{3}$	100	110	10.

10 στα $16\frac{2}{3}$ ή στα $50\frac{1}{3}$ είναι ακριβώς 60%. Για να βγει λοιπόν κατά τον 30 υπολογισμό του καπιταλιστή ετήσιο κέρδος 10% (είταν λίγο περισσότερο) πάνω σ' ένα κεφάλαιο των 17.000 λ., όπου η εργασία αποτελεί μόνο το $\frac{1}{6}$ από τις ετήσιες προκαταβολές των 14.500, ο εργάτης (ή το κεφάλαιο, όπως προτιμάτε) πρέπει να δημιουργήσει μια υπεραξία 60%. Μ' άλλα λόγια, από τον συνολικό χρόνο εργασίας 40% είναι για την αναγκαία εργασία, 60 για 35 την υπερεργασία, η σχέση τους είναι = 4:6 ή = 2:3 ή $1\frac{1}{3}$. Αν, αντίθετα, οι προκαταβολές του κεφαλαίου ήταν 50 και οι προκαταβολές για εργατικό μισθό επίσης 50, τότε θα χρειαζόταν να δημιουργηθεί μόνο 20% υπεραξία για να έχει ο καπιταλιστής το 10%· 50 συν 50 συν 10=110. Αλλά 10 προς 50=20:100 ή 20%. Αν η αναγκαία εργασία δημιουργούσε στη δεύτερη περι- 40 πτωση την ίδια ποσότητα υπεραξίας όπως και στην πρώτη, τότε το κέρδος του καπιταλιστή θα ήταν 30 λίρες· από την άλλη μεριά, αν το ποσοστό της πραγματικής αξιοδημιουργίας, της δημιουργίας υπερεργασίας στην πρώτη περίπτωση δεν ήταν μεγαλύτερο απ' όσο στη δεύτερη, τότε το κέρδος θα 45 ήταν μόνο $3\frac{1}{3}$ λίρες· κι αν ο καπιταλιστής είχε να πληρώσει 5% τόκο σ' έναν άλλο καπιταλιστή, τότε θα αναγκαζόταν να υποστεί θετική ζημιά. Από τον αριθμητικό τύπο προκύπτει απλά: 1) ότι για να καθοριστεί το μέγεθος της πραγματικής υπεραξίας πρέπει να υπολογιστεί το κέρδος πάνω στην προκαταβολή σε εργατικό μισθό· το ποσοστό που εκφράζει την αναλογία του λεγόμενου κέρδους προς τον εργατικό μισθό· 2) το σχετικά μικρότερο 50

ποσοστό της δαπάνης σε ζωντανή εργασία προς τη συνολική δαπάνη προϋποθέτει μεγαλύτερη δαπάνη σε πάγιο κεφάλαιο, μηχανήματα κλπ.· μεγαλύτερο καταμερισμό της εργασίας. Παρόλο λοιπόν που το ποσοστό της εργασίας είναι μικρότερο απ' όσο στο κεφάλαιο που δουλεύει με περισσότερη 5 εργασία, ωστόσο η εργασιακή μάζα που πραγματικά κινητοποιήθηκε πρέπει να είναι σημαντικά μεγαλύτερη· πρέπει δηλαδή να απασχολείται γενικά περισσότερο κεφάλαιο. Το κλασματικό μέρος εργασίας που αναλογεί στη συνολική προκαταβολή, είναι μικρότερο· αλλά το απόλυτο ποσό κινητοποιημένης 10 εργασίας είναι μεγαλύτερο για το ατομικό κεφάλαιο· άρα κι αυτό το ίδιο πρέπει να είναι μεγαλύτερο. 3) Όταν δεν πρόκειται για περισσότερα μηχανήματα κλπ. αλλά για ένα εργαλείο που δεν κινητοποιεί περισσότερη εργασία, και που το ίδιο δεν αντιπροσωπεύει μεγάλο ποσό πάγιου κεφαλαίου (πχ. λιθογραφία με το χέρι) παρά απλά και μόνο αντικαθιστά εργασία, τότε το κέρδος εκείνου που δουλεύει με τη μηχανή είναι – σαν απόλυτος αριθμός 15 – μικρότερο απ' όσο εκείνου που δουλεύει με ζωντανή εργασία. [(]Αλλά ο πρώτος μπορεί να βγάλει κέρδος σε ποσοστό άπιαστο για τον άλλο, άρα να τον πετάξει από την αγορά.) (κλπ.) Η έρευνα της έκτασης που μπορεί να μειώνεται το ποσοστό του κέρδους όταν αυξάνεται το κεφάλαιο, αλλά με τρόπο που το ακαθάριστο κέρδος παρόλ' αυτά να αυξάνεται, ανήκει στη 20 θεωρία του κέρδους (ανταγωνισμού).

Στις «Αρχές πολιτικής οικον[ομίας]» 2η έκδ. 1836, ο Μάλθους υποψιάζεται ότι το κέρδος – δηλαδή όχι το κέρδος, αλλά η *πραγματική υπεραξία* – πρέπει να υπολογίζεται σε σχέση όχι με το κεφάλαιο που προκαταβλήθηκε 25 αλλά με την προκαταβλημένη ζωντανή εργασία, που η αξία της βρίσκεται αντικειμενικά εκφρασμένη στον εργατικό μισθό· έτσι όμως καταλήγει σ' ένα καθαρό παιχνίδι με αριθμούς, που γίνεται παράλογο αν πρόκειται τυχόν να χρησιμοποιηθεί σαν βάση για τον αξιολογισμό, ή το συλλογισμό σχετικά με την αναλογία της εργασίας προς τον αξιολογισμό.

Αν πάρω δηλαδή τη συνολική αξία του έτοιμου προϊόντος, τότε μπορώ να 30 συγκρίνω κάθε μέρος του προκαταβλημένου προϊόντος με το αντίστοιχό του μέρος της δαπάνης· και το ποσοστό του κέρδους σε σχέση με το συνολικό προϊόν είναι φυσικά και το ποσοστό κέρδους για το κλασματικό μέρος του προϊόντος. Ας υποθέσουμε πχ. ότι 100 τάληρα θα έδιναν 110· άρα 10% το 35 συνολικό προϊόν· ας πούμε 75 τάληρα για το σταθερό μέρος του κεφαλαίου, 25 για εργασία· άρα $\frac{3}{4}$ για το πρώτο, $\frac{1}{4}$ για ζωντανή εργασία. Αν τώρα |4| πάρω $\frac{1}{4}$ του συνολικού προϊόντος, δηλαδή του 110, έχω $27\frac{3}{4}$ ή $27\frac{1}{2}$. Σε μια δαπάνη για εργασία 25, ο κεφαλαιοκράτης έχει κέρδος $2\frac{1}{2}$, δηλαδή 10%. Ο Μάλθους θα μπορούσε εξίσου να πει: αν πάρω $\frac{3}{4}$ του συνολικού προϊόντος, 40 δηλαδή 75, τότε αυτά τα $\frac{3}{4}$ στο συνολικό προϊόν αντιπροσωπεύονται από το $82\frac{1}{2}$ · ώστε $7\frac{1}{2}$ στα 75 είναι ακριβώς 10%. Ολοφάνερα, αυτό σημαίνει απλά πως όταν στα 100 κερδίζω 10% το κέρδος πάνω σε κάθε μέρος του 100 είναι τόσο, ώστε να βγαίνει 10% πάνω στο συνολικό ποσό. Αν στα 100 έχω κερδίσει 10, στα 2×50 κέρδισα κάθε φορά 5 κλπ. Το ότι όταν κερδίζω 10 στα 100 κερδίζω $2\frac{1}{2}$ στο $\frac{1}{4}$ του 100 και $7\frac{1}{2}$ στα $\frac{3}{4}$, δε μας πάει ούτε δήμα μπροστά. 45 Αν έχω κερδίσει 10 στα 100, πόσα κέρδισα τότε στο $\frac{1}{4}$ του 100, ή στα $\frac{3}{4}$; Σ' αυτά τα παιδιαρίσματα καταλήγει η ιδέα του Μάλθους. Η προκαταβολή για εργασία ήταν $\frac{1}{4}$ του 100, ώστε το κέρδος πάνω σ' αυτήν ήταν 10%. 10% στα 25 δίνει $2\frac{1}{2}$. Μ' άλλα λόγια, όταν ο καπιταλιστής έχει κερδίσει 10 στα 100, έχει κερδίσει πάνω σε κάθε μέρος του κεφαλαίου του $\frac{1}{10}$, δηλαδή 10%. Αυτό 50 δε δίνει απολύτως κανένα ποιοτικό χαρακτήρα στα μέρη του κεφαλαίου με-

ταξύ τους, και γιαυτό ισχύει για το πάγιο κεφάλαιο κλπ. εξίσου όσο και για το κεφάλαιο που προκαταβλήθηκε σε εργασία. Εδώ, αντίθετα, εκφράζεται απλά η αυταπάτη πως όλα τα μέρη του κεφαλαίου συμμετέχουν εξίσου στη νεοδημιουργημένη αξία. Και την υπεραξία δεν τη δημιουργήσε ο μισθός που προκαταβλήθηκε για το $\frac{1}{4}$ εργασία, αλλά η απλήρωτη ζωντανή εργασία. 5 Από τη σχέση της συνολικής [υπερ]αξίας – εδώ των 10 ταλήρων – προς τον μισθό μπορούμε όμως να δούμε το ποσοστό της απλήρωτης εργασίας, της υπερεργασίας. Στην παραπάνω σχέση η αναγκαία εργασία αντικειμενοποιείται σε 25 τάληρα, η υπερεργασία σε 10· ώστε η σχέση τους είναι $25:10 = 100:40 = 40\%$ της εργασίας ήταν υπερεργασία, μ' άλλα λόγια 40% από την 10 αξία που δημιούργησε ήταν υπεραξία. Πολύ σωστά, ο καπιταλιστής ξέρει να λογαριάζει: αν κερδίσω 10 στα 100, τότε στο μισθό = 25 έχω κερδίσει $2\frac{1}{2}$. Τη χρησιμότητα αυτού του λογαριασμού είναι αδύνατο να τη δει κανείς. Ποιος είναι όμως ο σκοπός του Μάλθους θα το δούμε αμέσως, μόλις περάσουμε στον τρόπο που καθορίζει την αξία. Να όμως πώς φαίνεται η πίστη 15 του ότι το απλό αριθμητικό του παράδειγμα περιέχει κάποιον πραγματικό προσδιορισμό:

«Υποθέτουμε ότι το κεφάλαιο ξοδεύεται αποκλειστικά σε εργατικό μισθό· εκατό λίρες ξοδεύονται σε άμεση εργασία. Η απόδοση στο τέλος της χρονιάς είναι 110, 120 ή 130 [λίρες]: είναι φανερό ότι στην κάθε περίπτωση τα κέρδη 20 θα καθορίζονται από την αναλογία της αξίας του συνολικού προϊόντος που απαιτείται για να πληρώσει την εργασία που απασχολήθηκε. Αν η αξία του προϊόντος στην αγορά είναι 110 [λίρες], η αναλογία που χρειάζεται για την πληρωμή των εργατών θα είναι $\frac{10}{11}$ της αξίας του προϊόντος, και τα κέρδη θα είναι 10%.[...] (Εδώ ο κ. Μάλθους απλά και μόνο εκφράζει την αρχική προ- 25 καταβολή, 100 λίρες, σαν αναλογία στο συνολικό προϊόν. Το 100 είναι $\frac{10}{11}$ του 110. Είτε πω: κερδίζω 10 στα 100, δηλαδή $\frac{1}{10}$ του 110, είτε πω: από τα 110 το $\frac{1}{11}$ είναι κέρδος, είναι το ίδιο πράγμα.) [...] Αν η αξία του προϊόντος είναι 120 [λίρες], η αναλογία που χρειάζεται για την πληρωμή της εργασίας [...] θα είναι $\frac{10}{12}$, και τα κέρδη θα είναι 20%. Αν η αξία του προϊόντος είναι 30 130 [λίρες], η αναλογία που χρειάζεται για την πληρωμή της [...] εργασίας θα είναι $\frac{10}{13}$ και τα κέρδη θα είναι 30%. [...] (Αντί να πω: κερδίζω 10 στα 100, μπορώ επίσης να πω ότι από τα 110 τα $\frac{10}{11}$ είναι προκαταβολές· ή, 20 στα 100, οι προκαταβολές είναι μόνο $\frac{10}{12}$ του 120 κλπ. Ο χαρακτήρας αυτών των προκαταβολών, είτε σε εργασία είτε αλλιώς, δεν έχει τίποτα να κάνει με τη 35 διαφορετική αυτή αριθμητική μορφή έκφρασης του πράγματος. Όταν ένα κεφάλαιο των 100 έχει αποδόσει μόνο 110, τότε μπορώ είτε να ξεκινήσω από το κεφάλαιο και να πω ότι κέρδισα πάνω σ' αυτό 10, είτε να ξεκινήσω από το προϊόν, το 110, και να πω ότι μόνο τα $\frac{10}{11}$ απ' αυτό έχουν ήδη προκαταβληθεί. Η αναλογία είναι φυσικά η ίδια.) Υποθέτουμε τώρα ότι [...] οι προ- 40 καταβολές του κεφαλαιοκράτη δεν αποτελούνται μόνο από εργασία. [...] Ο κεφαλαιοκράτης περιμένει το ίδιο κέρδος απ' όλα τα μέρη του κεφαλαίου που προκαταβάλλει [...] (δηλαδή απλά: κατανέμει το όφελος που έβγαλε – και που για την προέλευσή του μπορεί να έχει μεσάνυχτα – ομοιόμορφα σε όλα τα μέρη των δαπανών του, κάνοντας πλήρη αφαίρεση από την ποιοτική 45 τους διαφορά). [...] Ας υποθέσουμε πως [...] $\frac{1}{4}$ [...] των προκαταβολών είναι για [...] άμεση εργασία, και τα $\frac{3}{4}$ αποτελούνται από συσσωρευμένη εργασία και κέρδη, μαζί με όποιες προσθήκες μπορεί να ξεπηδήσουν από ενοίκια, φόρους ή άλλα έξοδα. [...] Τότε είναι απόλυτα σωστό ότι τα κέρδη του κεφαλαιοκράτη θα μεταβάλλονται μαζί με την μεταβαλλόμενη αξία αυτού 50

του $\frac{1}{4}$ του προϊόντος συγκριτικά με την ποσότητα της απασχολούμενης εργασίας[»]. (Όχι με την ποσότητα του κ. Μάλθους, αλλά συγκριτικά με τον καταβαλλόμενο μισθό) (ώστε είναι απόλυτα σωστό ότι τα κέρδη του κεφαλαιοκράτη θα μεταβάλλονται μαζί με τη μεταβαλλόμενη αξία των $\frac{3}{4}$ του προϊόντος του συγκριτικά με τις προκαταβολές σε συσσωρευμένη εργασία· δηλαδή το όφελος αναλογεί στο συνολικό κεφάλαιο που προκαταβλήθηκε (10:100) όπως αναλογεί κάθε μέρος του συνολικού προϊόντος (110) προς το αντίστοιχό του μέρος της προκαταβολής.) [«]Για παράδειγμα[»], συνεχίζει ο Μάλθους, [«]ας υποθέσουμε ότι ένας γεωργός χρησιμοποιεί στην καλλιέργεια [...] 2.000 λίρες, απ' αυτές 1.500 για σπόρους, συντήρηση αλόγων, φθορά του πάγιου κεφαλαίου του [...] κλπ. και 500 για άμεση εργασία, και ότι η απόδοση στο τέλος [του χρόνου] είναι 2.400 λίρες. [...] Τα κέρδη του είναι 400 στις 2.000 λίρες, δηλαδή 20%. Και είναι εξίσου φανερό πως αν παίρναμε $\frac{1}{4}$ της αξίας του προϊόντος, δηλαδή 600 λίρες, και το συγκρίναμε με το ποσό που πληρώθηκε για τους μισθούς της άμεσης εργασίας, το αποτέλεσμα θα έδειχνε ακριβώς το ίδιο ποσοστό κερδών.» (ό.π. 267, [26]8. Τετράδιο X, 41, 42.) (Είναι εξίσου φανερό ότι αν παίρναμε $\frac{3}{4}$ της αξίας του προϊόντος, δηλαδή 1800, και το συγκρίναμε με το ποσό που πληρώθηκε στις προκαταβολές συσσωρευμένης εργασίας, δηλαδή με το 1500, το αποτέλεσμα θα έδειχνε το ίδιο ακριβώς ποσοστό κερδών. $1800 : 1500 = 18:15 = 6:5$. Αλλά το 6 είναι κατά $\frac{1}{5}$ μεγαλύτερο από το 5, άρα κατά 20%.) (Εδώ ο Μάλθους έχει στο μυαλό του δυο διαφορετικές αριθμητικές μορφές, που τις μπερδεύει: πρώτο, όταν βγάζω 10 στα 100, δεν κερδισα 10 πάνω σε κάθε μέρος του 100, αλλά 10%: άρα στα 50 5, στα 25 $2\frac{1}{2}$ κλπ. κέρδος 10 στα 100 σημαίνει κέρδος $\frac{1}{10}$ σε κάθε μέρος του 100 – άρα το κέρδος πρέπει να φανεί σαν κέρδος $\frac{1}{10}$ πάνω στον μισθό· κι αν το κέρδος είναι ομοιόμορφα μοιρασμένο σ' όλα τα μέρη του κεφαλαίου, τότε μπορώ να πω ότι το ποσοστό του κέρδους πάνω στο συνολικό κεφάλαιο μεταβάλλεται μαζί με το ποσοστό κέρδους πάνω στο κάθε μέρος του κεφαλαίου, άρα πχ. και στο προκαταβλημένο σε μισθούς· 2) Αν έχω κερδίσει 10% στα 100, τότε το συνολικό προϊόν είναι 110. Αν τώρα ο εργατικός μισθός αποτελούσε μόνο $\frac{1}{4}$ των προκαταβολών = 25, τώρα δεν αποτελεί παρά το $4\frac{2}{5}$ μέρος του 110· αποτελεί δηλαδή ένα μικρότερο κατά $\frac{2}{5}$ κλασματικό μέρος, και θα αποτελεί μικρότερο μέρος του συνολικού προϊόντος στην ίδια αναλογία που το τελευταίο αυξήθηκε σε σχέση με το αρχικό. Αυτό πάλι είναι απλά ένας διαφορετικός τρόπος αριθμητικού υπολογισμού. Το 10 αποτελεί το $\frac{1}{10}$ του 100 αλλά μόνο το $\frac{1}{11}$ του 110. Μπορώ λοιπόν να πω ότι στην ίδια αναλογία που αυξάνεται το συνολικό προϊόν κάθε κλασματικό μέρος του αρχικού κεφαλαίου αποτελεί μικρότερο μέρος του προϊόντος. Ταυτολογία.)

[Μάλθους. (Πρβλ. αυτό να τοποθετηθεί ακριβώς στην αρχή, σχετικά με την πώληση του εργατικού δυναμικού, μ' άλλα λόγια την ανταλλαγή ανάμεσα σε εργασία και κεφάλαιο). – Διαφορά ανάμεσα σε εργασία και εργατικό δυναμικό. – Ο παράξενος ισχυρισμός ότι η παρεμβολή του κεφαλαίου δεν αλλάζει τάχα καθόλου την πληρωμή της εργασίας. – Η θεωρία του Κάρεϋ ότι το κεφάλαιο γίνεται φθηνότερο για τον εργάτη. (Ο ίδιος. Μείωση του ποσοστού κέρδους.)]

5

Στο έργο του «*Το μέτρο της αξίας, ανάλυση και παραδείγματα. Λονδίνο 1823*» (Τετράδιο IX) ο Μάλθους ισχυρίζεται ότι η «*αξία της εργασίας*» είναι «*σταθερή*» και άρα αποτελεί το αληθινό μέτρο της αξίας γενικά. «*Οποιαδήποτε δοσμένη ποσότητα εργασίας πρέπει να έχει την ίδια αξία με τους μισθούς που την εξουσιάζουν, δηλαδή μ' αυτούς που ανταλλάσσεται στην πράξη.*» (σ. 5 ό.π.) (IX, 29.) Φυσικά ο λόγος είναι εδώ για τη μισθωτή εργασία. 15 Αντίθετα, η αλήθεια είναι πως οποιαδήποτε δοσμένη ποσότητα εργασίας είναι = με την ίδια ποσότητα εργασίας εκφρασμένη σ' ένα προϊόν μ' άλλα λόγια, κάθε προϊόν δεν είναι παρά μια καθορισμένη ποσότητα εργασίας, αντικειμενοποιημένη στην αξία του προϊόντος, αξία που σε σχέση με άλλα προϊόντα έχει μέτρο αυτή την ποσότητα. Ωστόσο ο εργατικός μισθός εκφρά- 20 ζει την αξία του ζωντανού εργατικού δυναμικού, καθόλου την αξία της ζωντανής εργασίας, που εκφράζεται, αντίθετα, στο άθροισμα μισθός + κέρδος. Ο εργατικός μισθός είναι η τιμή της *αναγκαίας εργασίας*. Αν ο εργάτης είναι υποχρεωμένος να δουλεύει 6 ώρες για να ζήσει, κι αν δούλεψε για τον εαυτό του, σαν απλός εργάτης, τότε θάπαιρνε εμπόρευμα 6 ωρών εργασίας, 25 ας πούμε 6 πενών την ημέρα. Τώρα, ο καπιταλιστής τον απασχολεί 12 ώρες και τον πληρώνει 6 πένες. Του πληρώνει $\frac{1}{2}$ πένα την ώρα. Δηλαδή μια δοσμένη ποσότητα 12 ωρών εργασίας έχει αξία 6 πένες· και πραγματικά, μ' αυτή την αξία ανταλλάσσεται το προϊόν όταν πουληθεί. Από την άλλη μεριά, ο καπιταλιστής μ' αυτή την αξία – αν μπορούσε να την επενδύσει πάλι απο- 30 κλειστικά σε εργασία – εξουσιάζει 24 ώρες. Ώστε ο μισθός εξουσιάζει μια πολύ μεγαλύτερη ποσότητα εργασίας από εκείνη που τον αποτελεί· και μια δοσμένη ποσότητα ζωντανής εργασίας ανταλλάσσεται στην πραγματικότητα με πολύ μικρότερη ποσότητα συσσωρευμένης εργασίας. Το μόνο βέβαιο είναι πως η τιμή της εργασίας, ο μισθός, πρέπει πάντοτε να εκφράζει την 35 ποσότητα εργασίας που οι εργάτες χρειάζονται για να επιζήσουν. Ο μισθός οποιασδήποτε ποσότητας εργασίας πρέπει να είναι ίσος με την ποσότητα εργασίας που ο εργάτης πρέπει να δαπανήσει για τη δική του αναπαραγωγή. Στο πιο πάνω παράδειγμα ένας άνθρωπος θα απασχολούσε δυο, τον καθένα 12 ώρες – συνολικά 24 ώρες – με την ποσότητα εργασίας που προ- 40 σφέρει ο ένας. Στην περίπτωση που αναφέραμε το προϊόν θα ανταλλάζοταν μ' ένα άλλο προϊόν στην αξία των 12 πενών, ή με 12 ώρες εργασίας, κι από δω θα προερχόταν το κέρδος του των 6 πενών (η υπεραξία του προϊόντος για τον καπιταλιστή[!]). Η αξία των προϊόντων καθορίζεται από την εργασία που αυτά περιέχουν· όχι από το μέρος της εργασίας μέσα σ' αυτά που πλη- 45 ρώνεται από τον εργοδότη. *Η συντελεσμένη, όχι η πληρωμένη εργασία συγκροτεί την αξία του προϊόντος*· αλλά ο μισθός εκφράζει μόνο την πληρωμένη εργασία, ποτέ την συντελεσμένη. Το ίδιο το μέτρο αυτής της πληρωμής εξαρτιέται από την παραγωγικότητα της εργασίας, γιατί αυτή καθορίζει το

μέγεθος του αναγκαίου εργασίμου χρόνου. Κι αφού αυτός ο μισθός αποτελεί την αξία της εργασίας (καθώς η ίδια η εργασία τοποθετήθηκε σαν εμπόρευμα), η αξία αυτή είναι μόνιμα μεταβλητή, οτιδήποτε άλλο παρά σταθερή. Η ποσότητα εργασίας που εκτελεί ο εργάτης είναι πολύ διαφορετική από την ποσότητα εργασίας που έχει περάσει μέσα στο εργατικό του δυναμικό, δηλαδή που είναι αναγκαία για την αναπαραγωγή του εργατικού δυναμικού του. Σαν εμπόρευμα όμως, ο εργάτης δεν πουλά τη χρήση που του γίνεται, δεν πουλιέται σαν αίτιο, αλλά σαν αποτέλεσμα. Ας ακούσουμε πώς ο κ. Μάλθους αγωνίζεται να ξεκαθαρίσει το ζήτημα:

- 10 «Οι συνθήκες προσφοράς των εμπορευμάτων δεν απαιτούν να διατηρούν αυτά τις ίδιες πάντα σχετικές αξίες, αλλά να διατηρεί το καθένα τη φυσική αξία που του ταιριάζει, δηλαδή τα μέσα για την απόκτηση εκείνων των αντικειμένων που θα διατηρήσουν στον παραγωγό την ίδια δύναμη παραγωγής και συσσωρεύσης ... τα κέρδη υπολογίζονται πάνω στις προκαταβολές που χρειάζεται η παραγωγή ... οι χαρακτηριστικές προκαταβολές των κεφαλαιοκρατών δεν αποτελούνται από ύφασμα, αλλά από εργασία· και μια και κανένα άλλο αντικείμενο δεν μπορεί να παραστήσει μια δοσμένη ποσότητα εργασίας, είναι φανερό ότι [...] μόνο η ποσότητα εργασίας που ένα εμπόρευμα εξουσιάζει – και όχι η ποσότητα οποιουδήποτε άλλου εμπορεύματος 20 – μπορεί να παραστήσει τον όρο της προσφοράς του, δηλαδή τη φυσική του αξία.» (17, 18.) (IX, 29.) Ήδη το γεγονός ότι οι προκαταβολές του κεφαλαιοκράτη αποτελούνται από εργασία θα μπορούσε να δείξει στον Μάλθους ότι τα πράγματα δεν είναι καθαρά. Ας υποθέσουμε ότι ο αναγκαίος χρόνος εργασίας είναι 6 ώρες: και ότι οι Α και Β είναι δυο τύποι που δουλεύουν καθένας για τον εαυτό του, αλλά ανταλλάζουν ο ένας με τον άλλο. Ο Α ας δουλεύει 6 ώρες, ο Β 12 ώρες. Αν τώρα ο Α θελήσει να φάει τις 6 ώρες που δούλεψε παραπάνω ο Β, να καταβροχθίσει το προϊόν των 6 πρόσθετων ωρών του Β, τότε δεν έχει να του δώσει παρά 6 ώρες ζωντανής εργασίας, ας πούμε την επόμενη μέρα. Τώρα ο Β έχει, παραπάνω από τον 30 Α, ένα προϊόν 6 ωρών εργασίας. Ας υποθέσουμε τώρα ότι κάτω απ' αυτές τις συνθήκες φαντάζεται τον εαυτό του καπιταλιστή και σταματάει ολότελα να δουλεύει. Τότε την τρίτη μέρα δε θάχε να δώσει για τις 6 ώρες του Α παρά μόνο το συσσωρευμένο του προϊόν 6 ωρών· και τελειώνοντας την ανταλλαγή θάπρεπε ν' αρχίσει πάλι ο ίδιος να δουλεύει, ή να πεινάσει. Αν 35 όμως συνεχίσει, και δουλέψει 12 ώρες για τον Α, και ο Α συνεχίσει και δουλέψει 6 ώρες για τον εαυτό του και 6 για τον Β, τότε ανταλλάζουν μεταξύ τους ακριδώς 12 ώρες. Η φυσική αξία του εμπορεύματος, λέει ο Μάλθους, βρίσκεται στο ότι ξαναδίνει στον κάτοχό του μέσα από την ανταλλαγή την ίδια δύναμη παραγωγής και συσσωρεύσης. Το εμπόρεμά του απο- 40 τελείται από 2 ποσά εργασίας, μια ποσότητα συσσωρευμένης εργασίας + ένα ποσό άμεσης εργασίας. Όταν λοιπόν ανταλλάζει το εμπόρεμά του μ' ένα άλλο, που περιέχει ακριδώς το ίδιο συνολικό ποσό εργασίας, τότε η δική του δύναμη παραγωγής και συσσωρεύσης μένει το λιγότερο η ίδια, σταθερή. Κι όμως αυξήθηκε, γιατί ένα μέρος της άμεσης εργασίας δεν του κόστισε τί- 45 ποτα, ωστόσο αυτός την πουλά. Ο Μάλθους καταλήγει όμως στο συμπέρασμα ότι η ποσότητα εργασίας που αποτελεί το εμπόρευμα είναι αποκλειστικά πληρωμένη εργασία, άρα = με το άθροισμα των μισθών, μ' άλλα λόγια ότι οι μισθοί δίνουν το μέτρο αξίας του εμπορεύματος. Αν κάθε ποσότητα εργασίας που το εμπόρευμα περιέχει ήταν πληρωμένη, τότε η διδασκαλία του κ. 50 Μάλθους θα ήταν σωστή· θα ήταν όμως εξίσου σωστό πως ο κεφαλαιοκρά-

της του δε θα είχε να κάνει καμιά «προκαταβολή εργασίας», και οι δικές του «δυνάμεις συσσώρευσης» θα χάνονταν ολοκληρωτικά. Από πού να βγει το κέρδος όταν δεν εκτελείται καθόλου δωρεάν εργασία; Θα βγει, σκέφτεται ο κ. Μάλθους, από τους μισθούς για τη συσσωρευμένη εργασία. Αφού όμως η *συντελεσμένη εργασία* έπαψε να δουλεύει, παύει και να εισπράττει μισθό. 5 Το προϊόν που την περιέχει θα μπορούσε τώρα βέβαια να ανταλλαγεί πάλι με ζωντανή εργασία. Αν υποθέσουμε όμως ότι το προϊόν αυτό = 6 ώρες εργασίας, τότε ο εργάτης θάδινε 6 ώρες ζωντανής εργασίας και θάπαιρνε τώρα σ' αντάλλαγμα τις προκαταβολές, τις συντελεσμένες 6 ώρες εργασίας του καπιταλιστή· κι έτσι ο τελευταίος δε θα προχωρούσε ούτε δήμα. Η 10 ζωντανή εργασία πολύ σύντομα θάφτανε να κατέχει τη νεκρή του εργασία. Η αιτιολογία όμως που δίνει ο Μάλθους είναι: ότι επειδή «κανένα άλλο αντικείμενο δεν μπορεί να παραστήσει μια δοσμένη ποσότητα εργασίας», γι' αυτό η φυσική αξία ενός εμπορεύματος αποτελείται από την «ποσότητα εργασίας που ένα εμπόρευμα εξουσιάζει, και όχι την ποσότητα οποιουδή- 15 ποτε άλλου εμπορεύματος». Δηλαδή μια δοσμένη ποσότητα εργασίας μπορεί να παρασταθεί μόνο με μια ποσότητα ζωντανής (άμεσης) εργασίας. Αντίθετα – όχι «κανένα άλλο», αλλά οποιοδήποτε εμπόρευμα μπορεί να παραστήσει μια δοσμένη ποσότητα εργασίας; δηλαδή κάθε αντικείμενο που περιέχει την ίδια ποσότητα εργασίας. Ο Μάλθους όμως θέλει η ποσότητα ερ- 20 γασίας που το εμπόρευμα περιέχει να μετριέται και να είναι ίση όχι με το ποσό ζωντανής εργασίας που μπορεί να κινητοποιήσει, αλλά με το ποσό πληρωμένης εργασίας που κινητοποιεί. Ας υποθέσουμε ότι το εμπόρευμα περιέχει 24 ώρες εργασίας· τότε, σκέφτεται, ο καπιταλιστής μπορεί μ' αυτές να αγοράσει 2 ημέρες εργασίας· κι αν ο καπιταλιστής πλήρωνε ολόκληρη την 25 εργασία, ή αν το ποσό συντελεσμένης εργασίας ήταν = με το ποσό της πληρωμένης ζωντανής εργασίας, τότε με 24 ώρες συντελεσμένης εργασίας θα μπορούσε να αγοράσει μόνο 24 ώρες ζωντανής εργασίας, και οι «δυνάμεις συσσώρευσής» του θα είχαν καταστραφεί. Αλλά ο κεφαλαιοκράτης δεν πληρώνει στον εργάτη τον χρόνο εργασίας, την ποσότητα εργασίας, παρά μόνο 30 τον αναγκαίο χρόνο εργασίας, ενώ τον αναγκάζει να δουλεύει τον υπόλοιπο χρόνο δωρεάν. Ώστε με τις 24 ώρες συντελεσμένης εργασίας θα δάλει ίσως σε κίνηση 48 ώρες ζωντανής. Στην πραγματικότητα λοιπόν με 1 ώρα συντελεσμένης εργασίας πληρώνει 2 ώρες ζωντανής εργασίας, άρα στην ανταλλαγή κερδίζει 100%. Η αξία του εμπορεύματός του τώρα = 48 ώρες, καθόλου 35 όμως δεν είναι ίση με τους μισθούς που ανταλλάχτηκαν με το εμπόρευμα, ούτε με τους μισθούς που πάλι θα ανταλλάγουν μ' αυτό. Αν συνεχίσει στην ίδια αναλογία, με 48 ώρες συντελεσμένης εργασίας θα αγοράσει 96 ζωντανής.

Ας υποθέσουμε ότι δεν υπήρχε κανένας καπιταλιστής, αλλά ότι οι άμεσοι 40 εργάτες που ανταλλάζουν μεταξύ τους δούλευαν περισσότερο απ' όσο χρειάζεται για να ζήσουν, επειδή θέλουν και συσσώρευση κλπ. Ας ονομάσουμε *μισθό* το μέρος της εργασίας που ο εργάτης εκτελεί για να ζήσει, *κέρδος* τον πρόσθετο χρόνο που εργάζεται για να συσσωρεύσει. Τότε η αξία του εμπορεύματός του θα ήταν = με το συνολικό ποσό εργασίας που περιέχει, = με 45 το συνολικό ποσό του χρόνου ζωντανής εργασίας· καθόλου όμως δε θάταν = με τον μισθό που ο ίδιος πλήρωσε στον εαυτό του, ή ίση με το μέρος του εμπορεύματος που θα ήταν υποχρεωμένος να αναπαράγει για να ζήσει. Επειδή η αξία ενός εμπορεύματος είναι = με μια καθορισμένη ποσότητα 50 εργασίας, λέει ο Μάλθους, είναι = με την ποσότητα της αναγκαίας εργασίας

που περιέχει (δηλαδή τους μισθούς) και όχι με τη συνολική ποσότητα εργασίας που περιέχει· το σύνολό της είναι = με ένα κλάσμα της τελευταίας. Αλλά οι «δυνάμεις συσώρευσης» του εργάτη ολοφάνερα θα προέρχονταν αποκλειστικά από το ότι δούλεψε περισσότερο απ' όσο χρειαζόταν για να 5 πληρώσει στον εαυτό του τους μισθούς του. Αν μια ορισμένη ποσότητα ζωντανής εργασίας είταν = με τον χρόνο που ο εργάτης χρειάζεται για να ζησει, τότε μια ορισμένη ποσότητα ζωντανής εργασίας θα είταν = με τον μισθό που παράγει, ή ο μισθός θα είταν ακριβώς ίσος με τη ζωντανή εργασία που κινητοποιεί. Αν έτσι είχαν τα πράγματα, δε θα μπορούσε βέβαια να υπάρξει 10 κεφάλαιο. Όταν ένας εργάτης μέσα σ' ολόκληρο τον εργάσιμο χρόνο του δεν μπορεί να δημιουργήσει παρά τον μισθό του, τότε και με την πιο καλή θέληση δεν μπορεί να δγάλει για τον καπιταλιστή ούτε πεντάρα. Η ιδιοκτησία είναι γέννημα της παραγωγικότητας της εργασίας. «Όταν η παραγωγή του καθενός φτάνει μονάχα για τη συντήρησή του, όλοι εργάζονται» δεν 15 μπορεί να υπάρξει ιδιοκτησία. Όταν η εργασία ενός μπορεί να συντηρήσει πέντε, θα υπάρχουν τέσσερις αργόσχολοι για κάθε ένα που απασχολείται στην παραγωγή». (*Ραίηδενστοουν*.) Πιο πάνω είδαμε πώς οι βαθυστόχαστες φαντασιώσεις του Μάλθους εκφράστηκαν μ' ένα καθαρά παιδιάστικο τρόπο υπολογισμού. Πίσω απ' αυτό δρισκόταν άλλωστε το δόγμα πως η αξία της 20 εργασίας είναι σταθερή και πως ο μισθός αποτελεί την τιμή. Επειδή το ποσοστό του κέρδους πάνω σ' ένα συνολικό κεφάλαιο μπορεί να εκφραστεί σαν το ίδιο ποσοστό πάνω στο κλασματικό μέρος του κεφαλαίου που παριστάνει μισθό, ο Μάλθους ισχυρίζεται ότι το κλασματικό αυτό μέρος αποτελεί και καθορίζει την τιμή. Ακριβώς ο ίδιος *βαθύς στοχασμός* κι εδώ. Αν το εμπό- 25 ρευμα $A =$ μια ποσότητα του x εμπορεύματος, αυτό – νομίζει ο Μάλθους – αναγκαστικά σημαίνει πως το εμπόρευμα $A = x$ ζωντανή εργασία, γιατί μόνο η εργασία μπορεί να αντιπροσωπεύει εργασία. Από δω συμπεραίνει ότι το εμπόρευμα $A =$ με την ποσότητα *μισθωτής εργασίας* που μπορεί να εξουσιάσει, και ότι η αξία της εργασίας είναι άρα σταθερή, γιατί είναι πάν- 30 τα = με το εμπόρευμα που την κινητοποιεί. Ο κόμπος είναι, απλούστατα, ότι ταυτίζει την ποσότητα ζωντανής εργασίας με την ποσότητα μισθωτής εργασίας, και πιστεύει πως κάθε κλασματικό μέρος της μισθωτής εργασίας αμείβεται πραγματικά. Αλλά η ζωντανή εργασία x μπορεί να είναι (και σαν μισθωτή εργασία πάντοτε είναι) = $x - \psi$ αναγκαία εργασία (μισθός) + ψ 35 υπερεργασία. Άρα η x νεκρή εργασία μπορεί να κινήσει $x - \psi$ αναγκαία εργασία (μισθό) + ψ χρόνο υπερεργασίας· δηλαδή κινητοποιεί πάντοτε τόσο περισσότερο χρόνο ζωντανής εργασίας, όσες περισσότερες ώρες υπερεργασίας περιέχουν, πάνω από την αναγκαία εργασία, οι x ώρες εργασίας.

Η μισθωτή εργασία αποτελείται πάντα από πληρωμένη και απλήρωτη εργασία.

Ώστε η πρόταση: η *αξία της εργασίας* είναι σταθερή, δε σημαίνει παρά ότι όλος ο χρόνος εργασίας είναι αναγκαίος, είναι δηλαδή μισθοπαραγωγικός χρόνος εργασίας. Δεν υπάρχει χρόνος υπερεργασίας – κι ωστόσο υπάρχουν «δυνάμεις συσώρευσης» και κεφάλαιο. Αφού ο μισθός είναι πάντα 45 ίσος με μια δοσμένη ποσότητα εργασίας, δηλαδή με την ποσότητα ζωντανής εργασίας που κινητοποιεί, κι αφού η τελευταία είναι η ίδια ποσότητα εργασίας που περιέχει ο μισθός, άρα η *αξία της εργασίας* είναι σταθερή, γιατί είναι πάντα = με την ποσότητα της εργασίας που αντικειμενοποιείται. Ώστε η άνοδος και πτώση των μισθών οφείλεται στην άνοδο και πτώση των 50 τιμών των εμπορευμάτων, όχι της *αξίας της εργασίας*. Αν ένας εργάτης

παίρνει την εβδομάδα 8 σελίνια σε ασήμι ή 16, αυτό οφείλεται αποκλειστικά στην άνοδο ή πτώση της τιμής του αργύρου· η αξία όμως της εργασίας έμεινε η ίδια. Και στις δυο περιπτώσεις παίρνει μια βδομάδα συντελεσμένης εργασίας για μια βδομάδα ζωντανής. Να πώς το αποδείχνει αυτό ο κ. Μ[άλλθους]:

«Αν η εργασία μόνη της, χωρίς κεφάλαιο, απασχολούνταν να προμηθεύει τους καρπούς της γης, η μεγαλύτερη ευκολία στην προμήθεια ενός είδους καρπών συγκριτικά μ' ένα άλλο δε θ' άλλαζε – παραδέχονται όλοι – την αξία της εργασίας, ούτε την ανταλλάξιμη αξία του συνολικού προϊόντος που μια δοσμένη ποσότητα προσπάθειας αποκτά.»

Αυτό σημαίνει απλά πως κάθε εμπόρευμα, ανεξάρτητα από την ποσότητά του, θα καθοριζόταν από την εργασία που περιέχει· παρόλο που αυτή, ανάλογα με το βαθμό της παραγωγικότητάς της, θα εκφραζόταν αλλού σε περισσότερες κι αλλού σε λιγότερες αξίες χρήσης. «*Θάπρεπε, ανεπιφύλακτα, να δεχτούμε πως η διαφορά βρισκόταν στη φτήνεια ή την ακρίβεια του προϊόντος, όχι της εργασίας.*» Θα λέγαμε πως η εργασία είναι πιο παραγωγική στον ένα κλάδο παρά στον άλλο, ή ακόμα πως το προϊόν κοστίζει περισσότερη ή λιγότερη εργασία. Δε θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για φτήνεια ή ακρίβεια της εργασίας, στο μέτρο που δε θα υπήρχε *μισθωτή εργασία*, άρα μια ώρα άμεση εργασία θα εξουσίαζε πάντα μian ώρα αντικειμενοποιημένης εργασίας, πράγμα που δεν θα εμπόδιζε φυσικά τη μια ώρα να είναι παραγωγικότερη από την άλλη. Παρόλ' αυτά όμως, στο βαθμό που θα ξεχωρίζαμε το μέρος της εργασίας που είναι αναγκαίο για τη συντήρηση από την υπερεργασία – και γενικά, όταν ορισμένες ώρες της ημέρας είναι χρόνος υπερεργασίας, είναι σαν κάθε κλασματικό μέρος του εργάσιμου χρόνου να αποτελούνταν από ένα μέρος αναγκαίας εργασίας και ένα μέρος υπερεργασίας – των άμεσων εργατών, δεν θα μπορούσε τότε να ειπωθεί πως η αξία της εργασίας, δηλαδή ο μισθός, το μέρος του προϊόντος που ανταλλάσσεται με αναγκαία εργασία, ή το μέρος της συνολικής εργασίας που αφιερώνεται στο αναγκαίο προϊόν, μένουν σταθερά. Ανάλογα με την παραγωγικότητα της εργασίας θα άλλαζε το κλασματικό μέρος του εργάσιμου χρόνου που αναπαράγει τον μισθό· ώστε η αξία της εργασίας, δηλαδή ο μισθός, θα μεταβαλλόταν αδιάκοπα μαζί με την παραγωγικότητα της εργασίας. Μέτρο του μισθού θα είταν, όπως και πριν, μια καθορισμένη αξία χρήσης· κι αφού αυτή αδιάκοπα αλλάζει την ανταλλακτική της αξία ανάλογα με την μεταβαλλόμενη παραγωγικότητα της εργασίας, θα άλλαζε κι ο μισθός, μ' άλλα λόγια η αξία της εργασίας. Και γενικά, προϋπόθεση για να υπάρχει αξία της εργασίας είναι πως η ζωντανή εργασία δεν είναι ίση με το προϊόν της, μ' άλλα λόγια πως η ζωντανή εργασία πουλιέται όχι σαν ενεργή αιτία αλλά κι η ίδια σαν παραγμένο αποτέλεσμα. Σταθερή αξία της εργασίας σημαίνει απλά πως η αξία αυτή μετριέται σταθερά με την ποσότητα εργασίας που περιέχει. Ένα προϊόν μπορεί να περιέχει περισσότερη ή λιγότερη εργασία. Άρα μπορεί να ανταλλάσσεται με το προϊόν Β άλλοτε μεγαλύτερο κι άλλοτε μικρότερο μερίδιο από το προϊόν Α. Όμως η ποσότητα ζωντανής εργασίας που το προϊόν αγοράζει δεν μπορεί ποτέ να είναι μεγαλύτερη ή μικρότερη από τη συντελεσμένη εργασία που αυτό αντιπροσωπεύει· γιατί μια καθορισμένη ποσότητα εργασίας είναι πάντα μια καθορισμένη ποσότητα εργασίας, είτε υπάρχει με τη μορφή της αντικειμενοποιημένης είτε της ζωντανής εργασίας. Όταν λοιπόν για μια καθορισμένη ποσότητα ζωντανής εργασίας δίνεται περισσότερο ή λιγότερο προϊόν, όταν δηλαδή οι μισθοί ανεβαίνουν ή

πέφτουν, αυτό δεν οφείλεται σε άνοδο ή πτώση της αξίας της εργασίας – γιατί η αξία μιας καθορισμένης ποσότητας εργασίας είναι πάντοτε ίση με την ίδια αυτή καθορισμένη ποσότητα εργασίας – αλλά στο ότι τα προϊόντα κόστισαν περισσότερη ή λιγότερη εργασία, άρα μια μεγαλύτερη ή μικρότερη ποσότητα απ’ αυτά παριστάνει την ίδια ποσότητα εργασίας. Η αξία της 5 εργασίας μένει λοιπόν σταθερή. Μόνο η αξία των προϊόντων αλλάζει· αλλάζει δηλαδή η παραγωγικότητα της εργασίας, όχι η αξία της. Αυτή είναι η ουσία της θεωρίας του Μάλθους, αν μπορείς να αποκαλέσεις θεωρία μια τέτοια ρηχή πλάνη. Πρώτα-πρώτα, ένα προϊόν που κοστίζει μονάχα μισή 10 εργάσιμη μέρα μπορεί να φτάνει για να ζήσω και να δουλέψω μια ολόκληρη μέρα. Το αν το προϊόν έχει ή δεν έχει αυτή την ιδιότητα δεν εξαρτάται απ’ την αξία του, δηλαδή από τον αφιερωμένο σ’ αυτό χρόνο εργασίας, αλλά από την αξία χρήσης του· και η ανταλλαγή που γίνεται απ’ αυτή την άποψη ανάμεσα σε ζωντανή εργασία και προϊόν της εργασίας δεν είναι ανταλλαγή 15 ανάμεσα σ’ αυτές σαν ανταλλακτικές αξίες· αντίθετα, η σχέση τους βρίσκεται από τη μια μεριά στην αξία χρήσης του προϊόντος, από την άλλη στους όρους ύπαρξης του ζωντανού εργατικού δυναμικού. Αν τώρα ανταλλάζοταν αντικειμενοποιημένη με ζωντανή εργασία, τότε σύμφωνα με τους νόμους της ανταλλακτικής αξίας το προϊόν που είναι = με μισή εργάσιμη μέρα θα μπο- 20 ρούσε και να αγοράσει μονάχα μισή μέρα ζωντανής εργασίας, παρόλο που ο εργάτης θα μπορούσε να ζήσει απ’ αυτό μίαν ολόκληρη εργάσιμη μέρα· κι αν είχαν ν’ αγοραστεί ολόκληρη η εργάσιμη του μέρα, θάπρεπε να εισπράξει μίαν ολόκληρη εργάσιμη μέρα σε προϊόν, που απ’ αυτό θα μπορούσε – σύμφωνα με την υπόθεσή μας – να ζήσει δυο εργάσιμες μέρες. Όμως πάνω στη 25 θάση του κεφαλαίου δεν ανταλλάζονται η ζωντανή και η συντελεσμένη εργασία μεταξύ τους σαν ανταλλακτικές αξίες ώστε να ταυτίζονται, και το ίδιο ποσό εργασίας στην αντικειμενοποιημένη μορφή της αξίας να είναι το ισοδύναμο για το ίδιο ποσό εργασίας σε ζωντανή μορφή. Αντίθετα, αυτά που 30 ανταλλάζονται είναι το προϊόν και το εργατικό δυναμικό, που είναι κι αυτό προϊόν. Το εργατικό δυναμικό δεν είναι = με τη ζωντανή εργασία που μπορεί να αποδώσει, = με την ποσότητα εργασίας που μπορεί να εκτελέσει – αυτή είναι η αξία χρήσης του. Είναι ίσο με την ποσότητα εργασίας με την οποία αυτό το ίδιο πρέπει να παραχθεί και μπορεί να αναπαραχθεί. Ώστε το προϊόν στην πραγματικότητα δεν ανταλλάσσεται με ζωντανή εργασία αλλά 35 με αντικειμενοποιημένη εργασία, αντικειμενοποιημένη σε εργατικό δυναμικό. Η ίδια η ζωντανή εργασία είναι μια αξία χρήσης, κι αυτή ανήκει στην ανταλλακτική αξία που αγόρασε ο ιδιοκτήτης του προϊόντος· και το πόσο παραπάνω – λιγότερο ή περισσότερο – αυτός απόκτησε απ’ αυτή την ζωντανή εργασία, απ’ όσο ξόδεψε με τη μορφή του προϊόντος για το εργατικό 40 δυναμικό, εξαρτάται από το ποσό της ζωντανής εργασίας που πληρώθηκε στον εργάτη σαν προϊόν. Αν ανταλλάζοταν ποσό εργασίας με ποσό εργασίας, είτε με τη μορφή της αντικειμενοποιημένης είτε της ζωντανής [εργασίας], τότε φυσικά κάθε ποσότητα εργασίας θα ήταν ίση με τον εαυτό της, και η αξία της ίση με την ποσότητά της. Άρα ένα προϊόν μισής εργάσι- 45 μης μέρας θα μπορούσε να αγοράσει μονάχα μισή εργάσιμη μέρα. Τότε όμως στην πραγματικότητα δεν θα υπήρχε μισθός, ούτε αξία της εργασίας. Η εργασία δεν θα είχε καμιά αξία διαφορετική από εκείνη του προϊόντος της ή του ισοδύναμου του προϊόντος της, καμιά ειδική αξία· κι αυτή η τελευταία αποτελεί ακριβώς την αξία της εργασίας, τον μισθό.

50 Από το γεγονός λοιπόν ότι μια ορισμένη ποσότητα εργασίας είναι = με

μια ορισμένη ποσότητα εργασίας, ή και ότι μια ορισμένη ποσότητα είναι = με τον εαυτό της, από τη μεγάλη ανακάλυψη ότι μια ορισμένη ποσότητα είναι μια ορισμένη ποσότητα, ο κ. Μάλθους βγάζει το συμπέρασμα ότι ο εργατικός μισθός είναι σταθερός, ότι η αξία της εργασίας είναι σταθερή, δηλαδή = με την ίδια ποσότητα αντικειμενοποιημένης εργασίας. Αυτό θα 5

είταν σωστό αν η ζωντανή και η συσσωρευμένη εργασία ανταλλάζονταν μεταξύ τους σαν ανταλλακτικές αξίες. Τότε όμως δε θα υπήρχε ούτε αξία της εργασίας, ούτε μισθός, ούτε κεφάλαιο, ούτε μισθωτή εργασία, ούτε οι έρευνες του Μάλθους. Όλα αυτά βασίζονται στο ότι η ζωντανή εργασία εμφανίζεται σαν αξία χρήσης και το ζωντανό εργατικό δυναμικό σαν ανταλλακτική 10

αξία απέναντι στην εργασία που είναι συσσωρευμένη στο κεφάλαιο. Ο Μάλθους συνεχίζει ατάραχος: «*Το ίδιο ισχύει όταν στον υπολογισμό της αξίας προστεθούν το κεφάλαιο και τα κέρδη και μεταβληθεί η ζήτηση εργασίας.*» Εδώ βρίσκεται όλο το βάθος. Μόλις μπουν στο λογαριασμό το κεφάλαιο και τα κέρδη, μπαίνει στο λογαριασμό ότι το ζωντανό εργατικό δυναμικό 15

αγοράζεται, και άρα μια μικρότερη μερίδα συσσωρευμένης εργασίας ανταλλάσσεται με μια μεγαλύτερη μερίδα ζωντανής. Χαρακτηριστικό γενικά για το βάθος της σκέψης είναι πως το κεφάλαιο, που τοποθετεί τη μισθωτή εργασία, που μετατρέπει για πρώτη φορά την εργασία σε μισθωτή εργασία και το εργατικό δυναμικό σ' ένα εμπόρευμα, με την είσοδό του δε φέρνει 20

τάχα καμιάν αλλαγή στην αξιοποίηση της εργασίας, ούτε και στην αξιοποίηση της συσσωρευμένης εργασίας. Το κεφάλαιο, που είναι μια ειδική μορφή σχέσης της εργασίας προς το προϊόν της και την αξία του, για τον Μάλθους «έρχεται να προστεθεί» χωρίς ν' αλλάζει τίποτα. Ακριβώς σαν να μην έβλεπε 25

καμιάν αλλαγή στο σύνταγμα της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας όταν εμφανίζονται, «έρχονται να προστεθούν οι Αυτοκράτορες». Συνεχίζει: «Αν υπάρχει άνοδος στην αμοιβή των εργατών χωρίς αύξηση του προϊόντος, αυτό δεν μπορεί να γίνει χωρίς πτώση των κερδών[...]. Για να αποκτηθεί οποιαδήποτε 30

δοσμένη μερίδα του προϊόντος χρειάζεται η ίδια ποσότητα εργασίας όπως και πριν· καθώς όμως το κέρδος έχει μειωθεί, η αξία του προϊόντος λιγοστεύει· ενώ αυτή η μείωση των κερδών αναφορικά με την αξία των μισθών αντισταθμίζεται ακριβώς από την αυξημένη ποσότητα εργασίας που χρειάζεται για να προμηθεύσει το αυξημένο προϊόν που δίνεται στον εργάτη, αφήνοντας την αξία της εργασίας ίδια όπως πριν.» (σ. 33, 34 ό.π. Τετράδιο IX, 29.) Το προϊόν περιέχει σύμφωνα με την υπόθεσή μας την ίδια ποσότητα 35

εργασίας. Η αξία του όμως τάχα μειώθηκε, επειδή έπεσαν τα κέρδη. Όταν όμως ο χρόνος εργασίας που το προϊόν περιέχει έμεινε ο ίδιος, τότε πώς γίνεται και πέφτουν τα κέρδη; Όταν ο εργατικός μισθός ανεβαίνει – όχι από προσωρινά αίτια, όπως πχ. ότι η συγκυρία του ανταγωνισμού είναι ευνοϊκή για τους εργάτες – ενώ ο συνολικός χρόνος εργασίας μένει σταθερός, 40

αυτό σημαίνει απλά και μόνο πτώση στην παραγωγικότητα της εργασίας, ότι χρειάζεται μεγαλύτερη ποσότητα χρόνου για την αναπαραγωγή του εργατικού δυναμικού· ότι λοιπόν από τη ζωντανή εργασία που το κεφάλαιο κινητοποίησε μεγαλύτερο μέρος αναλογεί στον αναγκαίο χρόνο και μικρότερο στον χρόνο υπεργασίας. Τα ψιλά γράμματα ας τ' αφήσουμε για αργότερα. Για 45

λόγους πληρότητας μόνο, αυτή η τελευταία περικοπή: «Αντίθετα στην αντίστροφη περίπτωση. Στον εργάτη θα δινόταν μικρότερη ποσότητα προϊόντος, και τα κέρδη θα αυξάνονταν. Μια δοσμένη ποσότητα προϊόντος, αποκτημένη με την ίδια όπως και πριν ποσότητα εργασίας, θα ανέβαινε σε αξία εξαιτίας της ανόδου των κερδών· ενώ αυτή η άνοδος των κερδών αναφορικά 50

με τον μισθό του εργάτη θα αντισταθμιζόταν από τη μικρότερη ποσότητα εργασίας που χρειάζεται για την απόκτηση του μειωμένου προϊόντος που δόθηκε στον εργάτη.» (Μ[άλθους] σ. 35) (ό.π.) (IX, 29.) Αυτά που λέει, μ' αυτή την ευκαιρία για τις *χρηματικές τιμές σε διάφορες χώρες*, σαν συνέ-

5 πειες της αρχής του, να τα εξετάσουμε αργότερα. {Το εμπόρευμα Α μπορεί πχ. να αγοράσει μια ημέρα εργασίας· πληρώνει μονάχα μισή (την αναγκαία), ανταλλάζει όμως την ολόκληρη. Τότε η ποσότητα της συνολικής εργασίας που το εμπόρευμα αγόρασε είναι ίση με τον αναγκαίο χρόνο + τον χρόνο υπερεργασίας. Αν γνωρίζω λοιπόν την τιμή της αναγκαίας εργασίας

10 $= x$, η τιμή της συνολικής εργασίας θα είταν $= 2x$, και θα μπορούσα έτσι να υπολογίσω το νεοδημιουργημένο εμπόρευμα σε μισθούς, κι έτσι να καθορίσω τις τιμές όλων των εμπορευμάτων σε εργατικό μισθό. Αυτό όμως θα είταν ο,τιδήποτε άλλο από *σταθερή αξία*. Η σύγχυση ότι πραγματικά, όποιος κι αν είναι ο μισθός στις πολιτισμένες χώρες, υποχρεωτικά καταβάλ-

15 αυτές τις 12 ώρες κι αν αποτελούν αναγκαία εργασία ή υπερεργασία, αυτή η σύγχυση οδηγεί και τον κ. Κάρεϋ, που ανάγει την ποσότητα εργασίας σε εργάσιμες μέρες (και πραγματικά, ανάγονται σε ημέρες ζωντανής εργασίας), στο συμπέρασμα ότι επειδή το ίδιο κεφάλαιο κοστίζει για την αναπαραγωγή

20 του ολοένα λιγότερο εργάσιμο χρόνο, πχ. μια μηχανή των 100 λιρών θα κοστίζει μετά από ένα ορισμένο χρονικό διάστημα, με την πρόοδο των παραγωγικών δυνάμεων, μονάχα 50 στερλίνες, άρα θα είναι αποτέλεσμα του μισού εργάσιμου χρόνου – ημερών ή ωρών εργασίας, όπως θέλετε. Απ' αυτό ο κ. Κάρεϋ συμπεραίνει πως ο *εργάτης* μπορεί να αγοράσει, να αποκτήσει

25 *αυτή τη μηχανή* με τις μισές ημέρες εργασίας από πριν. Βρίσκεται στη μικρή σύγχυση να θεωρεί την αύξηση του χρόνου υπερεργασίας σαν νάχε κερδηθεί για τον εργάτη· ενώ αντίθετα, η κατάληξη της όλης υπόθεσης είναι πως ο εργάτης από την ολόκληρη εργάσιμη μέρα δουλεύει λιγότερο για τον εαυτό του και περισσότερο για το κεφάλαιο, άρα η αντικειμενική δύναμη του κε-

30 φαλαίου απέναντί του αναπτύσσεται γοργά, σε καθορισμένη αναλογία προς την αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων. Ο κ. Κάρεϋ βάζει τον εργάτη να αγοράζει ή να νοικιάζει τη μηχανή· μ' ένα λόγο, τον μετατρέπει σε καπιταλιστή. Και μάλιστα υποτίθεται πως ο εργάτης πετυχαίνει αυτή την αυξημένη δύναμη πάνω στο κεφάλαιο επειδή η αναπαραγωγή μιας ορισμένης ποσότη-

35 τας κεφαλαίου απαιτεί λιγότερη αναγκαία εργασία, δηλαδή λιγότερη πληρωμένη εργασία, ώστε ο μισθός πέφτει σε σχέση με το κέρδος. Στην Αμερική, όσο εκεί ο εργάτης ιδιοποιείται ακόμα ο ίδιος ένα μέρος από την υπερεργασία του, μπορεί να συσσωρεύει ακόμα αρκετά για να γίνει πχ. καλλιεργητής κλπ. (αν κι αυτό ακόμα και τώρα τείνει να εξαλειφθεί). Εκεί που η

40 μισθωτή εργασία στην Αμερική μπορεί ακόμα να έχει γρήγορη απόδοση, αυτό γίνεται με την αναπαραγωγή παλιότερων τρόπων παραγωγής και ιδιοκτησίας (πχ. της ανεξάρτητης αγροτιάς) πάνω στη βάση του κεφαλαίου. Μ' ένα λόγο, ο Κάρεϋ θεωρεί τις εργάσιμες μέρες σαν εργάσιμες μέρες που ανήκουν στον εργάτη· κι *αντί για το συμπέρασμα πως ο εργάτης αναγκάζε-*

45 *ται να παράγει πιο πολύ κεφάλαιο για να απασχοληθεί τον ίδιο εργάσιμο χρόνο, συμπεραίνει πως ο εργάτης υποχρεώνεται να δουλέψει λιγότερο για να αποκτήσει το κεφάλαιο* (να κάνει δικούς του τους όρους παραγωγής). Αν η παραγωγή του είταν 20 μηχανές και τώρα με την αύξηση της παραγωγικής δύναμης μπορεί να παράγει 40, τότε πραγματικά η κάθε ξεχωριστή μηχανή

50 γίνεται φτηνότερη· επειδή όμως χρειάζεται μικρότερο μέρος της εργάσιμης

μέρας για την παραγωγή μιας ορισμένης ποσότητας μηχανών, δε σημαίνει ότι αυξήθηκε το προϊόν της εργάσιμης μέρας για τον εργάτη, αλλά αντίθετα: ότι χρησιμοποιείται λιγότερη ζωντανή εργασία για την παραγωγή μιας καθορισμένης ποσότητας μηχανών. Άλλωστε ο κ. Κάρεϋ, που σκοπός του είναι η *αρμονία*, βρίσκει ο ίδιος πως όταν το ποσοστό του κέρδους πέφτει το ακαθάριστο κέρδος ανεβαίνει, γιατί απαιτείται ολοένα μεγαλύτερο κεφάλαιο σε σχέση με την απασχολούμενη ζωντανή εργασία, *ώστε* γίνεται ολοένα πιο αδύνατο για τον εργάτη να αποκτήσει το αναγκαίο ποσό κεφαλαίου, το μίνιμουμ κεφαλαίου που απαιτείται για την παραγωγική χρησιμοποίηση της εργασίας στην νέα βαθμίδα παραγωγής. Κάθε κλασματικό μέρος του κεφαλαίου χρειάζεται για την αναπαραγωγή του λιγότερο χρόνο εργασίας, απαιτείται όμως μεγαλύτερη μάζα κεφαλαίου για να αξιοποιήσει τον μικρότερο χρόνο εργασίας. Η αύξηση της παραγωγικής δύναμης εκφράζεται στο ότι το κέρδος του κεφαλαίου που αποτελείται από ζωντανή εργασία μειώνεται σταθερά σε σύγκριση με το δαπανημένο για προκαταβολές, μηχανήματα κλπ. 15 Ολόκληρο το κακόγουστο αστέιο του Κάρεϋ – που φυσικά είναι έτοιμο δώρο για τον Μπαστιά – βασίζεται στο ότι μετατρέπει τον αναγκαίο για την παραγωγή εργάσιμο χρόνο – εργάσιμες μέρες – σε ημέρες εργασίας που ανήκουν στον εργάτη· ενώ ο χρόνος αυτός ανήκει, αντίθετα, στο κεφάλαιο· και όσο μεγαλώνει η παραγωγική δύναμη της εργασίας, στον εργάτη απομένει 20 ολοένα μικρότερο μερίδιο από τον εργάσιμο χρόνο του. *Όσο λιγότερο χρόνο ζωντανής εργασίας ένα δοσμένο κεφάλαιο χρειάζεται να αγοράσει* – ή, όσο περισσότερο μεγαλώνει το συνολικό ποσό του κεφαλαίου και μειώνεται σε σχέση με το μέγεθός του η ζωντανή εργασία που χρησιμοποιεί – τόσο μεγαλύτερες πιθανότητες έχει κατά τον κ. Κάρεϋ ο εργάτης να γίνει κάτοχος 25 του κεφαλαίου, *επειδή το κεφάλαιο αναπαράγεται με λιγότερη ζωντανή εργασία*. Όσο μεγαλύτερο είναι το κεφάλαιο και όσο μικρότερος είναι ο αριθμός των εργατών που αυτό αναλογικά χρησιμοποιεί, τόσο μεγαλύτερη ευκαιρία έχουν αυτοί οι εργάτες να γίνουν καπιταλιστές – μήπως δεν αναπαράγεται τώρα το κεφάλαιο με λιγότερες μέρες εργασίας; Άρα δεν μπορεί 30 και να αγοραστεί, να κερδηθεί με λιγότερες μέρες εργασίας; Πάρε ένα κεφάλαιο των 100 λιρών, που ξοδεύει 50 σε προκαταβολές, 50 σε εργασία και παίρνει 50% κέρδος – γιατί η πτώση του ποσοστού του κέρδους είναι το αγαπημένο θέμα του Κάρεϋ, και ανήκει κι αυτή στη θεωρία του. Ας υποθέσουμε ότι κάθε λίρα εργατικού μισθού είναι ίση με μια ημέρα εργασίας = 1 35 εργάτη. Πάρε τώρα ένα άλλο κεφάλαιο των 16.000 λιρών, που ξοδεύει 14.500 σε προκαταβολές, 1.500 σε εργατικό μισθό (ας είναι πάλι =1500 εργάτες) και θγάζει μόνο 20% κέρδος. Στην πρώτη περίπτωση το προϊόν =150· στη δεύτερη (για την ευκολία του υπολογισμού ας υποθέσουμε ετήσια διάρκεια περιστροφής του άγιου κεφαλαίου) είναι =19.200. (3.200 κέρδος.) Εδώ έχουμε την πιδ εννοϊκή περίπτωση για τον κ. Κάρεϋ. Το ποσοστό κέρδους μειώθηκε από 50% σε 20[%], δηλαδή κατά $\frac{3}{5}$ ή 60%. Στη μια περίπτωση ένα προϊόν 50 [λιρών] είναι αποτέλεσμα 50 ημερών ζωντανής εργασίας. Στην άλλη περίπτωση ένα προϊόν 3.200 [λιρών] παράγεται από 1500 40 εργάτες. Στην πρώτη περίπτωση ένα προϊόν 1 [λίρας] είναι το αποτέλεσμα 1 45 ημέρας εργασίας· στη δεύτερη, ένα προϊόν $2\frac{2}{15}$ είναι το προϊόν 1 ημέρας εργασίας. Στη δεύτερη περίπτωση για να παραχθεί αξία 1 [λίρας] χρειάζεται λιγότερος από τον μισό εργάσιμο χρόνο που χρειάζεται στην πρώτη. Σημαίνει τώρα αυτό ότι στη δεύτερη περίπτωση ο εργάτης με μισή μέρα 50 εργασίας παράγει για τον εαυτό του $1\frac{1}{15}$ εκεί που ο άλλος στο διπλό χρόνο 50

παράγει μόνο 1, άρα ότι βρίσκεται στον καλύτερο δρόμο για να γίνει καπιταλιστής; Θάπρεπε πρώτα να αποκτήσει κεφάλαιο 1.600 λιρών, κι αντί να δουλεύει ο ίδιος να αγοράζει ξένη εργασία, για να τον βοηθήσει έστω και στο παραμικρό αυτή η μείωση του αναγκαίου χρόνου εργασίας. Η μείωση
 5 λοιπόν αυτή απλά δημιούργησε ένα απέραντο χάσμα ανάμεσα στην εργασία του και τους όρους χρησιμοποίησής της, και μείωσε το ποσοστό της αναγκαίας εργασίας, ώστε σε σύγκριση με την πρώτη αναλογία πέταξε πάνω από 6 φορές τόσους εργάτες στο δρόμο. Οι εργάτες αυτοί που πετάχτηκαν στο δρόμο πρέπει τώρα να παρηγορηθούν με την ιδέα πως αν είχαν τις προϋποθέσεις να δουλέψουν ανεξάρτητα, ή μάλλον σαν καπιταλιστές, θα χρειάζονταν κι οι ίδιοι λιγότερους εργάτες. Στην πρώτη περίπτωση ολόκληρο το αναγκαίο κεφάλαιο είναι 100 λίρες, κι εδώ ο κάθε εργάτης ξεχωριστά έχει πιο πολλές πιθανότητες, σαν εξαίρεση, να εξοικονομήσει αυτό το ποσό, και με μian ιδιαίτερα τυχερή συγκυρία να γίνει τώρα κι ο ίδιος καπιταλιστής
 15 όπως ο Α. Ο εργάσιμος χρόνος που δουλεύει ο εργάτης είναι ο ίδιος στους Α και Β, παρόλο που το συνολικό άθροισμα των εργάσιμων ημερών που χρησιμοποιούν οι καπιταλιστές διαφέρει ουσιαστικά. Από τους 6 εργάτες που χρειάζεται ο πρώτος καπιταλιστής, ο δεύτερος δε χρειάζεται ούτε καν ένα. Γιαυτό οι υπόλοιποι εργάτες αναγκάζονται να δουλεύουν τον ίδιο και
 20 περισσότερο χρόνο υπερεργασίας. Το γεγονός ότι το κεφάλαιο, στη μοναδική βαθμίδα παραγωγής όπου το ίδιο είναι αναπτυγμένο εξίσου όπως και οι παραγωγικές δυνάμεις, χρειάζεται λιγότερες ζωντανές εργάσιμες ημέρες, αυτό σύμφωνα με τον Κάρεϋ σημαίνει πως ο εργάτης χρειάζεται λιγότερες εργάσιμες ημέρες για να αποκτήσει κεφάλαιο· πιθανότατα με τις εργάσιμες
 25 ημέρες των μη «απασχολούμενων» εργατών.} Επειδή ο καπιταλιστής χρειάζεται λιγότερη εργασία για να αξιοποιήσει το τεράστιο κεφάλαιό του, γιατί ο εργάτης που απασχολεί μπορεί με λιγότερη εργασία να αποκτήσει το μεγαλύτερο κεφάλαιο. Τέτοια είναι η λογική του κ. Κάρεϋ, του εναρμονιστή.

30 [Ο Ουαϊκφηντ για την αντίφαση ανάμεσα στη θεωρία του Ρικ[άρντο] σχετικά με τη μισθωτή εργασία και την αξία.]

Αναφορικά με την θεωρία του Ρικάρντο γράφει ο Ουαϊκφηντ (Τετράδιο VII, σ. 74) ό.π. σ. 231 σημείωση:

35 «Θεωρώντας την εργασία σαν εμπόρευμα, και το κεφάλαιο, το προϊόν της εργασίας, σαν ένα άλλο εμπόρευμα, τότε, αν η αξία των δυο αυτών εμπορευμάτων ρυθμιζόταν από ίσες ποσότητες εργασίας, μια δοσμένη ποσότητα εργασίας θα ανταλλαζόταν, κάτω από οποιοδήποτε συνθήκες, με εκείνη την ποσότητα κεφαλαίου που είχε παραχθεί από την ίδια ποσότητα εργα-
 40 σίας· η προηγούμενη εργασία [...] θα ανταλλαζόταν πάντα με την ίδια ποσότητα σημερινής εργασίας. [...] Η αξία όμως της εργασίας, συγκριτικά με άλλα εμπορεύματα, στο βαθμό τουλάχιστο που ο μισθός εξαρτιέται από την συμμετοχή [του εργάτη στο προϊόν], καθορίζεται όχι από ίσες ποσότητες εργασίας αλλά από την αναλογία ανάμεσα στη ζήτηση και την προσφορά.»

[Αδρανές κεφάλαιο. Αύξηση παραγωγής χωρίς προηγούμενη αύξηση του κεφαλαίου. Μπαίηλυ.]

{Ο Μπαίηλυ: [« Το χρήμα και οι μεταπτώσεις της αξίας του κλπ. Λονδίνο. 1837» (Τετράδιο V, σ. 26 επ.) περιέχει παρατηρήσεις για το αδρανές 5 κεφάλαιο που η επιταχυμένη κυκλοφορία μπορεί να δάλει σε κίνηση (σύμφωνα μ' αυτόν, με αύξηση της νομισματικής μάζας: θάπρεπε να πει, του χρήματος) και προσπαθεί να εξηγήσει πως αν γενικά σε μια χώρα το κεφάλαιο βρισκόταν πάντα σε πλήρη απασχόληση, τότε καμιά αύξηση της ζήτησης δεν θα μπορούσε να προκαλέσει αύξηση της παραγωγής. Η έννοια του 10 αδρανούς κεφαλαίου ανήκει στην κυκλοφορία, αφού το κεφάλαιο που δεν βρίσκεται σε κυκλοφορία αδρανεί. Να οι σχετικές περικοπές: «Πολύ κεφάλαιο και παραγωγική επιδεξιότητα μπορεί να βρίσκονται σε αδρανή κατάσταση. Ο αριθμός των εργατών και η ποσότητα του κεφαλαίου δεν είναι, όπως λαθεμένα νομίζουν οι οικονομολόγοι, κάποιες αυστηρά καθορισμένες 15 δυνάμεις που τάχα αναπόφευκτα θα παράγουν το ίδιο καθορισμένο αποτέλεσμα σε όποια χώρα κι αν υπάρχουν. [»] (σ. 54) [«] Η ποσότητα των εμπορευμάτων που οι υπαρκτοί παραγωγοί και το υπαρκτό κεφάλαιο φέρνουν στην αγορά πολύ απέχει από το να είναι σταθερή και καθορισμένη· αντίθετα, υπόκειται σ' ένα μεγάλο φάσμα μεταβολών. [»] (σ. 55.) [«] Ωστε για να 20 αυξηθεί η παραγωγή δεν είναι απαραίτητο να εμφανιστεί νέο κεφάλαιο ή πρόσθετοι εργάτες... [»] (Πχ. σε μια χώρα όπου υπάρχει έλλειψη από πολύτιμα μέταλλα) [«] μερικά εμπορεύματα (ή, πράγμα που είναι το ίδιο, η δύναμη να παραχθούν) μπορεί σ' ένα τόπο να πλεονάζουν, όπως και άλλα εμπορεύματα σ' έναν άλλο τόπο, και οι κάτοχοι και των δυο κατηγοριών να 25 θέλουν να ανταλλάξουν μεταξύ τους τα είδη τους· η έλλειψη όμως κοινού ανταλλακτικού μέσου να τους κρατά σε κατάσταση μη-συναλλαγής, και αδράνειας – γιατί δεν έχουν κίνητρο για [πρόσθετη] παραγωγή.» (55, 56.) {Στην κυκλοφορία του κεφαλαίου το χρήμα εμφανίζεται διπλά, σαν μετατροπή του κεφαλαίου σε χρήμα όπως και σαν πραγματοποίηση της τιμής του 30 εμπορεύματος· εδώ όμως αυτή η τοποθέτηση των τιμών δεν είναι τυπική. Η μετατροπή του προϊόντος σε χρήμα σημαίνει εδώ την αναμετατροπή του κεφαλαίου σε αξία σαν τέτοια, αξία με αυτοτελή ύπαρξη· το κεφάλαιο σαν χρήμα, ή το χρήμα σαν πραγματοποιημένο κεφάλαιο. Δεύτερο, εμφανίζεται στον προσδιορισμό του απλού μέσου κυκλοφορίας· εκεί δηλαδή που το χρή- 35 μα χρησιμεύει απλά και μόνο στην αναμετατροπή του κεφαλαίου σε όρους παραγωγής. Σ' αυτό το δεύτερο συνθετικό στοιχείο, στη μορφή του μισθού, πρέπει να υπάρχει ταυτόχρονα διαθέσιμη μια καθορισμένη χρηματική μάζα σαν μέσο κυκλοφορίας, μέσο πληρωμής. Τώρα, το γεγονός ότι το χρήμα στην κυκλοφορία του κεφαλαίου παίζει αυτό τον διπλό ρόλο προκαλεί σ' 40 όλες τις κρίσεις την επίφαση ότι τάχα λείπει το χρήμα σαν μέσο κυκλοφορίας, ενώ λείπει στο κεφάλαιο η αξία, και γιαυτό το κεφάλαιο δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί. Η μάζα του κυκλοφορούντος χρήματος είναι τότε δυνατό ακόμα και να μεγαλώνει. Για τους νέους προσδιορισμούς του χρήματος, όπως αυτό τοποθετείται σαν συνθετικό στοιχείο της κυκλοφορίας του κεφα- 45 λαίου, ενμέρει σαν μέσο κυκλοφορίας του, ενμέρει σαν πραγματοποιημένη αξία του κεφαλαίου, σαν κεφάλαιο το ίδιο, να φτιάξω ξεχωριστή ενότητα, όταν θα γίνεται λόγος για τον τόκο κλπ.} Ο Μπαίηλυ συνεχίζει: «Καθόλου

δεν εξαρτιέται μόνο από το διαθέσιμο κεφάλαιο μιας χώρας η εργασία που δραστηριοποιείται. Εξαρτιέται από το αν τα τρόφιμα, τα εργαλεία και οι πρώτες ύλες διανέμονται γρήγορα ή αργά στους τόπους όπου χρειάζονται. |9| από το αν αυτό το κεφάλαιο κυκλοφορεί δύσκολα ή εύκολα, από το αν
 5 υπάρχει για μεγάλα χρονικά διαστήματα σαν αδρανής μάζα, με αποτέλεσμα να μη δίνει αρκετή απασχόληση στον πληθυσμό.» (56, [5]7.) (Παράδειγμα του Γκάλλατιν, ό.π. 68, για τις δυτικές πολιτείες της Πενσυλβανίας.) «Οι οικονομολόγοι τείνουν υπερβολικά [...] να θεωρούν μια ορισμένη ποσότητα κεφαλαίου και ένα ορισμένο αριθμό εργατών σαν παραγωγικά εργαλεία
 10 ομοιόμορφης δύναμης, ή που επενεργούν με μια ορισμένη ομοιόμορφη ένταση... Ο παραγωγός που χρησιμοποιεί ένα ορισμένο κεφάλαιο μπορεί να έχει τα προϊόντα του στο χέρι για μεγάλο ή μικρό χρονικό διάστημα· κι ενώ περιμένει την ευκαιρία να τα ανταλλάξει η παραγωγική του δύναμη παύει ή καθυστερεί, ώστε σε μια δοσμένη περίοδο, όπως πχ. ένα χρόνο, να παράγει
 15 μονάχα το μισό απ' όσο θα μπορούσε αν υπήρχε άμεση ζήτηση. Η παρατήρηση αυτή ταιριάζει εξίσου και στον εργάτη, που είναι το εργαλείο του παραγωγού. [...] Η αμοιβαία προσαρμογή των διάφορων απασχολήσεων των ανθρώπων στην κοινωνία [...] αναγκαστικά γίνεται, στην καλύτερη περίπτωση, κατά προσέγγιση. Μπορεί όμως να υπάρχει μεγάλη απόσταση
 20 ανάμεσα στους βαθμούς αυτής της πραγματοποίησης [...] – κάθε μέτρο που διευκολύνει τη συναλλαγή είναι ένα δήμα προς αυτή την προσαρμογή. Όσο πιο ανεμπόδιστη και εύκολη γίνεται η αμοιβαία ανταλλαγή εμπορευμάτων, τόσο πιο σύντομα θα γίνονται τα μη-παραγωγικά αυτά διαλείμματα, που στη διάρκειά τους άνθρωποι έτοιμοι για δουλειά μοιάζουν χωρισμένοι μ'
 25 ένα αδιαπέραστο φράγμα από το κεφάλαιο..., που αν και βρίσκεται κοντά είναι καταδικασμένο σε στείρα αδράνεια.» (σ. 58-60.) «Γενική αρχή είναι ότι μια νέα ζήτηση θα καλυφθεί με νέες προσπάθειες· με την ενεργή απασχόληση κεφαλαίου και εργασίας που προηγούμενα αδρανούσαν, και όχι με την εκτροπή παραγωγικής δύναμης από άλλα αντικείμενα. [»] Το τελευταίο θα
 30 είταν δυνατό μόνο αν η απασχόληση κεφαλαίου και εργασίας σε μια χώρα είταν πια αδύνατο να αυξηθεί περισσότερο. [«] Η εξαγωγή των αγαθών ίσως να μη θάξει άμεσα σε κίνηση νέα εργασία, απορροφά όμως τότε εμπορεύματα που υπήρχαν σαν νεκρά αποθέματα και ελευθερώνει κεφάλαιο προηγούμενα δεσμευμένο σε μη-παραγωγική κατάσταση.» (σ. 65.) «Αυτοί
 35 που υποστηρίζουν [...] ότι μια εισροή χρήματος δεν μπορεί να προωθήσει την παραγωγή άλλων εμπορευμάτων, αφού αυτά τα εμπορεύματα είναι οι μοναδικοί συντελεστές της παραγωγής, [...] αποδείχνουν πως η παραγωγή δεν μπορεί ποτέ να αυξηθεί· γιατί μια τέτοια αύξηση απαιτεί [...] προηγούμενη αύξηση στα τρόφιμα, τις πρώτες ύλες και τα εργαλεία· κι αυτό στην
 40 πραγματικότητα ισοδυναμεί με τον ισχυρισμό ότι καμιά αύξηση της παραγωγής δεν μπορεί να γίνει χωρίς κάποια προηγούμενη αύξηση» (αυτή όμως δεν είναι η οικονομική διδασκαλία για τη συσσώρευση;) [«] μ' άλλα λόγια ότι καμιά αύξηση δεν είναι δυνατή. [»] (σ. 70.) [«] Τώρα βέβαια, λέγεται πως όταν ο αγοραστής πηγαίνει στην αγορά με αυξημένη ποσότητα χρήμα-
 45 τος και δεν ανεβάζει τις τιμές των εμπορευμάτων που βρίσκει εκεί, τότε δεν δίνει καμιά πρόσθετη ενθάρρυνση στην παραγωγή: αν υψώσει τις τιμές, τότε, αν οι τιμές αυξηθούν αναλογικά, οι αγοραστές δεν έχουν μεγαλύτερη δύναμη ζήτησης από πριν.» (73.) «Μπορούμε να αρνηθούμε σαν γενική αρχή τον ισχυρισμό πως ένας αγοραστής δεν μπορεί να δώσει πρόσθετη ενθάρ-
 50 ρυνση στην παραγωγή παρά μόνο όταν η ζήτησή του υψώνει τις τιμές. [...]

Εκτός από το γεγονός ότι η παρασκευή μεγαλύτερης ποσότητας επιτρέπει πιο αποτελεσματικό καταμερισμό της εργασίας και τη χρησιμοποίηση ανώτερου μηχανικού εξοπλισμού, υπάρχει σ' αυτό το ζήτημα περιθώριο [...] που οφείλεται στην ύπαρξη μιας ποσότητας εργασίας και κεφαλαίου που βρίσκονται άνεργα, και έτοιμα να παραδώσουν πρόσθετα εμπορεύματα στην ίδια τιμή. Γιαυτό, συχνά μια υπολογίσιμη αύξηση της ζήτησης δεν υψώνει τις τιμές.» (73.)}

{Η εξήγηση του *Ουαίηντ* για το κεφάλαιο. Η εργασία απλώς συντελεστής του κεφαλαίου. Το κεφάλαιο συλλογική δύναμη. Πολιτισμός, μαζί με τις σχετικές παρατηρήσεις μου. – Όλες οι κοινωνικές δυνάμεις της εργασίας σαν δυνάμεις του κεφαλαίου. Μανιφακτούρα. Βιομηχανία. Καταμερισμός της εργασίας. – Τυπική συνένωση διάφορων κλάδων εργασίας κλπ. από το κεφάλαιο. – Συσσώρευση του κεφαλαίου. – Μετατροπή του χρήματος σε κεφάλαιο. – Επιστήμη. – Αρχική συσσώρευση και συγκέντρωση είναι το ίδιο. – Ελεύθερος και καταναγκαστικός συνεταιρισμός. Το κεφάλαιο σε διάκριση από προηγούμενες μορφές. Ρότσι.}

{Ο *Τζον Ουαίηντ*: *Ιστορία των μέσων και εργαζόμενων τάξεων κλπ.* 3η έκδ. Λονδ. 1835 (Τετράδιο σ. 20) λέει: «Η εργασία είναι ο συντελεστής που κάνει το κεφάλαιο να παράγει μισθό, κέρδος ή εισόδημα.» (σ. 161.) «Το κεφάλαιο είναι αποθηκευμένη εργατικότητα, έτοιμη να αναπτυχθεί σε νέες και ισοδύναμες μορφές· είναι συλλογική δύναμη.» (σ. 162.) «Το κεφάλαιο δεν είναι παρά ένα άλλο όνομα για τον πολιτισμό.» (164.) Ο συνεταιρισμός των εργατών – η συνεργασία και ο καταμερισμός της εργασίας σαν θεμελιακοί όροι της παραγωγικότητας της εργασίας – εμφανίζονται, όπως και όλες οι παραγωγικές δυνάμεις της εργασίας, αυτές δηλαδή που καθορίζουν το βαθμό της εντατικότητάς της και άρα της εκτατικής της πραγματοποίησης, σαν παραγωγική δύναμη του κεφαλαίου. Η συλλογική δύναμη της εργασίας, ο χαρακτήρας της σαν κοινωνικής εργασίας, είναι άρα η συλλογική δύναμη του κεφαλαίου. Το ίδιο και η επιστήμη. Το ίδιο και ο καταμερισμός της εργασίας, όπως εμφανίζεται σαν καταμερισμός των απασχολήσεων και αντίστοιχή τους ανταλλαγή. Όλες οι κοινωνικές δυνάμεις της παραγωγής είναι παραγωγικές δυνάμεις του κεφαλαίου· κι αυτό το ίδιο εμφανίζεται άρα σαν το υποκειμενό τους. Άρα και ο συνεταιρισμός των εργατών, όπως εμφανίζεται στο εργοστάσιο, έχει τοποθετηθεί όχι απ' αυτούς αλλά από το κεφάλαιο. Η συνένωσή τους αποτελεί όχι τη δική τους εμπειρική ύπαρξη αλλά την εμπειρική ύπαρξη του κεφαλαίου. Απέναντι στον ξεχωριστό εργάτη εμφανίζεται σαν τυχαία. Ο εργάτης σχετίζεται προς την ίδια του τη συνένωση και τη συνεργασία με άλλους εργάτες σαν κάτι το ξένο, σαν τρόπους δράσης του κεφαλαίου. Όπου το κεφάλαιο δεν εμφανίζεται με ανεπαρκή μορφή – για παράδειγμα σαν μικρό, αυτο-απασχολούμενο κεφάλαιο – προϋποθέτει ήδη συγκέντρωση σε ορισμένη κλίμακα, μεγαλύτερη ή μικρότερη· συγκέντρωση τόσο αντικειμενικής μορφής – συγκέντρωση δηλαδή σ' ένα πρόσωπο, πράγμα που εδώ ταυτίζεται ακόμα με τη συσσώρευση μέσων διαβίωσης.

πρώτη ύλης και εργαλείων, μ' ένα λόγο χρήματος σαν της γενικής μορφής του πλούτου· κι από την άλλη μεριά με υποκειμενική μορφή, συσσώρευση εργατικών δυνάμεων και συγκέντρωσή τους σ' ένα σημείο, κάτω από τις διαταγές του κεφαλαίου. Δεν μπορεί στον κάθε εργάτη να αντιστοιχεί ένας
 5 καπιταλιστής – αντίθετα, στον κάθε καπιταλιστή πρέπει να αντιστοιχεί μια ορισμένη ποσότητα εργατών, όχι όπως ένας ή δυο καρφάδες σ' ένα μάστορα. Το παραγωγικό κεφάλαιο, μ' άλλο λόγια ο τρόπος παραγωγής που αντιστοιχεί στο κεφάλαιο, μπορεί να είναι μόνο: μηχανοκίνητο ή μεγάλη βιομηχανία. Στην πρώτη κυριαρχεί ο καταμερισμός της εργασίας· στη δεύτερη, ο
 10 συνδυασμός εργατικών δυνάμεων (με ομοιόμορφο τρόπο δουλειάς) και η εφαρμογή της δύναμης της επιστήμης, όπου ο συνδυασμός και το συλλογικό πνεύμα, ας πούμε, της εργασίας έχουν μετατεθεί στη μηχανή κλπ. Στη μηχανοκίνητη ή μάζα των (συσσωρευμένων) εργατών πρέπει να είναι μεγάλη σε σύγκριση με την ποσότητα του κεφαλαίου· στη μεγάλη βιομηχανία πρέπει το
 15 πάγιο κεφάλαιο να είναι μεγάλο συγκριτικά με τον αριθμό των πολλών εργατών που συνεργάζονται. Εδώ όμως η συγκέντρωση πολλών, και η κατανομή τους – σαν άλλα τόσα γρανάζια – στα μηχανήματα (το γιατί στη γεωργία τα πράγματα είναι διαφορετικά δεν έχει θέση εδώ) έχει ήδη προϋποθεθεί.
 'Ωστε η δεύτερη περίπτωση δεν χρειάζεται να εξεταστεί ιδιαίτερα· χρειάζεται
 20 να εξεταστεί μόνο η πρώτη. Η εξέλιξη που χαρακτηρίζει τη μηχανοκίνητη είναι ο καταμερισμός της εργασίας. Αυτός όμως προϋποθέτει συνάθροιση (προσωρινή) πολλών εργατών κάτω από ενιαία διοίκηση, ακριβώς όπως η μεταρροπή του χρήματος σε κεφάλαιο προϋποθέτει ότι έχει ελευθερωθεί
 μια ορισμένη ποσότητα μέσων διαβίωσης, πρώτων υλών, εργαλείων δου-
 25 λειάς. Άρα εδώ πρέπει να κάνουμε αφαίρεση και από τον καταμερισμό της εργασίας, σαν συνθετικό στοιχείο που έρχεται αργότερα. Ορισμένοι βιομηχανικοί κλάδοι, πχ. η δουλειά στα ορυχεία, προϋποθέτουν από την αρχή τη συνεργασία. Όσο λοιπόν δεν υπάρχει το κεφάλαιο η δουλειά αυτή γίνεται
 σαν καταναγκαστική εργασία (αγγαρεία ή εργασία δούλων) κάτω από έναν
 30 επιστάτη. Το ίδιο και η οδοποιία κλπ. Για να αναλάβει αυτές τις εργασίες το κεφάλαιο δεν δημιουργεί τη συσσώρευση και συγκέντρωση των εργατών – τις παίρνει έτοιμες. 'Ωστε δεν πρόκειται ούτε γι αυτό. Η πιο απλή και πιο ανεξάρτητη από τον καταμερισμό της εργασίας μορφή είναι όταν το κεφάλαιο απασχολεί διάφορους ανεξάρτητους και σκόρπιους υφαντές (με χειρο-
 35 κίνητο αργαλειό), κλώστες κλπ. (Η μορφή αυτή συνεχίζει να υπάρχει δίπλα στη βιομηχανία.) Εδώ λοιπόν ο ίδιος ο τρόπος παραγωγής δεν καθορίζεται ακόμα από το κεφάλαιο – το κεφάλαιο τον βρίσκει έτοιμο. Το σημείο ενότητας αυτών των σκόρπιων εργατών βρίσκεται μόνο στην αμοιβαία τους σχέση
 προς το κεφάλαιο, στο ότι το προϊόν της παραγωγής τους συσσωρεύεται στα
 40 χέρια του κεφαλαίου, όπως και οι υπεραξίες που δημιούργησαν πέρα από το δικό τους εισόδημα. Σαν συνεργαζόμενη εργασία υπάρχουν μονάχα καθαυτοί, στο μέτρο που καθένας τους εργάζεται για το κεφάλαιο – άρα έχει
 σαν κέντρο το κεφάλαιο – χωρίς να συνεργάζονται. Η συνένωσή τους από το κεφάλαιο είναι άρα μόνο τυπική, και αφορά μόνο το προϊόν της εργασίας,
 45 όχι την ίδια την εργασία. Αντί να ανταλλάζουν με πολλούς, ανταλλάζουν με ένα μόνο κεφαλαιοκράτη. Το κεφάλαιο πραγματοποιεί λοιπόν μια συγκέντρωση των ανταλλαγών. Το κεφάλαιο ανταλλάζει όχι σαν μεμονωμένο, αλλά σαν αντιπροσωπευτικό της κατανάλωσης και των αναγκών πολλών ανθρώπων. Δεν ανταλλάζει πια σαν μεμονωμένος συναλλασσόμενος, αλλά στην
 50 πράξη της ανταλλαγής αντιπροσωπεύει την κοινωνία. Συλλογική και συγ-

κεντροποιητική ανταλλαγή από τη μεριά του κεφαλαίου με τους σκόρπια εργαζόμενους υφαντές κλπ., που τα προϊόντα της εργασίας τους συγκεντρώνονται, συνενώνονται μ' αυτή την ανταλλαγή· κι έτσι και οι ίδιες οι εργασίες τους, παρόλο που γίνονται ανεξάρτητα η μια από την άλλη. Η συνένωση των εργασιών τους εμφανίζεται σαν μια ξεχωριστή πράξη, που δίπλα της 5 συνεχίζεται ο αυτοτελής κατακερματισμός των εργασιών τους. Αυτός είναι ο πρώτος όρος για να ανταλλαγεί το *χρήμα* σαν κεφάλαιο με την ελεύθερη εργασία. Ο δεύτερος είναι: να αρθεί ο αυτοτελής κατακερματισμός των πολυάριθμων αυτών εργατών, ώστε το ένα μοναδικό κεφάλαιο να εμφανίζεται απέναντί τους όχι πια μόνο σαν *κοινωνική συλλογική δύναμη* στην πράξη 10 της ανταλλαγής – ώστε να συνενώνει δηλαδή πολυάριθμες ανταλλαγές – αλλά να τις συναθροίζει σ' ένα τόπο κάτω από τις διαταγές του, σε μια μόνο μανιφακτούρα, να μη τις αφήνει πια στον τρόπο παραγωγής που *βρήκε έτοιμο*, εγκαθιδρύοντας πάνω σ' αυτή τη βάση την εξουσία του, αλλά να δημιουργεί για τον εαυτό του έναν αντίστοιχο του τρόπο παραγωγής σαν δά- 15 ση. Το κεφάλαιο τοποθετεί τη συνένωση των εργατών στην παραγωγή· συνένωση, που αρχικά θα είναι μόνο σε κοινό τόπο, κάτω από επιστάτες, στρατιωτικοποίηση, μεγαλύτερη πειθαρχία, κανονικότητα και τοποθετημένη εξάρτηση από το κεφάλαιο και στην ίδια την παραγωγή. Έτσι εξοικονομούνται από την αρχή ορισμένα *faux frais de production* [επιβαρύνσεις της 20 παραγωγής]. (Σχετικά με όλη αυτή τη διαδικασία πρβλ. *Γκάσκελλ*, όπου ειδική αναφορά στην ανάπτυξη της μεγάλης βιομηχανίας στην Αγγλία.) Τώρα το κεφάλαιο εμφανίζεται τόσο σαν η συλλογική δύναμη των εργατών, η κοινωνική τους δύναμη, όσο και σαν η ενότητα που τους συνδέει και άρα δημιουργεί αυτή τη δύναμη. Όλα αυτά εξακολουθούν όπως πριν, και σε 25 κάθε βαθμίδα εξέλιξης του κεφαλαίου, να διαμεσολαβούνται από το γεγονός ότι οι πολλοί ανταλλάζουν με το κεφάλαιο σαν το ένα, ώστε η ίδια η ανταλλαγή είναι συγκεντρωμένη στο κεφάλαιο· ο κοινωνικός χαρακτήρας της ανταλλαγής· το κεφάλαιο ανταλλάζει κοινωνικά με τους εργάτες, αυτοί όμως μαζί του ατομικά. Στη χειροτεχνική παραγωγή το ζήτημα είναι η ποιότητα του προϊόντος· η ξεχωριστή επιδεξιότητα του μεμονωμένου εργάτη – και ο μάστορας, σαν τέτοιος, υποτίθεται πως έχει γίνει μάστορας σ' αυτή την επιδεξιότητα. Η θέση του σαν μάστορα δεν βασίζεται μόνο στο ότι κατέχει τους όρους παραγωγής, αλλά και στη δική του επιδεξιότητα στη συγκεκριμένη δουλειά. Στην παραγωγή του κεφαλαίου, από την αρχή δεν πρόκει- 35 ται γι αυτή την μισο-καλλιτεχνική σχέση – που γενικά, αντιστοιχεί στην ανάπτυξη της αξίας χρήσης της εργασίας, στην ανάπτυξη της ιδιαίτερης ικανότητας της άμεσης δουλειάς με το χέρι· στην εκπαίδευση του ανθρώπινου χεριού κλπ. για εργασία. Εδώ πρόκειται από την αρχή για *μάζα*· γιατί το ζήτημα είναι η ανταλλακτική αξία και η υπεραξία. Η αναπτυγμένη αρχή του 40 κεφαλαίου είναι ακριβώς να κάνει περιττή την ιδιαίτερη επιδεξιότητα, να κάνει περιττή τη δουλειά με το χέρι, την άμεσα σωματική εργασία γενικά, σαν επιδέξια εργασία όσο και σαν μυική προσπάθεια· να αποθέτει αντίθετα, την επιδεξιότητα στις νεκρές φυσικές δυνάμεις. Προϋποθέτοντας τη γένεση της μανιφακτούρας σαν γένεση του τρόπου παραγωγής του κεφαλαίου (οι 45 δούλοι είναι συνδυασμένοι καθαυτοί, γιατί βρίσκονται κάτω από έναν αφέντη) προϋποθέτουμε ότι δεν υπάρχει ακόμα η παραγωγική δύναμη της εργασίας που το ίδιο το κεφάλαιο πρόκειται να αναπτύξει. Προϋποθέτουμε λοιπόν ότι η αναγκαία εργασία στη μανιφακτούρα απορροφά ακόμα μεγάλο μέρος του συνολικού διαθέσιμου εργάσιμου χρόνου, ώστε η υπερεργασία 50

είναι ακόμα σχετικά μικρή ως προς τον κάθε ξεχωριστό εργάτη. Αυτό ανα-
πληρώνεται τώρα από τη μια μεριά – και η πρόοδος της εμφανιζόμενης
επιταχύνεται ανάλογα – από την αύξηση στο ποσοστό κέρδους· ώστε το
κεφάλαιο συσσωρεύεται γρηγορότερα, συγκριτικά με το ποσό κεφαλαίου
5 που ήδη υπάρχει, απ' όσο στη μεγάλη βιομηχανία. Όταν από 100 τάληρα 50
αναλογούν σε εργασία και ο χρόνος υπερεργασίας = $\frac{1}{5}$, τότε η δημιουργη-
μένη αξία = 110, ή 10%. Αν από 100 μόνο 20 αναλογούσαν σε εργασία και ο
χρόνος υπερεργασίας = $\frac{1}{4}$, τότε η δημιουργημένη αξία = 105, ή 5%. Από
την άλλη μεριά, το μεγαλύτερο αυτό ποσοστό κέρδους στη εμφανιζόμενη
10 οφείλεται αποκλειστικά στην ταυτόχρονη χρησιμοποίηση πολλών εργατών.
Ο μεγαλύτερος χρόνος υπερεργασίας μπορεί να κερδηθεί μόνο με την συγ-
κέντρωση του χρόνου υπερεργασίας πολλών – σε σχέση με το κεφάλαιο –
εργατών. Ο απόλυτος, όχι ο σχετικός χρόνος υπερεργασίας κυριαρχεί στη
μειοψηφία. Ακόμα περισσότερο ισχύει αυτό στην αρχή, όταν οι δια-
15 σκορπισμένοι, ανεξάρτητοι εργάτες αξιοποιούν ακόμα ένα μέρος από τον
χρόνο υπερεργασίας τους για τον εαυτό τους. Για να υπάρχει το κεφάλαιο
σαν κεφάλαιο, για να μπορεί να ζει από το κέρδος και να συσσωρεύει,
πρέπει το κέρδος του να είναι = με το άθροισμα του χρόνου υπερεργασίας
πολλών ταυτόχρονων ζωντανών εργασιμών ημερών. Στη γεωργία, η γη στη
20 χημική της κλπ. επενέργεια είναι η ίδια μια μηχανή που κάνει παραγωγικό-
τερη την άμεση εργασία, και άρα δίνει νωρίτερα ένα πλεόνασμα, γιατί εδώ η
εργασία γίνεται νωρίτερα με μηχανή – δηλαδή με φυσική μηχανή. Αυτή εί-
ναι η μόνη σωστή βάση της διδασκαλίας των Φυσιοκρατών, που απ' αυτή
την άποψη εξετάζει μονάχα τη γεωργία, συγκρίνοντάς την με την καθόλου
25 ακόμα αναπτυσσόμενη μεταποίηση. Αν ο κεφαλαιοκράτης απασχολούσε ένα
μόνο εργάτη για να ζει από τον χρόνο της υπερεργασίας του, θα κέρδιζε
ολοφάνερα τα διπλά αν εργαζόταν κι ο ίδιος, με δικούς του πόρους· γιατί
τότε εκτός από τον χρόνο υπερεργασίας θα κέρδιζε τον μισθό που πληρώνει
στον εργάτη. Θα έχανε σ' αυτή την πορεία. Δε θα βρισκόταν δηλαδή ακόμα
30 στις συνθήκες που επιτρέπουν να δουλεύει σαν κεφαλαιοκράτης· μ' άλλα
λόγια, ο εργάτης δε θάταν παρά βοηθός του, κι έτσι η σχέση του με τον
εργάτη δε θα ήταν σχέση κεφαλαίου.

Για να μετατραπεί λοιπόν το χρήμα σε κεφάλαιο δε χρειάζεται μόνο να
μπορεί να κινητοποιεί υπερεργασία· πρέπει να κινητοποιεί μια *ορισμένη*
35 *ποσότητα υπερεργασίας*, την υπερεργασία μιας ορισμένης μάζας αναγκαίας
εργασίας, δηλαδή πολλών εργατών ταυτόχρονα, ώστε το συνδυασμένο τους
άθροισμα να είναι αρκετό για να μπορεί το κεφάλαιο να ζει σαν κεφάλαιο –
να αντιπροσωπεύει δηλαδή στην κατανάλωση τον πλούτο απέναντι στην
εργατική ζωή – αλλά και να βάζει στην άκρη υπερεργασία για τη συσσωρευ-
40 ση. Από την αρχή, το κεφάλαιο δεν παράγει για την αξία χρήσης, για την
άμεση συντήρηση. Η υπερεργασία πρέπει λοιπόν από την αρχή να είναι
αρκετά μεγάλη ώστε ένα μέρος της να χρησιμοποιείται πάλι σαν κεφάλαιο.
Πάντα λοιπόν στο στάδιο όπου μια ορισμένη μάζα κοινωνικού πλούτου έχει
ήδη συγκεντρωθεί σ' ένα πρόσωπο, αντικειμενικά· που εμφανίζεται λοιπόν,
45 σαν κεφάλαιο, άμεσα σαν ανταλλαγή με πολλούς εργάτες, αργότερα σαν
παραγωγή από πολλούς εργάτες, συνδυασμός εργατών, και είναι ικανή να
ενεργοποιήσει ταυτόχρονα μια ορισμένη ποσότητα ζωντανών εργατικών δυ-
ναμικών – εκεί αρχίζει η παραγωγή από το κεφάλαιο, που εμφανίζεται έτσι
από την αρχή σαν *συλλογική δύναμη*, κοινωνική δύναμη και άρση της απο-
50 μόνωσης· πρώτα της απομόνωσης στην ανταλλαγή με τους εργάτες, ύστερα

των ίδιων των εργατών. Η ατομική απομόνωση των εργατών προϋποθέτει ακόμα τη σχετική τους ανεξαρτησία. Ώστε η πλήρης εξάρτηση από το κεφάλαιο, η πλήρης απόσπαση των εργατών από τους όρους παραγωγής προϋποθέτει τη συνάθροιση τους γύρω από το κάθε ατομικό κεφάλαιο σαν την αποκλειστική βάση για τη συντήρησή τους. Το ίδιο αποτέλεσμα προκύπτει – 5 ή, είναι το ίδιο με άλλη μορφή – αν πάρουμε σαν αφετηρία την ιδιαίτερη μορφή της ανταλλαγής που προϋποτέθηκε για να μπορεί το κεφάλαιο να ανταλλάξει σαν κεφάλαιο· τη μορφή δηλαδή όπου το χρήμα πρέπει ήδη να αντιπροσωπεύει πολλούς συναλλασσόμενους, μ' άλλα λόγια να κατέχει μια ανταλλακτική δύναμη που ξεπερνά το άτομο και το ατομικό του πλεόνασμα, 10 μια δύναμη που δεν είναι πια ατομική, που ανήκει στο άτομο αλλά ανήκει σ' αυτό σαν κοινωνική λειτουργία, σαν αντιπρόσωπο του κοινωνικού πλούτου στην ανταλλαγή – και από την άλλη μεριά προκύπτει από τους όρους της ελεύθερης εργασίας. Η απόσπαση του ατόμου από τους παραγωγικούς όρους της εργασίας = συνάθροιση πολλών γύρω από ένα κεφάλαιο.} 15

{Το εμπορικό κεφάλαιο ήδη από την αρχή αντιπροσωπεύει τη συγκέντρωση πολλών ανταλλαγών σ' ένα πρόσωπο. Αντιπροσωπεύει ήδη μια μάζα συναλλασσόμενων, τόσο σαν Χ[ρήμα] όσο και σαν Ε[μπόρευμα].}

- [11] «Αυτή η αδιάκοπη πρόοδος της γνώσης και της πείρας», γράφει ο Μπάμπατς, «είναι η μεγάλη μας δύναμη.» Αυτή η πορεία, αυτή η κοινωνική 20 πρόοδος ανήκει στο κεφάλαιο και γίνεται αντικείμενο εκμετάλλευσης απ' αυτό. Όλες οι προηγούμενες μορφές ιδιοκτησίας καταδικάζουν το μεγαλύτερο μέρος της ανθρωπότητας, τους δούλους, να είναι καθαρά εργαλεία δουλειάς. Η ιστορική εξέλιξη, η πολιτική εξέλιξη, η τέχνη, η επιστήμη κλπ. 25 διαδραματίζονται στις ανώτερες σφαίρες, πάνω από τα κεφάλια τους. Το κεφάλαιο όμως για πρώτη φορά υπόταξε την ιστορική πρόοδο στην υπηρεσία του πλούτου.

Πριν τη συσσώρευση που γίνεται από το κεφάλαιο προϋποτίθεται μια συσσώρευση που συγκροτεί το κεφάλαιο, που ανήκει στον εννοιολογικό του προσδιορισμό· δεν μπορούμε ακόμα να την ονομάσουμε *συγκέντρωση*, γιατί 30 η τελευταία συντελείται σε αντιδιαστολή προς τα πολλά κεφάλαια· όταν μιλά κανείς ακόμα μόνο για το κεφάλαιο, η συγκέντρωση ταυτίζεται ακόμα με τη συσσώρευση ή με την έννοια του κεφαλαίου. Δεν αποτελεί δηλαδή ακόμα κανένα ιδιαίτερο προσδιορισμό. Όμως πραγματικά το κεφάλαιο από την αρχή αντιμετωπίζει σαν Ένα, σαν ενότητα, τους εργάτες σαν πολλούς. 35 Κι έτσι εμφανίζεται – απέναντι στην εργασία – σαν η συγκέντρωση των εργατών, σαν ενότητα που βρίσκεται έξω απ' αυτούς. Απ' αυτή την άποψη η έννοια του κεφαλαίου εμπεριέχει τη συγκέντρωση – τη συγκέντρωση πολλών ζωντανών εργατικών δυναμικών για ένα σκοπό· συγκέντρωση, που αρχικά δεν χρειάζεται καθόλου να έχει ήδη συντελεστεί μέσα στον ίδιο τον τρόπο 40 παραγωγής, να τον έχει διαπεράσει. Συγκεντροποιητική επίδραση του κεφαλαίου πάνω στα εργατικά δυναμικά· δηλαδή: το κεφάλαιο τοποθετεί τον εαυτό του σαν την ενότητα αυτών των πολλών που έχει αυτοτελή ύπαρξη έξω απ' αυτά.}

{Λέει ο Ρότσι στα *Μαθήματα πολιτικής οικονομίας* του (Τετράδιο, σ. 45 26): «Η κοινωνική πρόοδος δεν μπορεί να βρίσκεται στη διάλυση κάθε συνεταιρισμού, αλλά στην αντικατάσταση των αναγκαστικών, καταπιεστικών συνεταιρισμών του παρελθόντος από συνεταιρισμούς εθελοντικούς και δίκαιους. Η απομόνωση στον ανώτατο βαθμό είναι η άγρια κατάσταση· ο αναγκαστικός, καταπιεστικός συνεταιρισμός στον ανώτατο βαθμό είναι η βαρβα- 50

ρότητα. Πέρα απ' αυτά τα άκρα η ιστορία μάς δείχνει μεγάλη ποικιλία παραλλαγών και αποχρώσεων. Η τελειότητα βρίσκεται στους εθελοντικούς συνεταιρισμούς, που με την ένωση πολλαπλασιάζουν τις δυνάμεις χωρίς να αφαιρούν από την ατομική δυναμικότητα ούτε την ενέργειά της, ούτε την ηθική και την ευθύνη της.» (σ. 354.) Στο κεφάλαιο, ο *συνεταιρισμός* των εργατών δεν εξαναγκάζεται με άμεση φυσική βία, αναγκαστική εργασία, αγγαρεία, εργασία δούλων· εξαναγκάζεται με το ότι οι όροι της παραγωγής είναι ξένη ιδιοκτησία και υπάρχουν οι ίδιοι σαν *αντικειμενικός συνεταιρισμός*, ταυτόσημος με τη συσσώρευση και τη συγκέντρωση των όρων παραγωγής.}

[Ρόσι. Τι είναι το κεφάλαιο; – Είναι η πρώτη ύλη κεφάλαιο; – Είναι ο μισθός απαραίτητος γι αυτό; (Το εφόδιο είναι κεφάλαιο;)]

{Η σύλληψη του κεφαλαίου ως προς την υλική του μόνο πλευρά, σαν παραγωγικό εργαλείο, ολότελα ανεξάρτητα από την οικονομική μορφή που κάνει το παραγωγικό εργαλείο κεφάλαιο, περιπλέκει τους οικονομολόγους σε κάθε λογής δυσκολίες. Έτσι, ρωτά ο Ρόσι ό.π. (Τετράδιο, 27): «Είναι η πρώτη ύλη στ' αλήθεια παραγωγικό εργαλείο; δεν είναι πιο πολύ το αντικείμενο πάνω στο οποίο πρέπει να δράσουν τα παραγωγικά εργαλεία;» (σ. 367.) Εδώ λοιπόν γι αυτόν ταυτίζεται το κεφάλαιο ολοκληρωτικά με το παραγωγικό εργαλείο με την τεχνολογική έννοια· σύμφωνα μ' αυτή την άποψη κάθε άγριος είναι κεφαλαιοκράτης. (Αυτό, πραγματικά, υποστηρίζει ο κ. Τόρρενς για έναν άγριο που ρίχνει μια πέτρα σ' ένα πουλί.) Άλλωστε, ακόμα κι από τη σκοπιά της καθαρά υλικής αφαίρεσης – δηλαδή της αφαίρεσης από την ίδια την οικονομική κατηγορία – η παρατήρηση του Ρόσι είναι ρηχή και δείχνει μονάχα πως δεν κατάλαβε τον Άγγλο δάσκαλό του. Συσσωρευμένη εργασία που χρησιμοποιείται σαν εργαλείο για νέα παραγωγή· ή, προϊόν γενικά που χρησιμοποιείται στην παραγωγή· η πρώτη ύλη χρησιμοποιείται στην παραγωγή, υποβάλλεται δηλαδή σε αλλαγή μορφής, όσο και το εργαλείο, που κι αυτό είναι προϊόν. Το *έτοιμο αποτέλεσμα της παραγωγής γίνεται πάλι συνθετικό στοιχείο της παραγωγικής διαδικασίας*. Τίποτ' άλλο δε σημαίνει αυτή η πρόταση. Μέσα στην παραγωγική διαδικασία μπορεί να παρουσιάζεται σαν πρώτη ύλη ή σαν εργαλείο. Παραγωγικό όμως εργαλείο δεν είναι στο μέτρο που χρησιμοποιείται στην άμεση παραγωγική διαδικασία σαν εργαλείο, αλλά στο μέτρο που αποτελεί ένα μέσο ανανέωσης της ίδιας της παραγωγικής διαδικασίας – μια από τις προϋποθέσεις της. Σημαντικότερο και πιο κοντά στο θέμα είναι το ερώτημα αν το εφόδιο αποτελεί μέρος του κεφαλαίου, δηλαδή τον μισθό· κι εδώ φαίνεται όλη η σύγχυση των οικονομολόγων. «Λέγεται πως η αμοιβή του εργάτη είναι κεφάλαιο, επειδή του την προκαταβάλλει ο κεφαλαιοκράτης. [...] Αν [...] όλες οι εργατικές οικογένειες είχαν αρκετά για να ζήσουν ένα χρόνο, [...] δεν θα υπήρχε μισθός. Κάθε εργάτης θα μπορούσε να πει στον κεφαλαιοκράτη: Εσύ συνεισφέρεις στο κοινό μας έργο το κεφάλαιο, εγώ προσφέρω την εργασία: θα μοιραστούμε το προϊόν, σ' αυτές και σ' αυτές τις αναλογίες. Μόλις πραγματοποιηθεί, καθένας θα πάρει το μερίδιό του.» (σ. 369.) «Τότε δεν θα υπήρχε

προκαταβολή στους εργάτες. Θα κατανάλωναν ωστόσο, [...] ακόμα κι όταν έμεναν χωρίς δουλειά. Αυτό που θα κατανάλωναν ανήκει στο κονδύλι κατανάλωσης, και καθόλου στο κεφάλαιο. [...] Ώστε: [...] οι προκαταβολές στους εργάτες δεν είναι τίποτα το αναγκαίο. Ώστε ο μισθός δεν είναι συστατικό στοιχείο της παραγωγής. Είναι περιστασιακό στοιχείο, μια μορφή της κοινωνικής μας κατάστασης. Αντίθετα, το κεφάλαιο, η εργασία, η γη είναι απαραίτητα για την παραγωγή. [...] Δεύτερο: [...] χρησιμοποιούν τον μισθό διπλά: λένε πως ο μισθός είναι ένα κεφάλαιο· αλλά τι αντιπροσωπεύει; την εργασία. [...] Όποιος λέει μισθό λέει εργασία, και αντίστροφα. [...] Αν λοιπόν ο προκαταβλημένος μισθός αποτελεί μέρος του κεφαλαίου, τότε [...] θάπρεπε να μιλάμε για δυο μόνο εργαλεία παραγωγής: κεφάλαιο και γη.» (σ. 370.) Και παραπέρα: «Στο βάθος ο εργάτης δεν καταναλώνει την περιουσία του κεφαλαιοκράτη, αλλά τη δική του· αυτό που του δίνουν σαν αμοιβή της εργασίας του είναι το μέρος που του αναλογεί από το προϊόν.» (σ. 370.) «Η σύμβαση του κεφαλαιοκράτη με τον εργάτη δεν ανήκει στα φαινόμενα της παραγωγής... Ο επιχειρηματίας παίρνει μέρος σ' αυτό τον διακανονισμό που μπορεί να διευκολύνει την παραγωγή. Αυτός όμως ο διακανονισμός δεν είναι παρά μια δεύτερη πράξη, πράξη ολότελα διαφορετικής φύσης, προσθήκη πάνω σε μια παραγωγική πράξη. [...] Σε μια διαφορετική οργάνωση της εργασίας μπορεί να εξαφανιστεί. [...] Και σήμερα ακόμα υπάρχουν είδη παραγωγής όπου δεν έχει θέση. Ο μισθός είναι λοιπόν μια μορφή διανομής του πλούτου, και όχι στοιχείο της παραγωγής. Το μέρος των χρηματικών πόρων που ο επιχειρηματίας αφιερώνει στην πληρωμή των μισθών δεν αποτελεί μέρος του κεφαλαίου... Πρόκειται για χωριστή πράξη, που αναμφίβολα μπορεί να επιταχύνει την πορεία της παραγωγής, όμως δεν μπορεί να ονομαστεί άμεσο παραγωγικό εργαλείο.» (370.) Η δύναμη εργασίας, αν νοηθεί σε αφαίρεση από τα μέσα συντήρησης των εργαζόμενων στη διάρκεια του παραγωγικού έργου, είναι απλό κατασκευάσμα του νου. Όποιος λέει εργασία, όποιος λέει δύναμη εργασίας, λέει ταυτόχρονα: εργαζόμενος και μέσα συντήρησης, εργάτης και μισθός... το ίδιο στοιχείο εμφανίζεται πάλι, με το όνομα του κεφαλαίου· σαν να μπορούσε το ίδιο πράγμα να είναι ταυτόχρονα τμήμα δυο ξεχωριστών εργαλείων παραγωγής.» (370, [3]71.) Εδώ υπάρχει τώρα πολλή σύγχυση, δικαιολογημένη από το ότι ο Ρότσι παίρνει τους οικονομολόγους κατά γράμμα και ταυτίζει το παραγωγικό εργαλείο σαν τέτοιο με το κεφάλαιο. Πρώτ' απ' όλα, έχει απόλυτο δίκιο πως η μισθωτή εργασία δεν είναι απόλυτη μορφή της εργασίας, μόνο που ξεχνά όμως εδώ ότι και το κεφάλαιο, άλλο τόσο, δεν είναι απόλυτη μορφή των μέσων και υλικών της εργασίας, και πως αυτές οι δυο μορφές αποτελούν την ίδια μορφή σε διαφορετικά συνθετικά στοιχεία, άρα ισχύουν ή δεν ισχύουν μαζί· ώστε είναι παράλογο να μιλά για κεφαλαιοκράτες χωρίς μισθωτή εργασία. Το παράδειγμά του για τις εργατικές οικογένειες που μπορούν να ζήσουν ένα χρόνο χωρίς τον κεφαλαιοκράτη, άρα είναι ιδιοκτήτες των όρων παραγωγής τους, που εκτελούν την αναγκαία τους εργασία χωρίς την άδεια του κ. κεφαλαιοκράτη. Ώστε ο κεφαλαιοκράτης, που ο Ρότσι βάζει να πλησιάζει τους εργάτες με την πρότασή του, είναι απλά ένας παραγωγός παραγωγικών εργαλείων – το πλησίασμα των εργατών δεν είναι παρά ένας καταμερισμός της εργασίας διαμεσολαβημένος από μια εξωτερική ανταλλαγή. Και χωρίς κανένα διακανονισμό – με τις απλές ανταλλαγές – οι δυο τους τότε μοιράζονται το κοινό προϊόν. Η ανταλλαγή είναι η διανομή. Άλλος διακανονισμός εδώ δεν χρειάζεται. Αυτές οι εργατικές οικογένειες

θα αντάλλαζαν τότε υπερεργασία, απόλυτη ή σχετική, που το εργαλείο θα τους έδινε τη δυνατότητα να εκτελέσουν – είτε νέα παράπλευρη δουλειά, πέρα από την παλιά τους εργασία που τους ζούσε κάθε χρόνο πριν εμφανιστεί ο κ[απιταλιστής], είτε με τη χρησιμοποίηση του εργαλείου στον παλιό τους κλάδο δουλειάς. Εδώ ο κ. Ρότσι κάνει τον εργάτη κάτοχο και πωλητή της υπερεργασίας του, κι έτσι πολύ ωραία εξάλειψε από πάνω του και το τελευταίο ίχνος που θα τον χαρακτήριζε μισθωτό εργάτη· έτσι όμως εξάλειψε και από το παραγωγικό εργαλείο το τελευταίο ίχνος που το κάνει κεφάλαιο. Είναι αλήθεια πως ο εργάτης «στο βάθος δεν καταναλώνει την παρουσία του κεφαλαιοκράτη, αλλά τη δική του», όχι όμως ακριβώς όπως το νομίζει ο κ. Ρότσι, επειδή πρόκειται μόνο για ένα κλασματικό μέρος του προϊόντος, αλλά επειδή είναι ένα κλασματικό μέρος του δικού του προϊόντος, και η πληρωμή συνίσταται – αν αφαιρεθεί η επίφαση της ανταλλαγής – στο ότι εργάζεται ένα μέρος της ημέρας για τον εαυτό του κι ένα άλλο για τον κεφαλαιοκράτη, αλλά παίρνει την άδεια να εργάζεται μονάχα όσο η εργασία του επιτρέπει αυτή τη διαίρεση. Η ίδια η ανταλλακτική πράξη, όπως είδαμε, δεν αποτελεί συνθετικό στοιχείο της άμεσης παραγωγικής διαδικασίας, αλλά έναν από τους όρους της. Στα πλαίσια όμως της συνολικής παραγωγικής διαδικασίας του κεφαλαίου, που κλείνει μέσα της τα διάφορα συνθετικά στοιχεία των ανταλλαγών του, την κυκλοφορία, αυτή η ανταλλαγή τοποθετείται σαν ένα συνθετικό στοιχείο της όλης διαδικασίας. Λέει όμως ο Ρότσι: Ο μισθός εμφανίζεται δυο φορές στο λογαριασμό: τη μια φορά σαν κεφάλαιο, την άλλη σαν εργασία· αντιπροσωπεύει έτσι δυο διαφορετικά εργαλεία παραγωγής. Αν ο μισθός αντιπροσωπεύει το παραγωγικό εργαλείο Εργασία, δεν μπορεί να αντιπροσωπεύει το παραγωγικό εργαλείο Κεφάλαιο. Εδώ βρίσκεται μια σύγχυση, που κι αυτή οφείλεται στο ότι ο Ρότσι παίρνει τις ορθόδοξες οικονομικές διακρίσεις στα σοβαρά. Στην παραγωγή ο μισθός εμφανίζεται μόνο μια φορά, σαν κονδύλι προορισμένο να μετατραπεί σε μισθό, σαν *δυννητικός* μισθός. Τη στιγμή που είναι πραγματικός μισθός, έχει πληρωθεί· και εμφανίζεται πια μόνο στην κατανάλωση· σαν εισόδημα του εργάτη. Αυτό όμως που εισπράχθηκε με αντάλλαγμα τον μισθό είναι το εργατικό δυναμικό, κι αυτό δεν εμφανίζεται καθόλου στην παραγωγή· εμφανίζεται μόνο η χρήση που του γίνεται – η *εργασία*. Η εργασία εμφανίζεται σαν εργαλείο που παράγει αξία επειδή δεν πληρώνεται και άρα δεν αντιπροσωπεύεται από τον μισθό. Όμοια, σαν δραστηριότητα που δημιουργεί αξία χρήσης δεν έχει καμιά σχέση με τον εαυτό της σαν μισθωμένη εργασία. Ο μισθός στα χέρια του εργάτη δεν είναι πια μισθός, αλλά κονδύλι κατανάλωσης. Μόνο στα χέρια του καπιταλιστή είναι μισθός, δηλαδή το μέρος του κεφαλαίου που προορίζεται να ανταλλαγεί με εργατικό δυναμικό. Για τον καπιταλιστή το μέρος αυτό έχει αναπαραγάγει ένα εργατικό δυναμικό έτοιμο να πουληθεί· κι έτσι απ' αυτή την άποψη η ίδια η κατανάλωση του εργάτη συντελείται σαν να υπηρετούσε τον καπιταλιστή. Την εργασία την ίδια δεν την πληρώνει καθόλου· πληρώνει μόνο το εργατικό δυναμικό. Αυτό ωστόσο μπορεί να το κάνει μονάχα με την επενέργεια του ίδιου αυτού δυναμικού. Αν ο μισθός εμφανίζεται διπλά, αυτό δεν γίνεται επειδή τάχα αντιπροσωπεύει δυο φορές δυο διαφορετικά παραγωγικά εργαλεία, αλλά επειδή τη μια φορά εμφανίζεται από τη σκοπιά της παραγωγής και την άλλη από τη σκοπιά της διανομής. Αυτή όμως η καθορισμένη μορφή διανομής δεν αποτελεί κάποιο τυχαίο διακανονισμό που θα μπορούσε άρα να είναι διαφορετικός· αντίθετα, έχει τοποθετηθεί από την ίδια τη

μορφή της παραγωγής· δεν είναι παρά ένα από τα δικά της συνθετικά στοιχεία, σ' ένα διαφορετικό προσδιορισμό. Η αξία της μηχανής οπωσδήποτε αποτελεί ένα μέρος του κεφαλαίου που επενδύθηκε σ' αυτή· η μηχανή όμως δεν παράγει σαν αξία, παρόλο που αποφέρει στον εργοστασιάρχη. Ο μισθός δεν αντιπροσωπεύει την εργασία σαν εργαλείο παραγωγής, όπως και η αξία 5 δεν αντιπροσωπεύει μόνο το εργατικό δυναμικό· μια και η αξία του εργατικού δυναμικού, χωρισμένη απ' αυτό το ίδιο, υπάρχει σαν κεφάλαιο, ο μισθός είναι μέρος του κεφαλαίου. Στο βαθμό που ο καπιταλιστής ιδιοποιείται ξένη εργασία και μ' αυτή την εργασία που ιδιοποιήθηκε αγοράζει πάλι ξένη εργα- 10 σία, ο μισθός – δηλαδή ο αντιπρόσωπος της εργασίας – εμφανίζεται, αφού το θέλει ο κ. Ρότσι, διπλά: 1) σαν ιδιοκτησία του κεφαλαίου, 2) σαν αντιπρόσωπος της εργασίας. Αυτό που ανησυχεί τον Ρότσι είναι ουσιαστικά ότι ο μισθός εμφανίζεται σαν αντιπρόσωπος *δυο παραγωγικών εργαλείων*, του κεφαλαίου και της εργασίας· ξεχνά πως η εργασία σαν παραγωγική δύναμη 15 είναι ενσωματωμένη στο κεφάλαιο, και πως σαν εργασία *in esse* [πραγματική] και όχι *in posse* [δυνητική] με κανένα τρόπο δεν αποτελεί παραγωγικό εργαλείο ξεχωριστό από το κεφάλαιο, αλλά αντίθετα, αυτή μόνο κάνει το κεφάλαιο παραγωγικό εργαλείο. Όσο για τη διαφορά ανάμεσα στο μισθό σαν μέρος του κεφαλαίου και ταυτόχρονα εισόδημα του εργάτη, θα τη 20 δούμε στην ενότητα που πραγματεύεται το κέρδος και τον τόκο, που θα είναι το τελευταίο μέρος αυτού του πρώτου κεφαλαίου για το Κεφάλαιο.}

[Μάλθους. Θεωρία της αξίας και των μισθών. – Το κεφάλαιο σχετίζεται με την αναλογία, η εργασία μόνο με το μερίδιο. Βλέπε εδώ τις παρατηρήσεις μου για την υπεραξία και το κέρδος. Η θεωρία του Ρικ[άρντο]. (Κάρεϋ κατά Ρικ[άρντο].) Μάλθους: ο εργατικός μισθός άσχετος με την αναλογία. – Θεωρία του Μάλθους για την αξία.]

25

{Ο Μάλθους, σχετικά με το έργο του «*Το μέτρο της αξίας*» κλπ. που προαναφέραμε, επανέρχεται και στους «*Ορισμούς πολιτικής οικονομίας* 30 κλπ. Λονδίνο. 1827». Εκεί παρατηρεί: «Δεν συνάντησα κανένα συγγραφέα πριν από τον κ. Ρικάρντο να χρησιμοποιεί ποτέ τον όρο *μισθοί*, ή πραγματικοί μισθοί, με την έννοια των αναλογιών. Τα κέρδη, βέβαια, σημαίνουν αναλογίες· και το ποσοστό κερδών πάντοτε υπολογιζόταν, σωστά, σαν πο- 35 σοστό πάνω στην αξία των προκαταβολών. Οι μισθοί όμως θεωρούνταν απ' όλους ότι ανεβαίνουν και πέφτουν όχι σύμφωνα με κάποια αναλογία πς υ θα μπορούσαν να έχουν προς το συνολικό προϊόν που αποκτήθηκε με μια ορισμένη ποσότητα εργασίας, αλλά σύμφωνα με τη μεγαλύτερη ή μικρότερη ποσότητα όποιου συγκεκριμένου προϊόντος εισπράττει ο εργάτης, ή σύμφωνα με τη μεγαλύτερη ή μικρότερη δύναμη αυτού του προϊόντος να αγοράζει 40 τα αναγκαία και τις ανέσεις για τη ζωή.» (Μ[άλθους] 29, 30.) (Τετράδιο X, σ. 49.) Η μοναδική αξία που το κεφάλαιο παράγει σε μια δοσμένη παραγωγή είναι η αξία που προσθέτει η νέα ποσότητα εργασίας. Αυτή όμως η αξία αποτελείται από την αναγκαία εργασία, που αναπαράγει τον μισθό – την προκαταβολή του κεφαλαίου με τη μορφή του μισθού – και από την υπερερ- 45 γασία, άρα υπεραξία, πέρα και πάνω απ' αυτή την αναγκαία εργασία. Οι

προκαταβολές σε υλικό και μηχανή απλά μετατοπίζονται από τη μια στην άλλη μορφή. Το εργαλείο μεταβαίνει στο προϊόν εξίσου όπως και η πρώτη ύλη, και η φθορά του με τη χρήση είναι ταυτόχρονα μορφοποίηση του προϊόντος. Όταν η πρώτη ύλη και το εργαλείο δεν κοστίζουν τίποτα, όπως σε μερικές εξακτικές βιομηχανίες υπολογίζονται ακόμα σχεδόν =0 (η πρώτη ύλη πάντα =0 σε κάθε εξακτική βιομηχανία: μεταλλωρυχία, ανθρακωρυχία, αλιεία, κυνήγι, υλοτομία σε παρθένα δάση κλπ.), τότε και δεν προσθέτουν απολύτως τίποτα στην αξία της παραγωγής. Η αξία τους είναι το αποτέλεσμα προηγούμενης παραγωγής, όχι της άμεσης παραγωγής όπου χρησιμοποιούν σαν εργαλείο και υλικό. Έτσι η *υπεραξία* μπορεί να υπολογιστεί μόνο σε σχέση με την αναγκαία εργασία. Το κέρδος δεν είναι παρά μια *δευτερογενής*, παράγωγη, και μεταλλαγμένη μορφή της υπεραξίας – η αστική μορφή, όπου τα ίχνη της γένεσης της υπεραξίας έχουν εξαφανιστεί. Ο ίδιος ο Ρικάρντο δεν το κατάλαβε αυτό ποτέ· γιατί εκείνος 1) μιλά πάντοτε για τη διανομή ενός *έτομου* ποσού, όχι για την αρχική τοποθέτηση αυτής της διαφοράς· 2) γιατί αυτή η κατανόηση θα τον είχε αναγκάσει να δει πως ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία μεσολαβεί μια σχέση ολότελα διαφορετική από εκείνη της ανταλλαγής· και δεν του επιτρεπόταν να διαβλέψει ότι το αστικό σύστημα της ισοδυναμίας μεταστρέφεται σε ιδιοποίηση χωρίς ισοδύναμο και βασίζεται στην τελευταία· 3) η πρόταση του Ρικάρντο για την αναλογία ανάμεσα σε κέρδη και μισθούς αναφέρεται αποκλειστικά στο ότι [αν] μια καθορισμένη συνολική αξία διαιρεθεί σε δυο μερίδια – αν γενικά ένα ποσό διαιρεθεί στα δυο – τότε το μέγεθος των δυο μερών υποχρεωτικά βρίσκεται σε αντίστροφη αναλογία. Και σωστά στη συνέχεια η σχολή του περιόρισε το ζήτημα σ' αυτή την κενολογία. Το ενδιαφέρον που τον οδήγησε να διατυπώσει την αναλογία μισθών και κερδών δεν ήταν να ερευνήσει ως το βάθος τη δημιουργία της υπεραξίας – γιατί ξεκινά προϋποθέτοντας μια δοσμένη αξία που πρόκειται να μοιραστεί ανάμεσα σε μισθό και κέρδος, ανάμεσα σε εργασία και κεφάλαιο, προϋποθέτει λοιπόν αυτή τη διαίρεση σαν αυτονόητη – αλλά *πρώτο*, απέναντι στο συνηθισμένο τρόπο καθορισμού των τιμών να επιβάλει τον σωστό – αυτόν που οικοδόμησε πάνω στη βάση της αξίας – δείχνοντας ότι το όριο της αξίας δεν επηρεάζεται το ίδιο από τη διανομή του, από τον διαφορετικό του καταμερισμό ανάμεσα σε κέρδη και μισθούς· *δεύτερο*: να εξηγήσει την όχι απλά παροδική, αλλά αδιάκοπη πτώση του ποσοστού του κέρδους, που του ήταν ανεξήγητη πάνω στη βάση της παραδοχής ότι στην εργασία αναλογεί σταθερό μερίδιο της αξίας· *τρίτο*: εξηγώντας αυτή την πτώση του κέρδους με την άνοδο του εργατικού μισθού, την ίδια όμως αυτή την άνοδο με την άνοδο της *αξίας* των γεωργικών προϊόντων, δηλαδή την ολόένα μεγαλύτερη δυσκολία στην παραγωγή τους, σκόπος του ήταν να εξηγήσει ταυτόχρονα τη *γαιοπρόσοδο* σαν εναρμονισμένη με την αρχή του για τον καθορισμό της αξίας. Αυτό έδινε ταυτόχρονα κι ένα όπλο στην πολεμική του βιομηχανικού κεφαλαίου ενάντια στη γαιοκτησία, που εκμεταλλεύεται τις προόδους της βιομηχανίας. Ταυτόχρονα όμως, σπρωγμένος από την απλή λογική, διακήρυξε έτσι την αντιθετική φύση του κέρδους, της εργασίας και του κεφαλαίου – όσο κι αν προσπαθεί ύστερα να αποδείξει στον εργάτη πως ο αντιθετικός αυτός χαρακτήρας κέρδους και μισθού δεν ενδιαφέρει το πραγματικό του εισόδημα, και μάλιστα ότι μια *αναλογική* (όχι απόλυτη) άνοδος του εργατικού μισθού είναι *επιζήμια*, γιατί εμποδίζει τη συσσώρευση, και τότε η πρόοδος της βιομηχανίας ωφελεί μόνονάχα τον τεμπέλη γαιοκτήμονα. Παρόλ' αυτά, η αντιθετική μορφή είχε δια-

κηρυχτεί· και ο Κάρεϋ, που δεν καταλαβαίνει τον Ρικάρντο, μπόρεσε άρα να τον βρίζει σαν πατέρα των κομμουνιστών κλπ. – κι εδώ έχει πάλι δίκιο, με μια έννοια που ο ίδιος δεν καταλαβαίνει. Οι άλλοι όμως οικονομολόγοι, που – όπως ο Μάλθους – δε θέλουν ούτε ν' ακούσουν για την αναλογική (και άρα αντιθετική) φύση του εργατικού μισθού, *επιθυμούν*, από τη μια μεριά, 5 να συγκαλύψουν την αντίθεση· από την άλλη, επιμένουν πως ο εργάτης απλά ανταλλάζει με το κεφάλαιο μια ορισμένη αξία χρήσης, το εργατικό του δυναμικό, άρα παραιτείται από την παραγωγική δύναμη, τη δύναμη που έχει η εργασία να δημιουργεί νέα αξία, δεν έχει καμιά σχέση με το προϊόν, και άρα στην ανταλλαγή ανάμεσα σε καπιταλιστές και εργάτες, στο μισθό, 10 όπως και σε κάθε απλή ανταλλαγή όπου προϋποθέτονται οικονομικά *ισοδύναμα*, μοναδικό ζήτημα είναι η *ποσότητα*, το μέγεθος της αξίας χρήσης. Όσο σωστό κι αν είναι αυτό από μια μεριά, άλλο τόσο η φαινομενική μορφή του αντιπραγματισμού, της ανταλλαγής, συνεπάγεται πως ο εργάτης – όταν δέβεται ο ανταγωνισμός τού επιτρέπει να παζαρεύει και να αντιδικεί με τον 15 καπιταλιστή – μετρά τις αξιώσεις του πάνω στο κέρδος του καπιταλιστή και απαιτεί ένα ορισμένο μερίδιο από την υπεραξία που ο ίδιος δημιούργησε· κι έτσι η *αναλογία* γίνεται πραγματικό συνθετικό στοιχείο της ίδιας της οικονομικής ζωής. Παραπέρα, στην πάλη ανάμεσα στις δυο τάξεις – που αναγκαστικά εμφανίζεται, με την ανάπτυξη της εργατικής τάξης – η μέτρηση της 20 αμοιβαίας απόστασης, που ακριβώς ο ίδιος ο εργατικός μισθός εκφράζει σαν αναλογία, αποκτά αποφασιστική σημασία. Η *επίφαση της ανταλλαγής* εμφανίζεται στην πορεία του τρόπου παραγωγής που βασίζεται στο κεφάλαιο. Η ίδια αυτή η διαδικασία και η επανάληψή της τοποθετούν αυτό που ισχύει καθαυτό, ότι δηλαδή ο εργάτης παίρνει σαν μισθό από τον καπιταλι- 25 στή απλά και μόνο ένα μέρος της ίδιας του της εργασίας. Αυτό τότε περνά και στη συνείδηση τόσο των εργατών όσο και των καπιταλιστών. Για τον Ρικάρντο *ουσιαστικά το μόνο ζήτημα είναι: ποια αναλογία της συνολικής αξίας αποτελεί, στην πορεία της εξέλιξης, ο αναγκαίος μισθός; Μένει πάντα αναγκαίος μισθός και μόνο*· ώστε η αναλογική του φύση δεν ενδιαφέρει τον 30 εργάτη – αυτός παίρνει το ίδιο μίνιμουμ όπως και πριν – αλλά μόνο τον καπιταλιστή, που οι κρατήσεις από το καθαρό του εισόδημα μεταβάλλονται, χωρίς οι εργάτες να παίρνουν περισσότερες αξίες χρήσης. Το ότι όμως ο Ρικάρντο, αν και για ολότελα διαφορετικούς σκοπούς, διατύπωσε την αντιθετική φύση κέρδους και μισθού, αυτό ήδη δείχνει ότι στον καιρό του ο 35 θεμελιωμένος στο κεφάλαιο τρόπος παραγωγής είχε προσλάβει μια μορφή ολοένα πιο πρόσφορη να εκφράσει την φύση του. Ο Μάλθους παρατηρεί σχετικά με τη θεωρία του Ρικάρντο για την αξία, στους «*Ορισμούς*» που προαναφέραμε (Τετράδιο IX, σ. 49, 50): «Ο ισχυρισμός του Ρικάρντο ότι με την άνοδο της αξίας των μισθών τα κέρδη αναλογικά μειώνονται [»], και 40 *vice versa* [αντίστροφα], [«] δεν αληθεύει παρά μόνο αν υποτεθεί ότι εμπόρεύματα που περιέχουν την ίδια ποσότητα εργασίας έχουν πάντα την ίδια αξία, πράγμα που [δεν] αληθεύει [ούτε] μια φορά στις πεντακόσιες· και μάλιστα [...] υποχρεωτικά, γιατί με την πρόοδο του πολιτισμού και των βελτιώσεων αυξάνεται αδιάκοπα η ποσότητα του απασχολούμενου πάγιου 45 κεφαλαίου, και κάνει περισσότερο ποικίλους και άνισους τους χρόνους απόδοσης του κυκλοφορούντος κεφαλαίου.» (ό.π. 31, 32.) (Αυτό αφορά τις τιμές, όχι την αξία.) Σχετικά με τη δική του, ολοδική του ανακάλυψη του αληθινού μέτρου της αξίας ο Μάλθους παρατηρεί: «*Πρώτο: Πουθενά δεν είχα δει διατυπωμένο πως η συνηθισμένη ποσότητα εργασίας που ένα εμπό-* 50

ρευμα ελέγχει στην αγορά πρέπει να αντιπροσωπεύει και να μετρά την πο-
 σότητα εργασίας που περιέχει, συν τα κέρδη... Αντιπροσωπεύοντας την ερ-
 γασία που περιέχεται σ' ένα εμπόρευμα συν τα κέρδη, η εργασία αντιπρο-
 σωπεύει τους φυσικούς και αναγκαίους όρους της προσφοράς της, δηλαδή
 5 το στοιχειώδες κόστος της παραγωγής της. [...] Δεύτερο: Πουθενά δεν είχα
 δει διατυπωμένο ότι, όπως και να μεταβάλλεται η γονιμότητα του εδάφους,
 το στοιχειώδες κόστος παραγωγής του μισθού μιας δοσμένης ποσότητας ερ-
 γασίας υποχρεωτικά μένει πάντα το ίδιο.» (196, [19]7.) Σημαίνει απλά: ο
 μισθός είναι πάντα ίσος με τον αναγκαίο για την παραγωγή του χρόνο, που
 10 μεταβάλλεται με την παραγωγικότητα της εργασίας. Η ποσότητα εμπορευ-
 μάτων μένει η ίδια. «Αν υποθέσουμε ότι ορίζουμε την [ανταλλακτική] αξία
 σαν την γενική αγοραστική δύναμη ενός εμπορεύματος, τότε αυτή αναφέρε-
 ται στην αγορά [»] όλων των εμπορευμάτων, [...] της γενικής μάζας των
 εμπορευμάτων. Αυτή όμως είναι πέρα για πέρα δύσχωρητη ποσότητα. [...]

15 Τώρα, δεν μπορεί κανείς ούτε στιγμή να αρνηθεί πως η εργασία είναι αυτή
 που καλύτερα απ' όλα τα αντικείμενα αντιπροσωπεύει ένα μέσο όρο της
 γενικής μάζας των προϊόντων. [»] (205.) [«] Μια μεγάλη κατηγορία εμπορευ-
 μάτων, όπως τα ακατέργαστα προϊόντα, ανεβαίνουν με την πρόοδο της κοι-
 νωνίας, ενώ τα βιομηχανικά είδη πέφτουν. Ώστε μπορεί να μη βρίσκεται

20 μακριά από την αλήθεια η παρατήρηση ότι η μέση μάζα εμπορευμάτων που
 μια δοσμένη ποσότητα εργασίας, στην ίδια χώρα, είναι σε θέση να αγοράσει
 μπορεί να μένει για αιώνες χωρίς πολύ ουσιαστικές μεταβολές.» (206.)
 «Αξία [...] πρέπει πάντα να εννοούμε αξία στην ανταλλαγή με εργασία.»
 (224 σημείωση ό.π.) Μ' άλλα λόγια, το δόγμα είναι: η αξία ενός εμπορεύμα-

25 τος, η συσσωρευμένη μέσα του εργασία, αντιπροσωπεύεται από τις ζωντα-
 νές ημέρες εργασίας που μπορούν να το αγοράσουν, με τις οποίες μπορεί να
 ανταλλαγεί· άρα αντιπροσωπεύεται από τους μισθούς. Οι ζωντανές ημέρες
 εργασίας περιέχουν χρόνο εργασίας όπως και χρόνο υπερεργασίας. Ας κά-
 νουμε στον Μάλθους τη μεγαλύτερη χάρη που μπορούμε να του κάνουμε. Ας

30 υποθέσουμε δηλαδή πως η αναλογία υπερεργασίας προς αναγκαία εργασία,
 και άρα η αναλογία μισθού προς κέρδος, μένει πάντα σταθερή. Πρώτα-πρώ-
 τα, το ότι ο κ. Μάλθους μιλά για τη συσσωρευμένη στο εμπόρευμα εργασία
 συν τα κέρδη αποδείχνει ήδη τη σύγχυσή του· γιατί ακριβώς τα κέρδη δεν
 μπορούν να αποτελούν παρὰ ένα μέρος από τη συσσωρευμένη εργασία. Στο

35 νου του έχει εδώ τα κέρδη πέρα και πάνω από τη συσσωρευμένη εργασία,
 που τάχα προέρχονται από το πάγιο κεφάλαιο κλπ. Αυτό μπορεί να αφορά
 μόνο την κατανομή του συνολικού κέρδους ανάμεσα στους διάφορους μετό-
 χους του, όχι το συνολικό ποσό του κέρδους· γιατί αν όλοι έπαιρναν για το
 εμπόρευσμά τους τη συσσωρευμένη σ' αυτό εργασία + κέρδη, από πού θά-

40 βγαίνουν αυτά, κύριε Μάλθους; Όταν ο ένας παίρνει συσσωρευμένη στο
 εμπόρευσμά του εργασία + κέρδος, πρέπει ο άλλος να παίρνει συσσωρευμένη
 εργασία – κέρδος, θεωρώντας εδώ το κέρδος σαν πρόσθετο πάνω στην
 πραγματική υπεραξία. Πάει αυτό λοιπόν. Ας υποθέσουμε τώρα πως η συσ-
 σωρευμένη εργασία είναι = 3 ημέρες εργασίας· έτσι, αν η αναλογία του

45 χρόνου υπερεργασίας είναι 1:2, αυτές εισπράχθηκαν σαν πληρωμή για 1½
 ημέρα εργασίας. Οι εργάτες δούλεψαν πραγματικά 3 μέρες, καθένας τους
 όμως πληρώθηκε μονάχα μισή μέρα δουλειάς. Μ' άλλα λόγια, το εμπόρευμα
 που πήραν για 3 μέρες δουλειάς περιείχε μόνο 1½ δουλεμένη μέρα. Για τις 3

50 λοιπόν δουλεμένες εργάσιμες [μέρες] στο προϊόν του, ο καπιταλιστής, με
 όλες τις άλλες σχέσεις αμετάβλητες, θα έπαιρνε 6 ημέρες εργασίας. (Αυτό

είναι σωστό μονάχα επειδή ο χρόνος υπερεργασίας υποτέθηκε = με τον αναγκαίο, ώστε στη δεύτερη περίπτωση απλά επαναλαμβάνεται η πρώτη.) (Η σχετική υπεραξία, ολοφάνερα, δεν περιορίζεται μόνο από τη σχέση που αναφέραμε πιο πάνω, αλλά και από την αναλογία του προϊόντος στη συνολική κατανάλωση του εργάτη. Αν ο καπιταλιστής με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων μπορούσε να θγάλει διπλάσιο αριθμό *μαντήλια από κασμήρι*, και αν αυτά πουλιούνταν στην αξία τους, ο καπιταλιστής δεν θα είχε δημιουργήσει καθόλου σχετική υπεραξία· γιατί οι εργάτες δεν καταναλώνουν τέτοια *μαντήλια*, άρα ο χρόνος που είναι αναγκαίος για την αναπαραγωγή του εργατικού τους δυναμικού θα έμενε ο ίδιος. Αυτό δεν συμβαίνει στην πράξη, γιατί σε τέτοιες περιπτώσεις η τιμή ανεβαίνει πάνω από την αξία. Εδώ στη θεωρία δεν μας ενδιαφέρει ακόμα αυτό, γιατί εξετάζουμε το κεφάλαιο καθαυτό, όχι σ' ένα ξεχωριστό κλάδο.) Θα πληρώσει δηλαδή εργατικό μισθό για 3 ημέρες και θα βάλει να του δουλέψουν 6· με κάθε $\frac{1}{2}$ μέρα αγοράζει 1 μέρα· ώστε με $\frac{1}{2}$ ημέρες = 3 ημέρες, αγοράζει 6 μέρες. Το να υποστηρίζει λοιπόν κανείς ότι οι μέρες εργασίας που ένα εμπόρευμα ελέγχει στην αγορά, ή οι μισθοί που πληρώνει, εκφράζουν την αξία του, σημαίνει ότι δεν καταλαβαίνει απολύτως τίποτα για τη φύση του κεφαλαίου και της μισθωτής εργασίας. Το ότι οι αντικειμενοποιημένες ημέρες εργασίας αγοράζουν περισσότερες ζωντανές είναι η ουσία κάθε αξιοδημιουργίας όπως και της δημιουργίας κεφαλαίου. Σωστό θα ήταν όμως, αν ο κ. Μάλθους έλεγε πως ο ζωντανός χρόνος εργασίας που ένα εμπόρευμα ελέγχει στην αγορά εκφράζει το μέτρο της αξιοποίησης αυτού του εμπορεύματος, το μέτρο της υπερεργασίας που το εμπόρευμα τοποθετεί. Αλλά αυτό θάταν απλή ταυτολογία – ότι στο μέτρο που τοποθετεί περισσότερη εργασία τοποθετεί περισσότερη εργασία – ή θα έκφραζε το αντίθετο απ' αυτό που θέλει ο Μάλθους, ότι δηλαδή η υπεραξία προέρχεται από το ότι ο ζωντανός χρόνος εργασίας που ένα εμπόρευμα ελέγχει ποτέ δεν αντιπροσωπεύει τον χρόνο που έχει συσσωρευτεί μέσα σ' αυτό.) (Τώρα τελειώσαμε οριστικά με τον Μάλθους.)

[Σκοπός της καπιταλιστικής παραγωγής είναι η αξία (το χρήμα), όχι το εμπόρευμα, η αξία χρήσης κλπ. Τσάλμερς.]

30

- [14] {Εξηγήσαμε πιο πάνω, αναπτύσσοντας την έννοια του κεφαλαίου, πώς το κεφάλαιο είναι αξία σαν τέτοια, *χρήμα*, που διατηρείται στην κυκλοφορία όπως και αυξάνεται διαμέσου της ανταλλαγής με ζωντανή εργασία. 35 'Ότι, κατά συνέπεια, σκοπός του παραγωγικού κεφαλαίου δεν είναι ποτέ η αξία χρήσης, αλλά η γενική μορφή του πλούτου σαν πλούτου. Ο παπάς Τ. Τσάλμερς, στο κατά τα άλλα από πολλές απόψεις ηλίθιο και αποκρουστικό του σύγγραμμά: «Περί πολιτικής οικονομίας σε συνδυασμό με την ηθική κατάσταση και τις ηθικές προοπτικές της κοινωνίας. 2η έκδ. Λονδίνο 1832» 40 έπιασε σωστά αυτό το σημείο, χωρίς από την άλλη μεριά να πέσει στη βλακεία τύπων σαν τον Φερριέ κλπ. που μερδεύουν το χρήμα σαν αξία του κεφαλαίου με το πραγματικά διαθέσιμο μεταλλικό χρήμα. Στις κρίσεις, το κεφάλαιο (σαν εμπόρευμα) δεν είναι ανταλλάξιμο όχι γιατί τα διαθέσιμα

μέσα κυκλοφορίας είναι πολύ λίγα· αντίθετα, δεν κυκλοφορεί επειδή δεν είναι ανταλλάξιμο. Η σημασία που αποκτά το μετρητό χρήμα στις κρίσεις προέρχεται αποκλειστικά από το ότι, ενώ το κεφάλαιο δεν μπορεί να ανταλλάγει με την αξία του – και μόνο γι αυτό το λόγο η τελευταία εμφανίζεται 5 απέναντι στο κεφάλαιο κρυσταλλωμένη στη μορφή του χρήματος – ωστόσο οι υποχρεώσεις πρέπει να πληρωθούν· δίπλα στην κυκλοφορία που διακόπηκε συντελείται μια *αναγκαστική κυκλοφορία*. Ο Τσάλμερς λέει (Τετράδιο IX, σ. 57): «Όταν ένας καταναλωτής αρνείται να αγοράσει ορισμένα εμπορεύματα, δεν είναι πάντα, όπως υποθέτουν, [»] – οι σύγχρονοι οικονομολόγοι – [«] επειδή προτιμά να αγοράσει άλλα, αλλά γιατί θέλει να κρατήσει 10 αέρινη την γενική αγοραστική του δύναμη. Και όταν ένας έμπορος φέρνει εμπορεύματα στην αγορά, δεν είναι γενικά γιατί αναζητά άλλα εμπορεύματα σαν αντάλλαγμα γι αυτά ... θέλει να επεκτείνει τη γενική αγοραστική του δύναμη πάνω σε όλα τα εμπορεύματα. Δεν ωφελεί να λέγεται ότι και το 15 χρήμα είναι ένα εμπόρευμα [...]· το πραγματικό μεταλλικό χρήμα που χρειάζεται ένας έμπορος δεν ξεπερνά ένα μικρό κλάσμα του κεφαλαίου του, ακόμα και του χρηματικού του κεφαλαίου· το σύνολο αυτού του κεφαλαίου, παρόλο που η εκτίμησή του γίνεται σε χρήμα, μπορεί με γραπτές συμβάσεις να διαγράψει την τροχιά του και να επιτελέσει όλους τους σκοπούς του με 20 τη βοήθεια [...] νομίσματος που αποτελεί ασήμαντο ποσοστό του συνόλου. Μάλιστα ο μεγάλος στόχος του χρηματοκεφαλαιούχου είναι να αυξήσει το ονομαστικό ποσό της περιουσίας του. Είναι, αν το ποσό αυτό εκφράζεται χρηματικά αυτό τον χρόνο με 2.000 λίρες, να εκφράζεται χρηματικά τον επόμενο χρόνο με 24.000 λίρες. Η αύξηση του κεφαλαίου του, εκτιμημένου 25 σε χρήμα, είναι ο μοναδικός τρόπος που μπορεί να προωθήσει το συμφέρον του σαν εμπόρου. Η σημασία αυτού του στόχου για τον έμπορο δεν επηρεάζεται από διακυμάνσεις του νομίσματος, ή από μια αλλαγή στην πραγματική αξία του χρήματος. Μπορεί [...] να αυξήσει μέσα σ' ένα χρόνο την παρουσία του από 20 σε 24 χιλιάδες λίρες· κι ωστόσο, εξαιτίας μιας πτώσης στην 30 αξία του νομίσματος να μην αύξησε την αγοραστική του δύναμη πάνω στις ανέσεις [»] κλπ. [«] Ωστόσο το συμφέρον του [...] είναι το ίδιο, σαν η αξία του χρήματος να μην είχε μειωθεί· γιατί διαφορετικά η χρηματική του παρουσία θα είχε μείνει στάσιμη, και ο πραγματικός του πλούτος θα είχε υποχωρήσει σε αναλογία 24 προς 20... 'Ωστε τα εμπορεύματα[»] (δηλαδή η 35 αξία χρήσης, ο πραγματικός πλούτος) [«] δεν είναι ο τελικός σκοπός του εμπορευόμενου κεφαλαιοκράτη [»] (Η αυταπάτη του μονεταριστικού συστήματος είναι μόνο πως έβλεπε το πραγματικό μεταλλικό χρήμα (ή και το χάρτινο, τίποτα δε θα άλλαζε) – μ' ένα λόγο, τη μορφή της αξίας σαν πραγματικό χρήμα – σαν τη γενική μορφή του πλούτου και του πλουτισμού· ενώ 40 το χρήμα, ακριβώς στο μέτρο που αυξάνεται σαν συσσώρευση γενικής αγοραστικής δύναμης, στον ίδιο βαθμό μειώνεται σχετικά στη συγκεκριμένη μορφή του μέσου κυκλοφορίας ή και του πραγματοποιημένου θησαυρού. Σαν εκχώρηση πραγματικού πλούτου ή παραγωγικής δύναμης αποκτά χίλιες μορφές) «παρά μόνο όταν ξοδεύει το εισόδημά του και αγοράζει με σκοπό 45 την κατανάλωση. Όταν τοποθετεί το κεφάλαιό του, και όταν αγοράζει με σκοπό την παραγωγή, το χρήμα είναι τελικός του σκοπός» (να σημειωθεί: όχι το νόμισμα). (164-66.) «Το κέρδος», λέει πάλι ο Τσάλμερς, «έχει σαν αποτέλεσμα να προσδένει τις υπηρεσίες του διαθέσιμου πληθυσμού και σε άλλους κυρίους πέρα από τους γαιοκτήμονες [...]· σε όσους έχουν δαπάνες 50 που ξεπερνούν τα αναγκαία για τη ζωή». (78). (Τετράδιο IX, σ. 53.)}

[Οικονομικός κύκλος. Κυκλοφοριακή διαδικασία. Τσάλμερς.]

Στο βιβλίο που μόλις αναφέραμε ο Τσάλμερς ονομάζει τη συνολική διαδικασία της κυκλοφορίας οικονομικό κύκλο: «Ο κόσμος του εμπορίου μπορεί να θεωρηθεί πως περιστρέφεται σ' αυτό που θα αποκαλέσουμε οικονομικό κύκλο, που συμπληρώνει μια περιστροφή όταν οι επιχειρήσεις ξαναγυρίζουν, με τις διαδοχικές τους συναλλαγές, στο σημείο απ' όπου ξεκίνησαν. Αρχή του κύκλου μπορεί να θεωρηθεί το σημείο όπου ο κεφαλαιοκράτης εισπράττει την απόδοση που του αναπληρώνει το κεφάλαιό του: από τις εισπράξεις αυτές αρχίζει πάλι να απασχολεί τους εργάτες του· να τους μοιράζει, σε μισθούς, τη συντήρησή τους, ή μάλλον τη δύναμη να συντηρηθούν· να παίρνει απ' αυτούς, σε τελειωμένη δουλειά, τα είδη όπου ειδικεύεται· να φέρνει τα είδη αυτά στην αγορά και να τελειώνει εκεί τον κύκλο ενός συνόλου από κινήσεις, πραγματοποιώντας μια πώληση και παίρνοντας, με τις εισπράξεις, μιαν αμοιβή για όλες τις επενδύσεις της περιόδου. Η παρέμβαση του χρήματος δεν αλλάζει σε τίποτα τον πραγματικό χαρακτήρα αυτής της ενέργειας...» (48, 49 ό.π.) (Τετράδιο σ. 54, 55.)

[Διαφορά στην απόδοση. Διακοπή της παραγωγικής διαδικασίας (ή καλύτερα, μη-σύμπτωσή της με την εργασιακή διαδικασία). – Συνολική διάρκεια της παραγωγικής διαδικασίας. (Γεωργία. Χότζσκιν). Άνισες περίοδοι παραγωγής.]

20

Η διαφορά στην απόδοση, στο βαθμό που εξαρτιέται από τη φάση της κυκλοφοριακής διαδικασίας που συμπίπτει με την άμεση παραγωγική διαδικασία, δεν εξαρτιέται μόνο από τον περισσότερο ή λιγότερο εργάσιμο χρόνο που χρειάζεται για να τελειώσει το αντικείμενο (όπως πχ. στην κατασκευή 25 καναλιών κλπ.), αλλά σε ορισμένους βιομηχανικούς κλάδους – γεωργία – από τις διακοπές της εργασίας που είναι δοσμένες από τη φύση της ίδιας της δουλειάς, που στη διάρκειά τους από τη μια μεριά το κεφάλαιο αδρανή και η εργασία ακινητοποιείται. Έτσι και στο παράδειγμα του 'Α. Σμιθ ότι το σιτάρι είναι μια καλλιέργεια που διαρκεί ένα χρόνο, το βόδι καλλιέργεια 30 που διαρκεί 5 χρόνια. Γιαυτό στο ένα αφιερώνονται 5 χρόνια εργασίας, στο άλλο μόνο 1. Λίγη εργασία αφιερώνεται πχ. στα ζώα που τρέφονται με βοσκή. Από την άλλη μεριά, και στην ίδια τη γεωργία λίγη δουλειά γίνεται πχ. στη διάρκεια του χειμώνα. Στη γεωργία (και σε μερικούς άλλους κλάδους παραγωγής, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό) υπάρχουν διακοπές 35 που καθορίζονται από τις συνθήκες της ίδιας της παραγωγικής διαδικασίας, παύσεις του εργάσιμου χρόνου, που πρέπει να ξαναρχίσει πάλι σε κάποιο δοσμένο σημείο για να συνεχίσει ή να τελειώσει τη διαδικασία· η σταθερότητα της παραγωγικής διαδικασίας δεν ταυτίζεται εδώ με τη συνέχεια της εργασιακής διαδικασίας. Αυτό είναι ένα συνθετικό στοιχείο της διαφοράς. 40 Δεύτερο: Το προϊόν χρειάζεται γενικά πολύ χρόνο για να τελειώσει, να τοποθετηθεί στην τελειωμένη του μορφή· αυτή είναι η συνολική διάρκεια της παραγωγικής διαδικασίας, ανεξάρτητα από το αν υπάρχουν ή όχι διακοπές

στις εργασιακές πράξεις: η διαφορετική διάρκεια της παραγωγικής φάσης γενικά. *Τρίτο:* αφού τελειώσει το προϊόν, μπορεί να χρειάζεται να μείνει αργό για αρκετό χρονικό διάστημα – που στη διάρκειά του χρειάζεται σχετικά λίγη εργασία – για να αφηθεί σε φυσικές διαδικασίες, πχ. το κρασί. (Εν-
5 νοιολογικά αυτό είναι περίπου η ίδια περίπτωση με το Ι.) *Τέταρτο:* περισσότερος χρόνος για να μεταφερθεί στην αγορά, επειδή προορίζεται για πιο απομακρυσμένη αγορά. (Αυτό συμπίπτει εννοιολογικά με την περίπτωση Π.) *Πέμπτο:* Το μικρότερο ή μεγαλύτερο χρονικό διάστημα που χρειάζεται η συνολική απόδοση του κεφαλαίου (η συνολική του αναπαραγωγή), στο μέ-
10 τρω που καθορίζεται από τη σχέση πάγιου και κυκλοφορούντος κεφαλαίου, δεν αναφέρεται βέβαια στην *άμεση παραγωγική διαδικασία*, στη διάρκειά της, αλλά αντλεί τον προσδιορισμό του από την κυκλοφορία. Ο χρόνος αναπαραγωγής του συνολικού κεφαλαίου καθορίζεται από τη συνολική διαδικασία, συμπεριλαμβανοντας και την κυκλοφορία.

15 «Ανισότητα των περιόδων που χρειάζεται η παραγωγή.»

«Η *διαφορά στον χρόνο* που χρειάζεται για να ετοιμαστούν τα προϊόντα της γεωργίας, σε σύγκριση με τα προϊόντα άλλων ειδών εργασίας, είναι η βασική αιτία της μεγάλης εξάρτησης των γεωργών. Δεν μπορούν να φέρουν τα εμπορεύματά τους στην αγορά σε λιγότερο από ένα χρόνο. Ολόκληρη
20 αυτή την περίοδο είναι αναγκασμένοι να δανείζονται από τον παπουτσή, τον ράφτη, το σιδερά, τον αμαξοποιό και τους διάφορους άλλους εργάτες που τα προϊόντα τους είναι για τους γεωργούς απαραίτητα αλλά ετοιμάζονται μέσα σε λίγες μέρες ή εβδομάδες. Εξαιτίας των φυσικών αυτών περιστάσεων, και εξαιτίας της γρηγορότερης αύξησης του πλούτου που παράγει η
25 μη-γεωργική εργασία, οι μονοπωλιστές όλης της γης, παρόλο που μονοπώλησαν και τη νομοθεσία, στάθηκαν ανίκανοι να σώσουν τον εαυτό τους και τους υπηρέτες τους, τους αγρομισθωτές, από το να γίνουν η πιο εξαρτημένη τάξη στην κοινωνία.» (Τόμας Χότζσκιν, *Εκλαιϊκευμένη πολιτ[ική] οικον[ομία]*. Τέσσερις διαλέξεις κλπ. Λονδίνο 1827 σ. 147 σημείωση.) (Τετρά-
30 διο ΙΧ, σ. 44.) «Η φυσική περίσταση ότι όλα τα εμπορεύματα παράγονται σε άνιστες περιόδους, ενώ οι ανάγκες του εργάτη πρέπει να καλύπτονται καθημερινά... Αυτή η ανισότητα στον χρόνο που χρειάζεται για την ολοκλήρωση διάφορων εμπορευμάτων θα είχε σαν αποτέλεσμα [»], στην άγρια κατάστα-
ση, [«] ο κυνηγός κλπ. να έχει πλεόνασμα από κυνήγι κλπ. πριν ο κατασκευ-
35 αστής τόξων και βελών κλπ. να έχει έτοιμο εμπόρευμα να του δώσει σ' ανταλλάγμα για το περίσσιο κυνήγι. Δε θα μπορούσε να γίνει καμιά ανταλλαγή· ο κατασκευαστής τόξων θάπρεπε να είναι και κυνηγός, και ο καταμερισμός της εργασίας θα ήταν αδύνατος. Η δυσκολία αυτή συνέβαλε στην εφεύρεση του χρήματος.» (179, 180.) (ό.π.)

40 [Στην έννοια του ελεύθερου εργάτη βρίσκεται ο άπορος.
– Πληθυσμός και υπερπληθυσμός κλπ.]

{Στην έννοια του ελεύθερου εργάτη βρίσκεται ήδη ο άπορος: ο δυνητικά άπορος. Σύμφωνα με τους οικονομικούς του όρους δεν είναι παρά ζωντανό εργατικό δυναμικό – άρα και προικισμένο με όλες τις ανάγκες της ζωής.
45 Ολόπλευρη ένδεια, χωρίς αντικειμενική παρουσία σαν εργατικό δυναμικό

για να πραγματοποιήσει τον εαυτό του. Αν ο καπιταλιστής δεν χρειάζεται την υπερεργασία του, τότε κι αυτός δεν μπορεί να εκτελέσει την αναγκαιία του εργασίας· δεν μπορεί να παραγάγει τα μέσα για τη ζωή του. Δεν μπορεί τότε να τα αποκτήσει με την ανταλλαγή, παρά μόνο – αν τα αποκτήσει – με ελεημοσύνες από το εισόδημα. Σαν εργάτης μπορεί να ζήσει μονάχα στο 5 βαθμό που ανταλλάζει το εργατικό του δυναμικό με το μέρος του κεφαλαίου που αποτελεί το κονδύλι εργασίας. Η ίδια αυτή η ανταλλαγή συνδέεται με όρους *γι αυτόν* τυχαίους, αδιάφορους απέναντι στο *οργανικό* του είναι. 'Ωστε είναι *virtualiter* [δυνητικά] *άπορος*. Παραπέρα, μια και το να παράγει ο εργάτης ολοένα περισσότερη υπερεργασία αποτελεί τον όρο της παρα- 10 γωγής που βασίζεται στο κεφάλαιο, ελευθερώνεται έτσι ολοένα περισσότερη *αναγκαιία εργασία*. Μεγαλώνουν λοιπόν οι πιθανότητες του να γίνει *άπορος*. Στην ανάπτυξη της υπερεργασίας αντιστοιχεί η ανάπτυξη του υπερπληθυσμού. Σε διαφορετικούς νόμους αύξησης του πληθυσμού και του υπερπληθυσμού· ο 15 τελευταίος είναι ταυτόσημος με την ύπαρξη μιας μάζας *άπορων*. Αυτοί οι διαφορετικοί νόμοι πρέπει απλά να αναχθούν στους διαφορετικούς τρόπους συσχετισμού προς τους όρους παραγωγής – ή, ως προς το ζωντανό άτομο, τους όρους αναπαραγωγής του σαν μέλους της κοινωνίας, μια και μόνο μέσα στην κοινωνία ζει και ιδιοποιείται. Η διάλυση αυτών των σχέσεων ως προς 20 το ξεχωριστό άτομο ή ένα μέρος του πληθυσμού τοποθετεί αυτό το άτομο ή άτομα έξω από τους αναπαραγωγικούς όρους αυτής της καθορισμένης *βάσης*, άρα σαν υπερπληθυσμό: όχι απλά σαν φτωχούς αλλά σαν άτομα *ανίκανα* να αποκτήσουν τα μέσα διατροφής με την εργασία, άρα σαν *άπορους*. Μόνο στον τρόπο παραγωγής που βασίζεται στο κεφάλαιο η ύπαρξη των 25 *άπορων* εμφανίζεται σαν αποτέλεσμα της ίδιας της εργασίας, της ανάπτυξης της παραγωγικής δύναμης της εργασίας. Έτσι, στη μια βαθμίδα της κοινωνικής παραγωγής μπορεί να είναι υπερπληθυσμός αυτό που δεν είναι στην άλλη, και τα αποτελέσματά τους μπορεί να είναι διαφορετικά. Πχ. οι *αποικίες* που δημιουργούσαν οι αρχαίοι είχαν υπερπληθυσμό· δεν μπορούσαν 30 δηλαδή να εξακολουθήσουν να ζουν στον ίδιο χώρο πάνω στη δοσμένη *υλική* βάση ιδιοκτησίας, δηλαδή τους όρους παραγωγής. Ο αριθμός μπορεί να φαίνεται πολύ μικρός σε σύγκριση με τους σύγχρονους παραγωγικούς όρους. Ωστόσο πολύ απέειχαν από το να είναι *άποροι*. Τέτοιοι ήταν όμως *δέδαια* οι πληθείοι της Ρώμης με τον *panis et circenses* τους [άρτο και θεάμα- 35 τα]. Ο υπερπληθυσμός που οδηγεί στις μεγάλες μεταναστεύσεις λαών προϋποθέτει πάλι άλλες συνθήκες. Καθώς σε όλες τις προηγούμενες μορφές παραγωγής βάση της ιδιοποίησης δεν είναι η ανάπτυξη των παραγωγικών *δυνάμεων*, αλλά αντίθετα, μια καθορισμένη σχέση προς τους όρους παραγωγής (τις μορφές ιδιοκτησίας) εμφανίζεται σαν *προϋποτεθειμένος* φραγμός 40 των παραγωγικών δυνάμεων, και πρέπει απλά να αναπαράγεται, κατά *συνέπεια* – ακόμα περισσότερο – η ανάπτυξη του πληθυσμού, όπου συνοψίζεται η ανάπτυξη όλων των παραγωγικών δυνάμεων, συναντά αναγκαστικά έναν *εξωτερικό φραγμό* και εμφανίζεται έτσι σαν κάτι που χρειάζεται *περιορισμό*. Οι συνθήκες της κοινότητας συμβιδάζονται μόνο με ένα καθορισμένο 45 μέγεθος πληθυσμού. Από την άλλη μεριά, αν οι πληθυσμιακοί φραγμοί που τοποθετεί η ελαστικότητα της συγκεκριμένης μορφής των όρων παραγωγής *αλλάζουν* σύμφωνα με την *τελευταία, συστέλλονται ή διαστέλλονται* – ο υπερπληθυσμός λοιπόν στους θρησκευτικούς λαούς ήταν διαφορετικός από των Αθηναίων, και σ' αυτούς διαφορετικός από των Γερμανών – το ίδιο 50

ισχύει όμως και για τον απόλυτο ρυθμό αύξησης του πληθυσμού, και άρα για την αναλογία ανάμεσα σε υπερπληθυσμό και πληθυσμό. Ο υπερπληθυσμός που δημιουργείται πάνω σε μια καθορισμένη παραγωγική βάση είναι άρα εξίσου καθορισμένος, όσο και ο επαρκής πληθυσμός. Υπερπληθυσμός και πληθυσμός μαζί αποτελούν τον πληθυσμό που μια καθορισμένη παραγωγική βάση μπορεί να δημιουργήσει. Πόσο ο πληθυσμός μπορεί να ξεπεράσει το όριο καθορίζεται από το ίδιο το όριο – ή καλύτερα, από το ίδιο το θεμέλιο που τοποθετεί το όριο. Όπως η αναγκαία εργασία και η υπερεργασία μαζί αποτελούν το σύνολο της εργασίας πάνω σε μια δοσμένη βάση. Η θεωρία του Μάλθους, που άλλωστε δεν είναι δική του εφεύρεση αλλά ιδιοποιήθηκε τη φήμη γι αυτήν με τον παπαδίστικο ζήλο που την προπαγάνδισε – ουσιαστικά μόνο με την έμφαση που της έδωσε – είναι σημαντική από δυο απόψεις: 1) γιατί έδωσε κτηνώδικη έκφραση στην κτηνώδικη σκοπιά του κεφαλαίου· 2) γιατί ισχυρίστηκε το γεγονός του υπερπληθυσμού σε όλες τις κοινωνικές μορφές. Δεν το απόδειξε – γιατί δεν υπάρχει τίποτα πιο άκριτο από τις παρδαλές του ανάκατες συλλογές από ιστοριογράφους και ταξιδιωτικές περιγραφές. Η αντίληψή του είναι ολότελα λαθεμένη και παιδιάστικη 1) γιατί θεωρεί τον υπερπληθυσμό στις διάφορες ιστορικές φάσεις της οικονομικής εξέλιξης σαν της ίδιας λογής· δεν καταλαβαίνει την ειδοποιό διαφορά, και άρα ανάγει με ηλίθιο τρόπο αυτές τις εξαιρετικά πολύπλοκες και μεταβαλλόμενες σχέσεις σε μια μοναδική σχέση, που αντιπαραθέτει από τη μια τη φυσική αναπαραγωγή του ανθρώπου, από την άλλη τον φυσικό πολλαπλασιασμό των φυτικών (ή μέσω συντήρησης) σαν δυο φυσικές σειρές, που η μια προχωρεί γεωμετρικά και η άλλη αριθμητικά. Έτσι μετατρέπει τις ιστορικά διαφορετικές σχέσεις σε μια αφηρημένη αριθμητική αναλογία, που την έβγαλε καθαρά από το μυαλό του και δε στηρίζεται ούτε σε φυσικούς ούτε σε ιστορικούς νόμους. Υπάρχει, υποτίθεται, κάποια φυσική διαφορά ανάμεσα στον πολλαπλασιασμό πχ. των ανθρώπων και των δημητριακών. Το ζώο ο Μάλθους υποθέτει εδώ πως η αναπαραγωγή του ανθρώπου είναι καθαρά φυσική διαδικασία, που χρειάζεται εξωτερικούς περιορισμούς, εμπόδια για να μην προχωρήσει με γεωμετρική πρόοδο. Η γεωμετρική αυτή αναπαραγωγή είναι η φυσική διαδικασία αναπαραγωγής του ανθρώπου. Στην ιστορία βρίσκει ότι ο πληθυσμός αναπτύσσεται σε πολύ διαφορετικές αναλογίες, και ότι ο υπερπληθυσμός αποτελεί εξίσου μια ιστορικά καθορισμένη σχέση, που καθόλου δεν καθορίζεται από αριθμούς ή από το απόλυτο όριο της παραγωγικότητας στα μέσα διαβίωσης, αλλά από όρια τοποθετημένα από καθορισμένους όρους παραγωγής. Περιορίζεται και αριθμητικά. Πόσο μικροί μας φαίνονται οι αριθμοί που για τους Αθηναίους σημαίνουν υπερπληθυσμό! Δεύτερο, περιορίζεται ως προς τον χαρακτήρα. Ο υπερπληθυσμός ελεύθερων Αθηναίων που μετατρέπονται σε άποικους διαφέρει σημαντικά από τον υπερπληθυσμό εργατών που μετατρέπονται σε τρόφιμους πτωχοκομείου. Όμοια, ο υπερπληθυσμός ζητιάνων που καταναλώνουν το υπερπροϊόν ενός μοναστηριού είναι πολύ διαφορετικός από τον υπερπληθυσμό που σχηματίζεται σ' ένα εργοστάσιο. Ο Μάλθους είναι εκείνος που κάνει αφαίρεση από τους συγκεκριμένους αυτούς ιστορικούς νόμους των πληθυσμιακών κινήσεων, που – μια και είναι η Ιστορία της φύσης του ανθρώπου – είναι οι φυσικοί νόμοι, φυσικοί όμως νόμοι του ανθρώπου μόνο σε μια καθορισμένη ιστορική εξέλιξη, με καθορισμένη από την ίδια του την ιστορική διαδικασία ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Ο Μάλθους είναι νός άνθρωπος, αφαίρεση από τον ιστορικά καθορισμένο άνθρωπο, υπάρχει

μόνο στο μυαλό του Μάλθους· το ίδιο λοιπόν και η γεωμετρική μέθοδος αναπαραγωγής που αντιστοιχεί σ' αυτό τον φυσικό Μαλθουσιανό άνθρωπο. Έτσι η πραγματική ιστορία εμφανίζεται στον Μάλθους όχι σαν να είναι η αναπαραγωγή του φυσικού του ανθρώπου μια αφαίρεση από την ιστορική διαδικασία, από την πραγματική αναπαραγωγή, αλλά αντίστροφα, σαν να είναι η πραγματική αναπαραγωγή μια εφαρμογή της Μαλθουσιανής θεωρίας. Αυτό λοιπόν που στην ιστορία αποτελεί τους όρους, τους ενύπαρκτους όρους, τόσο του πληθυσμού όσο και του υπερπληθυσμού σε κάθε ιστορική βαθμίδα, εμφανίζεται στον Μάλθους σαν μια σειρά από *εξωτερικά εμπόδια* που εμπόδισαν τον πληθυσμό να αναπτυχθεί με τη Μαλθουσιανή μορφή. Οι 10 συνθήκες όπου οι άνθρωποι ιστορικά παράγουν και αναπαράγουν τον εαυτό τους εμφανίζονται σαν *φραγμοί* στην αναπαραγωγή του Μαλθουσιανού φυσικού ανθρώπου, που είναι κατασκευάσμα του Μάλθους. Από την άλλη μεριά, η παραγωγή μέσων διαβίωσης – όπως περιορίζεται, καθορίζεται από την ανθρώπινη δράση – εμφανίζεται σαν *εμπόδιο* που δάζει η ίδια στον 15 εαυτό της. Η φτέρη θα σκέπαζε ολόκληρη τη γη. Η αναπαραγωγή της θα σταματούσε μονάχα εκεί που θα τελείωνε ο χώρος γι αυτήν. Δε θα συμμορφωνόταν με καμιά αριθμητική αναλογία. Πού το δρόμκε ο Μάλθους πως η αναπαραγωγή αυτόφυτων φυσικών προϊόντων σταματά μόνη της και χωρίς *εξωτερικά εμπόδια*, δύσκολο να πει κανείς. Τα ενύπαρκτα και ιστορικά 20 μεταβαλλόμενα όρια της ανθρώπινης αναπαραγωγικής δραστηριότητας τα μετατρέπει σε *εξωτερικούς φραγμούς*· και τα *εξωτερικά εμπόδια* της φυσικής αναπαραγωγής σε *ενύπαρκτα όρια* ή *φυσικούς νόμους* της αναπαραγωγής.

2) Συσχετίζει ηλίθια μια καθορισμένη ποσότητα ανθρώπων με μια καθορισμένη ποσότητα μέσων διαβίωσης. Ο Ρικάρντο τού αντέταξε αμέσως – 25 σωστά – ότι η ποσότητα διαθέσιμων σιτηρών είναι ολότελα αδιάφορη για τον εργάτη όταν δεν έχει δουλειά· ότι λοιπόν τα μέσα απασχόλησης και όχι τα μέσα συντήρησης είναι αυτά που τον τοποθετούν ή όχι στην κατηγορία του υπερπληθυσμού. Αυτό όμως πρέπει να το δούμε πιο γενικά, και αναφέρεται γενικότερα στην *κοινωνική διαμεσολάβηση* με την οποία το άτομο σχε- 30 τίζεται προς τα μέσα αναπαραγωγής του και τα δημιουργεί· άρα λοιπόν στους *όρους παραγωγής* και τη σχέση του ατόμου προς αυτούς. Για τον δούλο στην Αθήνα μοναδικός φραγμός στον πολλαπλασιασμό του είταν τα είδη ανάγκης που μπορούσαν να παραχθούν. Και ποτέ δεν ακούμε για *πλεόνασμα δούλων* στην αρχαιότητα. Αντίθετα, η ανάγκη για δούλους μεγαλώ- 35 νει. Υπήρχε όμως υπερπληθυσμός μη-εργατών (με την άμεση έννοια)· που δεν είταν υπερβολικά πολλοί συγκριτικά με τα διαθέσιμα μέσα διαβίωσης, αλλά είχαν χάσει τους όρους κάτω από τους οποίους θα μπορούσαν να τα αποκτήσουν. Η εφεύρεση εργατών που πλεονάζουν, δηλαδή ανθρώπων που δεν έχουν ιδιοκτησία και εργάζονται, ανήκει στην εποχή του κεφαλαίου. Οι 40 ζητιάνοι που είταν προσκολλημένοι στα μοναστήρια και τα βοηθούσαν να καταβροχθίσουν το υπερπροϊόν τους ανήκουν στην ίδια κατηγορία με τους ακόλουθους των φεουδαρχών – κι [αυτό] δείχνει ότι το υπερπροϊόν δεν μπορούσαν να το καταναλώσουν οι λιγοστοί του ιδιοκτήτες. Δεν είναι παρά μια άλλη μορφή των παλιών ακολούθων, ή των σημερινών υπηρετών. Πχ. ο 45 υπερπληθυσμός στους λαούς κνηγών, που εκδηλώνεται με την πάλη ανάμεσα στις ξεχωριστές φυλές, δεν αποδείχνει ότι η γη δεν θα μπορούσε να συντηρήσει τον μικρό αυτό αριθμό, αλλά ότι οι όροι αναπαραγωγής τους απαιτούν μεγάλη ποσότητα, μεγάλη έκταση για λίγο κόσμο. Πουθενά δεν υπάρχει σχέση προς κάποια *ανύπαρκτη* απόλυτη μάζα μέσων συντήρησης, 50

αλλά σχέση προς τους όρους της αναπαραγωγής, της παραγωγής αυτών των μέσων – όπου όμως περιλαμβάνονται εξίσου και οι *όροι αναπαραγωγής των ανθρώπων*, του συνολικού πληθυσμού, του σχετικού υπερπληθυσμού. Το πλεόνασμα αυτό είναι καθαρά σχετικό: δε βρίσκεται σε καμιά απολύτως 5 σχέση προς τα μέσα συντήρησης γενικά, αλλά προς τον τρόπο που παράγονται. Γιαυτό και αποτελεί πλεόνασμα μόνο σ' αυτό το στάδιο ανάπτυξης.

3) Δεν έχει θέση εδώ η παρεμβολή της θεωρίας της προσόδου – πράγμα που ουσιαστικά δεν έχει σχέση με τον Μάθους, και στο βάθος δεν είναι παρά μια φόρμουλα για το ότι στο βιομηχανικό στάδιο που γνώριζε ο Ρικάρντο η γεωργία καθυστερούσε συγκριτικά με τη μεταποίηση: πράγμα άλλωστε σύμφυτο στην αστική παραγωγή, αν και σε διαφορετικές κάθε φορά αναλογίες.}

[*Αναγκαία εργασία. Υπερεργασία. Υπερπληθυσμός. Πλεονασματικό κεφάλαιο.*]

15 {Αν εξετάσουμε την παραγωγή που βασίζεται στο κεφάλαιο, [σαν] όρος της εμφανίζεται – σε απόλυτη θεώρηση – η μεγαλύτερη δυνατή απόλυτη μάζα αναγκαίας εργασίας μαζί με τη μεγαλύτερη δυνατή σχετική μάζα υπερεργασίας. Άρα σαν θεμελιακός όρος η μεγαλύτερη δυνατή άνοδος του πληθυσμού – των ζωντανών εργατικών δυναμικών. Αν εξετάσουμε, παραπέ-
20 ρα, τους όρους για την ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης όπως και της ανταλλαγής βλέπουμε πάλι: καταμερισμός της εργασίας, συνεργασία, ολόπλευρη παρατήρηση – που υποχρεωτικά χρειάζεται πολλά μυαλά –, επιστήμη, όσο γίνεται περισσότερο κέντρα της ανταλλαγής – όλα αυτά ταυτόσημα με άνοδο του πληθυσμού. Από την άλλη μεριά, ο όρος της ιδιοποίησης ξένης
25 υπερεργασίας εμπεριέχει το ότι στον αναγκαίο πληθυσμό – δηλαδή τον πληθυσμό που αντιπροσωπεύει την αναγκαία εργασία, την εργασία που χρειάζεται για την παραγωγή – έρχεται να προστεθεί ένας υπερπληθυσμός, που δεν εργάζεται. Το κεφάλαιο δείχνει, στην παραπέρα εξέλιξη του, ότι δίπλα στο βιομηχανικό τμήμα αυτού του πληθυσμού – τους βιομηχανικούς κεφα-
30 λαιοκράτες – ξεχωρίζει ένα καθαρά καταναλωτικό. Αργόσχολοι, που δουλειά τους είναι να καταναλώνουν ξένα προϊόντα: και, μια και η άξεστη κατανάλωση έχει τα όριά της, τα προϊόντα πρέπει να τους παρέχονται ως ένα βαθμό με εκλεπτυσμένη μορφή, σαν προϊόντα πολυτελείας. Δεν εννοούν αυτό τον αργόσχολο υπερπληθυσμό οι οικονομολόγοι, όταν μιλούν για
35 υπερπληθυσμό. Αντίθετα, αυτός – και η δουλειά του να καταναλώνει – θεωρείται από τους φανατικούς του πληθυσμού σαν αναγκαίος πληθυσμός: και σωστά (με συνέπεια). Η έκφραση υπερπληθυσμός αναφέρεται αποκλειστικά στα εργατικά δυναμικά, δηλαδή στον *αναγκαίο πληθυσμό*: πλεόνασμα εργατικού δυναμικού. Αυτό όμως προκύπτει απλά από τη φύση του κεφαλαίου.
40 Το εργατικό δυναμικό δεν μπορεί να εκτελέσει την αναγκαία του εργασία παρά μόνο όταν η υπερεργασία του έχει αξία για το κεφάλαιο, όταν είναι αξιοποιήσιμη για αυτό. Όταν λοιπόν αυτή η δυνατότητα αξιοποίησης εμποδίζεται από τον ένα ή τον άλλο φραγμό, τότε το ίδιο το εργατικό δυναμικό εμφανίζεται 1) *έξω από τους όρους αναπαραγωγής της ύπαρξής του*: υπάρ-
45 χει χωρίς τους όρους για την ύπαρξή του, και άρα είναι απλή επιβάρυνση

ανάγκες χωρίς τα μέσα για να ικανοποιηθούν· 2) η αναγκαία εργασία εμφανίζεται σαν περιττή, επειδή η περιττή δεν είναι αναγκαία. Αναγκαία είναι μόνο στο μέτρο που αποτελεί όρο για την αξιοποίηση του κεφαλαίου. Η σχέση αναγκαίας εργασίας και υπερεργασίας, έτσι όπως έχει τοποθετηθεί από το κεφάλαιο, μεταστρέφεται λοιπόν στο ότι ένα μέρος από την αναγκαία – δηλαδή την εργασία που αναπαράγει το εργατικό δυναμικό – είναι περιττή· και άρα το ίδιο αυτό το εργατικό δυναμικό χρησιμοποιείται σαν ένα πλεόνασμα πάνω από τον αναγκαίο εργατικό πληθυσμό, δηλαδή το τμήμα του εργατικού πληθυσμού που η αναγκαία του εργασία δεν είναι περιττή αλλά αναγκαία για το κεφάλαιο. Μια και η ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης, που το κεφάλαιο αναγκαστικά προκαλεί, βρίσκεται στην αύξηση της αναλογίας της υπερεργασίας απέναντι στην αναγκαία εργασία, μ' άλλα λόγια στη μείωση της μερίδας αναγκαίας εργασίας που χρειάζεται για μια δοσμένη ποσότητα υπερεργασίας, τότε αναγκαστικά, με δοσμένη μια ορισμένη ποσότητα εργατικού δυναμικού, η αναλογία αναγκαίας εργασίας που χρειάζεται το κεφάλαιο ολοένα θα μειώνεται, δηλαδή ένα μέρος απ' αυτά τα εργατικά δυναμικά θα γίνεται περιττό, καθώς θα αρκεί ένα μέρος απ' αυτά για να εκτελέσει την ποσότητα υπερεργασίας που προηγούμενα απαιτούσε ολόκληρη τη δική τους ποσότητα. Γιαυτό η τοποθέτηση ενός καθορισμένου τμήματος εργατικού δυναμικού σαν περιττού, δηλαδή η τοποθέτηση της εργασίας που χρειάζεται για την αναπαραγωγή του σαν περιττής, είναι αναγκαία συνέπεια της αύξησης της υπερεργασίας συγκριτικά με την αναγκαία εργασία. Η μείωση της σχετικής αναγκαίας εργασίας εμφανίζεται σαν αύξηση του σχετικά περιττού εργατικού δυναμικού – δηλαδή σαν δημιουργία υπερπληθυσμού. Αν αυτός συντηρείται, αυτό δεν γίνεται από το κοινούλι εργασίας αλλά από το εισόδημα όλων των τάξεων. Όχι από την εργασία του ίδιου του εργατικού δυναμικού – όχι πια με την κανονική αναπαραγωγή σαν εργάτης, αλλά διατηρείται στη ζωή από χάρη των άλλων· άρα γίνεται αλήτης και άπορος· επειδή δεν συντηρείται πια με την αναγκαία του εργασία, δηλαδή με την ανταλλαγή με ένα μέρος του κεφαλαίου, ξέπεσε από τους όρους της φαινομενικής σχέσης ανταλλαγής και ανεξαρτησίας· δεύτερο: η κοινωνία αναλαμβάνει, αναλογικά, για τον κ. κεφαλαιοκράτη το καθήκον να του διατηρήσει το δυναμικό του εργατικό δυναμικό – τη φθορά του – διαθέσιμο σαν εφεδρεία για κατοπινή χρήση. Ο καπιταλιστής μεταθέτει έτσι κατά ένα μέρος σε άλλους το κόστος αναπαραγωγής της εργατικής τάξης, και εξαθλιώνει έτσι για δικό του κέρδος ένα μέρος από τον υπόλοιπο πληθυσμό. Από την άλλη μεριά το κεφάλαιο, καθώς αναπαράγεται αδιάκοπα σαν πρόσθετο κεφάλαιο, έχει εξίσου την τάση να δημιουργεί αυτή την μάζα απόρων όσο και να την καταργεί. Δρα έτσι σε αντίθετες κατευθύνσεις, κι απ' αυτές επικρατεί χρονικά άλλοτε η μια και άλλοτε η άλλη. Τέλος, στη δημιουργία του πρόσθετου κεφαλαίου υπάρχουν δυο στοιχεία: 1) χρειάζεται αυξανόμενο πληθυσμό για να κινητοποιηθεί· μείωση του σχετικού πληθυσμού που αυτό χρειάζεται σημαίνει αντίστοιχη δική του αύξηση· 2) χρειάζεται ένα άνεργο (τουλάχιστο σχετικά) μέρος του πληθυσμού· δηλαδή ένα σχετικό υπερπληθυσμό, για να βρísκει αμέσως διαθέσιμο πληθυσμό για την αύξηση του πρόσθετου κεφαλαίου· 3) σε μια δοσμένη βαθμίδα των παραγωγικών δυνάμεων, η υπεραξία μπορεί να υπάρχει αλλά να μη βρίσκεται ακόμα στην ποσότητα, στις αναλογίες που χρειάζονται για να χρησιμοποιηθεί σαν κεφάλαιο. Προϋπόθεση δεν είναι μόνο ένα ελάχιστο επίπεδο της παραγωγικής βαθμίδας, αλλά και ένας ελάχιστος ρυθμός επέκτασής της. Σ' αυτή

την περίπτωση υπάρχει πλεονασματικό κεφάλαιο και υπερπληθυσμός. Όμοια, μπορεί να υπάρχει πρόσθετος πληθυσμός αλλά όχι αρκετός, όχι στις αναλογίες που απαιτούνται για την πρόσθετη παραγωγή. Σε όλες αυτές τις παρατηρήσεις κάνουμε ακόμα, σκόπιμα, ολοκληρωτική αφαίρεση από τις αυξομειώσεις των πωλήσεων, τη συρρίκνωση της αγοράς κλπ., μ' ένα λόγο απ' όλα αυτά που προϋποθέτουν τη διαδικασία πολλών κεφαλαίων.}

['Α. Σμιθ. Η εργασία σαν θυσία. (Θεωρία του Σήνιορ για την θυσία του καπιταλιστή.) – (Το πλεόνασμα του Προυντόν.)]

10 {Η άποψη του 'Α. Σμιθ πως η εργασία δεν αλλάζει ποτέ την αξία της, με την έννοια ότι μια ορισμένη ποσότητα εργασίας είναι για τον εργάτη πάντα μια ορισμένη ποσότητα εργασίας, δηλαδή – για τον 'Α. Σμιθ – ποσοτικά ίση θυσία. Είτε παίρνω πολλά είτε λίγα για μια ώρα δουλειάς – πράγμα που εξαρτιέται από την παραγωγικότητά της και από άλλες περιστάσεις – δουλεύω 15 ψα μια ώρα. Αυτό που υποχρεώθηκα να πληρώσω για το αποτέλεσμα της εργασίας μου, για τον εργατικό μου μισθό, είναι η ίδια πάντα ώρα εργασίας, όπως κι αν αλλάζει το αποτέλεσμα. «Ίσες ποσότητες εργασίας αναγκαστικά έχουν σε όλες τις εποχές και σε όλους τους τόπους ίση αξία για εκείνον που δουλεύει. Στην κανονική του κατάσταση υγείας, δύναμης και 20 δραστηριότητας, και σύμφωνα με τον συνηθισμένο βαθμό επιδεξιότητας και εξάσκησης που μπορεί να έχει, υποχρεώνεται πάντα να δώσει το ίδιο μερίδιο από την ανάπαυση, την ελευθερία, και την εντυχία του. Όποια ποσότητα προϊόντων κι αν παίρνει σαν αμοιβή της εργασίας του, η τιμή που πληρώνει είναι πάντα η ίδια. Η τιμή αυτή μπορεί βέβαια άλλοτε να αγοράζει μικρότε- 25 ρη και άλλοτε μεγαλύτερη ποσότητα αυτών των προϊόντων· απλά όμως γιατί αλλάζει η αξία τους, και όχι η αξία της εργασίας που τα αγοράζει. [...] Έτσι, μόνο η αξία της εργασίας δεν μεταβάλλεται ποτέ. [...] Η εργασία είναι λοιπόν η πραγματική τιμή των εμπορευμάτων, το χρήμα δεν είναι παρά η ονομαστική τους αξία.» (έκδ. Γκαρνιέ, τ. I, σ. 64-66.) (Τετράδιο σ. 30 7.) Να εργάζεσαι με τον ιδρώτα του προσώπου σου! είταν η κατάρα που έδωσε στον Αδάμ ο Ιεχωβάς. Κι έτσι καταλαβαίνει ο 'Α. Σμιθ την εργασία, σαν κατάρα. Η «ανάπαυση» εμφανίζεται σαν η πρόσφορη κατάσταση, σαν ταυτόσημη με την «ελευθερία» και την «ευτυχία». Το ότι το άτομο «στην κανονική του κατάσταση υγείας, δύναμης, δραστηριότητας, επιδεξιότητας, 35 εξάσκησης» έχει ανάγκη και μια κανονική μερίδα εργασίας, και άρσης της ανάπαυσης, αυτό φαίνεται να βρίσκεται ολότελα μακριά από τη σκέψη του 'Α. Σμιθ. Βέβαια, το ίδιο το μέτρο της εργασίας φαίνεται να καθορίζεται από εξωτερικούς όρους, από τον σκοπό που πρέπει να επιτευχθεί και τα εμπόδια που η εργασία πρέπει να ξεπεράσει για να τον πετύχει. Όμως αυτό 40 το ξεπέρασμα εμποδίων είναι καθαυτό ενεργοποίηση της ελευθερίας – και παραπέρα, οι εξωτερικοί σκοποί αποβάλλουν την επίφαση της απλά εξωτερικής φυσικής αναγκαιότητας και τοποθετούνται σαν σκοποί που για πρώτη φορά τοποθετεί το ίδιο το άτομο – άρα σαν αυτο-πραγμάτωση, αντικειμενοποίηση του υποκειμένου, άρα σαν πραγματική ελευθερία, που δράση της 45 είναι ακριβώς η εργασία· αυτά εξίσου λίγο τα υποψιάζεται ο 'Α. Σμιθ.

Ωστόσο έχει δίκιο πως στις ιστορικές μορφές της εργασίας, σαν εργασία δούλων - αγγαρεία - μισθωτή εργασία, η εργασία εμφανίζεται πάντα σαν αποκρουστική, πάντα σαν *εξωτερική καταναγκαστική εργασία*, και απέναντί της η μη-εργασία σαν «ελευθερία, και ευτυχία». Αυτό ισχύει διπλά: για την αντιθετική αυτή εργασία· και – πράγμα συναρτημένο – για την εργασία που 5 δεν δημιουργήσε ακόμα για τον εαυτό της τους αντικειμενικούς και υποκειμενικούς όρους (ή – απέναντι στη βουκολική κλπ. κατάσταση – τους έχασε) για να είναι η εργασία ελκυστική, αυτοπραγμάτωση του ατόμου· πράγμα που καθόλου δεν σημαίνει ότι θα είναι απλό αστείο, απλή διασκέδαση, όπως – με νοοτροπία ελαφρής εργατριούλας – την καταλαβαίνει ο Φουριέ. 10 Ακριβώς η πραγματικά ελεύθερη εργασία, πχ. η μουσική σύνθεση, είναι ταυτόχρονα η πιο τρομερή σοβαρότητα, η πιο εντατική προσπάθεια. Η εργασία της υλικής παραγωγής μπορεί να αποκτήσει αυτό τον χαρακτήρα μόνο 1) όταν έχει καθιερωθεί ο κοινωνικός της χαρακτήρας, 2) όταν έχει επιστημονικό χαρακτήρα, αποτελεί δηλαδή ταυτόχρονα γενική εργασία, όχι προ- 15 σπάθεια του ανθρώπου σαν φυσικής δύναμης με καθορισμένη εκπαίδευση, αλλά σαν υποκειμένου που εμφανίζεται στην παραγωγική διαδικασία όχι με απλά φυσική, αυτογενή μορφή, αλλά σαν δραστηριότητα που ρυθμίζει όλες τις φυσικές δυνάμεις. Εξάλλου ο Ά. Σμιθ έχει στο νου του αποκλειστικά τους σκλάβους του κεφαλαίου. Για παράδειγμα, ακόμα και ο μισο-καλλιτέ- 20 χνης εργάτης του μεσαίωνα δεν μπορεί να υπαχθεί στον ορισμό του. Αυτό όμως που θέλουμε εμείς πρώτα-πρώτα εδώ είναι να αναλύσουμε όχι τη φιλοσοφική του άποψη για την εργασία, αλλά το οικονομικό συνθετικό στοιχείο. Η εργασία θεωρημένη απλά σαν *θυσία* και γι αυτό το λόγο σαν δημιουργός αξιών, σαν *τιμή* που πληρώνεται για τα πράγματα και άρα τους 25 δίνει τιμή ανάλογα με το αν κοστίζουν περισσότερη ή λιγότερη εργασία, είναι καθαρά *αρνητικός προσδιορισμός*. Γιαυτό μπόρεσε λοιπόν πχ. ο κ. Σήνιορ να κάνει το κεφάλαιο πηγή της παραγωγής με την ίδια έννοια, *sui generis* [ιδιότυπη], που είναι και η εργασία· πηγή που παράγει *αξία*, γιατί τάχα και ο καπιταλιστής προσφέρει μια *θυσία*, τη *θυσία της εγκράτειας*, 30 αφ.· πλουτίζει αντί να καταβροχθίσει άμεσα το προϊόν του. Κάτι το απλά αρνητικό δεν δημιουργεί τίποτα. Αν πχ. η εργασία ευχαριστεί τον εργάτη – όπως σίγουρα ευχαριστεί τον ταιγκούνη η *εγκράτεια* του Σήνιορ – το προϊόν δεν χάνει τίποτα από την αξία του. Μόνο η εργασία παράγει· αυτή είναι η μοναδική *υπόσταση* των προϊόντων σαν *αξιών*. {Πόσο λίγο κατάλαβε το 35 πράγμα ο Προυντόν φαίνεται από το αξίωμά του ότι κάθε εργασία αφήνει ένα πλεόνασμα. Αυτό που αρνιέται στο κεφάλαιο το μετατρέπει σε φυσική ιδιότητα της εργασίας. Η ουσία είναι όμως ότι ο χρόνος εργασίας που χρειάζεται για την κάλυψη των απόλυτων αναγκών αφήνει *ελεύθερο* χρόνο (διαφορετικό στα διάφορα στάδια εξέλιξης των παραγωγικών δυνάμεων), και άρα μπορεί να δημιουργηθεί υπερπροϊόν αν καταβληθεί *υπερεργασία*. Ο σκοπός είναι να αρθεί η ίδια η σχέση· ώστε το ίδιο το υπερπροϊόν να εμφανίζεται σαν αναγκαίο. Και τελικά η υλική παραγωγή να αφήνει στον κάθε άνθρωπο πρόσθετο χρόνο για άλλες δραστηριότητες. Δεν υπάρχει εδώ πια 40 τίποτα το μυστικιστικό. Αρχικά τα ελεύθερα δώρα της φύσης ήταν άφθονα 45 – ή τουλάχιστο, το μόνο ζήτημα ήταν η οικειοποίησή τους. Από την αρχή, φυσικός-αυθόρμητος συνεταιρισμός (οικογένεια), και αντίστοιχος καταμερισμός της εργασίας και συνεργασία. Γιατί, πάλι αρχικά, οι ανάγκες ήταν λιγοστές. Κι αυτές οι ίδιες αναπτύσσονται μόνο μαζί με τις παραγωγικές δυνάμεις.} Το μέτρο της εργασίας, ο χρόνος εργασίας – προϋποθέτοντας 50

ίση εντατικότητα – είναι άρα το μέτρο των αξιών. Η ποιοτική διαφορά των εργατών, στο βαθμό που δεν είναι φυσική, ανάλογα με το φύλο, την ηλικία, τη σωματική δύναμη κλπ. – στο βαθμό που εκφράζει δηλαδή στο βάθος όχι την ποιοτική αξία της εργασίας αλλά τον καταμερισμό της εργασίας, τη
 5 διαφοροποίησή της – δεν είναι η ίδια παρά ιστορικό αποτέλεσμα, και αίρεται πάλι για τη μεγάλη μάζα της εργασίας, που είναι απλή· ενώ η ποιοτικά ανώτερη εργασία έχει οικονομικό της μέτρο την απλή. Το ότι ο χρόνος εργασίας, ή η ποσότητα εργασίας, είναι το μέτρο των αξιών σημαίνει απλά ότι το μέτρο της εργασίας είναι το μέτρο των αξιών. Δυο πράγματα είναι σύμμετρα με το ίδιο μέτρο μόνο όταν είναι της ίδιας φύσης. Τα προϊόντα μπορούν
 10 και μετρώνται με το μέτρο της εργασίας – τον χρόνο εργασίας – επειδή από τη φύση τους είναι εργασία. Είναι αντικειμενοποιημένη εργασία. Σαν αντικείμενα παίρνουν μορφές όπου η εργασιακή τους ύπαρξη μπορεί βέβαια να εμφανίζεται στη μορφή (σαν σκοπιμότητα που τους επιβλήθηκε απ' έξω·
 15 αυτό όμως δεν το βλέπει κανείς πχ. στο δόδι, και γενικά στα αναπαραγμένα φυσικά προϊόντα) αλλά δεν παρουσιάζει πια τίποτα το κοινό ανάμεσά τους. Υπάρχουν σαν ίσα όσο υπάρχουν σαν δραστηριότητα. Αυτή μετριέται με
 20 τον χρόνο, που άρα γίνεται και μέτρο της αντικειμενοποιημένης εργασίας. Θα ερευνήσουμε αλλού κατά πόσο αυτό το μέτρο είναι συναρτημένο με την ανταλλαγή, με την έλλειψη οργανωμένης κοινωνικής εργασίας – σαν βαθμίδα της κοινωνικής παραγωγικής διαδικασίας. Η αξία χρήσης δεν αναφέρεται στην ανθρώπινη δραστηριότητα σαν πηγή του προϊόντος, στο ότι το προϊόν έχει δημιουργηθεί με ανθρώπινη δραστηριότητα – αλλά στο Είναι του προϊόντος για τον άνθρωπο. Στο βαθμό που το προϊόν έχει καθαυτό ένα
 25 μέτρο, αυτό είναι το φυσικό του μέτρο, το μέτρο του σαν φυσικού αντικειμένου: μάζα, βάρος, μήκος, όγκος κλπ. Μέτρο της ωφελιμότητας κλπ. Αλλά σαν αποτέλεσμα, σαν ακίνητη παρουσία της δύναμης που το δημιούργησε, μετριέται αποκλειστικά με το μέτρο της ίδιας αυτής της δύναμης. Το μέτρο της εργασίας είναι ο χρόνος. Μονάχα επειδή τα προϊόντα είναι εργασία
 30 μπορούν να μετρηθούν με το μέτρο της εργασίας, με τον χρόνο εργασίας ή την ποσότητα της καταναλωμένης μέσα τους εργασίας. Η άρνηση της απασχόλησης, σαν απλή άρνηση, σαν ασκητική θυσία δεν δημιουργεί τίποτα. Μπορεί κάποιος όλη μέρα να αυτοτιμωρείται και να βασανίζεται κλπ. όπως
 35 κανένα. Η φυσική τιμή των πραγμάτων δεν είναι η θυσία που τους προσφέρεται. Αυτό θυμίζει, αντίθετα, την προ-βιομηχανική άποψη ότι τον πλούτο τον φέρνουν οι θυσίες στους θεούς. Εκτός από τη θυσία πρέπει να υπάρχει και κάτι άλλο. Αυτό που ονομάζεται θυσία της ανάπαυσης μπορεί να ονομαστεί και θυσία της τεμπελιάς, της ανελευθερίας, της δυστυχίας, δηλαδή
 40 άρνηση μιας αρνητικής κατάστασης. Ο Ά. Σμιθ βλέπει την εργασία ψυχολογικά, ως προς την ευχαρίστηση ή δυσαρέσκεια που προκαλεί στο άτομο. Αλλά εκτός απ' αυτή τη συναισθηματική σχέση προς τη δραστηριότητα του ατόμου, υπάρχει ωστόσο και κάποια άλλη πλευρά αυτής της δραστηριότητας: πρώτα-πρώτα για τους άλλους – η απλή θυσία του Α δε θα ωφελούσε
 45 σε τίποτα τον Β· δεύτερο, μια καθορισμένη σχέση του εαυτού του προς το πράγμα που επεξεργάζεται, και προς τις δικές του εργασιακές ικανότητες. Η εργασία είναι θετική, δημιουργική δραστηριότητα. Το μέτρο της εργασίας – ο χρόνος – δεν εξαρτάται βέβαια από την παραγωγικότητά της· το μέτρο της είναι ακριβώς μια μονάδα, και τα κλασματικά της μέρη εκφράζουν ένα ορισμένο πλήθος απ' αυτή τη μονάδα. Το συμπέρασμα εδώ σίγουρα δεν είναι
 50

πως η αξία της εργασίας είναι σταθερή· παρά μόνο στο βαθμό που ίσες ποσότητες εργασίας αποτελούν το ίδιο μετρικό μέγεθος. Προσδιορίζοντας το ζήτημα παραπέρα, βρίσκουμε τότε πως οι αξίες των προϊόντων μετριούνται όχι με την εργασία που αφιερώθηκε γι αυτά, αλλά από την εργασία που είναι αναγκαία για την παραγωγή τους. Όχι λοιπόν από τη θυσία, αλλά από την εργασία σαν όρο παραγωγής. Το ισοδύναμο εκφράζει τον όρο της αναπαραγωγής των προϊόντων, όπως τον δίνει η ανταλλαγή· δηλαδή την δυνατότητα για ανανέωση της παραγωγικής δραστηριότητας όπως καθορίζεται από το ίδιο της το προϊόν.} {Άλλωστε η άποψη του Ά. Σμιθ για την θυσία – που εκφράζει άλλωστε σωστά την υποκειμενική σχέση του μισθωτού εργάτη προς τη δική του δραστηριότητα – δεν οδηγεί στο συμπέρασμα που αυτός θέλει – δηλαδή στον καθορισμό της αξίας από τον χρόνο εργασίας. Για τον εργάτη μπορεί μια ώρα εργασίας να είναι πάντοτε ισόποση θυσία. Η αξία όμως των εμπορευμάτων δεν εξαρτιέται με κανένα τρόπο από τα αισθήματά του· ούτε και η αξία της ώρας εργασίας του. Αφού ο Ά. Σμιθ 15 παραδέχεται ότι μπορεί κανείς να αγοράσει αυτή τη θυσία άλλοτε φθηνότερα και άλλοτε πιο ακριβά, παραμένει πολύ περίεργη η υπόθεση ότι θα πουλιέται πάντα στην ίδια τιμή. Αλλά είναι και ασυνεπής. Αργότερα κάνει τον μισθό μέτρο της αξίας, όχι την ποσότητα εργασίας. Για το δόδι, η σφαγή του αντιπροσωπεύει πάντα την ίδια θυσία. Αυτό δεν σημαίνει πως το κρέας του 20 έχει πάντα την ίδια αξία.} {Παρόλο που ίσες ποσότητες εργασίας έχουν πάντα την ίδια αξία γι αυτόν που δουλεύει, εμφανίζονται ωστόσο άλλοτε με μικρότερη κι άλλοτε με μεγαλύτερη αξία για εκείνον που απασχολεί τον εργάτη. Αυτός τις αγοράζει άλλοτε με μικρότερη και άλλοτε με μεγαλύτερη ποσότητα εμπορευμάτων. Γι αυτόν λοιπόν η τιμή της εργασίας μεταβάλλεται, όπως κάθε άλλου πράγματος [...], παρόλο που στην πραγματικότητα μόνο τα εμπορεύματα είναι άλλοτε ακριβά και άλλοτε φθηνά.» (σ. 66 Ά. Σμιθ, ό.π. τ. Ι.) (Τετράδιο σ. 8.)}

[Ά. Σμιθ. Γένεση του κέρδους. Αρχική συσσώρευση.]

{Ο τρόπος που ο Ά. Σμιθ βάζει να γεννιέται το κέρδος είναι πολύ αφελής. «Στην αρχική κατάσταση των κοινωνιών το προϊόν της εργασίας ανήκει ολόκληρο στον εργάτη. Η ποσότητα[»] (και η μεγαλύτερη δυσκολία κλπ.) [«] της εργασίας που [...] χρησιμεύει για την απόκτηση ή την παραγωγή ενός ανταλλάξιμου αντικειμένου είναι το μοναδικό περιστατικό που ρυθμίζει την ποσότητα εργασίας που το αντικείμενο αυτό μπορεί κατά μέσο όρο να αγοράσει, να ελέγξει ή να αποκτήσει στην ανταλλαγή... Μόλις όμως συσσωρευτεί απόθεμα στα χέρια ιδιωτών, [...] η αξία που προσθέτουν οι εργάτες στο αντικείμενο αναλύεται σε δυο μέρη, που απ' αυτά το ένα πληρώνει τους μισθούς των και το άλλο το κέρδος που πραγματοποιεί ο επιχειρηματίας πάνω στο ποσό του κεφαλαίου που του χρησίμεψε για την προκαταβολή 40 αυτών των μισθών και του εργασιακού υλικού. Δεν θα είχε κανένα συμφέρον να απασχολήσει αυτούς τους εργάτες αν από την πώληση του έργου τους δεν περιέμενε κάτι περισσότερο απ' αυτό που του χρειάζεται για να αναπληρώσει το κεφάλαιό του· και δε θα είχε κανένα συμφέρον να απασχολήσει μεγαλύτερο μάλλον παρά μικρότερο ποσό κεφαλαίου αν τα κέρδη δεν 45

βρίσκονταν σε κάποια αναλογία προς το μέγεθος των κεφαλαίων που απασχόλησε.» (ό.π. σ. 96, 97.) (Τετράδιο] σ. 9.) (Βλέπε την περιεργή άποψη του Ά. Σμιθ ότι πριν από τον καταμερισμό της εργασίας, «όταν καθένας ικανοποιούσε μόνος του τις ανάγκες του, δεν υπήρχε ανάγκη για κεφάλαιο.»

5 Σαν να μην είταν αναγκαίο σ' αυτές τις συνθήκες, μη βρίσκοντας κεφάλαιο στη φύση, να βρει κανείς έτοιμους αντικειμενικούς όρους της ζωής, για να δουλέψει. Ακόμα κι ο άγριος, ακόμα και τα ζώα, δημιουργούν απόθεμα. Ο Σμιθ μπορεί το πολύ-πολύ να αναφέρεται στην κατάσταση όπου ακόμα μονάχα το άμεσο, στιγμιαίο ένστικτο παρακινεί σε άμεση εργασία, και τότε

10 ωστόσο το απόθεμα πρέπει με τον ένα ή τον άλλο τρόπο να βρίσκεται χωρίς εργασία έτοιμο στη φύση. (Τετράδιο, σ. 19.) (Σύγχυση του Σμιθ. Αυτό που δεν είναι τότε αναγκαίο είναι η συγκέντρωση του αποθέματος σ' ένα πρόσωπο.)

[Ουαίηκφληντ. Εργασία δούλων και ελεύθερη εργασία.]

15 {Στον τρίτο τόμο της δικής του έκδοσης του Ά. Σμιθ, ο Ουαίηκφληντ παρατηρεί:
«Η εργασία των δούλων είναι συνδυασμένη, και γιαυτό πιο παραγωγική από την κατακερματισμένη εργασία των ελεύθερων. Η εργασία των ελεύθερων ανθρώπων είναι πιο παραγωγική από των δούλων μονάχα όταν η μεγαλύτερη ακρίβεια της γης και το σύστημα της μισθωτής εργασίας την μετατρέπουν σε συνδυασμένη.» (Σημείωση στη σ. 18.) (Τετράδιο VIII, σ. 1.) «Σε χώρες όπου η γη παραμένει πολύ φτηνή, είτε ολόκληρος ο λαός βρίσκεται σε δάρδαρα κατάσταση είτε μερικοί βρίσκονται σε κατάσταση δουλείας.» (ό.π.)}

25

[Άτκινσον· Κέρδος.]

{«Το κέρδος είναι όρος που σημαίνει την αύξηση του κεφαλαίου ή του πλούτου· ώστε, αποτυχία στην ανακάλυψη των νόμων που διέπουν το ποσοστό του κέρδους είναι αποτυχία στην ανακάλυψη των νόμων του σχηματισμού του κεφαλαίου.» (σ. 55. Άτκινσον (Ου.). Αρχές πολιτικής οικονομίας. 30 Λονδίνο 1840.) (Τετράδιο σ. 2.)}

[Γένεση του κέρδους. Μακ Κάλλοχ.]

{«Ο άνθρωπος είναι εξίσου προϊόν της εργασίας όσο και οποιαδήποτε από τις μηχανές που κατασκευάζει· και νομίζω ότι σε όλες τις οικονομικές έρευνες πρέπει να εξετάζεται απ' αυτήν ακριβώς τη σκοπιά. Κάθε άτομο 35 που έφτασε στην ωριμότητα μπορεί θαυμάσια να θεωρηθεί σαν μια μηχανή

που η κατασκευή της κόστισε 20 χρόνια αδιάλειπτης προσοχής και σημαντική δαπάνη κεφαλαίου. Κι αν έχει επενδυθεί σ' αυτόν κάποιο πρόσθετο ποσό για την εκπαίδευση ή την ειδικέυσή του για να εξασκήσει κάποια επιχείρηση κλπ., η αξία του θα μεγαλώνει ανάλογα [...]· όπως ακριβώς μια μηχανή 5 αποκτά περισσότερη αξία όταν της δίνονται νέες δυνάμεις με τη δαπάνη πρόσθετου κεφαλαίου ή εργασίας στην κατασκευή της.» (*Μακ Κάλλοχ. Αρχές πολ[ιτικής] οικον[ομίας]*. Λονδίνο 1830 σ. 115.) (Τετράδιο σ. 9.) «Στην πραγματικότητα κάθε εμπόρευμα θα ανταλλάσσεται πάντα με περισσότερη εργασία [»] (απ' όση το παρήγαγε): «κι αυτό το πλεόνασμα αποτελεί το κέρδος.» (σ. 221 *ΜακΚάλλοχ* ό.π.) (Τετράδιο σ. 13.) Ο ίδιος ο καλός Μακ 10 Κάλλοχ, που γι αυτόν σωστά λέει ο Μάλθους πως βλέπει σαν καθήκον της επιστήμης να εξισώνει τα πάντα με τα πάντα, γράφει: «τα κέρδη του κεφαλαίου δεν είναι παρά ένα άλλο όνομα για τον μισθό της συσσωρευμένης 15 εργασίας» (σ. 291) (ό.π. Τετράδιο [σ.] 14)· και άρα βέβαια και ο μισθός της εργασίας δεν είναι παρά ένα άλλο όνομα για τα κέρδη του ζωντανού κεφαλαίου. «Ο μισθός ... στην πραγματικότητα είναι ένα μέρος από το προϊόν της δουλειάς του εργάτη· κατά συνέπεια, έχει μεγάλη πραγματική αξία όταν ο εργάτης παίρνει σχετικά μεγάλο μερίδιο από το προϊόν της εργασίας του, και αντίστροφα.» (295.) (ό.π.) (Τετράδιο. σ. 15.)}

[Υπερεργασία. Κέρδος. Μισθοί. Οικονομολόγοι. Ράμσαιη. Ουαίηντ.] 20

{Τόσο λίγο κατανοήθηκε γενικά από τους οικονομολόγους η δημιουργία 25 υπερεργασίας από τη μεριά του κεφαλαίου, ώστε ξεχωριστά φαινόμενα όπου αυτή η δημιουργία προβάλλει έντονα τα παρουσιάζουν σαν κάτι ιδιαίτερο και αξιοπερίεργο. Έτσι παρουσιάζει ο *Ράμσαιη* τη νυχτερινή εργασία. Έτσι γράφει πχ. ο *Τζον Ουαίηντ*, στην «*Ιστορία των μεσαιών και εργαζόμενων τάξεων, 3η έκδ.* Λονδίνο 1835» (σ. 240) (Τετράδιο σ. 21): «Το επίπεδο των μισθών έχει σχέση και με τις ώρες εργασίας και τις περιόδους ανάπαυσης. Η πολιτική των εργοστασιαρχών τα τελευταία χρόνια» (πριν το 1835) «είταν να εκμεταλλεύονται απ' αυτή την άποψη τους εργάτες καταργώντας ή 30 συντομεύοντας τις διακοπές και τις παύσεις για φαγητό, και παρατείνοντας σταδιακά τις ώρες εργασίας· γνωρίζοντας ότι μια αύξηση κατά $\frac{1}{4}$ του χρόνου εργασίας ισοδυναμεί με μείωση των μισθών στην ίδια αναλογία.»}

[Δεσμευμένο κεφάλαιο. Απόδοση του κεφαλαίου. Παγωμένο κεφάλαιο. Τζον Στ. Μιλ.]

Τζον Στ. Μιλ: «*Δοκίμια σχετικά με ορισμένα αμφισβητούμενα ζητήματα 35 πολιτικής οικονομίας. Λονδίνο 1844.*» (Οι λίγες πρωτότυπες ιδέες του Μιλ του νεότερου βρίσκονται σ' αυτό το μικρό βιβλιαράκι, όχι στο παχύτομο και σχολαστικό του *magnus opus* [έργο ζωής].)

«Ο,τιδήποτε είναι προορισμένο να χρησιμοποιείται αναπαραγωγικά, είτε

με τη μορφή που έχει είτε έμμεσα, με κάποια προηγούμενη (ή ακόμα και υστερότερη) ανταλλαγή, είναι *κεφάλαιο*. Ας υποθέσουμε ότι έχω τοποθετήσει όλο το χρήμα μου σε μισθούς και μηχανές, και ότι το είδος που παράγω μόλις τελείωσε· στο διάστημα που περνά μέχρι να μπορέσω να πουλήσω
5 αυτό το είδος, να πραγματοποιήσω την είσπραξη και να την τοποθετήσω πάλι σε μισθούς και εργαλεία, θα πει κανείς ότι *δεν έχω κεφάλαιο*; Όχι βέβαια. Έχω το ίδιο κεφάλαιο όπως και πριν, ίσως και μεγαλύτερο, αλλά είναι δεσμευμένο [...], και δεν είναι διαθέσιμο.» (σ. 55.) (Τετράδιο σ. 36.)
«Από το κεφάλαιο μιας χώρας πάντοτε ένα πολύ μεγάλο μέρος αδρανεύει. Το
10 ετήσιο προϊόν μιας χώρας είναι πάντοτε μικρότερο από το μέγεθος που θα ήταν εφικτό αν όλοι οι πόροι αφιερώονταν στην αναπαραγωγή, μ' ένα λόγο αν ολόκληρο το κεφάλαιο της χώρας βρισκόταν σε πλήρη απασχόληση. Αν κάθε εμπόρευμα κατά μέσο όρο έμενε απούλητο ένα χρονικό διάστημα
15 ίσο μ' εκείνο που απαιτεί η παραγωγή του, είναι φανερό ότι σε κάθε χρονικό σημείο μόνο το μισό του παραγωγικού κεφαλαίου της χώρας θα εκτελούσε πραγματικά τις λειτουργίες του κεφαλαίου. [...] Το απασχολούμενο μισό θα κνυμινόνταν, και θα αποτελούνταν από μεταβαλλόμενα μέρη· αλλά το αποτέλεσμα θα ήταν ότι κάθε παραγωγός θα μπορούσε να παράγει κάθε χρόνο μόνο τη μισή παραγωγή εμπορευμάτων που θα ήταν δυνατή αν ήταν σίγου-
20 ρος ότι θα την πουλήσει τη στιγμή που θα [ετοιμαζόταν].» (ό.π. σ. 55, 56.)
«Αυτή όμως – ή κάπως παρόμοια – είναι πάντα η συνηθισμένη κατάσταση ενός πολύ μεγάλου μέρους όλων των κεφαλαιοκρατών στον κόσμο.» (σ. 56.)
«Ο αριθμός των παραγωγών ή εμπόρων που γυρίζουν [...] το κεφάλαιό τους στο πιο σύντομο δυνατό χρονικό διάστημα είναι πολύ μικρός. Λίγοι είναι
25 εκείνοι που τα εμπορεύματά τους πουλιούνται τόσο γρήγορα, ώστε όλα τα προϊόντα που το κεφάλαιό τους – ή το κεφάλαιο που μπορούν να δανειστούν – τους δίνει τη δυνατότητα να παράγουν να *τραβιούνται* με την ίδια ταχύτητα που παράγονται. Οι πιο πολλοί δεν έχουν καθόλου *επαρκή έκταση εργασιών* για το κεφάλαιο που διαθέτουν. Είναι αλήθεια, ότι στις κοινωνίες
30 όπου η βιομηχανία και το εμπόριο διεξάγονται με την πιο μεγάλη επιτυχία οι τραπεζικές επινοήσεις δίνουν τη δυνατότητα στον κάτοχο ενός κεφαλαίου μεγαλύτερου απ' αυτό που μπορεί να απασχολήσει στη δική του επιχείρηση, να το χρησιμοποιήσει παραγωγικά και να θγάλει απ' αυτό ένα εισόδημα. Ακόμα και τότε όμως, υπάρχει μια μεγάλη ποσότητα κεφαλαίου που μένει
35 *παγωμένο* με τη μορφή εργαλείων, μηχανημάτων, κτιρίων κλπ., είτε μισοαπασχολείται είτε βρίσκεται σε πλήρη απασχόληση: και κάθε έμπορος διατηρεί ένα *στοκ εμπορευμάτων* για να είναι έτοιμος για τη δυνατότητα μιας ξαφνικής ζήτησης, παρόλο που είναι πολύ πιθανό να μη μπορέσει να το διαθέσει για μια απροσδιόριστη χρονική περίοδο.» (σ. 56.) «Η *μόνιμη* αυτή
40 *μη-απασχόληση* ενός μεγάλου μέρους του κεφαλαίου είναι η *τιμή* που πληρώνουμε για τον *καταμερισμό της εργασίας*. Το αντάλλαγμα αξίζει το κόστος του· αλλά η τιμή είναι υπολογίσιμη.[...]» (56.) Αν στο μαγαζί έχω δάλει 1.500 τάληρα και εισπράττω 10% ενώ τα 500 αδρανούν για διακόσμηση του μαγαζιού κλπ., είναι σαν να τοποθετώ 2.000 τάληρα προς 7½%. [...] Σε πολ-
45 λούς κλάδους υπάρχουν μερικοί έμποροι που πουλούν είδη της ίδιας ποιότητας σε μικρότερη τιμή από τους άλλους. Φυσικά, δεν παραιτούνται εθελοντικά από τα κέρδη τους: υπολογίζουν ότι με την αυξημένη συρροή πελατών που θα δημιουργηθεί το κεφάλαιό τους θα περιστραφεί πιο γρήγορα, και ότι θα κερδίσουν διατηρώντας το σύνολο του κεφαλαίου τους σε σταθε-
50 ρότερη απασχόληση, παρόλο που σε κάθε ξεχωριστή συναλλαγή τα κέρδη

τους είναι μικρότερα.» (σ. 56, 57.) «Είναι αμφίβολο αν υπάρχουν έμποροι που να μην τους χρησιμεύει ένας ακόμα αγοραστής· και για τη μεγάλη πλειοψηφία αυτή η υπόθεση δεν έχει καμιά εφαρμογή. Για τους περισσότερους εμπόρους κάθε πρόσθετος πελάτης ισοδυναμεί με αύξηση του παραγωγικού τους κεφαλαίου. Τους δίνει τη δυνατότητα να μετατρέψουν ένα μέρος του κεφαλαίου τους που αδρανούσε (και που ποτέ δεν θα μπορούσε να γίνει παραγωγικό στα χέρια τους μέχρι να βρεθεί πελάτης) σε μισθούς και εργαλεία της παραγωγής... Άρα το συνολικό προϊόν της χώρας την επόμενη χρονιά μεγαλώνει· όχι με την απλή ανταλλαγή, αλλά με την ενεργοποίηση ενός μέρους του εθνικού κεφαλαίου που χωρίς την ανταλλαγή θα είχε μείνει 10 άνεργο για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα.» (57, 58.) «Τα πλεονεκτήματα από κάθε καινούριο πελάτη είναι για τον παραγωγό ή έμπορο: 1) αν ένα μέρος του κεφαλαίου του έχει δεσμευτεί με τη μορφή απούλητων αγαθών και (για ένα μεγαλύτερο ή μικρότερο χρονικό διάστημα) δεν παράγει απολύτως τίποτα· τότε ένα μέρος απ' αυτό το κεφάλαιο ενεργοποιείται περισσότε- 15 ρο και γίνεται πιο σταθερά παραγωγικό. [...] 2) Αν η πρόσθετη ζήτηση ξεπερνά αυτό που μπορεί να παραχθεί με την αποδέσμευση του κεφαλαίου που υπάρχει σαν απούλητα αγαθά, και αν ο έμπορος έχει πρόσθετους πόρους που τους είχε επενδύσει παραγωγικά (για παράδειγμα, στα κρατικά ομόλογα) αλλά όχι στη δική του επιχείρηση, τότε μπορεί πάνω σ' ένα μέρος 20 απ' αυτά να εισπράξει όχι πια μόνο τόκο αλλά κέρδος, κι έτσι να κερδίσει τη διαφορά ανάμεσα στο ποσοστό του τόκου και το ποσοστό του κέρδους [...]· 3) Αν ολόκληρο το κεφάλαιό του έχει επενδυθεί στη δική του επιχείρηση και κανένα του μέρος δεν είναι δεσμευμένο σαν απούλητα αγαθά, [...] μπορεί να ξεκινήσει μια πρόσθετη επιχείρηση με δανεικό κεφάλαιο και να κερδίσει τη 25 διαφορά ανάμεσα σε τόκο και κέρδος». (59.)

[Κύκλος του κεφαλαίου. – Κυκλοφοριακή διαδικασία. Παραγωγική διαδικασία. Περιστροφή. Το κεφάλαιο είναι κυκλοφορούν κεφάλαιο. Επίσης και πάγιο κεφάλαιο. – Κόστος κυκλοφορίας. – Χρόνος κυκλοφορίας και χρόνος εργασίας. {(Ελεύθερος χρόνος του καπιταλιστή.)} 30 {Κόστος μεταφοράς κλπ.} Κυκλοφορία. Στορχ. – Μεταμόρφωση του κεφαλαίου και μεταμόρφωση του εμπορεύματος. – Εναλλαγή μορφής και ύλης του κεφαλαίου. – Διάφορες μορφές του κεφαλαίου. – Περιστροφές σε μια 35 δοσμένη περίοδο. – Το κυκλοφορούν κεφάλαιο σαν γενικός χαρακτήρας του κεφαλαίου. – Το έτος σαν μέτρο των περιστροφών. – Η ημέρα μέτρο του χρόνου εργασίας. {Πλεόνασμα. Προυντόν. Μπαστιά.} Παγωμένο (δεσμευμένο κεφάλαιο και κυκλοφορούν κεφάλαιο. Μίλλ. 40 'Αντερσον. Σαι. Κούνσου. Ράμσαιη.]

Ας γυρίσουμε τώρα στο ψητό.

Οι φάσεις που διατρέχει το κεφάλαιο, που αποτελούν ένα κύκλο του κεφαλαίου, αρχίζουν εννοιολογικά με τη μετατροπή του χρήματος στους όρους παραγωγής. Τώρα όμως που αφετηρία μας δεν είναι το κεφάλαιο στη 45 γένεσή του αλλά το σχηματισμένο κεφάλαιο, αυτό διατρέχει τις ακόλουθες

φάσεις: 1) Δημιουργία της υπεραξίας, ή: άμεση παραγωγική διαδικασία. Αποτέλεσμά της το προϊόν. 2) Μεταφορά του προϊόντος στην αγορά. Μετατροπή του προϊόντος σε εμπόρευμα. 3) α) Είσοδος του εμπορεύματος στη συνηθισμένη κυκλοφορία. Κυκλοφορία του εμπορεύματος. Αποτέλεσμά της: 5 μετατροπή σε χρήμα. Αυτό εμφανίζεται σαν πρώτο συνθετικό στοιχείο της συνηθισμένης κυκλοφορίας. β) Αναμετατροπή του χρήματος στους όρους παραγωγής: χρηματική κυκλοφορία· στη συνηθισμένη κυκλοφορία η κυκλοφορία εμπορευμάτων και η κυκλοφορία χρήματος εμφανίζονται πάντα κατανεμημένες σε δυο διαφορετικά υποκείμενα. Το κεφάλαιο κυκλοφορεί πρώ- 10 τα σαν εμπόρευμα, ύστερα σαν χρήμα, και αντίστροφα. 4) Ανανέωση της παραγωγικής διαδικασίας, πράγμα που εδώ εμφανίζεται σαν αναπαραγωγή του αρχικού κεφαλαίου και σαν διαδικασία παραγωγής του πρόσθετου κε- 20 φαλαίου.

Το κόστος της κυκλοφορίας αναλύεται σε έξοδα μετακίνησης· έξοδα για 15 τη μεταφορά του προϊόντος στην αγορά· χρόνο εργασίας που χρειάζεται για να πραγματοποιήσει τη μεταλλαγή από τη μια κατάσταση στην άλλη· όλα αυτά αναλύονται τελικά σε λογιστικές πράξεις και τον χρόνο που αυτές κοστίζουν (θεμελιώνουν ένα ξεχωριστό, τεχνικό χρηματεμπορικό κλάδο). (Το αν τα τελευταία αυτά έξοδα πρέπει να θεωρηθούν σαν κρατήσεις από 20 την υπεραξία, θα φανεί αργότερα.)

Αν εξετάσουμε αυτή την κίνηση, βλέπουμε ότι η κυκλοφορία του κεφαλαίου ανοίγει σ' ένα σημείο, διαμέσου των ανταλλαγών, για να παραδώσει το προϊόν στη γενική κυκλοφορία και να πάρει απ' αυτήν ένα ισοδύναμο σε 25 χρήμα. Η παραπέρα τύχη αυτού του προϊόντος, που ξέφυγε έτσι από την κυκλοφορία του κεφαλαίου και εντάχθηκε στη συνηθισμένη κυκλοφορία, δεν μας ενδιαφέρει εδώ. Από την άλλη μεριά, το κεφάλαιο αποβάλλει πάλι τη χρηματική του μορφή (μερικά, στο βαθμό που δεν είναι μισθός) έξω από την κυκλοφοριακή του διαδικασία, ή κινείται τώρα αποκλειστικά στη χρηματική μορφή – αφού πραγματοποιηθεί σαν αξία μέσα σ' αυτή, και τοποθετήσει 30 ταυτόχρονα τον ίδιο τον εαυτό του σαν μέτρο της αξιοποίησής του –, στο χρήμα απλά σαν μέσο κυκλοφορίας, κι έτσι απορροφά από τη γενική κυκλοφορία τα αναγκαία για την παραγωγή εμπορεύματα (όρους παραγωγής). Σαν εμπόρευμα, από τη δική του κυκλοφορία περνά στη γενική· σαν εμπό- 35 ρευμα πάλι, ξεφεύγει από τη γενική κυκλοφορία και την συμπαράσχει στον εαυτό του, στη δική του πορεία, για να καταλήξει στην παραγωγική διαδικασία. Έτσι, η κυκλοφορία του κεφαλαίου εμπεριέχει μια σχέση προς τη γενική κυκλοφορία – που η δική του αποτελεί ένα συνθετικό της στοιχείο – όπως και εμφανίζεται να την τοποθετεί. Αυτό να εξεταστεί αργότερα.

Η συνολική παραγωγική διαδικασία του κεφαλαίου περιλαμβάνει τόσο 40 την καθαυτό κυκλοφοριακή διαδικασία, όσο και την καθαυτό παραγωγική διαδικασία. Αυτές αποτελούν τα δυο μεγάλα τμήματα της κίνησής του, που εμφανίζεται σαν ολότητα αυτών των δυο διαδικασιών. Από τη μια ο χρόνος εργασίας, από την άλλη ο χρόνος κυκλοφορίας. Και το σύνολο της κίνησης εμφανίζεται σαν ενότητα χρόνου εργασίας και χρόνου κυκλοφορίας, σαν 45 ενότητα παραγωγής και κυκλοφορίας. Η ίδια αυτή η ενότητα είναι κίνηση, διαδικασία. Το κεφάλαιο εμφανίζεται σαν αυτή η κινούμενη ενότητα παραγωγής και κυκλοφορίας, μια ενότητα που μπορεί να θεωρηθεί τόσο σαν το σύνολο της παραγωγικής του διαδικασίας όσο και σαν καθορισμένη πορεία μιας περιστροφής του κεφαλαίου, μιας κίνησης που ξαναγυρίζει στον εαυτό 50 της.

Ωστόσο, ο χρόνος κυκλοφορίας σαν όρος για το κεφάλαιο – δίπλα στον χρόνο εργασίας – δεν είναι παρά ο όρος της παραγωγής που βασίζεται στον καταμερισμό της εργασίας και την ανταλλαγή, σε πρόσφορη μορφή, σε τελική μορφή. Το κόστος της κυκλοφορίας είναι κόστος του καταμερισμού της εργασίας και της ανταλλαγής, κόστος που αναγκαστικά υπάρχει σε κάθε 5 λιγότερο αναπτυγμένη, προηγούμενη από το κεφάλαιο, μορφή της παραγωγής πάνω σ' αυτή τη βάση.

Το κεφάλαιο, σαν το υποκείμενο που κυριαρχεί πάνω στις διάφορες φάσεις αυτής της κίνησης, σαν αξία που διατηρείται και πολλαπλασιάζεται μέσα σ' αυτή την κίνηση, σαν το υποκείμενο αυτών των μεταλλαγών που 10 προχωρούν σε κυκλική κίνηση – ελικοειδή, διευρυνόμενο κύκλο – είναι *κυκλοφορούν κεφάλαιο*. 'Ωστε το κυκλοφορούν κεφάλαιο αρχικά δεν αποτελεί *ιδιαίτερη* μορφή του κεφαλαίου, αλλά είναι το κεφάλαιο σ' ένα πιο αναπτυγμένο προσδιορισμό, σαν υποκείμενο της κίνησης που έχει διαγράψει – κίνησης που αποτελεί τον εαυτό του, σαν δική του αξιοποιητική διαδικασία. 15 Απ' αυτή λοιπόν την άποψη κάθε κεφάλαιο είναι *κυκλοφορούν κεφάλαιο*. Στην απλή κυκλοφορία, η ίδια η κυκλοφορία εμφανίζεται σαν το υποκείμενο. Ένα εμπόρευμα αποβάλλεται απ' αυτήν, κι ένα άλλο εντάσσεται. Όμως κάθε εμπόρευμα ξεχωριστά δεν βρίσκεται σ' αυτή παρά μόνο φευγαλέα. Το ίδιο το χρήμα, στο μέτρο που πάυει να είναι μέσο κυκλοφορίας και τοποθε- 20 τείται σαν αυτοτελής αξία, αποσύρεται από την κυκλοφορία. Το κεφάλαιο όμως υπάρχει σαν υποκείμενο της κυκλοφορίας· η κυκλοφορία έχει τοποθετηθεί σαν πορεία της δικής του ζωής. Αν όμως έτσι το κεφάλαιο σαν σύνολο της κυκλοφορίας είναι *κυκλοφορούν κεφάλαιο*, είναι το πέρασμα από μια φάση στην άλλη, τότε ταυτόχρονα μέσα σε κάθε φάση έχει τοποθετηθεί σ' 25 ένα καθορισμό, έχει εξοριστεί σε μια ιδιαίτερη μορφή, που είναι η άρνηση του εαυτού του σαν του υποκειμένου ολόκληρης της κίνησης. Άρα το κεφάλαιο αποτελεί σε κάθε ξεχωριστή φάση την άρνηση του εαυτού του σαν του υποκειμένου των διάφορων μεταλλαγών. *Μη-κυκλοφορούν κεφάλαιο*. *Πάγιο κεφάλαιο*, ακριβέστερα *παγιωμένο κεφάλαιο* – που έχει ακινητοποιηθεί 30 σ' ένα από τους διάφορους καθορισμούς, τις φάσεις που πρέπει να διατρέξει. Όσο παραμένει σε μια απ' αυτές τις φάσεις, όσο η ίδια η φάση δεν εμφανίζεται σαν ρευστή μετάβαση, – και κάθε φάση έχει τη διάρκειά της – το κεφάλαιο δεν κυκλοφορεί, παγιώνεται. Όσο παραμένει στην παραγωγική διαδικασία δεν είναι ικανό να κυκλοφορήσει· και *virtualiter* [δυνητικά] 35 απαξιώνεται. Όσο παραμένει στην κυκλοφορία δεν είναι ικανό για παραγωγή, δεν δημιουργεί υπεραξία, δεν κινείται σαν κεφάλαιο. Για όσο διάστημα δεν μπορεί να ριχτεί στην αγορά, είναι παγιωμένο σαν προϊόν· για όσο διάστημα υποχρεώνεται να παραμείνει στην αγορά, είναι παγιωμένο σαν εμπόρευμα. Για όσο διάστημα δεν μπορεί να ανταλλαγεί με παραγωγικούς 40 όρους, είναι παγιωμένο σαν χρήμα. Τέλος, όταν οι παραγωγικοί όροι παραμένουν στη μορφή τους σαν όροι και δεν εντάσσονται στην παραγωγική διαδικασία, το κεφάλαιο πάλι παγιώνεται και απαξιώνεται. Το κεφάλαιο σαν το υποκείμενο που διατρέχει όλες τις φάσεις, σαν η κινητή ενότητα, η κινούμενη ενότητα κυκλοφορίας και παραγωγής, είναι *κυκλοφορούν κεφά-* 45 *λαιο*· το κεφάλαιο σαν περιορισμένο το ίδιο σε καθεμιά απ' αυτές τις φάσεις, σαν τοποθετημένο στις *διαφορές* του, είναι *παγιωμένο κεφάλαιο*, *δεσμευμένο κεφάλαιο*. Σαν *κυκλοφορούν κεφάλαιο* το ίδιο παγιώνεται, και σαν παγιωμένο κεφάλαιο κυκλοφορεί. Άρα η διάκριση ανάμεσα σε *κυκλο-* 50 *φορούν* και *πάγιο κεφάλαιο* εμφανίζεται αρχικά σαν μορφολογικός προσ-

διορισμός του κεφαλαίου, ανάλογα με το αν εμφανίζεται σαν ενότητα της διαδικασίας ή σαν καθορισμένο συνθετικό της στοιχείο. Η έννοια του *capital dormant*, του κεφαλαίου που αδρανεύει, δεν μπορεί παρά να αναφέρεται στην αδράνειά του σ' έναν απ' αυτούς τους προσδιορισμούς· και η μόνιμη μερική 5 αδράνεια είναι όρος του κεφαλαίου. Αυτό εκδηλώνεται στο ότι ένα μέρος του εθνικού κεφαλαίου βρίσκεται πάντα ακινητοποιημένο σε μια από τις φάσεις που το κεφάλαιο έχει να διατρέξει. Γι αυτό ο 'Α. Σμιθ βλέπει το ίδιο το *χρήμα*, στο μέτρο που αποτελεί ένα ιδιαίτερο μέρος από το κεφάλαιο της χώρας αλλά παραμένει πάντα στη μορφή του μέσου κυκλοφορίας, και δεν 10 διατρέχει άρα ποτέ τις άλλες φάσεις, σαν παράγωγη μορφή του πάγιου κεφαλαίου. Όμοια, το κεφάλαιο μπορεί να αδρανεύει, να είναι παγιωμένο στη μορφή του χρήματος, της αξίας που έχει αποσυρθεί από την κυκλοφορία. Στις κρίσεις – μετά τη στιγμή του πανικού – στη διάρκεια του μαρασμού της βιομηχανίας το *χρήμα* βρίσκεται ακινητοποιημένο στα χέρια τραπεζιτών, 15 χρηματομεσιτών κλπ.· και όπως το ελάφι διψά για καθαρό νερό, έτσι και το *χρήμα* διψά για πεδίο απασχόλησης, για να μπορέσει να αξιοποιηθεί σαν κεφάλαιο.

Το γεγονός ότι ο προσδιορισμός πάγιο και κυκλοφορούν αρχικά δεν είναι τίποτ' άλλο από το ίδιο το κεφάλαιο τοποθετημένο σ' αυτούς τους δυο 20 προσδιορισμούς, τη μια σαν ενότητα της διαδικασίας, ύστερα σαν ιδιαίτερη της φάση, αυτό το ίδιο σαν *διαφορά* από τον εαυτό του σαν ενότητα – όχι σαν δυο ξεχωριστά είδη κεφαλαίων, το κεφάλαιο σε δυο ξεχωριστά είδη, αλλά σαν διαφορετικοί *μορφολογικοί προσδιορισμοί του ίδιου κεφαλαίου* –, έχει προκαλέσει μεγάλη σύγχυση στην πολιτική οικονομία. Όταν σ' ένα υλι- 25 κό προϊόν μερικοί τόνιζαν μια πλευρά που θάπρεπε να το κάνει κυκλοφορούν κεφάλαιο, εύκολο ήταν να δειχτεί η αντίθετη πλευρά, και αντίστροφα. Σαν ενότητα κυκλοφορίας και παραγωγής, το κεφάλαιο αποτελεί εξίσου και τη διαφορά τους, και μάλιστα διαφορά που τα μέρη της διαχωρίζονται τοπικά και χρονικά. Σε κάθε συνθετικό στοιχείο το κεφάλαιο έχει μορφή αδιά- 30 φορηη απέναντι στο άλλο. Για το κάθε ξεχωριστό κεφάλαιο το πέρασμα από το ένα στο άλλο συνθετικό στοιχείο εμφανίζεται σαν σύμπτωση που εξαρτιέται από εξωτερικές, ανεξέλεγκτες περιστάσεις. Το ίδιο κεφάλαιο εμφανίζεται άρα πάντοτε και στους δυο προσδιορισμούς – πράγμα που εκφράζεται με το ότι ένα μέρος του εμφανίζεται στον ένα, ένα άλλο μέρος στον άλλο, 21| 35 ένα μέρος σαν δεσμευμένο, ένα άλλο σαν κυκλοφορούν· κυκλοφορούν, εδώ, όχι με την έννοια πως βρίσκεται τάχα στην *καθαυτό φάση της κυκλοφορίας* σε αντιδιαστολή από τη *φάση της παραγωγής*, αλλά με την έννοια ότι διατρέχει την φάση όπου βρίσκεται σαν *ρευστή* φάση, σαν φάση που κινείται και οδηγεί στην επόμενη· με την έννοια ότι δεν σταματά σε καμιά φάση σαν 40 τέτοια, καθυστερώντας έτσι στη γενική του πορεία. Για παράδειγμα: Ο βιομήχανος απασχολεί στην παραγωγή μόνο ένα μέρος από το κεφάλαιο που διαθέτει (πιστωτικό ή δικό του, δεν ενδιαφέρει εδώ· και ως προς το συνολικό κεφάλαιο, δεν ενδιαφέρει ούτε την οικονομική διαδικασία), γιατί ένα 45 άλλο μέρος χρειάζεται ένα ορισμένο χρόνο για να ξαναγυρίσει από την κυκλοφορία. Το μέρος που κινείται στην παραγωγή είναι τότε το κυκλοφορούν· αυτό που βρίσκεται στην κυκλοφορία είναι το πάγιο. Έτσι περιορίζεται λοιπόν η συνολική του παραγωγικότητα· περιορίζεται το μέρος του κεφαλαίου που αναπαράγεται, περιορίζεται άρα κι αυτό που ρίχνεται στην αγορά. Έτσι και ο έμπορος: ένα μέρος από το κεφάλαιό του είναι δεσμευμέ- 50 νο σαν *στοκ εμπορευμάτων*, το άλλο κυκλοφορεί. Βέβαια άλλοτε το ένα κι

άλλοτε το άλλο μέρος του κεφαλαίου βρίσκεται σ' αυτό τον προσδιορισμό – όπως γίνεται και με τον βιομήχανο –· αλλά το συνολικό του κεφάλαιο βρίσκεται αδιάκοπα και στους δυο προσδιορισμούς. Από την άλλη μεριά, καθώς αυτό το όριο που προκύπτει από την ίδια τη φύση της αξιοποιητικής διαδικασίας δεν είναι σταθερό, αλλά αλλάζει ανάλογα με τις περιστάσεις, κι έτσι το κεφάλαιο μπορεί να προσεγγίζει περισσότερο ή λιγότερο τον πρόσφορο για αυτό προσδιορισμό του κυκλοφορούντος κεφαλαίου· καθώς η διάσπαση σ' αυτούς τους δυο προσδιορισμούς, το γεγονός ότι η διαδικασία αξιοποίησης εμφανίζεται ταυτόχρονα σαν διαδικασία απαξίωσης, βρίσκεται σε αντίφαση προς την τάση του κεφαλαίου για τη μεγαλύτερη δυνατή αξιοποίηση, το κεφάλαιο επινοεί τεχνάσματα για να συντομέψει τη φάση της παγίωσης· από την άλλη μεριά, οι δυο προσδιορισμοί *εναλλάσσονται* αντί να συνυπάρχουν παράπλευρα. Τη μια περίοδο η διαδικασία εμφανίζεται σαν απόλυτα ρευστή – περίοδος της μέγιστης αξιοποίησης του κεφαλαίου· την άλλη, αντίδραση στην πρώτη, τόσο πιο βίαια προβάλλει το δεύτερο στοιχείο – περίοδος της πιο ακραίας απαξίωσης του κεφαλαίου, και της ανακοπής της παραγωγικής διαδικασίας. Οι στιγμές όπου και οι δυο προσδιορισμοί εμφανίζονται παράπλευρα αποτελούν οι ίδιες απλά και μόνο το μεσοδιάστημα ανάμεσα σ' αυτές τις βίαιες μεταβάσεις και μεταστροφές. Έχει εξαιρετική σημασία να κατανοηθούν αυτοί οι προσδιορισμοί – το κυκλοφορούν και το πάγιο κεφάλαιο – σαν *μορφολογικοί προσδιορισμοί* του κεφαλαίου γενικά, γιατί [διαφορετικά] μια σειρά φαινόμενα της αστικής οικονομίας – οι περίοδοι του οικονομικού κύκλου, που διαφέρει ουσιαστικά από την διάρκεια ενός κύκλου του κεφαλαίου· η επίδραση μιας νέας ζήτησης· ακόμα και η επίδραση νέων χρυσοπαραγωγών και αργυροπαραγωγών χωρών πάνω στη γενική παραγωγή – μένουν ακατανόητα. Δεν ωφελεί σε τίποτα να μιλά κανείς για την ώθηση που δίνει το χρυσάφι της Αυστραλίας, ή μια αγορά που τώρα ανακαλύφθηκε. Αν δεν είταν στη φύση του κεφαλαίου να μη βρίσκεται ποτέ σε πλήρη απασχόληση, να είναι δηλαδή *partialiter* [κατά ένα μέρος] *μόνιμα παγιωμένο*, απαξιωμένο, μη-παραγωγικό, τότε κανένα κίνητρο δε θα μπορούσε να το ωθήσει σε μεγαλύτερη παραγωγή. Από την άλλη μεριά: οι ανούσιες αντιφάσεις όπου παραδέχονται οι οικονομολόγοι – ακόμα κι ο Ρικάρντο – που ξεκινούν από την προϋπόθεση ότι το κεφάλαιο βρίσκεται πάντα σε πλήρη απασχόληση· και άρα εξηγούν κάθε αύξηση της παραγωγής αποκλειστικά με τη δημιουργία νέου κεφαλαίου. Κάθε αύξηση θα προϋπόθετε τότε μια προηγούμενη αύξηση ή ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων.

Αυτοί οι φραγμοί της παραγωγής που βασίζεται στο κεφάλαιο χαρακτηρίζουν σε πολύ μεγαλύτερο ακόμα βαθμό τους προηγούμενους τρόπους παραγωγής, στο μέτρο που οι τελευταίοι βασίζονται στην ανταλλαγή. Αλλά δεν αποτελούν νόμο της παραγωγής γενικά· από τη στιγμή που η ανταλλακτική αξία δεν αποτελεί πια φραγμό της υλικής παραγωγής, και που μοναδικός φραγμός της τελευταίας είναι η σχέση της προς τη συνολική ανάπτυξη του ατόμου, παύει όλη αυτή η ιστορία με τους σπασμούς και τις ωδίνες της. Αν προηγούμενα είδαμε ότι το χρήμα αίρει τους φραγμούς της ανταλλαγής σε είδος μονάχα γενικεύοντάς τους – αποχωρίζοντας δηλαδή εντελώς αγορά και πώληση –, θα δούμε αργότερα με ποιο τρόπο και η πίστη αίρει αυτούς τους φραγμούς στην αξιοποίηση του κεφαλαίου μονάχα υψώνοντάς τους στην πιο γενική τους μορφή, τοποθετώντας την περίοδο της υπερπαραγωγής και της υποπαραγωγής σαν δυο ξεχωριστές περιόδους.

Η αξία που το κεφάλαιο δημιουργεί σ' ένα κύκλο, ένα γύρο, μια *περιστροφή*, είναι = με την αξία που δημιουργείται στην παραγωγική διαδικασία, δηλαδή = με την αναπαραγόμενη αξία + τη νέα αξία. Είτε θεωρήσουμε την περιστροφή τελειωμένη στο σημείο όπου το εμπόρευμα έχει μετατραπεί σε 5 χρέυμα, είτε στο σημείο όπου το χρέυμα έχει μετατραπεί πάλι σε όρους παραγωγής, το αποτέλεσμα είναι πάντα – είτε εκφραστεί σε χρέυμα είτε σε όρους παραγωγής – απόλυτα ισό με την αξία που δημιουργήθηκε μέσα στην παραγωγική διαδικασία. Εδώ υπολογίζουμε τη φυσική μεταφορά του προϊόντος στην αγορά = 0· ή καλύτερα, την *συνυπολογίζουμε* στην άμεση παραγωγική 10 διαδικασία. Η οικονομική κυκλοφορία του προϊόντος αρχίζει μονάχα τη στιγμή που αυτό βρίσκεται σαν εμπόρευμα στην αγορά – τότε μόνο κυκλοφορεί. Εδώ το ζήτημα είναι αποκλειστικά οι οικονομικές διακρίσεις, προσδιορισμοί, συνθετικά στοιχεία της κυκλοφορίας· όχι οι φυσικοί όροι για τη μεταφορά του έτοιμου προϊόντος στη δεύτερη φάση, την εμπορευματική του 15 κυκλοφορία – όπως και δεν μας ενδιαφέρει η τεχνολογική διαδικασία με την οποία η πρώτη ύλη μετατράπηκε σε προϊόν. Δεν μας απασχολεί ακόμα η μεγαλύτερη ή μικρότερη απομάκρυνση της αγοράς από τον παραγωγό κλπ. Αυτό που θέλουμε πρώτα-πρώτα να διαπιστώσουμε είναι ότι τα έξοδα που προκύπτουν από τη διαδρομή των διάφορων οικονομικών συνθετικών στοι- 20 χείων σαν τέτοιων – το *κόστος κυκλοφορίας* σαν τέτοιο – δεν προσθέτουν τίποτα στην αξία του προϊόντος, δεν είναι αξιοδημιουργικά έξοδα, όση εργασία κι αν συνδέεται μ' αυτά. Είναι απλά και μόνο *κρατήσεις από τη δημιουργημένη αξία*. Αν δυο άτομα ήταν το καθένα παραγωγός του προϊόντος του αλλά η εργασία τους βασιζόταν στον καταμερισμό της εργασίας, έτσι 25 ώστε να ανταλλάζουν μεταξύ τους και η αξιοποίηση του προϊόντος τους να εξαρτιέται από την ικανοποίηση των αναγκών τους μ' αυτή την ανταλλαγή, τότε ολοφάνερα ο χρόνος που τους κοστίζει η ανταλλαγή, πχ. τα παζάρια και οι αμοιβαίοι υπολογισμοί μέχρι να συμφωνήσουν, δε θα πρόσθεταν το παραμικρό στα προϊόντα τους, ούτε στην ανταλλακτική τους αξία. Αν ο Α 30 πρόβαλλε απέναντι στον Β τον ισχυρισμό πως η ανταλλαγή τού αφαιρεί τον τάδε χρόνο, τότε κι ο Β θα πρόβαλλε τον ίδιο ισχυρισμό απέναντι στον Α. Καθένας απ' αυτούς χάνει στην ανταλλαγή τον ίδιο ακριβώς χρόνο που χάνει κι ο άλλος. Ο χρόνος ανταλλαγής αποτελεί τον κοινό τους χρόνο. Αν ο Α ζητούσε για το προϊόν 10 τάληρα – το ισοδύναμό του – και 10 τάληρα για 35 τον χρόνο που του κοστίζει να εισπράξει τα 10 τάληρα από τον Β, ο Β θα τούλεγε πως είναι τρελός για δέσιμο. Αυτή η απώλεια χρόνου προκύπτει από τον καταμερισμό της εργασίας και την ανάγκη για ανταλλαγή. Αν ο Α μπορούσε να τα παράγει όλα μόνος του, δε θάχανε τον καιρό του ανταλλάζοντας με τον Β ή μετατρέποντας το προϊόν του σε χρέυμα και το χρέυμα πάλι 40 σε προϊόν. Το καθαυτό *κόστος κυκλοφορίας* (που στο χρηματεμπόριο αποκτά σημαντική αυτοτελή ανάπτυξη) δεν μπορεί να αναλυθεί σε παραγωγικό χρόνο εργασίας. Αλλά κι από τη φύση τους τα έξοδα αυτά περιορίζονται στον χρόνο που αναγκαστικά κοστίζει η μετατροπή του εμπορεύματος σε χρέυμα και του χρέυματος πάλι σε εμπόρευμα, δηλαδή στον χρόνο που κοστίζει η μετάθεση του κεφαλαίου από τη μια στην άλλη μορφή. Αν τώρα ο Α και ο Β έβρισκαν πως εξοικονομούν χρόνο παρεμβάλλοντας ανάμεσά τους 45 ένα τρίτο πρόσωπο Γ σαν μεσάζοντα που θα καταλάωνε τον χρόνο του σ' αυτή την *κυκλοφοριακή διαδικασία* – τέτοιες συνθήκες θα εμφανίζονταν πχ. αν υπήρχαν αρκετοί συναλλασσόμενοι, αρκετά υποκείμενα των διαδικασιών 50 της κυκλοφορίας, ώστε ο χρόνος που όλοι μαζί θα χρειάζονταν, δυο-δυο,

μέσα σ' ένα έτος να είναι = με ένα έτος· κάθε άτομο, ας πούμε, θα υποχρεωνόταν να ξοδέψει με τη σειρά του $\frac{1}{50}$ του έτους στην πράξη της κυκλοφορίας, και θα υπήρχαν 50 τέτοια άτομα, ώστε 1 άτομο θα μπορούσε να αφιερώσει ολόκληρο τον χρόνο του σ' αυτή την απασχόληση. Γι αυτό το άτομο, αν του πληρωνόταν μόνο ο αναγκαίος χρόνος εργασίας του, αν δηλαδή είταν υποχρεωμένο να δίνει ολόκληρο τον χρόνο του σαν αντάλλαγμα για τα αναγκαία είδη για τη ζωή, η αμοιβή που θάπαιρνε θα είταν εργατικός μισθός. Αν όμως υπολόγιζε ολόκληρο το χρόνο του, ο μισθός που θα έπαιρνε θα είταν ισοδύναμο, αντικειμενοποιημένος χρόνος εργασίας. Τώρα, το άτομο αυτό δεν θα είχε προσθέσει τίποτα στην αξία – απλά και μόνο θα είχε μοιραστεί με τους καπιταλιστές Α, Β κλπ. την υπεραξία τους. Αυτοί θα κέρδιζαν, αφού σύμφωνα με την υπόθεσή μας θα είχαν υποστεί μικρότερη κράτηση από την υπεραξία τους. (Το κεφάλαιο δεν είναι απλή ποσότητα, ούτε απλή ενέργεια. Είναι και τα δυο ταυτόχρονα.) Το ίδιο το *χρήμα*, στο μέτρο που αποτελείται από πολύτιμα μέταλλα, ή γενικά που η παραγωγή του δημιουργεί έξοδα – όπως πχ. ακόμα και στην περίπτωση της κυκλοφορίας χαρτονομίσματος –, στο μέτρο που το ίδιο κοστίζει χρόνο εργασίας, δεν προσθέτει καμιά αξία στα αντικείμενα που ανταλλάσσονται – τις ανταλλακτικές αξίες – αντίθετα, τα έξοδά του είναι κρατήσεις απ' αυτές τις αξίες, κρατήσεις που βαραίνουν τους συναλλασσόμενους αναλογικά. Η ακρίβεια του οργάνου της κυκλοφορίας, του οργάνου της ανταλλαγής, δεν εκφράζει παρά το *κόστος της ανταλλαγής*. Αυτά τα έξοδα δεν προσθέτουν, αλλά αφαιρούν από την αξία. Πχ. το χρυσό και το ασημένιο χρήμα είναι κι αυτά αξίες *όπως οι άλλες* (όχι με την έννοια του χρήματος) στο μέτρο που υπάρχει μέσα τους αντικειμενοποιημένη εργασία. Αλλά το γεγονός ότι οι αξίες αυτές χρησιμεύουν σαν μέσο κυκλοφορίας αποτελεί αφαίρεση από τον διαθέσιμο πλούτο. Το ίδιο γίνεται και με το κόστος παραγωγής της κυκλοφορίας του κεφαλαίου. Δεν προσθέτει τίποτα στις αξίες. Το *κόστος κυκλοφορίας* σαν τέτοιο δεν δημιουργεί αξία αλλά αποτελεί *κόστος πραγματοποίησης των αξιών* – κρατήσεις από τις αξίες. Η *κυκλοφορία* [εμφανίζεται] σαν μια σειρά μετασχηματισμών του κεφαλαίου, που όμως δεν προσθέτει αξία στο κεφάλαιο, αλλά το τοποθετεί στη μορφή της αξίας. Η δυναμική αξία, που με την κυκλοφορία μετατρέπεται σε χρήμα, έχει προϋποτεθεί σαν αποτέλεσμα της παραγωγικής διαδικασίας. Στο μέτρο που αυτή η σειρά διαδικασιών συντελείται στον χρόνο και δημιουργεί έξοδα, κοστίζει χρόνο εργασίας ή αντικειμενοποιημένη εργασία, αυτό το *κόστος κυκλοφορίας* αποτελεί κρατήσεις από το ποσό της αξίας. Αν το κόστος κυκλοφορίας υποτεθεί =0, τότε το αποτέλεσμα – ως προς την αξία – μιας περιστροφής του κεφαλαίου είναι = με την αξία που δημιουργήθηκε μέσα στην παραγωγική διαδικασία. Δηλαδή η αξία που προϋποτέθηκε στην κυκλοφορία είναι εκείνη που προκύπτει απ' αυτήν. Το πολύ-πολύ μπορεί – εξαιτίας του κόστους κυκλοφορίας – να δγει μικρότερη απ' όση μπήκε. Απ' αυτή την άποψη ο χρόνος κυκλοφορίας δεν προσθέτει τίποτα στην αξία· ο χρόνος κυκλοφορίας δεν εμφανίζεται σαν χρόνος που δημιουργεί αξία δίπλα στον χρόνο εργασίας. Αν η παραγωγή δημιούργησε ένα εμπόρευμα αξίας 10 λιρών, τότε η κυκλοφορία χρειάζεται για να εξισώσει αυτό το εμπόρευμα με τις 10 λίρες, με την αξία του που υπάρχει σαν χρήμα. Το κόστος που προκαλεί αυτή η διαδικασία, αυτή η αλλαγή μορφής, αποτελεί κράτηση από την αξία του εμπορεύματος. Η *κυκλοφορία του κεφαλαίου* είναι η *αλλαγή μορφής* που διατρέχει η αξία μέσα από διάφορες φάσεις. Ο *χρόνος* που διαρκεί, ή κοστίζει, αυτή η διαδικασία για να συντελε-

στεί ανήκει στο κόστος παραγωγής της κυκλοφορίας, του καταμερισμού της εργασίας, της παραγωγής που βασίζεται στην ανταλλαγή.

Αυτό ισχύει για μία περιστροφή του κεφαλαίου, δηλαδή για μία διαδρομή του κεφαλαίου μέσα από τα διάφορα συνθετικά του στοιχεία. Η διαδικασία του κεφαλαίου σαν αξίας ξεκινά από το χρήμα και καταλήγει σε χρήμα – αλλά σε μεγαλύτερο ποσό χρήματος. Η διαφορά είναι μόνο ποσοτική. Έτσι το X-E-E-X απόκτησε περιεχόμενο. Αν εξετάσουμε τον κύκλο ως αυτό το σημείο, βρισκόμαστε πάλι στην αφετηρία. Το κεφάλαιο ξανάγινε χρήμα. Αλλά τώρα τοποθετήθηκε ταυτόχρονα, έγινε τώρα όρος για να ξαναγίνει αυτό το χρήμα κεφάλαιο – χρήμα που να πολλαπλασιάζεται και να διατηρείται αγοράζοντας εργασία και περνώντας μέσα από την παραγωγική διαδικασία. Η χρηματική του μορφή τοποθετήθηκε σαν απλή μορφή· σαν μια από τις πολλές μορφές που διατρέχει στη μεταμόρφωσή του. Αν τώρα εξετάσουμε αυτό το σημείο όχι σαν τελικό σημείο αλλά – όπως πρέπει τώρα να το δούμε – σαν σημείο μετάβασης, ή σαν μια νέα αφετηρία, σαν σημείο που η ίδια η παραγωγική διαδικασία τοποθέτησε σαν φευγαλέο τέρμα και φαινομενική μόνο αφετηρία, τότε, ξεκάθαρα: η αναμετατροπή της τοποθετημένης σαν χρήμα αξίας σε αξία που κινείται και περνά στην παραγωγική διαδικασία – η *ανανέωση της παραγωγικής διαδικασίας* – μπορεί να συντελεστεί μονάχα όταν ολοκληρωθεί το τμήμα της κυκλοφοριακής διαδικασίας που διαφέρει από τη διαδικασία της παραγωγής. Η *δεύτερη περιστροφή* του κεφαλαίου – η αναμετατροπή του χρήματος σε κεφάλαιο σαν τέτοιο, ή η ανανέωση της παραγωγικής διαδικασίας – εξαρτιέται από τον χρόνο που το κεφάλαιο χρειάζεται για να ολοκληρώσει την κυκλοφορία του· δηλαδή από τον χρόνο κυκλοφορίας του, σε αντιδιαστολή εδώ από τον χρόνο παραγωγής. Αφού όμως είδαμε πως η συνολική αξία που το κεφάλαιο δημιουργεί (αναπαραγμένη όπως και νεοδημιουργημένη αξία), που πραγματοποιείται σαν τέτοια στην κυκλοφορία, καθορίζεται αποκλειστικά από την παραγωγική διαδικασία, τότε το σύνολο των αξιών που μπορεί να δημιουργηθεί μέσα σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα εξαρτιέται από τον αριθμό των επαναλήψεων της παραγωγικής διαδικασίας μέσα σ' αυτή τη χρονική περίοδο. Η επανάληψη της παραγωγικής διαδικασίας καθορίζεται όμως από τον χρόνο κυκλοφορίας, δηλαδή την ταχύτητα της κυκλοφορίας. Όσο πιο γρήγορη είναι η κυκλοφορία, τόσο πιο σύντομος ο χρόνος κυκλοφορίας, τόσο συχνότερα μπορεί το ίδιο κεφάλαιο να επαναλάβει την παραγωγική διαδικασία. Σ' ένα καθορισμένο λοιπόν κύκλο περιστροφών του κεφαλαίου το σύνολο των δημιουργημένων απ' αυτό αξιών (άρα και υπεραξιών, γιατί το κεφάλαιο δημιουργεί αναγκαία εργασία πάντοτε μόνο σαν εργασία αναγκαία για την υπερεργασία) βρίσκεται σε ευθεία αναλογία προς τον χρόνο εργασίας και σε αντίστροφη αναλογία προς τον χρόνο κυκλοφορίας. Σ' ένα δοσμένο κύκλο η συνολική αξία (άρα και το σύνολο των υπεραξιών που δημιουργούνται) είναι = με τον χρόνο εργασίας × τον αριθμό των περιστροφών του κεφαλαίου. Μ' άλλα λόγια, η υπεραξία που το κεφάλαιο δημιουργεί δεν εμφανίζεται πια να καθορίζεται άμεσα από την υπερεργασία που αυτό ιδιοποιήθηκε μέσα στην παραγωγική διαδικασία, αλλά και από τον συντελεστή της παραγωγικής διαδικασίας· δηλαδή τον αριθμό που εκφράζει πόσο συχνά η παραγωγική διαδικασία επαναλήφθηκε μέσα σε μια δοσμένη χρονική περίοδο. Αυτός όμως ο συντελεστής καθορίζεται από τον χρόνο κυκλοφορίας που το κεφάλαιο χρειάζεται για μια περιστροφή. Το σύνολο των αξιών (υπεραξιών) καθορίζεται λοιπόν από την αξία που δημιουργείται σε

μια περιστροφή, πολλαπλασιασμένη με τον αριθμό των περιστροφών μέσα σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα. Μια περιστροφή του κεφαλαίου είναι = με τον χρόνο παραγωγής + τον χρόνο κυκλοφορίας. Υποθέτοντας τον χρόνο κυκλοφορίας σαν δοσμένο, ο συνολικός χρόνος που χρειάζεται η περιστροφή εξαρτιέται από τον χρόνο παραγωγής. Με δοσμένο τον χρόνο παραγωγής η διάρκεια της περιστροφής εξαρτιέται από τον χρόνο κυκλοφορίας. Άρα ο χρόνος κυκλοφορίας, στο μέτρο που καθορίζει την συνολική μάζα του χρόνου παραγωγής μέσα σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα, στο μέτρο που εξαρτιέται απ' αυτόν η επανάληψη της παραγωγικής διαδικασίας, η ανανέωσή της μέσα σε μια δοσμένη περίοδο, αποτελεί ο ίδιος συνθετικό στοιχείο της παραγωγής ή καλύτερα, εμφανίζεται σαν όριο της παραγωγής. Από τη φύση του κεφαλαίου και της παραγωγής που βασίζεται σ' αυτό, ο χρόνος κυκλοφορίας γίνεται καθοριστικό συνθετικό στοιχείο για τον χρόνο εργασίας, για την αξιοδημιουργία. Έτσι αναιρείται η αυτοτέλεια του χρόνου εργασίας και τοποθετείται η ίδια η διαδικασία της παραγωγής σαν καθορισμένη από την ανταλλαγή, έτσι ώστε η κοινωνική σχέση και η εξάρτηση απ' αυτή τη σχέση να τοποθετείται στην άμεση παραγωγή – όχι μόνο σαν υλικό συνθετικό στοιχείο, αλλά σαν οικονομικό συνθετικό στοιχείο, σαν μορφολογικός προσδιορισμός. Το μέγιστο όριο της κυκλοφορίας – το όριο ανανέωσης της παραγωγικής διαδικασίας από την κυκλοφορία – ολοφάνερα καθορίζεται από τη διάρκεια του χρόνου παραγωγής σε μια περιστροφή. Ας υποθέσουμε πως η παραγωγική διαδικασία ενός συγκεκριμένου κεφαλαίου, δηλαδή ο χρόνος που χρειάζεται για να αναπαραγάγει την αξία του και να τοποθετήσει υπέραξια – διαρκεί τρεις μήνες. (Μ' άλλα λόγια, ο χρόνος που είναι αναγκαίος για να παραχθεί μια ποσότητα προϊόντος = με τη συνολική αξία του παραγωγού κεφαλαίου + την υπέραξια.) Έτσι το κεφάλαιο σε καμιά περίπτωση δε θα μπορούσε να ανανεώσει την παραγωγική ή αξιοποιητική διαδικασία συχνότερα από 4 φορές το χρόνο. Το ανώτατο όριο περιστροφής του κεφαλαίου θα ήταν 4 περιστροφές το χρόνο· δε θα υπήρχε δηλαδή καμιά διακοπή ανάμεσα στο τέλος μιας παραγωγικής φάσης και την ανανέωσή της. Το ανώτατο όριο των περιστροφών θα ισοδυναμούσε με τη συνέχεια της παραγωγικής διαδικασίας, έτσι ώστε μόλις τελείωνε η παραγωγή του προϊόντος θα άρχιζε πάλι η επεξεργασία καινούριας πρώτης ύλης σε προϊόν. Η συνέχεια δεν θα περιοριζόταν μόνο στα πλαίσια μιας παραγωγικής φάσης, αλλά θα ήταν συνέχεια και των ίδιων αυτών των φάσεων. Αν υποθέσουμε όμως τώρα πως το κεφάλαιο στο τέλος κάθε φάσης χρειάζεται ένα μήνα χρόνο κυκλοφορίας – χρόνο για να ξαναγυρίσει στη μορφή των όρων παραγωγής – τότε θα μπορούσε να πραγματοποιήσει μόνο 3 περιστροφές. Στην πρώτη περίπτωση ο αριθμός των περιστροφών ήταν = 1 φάση $\times$ 4· δηλαδή 12 μήνες διά 3. Το ανώτατο όριο αξιοδημιουργίας του κεφαλαίου μέσα σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα είναι το χρονικό αυτό διάστημα διαιρεμένο με τη διάρκεια της παραγωγικής διαδικασίας (τον χρόνο παραγωγής). Στη δεύτερη περίπτωση το κεφάλαιο θα πραγματοποιούσε μόνο 3 περιστροφές το χρόνο· μονάχα τρεις επαναλήψεις της αξιοποιητικής διαδικασίας. Όστε το σύνολο των αξιοποιητικών του διαδικασιών θα ήταν = $\frac{12}{4}$ = 3. Ο διαιρέτης είναι εδώ ο συνολικός χρόνος κυκλοφορίας που το κεφάλαιο χρειάζεται: 4 μήνες· μ' άλλα λόγια, ο χρόνος κυκλοφορίας που το κεφάλαιο χρειάζεται σε μια παραγωγική φάση $\times$ τις φορές που αυτός ο χρόνος κυκλοφορίας περιέχεται στο έτος. Στην πρώτη περίπτωση ο αριθμός των περιστροφών είναι = 12 μήνες (ένας χρόνος), δοσμένος χρόνος, διαιρεμένος με 3

τον χρόνο μιας παραγωγικής φάσης, ή με τη διάρκεια του ίδιου του χρόνου παραγωγής· στη δεύτερη περίπτωση είναι ίσος με τον ίδιο χρόνο διαιρεμένο με τον χρόνο κυκλοφορίας. Το ανώτατο όριο της αξιοποίησης του κεφαλαίου, όπως και της συνέχειας της παραγωγικής διαδικασίας, είναι όταν ο χρόνος κυκλοφορίας = 0· άρση δηλαδή των όρων κάτω από τους οποίους παράγει το κεφάλαιο, άρση του περιορισμού του από τον χρόνο κυκλοφορίας, της αναγκαιότητας να διατρέχει τις διάφορες φάσεις της μεταμόρφωσής του. Αποτελεί αναγκαία τάση του κεφαλαίου να προσπαθεί να τοποθετήσει τον χρόνο κυκλοφορίας = 0, δηλαδή να αυτοκαταργηθεί – μια και μόνο το κεφάλαιο τοποθετεί τον χρόνο κυκλοφορίας σαν το συνθετικό στοιχείο που καθορίζει τον χρόνο παραγωγής. Είναι σαν να αίρεται η αναγκαιότητα της ανταλλαγής, του χρήματος, και του καταμερισμού της εργασίας που βασίζεται σ' αυτά· άρα σαν να αίρεται το ίδιο το κεφάλαιο. Αν για την ώρα παραβλέψουμε τη μετατροπή της υπεραξίας σε πρόσθετο κεφάλαιο, τότε λοιπόν ένα κεφάλαιο των 100 ταλήρων που στην παραγωγική διαδικασία δημιουργήσε μια υπεραξία 4% πάνω στο συνολικό κεφάλαιο, στην πρώτη υποθετική μας περίπτωση θα αναπαραγόταν 4 φορές, και στο τέλος του χρόνου θα είχε δημιουργήσει υπεραξία 16. Στο τέλος του χρόνου το κεφάλαιο θα ήταν = 116. Θα ήταν σαν να είχε περιστραφεί ένα κεφάλαιο των 400 μια φορά το χρόνο, πάλι με 4% υπεραξία. Ως προς τη συνολική παραγωγή εμπορευμάτων και αξιών, η υπεραξία θα είχε τετραπλασιαστεί. Στη δεύτερη περίπτωση ένα κεφάλαιο των 100 ταλήρων δημιούργησε υπεραξία μονάχα 12· το συνολικό κεφάλαιο στο τέλος του χρόνου = 112. Ως προς τη συνολική παραγωγή – είτε σε αξίες είτε σε αξίες χρήσης – η διαφορά είναι ακόμα πιο σημαντική. Στην πρώτη περίπτωση πχ. πετοί των 400 ταλήρων έγινε μπότες με ένα κεφάλαιο των 100, στη δεύτερη μόνο πετοί των 300 ταλήρων έγινε μπότες.

Όστε η συνολική αξιοποίηση του κεφαλαίου καθορίζεται από τη διάρκεια της παραγωγικής φάσης – που εδώ για την ώρα ταυτίζουμε με τον χρόνο εργασίας – $\times$ τον αριθμό των περιστροφών ή των επαναλήψεων αυτής της παραγωγικής φάσης μέσα σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα. Αν οι περιστροφές καθορίζονταν αποκλειστικά από τη διάρκεια μιας παραγωγικής φάσης, τότε η συνολική αξιοποίηση θα καθοριζόταν απλά από τον αριθμό των παραγωγικών φάσεων μέσα σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα· μ' άλλα λόγια οι περιστροφές θα καθορίζονταν απόλυτα από τον ίδιο το χρόνο παραγωγής. Αυτό θα ήταν το ανώτατο όριο της αξιοποίησης. Είναι άρα ξεκάθαρο ότι ο χρόνος κυκλοφορίας, σε απόλυτη θεώρηση, είναι αφαίρεση από το ανώτατο όριο αξιοποίησης, <από την απόλυτη αξιοποίηση. Είναι λοιπόν αδύνατο οποιαδήποτε ταχύτητα της κυκλοφορίας, ή οποιαδήποτε συντόμηση του χρόνου κυκλοφορίας, να δημιουργήσει αξιοποίηση μεγαλύτερη> από την αξιοποίηση που τοποθετεί η ίδια η παραγωγική φάση. Το ανώτατο όριο που θα μπορούσε να προκαλέσει η ταχύτητα της κυκλοφορίας, αν αυξανόταν στο ∞ , θα ήταν να εξισώσει τον χρόνο κυκλοφορίας = 0, δηλαδή να αυτοκαταργηθεί. Δεν μπορεί λοιπόν να αποτελεί θετικό αξιοδημιουργικό στοιχείο· γιατί η άρση της – κυκλοφορία χωρίς χρόνο κυκλοφορίας – θα ήταν το ανώτατο όριο της αξιοποίησης, η άρση της θα ισοδυναμούσε με τοποθέτηση στον ανώτατο βαθμό της παραγωγικότητας του κεφαλαίου. {Παραγωγικότητα του κεφαλαίου σαν κεφαλαίου δεν είναι η παραγωγική δύναμη που αυξάνει τις αξίες χρήσης, αλλά η ικανότητά του να δημιουργεί αξίες· ο βαθμός που το κεφάλαιο δημιουργεί αξίες.} Η συνολική παραγωγι-

κότητα του κεφαλαίου είναι = με τη διάρκεια μιας παραγωγικής φάσης × τον αριθμό των επαναλήψεών της μέσα σ' ένα ορισμένο χρονικό διάστημα. Αυτός όμως ο αριθμός καθορίζεται από τον χρόνο κυκλοφορίας.

Ας υποθέσουμε ότι ένα κεφάλαιο των 100 περιστρέφεται 4 φορές το χρόνο· ότι η παραγωγική διαδικασία επαναλαμβάνεται × 4· τότε, αν η υπεραξία = κάθε φορά 5%, η δημιουργημένη υπεραξία στο τέλος του χρόνου θα είναι =20 για ένα κεφάλαιο των 100· από την άλλη μεριά, για ένα κεφάλαιο των 400 που θα περιστρεφόταν μια φορά το χρόνο με το ίδιο ποσοστό, η υπεραξία θα ήταν πάλι =20. Ώστε, ένα κεφάλαιο των 100 που κυκλοφορεί 4 φορές το χρόνο θα δίνει κέρδος 20%, ενώ ένα κεφάλαιο 4 φορές μεγαλύτερο που περιστρέφεται μονάχα μια φορά θα δίνει κέρδος μόνο 5%. (Αμέσως παρακάτω θα δούμε πιο αναλυτικά πως η υπεραξία είναι ακριβώς η ίδια.) Φαίνεται λοιπόν σαν το μέγεθος του κεφαλαίου να μπορεί να αναπληρωθεί από την ταχύτητα της κυκλοφορίας, και η ταχύτητα της κυκλοφορίας από το μέγεθος του κεφαλαίου. Έτσι δημιουργείται η επίφαση πως ο χρόνος κυκλοφορίας καθαυτός είναι παραγωγικός. Πρέπει λοιπόν εδώ να ξεκαθαρίσουμε αυτό το ζήτημα.

Ένα άλλο ζήτημα που προκύπτει: Αν η περιστροφή των 100 ταλήρων γίνεται 4 φορές το χρόνο, κάθε φορά ας πούμε προς 5%, τότε στην αρχή της δεύτερης περιστροφής η παραγωγική διαδικασία θα μπορούσε ν' αρχίσει με 105 τάληρα, και το προϊόν θα ήταν $110\frac{1}{4}$ · στην αρχή της τρίτης περιστροφής: $110\frac{1}{4}$, και το προϊόν θα ήταν $115\frac{41}{80}$ · στην αρχή της τέταρτης περιστροφής: $115\frac{41}{80}$ και στο τέλος της $121\frac{221}{1600}$. Ο ίδιος ο αριθμός δεν ενδιαφέρει εδώ. Η ουσία είναι ότι στην περίπτωση που ένα κεφάλαιο των 400 περιστρέφεται μόνο μια φορά το χρόνο προς 5%, το κέρδος είναι μόνο 20· αντίθετα, όταν ένα κεφάλαιο 4 φορές μικρότερο περιστρέφεται 4 φορές με το ίδιο ποσοστό, το κέρδος είναι $1 + \frac{221}{1600}$ περισσότερο: Φαίνεται έτσι σαν το απλό στοιχείο της περιστροφής – η επανάληψη –, δηλαδή ένα συνθετικό στοιχείο που το καθορίζει ο χρόνος κυκλοφορίας, ή καλύτερα η *κυκλοφορία*, όχι μόνο να πραγματοποιεί αλλά και να μεγαλώνει απόλυτα την αξία. Και αυτό πρέπει να το ερευνήσουμε.

Ο χρόνος κυκλοφορίας δεν εκφράζει παρά την ταχύτητα της κυκλοφορίας· η ταχύτητα της κυκλοφορίας δεν είναι παρά φραγμός της κυκλοφορίας. *Κυκλοφορία χωρίς χρόνο κυκλοφορίας* – δηλαδή το πέρασμα του κεφαλαίου από τη μια φάση στην άλλη με την ταχύτητα της σκέψης – θα ήταν το ανώτατο όριο, η σύμπτωση δηλαδή της ανανέωσης της παραγωγικής διαδικασίας με το τέλος της.

Η πράξη της ανταλλαγής – και οι οικονομικές ενέργειες που πραγματοποιούν την κυκλοφορία – αναλύονται σε μια διαδοχική σειρά ανταλλαγών, μέχρι το σημείο όπου το κεφάλαιο δεν σχετίζεται σαν εμπόρευμα προς χρήση, ή σαν χρήμα προς εμπόρευμα, αλλά σαν αξία προς την ειδική του αξία χρήσης, την εργασία – η πράξη όπου ανταλλάσσεται αξία μιας μορφής με αξία της άλλης μορφής, χρήμα με εμπόρευμα, ή εμπόρευμα με χρήμα (αυτά είναι τα συνθετικά στοιχεία της απλής κυκλοφορίας) τοποθετεί την αξία του ενός εμπορεύματος στο άλλο και την πραγματοποιεί έτσι σαν ανταλλακτική αξία· ή και τοποθετεί τα εμπορεύματα σαν ισοδύναμα. Έτσι η πράξη της ανταλλαγής *τοποθετεί αξία*, στο μέτρο που της έδωσαν προϋποθέσει αξίες· πραγματοποιεί τον *προσδιορισμό* των αντικειμένων της ανταλλαγής σαν αξιών. Μια πράξη όμως που τοποθετεί ένα εμπόρευμα σαν αξία, ή – μ' άλλα λόγια – που τοποθετεί ένα άλλο εμπόρευμα σαν *ισοδύναμο* του πρώτου – ή, 50

μ' άλλα λόγια πάλι, που τοποθετεί την *ιση αξία* των δυο εμπορευμάτων, ολοφάνερα δεν προσθέτει τίποτα στην ίδια την αξία· όπως και το σημείο $\pm$ δεν μεγαλώνει ούτε μικραίνει τον αριθμό που ακολουθεί. Καθορίζοντας το 4 σαν Συν ή Πλην, το 4 μένει σ' αυτή την πράξη, ανεξάρτητα από το πρόσημο, ⁵ ίσο με τον εαυτό του, μένει 4, δε γίνεται ούτε 3 ούτε 5. Όμοια, αν ανταλλάξω μια λίβρα θαμβάκι ανταλλακτικής αξίας 6 πενών με 6 πένες, το θαμβάκι ¹⁰ τοποθετήθηκε σαν ανταλλακτική αξία· εξίσου μπορεί κανείς να πει πως οι 6 πένες τοποθετήθηκαν σαν αξία στη λίβρα θαμβάκι· δηλαδή ο χρόνος εργασίας που περιέχουν οι 6 πένες (οι 6 πένες θεωρούνται εδώ σαν αξία) εκφράζεται ¹⁵ εδώ σε μιαν άλλη υλοποίηση του ίδιου χρόνου εργασίας. Αφού όμως με την πράξη της ανταλλαγής η λίβρα θαμβάκι όπως και οι 6 πένες χαλκού τοποθετήθηκαν το καθένα = με την αξία του, είναι αδύνατο αυτή η ανταλλαγή να αυξήσει ποσοτικά την αξία του θαμβακιού, είτε των 6 πενών, είτε των αθροίσματος των αξιών τους. Η ανταλλαγή, σαν τοποθέτηση ισοδυνάμων, ²⁰ αλλάζει μόνο τη μορφή· πραγματοποιεί τις δυνητικά υπαρκτές αξίες· πραγματοποιεί, αν θέλετε, τις τιμές. Η εξίσωση ισοδυνάμων, πχ. των Α και Β σαν ισοδυνάμων, δεν μπορεί να υψώσει την αξία του Α, γιατί αποτελεί την πράξη που εξισώνει το Α με την αξία του, άρα δεν το τοποθετεί σαν άνισο προς αυτή· το τοποθετεί σαν άνισο αποκλειστικά ως προς τη μορφή, ²⁵ στο μέτρο που προηγούμενα δεν είχε τοποθετηθεί σαν αξία· είναι ταυτόχρονα η πράξη που εξισώνει την αξία του Α με την αξία του Β, και την αξία του Β με την αξία του Α. Το άθροισμα των αξιών που κινήθηκαν στην ανταλλαγή = αξία Α + αξία Β. Καθένα παραμένει ίσο με την αξία του· άρα το άθροισμά τους παραμένει ίσο με το άθροισμα των αξιών τους. Όστε η ανταλλαγή, σαν *εξίσωση ισοδυνάμων*, από τη φύση της δεν μπορεί να αυξήσει ούτε το άθροισμα των αξιών, ούτε την αξία των ανταλλαγμένων εμπορευμάτων. (Το ότι αλλιώς έχει το ζήτημα στην περίπτωση της ανταλλαγής με εργασία οφείλεται στο ότι η αξία χρήσης της εργασίας είναι η ίδια *αξιοδημιουργική*, χωρίς όμως να συνδέεται άμεσα με την ανταλλακτική της αξία.) ³⁰ Όπως όμως μια ανταλλακτική πράξη δεν μπορεί να αυξήσει την αξία του αντικείμενου της ανταλλαγής, έτσι δεν μπορεί να την αυξήσει και το σύνολο των ανταλλαγών. {Είναι απόλυτα αναγκαίο να ξεκαθαριστεί αυτό· γιατί η διανομή της υπεραξίας ανάμεσα στα κεφάλαια, ο *υπολογισμός* του τρόπου που η συνολική υπεραξία κατανέμεται ανάμεσα στα κεφάλαια – αυτή η *δευτερογενής οικονομική πράξη* – παρουσιάζει φαινόμενα που στα συνηθισμένα οικονομικά συγγράμματα συγχέονται με τα πρωτογενή.} Η φύση μιας πράξης που δεν δημιουργεί αξία δεν αλλάζει με την επανάληψη, είτε αυτή γίνεται μια φορά είτε στο άπειρο. Η επανάληψη μιας πράξης που δεν δημιουργεί αξία δεν μπορεί ποτέ να γίνει πράξη αξιοδημιουργίας. Πχ. το $\frac{1}{4}$ ⁴⁰ εκφράζει μια καθορισμένη αναλογία. Αν μετατρέψω αυτό το $\frac{1}{4}$ σε δεκαδικό κλάσμα, δηλαδή το εξισώσω =0,25, η μορφή του άλλαξε. Αυτή η αλλαγή μορφής δεν επηρεάζει την αξία. Όμοια, αν μετατρέψω ένα εμπόρευμα στη μορφή του χρήματος ή το χρήμα στη μορφή του εμπορεύματος, η αξία δεν αλλάζει· άλλαξε όμως η μορφή. Είναι λοιπόν ξεκάθαρο πως η κυκλοφορία – ⁴⁵ μια και αναλύεται σε μια σειρά πράξεις ανταλλαγής ισοδυνάμων – δεν μπορεί να αυξήσει την αξία των εμπορευμάτων που κυκλοφορούν. Αν λοιπόν η πραγματοποίηση αυτής της ενέργειας απαιτεί χρόνο εργασίας, αν δηλαδή πρέπει να καταναλωθούν αξίες – γιατί κάθε κατανάλωση αξιών αναλύεται σε κατανάλωση χρόνου εργασίας ή αντικειμενοποιημένου χρόνου εργασίας, ⁵⁰ προϊόντων· αν λοιπόν η κυκλοφορία έχει κόστος και ο χρόνος κυκλοφορίας

κοστίζει χρόνο εργασίας, αυτό αποτελεί κράτηση, σχετική άρση των αξιών που κυκλοφορούν· απαξίωσή τους μέχρι το ύψος του κυκλοφοριακού κόστους. Αν φανταστούμε δυο εργάτες που ανταλλάζουν, ένα ψαρά κι ένα κυνηγό, τότε ο χρόνος που χάνουν και οι δυο στην ανταλλαγή δεν δημιουργεί ούτε ψάρια ούτε κυνήγι, παρά είναι αφαίρεση από τον χρόνο που μπο- 5 ρούν κι οι δυο να δημιουργούν αξίες, ο ένας να ψαρεύει κι ο άλλος να κυνηγάει, να αντικειμενοποιούν τον χρόνο εργασίας τους σε κάποια αξία χρήσης. Αν ο ψαράς ζητούσε από τον κυνηγό αποζημίωση για αυτή την απώλεια: απαιτώντας περισσότερο κυνήγι, ή δίνοντας λιγότερα ψάρια, τότε θα είχε κι ο άλλος το ίδιο δικαίωμα. Η απώλεια θα ήταν κοινή και για τους 10 δυο. Αυτό το κόστος κυκλοφορίας, κόστος ανταλλαγής, θα μπορούσε να εμφανιστεί μόνο σαν αφαίρεση από τη συνολική τους παραγωγή και αξιοδημιουργία. Αν επιφόρτιζαν ένα τρίτο, τον Γ, μ' αυτές τις ανταλλαγές κι έτσι δεν έχαναν πια άμεσα εργάσιμο χρόνο, θάπρεπε καθένας απ' αυτούς αναλο- 15 γικά να παραχωρήσει στον Γ ένα μερίδιο από το προϊόν του. Αυτό που θα μπορούσαν έτσι να κερδίσουν θα ήταν μονάχα μια μικρότερη ή μεγαλύτερη ζημιά. Αν όμως δούλευαν σαν συνιδιοκτήτες δε θα υπήρχε ανταλλαγή αλλά συλλογική κατανάλωση. Άρα δε θα υπήρχε κόστος ανταλλαγής. Δεν θα εξαφανιζόταν ο καταμερισμός της εργασίας, αλλά ο καταμερισμός της εργα- 20 σίας που βασίζεται στην ανταλλαγή. Έχει λοιπόν λάθος ο Τζ. Στ. Μίλλν όταν θεωρεί το κόστος κυκλοφορίας σαν *αναγκαία τιμή του καταμερισμού της εργασίας*. Δεν είναι παρά κόστος του αυθόρμητου, βασισμένου όχι στην κοινή αλλά στην ιδιωτική ιδιοκτησία, καταμερισμού της εργασίας.

Το κόστος κυκλοφορίας σαν τέτοιο, δηλαδή η κατανάλωση χρόνου εργα- 25 σίας ή αντικειμενοποιημένου χρόνου εργασίας, αξιών, που οφείλεται στην πράξη της ανταλλαγής και σε μια σειρά από ανταλλακτικές πράξεις, είναι λοιπόν αφαίρεση είτε από τον χρόνο που αφιερώνεται στην παραγωγή είτε από τις αξίες που η παραγωγή τοποθετεί. Το κόστος αυτό δεν μπορεί ποτέ να αυξήσει την αξία. Ανήκει στα *faux frais de production* [επιβαρύνσεις της παραγωγής]: κι αυτά τα *faux frais de production* ανήκουν στο σύμφυτο κό- 30 στος της παραγωγής που βασίζεται στο κεφάλαιο. Οι εμπορικές επιχειρήσεις, κι ακόμα πιο πολύ το καθαυτό χρηματεμπόριο – στο μέτρο που δεν κάνουν άλλο παρά να διεξάγουν τις πράξεις της κυκλοφορίας σαν τέτοιες, πχ. λοιπόν τον καθορισμό των τιμών (τη μέτρηση και τον υπολογισμό των 35 αξιών), γενικά την ανταλλακτική αυτή πράξη σαν μια λειτουργία που κτησε αυτοτέλεια με τον καταμερισμό της εργασίας, και παριστάνουν αυτή τη λειτουργία μέσα στη συνολική διαδικασία του κεφαλαίου – αντιπροσω- πεύουν απλά και μόνο τα *faux frais de production* του κεφαλαίου. Στο μέτρο που μειώνουν αυτά τα *faux frais*, προσθέτουν στην παραγωγή· όχι δημιουρ- 40 γώντας αξία, αλλά μειώνοντας την άρνηση των δημιουργημένων αξιών. Αν δρούσαν αποκλειστικά μ' αυτή τη λειτουργία, θα αντιπροσώπευαν πάντα το ελάχιστο όριο των *faux frais de production*. Αν δίνουν στους παραγωγούς τη δυνατότητα να δημιουργήσουν περισσότερες αξίες απ' όσες θα μπορούσαν χωρίς αυτό τον καταμερισμό της εργασίας, και μάλιστα τόσο περισσότερες 45 ώστε να απομένει ένα πλεόνασμα μετά την πληρωμή αυτής της λειτουργίας, τότε στην πράξη αύξησαν την παραγωγή. Αυξήθηκαν τότε οι αξίες· όχι γιατί οι πράξεις της κυκλοφορίας δημιούργησαν αξία, αλλά γιατί απορρόφησαν λιγότερη αξία απ' όση διαφορετικά. Αποτελούν όμως αναγκαίο όρο για την παραγωγή του κεφαλαίου.

Ο χρόνος που ένας καπιταλιστής χάνει στην ανταλλαγή δεν είναι καθαυτός κρᾶτηση από τον χρόνο εργασίας. Ο κεφαλαιοκράτης είναι κεφαλαιοκράτης – δηλαδή αντιπρόσωπος του κεφαλαίου, προσωποποιημένο κεφάλαιο – μόνο στο μέτρο που σχετίζεται προς την εργασία σαν ξένη εργασία, και ιδιοποιείται και δημιουργεί ξένο χρόνο εργασίας. Ώστε το κόστος κυκλοφορίας, στο μέτρο που *απασχολεί τον χρόνο του καπιταλιστή*, δεν υπάρχει. Ο χρόνος του έχει τοποθετηθεί σαν *περίσσιος χρόνος: μη-εργάσιμος χρόνος, μη-αξιοδημιουργικός χρόνος* – παρόλο που το κεφάλαιο είναι αυτό που πραγματοποιεί την δημιουργημένη αξία. Αυτό το γεγονός, το ότι ο εργάτης υποχρεώνεται να δουλεύει χρόνο υπερεργασίας, είναι ταυτόσημο με το ότι ο καπιταλιστής δεν είναι υποχρεωμένος να δουλεύει, κι έτσι ο χρόνος του έχει τοποθετηθεί σαν χρόνος μη-εργασίας· με το ότι δεν εργάζεται ούτε τον *αναγκαίο χρόνο*. Ο εργάτης υποχρεώνεται να δουλέψει χρόνο υπερεργασίας για να του επιτραπεί να αντικειμενοποιήσει, να αξιοποιήσει, δηλαδή να υλοποιήσει τον αναγκαίο για την αναπαραγωγή του χρόνο εργασίας. Από την άλλη μεριά, και ο *αναγκαίος χρόνος εργασίας* του καπιταλιστή είναι άρα *ελεύθερος χρόνος*, χρόνος που δεν απαιτείται για την άμεση επιδίωξη. Αφού κάθε *ελεύθερος χρόνος* είναι χρόνος για την ελεύθερη ανάπτυξη, ο καπιταλιστής σφετερίζεται τον δημιουργημένο από τους εργάτες *ελεύθερο χρόνο* για την κοινωνία, δηλαδή τον πολιτισμό· και ο Ουαίγντ έχει δίκιο πάλι, μ' αυτή την έννοια, όταν εξισώνει το κεφάλαιο με τον πολιτισμό.

Ο χρόνος κυκλοφορίας, στο μέτρο που απασχολεί τον χρόνο του καπιταλιστή, μας ενδιαφέρει από οικονομική σκοπιά τόσο λίγο όσο και ο χρόνος που ο καπιταλιστής ξοδεύει με τη μαιτρέσα του. Αν ο χρόνος είναι χρήμα, από τη σκοπιά του κεφαλαίου *χρήμα* είναι μόνο ο ξένος χρόνος εργασίας – που είναι βέβαια, με την πιο κυριολεκτική έννοια, *χρήμα του κεφαλαίου*. Ως προς το κεφάλαιο σαν τέτοιο, ο χρόνος κυκλοφορίας μπορεί να συμπίπτει με τον χρόνο εργασίας μόνο στο βαθμό που διακόπτει τον χρόνο στη διάρκεια του οποίου το κεφάλαιο μπορεί να ιδιοποιείται τον ξένο χρόνο εργασίας· και είναι ξεκάθαρο, πως η σχετική αυτή απαξίωση του κεφαλαίου δεν μπορεί να προσθέσει στην αξιοποίησή του, παρά μόνο να αφαιρέσει απ' αυτήν· μ' άλλα λόγια, μόνο στο βαθμό που η κυκλοφορία κοστίζει στο κεφάλαιο αντικειμενοποιημένο ξένο χρόνο εργασίας, αξίες. (Πχ. επειδή πρέπει να πληρώσει κάποιον άλλο που ανάλαβε αυτή τη λειτουργία.) Και στις δυο περιπτώσεις, ο χρόνος κυκλοφορίας ενδιαφέρει μονάχα στο μέτρο που αποτελεί την άρση, την άρνηση του ξένου χρόνου εργασίας· είτε γιατί διακόπτει το κεφάλαιο στη διαδικασία ιδιοποίησης αυτού του χρόνου· είτε γιατί το αναγκάζει να καταναλώσει ένα μέρος της δημιουργημένης αξίας – να το καταναλώσει για να επιτελέσει τις πράξεις της κυκλοφορίας, δηλαδή για να τοποθετήσει τον εαυτό του σαν κεφάλαιο. (Πρέπει να γίνει ξεκάθαρη διάκριση από την ιδιωτική κατανάλωση του καπιταλιστή.) Ο χρόνος κυκλοφορίας ενδιαφέρει μόνο στη σχέση του – σαν φραγμός, άρνηση – προς τον παραγωγικό χρόνο του κεφαλαίου· αυτός όμως ο παραγωγικός χρόνος είναι ο χρόνος που στη διάρκειά του το κεφάλαιο ιδιοποιείται ξένη εργασία, ιδιοποιείται τον ξένο χρόνο εργασίας που αυτό δημιούργησε. Πρόκειται για τη μεγαλύτερη σύγχυση, όταν ο χρόνος που ο καπιταλιστής ξοδεύει στην κυκλοφορία θεωρείται σαν χρόνος που δημιουργεί αξία ή ακόμα και υπεραξία. Το κεφάλαιο σαν τέτοιο δεν έχει άλλο χρόνο εργασίας εκτός από τον χρόνο παραγωγής του. Ο κεφαλαιοκράτης δεν μας ενδιαφέρει εδώ καθόλου, παρ' όλο που σαν κεφάλαιο. Και λειτουργεί σαν κεφάλαιο μόνο μέσα στη συνολική

διαδικασία που έχουμε να εξετάσουμε. Αλλιώς θα μπορούσε κανείς και να φανταστεί πως ο *καπιταλιστής θα μπορούσε να αποζημιώνεται για τον χρόνο που δεν αμείβεται σαν μισθωτός εργάτης ενός άλλου καπιταλιστή* – ή ότι χάνει αυτό τον χρόνο. Ότι αυτός ο χρόνος ανήκει στο κόστος παραγωγής. Ο χρόνος που ο καπιταλιστής χάνει, ή ξοδεύει, σαν καπιταλιστής είναι ολοκληρωτικά χαμένος καιρός, παγιωμένος απ' αυτή την άποψη. Τον λεγόμενο χρόνο εργασίας του καπιταλιστή – σ' αντιδιαστολή από τον χρόνο εργασίας του εργάτη – που τάχα αποτελεί, σαν μισθός *sui generis* [ιδιότυπος], τη βάση του κέρδους του, θα πρέπει να τον εξετάσουμε αργότερα.

Τίποτα δεν είναι πιο συνηθισμένο από τη συμπερίληψη των μεταφορών κλπ., στο μέτρο που συνδέονται με το εμπόριο, στο καθαρό κόστος κυκλοφορίας. Στο βαθμό που το εμπόριο φέρνει ένα προϊόν στην αγορά, του δίνει μια νέα μορφή. Βέβαια, αλλάζει μόνο την τοπική παρουσία. Δεν μας ενδιαφέρει όμως εδώ ο τρόπος που γίνεται η αλλαγή μορφής. Το εμπόριο δίνει στο προϊόν μια νέα αξία χρήσης (κι αυτό ισχύει για όλες τις βαθμίδες μέχρι και τον λιανοπώλη που ζυγίζει, μετράει, πακετάρει κι έτσι διαμορφώνει το προϊόν για την κατανάλωση), κι αυτή η νέα αξία χρήσης κοστίζει χρόνο εργασίας: άρα είναι ταυτόχρονα και ανταλλακτική αξία. Η μεταφορά στην αγορά ανήκει στην ίδια την παραγωγική διαδικασία. Το προϊόν δεν είναι εμπόρευμα, δεν βρίσκεται στην κυκλοφορία παρά μόνο από τη στιγμή που θα βρεθεί στην αγορά.

{«Σε κάθε είδος βιομηχανίας οι επιχειρηματίες γίνονται πωλητές [...] προϊόντων, ενώ ολόκληρο το υπόλοιπο έθνος, και συχνά ακόμα και ξένα έθνη, είναι αγοραστές αυτών των προϊόντων... Η συνεχής και αδιάκοπα επαναληπτική κίνηση που διαγράφει το *κυκλοφορούν κεφάλαιο* για να ξεκινήσει από τον επιχειρηματία και να ξαναγυρίσει σ' αυτόν με την αρχική του μορφή μπορεί να συγκριθεί μ' ένα κύκλο: γιατί και το όνομα *κυκλοφορούν* για το κεφάλαιο, και *κυκλοφορία* για την κίνησή του.» (σ. 405.) (Στορχ. *Μαθήματα πολ[ιτικής] οικον[ομίας]*. Παρίσι 1823, τ. 1, σ. 405. Τετράδιο σ. 34.) «Με μια ευρύτερη έννοια η *κυκλοφορία* περιλαμβάνει [...] την κίνηση κάθε εμπορεύματος που ανταλλάσσεται.» (σ. 405) (ό.π.) «Η *κυκλοφορία* γίνεται με τις ανταλλαγές... από τη στιγμή που χρησιμοποιείται νόμισμα τα εμπορεύματα [...] δεν ανταλλάσσονται πια αλλά πουλιούνται.» (σ. 406, ό.π.) «Για να βρίσκεται ένα εμπόρευμα σε *κυκλοφορία*, αρκεί [...] η προσφορά ... Πλούτος σε *κυκλοφορία* [...]: *εμπόρευμα*.» (σ. 407 ό.π.) «Το εμπόριο δεν είναι παρά ένα μέρος της *κυκλοφορίας*: το πρώτο περιλαμβάνει μόνο τις αγορές και πωλήσεις των εμπορών· η *κυκλοφορία*, αντίθετα, όλων των επιχειρηματιών, [...] ακόμα και όλων των κατοίκων.» (σ. 408 ό.π.) «Όσο τα έξοδα της *κυκλοφορίας* είναι απαραίτητα για να φτάσουν τα εμπορεύματα στους καταναλωτές η *κυκλοφορία* είναι πραγματική και η αξία της αυξάνει το ετήσιο προϊόν. Από τη στιγμή που ξεπερνούν αυτό το μέτρο η *κυκλοφορία* είναι τεχνητή και δεν προσθέτει πια τίποτα στον πλούτο του έθνους.» (σ. 409.) «Τα τελευταία χρόνια στη Ρωσία είδαμε [πολλά] παραδείγματα μιας τέτοιας τεχνητής *κυκλοφορίας* στην Πετρούπολη. Η ατονία του εξωτερικού εμπορίου οδήγησε τους εμπόρους να αξιοποιήσουν με διαφορετικό τρόπο τα κεφάλαιά τους που αδρανούσαν· μη μπορώντας να τα απασχολήσουν φέρνοντας ξένα εμπορεύματα και εξάγοντας τα εγχώρια, σκέφτηκαν να επωφεληθούν αγοράζοντας και ξαναπουλώντας τα προϊόντα που βρίσκονταν διαθέσιμα. Τεράστιες ποσότητες ζάχαρη, καφέ, καννάβι, σίδηρο κλπ. περνούσαν γρήγορα από χέρι σε χέρι, και συχνά ένα εμπόρευμα άλλαζε

είκοσι φορές ιδιοκτήτη χωρίς να θγει από την αποθήκη. Μια τέτοια κυκλοφορία προσφέρει στους εμπόρους όλες τις δυνατότητες ενός τυχερού παιχνιδιού· πλουτίζοντας όμως τον ένα καταστρέφει τον άλλο, και ο εθνικός πλούτος δεν κερδίζει τίποτα. Το ίδιο και στην κυκλοφορία του χρήματος... Ονομάζουν επικαταλλαγή μια τέτοια τεχνητή κυκλοφορία που βασίζεται απλά και μόνο σε μια αυξομείωση των τιμών.» (σ. 410, [4]11.) «Η κυκλοφορία δεν ωφελεί την κοινωνία παρά μόνο όταν είναι απαραίτητη για να φέρει το εμπόρευμα στον καταναλωτή. Κάθε παρέκκλιση, καθυστέρηση, ενδιάμεση ανταλλαγή που δεν είναι απόλυτα αναγκαία για αυτό το αποτέλεσμα, ή που δεν συμβάλλει στη *μείωση των εξόδων της κυκλοφορίας* γίνεται βλαβερή για τον εθνικό πλούτο, υψώνοντας ανώφελα την τιμή των εμπορευμάτων.» (σ. 411.) «Η κυκλοφορία είναι παραγωγικότερη όσο είναι πιο γρήγορη, όσο λιγότερο δηλαδή χρόνο απαιτεί για να απαλλάξει τον επιχειρηματία από το έτοιμο προϊόν που έχει για πούλημα και να του ξαναφέρει το κεφάλαιο στην αρχική του μορφή.» (σ. 411.) «Ο επιχειρηματίας δεν μπορεί να ξαναρχίσει την παραγωγή, παρά μόνο αφού πουλήσει το τελειωμένο προϊόν και χρησιμοποιήσει την τιμή για ν' αγοράσει νέα υλικά και νέους μισθούς: όσο πιο γρήγορα λοιπόν η κυκλοφορία πετυχαίνει αυτά τα δυο αποτελέσματα, τόσο νωρίτερα ο επιχειρηματίας είναι σε θέση να ξαναρχίσει την παραγωγή του, και τόσο περισσότερα προϊόντα θα αποδόσει το κεφάλαιό του μέσα σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα.» (σ. 412.) «Το έθνος που το κεφάλαιό του κυκλοφορεί αρκετά γρήγορα ώστε να επιστρέφει πολλές φορές το χρόνο σ' αυτόν που πρώτος το έβαλε σε κίνηση βρίσκεται στην ίδια κατάσταση όπως ο εργάτης στα εύκρατα κλίματα, που μπορεί να απαιτήσει από την ίδια γη τρεις ή τέσσερεις σοδιές τον ίδιο χρόνο.» (σ. 412, [4]13.) «Μια αργή κυκλοφορία [...] ακριβαίνει τα αντικείμενα κατανάλωσης 1) έμμεσα, μειώνοντας τη μάζα των αγαθών που θα μπορούσαν να υπάρχουν· 2) άμεσα· γιατί όσο ένα προϊόν παραμένει στην κυκλοφορία η αξία του αυξάνεται *προσδευτικά* με την πρόσοδο του κεφαλαίου που απασχολείται στην παραγωγή του· όσο πιο αργή είναι η κυκλοφορία, τόσο αυτές οι πρόσοδοι συσσωρεύονται, πράγμα που υψώνει ανώφελα την τιμή του εμπορεύματος». «[Τα πιο αποτελεσματικά] μέσα για τη συντόμευση ή επιτάχυνση της κυκλοφορίας: 1) ο αποχωρισμός μιας τάξης εργαζομένων που να απασχολείται αποκλειστικά με το εμπόριο· 2) η ευκολία των μεταφορών· 3) το νόμισμα· 4) η πίστη.» (σ. 413.)

35 Η απλή κυκλοφορία αποτελούνταν από ένα πλήθος ταυτόχρονων ή διαδοχικών ανταλλαγών. Η ενότητά τους, θεωρημένη σαν κυκλοφορία, στην πραγματικότητα υπήρχε μόνο από τη σκοπιά του παρατηρητή. (Η ανταλλαγή μπορεί να είναι τυχαία, κι αυτός είναι λίγο-πολύ ο χαρακτήρας της εκεί που περιορίζεται στην ανταλλαγή του πλεονάσματος και δεν έχει καταλάβει 40 το σύνολο της παραγωγικής διαδικασίας.) Στην κυκλοφορία του κεφαλαίου έχουμε μια σειρά ανταλλακτικών ενεργειών, ανταλλακτικών πράξεων, που καθεμιά τους παριστάνει απέναντι στην άλλη ένα ποιοτικό συνθετικό στοιχείο, ένα συνθετικό στοιχείο στην αναπαραγωγή και την αύξηση του κεφαλαίου. Ένα σύστημα ανταλλαγών· εναλλαγή της ύλης ως προς την αξία 45 χρήσης, αλλαγή μορφής ως προς την αξία σαν τέτοια. Το προϊόν σχετίζεται προς το εμπόρευμα όπως η αξία χρήσης προς την ανταλλακτική αξία· όπως το εμπόρευμα προς το χρήμα. Εδώ κορυφώνεται η μια σειρά ανταλλακτικών πράξεων. Το χρήμα μετατρέπεται πάλι σε εμπόρευμα και σχετίζεται προς αυτό σαν ανταλλακτική αξία προς αξία χρήσης· τέτοια είναι η σχέση, σε 50 ακόμα μεγαλύτερο βαθμό, του χρήματος προς την εργασία.

[26] Στο μέτρο που το κεφάλαιο σε κάθε συνθετικό στοιχείο της διαδικασίας αποτελεί το ίδιο την δυνατότητα να περάσει στην άλλη του, την επόμενη φάση, κι έτσι τη δυνατότητα της συνολικής διαδικασίας που εκφράζει την έμπρακτη ζωή του κεφαλαίου, καθένα από τα συνθετικά στοιχεία εμφανίζεται potentialiter [δυναμικά] σαν κεφάλαιο – άρα εμπορευματικό κεφάλαιο, 5 χρηματικό κεφάλαιο – δίπλα στην αξία που στην παραγωγική διαδικασία τοποθετεί τον εαυτό της σαν κεφάλαιο. Το εμπόρευμα μπορεί να παριστάνει κεφάλαιο, για όσο διάστημα μπορεί να μετατρέπεται σε χρήμα, άρα να αγοράζει μισθωτή εργασία (υπερεργασία): αυτό από την άποψη της μορφής, που την δημιουργεί η κυκλοφορία του κεφαλαίου. Από την άποψη του περιεχομένου παραμένει κεφάλαιο όσο αποτελεί πρώτη ύλη (κυριολεκτικά, ή σαν ημικατεργασμένο προϊόν), εργαλείο, μέσο διαβίωσης για τους εργάτες. Καθεμιά απ' αυτές τις μορφές είναι δυναμικό κεφάλαιο. Το χρήμα αποτελεί από τη μια μεριά το πραγματοποιημένο κεφάλαιο, το κεφάλαιο σαν πραγματοποιημένη αξία. Απ' αυτή την άποψη (θεωρημένο σαν τελικό σημείο της 15 κυκλοφορίας, όπου πρέπει τότε να θεωρηθεί και σαν σημείο αφετηρίας) αποτελεί το κεφάλαιο κατ' έξοχόν. Τότε είναι πάλι κεφάλαιο ειδικά ως προς την παραγωγική διαδικασία, στο μέτρο που ανταλλάσσεται με ζωντανή εργασία. Αντίθετα, στην ανταλλαγή του με εμπόρευμα (αγορά πάλι της πρώτης ύλης κλπ.) από τη μεριά του καπιταλιστή το χρήμα δεν εμφανίζεται σαν 20 κεφάλαιο αλλά σαν μέσο κυκλοφορίας: σαν φευγαλέα μόνο διαμεσολάβηση όπου ο κεφαλαιοκράτης ανταλλάσσει το προϊόν του με τα πρωτογενή στοιχεία του τελευταίου.

Η κυκλοφορία δεν είναι για το κεφάλαιο μια απλά εξωτερική πράξη. Όπως αυτό γίνεται κεφάλαιο μόνο μέσα από την παραγωγική διαδικασία – 25 καθώς αυτή είναι που διαιωνίζει και αυξάνει την αξία –, έτσι και μετατρέπεται ξανά στην καθαρή μορφή της αξίας – που σ' αυτήν έχουν εξαλειφθεί τόσο τα ίχνη της γένεσης, όσο και η χαρακτηριστική του παρουσία στην αξία χρήσης – μόνο με την πρώτη πράξη της κυκλοφορίας: ενώ η επανάληψη αυτής της πράξης, δηλαδή της βιοτικής διαδικασίας [του κεφαλαίου] γίνεται 30 δυνατή μονάχα με τη δεύτερη πράξη της κυκλοφορίας, που συνίσταται στην ανταλλαγή του χρήματος με τους όρους παραγωγής και αποτελεί την εισαγωγή στην παραγωγική πράξη. Όστε η κυκλοφορία ανήκει στην έννοια του κεφαλαίου. Όπως αρχικά το χρήμα, η συσσωρευμένη εργασία, εμφανίστηκε σαν προϋπόθεση πριν από την ανταλλαγή με ελεύθερη εργασία: όπως είδαμε 35 όμως να αίρεται η φαινομενική αυτοτέλεια του αντικειμενικού συνθετικού στοιχείου του κεφαλαίου απέναντι στην εργασία, και η αντικειμενοποιημένη εργασία, που αποκτά αυτοτέλεια στην αξία, εμφανίστηκε απ' όλες τις πλευρές σαν προϊόν ξένης εργασίας, σαν το αποξενωμένο προϊόν της ίδιας της εργασίας: έτσι τώρα το κεφάλαιο εμφανίζεται για πρώτη φορά σαν προϋπό- 40 θεση της κυκλοφορίας του (το κεφάλαιο σαν χρήμα είχε προϋποτεθεί για τη γένεση του κεφαλαίου: αλλά το κεφάλαιο σαν αποτέλεσμα της αξίας που έχει απορροφήσει και αφομοιώσει μέσα της τη ζωντανή εργασία εμφανίστηκε σαν αφετηρία όχι της κυκλοφορίας γενικά, αλλά της κυκλοφορίας του κεφαλαίου): ώστε θα υπήρχε αυτοτελές και αδιάφορο, και χωρίς αυτή τη 45 διαδικασία. Η κίνηση όμως των μεταμορφώσεων που το κεφάλαιο πρέπει να διατρέξει εμφανίζεται τώρα σαν όρος της ίδιας της παραγωγικής διαδικασίας: όπως και σαν αποτέλεσμά της. Το κεφάλαιο στην πραγματικότητά του εμφανίζεται άρα σαν μια σειρά περιστροφών μέσα σε μια δοσμένη περίοδο. Δεν είναι πια μονάχα μία περιστροφή, μια μόνο κυκλοφορία: είναι 50

δημιουργία περιστροφών, δημιουργία ολόκληρης της πορείας. Άρα η ίδια η δημιουργία αξίας από το κεφάλαιο (και μόνο σαν αξία που διαιωνίζει και πολλαπλασιάζει τον εαυτό της είναι η αξία κεφάλαιο) καθορίζεται 1) ποιοτικά· γιατί χωρίς να διατρέξει τις φάσεις της κυκλοφορίας το κεφάλαιο δεν 5 μπορεί να ανανεώσει την παραγωγική διαδικασία· 2) ποσοτικά· γιατί η μάζα της αξίας που δημιουργεί εξαρτιέται από το πλήθος των περιστροφών του σε μια δοσμένη περίοδο· 3) γιατί ο χρόνος κυκλοφορίας εμφανίζεται έτσι κι από τις δυο πλευρές σαν περιοριστική αρχή, σαν φραγμός του χρόνου παραγωγής, και *vice versa* [αντίστροφα]. Όστε το κεφάλαιο είναι στην 10 ουσία του *κυκλοφορούν κεφάλαιο*. Αν το κεφάλαιο στο εργαστήρι της παραγωγικής διαδικασίας εμφανίζεται σαν ιδιοκτήτης και αφεντικό, από την άποψη της κυκλοφορίας εμφανίζεται σαν εξαρτημένο και καθορισμένο από μια κοινωνική συνάρτηση, που – από τη μέχρι τώρα σκοπιά μας – το τοποθετεί στην απλή κυκλοφορία και το κάνει να παρουσιάζεται διαδοχικά σαν 15 Ε[μπόρευμα] απέναντι σε Χ[ρήμα] και Χ[ρήμα] απέναντι σε Ε[μπόρευμα]. Αυτή όμως η απλή κυκλοφορία είναι μια ομίχλη που πίσω της κρύβεται ακόμα ένας ολόκληρος κόσμος, ο κόσμος των συναρτήσεων του κεφαλαίου· συναρτήσεων που εξορίζουν σ' αυτή την αγλύ τούτη την ιδιοκτησία που προέρχεται από την κυκλοφορία – από την κοινωνική συναλλαγή – και της 20 στερούν την ανεξαρτησία όπως και τον χαρακτήρα της αυτοσυντήρησης ιδιοκτησίας. Προς αυτό τον μακρινό μας ακόμα κόσμο ανοίχτηκαν ήδη δυο προοπτικές, στα δυο σημεία όπου, πρώτο, η κυκλοφορία του κεφαλαίου αποβάλλει από τον κύκλο της την αξία που το κεφάλαιο τοποθέτησε στη μορφή του προϊόντος και έβαλε στην κυκλοφορία, και δεύτερο, το σημείο 25 όπου το κεφάλαιο τραβά από την κυκλοφορία ένα άλλο προϊόν στη δική του κυκλική πορεία· μετατρέπει το ίδιο αυτό προϊόν σ' ένα από τα συνθετικά στοιχεία της παρουσίας του. Στο δεύτερο σημείο το κεφάλαιο προϋποθέτει παραγωγή· όχι τη δική του άμεση παραγωγή· στο πρώτο σημείο μπορεί να προϋποθέτει παραγωγή, αν το προϊόν του είναι το ίδιο πρώτη ύλη για άλλη 30 παραγωγή· ή κατανάλωση, αν το προϊόν έχει πάρει την τελική μορφή για την κατανάλωση. Ξεκάθαρο είναι πως η κατανάλωση δεν χρειάζεται να ενταχθεί άμεσα στον κύκλο του κεφαλαίου. Όπως θα δούμε αργότερα, η καθαυτή κυκλοφορία του κεφαλαίου είναι ακόμα κυκλοφορία ανάμεσα σε εμπόρους. Η κυκλοφορία ανάμεσα σε εμπόρους και καταναλωτές, ταυτόσημη με το 35 λιανικό εμπόριο, αποτελεί ένα δεύτερο κύκλο, που δεν ανήκει στην άμεση κυκλοφοριακή σφαίρα του κεφαλαίου. Διαγράφει μια δεύτερη τροχιά, μετά τη συμπλήρωση της πρώτης, και ταυτόχρονα δίπλα σ' αυτήν. Ο *ταυτόχρονος χαρακτήρας των διάφορων τροχιών του κεφαλαίου*, όπως και των διάφορων προσδιορισμών του, θα φανεί ξεκάθαρα μόνο όταν προϋποθέσουμε πολλά 40 κεφάλαια. Έτσι και η διαδικασία της ανθρώπινης ζωής συνίσταται στη διαδρομή μέσα από διάφορες ηλικίες. Ταυτόχρονα όμως όλες οι ανθρώπινες ηλικίες συνυπάρχουν, κατανεμημένες σε διαφορετικά άτομα.

Στο μέτρο που η παραγωγική διαδικασία του κεφαλαίου είναι ταυτόχρονα μια τεχνολογική διαδικασία – παραγωγική διαδικασία απλά και μόνο – δη- 45 λαδή παραγωγή καθορισμένων αξιών χρήσης, με καθορισμένη εργασία, κοντολογής μ' ένα τρόπο που καθορίζεται απ' αυτό τον ίδιο τον σκοπό· στο μέτρο που απ' όλες αυτές τις παραγωγικές διαδικασίες προβάλλει σαν πιο θεμελιακή η διαδικασία με την οποία το σώμα αναπαράγει την αναγκαία για αυτό εναλλαγή της ύλης, δημιουργεί δηλαδή μέσα διαβίωσης με την βιολογι- 50 κή έννοια· στο μέτρο που αυτή η παραγωγική διαδικασία ταυτίζεται με τη

γεωργία· που αυτή ταυτόχρονα παράγει άμεσα (πχ. βαμβάκι, λινάρι κλπ.) ή έμμεσα, με τα ζώα που συντηρεί (μετάξι, μαλλί κλπ.), κι ένα μεγάλο μέρος από τις πρώτες ύλες της βιομηχανίας (ακριβολογώντας: όλες εκείνες που δεν ανήκουν στην εξακτική βιομηχανία)· στο μέτρο που η γεωργική αναπαραγωγή στην εύκρατη ζώνη (την πατρίδα του κεφαλαίου) συνδέεται με τη γενική 5 γήινη κυκλοφορία· δηλαδή οι σοδιές είναι τις πιο πολλές φορές *ετήσιες*: έτσι το έτος (μόνο που υπολογίζεται διαφορετικά στις διάφορες παραγωγές) παίρνεται σαν το γενικό χρονικό διάστημα υπολογισμού και μέτρησης του συνόλου των περιστροφών του κεφαλαίου· όπως η *φυσική εργάσιμη ημέρα* προσφέρθηκε σαν τέτοια φυσική μονάδα για μέτρο του χρόνου εργασίας. 10 Στον υπολογισμό του κέρδους, και ακόμα περισσότερο του τόκου, βλέπουμε λοιπόν και την ενότητα χρόνου κυκλοφορίας και χρόνου παραγωγής – το κεφάλαιο – να έχει τοποθετηθεί σαν τέτοια και να αποτελεί μέτρο του εαυτού της. Το ίδιο το κεφάλαιο σαν *κινούμενο* – που πραγματοποιεί δηλαδή

[27] μια περιστροφή – θεωρείται σαν *κεφάλαιο κινήσεως* και οι καρποί που υποτίθεται πως πρέπει να παράγει υπολογίζονται σύμφωνα με τον χρόνο εργασίας του – τον συνολικό χρόνο του κύκλου μιας περιστροφής. Ο φενακισμός που υπάρχει εδώ βρίσκεται στη φύση του κεφαλαίου.

Πριν προχωρήσουμε τώρα στα προβλήματα που αναφέραμε πιο πάνω, πρέπει πρώτα να δούμε ποιες διακρίσεις αναφέρουν οι οικονομολόγοι ανάμεσα σε *πάγιο κεφάλαιο* και *κυκλοφορούν κεφάλαιο*. Βρήκαμε ήδη προηγουμένα ένα νέο συνθετικό στοιχείο που έρχεται να προστεθεί στον υπολογισμό του κέρδους, σε διάκριση από την υπεραξία. Όμοια, πρέπει ήδη τώρα να προσκύψει κι ένα νέο συνθετικό στοιχείο ανάμεσα στο κέρδος και τον τόκο. Η υπεραξία που αναφέρεται στο *κυκλοφορούν κεφάλαιο* εμφανίζεται ολοφάνερα σαν κέρδος, σε διάκριση από τον τόκο σαν την υπεραξία που αναφέρεται στο *πάγιο κεφάλαιο*. Κέρδος και τόκος είναι και τα δυο μορφές της υπεραξίας. Το κέρδος εμπεριέχεται στην *τιμή*. Πάει λοιπόν, και πραγματοποιείται, τη στιγμή που το κεφάλαιο φτάνει στο σημείο της κυκλοφορίας του όπου μετατρέπεται πάλι σε χρήμα, περνά δηλαδή από την εμπορευματική 30 του στη χρηματική μορφή. Για την εντυπωσιακή άγνοια όπου βασίζεται η πολεμική του Προυντόν ενάντια στον τόκο θα μιλήσουμε αργότερα. (Εδώ άλλη μια φορά, για να μην το ξεχάσω, voce [σχετικά με τον] Προυντόν: Ο τολμηρός αυτός στοχαστής λύνει το πρόβλημα της υπεραξίας, που είναι μεγάλος πονοκέφαλος για όλους τους ρικαρντιανούς και αντιρικαρντιανούς, 35 απλά συσκοτίζοντάς το: «κάθε εργασία αφήνει ένα πλεόνασμα», «το θέτω αυτό σαν αξίωμα»... Να κοιτάξω στο Τετράδιο την ακριδή διατύπωση. Το γεγονός ότι *καταβάλλεται εργασία πέρα από την αναγκαία* ο Προυντόν το μετατρέπει σε μυστικιστική ιδιότητα της εργασίας. Αυτό δεν μπορεί να εξηγηθεί απλά με την αύξηση της παραγωγικής δύναμης της εργασίας· αυτή 40 μπορεί να πληθύνει τα προϊόντα ενός καθορισμένου χρόνου εργασίας, όχι όμως να τους δώσει υπεραξία. Η υπεραξία εμφανίζεται εδώ μονάχα στο βαθμό που ελευθερώνει πρόσθετο χρόνο, χρόνο για εργασία πέρα από την αναγκαία. Εδώ το μόνο *εξωοικονομικό* γεγονός είναι ότι ο άνθρωπος δεν χρειάζεται ολόκληρο το χρόνο του για την παραγωγή των αναγκαίων για τη 45 ζωή, ότι πέρα από τον αναγκαίο για την επιδίωξη χρόνο εργασίας έχει στη διάθεσή του ελεύθερο χρόνο, άρα μπορεί να τον χρησιμοποιήσει και για υπερεργασία. Αυτό όμως δεν είναι τίποτα το μυστικιστικό, μια και στην πρωτόγονη κατάσταση οι ανάγκες του είναι εξίσου μικρές όπως και η εργατική του δύναμη. Αλλά και γενικά, η μισθωτή εργασία εμφανίζεται μόνο 50

εκεί που η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων έχει ήδη προχωρήσει τόσο, ώστε να έχει ελευθερωθεί σημαντική ποσότητα χρόνου· η ελευθέρωση αυτή αποτελεί εδώ ήδη ιστορικό προϊόν. Την αμάθεια του Προυντόν τη συναγωνίζεται μόνο η θεωρία του Μπαστιά για την πτωτική τάση του ποσο-
5 στού κέρδους, που τάχα ισοδυναμεί με ανοδική τάση στο ποσοστό των μισθών. Ο Μπαστιά εκφράζει αυτή την ανοησία, που την ξεσήκωσε απ' τον Κάρειϋ, διπλά: πρώτο, πέφτει το ποσοστό του κέρδους (δηλαδή η αναλογία της υπεραξίας ως προς το απασχολούμενο κεφάλαιο)· δεύτερο: οι τιμές μειώνονται αλλά η αξία, δηλαδή το συνολικό άθροισμα των τιμών, μεγαλώνει·
10 πράγμα που πάλι σημαίνει απλά ότι αυξάνεται το ακαθάριστο κέρδος, όχι το ποσοστό του κέρδους.)

Για την έννοια του πάγιου κεφαλαίου που χρησιμοποιήσαμε πιο πάνω πρώτος μίλησε ο Τζον Στ. Μιλλ (Δοκίμια σχετικά με ορισμένα αμφισβητού-
15 μενα ζητήματα πολ[ιτικής] οικον[ομίας]. Λονδ[ίνο] 1844) (σ. 55) σαν δεσμευμένο, μη-διαθέσιμο, μη-ελεύθερο κεφάλαιο. Που έχει στερεοποιηθεί σε μια φάση της συνολικής κυκλοφοριακής του διαδικασίας. Μ' αυτή την έννοια λέει σωστά, όπως κι ο Μπαίηλυ στα αποσπάσματα που προαναφέραμε, πως ολόένα μεγαλύτερο μέρος του κεφαλαίου μιας χώρας μένει αργό.

«Η διάκριση του κεφαλαίου σε πάγιο και κυκλοφορούν είναι πιο πολύ
20 φαινομενική παρά πραγματική. Ο χρυσός [»] για παράδειγμα [«] είναι πάγιο κεφάλαιο [...]· είναι κυκλοφορούν μονάχα στο μέτρο που καταναλώνεται για επιχρυσώσεις κλπ. [...] Τα πλοία είναι πάγιο κεφάλαιο, παρόλο που κυριολεκτικά πλέουν [...]. Οι ξένες μετοχές σιδηροδρόμων είναι είδη συναλλαγής στις δικές μας αγορές· το ίδιο μπορεί να ισχύει και για τους δικούς μας
25 σιδηροδρόμους στις ξένες αγορές· και σ' αυτό το βαθμό είναι κυκλοφορούν κεφάλαιο, εξίσου όπως ο χρυσός.» (Άντερσον. Η πρόσφατη εμπορική δραστηριότητα κλπ. Λονδ[ίνο] 1847, σ. 4.) (Τετράδιο I, 26.)

Σύμφωνα με τον Σαι: κεφάλαιο «με τέτοιο τρόπο δεσμευμένο σ' ένα είδος
30 παραγωγής που δεν μπορεί πια να στραφεί και να αφιερωθεί σ' ένα άλλο είδος παραγωγής». Η ταύτιση του κεφαλαίου με μια συγκεκριμένη αξία χρήσης, αξία χρήσης για την παραγωγική διαδικασία. Αυτή η πρόσδεση του κεφαλαίου σαν αξίας σε μια ιδιαίτερη αξία χρήσης – αξία χρήσης μέσα στην παραγωγή – αποτελεί ωστόσο σημαντική πλευρά. Εκφράζει κάτι περισσότερο από την αδυναμία κυκλοφορίας – που ουσιαστικά το μόνο που σημαίνει
35 είναι ότι το πάγιο κεφάλαιο είναι το αντίθετο από το κυκλοφορούν.

Στη Λογική της πολιτικής οικονομίας (σ. 114) (Τετράδιο X, 4) ο ντε Κουίνσυ λέει: «Το κυκλοφορούν κεφάλαιο, με την κανονική έννοια, σημαίνει
40 οποιοδήποτε συντελεστή [»] (ωραία λογική!) [«] που χρησιμοποιείται παραγωγικά και καταστρέφεται με την ίδια την πράξη της χρήσης του. [»] (Τότε τα κάρβουνα θα είταν κυκλοφορούν κεφάλαιο, όπως και το πετρέλαιο, αλλά όχι το βαμβάκι κλπ. Δεν μπορεί να πει κανείς ότι το βαμβάκι καταστρέφεται όταν μετατρέπεται σε κλωστή ή κάμποτο – κι αυτή η μετατροπή σίγουρα αποτελεί παραγωγική του χρήση!) [«] Πάγιο είναι το κεφάλαιο όταν το ίδιο αντικείμενο [...] χρησιμεύει επαναληπτικά, ολόένα για την ίδια πράξη· και
45 όσο μεγαλύτερη είναι η σειρά αυτών των επαναλήψεων, τόσο πιο έντονα το εργαλείο, ο κινητήρας, το μηχάνημα δικαιούνται την ονομασία πάγιο.» (σ. 114.) (Τετράδιο X, 4.) Σύμφωνα μ' αυτή την άποψη το κυκλοφορούν κεφάλαιο θα καταστρεφόταν, θα καταναλωνόταν στην πράξη της παραγωγής· το πάγιο – που για μεγαλύτερη σαφήνεια προσδιορίζεται σαν εργαλείο, κινητή-
50 ρας ή μηχανήματα (ώστε πχ. αποκλείονται οι ενσωματωμένες στο έδαφος

βελτιώσεις) θα χρησίμευε επαναληπτικά για την ίδια πάντοτε πράξη. Η διάκριση αναφέρεται εδώ αποκλειστικά στην τεχνολογική διαφορά μέσα στην παραγωγική πράξη· δεν έχει απολύτως καμιά αναφορά στη μορφή. Στις διακρίσεις που δίνονται εδώ για το κυκλοφορούν και το πάγιο κεφάλαιο, αυτά έχουν βέβαια γνωρίσματα που χαρακτηρίζουν τον ένα «οποιοδήποτε συντελεστή» σαν πάγιο και τον άλλο σαν κυκλοφορούντα· κανένα τους όμως δεν έχει προσδιορισμό που να το κάνει να δικαιούται την «ονομασία» κεφάλαιο.

Σύμφωνα με τον Ράμσαιη (IX, 84) «το κυκλοφορούν κεφάλαιο αποτελείται αποκλειστικά από μέσα συντήρησης [»], γιατί ο κεφαλαιοκράτης αναγκάζεται να τα καταβάλει αμέσως, και δεν εντάσσονται καθόλου στην αναπαραγωγική διαδικασία παρά ανταλλάσσονται άμεσα, με ζωντανή εργασία, για την κατανάλωση. Κάθε άλλο κεφάλαιο (μαζί και η πρώτη ύλη) [«] παραμένει στην κατοχή του ιδιοκτήτη ή εργοδότη μέχρι να ολοκληρωθεί το προϊόν». (ό.π.) «Το κυκλοφορούν κεφάλαιο αποτελείται αποκλειστικά από μέσα συντήρησης και άλλα είδη ανάγκης που προκαταβάλλονται στους εργάτες πριν ολοκληρωθεί το προϊόν της εργασίας τους». (ό.π.) Ως προς τα μέσα συντήρησης έχει δίκιο, στο μέτρο που αποτελούν το μοναδικό μέρος του κεφαλαίου που κυκλοφορεί στη διάρκεια της ίδιας της παραγωγικής φάσης, και απ' αυτή την άποψη είναι κατ' εξοχήν κυκλοφορούν κεφάλαιο. Από την άλλη μεριά είναι λάθος ότι το πάγιο κεφάλαιο παραμένει στην κατοχή του ιδιοκτήτη ή εργοδότη ακριβώς «μέχρι να ολοκληρωθεί το προϊόν». Γιαυτό και αργότερα εξηγεί το πάγιο κεφάλαιο σαν «κάθε μέρος [του προϊόντος] αυτής της εργασίας (που αφιερώθηκε σ' ένα οποιοδήποτε προϊόν) που βρίσκεται σε μια μορφή όπου, αν και συμβάλλει στην παραγωγή του μελλοντικού προϊόντος, δεν συντηρεί εργάτες.» (Πόσα όμως εμπορεύματα δεν συντηρούν τους εργάτες! Δηλαδή δεν ανήκουν στα είδη κατανάλωσης του εργάτη. Όλα αυτά σύμφωνα με τον Ράμσαιη είναι πάγιο κεφάλαιο.)

[Βλέπε τις δυσκολίες με τον ανατοκισμό κλπ. – Το εμπόριο δημιουργεί αγορές. – Πάγιο και κυκλοφορούν κεφάλαιο. Ρικάρντο. – Αναγκαιότητα περισσότερο ή λιγότερο γρήγορης αναπαραγωγής. – Σισμόντι. Σεμιπλιέ. Στορχ. – Χρήμα και κεφάλαιο. Αιωνιότητα της αξίας. – Προκαταβολή του καπιταλιστή στον εργάτη.]

30

(Αν στο τέλος του πρώτου χρόνου ή των πρώτων 3 μηνών ο τόκος των 100 λιρών είναι 5 λίρες, τότε το κεφάλαιο στο τέλος του πρώτου χρόνου είναι 105 δηλαδή $100(1+0,05)$ · στο τέλος του 4ου χρόνου $= 100(1+0,05)^4 = 121$ λίρες $\frac{55}{100}$ και $\frac{1}{1600} = 121$ λίρες 11 σελίνια $\frac{3}{5}$ φαρδίνια, ή 121 λίρες 11 σελίνια 0,6 φαρδίνια. Άρα 1 λίρα 11 σελίνια $\frac{9}{10}$ φαρδίνια πάνω από τις 20.)

[28] (Στο παραπάνω πρόβλημα υποθέσαμε από τη μια μεριά ένα κεφάλαιο 400 λιρών που περιστρέφεται μόνο μια φορά το χρόνο, κι από την άλλη [ένα κεφάλαιο των 100] που περιστρέφεται 4 φορές, και στις δυο περιπτώσεις προς 5%. Στην πρώτη περίπτωση το κεφάλαιο θα έδινε μια φορά το χρόνο $5\% = 20$ στα 400, στη δεύτερη $4 \times 5\%$, πάλι $= 20$ το χρόνο στα 100. Η ταχύτητα περιστροφής θα αναπλήρωνε το μέγεθος του κεφαλαίου· όπως ακριβώς και στην απλή χρηματική κυκλοφορία 100.000 τάληρα που κυκλοφορούν 3

45

φορές το χρόνο = 300.000, αλλά 3.000 που κυκλοφορούν 100 φορές πάλι = 300.000. Αν όμως το κεφάλαιο κυκλοφορεί 4 φορές το χρόνο, είναι δυνατό και το ίδιο το πρόσθετο όφελος να προστεθεί στο κεφάλαιο στη δεύτερη περιστροφή και να περιστραφεί μαζί του· κι αυτό θα δημιουργούσε τη δια-
 5 φορά: 1 λίρα 11 σελίνια 0,6 φαρδίνια. Η διαφορά όμως αυτή με κανένα τρόπο δεν προκύπτει από την προϋπόθεσή μας. Υπάρχει μόνο η *αφηρημένη* δυνατότητα. Αντίθετα, η προϋπόθεση θα οδηγούσε στο συμπέρασμα ότι χρειάζονται 3 μήνες για την περιστροφή ενός κεφαλαίου 100 λιρών. Για παράδειγμα λοιπόν, αν ο μήνας = 30 ημέρες, για 105 λίρες – με την ίδια
 10 σχέση περιστροφής, την ίδια αναλογία του χρόνου περιστροφής προς το μέγεθος του κεφαλαίου – δεν χρειάζονται 3 μήνες
 αλλά $105 \cdot x = 100 \cdot 90$ $x = \frac{90 \times 105}{100} = \frac{9450}{100} = 94 \frac{5}{10}$ ημέρες = 3 μήνες $4 \frac{1}{2}$ ημέρες. Έτσι ξεπεράστηκε εντελώς η πρώτη δυσκολία.)

(Το γεγονός ότι ένα μεγαλύτερο κεφάλαιο που περιστρέφεται πιο αργά
 15 δεν δημιουργεί περισσότερη υπεραξία από ένα μικρότερο με σχετικά ταχύτερη κυκλική πορεία δεν σημαίνει καθόλου, αυτόματα, πως ένα μικρότερο κεφάλαιο κυκλοφορεί ταχύτερα από ένα μεγαλύτερο. Αυτό ισχύει, ωστόσο, στο μέτρο που το μεγαλύτερο αποτελείται από περισσότερο πάγιο κεφάλαιο και αναγκάζεται να αναζητά πιο απομακρυσμένες αγορές. Το μέγεθος της
 20 αγοράς και η ταχύτητα κυκλοφορίας δεν δρουν αναγκαστικά σε αντίστροφη αναλογία. Αυτό συμβαίνει μόνο όταν η εκεί φυσική αγορά δεν αποτελεί την οικονομική αγορά· όταν δηλαδή η οικονομική αγορά απομακρύνεται ολοένα περισσότερο από τον τόπο της παραγωγής. Άλλωστε, στο μέτρο που δεν πρόκειται για αποτέλεσμα καθαρά της διαφοράς ανάμεσα σε πάγιο
 25 και κυκλοφορούν κεφάλαιο, τα στοιχεία που καθορίζουν την κυκλοφορία διάφορων κεφαλαίων δεν μπορούν ακόμα καθόλου να αναπτυχθούν εδώ. Με την ευκαιρία: Στο μέτρο που το εμπόριο τοποθετεί νέα σημεία κυκλοφορίας, δηλαδή φέρνει σε συναλλαγή διάφορες χώρες, ανακαλύπτει νέες αγορές κλπ., πρόκειται για κάτι ολότελα διαφορετικό από το απλό κόστος κυ-
 30 κλοφορίας για την εκτέλεση μιας καθορισμένης μάζας ανταλλακτικών πράξεων· πρόκειται για τοποθέτηση όχι των ανταλλακτικών πράξεων αλλά της ίδιας της ανταλλαγής. Δημιουργία αγοράς. Το σημείο αυτό θα πρέπει ακόμα να το εξετάσουμε ιδιαίτερα, πριν τελειώσουμε με την κυκλοφορία.)

Ας προχωρήσουμε τώρα στην επισκόπηση των απόψεων για το «πάγιο»
 35 και το «κυκλοφορούν κεφάλαιο». «Ανάλογα με το αν το κεφάλαιο φθείρεται γρήγορα και απαιτεί συχνή αναπαραγωγή, ή καταναλώνεται πιο αργά [»] και χρειάζεται λιγότερο συχνή αναπαραγωγή μέσα σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα [«]λέγεται κυκλοφορούν ή πάγιο κεφάλαιο [...]. Παραπέρα, το [κυκλοφορούν] κεφάλαιο κυκλοφορεί, ή επιστρέφει στον εργοδότη του, σε
 40 πολύ άνισα χρονικά διαστήματα· πχ. το σιτάρι που αγοράζει ένας γεωργός για να σπείρει είναι σχετικά πάγιο κεφάλαιο συγκριτικά με το σιτάρι που αγοράζει ένας φούρναρης για να φτιάξει ψωμί.» (Ρικάρντο VIII, 19.)

Ύστερα παρατηρεί ακόμα: «Διαφορετικές αναλογίες πάγιου και κυκλοφορούντος κεφαλαίου σε διάφορους κλάδους· [...] διαφορετική διάρκεια
 45 του ίδιου του πάγιου κεφαλαίου.» (Ρικάρντο ό.π.) «Δυο κλάδοι μπορεί να χρησιμοποιούν κεφάλαιο της ίδιας αξίας· αυτό όμως μπορεί να διαιρείται με πολύ διαφορετικό τρόπο στο πάγιο και το κυκλοφορούν του μέρους. [...] Μπορεί να απασχολούν ακόμα και ίση αξία πάγιου και κυκλοφορούντος κεφαλαίου· αλλά η διάρκεια του πάγιου κεφαλαίου τους μπορεί να διαφέρει
 50 πολύ. Ο ένας μπορεί να έχει 10.000 λίρες σε ατμομηχανές, ο άλλος σε

Διαφορετικά θα μπορούσε, από την άλλη μεριά, επίσης να υποτεθεί πως, αν η παραγωγική διαδικασία είναι συνεχής, κάθε 3 μήνες το πλεόνασμα που προκύπτει θα μετατρέπεται πάλι σε κεφάλαιο

πλοία.» (Από τη γαλλική μετάφραση του *Ρικάρντο* από τον Σαι, τ. I, σ. 29, 30.) Το λάθος είναι απ' την αρχή ότι ο Ρικάρντο βλέπει το κεφάλαιο σαν να «φθείρεται γρήγορα ή αργά». Το κεφάλαιο σαν κεφάλαιο δεν φθείρεται – είναι η αξία. Όμως η αξία χρήσης – στην οποία αποκρυσταλλώνεται, υπάρχει η αξία – «φθείρεται γρήγορα ή αργά» και άρα χρειάζεται «*συχνή ή λιγότερη συχή αναπαραγωγή μέσα σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα*». Η διαφορά ανάμεσα σε πάγιο και κυκλοφορούν κεφάλαιο ανάγεται λοιπόν εδώ στη μεγαλύτερη ή μικρότερη *ανάγκη αναπαραγωγής ενός δοσμένου κεφαλαίου μέσα σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα*. Αυτή είναι η μια διάκριση που κάνει ο Ρικάρντο. Η δεύτερη διάκριση είναι οι διαφορετικοί *βαθμοί διάρκειας*, ή *διαφορετικοί βαθμοί του πάγιου κεφαλαίου*, δηλαδή *διαφορετικοί βαθμοί, σχετική διάρκεια του σχετικά πάγιου κεφαλαίου*. Έτσι, το ίδιο το πάγιο κεφάλαιο είναι περισσότερο ή λιγότερο πάγιο. Το ίδιο κεφάλαιο εμφανίζεται στην ίδια επιχείρηση με τις δυο διαφορετικές μορφές, *ιδιαίτερος τρόπος ύπαρξης, σαν πάγιο και κυκλοφορούν κεφάλαιο*: άρα υπάρχει διπλά. Το να είναι πάγιο ή κυκλοφορούν εμφανίζεται σαν ένας *ιδιαίτερος καθορισμός του κεφαλαίου, εκτός από την ιδιότητα να είναι κεφάλαιο*. Πρέπει όμως να προχωρήσει σ' αυτό τον επιμερισμό. Τέλος, όσο για την τρίτη διαφορά, «ότι το κεφάλαιο κυκλοφορεί ή επιστρέφει σε πολύ *άνισα χρονικά διαστήματα*», ο Ρικάρντο – όπως δείχνει το παράδειγμά του για τον γεωργό και τον φούρναρη – εννοεί εδώ απλά και μόνο τα διαφορετικά χρονικά διαστήματα που το κεφάλαιο σε διάφορους επιχειρηματικούς κλάδους, ανάλογα με την ειδικότητα του καθενός, μένει *παγιομένο, δεσμευμένο στη φάση της παραγωγής, σ' αντιδιαστολή από τη φάση της κυκλοφορίας*. Εδώ λοιπόν το πάγιο κεφάλαιο εμφανίζεται όπως το είχαμε προηγούμενα, σαν παγίωση σε κάθε φάση: μόνο που η ειδικά μεγαλύτερη ή μικρότερη διάρκεια της παγίωσης στην παραγωγική διαδικασία θεωρείται πως θεμελιώνει ιδιομορφία, ιδιαιτερότητα του κεφαλαίου. Το χρήμα προσπάθησε να τοποθετηθεί σαν *αφθαρτή αξία*, σαν αιώνια αξία διαμέσου μιας αρνητικής σχέσης προς την κυκλοφορία, δηλαδή προς την ανταλλαγή με πραγματικό πλούτο, φθαρτά εμπορεύματα που – όπως πολύ χαριτωμένα και με πολλή αφέλεια περιγράφει ο Πέττυ – αναλύονται σε πρόσκαιρες απολαύσεις. Στο κεφάλαιο τοποθετείται (ως ένα βαθμό) η αφθαρσία της αξίας: γιατί το κεφάλαιο ενσαρκώνεται βέβαια στα φθαρτά εμπορεύματα, παίρνει τη μορφή τους, αλλά και αδιάκοπα την αλλάζει: *εναλλάσσεται ανάμεσα στην αιώνια χρηματική του μορφή και την φθαρτή εμπορευματική του μορφή*: η αιωνιότητα τοποθετείται σαν το μόνο που μπορεί να είναι: *παροδικότητα που παρέρχεται – διαδικασία – ζωή*. Το κεφάλαιο διατηρεί όμως αυτή την ικανότητα μονάχα στο μέτρο που σαν δαμπίρ απορροφά αδιάκοπα, σαν ψυχή του, τη ζωντανή εργασία. Η αφθαρσία – η διάρκεια της αξίας στη μορφή της σαν κεφαλαίου – τοποθετείται μόνο με την αναπαραγωγή, που είναι κι αυτή διπλή: *αναπαραγωγή σαν εμπόρευμα, αναπαραγωγή σαν χρήμα, και ενότητα αυτών των δυο αναπαραγωγικών διαδικασιών*. Στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου σαν εμπορεύματος το κεφάλαιο παγιώνεται σε μια καθορισμένη μορφή της αξίας χρήσης, κι έτσι δεν είναι *γενική ανταλλακτική αξία*, κι ακόμα λιγότερο *πραγματοποιημένη αξία* – όπως πρέπει να είναι. Το ότι τοποθετήθηκε σαν τέτοια αξία στην πράξη της παραγωγής, στην παραγωγική φάση, το επιβεβαιώνει μόνο με την κυκλοφορία. Ο περισσότερο ή λιγότερο φθαρτός χαρακτήρας του εμπορεύματος όπου υπάρχει η αξία απαιτεί αργότερη ή ταχύτερη αναπαραγωγή της αξίας: δηλαδή επανάληψη της εργασιακής διαδικασίας. Η

ιδιαιτερή φύση της αξίας χρήσης, όπου υπάρχει η αξία, εμφανίζεται τώρα σαν σώμα του κεφαλαίου, και εμφανίζεται εδώ να καθορίζει η ίδια τη μορφή και τη δράση του κεφαλαίου· να δίνει στο ένα κεφάλαιο μιαν ιδιότητα απέναντι στο άλλο· να το ξεχωρίζει. Όπως είδαμε ήδη σε πολλές περιπτώσεις, δεν υπάρχει μεγαλύτερο λάθος από το να νομίζει κανείς πως η διάκριση ανάμεσα σε αξία χρήσης και ανταλλακτική αξία – διάκριση που, στο μέτρο που πραγματοποιείται στην απλή κυκλοφορία, βρίσκεται έξω από τον οικονομικό μορφολογικό προσδιορισμό – βρίσκεται και γενικά έξω απ' αυτό τον προσδιορισμό. Βρήκαμε, αντίθετα, ότι στις διάφορες βαθμίδες στην εξέλιξη των οικονομικών σχέσεων η ανταλλακτική αξία και η αξία χρήσης καθορίζονται σε διαφορετικές σχέσεις, κι ο ίδιος αυτός ο καθορισμός εμφανίζεται σαν διαφορετικός προσδιορισμός της αξίας σαν τέτοιας. Η αξία χρήσης παίζει ένα ρόλο ακόμα και σαν οικονομική κατηγορία. Η ίδια η ανάπτυξη δείχνει πού γίνεται αυτό. Ο Ρικάρντο, για παράδειγμα, που πιστεύει ότι η αστική οικονομία αφορά αποκλειστικά την ανταλλακτική αξία και μόνο εξωτερικά αναφέρεται στην αξία χρήσης, συμπεραίνει ακριβώς τους πιο σημαντικούς προσδιορισμούς της ανταλλακτικής αξίας από την αξία χρήσης και τη σχέση της προς την ανταλλακτική αξία: αυτό γίνεται πχ. με τη γαιοπρόσοδο, το ελάχιστο όριο του μισθού, τη διαφορά ανάμεσα σε πάγιο και κυκλοφορούν κεφάλαιο – που σ' αυτήν ακριβώς αποδίνει την πιο μεγάλη επιρροή στον καθορισμό των τιμών (με την διαφορετική αντίδραση που προκαλεί μια άνοδος ή πτώση των μισθών· όπως και στη σχέση ζήτησης και προσφοράς κλπ. Ο ίδιος προσδιορισμός εμφανίζεται πρώτα στον προσδιορισμό της αξίας χρήσης και ύστερα της ανταλλακτικής αξίας, αλλά σε διαφορετικές βαθμίδες και με διαφορετική σημασία. Χρήση σημαίνει κατανάλωση, είτε για την παραγωγή είτε για την κατανάλωση. Ανταλλαγή σημαίνει την ίδια αυτή πράξη διαμεσολαβημένη από μια κοινωνική διαδικασία. Η ίδια η χρήση μπορεί να τοποθετείται από την ανταλλαγή και να είναι απλή συνέπειά της· από την άλλη μεριά, η ανταλλαγή μπορεί να εμφανίζεται απλά σαν συνθετικό στοιχείο της χρήσης κλπ. Από τη σκοπιά του κεφαλαίου (στην κυκλοφορία) η ανταλλαγή εμφανίζεται σαν τοποθέτηση της αξίας χρήσης του, ενώ από την άλλη μεριά η χρήση του (στην παραγωγική πράξη) εμφανίζεται σαν τοποθέτηση για την ανταλλαγή, σαν τοποθέτηση της ανταλλακτικής του αξίας. Το ίδιο γίνεται με την παραγωγή και την κατανάλωση. Στην αστική οικονομία (όπως και σε κάθε οικονομία) αυτές έχουν τοποθετηθεί σε χαρακτηριστικές διαφορές και χαρακτηριστικές ενότητες μεταξύ τους. Το ζήτημα είναι να καταλάβουμε αυτή την differentia specifica [ειδοποιό διαφορά]. Με [τον ισχυρισμό] του κ. Προυντόν ή των σοσιαλ-συναισθηματιστών ότι αυτές ταυτίζονται, δε γίνεται τίποτα.

Το καλό στην εξήγηση του Ρικάρντο είναι ότι τονίζει πρώτα-πρώτα το στοιχείο της ανάγκης για ταχύτερη ή αργότερη αναπαραγωγή· ότι λοιπόν η μεγαλύτερη ή μικρότερη φθαρτότητα – η αργότερη ή ταχύτερη κατανάλωση (με την έννοια της αυτο-κατανάλωσης) εξετάζεται σε αναφορά προς το ίδιο το κεφάλαιο. Σχέση λοιπόν της αξίας χρήσης για το ίδιο το κεφάλαιο. Αντίθετα, ο Σισμόντι προσθέτει αμέσως ένα προσδιορισμό αρχικά εξωτερικό προς το κεφάλαιο· την άμεση ή έμμεση κατανάλωση από τον άνθρωπο· το αν το αντικείμενο είναι γι αυτόν άμεσο ή έμμεσο μέσο διαβίωσης· κι αυτό το συνδέει με την ταχύτερη ή αργότερη κατανάλωση του ίδιου του αντικείμενου. Τα αντικείμενα που χρησιμεύουν άμεσα σαν μέσα διαβίωσης φθείρονται πιο γρήγορα – γιατί αυτός είναι ο προσδιορισμός τους – από εκείνα που

βοηθούν στην παραγωγή μέσω διαβίωσης. Σ' αυτά η διάρκεια είναι ο προορισμός τους, η φθαρτότητά τους – *fatum* [μοίρα]. Λέει: «Το πάγιο κεφάλαιο, που εφαρμόζεται έμμεσα [στις ανθρώπινες ανάγκες], καταναλώνεται αργά, για να βοηθά στην αναπαραγωγή των πραγμάτων που ο άνθρωπος προορίζει για τη χρήση του: [αντίθετα,] το κυκλοφορούν κεφάλαιο δεν παύει να χρησιμοποιείται άμεσα για την ανθρώπινη χρήση. [...] Κάθε φορά που ένα πράγμα καταναλώνεται χάνεται για κάποιον χωρίς επιστροφή· ενώ για κάποιον άλλο μπορεί το πράγμα να καταναλώνεται και ταυτόχρονα να αναπαράγεται.» (Σισμόντι VI.) Παρουσιάζει τη σχέση και με τον ακόλουθο τρόπο: «η πρώτη μετατροπή της ετήσιας κατανάλωσης σε διαρκείς εγκαταστάσεις, κατάλληλες για την αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων μιας μελλοντικής εργασίας – πάγιο κεφάλαιο· αυτό είναι πάντα μια πρώτη εργασία, που την αντιπροσωπεύει ένας μισθός, κι αυτός ανταλλάσσεται με αναγκαία μέσα για τη ζωή που οι εργάτες τα καταναλώνουν στη διάρκεια της εργασίας. Το πάγιο κεφάλαιο καταναλώνεται, δηλαδή φθείρεται, σταδιακά [»]. Δεύτερη μετατροπή: [«] το κυκλοφορούν κεφάλαιο αποτελείται από σπόρο (πρώτη ύλη) προς επεξεργασία και από την κατανάλωση του εργάτη.» (ό.π.) Αυτό αναφέρεται πιο πολύ στη γένεση. Πρώτο, η μετατροπή ότι το ίδιο το πάγιο κεφάλαιο δεν είναι παρά στασιμποιημένη μορφή του κυκλοφορούντος κεφαλαίου, παγιωμένο κυκλοφορούν κεφάλαιο· δεύτερο, ο προορισμός: το ένα προορίζεται να καταναλωθεί σαν μέσο παραγωγής, το άλλο σαν προϊόν· ή ο διαφορετικός τρόπος κατανάλωσής του, που καθορίζεται από τον ρόλο του ανάμεσα στους όρους παραγωγής, μέσα στην παραγωγική διαδικασία. Ο Σερμπυλιέ απλοποιεί το ζήτημα, λέγοντας ότι το κυκλοφορούν κεφάλαιο είναι το καταναλώσιμο, το πάγιο κεφάλαιο το μη-καταναλώσιμο μέρος του κεφαλαίου. (Το ένα τρώγεται, το άλλο όχι. Πολύ εύκολη αντίληψη για το πράγμα.) Ο Στορχ σ' ένα σημείο που ήδη αναφέραμε πιο πάνω (σ. 29 στο Τετράδιο) δίνει αποκλειστικά στο κυκλοφορούν κεφάλαιο τον γενικό προσδιορισμό του κεφαλαίου να κυκλοφορεί. Αντικρούει ο ίδιος τον εαυτό του, λέγοντας: «κάθε πάγιο κεφάλαιο προέρχεται αρχικά από ένα κυκλοφορούν κεφάλαιο, και χρειάζεται να συντηρείται αδιάκοπα με έξοδα του τελευταίου[»] (ώστε προέρχεται από την κυκλοφορία, μ' άλλα λόγια είναι το ίδιο στην πρώτη του στιγμή κυκλοφορούν, και ανανεώνεται αδιάκοπα μέσα από την κυκλοφορία· παρόλο λοιπόν που δεν είναι μέσα στην κυκλοφορία, η κυκλοφορία εισχωρεί σ' αυτό). Σ' αυτό που προσθέτει παραπέρα ο Στορχ: «κα ν ένα πάγιο κεφάλαιο δεν μπορεί να δώσει εισόδημα, παρά μόνο με μέσο ένα κυκλοφορούν κεφάλαιο» (26,α στο Τετράδιο), θα ξαναγυρίσουμε αργότερα.

{«Όλα όσα καταναλώνονται αναπαραγωγικά δεν είναι κυριολεκτικά δαπάνες, παρά μόνο προκαταβολές, γιατί επιστρέφονται σ' αυτούς που τις έδωσαν.» σ. 54 στο σύγγραμμα του Στορχ ενάντια στον Σαι (σ. 56. Δεύτερο τετράδιο για τον Στορχ). (Ο καπιταλιστής επιστρέφει στον εργάτη ένα μέρος από την υπερεργασία του τελευταίου με τη μορφή της προκαταβολής· σαν κάτι που η προκαταβολή του πρέπει να ξεπληρωθεί όχι μόνο μ' ένα ισοδύναμο, αλλά με υπερεργασία.)}

(Ο τύπος για τον ανατοκισμό είναι $\Sigma = \kappa (1+\tau)^n$. (Στο συνολικό ύψος του κεφαλαίου κ μετά πάροδο n ετών προς επιτόκιο τ .)

Ο τύπος για τον υπολογισμό της ετήσιας προσόδου είναι:

$$\kappa (1+\tau)^n$$

$$x \text{ (η ετήσια πρόσοδος)} = \frac{\kappa (1+\tau)^n}{1 + (1+\tau) + (1+\tau)^2 + (1+\tau)^{n-1}} \text{ .)}$$

[Σταθερό και μεταβλητό κεφάλαιο.]

Χωρίσαμε πιο πάνω το κεφάλαιο σε σταθερή και μεταβλητή αξία: αυτό είναι πάντα σωστό, όταν το κεφάλαιο εξετάζεται στην παραγωγική φάση, δηλαδή στην άμεση αξιοποιητική του διαδικασία. Με ποιο τρόπο το κεφάλαιο μπορεί το ίδιο, σαν προϋποτεθειμένη αξία, να μεταβάλλει την αξία του ανάλογα με την άνοδο ή πτώση του κόστους αναπαραγωγής του, ή και σαν συνέπεια της πτώσης των κερδών κλπ., αυτό ολοφάνερα ανήκει μόνο στην ενότητα όπου θα εξετάσουμε το κεφάλαιο σαν πραγματικό κεφάλαιο, σαν αλληλεπίδραση πολλών κεφαλαίων μεταξύ τους, όχι εδώ στη γενική του έννοια.

[Ανταγωνισμός.]

[{]Ο ανταγωνισμός, επειδή εμφανίζεται ιστορικά σαν διάλυση του συντεχνιακού καταναγκασμού, της κυβερνητικής ρύθμισης, των εσωτερικών δασμών και παρόμοιων μέτρων στο εσωτερικό μιας χώρας, και στην παγκόσμια αγορά σαν άρση της απομόνωσης, απαγόρευσης ή προστατευτισμού – μ' ένα λόγο, επειδή εμφανίζεται ιστορικά σαν άρνηση των ορίων και φραγμών που χαρακτήριζαν τις προηγούμενες από το κεφάλαιο παραγωγικές βαθμίδες: επειδή ιστορικά χαρακτηρίστηκε πολύ σωστά και υποστηρίχτηκε από τους φυσιοκράτες σαν *laissez faire, laissez passer* [ελευθερία του εμπορίου]· εξετάστηκε λοιπόν απ' αυτή την απλά αρνητική πλευρά, απ' αυτή την απλά ιστορική του πλευρά, κι από την άλλη μεριά οδήγησε στην ακόμα μεγαλύτερη δλακεία, να θεωρείται σαν αμοιβαία σύγκρουση των απελευθερωμένων ατόμων, που καθορίζονται μόνο από τα ίδια τους τα συμφέροντα – σαν απώθηση και έλξη των ελεύθερων ατόμων σε αμοιβαίο συσχετισμό, κι έτσι σαν η απόλυτη μορφή ύπαρξης της ελεύθερης ατομικότητας στη σφαίρα της παραγωγής και της ανταλλαγής. Δεν υπάρχει μεγαλύτερο λάθος. 1) Αν ο ελεύθερος ανταγωνισμός διάλυσε τους φραγμούς προηγούμενων σχέσεων και τρόπων παραγωγής, πρέπει πρώτα-πρώτα να παρατηρήσουμε πως όλα όσα γι αυτόν ήταν φραγμός, για τους προηγούμενους τρόπους παραγωγής είταν σύμφυτο όριο, που στα πλαίσιά του από τη φύση τους αναπτύσσονταν και κινούνταν. Τα όρια αυτά έγιναν φραγμοί μονάχα όταν οι παραγωγικές δυνάμεις και οι σχέσεις συναλλαγής είχαν αναπτυχθεί αρκετά ώστε το κεφάλαιο σαν τέτοιο να μπορεί να προβάλλει σαν ρυθμιστική αρχή της παραγωγής. Τα όρια που αυτό γκρέμισε είταν φραγμοί για τη δική του κίνηση, ανάπτυξη, πραγματοποίηση. Με κανένα τρόπο δεν κατάργησε έτσι όλα τα όρια, ή όλους τους φραγμούς· κατάργησε μόνο τα όρια που δεν του αντιστοιχούσαν, που αποτελούσαν φραγμούς για το κεφάλαιο. Μέσα στα δικά του όρια – όσο κι αν από μίαν ανώτερη σκοπιά εμφανίζονται σαν φραγμοί της παραγωγής και τοποθετούνται σαν τέτοιοι από την ίδια την ιστορική του εξέλιξη – το κεφάλαιο αισθάνεται ελεύθερο, ανεμπόδιστο, δηλαδή περιορισμένο μόνο από τον ίδιο του τον εαυτό, μόνο από τις δικές του συνθήκες ζωής. Όπως ακριβώς και η συντεχνιακή διομηχανία στην άνθισή της βρήκε στη συντεχνιακή οργάνωση την πλήρη ελευθερία που είχε ανάγκη,

δηλαδή τις αντίστοιχές της σχέσεις παραγωγής. Και μάλιστα τις δημιούργησε η ίδια και τις ανέπτυξε σαν δικούς της ενύπαρκτους όρους, και άρα καθόλου σαν εξωτερικούς και περιοριστικούς φραγμούς. Η ιστορική πλευρά της άρνησης του συντεχνιακού κλπ. συστήματος από τη μεριά του κεφαλαίου με τον ελεύθερο ανταγωνισμό σημαίνει απλά ότι το κεφάλαιο, μόλις δυνάμωσε αρκετά, γκρέμισε με τον αντίστοιχό του τρόπο συναλλαγής τους ιστορικούς φραγμούς που περιόριζαν και εμπόδιζαν την κατάλληλη γι αυτό κίνηση. Αλλά ο ανταγωνισμός πολύ απέχει από το να περιορίζεται σ' αυτή την ιστορική σημασία ή να είναι απλά αυτό το αρνητικό. Ο ελεύθερος ανταγωνισμός είναι η σχέση του κεφαλαίου προς τον εαυτό του σαν ένα άλλο κεφάλαιο, δηλαδή η πραγματική συμπεριφορά του κεφαλαίου σαν κεφάλαιο. Οι εσωτερικοί νόμοι του κεφαλαίου – που στα ιστορικά προστάδια της εξέλιξής του εμφανίζονται μόνο σαν τάσεις – τοποθετούνται τώρα σαν νόμοι: η παραγωγή που βασίζεται στο κεφάλαιο τοποθετείται στις επαρκείς της μορφές μόνο στο βαθμό και στο μέτρο που αναπτύσσεται ο ελεύθερος ανταγωνισμός, γιατί αυτός είναι η ελεύθερη ανάπτυξη του τρόπου παραγωγής που βασίζεται στο κεφάλαιο: η ελεύθερη ανάπτυξη των όρων και της διαδικασίας του κεφαλαίου, σαν διαδικασίας που ολοένα αναπαράγει αυτούς τους όρους. Στον ελεύθερο ανταγωνισμό δεν απελευθερώνονται τα άτομα, αλλά το κεφάλαιο. Όσο η παραγωγή που βασίζεται στο κεφάλαιο είναι η αναγκαία, άρα η καταλληλότερη μορφή για την ανάπτυξη της κοινωνικής παραγωγικής δύναμης, η κίνηση των ατόμων στα πλαίσια των καθαρών όρων του κεφαλαίου εμφανίζεται σαν ελευθερία των ατόμων: που όμως την βεβαιώνει ύστερα και δογματικά σαν τέτοια ο αδιάκοπος διαλογισμός πάνω στους φραγμούς που γκρέμισε ο ελεύθερος ανταγωνισμός. Ο ελεύθερος ανταγωνισμός είναι η πραγματική ανάπτυξη του κεφαλαίου. Αυτός τοποθετεί σαν εξωτερική αναγκαιότητα για το ατομικό κεφάλαιο αυτό που ανταποκρίνεται στη φύση του κεφαλαίου, στον τρόπο παραγωγής που βασίζεται στο κεφάλαιο, αυτό που ανταποκρίνεται στην έννοια του κεφαλαίου. Ο αμοιβαίος καταναγκασμός που ασκούν στον ανταγωνισμό τα κεφάλαια μεταξύ τους, πάνω στην εργασία κλπ. (ο ανταγωνισμός ανάμεσα στους εργάτες δεν είναι παρά μια άλλη μορφή του ανταγωνισμού των κεφαλαίων) αποτελεί την ελεύθερη, ταυτόχρονα πραγματική ανάπτυξη του πλούτου σαν κεφαλαίου. Τόσο πολύ ισχύει αυτό, που οι βαθύτεροι οικονομικοί στοχαστές, όπως πχ. ο Ρικάρντο, προϋποθέτουν την απόλυτη κυριαρχία του ελεύθερου ανταγωνισμού για να μπορούν να μελετήσουν και να διατυπώσουν τους νόμους που αντιστοιχούν στο κεφάλαιο – και που ταυτόχρονα εμφανίζονται σαν ζωτικές τάσεις που κυριαρχούν πάνω σ' αυτό. Ο ελεύθερος ανταγωνισμός είναι όμως η επαρκής μορφή της παραγωγικής διαδικασίας του κεφαλαίου. Όσο αναπτύσσεται παραπέρα, τόσο καθαρότερα προβάλλουν οι μορφές κίνησης του κεφαλαίου. Αυτό που παραδέχτηκε, για παράδειγμα, παρά τη θέλησή του ο Ρικάρντο είναι η ιστορική φύση του κεφαλαίου και ο στενός χαρακτήρας του ελεύθερου ανταγωνισμού, που ακριβώς δεν είναι παρά ελεύθερη κίνηση των κεφαλαίων, δηλαδή κίνησή τους μέσα σε όρους που δεν ανήκουν σε κανένα καταργημένο προηγούμενο στάδιο αλλά στο ίδιο το κεφάλαιο. Η κυριαρχία του κεφαλαίου είναι η προϋπόθεση του ελεύθερου ανταγωνισμού, όπως ακριβώς η ρωμαϊκή αυτοκρατορική δεσποτεία ήταν η προϋπόθεση του ελεύθερου ρωμαϊκού «ιδιωτικού δικαίου». Όσο το κεφάλαιο είναι αδύναμο αναζητά ακόμα μόνο του τα δεκανίκια προηγούμενων τρόπων παραγωγής – ή εκείνων που καταστρέφονται με τη δική του

εμφάνιση. Μόλις αισθανθεί ισχυρό πετά τα δεκανίκια και κινείται σύμφωνα με τους δικούς του νόμους. Μόλις αρχίσει να αισθάνεται και να συνειδητοποιεί τον εαυτό του σαν φραγμό της εξέλιξης, καταφεύγει σε μορφές που ενώ φαίνονται να ολοκληρώνουν την κυριαρχία του κεφαλαίου, περιορίζον-
5 τας τον ελεύθερο ανταγωνισμό, είναι ταυτόχρονα οι προάγγελοι της διάλυ-
σής του και της διάλυσης του τρόπου παραγωγής που βασίζεται σ' αυτό.
Όλα όσα βρίσκονται στη φύση του κεφαλαίου *προβάλλουν* πραγματικά, σαν εξωτερική αναγκαιότητα, με τον ανταγωνισμό που δεν είναι άλλο από την επιβολή, από τα πολλά κεφάλαια, των ενύπαρκτων προσδιορισμών του
10 κεφαλαίου πάνω στα άλλα και το καθένα πάνω στον εαυτό του. Καμιά κατηγορία της αστικής οικονομίας, ούτε η πρώτη, πχ. ο προσδιορισμός της αξίας, δεν γίνεται άρα πραγματική, [παρά μόνο] με τον ελεύθερο ανταγωνισμό· δηλαδή με την πραγματική διαδικασία του κεφαλαίου, που εμφανίζεται σαν αλληλεπίδραση των κεφαλαίων μεταξύ τους, όπως και όλων των
15 άλλων παραγωγικών και συναλλακτικών σχέσεων που καθορίζονται από το κεφάλαιο. Γιαυτό είναι άλλωστε και ανόητο να θεωρεί κανείς τον ελεύθερο ανταγωνισμό σαν την τελευταία εξέλιξη της ανθρώπινης ελευθερίας· και να εξισώνει την άρνηση του ελεύθερου ανταγωνισμού με άρνηση της ατομικής ελευθερίας και της βασισμένης στην ατομική ελευθερία κοινωνικής παραγω-
20 γής. Δεν είναι παρά η ελεύθερη ανάπτυξη πάνω σε μια στενή βάση – στη βάση της κυριαρχίας του κεφαλαίου. Αυτό το είδος ατομικής ελευθερίας είναι άρα ταυτόχρονα η πιο ολοκληρωτική άρση κάθε ατομικής ελευθερίας, και η πιο πλήρης υποδούλωση της ατομικότητας κάτω από κοινωνικούς όρους που παίρνουν τη μορφή εμπράγματων δυνάμεων, και μάλιστα πραγ-
25 μάτων με υπερφυσική δύναμη – πραγμάτων ανεξάρτητων από τα ίδια τα άτομα που σχετίζονται μεταξύ τους. Η θεωρητική ανάπτυξη του τι πραγματικά είναι ο ελεύθερος ανταγωνισμός είναι η μόνη ορθολογική απάντηση στη θεοποίησή του από τους προφήτες της αστικής τάξης, ή στην καταδίκη του από τους σοσιαλιστές. Όταν λέγεται ότι στα πλαίσια του ελεύθερου αντα-
30 γωνισμού τα άτομα, ακολουθώντας το καθένα καθαρά το ιδιωτικό του συμφέρον, πραγματοποιούν το συλλογικό, ή καλύτερα το γενικό συμφέρον, αυτό σημαίνει απλά πως επιβάλλουν το ένα στο άλλο τους όρους της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής· και άρα η ίδια η αμοιβαία τους σύγκρουση δεν είναι παρά η αναπαραγωγή των όρων κάτω από τους οποίους συντελείται αυτή η
35 αλληλεπίδραση. Άλλωστε, μόλις εξαφανιστεί η αυταπάτη του ανταγωνισμού σαν της απόλυτης τάχα μορφής της ελεύθερης ατομικότητας, αυτό είναι απόδειξη πως οι όροι του ανταγωνισμού, δηλαδή της παραγωγής που βασίζεται στο κεφάλαιο, γίνονται αισθητοί και νοούνται ήδη σαν *φραγμοί*, και άρα είναι ήδη φραγμοί, και θα γίνονται όλο και περισσότερο. Ο ισχυρι-
40 σμός ότι ο ελεύθερος ανταγωνισμός ισοδυναμεί με την τελευταία μορφή της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και άρα της ανθρώπινης ελευθερίας δεν σημαίνει παρά τον ισχυρισμό πως η κυριαρχία της αστικής τάξης είναι το τέλος της παγκόσμιας ιστορίας – ευχάριστη βέβαια σκέψη για τους προ-
χτεσινούς νεόπλουτους.}

[Υπεραξία. Χρόνος παραγωγής. Χρόνος κυκλοφορίας.
Χρόνος περιστροφής]

- [31] Πριν προχωρήσουμε στην επισκόπηση των απόψεων σχετικά με το πάγιο και το κυκλοφορούν κεφάλαιο, ας γυρίσουμε για μια στιγμή στις προηγούμενες αναπτύξεις.
- Υποθέτουμε για την ώρα ότι ο χρόνος παραγωγής και ο χρόνος εργασίας συμπίπτουν. Την περίπτωση όπου μέσα στην ίδια την παραγωγική φάση υπάρχουν διακοπές που καθορίζονται από την τεχνολογική διαδικασία θα την εξετάσουμε αργότερα.
- Ας υποθέσουμε ότι η παραγωγική φάση ενός κεφαλαίου είναι ίση με 60 ημέρες εργασίας· απ' αυτές, 40 ας είναι αναγκαίος χρόνος εργασίας. Έτσι, σύμφωνα με τον νόμο που αναπτύξαμε προηγούμενα, η υπεραξία, η νέα αξία που δημιουργήσε το κεφάλαιο, δηλαδή ο ιδιοποιημένος ξένος χρόνος εργασίας, $= 60 - 40 = 20$. Ας ονομάσουμε αυτή την υπεραξία ($= 20$) Y' την παραγωγική φάση – ή τον χρόνο εργασίας που απαιτήθηκε στη διάρκεια της παραγωγικής φάσης, π. Σ' ένα χρονικό διάστημα, που θα ονομάσουμε X – πχ. 360 ημερών – η συνολική αξία δεν μπορεί ποτέ να είναι μεγαλύτερη από τον αριθμό των παραγωγικών φάσεων που περιέχεται στο 360. Ο μεγαλύτερος συντελεστής του Y – δηλαδή το μέγιστο της υπεραξίας που το κεφάλαιο μπορεί να δημιουργήσει με τις δοσμένες προϋποθέσεις – είναι ίσος με τον αριθμό των επαναλήψεων της δημιουργίας Y μέσα σε 360 ημέρες. Το ακραίο όριο αυτής της επανάληψης, – της αναπαραγωγής του κεφαλαίου, ή καλύτερα τώρα, της αναπαραγωγής της παραγωγικής του διαδικασίας – καθορίζεται από τη σχέση της παραγωγικής περιόδου προς τη συνολική χρονική περίοδο μέσα στην οποία η πρώτη πρέπει να επαναληφθεί. Αν ο δοσμένος χρόνος είναι $= 360$ ημέρες, και η διάρκεια της παραγωγής $= 60$ ημέρες, τότε είναι $\frac{360}{60}$ ή $\frac{Y}{\pi}$, δηλαδή 6, ο συντελεστής που δείχνει πόσες φορές το π περιέχεται στο X , ή πόσο συχνά, σύμφωνα με τους δικούς της εγγενείς νόμους, η διαδικασία αναπαραγωγής του κεφαλαίου μπορεί να επαναληφθεί μέσα σε 360 ημέρες. Ολοφάνερα, το μέγιστο της δημιουργίας Y , δηλαδή της τοποθέτησης υπεραξίας, δίνεται από τον αριθμό των διαδικασιών όπου μπορεί να παραχθεί Y μέσα σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα. Το $\frac{Y}{\pi}$ εκφράζει αυτή τη σχέση. Το πηλίκο του $\frac{Y}{\pi}$, η, είναι ο μέγιστος συντελεστής του Y στο χρονικό διάστημα των 360 ημερών, γενικά στο διάστημα X . Το $\frac{Y}{\pi}$ ή $Y\eta$ είναι το μέγιστο της αξίας. Αν $\frac{Y}{\pi} = \eta$, τότε το $X = \pi\eta$ δηλαδή ολόκληρη η χρονική διάρκεια X θα ήταν χρόνος παραγωγής· η παραγωγική φάση π θα επαναλαμβανόταν όσες φορές περιέχεται στο X . Η συνολική αξιοδημιουργία του κεφαλαίου μέσα σ' ένα ορισμένο χρόνο θα ήταν $=$ με την υπερεργασία που ιδιοποιείται μέσα σε μια παραγωγική φάση $\times$ τις φορές που η παραγωγική αυτή φάση περιέχεται στο δοσμένο χρόνο. Ώστε στο προηγούμενο παράδειγμα $= 20 \cdot \frac{360}{60} = 20 \times 6 = 120$ ημέρες. Το η , δηλαδή $\frac{Y}{\pi}$ θα εκφράζε τον αριθμό των περιστροφών του κεφαλαίου· αφού όμως $X = \pi\eta$, θα ήταν $\pi = \frac{X}{\eta}$ δηλαδή η διάρκεια της μιας παραγωγικής φάσης θα ήταν ίση με τον συνολικό χρόνο διαιρεμένο με τον αριθμό των περιστροφών. Μια παραγωγική φάση του κεφαλαίου θα ήταν λοιπόν ίση με μια περιστροφή του. Χρόνος περιστροφής και χρόνος παραγωγής θα ταυτίζονταν απόλυτα· άρα ο αριθμός των περιστροφών θα καθοριζόταν αποκλειστικά από τη σχέση της μιας παραγωγικής φάσης προς τον συνολικό χρόνο.

Όσοι εδώ ο χρόνος κυκλοφορίας υποτέθηκε =0. Έχει όμως ένα καθορισμένο μέγεθος, που δεν μπορεί ποτέ να γίνει =0. Ας υποθέσουμε τώρα ότι σε 60 ημέρες χρόνου παραγωγής, ή 60 ημέρες παραγωγής, αναλογούν 30 ημέρες κυκλοφορίας· ας ονομάσουμε κ αυτό τον χρόνο κυκλοφορίας που αναλογεί στο π. Σ' αυτή την περίπτωση η μια περιστροφή του κεφαλαίου, δηλαδή ο συνολικός χρόνος που αυτό χρειάζεται για να μπορέσει να επαναλάβει τη διαδικασία αξιοποίησης - τη δημιουργία υπεραξίας - θα είταν = 30+60=90 ημέρες (= π+κ) (1 Π (περιστροφή) = π+κ). Μία περιστροφή 90 ημερών μπορεί στις 360 ημέρες να επαναληφθεί μόνο $\frac{360}{90}$ φορές, δηλαδή 4 φορές. Η υπεραξία των 20 θα μπορούσε λοιπόν να δημιουργηθεί μόνο 4 φορές· 20×4=80. Σε 60 μέρες το κεφάλαιο παράγει 20 ημέρες υπερεργασίας· 30 όμως μέρες είναι αναγκασμένο να κυκλοφορεί· δηλαδή στη διάρκεια αυτών των 30 ημερών δεν μπορεί να τοποθετήσει υπερεργασία, υπεραξία. Για το κεφάλαιο το αποτέλεσμα είναι σαν σε 90 μέρες να είχε δημιουργήσει 15 μονάχα υπεραξία 20 ημερών. Αν προηγούμενα ο αριθμός των κύκλων καθοριζόταν από το $\frac{x}{\pi}$, τώρα καθορίζεται από το $\frac{x}{\pi+k}$ ή $\frac{x}{\pi}$ · το μέγιστο της αξίας είταν $\frac{yx}{\pi}$ · η υπεραξία που δημιουργείται τώρα πραγματικά είναι $\frac{yx}{\pi+k}$ ($20 \cdot \frac{360}{60+30} = 20 \cdot \frac{360}{90} = 20 \times 4 = 80$). Ο αριθμός των περιστροφών είναι λοιπόν = ο συνολικός χρόνος διαιρεμένος με το άθροισμα του χρόνου 20 παραγωγής και του χρόνου κυκλοφορίας, και η συνολική αξία = Y πολλαπλασιασμένη τον αριθμό των περιστροφών. Αυτή όμως η έκφραση δεν μας είναι ακόμα αρκετή για να εκφράσουμε τις σχέσεις υπεραξίας, χρόνου παραγωγής και χρόνου κυκλοφορίας.

Το μέγιστο της αξιοδημιουργίας περιέχεται στον τύπο $\frac{yx}{\pi}$ · το περιορισμένο από τον χρόνο κυκλοφορίας $\frac{yx}{\pi+k}$ (ή $\frac{yx}{\pi}$)· αν αφαιρέσουμε το δεύτερο μέγεθος από το πρώτο, έχουμε

$$\frac{Yx}{\pi} - \frac{Yx}{\pi+k} = Yx (\pi+k) - \frac{Yx\pi}{\pi(\pi+k)} = \frac{Yx\pi + Yx\kappa - Yx\pi}{\pi(\pi+k)} = \frac{Yx\kappa}{\pi(\pi+k)}$$

Έχουμε τότε λοιπόν τη διαφορά $\frac{Yx\kappa}{\pi(\pi+k)}$ ή $\frac{Yx}{\pi} \times \frac{\kappa}{\pi+k}$. Το $\frac{Yx}{\pi+k}$ ή Y', όπως μπορούμε να ονομάσουμε την αξία στον δεύτερο προσδιορισμό, Y' = $\frac{yx}{\pi} - (\frac{Yx}{\pi} \times \frac{\kappa}{\pi+k})$. Πριν αναπτύξουμε παραπέρα αυτό τον τύπο, πρέπει να προσθέσουμε κι άλλους.

Αν ονομάσουμε η' το πηλίκο του $\frac{y}{\pi+k}$, τότε το η' εκφράζει πόσες φορές το Π = (π+κ) περιέχεται στο X, τον αριθμό των περιστροφών. $\frac{y}{\pi+k} = \eta'$ · άρα X = πη' + κη'. Το πη' εκφράζει τότε τον συνολικό χρόνο παραγωγής και 35 το κη' τον συνολικό χρόνο κυκλοφορίας.

Ας ονομάσουμε K τον συνολικό χρόνο κυκλοφορίας (άρα κη' = K). (X (360) = 4×60 (240) + 4×30 (120).) Σύμφωνα με την υπόθεση, η'=4. K = κη' = 4κ· το 4 είναι ο αριθμός των περιστροφών. Είδαμε προηγούμενα ότι ο μέγιστο της αξιοδημιουργίας = $\frac{yx}{\pi}$ · αλλά σ' εκείνη την περίπτωση το X είχε εξισωθεί με χρόνο παραγωγής. Τώρα όμως ο πραγματικός χρόνος παραγωγής είναι X-η' όπως προκύπτει κι από την εξίσωση. X=πη' (συνολικός χρόνος παραγωγής) + κη' (συνολικός χρόνος κυκλοφορίας, ή K). Άρα X-K=κη'. Όστε Y $\frac{x-k}{\pi}$ είναι το μέγιστο της αξιοδημιουργίας. Γιατί ο χρόνος παραγωγής δεν είναι 360 ημέρες αλλά 360-κη', δηλαδή μείον 4×30, 45 μείον 120· ώστε $20 (\frac{360-120}{60}) \cdot \frac{20 \times 240}{60} = 80$.

Τέλος, σχετικά τώρα με τον τύπο:

$$Y' = \frac{yx}{\pi} - \frac{yx}{\pi} \times \frac{K}{\pi+k} = \frac{360 \times 20}{60} - 20 \times \frac{360}{60} \times \frac{30}{30+60} = 120 - (120 \times \frac{30}{90}) = 6 \times 20 - (6 \times 20 \times \frac{1}{3}) = 20 \times 6 - (20 \times 6 \times \frac{1}{3}) \text{ ή}$$

[32]

$$= 120 - (120 \times \frac{1}{3}) = 120 - 40 = 80,$$

αυτός δείχνει ότι η αξία είναι ίση με το μέγιστο της αξίας, δηλαδή με την αξία που καθορίζεται απλά από τη σχέση του χρόνου παραγωγής προς τον συνολικό χρόνο μείον τον αριθμό που εκφράζει πόσες φορές ο χρόνος κυκλοφορίας περιέχεται σ' αυτό το μέγιστο. Κι αυτός ο αριθμός είναι το ίδιο το μέγιστο, πολλαπλασιασμένο με τον αριθμό που εκφράζει πόσες περιστροφές περιέχονται στο κ - τον χρόνο κυκλοφορίας που αναλογεί σε μια περιστροφή -, ή διαιρεμένο με τον αριθμό που εκφράζει πόσες φορές το κ περιέχεται στο $\kappa + \pi$, ή το K στο X . Αν είταν $\kappa = 0$, τότε $Y' = \frac{YX}{\pi}$, και θα βρισκόταν στο μέγιστο όριό του. Το Y' μικραίνει στο μέτρο που μεγαλώνει το κ , βρίσκειται σε αντίστροφη αναλογία προς αυτό· γιατί στο ίδιο μέτρο μεγαλώνει ο παράγοντας $\frac{\kappa}{\kappa + \pi}$ και ο αριθμός $\frac{YX}{\pi} \times \frac{\kappa}{\kappa + \pi}$, ή $\frac{YX}{\pi} \times \frac{\kappa}{\kappa + \pi}$, που πρέπει να αφαιρεθεί από το $\frac{YX}{\pi}$, την μέγιστη αξία. $\frac{\kappa}{\kappa + \pi} = \frac{\kappa}{\pi} \cdot \frac{\pi}{\kappa + \pi}$ εκφράζει τη σχέση του χρόνου κυκλοφορίας προς μία περιστροφή του κεφαλαίου. Αν πολλαπλασιάσουμε αριθμητή και παρονομαστή με η' , τότε $\frac{\frac{\kappa}{\pi}}{\frac{\kappa + \pi}{\pi}} = \frac{\kappa/\pi}{\kappa/\pi + 1} = \frac{\kappa/\pi}{\frac{\kappa}{\pi} + 1} = \frac{\frac{\kappa}{\pi}}{\frac{\kappa + \pi}{\pi}} = \frac{\kappa}{\kappa + \pi}$. Το $\frac{\kappa}{\kappa + \pi}$ ή $\frac{1}{3}$ εκφράζει τη σχέση του χρόνου κυκλοφορίας προς τον συνολικό χρόνο, γιατί $\frac{360}{3} = 120$. Ο κύκλος $(\kappa + \pi)$ περιέχεται στο κ $\frac{\kappa}{\kappa + \pi}$ ή $\frac{1}{3}$ (ή $\frac{\kappa}{X}$) φορές

Έχουμε λοιπόν τους τρεις τύπους:

$$1) Y' = \frac{YX}{\pi + \kappa} = \frac{YX}{\pi} \cdot \frac{\pi}{\pi + \kappa} \quad 2) Y' = \frac{Y(X - \kappa)}{\pi} \quad 20$$

$$3) Y' = \frac{YX}{\pi} - \left(\frac{YX}{\pi} \times \frac{\kappa}{\kappa + \pi} \right) = Y \left(\frac{X/\pi - \kappa/\pi}{\kappa + \pi} \times \frac{\kappa}{\kappa + \pi} \right).$$

Ώστε: $Y:Y' = \frac{YX}{\pi} : \frac{Y(X - \kappa)}{\pi}$ ή $Y:Y' = X : (X - \kappa)$. Το μέγιστο της αξίας προς την πραγματική αξία σχετίζεται όπως ένα δοσμένο χρονικό διάστημα προς τον εαυτό του μείον τον συνολικό χρόνο κυκλοφορίας. Ή ακόμα $Y:Y' = \pi\eta : (\pi\eta - \eta'\kappa)$, δηλαδή $= \pi : (\pi - \kappa)$. 25

Προσθήκη στο

$$3) Y' = \frac{YX}{\pi} - \frac{YX}{\pi} \times \frac{\kappa}{\kappa + \pi} = Y \left(\frac{X/\pi - \kappa/\pi}{\kappa + \pi} \times \frac{\kappa}{\kappa + \pi} \right),$$

ή, αφού $\frac{\kappa}{\pi} = \eta$,

$$Y' = Y \left(\eta - \eta \cdot \frac{\kappa}{\kappa + \pi} \right) = Y \left(\eta - \eta \frac{\kappa}{\pi} \right).$$

Ώστε η συνολική υπεραξία = με την υπεραξία που δημιουργείται σε μια 30 παραγωγική φάση, με συντελεστή τις φορές που ο χρόνος παραγωγής περιέχεται στον συνολικό χρόνο μείον τις φορές που ο χρόνος κυκλοφορίας μιας περιστροφής περιέχεται σ' αυτό τον τελευταίο αριθμό.

$$Y \left(\eta - \eta \frac{\kappa}{\pi} \right) = Y\eta \left(1 - \frac{\kappa}{\pi} \right) = Y\eta \left(\frac{\pi - \kappa}{\pi} \right) = \frac{Y\eta(\pi - \kappa)}{\pi} = \frac{YX}{\pi + \kappa},$$

που είναι ο πρώτος τύπος. Ώστε ο 3ος τύπος είναι ο 1ος: Η συνολική υπε- 35 ραξία είναι ίση με την υπεραξία μιας παραγωγικής φάσης πολλαπλασιασμένη με τον συνολικό χρόνο, διαιρεμένη με τον χρόνο περιστροφής ή πολλαπλασιασμένη με τις φορές που το άθροισμα χρόνου παραγωγής και χρόνου κυκλοφορίας περιέχεται στον συνολικό χρόνο.

Τύπος 2: Η συνολική αξία είναι ίση με την υπεραξία πολλαπλασιασμένη 40 με τον συνολικό χρόνο μείον τον συνολικό χρόνο κυκλοφορίας, διαιρεμένη με τη διάρκεια μιας παραγωγικής φάσης.

[Ανταγωνισμός.]

(Στον ανταγωνισμό ο θεμελιακός νόμος που θα αναπτυχθεί, σε αντιδιαστολή από τον νόμο για την αξία και υπεραξία που παραθέσαμε, είναι ότι η αξία καθορίζεται όχι από την εργασία που περιέχει, μ' άλλα λόγια τον χρόνο 5 εργασίας στον οποίο έχει παραχθεί, αλλά από τον χρόνο εργασίας στον οποίο μπορεί να παραχθεί, μ' άλλα λόγια τον χρόνο εργασίας που χρειάζεται για την αναπαραγωγή. Μόνο μ' αυτό τον τρόπο τοποθετείται το κάθε ξεχωριστό κεφάλαιο για πρώτη φορά *realiter* [στην πραγματικότητα] στους όρους του κεφαλαίου, παρόλο που φαίνεται σαν να ανατράπηκε ο αρχικός 10 νόμος. Όμως μόνο μ' αυτό τον τρόπο τοποθετείται ο *αναγκαίος* χρόνος εργασίας σαν προσδιορισμός που καθορίζεται από την κίνηση του ίδιου του κεφαλαίου. Αυτός είναι ο θεμελιακός νόμος του ανταγωνισμού. Ζήτηση, προσφορά, τιμή (κόστος παραγωγής) αποτελούν παραπέρα μορφολογικούς προσδιορισμούς· η τιμή σαν αγοραία τιμή· ή η γενική τιμή. Ύστερα η δημιουργία ενός γενικού ποσοστού κέρδους. Σαν συνέπεια της αγοραίας τιμής 15 κατανέμονται στη συνέχεια τα κεφάλαια σε διάφορους κλάδους. Μείωση του κόστους παραγωγής κλπ. Μ' ένα λόγο, εδώ όλοι οι προσδιορισμοί εμφανίζονται *αντίστροφα* απ' ό,τι στο κεφάλαιο-γενικά. Εκεί η τιμή καθορίζεται από την εργασία, εδώ η εργασία καθορίζεται από την τιμή κλπ. κλπ. Ακριδώς η αλληλεπίδραση των ξεχωριστών κεφαλαίων καθορίζει το ότι αυτά 20 αναγκάζονται να συμπεριφέρονται σαν *κεφάλαιο*· η φαινομενικά ανεξάρτητη επίδραση των ξεχωριστών κεφαλαίων και η άναρχη σύγκρουσή τους αποτελεί ακριδώς την τοποθέτηση του γενικού τους νόμου. Η αγορά αποκτά εδώ και μια άλλη σημασία. Η αλληλεπίδραση των κεφαλαίων σαν ξεχωριστών γίνεται έτσι ακριδώς τοποθέτησή τους σαν γενικών, γίνεται άρση της 25 φαινομενικής ανεξαρτησίας και αυτοτελούς ύπαρξης των ξεχωριστών. Ακόμα περισσότερο συντελείται αυτή η άρση στην πίστη. Και η ακραία μορφή της άρσης, που όμως είναι ταυτόχρονα η *έσχατη τοποθέτηση* του κεφαλαίου στην επαρκή του μορφή – το μετοχικό κεφάλαιο.) (Ζήτηση, προσφορά, τιμή, 30 κόστος παραγωγής, αντίθεση ανάμεσα σε κέρδος και τόκο, διάφορες σχέσεις ανταλλακτικής αξίας και αξίας χρήσης, κατανάλωσης και παραγωγής.)

[Υπεραξία. Χρόνος παραγωγής. Χρόνος κυκλοφορίας. Χρόνος περιστροφής. – Ένα μέρος του κεφαλαίου βρίσκεται στον χρόνο περιστροφής, ένα μέρος στον χρόνο κυκλοφορίας· και εναλλάσσονται.]

35

Είδαμε λοιπόν ότι η υπεραξία που το κεφάλαιο μπορεί να δημιουργήσει μέσα σ' ένα ορισμένο χρονικό διάστημα καθορίζεται από το πόσο συχνά επαναλαμβάνεται η διαδικασία αξιοποίησης, ή πόσο συχνά το κεφάλαιο μπορεί να αναπαραχθεί σ' ένα ορισμένο χρονικό διάστημα· ότι το πλήθος 40 αυτών των αναπαραγωγών καθορίζεται όμως από τη σχέση της διάρκειας της παραγωγικής φάσης όχι προς το συνολικό χρονικό διάστημα, αλλά προς τον συνολικό αυτό χρόνο μείον τον χρόνο κυκλοφορίας. Ο χρόνος κυκλοφορίας εμφανίζεται λοιπόν σαν χρόνος όπου έχει αρθεί η ικανότητα του κεφαλαίου να αναπαράγει τον εαυτό του και άρα την υπεραξία. Η παραγωγικό- [33]

τητά του – δηλαδή η δημιουργία απ' αυτό υπεραξιών – βρίσκεται λοιπόν σε αντίστροφη σχέση προς τον χρόνο κυκλοφορίας, και θα έφτανε στο μέγιστο αν ο τελευταίος μειωνόταν στο 0. Η κυκλοφορία, καθώς αποτελεί την πορεία του κεφαλαίου μέσα από τα διάφορα, εννοιολογικά καθορισμένα συνθετικά στοιχεία της αναγκαίας του μεταμόρφωσης – της βιοτικής του διαδικασίας – είναι απαραίτητος όρος για το κεφάλαιο, όρος που τοποθετεί η ίδια του η φύση. Στο μέτρο που αυτή η πορεία κοστίζει χρόνο, πρόκειται για χρόνο όπου το κεφάλαιο δεν μπορεί να αυξήσει την αξία του· γιατί δεν είναι χρόνος παραγωγής, αλλά χρόνος που το κεφάλαιο δεν ιδιοποιείται τη ζωντανή εργασία. Αυτός λοιπόν ο χρόνος κυκλοφορίας δεν μπορεί ποτέ να αυξήσει την αξία που δημιουργεί το κεφάλαιο, παρά μόνο να δημιουργήσει μη-αξιοδημιουργικό χρόνο, άρα να εμφανιστεί σαν φραγμός στην αύξηση της αξίας, στην ίδια αναλογία που βρίσκεται προς τον χρόνο εργασίας. Αυτός ο χρόνος κυκλοφορίας δεν μπορεί να υπολογιστεί στον αξιοδημιουργικό χρόνο, γιατί αυτός ο τελευταίος είναι αποκλειστικά χρόνος εργασίας που αντικειμενοποιείται σε αξία. Δεν ανήκει στο κόστος παραγωγής της αξίας, ούτε λοιπόν στο κόστος παραγωγής του κεφαλαίου· αλλά είναι όρος που δυσκολεύει την αυτο-αναπαραγωγή του. Τα εμπόδια που το κεφάλαιο συναντά στην αξιοποίησή του – δηλαδή στην ιδιοποίηση ζωντανής εργασίας – δεν αποτελούν βέβαια συνθετικό στοιχείο της αξιοποίησής του, της αξιοδημιουργίας του. Γιαυτό είναι γελοίο να βλέπει κανείς εδώ το κόστος παραγωγής με την πρωτόγονη έννοια. Αλλιώς πρέπει να ξεχωρίσουμε το κόστος παραγωγής, σαν ιδιαίτερη μορφή, από τον χρόνο εργασίας που αντικειμενοποιείται στην αξία (όπως πρέπει να ξεχωρίσουμε το κέρδος από την υπεραξία). Όμως ακόμα και τότε ο χρόνος κυκλοφορίας δεν ανήκει στο κόστος παραγωγής του κεφαλαίου με την ίδια έννοια όπως ο μισθός κλπ· παρά αποτελεί ένα στοιχείο που εμφανίζεται στην εκκαθάριση των λογαριασμών ανάμεσα στα ξεχωριστά κεφάλαια, επειδή αυτά μοιράζονται την υπεραξία σε ορισμένες γενικές αναλογίες. Ο χρόνος κυκλοφορίας δεν είναι χρόνος όπου το κεφάλαιο δημιουργεί αξία, αλλά χρόνος όπου το κεφάλαιο πραγματοποιεί την αξία που δημιουργήθηκε μέσα στην παραγωγική διαδικασία. Το κεφάλαιο δεν αυξάνει την ποσότητα της αξίας· παρά τοποθετεί την αξία σ' έναν αντίστοιχα διαφορετικό μορφολογικό προσδιορισμό· από τον προσδιορισμό του προϊόντος σ' εκείνον του εμπορεύματος, από τον προσδιορισμό του εμπορεύματος στον προσδιορισμό του χρήματος κλπ· διαμέσου του ότι η τιμή, που προηγούμενα υπήρχε στο εμπόρευμα ιδεατά, τώρα τοποθετείται πραγματικά· το γεγονός ότι το εμπόρευμα ανταλλάσσεται τώρα πραγματικά με την τιμή του – με χρήμα – δεν αυξάνει βέβαια αυτή την τιμή. Ο χρόνος κυκλοφορίας δεν εμφανίζεται λοιπόν σαν χρόνος που καθορίζει την τιμή, και ο αριθμός των περιστροφών, στο μέτρο που καθορίζεται από τον χρόνο κυκλοφορίας, δεν εμφανίζεται σαν το κεφάλαιο να συνεισφέρει ένα καινούριο, *sui generis* [ιδιότυπο] αξιοκαθοριστικό στοιχείο που να του ανήκει, σ' αντιδιαστολή από την εργασία· αντίθετα, εμφανίζεται σαν περιοριστική, αρνητική αρχή. Άρα η αναγκαία τάση του κεφαλαίου είναι: *κυκλοφορία χωρίς χρόνο κυκλοφορίας*· κι αυτή η τάση αποτελεί τον θεμελιακό προσδιορισμό της πίστης και των πιστωτικών τεχνασμάτων του κεφαλαίου. Από την άλλη μεριά, η πίστη είναι και μορφή όπου το κεφάλαιο προσπαθεί να τοποθετηθεί σε διάκριση από τα ξεχωριστά κεφάλαια, όπου μ' άλλα λόγια το κεφάλαιο προσπαθεί να διαφοροποιηθεί από τον ποσοτικό του φραγμό. Δεν κατορθώνει όμως σ' αυτή την κατεύθυνση τίποτα ανώτερο από το *πλασματι-*

κό κεφάλαιο, από τη μια μεριά: από την άλλη μεριά, η πίστη εμφανίζεται μόνο σαν νέο στοιχείο *συγκέντρωσης*, καταστροφής των κεφαλαίων μέσα σε ξεχωριστά κεφάλαια που συγκεντροποιούν. Ο χρόνος κυκλοφορίας αντικειμενοποιείται από μια πλευρά σε *χρήμα*. Η πίστη προσπαθεί να τοποθετήσει 5 το χρήμα απλά σαν μορφολογικό συνθετικό στοιχείο: ώστε να διαμεσολαβεί τη μορφολογική μετατροπή χωρίς το ίδιο το χρήμα να αποτελεί *κεφάλαιο*, δηλαδή αξία. Αυτή είναι μια μορφή *κυκλοφορίας χωρίς χρόνο κυκλοφορίας*. Το ίδιο το χρήμα είναι προϊόν της κυκλοφορίας. Θα φανεί με ποιο τρόπο το κεφάλαιο δημιουργεί στην πίστη καινούρια προϊόντα της κυκλοφορίας. Αν 10 όμως η τάση του κεφαλαίου είναι από τη μια μεριά η *κυκλοφορία χωρίς χρόνο κυκλοφορίας*, από την άλλη είναι η προσπάθεια να δώσει αξία στον χρόνο *κυκλοφορίας* σαν τέτοιο, την αξία του χρόνου *παραγωγής* στα διάφορα όργανα που διαμεσολαβούν τη διαδικασία του χρόνου *κυκλοφορίας* και της *κυκλοφορίας*: να τα τοποθετήσει όλα σαν *χρήμα* και σε παραπέρα προσ- 15 διορισμό σαν κεφάλαιο. Αυτή είναι μια άλλη πλευρά του κέρδους. Όλα αυτά ξεπηδούν από την ίδια πηγή. Όλες οι απαιτήσεις της κυκλοφορίας, το χρήμα, η μετατροπή εμπορεύματος σε χρήμα, η μετατροπή χρήματος σε εμπόρευμα κλπ. – παρόλο που παίρνουν διαφορετικές, επιφανειακά ολότελα ετερογενείς μορφές, μπορούν να αναχθούν όλες σε *χρόνο κυκλοφορίας*. Ο 20 ίδιος ο μηχανισμός για τη συντόμευσή της ανήκει επίσης σ' αυτήν. Ο *χρόνος κυκλοφορίας* είναι ο χρόνος του κεφαλαίου που μπορεί να θεωρηθεί σαν ο χρόνος της χαρακτηριστικής του κίνησης σαν κεφαλαίου, σε διάκριση από τον χρόνο παραγωγής, όπου το κεφάλαιο αναπαράγεται: εδώ το κεφάλαιο λειτουργεί όχι σαν έτοιμο κεφάλαιο, που έχει να διανύσει μόνο τυπικές με- 25 ταλλαγές, αλλά σαν κινούμενο, δημιουργικό κεφάλαιο που απομυζά την ίδια τη ζωτική του δύναμη από την εργασία.

Η αντίθεση ανάμεσα σε χρόνο εργασίας και χρόνο κυκλοφορίας εμπεριέχει ολόκληρη τη θεωρία της πίστης, ειδικότερα στο μέτρο που εντάσσεται 30 εδώ το ζήτημα με τη νομισματική σχολή κλπ. Τώρα, αργότερα βέβαια – όπου δε θα γίνεται λόγος απλά για τον χρόνο κυκλοφορίας σαν έκπτωση από τον δυνατό χρόνο παραγωγής – παρουσιάζονται και πραγματικά έξοδα της κυκλοφορίας, αξίες ήδη πραγματικά δημιουργημένες που πρέπει να ξοδευτούν στην κυκλοφορία. Όλα αυτά όμως είναι στην πραγματικότητα απλά έξοδα – 35 κρατήσεις από την ήδη δημιουργημένη υπεραξία – που το κεφάλαιο επιβάλλει στον εαυτό του για να αυξήσει πχ. το συνολικό ποσό υπεραξιών που είναι δυνατό μέσα σ' ένα χρόνο, δηλαδή το κλασματικό μέρος χρόνου παραγωγής που αναλογεί σ' ένα ορισμένο χρονικό διάστημα – δηλαδή για να συντομεύσει τον χρόνο κυκλοφορίας. Βέβαια, στην πράξη ο χρόνος παραγωγής δεν εμφανίζεται ωστόσο να διακόπτεται πραγματικά από τον χρόνο 40 κυκλοφορίας (παρά μόνο στις κρίσεις και την καθίζηση του εμπορίου). Αυτό όμως μόνο επειδή κάθε κεφάλαιο καταμερίζεται, ένα μέρος στην παραγωγική φάση, το άλλο στη φάση της κυκλοφορίας. Ωστε πχ. (ανάλογα με τη σχέση του χρόνου κυκλοφορίας προς τον χρόνο παραγωγής) ποτέ δεν είναι σε δράση ολόκληρο το κεφάλαιο, αλλά το $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{x}$ απ' αυτό: το άλλο βρίσκεται 45 στην κυκλοφορία. Ή ακόμα, το πράγμα μπορεί να διαμορφωθεί με τρόπο που ένα ορισμένο κεφάλαιο να διπλασιάζεται (με την πίστη κλπ). Τότε γι αυτό το κεφάλαιο – το αρχικό κεφάλαιο – είναι σαν να μην υπήρχε καθόλου χρόνος κυκλοφορίας. Τότε όμως βρίσκεται σ' αυτή τη μοίρα το κεφάλαιο που αυτό δανείστηκε. Κι αν παραθλέψουμε το ζήτημα της ιδιοκτησίας, είναι 50 πάλι σαν ένα κεφάλαιο να διαιρέθηκε στα δυο. Αντί να διαιρεθεί το α στα

δυο και το β στα δυο, το α προσελκύει το β και διαιρείται σε α και β . Συχνά βρίσκει κανείς ψευδαισθήσεις γι αυτή τη διαδικασία ανάμεσα στους πιστωτές (που σπάνια είναι πιστωτές, τις πιο πολλές φορές είναι οφειλέτες).

Πιο πάνω υποδηλώσαμε ήδη πώς ο διπλός και αντιφατικός όρος του κεφαλαίου – η συνέχεια της παραγωγής και η αναγκαιότητα του χρόνου κυκλοφορίας, ή και η συνέχεια της κυκλοφορίας (όχι του χρόνου κυκλοφορίας) και η αναγκαιότητα του χρόνου παραγωγής – δεν μπορεί να διαμεσολαβηθεί παρά μόνο με τη διαίρεση του κεφαλαίου σε μερίδια, που απ' αυτά το ένα να κυκλοφορεί σαν έτομο προϊόν, το άλλο να αναπαράγεται στην παραγωγική διαδικασία, κι αυτά τα μερίδια να εναλλάσσονται· όταν το ένα επιστρέφει στη φάση Π (παραγωγική διαδικασία) το άλλο να την εγκαταλείπει. Αυτή η διαδικασία συντελείται καθημερινά, όπως και σε μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα (χρονικές διαστάσεις). Ολόκληρο το κεφάλαιο και η συνολική αξία αναπαράγονται μόλις και τα δυο μερίδια περάσουν από την παραγωγική και την κυκλοφοριακή διαδικασία, ή και μόλις το δεύτερο μερίδιο 15 προβάλλει ξανά στην κυκλοφορία. Έτσι η αφετηρία είναι και τέρμα. Όστε η περιστροφή εξαρτιέται από το μέγεθος του κεφαλαίου, ή καλύτερα, εδώ ακόμα από το *συνολικό άθροισμα* των δυο μεριδίων. Μονάχα όταν αναπαραχθεί αυτό το συνολικό άθροισμα ολοκληρώνεται η συνολική *περιστροφή*: διαφορετικά μόνο το $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$, ανάλογα με την αναλογία του μέρους που 20 βρίσκεται αδιάκοπα σε κυκλοφορία.

[Χρόνος κυκλοφορίας. – Υπεραξία και παραγωγική φάση. Αριθμός των αναπαραγωγών του κεφαλαίου = αριθμός των περιστροφών. Συνολική υπεραξία κλπ.]

[34] Τονίσαμε ακόμα πώς κάθε μέρος μπορεί απέναντι στο άλλο να θεωρηθεί 25 σαν πάγιο ή σαν κυκλοφορούν, και πώς αυτά πραγματικά εναλλάσσονται σ' αυτή την αμοιβαία τους σχέση. Η διαδικασία του κεφαλαίου σε διάφορες φάσεις της δεν μπορεί να είναι ταυτόχρονη, παρά μόνο με τη διαίρεσή του και την αποβολή κατά τμήματα, που όλα τους είναι κεφάλαιο, αλλά κεφάλαιο σε διαφορετικό προσδιορισμό. Αυτή η εναλλαγή μορφής και ύλης 30 γίνεται όπως στο οργανικό σώμα. Αν πχ. ειπωθεί ότι το σώμα αναπαράγεται σε 24 ώρες, αυτό δεν γίνεται μεμιάς, αλλά η αποβολή στη μια μορφή και η ανανέωση στην άλλη καταμερίζονται, συντελούνται ταυτόχρονα. Άλλωστε στο σώμα ο σκελετός είναι το πάγιο κεφάλαιο· δεν ανανεώνεται στο ίδιο χρονικό διάστημα όπως η σάρκα, το αίμα. Υπάρχουν διαφορετικοί βαθμοί 35 στην ταχύτητα της κατανάλωσης (αυτοκατανάλωσης) και άρα της αναπαραγωγής. (Εδώ λοιπόν ήδη *μετάβαση στα πολλά κεφάλαια*.) Το σημαντικό είναι εδώ πάνω απ' όλα να συγκρατούμε στην προσοχή πρώτα-πρώτα αποκλειστικά το κεφάλαιο σαν τέτοιο· μια και οι προσδιορισμοί που αναπτύσσονται εδώ είναι προσδιορισμοί που κάνουν την αξία γενικά κεφάλαιο· α- 40 ποτελούν την *differentia specifica* [ειδοποιό διαφορά] του κεφαλαίου σαν τέτοιου.

Πριν προχωρήσουμε, ας υπογραμμίσουμε ακόμα μια φορά το σημαντικό σημείο ότι ο χρόνος κυκλοφορίας – δηλαδή ο χρόνος που το κεφάλαιο είναι χωρισμένο από τη διαδικασία όπου απορροφά την εργασία, δηλαδή από τον 45

χρόνο εργασίας του κεφαλαίου σαν κεφαλαίου – δεν είναι παρά μετάθεση της προϋποθετιμένης αξίας από τον ένα μορφολογικό προσδιορισμό στον άλλο, όχι όμως στοιχείο που δημιουργεί, αυξάνει την αξία. Με την μετατροπή μιας αξίας 4 ημερών εργασίας που υπήρχε με τη μορφή κλωστής στη μορφή 4 ημερών εργασίας που υπάρχουν σαν χρέμα, μ' άλλα λόγια ενός συμβόλου που αναγνωρίζεται σαν αντιπρόσωπος 4 ημερών εργασίας γενικά, 4 γενικών ημερών εργασίας, η προϋποθετιμένη και μετρομένη αξία μεταφέρεται από μια μορφή στην άλλη, αλλά δεν αυξάνεται. Η ανταλλαγή ισοδυναμών τα αφήνει σαν ποσά αξίας μετά την ανταλλαγή όπως είταν πριν την ανταλλαγή. Αν φανταστεί κανείς ένα μόνο κεφάλαιο, ή τα διάφορα κεφάλαια μιας χώρας σαν ένα μοναδικό κεφάλαιο (εθνικό κεφάλαιο) σε διάκριση από το κεφάλαιο άλλων χωρών, τότε ξεκάθαρα ο χρόνος που το κεφάλαιο αυτό δεν δρα σαν παραγωγικό κεφάλαιο, δηλαδή δεν τοποθετεί υπεραξία, αφαιρείται από τον χρόνο αξιοποίησης που θρίσκεται στη διάθεση του κεφαλαίου. Εμφανίζεται – σε αφηρημένη εκδοχή, παραβλέποντας ακόμα ολοκληρωτικά το κόστος της ίδιας της κυκλοφορίας – σαν άρνηση όχι του πραγματικά τοποθετημένου χρόνου αξιοποίησης αλλά του δυνατού χρόνου αξιοποίησης, δυνατού δηλαδή όταν ο χρόνος κυκλοφορίας = 0. Είναι τώρα ξεκάθαρο, ότι το εθνικό κεφάλαιο δεν μπορεί να θεωρήσει τον χρόνο που στη διάρκεια του δεν πολλαπλασιάζεται σαν χρόνο όπου πολλαπλασιάζεται· το ίδιο όπως πχ. κι ένας απομονωμένος αγρότης δεν μπορεί να θεωρήσει τον χρόνο που στη διάρκειά του δεν μπορεί να θερίσει, να σπείρει, όπου γενικά διακόπτεται η εργασία του, σαν χρόνο που τον πλουτίζει. Το ότι το κεφάλαιο, από τη στιγμή που – και μάλιστα αναγκαστικά – θεωρεί τον εαυτό του σαν παραγωγικό, σαν καρποφόρο ανεξάρτητα από την εργασία, ανεξάρτητα από το αν απορροφά εργασία, στη συνέχεια υποθέτει πως είναι πάντα καρποφόρο και λογαριάζει τον χρόνο κυκλοφορίας του σαν χρόνο που δημιουργεί αξία – σαν κόστος παραγωγής –, αυτό είναι ολότελα διαφορετικό πράγμα. Βλέπει άρα κανείς το λάθος πχ. του Ράμσαιη, όταν λέει: «η χρήση πάγιου κεφαλαίου τροποποιεί σε σημαντικό βαθμό την αρχή ότι η αξία εξαρτάται από την ποσότητα εργασίας. Γιατί μερικά εμπορεύματα στα οποία δαπανήθηκε η ίδια ποσότητα εργασίας απαιτούν πολύ διαφορετικές περιόδους πριν γίνουν κατάλληλα για κατανάλωση. Αλλά καθώς σ' αυτή την χρονική διάρκεια το κεφάλαιο δεν αποδίδει, για να μην είναι αυτή η απασχόληση λιγότερο επικερδής από άλλες, όπου το προϊόν ετοιμάζεται πιο γρήγορα για χρήση, πρέπει το εμπόρευμα, όταν φτάσει επιτέλους στην αγορά, να αυξηθεί σε αξία κατά ολόκληρο το ποσό του μη πραγματοποιημένου κέρδους.» (Εδώ έχει ήδη προϋποθεθεί πως το κεφάλαιο σαν τέτοιο δίνει πάντα κέρδος ομοίμορφα, όπως ένα υγιές δέντρο δίνει καρπούς.) «Αυτό δείχνει [...] πώς το κεφάλαιο μπορεί να ρυθμίζει την αξία ανεξάρτητα από την εργασία.» Πχ. το κρασί στο κελάρι. (Ράμσαιη. ΙΧ, 84.) Εδώ φαίνεται σαν ο χρόνος κυκλοφορίας να παράγει τάχα αξία δίπλα στον χρόνο εργασίας – ή σε ίση μοίρα μ' αυτόν. Βέβαια το κεφάλαιο εμπεριέχει και τα δυο συνθετικά στοιχεία. 1) Τον χρόνο εργασίας σαν αξιοδημιουργικό συνθετικό στοιχείο. 2) Τον χρόνο κυκλοφορίας σαν συνθετικό στοιχείο που περιορίζει τον χρόνο εργασίας, κι έτσι περιορίζει την συνολική δημιουργία αξίας από το κεφάλαιο· είναι αναγκαίο συνθετικό στοιχείο, γιατί η αξία, ή το κεφάλαιο, έτσι όπως είναι άμεσο αποτέλεσμα της παραγωγικής διαδικασίας, αποτελεί δέβια αξία, αλλά όχι τοποθετημένη στην επαρκή της μορφή. Ο χρόνος που απαιτούν αυτές οι μεταμορφώσεις – που διαρρέει λοιπόν ανάμεσα σε παρα-

γωγή και αναπαραγωγή – είναι χρόνος που απαξιώνει το κεφάλαιο. Στον προσδιορισμό του κεφαλαίου σαν κεφαλαίου που κυκλοφορεί, που προχωρεί, βρίσκεται από τη μια μεριά η *συνέχεια*, αλλά εξίσου και η *διακοπή* της συνέχειας.

Όταν οι οικονομολόγοι προσδιορίζουν σωστά την κυκλοφορία – την πε-
ριστροφή που πρέπει να πραγματοποιήσει το κεφάλαιο για να πυροδοτηθεί
πάλι για νέα παραγωγή – σαν μια σειρά ανταλλαγών, παραδέχονται μόνοι
τους ότι αυτός ο χρόνος κυκλοφορίας δεν μπορεί να είναι χρόνος που αυξάνει
την ποσότητα της αξίας – άρα χρόνος που δημιουργεί νέα αξία – γιατί
μια σειρά ανταλλαγών, όσες ανταλλαγές κι αν περιλαμβάνει, και όσο χρόνο
κι αν κοστίζει η ολοκλήρωση αυτών των πράξεων, δεν είναι παρά ανταλλα-
γή ισοδυνάμων. Η εξίσωση των αξιών – των άκρων της διαμεσολάβησης –
δεν μπορεί φυσικά να τις κάνει άνισες. Ποσοτικά, η ανταλλαγή δεν μπορεί
ούτε να τις αυξήσει ούτε να τις μειώσει.

Η υπεραξία μιας παραγωγικής φάσης καθορίζεται από την υπερεργασία
(ιδιοποιημένη υπερεργασία) που στη διάρκειά της το κεφάλαιο κινητοποιή-
σε· το σύνολο των υπεραξιών που το κεφάλαιο μπορεί να δημιουργήσει
μέσα σ' ένα ορισμένο χρονικό διάστημα καθορίζεται από την επανάληψη της
παραγωγικής φάσης μέσα σ' αυτό το χρονικό διάστημα· μ' άλλα λόγια από
την *περιστροφή* του κεφαλαίου. Η περιστροφή όμως είναι ίση με τη διάρ-
κεια της παραγωγικής φάσης + τη διάρκεια της κυκλοφορίας, ίση με το
άθροισμα του χρόνου κυκλοφορίας και του χρόνου παραγωγής. Η περιστρο-
φή πλησιάζει τον ίδιο τον χρόνο παραγωγής όσο μικρότερος είναι ο χρόνος
κυκλοφορίας, δηλαδή ο χρόνος που διαρρέει ανάμεσα στην έξοδο του κεφα-
λαίου από την παραγωγή και την επάνοδό του σ' αυτή.

Η υπεραξία καθορίζεται στην πραγματικότητα από τον αντικειμενοποιη-
μένο χρόνο εργασίας στη διάρκεια μιας παραγωγικής φάσης. Όσο συχνότε-
ρη είναι η αναπαραγωγή του κεφαλαίου, τόσο συχνότερα γίνεται η παραγω-
γή της υπεραξίας. Το πλήθος των αναπαραγωγών είναι = με το πλήθος των
περιστροφών. Όστε η συνολική υπεραξία = $Y \times \nu\Pi$ (αν ν είναι ο αριθμός
των περιστροφών). $Y' = Y \times \nu\Pi$. Άρα $Y = \frac{Y'}{\nu\Pi}$. Αν ο χρόνος παραγω-
γής που χρειάζεται ένα κεφάλαιο 100 λιρών σ' ένα ορισμένο βιομηχανικό
κλάδο είναι 3 μήνες, τότε το κεφάλαιο αυτό θα μπορούσε να περιστρέφεται
4 φορές το χρόνο· κι αν η υπεραξία που παράγεται κάθε φορά = 5, τότε η
συνολική υπεραξία θα ήταν = 5 (η Y που δημιουργήθηκε μέσα σε μια παρα-
γωγική φάση) $\times 4$ (το πλήθος των περιστροφών, που καθορίζεται από τη
σχέση του χρόνου παραγωγής προς το διάστημα του ενός χρόνου) = 20. Κα-
θώς όμως ο χρόνος κυκλοφορίας είναι πχ. = $\frac{1}{4}$ του χρόνου παραγωγής, μια
περιστροφή θα ήταν = 3+1 μήνες, ίσον 4 μήνες, και το κεφάλαιο των 100 θα
μπορούσε να περιστραφεί μόνο 3 φορές το χρόνο [Y']=15. Παρόλο λοιπόν
που το κεφάλαιο δημιουργεί σε 3 μήνες υπεραξία 5 λιρών, γι αυτό είναι σαν
να δημιουργούσε μέσα σε 4 μήνες αξία μόνο 5, γιατί στη διάρκεια του χρό-
νου μπορεί να δημιουργήσει μόνο 5×3 . Για το κεφάλαιο, είναι σαν κάθε 4
μήνες να δημιουργούσε μια Y των 5· δηλαδή σε 3 μήνες να δημιουργούσε
μόνο $\frac{15}{4}$ ή $3\frac{3}{4}$, στον ένα όμως μήνα κυκλοφορίας $1\frac{1}{4}$. Στο μέτρο που η περι-
στροφή διαφέρει από τη διάρκεια που τοποθετούν οι όροι της ίδιας της
παραγωγής, είναι = με τον χρόνο κυκλοφορίας. Αυτός όμως δεν καθορίζε-
ται από τον χρόνο εργασίας. Έτσι, το σύνολο των υπεραξιών που το κεφά-
λαιο δημιουργεί μέσα σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα εμφανίζεται να μην
καθορίζεται απλά από τον χρόνο εργασίας, αλλά από τον χρόνο εργασίας

και τον χρόνο κυκλοφορίας στις αναλογίες που προαναφέραμε. Ο προσδιο- |35| ρισμός όμως που προσθέτει εδώ το κεφάλαιο στην αξιοδημιουργία είναι – όπως δείξαμε πιο πάνω – *αρνητικός, περιοριστικός*.

Αν πχ. ένα κεφάλαιο 100 λιρών χρειάζεται 3 μήνες για την παραγωγή, ας πούμε 90 μέρες, τότε, αν ο χρόνος κυκλοφορίας είναι ∞ , το κεφάλαιο θα μπορούσε να περιστραφεί 4 φορές το χρόνο· και το κεφάλαιο θα δρούσε πάντα *συνολικά* σαν κεφάλαιο, δηλαδή σαν δημιουργός υπερεργασίας, σαν αυτο-πολλαπλασιαζόμενη αξία. Αν από τις 90 μέρες οι 80 αντιπροσώπευαν την αναγκαία εργασία, 10 θα ήταν υπερεργασία. Ας υποθέσουμε τώρα ότι ο 10 χρόνος κυκλοφορίας είναι $33\frac{1}{3}\%$ του χρόνου παραγωγής, δηλαδή $\frac{1}{3}$ του. Άρα στους 3 μήνες 1. Τότε ο χρόνος κυκλοφορίας $= \frac{90}{3}$ · το ένα τρίτο του χρόνου παραγωγής = 30 ημέρες, $\kappa = \frac{1}{3}\pi$ ($\kappa = \frac{\pi}{3}$). Λοιπόν. Το ερώτημα είναι: ποιο μέρος του κεφαλαίου μπορεί τώρα να απασχολείται ολόένα στην παραγωγή; στη διάρκεια ολόκληρης της χρονιάς; Αν το κεφάλαιο των 100 15 είχε δουλέψει 90 μέρες, και κυκλοφορούσε τώρα σαν προϊόν των 105 στη διάρκεια ενός μήνα, στη διάρκεια αυτού του μήνα δε θα μπορούσε να απασχολήσει καθόλου εργασία. (Οι 90 εργάσιμες μέρες θα μπορούσαν φυσικά να είναι ίσες με $3,4,5\kappa \times 90$, ανάλογα με τον αριθμό των απασχολούμενων εργατών στη διάρκεια των 90 ημερών. Θα ήταν ∞ 90 μέρες μόνο αν απασχο- 20 λείται μονάχα 1 εργάτης. Αυτό για την ώρα δεν μας ενδιαφέρει εδώ.) (Σε όλους αυτούς τους υπολογισμούς έχει υποθεθεί ότι η υπεραξία δεν κεφαλαιοποιείται πάλι αλλά το κεφάλαιο εξακολουθεί να δουλεύει με τον ίδιο αριθμό εργατών· αλλά μόνο ταυτόχρονα με την πραγματοποίηση του πλεονάματος πραγματοποιείται και ολόκληρο το κεφάλαιο πάλι σαν χρήμα.) Αυτό 25 σημαίνει ότι στη διάρκεια ενός μήνα το κεφάλαιο δε θα μπορούσε να απασχοληθεί καθόλου. (Το κεφάλαιο των 100 απασχολεί πχ. εξακολουθητικά 5 εργάτες· εδώ περιλαμβάνεται η υπερεργασία τους, και το προϊόν που κυκλοφορεί δεν είναι ποτέ το αρχικό κεφάλαιο, αλλά το κεφάλαιο που έχει απορροφήσει την υπερεργασία και άρα έχει υπεραξία. Όστε κυκλοφορία ενός 30 κεφαλαίου των 100 πρέπει ουσιαστικά να εννοούμε κυκλοφορία του κεφαλαίου των 105· δηλαδή του κεφαλαίου μαζί με το κέρδος που έχει δημιουργηθεί σε μια παραγωγική πράξη. Ωστόσο αυτό το λάθος δεν ενδιαφέρει εδώ· δεν ενδιαφέρει δηλαδή στο παραπάνω ερώτημα.)

Ας υποθέσουμε ότι στο τέλος των τριών μηνών παράγεται κλωστή 100 35 λιρών. Περνάει τώρα 1 μήνας μέχρι να εισπράξω το χρήμα και να μπορώ να ξαναρχίσω την παραγωγή. Για να κινητοποιήσω τώρα τον ίδιο αριθμό εργατών στη διάρκεια του 1 μήνα που το κεφάλαιο κυκλοφορεί θάπρεπε να έχω πρόσθετο κεφάλαιο $33\frac{1}{3}$ λιρών· γιατί αν 100 λίρες κινούν μια ορισμένη ποσότητα εργασίας στη διάρκεια 3 μηνών, το $\frac{1}{3}$ των 100 λιρών θα την κινούσε 40 ένα μήνα. Στο τέλος του τέταρτου μήνα το κεφάλαιο των 100 θα ξαναγύριζε στην παραγωγική φάση και το κεφάλαιο των $33\frac{1}{3}$ θα προχωρούσε στη φάση της κυκλοφορίας. Αυτό το τελευταίο θα χρειαζόταν, με την ίδια αναλογία, $\frac{1}{3}$ μήνα για να κυκλοφορήσει· ώστε θα ξαναγύριζε στην παραγωγή μετά 10 μέρες. Το πρώτο κεφάλαιο θα μπορούσε να ξαναγυρίσει στην κυκλοφορία 45 μόνο στο τέλος του 7ου μήνα. Το δεύτερο, που άρχισε να κυκλοφορεί στην αρχή του 5ου μήνα, θα είχε ξαναγυρίσει ας πούμε στις 10 του 5ου μήνα, θα άρχιζε να κυκλοφορεί στις 10 του 6ου μήνα και θα ξαναγύριζε στις 20 του 6ου μήνα, για να ξαναρχίσει να κυκλοφορεί στις 20 του 7ου μήνα· θα είχε ξαναγυρίσει στο τέλος του 7ου μήνα, όταν το πρώτο κεφάλαιο θα άρχιζε 50 πάλι τη διαδρομή του ταυτόχρονα με την επιστροφή του δεύτερου. Στην

αρχή του 8ου μήνα και θα ξαναγύριζε στις ... κλπ. Αρχή του 9ου κλπ. Μ' ένα λόγο: Αν το κεφάλαιο ήταν κατά $\frac{1}{3}$ μεγαλύτερο – ακριβώς το μέγεθος του χρόνου κυκλοφορίας – θα μπορούσε να απασχολεί εξακολουθητικά τον ίδιο αριθμό εργατών. Μπορεί όμως εξίσου εξακολουθητικά να βρίσκεται και στην παραγωγική φάση, αν απασχολεί σταθερά κατά το $\frac{1}{3}$ λιγότερη εργα- 5
σία. Αν άρχιζε μόνο με κεφάλαιο των 75, στο τέλος του 3ου μήνα η παραγωγή θα ήταν έτοιμη· θα κυκλοφορούσε τώρα ένα μήνα· στη διάρκεια αυτού του μήνα θα μπορούσε όμως να συνεχίζει την παραγωγή, μια και θα κρατούσε κεφάλαιο των 25· κι αν χρειάζεται 75 για να κινήσει μια ορισμένη μάζα εργασίας 3 μήνες, χρειάζεται 25 για να κινήσει μια αντίστοιχη μάζα 1 10
μήνα. Θα κρατούσε πάντα σε κίνηση τον ίδιο αριθμό εργατών. Καθένα από τα εμπορεύματά του χρειάζεται $\frac{1}{12}$ της χρονιάς μέχρι να πουληθεί.

Αν για να πουλήσει τα εμπορεύματά του χρειάζεται πάντα το $\frac{1}{3}$ του χρόνου παραγωγής, τότε κλπ. Αυτό το ζήτημα πρέπει να μπορεί να λυθεί με μια πολύ απλή εξίσωση, και θα ξαναγυρίσουμε σ' αυτήν αργότερα. Ουσιαστικά 15
δεν έχει θέση εδώ. Το ζήτημα όμως είναι σημαντικό εξαιτίας των πιστωτικών ζητημάτων αργότερα. Ωστόσο ξεκάθαρο είναι το εξής. Ας ονομάσουμε χπ τον χρόνο παραγωγής, χκ τον χρόνο κυκλοφορίας. Κ το κεφάλαιο. Το Κ δεν μπορεί να βρίσκεται ταυτόχρονα στην παραγωγική και την κυκλοφοριακή του φάση. Αν πρόκειται να εξακολουθήσει να παράγει ενώ κυκλοφορεί, 20
πρέπει να διαιρεθεί σε 2 μέρη, που το ένα να βρίσκεται στην παραγωγική φάση ενώ το άλλο στη φάση κυκλοφορίας· και η συνέχεια της διαδικασίας οφείλεται στο ότι όταν το μέρος α βρίσκεται στον ένα καθορισμό το μέρος β βρίσκεται στον άλλο. Ας είναι χ το τμήμα που βρίσκεται πάντοτε στην παραγωγή· τότε $\chi = K - \beta$ (β ας είναι το μέρος του κεφαλαίου που βρίσκεται 25
στην κυκλοφορία). $K = \beta + \chi$. Αν το χκ, ο χρόνος κυκλοφορίας, ήταν =0, τότε και το β θα ήταν =0 και $\chi = K$. β (το μέρος του κεφαλαίου που βρίσκεται σε κυκλοφορία): K (το συνολικό κεφάλαιο) = $\chi\kappa$ (χρόνος κυκλοφορίας) : $\chi\pi$ (χρόνος παραγωγής)· $\beta:K = \chi\kappa:\chi\pi$ δηλαδή το μέρος του κεφαλαίου που βρίσκεται 30
σε κυκλοφορία βρίσκεται στην ίδια αναλογία προς το συνολικό κεφάλαιο όπως ο χρόνος κυκλοφορίας προς τον χρόνο παραγωγής.

Αν ένα κεφάλαιο των 100 προς 5% κέρδος περιστρέφεται κάθε 4 μήνες, έτσι ώστε 1 μήνας χρόνου κυκλοφορίας να αναλογεί σε 3 μήνες χρόνου παραγωγής, τότε η συνολική υπεραξία, όπως είδαμε, θα είναι $= \frac{5 \cdot 12}{3} \mu$ (μήνας) = $5 \times 3 = 15$ · αντί για 20, όταν το $\kappa = 0$ · γιατί τότε $Y' = \frac{3 \times 12}{3} = 20$. Τώρα 35
όμως, 15 είναι το κέρδος ενός κεφαλαίου των 75 προς 5%, που θα είχε χρόνο κυκλοφορίας =0· που θα περιστρεφόταν 4 φορές το χρόνο· που θα ήταν αδιάκοπα απασχολημένο. Στο τέλος του πρώτου τριμήνου $3\frac{3}{4}$ · στο τέλος του χρόνου 15. (Θα περιστρεφόταν όμως μόνο ένα συνολικό κεφάλαιο των 40
300· 400 όμως, αν στην πιο πάνω περίπτωση $\chi\kappa = 0$.) Ωστε ένα κεφάλαιο των 40
100, που ο χρόνος κυκλοφορίας του είναι 1 μήνας στους 3μ χρόνο παραγωγής, θα μπορούσε αδιάκοπα να απασχολεί παραγωγικά ένα κεφάλαιο των 75· ένα κεφάλαιο των 25 αδιάκοπα κυκλοφορεί και είναι μη-παραγωγικό. 75:25=3μ:1μ· ή, αν ονομάσουμε π το μέρος του κεφαλαίου που απασχολείται 45
στην παραγωγή, κ αυτό που απασχολείται στην κυκλοφορία και τους αντίστοιχους χρόνους κ' και π', τότε $\pi:\kappa = \pi':\kappa'$ ($\pi:\kappa = 1:1\frac{1}{3}$). Το μέρος του Κ που βρίσκεται στην παραγωγή σχετίζεται προς εκείνο που βρίσκεται στην κυκλοφορία πάντοτε σαν 1:1 $\frac{1}{3}$ · αυτό το $\frac{1}{3}$ το αντιπροσωπεύουν ολόένα μεταβαλλόμενα συστατικά μέρη. Αλλά $\pi:K = 75:100 = \frac{3}{4}$ · $\kappa = \frac{1}{4}$ · $\pi:K = 1:\frac{4}{3}$ και $\kappa:K = 1:4$. Ο συνολικός κύκλος = 4μ, $\pi:\Pi = 3\mu:4\mu = 1:\frac{4}{3}$. 50

[Στην κυκλοφορία του κεφαλαίου μεταβολή μορφής και ύλης. – E-X-E. X-E-X.]

Στην κυκλοφορία του κεφαλαίου συντελείται ταυτόχρονα μεταβολή μορ- |36|
φής και ύλης. Εδώ πρέπει ν' αρχίσουμε όχι από το X[ρήμα], αλλά από την
5 παραγωγική διαδικασία σαν την προϋπόθεση. Στην παραγωγή, θεωρημένη
ως προς την υλική πλευρά, το εργαλείο φθείρεται και η πρώτη ύλη δέχεται
επεξεργασία. Αποτέλεσμα είναι το προϊόν – μια νεοδημιουργημένη αξία
χρήσης, διαφορετική από τις στοιχειακές της προϋποθέσεις. Στην παραγω-
γική διαδικασία, θεωρημένη ως προς την υλική πλευρά, δημιουργείται για
10 πρώτη φορά το προϊόν. Αυτή είναι η πρώτη και ουσιαστική υλική μεταβολή.
Στην αγορά, στην ανταλλαγή με χρήμα, το προϊόν αποβάλλεται από το κύ-
κλωμα του κεφαλαίου και εντάσσεται στην κατανάλωση, γίνεται αντικείμενο
της κατανάλωσης, είτε για την τελική ικανοποίηση μιας ατομικής ανάγκης
είτε σαν πρώτη ύλη ενός άλλου κεφαλαίου. Στην ανταλλαγή του εμπορεύμα-
15 τος με χρήμα η υλική μεταβολή συμπίπτει με την μορφολογική· ακριβώς
γιατί στο χρήμα το ίδιο το περιεχόμενο ανήκει στον οικονομικό μορφολογικό
προσδιορισμό. Η αναμετατροπή χρήματος σε εμπόρευμα υπάρχει όμως εδώ
ταυτόχρονα και στην αναμετατροπή του κεφαλαίου στους υλικούς όρους
παραγωγής. Γίνεται αναπαραγωγή μιας καθορισμένης αξίας χρήσης, όπως
20 και αξίας σαν τέτοιας. Αλλά όπως εδώ το υλικό στοιχείο από την αρχή της
ένταξης στην κυκλοφορία είχε τοποθετηθεί σαν προϊόν, έτσι και στο τέλος
της το εμπόρευμα τοποθετείται πάλι σαν όρος παραγωγής. Στο μέτρο που το
χρήμα εμφανίζεται εδώ σαν μέσο κυκλοφορίας, στην πραγματικότητα εμφα-
νίζεται μόνο σαν διαμεσολάβηση της παραγωγής από τη μια μεριά με την
25 κατανάλωση, στην ανταλλαγή, όπου το κεφάλαιο αποβάλλει την αξία με τη
μορφή του προϊόντος, και διαμεσολάβηση – από την άλλη μεριά – ανάμεσα
σε παραγωγή και παραγωγή, όπου το κεφάλαιο αποβάλλει τον εαυτό του με
τη μορφή του χρήματος και τραβά το εμπόρευμα στο κύκλωμά του με τη
μορφή του όρου παραγωγής. Ως προς την υλική πλευρά του κεφαλαίου, το
30 χρήμα εμφανίζεται απλά σαν μέσο κυκλοφορίας· ως προς τη μορφολογική
πλευρά, εμφανίζεται σαν το ονομαστικό μέτρο της αξιοποίησης του κεφα-
λαίου, και για μια καθορισμένη φάση σαν αξία για-τον-εαυτό-της· άρα το
κεφάλαιο είναι εξίσου E-X-X-E όπως και X-E-E-X, και μάλιστα με τέτοιο
τρόπο που και οι δυο μορφές της απλής κυκλοφορίας εδώ προσδιορίζονται
35 και παραπέρα, καθώς το X-X είναι χρήμα που δημιουργεί χρήμα, και το
E-E εμπόρευμα που η αξία χρήσης του αναπαράγεται όπως και αυξάνεται.
Ως προς τη χρηματική κυκλοφορία, που εδώ εμφανίζεται να εισχωρεί στην
κυκλοφορία του κεφαλαίου και να καθορίζεται απ' αυτήν, ας παρατηρήσου-
με μόνο παρενθετικά – γιατί το ζήτημα μπορεί να εξεταστεί σε βάθος μόνο
40 μετά την θεώρηση των πολλών κεφαλαίων στην αμοιβαία τους δράση και
αντίδραση – ότι εδώ το χρήμα έχει ολοφάνερα τοποθετηθεί σε διαφορε-
τικούς προσδιορισμούς.–

[Διαφορά ανάμεσα σε χρόνο παραγωγής και χρόνο εργασίας. – Στορχ. Χρήμα. Έμποροι. Πίστη. Κυκλοφορία.]

Υποθέσαμε ως τώρα ότι ο χρόνος παραγωγής συμπίπτει με τον χρόνο εργασίας. Τώρα όμως, συμβαίνουν πχ. στη γεωργία διακοπές της εργασίας μέσα στην ίδια την παραγωγή, πριν τελειώσει το προϊόν. Μπορεί να αφιε- 5
ρώνεται ο ίδιος χρόνος εργασίας, και η διάρκεια της παραγωγικής φάσης να είναι διαφορετική, επειδή η εργασία διακόπτεται. Αν η διαφορά βρίσκεται μόνο στο ότι στη μια περίπτωση το προϊόν απαιτεί για να ολοκληρωθεί μεγαλύτερη διάρκεια εργασίας απ' όση στην άλλη περίπτωση, τότε δεν υπάρχει κανένα ζήτημα: γιατί σύμφωνα με τον γενικό νόμο είναι ξεκάθαρο 10
ότι το προϊόν που περιέχει μεγαλύτερη ποσότητα εργασίας έχει ανάλογα και μεγαλύτερη αξία, κι αν τότε η αναπαραγωγή είναι γι αυτό τον λόγο αραιότερη μέσα σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα, τότε η αναπαραγόμενη αξία είναι ανάλογα μεγαλύτερη. Και 2×100 είναι ακριβώς ίσο με 4×50 . Με την υπεραξία γίνεται τότε το ίδιο όπως και με τη συνολική αξία. Το ζήτημα 15
είναι η άνιση διάρκεια που απαιτούν διάφορα προϊόντα παρόλο που δεν αφιερώνεται σ' αυτά παρά ο ίδιος χρόνος εργασίας (δηλαδή συνολικά, σε σωσσωρευμένη και ζωντανή εργασία). Φαίνεται εδώ σαν το πάγιο κεφάλαιο να δρα ολομόναχο, χωρίς ανθρωπίνη εργασία, όπως πχ. ο σπόρος που εμπι-
στεύεται κανείς στη γη. Στο μέτρο που απαιτείται πρόσθετη εργασία, πρέπει 20
να αφαιρεθεί. Το ζήτημα να τοποθετηθεί καθαρά. Αν εδώ ο χρόνος κυκλοφορίας είναι ο ίδιος, η περιστροφή είναι αραιότερη, γιατί η παραγωγική φάση διαρκεί περισσότερο. Έστω ο χρόνος παραγωγής + χρόνος κυκλοφορίας = 1Π , μεγαλύτερο απ' όσο στην περίπτωση όπου ο χρόνος παραγωγής συμπίπτει με τον χρόνο εργασίας. Ο χρόνος που χρειάζεται εδώ για να 25
ωριμάσει το προϊόν, οι διακοπές της εργασίας αποτελούν εδώ όρους παραγωγής. Ο χρόνος μη-εργασίας αποτελεί όρο για τον χρόνο εργασίας, για να κάνει τον τελευταίο πραγματικά χρόνο παραγωγής. Ολοφάνερα, το ζήτημα ουσιαστικά ανήκει μόνο στην εξίσωση του ποσοστού του κέρδους. Ωστόσο πρέπει εδώ να προετοιμαστεί το έδαφος. Η πιο αργή επιστροφή – αυτό είναι 30
το ουσιαστικό – δεν προέρχεται εδώ από τον χρόνο κυκλοφορίας, αλλά από τους ίδιους τους όρους κάτω από τους οποίους η εργασία γίνεται παραγωγική· ανήκει στους τεχνολογικούς όρους της παραγωγικής διαδικασίας. Πρέπει να αρνηθεί κανείς απόλυτα – και είναι ολότελα ανόητο – πως τάχα μια φυσική περίσταση, που εμποδίζει το κεφάλαιο σ' ένα καθορισμένο κλάδο 35
παραγωγής να ανταλλάσσεται με την ίδια ποσότητα χρόνου εργασίας όπως ένα άλλο κεφάλαιο σ' έναν άλλο κλάδο παραγωγής, μπορεί με κάποιο τρόπο να συμβάλει στην αύξηση της αξίας του. Η αξία, άρα και η υπεραξία, δεν είναι = με τον χρόνο που διαρκεί η παραγωγική φάση, αλλά με τον χρόνο 40
εργασίας – αντικειμενοποιημένης και ζωντανής – που αφιερώθηκε στη διάρκεια αυτής της παραγωγικής φάσης. Μόνο η ζωντανή εργασία – και μάλιστα στην αναλογία που χρησιμοποιείται ως προς την αντικειμενοποιημένη – μπορεί να δημιουργήσει χρόνο υπερεργασίας και άρα υπεραξία. {Είναι ξεκάθαρο, ότι στην εξίσωση του ποσοστού του κέρδους παρεμβαίνουν άλλοι 45
προσδιορισμοί. Εδώ όμως δεν πρόκειται για την κατανομή της υπεραξίας, αλλά για τη δημιουργία της.} Γιαυτό, σωστά έχουν ισχυριστεί πως απ' αυτή την άποψη η γεωργία, για παράδειγμα, είναι λιγότερο παραγωγική (η παραγωγικότητα αναφέρεται εδώ στην παραγωγή αξιών) από άλλες βιομηχανίες.

Όπως κι από την άλλη μεριά – στο μέτρο που η αύξηση της παραγωγικότητας στη γεωργία μειώνει άμεσα τον αναγκαίο χρόνο εργασίας – είναι παραγωγικότερη απ' όλες τις άλλες. Απ' αυτήν όμως την περίσταση μπορεί να επωφεληθεί η γεωργία μονάχα εκεί που ήδη κυριαρχεί το κεφάλαιο και η αντίστοιχη του γενική μορφή παραγωγής. Ήδη αυτή η διακοπή μέσα στην παραγωγική φάση σημαίνει πως η γεωργία δεν μπορεί ποτέ να αποτελεί σφαίρα απ' όπου ξεκινά το κεφάλαιο· την αρχική του έδρα. Αυτή η διακοπή αντιβαίνει στους πρώτους θεμελιακούς όρους της βιομηχανικής εργασίας. Μόνο λοιπόν με αντεπίδραση κατακυρώνεται η γεωργία στο κεφάλαιο και η αγροκαλλιέργεια γίνεται βιομηχανική. Αυτό απαιτεί, από τη μια μεριά, μεγάλη ανάπτυξη του ανταγωνισμού· από την άλλη μεριά, μεγάλη ανάπτυξη της χημείας, της μηχανικής κλπ., δηλαδή της μεταποιητικής βιομηχανίας. Γιαυτό βλέπουμε και ιστορικά πως η γεωργία δεν εμφανίζεται ποτέ σε καθαρή μορφή στους τρόπους παραγωγής που προηγούνται από το κεφάλαιο ή αντιστοιχούν στις ανεξέλικτες βαθμίδες του. Η παράπλευρη βιομηχανία της υπαίθρου, όπως κλωστική, υφαντική κλπ. πρέπει να αναπληρώσει το όριο που τοποθετείται εδώ στη χρήση του εργάσιμου χρόνου – και που ενυπάρχει σ' αυτές τις διακοπές. Η ίδια η έλλειψη σύμπτωσης του χρόνου παραγωγής με τον χρόνο εργασίας δεν μπορεί παρά να οφείλεται σε φυσικές συνθήκες που εμποδίζουν εδώ άμεσα την αξιοποίηση της εργασίας, δηλαδή την ιδιοποίηση υπερεργασίας από το κεφάλαιο. Τα εμπόδια αυτά στην πορεία του κεφαλαίου δεν είναι βέβαια πλεονεκτήματα αλλά, από τη σκοπιά του, απώλειες. Ολόκληρο αυτό το ζήτημα ουσιαστικά πρέπει εδώ απλά να αναφερθεί, σαν παράδειγμα του παγιωμένου κεφαλαίου, του κεφαλαίου που έχει παγιωθεί σε μια φάση. Αυτό που πρέπει να συγκρατήσουμε εδώ είναι απλά ότι το κεφάλαιο δεν δημιουργεί υπεραξία όσο δεν χρησιμοποιεί ζωντανή εργασία. Η αναπαραγωγή του ίδιου του πάγιου κεφαλαίου που χρησιμοποιήθηκε δεν είναι βέβαια δημιουργία υπεραξίας.

(Στο ανθρώπινο σώμα, όπως και στο κεφάλαιο, στην αναπαραγωγή τα διάφορα μέρη δεν ανταλλάσσονται σε ίσα χρονικά διαστήματα· το αίμα ανανεώνεται ταχύτερα από τους μυς, οι μυς ταχύτερα από τον σκελετό, που μπορεί απ' αυτή την άποψη να θεωρηθεί το πάγιο κεφάλαιο του ανθρώπινου σώματος.)

Σαν μέσα για την επιτάχυνση της κυκλοφορίας ο Στορχ απαριθμεί: |37|
 1) σχηματισμός μιας τάξης «εργατών» που ασχολούνται μόνο με το εμπόριο·
 2) ευκολία μεταφορικών μέσων· 3) χρήμα· 4) πίστη. (Βλέπε παραπάνω.)

Αυτή η παρδαλή παράθεση δείχνει ολόκληρη τη σύγχυση των οικονομολόγων. Το χρήμα και η χρηματική κυκλοφορία – αυτό που ονομάσαμε απλή κυκλοφορία – είναι προϋπόθεση, όρος τόσο του ίδιου του κεφαλαίου όσο και της κυκλοφορίας του κεφαλαίου. Ώστε το χρήμα, όπως υπάρχει σαν σχέση συναλλαγής που ανήκει σε μια προηγούμενη από το κεφάλαιο παραγωγική βαθμίδα, το χρήμα σαν χρήμα, στην άμεσή του μορφή, δεν μπορεί να ειπωθεί πως επιταχύνει την κυκλοφορία του κεφαλαίου – αντίθετα, είναι προϋπόθεσή της. Όταν γίνεται λόγος για το κεφάλαιο και την κυκλοφορία του, βρισκόμαστε σε μια βαθμίδα της κοινωνικής εξέλιξης όπου η εισαγωγή του χρήματος δεν παρεμβάλλεται σαν ανακάλυψη κλπ. αλλά αποτελεί προϋπόθεση. Στο βαθμό που το χρήμα στην άμεσή του μορφή έχει το ίδιο αξία, δεν αποτελεί μόνο την αξία άλλων εμπορευμάτων, σύμβολο της αξίας τους – γιατί όταν κάτι που είναι το ίδιο άμεσο πρέπει να αποτελεί κάποιο άλλο άμεσο, μπορεί μόνο να το παραστήσει, να είναι με τον ένα ή τον άλλο

τρόπο σύμβολο – αλλά έχει αξία το ίδιο, και αποτελεί αντικειμενοποιημένη εργασία μέσα σε μια καθορισμένη αξία χρήσης, τότε το χρήμα όχι μόνο δεν επιταχύνει την κυκλοφορία του κεφαλαίου αλλά, αντίθετα, την καθυστερεί. Κι από τις δυο απόψεις με τις οποίες παρουσιάζεται στην κυκλοφορία του κεφαλαίου – τόσο σαν μέσο κυκλοφορίας όσο και σαν πραγματοποιημένη 5 αξία του κεφαλαίου – το χρήμα ανήκει στα έξοδα της κυκλοφορίας, στο μέτρο που αποτελεί το ίδιο χρόνο εργασίας που αφιερώνεται από τη μια μεριά για να συντομευτεί ο χρόνος κυκλοφορίας, από την άλλη για να παρασταθεί ένα ποιοτικό συνθετικό στοιχείο της κυκλοφορίας – την αναμετατροπή του κεφαλαίου στον εαυτό του σαν αξία για-τον-εαυτό-της. Κι από τις 10 δυο απόψεις, δεν μεγαλώνει την αξία. Από την πρώτη άποψη, αποτελεί μια δαπανηρή μορφή για να παρασταθεί η αξία – μια μορφή που κοστίζει χρόνο εργασίας, άρα που αφαιρείται από την υπεραξία. Από την άλλη, μπορεί να θεωρηθεί σαν μια μηχανή που εξοικονομεί χρόνο κυκλοφορίας και ελευθερώνει έτσι χρόνο για την παραγωγή. Στο μέτρο όμως που, σαν τέτοια μηχανή, 15 κοστίζει το ίδιο εργασία και αποτελεί προϊόν της εργασίας, το χρήμα αντιπροσωπεύει απέναντι στο κεφάλαιο *faux frais de la production* [επιδάρυση της παραγωγής]. Εντάσσεται στα έξοδα της κυκλοφορίας. Το αρχικό κόστος κυκλοφορίας είναι ο ίδιος ο χρόνος κυκλοφορίας σ' αντιδιαστολή προς τον χρόνο εργασίας. Το πραγματικό κόστος κυκλοφορίας είναι 20 πάλι αντικειμενοποιημένος χρόνος εργασίας – μηχανισμοί για τη συντόμευση του αρχικού κόστους του χρόνου κυκλοφορίας. Στην άμεσή του μορφή, όπως ανήκει σε μια προηγούμενη από το κεφάλαιο ιστορική βαθμίδα της παραγωγής, το χρήμα εμφανίζεται άρα στο κεφάλαιο σαν κόστος κυκλοφορίας, και άρα η προσπάθεια του κεφαλαίου είναι να μετασχηματίσει το χρήμα 25 με τρόπο που να του αντιστοιχεί· να το κάνει λοιπόν αντιπρόσωπο ενός συνθετικού στοιχείου της κυκλοφορίας, αντιπρόσωπο που δεν κοστίζει χρόνο εργασίας, που δεν έχει ο ίδιος αξία. Όποτε το κεφάλαιο προσανατολίζεται να άρει το χρήμα στην παραδοσιακή του, άμεση πραγματικότητα και να το μετατρέψει απλά σε κάτι που έχει *τοποθετηθεί* και επίσης αρθεί από το 30 κεφάλαιο, σε κάτι που είναι καθαρά *ιδεατό*. Δεν μπορεί λοιπόν να πει κανείς, όπως ο Στορχ, ότι γενικά το χρήμα είναι μέσο επιτάχυνσης της κυκλοφορίας του κεφαλαίου· αντίθετα, πρέπει να ειπωθεί ότι το κεφάλαιο προσπαθεί να μετατρέψει το χρήμα σε απλά *ιδεατό* συνθετικό στοιχείο της κυκλοφορίας του, και να το υψώσει στην επαρκή μορφή που αντιστοιχεί στο 35 κεφάλαιο. Η άρση του χρήματος στην άμεσή του μορφή εμφανίζεται σαν απαίτηση της χρηματικής κυκλοφορίας που έγινε συνθετικό στοιχείο της κυκλοφορίας του κεφαλαίου· γιατί το χρήμα στην άμεσα προϋποτεθειμένη μορφή του είναι *φραγμός* στην κυκλοφορία του κεφαλαίου. *Κυκλοφορία χωρίς χρόνο κυκλοφορίας* είναι η τάση του κεφαλαίου· άρα και τα εργαλεία 40 που χρησιμεύουν μόνο για τη συντόμευση του χρόνου κυκλοφορίας τοποθετούνται σε *μορφολογικούς προσδιορισμούς* που τοποθετεί απλά και μόνο το κεφάλαιο – όπως τα διαφορετικά συνθετικά στοιχεία που το κεφάλαιο διατρέχει στην κυκλοφορία αποτελούν ποιοτικούς προσδιορισμούς της δικής του μεταμόρφωσης. 45

Όσο για τον σχηματισμό μιας ιδιαίτερης επαγγελματικής τάξης εμπόρων – δηλαδή μια εξέλιξη του καταμερισμού της εργασίας που μετέτρεψε την ίδια την επιχείρηση της ανταλλαγής σε ιδιαίτερη εργασία – φυσικά, προϋπόθεση είναι το σύνολο των ανταλλακτικών πράξεων να έχει φτάσει σ' ένα ορισμένο ύψος – (αν η ανταλλαγή ανάμεσα σε 100 ανθρώπους απαιτούσε το 50

$\frac{1}{100}$ του εργάσιμου χρόνου τους, καθένας είναι κατά το $\frac{1}{100}$ συναλλασσόμενος· $\frac{100}{100}$ συναλλασσόμενοι θα αντιπροσώπευαν 1 άτομο. Στους 100 θα μπορούσε τότε να αναλογεί ένας έμπορος. Ο αποχωρισμός του εμπορίου από την ίδια την παραγωγή, δηλαδή η αντιπροσώπηση της ίδιας της ανταλλαγής απέναντι στους συναλλασσόμενους, απαιτεί την ανάπτυξη της ανταλλαγής απέναντι στον πωλητή όλους τους αγοραστές, απέναντι στον αγοραστή όλους τους πωλητές, και αντίστροφα· δεν είναι λοιπόν άκρο, αλλά ο ίδιος ο μέσος όρος της ανταλλαγής· εμφανίζεται άρα σαν μεσάζοντας) – η διαμόρφωση της επαγγελματικής τάξης των εμπόρων, που προϋποθέτει τη διαμόρφωση του χρήματος – αν και όχι αναπτυσσόμενου σ' όλα του τα συνθετικά στοιχεία – αποτελεί εξίσου προϋπόθεση για το κεφάλαιο, και άρα δεν μπορεί να θεωρηθεί πως διαμεσολαβεί την χαρακτηριστική κυκλοφορία του κεφαλαίου. Καθώς το εμπόριο είναι *προϋπόθεση*, ιστορικά όσο και εννοιολογικά, για τη γένεση του κεφαλαίου, θα χρειαστεί πριν κλείσουμε αυτό το κεφάλαιο να ξαναγυρίσουμε σ' αυτό· γιατί πρέπει να προηγηθεί ή να εντάσσεται στην ενότητα που πραγματεύεται την γένεση του κεφαλαίου.

Η βελτίωση των μέσων μεταφοράς, στο μέτρο που εννοεί διευκόλυνση της υλικής κυκλοφορίας των εμπορευμάτων, δεν έχει θέση εδώ, όπου εξετάζουμε απλά τους μορφολογικούς προσδιορισμούς της κυκλοφορίας του κεφαλαίου. Το προϊόν γίνεται εμπόρευμα, βγαίνει από τη φάση της παραγωγής, μόνο τη στιγμή που βρίσκεται στην αγορά. Από την άλλη μεριά, τα μεταφορικά μέσα εντάσσονται εδώ, στο μέτρο που η *επιστροφή* του κεφαλαίου – δηλαδή ο χρόνος κυκλοφορίας – αναγκαστικά θα παρατείνεται με την απομάκρυνση της αγοράς από τον τόπο παραγωγής. Ώστε η συντόμηση αυτού του χρόνου, με τα μέσα μεταφοράς, εμφανίζεται να ανήκει άμεσα – άμεσα απ' αυτή την άποψη – στην πραγματεία της κυκλοφορίας του κεφαλαίου. Ωστόσο αυτό ουσιαστικά ανήκει στη θεωρία της αγοράς, που κι η ίδια εντάσσεται στην ενότητα που πραγματεύεται το κεφάλαιο.

Τέλος η *πίστη*. Αυτή την άμεσα τοποθετημένη από το κεφάλαιο μορφή της κυκλοφορίας κλπ. – που προκύπτει λοιπόν ειδικά από τη φύση του κεφαλαίου, αυτή την *differentia specifica* [ειδοποιό διαφορά] του κεφαλαίου – ο Στορχ κλπ. εδώ την απαριθμεί μαζί με το χρήμα, το εμπορικό επάγγελμα κλπ., πράγματα που ανήκουν στην εξέλιξη της ανταλλαγής και της παραγωγής που λίγο-πολύ βασίζεται σ' αυτήν. Το να εντοπίσουμε την *differentia specifica* αποτελεί εδώ τόσο *λογική* ανάπτυξη όσο και κλειδί για την κατανόηση της *ιστορικής* εξέλιξης. Και ιστορικά, πχ. στην Αγγλία (όπως και στη Γαλλία) βρίσκουμε προσπάθειες να αντικατασταθεί το χρήμα με χαρτί, κι από την άλλη μεριά να δοθεί στο κεφάλαιο, στο μέτρο που αυτό υπάρχει με τη μορφή της *αξίας*, μια μορφή τοποθετημένη καθαρά απ' αυτό το ίδιο, τέλος προσπάθειες για την ίδρυση της πίστης ταυτόχρονα με την άνοδο του κεφαλαίου. (Πχ. Πέττυ, Μπουαγκιλμπέρ.)

[Η μικρή κυκλοφορία. Η διαδικασία της ανταλλαγής ανάμεσα σε κεφάλαιο και εργατικό δυναμικό γενικά. – Κεφάλαιο και αναπαραγωγή του εργατικού δυναμικού.]

Στα πλαίσια της κυκλοφορίας σαν της συνολικής διαδικασίας μπορούμε να διακρίνουμε τη μεγάλη και τη μικρή κυκλοφορία. Η πρώτη περιλαμβάνει 5 ολόκληρη την περίοδο από τη στιγμή που το κεφάλαιο προβάλλει από την παραγωγική διαδικασία μέχρι την επιστροφή του σ' αυτήν. Η δεύτερη είναι συνεχής και προχωρεί αδιάκοπα και ταυτόχρονα με την ίδια την παραγωγική διαδικασία. Είναι το μέρος του κεφαλαίου που πληρώνεται σαν μισθός, που ανταλλάσσεται με το εργατικό δυναμικό. Αυτή η κυκλοφοριακή διαδικα- 10 σία του κεφαλαίου, που ως προς τη μορφή είναι τοποθετημένη αλλά στην πραγματικότητα αίρει τον εαυτό της, και μόνο τυπικά τοποθετεί ανταλλαγή ισοδυνάμων (η μετάβαση από την αξία στο κεφάλαιο, όπου η ανταλλαγή ισοδυνάμων μεταστρέφεται στο αντίθετό της, και πάνω στη βάση της ανταλλαγής η ανταλλαγή γίνεται καθαρά τυπική, και η αμοιβαioτητα είναι ολότε- 15 λα μονομερής) πρέπει να αναπτυχθεί με τον ακόλουθο τρόπο: οι αξίες που ανταλλάσσονται είναι πάντοτε αντικειμενοποιημένος χρόνος εργασίας, αντικειμενικά διαθέσιμο, *αμοιβαία*-προϋποθετημένο ποσό υπαρκτής εργασίας (μέσα σε μια αξία χρήσης). Η αξία σαν τέτοια είναι πάντοτε αποτέλεσμα, ποτέ αιτία. Εκφράζει την ποσότητα εργασίας με την οποία έχει παραχθεί 20 ένα αντικείμενο, άρα – υποθέτοντας την ίδια βαθμίδα των παραγωγικών δυνάμεων – που χρειάζεται για να αναπαραχθεί. Ο κεφαλαιοκράτης δεν ανταλλάζει κεφάλαιο άμεσα με εργασία ή χρόνο εργασίας· ανταλλάζει χρόνο δουλεμένο, που περιέχεται σε εμπορεύματα, με χρόνο που περιέχεται στο ζωντανό εργατικό δυναμικό, χρόνο που δουλεύεται. Ο ζωντανός χρόνος 25 εργασίας που εισπράττει ο καπιταλιστής δεν είναι η ανταλλακτική αξία αλλά η αξία χρήσης του εργατικού δυναμικού. Όπως μια μηχανή δεν ανταλλάσσεται, δεν πληρώνεται σαν αίτιο που προκαλεί αποτελέσματα, αλλά σαν αποτέλεσμα η ίδια· όχι σύμφωνα με την αξία χρήσης της στην παραγωγική διαδικασία, αλλά σαν προϊόν – σαν καθορισμένη ποσότητα αντικειμενοποι- 30 ημένης εργασίας. Ο χρόνος εργασίας που περιέχεται στο εργατικό δυναμικό, δηλαδή ο χρόνος που είναι αναγκαίος για την παραγωγή του ζωντανού εργατικού δυναμικού, είναι ο ίδιος που χρειάζεται – προϋποθέτοντας την ίδια βαθμίδα των παραγωγικών δυνάμεων – για την αναπαραγωγή, δηλαδή τη συντήρησή του. Η ανταλλαγή λοιπόν που συντελείται ανάμεσα σε κεφαλαιο- 35 κράτη και εργάτη ανταποκρίνεται απόλυτα στους νόμους της ανταλλαγής· αλλά όχι μόνο ανταποκρίνεται, παρά αποτελεί και την τελευταία τους ολοκληρωμένη μορφή. Γιατί όσο το εργατικό δυναμικό δεν ανταλλάζει το ίδιο τον εαυτό του, η βάση της παραγωγής δεν βρίσκεται ακόμα στην ανταλλαγή· αντίθετα η ανταλλαγή είναι απλά ένας στενός κύκλος που βασίζεται στη 40 μη-ανταλλαγή, όπως γίνεται σε όλες τις βαθμίδες που προηγούνται από την αστική παραγωγή. Αλλά η αξία χρήσης της αξίας που εισέπραξε ο κεφαλαιοκράτης αποτελεί η ίδια το στοιχείο της αξιοποίησης και το μέτρο της: η ζωντανή εργασία και ο χρόνος εργασίας, και μάλιστα περισσότερος χρόνος 45 εργασίας απ' αυτόν που είναι αντικειμενοποιημένος στο εργατικό δυναμικό, δηλαδή περισσότερος χρόνος εργασίας απ' αυτόν που κοστίζει η αναπαραγωγή του ζωντανού εργάτη. Όστε με το γεγονός ότι το κεφάλαιο εισέπραξε σαν ισοδύναμο το εργατικό δυναμικό, εισέπραξε χωρίς ισοδύναμο τον χρόνο

εργασίας – στο μέτρο που ξεπερνά αυτόν που περιέχεται στο εργατικό δυναμικό – ιδιοποιήθηκε ξένο χρόνο εργασίας χωρίς ανταλλαγή διαμέσου της μορφής της ανταλλαγής. Άρα η ανταλλαγή γίνεται απλά τυπική και είδαμε πώς στην παραπέρα ανάπτυξη του κεφαλαίου αίρεται και η επίφαση ότι 5 τάχα το κεφάλαιο δίνει σ' αντάλλαγμα για το εργατικό δυναμικό κάτι διαφορετικό από την αντικειμενοποιημένη εργασία του ίδιου του τελευταίου· ότι δίνει καν κάποιο αντάλλαγμα για το εργατικό δυναμικό. Να πώς προκύπτει λοιπόν η μεταστροφή: η τελευταία βαθμίδα της ελεύθερης ανταλλαγής είναι η ανταλλαγή του εργατικού δυναμικού σαν εμπορεύματος, σαν αξίας, 10 μ' ένα εμπόρευμα, με αξία: το εργατικό δυναμικό γίνεται αντικείμενο συναλλαγής σαν αντικειμενοποιημένη εργασία, η αξία χρήσης του βρίσκεται όμως στη ζωντανή εργασία, δηλαδή στη δημιουργία ανταλλακτικής αξίας. Η μεταστροφή προκύπτει από το ότι η αξία χρήσης του εργατικού δυναμικού σαν αξίας αποτελεί η ίδια το αξιοδημιουργικό στοιχείο, την υπόσταση της αξίας 15 και την ουσία που αυξάνει την αξία. Σ' αυτή λοιπόν την ανταλλαγή ο εργάτης δίνει, με αντάλλαγμα τον αντικειμενοποιημένο μέσα του χρόνο εργασίας, τον ζωντανό εργάσιμο χρόνο του που δημιουργεί και αυξάνει την αξία. Πουλιέται σαν αποτέλεσμα. Σαν αιτία, σαν δραστηριότητα, τον απορροφά και τον ενσωματώνει το κεφάλαιο. Έτσι η ανταλλαγή μεταστρέφεται 20 στο αντίθετό της, και οι τόμοι της ιδιωτικής ιδιοκτησίας – η ελευθερία, ισότητα, ιδιοκτησία – η ιδιοκτησία πάνω στην προσωπική εργασία και η ελεύθερη διάθεση της προσωπικής εργασίας – μεταστρέφονται σε ακτημοσύνη του εργάτη και αλλοτρίωση της εργασίας του, σχέση του προς αυτήν σαν ξένη ιδιοκτησία και vice versa [αντίστροφα].

25 Η κυκλοφορία του μέρους του κεφαλαίου που έχει τοποθετηθεί σαν μισθός συνοδεύει την παραγωγική διαδικασία, εμφανίζεται δίπλα της σαν οικονομική μορφολογική σχέση, και είναι ταυτόχρονη και αλληλένδετη με την παραγωγική διαδικασία. Αυτή η κυκλοφορία τοποθετεί για πρώτη φορά το κεφάλαιο σαν τέτοιο· είναι όρος της αξιοποιητικής του διαδικασίας, και δεν 30 τοποθετεί μόνο κάποιο μορφολογικό του προσδιορισμό, αλλά την υπόστασή του. Πρόκειται για το μέρος του κεφαλαίου που αδιάκοπα κυκλοφορεί, που ούτε στιγμή δεν εντάσσεται στην ίδια την παραγωγική διαδικασία, και την συνοδεύει αδιάκοπα. Είναι το μέρος του κεφαλαίου που ούτε στιγμή δεν εντάσσεται στην διαδικασία αναπαραγωγής του – πράγμα που δεν συμβαίνει με την πρώτη ύλη. Το εφόδιο του εργάτη προκύπτει σαν προϊόν από την 35 παραγωγική διαδικασία, σαν αποτέλεσμα· αλλά σαν τέτοιο δεν εντάσσεται ποτέ στην παραγωγική διαδικασία, γιατί είναι τελειωμένο προϊόν για την ατομική κατανάλωση, εντάσσεται άμεσα στην κατανάλωση του εργάτη, και ανταλλάσσεται άμεσα μ' αυτήν. Αυτό λοιπόν, σε διάκριση από την πρώτη ύλη 40 όπως και από το εργαλείο δουλειάς, είναι το κυκλοφορούν κεφάλαιο κατ' έξοχον. Εδώ βρίσκεται το μόνο συνθετικό στοιχείο στην κυκλική πορεία του κεφαλαίου όπου η κατανάλωση προβάλλει άμεσα. Εκεί όπου το εμπόρευμα ανταλλάσσεται με χρήμα, μπορεί να έχει εισπραχθεί σαν αντάλλαγμα από ένα άλλο κεφάλαιο σαν πρώτη ύλη για νέα παραγωγή. Παραπέρα: σύμφωνα με 45 τις προϋποθέσεις του κεφαλαίου, απέναντί του δεν προβάλλει ο ξεχωριστός καταναλωτής, αλλά ο έμπορος· αυτός που αγοράζει ο ίδιος το εμπόρευμα με σκοπό να το πουλήσει για χρήμα. (Αυτή την προϋπόθεση να την αναπτύξουμε μαζί με την τάξη των εμπόρων γενικά. Έτσι, η κυκλοφορία ανάμεσα σε εμπόρους διαφέρει από την κυκλοφορία ανάμεσα σε εμπόρους και καταναλωτές.) Εδώ λοιπόν το κυκλοφορούν κεφάλαιο εμφανίζεται άμεσα σαν το

προορισμένο για την ατομική κατανάλωση των εργατών· προορισμένο γενικά για άμεση κατανάλωση, και άρα υπαρκτό με τη μορφή του έτοιμου προϊόντος. Αν λοιπόν από τη μια μεριά το κεφάλαιο εμφανίζεται σαν προϋπόθεση του προϊόντος, εμφανίζεται εξίσου και το έτοιμο προϊόν σαν προϋπόθεση 5 του κεφαλαίου – πράγμα που αναλύεται ιστορικά στο ότι το κεφάλαιο δεν έφτιαξε τον κόσμο απ' την αρχή, αλλά βρήκε μια προηγούμενη παραγωγή και προϊόντα, πριν τα υποτάξει στη διαδικασία του. Από τη στιγμή που κινείται με αφετηρία τον εαυτό του, προϋποθέτει αδιάκοπα τον εαυτό του στις διάφορες μορφές του σαν καταναλώσιμο προϊόν, πρώτη ύλη και εργαλείο, για να αναπαράγεται ολοένα σ' αυτές τις μορφές. Αυτά εμφανίζονται 10 πρώτα σαν οι όροι που το ίδιο έχει προϋποθέσει, κι ύστερα σαν αποτέλεσμα του. Στην αναπαραγωγή του παράγει και τους δικούς του όρους. Εδώ λοιπόν βρίσκουμε – μέσα από τη σχέση του κεφαλαίου προς το ζωντανό εργατικό δυναμικό και προς τους φυσικούς όρους για τη συντήρηση του τελευταίου – το κυκλοφορούν κεφάλαιο να προσδιορίζεται και ως προς την πλευρά 15 της αξίας χρήσης, σαν κεφάλαιο που εντάσσεται άμεσα στην ατομική κατανάλωση και καταναλώνεται απ' αυτήν σαν προϊόν. Γιαυτό ορισμένοι οδηγήθηκαν στο λαθεμένο συμπέρασμα ότι το κυκλοφορούν κεφάλαιο γενικά είναι καταναλώσιμο – σαν το κάρβουνο, το πετρέλαιο, οι βαφές κλπ., τα εργαλεία κλπ., οι εγγειοβελτιώσεις κλπ., το εργοστάσιο κλπ. να μην καταναλώνονται 20 κι αυτά εξίσου, όταν σαν κατανάλωση εννοούμε την άρση της αξίας χρήσης τους και της μορφής τους· όλα αυτά όμως εξίσου δεν καταναλώνονται, αν εννοούμε την ατομική κατανάλωση, κατανάλωση με την κυριολεκτική έννοια. Σ' αυτή την κυκλοφορία το κεφάλαιο αποβάλλει ολοένα τον εαυτό του σαν αντικειμενοποιημένη εργασία, για να αφομοιώσει τη ζωντανή εργατική 25 δύναμη, τη ζωτική του ατμόσφαιρα. Όσο τώρα για την κατανάλωση του εργάτη, αυτή αναπαράγει ένα πράγμα – τον εαυτό του σαν ζωντανό εργατικό δυναμικό. Καθώς αυτή η αναπαραγωγή του εαυτού του είναι όρος για το κεφάλαιο, εμφανίζεται και η κατανάλωση του εργάτη σαν αναπαραγωγή όχι άμεσα του κεφαλαίου, αλλά των σχέσεων που μόνο μέσα τους αυτό είναι 30 κεφάλαιο. Το ζωντανό εργατικό δυναμικό ανήκει εξίσου στους όρους ύπαρξης του κεφαλαίου όπως η πρώτη ύλη και το εργαλείο. Αναπαράγεται λοιπόν διπλά, στη δική του μορφή και στην κατανάλωση του εργάτη, αλλά μόνο στο μέτρο που τον αναπαράγει σαν ζωντανό εργατικό δυναμικό. Αυτήν άρα την κατανάλωση ονομάζει το κεφάλαιο παραγωγική κατανάλωση – παραγω- 35 γική όχι στο μέτρο που αναπαράγει το άτομο, αλλά που αναπαράγει τα άτομα σαν εργατικό δυναμικό. Αν ο Ρότσι ενοχλείται από το ότι ο μισθός υπολογίζεται διπλά, πρώτα σαν εισόδημα του εργάτη, ύστερα σαν αναπαραγωγική κατανάλωση του κεφαλαίου, τότε η επίκριση ισχύει αποκλειστικά για όσους εντάσσουν τον μισθό σαν αξία άμεσα στην παραγωγική διαδικα- 40 σία του κεφαλαίου. Γιατί η πληρωμή του μισθού είναι μια πράξη κυκλοφορίας, που συντελείται ταυτόχρονα και παράπλευρα με την πράξη της παραγωγής. Ή, όπως λέει απ' αυτή τη σκοπιά ο Σισμόντι – ο εργάτης καταναλώνει τον μισθό του μη-αναπαραγωγικά· αλλά ο κεφαλαιοκράτης τον καταναλώνει αναπαραγωγικά, στο μέτρο που παίρνει σαν αντάλλαγμα εργασία, 45 που αναπαράγει τον μισθό και παραπάνω από τον μισθό. Αυτό αναφέρεται στο ίδιο το κεφάλαιο, θεωρημένο απλά σαν αντικείμενο. Στο μέτρο όμως που το κεφάλαιο είναι σχέση, και μάλιστα σχέση προς το ζωντανό εργατικό δυναμικό, η κατανάλωση του εργάτη αναπαράγει αυτή τη σχέση· μ' άλλα λόγια το κεφάλαιο αναπαράγεται διπλά: σαν αξία, εισπράττοντας την εργα- 50

οία· σαν δυνατότητα να ξαναρχίσει την αξιοποιητική διαδικασία, να δράσει πάλι σαν κεφάλαιο, αναπαράγεται σαν σχέση μέσα από την κατανάλωση του εργάτη, κατανάλωση που αναπαράγει τον εργάτη σαν εργατικό δυναμικό ανταλλάξιμο με κεφάλαιο – με μισθό σαν μέρος του κεφαλαίου.

- 5 Αυτή λοιπόν η κυκλοφορία ανάμεσα σε κεφάλαιο και εργασία δίνει τον προσδιορισμό ενός μέρους του κεφαλαίου – το εφόδιο – σαν αδιάκοπα σε κυκλοφορία· αδιάκοπα σε κατανάλωση· αδιάκοπα για την αναπαραγωγή. Σ' αυτή την κυκλοφορία φαίνεται εντυπωσιακά η διαφορά ανάμεσα στο κεφάλαιο και το χρήμα· ανάμεσα στην κυκλοφορία του κεφαλαίου και την κυκλοφορία του χρήματος. Πχ. το κεφάλαιο πληρώνει μισθό μια φορά την εβδομάδα· ο εργάτης πληρώνει αυτό τον μισθό στο μακάλι κλπ· αυτός τον καταθέτει άμεσα ή έμμεσα στον τραπεζίτη· και την επόμενη εβδομάδα ο βιομήχανος τον ξαναπαιρνει από τον τραπεζίτη, για να τον μοιράσει πάλι στους ίδιους εργάτες κλπ. και πάλι απ' την αρχή. Το ίδιο ποσό χρήματος 10 κυκλοφορεί ολοένα νέα μερίδια κεφαλαίου. Αλλά το ποσό χρήματος δεν καθορίζει αυτό τα μερίδια κεφαλαίου που κυκλοφορούνται μ' αυτό τον τρόπο. Αν αυξηθεί η χρηματική αξία του εργατικού μισθού θα αυξηθεί το κυκλοφορούν μέσο, αλλά η μάζα αυτού του μέσου δεν καθορίζει την άνοδο. Αν δεν μειωνόταν το κόστος παραγωγής του χρήματος, καμιά αύξηση στην 20 ποσότητα του χρήματος δεν θα επηρέαζε το τμήμα του που εντάσσεται σ' αυτή την κυκλοφορία. Εδώ το χρήμα εμφανίζεται σαν απλό μέσο κυκλοφορίας. Καθώς πρέπει να πληρωθούν πολλοί εργάτες ταυτόχρονα, απαιτείται ταυτόχρονα ένα καθορισμένο ποσό χρήματος, που αυξάνει με τον αριθμό τους. Από την άλλη μεριά, όταν το χρήμα έχει γρήγορη περιστροφή χρειάζεται 25 πάλι μικρότερο ποσό απ' όσο σε περιστάσεις όπου οι εργάτες είναι λιγότεροι, αλλά ο μηχανισμός της χρηματικής κυκλοφορίας δεν έχει ρυθμιστεί μ' αυτό τον τρόπο. Η κυκλοφορία αυτή είναι όρος της παραγωγικής διαδικασίας, άρα και της κυκλοφοριακής διαδικασίας. Από την άλλη μεριά, αν το κεφάλαιο δεν επιστρέφει από την κυκλοφορία, αυτή η κυκλοφορία ανάμεσα 30 σε εργάτη και κεφάλαιο δεν μπορεί να ξαναρχίσει· ώστε προϋποθέτει με τη σειρά της πως το κεφάλαιο θα διατρέξει τα διάφορα συνθετικά στοιχεία της μεταμόρφωσής του έξω από την παραγωγική διαδικασία. Αν το κεφάλαιο δεν μπορούσε να πραγματοποιήσει αυτή τη διαδρομή, αυτό δε θα οφειλόταν στην έλλειψη αρκετού *χρήματος* σαν μέσου *κυκλοφορίας*, αλλά: είτε στο ότι 35 δεν υπάρχει κεφάλαιο διαθέσιμο με τη μορφή των προϊόντων – λείπει αυτό το μέρος του *κυκλοφορούντος κεφαλαίου* –, είτε στο ότι το κεφάλαιο δεν θα είχε τοποθετηθεί στη *μορφή του χρήματος*, δεν θα είχε δηλαδή πραγματοποιηθεί σαν κεφάλαιο· πράγμα που δε θα οφειλόταν πάλι στην ποσότητα του μέσου κυκλοφορίας, αλλά στο ότι το κεφάλαιο δεν θα είχε τοποθετηθεί 40 στον *ποιοτικό προσδιορισμό* του χρήματος – και για τον σκοπό αυτό δεν είναι διόλου απαραίτητο να έχει τοποθετηθεί στη μορφή των μετρητών, στην άμεση χρηματική μορφή· και το αν θα έχει ή δεν θα έχει τοποθετηθεί σε τέτοια μορφή θα εξαρτιόταν πάλι όχι από την ποσότητα του χρήματος που κινείται σαν μέσο κυκλοφορίας, αλλά από την ανταλλαγή του κεφαλαίου με 45 αξία σαν τέτοια· *ποιοτικό* πάλι, όχι ποσοτικό συνθετικό στοιχείο – όπως θα εκθέσουμε πιο λεπτομερειακά όταν θα μιλήσουμε για το κεφάλαιο σαν χρήμα. (Τόκος κλπ.)

[Τριπλός προσδιορισμός ή τρόπος της κυκλοφορίας. – Πάγιο κεφάλαιο και κυκλοφορούν κεφάλαιο. – Χρόνος περιστροφής του συνολικού κεφαλαίου, χωρισμένου σε κυκλοφορούν και πάγιο κεφάλαιο. – Μέση περιστροφή ενός τέτοιου κεφαλαίου. – Επίδραση του πάγιου κεφαλαίου στον συνολικό χρόνο περιστροφής του κεφαλαίου.]

5

Θεωρημένη συνολικά, η κυκλοφορία εμφανίζεται λοιπόν τριπλή: 1) η συνολική διαδικασία – η πορεία του κεφαλαίου μέσα από τα διάφορα συνθετικά του στοιχεία· απ' αυτή την άποψη έχει τοποθετηθεί σε ροή· σαν κυκλοφορούν· στο μέτρο που σε κάθε συνθετικό στοιχείο η συνέχεια virtualiter [δυναμικά] διακόπτεται και μπορεί να παγιωθεί και να αντισταθεί στο πέρασμα στην επόμενη φάση, το κεφάλαιο εμφανίζεται εδώ και σαν παγιωμένο σε διάφορες σχέσεις· και οι διάφοροι τρόποι αυτής της παγίωσης αποτελούν διαφορετικά κεφάλαια: εμπορευματικό κεφάλαιο, χρηματικό κεφάλαιο, κεφάλαιο με τη μορφή όρων παραγωγής.

15

2) Η μικρή κυκλοφορία ανάμεσα στο κεφάλαιο και το εργατικό δυναμικό. Αυτή συνοδεύει την παραγωγική διαδικασία και εμφανίζεται σαν σύμβαση, ανταλλαγή, συναλλακτική μορφή που αποτελεί προϋπόθεση για την πορεία της παραγωγικής διαδικασίας. Το μέρος του κεφαλαίου που εντάσσεται σ' αυτή την κυκλοφορία – το εφόδιο – είναι το κυκλοφορούν κεφάλαιο κατ' έξοχην. Δεν προσδιορίζεται μόνο ως προς τη μορφή· αλλά και η αξία χρήσης του, δηλαδή ο υλικός του προσδιορισμός σαν προϊόντος καταναλώσιμου, που εντάσσεται άμεσα στην ατομική κατανάλωση, ανήκει ο ίδιος στον μορφολογικό του προσδιορισμό.

3) Η μεγάλη κυκλοφορία· η κίνηση του κεφαλαίου έξω από την παραγωγική φάση, όπου ο χρόνος του εμφανίζεται σαν χρόνος κυκλοφορίας σ' αντίθεση προς τον χρόνο εργασίας. Απ' αυτή την αντίθεση του κεφαλαίου που βρίσκεται στην παραγωγική φάση προς το κεφάλαιο που προβάλλει απ' αυτήν, προκύπτει η διαφορά ρευστού και πάγιου κεφαλαίου. Πάγιο είναι εκείνο που είναι παγιωμένο στην παραγωγική διαδικασία και καταναλώνεται μέσα σ' αυτήν· προέρχεται βέβαια από την μεγάλη κυκλοφορία αλλά δεν ξανααυριζέει σ' αυτήν· και στο βαθμό που κυκλοφορεί, κυκλοφορεί μόνο για να καταναλωθεί, να εξοριστεί μέσα στην παραγωγική διαδικασία.

Οι τρεις διαφορετικές διαφορές στην κυκλοφορία του κεφαλαίου δίνουν τις τρεις διαφορές ανάμεσα στο κυκλοφορούν και το πάγιο κεφάλαιο· τοποθετούν ένα μέρος του κεφαλαίου σαν το κυκλοφορούν κατ' έξοχην, γιατί δεν εντάσσεται ποτέ στην παραγωγική διαδικασία, αλλά πάντα την συνοδεύει· και τρίτο, δίνουν τη διαφορά ανάμεσα σε ρευστό και πάγιο κεφάλαιο. Το κυκλοφορούν κεφάλαιο με την 3η μορφή εμπεριέχει και την 2η, γιατί κι εκείνη βρίσκεται σε αντίθεση προς το πάγιο· αλλά η 2η δεν εμπεριέχει την 3η. Το μέρος του κεφαλαίου που ανήκει σαν τέτοιο στην παραγωγική διαδικασία είναι το μέρος του που υλικά χρησιμεύει μόνο σαν μέσο παραγωγής· αποτελεί τον μέσο όρο ανάμεσα στη ζωντανή εργασία και το υλικό για επεξεργασία. Ένα μέρος του ρευστού κεφαλαίου, όπως τα κάρβουνα, το πετρέλαιο κλπ. χρησιμεύει κι αυτό αποκλειστικά σαν μέσο παραγωγής. Όλα αυτά που χρησιμεύουν αποκλειστικά σαν μέσα για να κρατιέται σε κίνηση η μηχανή, ή η μηχανή που την κινεί. Αυτή τη διαφορά θα χρειαστεί να την διερευνήσουμε πιο διεξοδικά. Πρώτα-πρώτα, αυτό δεν βρίσκεται σε αντίθεση προς τον 1ο προσδιορισμό· γιατί και το πάγιο κεφάλαιο κυκλοφορεί σαν

35

40

45

- αξία, στην αναλογία που φθείρεται. Ακριβώς σ' αυτό τον προσδιορισμό σαν πάγιο κεφάλαιο – δηλαδή στον προσδιορισμό όπου το κεφάλαιο έχασε την ρευστότητά του και ταυτίζεται με μια καθορισμένη αξία χρήσης, που το στερεί από την μεταμορφωτική του ικανότητα, παρουσιάζεται με τον πιο έντονο τρόπο το αναπτυγμένο κεφάλαιο – στο μέτρο που ως τώρα το γνωρίζουμε σαν παραγωγικό κεφάλαιο – και ακριβώς σ' αυτή την φαινομενικά απρόσφορη μορφή, και σε ολόένα μεγαλύτερη αναλογία της προς τη μορφή του κυκλοφορούντος κεφαλαίου στη 2η περίπτωση, μετριέται η ανάπτυξη του κεφαλαίου σαν κεφαλαίου. Ωραία αυτή η αντίφαση. Να αναπτυχθεί.
- 10 Τα διάφορα είδη κεφαλαίου που στην πολιτική οικονομία εμφανίζονται εξωτερικά, ουρανοκατέβατα, εμφανίζονται εδώ σαν άλλα τόσα αποκρυσταλλώματα των κινήσεων που προκύπτουν από τη φύση του ίδιου του κεφαλαίου, ή καλύτερα, σαν αποκρυσταλλώματα της ίδιας αυτής της κίνησης στους διαφορετικούς της προσδιορισμούς.
- 15 Το κυκλοφορούν κεφάλαιο «εγκαταλείπει» αδιάκοπα τον κεφαλαιοκράτη, για να ξαναγυρίσει με την αρχική του μορφή σ' αυτόν. Το πάγιο κεφάλαιο όχι (Στορχ). «Κυκλοφορούν κεφάλαιο είναι εκείνο το μέρος του κεφαλαίου που δεν δίνει κέρδος πριν μεταδιδαστεί· το πάγιο κλπ. παρέχει τέτοιο κέρδος ενώ παραμένει στην κατοχή του ιδιοκτήτη.» (Μάλλθους.) «Το κυκλοφο-
- 20 ρούν κεφάλαιο δεν δίνει στον κύριό του εισόδημα και κέρδος όσο παραμένει στην κατοχή του· [...] το πάγιο κεφάλαιο του δίνει κέρδος χωρίς να αλλάζει κύριο και χωρίς να χρειάζεται να κυκλοφορήσει.» (Α. Σμιθ.)
- Απ' αυτή την άποψη, καθώς η αναχώρηση του κεφαλαίου από τον ιδιοκτήτη του (partir de son possesseur) δεν είναι παρά η εκποίηση της ιδιοκτη-
- 25 σίας ή της νομής που συντελείται στην πράξη της ανταλλαγής, και καθώς η φύση κάθε ανταλλακτικής αξίας, άρα και κάθε κεφαλαίου, είναι να γίνεται αξία για τον κάτοχό της διαμέσου της εκποίησης, ο προσδιορισμός δεν μπορεί να είναι σωστός στην πιο πάνω διατύπωση. Αν το πάγιο κεφάλαιο υπήρχε για τον ιδιοκτήτη του χωρίς τη διαμεσολάβηση της ανταλλαγής και της
- 30 ανταλλακτικής αξίας που εμπεριέχει η ανταλλαγή, τότε το πάγιο κεφάλαιο θα είταν απλή αξία χρήσης, άρα όχι κεφάλαιο. Στη βάση όμως του παραπάνω προσδιορισμού βρίσκεται το εξής: σαν αξία, το πάγιο κεφάλαιο κυκλοφορεί (αν και μόνο τμηματικά, διαδοχικά, όπως θα δούμε). Σαν αξία χρήσης δεν κυκλοφορεί. Το πάγιο κεφάλαιο, στο μέτρο που εξετάζεται ως προς την
- 35 υλική του πλευρά, σαν συνθετικό της παραγωγικής διαδικασίας, δεν εγκαταλείπει ποτέ τα σύνορά της: ο κάτοχός του δεν το εκποιεί· παραμένει στα χέρια του. Κυκλοφορεί σαν κεφάλαιο, αξία που διαιωνίζεται, μόνο ως προς την πλευρά της μορφής του· στο κυκλοφορούν κεφάλαιο δεν υπάρχει αυτή η
- 40 διαφορά ανάμεσα σε μορφή και περιεχόμενο, σε αξία χρήσης και ανταλλακτική αξία. Για να κυκλοφορήσει σαν ανταλλακτική αξία, για να είναι τέτοια, πρέπει να ενταχθεί στην κυκλοφορία, να εκποιηθεί σαν αξία χρήσης. Η αξία χρήσης για το κεφάλαιο σαν τέτοιο είναι μόνο η ίδια η αξία. Το κυκλοφορούν κεφάλαιο πραγματοποιείται για το κεφάλαιο σαν αξία μόνο
- 45 από τη στιγμή που εκποιείται. Όσο μένει στα χέρια του κεφαλαιοκράτη έχει αξία μόνο καθαυτό· αλλά δεν έχει τοποθετηθεί· μόνο δυνάμει – αλλά όχι actu [ένεργεία]. Αντίθετα, το πάγιο κεφάλαιο πραγματοποιείται σαν αξία μόνο όσο παραμένει σαν αξία χρήσης στα χέρια του κεφαλαιοκράτη, ή – διατυπωμένο σαν εμπράγματη σχέση – όσο παραμένει στην παραγωγική διαδικασία· που μπορεί να θεωρηθεί η εσωτερική οργανική κίνηση του κε-
- 50 φαλαίου, η σχέση του προς τον εαυτό του, απέναντι στην ζωώδη του κίνηση,

την ύπαρξή του για-το-άλλο. Καθώς λοιπόν το *πάγιο κεφάλαιο* από τη στιγμή που εντάχθηκε στην παραγωγική διαδικασία παραμένει σ' αυτήν, φθείρεται και σ' αυτήν, καταναλώνεται σ' αυτήν. Η διάρκεια αυτής της φθοράς δεν μας απασχολεί ακόμα εδώ. Απ' αυτή λοιπόν την άποψη όλα αυτά που ο Σερμπυλιέ ονομάζει *βοηθητικές ύλες*, όπως το κάρβουνο, το ξύλο, το πετρέ- 5 λαιο, το γράσο κλπ., που καταστρέφονται ολοκληρωτικά μέσα στην παραγωγική διαδικασία, που έχουν *αξία χρήσης* μόνο για την ίδια την παραγωγική διαδικασία, ανήκουν στο *πάγιο κεφάλαιο*. Όμως τα ίδια υλικά έχουν και αξία χρήσης έξω από την παραγωγή και μπορούν να καταναλωθούν και με άλλο τρόπο, όπως ακριβώς και τα κτίρια, τα σπίτια κλπ. δεν προορίζονται 10 αναγκαστικά για την παραγωγή. Είναι *πάγιο κεφάλαιο* όχι από τον καθορισμένο τρόπο του Είναι τους, αλλά από τη χρήση τους. Γίνονται *πάγιο κεφάλαιο* μόλις ενταχθούν στην παραγωγική διαδικασία. Είναι *πάγιο κεφάλαιο* μόλις τοποθετηθούν σαν συνθετικά στοιχεία της παραγωγικής διαδικασίας του κεφαλαίου· γιατί τότε χάνουν την ιδιότητά τους να είναι, ενδεχόμενα, 15 κυκλοφορούν κεφάλαιο.

Όπως λοιπόν το μέρος του κεφαλαίου που εντάσσεται στο μικρό κύκλωμα του κεφαλαίου – μ' άλλα λόγια το κεφάλαιο στο μέτρο που εντάσσεται σ' αυτή την κίνηση (την κυκλοφορία ανάμεσα σε κεφάλαιο και εργατικό δυναμικό), το μέρος του κεφαλαίου που κυκλοφορεί σαν μισθός – *δεν βγαίνει* 20 *ποτέ από την κυκλοφορία, και δεν εντάσσεται ποτέ στην παραγωγική διαδικασία του κεφαλαίου*, ως προς την υλική του πλευρά, σαν αξία χρήσης, αλλά αποβάλλεται απ' αυτή πάντα σαν προϊόν, σαν αποτέλεσμα μιας προηγούμενης παραγωγικής διαδικασίας, με τον ίδιο τρόπο, αντίστροφα, και το καθορισμένο σαν *πάγιο κεφάλαιο* μέρος του κεφαλαίου, σαν αξία χρήσης, 25 ως προς την υλική του ύπαρξη, *δεν βγαίνει ποτέ από την παραγωγική διαδικασία και δεν ξαναγυρίζει ποτέ στην κυκλοφορία*. Ενώ αυτό το τελευταίο εντάσσεται στην κυκλοφορία μόνο σαν *αξία* (σαν μέρος της αξίας του έτοιμου προϊόντος), το άλλο εντάσσεται στην παραγωγική διαδικασία μόνο σαν *αξία*, καθώς η αναγκαία εργασία είναι η αναπαραγωγή του μισθού, του 30 μέρους της αξίας του κεφαλαίου που κυκλοφορεί σαν μισθός. Αυτός είναι λοιπόν ο *πρώτος* προσδιορισμός του *πάγιου κεφαλαίου*, και απ' αυτή την άποψη περιλαμβάνει και τις *βοηθητικές ύλες*.

Δεύτερο: Το *πάγιο κεφάλαιο* μπορεί όμως να προσβάλει σαν αξία στην κυκλοφορία μόνο στο βαθμό που φθείρεται σαν αξία χρήσης μέσα στην παραγωγική διαδικασία. Εντάσσεται σαν αξία στο προϊόν – δηλαδή σαν εργα- 35 σιμος χρόνος δουλεμένος μέσα σ' αυτό, που έχει αρθεί μέσα σ' αυτό – στο μέτρο που φθείρεται στην αυτοτελή του μορφή σαν αξίας χρήσης. Φθείρεται με τη χρήση του, αλλά με τρόπο που η αξία του μεταφέρεται από τη δική του μορφή στη μορφή του προϊόντος. Αν δεν χρησιμοποιηθεί, δεν καταναλωθεί 40 μέσα στην ίδια την παραγωγική διαδικασία – όταν η μηχανή μένει ακίνητη, το σίδερο σκουριάζει, το ξύλο σαπίζει – τότε φυσικά, η αξία του φθείρεται μαζί με την εφήμερη ύπαρξή του σαν αξία χρήσης. Η κυκλοφορία του σαν αξίας αντιστοιχεί στην κατανάλωσή του σαν αξίας χρήσης μέσα στην παραγωγική διαδικασία. Η συνολική του αξία θα αναπαραχθεί ολόκληρη, θα 45 επιστρέψει δηλαδή από την κυκλοφορία, μόνο όταν καταναλωθεί ολόκληρη σαν αξία χρήσης μέσα στην παραγωγική διαδικασία. Μόλις περάσει ολόκληρη σε αξία και άρα περάσει ολόκληρη στην κυκλοφορία, έχει φθαρεί ολοκληρωτικά σαν αξία χρήσης και πρέπει άρα να αναπληρωθεί, σαν αναγκαίο συνθετικό στοιχείο της παραγωγής, από μια νέα αξία χρήσης του ίδιου εί- 50

δους, δηλαδή να αναπαραχθεί. Η αναγκαιότητα να αναπαραχθεί, δηλαδή ο χρόνος αναπαραγωγής του, καθορίζεται από τον χρόνο στον οποίο καταβροχθίζεται, καταναλώνεται στα πλαίσια της παραγωγικής διαδικασίας. Στο κυκλοφορούν κεφάλαιο η αναπαραγωγή καθορίζεται από τον χρόνο κυκλοφορίας, στο πάγιο κεφάλαιο η κυκλοφορία καθορίζεται από τον χρόνο στον οποίο αυτό καταναλώνεται σαν αξία χρήσης, στην υλική του ύπαρξη μέσα στην παραγωγική πράξη, δηλαδή από τον χρόνο μέσα στον οποίο πρέπει να αναπαραχθεί. Χίλιες λίβρες κλωστή μπορούν να αναπαραχθούν μόλις πουληθούν, και μόλις το χρήμα που εισπράχθηκε για αυτές ανταλλάγει πάλι με δαμδάκι κλπ., δηλαδή με τα στοιχεία παραγωγής της κλωστής. Η αναπαραγωγή τους καθορίζεται λοιπόν από τον χρόνο κυκλοφορίας. Μια μηχανή αξίας 1.000 λιρών που διαρκεί 5 χρόνια, που φθείρεται μόνο μετά 5 χρόνια και τότε δεν είναι πια παρά παλιοσίδερα, φθείρεται κάθε χρόνο ως πούμε κατά $\frac{1}{5}$, αν πάρουμε τον μέσο όρο της κατανάλωσης στην παραγωγική διαδικασία. Έτσι κάθε χρόνο τοποθετείται σε κυκλοφορία μόνο το $\frac{1}{5}$ της αξίας της, και μόνο μετά τα 5 χρόνια η μηχανή έχει ενταχθεί ολόκληρη στην κυκλοφορία και έχει ξαναγυρίσει απ' αυτήν. Η είσοδος της στην κυκλοφορία καθορίζεται λοιπόν καθαρά από τον χρόνο φθοράς της και τον χρόνο που χρειάζεται η αξία της για να ενταχθεί ολόκληρη στην κυκλοφορία και να ξαναγυρίσει απ' αυτήν, από τον συνολικό της χρόνο αναπαραγωγής, τον χρόνο που μέσα σ' αυτόν πρέπει να αναπαραχθεί. Το πάγιο κεφάλαιο εντάσσεται στο προϊόν μόνο σαν αξία· ενώ η αξία χρήσης του κυκλοφορούντος κεφαλαίου έμεινε στο προϊόν σαν ουσία του και απλά απόκτησε μιαν άλλη μορφή. Με τη διάκριση αυτή τροποποιείται ουσιαστικά ο χρόνος περιστροφής του συνολικού κεφαλαίου που διαιρέθηκε σε κυκλοφορούν και πάγιο κεφάλαιο. Ας υποθέσουμε ότι το συνολικό κεφάλαιο = Σ · το κυκλοφορούν μέρος του = κ · το πάγιο = π · το πάγιο κεφάλαιο ως αποτελεί $\frac{1}{x}$ Σ · το κυκλοφορούν $\frac{\kappa}{\Sigma}$. Το κυκλοφορούν ως περιστρέφεται 3 φορές το χρόνο, το πάγιο μόνο 2 φορές κάθε 10 χρόνια. Σε 10 χρόνια το π ή $\frac{\Sigma}{x}$ θα περιστραφεί δυο φορές· ενώ στα ίδια 10 χρόνια το $\frac{\kappa}{\Sigma}$ περιστρέφεται $3 \times 10 = 30$ φορές. Αν το $\Sigma = \frac{\Sigma}{\Psi}$, δηλαδή μόνο κυκλοφορούν κεφάλαιο, τότε το Π , η περιστροφή του, θα ήταν = 30· και το συνολικό κεφάλαιο που περιστράφηκε = $30 \times \frac{\Sigma}{\Psi}$ · το συνολικό κεφάλαιο που περιστράφηκε σε 10 χρόνια. Όμως το πάγιο κεφάλαιο περιστρέφεται μόνο 2 φορές στα 10 χρόνια. Το δικό του $\Pi' = 2$ · και το συνολικό πάγιο κεφάλαιο που περιστράφηκε = $\frac{2x}{x}$. Αλλά το Σ είναι = $\frac{\Sigma}{\Psi} + \frac{\pi}{x}$, και ο συνολικός του χρόνος περιστροφής = συνολικός χρόνος περιστροφής αυτών των δυο μερών. Αν το πάγιο κεφάλαιο περιστρέφεται 2 φορές σε 10 χρόνια, περιστρέφεται στον ένα χρόνο κατά $\frac{2}{10}$ ή $\frac{1}{5}$ · ενώ σ' ένα χρόνο το κυκλοφορούν κεφάλαιο περιστρέφεται 3 φορές. Το $\frac{\Sigma}{5x}$ περιστρέφεται μια φορά κάθε χρόνο.

Το ερώτημα είναι απλά: αν ένα κεφάλαιο των 1000 τάληρων = 600 κυκλοφορούν κεφάλαιο και 400 πάγιο κεφάλαιο· άρα $\frac{3}{5}$ κυκλοφορούν και $\frac{2}{5}$ πάγιο κεφάλαιο· αν το πάγιο κεφάλαιο διαρκεί 5 χρόνια, άρα περιστρέφεται μια φορά στα 5 χρόνια, και το κυκλοφορούν 3 φορές το χρόνο, πόσος είναι ο μέσος αριθμός ή χρόνος περιστροφής του συνολικού κεφαλαίου; Αν ήταν μόνο κυκλοφορούν κεφάλαιο, θα περιστρεφόταν 5×3 , 15 φορές· το συνολικό κεφάλαιο που θα είχε περιστραφεί στα 5 χρόνια θα ήταν 15000. Αλλά τα $\frac{2}{5}$ απ' αυτό περιστρέφονται μόνο μια φορά στα 5 χρόνια. Απ' αυτά τα 400 τάληρα περιστρέφονται λοιπόν σ' ένα χρόνο $\frac{400}{5} = 80$ τάληρα. Από τα 1000 τάληρα περιστρέφονται κάθε χρόνο τα 600 3 φορές, τα 80 μια φορά· μ' άλλα

λόγια ολόκληρη τη χρονιά θα περιστρέφονταν μόνο 1880· ώστε στα 5 χρόνια περιστρέφονται $5 \times 1880 = 9400$ · δηλαδή 5600 λιγότερα απ' όσα αν το συνολικό κεφάλαιο αποτελούνταν μόνο από κυκλοφορούν. Αν ολόκληρο το κεφάλαιο αποτελούνταν από κυκλοφορούν κεφάλαιο, θα περιστρεφόταν μια φορά στο $\frac{1}{3}$ της χρονιάς.

- 41| Αν το κεφάλαιο = 1000· το $\kappa = 600$, περιστρέφεται 2 φορές το χρόνο· το $\pi = 400$, περιστρέφεται 1 φορά το χρόνο· τότε το συνολικό κεφάλαιο περιστρέφεται κατά 600 ($\frac{3}{5}\Sigma$) στη μισή χρονιά· τα $\frac{400}{2}$ ή ($\frac{2\pi}{5 \times 2}$) επίσης στη μισή χρονιά. Ωστε στη μισή χρονιά περιστρέφεται κατά $600 + 200 = 800$ (δηλ. $\kappa + \frac{\pi}{2}$). Σ' ένα ολόκληρο χρόνο περιστρέφεται λοιπόν κατά 2×800 ή 1600· 1600 ταλ. στον 1 χρόνο· άρα 100 σε $\frac{12}{16}$ μήνες, άρα 1000 σε $\frac{120}{16}$ μήνες = $7\frac{1}{2}$ μήνες. Ολόκληρο το κεφάλαιο των 1000 περιστρέφεται λοιπόν σε $7\frac{1}{2}$ μήνες, ενώ θα περιστρεφόταν σε 6 μήνες αν αποτελούνταν μόνο από κυκλοφορούν κεφάλαιο. $7\frac{1}{2} : 6 = 1 : 1\frac{1}{4}$, ή $1 : \frac{5}{4}$. Αν το κεφάλαιο = 100, κυκλοφορούν = 50, πάγιο = 50· το πρώτο περιστρέφεται 2 φορές το χρόνο, το δεύτερο μια φορά· τότε το $\frac{1}{2}$ των 100 περιστρέφεται 1 φορά στους 6 μήνες· και το $\frac{1}{4}$ των 100 επίσης 1 φορά στους 6 μήνες· ώστε σε 6 μήνες περιστρέφονται $\frac{3}{4}$ του κεφαλαίου, $\frac{3}{4}$ των 100 σε 6 μήνες· ή 75 σε 6 μήνες, και 100 σε 8 μήνες. Αν τα $\frac{3}{4}$ των 100 περιστρέφονται σε 6 μήνες και στους ίδιους 6 μήνες το $\frac{1}{4}$ των 100 ($\frac{1}{2}$ του πάγιου κεφαλαίου), τότε τα $\frac{3}{4}$ των 100 περιστρέφονται σε 6 μήνες· Άρα το $\frac{1}{4}$ σε $\frac{6}{3} = 2$ · άρα τα $\frac{1}{4}$ των 100, δηλαδή 100 σε $6 + 2$, σε 8 μήνες. Ο συνολικός χρόνος περιστροφής του κεφαλαίου = 6 (ο χρόνος περιστροφής ολόκληρου του κυκλοφορούντος κεφαλαίου και $\frac{1}{2}$ του πάγιου κεφαλαίου, ή $\frac{1}{4}$ του συνολικού κεφαλαίου) + $\frac{6}{3}$, δηλ. αυτός ο χρόνος περιστροφής διαιρείται με τον αριθμό που εκφράζει την αναλογία του υπόλοιπου πάγιου κεφαλαίου στο κεφάλαιο που περιστράφηκε στον χρόνο περιστροφής του κυκλοφορούντος κεφαλαίου. Έτσι στο παραπάνω παράδειγμα: $\frac{3}{5}$ των 100 περιστρέφονται σε 6 μήνες· όμοια $\frac{1}{5}$ των 100· άρα $\frac{4}{5}$ των 100 σε 6 μήνες· άρα το υπόλοιπο $\frac{1}{5}$ των 100 σε $\frac{6}{4}$ μήνες· άρα ολόκληρο το κεφάλαιο σε $6 + \frac{6}{4}$ μήνες = $6 + 1\frac{1}{2}$ ή $7\frac{1}{2}$ μήνες. Σε γενική λοιπόν διατύπωση:

Ο μέσος χρόνος περιστροφής = ο χρόνος περιστροφής του κυκλοφορούντος κεφαλαίου + ο ίδιος αυτός χρόνος περιστροφής διαιρούμενος με τον αριθμό που εκφράζει πόσες φορές το υπόλοιπο μέρος του πάγιου κεφαλαίου περιέχεται στο συνολικό ποσό του κεφαλαίου που κυκλοφορήθηκε μέσα σ' αυτό τον χρόνο περιστροφής.

Αν δυο κεφάλαια των 100 ταλήρων, το ένα συνολικά κυκλοφορούν κεφάλαιο, το άλλο κατά το μισό πάγιο κεφάλαιο, κυκλοφορούσαν και τα δυο προς 5% κέρδος, και το ένα περιστρεφόταν ολόκληρο 2 φορές το χρόνο, και στο άλλο το κυκλοφορούν κεφάλαιο επίσης 2 φορές, αλλά το πάγιο κεφάλαιο μόνο μια φορά· τότε το συνολικό περιστρεφόμενο κεφάλαιο θα ήταν στην πρώτη περίπτωση = 200 και το κέρδος = 10 στη δεύτερη = 1 περιστροφή σε 8 μήνες, $\frac{1}{2}$ σε 4· δηλαδή το 150 θα περιστρεφόταν σε 12 μήνες. Τότε το κέρδος = $7\frac{1}{2}$. Αυτός ο τρόπος υπολογισμού επιβεβαίωσε τη συνηθισμένη προκατάληψη πως τάχα το κυκλοφορούν ή το πάγιο κεφάλαιο δίνουν κέρδος χάρη σε κάποια μυστηριώδη έμφυτη δύναμη, όπως δείχνουν κι οι ίδιες οι φράσεις που χρησιμοποιεί ο Μάλθους «το κυκλοφορούν κεφάλαιο δίνει κέρδος όταν απομακρύνεται από τον κάτοχό του κλπ.»· όμοια και στα σημεία που αναφέρθηκαν πιο πάνω από το έργο του «Μέτρο της αξίας» κλπ. ως προς τον τρόπο που βλέπει να συσσωρεύονται τα κέρδη του πάγιου κεφαλαίου. Το ότι στα μέχρι σήμερα οικονομικά συγγράμματα η θεωρία της υπε-

ραξίας δεν εξετάστηκε στην καθαρή μορφή, αλλά σε σύγκριση με τη θεωρία του πραγματικού κέρδους – που καταλήγει στην αναλογία της συμμετοχής των διαφόρων κεφαλαίων στο γενικό ποσοστό του κέρδους – δημιουργήσε τεράστια σύγκριση και φανακισμό. Το κέρδος των κεφαλαιοκρατών σαν τά-
 5 ξης, το κέρδος του κεφαλαίου, πρέπει να υπάρχει πριν μπορέσει να διανεμηθεί· και είναι εξαιρετικά παράλογο να θέλει κανείς να εξηγήσει τη γένεση με τη διανομή του. Σύμφωνα με τα παραπάνω, το κέρδος μειώνεται – γιατί αυξάνεται ο χρόνος κυκλοφορίας του κεφαλαίου* – στο μέτρο που αυξάνεται το συστατικό του μέρος που ονομάζεται πάγιο κεφάλαιο. Το κεφάλαιο
 10 του ίδιου μεγέθους, 100 στην προηγούμενη περίπτωση, θα περιστρεφόταν ολόκληρο 2 φορές το χρόνο αν αποτελούνταν μόνο από κυκλοφορούν κεφάλαιο. Θα περιστραφεί όμως μόνο 2 φορές σε 16 μήνες, δηλαδή μόνο 150 τάληρα θα περιστραφούν σ' ένα χρόνο, γιατί αποτελείται κατά το μισό από
 15 σ' ένα καθορισμένο χρονικό διάστημα, ή μειώνεται το ποσό του που αναπαράγεται μέσα σ' αυτό τον καθορισμένο χρόνο, μειώνεται η παραγωγή χρόνου υπερεργασίας – δηλαδή η παραγωγή υπεραξίας, γιατί το κεφάλαιο δημιουργεί αξία μόνο στο μέτρο που δημιουργεί υπεραξία. (Αυτή τουλάχιστο είναι η τάση του· η επαρκής δράση του.)

20 Όπως είδαμε, το πάγιο κεφάλαιο κυκλοφορεί σαν αξία μόνο στο μέτρο που φθείρεται ή καταναλώνεται σαν αξία χρήσης μέσα στην παραγωγική διαδικασία. Αλλά ο χρόνος στον οποίο καταναλώνεται μ' αυτό τον τρόπο και πρέπει να αναπαραχθεί στη μορφή του σαν αξία χρήσης εξαρτάται από τη σχετική του ανθεκτικότητα. Η ανθεκτικότητά του, ή η μεγαλύτερη ή μι-
 25 κρότερη παροδικότητά του – ο περισσότερος ή λιγότερος χρόνος που το κεφάλαιο μπορεί ολόένα να ξαναρχίζει τη λειτουργία του στις επαναληπτικές παραγωγικές διαδικασίες του κεφαλαίου – αυτός ο προσδιορισμός της αξίας χρήσης του γίνεται εδώ συνθετικό στοιχείο που καθορίζει τη μορφή, καθοριστικό δηλαδή για το κεφάλαιο ως προς την άποψη της μορφής του, όχι ως
 30 προς την υλική του πλευρά. Ο αναγκαίος χρόνος αναπαραγωγής του πάγιου κεφαλαίου, όπως και η αναλογία του πάγιου προς το συνολικό κεφάλαιο, τροποποιούν λοιπόν εδώ τον χρόνο περιστροφής του συνολικού κεφαλαίου και άρα την αξιοποίησή του. Η μεγαλύτερη διάρκεια του κεφαλαίου (η μείωση (διάρκεια) του αναγκαίου χρόνου αναπαραγωγής του) και η αναλογία
 35 του πάγιου κεφαλαίου προς το συνολικό κεφάλαιο επιδρούν εδώ λοιπόν επίσης στην αξιοποίησή· όπως επιδρά και η βραδύτερη περιστροφή, είτε επειδή η αγορά απ' όπου το κεφάλαιο επιστρέφει σαν χρήμα είναι γεωγραφικά πιο απομακρυσμένη, άρα απαιτείται περισσότερος χρόνος για να δια-

* {υποθέτοντας σταθερό το μέγεθος του κεφαλαίου – αυτό δεν μας ενδιαφέρει
 40 καθόλου εδώ, γιατί η πρόταση αληθεύει για κεφάλαια οποιουδήποτε μεγέθους. Τα κεφάλαια έχουν διάφορα μεγέθη. Αλλά το μέγεθος κάθε κεφαλαίου είναι ίσο με τον εαυτό του, άρα στο βαθμό που εξετάζεται μόνο η ιδιότητά του σαν κεφαλαίου μπορεί να είναι οποιοδήποτε μέγεθος. Αν όμως θεωρήσουμε δυο κεφάλαια σε διάκριση μεταξύ τους, τότε προβάλλει μια σχέση των ποιοτικών προσδιορι-
 45 σμών που οφείλεται στη διαφορά των μεγεθών τους. Αυτή γίνεται η ίδια διακριτική ποιότητά τους. Αυτή είναι μια ουσιαστική σκοπιά – και το μέγεθος δεν είναι παρά ένα παράδειγμά της – για το πώς διαφέρει η θεώρηση του κεφαλαίου σαν τέτοιου από τη θεώρηση του κεφαλαίου σε σχέση με άλλο κεφάλαιο, δηλαδή τη θεώρηση του κεφαλαίου στην πραγματικότητά του.}

γράφει την τροχιά της κυκλοφορίας (όπως πχ. κεφάλαια που δουλεύουν στην Αγγλία για την αγορά των Ανατολικών Ινδιών έχουν αργότερη επιστροφή από άλλα που δουλεύουν για εξωτερικές αγορές ή για την εσωτερική αγορά), είτε επειδή η ίδια η παραγωγική φάση διακόπτεται από φυσικές συνθήκες, όπως στη γεωργία. Ο Ρικάρντο, που πρώτος τόνισε την επίδραση του πάγιου κεφαλαίου στην αξιοποιητική διαδικασία, παραθέτει ανάκατα όλους αυτούς τους προσδιορισμούς – όπως μπορεί κανείς να δει από τις περικοπές που προαναφέραμε.

Στην πρώτη περίπτωση (το πάγιο κεφάλαιο) η περιστροφή του κεφαλαίου μειώνεται επειδή το πάγιο κεφάλαιο καταναλώνεται αργά μέσα στην παραγωγική διαδικασία· δηλαδή η αιτία βρίσκεται στη διάρκεια του χρόνου που απαιτείται για την αναπαραγωγή του. Στη δεύτερη περίπτωση η μειωμένη περιστροφή προέρχεται από την παράταση του χρόνου κυκλοφορίας (στην πρώτη περίπτωση το πάγιο κεφάλαιο κυκλοφορεί αναγκαστικά με την ίδια πάντα ταχύτητα όπως το προϊόν – στο μέτρο που κυκλοφορεί, που εντάσσεται στην κυκλοφορία· γιατί δεν κυκλοφορεί με την υλική του ύπαρξη, παρά μόνο σαν αξία, δηλαδή σαν ιδεατό συστατικό μέρος της συνολικής αξίας του προϊόντος) και μάλιστα του χρόνου κυκλοφορίας του δεύτερου μισού της καθαυτού κυκλοφοριακής διαδικασίας, της αναμετατροπής του χρήματος· στην τρίτη περίπτωση η μειωμένη περιστροφή προέρχεται από τον περισσότερο χρόνο που χρειάζεται το κεφάλαιο όχι – όπως στην πρώτη περίπτωση – για να φθαρεί μέσα στην παραγωγική διαδικασία, αλλά για να προκύψει απ' αυτή σαν προϊόν. Η πρώτη περίπτωση προσιδιάζει χαρακτηριστικά στο πάγιο κεφάλαιο· η δεύτερη ανήκει στην κατηγορία του μη-ρευστού, του παγωμένου κεφαλαίου, παγωμένου σε κάποια φάση της συνολικής κυκλοφοριακής διαδικασίας (πάγιο κεφάλαιο με υπολογίσιμη διάρκεια, ή κυκλοφορούν κεφάλαιο που επιστρέφει σε μεγάλα χρονικά διαστήματα. *ΜακΚάλλοχ. Αρχές πολιτικής οικονομίας. Τετράδιο σ. 15*).

Τρίτο: Εξετάσαμε μέχρι τώρα το πάγιο κεφάλαιο μόνο ως προς την πλευρά όπου οι διαφορές του τοποθετούνται από την ιδιαίτερη συμπεριφορά του, την χαρακτηριστική του συμπεριφορά προς την καθαυτό κυκλοφοριακή διαδικασία. Απ' αυτή την άποψη θα προκύψουν και άλλες διαφορές. Πρώτο, η αξία του επιστρέφει τμηματικά, ενώ κάθε τμήμα του κυκλοφορούντος κεφαλαίου ανταλλάσσεται ολόκληρο· γιατί σ' αυτό η ύπαρξη της αξίας συμπίπτει με την ύπαρξη της αξίας χρήσης. Δεύτερο, επηρεάζει όχι μόνο – όπως είδαμε ως τώρα – τον μέσο χρόνο περιστροφής ενός δοσμένου κεφαλαίου, αλλά και τον χρόνο περιστροφής που έχει το ίδιο, θεωρημένο ξεχωριστά. Αυτή η τελευταία περίπτωση γίνεται σημαντική εκεί όπου το πάγιο κεφάλαιο εμφανίζεται όχι σαν απλό παραγωγικό εργαλείο μέσα στην παραγωγική διαδικασία αλλά σαν αυτοτελής μορφή του κεφαλαίου, πχ. με τη μορφή σιδηροδρόμων, καναλιών, δρόμων, υδραυλικών εγκαταστάσεων, σαν κεφάλαιο συνυφασμένο με το έδαφος κλπ. Αυτός ο τελευταίος προσδιορισμός γίνεται σημαντικός για την αναλογία με την οποία το συνολικό κεφάλαιο μιας χώρας διαιρείται σ' αυτές τις δυο μορφές. Ύστερα, ο τρόπος που ανανεώνεται και διατηρείται· πράγμα που στους οικονομολόγους παρουσιάζεται με τη μορφή ότι το κεφάλαιο μπορεί να αποδώσει εισόδημα μόνο διαμέσου του κυκλοφορούντος κεφαλαίου κλπ. Αυτή η τελευταία παρατήρηση, στο δάθος δεν είναι παρά θεώρηση της στιγμής όπου το πάγιο κεφάλαιο δεν εμφανίζεται σαν ιδιαίτερη αυτοτελής ύπαρξη δίπλα και έξω από το κυκλοφορούν κεφάλαιο, αλλά σαν το κυκλοφορούν κεφάλαιο που έχει μετατραπεί σε πά-

γιο κεφάλαιο. Αυτό όμως που θέλουμε εδώ να εξετάσουμε πρώτα είναι όχι η σχέση του πάγιου κεφαλαίου προς τα έξω, αλλά η σχέση του έτσι όπως δίνεται από τον περιορισμό του μέσα στα πλαίσια της παραγωγικής διαδικασίας. Τοποθετήθηκε έτσι σαν ένα καθορισμένο συνθετικό στοιχείο της ίδιας της παραγωγικής διαδικασίας.

{Καθόλου δεν ισχυρίστηκα ότι το πάγιο κεφάλαιο αποτελεί σε κάθε προσδιορισμό κεφάλαιο που δεν χρησιμεύει για ατομική κατανάλωση αλλά μόνο για παραγωγή. Ένα σπίτι μπορεί να χρησιμεύει για παραγωγή, όπως και για κατανάλωση· το ίδιο και όλα τα οχήματα, το πλοίο και η άμαξα τόσο για εκδρομή όσο και σαν μεταφορικό μέσο· ο δρόμος σαν μέσο επικοινωνίας για την καθαυτό παραγωγή, όπως και για περίπατο κλπ. Το πάγιο κεφάλαιο σ' αυτή τη δεύτερη σχέση δεν μας ενδιαφέρει καθόλου· γιατί εξετάζουμε εδώ το κεφάλαιο μόνο σαν αξιοποιητική και παραγωγική διαδικασία. Στον τόκο θα παρουσιαστεί και ο δεύτερος προσδιορισμός. Μόνο αυτόν είναι δυνατό να εννοεί ο Ρικάρντο όταν γράφει: «Ανάλογα με το αν το κεφάλαιο φθείρεται γρήγορα και απαιτεί συχνή αναπαραγωγή, ή πιο αργά και χρειάζεται λιγότερη συχνή αναπαραγωγή μέσα σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα, λέγεται κυκλοφορούν ή πάγιο κεφάλαιο.» (Ρικάρντο. VIII, 19.) Τότε η καφετιέρα θα ήταν πάγιο κεφάλαιο, αλλά ο καφές κυκλοφορούν. Ο χοντροκομμένος υλισμός των οικονομολόγων, να βλέπουν τις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής των ανθρώπων, και τους προσδιορισμούς που αποκτούν τα πράγματα καθώς υπάγονται σ' αυτές τις σχέσεις, σαν φυσικές ιδιότητες των πραγμάτων, αποτελεί εξίσου χοντροκομμένο ιδεαλισμό, και μάλιστα φετιχισμό, που αποδίνει στα πράγματα κοινωνικές σχέσεις σαν ενύπαρκτους σ' αυτά προσδιορισμούς και μ' αυτό τον τρόπο τα περιβάλλει με μυστήριο. (Η δυσκολία να χαρακτηριστεί οποιοδήποτε πράγμα σαν πάγιο ή κυκλοφορούν κεφάλαιο σύμφωνα με την φυσική του υφή οδήγησε εδώ κατ' εξαίρεση τους οικονομολόγους στην ιδέα ότι τα ίδια τα πράγματα δεν είναι ούτε πάγιο ούτε κυκλοφορούν κεφάλαιο, ούτε λοιπόν και γενικά κεφάλαιο· όπως και δεν αποτελεί φυσική ιδιότητα του χρυσού να είναι χρήμα.)}

[Κυκλοφορούν πάγιο κεφάλαιο. Σαι. Σμιθ. Λώντερνται-ηλ. (Ο Λώντερνταιηλ για την προέλευση του κέρδους.)

(Στα προηγούμενα σημεία, για να μη το ξεχάσω, να προστεθεί ακόμα η κυκλοφορία του πάγιου κεφαλαίου σαν κυκλοφορούντος κεφαλαίου, δηλαδή οι συναλλαγές με τις οποίες αλλάζει κάτοχο.)

«Πάγιο κεφάλαιο – δεσμευμένο: κεφάλαιο με τέτοιο τρόπο δεσμευμένο σ' ένα είδος παραγωγής ώστε δεν μπορεί πια να στραφεί και να αφιερωθεί σ' ένα άλλο είδος παραγωγής». (Σαι. 24.) «Το πάγιο κεφάλαιο καταναλώνεται [...] για να δοθεί στην αναπαραγωγή των πραγμάτων που ο άνθρωπος προορίζει για τη χρήση του... αποτελείται από διαρκείς εγκαταστάσεις, κατάλληλες για την αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων μιας μελλοντικής εργασίας». (Σισμόντι. VI.) «Πάγιο κεφάλαιο είναι το κεφάλαιο που χρειάζεται για τη συντήρηση των εργαλείων, μηχανών κλπ. της εργασίας». (Σμιθ, τ. II, σ. 226.) «Το ρευστό κεφάλαιο καταναλώνεται, το πάγιο κεφάλαιο απλά χρησιμοποιείται στο μεγάλο έργο της παραγωγής.» (Εκόνομιστ. Τετράδιο VI, σ.

1.) «Θα δούμε ότι το πρώτο ξύλο ή η πρώτη πέτρα που [ο άνθρωπος] πήρε στα χέρια του για να τον βοηθήσει στην επιδίωξη των στόχων του, στην πραγματοποίηση ενός τμήματος της εργασίας του, εκπλήρωνε ακριβώς την λειτουργία του κεφαλαίου που χρησιμοποιούν σήμερα τα εμπορικά έθνη.» (Λώντερνταιηλ, σ. 87, Τετράδιο 8,α.) «Ένα από τα γνωρίσματα που χαρακτηρίζουν και διακρίνουν το ανθρώπινο είδος είναι πως αντικαθιστά έτσι την εργασία μ' ένα κεφάλαιο μετασηματισμένο σε μηχανές.» (σ. 120.) (σ. 9, Τετράδιο Λώντερνταιηλ.) «Καταλαβαίνει τώρα κανείς ότι το κέρδος των κεφαλαίων προέρχεται πάντα: είτε από το ότι αντικαθιστούν ένα μέρος της εργασίας που ο άνθρωπος θα υποχρεωνόταν να εκτελέσει με τα χέρια του· είτε από το ότι εκτελούν ένα μερίδιο εργασίας πέρα από τις προσωπικές προσπάθειες του ανθρώπου, που δεν θα μπορούσε να το πραγματοποιήσει ο ίδιος.» (σ. 119 ό.π.) Ο Λώντερνταιηλ ασκεί πολεμική στον Σμιθ και τον Λοκ·

[43] θεωρεί ότι η άποψή τους για την εργασία σαν δημιουργό του κέρδους καταλήγει στο εξής: «αν αυτή η αντίληψη για το κέρδος του κεφαλαίου ήταν ακριβής και σωστή, θα είχε σαν συνέπεια ότι το κέρδος δε θάταν πρωτογενής πηγή εισοδήματος, αλλά παράγωγη· και δεν θα μπορούσε κανείς να θεωρεί τα κεφάλαια σαν μια από τις πηγές του πλούτου, γιατί το κέρδος τους δε θάταν παρά μεταφορά από την τσέπη του εργάτη στην τσέπη του κεφαλαιούχου.» (ό.π. 116, 117.) «Το κέρδος των κεφαλαίων προέρχεται πάντα: είτε από το ότι αντικαθιστούν ένα μερίδιο εργασίας που ο άνθρωπος θα υποχρεωνόταν να εκτελέσει με τα χέρια του· είτε από το ότι εκτελούν ένα μερίδιο εργασίας πέρα από τις προσωπικές προσπάθειες του ανθρώπου, που δεν θα μπορούσε να πραγματοποιήσει ο ίδιος.» (σ. 119, ό.π. σ. 9,6.) «Πρέπει να παρατηρήσουμε πως ο κεφαλαιοκράτης, με την χρήση του κεφαλαίου του, εξοικονομεί εργασία των καταναλωτών, αλλά δεν την αναπληρώνει με ίσο μερίδιο δικής του εργασίας· πράγμα που αποδειχνει ότι το κεφάλαιό του εκτελεί την εργασία, και όχι ο ίδιος.» (10, Τετράδιο, ό.π. σ. 132.) «Αν ο Άνταμ Σμιθ, αντί να φαντάζεται πως το αποτέλεσμα μιας μηχανής είναι να διευκολύνει την εργασία, ή, όπως το διατυπώνει ο ίδιος, να αυξάνει την παραγωγική δύναμη της εργασίας (μόνο μια περίεργη σύγχυση ιδεών επιτρέπει στον κ. Σμιθ να πει ότι το αποτέλεσμα των κεφαλαίων είναι η αύξηση της παραγωγικής δύναμης της εργασίας. Με την ίδια λογική θα μπορούσε κανείς θαυμάσια να παραστήσει μια συντόμευση στο μισό του κυκλικού δρόμου που συνδέει δυο τόπους σαν διπλασιασμό της ταχύτητας του πεζοπόρου) έβλεπε ότι μόνο αντικαθιστώντας την εργασία δίνει κέρδος το κεφάλαιο που επενδύθηκε στη μηχανή, στο ίδιο γεγονός θα απόδινε και την προέλευση του κέρδους.» (σ. 11, σελ. 137.) «Το κεφάλαιο, είτε πάγιο, είτε κυκλοφορούν, [είτε στο εξωτερικό είτε] στο εσωτερικό εμπόριο, δεν χρησιμεύει στο να κινητοποιεί εργασία ή να αυξάνει την παραγωγική της δύναμη· αντίθετα, είναι ωφέλιμο και κερδοφόρο [...] μόνο όταν: είτε απαλλάσσει τον άνθρωπο από ένα μερίδιο εργασίας που θα ήταν υποχρεωμένος να εκτελέσει με τα χέρια του· είτε εκτελεί μια ορισμένη εργασία που ο άνθρωπος δεν μπορεί να πραγματοποιήσει ο ίδιος.» Αυτό, γράφει ο Λώντερνταιηλ, δεν είναι απλά λεκτική διαφορά. «Η ιδέα πως το κεφάλαιο κινεί την εργασία και αυξάνει την παραγωγική της δύναμη γεννά την άποψη ότι η εργασία είναι παντού ανάλογη με την ποσότητα του διαθέσιμου κεφαλαίου· ότι η συνολική εργατικότητα μιας χώρας είναι πάντα ανάλογη με το κεφάλαιο που την απασχολεί· το συμπέρασμα θα ήταν ότι η αύξηση του κεφαλαίου αποτελελεί το κυρίαρχο και απεριόριστο μέσο για την αύξηση του πλούτου. Αντίθε-

τα, η άποψη πως το κεφάλαιο δεν μπορεί να έχει άλλη ωφέλιμη και επικερδή απασχόληση από το να αντικαθιστά ή να εκτελεί εργασία, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι μια χώρα δεν θα βρει κανένα πλεονέκτημα στην κατοχή περισσότερου κεφαλαίου απ' όσο μπορεί να απασχολήσει για την εκτέλεση 5 ή την αντικατάσταση εργασίας, στην παραγωγή και την κατασκευή των πραγμάτων που ζητούν οι καταναλωτές». (σ. 151, 152, σελ. 11, 12.) Για να αποδείξει την άποψή του ότι το κεφάλαιο είναι, ανεξάρτητα από την εργασία, *suī generis* [ιδιότυπη] πηγή κέρδους και άρα πλούτου, αναφέρει τα υπερκέρδη του ιδιοκτήτη μιας μηχανής που πρόσφατα εφευρέθηκε, πριν 10 εκπνεύσει το δίπλωμα ευρεσιτεχνίας του και ο ανταγωνισμός συμπιέσει τις τιμές, και καταλήγει τότε λέγοντας: «Αυτή η αλλαγή στον κανόνα της τιμής δεν εμποδίζει το όφελος[»] (για την αξία χρήσης) [«]της μηχανής να προέρχεται από κονδύλι της ίδιας φύσης μ' εκείνο απ' όπου αμοιόταν πριν εκπνεύσει το δίπλωμα ευρεσιτεχνίας: το κονδύλι αυτό είναι πάντοτε εκείνο το 15 μέρος των εισοδημάτων μιας χώρας που προηγούμενα προοριζόταν να μισθώνει την εργασία που η νέα εφεύρεση αντικαθιστά.» (ό.π. 125, 10,6.) Αντίθετος ο *Ραίηβενστοουν* (IX, 32): «Τα μηχανήματα σπάνια μπορούν να χρησιμοποιηθούν με επιτυχία για να συντομεύσουν την εργασία ενός ατόμου: περισσότερος χρόνος θα χανόταν για την κατασκευή τους απ' όσος θα 20 μπορούσε να εξοικονομηθεί με τη χρήση τους. Είναι πραγματικά χρήσιμα μόνο όταν επιδρούν πάνω σε μεγάλες μάζες, όταν μια μόνο μηχανή μπορεί να βοηθήσει τη δουλειά χιλιάδων ανθρώπων. Κατά συνέπεια, η μεγαλύτερη αφθονία μηχανημάτων δρiscεται πάντα ακριβώς στις χώρες με τον μεγαλύτερο πληθυσμό, εκεί που υπάρχουν οι περισσότεροι αργόσχολοι. Δεν ενεργ- 25 γοποιεί τις μηχανές η έλλειψη ανθρώπων, αλλά η εύκολη συγκέντρωσή τους.» (ό.π.)

«Διαίρεση των μηχανών σε 1) μηχανές που χρησιμοποιούνται για παραγωγή δύναμης· 2) μηχανές που σκοπό έχουν απλά τη μεταφορά της δύναμης και την εκτέλεση της εργασίας.» (Μπάμπατζ, Τετράδιο, σ. 10.) «*Εργοστάσιο* 30 σημαίνει τη συνεργασία πολλών κατηγοριών εργατών, ενήλικων και μη, που με επιδεξιότητα και επιμέλεια φροντίζουν ένα σύστημα παραγωγικών μηχανισμών που το κινεί αδιάκοπα μια κεντρική δύναμη· [...] αποκλείει κάθε μονάδα όπου ο μηχανισμός δεν αποτελεί συνεκτικό σύστημα, ή που δεν εξαρτιέται από μια μοναδική κινητήρια αρχή. Παραδείγματα αυτής της τε- 35 λευταίας κατηγορίας υπάρχουν στα εργοστάσια υφαντουργίας, χυτήρια χαλκού [»] κλπ. –[«] Ο όρος αυτός, με την πιο αυστηρή του έννοια, συνεπάγεται την ιδέα ενός απέραντου αυτόματου, που αποτελείται από πολυάριθμα *μηχανικά και πνευματικά όργανα*, που λειτουργούν συντονισμένα και χωρίς διακοπή για την παραγωγή του ίδιου αντικείμενου, υποταγμένα σε 40 μian αυτόματη κινητήρια δύναμη.» (Γιουρ, 13.)

[Η εργασιακή διαδικασία. – Πάγιο κεφάλαιο. Μέσο εργασίας. Μηχανή.]

Το κεφάλαιο που καταναλώνεται μέσα στην ίδια την παραγωγική διαδικασία, δηλαδή το πάγιο κεφάλαιο, είναι με την πιο εμφαντική έννοια μέσο 45 παραγωγής. Με την ευρύτερη έννοια ολόκληρη η παραγωγική διαδικασία και κάθε συνθετικό της στοιχείο, όπως και της κυκλοφορίας – στο μέτρο που

το εξετάζουμε από την υλική πλευρά – δεν είναι παρά μέσο παραγωγής για το κεφάλαιο, που για αυτό μόνο η αξία υπάρχει σαν αυτοσκοπός. Από την ίδια υλική πλευρά, και η πρώτη ύλη είναι μέσο παραγωγής για το προϊόν κλπ.

Αλλά ο προσδιορισμός της αξίας χρήσης του πάγιου κεφαλαίου, σαν κε- 5
φαλαίου που καταναλώνεται μέσα στην ίδια την παραγωγική διαδικασία, ταυτίζεται με το ότι το κεφάλαιο αυτό χρησιμεύει σ' αυτή τη διαδικασία μόνο σαν μέσο, και υπάρχει το ίδιο μόνο σαν παράγοντας για τη μετατροπή της πρώτης ύλης σε προϊόν. Σαν τέτοιο μέσο παραγωγής, η αξία χρήσης του μπορεί να βρίσκεται απλά στο ότι αποτελεί τεχνολογικό όρο για την πορεία 10 της διαδικασίας (το εργοτάξιο όπου συντελείται η παραγωγική διαδικασία), όπως γίνεται με τα κτίρια κλπ., ή στο ότι αποτελεί άμεσο όρο για την επένδυση του καθαυτού παραγωγικού μέσου, όπως είναι όλες οι βοηθητικές ύλες. Πάλι, και τα δυο είναι απλά υλικές προϋποθέσεις για την πορεία της παραγωγικής διαδικασίας γενικά, ή για τη χρήση και συντήρηση του μέσου 15 εργασιών. Αυτό όμως, με την κυριολεκτική έννοια, χρησιμεύει αποκλειστικά στα πλαίσια της παραγωγής και για την παραγωγή, και δεν έχει καμιά άλλη αξία χρήσης.

Αρχικά, όταν εξετάζαμε τη μετάδοση της αξίας στο κεφάλαιο, η εργασιακή διαδικασία απλά εντάχθηκε στο κεφάλαιο· και ως προς τους υλικούς του 20 όρους, ως προς την υλική του ύπαρξη το κεφάλαιο εμφανίστηκε σαν η ολότητα των όρων αυτής της διαδικασίας και διαιρέθηκε, σύμφωνα μ' αυτήν, σε ορισμένα ποιοτικά διάφορα μερίδια: σαν *εργασιακό υλικό* (αυτή, όχι «πρώτη ύλη» είναι η σωστή και εννοιολογική έκφραση), *εργαλείο δουλειάς* και *ζωντανή εργασία*. Από τη μια μεριά, το κεφάλαιο ως προς την υλική του 25 υπόσταση διαιρέθηκε σ' αυτά τα τρία στοιχεία· από την άλλη μεριά, η κινητική τους έννοια ήταν η *εργασιακή διαδικασία* (ή η ένταξη αυτών των στοιχείων σε αμοιβαία διαδικασία), η ακίνητη το προϊόν. Σ' αυτή τη μορφή τα υλικά στοιχεία – εργασιακό υλικό, μέσο εργασίας και ζωντανή εργασία – εμφανίζονται αποκλειστικά σαν τα ουσιαστικά συνθετικά στοιχεία της ίδιας 30 της εργασιακής διαδικασίας, διαδικασίας που το κεφάλαιο ιδιοποιείται. Αυτή όμως η υλική πλευρά – ή, ο προσδιορισμός του κεφαλαίου σαν αξίας χρήσης και πραγματικής διαδικασίας – διαχωριζόταν απόλυτα από τον μορφολογικό του προσδιορισμό. Σ' αυτόν:

1) τα τρία στοιχεία όπου το κεφάλαιο εμφανίζεται πριν την ανταλλαγή με 35 το εργατικό δυναμικό, πριν την πραγματική διαδικασία, εμφανίστηκαν απλά σαν ποσοτικά διάφορα μέρη του εαυτού του, σαν ποσά αξίας που την ενότητά τους αποτελεί το ίδιο το κεφάλαιο σαν άθροισμα. Η υλική μορφή, η αξία χρήσης με την οποία υπήρχαν αυτά τα διαφορετικά μέρη δεν άλλαξε τίποτα από την ομοιομορφία αυτού του προσδιορισμού. Ως προς τον μορ- 40 φολογικό προσδιορισμό, εμφανίζονταν απλά σαν το κεφάλαιο να διαιρείται ποσοτικά σε μερίδια·

2) μέσα στην ίδια τη διαδικασία διακρίνονταν, ως προς τη μορφή, το στοιχείο της εργασίας από τα άλλα δυο μόνο από το ότι εκείνα καθορίζονταν σαν σταθερές αξίες, και η εργασία σαν αξιοδημιουργική. Αλλά η ανο- 45 μοιότητα των αξιών χρήσης, η υλική πλευρά, βρισκόταν ολότελα έξω από τον μορφολογικό προσδιορισμό του κεφαλαίου. Τώρα όμως, στη διάκριση |44| ανάμεσα σε κυκλοφορούν κεφάλαιο (πρώτη ύλη και προϊόν) και πάγιο κεφάλαιο (μέσα εργασίας) η διαφορά των στοιχείων σαν αξιών χρήσης έχει ταυτόχρονα τοποθετηθεί σαν διαφορά του κεφαλαίου σαν κεφαλαίου, στον 50

μορφολογικό του προσδιορισμό. Η αμοιβαία σχέση των παραγόντων, που ήταν μόνο ποσοτική, εμφανίζεται τώρα σαν ποιοτική διαφορά του ίδιου του κεφαλαίου και σαν καθοριστική της συνολικής του κίνησης (περιστροφής). Το εργασιακό υλικό και το προϊόν της εργασίας, το ουδέτερο αποκρυστάλλωμα της εργασιακής διαδικασίας, σαν *πρώτη ύλη* και *προϊόν*, ήδη καθορίζονται κι αυτά από υλική άποψη, όχι πια σαν υλικό και προϊόν της εργασίας, αλλά σαν η αξία χρήσης του ίδιου του κεφαλαίου σε διαφορετικές φάσεις.

Όσο το μέσο εργασίας παραμένει μέσο εργασίας με την κυριολεκτική σημασία της λέξης, έτσι όπως εντάχθηκε άμεσα, ιστορικά, από το κεφάλαιο στην αξιοποιητική του διαδικασία, δέχεται μόνο μια τυπική μεταβολή: καθώς τώρα δεν εμφανίζεται μόνο ως προς την υλική του πλευρά σαν μέσο της εργασίας, αλλά εμφανίζεται και σαν ένας καθορισμένος από την συνολική διαδικασία του κεφαλαίου ιδιαίτερος τρόπος ύπαρξής του – σαν *πάγιο κεφάλαιο*. Ενταγμένο στην παραγωγική διαδικασία του κεφαλαίου, το εργασιακό μέσο διατρέχει όμως διάφορες μεταμορφώσεις, με τελευταία τους τη *μηχανή*, ή καλύτερα, ένα *αυτόματο σύστημα μηχανημάτων* (σύστημα μηχανημάτων· το *αυτόματο* δεν είναι παρά η πιο ολοκληρωμένη, επαρκέστερη μορφή τους, και μόνο αυτό μετατρέπει τα μηχανήματα σε σύστημα), που το κινεί ένα αυτόματο, μια κινητήρια δύναμη που αυτο-κινείται· αυτόματο που αποτελείται από πολυάριθμα μηχανικά και πνευματικά όργανα, έτσι ώστε οι ίδιοι οι εργάτες καθορίζονται μόνο σαν συνειδητά μέλη του. Στη μηχανή, κι ακόμα περισσότερο στα μηχανήματα σαν αυτόματο σύστημα, το μέσο εργασίας μετασχηματίζεται ως προς την αξία χρήσης του, δηλαδή ως προς την υλική του παρουσία, σε μια ύπαρξη επαρκή για το πάγιο κεφάλαιο και για το κεφάλαιο γενικά· και η μορφή με την οποία εντάχθηκε σαν άμεσο μέσο εργασίας στην παραγωγική διαδικασία του κεφαλαίου αίρεται σε μια μορφή τοποθετημένη από το ίδιο το κεφάλαιο και αντίστοιχη του. Η μηχανή από καμιά άποψη δεν εμφανίζεται σαν μέσο εργασίας του ξεχωριστού εργάτη. Η δική της *differentia specifica* [ειδοποιός διαφορά] δεν είναι με κανένα τρόπο – όπως στο μέσο εργασίας – να διαμεσολαβεί τη δραστηριότητα του εργάτη πάνω στο αντικείμενο· αντίθετα, η δραστηριότητα αυτή έχει τοποθετηθεί με τρόπο που πια απλά διαμεσολαβεί τη δουλειά της μηχανής, τη δράση της πάνω στην πρώτη ύλη – την επιβλέπει και την προφυλάσσει από διαταραχές. Όχι όπως στο εργαλείο, που ο εργάτης το εμπνυχώνει σαν όργανο με τη δική του επιδεξιότητα και δραστηριότητα, και που άρα ο χειρισμός του εξαρτιέται από τη δεξιότητά του εργάτη. Αντίθετα η μηχανή, που αντί για τον εργάτη κατέχει αυτή επιδεξιότητα και δύναμη, είναι αυτή η ίδια ο δεξιότεχνης, που έχει δική του ψυχή, τους μηχανικούς νόμους που επιδρούν μέσα στη μηχανή· και για την αδιάκοπη αυτο-κίνησή της, όπως ο εργάτης καταναλώνει μέσα διατροφής, αυτή καταναλώνει κάρβουνο, πετρέλαιο κλπ. (βοηθητικές ύλες). Η δραστηριότητα του εργάτη, περιορισμένη σε απλά αφηρημένη δραστηριότητα, καθορίζεται και ρυθμίζεται ολόπλευρα από την κίνηση των μηχανημάτων – όχι το αντίστροφο. Η επιστήμη, που αναγκάζει τα άψυχα μέλη των μηχανημάτων με την κατασκευή τους να λειτουργούν σκόπιμα σαν αυτόματος μηχανισμός, δεν υπάρχει στη συνείδηση του εργάτη· αντίθετα, επιδρά διαμέσου της μηχανής σαν ξένη δύναμη πάνω στον εργάτη, σαν δύναμη της ίδιας της μηχανής. Η ιδιοποίηση της ζωντανής εργασίας από την αντικειμενοποιημένη εργασία, της αξιοποιητικής δύναμης ή δραστηριότητας από την αξία που υπάρχει για-τον-εαυτό-της, – ιδιοποίη-

ση που ενυπάρχει στην έννοια του κεφαλαίου – τοποθετείται στη βασισμένη στα μηχανήματα παραγωγή σαν χαρακτήρας της ίδιας της παραγωγικής διαδικασίας, ακόμα και ως προς τα υλικά της στοιχεία και την υλική της κίνηση. Η παραγωγική διαδικασία έπαψε να είναι εργασιακή διαδικασία με την έννοια πως η εργασία επικρατεί πάνω της σαν κυρίαρχική της ενότητα. Αντί- 5
 θετα, εμφανίζεται μόνο σαν συνειδητό όργανο, σαν ξεχωριστοί ζωντανό εργάτες διασκορπισμένοι σε διάφορα σημεία του μηχανικού συστήματος· υποταγμένοι στη συνολική διαδικασία των ίδιων των μηχανημάτων· και οι ίδιοι ένα απλό μέλος του συστήματος, που η ενότητά του δεν βρίσκεται στους ζωντανούς εργάτες αλλά στα ζωντανά (ενεργά) μηχανήματα, που 10
 απέναντι στη μεμονωμένη, ασήμαντη δράση του εργάτη εμφανίζονται απέναντί του σαν επιβλητικός οργανισμός. Στα μηχανήματα, η αντικειμενοποιημένη εργασία προβάλλει, μέσα στην ίδια την εργασιακή διαδικασία, απέναντι στη ζωντανή εργασία σαν η κυρίαρχη πάνω της δύναμη, που είναι το κεφάλαιο ως προς τη μορφή του, σαν ιδιοποίηση της ζωντανής εργασίας. Η 15
 απορρόφηση της εργασιακής διαδικασίας σαν απλά συνθετικού στοιχείου στην αξιοποιητική διαδικασία του κεφαλαίου τοποθετείται και ως προς την υλική πλευρά: με τη μετατροπή του μέσου εργασίας σε μηχανήματα, και της ζωντανής εργασίας σε απλό ζωντανό παρακολούθημα αυτών των μηχανημάτων· σαν μέσο για τη δράση τους. Όπως είδαμε, η αύξηση της παραγωγικό- 20
 τητας της εργασίας και η ανώτατη άρνηση της αναγκαίας εργασίας είναι αναγκαία τάση του κεφαλαίου. Η πραγματοποίηση αυτής της τάσης είναι η μετατροπή του μέσου εργασίας σε μηχανήματα. Στα μηχανήματα, η αντικειμενοποιημένη εργασία αντιμετωπίζει υλικά σαν κυρίαρχη δύναμη τη ζωντανή, και σαν ενεργή υπαγωγή της ζωντανής εργασίας στην αντικειμενοποιη- 25
 μένη – όχι μόνο με την ιδιοποίηση της ζωντανής εργασίας, αλλά μέσα στην ίδια την πραγματική παραγωγική διαδικασία· η σχέση του κεφαλαίου σαν αξίας που ιδιοποιείται την αξιοποιητική δραστηριότητα έχει ταυτόχρονα τοποθετηθεί στο πάγιο κεφάλαιο, που υπάρχει με τη μορφή μηχανημάτων, σαν η σχέση της αξίας χρήσης του κεφαλαίου προς την αξία χρήσης του 30
 εργατικού δυναμικού· παραπέρα, η αξία που έχει αντικειμενοποιηθεί στα μηχανήματα εμφανίζεται σαν μια προϋπόθεση, που απέναντί της η αξιοποιητική δύναμη του ξεχωριστού εργατικού δυναμικού εξαφανίζεται σαν απειροελάχιστη· με την παραγωγή σε τεράστιες ποσότητες – συνέπεια των μηχανημάτων – εξαφανίζεται στο προϊόν και κάθε σχέση προς την άμεση ανάγκη 35
 του παραγωγού, και άρα προς την άμεση αξία χρήσης· στη μορφή και στις αναλογίες που παράγεται, το προϊόν έχει ήδη τοποθετηθεί με τέτοιο τρόπο ώστε παράγεται αποκλειστικά σαν φορέας αξίας, και η αξία χρήσης του μονάχα σαν όρος για την αξία. Στη μηχανή, η ίδια η αντικειμενοποιημένη εργασία εμφανίζεται άμεσα όχι μόνο με τη μορφή του προϊόντος, ή του 40
 προϊόντος που χρησιμοποιείται σαν μέσο εργασίας, αλλά με τη μορφή της ίδιας της παραγωγικής δύναμης. Η εξέλιξη του μέσου εργασίας σε μηχανήματα δεν είναι τυχαία για το κεφάλαιο, αλλά αποτελεί τον ιστορικό μετασχηματισμό του παραδοσιακά δοσμένου μέσου εργασίας σε μορφή επαρκή για το κεφάλαιο. Η συσσώρευση της γνώσης και της επιδεξιότητας, των 45
 γενικών παραγωγικών δυνάμεων του ανθρώπινου μυαλού, απέναντι στον εργάτη απορροφήθηκε μ' αυτό τον τρόπο στο κεφάλαιο, και άρα εμφανίζεται σαν ιδιότητα του κεφαλαίου· πιο συγκεκριμένα του πάγιου κεφαλαίου, στο μέτρο που αυτό εντάσσεται στην παραγωγική διαδικασία σαν το καθαυτό μέσο παραγωγής. Ωστε τα μηχανήματα εμφανίζονται σαν η επαρκέστερη 50

μορφή του *πάγιου κεφαλαίου*, και το πάγιο κεφάλαιο – στο μέτρο που το κεφάλαιο εξετάζεται στη σχέση του προς τον εαυτό του – σαν η *επαρκέστερη μορφή του κεφαλαίου γενικά*. Από την άλλη μεριά, στο μέτρο που το πάγιο κεφάλαιο βρίσκεται εξορισμένο στην ύπαρξή του σαν καθορισμένη αξία 5 χρήσης, δεν αντιστοιχεί στην έννοια του κεφαλαίου, που σαν αξία είναι αδιάφορο απέναντι σε κάθε καθορισμένη μορφή της αξίας χρήσης και μπορεί να αποκτήσει ή να αποβάλει, σαν αδιάφορη υλοποίηση, οποιαδήποτε απ' αυτές τις μορφές. Απ' αυτή την άποψη, ως προς την εξωτερική σχέση του κεφαλαίου, το *κυκλοφορούν κεφάλαιο* εμφανίζεται – απέναντι στο πά- 10 γιο κεφάλαιο – σαν η επαρκής μορφή του κεφαλαίου.

Παραπέρα, στο μέτρο που τα μηχανήματα εξελίσσονται – με τη συσσώ- ρευση της κοινωνικής επιστήμης, γενικά της παραγωγικής δύναμης – η γενικά κοινωνική εργασία εκφράζεται όχι στην εργασία, αλλά στο κεφάλαιο. Η παραγωγική δύναμη της κοινωνίας μετριέται με το *πάγιο κεφάλαιο*, υπάρχει 15 με αντικειμενική μορφή μέσα σ' αυτό· και αντίστροφα, η παραγωγική δύναμη του κεφαλαίου αναπτύσσεται μ' αυτή τη γενική πρόοδο, που το κεφάλαιο ιδιοποιείται δωρεάν. Εδώ δεν πρόκειται να αναπτύξουμε λεπτομερειακά την εξέλιξη των μηχανημάτων· παρά μόνο από γενική άποψη· στο μέτρο που στο *πάγιο κεφάλαιο* το *μέσο εργασίας*, ως προς την υλική του πλευρά, χάνει 20 την άμεση μορφή του και προβάλλει υλικά σαν *κεφάλαιο* απέναντι στον εργάτη. Στα μηχανήματα, η γνώση εμφανίζεται σαν ξένη, εξωτερική προς τον εργάτη· και η ζωντανή εργασία εμφανίζεται υποταγμένη στην αντικειμενοποιημένη, που διαθέτει αυτοτελή δράση. Ο εργάτης εμφανίζεται σαν περιττός, στο μέτρο που η δράση του δεν καθορίζεται από τις ανάγκες [του 25 κεφαλαίου].

[Πάγιο κεφάλαιο. Μετάθεση των εργατικών δυνάμεων σε δυνάμεις του κεφαλαίου, τόσο στο πάγιο όσο και στο κυκλοφορούν κεφάλαιο. – Σε ποιο βαθμό το πάγιο κεφάλαιο (μηχανή) δημιουργεί αξία. – *Λώντερνταϊν*λ. – Η μηχανή προϋποθέτει μάζα εργατών.]

30

Η πλήρης λοιπόν ανάπτυξη του κεφαλαίου – μ' άλλα λόγια, τότε μόνο το κεφάλαιο τοποθέτησε τον τρόπο παραγωγής που του αντιστοιχεί – συντελείται 35 μόνο από τη στιγμή που το μέσο εργασίας δεν καθορίζεται μόνο τυπικά σαν *πάγιο κεφάλαιο*, αλλά έχει αρθεί στην άμεση μορφή του, και το *πάγιο κεφάλαιο* προβάλλει μέσα στην παραγωγική διαδικασία σαν μηχανή απέναντι στην εργασία· ολόκληρη όμως η παραγωγική διαδικασία όχι σαν υποταγμένη στην άμεση επιδεξιότητα του εργάτη, αλλά σαν τεχνολογική εφαρμογή της επιστήμης. Η τάση του κεφαλαίου είναι άρα να δίνει επιστημονικό 40 χαρακτηρισμό στην παραγωγή, και η άμεση εργασία υποβαθμίζεται σε απλό συνθετικό στοιχείο αυτής της διαδικασίας. Όπως στη μετατροπή της αξίας σε κεφάλαιο, έτσι και στην παραπέρα ανάπτυξη του κεφαλαίου, φαίνεται καθαρά πως το κεφάλαιο από τη μια μεριά προϋποθέτει μια ορισμένη, ιστορικά δοσμένη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων – ανάμεσα σ' αυτές και της επιστήμης – κι από την άλλη τις ωθεί και τις αναγκάζει να αναπτυχθούν. 45 Η ποσοτική έκταση και η δραστικότητα (εντατικότητα) της ανάπτυξης του

|VII-1|

κεφαλαίου σαν πάγιο κεφάλαιο δείχνει άρα και γενικά τον βαθμό που το κεφάλαιο έχει αναπτυχθεί σαν κεφάλαιο – σαν η εξουσία πάνω στη ζωντανή εργασία – και έχει υποτάξει στον εαυτό του την παραγωγική διαδικασία γενικό. Επίσης και από την άποψη ότι το πάγιο κεφάλαιο εκφράζει την συσώρευση των αντικειμενοποιημένων παραγωγικών δυνάμεων όπως και της αντικειμενοποιημένης εργασίας. Το κεφάλαιο δίνει στον εαυτό του την επαρκή γι αυτό μορφή – σαν αξία χρήσης μέσα στην παραγωγική διαδικασία – μόνο στα μηχανήματα και τις άλλες υλικές μορφές ύπαρξης του πάγιου κεφαλαίου, όπως τους σιδηρόδρομους κλπ. (θα ξαναγυρίσουμε σ' αυτές)· αυτό όμως δεν σημαίνει καθόλου πως αυτή η αξία χρήσης – τα μηχανήματα καθαυτά – είναι κεφάλαιο, ή πως η υπόστασή τους σαν μηχανήματα ταυτίζεται με την υπόστασή τους σαν κεφάλαιο· όπως και ο χρυσός δεν θα έπαυε να έχει την αξία χρήσης του σαν χρυσός τη στιγμή που δε θάταν πια χρήμα. Τα μηχανήματα δεν χάνουν την αξία χρήσης τους από τη στιγμή που παύουν να είναι κεφάλαιο. Το γεγονός ότι τα μηχανήματα είναι η πιο πρόσφορη μορφή της αξίας χρήσης του πάγιου κεφαλαίου δεν σημαίνει καθόλου πως η υπαγωγή στην κοινωνική σχέση του κεφαλαίου είναι η πιο πρόσφορη και η τελευταία κοινωνική σχέση παραγωγής για την εφαρμογή των μηχανημάτων.

Στο μέτρο που το κεφάλαιο τοποθετεί τον χρόνο εργασίας – την απλή ποσότητα εργασίας – σαν μοναδικό αξιοκαθοριστικό στοιχείο, στον ίδιο βαθμό εξαφανίζεται η άμεση εργασία και η ποσότητά της σαν η καθοριστική αρχή της παραγωγής – της δημιουργίας αξιών χρήσης – και υποβαθμίζεται: τόσο ποσοτικά – μειώνεται η αναλογία της – όσο και ποιοτικά, σαν ένα απαραίτητο βέβαια αλλά δευτερεύον συνθετικό στοιχείο απέναντι στη γενική επιστημονική εργασία, την τεχνολογική εφαρμογή των φυσικών επιστημών από τη μια μεριά, όπως και τη γενική παραγωγική δύναμη που προέρχεται από την κοινωνική διάρθωση μέσα στη συνολική παραγωγή – που εμφανίζεται σαν φυσικό χάρισμα της κοινωνικής εργασίας (παρόλο που είναι ιστορικό προϊόν). Έτσι το κεφάλαιο δουλεύει για την ίδια του τη διάλυση σαν μορφής που κυριαρχεί στην παραγωγή.

Αν έτσι, από τη μια μεριά, η μετατροπή της παραγωγικής διαδικασίας από την απλή εργασιακή διαδικασία σε μια επιστημονική διαδικασία, που υποτάσσει και χρησιμοποιεί τις φυσικές δυνάμεις και τις δραστηριοποιεί στην υπηρεσία των ανθρώπινων αναγκών, εμφανίζεται σαν ιδιότητα του πάγιου κεφαλαίου απέναντι στη ζωντανή εργασία· αν η μεμονωμένη εργασία παύει ολότελα να εμφανίζεται σαν παραγωγική, κι αντίθετα, είναι παραγωγική μόνο στις κοινές εργασίες που υποτάσσουν τις φυσικές δυνάμεις, κι αυτή η ανύψωση της άμεσης εργασίας σε κοινωνική εμφανίζεται σαν αναγωγή της ξεχωριστής εργασίας σε αδυναμία απέναντι στη συλλογικότητα που συγκεντρώνεται και αντιπροσωπεύεται στο κεφάλαιο· έτσι, από την άλλη μεριά, εμφανίζεται τώρα σαν ιδιότητα του κυκλοφορούντος κεφαλαίου η συντήρηση της εργασίας σ' ένα παραγωγικό κλάδο διαμέσου εργασίας που συνυπάρχει σ' έναν άλλο κλάδο. Στη μικρή κυκλοφορία το κεφάλαιο προκαταβάλλει στον εργάτη το μισθό, κι εκείνος τον ανταλλάζει με τα αναγκαία για την κατανάλωσή του προϊόντα. Το χρήμα που εισπράττει ο εργάτης έχει αυτή τη δύναμη μόνο επειδή δίπλα του ταυτόχρονα δουλεύουν άλλοι· και μόνο επειδή το κεφάλαιο ιδιοποιήθηκε την εργασία του εργάτη μπορεί να του δώσει, με το χρήμα, διατακτική πάνω σε ξένη εργασία. Αυτή η ανταλλαγή της προσωπικής εργασίας με την ξένη δεν εμφανίζεται εδώ να διαμεσο-

λαβείται και να καθορίζεται από την ταυτόχρονη συνύπαρξη των εργασιών, αλλά από την προκαταβολή που δίνει το κεφάλαιο. Η δυνατότητα του εργάτη να προχωρήσει στη διάρκεια της παραγωγής στον μεταβολισμό που απαιτεί η κατανάλωσή του εμφανίζεται σαν ιδιότητα του μέρους του *κυκλοφορούντος κεφαλαίου* που εκχωρείται στον εργάτη, και του *κυκλοφορούντος κεφαλαίου* γενικά. Δεν εμφανίζεται σαν μεταβολισμός των ταυτόχρονων εργατικών δυνάμεων αλλά σαν μεταβολισμός του κεφαλαίου· έτσι ώστε να υπάρχει *κυκλοφορούν κεφάλαιο*. Έτσι όλες οι δυνάμεις της εργασίας μεταθέτονται σε δυνάμεις του κεφαλαίου: στο πάγιο κεφάλαιο η παραγωγική δύναμη της εργασίας (που έχει τοποθετηθεί σαν εξωτερική και ανεξάρτητη (εμπράγματη) από την εργασία)· και στο *κυκλοφορούν κεφάλαιο*, το γεγονός ότι ο εργάτης έχει ο ίδιος προϋποθέσει τους όρους για την επανάληψη της εργασίας του, κι από την άλλη μεριά το ότι η ανταλλαγή αυτής της εργασίας του διαμεσολαβείται από την συνύπαρξη της εργασίας άλλων, εμφανίζεται σαν το κεφάλαιο να δίνει τις προκαταβολές στον εργάτη, κι από την άλλη μεριά να τοποθετεί τον ταυτόχρονο χαρακτήρα των εργασιακών κλάδων. (Οι δυο τελευταίοι προσδιορισμοί ανήκουν ουσιαστικά στη συσσώρευση.) Το κεφάλαιο τοποθετεί τον εαυτό του σαν μεσολαβητή ανάμεσα στους διάφορους εργαζόμενους με τη μορφή του *κυκλοφορούντος κεφαλαίου*.

20 Το *πάγιο κεφάλαιο*, στον προσδιορισμό του σαν μέσου παραγωγής, με επαρκέστερη μορφή τα μηχανήματα, παράγει αξία – δηλαδή αυξάνει την αξία του προϊόντος – μονάχα από δυο απόψεις: 1) στο μέτρο που έχει *αξία*· που είναι δηλαδή κι αυτό προϊόν της εργασίας, ορισμένη ποσότητα εργασίας σε αντικειμενοποιημένη μορφή· 2) στο μέτρο που αυξάνει την αναλογία της υπερεργασίας προς την αναγκαία εργασία, αυξάνοντας την παραγωγική δύναμη της εργασίας κι έτσι δίνοντας στην εργασία τη δυνατότητα να δημιουργεί σε συντομότερο χρόνο μεγαλύτερη μάζα από προϊόντα αναγκαία για τη συντήρηση του ζωντανού εργατικού δυναμικού. Είναι λοιπόν απόλυτος παραλογισμός η αστική φρασεολογία πως ο εργάτης μοιράζεται το προϊόν με τον κεφαλαιοκράτη επειδή αυτός ο τελευταίος, με το πάγιο κεφάλαιο (που άλλωστε είναι κι αυτό προϊόν της εργασίας, και δεν αποτελεί παρά *ξένη εργασία* που το κεφάλαιο απλά ιδιοποιήθηκε), του διευκολύνει την εργασία (αντίθετα – με τη μηχανή στερεί από την εργασία κάθε αυτοτέλεια και κάθε ελκυστικό χαρακτήρα) ή συντομεύει την εργασία του. Αντίθετα, το κεφάλαιο χρησιμοποιεί τη μηχανή μόνο στο βαθμό που αυτή επιτρέπει στον εργάτη να δουλέψει μεγαλύτερο μέρος του χρόνου του για το κεφάλαιο, να αντιμετωπίσει μεγαλύτερο μέρος του χρόνου του σαν όχι δικό του, να δουλέψει περισσότερο για κάποιον άλλο. Μ' αυτή τη διαδικασία μειώνεται πραγματικά στο ελάχιστο η εργασία που χρειάζεται για την παραγωγή ενός ορισμένου αντικειμένου, αλλά μόνο για να αξιοποιηθεί η μέγιστη ποσότητα εργασίας στον μέγιστο αριθμό τέτοιων αντικειμένων. Η πρώτη πλευρά έχει σημασία, γιατί εδώ το κεφάλαιο – χωρίς καμιά τέτοια πρόθεση – μειώνει την ανθρώπινη εργασία, την δαπάνη δύναμης, στο ελάχιστο. Απ' αυτό θα επωφεληθεί η απελευθερωμένη εργασία, και αποτελεί τον όρο για την απελευθέρωσή της. Απ' όσα ειπώθηκαν φαίνεται καθαρά ο παραλογισμός του Λώντερνταιηλ, όταν θέλει να κάνει το πάγιο κεφάλαιο μια ανεξάρτητη από τον χρόνο εργασίας, αυτοτελή πηγή αξίας. Αποτελεί τέτοια πηγή μόνο στο βαθμό που είναι κι αυτό το ίδιο αντικειμενοποιημένος χρόνος εργασίας, και στο βαθμό που τοποθετεί χρόνο υπερεργασίας. Και τα ίδια τα μηχανήματα, για να χρησιμοποιηθούν προϋποθέτουν ιστορικά – δες πιο πάνω Ραίηδενστοουν –

περίσσια χέρια. Μόνο εκεί που υπάρχει αφθονία εργατικών δυνάμεων παρεμβάλλονται τα μηχανήματα, για να αντικαταστήσουν εργασία. Μόνο στη φαντασία των οικονομολόγων τα μηχανήματα υποβοηθούν τον ξεχωριστό εργάτη. Μόνο με μάζες εργατών μπορούν να λειτουργήσουν τα μηχανήματα· και η συγκέντρωση των εργατών απέναντι στο κεφάλαιο αποτελεί, καθώς 5 είδαμε, μια από τις ιστορικές του προϋποθέσεις. Τα μηχανήματα δεν παρεμβάλλονται για να αναπληρώσουν εργατική δύναμη που λείπει, αλλά για να μειώσουν την μαζικά διαθέσιμη εργατική δύναμη στο αναγκαίο της μέτρο. Τα μηχανήματα εμφανίζονται μονάχα εκεί που το εργατικό δυναμικό υπάρ- 10 χει σε μαζική κλίμακα. (Να ξαναγυρίσουμε σ' αυτό το σημείο.)

Ο Λώντερνταιηλ πιστεύει πως έκανε μεγάλη ανακάλυψη: ότι τα μηχανήματα δεν αυξάνουν την παραγωγική δύναμη της εργασίας γιατί, αντίθετα, την αντικαθιστούν, ή κάνουν αυτό που δεν μπορεί να εκτελέσει με τις δικές της δυνάμεις η εργασία. Ανήκει στην έννοια του κεφαλαίου πως η αυξημένη παραγωγική δύναμη της εργασίας έχει τοποθετηθεί, αντίθετα, σαν αύξηση 15 μιας δύναμης έξω από την εργασία και σαν δική της αποδυνάμωση. Το μέσο εργασίας δίνει αυτοτέλεια στον εργάτη – τον κάνει ιδιοκτήτη. Τα μηχανήματα – σαν πάγιο κεφάλαιο – του στερούν την αυτοτέλεια, τον κάνουν αντικείμενο ιδιοποίησης. Αυτή η επίδραση των μηχανημάτων ισχύει μόνο στο βαθμό που αυτά καθορίζονται σαν πάγιο κεφάλαιο· και σαν τέτοιο τα καθορίζει 20 αποκλειστικά το γεγονός ότι ο εργάτης σχετίζεται προς αυτά σαν μισθωτός εργάτης, και το ενεργό άτομο γενικά σαν απλός εργάτης.

[Πάγιο κεφάλαιο και κυκλοφορούν κεφάλαιο σαν δυο ξεχωριστά είδη κεφαλαίου. – Πάγιο κεφάλαιο και συνέχεια της παραγωγικής διαδικασίας. – Μηχανήματα και ζωντανή εργασία. – Η εφεύρεση σαν επιχείρηση. – Αντίφαση ανάμεσα στη δάση της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής (μέτρο αξίας) και την ίδια την ανάπτυξη της. Μηχανές κλπ.] 25

Ενώ μέχρι τώρα το πάγιο και το κυκλοφορούν κεφάλαιο εμφανίζονταν απλά σαν διαφορετικοί παροδικοί προσδιορισμοί του κεφαλαίου, τώρα αποκρυσταλλώθηκαν σε ιδιαίτερους τρόπους ύπαρξής του, και δίπλα στο πάγιο κεφάλαιο εμφανίζεται το κυκλοφορούν κεφάλαιο. Τώρα είναι δυο ξεχωριστά είδη κεφαλαίου. Εξετάζοντας ένα μοναδικό κεφάλαιο σ' ένα καθορισμένο παραγωγικό κλάδο, αυτό εμφανίζεται διαιρεμένο σ' αυτά τα δυο μέρη, ή χωρίζεται σε καθορισμένη αναλογία στα δυο αυτά είδη του κεφαλαίου. 30 35

Η διαφορά στα πλαίσια της παραγωγικής διαδικασίας: αρχικά μέσο εργασίας και εργασιακό υλικό, και τέλος προϊόν της εργασίας, εμφανίζεται τώρα σαν κυκλοφορούν κεφάλαιο (τα δυο τελευταία) και πάγιο κεφάλαιο. Η διαφοροποίηση του κεφαλαίου ως προς την απλά υλική του πλευρά εντάχθηκε 40 τώρα στην ίδια τη μορφή του και εμφανίζεται να το διαφοροποιεί.

Για την άποψη που, όπως ο Λώντερνταιηλ κλπ., θέλει να βλέπει το κεφάλαιο σαν τέτοιο, χωριστά από την εργασία, να δημιουργεί αξία, άρα και υπεραξία (κέρδος), το πάγιο κεφάλαιο – αυτό δηλαδή που έχει σαν υλική ύπαρξη ή αξία χρήσης τα μηχανήματα – είναι η μορφή που δίνει στις ρηχές 45 τους πλάνες την περισσότερη αληθοφάνεια. Τους έχει αντιταχθεί, πχ. στην

«Υπεράσπιση της εργασίας», ότι ο κατασκευαστής του δρόμου μπορεί βέβαια να μοιράζεται τον δρόμο μ' αυτόν που τον χρησιμοποιεί, αλλά στη μοιρασιά δεν συμμετέχει ο ίδιος ο «δρόμος».

Προϋποθέτοντας ότι το κυκλοφορούν κεφάλαιο διανύει πραγματικά τις 5 διάφορες φάσεις του, η αύξηση ή μείωση, η συντομία ή παράταση του χρόνου κυκλοφορίας, η ευκολότερη ή κοπιαστικότερη διαδρομή μέσα από τα διάφορα στάδια της κυκλοφορίας σημαίνει μείωση της υπεραξίας που θα μπορούσε να δημιουργηθεί μέσα σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα χωρίς αυτές τις διακοπές – είτε γιατί *μικραίνει ο αριθμός των αναπαραγωγών*, είτε 10 γιατί συστέλλεται το ποσό του κεφαλαίου που *βρίσκεται αδιάκοπα στην παραγωγική διαδικασία*. Και στις δυο περιπτώσεις δεν πρόκειται για μείωση της προϋποτεθειμένης αξίας, αλλά για μειωμένη ταχύτητα στην αύξησή της. Από τη στιγμή όμως που το πάγιο κεφάλαιο έχει αναπτυχθεί σε μια ορισμένη 15 έκταση – κι αυτή η επέκταση είναι, όπως υποδηλώσαμε, ο δείκτης ανάπτυξης της μεγάλης βιομηχανίας γενικά –, από τη στιγμή λοιπόν που αυξάνεται σε σχέση με την ανάπτυξη των παραγωγικών του δυνάμεων – αποτελεί το ίδιο την αντικειμενοποίηση αυτών των παραγωγικών δυνάμεων, αυτές τις ίδιες σαν προϋποτεθειμένο προϊόν –, απ' αυτή τη στιγμή κάθε διακοπή της παραγωγικής διαδικασίας επιδρά άμεσα σαν μείωση του ίδιου του κεφαλαίου, 20 της προϋποτεθειμένης αξίας του. Η αξία του πάγιου κεφαλαίου αναπαράγεται απλά στο βαθμό που φθείρεται στην παραγωγική διαδικασία. Με την αχρηστία χάνει την αξία χρήσης του χωρίς η αξία του να περνά στο προϊόν. Σε όσο μεγαλύτερη κλίμακα αναπτύσσεται λοιπόν το πάγιο κεφάλαιο – με τη σημασία που το εξετάζουμε εδώ –, τόσο περισσότερο η *συνέχεια 25 της παραγωγικής διαδικασίας*, δηλαδή η αδιάκοπη ροή της αναπαραγωγής, γίνεται εξαιρετικά πιεστικός όρος για τον τρόπο παραγωγής που βασίζεται στο κεφάλαιο.

Η ιδιοποίηση της ζωντανής εργασίας από το κεφάλαιο αποκτά κι απ' αυτή την άποψη στα μηχανήματα άμεση πραγματικότητα: από τη μια μεριά, 30 αυτό που επιτρέπει στη μηχανή να εκτελεί την ίδια εργασία που εκτελούσε προηγουμένα ο εργάτης είναι η ανάλυση και εφαρμογή μηχανικών και χημικών νόμων, που πηγάζει άμεσα από την επιστήμη. Η ανάπτυξη ωστόσο των μηχανημάτων σ' αυτή την κατεύθυνση παρουσιάζεται μόνο όταν η μεγάλη βιομηχανία έχει ήδη φτάσει σε ανώτερη βαθμίδα και όλες οι επιστήμες 35 έχουν αιχμαλωτιστεί στην υπηρεσία του κεφαλαίου· κι από την άλλη μεριά, όταν τα ίδια τα διαθέσιμα μηχανήματα ήδη προσφέρουν μεγάλους πόρους. Τότε η εφεύρεση γίνεται επιχείρηση, και η εφαρμογή της επιστήμης στην ίδια την άμεση παραγωγή γίνεται σκοπιά που την καθορίζει και την παρακινεί. Δεν είναι όμως αυτή η πορεία με την οποία γεννήθηκαν – σε γενικές 40 γραμμές – τα μηχανήματα, κι ακόμα λιγότερο αυτή που ακολουθεί η λεπτομερειακή τους πρόοδος. Η πορεία αυτή είναι η ανάλυση – μέσα από τον καταμερισμό της εργασίας, που ήδη μετατρέπει τις ενέργειες των εργατών ολόένα περισσότερο σε μηχανικές, ώστε σ' ένα ορισμένο σημείο τη θέση τους μπορεί να πάρει ο μηχανισμός. (Αφορά την οικονομία ενέργειας.) Εδώ λοιπόν ο συγκεκριμένος τρόπος εργασίας εμφανίζεται άμεσα να μεταφέρεται 45 από τον εργάτη στο κεφάλαιο με τη μορφή της μηχανής, κι αυτή η μετάθεση να απαξιώνει το εργατικό δυναμικό του εργάτη. Γιαυτό και η πάλη των εργατών ενάντια στα μηχανήματα. Αυτό που ήταν δραστηριότητα του ζωντανού εργάτη γίνεται δραστηριότητα της μηχανής. Έτσι παρουσιάζεται 50 στον εργάτη χειροπιαστά η ιδιοποίηση της εργασίας από το κεφάλαιο, το

κεφάλαιο να απορροφά τη ζωντανή εργασία – «σαν ερωτοχτυπημένο».

Η ανταλλαγή ζωντανής με αντικειμενοποιημένη εργασία, δηλαδή η τοποθέτηση της κοινωνικής εργασίας στη μορφή της αντίθεσης κεφαλαίου και μισθωτής εργασίας, είναι η τελευταία ανάπτυξη της αξιακής σχέσης και της παραγωγής που βασίζεται στην αξία. Προϋπόθεσή της είναι και παραμένει: 5 η μάζα άμεσου χρόνου εργασίας, η ποσότητα καταβλημένης εργασίας να αποτελεί τον αποφασιστικό παράγοντα στην παραγωγή του πλούτου. Όμως στο μέτρο που αναπτύσσεται η μεγάλη βιομηχανία, η δημιουργία του πραγματικού πλούτου ολοένα λιγότερο εξαρτιέται από τον χρόνο εργασίας και την ποσότητα καταβλημένης εργασίας· ολοένα περισσότερο από τη δύναμη 10 των υλικών παραγόντων που κινητοποιούνται στη διάρκεια του εργάσιμου χρόνου· και η δύναμη αυτή – η ισχυρή τους αποτελεσματικότητα – δεν βρίσκεται σε καμιά σχέση προς τον άμεσο χρόνο εργασίας που κοστίζει η παραγωγή τους, αλλά αντίθετα εξαρτιέται από τη γενική κατάσταση της επιστήμης 15 και την πρόοδο της τεχνολογίας, δηλαδή λόγια της εφαρμογής αυτής της επιστήμης στην παραγωγή. (Η ανάπτυξη αυτής της επιστήμης, ιδιαίτερα της φυσικής επιστήμης, και μαζί της όλων των άλλων, συνδέεται κι αυτή πάλι με την ανάπτυξη της υλικής παραγωγής.) Πχ. η γεωργία γίνεται απλή εφαρμογή της επιστήμης του υλικού μεταβολισμού: με ποιο τρόπο πρέπει να ρυθμιστεί ωφελιμότερα για ολόκληρο το κοινωνικό σώμα. Αντίθετα, ο 20 πραγματικός πλούτος εκδηλώνεται – κι αυτό είναι το σημάδι της μεγάλης βιομηχανίας – στην τεράστια δυσαναλογία ανάμεσα στον καταβλημένο χρόνο εργασίας και το προϊόν του, όπως και στην ποιοτική δυσαναλογία ανάμεσα στην εργασία, που έχει αναχθεί σε καθαρή αφαίρεση, και τη δύναμη της παραγωγικής διαδικασίας που η εργασία επιβλέπει. Η εργασία δεν εμφανί- 25 ζεται πια τόσο πολύ σαν ενταγμένη στην παραγωγική διαδικασία, όσο αντίθετα ο άνθρωπος συμπεριφέρεται ο ίδιος σαν επόπτης και ρυθμιστής της παραγωγικής διαδικασίας. (Αυτό που ισχύει για τα μηχανήματα ισχύει εξίσου για τον συνδυασμό των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και την ανάπτυξη της ανθρώπινης συναλλαγής.) Δεν παρεμβάλλει πια ο εργάτης το τροποποι- 30 ημένο φυσικό αντικείμενο σαν ενδιάμεσο όρο ανάμεσα στο αντικείμενο και τον εαυτό του· αντίθετα, παρεμβάλλει τη φυσική διαδικασία – που την μετατρέπει σε βιομηχανική – σαν μέσο ανάμεσα στον εαυτό του και την ανόργανη φύση, που την εξουσιάζει. Προβάλλει δίπλα στην παραγωγική διαδικασία αντί να αποτελεί τον κυριότερο παράγοντά της. Σ' αυτή τη μεταλλαγή, σαν ο 35 μεγάλος ακρογωνιαίος λίθος της παραγωγής και του πλούτου δεν εμφανίζεται η άμεση εργασία που εκτελεί ο ίδιος ο άνθρωπος, ούτε ο χρόνος αυτής της εργασίας, αλλά η ιδιοποίηση της γενικής παραγωγικής δύναμης του ανθρώπου, η δική του κατανόηση της φύσης και ο εξουσιασμός της διαμέσου της ύπαρξης του ανθρώπου σαν κοινωνικού σώματος – μ' ένα λόγο, η ανά- 40 πτυξη του κοινωνικού ατόμου. Η κλοπή ξένου εργάσιμου χρόνου, όπου βασίζεται ο σημερινός πλούτος, παρουσιάζεται σαν μίζερη βάση μπροστά σ' αυτή τη νέα βάση που δημιούργησε και ανάπτυξε η ίδια η μεγάλη βιομηχανία. Από τη στιγμή που η εργασία στην άμεση μορφή παύει να αποτελεί τη 45 μεγάλη πηγή του πλούτου, παύει – αναγκαστικά – ο χρόνος εργασίας να είναι μέτρο του πλούτου, και άρα η ανταλλακτική αξία μέτρο της αξίας χρήσης. Η υπερεργασία των πολλών έπαψε να είναι όρος για την ανάπτυξη του γενικού πλούτου, όπως και η μη-εργασία των λίγων έπαψε να είναι όρος για την ανάπτυξη των γενικών δυνάμεων του ανθρώπινου μυαλού. Έτσι καταρρέει η παραγωγή που βασίζεται στην ανταλλακτική αξία, και η άμεση 50

υλική παραγωγική διαδικασία αποβάλλει τη μορφή της ανέχειας και αντιθετικότητας. Η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας των ατόμων, και άρα όχι η μείωση του αναγκαίου εργάσιμου χρόνου για να δημιουργηθεί υπερεργασία αλλά γενικά η μείωση της αναγκαίας εργασίας της κοινωνίας στο ελάχιστο, με αντίστοιχη τότε καλλιτεχνική, επιστημονική κλπ. καλλιέργεια των ατόμων, με τον χρόνο που ελευθερώθηκε και τα μέσα που δημιουργήθηκαν για όλους. Το ίδιο το κεφάλαιο είναι η κινούμενη αντίφαση: προσπαθεί να περιορίσει τον χρόνο εργασίας στο ελάχιστο, ενώ από την άλλη μεριά τοποθετεί τον χρόνο εργασίας σαν μοναδικό μέτρο και πηγή του πλούτου. Μειώνει άρα τον εργάσιμο χρόνο με τη μορφή της αναγκαίας εργασίας για να τον αυξήσει με τη μορφή της υπερεργασίας· άρα τοποθετεί την υπερεργασία ολόένα περισσότερο σαν όρο – ζήτημα ζωής και θανάτου – για την αναγκαία. Από τη μια μεριά λοιπόν ξυπνά όλες τις δυνάμεις της επιστήμης και της φύσης, όπως και του κοινωνικού συνδυασμού και της κοινωνικής συναλλαγής, για να κάνει τη δημιουργία του πλούτου ανεξάρτητη (σχετικά) από τον χρόνο εργασίας που καταβλήθηκε γι αυτόν. Από την άλλη μεριά, αυτές τις γιγάντιες κοινωνικές δυνάμεις που δημιουργήθηκαν μ' αυτό τον τρόπο θέλει να τις μετρήσει με τον χρόνο εργασίας, και να τις περιχαρακώσει μέσα στα όρια που απαιτούνται για τη διατήρηση της ήδη δημιουργημένης αξίας σαν αξίας. Οι παραγωγικές δυνάμεις και οι κοινωνικές σχέσεις – που κι οι δυο είναι διαφορετικές πλευρές της ανάπτυξης του κοινωνικού ατόμου – εμφανίζονται στο κεφάλαιο απλά και μόνο σαν μέσα, και για το κεφάλαιο δεν είναι παρά μέσα για να συνεχίσει να παράγει πάνω στη δική του στενή βάση. Στην πραγματικότητα όμως αποτελούν τους υλικούς όρους για να το ανατινάξουν. «Πραγματικά πλούσιο είναι ένα έθνος όταν δουλεύει 6 αντί για 12 ώρες. Ο πλούτος (ο πραγματικός πλούτος) δεν είναι εξουσιασμός χρόνου υπερεργασίας αλλά διαθέσιμος χρόνος – πέρα απ' αυτόν που χρειάζεται στην άμεση παραγωγή – για κάθε άτομο και για ολόκληρη την κοινωνία.»

30 Η φύση δεν κατασκευάζει μηχανές, ατμομηχανές, σιδηρόδρομους, ηλεκτρικούς τηλεγράφους, αυτόματες κλωστικές μηχανές κλπ. Αυτά είναι προϊόντα της ανθρώπινης βιομηχανίας· φυσική ύλη που μετατράπηκε σε όργανο της ανθρώπινης βούλησης πάνω στη φύση, ή της ανθρώπινης δραστηριοποίησης μέσα στη φύση. Είναι όργανα του ανθρώπινου μυαλού δημιουργημένα με το ανθρώπινο χέρι· αντικειμενοποιημένη επιστήμη. Η ανάπτυξη του πάγιου κεφαλαίου δείχνει σε ποιο βαθμό η γενική κοινωνική γνώση, knowledge, έχει γίνει άμεση παραγωγική δύναμη, και άρα οι όροι της κοινωνικής βιοτικής διαδικασίας έχουν οι ίδιοι υπαχθεί στον έλεγχο του γενικού σου και έχουν μετασχηματιστεί αντίστοιχα. Σε ποιο βαθμό οι κοινωνικές 35 παραγωγικές δυνάμεις έχουν παραχθεί, όχι μόνο με τη μορφή της γνώσης, αλλά σαν άμεσα όργανα της κοινωνικής πρακτικής· της πραγματικής βιοτικής διαδικασίας.

[Σημασία της ανάπτυξης του πάγιου κεφαλαίου (για την ανάπτυξη του κεφαλαίου γενικά). Σχέση ανάμεσα στη δημιουργία πάγιου και κυκλοφορούντος κεφαλαίου.]

Κι από μίαν άλλη πλευρά η ανάπτυξη του πάγιου κεφαλαίου δείχνει τον βαθμό της ανάπτυξης του πλούτου γενικά, ή της ανάπτυξης του κεφαλαίου. 5 Το αντικείμενο της παραγωγής που προσανατολίζεται άμεσα προς την αξία χρήσης, κι εξίσου άμεσα προς την ανταλλακτική αξία, είναι το ίδιο το προϊόν, που προορίζεται για την κατανάλωση. Το μέρος της παραγωγής που κατευθύνεται στην παραγωγή του πάγιου κεφαλαίου δεν παράγει άμεσα αντικείμενα απόλαυσης, ούτε άμεσες ανταλλακτικές αξίες· τουλάχιστο όχι άμεσα πραγματοποιήσιμες ανταλλακτικές αξίες. Ώστε από τον βαθμό παραγωγικότητας που έχει ήδη επιτευχθεί – από το ότι ένα μέρος του χρόνου παραγωγής αρκεί για την άμεση παραγωγή – εξαρτιέται η χρησιμοποίηση ενός ολοένα μεγαλύτερου μέρους αυτού του χρόνου για την παραγωγή των μέσων της παραγωγής. Πρέπει εδώ η κοινωνία να μπορεί να περιμένει· να μπορεί 15 να αφαιρέσει ένα μεγάλο μέρος του ήδη δημιουργημένου πλούτου τόσο από την άμεση κατανάλωση όπως και από την παραγωγή που προορίζεται για την άμεση κατανάλωση, για να χρησιμοποιήσει αυτό το μέρος για εργασία όχι άμεσα παραγωγική (μέσα στην ίδια την υλική παραγωγική διαδικασία). Αυτό απαιτεί να έχει επιτευχθεί ήδη μεγάλη παραγωγικότητα και σχετική 20 αφθονία· και μάλιστα το ύψος αυτό της παραγωγικότητας βρίσκεται σε άμεση αναλογία προς τη μετατροπή κυκλοφορούντος κεφαλαίου σε πάγιο κεφάλαιο. Όπως το μέγεθος της σχετικής υπερεργασίας εξαρτιέται από την παραγωγικότητα της αναγκαίας εργασίας, έτσι το μέγεθος του χρόνου εργασίας – ζωντανής όπως και αντικειμενοποιημένης – που αφιερώνεται στην 25 παραγωγή του πάγιου κεφαλαίου εξαρτιέται από την παραγωγικότητα του εργάσιμου χρόνου που προορίζεται για την άμεση παραγωγή προϊόντων. Όροι γι αυτό είναι: περίσσιος (απ' αυτή τη σκοπιά) πληθυσμός και περίσσια παραγωγή. Αυτό σημαίνει πως το αποτέλεσμα του χρόνου που αφιερώνεται στην άμεση παραγωγή πρέπει να είναι σχετικά πολύ μεγάλο για να 30 χρησιμοποιηθεί άμεσα στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου που απασχολείται σ' αυτούς τους βιομηχανικούς κλάδους. Όσο λιγότερο το πάγιο κεφάλαιο αποφέρει άμεσα καρπούς, όσο λιγότερο παρεμβαίνει στην άμεση παραγωγική διαδικασία, τόσο μεγαλύτερος πρέπει να είναι αυτός ο σχετικός υπερπληθυσμός και υπερπαραγωγή· άρα, περισσότερο για να κατασκευαστούν σιδη- 35 ρόδρομοι, διώρυγες, υδραυλικές εγκαταστάσεις, τηλεγράφοι κλπ. παρά μηχανήματα που δρουν απευθείας στην άμεση παραγωγική διαδικασία. Γιαυτό – και θα ξαναγυρίσουμε αργότερα σ' αυτό – στην αδιάκοπη υπερ- και υποπαραγωγή της σύγχρονης βιομηχανίας ακολουθούν αδιάκοπες διακυμάνσεις και ανακοπές, εξαιτίας της δυσαναλογίας όπου άλλοτε υπερβολικά 40 λίγο κι άλλοτε πάρα πολύ κυκλοφορούν κεφάλαιο μετατρέπεται σε πάγιο.

[Διαθέσιμος χρόνος. Η δημιουργία του κύριος προορισμός του κεφαλαίου. Αντιθετική του μορφή στο κεφάλαιο.]

{Η δημιουργία μεγάλης ποσότητας διαθέσιμου χρόνου, πέρα από τον αναγκαίο χρόνο εργασίας, για την κοινωνία γενικά και για κάθε μέλος της (η 45

δημιουργία δηλαδή χώρου για την πλήρη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων των ατόμων, άρα και της κοινωνίας), αυτή η δημιουργία μη-εργάσιμου χρόνου εμφανίζεται από τη σκοπιά του κεφαλαίου, όπως και από τη σκοπιά όλων των προηγούμενων θαμνίδων, σαν μη-εργάσιμος χρόνος, ελεύθερος 5 χρόνος για ορισμένους. Αυτό που το κεφάλαιο προσθέτει εδώ είναι ότι αυξάνει τον χρόνο υπερεργασίας των μαζών με όλα τα μέσα της επιστήμης και της τέχνης, γιατί ο πλούτος του βασίζεται άμεσα στην ιδιοποίηση χρόνου υπερεργασίας: γιατί σκοπός του είναι άμεσα η αξία, όχι η αξία χρήσης. Έτσι, παρά τη θέλησή του, γίνεται όργανο για τη δημιουργία των μέσων για τον κοινωνικό 10 διαθέσιμο χρόνο, για να μειώσει τον εργάσιμο χρόνο όλης της κοινωνίας σ' ένα ολοένα μικρότερο ελάχιστο όριο κι έτσι να ελευθερώσει τον χρόνο όλων για τη δική τους ανάπτυξη. Η τάση του όμως είναι πάντα, από τη μια μεριά να δημιουργεί διαθέσιμο χρόνο, από την άλλη να τον μετατρέπει σε υπερεργασία. Αν πετύχει υπερβολικά καλά τον πρώτο στόχο, τότε υποφέρει από υπερ- 15 παραγωγή και τότε η αναγκαία εργασία διακόπτεται επειδή το κεφάλαιο δεν μπορεί καθόλου να αξιοποιήσει υπερεργασία. Όσο περισσότερο αναπτύσσεται αυτή η αντίφαση, τόσο πιο πολύ προκύπτει πως η αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων δεν μπορεί πια να περιορίζεται στα πλαίσια της ιδιοποίησης ξένης υπερεργασίας, αλλά η εργατική μάζα πρέπει η ίδια να ιδιοποιείται την 20 υπερεργασία της. Μόλις γίνει αυτό – κι έτσι ο διαθέσιμος χρόνος πάψει να έχει αντιθετική ύπαρξη – τότε από τη μια μεριά ο αναγκαίος χρόνος εργασίας θα έχει μέτρο τις ανάγκες του κοινωνικού ατόμου, από την άλλη η ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης της κοινωνίας θα προχωρεί τόσο γοργά ώστε, παρόλο τώρα που η παραγωγή προσανατολίζεται στον πλούτο όλων, ο διαθέ- 25 σιμος χρόνος όλων μεγαλώνει. Γιατί ο πραγματικός πλούτος είναι η αναπτυσσόμενη παραγωγική δύναμη όλων των ατόμων. Τότε μέτρο του πλούτου δεν θα είναι πια καθόλου ο χρόνος εργασίας, αλλά ο διαθέσιμος χρόνος. Ο χρόνος 4] εργασίας σαν μέτρο του πλούτου τοποθετεί τον ίδιο τον πλούτο σαν θεμελιωμένο στη φτώχεια, και τον διαθέσιμο χρόνο σαν υπαρκτό μόνο στην αντίθεση, 30 και μέσα από την αντίθεση, προς τον χρόνο υπερεργασίας: μ' άλλα λόγια, τοποθέτηση ολόκληρου του χρόνου ενός ατόμου σαν εργάσιμου χρόνου και άρα υποδιασμός του ατόμου σε απλό εργάτη, υπαγωγή στην εργασία. Γιαντό 45 τα πιο αναπτυσσόμενα μηχανήματα εξαναγκάζουν τώρα τον εργάτη να δουλεύει περισσότερο χρόνο απ' όσο ο άγριος, ή απ' όσο δούλευε ο ίδιος με τα πιο 35 απλά, πρωτόγονα εργαλεία.}

[Παραγωγικότητα της εργασίας και παραγωγή πάγιου κεφαλαίου. (Η πηγή και η θεραπεία)]

«Αν όλη η εργασία μιας χώρας αρκούσε μόνο για τη συντήρηση ολόκληρου του πληθυσμού [...] δεν θα υπήρχε υπερεργασία, και άρα τίποτα που να 40 μπορεί να συσσωρευθεί σαν κεφάλαιο. Αν ο λαός μέσα σ' ένα χρόνο παράγει αρκετά για να συντηρηθεί δυο χρόνια, τότε είτε θα καταστραφεί η κατανάλωση ενός χρόνου, είτε οι άνθρωποι θα σταματήσουν για ένα χρόνο την παραγωγική εργασία. Αλλά οι κάτοχοι του υπερπροϊόντος ή κεφαλαίου [...] απασχολούν τον πληθυσμό για κάτι που δεν είναι άμεσα και απευθείας παραγωγικό, 45 πχ. για την κατασκευή μηχανημάτων. Έτσι η παραγωγή συνεχίζεται.» (Η πηγή και θεραπεία των εθνικών δυσκολιών).

{ Όπως με την ανάπτυξη της μεγάλης βιομηχανίας η βάση της – η ιδιοποίηση ξένου εργάσιμου χρόνου – παύει να αποτελεί ή να δημιουργεί τον πλούτο, έτσι παύει μ' αυτή την ανάπτυξη η άμεση εργασία να αποτελεί τέτοια βάση της παραγωγής, από τη μια μεριά γιατί γίνεται πιο πολύ εποπτική και ρυθμιστική δραστηριότητα· αλλά επίσης και επειδή το προϊόν παύει να είναι 5 προϊόν της μεμονωμένης άμεσης εργασίας και σαν παραγωγός εμφανίζεται, αντίθετα, ο συνδυασμός της κοινωνικής δραστηριότητας. «Μόλις αναπτυχθεί ο καταμερισμός της εργασίας, [...] σχεδόν κάθε εργασία κάθε ξεχωριστού ατόμου αποτελεί μέρος ενός όλου, και δεν έχει αξία ή ωφελιμότητα απομόνη της. Τίποτα δεν υπάρχει που ο εργαζόμενος να μπορεί να κρατήσει 10 [και να πει]: αυτό είναι δικό μου προϊόν, αυτό θα το κρατήσω για τον εαυτό μου.» (Υπεράσπιση της εργασίας, 1, 2, XI.) Στην άμεση ανταλλαγή η μεμονωμένη άμεση εργασία εμφανίζεται να πραγματοποιείται σ' ένα ιδιαίτερο προϊόν ή μέρος του προϊόντος, και ο συλλογικός κοινωνικός της χαρακτήρας – ο χαρακτήρας της να αποτελεί αντικειμενοποίηση της γενικής εργασίας και 15 ικανοποίηση της γενικής ανάγκης – τοποθετείται μόνο με την ανταλλαγή. Αντίθετα, στην παραγωγική διαδικασία της μεγάλης βιομηχανίας, όπως από τη μια μεριά η καθυπόταξη των φυσικών δυνάμεων στον κοινωνικό του αποτελεί προϋπόθεση για την παραγωγική δύναμη του αναπτυγμένου ως την αυτόματη διαδικασία εργασιακού μέσου, έτσι από την άλλη μεριά η εργασία 20 του ατόμου τοποθετείται στην άμεσή της ύπαρξη σαν ατομική εργασία που έχει αρθεί, δηλαδή σαν κοινωνική εργασία. Έτσι καταρρέει και η άλλη βάση αυτού του τρόπου παραγωγής. }

Μέσα στην ίδια την παραγωγική διαδικασία του κεφαλαίου, ο εργάσιμος χρόνος που αφιερώνεται στην παραγωγή πάγιου κεφαλαίου αναλογεί προς 25 τον χρόνο που αφιερώνεται στην παραγωγή του κυκλοφορούντος κεφαλαίου όπως ο χρόνος υπερεργασίας προς τον αναγκαίο. Όσο γίνεται παραγωγικότερη η παραγωγή που κατευθύνεται στην ικανοποίηση των άμεσων αναγκών, τόσο μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής μπορεί να στραφεί στην ικανοποίηση της ίδιας της παραγωγικής ανάγκης, μ' άλλα λόγια στην παραγωγή μέσων παραγωγής. Στο μέτρο που και από υλική άποψη η παραγωγή πάγιου κεφαλαίου 30 κατευθύνεται άμεσα όχι στην παραγωγή άμεσων αξιών χρήσης, ούτε στην παραγωγή αξιών που απαιτούνται για την άμεση αναπαραγωγή του κεφαλαίου – που άρα στην αξιοδημιουργία αντιπροσωπεύουν πάλι οι ίδιες σχετικά την αξία χρήσης – αλλά στην παραγωγή μέσων αξιοδημιουργίας· όχι λοιπόν 35 στην αξία σαν άμεσο αντικείμενο αλλά στη δημιουργία αξιών, στη δημιουργία των μέσων αξιοποίησης σαν άμεσο αντικείμενο της παραγωγής – την παραγωγή αξίας, που έχει υλικά τοποθετηθεί στο ίδιο το αντικείμενο της παραγωγής σαν σκοπός της παραγωγής, της αντικειμενοποίησης παραγωγικής δύναμης, της αξιοπαραγωγικής δύναμης του κεφαλαίου – τότε ακριβώς στην 40 παραγωγή του πάγιου κεφαλαίου το κεφάλαιο τοποθετεί τον εαυτό του σαν αυτοσκοπό και εμφανίζεται να δρα σαν κεφάλαιο, σε μια ανώτερη δύναμη απ' όσο στην παραγωγή κυκλοφορούντος κεφαλαίου. Άρα και απ' αυτή την άποψη η διάσταση που το πάγιο κεφάλαιο ήδη κατέχει, και που η παραγωγή του καταλαμβάνει στη συνολική παραγωγή, αποτελεί μέτρο για την ανάπτυξη 45 του πλούτου που θεμελιώνεται στον τρόπο παραγωγής του κεφαλαίου.

«Ο αριθμός των εργατών εξαρτιέται [...] από το κυκλοφορούν κεφάλαιο, με την έννοια ότι εξαρτιέται από την ποσότητα των προϊόντων σύγχρονης εργασίας που επιτρέπεται στους εργάτες να καταναλώσουν.» (Υπεράσπιση της εργασίας.)

[Χρήση και κατανάλωση. *Εκόνομιστ. Διάρκεια του πάγιου κεφαλαίου.*]

Τα αποσπάσματα που παραθέσαμε πιο πάνω από διάφορους οικονομολόγους αναφέρονται όλα στο πάγιο κεφάλαιο σαν το μέρος του κεφαλαίου που περιλαμβάνεται στην παραγωγική διαδικασία. «Το ρευστό κεφάλαιο καταναλώνεται, το πάγιο κεφάλαιο απλά χρησιμοποιείται στη μεγάλη διαδικασία της παραγωγής.» (*Εκόνομιστ. VI, 1.*) Αυτό είναι λάθος, και ισχύει μόνο για το μέρος του κυκλοφορούντος κεφαλαίου που καταναλώνεται το ίδιο από το πάγιο κεφάλαιο· δηλαδή για τις βοηθητικές ύλες. Μόνο το πάγιο κεφάλαιο καταναλώνεται «στη μεγάλη διαδικασία της παραγωγής», αν αυτή θεωρηθεί σαν άμεση παραγωγική διαδικασία. Αλλά η κατανάλωση στα πλαίσια της παραγωγικής διαδικασίας είναι στην πραγματικότητα *χρήση, φθορά*. Παράπερα, η *μεγαλύτερη διάρκεια του πάγιου κεφαλαίου* δεν πρέπει να κατανοηθεί μόνο υλικά. Το σίδηρο και το ξύλο που αποτελούν το κρεβάτι όπου κοιμάμαι, ή οι πέτρες που αποτελούν το σπίτι όπου μένω, ή το μαρμάρινο άγαλμα που διακοσμεί ένα παλάτι, είναι εξίσου ανθεκτικά όσο το σίδηρο και το ξύλο κλπ. που χρησιμοποιούνται για τα μηχανήματα. Αλλά στο εργαλείο, στο μέσο παραγωγής η *ανθεκτικότητα* αποτελεί όρο: όχι μόνο για τον τεχνικό λόγο ότι τα μέταλλα κλπ. είναι το κυριότερο υλικό όλων των μηχανημάτων, αλλά επειδή το εργαλείο προορίζεται να παίζει τον ίδιο πάντα ρόλο σε παραγωγικές διαδικασίες που επαναλαμβάνονται. Σαν μέσο παραγωγής, η ανθεκτικότητά του απαιτείται άμεσα από την αξία χρήσης του. Όσο συχνότερα θα χρειαζόταν να αντικατασταθεί, τόσο ακριβότερο θα ήταν· τόσο μεγαλύτερο μέρος του κεφαλαίου θάπρεπε να ξοδευτεί άσκοπα πάνω σ' αυτό. Η διάρκειά του είναι η ύπαρξή του σαν μέσου παραγωγής. Η διάρκειά του είναι αύξηση της παραγωγικής του δύναμης. Αντίθετα, στο κυκλοφορούν κεφάλαιο – στο βαθμό που δεν μετατρέπεται σε πάγιο κεφάλαιο – η ανθεκτικότητα δεν είναι καθόλου συναρτημένη με την ίδια την παραγωγική πράξη και άρα δεν αποτελεί εννοιολογικά τοποθετημένο συνθετικό στοιχείο.

Το γεγονός ότι ανάμεσα στα αντικείμενα που εντάσσονται στο κονδύλι κατανάλωσης μερικά πάλι – επειδή καταναλώνονται αργά και μπορούν να καταναλώνονται από πολλά άτομα διαδοχικά – καθορίζονται σαν *πάγιο κεφάλαιο*, συνδέεται με παραπέρα προσδιορισμούς (ενοικίαση αντί για πώληση, τόκος κλπ.) που δεν μας απασχολούν ακόμα εδώ.

«Από τον καιρό που γενικεύθηκε η εισαγωγή άψυχου μηχανισμού στα βρετανικά εργοτάξια, άρχισαν να μεταχειρίζονται τους ανθρώπους – με λιγότερες εξαιρέσεις – σαν μια δευτερεύουσα και υποδεέστερη μηχανή· και ασύγκριτα μεγαλύτερη προσοχή δόθηκε στην τελειοποίηση της πρώτης ύλης από ξύλο και μέταλλα παρά στην τελειοποίηση σώματος και πνεύματος.» (σ. 31. *Ρόμπερτ Όουεν: Δοκίμια σχετικά με την διαμόρφωση του ανθρώπινου χαρακτήρα*. 1840. Λονδίνο.)

[Πραγματική εξοικονόμηση – οικονομία = εξοικονόμηση χρόνου εργασίας = ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης. Άρση της αντίθεσης ανάμεσα σε ελεύθερο χρόνο και εργάσιμο χρόνο. – Αληθινή αντίληψη για την κοινωνική παραγωγική διαδικασία.]

5

{Η πραγματική οικονομία – εξοικονόμηση – βρίσκεται στην εξοικονόμηση χρόνου εργασίας· (ελάχιστο όριο [και μείωση στο ελάχιστο] του κόστους παραγωγής)· αυτή όμως η εξοικονόμηση είναι ταυτόσημη με την ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης. Καθόλου λοιπόν *απάρνηση απολαύσεων*, αλλά ανάπτυξη δύναμης, ικανοτήτων για παραγωγή, και άρα των ικανοτήτων όσο και των μέσων για την απόλαυση. Η ικανότητα απόλαυσης αποτελεί όρο για την απόλαυση, άρα το πρώτο της μέσο· κι αυτή η ικανότητα είναι ανάπτυξη μιας ατομικής κλίσης, παραγωγικής δύναμης. Η εξοικονόμηση εργάσιμου χρόνου ισοδυναμεί με αύξηση του ελεύθερου χρόνου, δηλαδή του χρόνου για την πλήρη ανάπτυξη του ατόμου· κι αυτή η ανάπτυξη αντεπιδρά η ίδια με τη σειρά της, σαν η μεγαλύτερη παραγωγική δύναμη, πάνω στην παραγωγική δύναμη της εργασίας. Από τη σκοπιά της άμεσης παραγωγικής διαδικασίας μπορεί να θεωρηθεί σαν παραγωγή *πάγιου κεφαλαίου*· αυτό το πάγιο κεφάλαιο είναι ο ίδιος ο άνθρωπος. Είναι άλλωστε αυτονόητο πως ο ίδιος ο άμεσος χρόνος εργασίας δεν μπορεί να παραμείνει στην αφηρημένη αντίθεση προς τον ελεύθερο χρόνο – όπως εμφανίζεται από τη σκοπιά της αστικής πολιτικής οικονομίας. Η εργασία δεν μπορεί να γίνει παιχνίδι, όπως θέλει ο Φουριέ – που η μεγάλη του υπηρεσία παραμένει ότι διατύπωσε σαν τελικό στόχο την άρση όχι της διανομής, αλλά του ίδιου του τρόπου παραγωγής προς μια ανώτερη μορφή. Ο ελεύθερος χρόνος – που είναι χρόνοςσχόλης όσο και χρόνος για ανώτερη δραστηριότητα – έχει βέβαια μετατρέψει τον κάτοχό του σε διαφορετικό υποκείμενο, και σαν τέτοιο διαφορετικό υποκείμενο προβάλλει τότε και στην άμεση παραγωγική διαδικασία. Αυτή η τελευταία αποτελεί πειθαρχία – ως προς τον άνθρωπο που διαμορφώνεται – όπως και άσκηση, πειραματική επιστήμη, υλικά δημιουργική και αντικειμενοποιούμενη επιστήμη – ως προς τον διαμορφωμένο άνθρωπο, που στο μυαλό του υπάρχει η συσσωρευμένη γνώση της κοινωνίας. Και για τους δυο, στο βαθμό που η εργασία απαιτεί πρακτική χειρωνακτική δράση και ελεύθερη κίνηση, όπως στη γεωργία, είναι ταυτόχρονα και σωματική άσκηση.

{Όπως εδώ βλέπουμε σταδιακά μόνο να μας αναπτύσσεται το σύστημα της αστικής οικονομίας, έτσι αναπτύσσεται και η άρνηση του εαυτού του, που αποτελεί το τελικό του αποτέλεσμα. Εδώ ακόμα ασχολούμαστε με την άμεση παραγωγική διαδικασία. Αν κοιτάξουμε την αστική κοινωνία σε γενικές γραμμές, σαν τελικό αποτέλεσμα της κοινωνικής παραγωγικής διαδικασίας εμφανίζεται πάντα η ίδια η κοινωνία, δηλαδή ο ίδιος ο άνθρωπος στις κοινωνικές του σχέσεις. Καθελί που έχει στέρεη μορφή, όπως το προϊόν κλπ., εμφανίζεται σαν απλό συνθετικό, φευγαλέο συνθετικό στοιχείο σ' αυτή την κίνηση. Η ίδια η άμεση παραγωγική διαδικασία εμφανίζεται εδώ μόνο σαν συνθετικό στοιχείο. Οι όροι και τα αποκρυσταλλώματα της διαδικασίας είναι κι αυτά εξίσου συνθετικά της στοιχεία, και σαν υποκείμενά της εμφανίζονται μόνο τα άτομα· αλλά τα άτομα σε αμοιβαίες σχέσεις που τις αναπαράγουν και τις παράγουν για πρώτη φορά. Η δική τους αδιάκοπη διαδικασία κίνησης, που μέσα σ' αυτήν ανανεώνονται οι ίδιοι, όπως και ο κόσμος του πλούτου που δημιουργούν.}

[Ιστορική αντίληψη του Όουεν για την βιομηχανική (κεφαλαιοκρατική) παραγωγή.]

(Στις «Έξι διαλέξεις στο Μάντσεστερ. 1837» ο Όουεν μιλά για τη διαφορά που το κεφάλαιο με την ίδια την ανάπτυξη και εξάπλωσή του (κι αυτή την αποκτά μόνο στη μεγάλη βιομηχανία, που συνδέεται με την ανάπτυξη του πάγιου κεφαλαίου) δημιουργεί ανάμεσα σε εργάτες και κεφαλαιοκράτες· χαρακτηρίζει όμως την ανάπτυξη του κεφαλαίου σαν *αναγκαίο όρο* για την ανάπτυξη της κοινωνίας, και γράφει για τον εαυτό του: «Μόνο με τη σταδιακή εκπαίδευση στη δημιουργία και διεύθυνση μερικών απ' αυτές τις μεγάλες[»] (βιομηχανικές) [«] εγκαταστάσεις διδάχτηκε ο ομιλητής σας[»] (ο ίδιος ο Όουεν) [«] να κατανοεί τα μεγάλα λάθη και τις δυσκολίες των παλιότερων και σημερινών προσπαθειών για τη βελτίωση του χαρακτήρα και της θέσης των συνανθρώπων του». (σ. 58.) Παραθέτουμε εδώ ολόκληρη την περιεκτική, για να την χρησιμοποιήσουμε σε άλλη ευκαιρία.

15 «Οι παραγωγοί του έτοιμου πλούτου μπορούν να διαιρεθούν σε εργάτες μαλακών και εργάτες σκληρών υλικών, γενικά κάτω από την άμεση διεύθυνση αφεντικών που στόχο έχουν να αποκομίσουν χρηματικό κέρδος από την εργασία των ανθρώπων που απασχολούν. Πριν εφαρμοστεί το χημικό και

20 κλίμακα· υπήρχαν πολλά μικρά αφεντικά, καθένα με λίγους μισθωτούς [καρφάδες], που περίμεναν σε εύθετο χρόνο να γίνουν κι αυτοί μικρά αφεντικά. Συνήθως έτρωγαν στο ίδιο τραπέζι και ζούσαν μαζί· ανάμεσά τους επικρατούσε ένα πνεύμα και αίσθημα ισότητας. Από την περίοδο που η δύναμη της επιστήμης άρχισε να εφαρμόζεται γενικά στην επιχείρηση της

25 μεταποίησης, συντελέστηκε απ' αυτή την άποψη μια σταδιακή μεταβολή. Όλες σχεδόν οι μεταποιητικές επιχειρήσεις, για να έχουν επιτυχία, πρέπει τώρα να διεξάγονται σε μεγάλη έκταση και με μεγάλο κεφάλαιο· τα μικρά αφεντικά με μικρά κεφάλαια έχουν τώρα πολύ λίγες πιθανότητες επιτυχίας, ιδιαίτερα στη μεταποίηση μαλακών υλικών, όπως βαμβάκι, μαλλί, λινάρι

30 κλπ· πραγματικά, τώρα είναι φανερό πως όσο θα διαρκεί η σημερινή διάταξη της κοινωνίας και ο σημερινός τρόπος διεύθυνσης της επιχειρηματικής ζωής, τα μικρά αφεντικά ολοένα περισσότερο θα εκτοπίζονται απ' αυτούς που κατέχουν μεγάλα κεφάλαια, και πως η αρχική σχετικά ευτυχισμένη ισότητα ανάμεσα στους παραγωγούς θα δώσει αναγκαστικά τη θέση της στη

35 μεγαλύτερη δυνατή ανισότητα ανάμεσα σε αφεντικό και εργάτη, τέτοια που δεν υπήρξε προηγούμενα ποτέ στην ιστορία της ανθρωπότητας. Ο μεγάλος κεφαλαιοκράτης έχει τώρα ανυψωθεί στη θέση ενός αυταρχικού δεσπότη που εξουσιάζει υγεία, ζωή και θάνατο, έμμεσα, των δούλων του κατά όπως θέλει. Τη δύναμη αυτή του την δίνει η συνεννόηση με τους άλλους μεγάλους

40 κεφαλαιοκράτες που απασχολούνται στα ίδια μ' αυτόν συμφέροντα· κι έτσι ουσιαστικά εξαναγκάζει αυτούς που απασχολεί να συμμορφώνονται στις προθέσεις του. Ο μεγάλος κεφαλαιοκράτης είναι τώρα θυσιζόμενος στον πλούτο, που τη σωστή του χρήση δεν τη διδάχτηκε και δεν τη γνωρίζει. Απόκτησε δύναμη με τον πλούτο του. Ο πλούτος και η δύναμη του θολώνουν το νου· και τη βαρύτερη καταπίεση την πιστεύει για χάρη... Οι υπηρέτες του, όπως ονομάζονται, οι δούλοι του στην πραγματικότητα, υποδιδάσκονται στην πιο απελπισμένη εξαθλίωση· οι πιο πολλοί απ' αυτούς στερούνται την υγεία, τη σπιτική άνεση, τησχόλη και τις γεμάτες υγεία υπαίθριες

διασκεδάσεις των προηγούμενων καιρών. Η υπερβολική εξάντληση των δυνάμεών τους, που την προκαλούν οι παρατεταμένες μονότονες απασχολήσεις, τους παραπλανά σε καταχρήσεις και τους κάνει αδέξιους για σκέψη ή στοχασμό. Καμιά φυσική, πνευματική ή ηθική διασκέδαση δεν τους είναι προσιτή, παρά μόνο του χειρότερου είδους· όλες οι πραγματικές χαρές της ζωής βρίσκονται πολύ μακριά απ' αυτούς. Μ' ένα λόγο, η ζωή ενός πολύ μεγάλου μέρους των εργατών στο σημερινό σύστημα είναι τέτοια που δεν αξίζει κανείς να τη ζει. Για τις μεταβολές ωστόσο που οδήγησαν σ' αυτά τα αποτελέσματα δεν ευθύνονται άτομα· *Αυτές ακολουθούν τη φυσική φορά των πραγμάτων, και είναι προετοιμαστικές και αναγκαίες βαθμίδες για τη μεγάλη και σπουδαία κοινωνική επανάσταση που βρίσκεται σε εξέλιξη.* Χωρίς μεγάλα κεφάλαια δε θα μπορούσαν να ιδρυθούν μεγάλες βιομηχανικές εγκαταστάσεις· οι άνθρωποι δε θα μπορούσαν να φτάσουν στην κατανόηση της πρακτικής αξίας [...] των νέων συνδυασμών για να εξασφαλιστεί ο ανώτερος χαρακτήρας όλων και η παραγωγή περισσότερου ετήσιου πλούτου απ' όσον όλοι μπορούν να καταναλώσουν· όπως και δεν θα μπορούσαν να κατανοήσουν ότι ο πλούτος πρέπει να έχει ανώτερο χαρακτήρα από τον πλούτο που παραγόταν γενικά μέχρι σήμερα.» (ό.π. 56, 57.) «Αυτό το νέο χημικό και μηχανικό σύστημα μεταποίησης είναι που επεκτείνει τώρα τις ανθρώπινες ικανότητες και τις προετοιμάζει να κατανοήσουν και να υιοθετήσουν 20 άλλες αρχές και πρακτικές, κι έτσι να επιφέρουν στα ανθρώπινα πράγματα την ευεργετικότερη αλλαγή που έχει γνωρίσει ως τώρα ο κόσμος. Και είναι αυτό το νέο μεταποιητικό σύστημα που δημιουργεί τώρα την αναγκαιότητα για μια νέα και ανώτερη διάταξη της κοινωνίας.» (ό.π. 58.)

[Κεφάλαιο και αξία φυσικών παραγόντων.]

25

Παρατηρήσαμε προηγούμενα ότι η παραγωγική δύναμη (το πάγιο κεφάλαιο) μεταδίνει αξία απλά γιατί έχει αξία, στο μέτρο που κι η ίδια έχει παραχθεί, που η ίδια αποτελεί καθορισμένη ποσότητα αντικειμενοποιημένου χρόνου εργασίας. Τώρα όμως παρεμβάλλονται φυσικοί παράγοντες, όπως το νερό, η γη (ιδιαίτερα), τα ορυχεία κλπ., που έχουν γίνει αντικείμενο ιδιοποίησης, άρα έχουν ανταλλακτική αξία κι έτσι εντάσσονται σαν αξίες στον υπολογισμό του κόστους παραγωγής. Πρόκειται μ' ένα λόγο για την παρεμβολή της γαιοκτησίας (που περιλαμβάνει γη, ορυχεία, νερό). Η αξία των μέσων παραγωγής που δεν είναι προϊόντα της εργασίας δεν ανήκει ακόμα εδώ, γιατί αυτά δεν προκύπτουν από την εξέταση του ίδιου του κεφαλαίου. 35 Εμφανίζονται για το κεφάλαιο αρχικά σαν δοσμένη, ιστορική προϋπόθεση. Και σαν τέτοια την αφήνουμε εδώ. Μόνο η τροποποιημένη σύμφωνα με το κεφάλαιο μορφή της γαιοκτησίας – ή των φυσικών παραγόντων σαν αξιοκαθοριστικών μεγεθών – ανήκει στην πραγματεία του συστήματος της αστικής οικονομίας. Για την πραγματεία του κεφαλαίου, στο σημείο που 40 βρίσκομαστε, τίποτα δεν αλλάζει αν θεωρήσουμε τη γη κλπ. σαν μορφή του πάγιου κεφαλαίου.

[Η έκταση του πάγιου κεφαλαίου δείχνει τον βαθμό ανάπτυξης της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής.]

Αφού το *πάγιο κεφάλαιο*, με την έννοια της παραγμένης παραγωγικής δύναμης, σαν παράγοντας της παραγωγής, αυξάνει τη μάζα των αξιών χρήσης που δημιουργούνται μέσα σ' ένα καθορισμένο χρονικό διάστημα, δεν μπορεί το ίδιο να αυξηθεί χωρίς να αυξηθεί η πρώτη ύλη που αυτό επεξεργάζεται (στη μεταποιητική βιομηχανία. Στην εξακτική βιομηχανία, όπως αλιεία, μεταλλευτική βιομηχανία, εργασία σημαίνει απλά υπερνίκηση των εμποδίων, που απαιτεί η σύλληψη και ιδιοποίηση των ακατέργαστων ή πρωτογενών προϊόντων. Δεν υπάρχει επεξεργασία πρώτης ύλης για την παραγωγή, αλλά αντίθετα, ιδιοποίηση του υπαρκτού ακατέργαστου προϊόντος. Αντίθετα, στη γεωργία πρώτη ύλη είναι η ίδια η γη· το κυκλοφορούν κεφάλαιο είναι οι σπόροι κλπ.). Όστε η χρησιμοποίηση πάγιου κεφαλαίου σε μεγαλύτερη κλίμακα προϋποθέτει επέκταση του μέρους του κυκλοφορούντος κεφαλαίου που αποτελείται από πρώτες ύλες· άρα αύξηση του κεφαλαίου γενικά. Προϋποθέτει εξίσου τη (σχετική) μείωση του μέρους του κεφαλαίου που ανταλλάσσεται με ζωντανή εργασία.

Στο *πάγιο κεφάλαιο*, το κεφάλαιο υπάρχει, και υλικά, όχι πια μόνο σαν αντικειμενοποιημένη εργασία, προορισμένη να χρησιμεύει σαν μέσο για νέα εργασία, αλλά σαν αξία που αξία χρήσης της είναι η δημιουργία νέων αξιών. Η ύπαρξη του πάγιου κεφαλαίου είναι λοιπόν κατ'έξοχον η ύπαρξη του σαν παραγωγικού κεφαλαίου. Ηπιν [άρα] η ήδη κατακτημένη βαθμίδα ανάπτυξης του τρόπου παραγωγής που βασίζεται στο κεφάλαιο – μ' άλλα λόγια, σε ποιο βαθμό το ίδιο το κεφάλαιο έχει ήδη προϋποτεθεί, έχει προϋποθέσει τον εαυτό του σαν όρο της δικής του παραγωγής – μετριέται με την υπαρκτή έκταση του πάγιου κεφαλαίου· όχι μόνο με την ποσότητα, αλλά και με την ποιότητά του.

Τέλος: Στο *πάγιο κεφάλαιο* η κοινωνική παραγωγική δύναμη της εργασίας έχει τοποθετηθεί σαν εγγενής ιδιότητα του κεφαλαίου· *Τόσο η επιστημονική δύναμη όσο και ο συνδυασμός κοινωνικών δυνάμεων μέσα στην παραγωγική διαδικασία, τέλος η επιδεξιότητα που από την άμεση εργασία μεταφέρθηκε στη μηχανή, στη νεκρή παραγωγική δύναμη.* Αντίθετα, στο *κυκλοφορούν κεφάλαιο* η ανταλλαγή των εργασιών, των διάφορων εργασιακών κλάδων μεταξύ τους, η αλληλοδιείσδυση και συστηματοποίησή τους, η συνύπαρξη παραγωγικής εργασίας, εμφανίζονται σαν *ιδιότητα του κεφαλαίου.*

[Προσδιορισμός της πρώτης ύλης, του προϊόντος, του μέσου παραγωγής, της κατανάλωσης.]

{Οι προσδιορισμοί: πρώτη ύλη, προϊόν, μέσο παραγωγής, αλλάζουν ανάλογα με τον προσδιορισμό των αξιών χρήσης μέσα στην ίδια τη διαδικασία της παραγωγής. Αυτό που μπορεί να θεωρηθεί σαν απλή πρώτη ύλη (οπωσδήποτε όχι τα γεωργικά προϊόντα, που όλα αναπαράγονται, και όχι μόνο αναπαράγονται στην αρχική τους μορφή, αλλά και τροποποιούνται στην ίδια τη φυσική τους ύπαρξη σύμφωνα με τις ανθρώπινες ανάγκες. Να παραθέσω

από Χοτζ κλπ. Τα προϊόντα της καθαρά εξακτικής βιομηχανίας, όπως πχ. το κάρβουνο, τα μέταλλα, είναι κι αυτά αποτελέσματα της εργασίας· όχι μόνο για ναρθούν στο φως, αλλά και για να αποκτήσουν – όπως τα μέταλλα – πρώτα τη μορφή με την οποία μπορούν να χρησιμεύουν σαν πρώτες ύλες της βιομηχανίας. Αλλά τα μέταλλα δεν αναπαράγονται, γιατί μέχρι σήμερα δεν ξέρουμε ακόμα να φτιάχνουμε μέταλλα) είναι κι αυτό προϊόν της εργασίας. Το προϊόν της μιας βιομηχανίας είναι η πρώτη ύλη της άλλης, και αντίστροφα. Το ίδιο το παραγωγικό εργαλείο είναι προϊόν της μιας βιομηχανίας, και μόνο στην άλλη χρησιμεύει σαν παραγωγικό εργαλείο. Τα απόβλητα της μιας βιομηχανίας είναι η πρώτη ύλη της άλλης. Στη γεωργία ένα μέρος του προϊόντος (σπόρος, ζώα κλπ.) εμφανίζεται το ίδιο σαν πρώτη ύλη στην ίδια βιομηχανία· όπως λοιπόν και το ίδιο το πάγιο κεφάλαιο, δεν βγαίνει ποτέ από την παραγωγική διαδικασία· το μέρος των γεωργικών προϊόντων που προορίζεται για την κατανάλωση των ζώων μπορεί να θεωρηθεί σαν βιομηχανική ύλη· αλλά ο σπόρος αναπαράγεται μέσα στην παραγωγική διαδικασία, ενώ το εργαλείο καταναλώνεται σαν τέτοιο μέσα σ' αυτήν. Δεν θα μπορούσε ο σπόρος, όπως και τα υποζύγια, από την άποψη της παραμονής του πάντοτε μέσα στην παραγωγική διαδικασία να θεωρηθεί σαν πάγιο κεφάλαιο; Όχι· αλλιώς θάπρεπε να θεωρηθεί με τον ίδιο τρόπο κάθε πρώτη ύλη. Σαν πρώτη ύλη περιλαμβάνεται πάντοτε στην παραγωγική διαδικασία. Τέλος, τα προϊόντα που εντάσσονται στην άμεση κατανάλωση βγαίνουν απ' αυτή την ίδια πάλι σαν πρώτες ύλες για την παραγωγή: η κοπριά στη φυσική διαδικασία κλπ., το χαρτί από κουρέλια κλπ.· δεύτερο, όμως, η κατανάλωσή τους αναπαράγει το ίδιο το άτομο, όχι μόνο στην άμεση ζωτικότητα του αλλά σ' ένα καθορισμένο τρόπο ύπαρξης, και σε καθορισμένες κοινωνικές σχέσεις. Έτσι η τελική ιδιοποίηση από τα άτομα, που συντελείται στη διαδικασία της κατανάλωσης, αναπαράγει τα άτομα στις αρχικές σχέσεις τους προς την παραγωγική διαδικασία και μεταξύ τους· τα αναπαράγει στην κοινωνική τους ύπαρξη· ώστε αυτή η κοινωνική τους ύπαρξη – η κοινωνία – εμφανίζεται εξίσου σαν το υποκείμενο όσο και σαν το αποτέλεσμα αυτής της μεγάλης συνολικής διαδικασίας.}

Τέταρτο: Πρέπει τώρα να εξετάσουμε τις άλλες σχέσεις του πάγιου και του κυκλοφορούντος κεφαλαίου.

Είπαμε πιο πάνω ότι στο *κυκλοφορούν κεφάλαιο* η κοινωνική σχέση ανάμεσα στις διάφορες εργασίες έχει τοποθετηθεί σαν ιδιότητα του κεφαλαίου, όπως έχει τοποθετηθεί στο πάγιο κεφάλαιο η κοινωνική παραγωγική δύναμη της εργασίας.

[Το χρήμα είναι πάγιο ή κυκλοφορούν κεφάλαιο;]

«Το κυκλοφορούν κεφάλαιο ενός έθνους είναι: χρήμα, μέσα διατροφής, πρώτες ύλες και το έτοιμο προϊόν.» (Α. Σμιθ, τ. II, σ. 218.) Ως προς το χρήμα ο Σμιθ βρίσκει σε αμηχανία αν πρέπει να το ονομάσει κυκλοφορούν ή πάγιο κεφάλαιο. Στο μέτρο που πάντα χρησιμεύει μόνο σαν εργαλείο της κυκλοφορίας, που η ίδια αποτελεί ένα συνθετικό στοιχείο της συνολικής αναπαραγωγικής διαδικασίας, το χρήμα είναι *πάγιο κεφάλαιο* – σαν μέσο κυκλοφορίας. Αλλά η ίδια η αξία χρήσης του είναι αποκλειστικά να κυκλο-

φορεί και ποτέ να μην εντάσσεται ούτε στην καθαυτό παραγωγική διαδικασία ούτε στην ατομική κατανάλωση. Είναι το παγιωμένο μόνιμο στην κυκλοφορία μέρος του κεφαλαίου, και απ' αυτή την άποψη η πιο ολοκληρωμένη μορφή του κυκλοφορούντος κεφαλαίου· από την άλλη μεριά, επειδή έχει παγιωθεί σαν εργαλείο, είναι *πάγιο κεφάλαιο*.

[Πάγιο και κυκλοφορούν κεφάλαιο ως προς την ατομική κατανάλωση.]

Στο μέτρο που προβάλλει σαν ξεχωριστή σκοπιά η διαφορά ανάμεσα σε *πάγιο και κυκλοφορούν κεφάλαιο* ως προς την ατομική κατανάλωση, η διαφορά αυτή είναι ήδη δοσμένη από το ότι το *πάγιο κεφάλαιο* δεν εντάσσεται στην κυκλοφορία σαν αξία χρήσης. (Στη γεωργία, ο σπόρος πολλαπλασιάζεται, και γιαυτό ένα μέρος του εντάσσεται σαν αξία χρήσης στην κυκλοφορία.) Η μη-ένταξη σαν αξία χρήσης στην κυκλοφορία προϋποθέτει ότι το πάγιο κεφάλαιο δεν γίνεται αντικείμενο της ατομικής κατανάλωσης.

[Χρόνος περιστροφής του κεφαλαίου που αποτελείται από πάγιο και κυκλοφορούν κεφάλαιο. Χρόνος αναπαραγωγής του πάγιου κεφαλαίου. Στο κυκλοφορούν κεφάλαιο η διακοπή δεν πρέπει να είναι τόσο μεγάλη ώστε να καταστρέφεται η αξία χρήσης του. Στο πάγιο κεφάλαιο η συνέχεια της παραγωγής είναι απόλυτα αναγκαία κλπ.]

«Το *πάγιο κεφάλαιο*» χρησιμεύει επαναληπτικά για την ίδια πάντα ενέργεια, «και όσο μεγαλύτερη είναι η έκταση αυτών των επαναλήψεων, τόσο περισσότερο το εργαλείο, ο κινητήρας ή το μηχάνημα μπορεί να ονομασθεί πάγιο.» (Ντε Κοϊνίσου. Χ, 4.) Ας υποθέσουμε πως ένα κεφάλαιο αποτελείται από 10.000 λίρες, 5.000 πάγιο και 5.000 κυκλοφορούν· το δεύτερο περιστρέφεται 1 φορά το χρόνο, το πρώτο 1 φορά σε 5 χρόνια· ώστε 5000, ή $\frac{1}{2}$ του συνολικού κεφαλαίου περιστρέφεται 1 φορά σ' ένα χρόνο. Στη διάρκεια του ίδιου χρόνου περιστρέφεται το $\frac{1}{5}$ του πάγιου κεφαλαίου, 1000 λίρες· ώστε σε 1 χρόνο περιστρέφονται 6000 λ. ή $\frac{3}{5}$ του συνολικού κεφαλαίου. Άρα το $\frac{1}{5}$ του συνολικού κεφαλαίου περιστρέφεται σε $\frac{1}{3}$ μήνες, και ολόκληρο το κεφάλαιο σε $12 \times \frac{1}{3}$ μήνες, σε $\frac{12}{3} = 4$ μήνες = 1 χρόνο και 8 μήνες. Σε 20 μήνες περιστράφηκε το συνολικό κεφάλαιο των 10.000 λιρών, παρόλο που το πάγιο κεφάλαιο αναπληρώνεται μόνο σε 5 χρόνια. Ωστόσο αυτός ο χρόνος περιστροφής ισχύει μόνο για την επανάληψη της παραγωγικής διαδικασίας και άρα για τη δημιουργία της υπεραξίας· όχι για την αναπαραγωγή του ίδιου του κεφαλαίου. Αν το κεφάλαιο ξαναρχίζει τη διαδικασία λιγότερο συχνά – αν ξαναγυρίζει λιγότερο συχνά από την κυκλοφορία στη μορφή του πάγιου κεφαλαίου – τόσο συχνότερα ξαναγυρίζει στη μορφή του κυκλοφορούντος κεφαλαίου. Έτσι όμως δεν αναπληρώνεται το ίδιο το κεφάλαιο. Το ίδιο γίνεται και με το κυκλοφορούν κεφάλαιο. Αν ένα κεφάλαιο των 100 επιστρέφει 4 φορές το χρόνο και άρα δίνει 20%, όσο κι ένα κεφάλαιο των

400 που κυκλοφορεί μόνο μια φορά, ωστόσο το κεφάλαιο στο τέλος του χρόνου είναι όπως πριν 100, και το άλλο 400, παρόλο που στην παραγωγή αξιών χρήσης όπως και στην τοποθέτηση υπεραξίας λειτούργησε σαν 4 φορές μεγαλύτερο κεφάλαιο. Καθώς εδώ η ταχύτητα περιστροφής αναπληρώνει το μέγεθος του κεφαλαίου, αυτό δείχνει με εντυπωσιακό τρόπο ότι μόνο η ποσότητα της κινητοποιημένης υπερεργασίας, και γενικά η εργασία, είναι αυτή που καθορίζει τη δημιουργία της αξίας όπως και της υπεραξίας, και όχι το μέγεθος του κεφαλαίου από μόνο του. Το κεφάλαιο των 100 κινητοποίησε διαδοχικά στη διάρκεια ενός χρόνου την ίδια εργασία όπως και ένα κεφάλαιο των 400, και άρα δημιούργησε την ίδια υπεραξία.

Να όμως ποιο ζήτημα ενδιαφέρει εδώ. Στο παραπάνω παράδειγμα το κυκλοφορούν κεφάλαιο των 5000 επιστρέφει πρώτα στο μέσο του πρώτου χρόνου· ύστερα στο τέλος του δεύτερου [μισού]· στο μέσο του δεύτερου· στο δεύτερο μισό του δεύτερου (στους πρώτους 4 μήνες) έχουν επιστρέψει 3333 $\frac{1}{3}$ λ. και το υπόλοιπο θα αναπληρωθεί στο τέλος αυτού του μισού χρόνου.

Αλλά από το πάγιο κεφάλαιο μόνο το $\frac{1}{5}$ επιστρέφει τον πρώτο χρόνο, $\frac{1}{5}$ τον δεύτερο. Στα χέρια του ιδιοκτήτη βρίσκονται στο τέλος του πρώτου χρόνου 6.000 λίρες, στο τέλος του δεύτερου 7.000, του τρίτου 8.000, του τέταρτου 9.000, του πέμπτου 10.000. Μόνο στο τέλος του πέμπτου χρόνου κατέχει πάλι το συνολικό κεφάλαιο που μ' αυτό άρχισε την παραγωγική διαδικασία· παρόλο που στη δημιουργία υπεραξίας το κεφάλαιό του έδρασε σαν να είχε περιστραφεί ολόκληρο σε 20 μήνες· ωστόσο το ίδιο το συνολικό κεφάλαιο αναπαράχθηκε μόλις σε 5 χρόνια. Ο πρώτος προσδιορισμός της περιστροφής έχει σημασία για την αναλογία της αξιοποίησης του κεφαλαίου· ο δεύτερος όμως φέρνει εδώ μια καινούρια σχέση, που στο κυκλοφορούν κεφάλαιο είναι ολόκληρα ανύπαρκτη. Καθώς το κυκλοφορούν κεφάλαιο εντάσσεται ολόκληρο στην κυκλοφορία και επιστρέφει ολόκληρο απ' αυτήν, αναπαράγεται σαν κεφάλαιο εξίσου συχνά όσο και πραγματοποιείται σαν υπεραξία, ή σαν πρόσθετο κεφάλαιο. Καθώς όμως το πάγιο κεφάλαιο δεν εντάσσεται σαν αξία χρήσης ποτέ στην κυκλοφορία, και εντάσσεται σαν αξία μόνο στο βαθμό που καταναλώνεται σαν αξία χρήσης, καθόλου δεν αναπαράγεται μόλις δημιουργηθεί η υπεραξία που καθορίζει ο μέσος χρόνος περιστροφής του συνολικού κεφαλαίου. Για να αναπαραχθεί το πάγιο κεφάλαιο πρέπει η περιστροφή του κυκλοφορούντος κεφαλαίου να συντελεστεί 10 φορές στα 5 χρόνια· δηλαδή η περίοδος της περιστροφής του κυκλοφορούντος κεφαλαίου πρέπει να επαναληφθεί 10 φορές, όταν του πάγιου κεφαλαίου επαναλαμβάνεται μια φορά, και η συνολική μέση περιστροφή του κεφαλαίου – 20 μήνες – πρέπει να επαναληφθεί 3 φορές για να αναπαραχθεί το πάγιο κεφάλαιο. Όσο μεγαλύτερο είναι λοιπόν το μέρος του κεφαλαίου που αποτελείται από πάγιο κεφάλαιο – όσο περισσότερο δηλαδή το κεφάλαιο λειτουργεί με αντίστοιχο του τρόπο παραγωγής, με μεγαλύτερη χρήση παραγμένης παραγωγικής δύναμης – και όσο διαρκέστερο είναι το πάγιο κεφάλαιο, δηλαδή όσο μεγαλύτερος είναι ο χρόνος αναπαραγωγής του, όσο περισσότερο η αξία χρήσης του αντιστοιχεί στον προσδιορισμό του, τόσο συχνότερα πρέπει το μέρος του κεφαλαίου που έχει προσδιορισθεί σαν κυκλοφορούν να επαναλαμβάνει την περίοδο της περιστροφής του, και τόσο μεγαλύτερος είναι ο συνολικός χρόνος που χρειάζεται το κεφάλαιο για να διανύσει την συνολική τροχιά της κυκλοφορίας του. Γιαυτό με την ανάπτυξη του μέρους του κεφαλαίου που έχει προσδιορισθεί σαν πάγιο κεφάλαιο

λαιο η *συνέχεια* της παραγωγής γίνεται εξωτερική αναγκαιότητα για το κεφάλαιο. Για το κυκλοφορούν κεφάλαιο η διακοπή, όταν δεν διαρκεί τόσο ώστε να καταστρέψει την αξία χρήσης του, δεν είναι παρά διακοπή στη δημιουργία υπεραξίας. Αλλά στο πάγιο κεφάλαιο η διακοπή, στο μέτρο που
 5 στο μεσοδιάστημα η αξία χρήσης του αναγκαστικά καταστρέφεται σχετικά μη-παραγωγικά, δηλαδή χωρίς να αναπληρώνεται σαν αξία, είναι καταστροφή της ίδιας του της αρχικής αξίας. Γιαυτό μόνο με την ανάπτυξη του πάγιου κεφαλαίου τοποθετείται η αντίστοιχη προς την έννοια του κεφαλαίου συνέχεια της παραγωγικής διαδικασίας σαν *conditio sine qua* [non]
 10 [απαραίτητος όρος] για τη διατήρηση του κεφαλαίου· εξίσου λοιπόν και η συνέχεια και η αδιάκοπη αύξηση της κατανάλωσης.

[Χρονική μονάδα για την εργασία η ημέρα· για το κυκλοφορούν κεφάλαιο το έτος. Με την παρεμβολή του πάγιου κεφαλαίου μεγαλύτερη συνολική περίοδος παίρνεται σαν
 15 μονάδα. – Βιομηχανικός κύκλος.]

Αυτό είναι το 1ο. Αλλά το 2ο σημείο, ως προς την πλευρά της μορφής, είναι ακόμα πιο σημαντικό. Ο συνολικός χρόνος για τη μέτρηση της απόδοσης του κεφαλαίου ήταν το έτος, όπως η χρονική μονάδα για τη μέτρηση της εργασίας είναι η ημέρα. Κι αυτό γιατί το έτος είναι λίγο-πολύ ο φυσικός
 20 χρόνος αναπαραγωγής, η διάρκεια της παραγωγικής φάσης, για την αναπαραγωγή του μεγαλύτερου μέρους των φυτικών πρώτων υλών που χρησιμοποιούνται στη βιομηχανία. Γιαυτό η περιστροφή του κυκλοφορούντος κεφαλαίου καθορίστηκε σύμφωνα με τον αριθμό των περιστροφών στο έτος σαν συνολικό χρόνο. Στην πραγματικότητα, το κυκλοφορούν κεφάλαιο αρχίζει
 25 την αναπαραγωγή του στο τέλος κάθε περιστροφής· κι αν ο αριθμός των περιστροφών στη διάρκεια του χρόνου επιδρά στη συνολική αξία, ωστόσο τα *fata* [πεπρωμένα] του κυκλοφορούντος κεφαλαίου στη διάρκεια κάθε περιστροφής καθορίζουν βέβαια τους όρους κάτω από τους οποίους το κυκλοφορούν κεφάλαιο ξανααρχίζει την αναπαραγωγή, αλλά κάθε περιστροφή ξε-
 30 χωριστά αποτελεί πλήρη πράξη ζωής γι αυτό. Μόλις το κεφάλαιο αναμετατραπεί σε χρήμα μπορεί πχ. να μετατραπεί σε όρους παραγωγής διαφορετικούς από τους πρώτους, να μετακινηθεί από ένα κλάδο παραγωγής σ' έναν άλλο· ώστε η αναπαραγωγή, θεωρημένη υλικά, δεν επαναλαμβάνεται με την ίδια μορφή.
 35 Αυτό αλλάζει με την παρεμβολή του πάγιου κεφαλαίου: ούτε ο χρόνος περιστροφής του κεφαλαίου, ούτε η μονάδα μέτρησης αυτού του πλήθους περιστροφών, το έτος, δεν εμφανίζονται πια σαν χρονικό μέτρο για την κίνηση του κεφαλαίου. Αντίθετα, αυτή η μονάδα καθορίζεται τώρα από τον χρόνο αναπαραγωγής που απαιτεί το πάγιο κεφάλαιο, και άρα από τον συνολικό
 40 χρόνο κυκλοφορίας που αυτό χρειάζεται για να περάσει σαν αξία στην κυκλοφορία και να ξαναγυρίσει απ' αυτήν στην ολότητα της αξίας του. Σ' ολόκληρο αυτό το χρονικό διάστημα η αναπαραγωγή του κυκλοφορούντος κεφαλαίου πρέπει να προχωρεί και από υλική άποψη με την ίδια μορφή· και ο αριθμός των αναγκαίων του περιστροφών, δηλαδή των αναγκαίων περι-
 45 στροφών για την αναπαραγωγή του αρχικού κεφαλαίου, κατανέμεται σε μια

μεγαλύτερη ή μικρότερη σειρά ετών. Άρα σαν μονάδα για τη μέτρηση των περιστροφών του τοποθετείται μια μεγαλύτερη συνολική περίοδος, και η επανάληψη αυτών των περιστροφών βρίσκεται τώρα όχι σε εξωτερική αλλά σε αναγκαία συνάρτηση μ' αυτή τη μονάδα. Σύμφωνα με τον Μπάμπατς η μέση αναπαραγωγή των μηχανημάτων στην Αγγλία είναι 5 χρόνια: άρα η 5 πραγματική ίσως 10 χρόνια. Χωρίς καμιά αμφιβολία, ο κύκλος που η βιομηχανία διατρέχει σ' ένα λίγο-πολύ δεκάχρονο χρονικό διάστημα, από τον καιρό που το πάγιο κεφάλαιο αναπτύχθηκε σε μεγάλη κλίμακα, είναι συναρτημένος μ' αυτή την συνολική φάση αναπαραγωγής του κεφαλαίου, που καθορίζεται μ' αυτό τον τρόπο. Θα θρούμε και άλλους καθοριστικούς λόγους. 10 Αλλά αυτός είναι ένας απ' αυτούς. Και παλιότερα υπήρχαν καλές και κακές εποχές για τη βιομηχανία, όπως και για τις σοδιές (γεωργία). Αλλά ο πολύ-χρονος βιομηχανικός κύκλος που διαιρείται σε χαρακτηριστικές περιόδους, εποχές, ανήκει στη μεγάλη βιομηχανία.

[Κυκλοφορία του πάγιου κεφαλαίου.]

15

[8] Ερχόμαστε τώρα στη νέα, 3η διαφορά που παρεμβαίνει.

Το κυκλοφορούν κεφάλαιο αποβλήθηκε από την παραγωγική διαδικασία στην κυκλοφορία με τη μορφή του προϊόντος, εντάχθηκε ολόκληρο στην κυκλοφορία: η αξία του προϊόντος αναμετατράπηκε σε χρήμα και πραγματοποιήθηκε ολόκληρη (ολόκληρος ο αντικειμενοποιημένος στο προϊόν χρόνος 20 εργασίας, ο αναγκαίος και ο χρόνος υπερεργασίας): κι έτσι πραγματοποιήθηκε η υπεραξία όπως και εκπληρώθηκαν όλοι οι όροι της αναπαραγωγής. Με την πραγματοποίηση της τιμής του προϊόντος εκπληρώθηκαν όλοι αυτοί οι όροι, και η διαδικασία μπόρεσε να ξαναρχίσει. Αυτό όμως ισχύει μόνο για το μέρος του κυκλοφορούντος κεφαλαίου που εντάσσεται στη μεγάλη 25 κυκλοφορία. Όσο για το άλλο του μέρος, που συνοδεύει αδιάκοπα την ίδια την παραγωγική διαδικασία, όσο δηλαδή για την κυκλοφορία του μέρους του κυκλοφορούντος κεφαλαίου που μετατρέπεται σε μισθούς, αν αυτοί οι μισθοί θα αναπληρωθούν ή όχι οι ίδιοι από μια αξία χρήσης που περνά στην κυκλοφορία εξαρτιέται φυσικά από το αν η εργασία ξοδεύεται για την πα- 30 ραγωγή πάγιου ή κυκλοφορούντος κεφαλαίου.

Αντίθετα, το πάγιο κεφάλαιο δεν κυκλοφορεί το ίδιο σαν αξία χρήσης, αλλά εντάσσεται σαν αξία στη μεταποιημένη πρώτη ύλη (στη μεταποίηση και τη γεωργία) ή στο άμεσα εξαγμένο ακατέργαστο προϊόν (πχ. εξορυκτική βιομηχανία) μόνο στο βαθμό που καταναλώνεται σαν αξία χρήσης μέσα 35 στην παραγωγική διαδικασία. Άρα το πάγιο κεφάλαιο στην αναπτυγμένη του μορφή δεν επιστρέφει παρά μόνο μέσα από ένα κύκλο ετών που περιλαμβάνει μια σειρά περιστροφών του κυκλοφορούντος κεφαλαίου. Δεν ανταλλάσσεται στο προϊόν αμέσως με χρήμα, ώστε η αναπαραγωγική του διαδικασία να συμπίπτει με την περιστροφή του κυκλοφορούντος κεφαλαίου. 40 Μόνο διαδοχικά περνά στην τιμή του προϊόντος, και άρα μόνο διαδοχικά επιστρέφει σαν αξία. *Επιστρέφει τμηματικά και σε μεγαλύτερες περιόδους, ενώ το κυκλοφορούν κεφάλαιο κυκλοφορεί ολόκληρο σε συντομότερες περιόδους.* Στο μέτρο που το πάγιο κεφάλαιο υπάρχει σαν τέτοιο δεν επιστρέφει, γιατί δεν εντάσσεται στην κυκλοφορία: στο μέτρο που εντάσσεται στην 45

κυκλοφορία δεν υπάρχει πια σαν πάγιο κεφάλαιο, παρά αποτελεί ιδεατό συστατικό μέρος του κυκλοφορούντος κεφαλαίου σαν συστατικού μέρους της αξίας. Και γενικά, επιστρέφει μόνο στο βαθμό που άμεσα ή έμμεσα μετατρέπεται σε προϊόν, άρα σε κυκλοφορούν κεφάλαιο. Επειδή δεν είναι άμεσα αξία χρήσης για την κατανάλωση, δεν περνά σαν αξία χρήσης στην κυκλοφορία.

Αυτός ο διαφορετικός τρόπος επιστροφής πάγιου και κυκλοφορούντος κεφαλαίου θα εμφανιστεί αργότερα σαν διαφορά ανάμεσα σε πώληση και ενοικίαση, ετήσια πρόσοδο, τόκο και κέρδος, μισθώματος στις διάφορες μορφές του και κέρδους· και η μη κατανόηση αυτής της απλά τυπικής διαφοράς οδήγησε τον Προυντόν και την παρέα του σε συμπεράσματα που δείχνουν την πιο ακραία σύγχυση· όπως θα δούμε. Ο *Εκόνομιστ* στις παρατηρήσεις του για την πρόσφατη κρίση ανάγει όλη τη διαφορά ανάμεσα σε πάγιο και κυκλοφορούν κεφάλαιο στην «μεταπώληση ειδών μέσα σε σύντομη περίοδο και με κέρδος». (*Εκόν[ομιστ]* φ. 754, 6 Φεβρ. 1858) και την «παράγωγη εισοδήματος αρκετού για να καλύψει τα έξοδα, τον κίνδυνο, τη φθορά, και το τρέχον επιτόκιο στην αγορά.»

[Ο λεγόμενος επιχειρηματικός κίνδυνος. – Όλα τα μέρη του κεφαλαίου δίνουν κέρδος ομοιόμορφα – λάθος. *Ρικάρντο* κλπ. – Το ίδιο εμπόρευμα άλλοτε πάγιο, άλλοτε κυκλοφορούν κεφάλαιο.]

{Ο επιχειρηματικός κίνδυνος, που για τους οικονομολόγους παίζει ρόλο στον καθορισμό του κέρδους – ολοφάνερα δεν μπορεί να παίζει κανένα ρόλο στο περιθώριο κέρδους, γιατί είναι αδύνατο η υπεραξία να αυξάνεται από το γεγονός ότι το κεφάλαιο διατρέχει κινδύνους στην *ρευστοποίηση* αυτής της υπεραξίας – είναι ο κίνδυνος το κεφάλαιο να μη διατρέξει τις διάφορες φάσεις της κυκλοφορίας, να ακινητοποιηθεί σε μια απ' αυτές. Είδαμε ότι το περιθώριο κέρδους ανήκει στο κόστος παραγωγής, αν όχι του κεφαλαίου, τότε ωστόσο του προϊόντος. Η αναγκαιότητα για το κεφάλαιο να πραγματοποιήσει αυτό το περιθώριο κέρδους ή ένα μέρος του – επιβάλλεται στο κεφάλαιο διπλά σαν εξωτερικός καταναγκασμός. Μόλις ο τόκος χωριστεί από το κέρδος, ώστε ο βιομηχανικός κεφαλαιοκράτης είναι υποχρεωμένος να πληρώνει τόκο, ένα μέρος από το περιθώριο κέρδους είναι *κόστος παραγωγής* από τη σκοπιά του κεφαλαίου, δηλαδή ανήκει κι αυτό στα έξοδα του κεφαλαίου. Από την άλλη μεριά, για να καλύψει τον κίνδυνο της απαξίωσης που το κεφάλαιο διατρέχει στις μεταμορφώσεις της συνολικής διαδικασίας: η μέση ασφάλιση που το κεφάλαιο παρέχει στον εαυτό του. Ένα μέρος από το περιθώριο κέρδους εμφανίζεται για το κεφάλαιο απλά σαν αποζημίωση για τον κίνδυνο που διατρέχει για να κερδίσει· τον κίνδυνο να εξαφανιστεί και η ίδια η αρχική αξία. Μ' αυτή τη μορφή το περιθώριο κέρδους εμφανίζεται στο κεφάλαιο σαν αναγκαίο να πραγματοποιηθεί, για να εξασφαλίσει την αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Και οι δυο σχέσεις φυσικά δεν καθορίζουν την υπεραξία, αλλά επιτρέπουν στη δημιουργία της να εμφανιστεί σαν εξωτερική αναγκαιότητα για το κεφάλαιο, όχι απλά σαν ικανοποίηση της τάσης του για πλουτισμό.}

Αναπτύξαμε πιο πάνω τη συντομότερη επιστροφή με την πώληση ολόκληρου του είδους, και την απλά ετήσια επιστροφή ενός μέρους του πάγιου κεφαλαίου. Όσο για το κέρδος – το εμπορικό κέρδος δεν μας ενδιαφέρει εδώ –, όλα τα μέρη του κυκλοφορούντος κεφαλαίου, καθώς προβάλλουν από την παραγωγική διαδικασία και επιστρέφουν σ' αυτή, στο βαθμό δηλαδή που περιέχουν αντικειμενοποιημένη εργασία (την αξία των προκαταβολών), αναγκαία εργασία (την αξία των μισθών) και υπερεργασία, δίνουν κέρδος μόλις διανύσουν την κυκλοφορία, γιατί μαζί με το προϊόν ρευστοποιείται και η υπερεργασία που αυτό περιέχει. Όμως το κέρδος δεν το δημιουργεί ούτε το κυκλοφορούν ούτε το πάγιο κεφάλαιο, αλλά η διαμεσολαβημένη κι από τα δυο ιδιοποίηση ξένης εργασίας, στο βάθος λοιπόν μόνο το μέρος του κυκλοφορούντος κεφαλαίου που εντάσσεται στη μικρή κυκλοφορία. Το κέρδος όμως αυτό πραγματοποιείται στην πράξη μόνο με την ένταξη του κεφαλαίου στην κυκλοφορία, μόνο λοιπόν στη μορφή του κυκλοφορούντος κεφαλαίου, όχι στη μορφή του πάγιου. Αυτό όμως που καταλαβαίνει εδώ ο Εκό- νομιστ' σαν πάγιο κεφάλαιο – στο μέτρο που ο λόγος είναι για τις εισπράξεις του – είναι εκείνη η μορφή του πάγιου κεφαλαίου όπου αυτό δεν προβάλλει άμεσα στην παραγωγική διαδικασία σαν μηχανήματα αλλά υπάρχει σαν σιδηρόδρομοι, κτίρια, γεωργικές δελτιώσεις, αποξηράνσεις κλπ.*, εκεί λοιπόν που η πραγματοποίηση της αξίας και υπεραξίας που περιέχεται σ' αυτό εμφανίζεται με τη μορφή μιας ετήσιας προσόδου, όπου ο τόκος παριστάνει την υπεραξία και η ετήσια πρόσοδος την τμηματική επιστροφή της προκαταβλημένης αξίας. Εδώ λοιπόν στην πραγματικότητα δεν πρόκειται (παρόλο που αυτό συμβαίνει στις γεωργικές δελτιώσεις) για εισόδο του πάγιου κεφαλαίου σαν αξίας στην κυκλοφορία με το να αποτελεί μέρος του προϊόντος, 25 αλλά πρόκειται για την πώληση του πάγιου κεφαλαίου με τη μορφή της αξίας χρήσης του. Δεν πουλιέται εδώ μεμιάς, αλλά σαν ετήσια πρόσοδος. Τώρα, πρώτ' απ' όλα είναι ξεκάθαρο πως μερικές μορφές πάγιου κεφαλαίου παρουσιάζονται πρώτα σαν κυκλοφορούν κεφάλαιο, και γίνονται πάγιο κεφάλαιο μονάχα αφού παγιωθούν στην παραγωγική διαδικασία· πχ. τα 30 κυκλοφορούντα προϊόντα ενός κατασκευαστή μηχανών είναι μηχανές, όπως ενός δαμβακούφαντουργού είναι κάμποτο, και γι αυτόν με τον ίδιο ακριδώς τρόπο περνούν στην κυκλοφορία. Γι αυτόν οι μηχανές είναι κυκλοφορούν κεφάλαιο, για τον διομήχανο που τις χρειάζεται στην παραγωγική διαδικασία είναι πάγιο κεφάλαιο· γιατί για τον πρώτο οι μηχανές είναι προϊόν, και 35 μόνο για τον δεύτερο αποτελούν μέσο παραγωγής. Επίσης και τα ίδια τα σπίτια, παρόλο που είναι ακίνητα, για τον οικοδομικό κλάδο αποτελούν

[9] κυκλοφορούν κεφάλαιο· γι αυτόν που τα αγοράζει για να τα εκμισθώσει, ή για να τα χρησιμοποιήσει σαν κτίρια για παραγωγή, είναι πάγιο κεφάλαιο.

* {Η αυταπάτη πως όλα τα μέρη του κεφαλαίου δίνουν κέρδος ομοίμορφα – 40 αυταπάτη που προέρχεται από τη διαίρεση της υπεραξίας σε μέσα μερίδια – ανεξάρτητα από τις αναλογίες των συστατικών μερών του κεφαλαίου σε κυκλοφορούν και πάγιο και από το μέρος του κεφαλαίου που μετατρέπεται σε ζωντανή εργασία, δεν μας απασχολεί εδώ. Επειδή ο Ρικάρντο μισο-συμμερίζεται αυτή την αυταπάτη, ξεετάζει από την αρχή, στον προσδιορισμό της αξίας σαν τέτοιας, 45 την επίδραση της αναλογίας πάγιου και κυκλοφορούντος κεφαλαίου, και ο αξιότιμος εφημέριος Μάλθους μιλά με ηλίθια αφέλεια για τα κέρδη που επισυνάπτονται στο πάγιο κεφάλαιο, σαν να αυξανόταν το κεφάλαιο οργανικά με κάποια φυσική δύναμη.}

Τώρα, στο μέτρο που το ίδιο το πάγιο κεφάλαιο κυκλοφορεί σαν αξία χρήσης, δηλαδή πουλιέται, αλλάζει χέρια, θα μιλήσουμε γι αυτό αργότερα.

[Πώληση του κεφαλαίου σαν κεφαλαίου.]

Όσoο η άποψη πως το κεφάλαιο πουλιέται σαν κεφάλαιο – είτε σαν
5 χρέμα είτε με τη μορφή του πάγιου κεφαλαίου – ολοφάνερα δεν έχει θέση
εδώ, όπου εξετάζουμε την κυκλοφορία σαν κίνηση του κεφαλαίου όπου αυ-
τό τοποθετείται στα διάφορα, εννοιολογικά καθορισμένα, συνθετικά του
στοιχεία. Το παραγωγικό κεφάλαιο γίνεται προϊόν, εμπόρευμα, χρέμα και
αναμετατρέπεται στους όρους παραγωγής. Σε καθεμιά απ' αυτές τις μορφές
10 παραμένει κεφάλαιο, και γίνεται κεφάλαιο μόνο καθώς ρευστοποιείται σαν
τέτοιο. Όσο παραμένει σε μια από τις φάσεις είναι παγιωμένο σαν εμπο-
ρευματικό κεφάλαιο, χρηματικό κεφάλαιο, ή βιομηχανικό κεφάλαιο. Καθε-
μιά όμως απ' αυτές τις φάσεις δεν αποτελεί παρά ένα συνθετικό στοιχείο της
κίνησής του· και στη μορφή όπου αποβάλλει τον εαυτό του για να περάσει
15 από τη μια φάση στην άλλη παύει να είναι κεφάλαιο. Όταν αποβάλλεται
σαν εμπόρευμα και γίνεται χρέμα, ή vice versa [αντίστροφα], δεν υπάρχει
σαν κεφάλαιο στη μορφή που αποβλήθηκε, αλλά στη νέα του μορφή. Βέβαια
η μορφή που αποβλήθηκε μπορεί να γίνει πάλι μορφή ενός άλλου κεφαλαί-
ου, ή μπορεί να είναι άμεση μορφή του καταναλώσιμου προϊόντος. Αυτό
20 όμως δεν μας ενδιαφέρει, ούτε ενδιαφέρει το ίδιο το κεφάλαιο, στο βαθμό
που πρόκειται για τη δική του ανακυκλική πορεία. Αντίθετα, αυτό αποβάλ-
λει καθεμιά μορφή σαν μη-κεφαλαιακή του ύπαρξη, για να την ξαναποκτή-
σει αργότερα. Όταν όμως το κεφάλαιο δίνεται δάνειο σαν χρέμα, έδαφος,
σπίτι κλπ., τότε γίνεται εμπόρευμα σαν κεφάλαιο, μ' άλλα λόγια το εμπό-
25 ρευμα που μπαίνει σε κυκλοφορία είναι τότε το κεφάλαιο σαν κεφάλαιο.
Αυτό θα το δούμε παραπέρα στην επόμενη ενότητα.

[Πάγιο κεφάλαιο που εντάσσεται σαν αξία χρήσης στην
κυκλοφορία.]

Στη μετατροπή του εμπορεύματος σε χρέμα, στο μέτρο που η τιμή του
30 εμπορεύματος αφορά το μέρος του πάγιου κεφαλαίου που πέρασε στην
αξία, αυτό που πληρώνεται είναι το μέρος που απαιτείται για την τμηματική
αναπαραγωγή του πάγιου κεφαλαίου, το μέρος που χρησιμοποιήθηκε και
φθάρηκε μέσα στην παραγωγική διαδικασία. Αυτό λοιπόν που πληρώνει ο
αγοραστής είναι η χρήση ή η φθορά του πάγιου κεφαλαίου, στο μέτρο που
35 αυτό το ίδιο αποτελεί αξία, αντικειμενοποιημένη εργασία. Καθώς αυτή η
φθορά συντελείται σταδιακά, ο αγοραστής την πληρώνει τμηματικά στο
προϊόν, ενώ το κλασματικό μέρος πρώτης ύλης που περιέχεται στο προϊόν το
αναπληρώνει σ' ολόκληρη την αξία του στην τιμή που πληρώνει για το προϊόν.
Το πάγιο κεφάλαιο όχι μόνο πληρώνεται σταδιακά, αλλά και μια μάζα αγο-
40 ραστές πληρώνουν ταυτόχρονα, στην αναλογία που αγοράζουν προϊόντα,

τμηματικά το καταναλωμένο, φθαρμένο κλασματικό μέρος του πάγιου κεφαλαίου. Καθώς στο πρώτο μισό της κυκλοφορίας του κεφαλαίου αυτό προβάλλει σαν Ε[μπόρευμα] και ο αγοραστής σαν Χ[ρήμα], καθώς σκοπός του είναι η αξία ενώ του αγοραστή η χρήση (το αν αυτή πάλι είναι παραγωγική [δεν] μας [ενδια]φέρει εδώ, όπου έχουμε να εξετάσουμε μόνο τη μορφολογική πλευρά, όπως εμφανίζεται απέναντι στο κεφάλαιο, στην κυκλοφορία του), η σχέση του αγοραστή προς το προϊόν είναι η σχέση του καταναλωτή γενικά. Έμμεσα λοιπόν ο αγοραστής πληρώνει σ' όλα τα εμπορεύματα διαδοχικά και τμηματικά τη χρήση και τη φθορά του πάγιου κεφαλαίου, παρόλο που αυτό σαν αξία χρήσης δεν περνά στην κυκλοφορία. Υπάρχουν όμως 10 μορφές του πάγιου κεφαλαίου όπου ο αγοραστής πληρώνει άμεσα την αξία χρήσης του – όπως στα μέσα επικοινωνίας, τα μεταφορικά μέσα κλπ. Σ' όλες αυτές τις περιπτώσεις το πάγιο κεφάλαιο στην πραγματικότητα δεν βγαίνει ποτέ από την παραγωγική διαδικασία – όπως στους σιδηρόδρομους κλπ. Ενώ όμως για ορισμένους λειτουργεί μέσα στην παραγωγική διαδικασία σαν 15 μέσο επικοινωνίας, για να φέρει το προϊόν στην αγορά και σαν μέσο κυκλοφορίας για τους ίδιους τους παραγωγούς, σε άλλους μπορεί να χρησιμεύει σαν μέσο κατανάλωσης, σαν αξία χρήσης – όπως για αυτόν που ταξιδεύει για αναψυχή κλπ. Θεωρημένο σαν μέσο παραγωγής, διαφέρει εδώ από τα μηχανήματα κλπ. γιατί χρησιμοποιείται από διάφορα κεφάλαια ταυτόχρονα, σαν 20 κοινός όρος για την παραγωγή και την κυκλοφορία τους. (Με την κατανάλωση σαν τέτοια εδώ δεν έχουμε ακόμα καμιά δουλειά.) Δεν εμφανίζεται κλεισμένο μέσα στην ιδιαίτερη παραγωγική διαδικασία, αλλά σαν συνδυαστική φλέβα μιας μάζας από τέτοιες παραγωγικές διαδικασίες ξεχωριστών κεφαλαίων, που το καταναλώνουν μόνο τμηματικά. Απέναντι σ' όλα αυτά τα 25 ξεχωριστά κεφάλαια και τις ξεχωριστές τους παραγωγικές διαδικασίες, το πάγιο κεφάλαιο καθορίζεται εδώ λοιπόν σαν το προϊόν ενός ιδιαίτερου, χωρισμένου απ' αυτά κλάδου παραγωγής, όπου όμως ο ένας παραγωγός δεν το πουλά σαν κυκλοφορούν κι ο άλλος δεν το αποκτά σαν πάγιο κεφάλαιο – όπως γίνεται στα μηχανήματα –, αλλά αυτό το ίδιο δεν μπορεί να πουληθεί 30 παρά μόνο με τη μορφή του πάγιου κεφαλαίου. Τότε εμφανίζεται αυτό που συγκαλύπτεται στο εμπόρευμα: η διαδοχική του επάνοδος. Τότε όμως το πάγιο κεφάλαιο εμπεριέχει ταυτόχρονα, σαν προϊόν το ίδιο που πουλήθηκε (για τον βιομήχανο η μηχανή που χρησιμοποιεί δεν είναι προϊόν), την υπεραξία, δηλαδή την απόδοση τόκου και κέρδους, αν υπάρχει. Καθώς μπορεί 35 να καταναλώνεται με την ίδια κοινή και διαδοχική μορφή, να αποτελεί αξία χρήσης για την άμεση κατανάλωση, άρα και η πώλησή του – όχι σαν μέσου παραγωγής αλλά σαν εμπορεύματος γενικά – γίνεται με την ίδια μορφή. Στο μέτρο όμως που πουλιέται σαν μέσο παραγωγής – μια μηχανή πουλιέται σαν 40 απλό εμπόρευμα, και γίνεται μέσο παραγωγής μονάχα μέσα στη βιομηχανική διαδικασία – στο μέτρο δηλαδή που η πώλησή του συμπίπτει άμεσα με την χρήση και φθορά του μέσα στη γενική κοινωνική παραγωγική διαδικασία, αυτός είναι προσδιορισμός που δεν ανήκει στην εξέταση της απλής κυκλοφορίας του κεφαλαίου. Σ' αυτή το πάγιο κεφάλαιο, στο μέτρο που παρεμβαίνει σαν παράγοντας της παραγωγής, εμφανίζεται σαν προϋπόθεση 45 και όχι σαν αποτέλεσμα της παραγωγικής διαδικασίας. Άρα δεν μπορεί παρά να πρόκειται για αναπλήρωση της αξίας του, αξίας που για τον χρήστη του δεν περιέχει καμιά υπεραξία. Αντίθετα, υπεραξία πλήρωσε αυτός στον κατασκευαστή μηχανών. Οι σιδηρόδρομοι όμως ή τα κτίρια που νοικιάζονται για παραγωγικούς σκοπούς είναι ταυτόχρονα μέσα παραγωγής 50

και πραγματοποιούνται ταυτόχρονα από τον πωλητή τους σαν προϊόν, σαν κεφάλαιο.

5 [Κάθε συνθετικό στοιχείο που εμφανίζεται σαν προϋπόθεση της παραγωγής είναι ταυτόχρονα αποτέλεσμά της. Αναπαραγωγή των ίδιων της των όρων. Αναπαραγωγή του κεφαλαίου σαν πάγιο και κυκλοφορούν κεφάλαιο.]

Καθώς κάθε συνθετικό στοιχείο που εμφανίζεται σαν προϋπόθεση της παραγωγής είναι ταυτόχρονα και αποτέλεσμά της – γιατί η παραγωγή αναπαράγει τους ίδιους της τους όρους –, η αρχική διαίρεση του κεφαλαίου μέσα στην παραγωγική διαδικασία εμφανίζεται τώρα με τρόπο που η παραγωγική διαδικασία διαιρείται σε τρεις διαδικασίες παραγωγής, όπου δουλεύουν διαφορετικά μερίδια του κεφαλαίου – που τώρα εμφανίζονται και σαν ξεχωριστά κεφάλαια. (Εδώ μπορούμε να υποθέσουμε ακόμα τη μορφή όπου δουλεύει ένα μόνο κεφάλαιο, γιατί εξετάζουμε το κεφάλαιο σαν τέτοιο· κι αυτός ο τρόπος εξέτασης απλοποιεί όσα πρέπει να ειπωθούν σχετικά με την αναλογία των διαφορετικών αυτών ειδών.) Κάθε χρόνο το κεφάλαιο αναπαράγεται σε διάφορες, και μεταβαλλόμενες, αναλογίες σαν πρώτη ύλη, σαν προϊόν, και σαν μέσο παραγωγής· μ' ένα λόγο, σαν πάγιο και σαν κυκλοφορούν κεφάλαιο. Σε καθεμιά απ' αυτές τις παραγωγικές διαδικασίες εμφανίζεται σαν προϋπόθεση τουλάχιστο εκείνο το μέρος του κυκλοφορούντος κεφαλαίου που προορίζεται για την ανταλλαγή με το εργατικό δυναμικό και τη συντήρηση και κατανάλωση των μηχανημάτων ή του εργαλείου, και των μέσων παραγωγής. Στην καθαρά εξακτική βιομηχανία, πχ. τα ορυχεία, το ίδιο το ορυχείο υπάρχει σαν εργασιακό υλικό, αλλά όχι σαν πρώτη ύλη που 25 πρνά στο προϊόν – πρώτη ύλη που στη μεταποιητική βιομηχανία πρέπει, αντίθετα, να έχει πάντοτε σ' όλες τις μορφές ξεχωριστή ύπαρξη. Στη γεωργία οι σπόροι, το λίπασμα, τα ζώα κλπ., μπορούν να θεωρηθούν εξίσου σαν πρώτη ύλη όσο και σαν βοηθητικά υλικά. Αποτελούν ένα *sui generis* [ιδιότυπο] τρόπο παραγωγής, γιατί στη μηχανική και χημική διαδικασία 30 προστίθεται η οργανική, και η φυσική αναπαραγωγική διαδικασία απλά ελέγχεται και διευθύνεται· όμοια και η εξακτική βιομηχανία (με κυριότερη την εξορυκτική βιομηχανία) αποτελεί *sui generis* βιομηχανία, γιατί σ' αυτή δεν συντελείται καμιά αναπαραγωγική διαδικασία, ή τουλάχιστο που να δρίσκεται κάτω από τον έλεγχό μας ή να μας είναι γνωστή. (Η αλιεία, το 35 κυνήγι κλπ. μπορούν να συνδέονται με διαδικασία αναπαραγωγής· το ίδιο και η εκμετάλλευση των δασών· ώστε δεν είναι αναγκαστικά καθαρά εξακτική βιομηχανία.) Στο μέτρο τώρα που το μέσο παραγωγής, το πάγιο κεφάλαιο, που είναι κι αυτό προϊόν του κεφαλαίου και άρα περιέχει αντικειμενο- 40 ποιημένο χρόνο υπερεργασίας, έχει τέτοια σύσταση ώστε ο παραγωγός του να μπορεί να το αποβάλει – όπως πχ. ο κατασκευαστής μηχανών τη μηχανή – πριν γίνει πάγιο κεφάλαιο, πριν λοιπόν περάσει σαν αξία χρήσης στην κυκλοφορία, τότε η κυκλοφορία του δεν περιέχει κανένα απολύτως καινούριο προσδιορισμό. Στο μέτρο όμως που, όπως πχ. οι σιδηρόδρομοι, δεν μπορεί να εκποιηθεί παρά μόνο όσο ταυτόχρονα χρησιμεύει σαν μέσο παρα- 45 γωγής, ή στο βαθμό που χρησιμοποιείται και φθείρεται σαν τέτοιο, έχει με

το πάγιο κεφάλαιο γενικά το κοινό χαρακτηριστικό ότι η αξία του επιστρέφει μόνο διαδοχικά· έχει όμως και το πρόσθετο χαρακτηριστικό, ότι αυτή η επάνοδος της αξίας περιέχει και την επάνοδο της υπεραξίας του, της αντικειμενοποιημένης σ' αυτό υπερεργασίας. Τότε έχει ιδιαίτερη μορφή επανόδου.

Το σημαντικό τώρα είναι ότι η παραγωγή του κεφαλαίου εμφανίζεται έτσι σαν παραγωγή κυκλοφορούντος κεφαλαίου και πάγιου κεφαλαίου σε καθορισμένες αναλογίες· ώστε το ίδιο το κεφάλαιο παράγει τον διπλό του τρόπο κυκλοφορίας, σαν πάγιο και σαν κυκλοφορούν κεφάλαιο.

[Πάγιο κεφάλαιο και κυκλοφορούν κεφάλαιο. *Εκόνομιστ. Σμιθ*. Η ισοδύναμη αξία του κυκλοφορούντος κεφαλαίου πρέπει να έχει παραχθεί τον ίδιο χρόνο. Όχι του πάγιου κεφαλαίου. Αυτό δεσμεύει την παραγωγή επόμενων ετών.]

Πριν τελειώσουμε μ' αυτό το τελευταίο σημείο, μερικά ακόμα δευτερεύοντα ζητήματα. «Το ρευστό κεφάλαιο καταναλώνεται, το πάγιο κεφάλαιο απλά χρησιμοποιείται στο μεγάλο έργο της παραγωγής.» (Εκόν[ομιστ]. VI, σ. 1.) Η διαφορά ανάμεσα σε *κατανάλωση και χρήση* ανάγεται σε βαθμιαία ή γοργή καταστροφή. Δεν χρειάζεται να σταθούμε άλλο σ' αυτό το σημείο.

«Το ρευστό κεφάλαιο αποκτά μια *άπειρη ποικιλία μορφών*, το πάγιο κεφάλαιο *έχει μόνο μια*.» (Εκόν[ομιστ]. VI, σ. 1.) Αυτή την «άπειρη ποικιλία μορφών», στο μέτρο που εξετάζεται η ίδια η παραγωγική διαδικασία του κεφαλαίου, πολύ πιο σωστά ο Ά. Σμιθ την ανάγει σε απλή αλλαγή μορφής. Το πάγιο κεφάλαιο χρησιμεύει στον κύριό του «όσο εξακολουθεί να παραμένει στην ίδια μορφή». Δηλαδή σαν αξία χρήσης, σε μια καθορισμένη υλική ύπαρξη, παραμένει στην παραγωγική διαδικασία. Αντίθετα, το κυκλοφορούν κεφάλαιο (Ά. Σμιθ, τ. II, σ. 197, 198) «φεύγει αδιάκοπα από τα χέρια του με μια ορισμένη μορφή» (σαν προϊόν) «για να ξαναγυρίσει με μian άλλη» (σαν όρος παραγωγής) «και δίνει κέρδος μονάχα μέσα απ' αυτή την κυκλοφορία, τις διαδοχικές αυτές ανταλλαγές». Ο Σμιθ δεν μιλά εδώ για την «άπειρη ποικιλία μορφών» όπου εμφανίζεται το κυκλοφορούν κεφάλαιο – από υλική άποψη και το «πάγιο κεφάλαιο» αποκτά μια «άπειρη ποικιλία μορφών» –, αλλά για τις μεταμορφώσεις που το κυκλοφορούν κεφάλαιο διανύει το ίδιο σαν αξία χρήσης· κι αυτή η «άπειρη ποικιλία μορφών» ανάγεται άρα στις ποιοτικές διαφορές των διάφορων φάσεων της κυκλοφορίας. Το κυκλοφορούν κεφάλαιο, θεωρημένο σε μια καθορισμένη παραγωγική διαδικασία, επιστρέφει πάντα στην ίδια μορφή: σαν πρώτες ύλες και χρήμα για τους μισθούς. Η υλική ύπαρξη στο τέλος της διαδικασίας είναι η ίδια όπως στην αρχή. Άλλωστε ο ίδιος ο Εκόνομιστ σ' ένα άλλο σημείο ανάγει την «άπειρη ποικιλία μορφών» στην εννοιολογικά καθορισμένη μορφολογική αλλαγή στην κυκλοφορία. «Το εμπόρευμα καταναλώνεται ολοκληρωτικά στο σχήμα με το οποίο παράγεται» (δηλαδή περνά σαν αξία χρήσης στην κυκλοφορία και αποβάλλεται απ' αυτή) «και ξανάρχεται στα χέρια του μ' ένα καινούριο σχήμα» (σαν πρώτη ύλη και μισθός) «έτοιμο να επαναλάβει μια παρόμοια λειτουργία» (ακριβέστερα την ίδια). (ό.π. VI, σ. 1.) Επίσης ο

Σμιθ λέει ρητά ότι το πάγιο κεφάλαιο «δεν χρειάζεται να κυκλοφορήσει.» (τ. II, 197, 198.) Στο πάγιο κεφάλαιο η αξία έχει περιχαρακωθεί μέσα σε μια καθορισμένη αξία χρήσης· στο κυκλοφορούν κεφάλαιο η αξία παίρνει τη μορφή διάφορων αξιών χρήσης, όπως και τη μορφή (του χρήματος) που είναι ανεξάρτητη από κάθε καθορισμένη αξία χρήσης, και με τον ίδιο τρόπο την αποβάλλει· υπάρχει αδιάκοπη μεταβολή ύλης και μορφής.

«Το κυκλοφορούν κεφάλαιο δίνει» (στον επιχειρηματία) «τα υλικά και τους μισθούς των εργατών και κινητοποιεί τη βιομηχανία.» (Α. Σμιθ, τ. II, σ. 226.) «Κάθε πάγιο κεφάλαιο προέρχεται αρχικά από ένα κυκλοφορούν κεφάλαιο, και χρειάζεται να συντηρείται αδιάκοπα με ένα κυκλοφορούν κεφάλαιο.» (ό.π. σ. 207.) «Καθώς αδιάκοπα αποσύρει τόσο μεγάλο μέρος του κυκλοφορούντος κεφαλαίου για να τοποθετηθεί στους δυο άλλους κλάδους του γενικού αποθεματικού της κοινωνίας, το κεφάλαιο αυτό χρειάζεται με τη σειρά του διαρκή ανεφοδιασμό· χωρίς αυτόν γρήγορα θα εκμηδενιζόταν. Τα εφόδια αυτά προέρχονται από τρεις κύριες πηγές: το προϊόν της γης, των ορυχείων, και της αλιείας.» (ό.π. σ. 208.)

{Μια διαφορά που υπογραμμίζει ο Εκόνομιστ την αναπτύξαμε ήδη: «Κάθε παραγωγή που ολόκληρο το κόστος της επιστρέφεται στον παραγωγό από το τρέχον εισόδημα της χώρας είναι ρευστό κεφάλαιο· αλλά κάθε παραγωγή που για τη χρήση της πληρώνεται μόνο ένα ετήσιο ποσό είναι πάγιο κεφάλαιο.» (Τετράδιο VI, σ. 1.) «Στην πρώτη περίπτωση ο παραγωγός πληρώνεται αποκλειστικά από το τρέχον εισόδημα της χώρας.» (ό.π.) Είδαμε πως μόνο ένα μέρος του πάγιου κεφαλαίου επιστρέφει στον χρόνο που καθορίζεται από το κυκλοφορούν κεφάλαιο, τον χρόνο που χρησιμεύει σαν μονάδα των περιστροφών του· επειδή είναι η φυσική μονάδα για την παραγωγή του μεγαλύτερου μέρους των τροφίμων και πρώτων υλών, όπως και – και επειδή – εμφανίζεται σαν φυσική περίοδος στη διαδικασία της ζωής (κοσμική διαδικασία) της γης. Η μονάδα αυτή είναι το έτος, που ο αστικός του υπολογισμός αποκλίνει περισσότερο ή λιγότερο, αλλά όχι σημαντικά, από το φυσικό του μέγεθος. Το πάγιο κεφάλαιο, όσο περισσότερο η υλική του ύπαρξη ανταποκρίνεται στην έννοιά του, όσο περισσότερο ο υλικός του τρόπος ύπαρξης είναι επαρκής, περιλαμβάνει στον χρόνο περιστροφής του ένα κύκλο ετών. Καθώς το κυκλοφορούν κεφάλαιο ανταλλάσσεται ολόκληρο πρώτα με χρήμα, και ύστερα με τα στοιχεία του, προϋποθέτει ότι έχει παραχθεί ένα αντίτιμο ίσο με τη συνολική του αξία (που περιλαμβάνει την υπεραξία). Δεν μπορεί να ειπωθεί ότι εντάσσεται ή μπορεί να ενταχθεί ολόκληρο στην κατανάλωση· γιατί κι αυτό πρέπει πάλι να χρησιμεύσει κατά ένα μέρος σαν πρώτη ύλη ή σαν στοιχείο για πάγιο κεφάλαιο, μ' ένα λόγο κι αυτό πάλι σαν στοιχείο για την παραγωγή – μια ισοδύναμη παραγωγή. Ένα μέρος της αξίας χρήσης που το κεφάλαιο απόβαλε σαν προϊόν, σαν αποτέλεσμα της παραγωγικής διαδικασίας, γίνεται αντικείμενο της κατανάλωσης κι έτσι δγαίνει εντελώς από την κυκλοφορία του κεφαλαίου· ένα άλλο μέρος εντάσσεται σ' ένα άλλο κεφάλαιο σαν όρος παραγωγής. Το γεγονός αυτό ενυπάρχει στην ίδια την κυκλοφορία του κεφαλαίου· γιατί στο πρώτο μισό της κυκλοφορίας το κεφάλαιο αποβάλλει τον εαυτό του σαν εμπόρευμα, δηλαδή σαν αξία χρήσης, άρα ως προς το ίδιο σ' αυτή τη μορφή εγκαταλείπει τον εαυτό του σαν αξία χρήσης, είδος κατανάλωσης· αλλά στο δεύτερο μισό της κυκλοφορίας του ανταλλάσσεται σαν χρήμα με εμπόρευμα σαν όρο παραγωγής. Καθώς λοιπόν το ίδιο είναι αξία χρήσης που κυκλοφορεί, κάνει την υλική του ύπαρξη τόσο καταναλωτικό είδος όσο και νέο παραγω-

γικό στοιχείο· ή καλύτερα, στοιχείο της αναπαραγωγής. Αλλά και στις δυο περιπτώσεις πρέπει η ισοδύναμη αξία του να υπάρχει ολόκληρη· δηλαδή πρέπει να έχει παραχθεί ολόκληρη στη διάρκεια του χρόνου. Για παράδειγμα, όλα τα προϊόντα μεταποίησης που πρέπει μέσα σ' ένα χρόνο να ανταλλάγουν με γεωργικά προϊόντα καθορίζονται από τη μάζα των ακατέργαστων 5 προϊόντων που έχουν παραχθεί μέσα στο χρόνο, από σοδιά σε σοδιά. Εδώ ο λόγος είναι για το κεφάλαιο, το κεφάλαιο στη γένεσή του, άρα έξω από αυτό δεν έχουμε ακόμα τίποτ' άλλο – τα πολλά κεφάλαια δεν υπάρχουν ακόμα για μας – τίποτ' άλλο εκτός από το ίδιο το κεφάλαιο και την απλή κυκλοφορία, που απ' αυτήν απορροφά την αξία στη διπλή μορφή του χρήματος και του 10 εμπορεύματος και σ' αυτήν ξαναρίχνει την αξία με τη διπλή μορφή του χρήματος και του εμπορεύματος. Όταν ένας βιομηχανικός λαός που παράγει στη βάση του κεφαλαίου, όπως πχ. η Αγγλία, ανταλλάζει με τους Κινέζους, και απορροφά από τη δική τους παραγωγική διαδικασία την αξία με τη μορφή του χρήματος και του εμπορεύματος· ή ακριβέστερα, όταν τους 15 συμπαράσφει στον κύκλο της κυκλοφορίας του κεφαλαίου του, βλέπει κανείς αμέσως πως οι Κινέζοι δεν υποχρεώνονται έτσι να παράγουν σαν κεφαλαιοκράτες. Ακόμα και μέσα σε μια κοινωνία – όπως η αγγλική – ο τρόπος παραγωγής του κεφαλαίου αναπτύσσεται σ' ένα βιομηχανικό κλάδο, ενώ σε 20 άλλους, πχ. στη γεωργία, λίγο-πολύ κυριαρχούν προηγούμενοι από το κεφάλαιο τρόποι παραγωγής. Ωστόσο 1) η τάση του κεφαλαίου είναι να υποτάσσει σ' όλα τα σημεία τον τρόπο παραγωγής, να τον υποβάλλει στην κυριαρχία του κεφαλαίου. Μέσα σε μια καθορισμένη εθνική κοινωνία αυτό γίνεται ήδη αναγκαστικά, με τη μετατροπή – διαμέσου του κεφαλαίου – κάθε εργασίας σε μισθωτή εργασία· 2) ως προς τις εξωτερικές αγορές, το κεφάλαιο 25 επιβάλλει αυτή την εξάπλωση με τον διεθνή ανταγωνισμό. Ο ανταγωνισμός αποτελεί γενικά τον τρόπο που το κεφάλαιο επιβάλλει τον τρόπο παραγωγής του. Ωστόσο τούτο είναι ξεκάθαρο: ολόκληρα ανεξάρτητα από το αν πρόκειται για ένα άλλο κεφάλαιο, ή αν είναι το ίδιο κεφάλαιο – σαν ένα άλλο – που βρίσκεται και στις δυο πλευρές των διαδοχικών ανταλλαγών και 30 κάθε φορά στον αντίθετο προσδιορισμό, και οι δυο προσδιορισμοί έχουν ήδη τοποθετηθεί – πριν ακόμα κοιτάξουμε αυτή τη διπλή σχέση – από την κυκλική πορεία του ίδιου του κεφαλαίου. Στην πρώτη φάση αποβάλλει τον εαυτό του σαν αξία χρήσης, σαν εμπόρευμα, από την κίνηση του κεφαλαίου και ανταλλάσσεται σαν χρήμα. Το εμπόρευμα που αποβλήθηκε από την κυκλοφορία του κεφαλαίου δεν είναι πια το εμπόρευμα σαν συνθετικό στοιχείο 35 της διαιωνιζόμενης αξίας, σαν ύπαρξη της αξίας. Είναι και η ύπαρξη της σαν αξίας χρήσης, το Είναι της για την κατανάλωση. Το κεφάλαιο μετατοπίζεται από τη μορφή του εμπορεύματος στη μορφή του χρήματος μόνο καθώς στην συνηθισμένη κυκλοφορία εμφανίζεται *απέναντί του* ένας συναλλασσόμενος σαν καταναλωτής και μετατρέπει το Χ[ρήμα] σε Ε[μπόρευμα]: [πραγματοποιεί] αυτή τη μετατροπή από την υλική άποψη, ώστε αυτός σχετίζεται προς την αξία χρήσης σαν αξία χρήσης, σαν καταναλωτής· και μόνο μ' αυτό τον τρόπο η αξία χρήσης αναπληρώνεται σαν αξία για το κεφάλαιο. Το κεφάλαιο δημιουργεί λοιπόν είδη κατανάλωσης, αλλά σ' αυτή τη μορφή 45 τα αποβάλλει μακριά του, έξω από την κυκλοφορία του. Από τους προσδιορισμούς που αναπτύξαμε ως τώρα δεν υπάρχει καμιά άλλη σχέση. Το εμπόρευμα που αποβάλλεται σαν τέτοιο από την κυκλοφορία του κεφαλαίου χάνει τον προσδιορισμό του σαν αξίας, και εκπληρώνει τον προσδιορισμό της αξίας χρήσης για την κατανάλωση, σε αντιδιαστολή από την παραγωγή. Στη 50

δεύτερη όμως φάση της κυκλοφορίας το κεφάλαιο ανταλλάζει χρήμα με εμπόρευμα, και η μετατροπή του σε εμπόρευμα εμφανίζεται τώρα η ίδια σαν συνθετικό στοιχείο της αξιοδημιουργίας, γιατί το εμπόρευμα σαν τέτοιο εντάσσεται στην κυκλοφοριακή διαδικασία του κεφαλαίου. Αν το κεφάλαιο στην πρώτη φάση προϋποθέτει την κυκλοφορία, στη δεύτερη προϋποθέτει την παραγωγή, την παραγωγή για την παραγωγή· γιατί η αξία με τη μορφή του εμπορεύματος έρχεται εδώ από τα έξω να ενταχθεί στην κυκλοφορία του κεφαλαίου, μ' άλλα λόγια συντελείται η αντίστροφη διαδικασία απ' ό,τι στην πρώτη φάση. Το εμπόρευμα σαν αξία χρήσης για το ίδιο το κεφάλαιο δεν μπορεί παρά να είναι το εμπόρευμα σαν στοιχείο, αξία χρήσης για την παραγωγική διαδικασία του κεφαλαίου. Διπλασιασμένη, να πώς παρουσιάζεται η διαδικασία: το κεφάλαιο α ανταλλάζει το προϊόν του σαν Ε με το Χ του κεφαλαίου β στην πρώτη φάση· στη δεύτερη, το κεφάλαιο β ανταλλάζεται σαν Ε με το Χ του κεφαλαίου α. Μ' άλλα λόγια, στην πρώτη φάση ανταλλάζεται το κεφάλαιο β σαν Χ με το Ε του κεφαλαίου α, στη δεύτερη το κεφάλαιο α σαν Χ με το Ε του κεφαλαίου β. Αυτό σημαίνει ότι ταυτόχρονα σε καθεμιά από τις δυο φάσεις κυκλοφορίας το κεφάλαιο τοποθετείται σαν Χ και Ε· αλλά σε δυο διαφορετικά κεφάλαια, που βρίσκονται πάντα στην αντίθετη φάση της κυκλοφοριακής τους διαδικασίας. Στην απλή διαδικασία της κυκλοφορίας οι ανταλλακτικές πράξεις Ε-Χ και Χ-Ε εμφανίζονται να συμπίπτουν άμεσα ή να διαχωρίζονται άμεσα. Η κυκλοφορία δεν είναι μόνο η διαδοχή και των δυο μορφών της ανταλλαγής, αλλά είναι ταυτόχρονα και καθεμιά τους διαμοιρασμένη σε δυο διαφορετικές πλευρές. Ωστόσο εδώ με ασχολούμαστε ακόμα με την ανταλλαγή των πολλών κεφαλαίων. Αυτό ανήκει στη θεωρία του ανταγωνισμού, ή και της κυκλοφορίας των κεφαλαίων (της πίστης). Αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ είναι η προϋπόθεση από τη μια μεριά της κατανάλωσης – του εμπορεύματος που αποδλήθηκε σαν αξία χρήσης από την κίνηση της αξίας – και η προϋπόθεση της παραγωγής για την παραγωγή – της αξίας που τοποθετήθηκε σαν αξία χρήσης, σαν τοποθετημένου έξω από την κυκλοφορία του κεφαλαίου όρου για την αναπαραγωγή του – το ότι αυτές οι δυο πλευρές προκύπτουν από την θεώρηση της απλής μορφής της κυκλοφορίας του κεφαλαίου. Ξεκάθαρα: ολόκληρο το κυκλοφορούν κεφάλαιο ανταλλάζεται σαν Ε με Χ στην πρώτη φάση, και σαν Χ με Ε στη δεύτερη· ώστε, αν θεωρήσουμε σαν χρονική μονάδα των περιστροφών του το έτος, οι μετασχηματισμοί του περιορίζονται τόσο από το ότι οι πρώτες ύλες κλπ. αναπαράγονται ετήσια (το εμπόρευμα με το οποίο το κεφάλαιο ανταλλάζεται σαν χρήμα πρέπει να έχει παραχθεί, πρέπει στο κεφάλαιο να αντιστοιχεί ταυτόχρονη παραγωγή), όσο και από την αδιάκοπη δημιουργία ενός ετήσιου εισοδήματος (το μέρος του Χ[ρήματος] που ανταλλάζεται με εμπόρευμα σαν αξία χρήσης) για να καταναλώνει το προϊόν του κεφαλαίου που αποβάλλεται σαν αξία χρήσης. Σαν τέτοιο εισόδημα – αφού ακόμα δεν υπάρχουν εδώ πιο αναπτυγμένες σχέσεις – υπάρχει μόνο το εισόδημα των ιδίων των καπιταλιστών και το εισόδημα των εργατών. Άλλωστε η πραγματεία της ανταλλαγής ανάμεσα σε κεφάλαιο και εισόδημα – που δεν είναι παρά διαφορετική μορφή της σχέσης ανάμεσα σε παραγωγή και κατανάλωση – δεν έχει ακόμα θέση εδώ. Από την άλλη μεριά, το πάγιο κεφάλαιο ανταλλάζεται μόνο στο μέτρο που εντάσσεται σαν αξία στο κυκλοφορούν κεφάλαιο, αξιοποιείται λοιπόν κάθε χρόνο μόνο τμηματικά· ώστε και προϋποθέτει μόνο *τμηματικό αντίτιμο*, άρα και μόνο τμηματική παραγωγή αυτής της ισοδύναμης αξίας στη διάρκεια του χρόνου. Πληρώνεται μόνο ανάλογα

με τη χρήση και φθορά του. Ξεκάθαρο είναι – όπως συνεπάγεται ήδη η προηγούμενη διαφορά που το πάγιο κεφάλαιο επιφέρει στον βιομηχανικό κύκλο – ότι δεσμεύει την παραγωγή επόμενων ετών και όπως συμβάλλει στη δημιουργία μεγάλου εισοδήματος, έτσι και προκαταλαμβάνει μελλοντική εργασία σαν ισοδύναμη αξία του. Έτσι η προκαταβολική δέσμευση μελλοντικών καρπών της εργασίας δεν είναι διόλου συνέπεια των κρατικών χρεών κλπ. μ' ένα λόγο, δεν είναι εφεύρεση του πιστωτικού συστήματος. Έχει τη ρίζα της στον χαρακτηριστικό τρόπο αξιοποίησης, τρόπο περιστροφής, τρόπο αναπαραγωγής του πάγιου κεφαλαίου.)

Καθώς εδώ η ουσία του ζητήματος για μας είναι να συγκρατήσουμε τους καθαρά μορφολογικούς προσδιορισμούς, άρα να μην παρεμβάλουμε τίποτα που δεν ανήκει σ' αυτούς, από τα προηγούμενα ξεκαθαρίσαμε ότι: οι διαφορετικές μορφές με τις οποίες το κυκλοφορούν κεφάλαιο και το πάγιο κεφάλαιο αποφέρουν εισόδημα – όπως και γενικά η πραγματεία του εισοδήματος – καθόλου δεν ανήκει ακόμα εδώ· εδώ ανήκουν μόνο οι διαφορετικοί τρόποι που τα κεφάλαια αυτά επιστρέφουν και επιδρούν γενικά στη συνολική περιστροφή του κεφαλαίου, την αναπαραγωγική του κίνηση. Αυτά όμως που ειπώθηκαν ευκαιριακά έχουν σημασία – αποκρούοντας ταυτόχρονα τα παραδεδεγμένα μαζέματα των οικονομολόγων, που δεν έχουν ακόμα θέση στη θεωρηση της απλής διαφοράς ανάμεσα σε πάγιο και κυκλοφορούν κεφάλαιο – γιατί μας έδειξαν ότι η ανομοιότητα στο εισόδημα κλπ. έχει τη βάση της στη μορφολογική διαφορά της αναπαραγωγής του πάγιου και του κυκλοφορούντος κεφαλαίου. Εδώ ακόμα πρόκειται αποκλειστικά για την απλή επιστροφή της αξίας. Μόνο αργότερα θα φανεί το πώς αυτή γίνεται απόδοση του εισοδήματος, και πώς η απόδοση του εισοδήματος γίνεται ανομοιότητα στον προσδιορισμό του εισοδήματος.

[Frais d'entretien.]

Δεν μιλήσαμε ακόμα για το κόστος συντήρησης, frais d'entretien του πάγιου κεφαλαίου. Κατά ένα μέρος είναι οι βοηθητικές ύλες που καταναλώνει για να δράσει. Αυτές ανήκουν στο πάγιο κεφάλαιο με την πρώτη έννοια, όπως το είδαμε στα πλαίσια της παραγωγικής διαδικασίας. Αυτές είναι κυκλοφορούν κεφάλαιο· μπορούν εξίσου να χρησιμεύσουν για κατανάλωση. Γίνονται πάγιο κεφάλαιο μόνο στο μέτρο που καταναλώνονται μέσα στην παραγωγική διαδικασία, αλλά δεν έχουν – όπως το καθαυτό πάγιο κεφάλαιο – υλικό στοιχείο που να καθορίζεται αποκλειστικά από τη μορφολογική τους ύπαρξη. Το δεύτερο μέρος αυτού του κόστους συντήρησης αποτελείται από τις εργασίες που χρειάζονται για επισκευές.

[Εισόδημα από πάγιο και από κυκλοφορούν κεφάλαιο.]

[12] Ο προσδιορισμός του 'Α. Σμιθ ότι κάθε πάγιο κεφάλαιο προέρχεται αρχικά από ένα κυκλοφορούν κεφάλαιο και πρέπει αδιάκοπα να συντηρείται με ένα

κυκλοφορούν κεφάλαιο: «Κάθε πάγιο κεφάλαιο προέρχεται αρχικά από ένα κυκλοφορούν κεφάλαιο και χρειάζεται να συντηρείται αδιάκοπα με έξοδα του τελευταίου. [...] *Κανένα πάγιο κεφάλαιο δεν μπορεί να δώσει εισόδημα, παρά μόνο σε θάρος ενός κυκλοφορούντος κεφαλαίου.*» (Στορχ, 26,α.) Ως προς την παρατήρηση του Στορχ για το εισόδημα – προσδιορισμός που δεν ανήκει εδώ – είναι ξεκάθαρο: Το πάγιο κεφάλαιο επιστρέφει σαν αξία μόνο στο μέτρο που καταστρέφεται τμηματικά σαν αξία χρήσης, σαν πάγιο κεφάλαιο, και εντάσσεται σαν αξία στο κυκλοφορούν κεφάλαιο. Όστε, ως προς την αξία του, μόνο με τη μορφή ενός κυκλοφορούντος κεφαλαίου μπορεί να επιστρέψει. Όμως σαν αξία χρήσης δεν κυκλοφορεί καθόλου. Παρ'απέρα, επειδή το ίδιο έχει αξία χρήσης μόνο για την παραγωγή, μπορεί να επιστρέψει σαν αξία για την ατομική χρήση, για την κατανάλωση, επίσης μόνο με τη μορφή του κυκλοφορούντος κεφαλαίου. Οι βελτιώσεις του εδάφους μπορεί από χημική άποψη να περνούν άμεσα στην αναπαραγωγική διαδικασία κι έτσι να μετατρέπονται άμεσα σε αξίες χρήσης. Τότε όμως θα καταναλωθούν στη μορφή με την οποία υπάρχουν σαν πάγιο κεφάλαιο. Και γενικά, ένα κεφάλαιο μπορεί να δίνει εισόδημα μόνο στη μορφή του που εντάσσεται στην κυκλοφορία και επιστρέφει απ' αυτήν· γιατί η παραγωγή εισοδήματος σε άμεσες αξίες χρήσης, αξίες χρήσης που δεν διαμεσολαβήθηκαν από την κυκλοφορία, βρίσκεται σε αντίφαση προς τη φύση του κεφαλαίου. Καθώς λοιπόν το πάγιο κεφάλαιο επιστρέφει σαν αξία μόνο με τη μορφή του κυκλοφορούντος κεφαλαίου, μόνο μ' αυτή τη μορφή μπορεί και να δώσει εισόδημα. Το εισόδημα δεν είναι τίποτ' άλλο από το μέρος της υπεραξίας που προορίζεται για την άμεση κατανάλωση. Όστε η απόδοση εισοδήματος εξαρτιέται από τον τρόπο απόδοσης της ίδιας της αξίας. Γι'αυτό και η διαφορετική μορφή που το πάγιο και το κυκλοφορούν κεφάλαιο δίνουν εισόδημα. Κι ακόμα, επειδή το πάγιο κεφάλαιο σαν τέτοιο δεν εντάσσεται ποτέ σαν αξία χρήσης στην κυκλοφορία κι έτσι ποτέ δεν αποβάλλεται σαν αξία χρήσης από την αξιοποιητική διαδικασία, γι'αυτό δεν χρησιμεύει ποτέ για άμεση κατανάλωση.

Τώρα ως προς τον Σμιθ, καταλαβαίνουμε καλύτερα την άποψή του όταν λέει πως το κυκλοφορούν κεφάλαιο πρέπει να αναπληρώνεται ετήσια και να ανασύρεται αδιάκοπα από τη θάλασσα, τη γη και τα ορυχεία για να ανανεωθεί. Εδώ λοιπόν βλέπει το κυκλοφορούν κεφάλαιο σαν καθαρά υλικό· τραβιέται από τα μαλλιά, κόβεται, θερίζεται· είναι τα κινητά ακατέργαστα προϊόντα που αποσπασμένα από τη συνάρτησή τους με τη γη, απομονωμένα, γίνονται μ' αυτό τον τρόπο κινητά, ή χωρίζονται στην έτοιμη ατομικότητά τους, όπως τα ψάρια κλπ., από το στοιχείο τους. Παρ'απέρα, από καθαρά υλική άποψη, είναι εξίσου βέβαιο – όταν ο Σμιθ προϋποθέτει την παραγωγή του κεφαλαίου και δεν μεταθέτει τον εαυτό του στην απαρχή του κόσμου – ότι εξίσου και κάθε κυκλοφορούν κεφάλαιο προέρχεται αρχικά από ένα πάγιο. Χωρίς δίχτυα δεν μπορεί κανείς να πιάσει ψάρια, χωρίς αλέτρι δεν μπορεί να οργώσει χωράφι, και χωρίς σφυρί κλπ. δεν μπορεί να ανοίξει ορυχείο. Ακόμα και μια πέτρα μόνο να χρησιμοποιήσει κανείς σαν σφυρί, αυτή η πέτρα οπωσδήποτε δεν είναι κυκλοφορούν κεφάλαιο – δεν είναι καν κεφάλαιο, αλλά μέσο εργασίας. Ο άνθρωπος, από τη στιγμή που βρίσκεται στην ανάγκη να παράγει, έχει την απόφαση να χρησιμοποιήσει άμεσα ένα μέρος από τα διαθέσιμα φυσικά αντικείμενα σαν μέσο εργασίας· και τα υπάγει, όπως σωστά το είπε ο Χέγκελ, χωρίς άλλη διαμεσολαβητική διαδικασία στη δραστηριότητά του. Κάθε κεφάλαιο, κυκλοφορούν ή πάγιο, προέρχεται

– όχι μόνο αρχικά, αλλά και συνεχώς – από την ιδιοποίηση ξένης εργασίας. Αυτή όμως η διαδικασία προϋποθέτει, όπως είδαμε, την αδιάκοπη μικρή κυκλοφορία, την ανταλλαγή του μισθού με εργατικό δυναμικό, μ' άλλα λόγια το εφόδιο. Η παραγωγική διαδικασία του κεφαλαίου προϋποθέτει: *Κάθε κεφάλαιο επιστρέφει μόνο με τη μορφή ενός κυκλοφορούντος κεφαλαίου*: 5
 άρα το πάγιο κεφάλαιο μπορεί να ανανεωθεί μόνο με την παγίωση ενός μέρους του κυκλοφορούντος κεφαλαίου· δηλαδή ένα μέρος των δημιουργημένων πρώτων υλών χρησιμοποιείται και ένα μέρος της εργασίας καταναλώνεται (άρα και ένα μέρος του εφοδίου ανταλλάσσεται με ζωντανή εργασία) για την παραγωγή πάγιου κεφαλαίου. Στη γεωργία, για παράδειγμα, ένα 10
 μέρος του προϊόντος καταναλώνεται με εργασία για να κατασκευαστούν ορισμένα αρδευτικά έργα, ή ένα μέρος του σπόρου ανταλλάσσεται με γκονάνο, με χημικές ουσίες κλπ. που ενσωματώνονται στη γη αλλά κι αυτές στην πραγματικότητα δεν έχουν καμιά αξία χρήσης, παρεκτός στο βαθμό που παραδίνονται στη χημική διαδικασία του εδάφους. Ένα μέρος του κυκλο- 15
 φορούντος κεφαλαίου έχει αξία χρήσης μόνο για την αναπαραγωγή του πάγιου κεφαλαίου, και παράγεται (ακόμα κι όταν η παραγωγή του είναι μόνο ο χρόνος εργασίας που κοστίζει η γεωγραφική του μετατόπιση) αποκλειστικά για το πάγιο κεφάλαιο. Όμως το ίδιο το πάγιο κεφάλαιο μπορεί να ανανεωθεί σαν κεφάλαιο μόνο με τη μετατροπή του σε αξιακό συστατικό του κυκλο- 20
 φορούντος κεφαλαίου, κι έτσι με την αναπαραγωγή των στοιχείων του με τη μετατροπή κυκλοφορούντος κεφαλαίου σε πάγιο. Το πάγιο κεφάλαιο είναι εξίσου προϋπόθεση για την παραγωγή του κυκλοφορούντος κεφαλαίου, όπως και το κυκλοφορούν κεφάλαιο για την παραγωγή του πάγιου. Μ' άλλα λόγια, η αναπαραγωγή του πάγιου κεφαλαίου απαιτεί: 1) επιστροφή της 25
 αξίας του με τη μορφή ενός κυκλοφορούντος κεφαλαίου, γιατί μόνο έτσι μπορεί πάλι να ανταλλαγεί με τους όρους παραγωγής του· 2) ένα μέρος της ζωντανής εργασίας και της πρώτης ύλης να χρησιμοποιείται για να παράγει μέσα παραγωγής – άμεσα ή έμμεσα – αντί για ανταλλάξιμα προϊόντα. Το κυκλοφορούν κεφάλαιο εντάσσεται ως προς την αξία χρήσης του στο πάγιο 30
 κεφάλαιο, όπως ακριβώς και η εργασία· ενώ το πάγιο κεφάλαιο εντάσσεται ως προς την αξία του στο κυκλοφορούν κεφάλαιο· και σαν κίνηση (όπου αυτό είναι άμεσα μηχανήματα), σαν κίνηση που ηρεμεί, σαν μορφή, στην αξία χρήσης.

[Ελεύθερη εργασία = ενδιάθετη εξαθλίωση. Ήντεν.]

35

{Σχετικά με τις θέσεις που αναπτύξαμε πιο πάνω για την ελεύθερη εργασία, και για το ότι περιέχει ενδιάθετα την εξαθλίωση, να παρατεθούν οι παρακάτω φράσεις του βαρονέτου Σερ Φρ. Μόρτον Ήντεν: «Η κατάσταση των φτωχών, ή Ιστορία των εργαζόμενων τάξεων στην Αγγλία από την Κατάκτηση κλπ.» 3 τ., 4ο. Λονδ[ίνο] 1797 (οι περικοπές από τον τ. I, Βιβλ. I.) 40
 (Στο Βιβλ. I κεφ. I γράφει: «Η δική μας γεωγραφική ζώνη απαιτεί εργασία για την ικανοποίηση των αναγκών, και γιαυτό τουλάχιστο ένα μέρος της κοινωνίας πρέπει να εργάζεται ακούραστα: [...] άλλοι εργάζονται στις τέχνες [»] κλπ., [«] και μερικοί που δεν εργάζονται έχουν ωστόσο στη διάθεσή τους τα προϊόντα της εργατικότητας. Αυτό όμως το οφείλουν αποκλειστικά 45

στον πολιτισμό και την τάξη· αυτοί οι ιδιοκτήτες είναι καθαρό δημιούργημα των πολιτισμένων θεσμών. Γιατί αυτοί οι θεσμοί αναγνώρισαν [...] ότι τα άτομα [μπορούν] να αποκτήσουν τους καρπούς της εργασίας και με άλλους τρόπους εκτός από την εργασία· [...] οι άνθρωποι που είναι οικονομικά ανεξάρτητοι χρωστούν την *περιοσσία* τους *σχεδόν αποκλειστικά στην εργασία άλλων*, και όχι στη δική τους ικανότητα, που δεν υπερέχει καθόλου από των άλλων. Αυτό που ξεχωρίζει τους πλούσιους από τους φτωχότερους δεν είναι η κατοχή γης ή χρήματος, αλλά η εξουσία πάνω στην εργασία.» Η φτώχεια σαν τέτοια αρχίζει με την ελευθερία των γεωργών – η φεουδαρχική πρόσδεση στο έδαφος, ή τουλάχιστο στην περιοχή, είχε απαλλάξει ως τότε τη νομοθεσία από την ενασχόληση με τους αλήτες, τους φτωχούς κλπ. Ο Ήντεν πιστεύει ότι και οι διάφορες εμπορικές συντεχνίες κλπ. έτρεφαν τους δικούς τους φτωχούς. Γράφει: «Χωρίς λοιπόν την παραμικρή πρόθεση να μειώσουμε τα αμέτρητα οφέλη που έδωσε στη χώρα η μεταποίηση και το εμπόριο, τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας φαίνεται να οδηγούν *σ' αυτό το αναπόφευκτο συμπέρασμα: ότι η μεταποίηση και το εμπόριο*» {δηλαδή η πρώτη σφαίρα που κυριαρχήθηκε από το κεφάλαιο} «είναι οι *πραγματικοί γεννήτορες των φτωχών του έθνους μας.*» Στο ίδιο: Από την εποχή του Ερρίκου του 7ου (τότε αρχίζει και η εκκαθάριση των αγρών από τα παραπάνω από 150 χρόνια· τόσο τουλάχιστο διαρκούν οι διαμαρτυρίες και η νομοθετική παρέμβαση· μεγάλωνε λοιπόν ο αριθμός των χειρών που προσφέρονταν στη βιομηχανία) ο μισθός στη βιομηχανία δεν καθορίζεται νομοθετικά, παρά μόνο στη γεωργία. Νόμος 11, Ερρίκου του 7ου. [{} Η ελεύθερη εργασία δεν σημαίνει ακόμα πλήρη δημιουργία της μισθωτής εργασίας. Οι εργάτες έχουν ακόμα στήριγμα τις φεουδαρχικές σχέσεις· η προσφορά εργατών είναι ακόμα υπερβολικά μικρή· άρα το κεφάλαιο δεν είναι ακόμα ικανό, σαν κεφάλαιο, να τους περιορίζει στο ελάχιστο όριο συντήρησης. Γιαυτό: νομοθετικές ρυθμίσεις του μισθού. Όσο ο εργατικός μισθός ακόμα ρυθμίζεται με νόμους, δεν μπορεί ακόμα να ειπωθεί ούτε ότι το κεφάλαιο έχει σαν κεφάλαιο υποτάξει την παραγωγή, ούτε ότι η μισθωτή εργασία απόκτησε τον τρόπο ύπαρξης που της ταιριάζει.} Σ' αυτό τον νόμο αναφέρονται και υφαντουργοί, τεχνίτες οικοδόμοι, ναυπηγοί. Στον ίδιο νόμο καθορίζεται και ο εργάσιμος χρόνος: «Επειδή πολλοί ημερομίσθιοι σπαταλούν την μισή ημέρα, [...] προσέρχονται αργά, φεύγουν νωρίς, κοιμούνται πολύ το μεσημέρι, καθυστερούν πολύ για πρωινό, μεσημεριανό και δείπνο κλπ. κλπ.» το ωράριο θα είναι: «από 15 Μαρτίου ως 15 Σεπτεμβρίου από 5 το πρωί, 1/2 ώρα πρωινό, 1 1/2 δείπνο και ανάπαυση, 1/2 ώρα για μεσημεριανό, και εργασία μέχρι 7 ως 8 η ώρα το βράδι. [...] Το χειμώνα, εργασία όσο φωτίζει, και αντίστοιχα όχι μεσημεριανός ύπνος, που επιτρέπεται μόνο από 15 Μαΐου μέχρι 15 Αυγούστου.»}

{Στα 1514 ρυθμίζεται πάλι ο εργατικός μισθός, σχεδόν όμοια όπως και την προηγούμενη φορά. Πάλι καθορίζονται και οι ώρες εργασίας. Όποιος ζητηθεί και δεν θέλει να δουλέψει, υποχρεώνεται. Όστε ακόμα *αναγκαστική εργασία* των ελεύθερων εργατών για καθορισμένο μισθό. Πρέπει πρώτα να *αναγκαστούν* να δουλέψουν κάτω από τους όρους που δάξει το κεφάλαιο. Ο ακτήμονας τείνει πιο πολύ να γίνει αλήτης και ληστής και ζητιάνος, παρά εργάτης. Η μετατροπή του σε εργάτη γίνεται αυτονόητη μόνο στον αναπτυγμένο τρόπο παραγωγής του κεφαλαίου. Στο προπαρασκευαστικό στάδιο του κεφαλαίου υπάρχει κρατικός καταναγκασμός για να μετατρα-

πούν οι ακτήμονες σε εργάτες κάτω από τους ευνοϊκότερους για το κεφάλαιο ὄρους, ὄρους που εδώ δεν ἔχουν ἀκόμα ἐπιβληθεῖ στους εργάτες με τον ανταγωνισμό ἀνάμεσα στους ἴδιους.} (Ἐξαιρετικά αιματηρά καταναγκαστικά μέτρα αὐτοῦ του εἶδους ἐφαρμόστηκαν τὴν περίοδο – ἀνάμεσα σ' ἄλλες – του Ερρίκου του 7ου ἀπελευθερώνει ἐπίσης πολλά χέρια.) (Στὴ βασιλεία του Εδουάρδου του 6ου ἀκόμα αὐστηρότερος νόμος ἐνάντια στους ικανούς εργάτες που δεν θέλουν να δουλέψουν. «Νόμος 1 Εδου[άρδου]. VI, 3: Ὅποιος [...] ικανός για ἐργασία ἀρνείται να δουλέψει και παραμένει ἀργός ἐπὶ 3 ἡμέρες, θα στιγματίζεται με πυρακτωμένο σίδηρο στο στήθος με το γράμμα Α[λήτης] – και θα ἐπιδικάζεται δούλος ἐπὶ διετία του προσώπου που θα τον ἔχει καταδόσει κλπ.» «Εάν δραπετεύσει ἀπὸ τον κύριό του ἐπὶ 14 ἡμέρες θα γίνει ἰσόδιος δούλος του, και θα σημαδευτεῖ στο μέτωπο ἢ τὴν παρεῖα με γράμμα Δ[ούλος]· και ἐάν δραπετεύσει δεύτερη φορὰ και καταδικαστεῖ γι' αὐτὸ ἀπὸ δυο ἐπαρκεῖς μάρτυρες θα συλληφθεῖ ὡς ἐγκληματίας και θα 15 ὑποστῆ ποινὴ θανάτου.» (Στα 1376 ἀναφέρονται για πρώτη φορὰ οι vagrants [ἀλήτες], sturdy rogues [ρωμαλέοι ζητιάνοι], 1388 οι paupers [ἄποροι].)

(Παρόμοιος φριχτός νόμος στα 1572 ὑπὸ τὴν Ελισάβετ.)

[Ὅσο μικρότερη εἶναι ἡ ἀξία του πάγιου κεφαλαίου ὡς πρὸς το προϊόν του, τόσο πιο ἀποτελεσματικό εἶναι.]

20

Το πάγιο και το κυκλοφοροῦν κεφάλαιο, που στον προηγούμενο προσδιορισμό ἐμφανίζονται σαν ἐναλλασσόμενες μορφές του ἴδιου κεφαλαίου στις ἀναφορές φάσεις τῆς περιστροφῆς του, ἔχουν τώρα, που το πάγιο κεφάλαιο ἀναπύχθηκε ὡς τὴν ἀνώτατη μορφή του, τοποθετηθεῖ και σαν δυο διαφορε- 25 τικά εἶδη ὑπαρξῆς του κεφαλαίου. Γίνονται τέτοια διαφορετικά εἶδη ἐπειδὴ ἔχουν ἀνόμοιο τρόπο ἐπιστροφῆς. Το κυκλοφοροῦν κεφάλαιο που ἐπιστρέφει ἀργὰ ἔχει ἓνα κοινό προσδιορισμό με το πάγιο κεφάλαιο. Διαφέρει ὁμως, ἀπὸ το γεγονός ὅτι ἡ ἴδια ἡ ἀξία χρήσης του – ἡ υλική του ὑπαρξή – περνά στην κυκλοφορία και ταυτόχρονα ἀποβάλλεται ἀπ' αὐτὴν, ἀποβάλλε- 30 ται ἔξω ἀπὸ τα ὅρια τῆς διαδικασίας περιστροφῆς· ἐνὼ το πάγιο κεφάλαιο – ὅπως το ἀναπτύξαμε ὡς τώρα – ἐντάσσεται μόνο σαν ἀξία στην κυκλοφορία, και ὅσο – ὅπως πχ. ἡ μηχανή που βρῖσκεται σε κυκλοφορία – ἀκόμα κυκλοφορεῖ και σαν ἀξία χρήσης μόνο δυνάμει ἀποτελεῖ πάγιο κεφάλαιο. Ἡ διά- 35 κριση αὐτὴ ἀνάμεσα σε πάγιο και κυκλοφοροῦν κεφάλαιο, που ἀρχικὰ βασί- ζεται στη συμπεριφορὰ τῆς υλικῆς ὑπαρξῆς του κεφαλαίου, ἢ τῆς ὑπαρξῆς του σαν ἀξίας χρήσης πρὸς τὴν κυκλοφορία, πρέπει ὁμως στην ἀναπαραγωγή να τοποθετηθεῖ και σαν ἀναπαραγωγή του κεφαλαίου στη διπλή μορφή του πάγιου και του κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου. Στὸ βαθμό που ἡ ἀναπαρα- 40 γωγὴ του κεφαλαίου σε κάθε μορφή εἶναι τοποθέτηση ὄχι μόνο ἀντικειμενο- ποιημένου χρόνου ἐργασίας ἀλλὰ και χρόνου ὑπερεργασίας, ὄχι μόνο ἀναπαραγωγὴ τῆς ἀξίας του ἀλλὰ και μίας ὑπεραξίας, ἡ παραγωγὴ του πάγιου κεφαλαίου δεν μπορεῖ ἀπ' αὐτὴν ἀποψη να διαφέρει ἀπὸ τὴν παραγωγὴ του κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου. Γιατὸ και στην περίπτωση ἐνός κατασκευ- 45 ἀστῆ ἐργαλείων ἢ μηχανῶν – σε ὅλες τις μορφές ὅπου το πάγιο κεφάλαιο ἐμφανίζεται πρῶτα σαν κυκλοφοροῦν κεφάλαιο, ὡς πρὸς τὴν υλική του

ύπαρξη, στην ύπαρξή του σαν αξίας χρήσης, πριν παγιωθεί σαν πάγιο κεφάλαιο, δηλαδή πριν καταναλωθεί – γιατί ακριβώς η κατανάλωσή του το δένει στην παραγωγική φάση και το διακρίνει σαν πάγιο κεφάλαιο – δεν υπάρχει καμιά διαφορά στην αξιοποίηση του κεφαλαίου, είτε αυτό αναπα-
5 ράγεται στη μορφή του πάγιου είτε του κυκλοφορούντος κεφαλαίου. Γιαυτό και από οικονομική άποψη δεν προβάλλει κανένας νέος προσδιορισμός. Εκεί όμως που το πάγιο κεφάλαιο ρίχνεται από τον παραγωγό του στην κυκλοφορία σαν τέτοιο – και όχι μόνο όταν αποκτήσει τον προσδιορισμό του κυκλοφορούντος κεφαλαίου – εκεί λοιπόν που *πουλιέται η τμηματική του*
10 *χρήση, είτε για παραγωγή, είτε για κατανάλωση* – γιατί στη μετατροπή του Ε[μπορεύματος] σε Χ[ρήμα], που συντελείται στο πρώτο μέρος της κυκλοφορίας του κεφαλαίου, για το ίδιο το κεφάλαιο είναι αδιάφορο αν το εμπόρευμα εντάσσεται πάλι στη σφαίρα κυκλοφορίας ενός άλλου παραγωγικού κεφαλαίου· ή αν χρησιμεύει για άμεση κατανάλωση· απέναντι στο κεφάλαιο
15 το εμπόρευμα είναι, *αντίθετα, πάντοτε καθορισμένο σαν αξία χρήσης*, όσο το κεφάλαιο το αποβάλλει, όσο το ανταλλάζει με Χ – εκεί ο τρόπος επιστροφής για τον παραγωγό του πάγιου κεφαλαίου αναγκαστικά θα είναι διαφορετικός απ’ ό,τι για τον παραγωγό του κυκλοφορούντος κεφαλαίου. Η υπερξία που δημιουργεί ο πρώτος μπορεί να επιστρέψει μόνο τμηματικά και
20 διαδοχικά μαζί με την ίδια την αξία. Αυτό να το εξετάσουμε στην επόμενη ενότητα. Τέλος, παρόλο που τώρα το κυκλοφορούν και το πάγιο κεφάλαιο εμφανίζονται σαν δυο διαφορετικά είδη, το κυκλοφορούν κεφάλαιο τοποθετείται με την κατανάλωση, τη φθορά του πάγιου κεφαλαίου· από τη μεριά του, το πάγιο κεφάλαιο υπάρχει μόνο σαν κυκλοφορούν κεφάλαιο που έχει
25 μετατραπεί σ’ αυτή την καθορισμένη μορφή. Κάθε κεφάλαιο που έχει μετατραπεί σε αντικειμενοποιημένη παραγωγική δύναμη – κάθε πάγιο κεφάλαιο – έχει παγιωθεί σ’ αυτή τη μορφή και άρα αποτελεί αξία χρήσης που έχει αποσπαστεί, σαν αξία χρήσης, από την κατανάλωση και την κυκλοφορία. Το γεγονός ότι για να κατασκευαστεί μια μηχανή ή ένας σιδηρόδρομος μετα-
30 τράπηκαν σ’ αυτή την καθορισμένη αξία χρήσης ξύλο, σίδηρο, κάρβουνο και ζωντανή εργασία (άρα έμμεσα και τα προϊόντα που κατανάλωσε ο εργάτης) δεν θα τα έκανε πάγιο κεφάλαιο, αν δεν προσθέτονταν οι άλλοι προσδιορισμοί που αναπτύξαμε πιο πάνω. Όταν κυκλοφορούν κεφάλαιο μετατρέπεται σε πάγιο, ένα μέρος από τις αξίες χρήσης που με τη μορφή τους κυκλο-
35 φορούσε το κεφάλαιο – όπως, έμμεσα, το μέρος του κεφαλαίου που ανταλλάσσεται με ζωντανή εργασία – μετατρέπεται σε κεφάλαιο, που η ισοδύναμη αξία του δημιουργείται μόνο στη διάρκεια ενός μακρότερου χρονικού κύκλου· σε κεφάλαιο που μόνο τμηματικά και διαδοχικά εντάσσεται σαν αξία στην κυκλοφορία· και που μπορεί να αξιοποιηθεί μόνο με την χρήση και
40 φθορά του μέσα στην παραγωγή. Η μετατροπή του κυκλοφορούντος κεφαλαίου σε πάγιο προϋποθέτει σχετικό πλεόνασμα κεφαλαίου· γιατί το πάγιο κεφάλαιο είναι κεφάλαιο που χρησιμοποιείται όχι για άμεση παραγωγή αλλά για την παραγωγή νέων παραγωγικών μέσων. Το πάγιο κεφάλαιο μπορεί το ίδιο πάλι να χρησιμεύσει σαν άμεσο παραγωγικό εργαλείο – σαν μέσο, στα
45 πλαίσια της άμεσης παραγωγικής διαδικασίας.

Σ’ αυτή την περίπτωση η αξία του περνά στο προϊόν και αναπληρώνεται με την διαδοχική επάνοδο των προϊόντων. Ή, δεν εντάσσεται στην άμεση παραγωγική διαδικασία – αλλά εμφανίζεται σαν γενικός όρος για τις διαδικασίες παραγωγής, όπως κτίρια, σιδηρόδρομοι κλπ., και η αξία του μπορεί
50 να αναπληρωθεί μόνο με κυκλοφορούν κεφάλαιο, που στη γένεσή του το

πάγιο συνέβαλε έμμεσα. Η παραπέρα ανάπτυξη της αναλογίας ανάμεσα στην παραγωγή πάγιου και κυκλοφορούντος κεφαλαίου ανήκει μόνο στα επόμενα μέρη. Αν χρησιμοποιούνταν ακριβιά μηχανήματα για την παραγωγή μικρής μάζας προϊόντων, τα μηχανήματα αυτά δεν θα δρούσαν σαν παραγωγική δύναμη, αλλά θα έκαναν το προϊόν άπειρα πιο ακριβό απ' όσο αν η εργασία είχε γίνει χωρίς μηχανήματα. Τα μηχανήματα δημιουργούν υπεραξία όχι στο μέτρο που έχουν αξία – γιατί αυτή απλά αναπληρώνεται – αλλά στο μέτρο που αυξάνουν τον σχετικό χρόνο υπερεργασίας, δηλαδή μειώνουν τον αναγκαίο χρόνο εργασίας. Στην ίδια λοιπόν αναλογία που επεκτείνεται η χρήση μηχανημάτων πρέπει να μεγαλώνει και η μάζα των προϊόντων, και να μειώνεται σχετικά η απασχολούμενη ζωντανή εργασία. Όσο μικρότερη είναι η αξία του πάγιου κεφαλαίου σε σχέση με την αποτελεσματικότητά του, τόσο περισσότερο αυτό ανταποκρίνεται στον σκοπό του. Κάθε μη-αναγκαίο πάγιο κεφάλαιο εμφανίζεται σαν *faux frais de production* [επιβάρυνση της παραγωγής], όπως και όλα τα μη αναγκαία έξοδα κυκλοφορίας. Αν το κεφάλαιο μπορούσε να αποκτήσει τα μηχανήματα χωρίς να ξοδέψει γιαυτά εργασία, θα ανέδαζε την παραγωγικότητα της εργασίας και θα μείωνε την αναγκαία εργασία χωρίς να είναι υποχρεωμένο να αγοράζει εργασία. Η αξία του πάγιου κεφαλαίου δεν είναι λοιπόν ποτέ αυτοσκοπός στην παραγωγή του κεφαλαίου.

[14] Το κυκλοφορούν κεφάλαιο μετατρέπεται λοιπόν σε πάγιο, και το πάγιο κεφάλαιο αναπαράγεται στο κυκλοφορούν· αυτά συμβαίνουν μόνο στο μέτρο που το κεφάλαιο ιδιοποιείται ζωντανή εργασία.

«Κάθε εξοικονόμηση πάγιου κεφαλαίου είναι αύξηση του καθαρού εισοδήματος της κοινωνίας». (Α. Σμιθ.)

[Κινητό, ακίνητο, πάγιο και κυκλοφορούν.]

Η τελική και τελευταία διαφορά που αναφέρουν οι οικονομολόγοι είναι η διαφορά ανάμεσα σε *κινητό και ακίνητο* κεφάλαιο· όχι με την έννοια ότι το ένα εντάσσεται στην κίνηση της κυκλοφορίας και το άλλο όχι· αλλά με την έννοια ότι το ένα είναι από φυσική άποψη παγιωμένο, ακίνητο, με τον ίδιο τρόπο που διακρίνεται η κινητή και ακίνητη ιδιοκτησία. Πχ. βελτιώσεις στο έδαφος, υδραυλικά έργα, κτίρια· και τα ίδια τα μηχανήματα κατά μεγάλο μέρος, μια και για να δράσουν πρέπει πρώτα από φυσική άποψη να παγιωθούν· οι σιδηρόδρομοι· μ' ένα λόγο, κάθε μορφή όπου το προϊόν της βιομηχανίας πρέπει να προσκολληθεί στη γήινη επιφάνεια. Στο βάθος αυτό δεν προσθέτει τίποτα στον προσδιορισμό του πάγιου κεφαλαίου· ωστόσο βρίσκεται βέβαια στον προσδιορισμό του πως όσο περισσότερο η αξία χρήσης του, η υλική του ύπαρξη αντιστοιχεί στον μορφολογικό του προσδιορισμό, τόσο με πιο εμφατική έννοια αυτό είναι πάγιο κεφάλαιο. Γιαυτό η ακίνητη αξία χρήσης, όπως το σπίτι, ο σιδηρόδρομος κλπ., είναι η πιο χειροπιαστή μορφή του πάγιου κεφαλαίου. Μπορεί τότε παρόλ' αυτά να κυκλοφορήσει, όπως η ακίνητη ιδιοκτησία γενικά – σαν τίτλος· αλλά όχι σαν αξία χρήσης· δεν μπορεί να κυκλοφορήσει με την υλική έννοια. Αρχικά η ανάπτυξη της κινητής ιδιοκτησίας, η αύξησή της απέναντι στην ακίνητη, δείχνει την ανδική κίνηση του κεφαλαίου απέναντι στη γαιοκτησία. Μόλις όμως προϋπο-

τεθεί ο τρόπος παραγωγής του κεφαλαίου, τότε ο βαθμός που το κεφάλαιο έχει καθυποτάξει τους παραγωγικούς όρους φαίνεται από την μετατροπή του κεφαλαίου σε ακίνητη ιδιοκτησία. Εγκαθιστά έτσι την έδρα του στο ίδιο το έδαφος, και οι φαινομενικά σταθερές, φυσικά δοσμένες προϋποθέσεις, στη γαιοκτησία, τοποθετούνται πια οι ίδιες απλά από τη βιομηχανία.

(Αρχικά η ύπαρξη μέσα στην κοινότητα και η σχέση, διαμέσου της κοινότητας, προς τη γη σαν ιδιοκτησία αποτελούν θεμελιακές προϋποθέσεις για την αναπαραγωγή τόσο του ατόμου όσο και της κοινότητας. Στους βουκολικούς λαούς το έδαφος εμφανίζεται μόνο σαν όρος της νομαδικής ζωής, ώστε δεν γίνεται λόγος για ιδιοποίησή του. Όταν, με τη γεωργία, ακολουθούν οι σταθερές κατοικίες – τότε η ιδιοκτησία της γης είναι αρχικά κοινή· κι εκεί ακόμα που προχωρεί σε ιδιωτική ιδιοκτησία, η σχέση του ατόμου προς αυτήν εμφανίζεται τοποθετημένη από τη σχέση του προς την κοινότητα. Η ιδιοκτησία αυτή εμφανίζεται σαν απλή παραχώρηση της κοινότητας· κλπ. κλπ. Η μετατροπή αυτής της ιδιοκτησίας σε απλά ανταλλάξιμη αξία – αυτή η κινητοποίηση της ιδιοκτησίας – είναι προϊόν του κεφαλαίου και της ολοκληρωτικής υποταγής του κρατικού οργανισμού σ' αυτό. Έστω το έδαφος, ακόμα κι εκεί που έγινε ιδιωτική ιδιοκτησία, μόνο με περιορισμένη έννοια είναι ανταλλακτική αξία. Η ανταλλακτική αξία αρχίζει με το μεμονωμένο, αποχωρισμένο από τη γη και εξατομικευμένο με τη βιομηχανία (ή την απλή ιδιοποίηση) φυσικό προϊόν. Εδώ προβάλλει πρώτα και η ατομική εργασία. Και γενικά, η ανταλλαγή δεν αρχίζει πρώτα μέσα στις αρχέγονες κοινότητες, αλλά στα όριά τους· εκεί που τελειώνουν. Φυσικά το να ανταλλάγει το έδαφος, η έδρα τους, να ξεπουληθεί σε ξένες κοινότητες, θα είχαν προδοσία. Η ανταλλαγή μόνο βαθμιαία μπορεί από την αρχική της περιοχή, την κινητή ιδιοκτησία, να επεκταθεί στην ακίνητη. Μόνο με την επέκταση της πρώτης το κεφάλαιο βαθμιαία βάζει στο χέρι και τη δεύτερη. Το χρήμα είναι ο κύριος παράγοντας σ' αυτή τη διαδικασία.)

Ο Ά. Σμιθ διακρίνει πρώτα το πάγιο και το κυκλοφορούν κεφάλαιο ως προς τον προσδιορισμό τους μέσα στην παραγωγική διαδικασία. Αργότερα μόνο υιοθετεί την έκφραση: «Μπορεί κανείς να τοποθετήσει κερδοφόρα ένα κεφάλαιο με δυο διαφορετικούς τρόπους: 1) σαν κυκλοφορούν κεφάλαιο, 2) σαν πάγιο κεφάλαιο.» Η δεύτερη αυτή έκφραση ολοφάνερα δεν ανήκει σαν τέτοια στην εξέταση αυτής της διαφοράς, γιατί το πάγιο και το κυκλοφορούν κεφάλαιο πρέπει πρώτα να έχουν προϋποτεθεί σαν δυο είδη του κεφαλαίου, πριν μπορέσει να γίνει λόγος για το πώς κανείς μπορεί να τοποθετήσει με επικερδή τρόπο κεφάλαιο και στις δυο μορφές.

«Το συνολικό κεφάλαιο κάθε επιχειρηματία διαιρείται αναγκαστικά στο πάγιο κεφάλαιό του και το κυκλοφορούν κεφάλαιό του. Με δοσμένο το συνολικό άθροισμα, το ένα μέρος θα είναι μεγαλύτερο όσο μικρότερο είναι το άλλο.» (Ά. Σμιθ, τ. II, σ. 226.)

Καθώς τα κεφάλαια 1) διαιρούνται άνισα σε πάγιο και κυκλοφορούν· 2) η παραγωγική τους φάση έχει ή δεν έχει διακοπές, και επιστρέφουν από πιο απομακρυσμένες ή κοντινές αγορές, άρα [έχουν] άνισους χρόνους κυκλοφορίας, ο καθορισμός της υπεραξίας που δημιουργείται σ' ένα καθορισμένο χρονικό διάστημα, πχ. ετήσιο, αναγκαστικά θα είναι άνισος, γιατί είναι άνισος ο αριθμός των αναπαραγωγικών διαδικασιών μέσα στη δοσμένη προθεσμία. Έστω η αξία που τα κεφάλαια δημιουργούν εμφανίζεται να καθορίζεται όχι απλά από την εργασία που απασχολούν στη διάρκεια της άμεσης παραγωγικής διαδικασίας, αλλά από τον βαθμό που αυτή η εκμετάλλευση

της εργασίας μπορεί να επαναληφθεί μέσα σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα.

[Συνάρτηση κυκλοφορίας και αναπαραγωγής. – Αναγκαιότητα να αναπαραχθεί η αξία χρήσης σε καθορισμένο χρόνο.]

5

Τελικά λοιπόν: αν εξετάζοντας την απλή παραγωγική διαδικασία το κεφάλαιο εμφανίζεται να αξιοποιείται μόνο σε σχέση με τη μισθωτή εργασία, και η κυκλοφορία βρίσκεται παράμερα, εδώ στην αναπαραγωγική του διαδικασία η κυκλοφορία έχει ενταχθεί σ' αυτό· έχουν μάλιστα ενταχθεί σ' αυτό και τα δυο συνθετικά στοιχεία της κυκλοφορίας E-X-X-E (σαν ένα σύστημα ανταλλαγών που το κεφάλαιο πρέπει να διανύσει, και που σ' αυτές τις ανταλλαγές αντιστοιχούν ισάριθμες ποιοτικές του μεταβολές). Η κυκλοφορία σαν X-E-E-X εμφανίζεται να έχει ενταχθεί στο κεφάλαιο, στο μέτρο που αφετηρία είναι η χρηματική του μορφή και άρα αυτή αποτελεί και το σημείο επιστροφής. Το κεφάλαιο περιέχει τώρα και τις δυο κυκλικές κινήσεις: και 15 όχι πια σαν απλή αλλαγή μορφής, ή απλή αλλαγή ύλης που βρίσκεται έξω από τη μορφή, αλλά και τις δυο ενταγμένες στον ίδιο τον αξιοκαθορισμό. Η παραγωγική διαδικασία, σαν διαδικασία [που] εμπεριέχει τους όρους της ανανέωσής της, είναι διαδικασία αναπαραγωγής: η ταχύτητά της καθορίζεται από διάφορες σχέσεις που αναπτύχθηκαν πιο πάνω και όλες προκύπτουν από τις εσωτερικές διαφορές της ίδιας της κυκλικής πορείας του κεφαλαίου. Στα πλαίσια της αναπαραγωγής του κεφαλαίου συντελείται ταυτόχρονα η αναπαραγωγή των αξιών χρήσης στις οποίες το κεφάλαιο έχει πραγματοποιηθεί – μ' άλλα λόγια η αδιάκοπη ανανέωση και αναπαραγωγή, 25 από την ανθρώπινη εργασία, των αξιών χρήσης που καταναλώνονται από τους ανθρώπους, ή που από τη φύση τους είναι φθαρτές: η μεταβολή ύλης και μορφής, που διαμέσου της ανθρώπινης εργασίας υποτάσσεται στις ανθρώπινες ανάγκες, εμφανίζεται στο κεφάλαιο σαν αναπαραγωγή του εαυτού του. Στο βάθος πρόκειται για την αδιάκοπη αναπαραγωγή της ίδιας της εργασίας. «Οι κεφαλαιακές αξίες διαιωνίζονται με την αναπαραγωγή: τα 30 προϊόντα που αποτελούν ένα κεφάλαιο καταναλώνονται όπως και όλα τα άλλα· αλλά η αξία τους, την ίδια στιγμή που καταστρέφεται με την κατανάλωση, αναπαράγεται μέσα στο ίδιο ή σε διαφορετικά υλικά.» (Σαι, 14.) Η ανταλλαγή, και το σύστημα ανταλλαγών, και – πράγμα που εμπεριέχεται σ' αυτό – η μετατροπή σε χρήμα σαν αυτοτελή αξία, εμφανίζονται σαν όρος 35 και φραγμός για την αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Στο κεφάλαιο η ίδια η παραγωγή είναι ολόπλευρα υποταγμένη στην ανταλλαγή. Οι ανταλλακτικές αυτές πράξεις, η κυκλοφορία σαν τέτοια, δεν παράγουν υπεραξία αλλά αποτελούν όρους για την πραγματοποίηση της υπεραξίας. Σ' αυτό το βαθμό είναι όροι της ίδιας της παραγωγής του κεφαλαίου, καθώς η μορφή του σαν 40 κεφαλαίου τοποθετείται μόνο στο μέτρο που το κεφάλαιο διατρέχει αυτές τις ανταλλακτικές πράξεις. Η αναπαραγωγή του κεφαλαίου είναι ταυτόχρονα παραγωγή καθορισμένων μορφολογικών όρων· καθορισμένων τρόπων

[15] συμπεριφοράς όπου τοποθετείται η προσωποποιημένη αντικειμενοποιημένη εργασία. Έτσι η κυκλοφορία δεν είναι απλά η ανταλλαγή του προϊόντος με 45

τους όρους παραγωγής – ανταλλαγή λοιπόν πχ. του σιταριού που έχει παραχθεί με σπόρο, νέα εργασία κλπ. Σε κάθε μορφή της παραγωγής ο εργάτης είναι υποχρεωμένος να ανταλλάξει το προϊόν του με τους όρους παραγωγής για να μπορέσει να επαναλάβει την παραγωγή. Ο χωρικός που παράγει για άμεση χρήση μετατρέπει κι αυτός ένα μέρος του προϊόντος σε σπόρο, εργαλείο δουλειάς, υποζύγιο, λίπασμα κλπ. και ξαναρχίζει την εργασία του. Η μετατροπή σε χρήμα είναι αναγκαία για την αναπαραγωγή του κεφαλαίου σαν τέτοιου, και η αναπαραγωγή του είναι αναγκαστικά παραγωγή υπεραξίας. (Ως προς την αναπαραγωγική φάση (ιδιαίτερα τον χρόνο κυκλοφορίας) πρέπει ακόμα να σημειωθεί ότι περιορίζεται από την ίδια την αξία χρήσης. Το σιτάρι πρέπει να αναπαραχθεί μέσα σ' ένα χρόνο. Πράγματα φθαρτά όπως το γάλα κλπ. πρέπει να αναπαράγονται πιο συχνά. Το κρέας, αφού το ζώο ζει, άρα αντιστέκεται στο χρόνο, δε χρειάζεται τόσο συχνή αναπαραγωγή· αλλά το νεκρό κρέας που βρίσκεται στην αγορά πρέπει να αναπαραχθεί με χρηματική μορφή σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, αλλιώς σαπίζει. Η αναπαραγωγή της αξίας και της αξίας χρήσης ενμέρει συμβαδίζουν, ενμέρει όχι.) Παρόλο που η εργασία στη μια παραγωγική διαδικασία απλά διατηρεί, ως προς την αξία, αυτό που ονομάσαμε προηγούμενα σταθερό μέρος του κεφαλαίου, στην άλλη διαδικασία είναι υποχρεωμένη 20 αδιάκοπα να το αναπαράγει· γιατί αυτό που στη μια παραγωγική διαδικασία εμφανίζεται σαν προϋπόθεση – υλικό και εργαλείο – στην άλλη είναι προϊόν, κι αυτή η ανανέωση, αναπαραγωγή, πρέπει αδιάκοπα να συντελείται ταυτόχρονα.

Ερχόμαστε τώρα στην *Τρίτη ενότητα*. Το κεφάλαιο σαν καρποφόρο. *Γόκος*. *Κέρδος*. (*Κόστος παραγωγής κλπ.*)

[*Το κεφάλαιο σαν καρποφόρο. Μετατροπή της υπεραξίας σε κέρδος. – Ποσοστό του κέρδους. – Πτώση του ποσοστού κέρδους. – Ποσοστό κέρδους. – Σύνολο κέρδους. – Άτκινσον. Ά. Σμιθ. Ράμσαιη. Ρικάντο. – Η υπεραξία σαν κέρδος εκφράζει πάντα μικρότερη αναλογία. – Ουαίηκφλντ. – Κάρεϋ. Μπαστιά. – Κεφάλαιο και εισόδημα (κέρδος). Παραγωγή και διανομή. Σισμόντι. – Κόστος παραγωγής από τη σκοπιά του κεφαλαίου. Κέρδος, επίσης. – Ανισότητα του κέρδους. Εξίσωση και κοινό ποσοστό κέρδους. – Μετατροπή της υπεραξίας σε κέρδος. – Νόμοι.]*

Το κεφάλαιο έχει τώρα τοποθετηθεί σαν ενότητα παραγωγής και κυκλοφορίας, και η υπεραξία που αυτό δημιουργεί μέσα σε μια καθορισμένη χρονική περίοδο, πχ. ένα χρόνο, είναι $\frac{YX}{\pi+k} = \frac{YX}{\pi} \dot{\eta} = Y \left(\frac{X}{\pi} - \frac{X}{\pi} \times \frac{k}{\pi+k} \right)$. 40 Το κεφάλαιο έχει τώρα πραγματοποιηθεί, όχι μόνο σαν αξία που αναπαράγεται και άρα διαιωνίζεται, αλλά και σαν αξία που δημιουργεί αξία. Με την απορρόφηση από τη μια μεριά του ζωντανού χρόνου εργασίας, και με τη δική του κίνηση της κυκλοφορίας (όπου η κίνηση της ανταλλαγής τοποθετείται σαν δική του κίνηση, σαν εγγενής διαδικασία της αντικειμενοποιημένης 45 εργασίας), το κεφάλαιο σχετίζεται προς τον εαυτό του σαν κεφάλαιο που

τοποθετεί νέα αξία, που παράγει αξία. Σχετίζεται σαν θεμέλιο προς την υπεραξία σαν θεμελιωμένη σ' αυτό. Η κίνησή του είναι: να σχετίζεται, καθώς παράγει τον εαυτό του, ταυτόχρονα σαν θεμέλιο – που διακρίνεται από τον εαυτό του σαν θεμελιωμένο – σαν προϋποθεθειμένη αξία προς τον εαυτό του σαν υπεραξία, ή προς την υπεραξία σαν τοποθετημένη απ' αυτό. Σε μια 5 καθορισμένη χρονική περίοδο – που τοποθετήθηκε σαν μονάδα μέτρησης των περιστροφών του, επειδή αποτελεί το φυσικό μέτρο της αναπαραγωγής του στη γεωργία – το κεφάλαιο παράγει μια καθορισμένη υπεραξία, καθορισμένη όχι μόνο από την υπεραξία που αυτό δημιουργεί μέσα σε μια μόνο παραγωγική διαδικασία, αλλά και από τον αριθμό των επαναλήψεων της 10 παραγωγικής διαδικασίας, ή των αναπαραγωγών του κεφαλαίου μέσα σ' ένα καθορισμένο χρονικό διάστημα. Με την ένταξη στην κυκλοφοριακή διαδικασία του κεφαλαίου, στην κίνησή του έξω από την άμεση παραγωγική διαδικασία, η υπεραξία εμφανίζεται όχι πια τοποθετημένη από την απλή, άμεση σχέση του κεφαλαίου προς τη ζωντανή εργασία· αντίθετα, η σχέση αυτή 15 εμφανίζεται τώρα μόνο σαν ένα συνθετικό στοιχείο της συνολικής του κίνησης. Το κεφάλαιο, ξεκινώντας από τον εαυτό του σαν το ενεργό υποκείμενο, το υποκείμενο της διαδικασίας – και στην περιστροφή η άμεση παραγωγική διαδικασία εμφανίζεται πραγματικά να καθορίζεται από την κίνησή του σαν κεφαλαίου, ανεξάρτητα από τη σχέση του προς την εργασία – σχετίζεται 20 προς τον εαυτό του σαν αυτο-πολλαπλασιαζόμενη αξία, δηλαδή σχετίζεται προς την υπεραξία σαν κάτι τοποθετημένο και θεμελιωμένο από το κεφάλαιο, σχετίζεται σαν πηγή της παραγωγής προς τον εαυτό του σαν προϊόν· σαν αξία που παράγει, προς τον εαυτό του σαν παραγμένη αξία. Άρα μετρά την νεοπαραγμένη αξία όχι πια με το πραγματικό της μέτρο, την αναλο- 25 γία της υπερεργασίας προς την αναγκαία εργασία, αλλά πάνω στον εαυτό του σαν προϋπόθεση της νέας αξίας. Ένα κεφάλαιο μιας ορισμένης αξίας παράγει σ' ένα ορισμένο χρονικό διάστημα μια ορισμένη υπεραξία. Η υπεραξία έτσι μετρημένη πάνω στην αξία του προϋποθεθειμένου κεφαλαίου, το κεφάλαιο έτσι τοποθετημένο σαν αυτο-αξιοποιούμενη αξία – είναι το κέρ- 30 δος. Θεωρημένη κάτω απ' αυτό το *specie* [πρίσμα] – όχι *aeterni* [της αιωνιότητος], αλλά – *capitalis* [του κεφαλαίου], η υπεραξία είναι κέρδος· και το κεφάλαιο διακρίνεται εσωτερικά σαν κεφάλαιο, αξία που παράγει και αναπαράγει, από τον εαυτό του σαν κέρδος, την νεοπαραγμένη αξία. Το προϊόν του κεφαλαίου είναι το κέρδος. Το μέγεθος υπεραξία μετριέται άρα πάνω 35 στο μέγεθος του κεφαλαίου, και το ποσοστό του κέρδους καθορίζεται άρα από την αναλογία της αξίας του προς την αξία του κεφαλαίου. Πολύ μεγάλο μέρος απ' όσα ανήκουν εδώ έχει αναπτυχθεί πιο πάνω. Αυτά όμως που προκαταβολικά αναφέρθηκαν πρέπει να τοποθετηθούν εδώ. Στο βαθμό που η νεοδημιουργημένη αξία, που είναι της ίδιας φύσης με το κεφάλαιο, εντάσ- 40 σεται η ίδια πάλι στην παραγωγική διαδικασία, στο βαθμό που η ίδια διατηρείται πάλι σαν κεφάλαιο, το ίδιο το κεφάλαιο αυξήθηκε και δρα τώρα σαν κεφάλαιο μεγαλύτερης αξίας. Αφού ξεχώρισε το κέρδος σαν νεοπαραγμένη αξία από τον εαυτό του σαν προϋποθετειμένη αυτο-αξιοποιούμενη αξία, και τοποθέτησε το κέρδος σαν μέτρο της αξιοποίησής του, το κεφά- 45 λαιο αίρει πάλι τον διαχωρισμό και τοποθετεί το κέρδος στην ταυτότητα με τον εαυτό του σαν κεφάλαιο, που τώρα, αυξημένο κατά το κέρδος, ξαναρχίζει σε μεγαλύτερη κλίμακα την ίδια διαδικασία. Διαγράφοντας τον κύκλο του επεκτείνεται σαν υποκείμενο του κύκλου, κι έτσι διαγράφει ένα κύκλο που διευρύνεται, μια έλικα. 50

Οι γενικοί νόμοι που αναπτύχθηκαν προηγούμενα να συνοψιστούν έτσι σύντομα: Η πραγματική υπεραξία καθορίζεται από τη σχέση της υπερεργασίας προς την αναγκαία εργασία, ή από το μερίδιο του κεφαλαίου – το μερίδιο της αντικειμενοποιημένης εργασίας – που ανταλλάσσεται με ζωντανή εργασία προς το μερίδιο αντικειμενοποιημένης εργασίας που αναπληρώνει την αρχική. Η υπεραξία όμως στη μορφή του κέρδους μετριέται πάνω στη συνολική αξία του κεφαλαίου που έχει προϋποτεθεί στην παραγωγική διαδικασία. Όστε το ποσοστό του κέρδους εξαρτιέται – προϋποθέτοντας την ίδια υπεραξία, την ίδια υπερεργασία σε σχέση με την αναγκαία εργασία – από τη σχέση του μέρους του κεφαλαίου που ανταλλάσσεται με ζωντανή εργασία προς το μέρος που υπάρχει με τη μορφή πρώτης ύλης και μέσων παραγωγής. Όσο μικρότερο γίνεται λοιπόν το μερίδιο που ανταλλάσσεται με ζωντανή εργασία, τόσο μειώνεται το ποσοστό του κέρδους. Στην ίδια λοιπόν αναλογία που το κεφάλαιο σαν κεφάλαιο καταλαμβάνει στην παραγωγική διαδικασία αναλογικά περισσότερο χώρο ως προς την άμεση εργασία, όσο περισσότερο λοιπόν αυξάνεται η σχετική υπεραξία – η αξιοδημιουργική δύναμη του κεφαλαίου – τόσο μειώνεται το ποσοστό του κέρδους. Είδαμε ότι το μέγεθος του ήδη προϋποτεθειμένου – προϋποτεθειμένου για την αναπαραγωγή – κεφαλαίου εκφράζεται ειδικά στην αύξηση του πάγιου κεφαλαίου, καθώς αυτό αποτελεί την παραγμένη παραγωγική δύναμη, την προικισμένη με φαινομενική ζωή αντικειμενοποιημένη εργασία. Το σύνολο της αξίας του παραγωγικού κεφαλαίου θα εκφράζεται σε κάθε μερίδιο του τελευταίου σαν μειωμένη αναλογία του κεφαλαίου που ανταλλάχθηκε με ζωντανή εργασία απέναντι στο μέρος του κεφαλαίου που υπάρχει σαν σταθερή αξία. Ας πάρουμε πχ. τη μεταποιητική βιομηχανία. Στην ίδια αναλογία που αυξάνεται το πάγιο κεφάλαιο, τα μηχανήματα κλπ., πρέπει εδώ να αυξάνεται το μέρος του κεφαλαίου που υπάρχει σε πρώτες ύλες, ενώ μειώνεται το μέρος που ανταλλάχθηκε με ζωντανή εργασία. Όστε το ποσοστό του κέρδους μειώνεται σε σχέση με το μέγεθος της αξίας του κεφαλαίου που έχει προϋποτεθεί στην παραγωγή – και του μέρους του κεφαλαίου που δρα στην παραγωγή σαν κεφάλαιο. Όσο πιο εκτεταμένη είναι η ύπαρξη που έχει ήδη κερδίσει το κεφάλαιο, τόσο μικρότερη η αναλογία της νεοδημιουργημένης αξίας προς την προϋποτεθειμένη αξία (αναπαραγμένη αξία). Άρα προϋποθέτοντας ίση υπεραξία, δηλαδή ίση αναλογία υπερεργασίας και αναγκαίας εργασίας, το κέρδος μπορεί να είναι άνισο, και αναγκαστικά θα είναι άνισο, ως προς το μέγεθος των κεφαλαίων. Το ποσοστό κέρδους μπορεί να μειώνεται παρόλο που η πραγματική υπεραξία βρίσκεται σε άνοδο. Το ποσοστό κέρδους μπορεί να βρίσκεται σε άνοδο παρόλο που η πραγματική υπεραξία μειώνεται.

Μπορεί πραγματικά το κεφάλαιο να αυξάνεται, και στην ίδια αναλογία να αυξάνεται το ποσοστό του κέρδους: όταν η αναλογία του μέρους του κεφαλαίου που έχει προϋποτεθεί σαν αξία και υπάρχει με τη μορφή πρώτων υλών και πάγιου κεφαλαίου αυξάνεται ομοιόμορφα με το μέρος του κεφαλαίου που ανταλλάσσεται με ζωντανή εργασία. Αυτή όμως η ομοιομορφία προϋποθέτει αύξηση του κεφαλαίου χωρίς αύξηση και ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης της εργασίας. Η μια προϋπόθεση αίρει την άλλη. Αυτό βρίσκεται σε αντίφαση προς την εξελικτική τάση του κεφαλαίου και ειδικά την εξέλιξη του πάγιου κεφαλαίου. Μια τέτοια πρόοδος μπορεί να συμβεί μόνο σε βαθμίδες όπου ο τρόπος παραγωγής του κεφαλαίου δεν είναι ακόμα επαρκής γιαυτό, ή σε σφαίρες της παραγωγής όπου το κεφάλαιο ακόμα μόνο

τυπικά έχει κατακτήσει την κυριαρχία, πχ. στη γεωργία. Εδώ η φυσική γονιμότητα του εδάφους μπορεί να επιδράσει σαν αύξηση του πάγιου κεφαλαίου – μπορεί δηλαδή να αυξηθεί ο σχετικός χρόνος υπερεργασίας – χωρίς να μειωθεί η ποσότητα της αναγκαίας εργασίας. (Πχ. στις Ηνωμένες Πολιτείες.) Το ακαθάριστο κέρδος, δηλαδή η υπεραξία, αν θεωρηθεί έξω από τη μορφολογική του σχέση – όχι σαν αναλογία, αλλά σαν απλό μέγεθος αξίας, χωρίς αναφορά προς ένα άλλο – θα αυξάνεται κατά μέσο όρο *όχι όπως το ποσοστό του κέρδους, αλλά όπως το μέγεθος του κεφαλαίου*. Όταν λοιπόν το ποσοστό του κέρδους βρίσκεται σε αντίστροφη αναλογία προς την αξία του κεφαλαίου, το σύνολο του κέρδους θα βρίσκεται σε άμεση αναλογία προς αυτήν. Αλλά κι αυτή η πρόταση ισχύει μόνο για μια περιορισμένη θαθμίδα στην ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης του κεφαλαίου ή της εργασίας. Ένα κεφάλαιο των 100 με κέρδος 10% δίνει μικρότερο ποσοστό κέρδους από ένα κεφάλαιο 1000 με κέρδος 2%. Στην πρώτη περίπτωση το σύνολο είναι 10, στη δεύτερη 20, δηλαδή το ακαθάριστο κέρδος του μεγάλου κεφαλαίου είναι διπλάσιο απ' αυτό του 10 φορές μικρότερου κεφαλαίου, παρόλο που το ποσοστό κέρδους του μικρότερου κεφαλαίου είναι 5πλάσιο από του μεγαλύτερου. Αν όμως το κέρδος του μεγαλύτερου κεφαλαίου ήταν μόνο 1%, το σύνολο του κέρδους θα ήταν 10, όπως και για το 10 φορές μικρότερο κεφάλαιο· γιατί το ποσοστό κέρδους θα είχε μειωθεί στην ίδια αναλογία που αυξήθηκε το μέγεθος του κεφαλαίου. Αν το ποσοστό κέρδους για το κεφάλαιο των 1000 ήταν μόνο $\frac{1}{2}$ %, τότε το σύνολο του κέρδους θα ήταν μόνο το μισό από εκείνο του 10 φορές μικρότερου κεφαλαίου, μόνο 5, γιατί το ποσοστό κέρδους θα ήταν 20 φορές μικρότερο. Σε γενική λοιπόν διατύπωση: Όταν το ποσοστό κέρδους μειώνεται για το μεγαλύτερο κεφάλαιο αλλά όχι ανάλογα με το μέγεθός του, τότε το ακαθάριστο κέρδος αυξάνεται, παρόλο που το ποσοστό κέρδους μειώνεται. Όταν το ποσοστό κέρδους μειώνεται ανάλογα με το μέγεθος του κεφαλαίου, το ακαθάριστο κέρδος μένει το ίδιο όπως και του μικρότερου κεφαλαίου· μένει στάσιμο. Όταν το ποσοστό κέρδους αυξάνεται σε μεγαλύτερη αναλογία από την αύξηση στο μέγεθος του κεφαλαίου, τότε το ακαθάριστο κέρδος του μεγαλύτερου κεφαλαίου, σε σύγκριση μ' αυτό του μικρότερου, μειώνεται όσο και το ποσοστό του κέρδους. Αυτός είναι από κάθε άποψη ο σπουδαιότερος νόμος της σύγχρονης πολιτικής οικονομίας και ο πιο ουσιαστικός για την κατανόηση των δυσκολότερων σχέσεων. Είναι από ιστορική άποψη ο σπουδαιότερος νόμος. Είναι ένας νόμος που παρόλη την απλότητά του δεν κατανοήθηκε ποτέ ως τώρα, κι ακόμα λιγότερο διατυπώθηκε συνειδητά. Γιατί αυτή η μείωση του ποσοστού του κέρδους σημαίνει πως: 1) με την ήδη παραγμένη παραγωγική δύναμη και την υλική βάση που αυτή αποτελεί για νέα παραγωγή· αυτό προϋποθέτει ταυτόχρονα τεράστια ανάπτυξη των επιστημονικών δυνάμεων· 2) με τη μείωση του μέρους του ήδη παραγμένου κεφαλαίου που πρέπει να ανταλλάγει με άμεση εργασία, δηλαδή με τη μείωση της άμεσης εργασίας που απαιτείται για την αναπαραγωγή μιας τεράστιας αξίας, που εκφράζεται σε μεγάλη μάζα προϊόντων, μεγάλη μάζα προϊόντων με χαμηλές τιμές, γιατί το συνολικό άθροισμα των τιμών είναι = με το αναπαραγμένο κεφάλαιο + το κέρδος· 3) με τις διαστάσεις του κεφαλαίου γενικά, μαζί και του μέρους του που δεν είναι πάγιο κεφάλαιο· άρα με την έκταση μιας υπέροχα αναπτυγμένης συναλλαγής, τον μεγάλο συνολικό όγκο των ανταλλακτικών ενεργειών, το μέγεθος της αγοράς και τον ολόπλευρο χαρακτήρα της ταυτόχρονης εργασίας· με την έκταση των μέσων επικοινωνίας κλπ., την ύπαρξη των

αναγκαιών κονδυλίων κατανάλωσης για να αναληφθεί αυτή η τεράστια διαδικασία (οι εργάτες τρώνε, κατοικούν κλπ.), τότε φαίνεται καθαρά πως η ήδη υπαρκτή, ήδη επεξεργασμένη υλική παραγωγική δύναμη που υπάρχει με τη μορφή του πάγιου κεφαλαίου, όπως και η επιστημονική δύναμη, όπως και ο πληθυσμός κλπ., μ' ένα λόγο όλοι οι όροι του πλούτου, πως οι σημαντικότεροι όροι για την αναπαραγωγή του πλούτου, δηλαδή την πλούσια ανάπτυξη του κοινωνικού ατόμου – πως η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων που προκάλεσε το ίδιο το κεφάλαιο στην ιστορική του εξέλιξη, φτάνοντας σ' ένα ορισμένο σημείο αίρει – αντί να τοποθετεί – την αυτο-αξιοποίηση του κεφαλαίου. Πέρα από ένα ορισμένο σημείο η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων γίνεται φραγμός για το κεφάλαιο· άρα και η κεφαλαιακή σχέση φραγμός στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων της εργασίας. Φτάνοντας σ' αυτό το σημείο το κεφάλαιο, δηλαδή η μισθωτή εργασία, βρίσκει στην ίδια σχέση ως προς την ανάπτυξη του κοινωνικού πλούτου και των παραγωγικών δυνάμεων όπως το συντεχνιακό σύστημα, η δουλοπαροικία, η δουλεία: μετατρέπεται σε δεσμά, και αναγκαστικά αποβάλλεται. Έτσι αποβάλλεται η τελευταία υπόδουλη μορφή της ανθρώπινης δραστηριότητας, η μορφή που αντιπαραθέτει τη μισθωτή εργασία και το κεφάλαιο· κι αυτή η απαλλαγή είναι η ίδια το αποτέλεσμα του τρόπου παραγωγής που αντιστοιχεί στο κεφάλαιο· οι υλικοί και πνευματικοί όροι της άρνησης της μισθωτής εργασίας και του κεφαλαίου – μισθωτής εργασίας και κεφαλαίου που ήδη αποτελούν την άρνηση προηγούμενων μορφών της ανελεύθερης κοινωνικής παραγωγής – είναι οι ίδιοι αποτελέσματα της παραγωγικής διαδικασίας του κεφαλαίου. Με οξύτερες αντιφάσεις, κρίσεις, σπασμούς εκφράζεται η ολοένα μεγαλύτερη αναντιστοιχία της παραγωγικής εξέλιξης της κοινωνίας προς τις μέχρι σήμερα παραγωγικές της σχέσεις. Η βίαιη καταστροφή κεφαλαίου, όχι από σχέσεις εξωτερικές προς αυτό αλλά σαν όρος της αυτοσυντήρησής του, αποτελεί την πιο έντονη μορφή της συμβουλής που του δίνεται να φύγει, και να δώσει τη θέση του σε μια ανώτερη κατάσταση κοινωνικής παραγωγής. Δεν είναι μόνο η άνοδος της επιστημονικής δύναμης, αλλά και ο βαθμός που έχει η δύναμη αυτή ήδη τοποθετηθεί σαν πάγιο κεφάλαιο, η έκταση, το πλάτος που έχει πραγματοποιηθεί και έχει καταλάβει την ολότητα της παραγωγής. Είναι επίσης η ανάπτυξη του πληθυσμού κλπ., μ' ένα λόγο όλων των συνθετικών στοιχείων της παραγωγής· καθώς η παραγωγική δύναμη της εργασίας, όπως και η εφαρμογή μηχανημάτων, βρίσκονται σε σχέση με τον πληθυσμό· που η αύξησή του είναι ήδη από μόνη της προϋπόθεση όπως και αποτέλεσμα της αύξησης των αξιών χρήσης που υπάρχουν για αναπαραγωγή, άρα και για κατανάλωση. Καθώς αυτή η μείωση του κέρδους είναι ταυτόσημη με σχετική μείωση της άμεσης εργασίας ως προς το μέγεθος της αντικειμενοποιημένης εργασίας που η άμεση εργασία αναπαράγει και νεο-δημιουργεί, το κεφάλαιο κάνει κάθε προσπάθεια να αντισταθμίσει την μικρή αναλογία της ζωντανής εργασίας προς το μέγεθος του κεφαλαίου γενικά – άρα και της υπεραξίας, όταν εκφραστεί σαν κέρδος, προς το προϋποτεθειμένο κεφάλαιο – μειώνοντας το μερίδιο της αναγκαίας εργασίας και μεγαλώνοντας ακόμα περισσότερο την ποσότητα υπερεργασίας ως προς την συνολική απασχολούμενη εργασία. Γιαυτό η ανώτατη ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης, μαζί με την μέγιστη επέκταση του διαθέσιμου πλούτου, θα συμπίπτουν με υποτίμηση κεφαλαίου, εξευτελισμό του εργάτη και ακραία εξάντληση των ζωτικών του δυνάμεων. (Οι αντιφάσεις αυτές οδηγούν σε εκρήξεις, κατακλυσμούς, κρίσεις, όπου η στιγμιαία

παύση της εργασίας και η καταστροφή μεγάλου μέρους του κεφαλαίου μειώνουν βίαια το κεφάλαιο ως το σημείο να μπορεί να συνεχίσει τη λειτουργία του). Φυσικά αυτές οι αντιφάσεις οδηγούν σε εκρήξεις, κρίσεις όπου η στιγμιαία άρση κάθε εργασίας και η καταστροφή μεγάλου μέρους του κεφαλαίου οδηγούν πάλι βίαια το κεφάλαιο στο σημείο όπου αυτό είναι σε θέση να χρησιμοποιήσει όλες τις παραγωγικές του δυνάμεις χωρίς να αυτοκτονήσει. Ωστόσο οι περιοδικές αυτές καταστροφές οδηγούν στην επανάληψή τους σε ανώτερη κλίμακα, και τελικά στη βίαιη ανατροπή του κεφαλαίου. Στην αναπτυσσόμενη κίνηση του κεφαλαίου υπάρχουν άλλα συνθετικά στοιχεία που συγκρατούν αυτή την κίνηση, εκτός από τις κρίσεις: πχ. η αδιάκοπη απαξίωση ενός μέρους του υπαρκτού κεφαλαίου· η μετατροπή ενός μεγάλου μέρους του κεφαλαίου σε πάγιο κεφάλαιο που δεν χρησιμεύει σαν παράγοντας στην άμεση παραγωγή· η μη-παραγωγική σπατάλη ενός μέρους του κεφαλαίου κλπ. (Το κεφάλαιο, όταν χρησιμοποιείται παραγωγικά, πάντοτε αναπληρώνεται διπλά· όπως είδαμε, η δημιουργία αξίας από το παραγωγικό κεφάλαιο προϋποθέτει μια ισοδύναμη αξία-αντάλλαγμα. Η μη-παραγωγική κατανάλωση του κεφαλαίου το αναπληρώνει από μια άποψη, από την άλλη το καταστρέφει.) {Άλλη απλή έκφραση του ίδιου νόμου – αυτήν ωστόσο πρέπει να την εξετάσουμε αργότερα, στη θεωρία του πληθυσμού – είναι η σχέση της αύξησης του πληθυσμού – και ειδικά του εργαζόμενου μέρους του πληθυσμού – προς το ήδη προϋποτεθειμένο κεφάλαιο.} (Παραπέρα, το ότι η πτώση στο ποσοστό του κέρδους μπορεί να ανασχεθεί με την εξάλειψη σημερινών κρατήσεων που αφαιρούνται από το κέρδος, πχ. με μείωση των φόρων, μείωση της γαιοπροσόδου κλπ., ουσιαστικά δεν έχει θέση εδώ – όσο μεγάλη κι αν είναι η πρακτική σημασία αυτών των μέτρων – γιατί όλες αυτές οι κρατήσεις αποτελούν οι ίδιες μερίδια του κέρδους με άλλα ονόματα, μερίδια που τα ιδιοποιούνται άλλα πρόσωπα και όχι ο ίδιος ο καπιταλιστής.) {Ο τρόπος που ο ίδιος αυτός νόμος εκφράζεται διαφορετικά στην αμοιβαία σχέση των πολλών κεφαλαίων, δηλαδή στον ανταγωνισμό, ανήκει επίσης σε άλλη ενότητα. Μπορεί να χαρακτηριστεί και σαν νόμος της συγκέντρωσης των κεφαλαίων· έτσι τον ονομάζει πχ. ο Φούλναρτον. Θα φτάσουμε σ' αυτό στην επόμενη ενότητα.} {Είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί ότι σ' αυτό τον νόμο δεν πρόκειται απλά για την δύναμη ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης, αλλά ταυτόχρονα και για την έκταση που αυτή η παραγωγική δύναμη δρα σαν κεφάλαιο και είναι πραγματοποιημένη, από τη μια μεριά, πάνω απ' όλα σαν πάγιο κεφάλαιο κι από την άλλη σαν πληθυσμός.} (Η πτώση συγκρατείται επίσης με τη δημιουργία νέων κλάδων παραγωγής όπου χρειάζεται περισσότερη άμεση εργασία αναλογικά με το κεφάλαιο, ή όπου η παραγωγική δύναμη της εργασίας – δηλαδή η παραγωγική δύναμη του κεφαλαίου – δεν έχει ακόμα αναπτυχθεί.) (Επίσης, μονοπώλια.) «Το κέρδος είναι όρος που σημαίνει την αύξηση του κεφαλαίου ή του πλούτου· ώστε αποτυχία στην ανακάλυψη των νόμων που διέπουν το ποσοστό του κέρδους είναι αποτυχία στην ανακάλυψη των νόμων του σχηματισμού του κεφαλαίου.» (Ου. Άτκινσον. *Αρχές πολιτικής οικονομίας* κλπ. Λονδ[ίνο] 1840, σ. 55.) Αυτός όμως απότυχε να καταλάβει ακόμα και τι είναι το ποσοστό του κέρδους. Ο Ά. Σμιθ εξήγησε την πτώση του ποσοστού του κέρδους που συνοδεύει την αύξηση του κεφαλαίου με τον ανταγωνισμό ανάμεσα στα κεφάλαια. Εδώ ο Ρικάρντο απάντησε πως ο ανταγωνισμός μπορεί δέβαινα να μειώσει τα κέρδη στους διάφορους επιχειρηματικούς κλάδους ως ένα μέσο επίπεδο, μπορεί να εξισώσει το ποσοστό, αλλά δεν μπορεί 50

να συμπιέσει το ίδιο αυτό το μέσο ποσοστό κέρδους. Η θέση του Ά. Σμιθ είναι σωστή, στο μέτρο που μόνο στον ανταγωνισμό – στη δράση κεφαλαίου πάνω σε κεφάλαιο – πραγματοποιούνται οι νόμοι που είναι σύμφυτοι στο κεφάλαιο, οι τάσεις του. Είναι όμως λαθεμένη με την έννοια που την κατα-
 5 λαβαίνει αυτός, σαν να επιβάλλει δηλαδή ο ανταγωνισμός στο κεφάλαιο νόμους εξωτερικούς, κουβαλημένους απ' έξω, που δεν είναι οι δικοί του νόμοι. Ο ανταγωνισμός μπορεί να μειώσει το ποσοστό του κέρδους μόνιμα σε όλους τους κλάδους της βιομηχανίας – δηλαδή το μέσο ποσοστό κέρδους – μόνο όταν μια τέτοια γενική πτώση, και μόνο στο βαθμό που μια τέτοια
 10 γενική και μόνιμη, νομοτελειακή πτώση του ποσοστού κέρδους είναι νοητή και πριν τον ανταγωνισμό και ανεξάρτητα από τον ανταγωνισμό. Ο ανταγωνισμός εκτελεί τους εσωτερικούς νόμους του κεφαλαίου· τους κάνει αναγκαστικούς νόμους απέναντι στο ξεχωριστό κεφάλαιο, αλλά δεν τους εφευρίσκει. Τους πραγματοποιεί. Όστε η προσπάθεια να εξηγήσει κανείς αυτούς
 15 τους νόμους απλά με τον ανταγωνισμό σημαίνει την παραδοχή ότι δεν τους καταλαβαίνει. Ο Ρικάρντο λέει από τη μεριά του : «Καμιά συσσώρευση κεφαλαίου δεν θα μειώσει μόνιμα τα κέρδη αν μια εξίσου μόνιμη αιτία δεν υψώσει τους μισθούς.» (σ. 92, τ. II, Παρίσι 1835, μετάφραση Κωνσταντίου.) Βρίσκει αυτή την αιτία στην αυξανόμενη – σχετικά αυξανόμενη – μη-παρα-
 20 γωγικότητα της γεωργίας, «την ολοένα μεγαλύτερη δυσκολία να αυξηθεί η ποσότητα των τροφίμων», δηλαδή στην άνοδο της αναλογίας του εργατικού μισθού, έτσι ώστε η εργασία να μην αυξάνει τις πραγματικές της αποδοχές αλλά να εισπράττει το προϊόν περισσότερης εργασίας· μ' ένα λόγο, να απαιτείται μεγαλύτερο μέρος αναγκαίας εργασίας για την παραγωγή των γεωργι-
 25 κών προϊόντων. Στην πτώση του ποσοστού κέρδους αντιστοιχεί άρα, στον Ρικάρντο, ονομαστική αύξηση του εργατικού μισθού και πραγματική αύξηση της γαιοπροσόδου. Η μονόπλευρή του αντίληψη, που παίρνει μόνο μια ξεχωριστή περίπτωση – έτσι ακριβώς μπορεί και το ποσοστό κέρδους να μειωθεί επειδή αυξάνεται προσωρινά ο εργατικός μισθός κλπ. – και που
 30 υψώνει μια ιστορική σχέση διάρκειας 50 ετών, που αντιστρέφεται στα επόμενα 50 χρόνια, σε γενικό νόμο, και που γενικά βασίζεται στην ιστορική δυσαναλογία ανάμεσα στην ανάπτυξη της βιομηχανίας και της γεωργίας, – καθ'αυτό είταν κωμικό που οι Ρικάρντο, Μάλθους κλπ. σε μια εποχή που η βιολογική χημεία είταν σχεδόν ανύπαρκτη κατασκεύαζαν γιαυτήν γενικούς,
 35 αιώνιους νόμους – αυτή η αντίληψη του Ρικάρντο χτυπήθηκε λοιπόν απ' όλες τις πλευρές, πιο πολύ με το ένστικτο πως είναι λαθεμένη και διόλου ικανοποιητική· καταπολεμήθηκε όμως τις πιο πολλές φορές περισσότερο στην αληθινή της παρά στη λαθεμένη της πλευρά.

«Ο Άνταμ Σμιθ νόμιζε [...] πως η συσσώρευση ή αύξηση του κεφαλαίου
 40 γενικά μειώνει το ποσοστό των κερδών γενικά, με την ίδια αρχή που κάνει την αύξηση του κεφαλαίου σε κάθε ξεχωριστό κλάδο να μειώνει τα κέρδη αυτού του κλάδου. Αλλά μια τέτοια αύξηση κεφαλαίου σ' ένα ξεχωριστό κλάδο σημαίνει αύξηση περισσότερο από ανάλογη προς την ταυτόχρονη αύ-
 45 σχετικά με τις αρχές που αναφέρονται στη φύση της ζήτησης και την ανάγκη της κατανάλωσης, που πρόσφατα διατύπωσε ο κ. Μάλθους. Λονδίνο 1821.)
 «Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στους βιομήχανους κεφαλαιοκράτες μπορεί να εξισώσει τα κέρδη που ξεπερνούν το μέσο επίπεδο, όχι όμως να μειώσει αυτό το συνηθισμένο επίπεδο.» (Ράμσαιη IX, 88.) (Ο Ράμσαιη και άλλοι
 50 οικονομολόγοι σωστά διαφοροποιούν ανάλογα με το αν αυξάνεται η παρα-

γωγικότητα στους βιομηχανικούς κλάδους που σχηματίζουν το πάγιο κεφάλαιο και φυσικά τους μισθούς, ή σε άλλες βιομηχανίες, πχ. ειδών πολυτελείας. Αυτές δεν μπορούν να μειώσουν τον αναγκαίο εργάσιμο χρόνο. Μπορούν όμως να το κάνουν μέσα από ανταλλαγή με γεωργικά προϊόντα ξένων γεωργία. Γιαυτό το ελεύθερο εμπόριο σιτηρών έχει τόση σημασία για τους βιομηχανικούς κεφαλαιοκράτες.) *Ο Ρικάρντο λέει* (αγγλική έκδοση, *Αρχές πολιτικής οικονομίας και φορολογίας*. 3η έκδ. Λονδίνο 1821): «Ο αγρομισθωτής και ο βιομήχανος δεν μπορούν να ζήσουν χωρίς κέρδη, όπως και ο εργάτης δεν μπορεί χωρίς μισθό.» (σ. 123 ό.π.) «Η φυσική τάση των κερδών είναι να μειώνονται· γιατί με την πρόοδο της κοινωνίας και του πλούτου η πρόσθετη ποσότητα τροφίμων απαιτεί ολοένα περισσότερη εργασία. Αυτή η τάση, αυτή η ροπή του κέρδους [...] συγκρατείται, σε ενδιάμεσα χρονικά διαστήματα που επαναλαμβάνονται, από τις βελτιώσεις στα μηχανήματα που συνδέονται με την παραγωγή ειδών πρώτης ανάγκης, όπως και από τις ανακαλύψεις στην επιστήμη της γεωργίας, που μειώνουν το κόστος παραγωγής.» (ό.π. σ. 121.) Ο Ρικάρντο αμέσως ταυτίζει το κέρδος άμεσα με την υπεραξία, δεν κάνει καθόλου αυτή τη διάκριση. *Ενώ όμως η υπεραξία καθορίζεται από τη σχέση της χρησιμοποιημένης από το κεφάλαιο υπερεργασίας προς την αναγκαία εργασία, το ποσοστό του κέρδους δεν είναι παρά η σχέση της υπεραξίας προς τη συνολική αξία του κεφαλαίου που έχει προϋποτεθεί στην παραγωγή.* Άρα η αναλογία του κέρδους μειώνεται και αυξάνεται μαζί με την αναλογία του μέρους του κεφαλαίου που ανταλλάσσεται με ζωντανή εργασία προς το κεφάλαιο που υπάρχει σαν υλικό και σαν πάγιο κεφάλαιο. Σε κάθε περίπτωση η υπεραξία θεωρημένη σαν κέρδος αναγκαστικά θα εκφράζει μια αναλογία κέρδους που είναι μικρότερη από την πραγματική αναλογία της υπεραξίας. Γιατί σε κάθε περίπτωση θα μετριέται πάνω στο συνολικό κεφάλαιο, που είναι πάντοτε μεγαλύτερο από εκείνο που χρησιμοποιήθηκε για μισθούς και ανταλλάχθηκε με ζωντανή εργασία. Καθώς ο

[18] Ρικάρντο ταυτίζει τόσο απλά υπεραξία και κέρδος, και καθώς η υπεραξία μπορεί να μειώνεται σταθερά, να τείνει να μειώνεται, μόνο όταν μειώνεται η αναλογία της υπερεργασίας προς την αναγκαία εργασία, δηλαδή προς την εργασία που απαιτείται για την αναπαραγωγή του εργατικού δυναμικού, κι αυτό όμως είναι δυνατό μόνο με μείωση της παραγωγικής δύναμης της εργασίας, ο Ρικάρντο υποθέτει πως η παραγωγική δύναμη της εργασίας, ενώ στη βιομηχανία αυξάνεται με τη συσσώρευση του κεφαλαίου, στη γεωργία μειώνεται. Από την οικονομία καταφεύγει στην οργανική χημεία. Αποδείξαμε αυτή την τάση σαν αναγκαία χωρίς καμιά αναφορά στη γαιοπρόσοδο· όπως και δεν χρειάστηκε ν' αναφερθούμε πχ. σε άνοδο της ζήτησης εργασίας κλπ. Ποια είναι η συνάρτηση ανάμεσα στη γαιοπρόσοδο και το κέρδος πρέπει να αναπτυχθεί μόνο όταν φτάσουμε στη θεώρηση της ίδιας της γαιοπρόσοδου, δεν έχει θέση εδώ. Όμως ότι είναι λάθος το βιολογικό αξίωμα του Ρικάρντο, διατυπωμένο σαν γενικός νόμος, αυτό το απόδειξε η σύγχρονη χημεία. Οι μαθητές τώρα του Ρικάρντο, στο βαθμό που δεν περιορίζονται να τον μιμούνται, απλά εγκατάλειψαν – όπως και όλη η σύγχρονη πολιτική οικονομία – σιωπηρά όλα όσα τους είχαν δυσάρεστα στις αρχές του δασκάλου τους. Η εγκατάλειψη του προβλήματος είναι η γενική τους μέθοδος για τη λύση του. Άλλοι οικονομολόγοι, όπως πχ. ο Ουαίηκφιλντ, καταφεύγουν στη θεώρηση του πεδίου απασχόλησης για το αυξανόμενο κεφάλαιο. Αυτό ανήκει στην θεώρηση του ανταγωνισμού και αποτελεί, αντίθετα, τη δυσκο-

λία του κεφαλαίου να πραγματοποιήσει το ολοένα μεγαλύτερο κέρδος· άρα άρνηση της ενύπαρκτης τάσης για πτώση του ποσοστού του κέρδους. Αλλά η αναγκαιότητα για το κεφάλαιο να αναζητά ολοένα ευρύτερο πεδίο απασχόλησης είναι, κι η ίδια πάλι, συνέπεια. Δεν μπορεί κανείς να υπολογίσει τον

5 Ουαίηκφηντ και τους όμοιούς του ανάμεσα σ' αυτούς που καν τοποθέτησαν το πρόβλημα. (Σ' ένα βαθμό, αναπαράγει την άποψη του 'Α. Σμιθ.) Τέλος, οι αρμονιστές ανάμεσα στους πιο σύγχρονους οικονομολόγους, που στην κορυφή τους βρίσκεται ο Αμερικανός Κάρεϋ, και που ο πειστικότερος συνοδοιπόρος του ήταν ο Γάλλος Μπαστιά, (με την ευκαιρία, η ωραιότερη

10 ειρωνεία της ιστορίας είναι πως οι ευρωπαίοι οπαδοί του ελεύθερου εμπορίου μιμούνται τον κ. Μπαστιά, που με τη σειρά του αντλεί τη σοφία του από τον προστατευτιστή Κάρεϋ) δέχονται σαν γεγονός την πτωτική τάση του ποσοστού του κέρδους στο μέτρο που αυξάνεται το παραγωγικό κεφάλαιο. Αλλά εξηγούν αυτό το γεγονός απλά και καθαρά με το ότι αυξάνεται η

15 αξία του μερίδιου της εργασίας· η αναλογία που εισπράττει ο εργάτης από το συνολικό προϊόν, ενώ το κεφάλαιο τάχα συντηρείται από την αύξηση των ακαθάριστων κερδών. Οι δυσάρεστες αντιθέσεις, οι ανταγωνισμοί όπου κινείται η κλασική οικονομία, και που ο Ρικάρντο τονίζει με επιστημονική σκληρότητα, πνίγονται έτσι μέσα σε καλόδολες αρμονίες. Η ανάπτυξη του

20 Κάρεϋ διατηρεί ακόμα κάποια επίφαση ανεξάρτητης δικής του σκέψης. Αναφέρεται σ' ένα νόμο που θα χρειαστεί να τον εξετάσουμε αργότερα, στη θεωρία του ανταγωνισμού· εκεί θα ξεκαθαρίσουμε τους λογαριασμούς με τον Κάρεϋ. Με την ανοησία του Μπαστιά, που διατυπώνει κοινοτοπίες με παράδοξο τρόπο και λεπτεπίλεπτη διατύπωση, και καλύπτει μιαν απόλυτη

25 φτώχεια σκέψεων κάτω από μια τυπική λογική, μπορούμε να τελειώναμε τώρα αμέσως. {Σ' αυτό το σημείο μπορεί να ενταχθεί ορισμένο υλικό για την αντίθεση Κάρεϋ και Μπαστιά από το Τετράδιο ΙΙΙ.} Στη «Δωρεάν πίστη. Συζήτηση ανάμεσα στον κ. Φρ. Μπαστιά και τον κ. Προιντόν. Παρίσι 1850» (με την ευκαιρία, ο Προιντόν εμφανίζεται σ' αυτή την πολεμική ολότελα

30 γελοίος, καθώς καλύπτει τη διαλεκτική του ανικανότητα με ρητορική έπαρση) διαβάζουμε στην επιστολή VIII του Μπαστιά (όπου – με την ευκαιρία – η ευγενική αυτή ψυχή ολότελα απλά και καθαρά μετατρέπει, με τη συμφιλωτική του διαλεκτική, το κέρδος που με τον απλό καταμερισμό της εργασίας αποκομίζει τόσο ο οδοποιός όσο κι αυτός που χρησιμοποιεί τον δρόμο

35 σε κέρδος που αποκομίζει ο ίδιος ο «δρόμος» (δηλαδή το κεφάλαιο): «Στο μέτρο που αυξάνονται τα κεφάλαια (και μαζί τους τα προϊόντα) αυξάνεται το απόλυτο μέρος που επιστρέφει στο κεφάλαιο, και η αναλογία του μειώνεται. [...] Στο μέτρο που τα κεφάλαια αυξάνονται (και μαζί τους τα προϊόντα), το αναλογικό και το απόλυτο μερίδιο της εργασίας αυξάνονται. [...]

40 Καθώς το κεφάλαιο βλέπει να μεγαλώνει το απόλυτο μερίδιό του, ακόμα κι αν δεν εισπράττει διαδοχικά παρά $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{5}$ του συνολικού προϊόντος, η εργασία, που εισπράττει διαδοχικά $\frac{1}{2}$, $\frac{2}{3}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{4}{5}$, συμμετέχει ολοφάνερα στη διανομή με προοδευτικά μεγαλύτερο μερίδιο, τόσο με την αναλογική όσο και με την απόλυτη έννοια.» Σαν τεκμηρίωση δίνει:

45	Συνολικό προϊόν	Μερίδιο του κεφαλαίου	Μερίδιο της εργασίας
1η περίοδος	1000	$\frac{1}{2}$ ή 500	$\frac{1}{2}$ ή 500
2η »	1800	$\frac{1}{3}$ ή 600	$\frac{2}{3}$ ή 1200
3η »	2800	$\frac{1}{4}$ ή 700	$\frac{3}{4}$ ή 2100
4η »	4000	$\frac{1}{5}$ ή 800	$\frac{4}{5}$ ή 3200

50 ([σ.] 130, 131.)

Το ίδιο σημείο επαναλαμβάνεται στη σ. 288 με τη μορφή του αυξανόμενου ακαθάριστου κέρδους, με ποσοστό κέρδους που μειώνεται αλλά με αυξανόμενη μάζα προϊόντων που πουλιούνται σε χαμηλότερες τιμές και, με την ευκαιρία, γίνεται λόγος με μεγάλη σοβαρότητα για το «νόμο της επ' αόριστο μείωσης που δεν φτάνει ποτέ στο μηδέν, νόμος πολύ γνωστός στους μαθηματικούς». (σ. 288) «Βλέπει κανείς εδώ» (αυτοδιαφήμιση) «πολλαπλασιαστική [...] που αδιάκοπα μειώνεται επειδή ο πολλαπλασιαστές [...] ολοένα μεγαλώνει.» (σ. 288 ό.π.)

Ο Ρικάρντο είχε προβλέψει τον Μπαστιά του. Τονίζοντας την αύξηση του κέρδους σαν συνολικού ποσού με την αύξηση του κεφαλαίου, παρόλη την 10 μείωση στο ποσοστό του κέρδους – προκαταλαμβάνοντας λοιπόν όλη τη σοφία του Μπαστιά – δεν παραλείπει να παρατηρήσει πως αυτή η διαδικασία «ισχύει μόνο για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα». Γράφει καταλέξη: «Όπως και να μειώνεται το ποσοστό των κερδών του κεφαλαίου εξαιτίας της συσσώρευσης του κεφαλαίου στη γη και της απόδοσης του εργατικού μι- 15 σθού» (όπου, να σημειωθεί, ο Ρικάρντο εννοεί άνοδο στο κόστος παραγωγής των προϊόντων της γης που είναι απαραίτητα για τη συντήρηση του εργατικού δυναμικού), «ωστόσο το συνολικό ποσό των κερδών αναγκαστικά θα αυξάνεται. Υποθέτοντας λοιπόν ότι με επαναληπτικές συσσωρεύσεις των 100.000 λιρών το ποσοστό του κέρδους μειώνεται από 20 σε 19, 18, 17%, [...] 20 μπορούμε να περιμένουμε ότι το συνολικό ποσό κερδών που εισπράττουν οι διαδοχικοί ιδιοκτήτες κεφαλαίου θα βρισκόταν πάντοτε σε άνοδο· ότι θα είναι μεγαλύτερο αν το κεφάλαιο ήταν 200.000 λίρες αντί 100.000· ακόμα μεγαλύτερο, αν ήταν 300.000· και θα συνέχιζε να αυξάνεται, αν και σε ολοένα μικρότερη αναλογία, με κάθε αύξηση του κεφαλαίου. Ωστόσο αυτή η 25 πρόσδοδος ισχύει μόνο για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα: 19% στις 200.000 λίρες είναι περισσότερο από 20% στις 100.000· 18% στις 300.000 είναι περισσότερο από 19% στις 200.000· όταν όμως το κεφάλαιο έχει ήδη συσσωρευθεί σε μεγάλο ποσό και τα κέρδη έχουν ελαττωθεί, η παραπέρα συσσώρευση μειώνει το συνολικό ποσό των κερδών. Έτσι, υποθέτοντας συσσώ- 30 ρευση 1.000.000 και κέρδη 7%, το συνολικό ποσό των κερδών θα είναι 70.000 λίρες· αν τώρα προστεθούν στο εκατομμύριο 100.000 λίρες και τα κέρδη μειωθούν στο 6%, οι ιδιοκτήτες του κεφαλαίου θα εισπράξουν 66.000 19] λίρες – δηλαδή μείωση 4.000 λιρών, παρόλο που το ποσό του κεφαλαίου αυξήθηκε από 1.000.000 σε 1.100.000.» (ό.π. σ. 124, 125.) Αυτό φυσικά δεν 35 εμποδίζει στον κ. Μπαστιά την μαθητική πράξη να δώσει σ' ένα πολλαπλασιαστέο μια τέτοια αύξηση ώστε με πολλαπλασιαστική που μειώνεται να δίνει γινόμενο που αυξάνεται· όπως και οι νόμοι της παραγωγής δεν εμπόδισαν τον δρ. Πράις να κατασκευάσει το δικό του σχήμα ανατομισμού. Επειδή το ποσοστό του κέρδους μειώνεται – γιατί μειώνεται και σε σύγκριση με τον 40 εργατικό μισθό, που άρα πρέπει να αυξάνεται αναλογικά και απόλυτα. Αυτό είναι το συμπέρασμα του Μπαστιά. (Ο Ρικάρντο είδε αυτή την πτωτική τάση του ποσοστού του κέρδους με την αύξηση του κεφαλαίου· κι επειδή συγγέει το κέρδος με την υπεραξία έβαλε αναγκαστικά τον εργατικό μισθό να αυξάνεται, ώστε να μειώνεται το κέρδος. Επειδή όμως ταυτόχρονα είδε 45 ότι ο εργατικός μισθός σε πραγματικούς όρους πιο πολύ μειωνόταν παρά μεγάλωνε, έβαλε να αυξάνεται η αξία του, δηλαδή η ποσότητα της αναγκαίας εργασίας, χωρίς να αυξάνεται η αξία χρήσης του. Έβαλε άρα στην πραγματικότητα να αυξάνεται μόνο η γαιοπρόσοδος. Αλλά ο αρμονικός 50 Μπαστιά ανακαλύπτει πως με τη συσσώρευση των κεφαλαίων ο εργατικός

μισθός αυξάνεται αναλογικά και απόλυτα.) Υποθέτει αυτό που πρέπει να αποδείξει – ότι η μείωση του ποσοστού του κέρδους είναι ταυτόσημη με την αύξηση στο ποσοστό του εργατικού μισθού, και «τεκμηριώνει» ύστερα την υπόθεσή του μ' ένα αριθμητικό παράδειγμα που φαίνεται πως τον διασκέ-
 5 δασε πολύ. Αν η μείωση του ποσοστού του κέρδους δεν εκφράζει παρά τη μείωση της αναλογίας ζωντανής εργασίας που το συνολικό κεφάλαιο χρειάζεται για την αναπαραγωγή του, αυτό είναι άλλο ζήτημα. Ο κ. Μπαστιά παραβλέπει τη μικρή διαφορά ότι στη δική του υπόθεση, παρόλο που μειώνεται το ποσοστό κέρδους του κεφαλαίου, το ίδιο το κεφάλαιο – το κεφάλαιο που έχει προϋποτεθεί στην παραγωγή – αυξάνεται. Τώρα, το ότι η αξία
 10 του κεφαλαίου δεν μπορεί να μεγαλώνει χωρίς την ιδιοποίηση υπερεργασίας, αυτό ακόμα κι ο κ. Μπαστιά θάπρεπε να μπορεί να το υποψιαστεί. Το ότι η απλή αύξηση των προϊόντων δεν μεγαλώνει την αξία, θα μπορούσε να του το δείξει ο θρήνος για τις πλεονασματικές σοδιές στη γαλλική ιστορία.
 15 Τότε το ερώτημα θα εξαρτιόταν απλά από την έρευνα αν η πτώση του ποσοστού κέρδους σημαίνει αύξηση του ποσοστού της υπερεργασίας σε σχέση με την αναγκαία εργασία ή, αντίθετα, πτώση του συνολικού ποσοστού της χρησιμοποιημένης ζωντανής εργασίας σε σχέση με το αναπαραγόμενο κεφάλαιο. Γιαυτό και ο κ. Μπαστιά κατανέμει άρα το προϊόν απλά ανάμεσα σε καπι-
 20 ταλιστή και εργάτη, αντί να το κατανείμει σε πρώτη ύλη, παραγωγικό εργαλείο και εργασία, και να αναρωτηθεί σε ποια κλασματικά μέρη θα χρησιμοποιηθεί η αξία του για ανταλλαγή μ' αυτά τα διαφορετικά μερίδια. Το μέρος του προϊόντος που ανταλλάχθηκε με πρώτη ύλη και παραγωγικό εργαλείο ολοφάνερα δεν ενδιαφέρει τους εργάτες. Αυτοί μοιράζονται με το κεφάλαιο, σαν εργατικό μισθό και κέρδος, απλά και μόνο την ίδια τη νέα ζωντανή
 25 εργασία που προστέθηκε. Αυτό όμως που ιδιαίτερα σκοτίζει τον Μπαστιά είναι: ποιος λοιπόν θα καταναλώσει το αυξημένο προϊόν. Αφού ο καπιταλιστής τρώει μικρό σχετικά μέρος, δεν πρέπει ο εργάτης να τρώει σχετικά μεγάλο; Ιδιαίτερα στη Γαλλία, που η συνολική παραγωγή της δίνει πλούσια τροφή τουλάχιστο στη φαντασία του Μπαστιά, ο κ. Μπαστιά θα μπορούσε να πει πως γύρω απ' το κεφάλαιο συγκεντρώνεται μια μάζα πα-
 30 ρασιτικά σώματα, που με τον ένα ή τον άλλο τίτλο απομυζούν τόσο μεγάλο μέρος από τη συνολική παραγωγή ώστε να κρατούν τον εργάτη στη θέση του. Άλλωστε είναι ξεκάθαρο πως με την παραγωγή σε μεγάλη κλίμακα η συνολική μάζα της χρησιμοποιημένης εργασίας μπορεί να αυξάνεται, παρόλο που μειώνεται η αναλογία της χρησιμοποιημένης εργασίας προς το κεφάλαιο·
 35 ώστε τίποτα δεν εμποδίζει με την αύξηση του κεφαλαίου να υπάρχει ένας ολοένα μεγαλύτερος εργατικός πληθυσμός που χρειάζεται μεγαλύτερη μάζα προϊόντων. Κατά τα άλλα ο Μπαστιά, που στο αρμονικό του μυαλό όλες οι γελάδες είναι γκριζες (βλέπε πιο πάνω σχετικά με τον μισθό), συ-
 40 χέει τη μείωση του τόκου με την αύξηση του εργατικού μισθού· ενώ η πρώτη είναι αύξηση του διομηχανικού κέρδους, δεν αφορά καθόλου τους εργάτες, παρά μόνο την αναλογία που διαφορετικά είδη κεφαλαιοκρατών συμμετέχουν στο συνολικό κέρδος.

45 Πίσω στο ψητό. Το προϊόν του κεφαλαίου είναι λοιπόν το κέρδος. Καθώς το κεφάλαιο σχετίζεται προς τον εαυτό του σαν κέρδος, σχετίζεται προς τον εαυτό του σαν πηγή που παράγει αξία, και το ποσοστό του κέρδους εκφράζει την αναλογία που το κεφάλαιο αύξησε τη δική του αξία. Αλλά ο κεφα-

λαιοκράτης δεν είναι μόνο κεφάλαιο. Πρέπει να ζήσει· κι αφού δεν ζει από την εργασία πρέπει να ζήσει από το κέρδος, δηλαδή από την ξένη εργασία που ιδιοποιήθηκε. Έτσι το κεφάλαιο τοποθετήθηκε σαν πηγή του πλούτου. Το κεφάλαιο – αφού ενσωματώνει στον εαυτό του την παραγωγικότητα σαν σύμφυτη ιδιότητα – σχετίζεται προς το κέρδος σαν εισόδημα. Μπορεί να 5 καταβροχθίσει ένα μέρος του τελευταίου (φαινομενικά ολόκληρο, αλλά αυτό θα αποδειχτεί λάθος) χωρίς να πάψει να είναι κεφάλαιο. Μπορεί να καταναλώσει αυτό τον καρπό κι ύστερα να καρποφορήσει ξανά. Μπορεί να παραστήσει τον πλούτο των απολαύσεων χωρίς να πάψει να αντιπροσωπεύει τη γενική μορφή του πλούτου, πράγμα που ήταν αδύνατο για το χρήμα στην 10 απλή κυκλοφορία. *Εκείνο για να παραμένει γενική μορφή του πλούτου είναι υποχρεωμένο να απαρνιέται*· ή, αν καταναλωνόταν με αντάλλαγμα πραγματικό πλούτο, απολαύσεις, έπαινε να αποτελεί τη γενική μορφή του πλούτου. Έτσι το κέρδος εμφανίζεται σαν *μορφή διανομής*, όπως ο μισθός. Καθώς όμως το κεφάλαιο δεν μπορεί να αυξάνεται παρά μόνο με αναμετατροπή 15 του κέρδους σε κεφάλαιο – σε πρόσθετο κεφάλαιο – το κέρδος είναι εξίσου και *μορφή παραγωγής για το κεφάλαιο*· όπως ακριβώς και ο μισθός από τη σκοπιά του κεφαλαίου είναι απλή *σχέση παραγωγής*, από τη σκοπιά του εργάτη σχέση διανομής. Φαίνεται εδώ το πώς οι σχέσεις διανομής παράγονται οι ίδιες από τις σχέσεις παραγωγής και παριστάνουν τις ίδιες τις σχέσεις 20 παραγωγής από άλλη σκοπιά. Φαίνεται, παραπέρα, το πώς η ίδια η παραγωγή τοποθετεί τη σχέση παραγωγής προς κατανάλωση. Η ανοησία όλων των αστών οικονομολόγων, πχ. και του Γζ. Στ. Μιλλ, που θεωρεί τις αστικές παραγωγικές σχέσεις αιώνιες αλλά τις μορφές διανομής τους ιστορικές, δείχνει πως δεν καταλαβαίνει ούτε τις πρώτες ούτε τις δεύτερες. Στην απλή 25 ανταλλαγή παρατηρεί σωστά ο Σισμόντι: «Μια ανταλλαγή προϋποθέτει πάντα δυο αξίες· καθεμιά τους μπορεί να έχει διαφορετική τύχη· αλλά η ποιότητα του κεφαλαίου ή του εισοδήματος δεν ακολουθεί το ανταλλαγμένο αντικείμενο· συνδέεται με το πρόσωπο του ιδιοκτήτη του.» (Σισμόντι. VI.) Από τις απλές σχέσεις ανταλλαγής δεν μπορεί λοιπόν να εξηγηθεί το εισόδημα. Η ποιότητα μιας αξίας που διατηρείται μέσα στην ανταλλαγή να παριστάνει κεφάλαιο ή εισόδημα καθορίζεται από σχέσεις που βρισκονται πέρα από την απλή ανταλλαγή. Όστε είναι ανόητο να θέλει κανείς να αναγάγει αυτές τις συνθετότερες μορφές στις απλές εκείνες ανταλλακτικές σχέσεις, 30 όπως κάνουν οι αρμονικοί οπαδοί του ελεύθερου εμπορίου. Από τη σκοπιά της απλής ανταλλαγής, και θεωρώντας τη συσσώρευση σαν απλή συσσώρευση χρήματος (ανταλλακτικής αξίας), είναι αδύνατο το κέρδος και το εισόδημα του κεφαλαίου. «Αν οι πλούσιοι ξόδευαν τον συσσωρευμένο πλούτο για προϊόντα πολυτελείας – και μόνο με ανταλλαγή μπορούν ν' αποκτήσουν εμπορεύματα – τότε το αποθεματικό τους σύντομα θα εξαντλούνταν... Αλλά 40 στο κοινωνικό καθεστώς ο πλούτος έχει αποκτήσει την ιδιότητα να αναπαράγεται με *ξένη εργασία*. Ο πλούτος, όπως η εργασία – και με μέσο την εργασία – δίνει ένα ετήσιο καρπό που μπορεί κάθε χρόνο να καταστρέφεται χωρίς έτσι ο πλούσιος να γίνεται φτωχότερος. Ο καρπός είναι το εισόδημα που ξεπηδά από το κεφάλαιο.» (Σισμόντι. IV.) Αν έτσι το κέρδος εμφανίζεται 45 σαν αποτέλεσμα του κεφαλαίου, εμφανίζεται από την άλλη μεριά σαν προϋπόθεση του σχηματισμού κεφαλαίου. Κι έτσι ξαναρχίζει η κυκλική κίνηση, όπου το αποτέλεσμα εμφανίζεται σαν προϋπόθεση. «Έτσι ένα μέρος του εισοδήματος μετατράπηκε σε κεφάλαιο, [...] σε μια διαρκή αυτο-πολλαπλασιαζόμενη αξία, που δεν θα καταστρεφόταν πια ποτέ· η αξία αυτή θα 50

αποχωριζόταν από το εμπόρευμα που τη δημιούργησε· όμοια με μεταφυσική, άυλη ποιότητα θα έμενε πάντα στην κατοχή του ίδιου καλλιεργητή» (κεφαλαιοκράτη), «και θα αποκτούσε γιαυτόν διαφορετικές μορφές.» (Σιμόντι. VI.)

5 *Καθώς το κεφάλαιο τοποθετήθηκε σαν κερδοφόρο, σαν πηγή του πλούτου* |20| *ανεξάρτητη από την εργασία, κάθε μέρος του κεφαλαίου υποτίθεται πως είναι εξίσου παραγωγικό. Όπως η υπεραξία σαν κέρδος μετριέται πάνω στη συνολική αξία του κεφαλαίου, έτσι και εμφανίζεται να έχει παραχθεί ομοίμορφα από τα διάφορα συστατικά του μέρη. Όστε το κυκλοφορούν μέρος*
10 *του κεφαλαίου (το μέρος που αποτελείται από πρώτες ύλες και εφόδιο) δεν αποφέρει περισσότερο κέρδος απ' όσο το μέρος που αποτελεί το πάγιο κεφάλαιο· και μάλιστα το κέρδος συνδέεται μ' αυτά τα συστατικά μέρη ομοίμορφα, ανάλογα με το μέγεθός τους.*

Μια και το κέρδος του κεφαλαίου πραγματοποιείται μόνο στην τιμή που
15 *πληρώνεται γιαυτό, που πληρώνεται για την αξία χρήσης που αυτό το κεφάλαιο δημιούργησε, το κέρδος καθορίζεται λοιπόν από το πλεόνασμα της τιμής που εισπράχθηκε πάνω από την τιμή που καλύπτει τις δαπάνες. Παραπέρα, μια και η πραγματοποίηση αυτή συντελείται μόνο στην ανταλλαγή, για το ξεχωριστό κεφάλαιο το κέρδος δεν περιορίζεται αναγκαστικά από την*
20 *υπεραξία του, από την υπερεργασία που αυτό περιέχει· αλλά σχετίζεται με το πλεόνασμα της τιμής που αυτό το κεφάλαιο εισπράττει στην ανταλλαγή. Μπορεί να εισπράξει περισσότερο από το ισοδύναμό του, και τότε το κέρδος είναι μεγαλύτερο από την υπεραξία του. Αυτό μπορεί να συμβεί μόνο στο μέτρο που ο άλλος συναλλασσόμενος δεν εισπράττει ισοδύναμη αξία. Η*
25 *συνολική υπεραξία, όπως και το συνολικό κέρδος – που δεν είναι παρά η ίδια η υπεραξία διαφορετικά υπολογισμένη – δεν μπορεί ποτέ να αυξηθεί ή να μειωθεί μ' αυτή την πράξη· έτσι δεν τροποποιείται το ίδιο το κέρδος, παρά μόνο η κατανομή του ανάμεσα στα διάφορα κεφάλαια. Αυτό ωστόσο δεν έχει ακόμα θέση εδώ, αλλά στη εξέταση των πολλών κεφαλαίων.*

30 *Απέναντι στο κέρδος, η αξία του κεφαλαίου που προϋποτέθηκε στην παραγωγή εμφανίζεται σαν προκαταβολές – κόστος παραγωγής που πρέπει να αναπληρωθεί στο προϊόν. Αφού αφαιρεθεί το μέρος της τιμής που αναπληρώνει αυτό το κόστος, το πλεόνασμα αποτελεί το κέρδος. Καθώς η υπερεργασία – το κέρδος και ο τόκος, που και τα δυο δεν είναι παρά μερίδιά της –*
35 *δεν κοστίζει τίποτα στο κεφάλαιο, άρα δεν εντάσσεται στις προκαταβλημένες απ' αυτό αξίες – δεν εντάσσεται στην αξία που είχε το κεφάλαιο πριν από την παραγωγική διαδικασία και την αξιοποίηση του προϊόντος –, η υπερεργασία αυτή, που περιλαμβάνεται στο κόστος παραγωγής του προϊόντος και αποτελεί την πηγή της υπεραξίας, άρα λοιπόν και του κέρδους, δεν*
40 *ανήκει στο κόστος παραγωγής του κεφαλαίου. Αυτό το κόστος είναι ίσο μόνο με τις πραγματικά προκαταβλημένες από το κεφάλαιο αξίες, όχι με την υπεραξία που το κεφάλαιο ιδιοποιήθηκε στην παραγωγή και πραγματοποίησε στην κυκλοφορία. Γιαυτό το κόστος παραγωγής από τη σκοπιά του κεφαλαίου δεν είναι το πραγματικό κόστος παραγωγής· ακριβώς επειδή η υπε-*
45 *εργασία δεν κοστίζει τίποτα στο κεφάλαιο. Το πλεόνασμα της τιμής του προϊόντος πάνω από την τιμή του κόστους παραγωγής δίνει το κέρδος του κεφαλαίου. Μπορεί λοιπόν να υπάρχει κέρδος για το κεφάλαιο χωρίς να πραγματοποιηθεί το πραγματικό του κόστος παραγωγής – δηλαδή ολόκληρη η υπερεργασία που το κεφάλαιο κινητοποίησε. Το κέρδος – το πλεόνασμα*
50 *πάνω από τις προκαταβολές που έδωσε το κεφάλαιο – μπορεί να είναι μι-*

κρότερο από την υπεραξία – δηλαδή από το πλεόνασμα ζωντανής εργασίας που εισέπραξε το κεφάλαιο πάνω από την αντικειμενοποιημένη εργασία που αντάλλαξε με το εργατικό δυναμικό. Ωστόσο, με τον χωρισμό του τόκου από το κέρδος – πράγμα που θα το εξετάσουμε αμέσως πιο κάτω –, και για το παραγωγικό κεφάλαιο ένα μέρος της υπεραξίας τοποθετείται σαν κόστος 5 παραγωγής. Η σύγχυση του κόστους παραγωγής από τη σκοπιά του κεφαλαίου με την αντικειμενοποιημένη στο προϊόν του κεφαλαίου ποσότητα εργασίας, μαζί και υπεραξίας, έκανε δυνατό τον ισχυρισμό ότι «το κέρδος δεν περιλαμβάνεται στη φυσική τιμή». Είναι «παράλογο να ονομάζεται το πλεόνασμα ή κέρδος μέρος της δαπάνης». (Τόρρενς. IX, 30.) Αυτό οδηγεί τότε σε 10 τεράστια σύγχυση· στον ισχυρισμό είτε ότι το κέρδος δεν πραγματοποιείται μόνο αλλά και προέρχεται από την ανταλλαγή (πράγμα που πάντα μόνο σχετικά μπορεί να συμβεί, όταν ο ένας συναλλασσόμενος δεν εισπράττει το ισοδύναμό του), είτε ότι το κεφάλαιο κατέχει κάποια μαγική δύναμη που δημιουργεί από το μηδέν. Καθώς η αξία που δημιουργήθηκε μέσα στην πα- 15 ραγωγική διαδικασία πραγματοποιεί την τιμή της μέσα στην ανταλλαγή, η τιμή του προϊόντος εμφανίζεται πραγματικά να καθορίζεται από το χρηματικό ποσό που εκφράζει το ισοδύναμο της συνολικής ποσότητας εργασίας που περιέχεται στην πρώτη ύλη, τα μηχανήματα, τους μισθούς και την απλήρωτη υπερεργασία. Εδώ λοιπόν η τιμή εμφανίζεται ακόμα μόνο σαν 20 μορφολογική μεταβολή της αξίας· σαν η αξία εκφρασμένη σε χρήμα· αλλά το μέγεθος αυτής της τιμής έχει ήδη καθοριστεί μέσα στην παραγωγική διαδικασία του κεφαλαίου. Έτσι το κεφάλαιο εμφανίζεται να καθορίζει την τιμή, έτσι ώστε η τιμή να καθορίζεται από τις προκαταβολές που έδωσε το κεφάλαιο + την υπερεργασία που αυτό πραγματοποίησε μέσα στο προϊόν. Θα 25 δούμε αργότερα πώς η τιμή εμφανίζεται, αντίστροφα, σαν να καθορίζει αυτή το κέρδος. Και πώς, αν εδώ το συνολικό πραγματικό κόστος παραγωγής εμφανίζεται να καθορίζει την τιμή, αργότερα η τιμή εμφανίζεται να καθορίζει το κόστος παραγωγής. Ο ανταγωνισμός, για να επιβάλει στο κεφάλαιο σαν εξωτερική αναγκαιότητα τους νόμους που ενυπάρχουν σ' αυτό, 30 τους αντιστρέφει φαινομενικά όλους. Τους διαστρέφει.

Για να επαναλάβουμε: το κέρδος του κεφαλαίου δεν εξαρτιέται από το μέγεθός του· αλλά, για ίσα μεγέθη κεφαλαίων, από την αναλογία των στατικών μερών του κεφαλαίου (το σταθερό και το μεταβλητό μέρος)· ύστερα, από την παραγωγικότητα της εργασίας (που όμως εκφράζεται σ' αυτή 35 την πρώτη αναλογία, γιατί με μικρότερη παραγωγικότητα το ίδιο κεφάλαιο δεν θα μπορούσε στον ίδιο χρόνο να επεξεργαστεί το ίδιο υλικό με το ίδιο μερίδιο ζωντανής εργασίας)· από τον χρόνο περιστροφής· που καθορίζεται από τις διαφορετικές αναλογίες ανάμεσα σε πάγιο και κυκλοφορούν κεφάλαιο, τη διαφορετική διάρκεια του πάγιου κεφαλαίου, κλπ. κλπ. (βλέπε πα- 40 ραπάνω.) Η ανισότητα του κέρδους σε διαφορετικούς βιομηχανικούς κλάδους για κεφάλαια ίσου μεγέθους, δηλαδή η ανισότητα του ποσοστού κέρδους, είναι όρος και προϋπόθεση για τις εξισώσεις που πραγματοποιεί εδώ ο ανταγωνισμός.

Στο μέτρο που το κεφάλαιο παίρνει με ανταλλαγή, αγοράζει, πρώτη ύλη, 45 εργαλείο, εργασία, τα στοιχεία του θρίσκονται κι αυτά ήδη με τη μορφή τιμών· έχουν ήδη τοποθετηθεί σαν τιμές· του έχουν προϋποτεθεί. Η σύγκριση της αγοραίας τιμής του προϊόντος του κεφαλαίου με τις τιμές των στοιχείων του γίνεται τότε αποφασιστική για το κεφάλαιο. Αυτό όμως έχει θέση μόνο πιο κάτω, στο κεφάλαιο για τον ανταγωνισμό. 50

Όστε η υπεραξία που το κεφάλαιο τοποθετεί μέσα σ' ένα δοσμένο χρόνο περιστροφής παίρνει τη μορφή του κέρδους, στο βαθμό που μετριέται πάνω στη συνολική αξία του κεφαλαίου που προϋποτέθηκε στην παραγωγή. Ενώ η υπεραξία μετριέται άμεσα με τον χρόνο υπερεργασίας που το κεφάλαιο κερδίζει στην ανταλλαγή με τη ζωντανή εργασία. Το κέρδος δεν είναι παρά μια άλλη, παραπέρα αναπτυγμένη – με την έννοια του κεφαλαίου – μορφή της υπεραξίας. Η υπεραξία δεν εξετάζεται εδώ πια σαν ανταλλαγμένη με το ίδιο το κεφάλαιο μέσα στην παραγωγική διαδικασία, σαν ανταλλαγμένη με την εργασία. Γιαυτό το κεφάλαιο εμφανίζεται σαν κεφάλαιο, σαν προϋποτειμένη αξία που με τη διαμεσολάβηση της δικής του διαδικασίας σχετίζεται προς τον εαυτό του σαν δημιουργημένη, παραγμένη αξία, και η αξία που αυτό τοποθέτησε λέγεται κέρδος.

Οι δυο άμεσοι νόμοι που προκύπτουν απ' αυτή τη μετατροπή της υπεραξίας στη μορφή του κέρδους είναι: 1) *Η υπεραξία εκφρασμένη σαν κέρδος εμφανίζεται πάντα σαν μικρότερη αναλογία από την πραγματική αναλογία της υπεραξίας στην άμεσή της πραγματικότητα.* Γιατί αντί να μετριέται πάνω σ' ένα μέρος του κεφαλαίου, αυτό που ανταλλάσσεται με ζωντανή εργασία (μια σχέση που αποδείχεται πως είναι η σχέση της αναγκαίας εργασίας προς την υπερεργασία) μετριέται πάνω στο σύνολο. Όποια κι αν είναι η υπεραξία που ένα κεφάλαιο α δημιουργεί, και όποια κι αν είναι η αναλογία στο α των σ και μ , του σταθερού και του μεταβλητού μέρους του κεφαλαίου, η υπεραξία μ αναγκαστικά θα φαίνεται μικρότερη όταν μετρηθεί πάνω στο $\sigma + \mu$ παρά όταν μετρηθεί στο πραγματικό μέτρο της μ . Το κέρδος, ή – αν δεν θεωρηθεί σαν απόλυτο ποσό αλλά, όπως τις πιο πολλές φορές, σαν αναλογία (το ποσοστό κέρδους είναι το κέρδος εκφρασμένο σαν αναλογία στην οποία το κεφάλαιο έχει δημιουργήσει υπεραξία) – το ποσοστό του κέρδους δεν εκφράζει ποτέ τον πραγματικό βαθμό εκμετάλλευσης της εργασίας από το κεφάλαιο, αλλά πάντοτε μια πολύ μικρότερη αναλογία: και η αναλογία που εκφράζει είναι τόσο πιο ψεύτικη, όσο μεγαλύτερο είναι το κεφάλαιο. Το ποσοστό του κέρδους θα μπορούσε να εκφράζει το πραγματικό ποσοστό της υπεραξίας μόνο αν ολόκληρο το κεφάλαιο μετατρέπεται απλά σε εργατικό μισθό: αν ολόκληρο το κεφάλαιο ανταλλάσσεται με ζωντανή εργασία, αν λοιπόν υπήρχε αποκλειστικά σαν εφόδιο – αν είχαν ανύπαρκτο όχι μόνο στη μορφή ήδη παραγμένης πρώτης ύλης (πράγμα που έχει συμβεί στην εξακτική βιομηχανία), όχι μόνο λοιπόν πρώτη ύλη $= 0$, αλλά και σαν μέσα παραγωγής, είτε με τη μορφή εργαλείων είτε αναπτυγμένου πάγιου κεφαλαίου, $= 0$. Αυτή η τελευταία περίπτωση δεν μπορεί να παρουσιαστεί, στη βάση του τρόπου παραγωγής που αντιστοιχεί στο κεφάλαιο. Αν $\alpha = \sigma + \mu$, όποιος κι αν είναι ο αριθμός μ , τότε $[\frac{\mu}{\sigma + \mu} < \frac{\mu}{\mu}]$.

2) Ο δεύτερος μεγάλος νόμος είναι ότι στο μέτρο που το κεφάλαιο έχει ήδη ιδιοποιηθεί τη ζωντανή εργασία με τη μορφή της αντικειμενοποιημένης εργασίας, στο μέτρο λοιπόν που η εργασία έχει ήδη κεφαλαιοποιηθεί, άρα και δρα ολοένα περισσότερο με τη μορφή του πάγιου κεφαλαίου στην παραγωγική διαδικασία, ή στο βαθμό που αυξάνει η παραγωγική δύναμη της εργασίας, το ποσοστό του κέρδους μειώνεται. Η αύξηση της παραγωγικής δύναμης της εργασίας είναι ταυτόσημη με α) την αύξηση της σχετικής υπεραξίας ή του σχετικού χρόνου υπερεργασίας που ο εργάτης δίνει στο κεφάλαιο· β) τη μείωση του χρόνου εργασίας που είναι αναγκαίος για την αναπαραγωγή του εργατικού δυναμικού· γ) τη μείωση του μέρους του κεφαλαίου που γενικά ανταλλάσσεται με ζωντανή εργασία, απέναντι στα μέρη του

που συμμετέχουν στην παραγωγική διαδικασία σαν αντικειμενοποιημένη εργασία και προϋποτεθειμένη αξία. Όστε το ποσοστό του κέρδους βρίσκεται σε αντίστροφη σχέση προς την αύξηση της σχετικής υπεραξίας ή της σχετικής υπερεργασίας, προς την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, και προς το μέγεθος του κεφαλαίου που χρησιμοποιείται στην παραγωγή σαν [σταθερό] κεφάλαιο. Μ' άλλα λόγια, ο δεύτερος νόμος είναι η *πρωτική τάση του ποσοστού του κέρδους* όσο αναπτύσσεται το κεφάλαιο, όπως και η παραγωγική του δύναμη, όπως και η έκταση που το κεφάλαιο έχει ήδη τοποθετήσει τον εαυτό του σαν αντικειμενοποιημένη αξία: η έκταση που έχει κεφαλαιοποιηθεί η εργασία όπως και η παραγωγική δύναμη. 10

Άλλα αίτια που μπορούν επίσης να επιδράσουν στο ποσοστό του κέρδους, να το συμπιέσουν για μεγαλύτερες ή μικρότερες περιόδους, δεν ανήκουν ακόμα εδώ. Είναι απόλυτα σωστό, πως αν η παραγωγική διαδικασία θεωρηθεί σε γενικές γραμμές, το κεφάλαιο που δρα σαν υλικό και σαν πάγιο κεφάλαιο όχι μόνο είναι αντικειμενοποιημένη εργασία αλλά και πρέπει πάλι να αναπαράχθει με την εργασία, και μάλιστα να αναπαράγεται αδιάκοπα. Η διατήρησή του προϋποθέτει λοιπόν – η ήδη μεγάλη έκταση της ύπαρξής του προϋποθέτει λοιπόν μεγάλη έκταση του εργαζόμενου πληθυσμού, μεγάλο πληθυσμό, που καθαυτός αποτελεί όρο κάθε παραγωγικής δύναμης: αλλά η αναπαραγωγή αυτή συντελείται παντού με προϋπόθεση τη δράση του πά- 20 γιου κεφαλαίου και την πρώτη ύλη και την επιστημονική δύναμη – την επιστημονική δύναμη τόσο σαν τέτοια, όσο και προσαρμοσμένη στην παραγωγή, και μάλιστα πραγματοποιημένη ήδη μέσα σ' αυτήν. Αυτό το σημείο πρόκειται να αναπτυχθεί πιο λεπτομερειακά μόνο όταν θα εξετάζουμε τη συσώρευση. 25

Παραπέρα, είναι ξεκάθαρο ότι παρόλο που το μέρος του κεφαλαίου που ανταλλάσσεται με ζωντανή εργασία μειώνεται σε σχέση με το συνολικό κεφάλαιο, η συνολική μάζα της χρησιμοποιημένης ζωντανής εργασίας μπορεί να αυξηθεί ή να μείνει η ίδια αν το κεφάλαιο αυξάνεται στην ίδια ή σε μεγαλύτερη αναλογία. Άρα ο πληθυσμός μπορεί αδιάκοπα να αυξάνεται, στην 30 αναλογία που μειώνεται η αναγκαία εργασία. Αν το κεφάλαιο α ξεδεύτηκε $\frac{1}{2}$ σε σ και $\frac{1}{2}$ σε μ , αλλά το κεφάλαιο α' $\frac{3}{4}$ σε σ και $\frac{1}{4}$ σε μ , τότε το κεφάλαιο α' θα μπορούσε σε $\frac{6}{4}\sigma$ να χρησιμοποιήσει $\frac{2}{4}\mu$. Αν όμως αρχικά ήταν $= \frac{3}{4}\sigma + \frac{1}{4}\mu$, τώρα είναι $= \frac{6}{4}\sigma + \frac{2}{4}\mu$, δηλαδή αυξήθηκε κατά $\frac{1}{4}$: διπλασιάστηκε. Ωστόσο και η λεπτομερειακή έρευνα αυτής της σχέσης πρέπει να γίνει μόνο 35 αργότερα, στη θεωρία της συσώρευσης και του πληθυσμού. Και γενικά, οι συνέπειες που προκύπτουν από τους νόμους, και οι ανάλογες επιφυλάξεις, δεν πρέπει εδώ να μας παραπλανήσουν.

Όστε το ποσοστό του κέρδους καθορίζεται όχι μόνο από την αναλογία της υπερεργασίας προς την αναγκαία εργασία, ή την αναλογία της ανταλλα- 40 γής αντικειμενοποιημένης εργασίας με ζωντανή, αλλά από την αναλογία γενικά της χρησιμοποιημένης ζωντανής εργασίας προς την αντικειμενική εργασία: το μερίδιο του κεφαλαίου που ανταλλάσσεται γενικά με ζωντανή εργασία απέναντι στο μέρος που συμμετέχει στην παραγωγική διαδικασία σαν αντικειμενοποιημένη εργασία. Αυτό όμως το μερίδιο μειώνεται στην ίδια 45 αναλογία που αυξάνεται η υπερεργασία σε σύγκριση προς την αναγκαία.

[Υπεραξία = αναλογία της υπερεργασίας προς την αναγκαία εργασία.]

(Καθώς ο εργάτης είναι υποχρεωμένος να αναπαράγει το μέρος του κεφαλαίου που ανταλλάσσεται με το εργατικό του δυναμικό, εξίσου όπως και τα
5 άλλα μέρη του κεφαλαίου, η αναλογία του κέρδους του κεφαλαιοκράτη στην ανταλλαγή με εργατικό δυναμικό εμφανίζεται να καθορίζεται από την αναλογία της αναγκαίας εργασίας προς την υπερεργασία. Αρχικά αυτό εμφανίζεται σαν η αναγκαία εργασία απλά να του αναπληρώνει τη δαπάνη. Καθώς
10 όμως η δαπάνη του καπιταλιστή δεν είναι παρά η ίδια η εργασία – πράγμα που φαίνεται στην αναπαραγωγή – η σχέση μπορεί να εκφραστεί απλά έτσι: η αναλογία της υπεραξίας σαν αναλογία της αναγκαίας εργασίας προς την υπερεργασία.)

[Αξία του πάγιου κεφαλαίου και παραγωγική του δύναμη. Επίσης, διάρκεια του πάγιου κεφαλαίου. – Οι κοινωνικές δυνάμεις, ο καταμερισμός της εργασίας κλπ. δεν
15 κοστίζουν τίποτα στο κεφάλαιο. – Διαφορά εδώ της μηχανής. (Οικονομία του κεφαλαίου στη χρήση μηχανημάτων.)]

{Ως προς το πάγιο κεφάλαιο – και την διάρκεια σαν όρο του, που δεν
20 έρχεται να του προστεθεί εξωτερικά – πρέπει ακόμα να παρατηρήσουμε: Στο βαθμό που το παραγωγικό εργαλείο είναι το ίδιο αξία, αντικειμενοποιημένη εργασία, δεν συμβάλλει σαν παραγωγική δύναμη. Αν μια μηχανή που η κατασκευή της κοστίζει 100 ημέρες εργασίας αναπλήρωνε μόνο 100 εργάσιμες μέρες, με κανένα τρόπο δε θα μεγάλωνε την παραγωγική δύναμη της
25 εργασίας, και δε θα μείωνε το κόστος του προϊόντος. Όσο μεγαλύτερη διάρκεια έχει η μηχανή, τόσο συχνότερα μπορεί μ' αυτή να δημιουργηθεί η ίδια ποσότητα προϊόντος· ή, τόσο συχνότερα μπορεί να ανανεωθεί το κυκλοφορούν κεφάλαιο, να επαναληφθεί η αναπαραγωγή του, και τόσο μικρότερο είναι το μερίδιο αξίας (το αναγκαίο για ν' αναπληρωθεί η φύρα, η
30 φθορά της μηχανής)· δηλαδή τόσο περισσότερο μειώνεται η τιμή του προϊόντος και, κάθε φορά, το κόστος παραγωγής του. Ωστόσο εδώ δεν μας επιτρέπεται ακόμα να εντάξουμε στην ανάπτυξη τη σχέση των τιμών. Η μείωση της τιμής σαν όρος για την κατάκτηση της αγοράς ανήκει πιο κάτω, στον ανταγωνισμό. Η ανάπτυξη πρέπει λοιπόν να γίνει διαφορετικά. Αν το κεφάλαιο
35 μπορούσε να αποκτήσει το παραγωγικό εργαλείο χωρίς κόστος, με 0, ποιο θάταν το αποτέλεσμα; Το ίδιο σαν το κόστος κυκλοφορίας να ήταν = 0. Δηλαδή: η εργασία που είναι αναγκαία για τη συντήρηση του εργατικού δυναμικού θα μειωνόταν, κι έτσι [θα αυξανόταν] η υπερεργασία, δηλαδή η υπεραξία, χωρίς το παραμικρό κόστος για το κεφάλαιο. Τέτοια αύξηση
40 της παραγωγικής δύναμης, μηχανήματα που δεν του κοστίζουν τίποτα, είναι ο καταμερισμός της εργασίας και ο συνδυασμός της εργασίας μέσα στην παραγωγική διαδικασία. Αυτός όμως προϋποθέτει εργασίες σε μεγάλη κλίμακα, δηλαδή ανάπτυξη κεφαλαίου και μισθωτής εργασίας. Μια άλλη παραγωγική δύναμη που δεν κοστίζει τίποτα στο κεφάλαιο είναι η επιστημονική δύναμη.

(Το ότι το κεφάλαιο είναι πάντοτε υποχρεωμένο να πληρώνει μια ορισμένη εισφορά για πατάδες, δάσκαλους και σοφούς, είτε αυτοί αναπτύσσουν μεγάλη είτε μικρή επιστημονική δύναμη, είναι αυτονόητο.) Την τελευταία μπορεί όμως να την ιδιοποιηθεί μόνο με τη χρήση των μηχανημάτων (ενμέρει και στη χημική διαδικασία). Η αύξηση του πληθυσμού αποτελεί μια τέτοια παραγωγική δύναμη, που δεν κοστίζει τίποτα στο κεφάλαιο. Μ' ένα λόγο, όλες οι κοινωνικές δυνάμεις που αναπτύσσονται με την αύξηση του πληθυσμού και την ιστορική εξέλιξη της κοινωνίας δεν κοστίζουν τίποτα στο κεφάλαιο. Στο μέτρο όμως που για να χρησιμοποιηθούν στην άμεση παραγωγική διαδικασία χρειάζονται κι οι ίδιες ένα υπόβαθρο δημιουργημένο από την εργασία, που υπάρχει δηλαδή με τη μορφή αντικειμενοποιημένης εργασίας – στο μέτρο λοιπόν που κι οι ίδιες είναι αξίες – το κεφάλαιο μόνο με ισοδύναμο αντάλλαγμα μπορεί να τις ιδιοποιηθεί. Λοιπόν. Πάγιο κεφάλαιο που η εφαρμογή του θα κόστιζε περισσότερο απ' όσο η χρησιμοποίησή του [22] ζωντανής εργασίας, που θα απαιτούσε δηλαδή για την παραγωγή ή συντήρησή του περισσότερη ζωντανή εργασία απ' όση θα αναπλήρωνε, δε θάταν παρά ενόχληση. Μια μηχανή που δε θα κόστιζε τίποτα, και που το κεφάλαιο δε θα χρειαζόταν παρά να την ιδιοποιηθεί, θα είχε τη μεγαλύτερη δυνατή αξία για το κεφάλαιο. Η απλή πρόταση πως όταν η αξία των μηχανημάτων = 0 αυτά έχουν τη μεγαλύτερη δυνατή αξία για το κεφάλαιο συνεπάγεται 20 πως κάθε μείωση του κόστους τους είναι όφελος γι αυτό. Η τάση του κεφαλαίου είναι από τη μια μεριά να αυξάνει τη συνολική αξία του πάγιου κεφαλαίου, και ταυτόχρονα να μειώνει την αξία κάθε κλασματικού μέρους του τελευταίου. Στο βαθμό που το πάγιο κεφάλαιο εντάσσεται σαν αξία στην κυκλοφορία, παύει να δρα σαν αξία χρήσης στην παραγωγική διαδικασία. 25 Η αξία χρήσης του είναι ακριβώς η αύξηση της παραγωγικής δύναμης της εργασίας, η μείωση της αναγκαίας εργασίας, η αύξηση της σχετικής υπερεργασίας και άρα της υπεραξίας. Στο βαθμό που περνά στην κυκλοφορία η αξία του μόνο αναπληρώνεται, δεν αυξάνεται. Αντίθετα το προϊόν, το κυκλοφορούν κεφάλαιο, είναι ο φορέας της υπεραξίας, που πραγματοποιείται 30 μονάχα τη στιγμή που από την παραγωγική διαδικασία προβάλλει στην κυκλοφορία. Αν η μηχανή διαρκούσε αιώνια, αν δεν αποτελούνταν η ίδια από φθαρτό υλικό που πρέπει να αναπαραχθεί (ολότελα ανεξάρτητα από την εφεύρεση τελειότερων μηχανών που αφαιρούν από την αρχική τον χαρακτήρα της μηχανής), αν ήταν *perpetuum mobile* [αικίνητο], θα ανταποκρινόταν με τον πιο ολοκληρωμένο τρόπο στην έννοιά της. Η αξία της δεν θα χρειαζόταν να αναπληρωθεί, γιατί θα διαρκούσε μέσα σε μια ακατάλυτη υλικότητα. Καθώς το πάγιο κεφάλαιο χρησιμοποιείται μόνο στο μέτρο που σαν αξία είναι μικρότερο από την αξία που δημιουργεί, τότε – παρόλο που το ίδιο σαν αξία ποτέ δε θα περνούσε στην κυκλοφορία – η πραγματοποιη- 40 μένη στο κυκλοφορούν κεφάλαιο υπεραξία θα αναπλήρωνε ωστόσο γρήγορα τις προκαταβολές, κι έτσι το πάγιο κεφάλαιο θα λειτουργούσε σαν αξιοδημιουργικό, από τη στιγμή που το κόστος του για τον κεφαλαιοκράτη, όπως και το κόστος της υπερεργασίας που αυτός ιδιοποιείται, θα ήταν = 0. Θα εξακολουθούσε να λειτουργεί σαν παραγωγική δύναμη της εργασίας και 45 ταυτόχρονα να είναι χρήμα, με την τρίτη σημασία του, σταθερή αξία για τον-εαυτό-της. Ας πάρουμε ένα κεφάλαιο 1000 λιρών. $\frac{1}{4}$ ας είναι μηχανήματα· η υπεραξία σαν σύνολο = 50. Η αξία των μηχανημάτων είναι λοιπόν 200. Μετά από 4 περιστροφές τα μηχανήματα θα είχαν ξεπληρωθεί. Κι εκτός από το ότι το κεφάλαιο θα εξακολουθούσε να κατέχει αντικειμενοποιημένη 50

στα μηχανήματα εργασία 200 λιρών, από την 5η περιστροφή θα είταν σαν να κέρδιζε 50 με ένα κεφάλαιο που του κοστίζει μόνο 800· ώστε αντί 5%, $6\frac{1}{4}\%$. Μόλις το πάγιο κεφάλαιο περάσει σαν αξία στην κυκλοφορία, παύει η αξία χρήσης του για τη διαδικασία αξιοποίησης του κεφαλαίου· μ' άλλα λόγια, εντάσσεται στην κυκλοφορία μόνο όταν παύει αυτή η αξία χρήσης. Γιαυτό όσο μεγαλύτερη είναι η διάρκειά του, όσο λιγότερο χρειάζεται επισκευή, συνολική ή μερική αναπαραγωγή, όσο μεγαλύτερος είναι ο χρόνος κυκλοφορίας του, τόσο περισσότερο δρα σαν παραγωγική δύναμη της εργασίας, σαν κεφάλαιο· δηλαδή σαν αντικειμενοποιημένη εργασία που τοποθετεί ζωντανή υπερεργασία. Η διάρκεια του πάγιου κεφαλαίου, ταυτόσημη με τη διάρκεια του χρόνου κυκλοφορίας της αξίας του, ή του χρόνου που απαιτείται για την αναπαραγωγή του, προκύπτει σαν συνθετικό στοιχείο της αξίας του από την ίδια του την έννοια. (Ότι αυτή η διάρκεια, καθαυτή και ξεχωριστά, θεωρημένη απλά υλικά, βρίσκεται στην έννοια του μέσου παραγωγής, δεν χρειάζεται εξήγηση.)}

Το ποσοστό της υπεραξίας καθορίζεται απλά από τη σχέση της υπερεργασίας προς την αναγκαία εργασία· το ποσοστό του κέρδους καθορίζεται από τη σχέση όχι μόνο της υπερεργασίας προς την αναγκαία εργασία, αλλά του ανταλλαγμένου με ζωντανή εργασία μέρους του κεφαλαίου προς το συνολικό κεφάλαιο που εντάσσεται στην παραγωγή.

[Κέρδος και υπεραξία.]

Το κέρδος, όπως το εξετάζουμε ακόμα εδώ, δηλαδή σαν κέρδος του κεφαλαίου, όχι ενός ξεχωριστού κεφαλαίου σε βάρος ενός άλλου, αλλά σαν κέρδος της τάξης των κεφαλαιοκρατών, στη συγκεκριμένη του έκφραση, δεν μπορεί ποτέ να είναι μεγαλύτερο από το σύνολο της υπεραξίας. Σαν άθροισμα είναι το σύνολο της υπεραξίας· είναι όμως αυτό το ποσό αξίας σαν αναλογία προς τη συνολική αξία του κεφαλαίου, αντί προς το μέρος του κεφαλαίου που η αξία του αυξάνει πραγματικά· που ανταλλάσσεται δηλαδή με ζωντανή εργασία. Στην άμεση μορφή του το κέρδος δεν είναι παρά το σύνολο της υπεραξίας εκφρασμένο σαν αναλογία προς τη συνολική αξία του κεφαλαίου.

[Μηχανήματα και υπερεργασία. Ανακεφαλαίωση της θεωρίας για την υπεραξία γενικά.]

Η μετατροπή της υπεραξίας στη μορφή του κέρδους, αυτός ο τρόπος υπολογισμού της υπεραξίας από το κεφάλαιο, όσο κι αν δασίζεται σε μια αυταπάτη σχετικά με τη φύση της υπεραξίας – ή καλύτερα, συγκαλύπτει αυτή τη φύση – είναι αναγκαία από τη σκοπιά του κεφαλαίου. {Εύκολα μπορεί κανείς να φανταστεί πως η μηχανή σαν τέτοια, επειδή δρα σαν παραγωγική δύναμη της εργασίας, δημιουργεί αξία. Αν όμως η μηχανή δεν χρειαζόταν καθόλου εργασία, θα μπορούσε να αυξάνει την αξία χρήσης· αλλά η ανταλ-

λακτική αξία που θα δημιουργούσε δε θάταν ποτέ μεγαλύτερη από το κόστος παραγωγής της μηχανής, την ίδια της την αξία, την αντικειμενοποιημένη μέσα της εργασία. Δημιουργεί αξία όχι επειδή αναπληρώνει εργασία· αλλά μόνο στο μέτρο που αποτελεί μέσο για την αύξηση της υπερεργασίας· και μόνο η υπερεργασία είναι η ίδια το μέτρο όσο και η ουσία της υπεραξίας που δημιουργείται με τη βοήθεια της μηχανής· άρα γενικά η εργασία.}

Η μείωση της αναγκαίας εργασίας σε σχέση με την υπερεργασία εκφράζεται, αν εξετάσουμε την ημέρα ενός ξεχωριστού εργάτη, στο ότι το κεφάλαιο ιδιοποιείται μεγαλύτερο μέρος της εργάσιμης μέρας. Η ζωντανή εργασία που απασχολείται μένει εδώ η ίδια. Ας υποθέσουμε ότι με την αύξηση της παραγωγικής δύναμης, πχ. με τη χρήση μηχανημάτων, από 6 εργάτες που καθένας δουλεύει 6 ημέρες την εβδομάδα οι 3 γίνονται περιττοί. Αν οι 6 εργάτες είχαν οι ίδιοι στην κατοχή τους τα μηχανήματα, καθένας τους πια θα δούλευε μόνο μισή μέρα. Τώρα οι 3 δουλεύουν όπως και πριν: ολόκληρη μέρα, όλες τις μέρες της εβδομάδας. Αν το κεφάλαιο εξακολουθούσε να απασχολεί τους 6, καθένας θα δούλευε μονάχα μισή μέρα, αλλά δεν θα εκτελούσε υπερεργασία. Ας υποθέσουμε πως η αναγκαία εργασία ήταν προηγουμένως 10 ώρες, η υπερεργασία καθημερινά 2 ώρες· τότε η συνολική υπερεργασία των 6 εργατών θα ήταν καθημερινά 2×6 , ίση με μια μέρα, και την εβδομάδα ίση με 6 μέρες = 72 ώρες. Καθένας θα εργαζόταν μια μέρα τη εβδομάδα δωρεάν. Ή, θάταν το ίδιο σαν ο βος εργάτης να δούλευε όλη την εβδομάδα δωρεάν. Οι 5 εργάτες αντιπροσωπεύουν αναγκαία εργασία, κι αν μπορούσαν να μειωθούν σε 4 κι ο ένας να δουλεύει όπως πριν δωρεάν – τότε η σχετική υπεραξία θα αυξανόταν. Προηγούμενα ήταν = 1:6 και τώρα θάταν 1:5. Ο προηγούμενος νόμος της αύξησης των ωρών υπερεργασίας αποκτά λοιπόν τώρα τη μορφή της μείωσης του αριθμού των αναγκαίων εργατών. Αν το ίδιο κεφάλαιο μπορούσε να απασχολήσει τους 6 εργάτες μ' αυτή την αναλογία, θα είχε αυξήσει την υπεραξία όχι μόνο σχετικά αλλά και απόλυτα. Ο χρόνος υπερεργασίας θα ήταν $14\frac{2}{5}$ ώρες. $2\frac{2}{5}$ ώρες επί 6 εργάτες είναι φυσικά περισσότερο από $2\frac{2}{5}$ επί 5.

Ως προς την απόλυτη υπεραξία: αυτή εμφανίζεται να καθορίζεται από την απόλυτη παράταση της εργάσιμης μέρας πέρα από τον αναγκαίο χρόνο εργασίας. Ο αναγκαίος εργάσιμος χρόνος δουλεύει απλά για την αξία χρήσης, για τη συντήρηση. Η ημέρα υπερεργασίας είναι εργασία για την ανταλλακτική αξία, για τον πλούτο. Είναι το πρώτο συνθετικό στοιχείο της βιομηχανικής εργασίας. Με την προϋπόθεση ότι είναι διαθέσιμοι οι όροι εργασίας – πρώτη ύλη και εργαλείο δουλειάς, ή ένα από τα δυο, ανάλογα με το αν η εργασία απλά εξάγει ή διαμορφώνει, απλά αποχωρίζει την αξία χρήσης από τη γήινη σφαίρα ή την διαμορφώνει – το φυσικό όριο το τοποθετεί ο αριθμός των ταυτόχρονων ημερών εργασίας ή των ζωντανών εργατικών δυναμικών, δηλαδή ο εργατικός πληθυσμός. Σ' αυτό το επίπεδο η διαφορά ανάμεσα στην παραγωγή του κεφαλαίου και προηγούμενους τρόπους παραγωγής είναι μόνο τυπική. Στους προηγούμενους τρόπους παραγωγής η ληστεία ανθρώπων, η δουλεία, το δουλεμπόριο και η αναγκαστική εργασία των δούλων, η αύξηση αυτών των εργαζόμενων μηχανών, των μηχανών που παράγουν υπερπροϊόν, γίνεται άμεσα με τη βία, στο κεφάλαιο διαμεσολαβείται από την ανταλλαγή.

Οι αξίες χρήσης αυξάνονται εδώ στην ίδια απλή αναλογία όπως οι ανταλλακτικές αξίες· και γιαυτό αυτή η μορφή υπερεργασίας εμφανίζεται και στους τρόπους παραγωγής της δουλειάς, δουλοπαροικίας κλπ., όπου το κυ-

ριότερο και υπέρτερο στοιχείο είναι η αξία χρήσης, με τον ίδιο τρόπο όπως και στον τρόπο παραγωγής του κεφαλαίου, που προσανατολίζεται άμεσα στην ανταλλακτική αξία και μόνο έμμεσα στην αξία χρήσης. Αυτή η αξία χρήσης μπορεί να είναι καθαρά φανταστική – όπως πχ. στην κατασκευή πυραμίδων στην Αίγυπτο, μ' ένα λόγο στις θρησκευτικές πολυτελείς εργασίες που εξαναγκάζοταν να εκτελεί η μάζα του έθνους στην Αίγυπτο, την Ινδία κλπ. – ή, όπως πχ. στους αρχαίους Ετρούσκους, να προσανατολίζεται στο άμεσα ωφέλιμο.

Στη δεύτερη όμως μορφή της υπεραξίας, σαν σχετική υπεραξία, που σαν ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης των εργατών εμφανίζεται *ως προς την εργάσιμη μέρα σαν μείωση του αναγκαίου χρόνου εργασίας* και ως προς τον πληθυσμό σαν *μείωση του αναγκαίου εργατικού πληθυσμού* (αυτή είναι η αντιθετική μορφή), σ' αυτή τη μορφή εμφανίζεται άμεσα ο βιομηχανικός και διαφοροποιημένα ιστορικός χαρακτήρας του τρόπου παραγωγής που βασίζεται στο κεφάλαιο.

Στην πρώτη μορφή αντιστοιχεί η βίαιη μετατροπή του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού σε μισθωτούς εργάτες και η πειθαρχία που μετατρέπει την υπαρξή τους σε ύπαρξη απλών εργατών. Για παράδειγμα, 150 χρόνια, από την εποχή του Ερρίκου του 7ου, τα χρονικά της αγγλικής νομοθεσίας έγραψαν με αίμα τα μέτρα καταναγκασμού που χρησιμοποιήθηκαν για να μετατρέψουν τη μάζα του πληθυσμού που είχαν γίνει ελεύθεροι και ακτήμονες σε ελεύθερους μισθωτούς εργάτες. Η κατάργηση των ακολουθιών, η δήμευση των εκκλησιαστικών αγαθών, η κατάργηση των συντεχνιών και η δήμευση της ιδιοκτησίας τους, η βίαιη εκδίωξη του πληθυσμού από την ύπαιθρο με τη μετατροπή των χωραφιών σε βοσκοτόπια, τις περιφράξεις της κοινόχρηστης γης κλπ., όλα αυτά είχαν κάνει τους εργάτες απλό εργατικό δυναμικό. Αυτοί όμως προτίμησαν τώρα φυσικά την αλητεία, την επαιτεία κλπ. από τη μισθωτή εργασία, κι έπρεπε πρώτα να συνηθίσουν την τελευταία με τη βία. Παρόμοιο γεγονός επαναλαμβάνεται στην εισαγωγή της μεγάλης βιομηχανίας, των εργοστασίων που κινούνται με μηχανές. Πρβλ. Όουεν.

Μόνο σε μια ορισμένη βαθμίδα στην εξέλιξη του κεφαλαίου η ανταλλαγή κεφαλαίου και εργασίας γίνεται στην πραγματικότητα ελεύθερη ως προς τη μορφή. Μπορεί κανείς να πει πως η μισθωτή εργασία πραγματοποιήθηκε ολοκληρωμένα ως προς τη μορφή για πρώτη φορά στην Αγγλία στο τέλος του 18ου αιώνα, με την κατάργηση του νόμου για τη μαθητεία.

Η τάση του κεφαλαίου είναι φυσικά να συνδυάζει την απόλυτη με τη σχετική υπεραξία· ώστε λοιπόν η μεγαλύτερη δυνατή επέκταση της εργάσιμης μέρας με τον μεγαλύτερο δυνατό αριθμό ταυτόχρονων ημερών εργασίας, ταυτόχρονα με τη μείωση από τη μια μεριά του αναγκαίου χρόνου εργασίας στο ελάχιστο, από την άλλη του αναγκαίου αριθμού εργατών στο ελάχιστο. Αυτή η αντιφατική απαίτηση, που η ανάπτυξή της θα φανεί σε διάφορες μορφές σαν υπερπαραγωγή, υπερπληθυσμός κλπ., επιβάλλεται με τη μορφή μιας διαδικασίας όπου οι αντιφατικοί προσδιορισμοί ακολουθούν χρονικά ο ένας τον άλλο. Μια αναγκαία συνέπεια αυτής της απαίτησης είναι: ο μεγαλύτερος δυνατός πολλαπλασιασμός της αξίας χρήσης της εργασίας – ή των κλάδων παραγωγής – έτσι ώστε η παραγωγή του κεφαλαίου, όπως από τη μια μεριά παράγει την ανάπτυξη της εντατικότητας της παραγωγικής δύναμης της εργασίας, έτσι από την άλλη μεριά να παράγει αδιάκοπα και αναγκαστικά την απεριόριστη ποικιλία των εργασιακών κλάδων, άρα λοιπόν τον

πιο πολύπλευρο πλούτο μορφής και περιεχομένου της παραγωγής, υποτάσσοντας στην τελευταία όλες τις πλευρές της φύσης.

Η αύξηση της παραγωγικής δύναμης, έτσι όπως προκύπτει μόνη της, στην παραγωγή σε μεγάλη κλίμακα, από τον καταμερισμό και τον συνδυασμό της εργασίας, την οικονομία σε ορισμένες δαπάνες – όρους για την εργασιακή διαδικασία – που μένουν ίδιες ή μειώνονται στη συλλογική εργασία, όπως θέρμανση κλπ., εγκαταστάσεις κλπ., η αύξηση αυτή δεν κοστίζει τίποτα στο κεφάλαιο· αποκτά αυτή την παραγωγική δύναμη της εργασίας gratis [δωρεάν]. Αν στην παραγωγή των διάφορων παραγωγικών όρων – πρώτη ύλη, μέσα παραγωγής και μέσα διατροφής – και στους [κλάδους] που καθορίζονται [απ' αυτούς τους όρους] η παραγωγική δύναμη αυξανόταν ταυτόχρονα, τότε η αύξησή της δε θα προκαλούσε καμιά αλλαγή στη σχέση των διάφορων συστατικών μερών του κεφαλαίου μεταξύ τους. Αν η παραγωγική δύναμη της εργασίας αυξάνεται πχ. ταυτόχρονα στην παραγωγή λιναριού, αργαλειών και στην ίδια την ύφανση (με καταμερισμό της εργασίας), τότε στη μεγαλύτερη μάζα που θα υφαινόταν σε μια μέρα θα αντιστοιχούσε μεγαλύτερη μάζα πρώτης ύλης κλπ. Στις εξακτικές εργασίες, πχ. στη μεταλλευτική βιομηχανία, δεν είναι απαραίτητο όταν η εργασία γίνεται πιο παραγωγική να αυξάνεται και η πρώτη ύλη – γιατί δεν υπάρχει επεξεργασία πρώτης ύλης. Για να γίνει παραγωγικότερη η συγκομιδή δεν χρειάζεται καν να αυξηθεί ο αριθμός των εργαλείων, παρά μόνο τα εργαλεία να συγκεντρωθούν και η εργασία που γινόταν πριν από εκατοντάδες ανθρώπους αποσπασματικά να γίνει τώρα συλλογικά. Αυτό όμως που απαιτείται για όλες τις μορφές της υπερεργασίας είναι *αύξηση του πληθυσμού*· του εργατικού πληθυσμού για την πρώτη μορφή· του πληθυσμού γενικά για τη δεύτερη, μια και αυτή απαιτεί ανάπτυξη της επιστήμης κλπ. Ο πληθυσμός εμφανίζεται όμως εδώ σαν η θεμελιώδη πηγή του πλούτου.

[Σχέση των αντικειμενικών όρων της παραγωγής.
Μεταβολή στην αναλογία των συστατικών μερών του κεφαλαίου.]

30

Με τον τρόπο όμως που εξετάζουμε αρχικά το κεφάλαιο, η πρώτη ύλη και το εργαλείο εμφανίζονται να προέρχονται από την κυκλοφορία, όχι να παράγονται απ' αυτό το ίδιο· όπως άλλωστε και στην πραγματικότητα το ξεχωριστό κεφάλαιο αποκτά τους όρους της παραγωγής του από την κυκλοφορία, παρόλο που αυτοί παράγονται με τη σειρά τους πάλι από κεφάλαιο, αλλά από ένα άλλο κεφάλαιο. Έτσι προκύπτει, από τη μια μεριά, η αναγκαία τάση του κεφαλαίου να κυριεύει ολόπλευρα την παραγωγή· η τάση του να τοποθετεί την παραγωγή των εργασιακών υλικών και των πρώτων υλών όπως και των εργαλείων σαν παραγωγή που γίνεται κι αυτή από το κεφάλαιο, αν και από ένα άλλο κεφάλαιο: η προπαγανδιστική τάση του κεφαλαίου. Δεύτερο, όμως, είναι ξεκάθαρο πως όταν η αξία των αντικειμενικών όρων παραγωγής που το κεφάλαιο παίρνει από την κυκλοφορία μένει σταθερή, όταν δηλαδή στην ίδια ποσότητα αξίας χρήσης αντικειμενοποιείται η ίδια ποσότητα εργασίας, τότε μπορεί μικρότερο μέρος του κεφαλαίου να δαπανηθεί για ζωντανή εργασία, μ' άλλα λόγια *αλλάζει η αναλογία των*

45

συστατικών μερών του κεφαλαίου. Αν πχ. το κεφάλαιο είναι 100, η πρώτη ύλη $\frac{2}{5}$, το εργαλείο $\frac{1}{5}$, η εργασία $\frac{2}{5}$, κι αν μπορούσε με διπλασιασμό της παραγωγικής δύναμης (καταμερισμό της εργασίας) η ίδια εργασία με το ίδιο εργαλείο να επεξεργαστεί διπλάσια πρώτη ύλη, τότε το κεφάλαιο θάπρεπε να αυξηθεί κατά 40· θα δούλευε λοιπόν κεφάλαιο των 140· απ' αυτό 80 πρώτη ύλη, 20 εργαλείο, 40 εργασία. Η εργασία θα αναλογούσε τώρα = 40:140 (προηγούμενα = 40:100)· προηγούμενα, η εργασία αναλογούσε 4:10· τώρα πια μόνο 4:14. Ή, στο ίδιο κεφάλαιο των 100 θα αναλογούσαν τώρα στην πρώτη ύλη $\frac{3}{5}$, στο εργαλείο $\frac{1}{5}$ και στην εργασία $\frac{1}{5}$. Το κέρδος θα

10 είταν 20, όπως πριν. Αλλά η υπερεργασία θα είταν 100%, όταν προηγούμενα είταν μόνο 50[%]. Το κεφάλαιο χρειάζεται πια μόνο 20 εργάτες για 60 πρώτη ύλη και 20 εργαλείο. 80.20.100. Ένα κεφάλαιο των 80 του δίνει κέρδος 20. Αν τώρα το κεφάλαιο πρόκειται να χρησιμοποιήσει όλη την εργασία σ' αυτή την παραγωγική βαθμίδα, θάπρεπε να αυξηθεί σε 160· δηλαδή 80

15 πρώτη ύλη, 40 εργαλείο και 40 εργασία. Αυτό θα έδινε υπεραξία 40. Στην προηγούμενη βαθμίδα, όπου το κεφάλαιο των 100 δίνει υπεραξία μόνο 20, ένα κεφάλαιο των 160 θα έδινε υπεραξία μόνο 32, άρα κατά 8 λιγότερη, και το κεφάλαιο θάπρεπε να αυξηθεί σε 200 για να παράγει την ίδια υπεραξία των 40.

20 Πρέπει να διακρίνουμε τις περιπτώσεις: 1) Η αυξανόμενη εργασία (ή η εντατικότητα, ταχύτητα της εργασίας) δεν απαιτεί μεγαλύτερη προκαταβολή σε υλικό ή εργαλείο δουλειάς. Πχ. οι ίδιοι 100 εργάτες με εργαλεία της ίδιας αξίας πιάνουν πιο πολλά ψάρια, ή καλλιεργούν το έδαφος καλύτερα, ή θγάζουν περισσότερο μετάλλευμα από τα ορυχεία ή κάρβουνο από τα ανθρακω-

25 ρυχεία, ή κόβουν την ίδια ποσότητα χρυσού σε περισσότερα φύλλα, με μεγαλύτερη επιδεξιότητα, καλύτερο συνδυασμό και καταμερισμό της εργασίας κλπ., ή σπαταλούν λιγότερη πρώτη ύλη, ώστε η ίδια ποσότητα αξίας σε πρώτη ύλη επαρκεί περισσότερο. Σ' αυτή λοιπόν την περίπτωση, αν υποθέσουμε είτε ότι τα ίδια τους τα προϊόντα περνούν στη δική τους κατανάλωση,

30 τότε μειώνεται ο αναγκαίος εργάσιμος χρόνος τους· με το ίδιο κόστος συντήρησης εκτελούν περισσότερη εργασία. Είτε μικρότερο μέρος της εργασίας τους είναι αναγκαίο για την αναπαραγωγή του εργατικού δυναμικού. Το αναγκαίο μέρος του εργάσιμου χρόνου μειώνεται σε σχέση με τον χρόνο υπερεργασίας, και παρόλο που η αξία του προϊόντος μένει η ίδια, 100 ημέ-

35 ρες εργασίας, αυξάνεται το μερίδιο που αναλογεί στο κεφάλαιο, η υπεραξία. Αν το συνολικό [μερίδιο] υπερεργασίας είταν $=\frac{1}{10}$, δηλαδή = 10 ημέρες εργασίας, και τώρα είναι μόνο $\frac{1}{5}$, ο χρόνος υπερεργασίας αυξήθηκε κατά 10 μέρες. Οι εργάτες δουλεύουν 80 μέρες για τον εαυτό τους και 20 για τον κεφαλαιοκράτη, ενώ στην πρώτη περίπτωση δούλευαν 90 μέρες για τον εαυ-

40 τό τους και μόνο 10 για τον κεφαλαιοκράτη. (Αυτός ο υπολογισμός σε ημέρες εργασίας, και ο χρόνος εργασίας σαν η μοναδική υπόσταση της αξίας, φαίνεται ανοιχτά εκεί που υπάρχουν σχέσεις υποτέλειας. Στο κεφάλαιο τον συγκαλύπτει το χρήμα.) Από τη νεοδημιουργημένη αξία μεγαλύτερο μερίδιο αναλογεί στο κεφάλαιο. Αλλά οι αναλογίες ανάμεσα στα διάφορα συστατι-

45 κά μέρη του' αμετάβλητου κεφαλαίου έχουμε υποθέσει πως δεν αλλάζουν. Δηλαδή: παρόλο που ο κεφαλαιοκράτης χρησιμοποιεί μεγαλύτερη μάζα υπερεργασίας – γιατί πληρώνει λιγότερο μισθό – δεν χρησιμοποιεί περισσότερο κεφάλαιο σε πρώτες ύλες και εργαλεία. Ανταλλάζει μικρότερο μέρος αντικειμενοποιημένης εργασίας με την ίδια ποσότητα ζωντανής εργασίας, ή

50 την ίδια ποσότητα αντικειμενοποιημένης με μεγαλύτερη ποσότητα ζωντανής

εργασίας. Αυτό είναι δυνατό μόνο στην εξακτική βιομηχανία· στη μεταποιητική βιομηχανία, είναι δυνατό μόνο στο βαθμό που γίνεται μεγαλύτερη οικονομία σε πρώτη ύλη· παραπέρα, εκεί που χημικές διαδικασίες αυξάνουν το υλικό, στη γεωργία· στη βιομηχανία μεταφορών.

2) Η παραγωγικότητα αυξάνεται ταυτόχρονα όχι μόνο στο συγκεκριμένο κλάδο παραγωγής αλλά και στους όρους του – στην περίπτωση δηλαδή που με την εντατικότητα της εργασίας, την αύξηση των προϊόντων της εργασίας μέσα στον ίδιο χρόνο, πρέπει να αυξηθεί η πρώτη ύλη ή το εργαλείο, ή και τα δυο. (Η πρώτη ύλη δεν είναι απαραίτητο να έχει κόστος, πχ. καλάθια από θούρλα· ξύλο που δεν κοστίζει τίποτα κλπ.) Σ' αυτή την περίπτωση η αναλογία του κεφαλαίου δεν αλλάζει. Δηλαδή το κεφάλαιο δεν χρειάζεται με την άνοδο στην παραγωγικότητα της εργασίας να δαπανήσει μεγαλύτερη αξία σε πρώτη ύλη και εργαλείο.

3) Η αυξημένη παραγωγικότητα της εργασίας απαιτεί δαπάνη μεγαλύτερου μέρους του κεφαλαίου για πρώτη ύλη και εργαλείο. Αν με τον καταμερισμό της εργασίας κλπ. απλά έγινε παραγωγικότερη η ίδια ποσότητα εργατών, το εργαλείο μένει το ίδιο· μόνο η πρώτη ύλη πρέπει να αυξηθεί· γιατί ο ίδιος χρόνος εργασίας στο ίδιο χρονικό διάστημα επεξεργάζεται μεγαλύτερη ποσότητα υλικού, και σύμφωνα με την υπόθεσή μας η παραγωγικότητα οφείλεται αποκλειστικά στη μεγαλύτερη επιδεξιότητα των εργατών, τον καταμερισμό και συνδυασμό της εργασίας κλπ. Σ' αυτή την περίπτωση το μέρος του κεφαλαίου που ανταλλάσσεται με ζωντανή εργασία μειώνεται (μένει σταθερό όταν αυξάνεται μόνο ο απόλυτος χρόνος εργασίας· μειώνεται όταν αυξάνεται ο σχετικός) σχετικά, απέναντι στα άλλα συστατικά μέρη του κεφαλαίου που μένουν σταθερά – μειώνεται όχι μόνο κατά την πτώση του, αλλά εξίσου και κατά την δική τους αύξηση.

Αν είταν:

	πρώτη ύλη:	εργαλείο:	εργασία:	υ:	
ημέρες εργασίας:	180 411 $\frac{3}{7}$	90 90	80 70	10 20	30

Άρα στην πρώτη περίπτωση από 90 εργάσιμες μέρες οι 10 είναι ημέρες υπερεργασίας· η υπερεργασία είναι 12 $\frac{1}{2}$ %. Στη δεύτερη περίπτωση η αναλογία της πρώτης ύλης ανέθηκε ισόμετρα με την αναλογία της υπερεργασίας, συγκριτικά με την πρώτη περίπτωση.

Αν σ' όλες τις περιπτώσεις η αύξηση της υπεραξίας προϋποθέτει αύξηση του πληθυσμού, σ' αυτή την περίπτωση προϋποθέτει εξίσου και συσώρευση, μεγαλύτερο κεφάλαιο που να εντάσσεται στην παραγωγή. (Κι αυτό τελικά αναλύεται σε μεγαλύτερο εργατικό πληθυσμό που να απασχολείται στην παραγωγή της πρώτης ύλης.) Στην πρώτη περίπτωση το συνολικό μέρος του κεφαλαίου που επενδύθηκε σε εργασία αποτελεί $\frac{1}{4}$ του συνολικού κεφαλαίου· και η αναλογία του προς το σταθερό μέρος του κεφαλαίου είναι = 1:3· στη δεύτερη περίπτωση η αναλογία είναι λιγότερο από $\frac{1}{6}$ του συνολικού κεφαλαίου, και το συνολικό μέρος του κεφαλαίου που επενδύθηκε σε εργασία δεν αναλογεί προς το σταθερό μέρος του κεφαλαίου ούτε καν = 1:5. Παρόλο λοιπόν που η βασισμένη στον καταμερισμό και συνδυασμό της εργασίας αύξηση της παραγωγικής δύναμης στηρίζεται στην απόλυτη αύξηση

της χρησιμοποιημένης εργατικής δύναμης, συνδέεται αναγκαστικά με τη μείωση της τελευταίας συγκριτικά με το κεφάλαιο που την κινητοποιεί. Κι αν στην πρώτη μορφή, τη μορφή της απόλυτης υπερεργασίας, η χρησιμοποιημένη μάζα εργασίας πρέπει να αυξάνεται στην ίδια αναλογία όπως το χρησιμοποιημένο κεφάλαιο, τότε στη δεύτερη περίπτωση αυξάνεται σε μικρότερη αναλογία, και μάλιστα σε αντίστροφη σχέση προς την αύξηση της παραγωγικής δύναμης.

Αν μ' αυτή την τελευταία μέθοδο χρησιμοποίησης της γεωργικής εργασίας η παραγωγικότητα του εδάφους διπλασιάζοταν, αν η ίδια ποσότητα εργασίας έδινε 1 κουώρετ σταρί αντί $\frac{1}{2}$, τότε η αναγκαία εργασία θα μειωνόταν κατά $\frac{1}{2}$ και το κεφάλαιο με τον ίδιο μισθό θα μπορούσε να απασχολήσει διπλάσιο αριθμό. (Ο μισθός εκφρασμένος απλά σε σιτηρά.) Δεν θα χρειάζοταν όμως περισσότερους εργάτες για να καλλιεργούν τη γη του. Ωστε θα απασχολήσει την ίδια εργασία με το μισό του προηγούμενου μισθού: ένα μέρος του κεφαλαίου του θα ελευθερωθεί· ενώ προηγούμενα είχε επενδυθεί σε χρήμα· ο χρόνος εργασίας που χρησιμοποιήθηκε έμεινε ο ίδιος σε σχέση με το κεφάλαιο που απασχολήθηκε, αλλά το μέρος που αποτελεί χρόνο υπερεργασίας αυξήθηκε συγκριτικά με το αναγκαίο. Αν προηγούμενα η σχέση της αναγκαίας εργασίας προς τη συνολική εργάσιμη μέρα ήταν $= \frac{3}{4}$ της εργάσιμης μέρας ή 9 ώρες, τώρα γίνεται ίση με $\frac{3}{8}$ ή $= 4\frac{1}{2}$ ώρες. Η υπεραξία ήταν στην πρώτη περίπτωση 3 ώρες· στη δεύτερη $= 7\frac{1}{2}$.

Η πορεία της διαδικασίας είναι: Μ' ένα δοσμένο εργατικό πληθυσμό και με δοσμένο μέγεθος της εργάσιμης μέρας, δηλαδή μέγεθος της εργάσιμης μέρας πολλαπλασιασμένο με τον αριθμό των ταυτόχρονων εργάσιμων ημερών, η υπερεργασία μπορεί πια να αυξηθεί μόνο σχετικά, με άνοδο στην παραγωγική δύναμη της εργασίας· η δυνατότητα αυτής της ανόδου βρίσκεται ήδη στην αύξηση του πληθυσμού, που προϋποθέσαμε, και στην εκπαίδευση για εργασία (άρα και καθορισμένος ελεύθερος χρόνος για πληθυσμό που δεν εργάζεται, δεν εργάζεται άμεσα, άρα ανάπτυξη των πνευματικών ικανοτήτων κλπ.: πνευματική οικειοποίηση της φύσης). Με δοσμένη μian ορισμένη βαθμίδα ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, η υπερεργασία μπορεί πια να αυξηθεί απόλυτα μόνο με τη μετατροπή μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού σε εργάτες, και με αύξηση των ταυτόχρονων ημερών εργασίας. Η πρώτη διαδικασία είναι μείωση του σχετικού εργατικού πληθυσμού, παρόλο που απόλυτα μένει ο ίδιος· η δεύτερη αποτελεί αύξησή του. Και οι δυο τάσεις είναι αναγκαίες τάσεις του κεφαλαίου. Η ενότητα των αντιφατικών αυτών τάσεων, άρα η ζωντανή αντίφαση, προβάλλει για πρώτη φορά με τα μηχανήματα – θα μιλήσουμε γι αυτά αμέσως πιο κάτω. Ολοφάνερα, η πρώτη μορφή δεν επιτρέπει παρά μόνο μια χαμηλή αναλογία του μη-εργαζόμενου προς τον εργαζόμενο πληθυσμό. Η δεύτερη, καθώς σ' αυτήν το απαιτούμενο μερίδιο ζωντανής εργασίας αυξάνεται πιο αργά απ' όσο το μερίδιο του απασχολούμενου κεφαλαίου, επιτρέπει μεγαλύτερη αναλογία του μη-εργαζόμενου προς τον εργαζόμενο πληθυσμό.

Η αναλογία ανάμεσα στα διάφορα συστατικά μέρη του κεφαλαίου όπως αυτά εμφανίζονται στη γένεσή του – όπου το κεφάλαιο παίρνει από την κυκλοφορία πρώτη ύλη και εργαλείο, τους όρους του προϊόν[τος], σχετίζεται προς αυτούς σαν δοσμένες προϋποθέσεις – εξαφανίζεται βέβαια σε ακριβέστερη θεώρηση, καθώς όλα τα συνθετικά στοιχεία εμφανίζονται ομοιόμορφα σαν προϊόντα του κεφαλαίου, γιατί διαφορετικά αυτό δεν θα είχε υποτάξει τους συνολικούς όρους της παραγωγής του· όμως για το ξεχωριστό

κεφάλαιο παραμένουν πάντα στην ίδια αναλογία. Ένα μέρος του κεφαλαίου μπορεί άρα πάντα να θεωρείται σαν σταθερή αξία, και μεταβάλλεται μόνο η αξία που έχει επενδυθεί σε εργασία. Αυτά τα συστατικά μέρη δεν αναπτύσσονται ομοιόμορφα, αλλά η τάση του κεφαλαίου – όπως θα δούμε όταν θα εξετάζουμε τον ανταγωνισμό – είναι να κατανέμει την παραγωγική δύναμη ομοιόμορφα.

[25] Με την άνοδο στην παραγωγικότητα της εργασίας το κεφάλαιο θάβρισκε φραγμό τη στάσιμη μάζα της πρώτης ύλης και των μηχανημάτων· γιαυτό η πορεία της βιομηχανικής ανάπτυξης είναι η ακόλουθη: όσο περισσότερο η παραγωγή είναι παραγωγή πρώτων υλών για τη βιομηχανία, πρώτης ύλης για εργασιακό υλικό όσο και για εργαλείο, όσο περισσότερο το εργασιακό υλικό πλησιάζει στην καθαρή πρώτη ύλη, ακριβώς σ' αυτούς τους κλάδους αρχίζει η εφαρμογή της εργασίας σε μεγάλη κλίμακα, όπως και η χρήση μηχανημάτων. Αρχίζει λοιπόν στην κλωστική πριν από την υφαντουργία, στην υφαντουργία πριν από την τυπογραφία κλπ. Πρώτ' απ' όλα στην παραγωγή των μετάλλων, που είναι η κυριότερη πρώτη ύλη για τα ίδια τα εργαλεία. Όταν το καθαυτό ακατέργαστο προϊόν, που δίνει την πρώτη ύλη στη βιομηχανία στην πιο χαμηλή βαθμίδα, δεν μπορεί να αυξηθεί γρήγορα το ίδιο – τότε το κεφάλαιο καταφεύγει σε κάποιο υποκατάστατο που να δέχεται γρήγορη αύξηση. (*Βαμβάκι* αντί για λινό, μαλλί και μετάξι.) Το ίδιο γίνεται στα μέσα διατροφής όταν οι πατάτες υποκαθιστούν τα σιτηρά. Σ' αυτή την περίπτωση η μεγαλύτερη παραγωγικότητα βρίσκεται στην παραγωγή ενός χειρότερου είδους, που περιέχει λιγότερες θρεπτικές ουσίες και άρα φτηνότερους οργανικούς όρους της αναπαραγωγής του εργάτη. Αυτό το τελευταίο ανήκει στην έρευνα του εργατικού μισθού. Στη συζήτηση για το ελάχιστο όριο του μισθού να μη ξεχάσουμε τον Ράμφορντ.

Ερχόμαστε τώρα στην τρίτη περίπτωση της σχετικής υπερεργασίας, όπως παρουσιάζεται στη χρήση των μηχανημάτων.

{Φάνηκε στην πορεία της παρουσίας μας το πώς η αξία, που εμφανίστηκε σαν αφαίρεση, είναι δυνατή σαν τέτοια αφαίρεση μόνο από τη στιγμή που έχει τοποθετηθεί το χρήμα· αυτή η χρηματική κυκλοφορία οδηγεί από την άλλη μεριά στο κεφάλαιο, ώστε μπορεί να αναπτυχθεί ολοκληρωτικά μόνο στη βάση του κεφαλαίου· όπως και γενικά, μόνο πάνω στη δική του βάση μπορεί η κυκλοφορία να καταλάβει όλα τα συνθετικά στοιχεία της παραγωγής. Στην ανάπτυξη φαίνεται λοιπόν όχι μόνο ο ιστορικός χαρακτήρας των μορφών – όπως το κεφάλαιο – που ανήκουν σε μια καθορισμένη ιστορική εποχή· αλλά και προσδιορισμοί όπως η αξία, που εμφανίζονται σαν καθαρά αφηρημένοι, δείχνουν την ιστορική βάση απ' όπου αφαιρέθηκαν, και που άρα μόνο σ' αυτήν μπορούν να εμφανιστούν σαν τέτοια αφαίρεση· προσδιορισμοί που ανήκουν λίγο-πολύ σ' όλες τις εποχές, όπως πχ. το χρήμα, δείχνουν πώς τροποποιούνται ιστορικά. Η οικονομική έννοια της αξίας δεν παρουσιάζεται στους αρχαίους. Η αξία σε διάκριση από το *pretium* [τιμή] εμφανίζεται μόνο στο δίκαιο κατά της καταδολίευσης κλπ. Η έννοια της αξίας ανήκει ολότελα στην πιο σύγχρονη οικονομία, γιατί είναι η πιο αφηρημένη έκφραση του ίδιου του κεφαλαίου και της παραγωγής που βασίζεται σ' αυτό. Στην έννοια της αξίας προδίνεται το μυστικό του κεφαλαίου.}

Αυτό που ξεχωρίζει την βασισμένη σε μηχανήματα υπερεργασία είναι η μείωση του απασχολούμενου αναγκαίου χρόνου εργασίας, με τη μορφή ότι απασχολούνται λιγότερες ταυτόχρονες εργάσιμες μέρες, λιγότεροι εργάτες.

Το δεύτερο συνθετικό στοιχείο είναι ότι η ίδια η αύξηση της παραγωγικής δύναμης πρέπει να πληρωθεί από το κεφάλαιο, δεν είναι gratis [δωρεάν]. Το μέσο που ενεργοποιεί αυτή την αύξηση της παραγωγικής δύναμης είναι κι αυτό το ίδιο αντικειμενοποιημένος άμεσος χρόνος εργασίας, αξία· και για να τον εξουσιάσει, το κεφάλαιο πρέπει να ανταλλάξει ένα μέρος της αξίας του μ' αυτόν. Είναι εύκολο να αναπτύξουμε την εμφάνιση των μηχανημάτων από τον ανταγωνισμό και τον νόμο της μείωσης του κόστους παραγωγής, νόμο που εξαπολύει ο ανταγωνισμός. Εδώ το ζήτημα είναι να αναπτύξουμε τα μηχανήματα από τη σχέση του κεφαλαίου προς τη ζωντανή εργασία, χωρίς αναφορά σε άλλο κεφάλαιο.

Αν ένας κεφαλαιοκράτης απασχολούσε σ' ένα θαμβασκοκλωστήριο 100 εργάτες, που του κοστίζουν το χρόνο 2400 λίρες στερλίνες, και με μια μηχανή των 1200 λιρών αναπλήρωνε 50 εργάτες, με τρόπο όμως που και η μηχανή να φθειρόταν επίσης μέσα σ' ένα χρόνο και στην αρχή του δεύτερου χρόνου να έπρεπε πάλι ν' αντικατασταθεί, τότε ολοφάνερα δε θα κέρδιζε τίποτα· και δεν θα μπορούσε να πουλήσει τα προϊόντα του φτηνότερα. Οι υπόλοιποι 50 εργάτες θα έκαναν την ίδια δουλειά όπως πριν οι 100· ο χρόνος υπερεργασίας κάθε ξεχωριστού εργάτη θα είχε αυξηθεί στην ίδια αναλογία που θα είχε μειωθεί ο αριθμός τους, άρα θα είχε μείνει συνολικά ο ίδιος. Αν προηγούμενα ήταν την ημέρα = 200 ώρες εργασίας, δηλαδή 2 ώρες σε καθεμιά από τις 100 εργάσιμες μέρες, τώρα θα ήταν επίσης = 200 ώρες εργασίας, δηλαδή = 4 για καθεμιά από τις 50 εργάσιμες μέρες. Ως προς τον εργάτη, ο χρόνος υπερεργασίας του θα είχε αυξηθεί· για το κεφάλαιο η κατάσταση θα ήταν η ίδια, γιατί τώρα θα αναγκαζόταν να ανταλλάξει 50 ημέρες εργασίας (αναγκαίο χρόνο και χρόνο υπερεργασίας μαζί) με τη μηχανή. Οι αντικειμενοποιημένες 50 ημέρες εργασίας που ανταλλάζει με μηχανήματα θα του έδιναν απλά ένα ισοδύναμο, όχι λοιπόν χρόνο υπερεργασίας· σαν να είχε ανταλλάξει 50 αντικειμενοποιημένες ημέρες εργασίας με 50 ζωντανές. Αυτό όμως θα το αναπλήρωνε ο χρόνος υπερεργασίας των υπόλοιπων 50 εργατών. Αφαιρώντας τη μορφή της ανταλλαγής, η κατάσταση θα ήταν σαν ο κεφαλαιοκράτης να έβαζε να δουλέψουν 50 εργάτες που ολόκληρη η εργάσιμη μέρα τους θα ήταν αναγκαία εργασία, και απασχολούσε, σε αντιστάθμισμα, άλλους 50 που η εργάσιμη μέρα τους θα του ισοφάριζε την αρχική «ζημιά». Αν υποθέσουμε όμως ότι η μηχανή κοστίζει μόνο 960 λίρες, δηλαδή μόνο 40 ημέρες εργασίας, και ότι οι υπόλοιποι εργάτες παράγουν όπως και πριν 4 ώρες ο καθένας χρόνο υπερεργασίας, άρα 200 ώρες ή 16 ημέρες 4 ώρες ($16 \frac{1}{3}$ ημέρες), τότε ο κεφαλαιοκράτης θα είχε εξοικονομήσει δαπάνη 240 λιρών. Ενώ όμως προηγούμενα με μια επένδυση 2400 κέρδιζε μόνο 16 ημέρες 4 ώρες, τώρα με μια επένδυση 960 θα κέρδιζε πάλι 200 ώρες εργασίας. Το 200 στο 2400 είναι = 1:12· αντίθετα, $200:2160 = 2:216 = 1:10 \frac{2}{5}$. Εκφρασμένο σε ημέρες εργασίας: στην πρώτη περίπτωση, σε 100 εργάσιμες μέρες θα κέρδιζε 16 ημέρες 4 ώρες, στη δεύτερη περίπτωση σε 90 θα κέρδιζε τον ίδιο αριθμό· στην πρώτη περίπτωση σε 1200 εργάσιμες ώρες την ημέρα θα κέρδιζε 200· στη δεύτερη περίπτωση θα κέρδιζε 200 στις 1080. $200:1200 = 1:6$, $200:1080 = 1:5 \frac{2}{5}$. Στην πρώτη περίπτωση ο χρόνος υπερεργασίας του ξεχωριστού εργάτη = $\frac{1}{6}$ εργάσιμης μέρας = 2 ώρες. Στη δεύτερη περίπτωση = στη 1 εργάσιμη ημέρα $2 \frac{2}{5}$ ώρες. Να προστεθεί ακόμα ότι με τη χρήση των μηχανημάτων το μέρος του κεφαλαίου που χρησιμοποιούνταν προηγούμενα για εργαλεία πρέπει να αφαιρεθεί από το πρόσθετο κόστος που προκαλούν τα μηχανήματα.

[Χρήμα και πάγιο κεφάλαιο: προϋποθέτει ορισμένο μέγεθος πλούτου. (Εκ[όνομιστ].) – Αναλογία ανάμεσα σε πάγιο και κυκλοφορούν κεφάλαιο. Βαμβακοκλωστουργός. Εκ[όνομιστ].]

{«Το χρήμα που κυκλοφορεί σε μια χώρα είναι ένα ορισμένο μερίδιο του 5 κεφαλαίου της χώρας, που έχει απόλυτα αποσυρθεί από κάθε παραγωγικό σκοπό για να διευκολύνει ή να αυξήσει την παραγωγικότητα του υπόλοιπου. Μια ορισμένη ποσότητα πλούτου είναι άρα εξίσου αναγκαία για να υιοθετηθεί ο χρυσός σαν μέσο κυκλοφορίας, όσο είναι αναγκαία και για να κατασκευαστεί μια μηχανή με σκοπό να διευκολυνθεί κάθε άλλη παραγωγή.» 10 (Εκ[όνομιστ, τ. V, σ. 520.]} {«Ποια είναι η πρακτική; Ένας εργοστασιάρχης εισπράττει από τον τραπεζίτη του 500 λ. σε τραπεζογραμμάτια το Σάββατο για μισθούς, και τις διανέμει στους εργάτες του. Την ίδια μέρα οι πιο πολλές απ' αυτές τις λίρες έρχονται στο μαγαζάτορα, κι απ' αυτόν ξαναγυρίζουν στους διάφορους τραπεζίτες τους.» (ό.π. σ. 575.)} 15

{«Ένας βαμβακοκλωστουργός που με ένα κεφάλαιο 100.000 λιρών θα δαπανούσε 95.000 λ. για το εργοστάσιο και τα μηχανήματά του γρήγορα θα ανακάλυπτε πως δεν έχει τα μέσα να αγοράσει βαμβάκι και να πληρώσει μισθούς. Η επιχείρησή του θα ανακόπτονταν και τα χρηματοοικονομικά του θα αποδιοργανώνονταν. Κι ωστόσο ο κόσμος περιμένει πως ένα έθνος που 20 έχει αλόγιστα καταποντίσει τον κύριο όγκο των μέσων που διαθέτει σε σιδηρόδρομους θα μπορούσε παρόλ' αυτά να διεξάγει τις αμέτρητες ενέργειες της μεταποίησης και του εμπορίου.» (ό.π. σ. 1271.)}

[Δουλεία και μισθωτή εργασία (Στιούαρτ). – Κέρδος από εκποίηση. Στιούαρτ.] 25

«Το χρήμα... επαρκές ισοδύναμο για κάθε εκποιήσιμο πράγμα.» (Τζ. Στιούαρτ.) (σ. 13) (τ. I, σ. 32, έκδ. Δουβλίνου, 1770.)

{«Στους παλιούς καιρούς [...] το να κάνει κανείς την ανθρωπότητα να εργαστεί πέρα από τις ανάγκες της, να κάνει ένα μέρος του πληθυσμού ενός κράτους να εργάζεται για να συντηρεί το άλλο δωρεάν, ήταν δυνατό μόνο 30 'με τη δουλεία... Αν η ανθρωπότητα δεν εξαναγκαστεί σε εργασία, θα εργάζεται μόνο για τον εαυτό της· και αν οι ανάγκες είναι λιγοστές και η εργασία θα είναι λίγη. Όταν όμως αρχίζουν και σχηματίζονται κράτη και χρειάζονται ελεύθερα από εργασία χέρια για να αμυνθούν ενάντια στη βία των 35 εχθρών τους, τότε πρέπει να βρεθούν τρόφιμα τουλάχιστο γι αυτούς που δεν εργάζονται· κι αφού, όπως υποθέσαμε, οι ανάγκες των εργατών είναι λίγες, πρέπει να βρεθεί μια μέθοδος που να αυξήσει την εργασία τους πάνω από την αναλογία που επιβάλλουν οι ανάγκες τους. Αυτός ήταν ο σκοπός της δουλείας... Εδώ λοιπόν βρέθηκε ένας βίαιος τρόπος να κάνει τους ανθρώπους εργατικούς στην παραγωγή τροφίμων ... οι άνθρωποι αναγκάζονταν 40 τότε να δουλεύουν επειδή ήταν δούλοι άλλων· σήμερα οι άνθρωποι αναγκάζονται να δουλεύουν γιατί είναι δούλοι των ίδιων τους των αναγκών». (Στιούαρτ, τ. I, σ. 38-40.) «Μόνο η άπειρη ποικιλία των αναγκών, και των ειδών των εμπορευμάτων που απαιτούνται για την ικανοποίησή τους, κάνει

το πάθος του πλούτου απεριόριστο και ακόρεστο.» (*Ουαίηκφηλντ, στον Ά. Σμιθ, σ. 64 σημείωση.*)

«Θεωρώ τις μηχανές σαν μια μέθοδο για την (δυνητική) αύξηση του αριθμού των εργαζομένων χωρίς το έξοδο να διατρέφεται ένας πρόσθετος αριθμός τους.» (*Στιούαρτ τ. Ι, σ. 123.*) («Όταν οι βιομήχανοι συγκεντρώνονται σε σώμα δεν εξαρτιούνται άμεσα από καταναλωτές, αλλά από εμπόρους.» *Στιούαρτ τ. Ι, σ. 153.*) («Η καταχρηστική γεωργία δεν είναι επιχείρηση γιατί δεν εφαρμόζει την εκποίηση αλλά αποτελεί καθαρά μια μέθοδο συντήρησης.») (ό.π. σ. 156.) («Το εμπόριο είναι μια πράξη που μ' αυτήν ο πλούτος ή το έργο ατόμων είτε κοινωνιών μπορεί να ανταλλαγεί, από ένα σύνολο ανθρώπων που ονομάζονται *έμποροι*, με ένα ισοδύναμο κατάλληλο για την εξυπηρέτηση κάθε ανάγκης, χωρίς καμιά διακοπή στη βιομηχανία ή εμπόδιο στην κατανάλωση.» (*Στιούαρτ, Ι, σ. 166*)) («Όσο οι ανάγκες εξακολουθούν να είναι απλές και λίγες, ο εργάτης βρίσκει χρόνο αρκετό για να καταμερίσει όλη τη δουλειά του· όταν οι ανάγκες πολλαπλασιάζονται οι άνθρωποι αναγκάζονται να δουλεύουν σκληρότερα· ο χρόνος γίνεται πολύτιμος· έτσι εμφανίζεται το εμπόριο. [...] Ο έμπορος σαν μεσολαβητής ανάμεσα στον εργάτη και τον καταναλωτή.» (ό.π. σ. 171.) («Το χρήμα [...] είναι η κοινή τιμή όλων των πραγμάτων.») (ό.π. σ. 177.) «Το χρήμα αντιπροσωπεύεται από τον έμπορο. [...] Απέναντι στους καταναλωτές ο έμπορος αντιπροσωπεύει το σύνολο των βιομηχάνων, απέναντι στους βιομήχανους το σύνολο των καταναλωτών, και απέναντι και στις δυο τάξεις η πίστη του προσφέρει την χρήση του χρημάτων. Αντιπροσωπεύει διαδοχικά τις ανάγκες, τους βιομηχάνους και το χρήμα.» (ό.π. σ. 177, 178.) (*Ο Στιούαρτ, δέλε τ. Ι σ. 181-183,* εξετάζει το κέρδος – σε διάκριση από την *πραγματική αξία*, που την προσδιορίζει πολύ συγκεχυμένα (στο νου του έχει εδώ το κόστος παραγωγής) σαν ποσότητα αντικειμενοποιημένης εργασίας (τι μπορεί ένας εργάτης να εκτελέσει σε μια μέρα), σαν αναγκαία δαπάνη των εργατών, τιμή της πρώτης ύλης – σαν *κέρδος από εκποίηση*, που κυμαίνεται ανάλογα με τη ζήτηση.) (Στον Στιούαρτ οι κατηγορίες είναι ακόμα εξαιρετικά ρευστές· δεν έχουν ακόμα παγιωθεί, όπως στον Ά. Σμιθ. Είδαμε ακριβώς, πως η *πραγματική αξία* ταυτίζεται με το κόστος παραγωγής, καθώς δίπλα στην εργασία των εργατών και την αξία του υλικού βρίσκονται συγκεχυμένα ακόμα οι μισθοί σαν ιδιαίτερο συστατικό. Σ' ένα άλλο σημείο, καταλαβαίνει σαν *εσωτερική αξία* ενός εμπορεύματος την αξία της πρώτης ύλης του ή την ίδια την πρώτη ύλη, ενώ σαν *χρήσιμη αξία* τον χρόνο εργασίας που αφιερώθηκε σ' αυτό. «Η εσωτερική αξία είναι κάτι το πραγματικό καθαυτή [...] πχ. το ασήμι σ' ένα περίτεχνο ασημικό. Η [...] *εσωτερική αξία* ενός μεταξωτού, μάλλινου ή λινού μεταποιημένου προϊόντος είναι μικρότερη από την αρχική αξία που χρησιμοποιήθηκε, γιατί έγινε σχεδόν άχρηστη για κάθε άλλη χρήση εκτός από εκείνη για την οποία προορίζεται το μεταποιημένο είδος· *αντίθετα η χρήσιμη αξία πρέπει να υπολογιστεί ανάλογα με την εργασία που κόστισε η παραγωγή της.* [...] *Η εργασία που χρησιμοποιήθηκε στην τροποποίηση του προϊόντος αντιπροσωπεύει ένα μέρος του χρόνου ενός ανθρώπου, χρόνου που απασχολήθηκε χρήσιμα και άρα έδωσε σε κάποια ουσία μια μορφή που έκανε αυτή την ουσία χρήσιμη, διακοσμητική ή, μ' ένα λόγο, κατάλληλη για τον άνθρωπο, έμμεσα ή άμεσα.» (σ. 361, 362, τ. Ι, ό.π.) {Η πραγματική αξία χρήσης είναι η μορφή που δόθηκε στην ουσία. Αυτή όμως η μορφή δεν είναι η ίδια παρά ακίνητη εργασία.} «Όταν υποθέτουμε κοινό μέτρο της τιμής οποιουδήποτε πράγματος πρέπει να υποθέτουμε ότι η εκποίηση του είναι*

συνηθισμένη και οικεία. Σε χώρες όπου κυβερνά η απλότητα, [...] είναι σχεδόν αδύνατο να καθοριστεί οποιοδήποτε μέτρο για την τιμή των ειδών πρώτης ανάγκης... Σε τέτοιες καταστάσεις της κοινωνίας τα είδη τροφίμων και πρώτης ανάγκης ελάχιστα βρίσκονται στο εμπόριο: κανείς δεν τα αγοράζει· γιατί η κύρια απασχόληση του καθενός είναι να τα εξασφαλίσει για τον 5
εαυτό του... Μόνο η πώληση μπορεί να καθορίσει τις τιμές, και μόνο η συχνή πώληση μπορεί να καθορίσει ένα μέτρο των τιμών. Τώρα, η συχνή πώληση ειδών πρώτης ανάγκης χαρακτηρίζει μια διαίρεση των κατοίκων σε εργάτες και [...] ελεύθερα χέρια» κλπ. (τ. I, σ. 394 επ. ό.π.)

(Η θεωρία για τον καθορισμό των τιμών από τη μάζα του κυκλοφορούν- 10
τος μέσου διατυπώθηκε πρώτα από τον Λοκ, ύστερα πάλι στον *Σπεκταίητορ* 19 Οκτ. 1711, αναπτύχθηκε και διατυπώθηκε κομψά από τους Χιούμ και Μοντεσκιέ, οδηγήθηκε πάνω στη βάση της τυπικά στην ακραία της συνέπεια από τον Ρικάρτο, και – μαζί με όλους τους παραλογισμούς της – εφαρμό- 15
στηκε πρακτικά στο τραπεζικό σύστημα κλπ. από τους Λόντ, συνταγματάρ-
χη Τόρρενς κλπ.) Ο *Στιούαρτ* την καταπολεμά, και μάλιστα η ανάπτυξη του προκαταλαμβάνει σαν περιεχόμενο όλα όσα απόδειξαν αργότερα οι Μπό-
ζανκετ, Τουκ, Ουίλσον. (Τετράδιο σ. 26.) (Λέει ανάμεσα σ' άλλα, σαν ιστο-
ρικό παράδειγμα: «Είναι γεγονός [...] ότι τον καιρό που ο πλούτος αφθονούσε στην Ελλάδα και τη Ρώμη, όταν κάθε σπάνιο είδος και το έργο των 20
πιο διαλεχτών καλλιτεχνών έφτανε σε υπερβολική τιμή, το δόδι αγοραζόταν σε μηδαμινή τιμή, και το σιτάρι ήταν ίσως φθηνότερο απ' όσο έγινε ποτέ στη Σκωτία... Η ζήτηση είναι ανάλογη με τον αριθμό όχι αυτών που καταναλώνουν, αλλά αυτών που αγοράζουν· τώρα, αυτοί που καταναλώνουν είναι όλοι οι κάτοικοι· αλλά αυτοί που αγοράζουν είναι μόνο οι λίγοι εργα- 25
ζόμενοι που είναι ελεύθεροι... Στην Ελλάδα και την Ρώμη υπήρχε δουλεία: Αυτοί που διατρέφονταν με την εργασία των δούλων τους, των δούλων του κράτους, ή με σιτάρι που μοιραζόταν δωρεάν στο λαό δεν είχαν λόγο να πάνε στην αγορά: δεν ανταγωνίζονταν τους αγοραστές... Το ότι λιγοστά είδη μεταποίησης ήταν γνωστά έκανε γενικά τις ανάγκες μικρότερες σε 30
έκταση· κατά συνέπεια ο αριθμός των ελεύθερων εργαζόμενων ήταν μικρός, κι αυτοί ήταν οι μόνοι που *μπορούσαν* να έχουν λόγο ν' αγοράσουν τρόφιμα και είδη ανάγκης: άρα ο ανταγωνισμός των αγοραστών θάπρεπε νάταν αναλογικά μικρός, και οι τιμές χαμηλές· παραπέρα, [...] οι αγορές εφοδιάζονταν ενμέρει από το πλεόνασμα που παραγόταν στις γαίες των αριστοκρα- 35
τών, που τις καλλιεργούσαν δούλοι· καθώς αυτοί διατρέφονταν από τα κτήματα, το πλεόνασμα κατά ένα τρόπο δεν κόστιζε τίποτα στους ιδιοκτήτες· μια κι ο αριθμός αυτών που είχαν λόγο ν' αγοράσουν ήταν πολύ μικρός, το πλεόνασμα αυτό πουλιόταν φτηνά. Κι ακόμα, το σιτάρι που μοιραζόταν στο 40
λαό *gratis* [δωρεάν] αναγκαστικά κρατούσε τις τιμές χαμηλές[»] κλπ. [«]Αντίθετα, για έναν ωραίο κέφαλο ή για ένα καλλιτέχνη[»] κλπ. υπήρχε μεγάλος συναγωνισμός και άρα η τιμή ανέβαινε εξαιρετικά. Η πολυτέλεια εκείνης της εποχής, αν και υπερβολική, περιοριζόταν σε λίγους· και καθώς το χρήμα κυκλοφορούσε, γενικά, αλλά με δυσκολία ανάμεσα στο πλήθος, λίκναζε αδιάκοπα στα χέρια των πλουσίων, που στη ρύθμιση των τιμών των 45
πραγμάτων που επιθυμούσαν να αποκτήσουν δεν έβρισκαν άλλο μέτρο από την ιδιοτροπία τους.») (26, 27, Τετράδιο. Στιούαρτ.) «Το λογιστικό χρήμα δεν είναι παρά μια αυθαίρετη κλίμακα από ίσα μέρη, που εφευρέθηκε για τη μέτρηση της αντίστοιχης αξίας των εκποιήσιμων ειδών. Το λογιστικό χρήμα είναι ολότελα διαφορετικό από το νόμισμα-χρήμα, που είναι τιμή· και θα 50

μπορούσε να υπάρξει ακόμα κι αν δεν υπήρχε στον κόσμο καμιά ουσία αναλογικά ισοδύναμη για όλα τα εμπορεύματα.» (τ. II, σ. 102.) «Το λογιστικό χρήμα [...] προσφέρει στην αξία την ίδια υπηρεσία που προσφέρουν πράγματα όπως [...] τα λεπτά, τα δευτερόλεπτα κλπ. για γωνίες ή οι κλίμακες για γεωγραφικούς χάρτες[»] κλπ. [«]Σ' όλες αυτές τις εφευρέσεις πάντοτε κάποιος παρονομαστής παίρνεται σαν μονάδα.» (ό.π.) «Η χρησιμότητα όλων αυτών των εφευρέσεων περιορίζεται αποκλειστικά στην υποδήλωση της αναλογίας. Έτσι ακριβώς και η χρηματική μονάδα δεν μπορεί να θρίσκειται σε καμιά αμετάβλητη καθορισμένη αναλογία προς οποιοδήποτε μέρος της αξίας, δηλαδή δεν μπορεί να εντοπιστεί σε καμιά ιδιαίτερη ποσότητα χρυσού, αργύρου, ή όποιου άλλου εμπορεύματος. Από τη στιγμή που έχει καθοριστεί η μονάδα μπορούμε, πολλαπλασιάζοντάς την, να υψωθούμε ως τη μεγαλύτερη αξία» κλπ. (σ. 103.) «Όστε το χρήμα είναι μια κλίμακα για τη μέτρηση της αξίας.» (σ. 102.) «Καθώς λοιπόν η αξία των εμπορευμάτων εξαρτιέται από ένα γενικό συνδυασμό περιστατικών που σχετίζονται με τα ίδια τα εμπορεύματα και τις προτιμήσεις των ανθρώπων, η αξία τους πρέπει να θεωρείται πως μεταβάλλεται μόνο σχετικά, ανάμεσά τους· κατά συνέπεια, κάθε τι που παρενοχλεί ή διαταράσσει τον καθορισμό αυτών των μεταβολών στις αναλογίες, τοποθετώντας κάποια γενική, καθορισμένη και αμετάβλητη κλίμακα είναι αναγκαστικά βλαβερό για το εμπόριο και εμποδίζει την εκποίηση.» (ό.π.) «Πρέπει οπωσδήποτε να γίνεται διάκριση ανάμεσα στην τιμή (δηλαδή το νόμισμα) θεωρημένη σαν μέτρο, και την τιμή θεωρημένη σαν ισοδύναμο της αξίας. Τα μέταλλα δεν εκπληρώνουν εξίσου καλά και τις δυο λειτουργίες... Το χρήμα είναι ιδεατή κλίμακα με ίσα μέρη. Αν ερωτηθεί, ποιο πρέπει να είναι το πρότυπο μέτρο της αξίας ενός μέρους, απαντώ μ' ένα άλλο ερώτημα: Ποιο είναι το πρότυπο μήκος ενός βαθμού, ενός λεπτού, ενός δευτερόλεπτου; Δεν υπάρχει – [...] μόλις όμως καθοριστεί ένα μέρος, τότε από τη φύση της κλίμακας όλα τα υπόλοιπα μέρη αναγκαστικά συνάγονται αναλογικά.» (σ. 105.) «Παραδείγματα αυτού του ιδεατού χρήματος [...] είναι το τραπεζικό χρήμα του Άμστερνταμ [...] και το χρήμα της Αγκόλας στην αφρικανική ακτή. – [...] Το τραπεζικό χρήμα μένει αμετάβλητο, σαν βράχος στη θάλασσα. Σύμφωνα μ' αυτό το ιδεατό μέτρο ρυθμίζονται οι τιμές όλων των πραγμάτων.» (σ. 106, 107 επ.) Στη συλλογή των ιταλών οικονομολόγων του Κουστόντι, *Αρχαίο μέρος*, τόμος III, ο *Μοντανάρι* (Τζεμινιάνο), *Περί χρήματος*, γραμμένο γύρω στα 1683, λέει για την «εφεύρεση» του χρήματος: «τόσο πολύ απλώθηκε σ' όλη τη γήινη σφαίρα η αμοιβαία επικοινωνία των λαών, ώστε μπορεί κανείς σχεδόν να πει πως ο κόσμος έγινε μια μόνο πόλη με μόνιμη αγορά για κάθε εμπόρευμα, και όπου καθένας μπορεί, με μέσο το χρήμα, από το σπίτι του να προμηθευτεί και να απολαύσει όλα όσα η γη, τα ζώα και η ανθρώπινη εργατικότητα παράγουν σε άλλους τόπους. Θαυμαστή εφεύρεση!» (σ. 40.) Επειδή όμως, άλλωστε, είναι χαρακτηριστικό των μέτρων να έχουν τέτοια σχέση με τα πράγματα που μετρούν ώστε με κάποιο τρόπο το μετρούμενο να γίνεται μέτρο αυτού που μετρά – και γιαυτό, όπως η κίνηση είναι μέτρο του χρόνου έτσι και ο χρόνος είναι μέτρο της ίδιας της κίνησης· γι αυτό το λόγο τα χρήματα δεν είναι μόνο μέτρα των επιθυμιών μας, αλλά και αντίστροφα, οι επιθυμίες μέτρο των ίδιων των χρημάτων και της αξίας». (σ. 41, 42.) «Είναι ολοφάνερο, πως όσο μεγαλύτερο πλήθος χρημάτων κυκλοφορεί στο εμπόριο μέσα σ' αυτή την επαρχία αναλογικά με τα εκποιήσιμα πράγματα που υπάρχουν εκεί, τόσο πιο ακριδιά θα είναι τα τελευταία· αν μπορεί να ονομαστεί ακριδιά

ένα πράγμα επειδή αξίζει περισσότερο χρυσάφι, σε μια χώρα όπου ο χρυσός αφθονεί· και δε θάπρεπε καλύτερα να ονομαστεί σ' αυτή την περίπτωση φθηνό το ίδιο το χρυσάφι, καθώς τόση ποσότητά του εξισώνεται μ' ένα άλλο πράγμα που αλλού θεωρείται φθηνότερο;» (σ. 48.)

«Πριν εκατό χρόνια το κύριο χαρακτηριστικό στην εμπορική πολιτική των 5 εθνών ήταν η *σώρευση* χρυσού και αργύρου, σαν κατεξοχήν είδος πλούτου.» (σ. 67.) (*Ουίλλιαμ Γκάουτς. Σύντομη ιστορία του χαρτονομίσματος και των τραπεζών στις Ηνωμένες Πολιτείες. Φιλαδέλφεια. 1833.*) (*Ανταλλαγή σε είδος στις Ηνωμένες Πολιτείες (δες Γκάουτς) Τετράδιο VIII, σ. 81 επ.*): «Στην Πενσυλβανία, όπως και στις άλλες αποικίες, σημαντικός όγκος 10 συναλλαγών γινόταν σε είδος... ακόμα στα 1723 στο Μαίριυλαντ ψηφίστηκε ένας νόμος που έκανε τον καπνό νόμιμο χρήμα προς μια πένα τη λίβρα, και το ινδιάνικο καλαμπόκι προς 20 πένες το μπούσελ.» (σ. 5.) (Μέρος II.) Σύμφωνα όμως «το εμπόριό τους με τις Δυτικές Ινδίες, και το παράνομο εμπόριο με τους Ισπανούς [...] έκανε το ασήμι τόσο άφθονο που [...] στα 1562 ιδρύ- 15 θηκε στη Νέα Αγγλία νομισματοκοπείο για να κόβει σελίνια, εξάπεννα και νομίσματα των τριών πενών.» (σ. 5.) (ό.π.) «Η Βιρτζίνια στα 1645 απαγόρευσε τις συναλλαγές σε είδος, και καθιέρωσε το Ισπανικό νόμισμα των 8 σελινιών, προς 6 σελίνια, σαν το επίσημο νόμισμα της αποικίας[»] (το ισπανικό δολλάριο). [«]Οι άλλες αποικίες έδωσαν διάφορες ονομασίες στο δολ- 20 λάριο... Το λογιστικό χρήμα ήταν ονομαστικά παντού το ίδιο όπως στην Αγγλία. Το εγχώριο νόμισμα ήταν κυρίως ισπανικό και πορτογαλικό» κλπ. δλ. σ. 81 Τετράδιο VIII). (σ. 6. Με νόμο της Βασίλισσας Άννας έγινε προ- σπάθεια να τερματιστεί αυτή η σύγχυση.)

[*Εριοδιομηχανία* στην Αγγλία από την εποχή της Ελισάβετ (Τάκεττ). – Μεταξουργία. (Ο ίδιος.) Όμοια, σίδερο. Βαμβάκι.]

25

Τάκεττ: «Ιστορία της παλαιότερης και σημερινής κατάστασης του εργαζόμενου πληθυσμού» κλπ. 2τ. Λονδίνο 1846.

«*Εριοδιομηχανία*: [...] Την εποχή της Ελισάβετ ο υφασματέμπορος κατεί- 30 χε τη θέση του εργοστασιάρχη ή βιομήχανου· αυτός ήταν ο κεφαλαιοκράτης που αγόραζε το μαλλί και το παράδινε στον υφαντουργό, σε μερίδια περίπου των 12 λιθρών, για να γίνει ύφασμα. [...] Αρχικά η μεταποίηση περιοριζόταν στις πόλεις και τις κωμοπόλεις με σωματειακή οργάνωση ή με αγορές· οι κάτοικοι των χωριών είχαν παραγωγή που σχεδόν δεν ξεπερνούσε τη 35 χρήση των οικογενειών τους. Αργότερα [...] επεκτάθηκε σε μη-σωματειακές κωμοπόλεις με τοπικά πλεονεκτήματα· κι ακόμα στην ύπαιθρο, από γεωργούς, βοσκούς και κτηνοτρόφους, που άρχισαν να φτιάχνουν πανί για πώληση όπως και για οικιακή χρήση.[»] (Τα πιο χοντροκομμένα είδη.) [«] Στα 1551 πέρασε ένας νόμος που περιόριζε τον αριθμό των αργαλειών και μαθη- 40 τευόμενων που μπορούσαν να διατηρούν οι υφασματέμποροι και υφαντουργοί που κατοικούσαν έξω από πόλεις· ο νόμος όριζε επίσης ότι κανείς υφαντουργός στην ύπαιθρο δεν επιτρέπεται να έχει γναφείο, ούτε ο γναφιάς να έχει αργαλειό. Σύμφωνα μ' ένα νόμο της ίδιας χρονιάς [...] όλοι οι υφαν- 45 τουργοί τσόχας έπρεπε να συμπληρώσουν 7 χρόνια μαθητείας. [...] Παρόλ'

αυτά η μεταποίηση στο χωριό, σαν αντικείμενο εμπορικού κέρδους, απόκτησε στέρεες ρίζες. [...] Ο νόμος 5 και 6 Εδουάρδου VI, c. 22 απαγορεύει τη χρήση μηχανημάτων. [...] Έτσι οι Φλαμανδοί και οι Ολλανδοί διατήρησαν την υπεροχή σ' αυτό τον κλάδο μέχρι το τέλος του 17ου αιώνα. [...] Στα 5 1668 έφεραν τον ολλανδικό αργαλειό από την Ολλανδία.» (σ. 140, [14]1.) «Με την εφαρμογή μηχανημάτων μπορούσε στα 1800 ένα άτομο να κάνει τη δουλειά που εκτελούσαν 46 άνθρωποι στα 1785. Στα 1800 το επενδυμένο κεφάλαιο σε εγκαταστάσεις, μηχανήματα κλπ. που προορίζονταν για την εριοργία δεν ήταν λιγότερο από 6 εκατομμύρια λίρες στερλίνες, και ο συνολικός αριθμός προσώπων όλων των ηλικιών στην Αγγλία που απασχολούνταν σ' αυτό τον κλάδο ήταν 1.500.000.» (ό.π. [σ. 142-143]). Η παραγωγική δύναμη της εργασίας αυξήθηκε λοιπόν κατά 4600%. Αλλά, πρώτα-πρώτα, σε σύγκριση με το πάγιο κεφάλαιο ο αριθμός αυτός είναι περίπου μόνο $\frac{1}{6}$ σε αναλογία προς το συνολικό κεφάλαιο (πρώτη ύλη κλπ.) ίσως μόνο $\frac{1}{20}$. «Καμιά άλλη μεταποίηση δεν ωφελήθηκε τόσο από τις προόδους της επιστήμης όσο η τέχνη της βαφής υφασμάτων, με την εφαρμογή των νόμων της χημείας.» (ό.π. σ. 144.)

Μεταξουργία: Ός τις αρχές του 18ου αιώνα «η τέχνη της μεταξοκλωστικής είχε τη μεγαλύτερη επιτυχία στην Ιταλία, όπου ειδικά μηχανήματα χρησιμοποιούνταν γι αυτό το σκοπό. [...] Στα 1715 ο Τζον Λομπ, ένας από τους τρεις αδελφούς που είχαν μια επιχείρηση σαν μεταξοκλώστες και μεταξέμποροι, ταξίδεψε στην Ιταλία [...] και κατάφερε σ' ένα μεταξουργείο να προμηθευτεί ένα υπόδειγμα. [...] Μεταξουργείο με τα βελτιωμένα μηχανήματα ιδρύθηκε το 1719 στο Ντέρμπυ από τον Λομπ και τους αδελφούς του. 25 Αυτό το μεταξουργείο είχε 26.586 τροχούς που γύριζαν όλοι μ' έναν υδρόμυλο. [...] Το Κοινοβούλιο του έδωσε 14.000 λίρες για να γνωστοποιήσει το τεχνικό μυστικό στον κλάδο. Αυτό το μεταξουργείο πλησίαζε στην ιδέα ενός σύγχρονου εργοστασίου πιο πολύ από κάθε προηγούμενη εγκατάσταση αυτού του είδους. Η μηχανή είχε 97.746 τροχούς, κινήσεις, και ξεχωριστά μέρη 30 που δούλευαν μέρα και νύχτα, που όλα τα κινούσε από ένας μεγάλος υδρόμυλος και τα διεύθυνε ένας ρυθμιστής· και απασχολούσε 300 άτομα για επιτήρηση και το εφοδιασμό με υλικό.» (133-134.) (Κανένα εφευρετικό πνεύμα δεν εμφανίστηκε στην αγγλική μεταξουργία· την άρχισαν οι υφαντουργοί από την Αντβέρπη, που μετά τη ληλασία της πόλης από τον κόμητα της Πάρμας 35 κατάφυγαν στην Αγγλία· ύστερα διάφορους κλάδους άρχισαν οι γάλλοι πρόσφυγες 1685-1692.)

Στα 1740 παράγονταν 1.700 τόνοι σίδηρο σε 59 υψικάμινους· στα 1827: 69.000 σε 284 υψικάμινους. Αυξήθηκαν λοιπόν οι υψικάμινοι = $1:3\frac{48}{59}$ · ούτε τέσσερις φορές· οι τόνοι = $1:435\frac{5}{17}$, (Πρβλ. για την αναλογία σε μια σειρά 40 ετών ό.π. Τετράδιο σ. 12.)

Στη υαλοργία φαίνεται καλύτερα από οπουδήποτε αλλού πόσο η πρόοδος της επιστήμης εξαρτιέται από τη μεταποίηση. Από την άλλη μεριά πχ. η εφεύρεση των συντεταγμένων γεννήθηκε από τις ανάγκες της ναυσιπλοΐας· το Κοινοβούλιο επιβράδευε τις εφευρέσεις. 8 βαμβακομηχανές που στα 1825 45 κόστιζαν 5.000 λίρες, στα 1833 πουλήθηκαν 300 λίρες. (Δες για τα βαμβακοκλωστήρια ό.π. σ. 13, Τετράδιο.)

«Ένα βαμβακοκλωστικό εργοστάσιο πρώτης γραμμής δεν μπορεί να χτιστεί, να εξοπλιστεί με μηχανήματα και με εγκαταστάσεις αερίου και ατμομηχανή με λιγότερες από 100.000 λίρες. Μια ατμομηχανή 100 ίππων θα γυρίζει 50 50.000 αδράχτια, που θα παράγουν 62.500 μίλια λεπτού βαμβακονήματος

την ημέρα. Σ' ένα τέτοιο εργοστάσιο, 1.000 άτομα θα κλώθουν όσο νήμα θα έκλωθαν 250.000 άτομα χωρίς μηχανήματα. Ο ΜακΚάλλοχ υπολογίζει τον αριθμό στην Αγγλία σε 130.000.» (σ. 218 ό.π.)

[Γένεση της ελεύθερης μισθωτής εργασίας. Αλητεία. Τάκεττ.]

«Εκεί που δεν υπάρχουν κανονικοί δρόμοι, ελάχιστα μπορεί να πει κανείς 5 πως υπάρχει κοινότητα· οι άνθρωποι δε θα μπορούσαν να έχουν τίποτα το κοινό.» (σ. 270. Τάκεττ ό.π.)

«Από τα προϊόντα της γης που είναι χρήσιμα στον άνθρωπο [...] το $\frac{99}{100}$ είναι προϊόν ανθρώπινης εργασίας.» (ό.π. σ. 348.)

«Όταν η δουλεία και η ισόδια μαθητεία καταργήθηκαν, ο εργάτης έγινε 10 κύριος του εαυτού του και εγκαταλείφθηκε στις δυνάμεις του.[...] Όταν όμως δεν υπάρχει αρκετή εργασία κλπ. [...] οι άνθρωποι δεν πεθαίνουν από την πείνα όσο μπορούν να ζητιανέψουν ή να κλέψουν· κατά συνέπεια η πρώτη μορφή των φτωχών ήταν κλέφτες και ζητιάνοι.» (σ. 637 σημείωση, τ. II, ό.π.) «Μια αξιοσημείωτη διαφορά ανάμεσα στη σημερινή κατάσταση της 15 κοινωνίας και την Ελισαβετιανή εποχή είναι ότι ο ελισαβετιανός νόμος περί απόρων είταν πάνω απ' όλα νόμος για να επιβάλει την εργατικότητα, νόμος που σκοπό είχε να αντιμετωπίσει τη μάζα αλητών που γεννήθηκε από την κατάργηση των μοναστηριών και τη μετάβαση από τη δουλεία στην ελεύθερη εργασία. [...] Παράδειγμα: ο 5ος νόμος της Ελισάβετ υπαγόρευε στους 20 οικογενειάρχες που καλλιεργούσαν μισό πλήθος γης [...] να απαιτήσουν από οποιοδήποτε άτομο που θα έβρισκαν άνεργο να γίνει μαθητευόμενός τους, στη γεωργία ή σε όποια άλλη τέχνη ή μυστήριο· και αν δυστροπούσε [...] να τον φέρει στον ειρηνοδίκη, που είταν σχεδόν αναγκασμένος να τον στείλει φυλακή μέχρι να συναινέσει να δεσμευτεί μ' αυτό τον τρόπο. [...] Την εποχή 25 της Ελισάβετ [...] 85 άνθρωποι στους 100 χρειάζονταν για την παραγωγή τροφίμων. Σήμερα δεν υπάρχει έλλειψη εργατικότητας, αλλά κερδοφόρας απασχόλησης... Η μεγάλη δυσκολία τότε είταν να ξεπεραστεί η τάση για τεμπελιά και αλητεία, όχι να τους δοθεί αποδοτική απασχόληση. Στη διάρκεια αυτής της βασιλείας υπήρξαν αρκετές νομοθετικές πράξεις με σκοπό να 30 υποχρεώσουν τους αργόσχολους να εργαστούν.» (σ. 643, 644. τ. II, ό.π.)

«Το πάγιο κεφάλαιο, αφού σχηματιστεί, παύει να επηρεάζει τη ζήτηση εργασίας· στη διάρκεια όμως του σχηματισμού του απασχολεί ακριβώς τον ίδιο αριθμό χειρών που θα απασχολούσε το ίδιο ποσό είτε κυκλοφορούντος κεφαλαίου είτε εισοδήματος.» (σ. 56. Τζον Μπάρτον. «Παρατηρήσεις σχετι- 35 κά με τις περιστάσεις που επηρεάζουν την κατάσταση των εργαζόμενων τάξεων της κοινωνίας.» Λονδίνο 1817.)

[Ο Μπλαίηκ για τη συσσώρευση και το ποσοστό κέρδους. (Δείχνει ότι οι τιμές κλπ. δεν είναι αδιάφορες, γιατί μια τάξη απλών καταναλωτών καταναλώνει χωρίς ταυτόχρονα να αναπαράγει.) – Αδρανές κεφάλαιο.]

- 5 «Η κοινότητα αποτελείται από δυο τάξεις ατόμων: αυτούς που καταναλώνουν και αναπαράγουν, κι αυτούς που καταναλώνουν χωρίς αναπαραγωγή. Αν όλη η κοινωνία αποτελούνταν από παραγωγούς, μικρή σημασία θα είχε σε ποιες τιμές θα αντάλλαζαν μεταξύ τους τα εμπορεύματά τους· αυτοί
- 10 ώστε δεν μπορεί να αγνοηθεί. Η δική τους δύναμη ζήτησης προέρχεται από γαίες, υποθήκες, προσόδους, επαγγέλματα και υπηρεσίες διαφόρων ειδών που προσφέρουν στην κοινωνία. Όσο μεγαλύτερη είναι η τιμή που μπορεί να επιβληθεί στην τάξη των καταναλωτών, τόσο μεγαλύτερο θα είναι το κέρδος των παραγωγών από τη μάζα των εμπορευμάτων που πουλούν στους
- 15 καταναλωτές. [...] Ανάμεσα σ' αυτές τις καθαρά καταναλωτικές τάξεις την επιφανέστερη θέση έχει η κυβέρνηση.» (Ου. Μπλαίηκ. Παρατηρήσεις για τα αποτελέσματα των κυβερνητικών δαπανών κατά τον περιορισμό των πληρωμών σε μετρητά. Λονδίνο 1823. σ. 42, 43.) Ο Μπλαίηκ, για να δείξει ότι το κεφάλαιο που δανείζεται στο κράτος δεν είναι αναγκαστικά κεφάλαιο που
- 20 προηγούμενα απασχολούνταν παραγωγικά, γράφει – και μας ενδιαφέρει εδώ μόνο η παραδοχή πως ένα μέρος του κεφαλαίου πάντοτε αδρανεί –: «Το λάθος βρίσκεται στην υπόθεση ότι 1) ολόκληρο το κεφάλαιο της χώρας βρίσκεται σε πλήρη απασχόληση· 2) ότι υπάρχει άμεση απασχόληση για τις διαδοχικές συσσωρεύσεις κεφαλαίου καθώς αυτό προκύπτει από τις αποταμιεύσεις. Πιστεύω ότι πάντοτε υπάρχουν ορισμένα τμήματα κεφαλαίου
- 25 αφιερωμένα σε επιχειρήσεις με πολύ αργή απόδοση και λιγοστά κέρδη, και άλλα τμήματα που αδρανούν εντελώς με τη μορφή προϊόντων που δεν έχουν αρκετή ζήτηση... Τώρα, αν αυτά τα αδρανή μέρη και αποταμιεύσεις μπορούσαν να μεταβιθαστούν στα χέρια της κυβέρνησης με αντάλλαγμα τις δη-
- 30 μόσιες προσόδους, θα γίνονταν πηγές νέας ζήτησης χωρίς να επιβαρύνουν το κεφάλαιο που υπάρχει.» (σ. 54, 55 ό.π.) «Όποια ποσότητα προϊόντος αποσύρεται από την αγορά εξαιτίας της ζήτησης του κεφαλαιοκράτη που αποταμιεύει, επανέρχεται – αυξημένη – στα προϊόντα που αυτός αναπαράγει. Αντίθετα, η κυβέρνηση αφαιρεί το προϊόν για κατανάλωση χωρίς ανα-
- 35 παραγωγή. [...] Όταν η αποταμίευση γίνεται από το εισόδημα, είναι ξεκάθαρο πως το άτομο που δικαιούται να απολαύσει το αποταμιευμένο μερίδιο έχει ικανοποιηθεί χωρίς να το καταναλώσει. Αυτό δείχνει πως η βιομηχανία της χώρας είναι ικανή να παράγει περισσότερο προϊόν απ' όσο απαιτούν οι ανάγκες της κοινωνίας. Αν η αποταμιευμένη ποσότητα χρησιμοποιηθεί σαν
- 40 κεφάλαιο για την αναπαραγωγή μιας ισοδύναμης μ' αυτήν αξίας συν ένα κέρδος, αυτή η νέα δημιουργία, όταν προστεθεί στο γενικό αποθεματικό, μπορεί να αποσυρθεί μόνο από το πρόσωπο που αποταμίευσε· δηλαδή ακριβώς από το πρόσωπο που έχει κιάλας δείξει την έλλειψη διάθεσής του για κατανάλωση... Αν καθένας καταναλώνει όλα όσα έχει δικαίωμα να κα-
- 45 ταναλώσει, τότε αναγκαστικά θα υπάρχει αγορά. Όποιος αποταμιεύει από τα εισοδήματά του παραιτείται απ' αυτό το δικαίωμα, και το μερίδιό του μένει αδιάθετο. Αν αυτό το πνεύμα οικονομίας γενικευτεί, η αγορά αναγκαστικά υπερφορτώνεται· και το αν αυτό το πλεόνασμα θα μπορέσει να βρει

νέα απασχόληση σαν κεφάλαιο θα εξαρτηθεί αναγκαστικά από τον βαθμό συσσώρευσής του.» (56, 57.) (Βλ. γενικά αυτό το σύγγραμμα στην ενότητα για τη *συσσώρευση*.) (Βλ. Τετράδιο σ. 68 και σ. 70 όπου αποδειχεται ότι το ποσοστό των κερδών και των μισθών ανέθηκε εξαιτίας των *τιμών*, με τη ζήτηση στη διάρκεια του πολέμου, χωρίς καμιά σχέση «με την ποιότητα της 5 γης που καλλιεργήθηκε τελευταία.») «Στη διάρκεια του [γαλλικού] επανα-
 |29| στατικού πολέμου το επιτόκιο στην αγορά ανέθηκε σε 7, 8, 9, ακόμα και 10%, παρόλο που σ' ολόκληρη αυτή την περίοδο καλλιεργούνταν εδάφη της χειρότερης ποιότητας.» (ό.π. σ. 64-66.) «Η άνοδος του επιτοκίου σε 6, 8, 10, ακόμα και 12% αποδειχνει την άνοδο του κέρδους. Η υποτίμηση του χρήμα- 10 τος, και αν υποθεθεί ότι υπήρχε, δε θα μπορούσε καθόλου να επηρεάσει τη σχέση κεφαλαίου και τόκου. Αν 200 λίρες άξιζαν μόνο 100 λίρες, οι 10 λίρες τόκος θα άξιζαν μόνο 5 λίρες. Αυτό που θα επηρέαζε την αξία του κεφαλαίου θα επηρέαζε εξίσου την αξία των κερδών. Δεν θα μπορούσε να μεταβάλλει την αναλογία ανάμεσα στα δυο.» (σ. 73.) Η επιχειρηματολογία του Ρικάρ- 15 ντο πως η τιμή των μισθών δεν μπορεί να προκαλέσει αύξηση στην τιμή των εμπορευμάτων δεν ταιριάζει σε μια κοινωνία όπου *μεγάλη τάξη ανθρώπων δεν είναι παραγωγοί*. (ό.π.) «Οι παραγωγοί παίρνουν μεγαλύτερο από το σωστό μερίδιο, σε βάρος εκείνου του μεριδίου που δικαιωματικά ανήκει στην τάξη εκείνων που είναι μόνο καταναλωτές.» (74.) Αυτό φυσικά είναι 20 σημαντικό, γιατί το κεφάλαιο δεν ανταλλάσσεται μόνο με κεφάλαιο αλλά και με εισόδημα, και κάθε κεφάλαιο μπορεί το ίδιο να καταναλωθεί σαν εισόδημα. Ωστόσο δεν επηρεάζει καθόλου τον καθορισμό του κέρδους γενικά. Το κέρδος μπορεί – με τις διάφορες μορφές σαν κέρδος, τόκος, πρόσοδος, συν- 25 τάξεις, φόροι κλπ. – να κατανέμεται (όπως μπορεί ακόμα και μέρος του μισθού) με διάφορα ονόματα και σε διάφορες τάξεις του πληθυσμού. Οι τάξεις αυτές δεν μπορούν ποτέ να μοιραστούν περισσότερο από την συνολική υπεραξία ή το συνολικό υπερπροϊόν. Η αναλογία αυτής της διανομής είναι βέβαια οικονομικά σημαντική· αλλά δεν επηρεάζει καθόλου το ζήτημα που εξετάζουμε εδώ. 30

«Αν η κυκλοφορία εμπορευμάτων των 400 εκατομμυρίων απαιτούσε νόμι-
 σμα των 40 εκατομμυρίων, κι αν η αναλογία αυτή του $\frac{1}{10}$ ήταν το κατάλληλο 35 επίπεδο, [...] τότε, αν φυσικοί λόγοι [...] αυξήσουν την αξία των εμπορευ-
 μάτων που πρέπει να κυκλοφορήσουν αυξηθεί σε 450 εκατομμύρια, το νόμι-
 σμα, για να διατηρήσει το επίπεδό του, θάπρεπε να αυξηθεί σε 45 εκατομ- 35
 μύρια ή τα 40 εκατομμύρια θα έπρεπε, με τραπεζικές ή άλλες βελτιώσεις, να
 κυκλοφορήσουν με τόσο μεγαλύτερη ταχύτητα, ώστε να εκτελέσουν τις λει-
 τουργίες των 45 εκατομμυρίων... Μια τέτοια αύξηση, ή τέτοια ταχύτητα, θα
 ήταν η συνέπεια και όχι το αίτιο της αύξησης των τιμών.» (Ου. Μπλάιηκ. 40
 ό.π. σ. 80 επ. βλ. Τετράδιο σ. 70.)

«Μεγάλο πλούτο κέρδισε η ανώτερη και η μεσαία τάξη της Ρώμης με τις 45
 ασαιτικές κατακτήσεις· επειδή όμως δεν τον δημιούργησε το εμπόριο και η
 μεταποίηση, ο πλούτος αυτός έμοιασε μ' εκείνον που απόκτησε η Ισπανία
 από τις αποικίες της στην Αμερική.» (σ. 66 τ. I, *Μακίννον, Ιστ[ορία] του 45
 Πολιτ[ισμού]. Λονδίνο, 1846, τ. I.*)

[Οικιακή γεωργία στις αρχές του 16ου αιώνα. *Τάκεττ.*]

«Τον 15ο αιώνα, ισχυρίζεται ο *Χάρρισον*» (βλέπε και *Ήντεν*), «οι αγρομισθωτές ελάχιστα είχαν σε θέση να πληρώσουν τα νοίκια τους χωρίς να πουλήσουν μια αγελάδα ή ένα άλογο, ή ένα μέρος από το προϊόν τους, παρόλο που πλήρωναν το πολύ 4 λίρες για ένα αγρόκτημα... Εκείνη την εποχή ο αγρομισθωτής κατανάλωνε το κύριο μέρος του προϊόντος του, και οι υπηρέτες του κάθιζαν μαζί του στο ίδιο τραπέζι... *Τα κυριότερα υλικά ένδυσης δεν αγοράζονταν αλλά παράγονταν με την εργασία κάθε οικογένειας. Τα γεωργικά εργαλεία ήταν τόσο απλά που πολλά απ' αυτά τα κατασκεύαζε, ή τουλάχιστο τα επισκεύαζε, ο ίδιος ο γεωργός. Κάθε χωρικός έπρεπε να ξέρει να κατασκευάζει ζυγούς ή τόξα, και άροτρα: αυτή η δουλειά τους απασχολούσε τα δωράδια του χειμώνα.*» (σ. 324, 325 ό.π. *Τάκεττ*, τ. II.)

[Κέρδος. Τόκος. Επίδραση των μηχανημάτων στο κονδύλι εργασίας. Ουεστμίνστερ Ρηθιού.]

15 Τόκος και κέρδος: «Όταν ένα άτομο χρησιμοποιεί παραγωγικά τις αποταμιεύσεις του, η αμοιβή για τον χρόνο και τη δεξιότητα του είναι – *υπηρεσίες επιτήρησης* (παραπέρα, το κέρδος περιέχει τον κίνδυνο στον οποίο μπορεί να έχει εκτεθεί το κεφάλαιό του στη συγκεκριμένη του επιχείρηση) και η αμοιβή για την παραγωγική χρήση των αποταμιεύσεών του είναι τόκος. Το σύνολο αυτής της αμοιβής ονομάζουμε *ακαθάριστο κέρδος*. Όταν ένα άτομο χρησιμοποιεί τις αποταμιεύσεις ενός άλλου, εισπράττει μόνο την αμοιβή επιτήρησης. Όταν ένα άτομο δανείζει τις αποταμιεύσεις του σ' ένα άλλο, εισπράττει μόνο τον τόκο ή το *καθαρό κέρδος*.» (Ουεστμίνστερ Ρηθιού, Γενάρης 1926, σ. 107, 108) Εδώ λοιπόν τόκος = καθαρό κέρδος =

25 *αμοιβή για τις παραγωγικές χρήσεις των αποταμιεύσεων* το καθαυτό κέρδος είναι αμοιβή για τις *υπηρεσίες επιτήρησης* στη διάρκεια της παραγωγικής του απασχόλησης. Ο ίδιος φιλισταίος γράφει: «Κάθε βελτίωση στις παραγωγικές τέχνες που δεν διαταράσσει την αναλογία ανάμεσα στα μερίδια του κεφαλαίου που αφιερώνονται στην πληρωμή των μισθών και στα υπόλοιπα,

30 συνοδεύεται από μian αύξηση της απασχόλησης των εργαζόμενων τάξεων: *κάθε νέα εφαρμογή μηχανημάτων και ιπποδύναμης συνοδεύεται από μian αύξηση της παραγωγής και άρα του κεφαλαίου*: σ' όποια έκταση κι αν μειώνει την αναλογία του μέρους του εθνικού κεφαλαίου που αποτελεί το κονδύλι για την πληρωμή των μισθών προς εκείνο που απασχολείται διαφορετικά,

35 η τάση κάθε τέτοιας εφαρμογής είναι όχι να μειώνει, αλλά να αυξάνει το *απόλυτο μέγεθος αυτού του αποθεματικού*, και άρα να αυξάνει το μέγεθος της απασχόλησης.» (ό.π. σ. 123.)

Από τον προσδιορισμό του χρήματος σαν *μέτρον*, όπως και, δεύτερο, από τον θεμελιακό νόμο ότι η μάζα του κυκλοφορούντος μέσου, προϋποθέτοντας

40 μια ορισμένη ταχύτητα της κυκλοφορίας, καθορίζεται από τις τιμές των εμπορευμάτων και τη μάζα των εμπορευμάτων που κυκλοφορούν σε καθορι-

σμένες τιμές, δηλαδή από την συνολική τιμή, το συνολικό μέγεθος των εμπορευμάτων – που καθορίζεται το ίδιο πάλι από δυο παράγοντες: 1) το ύψος της εμπορευματικής τιμής· 2) τη μάζα των εμπορευμάτων που βρίσκονται σε κυκλοφορία σε καθορισμένες τιμές· παραπέρα, 3) από τον νόμο ότι το χρήμα σαν μέσο κυκλοφορίας γίνεται νόμισμα, αλλά φευγαλέο συνθετικό στοιχείο, 5 απλό σύμβολο των αξιών που ανταλλάζει, προκύπτουν παραπέρα προσδιορισμοί, που θα τους αναπτύξουμε μόνο εκεί που συμπίπτουν, και στο μέτρο που συμπίπτουν, με πιο περίπλοκες οικονομικές σχέσεις – πιστωτική κυκλοφορία, συναλλαγματική ισοτιμία κλπ. Είναι απαραίτητο να αποφύγουμε όλες τις λεπτομέρειες· και όπου πρέπει να τις αναφέρουμε, να ενταχθούν 10 μόνο σ' εκείνο το σημείο όπου χάνουν τον στοιχειώδη τους χαρακτήρα.

Πρώτα-πρώτα η χρηματική κυκλοφορία, σαν η πιο επιφανειακή (με την έννοια ότι: διεξάγεται στην επιφάνεια) και πιο αφηρημένη μορφή ολόκληρης της παραγωγικής διαδικασίας, καθαυτή στερείται κάθε περιεχόμενο – παρεκτός στο βαθμό που οι δικές της μορφολογικές διαφορές, ακριβώς οι 15 απλοί προσδιορισμοί που αναπτύχθηκαν στην ενότητα II, αποτελούν το περιεχόμενό της. Είναι ξεκάθαρο πως η απλή χρηματική κυκλοφορία, θεωρημένη καθαυτή, δεν στρέφεται πάλι προς τον εαυτό της, αποτελείται από άπειρες αδιάφορες και τυχαία παράπλευρες κινήσεις. Πχ. μπορεί σαν σημείο αφητηρίας της χρηματικής κυκλοφορίας να θεωρηθεί το νόμισμα, αλλά 20 το νόμισμα δεν έχει κανένα νόμο επαναροής εκτός από την απόσβεση με τη φθορά, που επιβάλλει την νέα τήξη και τη νέα έκδοση νομισμάτων. Αυτό αφορά αποκλειστικά την υλική πλευρά και δεν αποτελεί με κανένα τρόπο συνθετικό στοιχείο της ίδιας της κυκλοφορίας. Μέσα στην ίδια την κυκλοφορία το σημείο επιστροφής μπορεί να διαφέρει από την αφητηρία· στο μέτρο 25 που υπάρχει επανάκαμψη, η χρηματική κυκλοφορία εμφανίζεται σαν απλό φαινόμενο μιας κυκλοφορίας που βρίσκεται πίσω της και την καθορίζει· για παράδειγμα, αν κοιτάξουμε τη χρηματική κυκλοφορία ανάμεσα σε εργοστασιαρχή, εργάτη, μαγαζάτορα και τραπεζίτη. Παραπέρα: οι περιστάσεις που αφορούν τη μάζα των εμπορευμάτων που εντάχθηκαν στην κυκλοφορία, την 30 άνοδο και πτώση των τιμών, την ταχύτητα της κυκλοφορίας, την ποσότητα των ταυτόχρονων πληρωμών κλπ., είναι όλες περιστάσεις που βρίσκονται έξω από την ίδια την απλή χρηματική κυκλοφορία. Είναι σχέσεις που εκφράζονται μέσα σ' αυτήν· αυτή, ας πούμε, η απλή χρηματική κυκλοφορία τους δίνει την ονομασία· αλλά δεν μπορούν να εξηγηθούν από την εσωτερι- 35 κή της διαφοροποίηση. Διάφορα μέταλλα χρησιμεύουν σαν χρήμα, και μεταξύ τους έχουν διαφορετική και μεταβαλλόμενη σχέση αξίας. Έτσι εμφανίζεται το ζήτημα του διμεταλλισμού κλπ., που αποκτά παγκόσμια-ιστορικές μορφές. Ο ίδιος όμως ο διμεταλλισμός εμφανίζεται, και αποκτά αυτές τις 40 μορφές, μόνο με το εξωτερικό εμπόριο· προϋποθέτει λοιπόν, για να μπορέσουμε να τον εξετάσουμε σωστά, την ανάπτυξη σχέσεων πολύ ανώτερων από την απλή χρηματική σχέση.

Το χρήμα σαν μέτρο της αξίας δεν εκφράζεται σε ποσότητες πολύτιμων μετάλλων αλλά σε λογιστικό νόμισμα, αυθαίρετες ονομασίες κλασματικών μερών μιας καθορισμένης ποσότητας της χρηματικής ουσίας. Τα ονόματα 45 αυτά μπορούν να αλλάξουν, η σχέση του νομίσματος προς τη μεταλλική του ουσία μπορεί να μεταβληθεί, ενώ το όνομα παραμένει το ίδιο. Όσπε: νοθεύσεις, που παίζουν μεγάλο ρόλο στην ιστορία των κρατών. Παραπέρα, τα είδη χρήματος διάφορων χωρών. Αυτό το ζήτημα ενδιαφέρει μόνο στη συναλλαγματική ισοτιμία.

Το χρήμα είναι μέτρο μόνο επειδή είναι χρόνος εργασίας υλοποιημένος σε |30|
 μια καθορισμένη ουσία, επειδή λοιπόν αποτελεί το ίδιο αξία· και μάλιστα
 επειδή η καθορισμένη αυτή υλοποίηση ισχύει σαν η γενικά-αντικειμενική
 υλοποίηση, η υλοποίηση του χρόνου εργασίας σαν τέτοιου, σε διάκριση από
 τις ιδιαίτερες του μόνο ενσαρκώσεις· επειδή λοιπόν είναι *ισοδύναμο*. Καθώς
 όμως στη λειτουργία του σαν μέτρου το χρήμα δεν είναι παρά φανταστικό
 σημείο σύγκρισης, χρειάζεται να υπάρχει μόνο ιδεατά – καθώς συντελείται η
 ιδεατή μόνο μετάφραση των εμπορευμάτων στη γενική τους αξιακή ύπαρξη –
 ακόμα, καθώς σ' αυτή την ποιότητα του μετρητή το χρήμα παρουσιάζεται
 10 μόνο σαν λογιστικό νόμισμα, και λέω πως ένα εμπόρευμα αξίζει τόσα σελίνια,
 φράγκα κλπ. όταν το μεταφράζω σε χρήμα· αυτό λοιπόν στάθηκε αφορμή για
 τη συγχυσμένη αντίληψη – που ανάπτυξε ο Στιούαρτ, και την ξαναξεσάι-
 νουν σε διάφορες περιόδους, μάλιστα πολύ τελευταία στην Αγγλία σαν
 15 θασία ανακάλυψη – για ένα *ιδεατό μέτρο*. Με την έννοια δηλαδή ότι τα
 ονόματα λίρα, σελίνι, γκινέα, δολλάριο κλπ., που ισχύουν σαν λογιστικές
 μονάδες, δεν εκφράζουν ορισμένες ονομασίες καθορισμένων ποσών χρυσού,
 αργύρου κλπ. αλλά μόνο αυθαίρετα σημεία σύγκρισης, που δεν εκφράζουν τα
 ίδια καμιά αξία, καμιά καθορισμένη ποσότητα αντικειμενοποιημένου χρόνου
 εργασίας. Γιαυτό και ολόκληρη η φασαρία για τον καθορισμό της τιμής
 20 χρυσού και αργύρου – της τιμής, εδώ, με την έννοια του ονόματος που δίνεται
 στα κλασματικά μέρη. Μια ουγγιά χρυσού διαιρείται τώρα σε 3 λίρες 17
 σελίνια 10 πένες. Αυτό το λένε καθορισμό της τιμής· όπως σωστά παρατηρεί ο
 Λοκ, δεν είναι παρά καθορισμός της ονομασίας κλασματικών μερών χρυσού,
 αργύρου κλπ. Εκφρασμένος στον ίδιο τον εαυτό του, ο χρυσός, ο άργυρος
 25 είναι φυσικά πάντοτε ίσος προς τον εαυτό του. Μια ουγγιά είναι ουγγιά, είτε
 την ονομάσω 3 είτε 20 λίρες. Μ' ένα λόγο, αυτό το *ιδεατό μέτρο* με την έννοια
 του Στιούαρτ σημαίνει: 'Όταν λέω πως το εμπόρευμα Α αξίζει 12 λίρες, το
 εμπόρευμα Β 6, το εμπόρευμα Γ 3, τότε η σχέση τους είναι =12:6:3. Οι τιμές
 δεν εκφράζουν παρά τις αναλογίες στις οποίες τα εμπόρευμα ανταλλάζον-
 30 ται το ένα με το άλλο. Ανταλλάζονται 2Β για 1Α και 1½Β για 3Γ. Τώρα, αντί
 να εκφράσω την αναλογία των Α, Β, Γ σε πραγματικό χρήμα, που έχει το ίδιο
 αξία, που είναι αξία, θα μπορούσα αντί για τη λίρα, που εκφράζει μια
 καθορισμένη μάζα χρυσού, εξίσου να πάρω ένα οποιοδήποτε όνομα χωρίς
 περιεχόμενο (αυτό εννοούν εδώ *ιδεατό*), πχ. σκουμπρί. Το Α=12 σκουμπριά·
 35 το Β=6σ, το Γ=3σ. Αυτή η λέξη σ είναι εδώ ένα απλό όνομα, χωρίς καμιά
 σχέση προς κάποιο περιεχόμενο που να του ανήκει. Το παράδειγμα του
 Στιούαρτ με τον βαθμό, τη γραμμή, το δευτερόλεπτο δεν αποδείχνει τίποτα·
 γιατί παρόλο που ο βαθμός, η γραμμή, το δευτερόλεπτο έχουν μεγέθη που
 40 μεταβάλλονται, ωστόσο δεν είναι απλά ονόματα, αλλά εκφράζουν πάντα το
 κλασματικό μέρος ενός καθορισμένου μεγέθους χώρου ή χρόνου. Έχουν λοι-
 πόν στην πραγματικότητα μια ουσία. Το ότι το χρήμα στον προσδιορισμό του
 σαν μέτρου λειτουργεί μόνο σαν *φανταστικό* μετατρέπεται εδώ στην άποψη
 ότι το χρήμα είναι μια αυθαίρετη παράσταση, ένα απλό *όνομα*, όνομα δηλα-
 45 δή για την αριθμητική σχέση αξίας. Όνομα για απλή αριθμητική σχέση. Τότε
 όμως το σωστό θα ήταν να μη διατυπωθεί κανένα όνομα, παρά μόνο η
 αριθμητική σχέση – γιατί όλη η ουσία καταλήγει στο εξής: Πάιρνω 6Α για
 12Β, 3Β για 6Γ· αυτή η σχέση μπορεί να εκφραστεί και έτσι: α=12x, Β=6x,
 Γ=3x· όπου το x είναι το ίδιο απλά ένα όνομα για τη σχέση Α:Β και Β:Γ. Η
 50 απλή, ανώνυμη αριθμητική σχέση δε θάταν αρκετή. Γιατί Α:Β=12:6=2:1, και
 Β:Γ=6:3=2:1. Άρα Γ=½, άρα Β=Γ. Άρα Α=2 και Β=2· άρα Α=Β.

Ας πάρω έναν οποιοδήποτε τιμοκατάλογο, πχ. ποτάσα, το καντάρι 35 σελίνια· κακάο, η λίβρα 60 σελίνια, σίδηρο (ράβδοι) (ο τόνος) 145 σελίνια κλπ. Τώρα, για να βρω την αναλογία αυτών των εμπορευμάτων μεταξύ τους, όχι μόνο μπορώ να ξεχάσω το ασήμι στα σελίνια: οι απλοί αριθμοί 35, 60, 145 κλπ. αρκούν για να καθορίσουν τις αμοιβαίες σχέσεις αξίας ανάμεσα στην 5 ποτάσα, το κακάο, τις σιδερένιες ράβδους. Οι ανώνυμοι αριθμοί είναι τώρα αρκετοί· όχι μόνο μπορώ στη μονάδα τους, το 1, να δώσω οποιοδήποτε όνομα, άσχετο με οποιαδήποτε αξία· αλλά και δεν χρειάζεται καν να της δώσω όνομα. Ο Στιούαρτ επιμένει ότι πρέπει να της δώσω κάποιο όνομα, που όμως – σαν απλά αυθαίρετο όνομα της μονάδας, σαν απλό σημείο για 10 την ίδια την αναλογία – δεν μπορεί να προσδεθεί σε κανένα μερίδιο της ποσότητας χρυσού, αργύρου ή οποιοδήποτε άλλου εμπορεύματος.

Σε κάθε μέτρο, μόλις αυτό αρχίσει να χρησιμεύει σαν σημείο σύγκρισης, μόλις δηλαδή τα διαφορετικά πράγματα που πρόκειται να συγκριθούν τοποθετηθούν στη σχέση του πλήθους προς το μέτρο σαν μονάδα, και συσχετι- 15 στούν τώρα μεταξύ τους, η φύση του μέτρου γίνεται αδιάφορη και εξαφανίζεται μέσα στην ίδια την πράξη της σύγκρισης· η μονάδα του μέτρου έγινε απλή αριθμητική μονάδα· εξαφανίστηκε η ποιότητα αυτής της μονάδας, πχ. το ότι η ίδια αποτελεί καθορισμένο μέγεθος μήκους ή χρόνου ή μίρας (γωνίας) κλπ. Μόνο όμως όταν τα διαφορετικά πράγματα προϋποθέτονται ήδη 20 σαν μετρημένα, τότε η μονάδα [του] μέτρου σημειώνει μόνο την μεταξύ τους αναλογία, άρα πχ. στην περίπτωση μας την αναλογία των αξιών τους. Η λογιστική μονάδα δεν έχει μόνο διαφορετικά ονόματα σε διαφορετικές χώρες· αλλά και αποτελεί την ονομασία για διαφορετικά κλασματικά μέρη πχ. μιας ουγγιάς χρυσού. Η συναλλαγματική ισοτιμία τα αναλύει όμως όλα στην 25 ίδια μονάδα βάρους χρυσού ή αργύρου. Αν λοιπόν υποθέσω τα διαφορετικά εμπορευματικά μεγέθη, για παράδειγμα, όπως παραπάνω =35 σελίνια, 60 σελίνια, 145 σελίνια, τότε για τη σύγκρισή τους – αφού τώρα έχει σε όλα προϋποτεθεί η ίδια μονάδα, έχουν γίνει σύμμετρα – είναι τώρα ολότελα περιττή η παρατήρηση πως το σελίνι είναι μια καθορισμένη ποσότητα αργύ- 30 ρου, το όνομα για ένα καθορισμένο ποσό αργύρου. Αλλά γίνονται συγκρίσιμα μεταξύ τους σαν απλά αριθμητικά μεγέθη, σαν πλήθος μιας οποιασδήποτε ομοιόμορφης μονάδας, και εκφράζουν ανάμεσά τους αναλογίες μόνο από τη στιγμή που κάθε ξεχωριστό εμπόρευμα έχει μετρηθεί μ' εκείνο που χρησι- 35 μεύει σαν μονάδα, σαν μέτρο. Μπορώ όμως να τα μετρήσω το ένα με το άλλο, να τα κάνω σύμμετρα, μόνο στο βαθμό που έχουν την ίδια μονάδα – κι αυτή είναι ο χρόνος εργασίας που περιέχεται και στα δυο. Όστε η μονάδα μέτρησης πρέπει να [είναι] μια ορισμένη ποσότητα ενός εμπορεύματος όπου έχει αντικειμενοποιηθεί κάποιο ποσό εργασίας. Καθώς η ίδια ποσότητα ερ- 40 γασίας δεν εκφράζεται πάντα πχ. στο ίδιο ποσό χρυσού, η αξία αυτής της ίδιας της μετρικής μονάδας είναι μεταβλητή. Στο βαθμό όμως που το χρήμα θεωρείται μόνο σαν μέτρο, αυτή η μεταβλητότητα δεν εμποδίζει. Και στην ίδια τη συναλλαγή σε είδος, μόλις αναπτυχθεί κάπως σαν συναλλαγή σε 45 είδος, μόλις αποτελεί λοιπόν μια επαναληπτική, κανονική πράξη και όχι απλά μεμονωμένη πράξη ανταλλαγής, εμφανίζεται κάποιο άλλο εμπόρευμα σαν μετρική μονάδα, πχ. τα βόδια στον Όμηρο. Ο άγριος Παπούα των αφρικανικών ακτών, που για «να αποκτήσει ένα ξένο πράγμα δίνει σ' αν- 50 τάλλαγμα 1 ή 2 απ' τα παιδιά του, κι αν αυτά δεν είναι πρόχειρα ζητά του γείτονα, με την υπόσχεση να του δώσει σ' αντάλλαγμα τα δικά του, μόλις γίνουν διαθέσιμα – παράκληση που σπάνια δεν γίνεται δεκτή», δεν έχει

μέτρο για την ανταλλαγή. Η μοναδική πλευρά της ανταλλαγής που υπάρχει για αυτόν είναι ότι μόνο αλλοτριώνοντας το πράγμα που αυτός κατέχει μπορεί να αποκτήσει το ξένο. Η ίδια αυτή η αλλοτρίωση δεν ρυθμίζεται για αυτόν παρά μόνο από την επιθυμία του, και από την έκταση της κινήτης του περιουσίας. Στον *Εκόνομιστ*, 13 Μάρτη 1858, διαβάζουμε σε μια επιστολή προς τη Σύνταξη: «Καθώς η αντικατάσταση, στο νόμισμα της Γαλλίας, του χρυσού από άργυρο (που είχαν ως τώρα το κύριο μέσο απορρόφησης των νέων ανακαλύψεων χρυσού) πρέπει τώρα να πλησιάζει προς το τέλος της, ιδιαίτερα καθώς θα χρειάζεται λιγότερο νόμισμα για ένα στάσιμο εμπόριο και μειωμένες τιμές, μπορούμε σύντομα να περιμένουμε ότι η σταθερή τιμή μας των 3 λιρών 17 σελ. 10 1/2 π. την ουγγιά θα προσελκύσει τον χρυσό εδώ.» Τι είναι τώρα αυτή η δική μας «σταθερή τιμή μιας ουγγιάς» χρυσού; Απλά και μόνο ότι ένα ορισμένο κλασματικό μέρος της ουγγιάς ονομάζεται πένα, ένα ορισμένο πολλαπλάσιο αυτού του βάρους-πέννας χρυσού λέγεται σελίνι, κι ένα ορισμένο πολλαπλάσιο αυτού του βάρους-σελινιού χρυσού λέγεται λίρα; Μήπως ο κύριος φαντάζεται ότι σε άλλες χώρες το χρυσό φιορίνι, το λουδοβίκι κλπ. δεν σημαίνουν κι αυτά μια καθορισμένη ποσότητα χρυσού, δηλαδή ότι μια καθορισμένη ποσότητα [χρυσού] δεν έχει ένα καθορισμένο όνομα; και πως αυτό είναι προνόμιο της Αγγλίας; ή κάτι το ξεχωριστό; Πως στην Αγγλία μια ουγγιά χρυσού εκφρασμένη σε χρήμα είναι κάτι παραπάνω από ουγγιά χρυσού, και στις άλλες χώρες κάτι λιγότερο; Θα ήταν ενδιαφέρον να μάθουμε τι φαντάζεται ο ευγενικός αυτός άνθρωπος για τη συναλλαγματική ισοτιμία.

Αυτό που παραπλανά τον Στιούαρτ είναι το εξής: Οι τιμές των εμπορευμάτων δεν εκφράζουν παρά τις σχέσεις στις οποίες αυτά είναι ανταλλάξιμα το ένα με το άλλο, τις αναλογίες στις οποίες ανταλλάσσονται το ένα με το άλλο. Με δοσμένες αυτές τις αναλογίες, μπορώ να δώσω στη μονάδα οποιοδήποτε όνομα, γιατί ο αφηρημένος, ανώνυμος αριθμός θα ήταν αρκετός· κι αντί να πω πως αυτό το εμπόρευμα = 6 πεντάρες, το άλλο = 3 κλπ., θα μπορούσα να πω = 6 μονάδες, το άλλο = 3· δε θα χρειαζόταν καν να ονομάσω τη μονάδα. Καθώς δεν πρόκειται πια παρά για την αριθμητική αναλογία, μπορώ να της δώσω οποιοδήποτε όνομα. Εδώ όμως προϋποθέτουμε ήδη ότι αυτές οι αναλογίες είναι δοσμένες, ότι τα εμπορεύματα έχουν ήδη γίνει σύμμετρα μεγέθη. Μόλις τα μεγέθη τοποθετηθούν σαν σύμμετρα οι αναλογίες τους γίνονται απλές αριθμητικές αναλογίες. Το χρήμα εμφανίζεται ακριδώς σαν μέτρο, και μια ορισμένη ποσότητα του εμπορεύματος που παρουσιάζει το χρήμα εμφανίζεται σαν μονάδα μέτρησης – για να βρει τις αναλογίες και να διακηρύξει και να μεταχειριστεί τα εμπορεύματα σαν σύμμετρα. Αυτή η πραγματική μονάδα είναι ο σχετικός χρόνος εργασίας που έχει αντικειμενοποιηθεί στα εμπορεύματα. Αυτός όμως είναι ο ίδιος ο χρόνος εργασίας, τοποθετημένος σαν χρόνος εργασίας γενικά. Η διαδικασία με την οποία οι αξίες στα πλαίσια του χρηματικού συστήματος καθορίζονται από τον χρόνο εργασίας δεν ανήκει στην εξέταση του ίδιου του χρήματος, και βρίσκεται έξω από τα πλαίσια της κυκλοφορίας· βρίσκεται πίσω της σαν ενεργό θεμέλιο και προϋπόθεση. Το ερώτημα θα μπορούσε να είναι μόνο το ακόλουθο: αντί να λέγεται ότι αυτό το εμπόρευμα είναι = με μια ουγγιά χρυσού, γιατί δεν λέγεται απευθείας ότι είναι = x χρόνο εργασίας αντικειμενοποιημένο στην ουγγιά χρυσού; Γιατί δεν είναι ο χρόνος εργασίας, η υπόσταση και το μέτρο της αξίας, ταυτόχρονα και μέτρο των τιμών; Μ' άλλα λόγια, γιατί η τιμή και η αξία διαφέρουν; Η σχολή του Προυντόν νομίζει

πως κάνει κατόρθωμα όταν απαιτεί να τοποθετηθεί αυτή η ταυτότητα, και η τιμή των εμπορευμάτων να εκφράζεται σε χρόνο εργασίας. Η σύμπτωση τιμής και αξίας προϋποθέτει ισότητα ζήτησης και προσφοράς, απλή ανταλλαγή ισοδυνάμων (άρα όχι κεφαλαίου με εργασία) κλπ· μ' ένα λόγο, η οικονομική διατύπωση δείχνει αμέσως ότι αυτή η απαίτηση είναι η άρνηση ολόκληρης της βάσης των σχέσεων παραγωγής που βασίζονται στην ανταλλακτική αξία. Αν όμως υποθέσουμε πως αυτή η βάση έχει αρθεί, τότε από την άλλη μεριά εξαφανίζεται και το πρόβλημα, που υπάρχει μόνο πάνω σ' αυτή και μαζί μ' αυτή τη βάση. Το ότι το εμπόρευμα στην άμεσή του ύπαρξη σαν αξία χρήσης δεν είναι αξία, δεν είναι η επαρκής μορφή της αξίας, σημαίνει: πως είναι αξία σαν κάτι εμπράγματα διαφορετικό, ή σαν εξισωμένο μ' ένα άλλο πράγμα· δηλαδή πως η αξία έχει την επαρκή της μορφή σ' ένα ιδιαίτερο πράγμα, σε αντιδιαστολή προς τα υπόλοιπα. Τα εμπορεύματα είναι, σαν αξίες, αντικειμενοποιημένη εργασία· γιαυτό και η ίδια η επαρκής αξία πρέπει να εμφανιστεί με τη μορφή ενός καθορισμένου πράγματος, σαν καθορισμένη μορφή της αντικειμενοποιημένης εργασίας.

Ο Στιούαρτ τεκμηριώνει ιστορικά τις φλυαρίες του για το ιδεατό μέτρο με δυο παραδείγματα, που απ' αυτά το πρώτο, το τραπεζικό χρήμα του Άμστερνταμ, δείχνει ακριβώς το αντίθετο, καθώς δεν είναι παρά η αναγωγή των νομισμάτων που κυκλοφορούν στο περιεχόμενό τους σε χρυσό (μεταλλικό περιεχόμενο)· στο δεύτερο παράδειγμα τον αντιγράφουν όλοι οι νεότεροι που ακολουθούν την ίδια κατεύθυνση. Πχ. ο Ούρκαρτ αναφέρει σαν παράδειγμα τη Βερβερία, όπου σαν μέτρο ισχύει μια ιδεατή ράβδος σιδερένια, καθαρά φανταστική, που δεν αυξομειώνεται. Αν πχ. μειωθεί η πραγματική σιδερένια ράβδος, ας πούμε κατά 100%, τότε η φανταστική αξίζει 2 πραγματικές, και αν πάλι αυξηθεί κατά 100%, τότε μόνο μια. Ο κύριος Ούρκαρτ θα παρατήρησε επίσης ότι στη Βερβερία δεν υπάρχουν ούτε εμπορικές ούτε βιομηχανικές κρίσεις, ακόμα λιγότερο όμως χρηματικές κρίσεις, κι αυτό το αποδίνει στα μαγικά αποτελέσματα αυτού του ιδεατού μέτρου αξίας. Το «ιδεατό» αυτό φανταστικό μέτρο δεν είναι παρά μια νοητή πραγματική αξία· μια παράσταση όμως που, επειδή το χρηματικό σύστημα δεν έχει αναπτύξει εδώ τους παραπέρα προσδιορισμούς του – ανάπτυξη που εξαρτάται από ολότελα διαφορετικές σχέσεις – δεν οδηγεί σε καμιά αντικειμενική πραγματικότητα. Είναι σαν νάθελε κανείς στη μυθολογία να θεωρήσει ανώτερες τις θρησκείες που δεν επεξεργάζονται τις θεϊκές τους μορφές σε μορφή προσιτή στην εποπτεία αλλά παραμένουν στην παράσταση, απαιτούν λοιπόν το πολύ γλωσσική ύπαρξη, αλλά όχι καλλιτεχνική. Η ράβδος βασίζεται σε μια πραγματική σιδερένια ράβδο, που αργότερα μετατράπηκε σε φανταστική οντότητα και παγιώθηκε σαν τέτοια. Μια ουγγιά χρυσού εκφρασμένη σε αγγλικό νόμισμα = 3λ. 17σ. 10¹/₂π. Λοιπόν. Λοιπόν. Ας υποθέσουμε ότι μια λίβρα μετάξι είχε ακριβώς αυτή την τιμή· ότι όμως αργότερα μειώθηκε – όπως το ακατέργαστο μετάξι του Μιλάνου, στις 12 Μάρτη 1858 στο Λονδίνο, είχε η λίβρα 1λ. 8σ. Είναι η παράσταση μιας ποσότητας σιδήρου, μιας σιδερένιας ράβδου που διατηρεί την ίδια αξία 1) σε σχέση με όλα τα άλλα εμπορεύματα, 2) σε σχέση με τον χρόνο εργασίας που περιέχει. Αυτή η σιδερένια ράβδος είναι φυσικά καθαρά φανταστική, μόνο που δεν είναι τόσο σταθερή και τόσο «δράχος στη θάλασσα» όπως νομίζει ο Στιούαρτ, και σχεδόν 100 χρόνια αργότερα ο Ούρκαρτ. Το μόνο που είναι σταθερό στη σιδερένια ράβδο είναι το όνομα· στη μια περίπτωση η πραγματική σιδερένια ράβδος περιέχει 2 ιδεατές, στην άλλη μόνο 1. Αυτό εκφράζεται με

τρόπο που η ίδια, αμετάβλητη ιδεατή ράβδος τη μια φορά = 2, την άλλη = 1 πραγματική. Εδώ λοιπόν άλλαξε μόνο η αναλογία της πραγματικής σιδερένιας ράβδου, όχι η ιδεατή. Αλλά στην πραγματικότητα η ιδεατή σιδερένια ράβδος έχει στη μια περίπτωση διπλάσιο μήκος απ' όσο στην άλλη, και μόνο 5 το όνομά της έμεινε αμετάβλητο. Τη μια φορά πχ. 100 λίβρες σίδηρο είναι μια ράβδος, την άλλη η ράβδος είναι 200. Ας υποθέσουμε ότι εκδίδονταν 10 χρήμα που αντιπροσωπεύει χρόνο εργασίας, λχ. ωριαία κουπόνια· αυτό το ωριαίο κουπόνι θα μπορούσε κι αυτό με τη σειρά του να βαφτιστεί με οποιοδήποτε όνομα, πχ. 1 λίρα, το ένα δωδέκατο της ώρας 1 σελίνι, το $\frac{1}{144}$ της 15 ώρας 1 πένα. Ο χρυσός και ο άργυρος, όπως και όλα τα άλλα εμπορεύματα, ανάλογα με τον χρόνο παραγωγής που κοστίζουν, θα έκφραζαν διάφορα πολλαπλάσια ή κλασματικά μέρη λιρών, σελινιών, πενών, και μια ουγγιά χρυσού θα μπορούσε να είναι = 8λ. 6σ. 3π., όπως και = 3λ. 17σ. $10\frac{1}{2}$ π. Σ' αυτούς τους αριθμούς θα εκφραζόταν πάντα η αναλογία που μια ορισμένη 15 ποσότητα εργασίας περιέχεται στην ουγγιά. Αντί να λέγεται ότι 3λ. 17σ. $10\frac{1}{2}$ π., = μια ουγγιά χρυσού, τώρα πια κοστίζουν μόνο $\frac{1}{2}$ λίβρα μετάξι, μπορεί κανείς να φανταστεί ότι η ουγγιά τώρα = 7λ. 14σ. $10\frac{1}{2}$ π., ή ότι 3λ. 17σ. $10\frac{1}{2}$ π. είναι πια ίσα μόνο με μισή ουγγιά, γιατί έχουν πια μόνο τη μισή αξία. Αν συγκρίνουμε πχ. τις τιμές του 15ου αιώνα στην Αγγλία μ' εκείνες 20 του 18ου μπορούμε να δρούμε ότι πχ. δυο εμπορεύματα είχαν ακριβώς την ίδια ονομαστική χρηματική αξία, πχ. 1 λίρα στερλίνα. Στην περίπτωση αυτή η λίρα στερλίνα είναι το μέτρο· αλλά στην πρώτη περίπτωση εκφράζει τετραπλάσια ή πενταπλάσια αξία απ' όση στη δεύτερη, και θα μπορούσαμε να πούμε πως αν η αξία αυτού του εμπορεύματος τον 15ο αιώνα ήταν = $\frac{1}{4}$ 25 ουγγιάς, τον 18ο ήταν = 1 ουγγιά χρυσού· γιατί τον 18ο αιώνα 1 ουγγιά χρυσού εκφράζει τον ίδιο χρόνο εργασίας όπως $\frac{1}{4}$ ουγγιάς τον 15ο αιώνα. Θα μπορούσε λοιπόν να ειπωθεί ότι το μέτρο, η ουγγιά, έμεινε το ίδιο, αλλά στη μια περίπτωση είναι = με 4πλάσιο χρυσό απ' όσο στην άλλη. Αυτό είναι το *ιδεατό μέτρο*. Αυτή τη σύγκριση που κάνουμε εδώ θα μπορούσαν να την 30 κάνουν οι ίδιοι οι άνθρωποι του 15ου αιώνα, αν ζούσαν ως τον 18ο και έλεγαν πως 1 ουγγιά χρυσού, που τώρα αξίζει 1 λίρα στερλίνα, προηγούμενα αξίζει μόνο $\frac{1}{4}$. Πχ. 4 λίβρες χρυσού δεν αξίζουν περισσότερο απ' όσο η 1 λίρα τον 15ο αιώνα. Αν αυτή η λίβρα είχε προηγούμενα το όνομα *λίντε*, τότε μπορεί να φανταστώ πως μια *λίντε* τότε ήταν = 4 λίβρες χρυσού και τώρα 35 πια μόνο = 1· πως η αξία του χρυσού άλλαξε αλλά το μέτρο αξίας, η *λίντε*, έμεινε αμετάβλητο. Στην πραγματικότητα μια *λίντε* στη Γαλλία και την Αγγλία σήμαινε αρχικά 1 λίβρα ασήμι, και τώρα πια μόνο $\frac{1}{4}$. Μπορεί λοιπόν να ειπωθεί ότι το όνομα *λίντε*, το μέτρο, έμεινε ονομαστικά το ίδιο αλλά αντίθετα, η αξία του αργύρου, μεταβλήθηκε. Ένας γάλλος που θα ζούσε από τον 32 καιρό του Καρλομάγνου μέχρι σήμερα θα μπορούσε να πει πως η *λίντε* αργύρου έμεινε πάντα μέτρο της αξίας, αμετάβλητη, άλλοτε όμως αξίζει 1 λίβρα αργύρου κι ωστόσο τελικά, μετά από διάφορες στροφές της μοίρας, μόνο $\frac{1}{4}$ του λωτ. Ο πήχυς είναι ο ίδιος· μόνο το μήκος του σε διάφορες χώρες είναι διαφορετικό. Στην πραγματικότητα είναι πχ. σαν το προϊόν μιας ημέρας 45 εργασίας, ο χρυσός που μπορεί να εξορυχθεί μέσα σε μια εργάσιμη μέρα, να ονομαζόταν *λίντε*· αυτή η *λίντε* θα έμενε πάντα η ίδια, παρόλο που θα έκφραζε πολύ διαφορετικές ποσότητες χρυσού σε διαφορετικές περιόδους.

Τι κάνουμε στην πραγματικότητα όταν συγκρίνουμε 1 λίρα στερλίνα του 15ου αιώνα με 1 λίρα στερλίνα του 18ου; Είναι και οι δυο η ίδια μεταλλική 50 μάζα (καθεμιά = 20 σελίνια), αλλά με διαφορετική αξία· γιατί το μέταλλο

άξιζε τότε 4 φορές περισσότερο απ' όσο σήμερα. Λέμε λοιπόν: σε σύγκριση με το σήμερα η λίντε είχε τότε 4 φορές τη μεταλλική μάζα που περιέχει σήμερα. Και θα μπορούσε κανείς να φανταστεί πως η λίντε έμεινε αμετάβλητη αλλά τότε είχαν = 4 πραγματικές χρυσές λίβρες, σήμερα πια μόνο = 1. Αυτό θα ήταν σωστό μόνο σχετικά, όχι ως προς την ποσότητα μετάλλου που περιέχει μια λίντε, αλλά αποκλειστικά ως προς την αξία της· αυτή όμως η αξία εκφράζεται η ίδια πάλι ποσοτικά με τέτοιο τρόπο, ώστε $\frac{1}{4}$ λίντε χρυσού τότε = 1 λίντε χρυσού σήμερα. Λοιπόν· η λίβρα έμεινε η ίδια, αλλά τότε = 4 πραγματικές librae [λίβρες] χρυσό (σύμφωνα με τη σημερινή αξία) = σήμερα πια μόνο 1. Αν πέσει η αξία του χρυσού, και αν η σχετική πτώση ή άνοδος του χρυσού ως προς τα άλλα είδη εκφραστεί στην τιμή τους, τότε αντί να πει κανείς ότι ένα αντικείμενο που προηγούμενα κόστιζε 1 λ. χρυσό τώρα κοστίζει 2, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι κοστίζει πάντα μια λίβρα, αλλά 2 πραγματικές χρυσές λίντες κλπ. Αντί να πω: πούλησα χτες αυτό το εμπόρευμα προς 1 λ., σήμερα το πουλώ 4 λ., θα έλεγα: το πούλησα 1 λ., χτες όμως προς 1 λ. αξίας 1 πραγματικής λίρας, σήμερα προς 1 λ. αξίας 4 πραγματικών λιρών. Οι υπόλοιπες τιμές προκύπτουν όλες αυτόματα, μόλις καθοριστεί η σχέση της πραγματικής ράβδου προς τη φανταστική· αυτό όμως σημαίνει απλά τη σύγκριση ανάμεσα στην προηγούμενη και τη σημερινή αξία της ράβδου. Θα ήταν σαν να τα υπολογίζαμε όλα στη λίρα στεργλίνα του 15ου αιώνα, για παράδειγμα. Αυτό που είναι υποχρεωμένος να κάνει ο ιστορικός που παρακολουθεί το ίδιο είδος νομίσματος, το ίδιο λογιστικό όνομα ενός νομίσματος με το ίδιο μεταλλικό περιεχόμενο σε διάφορους αιώνες, όταν το υπολογίζει σε σημερινό χρήμα, να το εξισώνει δηλαδή με περισσότερο ή λιγότερο χρυσό, ανάλογα με τη μεταβαλλόμενη αξία στους διάφορους αιώνες – το ίδιο κάνει αυτός ο μπερμπερίνος ή ο νέγρος. Είναι η προσπάθεια του μισοπολιτισμένου να κρατήσει τη χρηματική μονάδα, τη μάζα μετάλλου που ισχύει σαν μέτρο, σταθερή και σαν αξία· να διατηρήσει αυτή την αξία και σαν σταθερό μέτρο. Ταυτόχρονα όμως έχει ωστόσο την πονηριά να γνωρίζει ότι η ράβδος άλλαξε την πραγματική της αξία. Με τα λίγα εμπορεύματα που έχει να μετρήσει αυτός ο μπερμπερίνος, και με τη ζωντανία που έχει στους απολίτιστους η παράδοση, ο περίπλοκος αυτός τρόπος υπολογισμού δεν είναι τόσο δύσκολος όσο φαίνεται.

1 ουγγιά είναι = 3 λίρες 17 σελίνια $10\frac{1}{2}$ πένες, άρα ούτε 4 λίρες στεργλίνας. 35
 Ας πάρουμε όμως για ευκολία ότι είναι ακριβώς = 4 λ. Τότε λοιπόν το $\frac{1}{4}$ μιας ουγγιάς παίρνει το όνομα λίρα και λειτουργεί μ' αυτό το όνομα σαν λογιστικό χρήμα. Αυτή όμως η λίρα αλλάζει την αξία της, ενμέρει σχετικά προς την αξία άλλων εμπορευμάτων που μεταβάλλουν τις αξίες τους, ενμέρει στο βαθμό που η ίδια αποτελεί το προϊόν περισσότερου ή λιγότερου χρόνου εργασίας. Το μόνο σταθερό που έχει είναι το όνομα, και η ποσότητα, το κλασματικό μέρος της ουγγιάς, το κλάσμα βάρους χρυσού που έχει ονομαστεί λίρα· που περιέχεται λοιπόν σ' ένα νόμισμα που λέγεται μια λίρα.

Ο άγριος θέλει να την κρατήσει σταθερή σαν αμετάβλητη αξία, κι έτσι τού μεταβάλλεται η ποσότητα μετάλλου που η λίρα περιέχει. Αν η αξία του χρυσού μειωθεί κατά 100%, η λίρα είναι γι αυτόν μέτρο αξίας όπως και πριν· τώρα όμως είναι μια λίρα των $\frac{2}{4}$ ουγγιών χρυσού κλπ. Η λίρα είναι γι αυτόν πάντοτε ίση με μια μάζα χρυσού (σιδήρου) που έχει την ίδια αξία. Επειδή όμως αυτή η αξία μεταβάλλεται, η λίρα είναι ίση άλλοτε με μεγαλύτερη, άλλοτε με μικρότερη ποσότητα πραγματικού χρυσού ή σιδήρου, ανά- 50

λογα με το αν πρέπει να δοθεί μεγαλύτερη η μικρότερη ποσότητά τους σ' αντάλλαγμα για άλλα εμπορεύματα. Συγκρίνει τη σημερινή αξία με την προηγούμενη, που ισχύει γι αυτόν σαν μέτρο σύγκρισης και δεν επιζεί παρά μόνο στη φαντασία του. Αντί λοιπόν να λογαριάζει σύμφωνα με το $\frac{1}{4}$ ουγγιάς χρυσού με μεταβαλλόμενη αξία, λογαριάζει σύμφωνα με την αξία που είχε προηγούμενα το $\frac{1}{4}$ ουγγιάς χρυσού, σύμφωνα λοιπόν με μια φανταστική αμετάβλητη αξία $\frac{1}{4}$ ουγγιάς, που εκφράζεται όμως σε μεταβλητές ποσότητες. Από τη μια μεριά η προσπάθεια να κρατηθεί το μέτρο της αξίας σαν σταθερή αξία· από την άλλη η πονηριά, μ' ένα πλάγιο τρόπο να μη ζημιώσει

10 κιάλας. Είναι όμως ολότελα παράλογο να θεωρεί κανείς αυτή την τυχαία μετατόπιση, που έκαναν οι ημίμαγιοι για να αφομοιώσουν τη χρηματική μέτρηση των αξιών που τους επιβλήθηκε εξωτερικά – τον τρόπο που μεταθέτουν το μέτρο και ύστερα πάλι βρίσκουν το δρόμο τους μέσα απ' αυτή τη

15 θέτει σαν κάτι ανώτερο απέναντι στις πιο αναπτυγμένες σχέσεις. Κι αυτοί οι άγριοι ξεκινούν από ένα μέγεθος, τη σιδερένια ράβδο· διατηρούν όμως σταθερή, σαν λογιστική μονάδα, την αξία που η ράβδος είχε παραδοσιακά κλπ.

Στη σύγχρονη πολιτική οικονομία όλο αυτό το ζήτημα απόκτησε σημασία βασικά για δυο λόγους: 1) Σε διάφορες περιόδους, στην Αγγλία πχ. στη

20 διάρκεια του Γαλλικού επαναστατικού πολέμου, παρατηρείται ότι η τιμή του ακατέργαστου χρυσού υψώθηκε πάνω από την τιμή του νομισματοποιημένου χρυσού. Αυτό το ιστορικό φαινόμενο έμοιαζε λοιπόν αναντίρροπα να αποδείχνει πως τα ονόματα που αποκτούν κλασματικά μέρη βάρους του χρυσού (του πολύτιμου μετάλλου) – λίρα, σελίνι, πένα κλπ. – με

25 κάποια ανεξήγητη διαδικασία αποκτούν αυτοτέλεια απέναντι στην ουσία που ονοματίζουν. Πώς θα μπορούσε διαφορετικά μια ουγγιά χρυσού να αξίζει περισσότερο από την ίδια ουγγιά χρυσού εντυπωμένη σαν 3λ. 17 σ. 10 $\frac{1}{2}$ π.; Ή πώς θα μπορούσε μια ουγγιά χρυσού να αξίζει περισσότερο από 4 livres χρυσού όταν η livre δεν είναι παρά το όνομα του $\frac{1}{4}$ της ουγγιάς; Ακριβέστερη εξέταση έδειξε ωστόσο, είτε ότι τα νομίσματα που κυκλοφορούσαν με το όνομα λίρα στην πραγματικότητα δεν είχαν πια το κανονικό μεταλλικό περιεχόμενο, ότι λοιπόν πχ. 5 λίρες σε κυκλοφορία ζύγιζαν στην πραγματικότητα μια ουγγιά χρυσού (της ίδιας καθαρότητας). Αφού ένα νόμισμα που τάχα αντιπροσώπευε $\frac{1}{4}$ ουγγιάς χρυσού (περίπου) στην πραγματι-

30 κότητα αντιπροσώπευε πια μόνο $\frac{1}{5}$, ήταν πολύ απλό το ότι η ουγγιά = 5 τέτοιες λίρες στην κυκλοφορία· ώστε η τιμή ράβδων πολύτιμου μετάλλου ανέβαινε πάνω από την τιμή νομισματοκοπείου γιατί στην πραγματικότητα η λίρα παρίστανε, ονόμαζε όχι πια το $\frac{1}{4}$ αλλά μόνο το $\frac{1}{5}$ μιας ουγγιάς χρυσού· δεν ήταν πια παρά το όνομα για το $\frac{1}{5}$ της ουγγιάς. Το ίδιο φαινόμενο

40 παρουσιάστηκε όταν το μεταλλικό περιεχόμενο των χρυσών νομισμάτων που κυκλοφορούσαν δεν βρισκόταν βέβαια κάτω από την κανονική τους μάζα αλλά αυτά κυκλοφόρησαν ταυτόχρονα με υποτιμημένο χαρτονόμισμα και απαγορευόταν η τήξη και η εξαγωγή τους. Σ' αυτή την περίπτωση το $\frac{1}{4}$ ουγγιάς χρυσού που κυκλοφορούσε με τη μορφή 1 λίρας συμμετείχε στην

45 υποτίμηση των χαρτονομισμάτων· απ' αυτή την τύχη εξαιρούνταν ο χρυσός σε ράβδους. {Η επιδάρυση νομισματοκοπής μπορεί επίσης να υψώσει σε μια χώρα την τιμή νομισματοκοπείου πάνω από την τιμή του μετάλλου σε ράβδους.} Το γεγονός ήταν πάλι το ίδιο: το λογιστικό όνομα λίρα είχε πά-

50 τερου μερίδιου. Όστε η ουγγιά ήταν ίση πχ. με 5 τέτοιες λίρες. Αυτό σήμαι-

νε τότε άνοδο της τιμής μετάλλου σε ράβδους πάνω από την τιμή νομισματοκοπείου. Αυτά ή ανάλογα ιστορικά φαινόμενα, που όλα τους αναλύονται εξίσου απλά και όλα τους ανήκουν στην ίδια κατηγορία, έδωσαν λοιπόν την πρώτη αφορμή για το *ιδεατό μέτρο*, δηλαδή για την ιδέα ότι το χρήμα σαν μέτρο είναι τάχα μόνο σημείο σύγκρισης, όχι καθορισμένη ποσότητα. Εκαι- 5 τοντάδες τόμοι γράφτηκαν γι αυτή την περίπτωση στην Αγγλία τα τελευταία 150 χρόνια.

Δεν είναι καθαυτό παράξενο να γίνεται ένα ορισμένο είδος νομίσματος πιο ακριβό από το μεταλλικό του περιεχόμενο, καθώς στο νόμισμα προστίθεται (σ' αυτή τη μορφή) νέα εργασία. Ανεξάρτητα όμως απ' αυτό, συμβαί- 10 νει η αξία ενός ορισμένου είδους νομίσματος να ξεπερνά το μεταλλικό του περιεχόμενο. Αυτό δεν έχει κανένα απολύτως οικονομικό ενδιαφέρον, και δεν έχει δόσει μέχρι σήμερα αφορμή για καμιά οικονομική έρευνα. Δεν σημαίνει παρά το ότι για ορισμένους σκοπούς ο χρυσός ή ο άργυρος χρειάζο- 15 ταν σ' αυτήν ακριβώς τη μορφή, ας πούμε αγγλικών λιρών ή ισπανικών δολλαριών. Οι διευθυντές των τραπεζών είχαν φυσικά ιδιαίτερο συμφέρον να αποδείξουν ότι δεν έπεσε η αξία των τραπεζογραμματίων αλλά ανέθηκε η αξία του χρυσού. Όσο για το τελευταίο ζήτημα, αυτό μόνο αργότερα μπορεί να εξεταστεί.

2) Η θεωρία του *ιδεατού μέτρου* αξίας διατυπώθηκε όμως για πρώτη φο- 20 ρά στις αρχές του 18ου αιώνα, και επαναλήφθηκε την δεύτερη δεκαετία του 19ου, σε σχέση με ζητήματα όπου το χρήμα δεν παρουσιάζεται σαν μέτρο, ούτε σαν μέσο ανταλλαγής, αλλά σαν ισοδύναμο που μένει σταθερό, σαν αξία για-τον-εαυτό-της (στον τρίτο προσδιορισμό) και άρα σαν η γενική ύλη των συμβάσεων. Και στις δυο περιπτώσεις το ζήτημα ήταν, αν κρατικά και 25 άλλα χρέη που είχαν συμφωνηθεί σε υποτιμημένο χρήμα θα έπρεπε να ξεπληρωθούν και να αναγνωριστούν σε χρήμα με πλήρη ισχύ. Είταν ζήτημα απλά και μόνο ανάμεσα στους πιστωτές του δημοσίου και τη μάζα του έθνους. Το ερώτημα αυτό καθαυτό δεν μας ενδιαφέρει εδώ. Αυτοί που απαιτούσαν αναπροσαρμογή των απαιτήσεων, από τη μια, και των παροχών 30 (υποχρεώσεων) από την άλλη, παρασύρθηκαν σ' ένα λαθεμένο πεδίο: αν ο *μετρικός κανόνας του χρήματος* έπρεπε ή όχι να μεταβληθεί. Μ' αυτή την αφορμή ξεφύτρωσαν τότε τέτοιες χοντροκομένες θεωρίες για το μέτρο του χρήματος, τον καθορισμό της τιμής του χρυσού κλπ. («Μεταβολή του μέτρου [...] μοιάζει με μεταβολή στα εθνικά μέτρα ή σταθμά.» *Στιούαρτ*. Ολοφάνε- 35 ρα, αν το μόδι πχ. διπλασιαστεί ή μειωθεί στο μισό η μάζα των σιτηρών ενός έθνους δεν μεταβάλλεται. Η μεταβολή θα ήταν όμως πολύ σημαντική πχ. για αγρομισθωτές υποχρεωμένους να πληρώνουν τη σιτοπρόσοδο σ' ένα καθορισμένο αριθμό μοδιών, αν τώρα αυτοί με τον διπλασιασμό του μέτρου είχαν υποχρεωμένοι να παραδώσουν τον ίδιο αριθμό μοδιών όπως και πριν.) 40 Σ' αυτή την περίπτωση ήταν οι πιστωτές του δημοσίου που αγκιστρώθηκαν στο όνομα «λίρα» ανεξάρτητα από το κλασματικό μέρος βάρους χρυσού που αυτή έκφραζε, που αγκιστρώθηκαν λοιπόν στο «ιδεατό μέτρο» – γιατί αυτό στην πραγματικότητα είναι απλά το λογιστικό όνομα για το μεταλλικό μέρος βάρους που χρησιμεύει σαν μέτρο. Το περίεργο όμως είναι ότι ακριβώς οι 45 αντίπαλοί τους κατασκεύασαν αυτή τη θεωρία του «ιδεατού μέτρου», και οι πιστωτές ήταν αυτοί που την καταπολέμησαν. Αντί να απαιτήσουν απλά μια αναπροσαρμογή, ή να απαιτήσουν να επιστραφεί στους πιστωτές του δημοσίου εκείνο μόνο το ποσό χρυσού που είχαν στην πραγματικότητα προ- 50 καταβάλει, απαιτήσαν να μειωθεί το μέτρο σύμφωνα με την υποτίμηση.

ώστε αν πχ. η λίρα στερλίνα είχε μειωθεί σε $\frac{1}{5}$ ουγγιάς χρυσού, αυτό το $\frac{1}{5}$ ουγγιάς να έχει στο μέλλον το όνομα λίρα, δηλαδή η λίρα να κόβεται περίπου σε 21 σελίνια αντί σε 20 σ. Αυτή η πτώση του μέτρου σήμαινε άνοδο της αξίας του χρήματος· γιατί τώρα η ουγγιά θα ήταν = 5 λ. αντί προηγούμενα 5 4. Δεν είπαν λοιπόν πως όσοι έχουν προκαταβάλει πχ. μια ουγγιά χρυσού σε 5 υποτιμημένες λίρες θάπρεπε τώρα να εισπράξουν μόνο 4 λίρες με πλήρη αξία· αλλά είπαν: πρέπει να τους επιστραφούν 5 λίρες, αλλά στο εξής η λίρα να εκφράζει $\frac{1}{20}$ λιγότερο της ουγγιάς απ' όσο προηγούμενα. Όταν αυτοί στην Αγγλία διατύπωναν αυτή την αξίωση, μετά την επανάληψη των πληρωμών σε μετρητά, το λογιστικό νόμισμα είχε αποκτήσει πάλι την παλιά του μεταλλική αξία. Μ' αυτή την αφορομή διατυπώθηκαν στη συνέχεια και οι υπόλοιπες χοντροκομμένες θεωρίες για το χρήμα σαν μέτρο της αξίας· και με προκάλυμα την αναίρεση αυτών των θεωριών, που το λάθος τους ήταν εύκολο ν' αποδειχτεί, πέρασαν λαθραία τα συμφέροντα των πιστωτών του δημοσίου.

Η πρώτη μάχη αυτού του είδους γίνεται ανάμεσα στους Λοκ και Λάουντς. Στα 1688-1695 τα κρατικά δάνεια είχαν συμφωνηθεί σε υποτιμημένο χρήμα – υποτιμημένο γιατί είχαν λυώσει όλο το πρόσβαρο χρήμα και κυκλοφορούσε μόνο το ελαφρό. Η γκινέα είχε ανέβει στα 30 σελίνια. Ο Λάουντς (υπεύθυνος του Νομισματοκοπείου;) (secretary to the treasury) [γραμματέας του Θησαυροφυλακίου] ήθελε να υποτιμήσει τη στερλίνα κατά 20%· ο Λοκ επέμενε στο παλιό μέτρο της Ελισάβετ. Στα 1695 γενική νομισματοκοπή, general recoinage. Ο Λοκ νίκησε. Χρέη που είχαν συμφωνηθεί προς 10 και 14 σελίνια τη γκινέα ξεπληρώθηκαν προς 20 σελίνια. Αυτό ήταν εξίσου πλεονεκτή- 20 κό για το κράτος όσο και για τους γαιοκτήμονες. «Ο Λάουντς τοποθέτησε το ζήτημα σε λάθος βάση. [...] Υποστήριξε ότι το σχέδιό του δεν σήμαινε εξευτελισμό του παλιού μέτρου. Ύστερα απόδωσε την άνοδο της τιμής των ράβδων πολύτιμου μετάλλου στην εσωτερική αξία του αργύρου, και όχι στην ελαφρότητα του νομίσματος που τις αγόραζε. Πάντοτε υπόθετε πως η 30 σφραγίδα και όχι η ουσία κάνει το νόμισμα. [...] Από τη μεριά του, ο Λοκ αναρωτιόταν μόνο αν το σχέδιο του Λάουντς σήμαινε ή όχι υποτίμηση, αλλά δεν ερευνούσε [...] τα συμφέροντα εκείνων που είχαν δεσμευτεί με διαρκείς συμβάσεις. Το μεγάλο επιχείρημα του κ. Λάουντς για τη μείωση του μέτρου ήταν ότι οι ράβδοι αργύρου είχαν ανέβει σε 6 σ. 5 π. την ουγγιά (δηλαδή ότι 35 μπορούσαν ν' αγοραστούν προς 77 πένες ή $\frac{1}{7}$ της λίρας τρού), και γι αυτό η γνώμη του ήταν ότι η λίρα τρού έπρεπε να κοπεί σε 77 σελίνια· πράγμα που σήμαινε μείωση της αξίας της στερλίνας κατά 20% ή $\frac{1}{5}$. Ο Λοκ τού απάντησε [...] ότι οι 7 πένες είχαν πληρωθεί σε λιπόβαρο χρήμα, και ότι δεν είχαν 40 δανειστεί 1.000 στερλίνες σ' αυτό το λιπόβαρο χρήμα πρέπει να υποχρεωθεί να ξεπληρώσει 1.000 λίρες σε κανονικό θάρος; [...] Οι Λάουντς και Λοκ ανάπτυξαν κι οι δυο πολύ επιφανειακά την επίδραση της μεταβολής του μέτρου στη σχέση πιστωτών και οφειλετών, ... το πιστωτικό σύστημα δεν είχε ακόμα μεγάλη ανάπτυξη στην Αγγλία ... μόνο τα συμφέροντα των γαιο- 45 κτημόνων και του Στέμματος υπολογίστηκαν. Το εμπόριο εκείνο τον καιρό είχε σχεδόν παραλύσει, είχε καταστραφεί μ' ένα πειρατικό πόλεμο... Η αποκατάσταση του μέτρου ήταν η ευνοϊκότερη λύση, τόσο για τους γαιοκτήμονες όσο και για το κρατικό θησαυροφυλάκιο· γιαυτό και έγινε.» (Στιούαρτ ό.π. τ. ΙΙ, σ. 178, 179.) Ο Στιούαρτ παρατηρεί ειρωνικά για την όλη συναλ- 50 λαγή: «Μ' αυτή την άνοδο του μέτρου η κυβέρνηση κέρδισε σημαντικά σε

φόρους, και οι πιστωτές κέρδισαν ως προς το κεφάλαιο και τους τόκους τους· και το έθνος, που ήταν ο βασικός χαμένος, ικανοποιήθηκε (pleased) (ευχαριστήθηκε πολύ), γιατί το μέτρο του» (δηλαδή το μέτρο της δικής του αξίας) «δεν εξευτελίστηκε· έτσι και τα τρία μέρη έμειναν ικανοποιημένα.» (ό.π. τ. II, σ. 154 επ.) Πρβλ. Τζον Λοκ. Έργα. 4 τ. 7η έκδ. Λονδίνο. 1768· 5 όπως και το δοκίμιο «Μερικές σκέψεις σχετικά με την μείωση του επιτοκίου και την άνοδο της αξίας του χρήματος» (1691), όπως και: «Πρόσθετες σκέψεις σχετικά με την άνοδο της αξίας του χρήματος, εξετάζοντας ιδιαίτερα τα επιχειρήματα του κ. Λάουντς γι αυτή την άνοδο, στην πρόσφατη Έκθεσή του που αφορά το 'Δοκίμιο για την τροποποίηση των αργυρών νομισμάτων'», και τα δυο στον 2ο τόμο. Στην πρώτη πραγματεία γράφει ανάμεσα σ' 10 άλλα:

[34] «Η άνοδος του χρήματος, που γι αυτήν γίνεται τώρα τόσος θόρυβος, [...] σημαίνει είτε άνοδο της αξίας του χρήματός μας, κι αυτό δεν μπορείτε να το κάνετε· είτε άνοδο στον παρονομαστή του νομίσματός μας.» (σ. 53.) «Ονομάστε, για παράδειγμα, μία κορώνα αυτό που προηγούμενα ονομαζόταν 1/2 κορώνα. Η αξία εξακολουθεί να καθορίζεται από το μεταλλικό περιεχόμενο. [...] Αν η απώλεια 1/20 της ποσότητας αργύρου οποιουδήποτε νομίσματος δεν μειώνει την αξία του, τότε και η απώλεια 19/20 της ποσότητας αργύρου οποιουδήποτε νομίσματος δεν θα μειώσει την αξία του. Σύμφωνα λοιπόν μ' 20 αυτή τη θεωρία ένα μόνο νόμισμα των τριών πενών, ή μια μόνο πένα αν ονομαστεί κορώνα, θα αγοράσει τόσα μπαχαρικά, ή μετάξι, ή οποιοδήποτε άλλο εμπόρευμα, όσο και μια κορώνα, που περιέχει 20 ή 60 φορές περισσότερο ασήμι.» (σ. 54.) «Άνοδος λοιπόν του χρήματος σημαίνει απλά: σε μια μικρότερη ποσότητα αργύρου δίνεται η σφραγίδα και η ονομασία μιας μεγαλύτερης.» (ό.π.) «Η σφραγίδα του νομίσματος είναι εγγύηση για το κοινό, ότι το νόμισμα περιέχει τόσο ασήμι κάτω απ' αυτή την ονομασία.» (57.) «Το ασήμι και όχι τα ονόματα ξεπληρώνει χρέη και αγοράζει εμπορεύματα.» (σ. 58.) «Η νομισματική σφραγίδα αρκεί σαν εγγύηση του βάρους και της καθαρότητας του κέρματος· αφήστε όμως αυτό το χρυσό νόμισμα να βρει την τιμή 30 του, όπως τα άλλα εμπορεύματα.» (σ. 66.) Γενικά, με τέτοια άνοδο του χρήματος μπορεί κανείς μόνο να κατασκευάσει «περισσότερο χρήμα στα λόγια», αλλά όχι περισσότερο «χρήμα σε βάρος και αξία». (σ. 73.)

«Ο άργυρος είναι μέτρο [αξίας] ολότελα διαφορετικό από τα άλλα. Ο πήχυς ή το κάρτο, που οι άνθρωποι χρησιμοποιούν για να μετρούν, μπορεί 35 να μείνει στα χέρια του αγοραστή, του πωλητή ή κάποιου τρίτου προσώπου: δεν έχει σημασία ποιος το έχει. Ο άργυρος όμως δεν είναι μόνο μέτρο των συναλλαγών· είναι το αντικείμενό τους, και στο εμπόριο περνά από τον αγοραστή στον πωλητή, σαν ποσότητα ισοδύναμη προς το πράγμα που πουλήθηκε: κι έτσι όχι μόνο μετρά την αξία του εμπορεύματος στο οποίο εφαρ- 40 μόζεται, αλλά δίνεται σ' αντάλλαγμα γι αυτό, σαν ισάξιος. Αυτό όμως [...] μόνο με την ποσότητά του και τίποτ' άλλο.» (σ. 92.) «Καθώς η άνοδος δεν είναι παρά αυθαίρετη ονομασία κλασματικών μερών οποιουδήποτε νομίσματος, ότι δηλαδή τώρα το ένα εξηκοστό της ουγγιάς θα λέγεται πένα, [...] μπορεί να γίνει με όποια αύξηση θέλετε.» (118.) «Το προνόμιο των ράβδων 45 πολύτιμου μετάλλου να εξάγονται ελεύθερα θα τους δίνει ένα μικρό πλεονέκτημα στην τιμή πάνω από το νόμισμά μας, – όπως κι αν αυξομειώνεται κατά βούληση η ονομασία του τελευταίου – όσο υπάρχει ανάγκη για την εξαγωγή τους, και όσο η εξαγωγή του δικού μας νομίσματος απαγορεύεται με νόμο.» (σ. 119, 120.) 50

Την ίδια στάση που υιοθέτησε ο Λάουντς απέναντι στον Λοκ όταν ο πρώτος εξήγησε την άνοδο της τιμής των ράβδων με άνοδο της αξίας των ράβδων και άρα πτώση της αξίας του λογιστικού νομίσματος, (επειδή δηλαδή αυξήθηκε η αξία των ράβδων, μειώθηκε η αξία ενός κλασματικού τους μέ-
 5 ρους που ονομάζεται στερλίνα) υιοθέτησαν οι οπαδοί του φτηνού σελινιού – ο Άτγουντ και οι άλλοι της σχολής του Μπέρμιγγαμ, από το 1819 και μετά. (Ο Κόμπετ είχε βάσει το ζήτημα σε σωστή βάση: μη αναπροσαρμογή των δημόσιων χρεών, προσόδων κλπ· αλλά τα κατάστρεψε όλα με τη λαθεμένη θεωρία του που απόρριπτε γενικά το χαρτονόμισμα. Το περίεργο είναι
 10 ότι έφτασε σ' αυτό το συμπέρασμα ξεκινώντας όπως ο Ρικάρντο, που καταλήγει στο αντίθετο συμπέρασμα, από την ίδια λαθεμένη αφετηρία, τον καθορισμό της τιμής από την ποσότητα του μέσου κυκλοφορίας.) Ολόκληρη η σοφία τους βρίσκεται στην ακόλουθη φράση: «Ο σερ Ρ[όμπερτ] Πηλ στην αντιπαράθεσή του με το Εμπορικό Επιμελητήριο του Μπέρμιγγαμ [...] ρω-
 15 τά: 'Τι θα αντιπροσωπεύει η δική σας λίρα;» (σ. 266. «*Το νομισματικό ζήτημα, Επιστολές των Διδύμων, Λονδίνο 1844*) (δηλαδή η χάριτη λίρα, αν δεν πληρώνεται σε χρυσό.) «Πώς πρέπει τώρα να εννοήσουμε το σημερινό μέτρο της αξίας;... 3 λ. 17 σ. 10 $\frac{1}{2}$ π. σημαίνουν μια *ουγγιά χρυσού*, ή την *αξία* της; Αν σημαίνουν την ίδια την ουγγιά, γιατί να μη λέμε τα πράγματα με το
 20 όνομά τους, [...] γιατί να μη μιλούμε για ουγγιές, δράμια και κόκκους, αντί για λίρες, σελίνια και πένες; [...] Τότε γυρίζουμε σ' ένα σύστημα άμεσης ανταλλαγής σε είδος.» (σ. 269. 'Όχι ακριβώς. Τι θα είχε κερδίσει όμως ο κ. Άτγουντ αν αντί για 3 λ. 17 σ. 10 $\frac{1}{2}$ π. έλεγαν ουγγιά, κι αντί σελίνι έλεγαν τόσες πένες βάρους; Το ότι για ευκολία στους λογαριασμούς τα κλασματικά
 25 μέρη αποκτούν ονόματα – πράγμα που δείχνει άλλωστε πως εδώ στο μέταλλο δίνεται ένας ξένος προς αυτό κοινωνικός προσδιορισμός – τι σημαίνει αυτό υπέρ ή κατά της θεωρίας του Άτγουντ;) «*Η την αξία; Αν μια ουγγιά = 3 λίρες 17 σ. 10 $\frac{1}{2}$ π., γιατί τότε σε διαφορετικές περιόδους το χρήμα είναι 5 λ. 4 σ. κι ύστερα πάλι 3, 17, 9;... η έκφραση λίρα αναφέρεται στην αξία,*
 30 *αλλά όχι σε μια καθορισμένη πρότυπη αξία... Η εργασία γεννά το κόστος, και δίνει στο χρυσό ή στο σίδηρο την σχετική τους αξία.*» (Και γιαυτό, πραγματικά, μεταβάλλεται η αξία της μιας ουγγιάς και των 3λ. 17σ. 10 $\frac{1}{2}$ π.) «*Όποια λεκτική ονομασία κι αν χρησιμοποιηθεί για να εκφράσει την ημερήσια ή εβδομαδιαία εργασία ενός ανθρώπου, οι λέξεις αυτές εκφράζουν το*
 35 *κόστος του παραγμένου εμπορεύματος.*» (σ. 270.) «*Η λέξη Μία Λίρα σημαίνει την ιδεατή μονάδα.*» (σ. 272.) Η τελευταία πρόταση είναι σημαντική, γιατί δείχνει πώς η θεωρία αυτή για την «ιδεατή μονάδα» ανάγεται στην απαίτηση για ένα χρήμα που θα αντιπροσωπεύει τάχα άμεσα εργασία. Τότε η λίρα θα είναι πχ. η έκφραση για 12ήμερη εργασία. Η απαίτηση είναι ο
 40 προσδιορισμός της αξίας να μην οδηγεί στον προσδιορισμό του χρήματος σαν διαφορετικό προσδιορισμό· μ' άλλα λόγια, η εργασία σαν μέτρο των αξιών να μην προχωρεί ως το σημείο να μετατρέπει την αντικειμενοποιημένη σ' ένα καθορισμένο εμπόρευμα εργασία σε μέτρο των άλλων αξιών. Το σημαντικό είναι ότι αυτή η απαίτηση διατυπώνεται εδώ από τη σκοπιά της
 45 αστικής οικονομίας (έτσι και στον Γκραιή, που αυτός ουσιαστικά επεξεργάζεται το ζήτημα αυτό ως τις τελευταίες του συνέπειες· θα μιλήσουμε γι αυτόν αμέσως πιο κάτω), όχι από τη σκοπιά της άρνησης της αστικής οικονομίας, όπως για παράδειγμα στον Μπράιη. Οι προντονιστές (δες πχ. τον κ. Νταριμόν) κατάφεραν πραγματικά να διατυπώσουν αυτό το αίτημα τόσο
 50 σαν αίτημα που ανταποκρίνεται στις σημερινές σχέσεις της παραγωγής, όσο

και σαν αίτημα που τις επαναστατικοποιεί ολοκληρωτικά και σαν μεγάλο νεωτερισμό, μια και σαν ζώα που είναι δεν χρειάζεται φυσικά να ξέρουν τίποτα απ' όσα έχουν γραφτεί, καμιά σκέψη που να έχει γίνει πέρα από τη Μάγχη. Σε κάθε περίπτωση, ήδη το απλό γεγονός ότι αυτή η απαίτηση έχει τεθεί εδώ και πάνω από 50 χρόνια στην Αγγλία από μια μερίδα των αστών 5 οικονομολόγων δείχνει πόσο οι σοσιαλιστές, που καμώνονται πως παρουσιάζουν έτσι κάτι καινούριο και αντι-αστικό, βρίσκονται σε αδιέξοδο. Σχετικά με την ίδια την απαίτηση, βλέπε παραπάνω. (Εδώ μπορούν να συμπληρωθούν μόνο ορισμένα σημεία από τον *Γκραίη*. Κατά τα άλλα, αυτό το ζήτημα μπορεί να εξεταστεί μόνο αργότερα, στο θεραπευτικό σύστημα.) – 10

Ως προς το χρήμα σαν ισοδύναμο που παραμένει ίσο με τον εαυτό του – το χρήμα δηλαδή σαν αξία σαν τέτοια, και γιαυτό σαν ύλη όλων των συμβάσεων – ξεκάθαρα, οι μεταβολές στην αξία του υλικού που παριστάνει το χρήμα (άμεσα, όπως στον χρυσό, τον άργυρο, ή – στα χαρτονομίσματα – έμμεσα, σαν ένταλμα πάνω σε ορισμένη ποσότητα χρυσού, αργύρου κλπ.) 15 αναγκαστικά προκαλούν μεγάλες αναστατώσεις ανάμεσα στις διάφορες τάξεις ενός κράτους. Αυτό δεν θα ερευνηθεί εδώ, γιατί αυτές οι σχέσεις προϋποθέτουν οι ίδιες τη γνώση των διαφόρων οικονομικών σχέσεων. Σαν παράδειγμα μόνο: Όπως είναι γνωστό, τον 16ο και 17ο αιώνα η υποτίμηση του χρυσού και αργύρου, συνέπεια της ανακάλυψης της Αμερικής, υποτίμησε 20 την εργατική τάξη και την τάξη των γαιοκτημόνων· ωφέλησε την τάξη των κεφαλαιοκρατών (ειδικά των βιομηχάνων κεφαλαιοκρατών). Στη Ρωμαϊκή Δημοκρατία η ανατίμηση του χαλκού έκανε τους πληβείους δούλους των πατρικίων. «Καθώς είχαν αναγκασμένοι να πληρώνουν πολύ μεγάλα ποσά σε χαλκό, υποχρεώθηκαν να διατηρούν αυτό το μέταλλο σε άσημους όγκους 25 ή κομάτια που δίνονταν και παίρνονταν ανάλογα με το βάρος. Ο χαλκός σ' αυτή την κατάσταση ήταν *aes grave* [άσημος χαλκός] [...]. Το μεταλλικό χρήμα ζυγίζοταν.[»] {Ο χαλκός στους Ρωμαίους αρχικά χωρίς σφραγίδα· αργότερα σφραγίζοταν όπως τα ξένα νομίσματα. *Servius rex onium boumque effigie primus aes signavit*. [Ο βασιλέας Σέρβιος πρώτος σφράγισε 30 το χάλκινο νόμισμα με τη μορφή βοδιών και προβάτων.] (Πλίν[ιου]. *Hist. nat.* [Φυσική Ιστορία] l. 18 c. 3.)} Οι πατρικίοι, αφού συσσώρευσαν μια μάζα απ' αυτό το σκοτεινό και άσχημο μέταλλο [...] προσπάθησαν ν' απαλλαγούν απ' αυτό, είτε αγοράζοντας από τους πληβείους όλα τα εδάφη που οι τελευταίοι συμφωνούσαν να τους πουλήσουν, είτε δανείζοντάς το μακρο- 35 πρόθεσμα. Αναγκάστηκαν να ξεπουλήσουν φτηνά αυτή την αξία που τους εμπόδιζε, και που δεν τους είχε κοστίσει τίποτα να την αποκτήσουν. Ο ανταγωνισμός όλων εκείνων που είχαν την ίδια επιθυμία να αποδεσμευτούν από τον χαλκό αναγκαστικά προκάλεσε σε σύντομο χρονικό διάστημα σημαντική πτώση της τιμής του στη Ρώμη. [...] Στις αρχές του 4ου αιώνα από 40 την ίδρυση της Ρώμης, όπως βλέπει κανείς από τον *Μενήνιο* νόμο (302 από την ίδρυση της Ρώμης), η σχέση αργύρου προς χαλκό ήταν 960 προς 1... Το μέταλλο αυτό, τόσο υποτιμημένο στη Ρώμη, ήταν ταυτόχρονα ένα από τα πιο περιζήτητα είδη στο εμπόριο (γιατί οι Έλληνες έφτιαχναν τα έργα τέχνης τους από χαλκό κλπ.)... Τα πολύτιμα μέταλλα έφτασαν ν' ανταλλάζον- 45 ται στη Ρώμη με χαλκό, με τεράστια κέρδη, κι ένα τόσο κερδοφόρο εμπόριο παρακινούσε καθημερινά νέες εισαγωγές... Σιγά σιγά οι πατρικίοι αντικατάστησαν στο θησαυροφυλάκιό τους αυτούς τους σωρούς παλιού χαλκού, τόσο άβολους να τους ξεφορτωθούν και τόσο δυσάρεστους στην όψη, με 50 ράβδους χρυσού και αργύρου, *aurum infectum, argentum infectum*

[ακατέργαστο χρυσό και άργυρο]. Μετά την ήττα του Πύρρου, και ιδιαίτερα μετά τις κατακτήσεις στην Ασία ... το *aes grave* [άσημος χαλκός] είχε ήδη εξαφανιστεί, και οι ανάγκες της κυκλοφορίας έκαναν αναγκαία την εισαγωγή της ελληνικής δραχμής, με το όνομα *victoriatus* ... με βάρος 1½ σκρούπουλο αργύρου, όπως το Αττικό νόμισμα δραχμή – τον 7ο αιώνα από την ίδρυση της Ρώμης ο Κλαύδιος νόμος την έκανε ρωμαϊκό νόμισμα. Ανταλλαζόταν συνήθως με τη λίβρα χαλκού ή το *as* [ασσάριο] των 12 ουγγιών. Έτσι η σχέση ανάμεσα σε άργυρο και χαλκό ήταν 192:1, δηλαδή 5 φορές μικρότερη απ' όσο την εποχή της μεγαλύτερης υποτίμησης του χαλκού [...] εξαιτίας της εξαγωγής του· παρόλ' αυτά στη Ρώμη ο χαλκός εξακολουθούσε να είναι λιγότερο ακριβός απ' όσο στην Ελλάδα και την Ασία. Η μεγάλη αυτή επανάσταση στην ανταλλακτική αξία της χρηματικής ύλης, στο μέτρο που προχωρούσε, χειρότερευε φριχτά τη μοίρα των δύστυχων πληθείων που είχαν δανειστεί τον υποτιμημένο χαλκό και τώρα, αφού τον χρησιμοποιήσαν ή τον ξόδεψαν σύμφωνα με την παλιά του ισοτιμία, χρωστούσαν, σύμφωνα με το κείμενο των συμβάσεών τους, πενταπλάσιο ποσό απ' όσο είχαν πραγματικά δανειστεί. [...] Δεν είχαν κανένα μέσο να εξαγοράσουν τον εαυτό τους από τη δουλεία ... Όποιος είχε δανειστεί 3000 ασσάρια όταν το ποσό αυτό ισοδυναμούσε με 300 βόδια ή 900 σκρούπουλα ασήμι, για να συγκεντρώσει αυτό το ποσό χρειαζόταν πια 4500 σκρούπουλα ασήμι, γιατί το ασσάριο αντιπροσωπευόταν από 1½ σκρούπουλο αργύρου. Δίνοντας το 1/3 του χαλκού που είχε πάρει, ο πληθείος είχε στην πραγματικότητα εξοφλήσει το χρέος του· γιατί το 1/3 είχε τώρα την ίδια αξία όπως προηγούμενα το ακέραιο ποσό όταν είχε συναφθεί η σύμβαση. Γιατί ο χαλκός είχε 5πλασιαστεί σε αξία απέναντι στον άργυρο... Οι πληθείοι ζήτησαν αναθεώρηση του χρέους, νέα εκτίμηση του οφειλόμενου ποσού και μεταβολή στον τίτλο της αρχικής τους οφειλής. [...] Οι πιστωτές δεν απαιτούσαν βέβαια την απόδοση του κεφαλαίου, αλλά και η ίδια η πληρωμή των τόκων ήταν ανυπόφορη· γιατί ο τόκος, που αρχικά είχε συμφωνηθεί σε 12%, με την υπερβολική ακρίβεια του νομίσματος είχε γίνει τόσο επαχθής σαν να είχε συμφωνηθεί σε 60% του κεφαλαίου. Μάταια οι οφειλέτες απόσπασαν ένα νόμο που αφαιρούσε από το κεφάλαιο τους συσσωρευμένους τόκους... Οι συγκλητικοί δεν είχαν διαθέσει να εγκαταλείψουν το μέσο που μ' αυτό κρατούσαν το λαό στην πιο ταπεινωτική εξάρτηση. Κύριοι όλης σχεδόν της γης, εξοπλισμένοι με νομικούς τίτλους που τους εξουσιοδοτούσαν να αλυσοδέσουν τους οφειλέτες τους και να τους επιβάλουν σωματικές ποινές, κατάπνιξαν τις εξεγέρσεις και καταδίωξαν τους τολμηρότερους. [...] Η κατοικία του κάθε πατρίκιου ήταν και μια φυλακή. [...] Τελικά προκλήθηκαν πόλεμοι, που αντάμειψαν κάπως τον οφειλέτη με την άρση των δεσμεύσεων, και άνοιξαν στους δανειστές νέες πηγές πλούτου και δύναμης. Αυτή ήταν η εσωτερική κατάσταση της Ρώμης όταν η ήττα του Πύρρου, η κατάληψη του Τάραντα και σημαντικές νίκες πάνω στους Σαμνίτες, Λουκανούς και άλλους λαούς της νότιας Ιταλίας κλπ. [...] Στα 483 ή 485 εμφανίστηκε το πρώτο ρωμαϊκό ασημένιο νόμισμα, η *libella*. [...] ονομάστηκε *libella* γιατί σε μικρό όγκο ισοδυναμούσε με τη *libra* των 12 ουγγιών χαλκού.» (Γκαρνιέ, *Ζερμαίν. Ιστορία του χρήματος* κλπ. 2τ. Παρίσι 1819. τ. II. σ. 15 επ.)

{*Ασινιάτα*. «Εθνική περιουσία. Ασινιάτο των 100 φράγκων.» Νόμιμο χρήμα. Η διαφορά τους απ' όλα τα άλλα χαρτονομίσματα ήταν ότι ούτε καν διατείνονταν πως αντιπροσωπεύουν κάποιο συγκεκριμένο πράγμα. Οι λέξεις 50 «εθνική περιουσία» σήμαιναν ότι η αξία των ασινιάτων μπορούσε να εισ-

πραχθεί αγοράζοντας μ' αυτά την δημευμένη περιουσία, στους αδιάκοπους τέτοιους πλειστηριασμούς. Δεν υπήρχε όμως κανένας λόγος αυτή η αξία να ονομάζεται 100 φράγκα. Εξαρτιόταν από την σχετική ποιότητα της περιουσίας που μπορούσε να αγοραστεί μ' αυτό τον τρόπο, και από τον αριθμό των ασινιάτων που είχαν εκδοθεί.» (78, 79. *Νάσσαου Ου. Σήνιορ: Τρείς 5 διαλέξεις για το κόστος της απόκτησης χρήματος, κλπ.* Λονδίνο 1830.)

«Η λογιστική λίρα, που για πρώτη φορά θέσπισε ο Καρλομάγνος, και που ποτέ σχεδόν δεν αντιπροσωπεύθηκε με ισοδύναμο πραγματικό νόμισμα, διατήρησε το όνομά της, όπως και τις υποδιαίρεσεις της σε σόλδια και δη- 10 νάρια, μέχρι το τέλος του 18ου αιώνα, ενώ τα πραγματικά νομίσματα [...] άλλαξαν άπειρες φορές όνομα, μορφή, μέγεθος, αξία, όχι μόνο με κάθε κυβερνητική μεταβολή αλλά και στη διάρκεια της ίδιας βασιλείας. Και η αξία της λογιστικής λίβρας έπαθε βέβαια τεράστιες μειώσεις, [...] αυτές όμως ήταν πάντα πραξικοπηματικές. (σ. 76, τ. I. *Γκαρνιέ, ό.π.*) Όλα τα νομίσμα- 15 τα των αρχαίων είχαν στην αρχή βάρη. (ό.π.)

«Το χρήμα είναι πρώτ' απ' όλα το καθολικά ανταλλάξιμο εμπόρευμα, μ' 20 άλλα λόγια το εμπόρευμα στο οποίο συναλλάσσεται ο καθένας για να αποκτήσει άλλα εμπορεύματα.» (*Μπαίηλυ: Το χρήμα και οι περιπέτειές του, κλπ.* Λονδίνο 1837, σ. 1.) «Είναι το μεγάλο διαμεσολαθητικό εμπόρευμα.» (σ. 2, ό.π.) Είναι το γενικό εμπόρευμα των συμβάσεων, σ' αυτό δηλαδή 25 συνομολογούνται οι περισσότερες περιουσιακές συναλλαγές που πρόκειται να ολοκληρωθούν σε κάποια μελλοντική χρονική στιγμή. (σ. 3) Είναι τέλος το «μέτρο της αξίας... Τώρα, καθώς όλα τα είδη ανταλλάσσονται με χρήμα, οι αμοιβαίες αξίες των Α και Β δηλώνονται αναγκαστικά από τις αξίες τους σε 30 χρήμα, δηλαδή τις τιμές τους ... όπως το σχετικό βάρος των ουσιών φαίνεται από το βάρος τους σε σχέση με το νερό, το ειδικό τους βάρος.» (σ. 4.) «Το πρώτο ουσιαστικό προαπαιτούμενο είναι ότι το χρήμα πρέπει να είναι ομοιόμορφο στις φυσικές του ιδιότητες, έτσι ώστε ίσες ποσότητες απ' αυτό να ταυτίζονται τόσο που να μην υπάρχει λόγος να προτιμηθεί η μια απ' την 35 άλλη. [...] Έτσι, τα σιτηρά και τα ζώα ήδη γιαυτό τον λόγο δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν σαν χρήμα· γιατί ίσες ποσότητες σιτηρών και ίσα πλήθη ζώων δεν μοιάζουν πάντα ως προς τις επιθυμητές τους ιδιότητες.» (σ. 5, 6.) «Η σταθερότητα αξίας είναι λοιπόν επιθυμητή στο χρήμα σαν διαμεσολαθη- 40 τικό εμπόρευμα και σαν εμπόρευμα των συμβάσεων· του είναι ολότελα επουσιώδης στην ιδιότητά του να αποτελεί το μέτρο της αξίας.» (σ. 9.) «Το χρήμα μπορεί ολόενα να μεταβάλλει την αξία του, κι ωστόσο να αποτελεί εξίσου καλό μέτρο αξίας όσο κι αν έμενε απόλυτα στάσιμο. Ας υποθέσουμε, για παράδειγμα, ότι η αξία του μειώνεται· καθώς η μείωση της αξίας σημαί- 45 νει μείωση αξίας σε σχέση με κάποιο άλλο ή κάποια άλλα εμπορεύματα, ας υποθέσουμε ότι μειώνεται σε αξία ως προς τα σιτηρά και την εργασία. Πριν τη μείωση μια γκινέα θα αγόραζε τρία μπούσελ σιτάρι, ή εργασία έξι ημε- 50 ρών· μετά, θα αγόραζε μόνο δυο μπούσελ σιτάρι ή εργασία τεσσάρων ημερών. Και στις δυο περιπτώσεις, με δοσμένες τις σχέσεις του σταριού και της εργασίας προς το χρήμα, οι αμοιβαίες τους σχέσεις προκύπτουν· μ' άλλα λόγια, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι ένα μπούσελ σιτάρι αξίζει εργασία 45 δυο ημερών. Αυτό – και τίποτα διαφορετικό δεν σημαίνει η μέτρηση της αξίας – γίνεται με την ίδια ευκολία μετά τη μείωση όπως και πριν. Η επιτυ- 50 χία οποιουδήποτε πράγματος σαν μέτρου αξίας είναι ολότελα ανεξάρτητη από τη μεταβλητότητα της δικής του αξίας... Γίνεται σύγχυση ανάμεσα στο αμετάβλητο της αξίας και το αμετάβλητο της καθαρότητας και του βάρους... 50

Καθώς αυτό που αποτελεί την αξία είναι ο έλεγχος πάνω σε ποσότητα, μια καθορισμένη ποσότητα κάποιου ομοιόμορφου εμπορεύματος πρέπει να χρησιμοποιείται σαν μονάδα για τη μέτρηση της αξίας· και αυτή ακριβώς η καθορισμένη ποσότητα μιας ουσίας με ομοιόμορφη ποιότητα πρέπει να παραμένει αμετάβλητη.» (σ. 11.) Σε όλες τις χρηματικές συμβάσεις πρόκειται για την ποσότητα του χρυσού και αργύρου που θα δοθεί, όχι για την αξία. (σ. 105.) «Αν κάποιος επιμένει πως η σύμβαση είναι για μια καθορισμένη αξία, θα πρέπει να δείξει, αξία σε σχέση με ποιο εμπόρευμα: θα ισχυριζόταν τότε ότι μια χρηματική σύμβαση δεν αναφέρεται σε ποσότητα χρήματος, όπως διατυπώνεται στην ίδια τη σύμβαση, αλλά σε μια ποσότητα κάποιου εμπορεύματος που δεν αναφέρεται διόλου.» (σ. 104.) «Αυτό δεν είναι απαραίτητο να περιορίζεται σε συμβάσεις όπου πραγματικά παρέχεται χρήμα. Ισχύει για όλες τις υποσχέσεις μελλοντικής πληρωμής χρήματος, είτε για πράγματα οποιουδήποτε είδους που πωλούνται με πίστωση, είτε για υπηρεσίες, είτε σαν ενοίκιο γης ή οικημάτων· οι πληρωμές αυτές δεν διαφοροποιούνται καθόλου από τον καθαρό δανεισμό του διαμεσολαβητικού εμπορεύματος. Όταν ο Α πουλά στον Β ένα τόνο σιδήρου προς δέκα λίρες, με δωδεκάμηνη πίστωση, το αποτέλεσμα είναι ακριβώς το ίδιο σαν να δανείζει τις δέκα λίρες για ένα χρόνο, και με τον ίδιο τρόπο οι νομισματικές αλλαγές θα επηρεάσουν τα συμφέροντα των δυο συμβαλλόμενων μερών.» (σ. 110, 111.)

Η σύγχυση να δίνονται ονόματα σε καθορισμένα και αμετάβλητα κλασματικά μέρη της χρηματικής ουσίας που πρόκειται να χρησιμεύσουν σαν μετρική μονάδα – η σύγχυση του καθορισμού της ονομασίας τους με τον καθορισμό της τιμής του χρήματος – φαίνεται καθαρά, ανάμεσα σ' άλλους, και στον εξοχότατο ρομαντικό της πολιτικής οικονομίας, τον κ. Άνταμ Μύλλερ. Λέει ανάμεσα σ' άλλα: «Καθένας βλέπει πόσο μεγάλη σημασία έχει ο σωστός καθορισμός της τιμής νομισματοκοπείου, ιδιαίτερα σε μια χώρα όπως η Αγγλία, όπου η κυβέρνηση με μεγαλόψυχη γενναιοδωρία» (δηλαδή σε βάρος της χώρας και με κέρδος των εμπόρων χρυσού, στην Τράπεζα της Αγγλίας) «νομισματοκοπεί δωρεάν, δεν εισπράττει επιβάρυνση κοπής[»] κλπ., [«]και άρα, αν καθόριζε την τιμή νομισματοκοπείου σημαντικά πιο πάνω από την αγοραία τιμή, αν αντί να πληρώνει τώρα την ουγγιά χρυσού 3λ. 17σ. 10¹/_π. όριζε 3λ. 19σ. σαν την τιμή νομισματοκοπείου μιας ουγγιάς χρυσού, τότε όλος ο χρυσός θα οδηγούνταν στο Νομισματοκοπείο, ο άργυρος που θα εισπράττονταν εκεί θα ανταλλάζόταν στην αγορά με τον φθηνότερο χρυσό, κι έτσι θα οδηγούνταν πάλι στο νομισματοκοπείο, με αποτέλεσμα την διαταραχή του συστήματος νομισματοκοπής.» (σ. 280, 281, τ. II. Στοιχεία πολιτικής τέχνης. Βερολίνο 1809.) Ο κ. Μύλλερ δεν ξέρει λοιπόν ότι οι πένες και τα σελίνια δεν είναι εδώ παρά ονόματα για κλασματικά μέρη μιας ουγγιάς χρυσού. Επειδή κυκλοφορούν ασημένια και χάλκινα νομίσματα – που, να σημειωθεί, δεν έχουν ονομαστεί σύμφωνα με την αναλογία αργύρου και χαλκού προς τον χρυσό, αλλά εκδίδονται σαν απλά κέρματα για τα ομώνυμα μέρη χρυσού, και άρα μόνο σε πολύ μικρή ποσότητα αποτελούν νόμιμο χρήμα – με τα ονόματα σελίνια και πένες, φαντάζεται πως μια ουγγιά χρυσού υποδιαιρείται τάχα σε χρυσά, ασημένια και χάλκινα νομίσματα (τριπλός δηλαδή κανόνας της αξίας). Λίγο πιο κάτω φαντάζεται πάλι πως στην Αγγλία δεν υπάρχει διπλός κανόνας, πολύ λιγότερο λοιπόν τριπλός. Η σύγχυση του κ. Μύλλερ σχετικά με τις «κοινές» οικονομικές σχέσεις είναι η πραγματική βάση της «ανώτερής» του αντίληψης.

Από τον γενικό νόμο ότι η συνολική τιμή των εμπορευμάτων που κυκλοφορούν καθορίζει τη μάζα του κυκλοφορούντος μέσου – προϋποθέτοντας καθορισμένο επίπεδο της ταχύτητας κυκλοφορίας – ακολουθεί ότι σε μια ορισμένη βαθμίδα ανάπτυξης των αξιών που εντάσσονται στην κυκλοφορία, το ευγενέστερο μέταλλο – το μέταλλο με τη μεγαλύτερη ειδική αξία, αυτό δηλαδή που σε μικρότερη ποσότητα περιέχει περισσότερο χρόνο εργασίας – παίρνει τη θέση του λιγότερου πολύτιμου σαν κυρίαρχο μέσο κυκλοφορίας: ώστε: χαλκός, άργυρος, χρυσός, το ένα εκτοπίζει το άλλο σαν κυρίαρχο μέσο κυκλοφορίας. Το ίδιο συνολικό άθροισμα τιμών μπορεί πχ. να κυκλοφορηθεί με 14 φορές λιγότερα χρυσά από ασημένια νομίσματα. Το χάλκινο, 10 κι ακόμα πιο πολύ το σιδερένιο νόμισμα σαν κυρίαρχο μέσο κυκλοφορίας προϋποθέτει ασθενική κυκλοφορία. Όμοια, όσο αυξάνεται η μάζα των εμπορευμάτων που κυκλοφορούν και της κυκλοφορίας γενικά, το ισχυρότερο αλλά μεγαλύτερης αξίας μεταφορικό και κυκλοφοριακό μέσο παίρνει τη θέση εκείνου που έχει μικρότερη αξία. 15

Από την άλλη μεριά, είναι ξεκάθαρο πως η καθημερινή λιανική συναλλαγή απαιτεί ανταλλαγές σε πολύ μειωμένη κλίμακα – τόσο μικρότερη, όσο φτωχότερη είναι η χώρα και πιο ασθενική η κυκλοφορία. Σ' αυτή τη λιανική συναλλαγή, όπου από τη μια μεριά κυκλοφορούν πολύ μικρές ποσότητες εμπορευμάτων, άρα και πολύ μικρές αξίες, ισχύει με την πιο κυριολεκτική 20 σημασία της λέξης ότι το χρήμα εμφανίζεται μόνο σαν φευγαλέο μέσο κυκλοφορίας και δεν αποκρυσταλλώνεται σαν πραγματοποιημένη τιμή. Γι αυτή τη συναλλαγή εμφανίζεται άρα ένα δευτερεύον μέσο κυκλοφορίας, απλό σύμβολο των κλασματικών μερών του κυρίαρχου κυκλοφοριακού μέσου. Πρόκειται για ασημένια και χάλκινα κέρματα, που άρα δεν κόβονται ανάλο- 25 γα με την αξία της ουσίας τους προς την αξία πχ. του χρυσού. Εδώ το χρήμα εμφανίζεται πια μόνο σαν σύμβολο, αν και το ίδιο βρίσκεται ακόμα σε μια ύλη σχετικά υπολογίσιμης αξίας. Ο χρυσός, για παράδειγμα, θάπρεπε να διαιρεθεί σε υπερβολικά μικρά κλάσματα για να αντιστοιχήσει σαν ισοδύναμο στη διαίρεση των εμπορευμάτων, όπως την απαιτεί αυτή η λιανική συ- 30 ναλλαγή.

37] Όσο τα δευτερεύοντα αυτά μέσα κυκλοφορίας μόνο σε πολύ μικρή ποσότητα χρειάζεται να γίνουν νόμιμο μέσο πληρωμής – ώστε να μη μπορούν ποτέ να αποκρυσταλλωθούν σαν πραγματοποίηση της τιμής. Πχ. ο χαλκός στην Αγγλία μέχρι το ποσό των 6 πενών, ο άργυρος μέχρι τα 20 σελίνια. 35 Όσο πιο αναπτυγμένη είναι γενικά η κυκλοφορία, όσο μεγαλύτερος είναι ο συνολικός όγκος τιμών των εμπορευμάτων που κυκλοφορούν, τόσο περισσότερο διαχωρίζεται η χονδρική τους ανταλλαγή από τη λιανική, τόσο περισσότερο η κυκλοφορία χρειάζεται διαφορετικά νομισματικά είδη. Η ταχύτητα κυκλοφορίας των κερμάτων βρίσκεται σε αντίστροφη σχέση προς το μέγε- 40 θος της αξίας τους.

«Στο αρχικό στάδιο της κοινωνίας, όταν τα έθνη είναι φτωχά και οι πληρωμές τους μηδαμινές, είναι γνωστό ότι συχνά ο χαλκός κάλυπτε όλους τους σκοπούς του νομίσματος: κοβόταν σε νομίσματα πολύ χαμηλής ονομαστικής αξίας, για να διευκολύνει τις μηδαμινές τότε συναλλαγές. Αυτό γινόταν 45 στην πρώτη περίοδο της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας, [...] και στη Σκωτία.» (σ. 3) (*Νταϊήθιντ Μπιουκάναν: Παρατηρήσεις για τα θέματα που πραγματεύεται η Έρευνα του δρ. Σμιθ, κλπ. Εδμθούργο. 1814.*) «Ο γενικός πλούτος μιας χώρας μετριέται με μεγάλη ακρίβεια από τη φύση των πληρωμών της και την κατάσταση του νομίσματός της: και η αποφασιστική υπεροχή ενός 50

κοινού μετάλλου στο νόμισμά της, σε συνδυασμό με τη χρήση νομισμάτων πολύ χαμηλής ονομαστικής αξίας, χαρακτηρίζει μια πρωτόγονη κατάσταση της κοινωνίας.» (σ. 4.) «Αργότερα [...] το έργο του νομίσματος χωρίζεται σε δυο ξεχωριστά τμήματα: τα πολυτιμότερα μέταλλα αναλαμβάνουν το καθή-
 5 κον να πραγματοποιούν τις κυριότερες πληρωμές, ενώ τα κατώτερα μέταλλα διατηρούνται για μικρότερες συναλλαγές, κι έτσι απλά υποτάσσονται στο κύριο νόμισμα. Ανάμεσα στην πρώτη ένταξη ενός πολύτιμου μετάλλου στο νόμισμα μιας χώρας και την αποκλειστική του χρήση στις κυριότερες πληρω-
 10 μέσ μεσολαβεί μεγάλο διάστημα: και οι πληρωμές του λιανικού εμπορίου πρέπει στο μεταξύ να έχουν αυξηθεί – με την αύξηση του πλούτου – τόσο σημαντικά, ώστε τουλάχιστο κατά ένα μέρος να μπορούν να διεκπεραιώνον-
 15 ται άνετα με το νέο και μεγαλύτερης αξίας νόμισμα: γιατί κανένα νόμισμα δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τις κυριότερες πληρωμές» (αυτό είναι λάθος, όπως δείχνουν οι Σημειώσεις) «αν δεν είναι ταυτόχρονα κατάλληλο
 20 και για τις λιανικές συναλλαγές. Γιατί κάθε επιχειρηματικός κλάδος [...] εισπράττει την απόδοση του κεφαλαίου του τελικά από τον καταναλωτή ... Στην ηπειρωτική Ευρώπη ο άργυρος διατηρήθηκε παντού στις βασικές πληρω-
 25 ρωμές ... Στη Βρετανία η ποσότητα αργύρου σε κυκλοφορία δεν ξεπερνά το απαραίτητο για τις μικρότερες πληρωμές ... στην πράξη λίγες πληρωμές 20 σελινιών γίνονται σε άγγυρο. Πριν τη βασιλεία του Γουλιέλμου του 3ου έφεραν στο Θησαυροφυλάκιο ασήμι σε μεγάλους σάκους, για την πληρωμή των δημοσίων φόρων. Αυτή την περίοδο συντελέστηκε η μεγάλη αλλαγή... Η αποκλειστική καθιέρωση του χρυσού στις κυριότερες πληρωμές της Αγγλίας
 30 ήταν καθαρή απόδειξη ότι οι εισπράξεις του λιανικού εμπορίου εκείνη την εποχή γίνονταν βασικά σε χρυσό: αυτό ήταν δυνατό χωρίς ούτε μια πληρωμή να υπερβαίνει ποτέ ή και να φτάνει οποιοδήποτε από τα χρυσά νομίσμα-
 35 τα: γιατί σε συνθήκες γενικής αφθονίας του χρυσού και στενότητας αργύρου φυσικά προσφέρονταν χρυσά νομίσματα για μικρά ποσά, και το υπόλοιπο ζητούνταν σε ασήμι: έτσι ο χρυσός, βοηθώντας μ' αυτό τον τρόπο στο λιανικό
 40 εμπόριο και εξοικονομώντας τη χρήση του αργύρου, ακόμα και για τις μικρότερες πληρωμές, εμπόδιζε τον λιανέμπορο να συσσωρεύει άγγυρο... Ταυτόχρονα, όταν στην Αγγλία[»] (στα 1695) [«] ο χρυσός αντικατάστησε τον άγγυρο στις βασικές πληρωμές, [...] ο άργυρος πήρε τη θέση του χαλκού στη Σουηδία... *Ξεκάθαρα, το νόμισμα που χρησιμοποιείται για τις μεγαλύτε-
 35 ρες πληρωμές μπορεί να κυκλοφορεί μόνο στην εσωτερική του αξία...* Η εσωτερική όμως αξία δεν είναι αναγκαία για ένα υποδεέστερο νόμισμα... Στη Ρώμη, όσο ο χαλκός ήταν το επικρατέστερο νόμισμα, κυκλοφορούσε αποκλειστικά στην εσωτερική του αξία ... 5 χρόνια πριν την αρχή του πρώ-
 40 του καρχηδονιακού πολέμου άρχισε η χρήση του αργύρου, που βαθμιαία εκτόπισε τον χαλκό στις βασικές πληρωμές ... 62 χρόνια μετά τον άγγυρο ακολούθησε ο χρυσός, δεν φαίνεται όμως ποτέ να εκτόπισε τον άγγυρο από τις βασικές πληρωμές... Στην Ινδία ο χαλκός δεν είναι υποδεέστερο νόμι-
 45 σμα: ώστε κυκλοφορεί στην εσωτερική του αξία. Η ρουπία, ασήμενο νόμισμα αξίας [...] 2σ. 3π., είναι το λογιστικό χρήμα: σε σχέση μ' αυτή το μο-
 50 χύρο, χρυσό νόμισμα, και το πάις, χάλκινο νόμισμα, αφήνονται να βρουν την αξία τους στην αγορά: και πάντοτε ο αριθμός των πάις που ανταλλά-
 ζονται κάθε φορά με μια ρουπία μεταβάλλεται ανάλογα με το δάρος και την αξία του νομίσματος: ενώ στη χώρα μας 24 μισόπενα ανταλλάσσονται πάντο-
 50 τε με 1 σελίνι, ανεξάρτητα από το δάρος τους. Στην Ινδία ο λιανοπωλητής είναι ακόμα υποχρεωμένος να εισπράττει υπολογίσιμες ποσότητες χαλκού

σαν αντάλλαγμα για τα προϊόντα του· και άρα μπορεί να δεχτεί τον χαλκό μόνο στην εσωτερική του αξία. Στα νομίσματα της Ευρώπης [...] ο χαλκός περνά για κάθε αξία που του έχει οριστεί, χωρίς να εξετάζεται το βάρος και η ποιότητά του.» (σ. 4-18.) «Στην Αγγλία εκδόθηκε στα 1798 πλεόνασμα χάλκινου νομίσματος, από ιδιώτες εμπόρους· και παρόλο που ο χαλκός εί- 5 ταν νόμιμο μέσο πληρωμής μόνο μέχρι 6 πένες, το πλεόνασμα κατάληξε στους λιανοπωλητές· αυτοί προσπάθησαν [...] να το ξαναβάλουν σε κυκλοφορία· τελικά όμως γύρισε σ' αυτούς. Όταν αυτό το νόμισμα αποσύρθηκε, οι λιανοπωλητές είχαν συσσωρευμένο χαλκό των 20, 30, ακόμα και 50 λι- 10 ρών· τελικά αναγκάστηκαν να τον πουλήσουν στην εσωτερική του αξία.» (σ. 10 31.)

Στο υποδεέστερο νόμισμα το μέσο κυκλοφορίας σαν τέτοιο, σαν απλά φευγαλέο μέσο, αποκτά ιδιαίτερη ύπαρξη δίπλα στο μέσο κυκλοφορίας που είναι ταυτόχρονα ισοδύναμο, που πραγματοποιεί τιμές και συσσωρεύεται σαν αυτοτελής αξία. Εδώ λοιπόν είναι καθαρό σύμβολο. Μπορεί λοιπόν να 15 εκδοθεί μόνο στην ποσότητα που είναι απόλυτα αναγκαία για το μικρό λιανεμπόριο, όπου δεν μπορεί ποτέ να συσσωρευτεί. Η ποσότητα πρέπει να καθορίζεται από τον όγκο των τιμών που αυτό το χρήμα κυκλοφορεί, διαι- 20 ρεμένη με την ταχύτητά του. Επειδή η μάζα του κυκλοφορούντος μέσου μιας ορισμένης αξίας καθορίζεται από τις τιμές, αυτονόητα προκύπτει πως αν ενταχθεί στην κυκλοφορία τεχνητά μια ποσότητα μεγαλύτερη από εκείνη που η ίδια η κυκλοφορία απαιτεί, και αν η ποσότητα αυτή δεν μπορούσε να 25 διαρευθεί (πράγμα που εδώ δεν συμβαίνει, γιατί σαν μέσο κυκλοφορίας το χρήμα βρίσκεται πάνω από την εσωτερική του αξία), θα ακολουθούσε υποτίμηση του χρήματος· όχι επειδή η ποσότητα καθορίζει τις τιμές, αλλά επει- 30 δή οι τιμές καθορίζουν την ποσότητα, ώστε μόνο μια καθορισμένη ποσότητα με καθορισμένη αξία μπορεί να παραμείνει στην κυκλοφορία. Αν λοιπόν δεν υπάρχουν ανοίγματα ώστε η κυκλοφορία να αποβάλει την περιττή πο- 35 σότητα, τότε το κυκλοφορούν μέσο δεν μπορεί να μετατρέψει τη μορφή του σαν μέσου κυκλοφορίας στη μορφή της αξίας για τον εαυτό της, – άρα η αξία του μέσου κυκλοφορίας αναγκαστικά θα μειωθεί. Αυτό όμως μπορεί να συμβεί – εκτός από την περίπτωση που υπάρχουν τεχνητά εμπόδια, απα- 40 γόρευση τήξης, εξαγωγής κλπ. – μόνο όταν το μέσο κυκλοφορίας είναι απλό σύμβολο και δεν έχει το ίδιο πραγματική αξία αντίστοιχη προς την ονομα- 35 στική του, όταν λοιπόν δεν μπορεί να περάσει από τη μορφή του μέσου κυκλοφορίας σ' εκείνη του εμπορεύματος γενικά, και να αποβάλει τη νομι- 40 σματική του όψη· όταν είναι καταδικασμένο να υπάρχει σαν νόμισμα. Προ- 45 κύπτει από την άλλη μεριά ότι το σύμβολο, το χρηματικό κέρμα μπορεί να κυκλοφορεί στην ονομαστική αξία του χρήματος που αντιπροσωπεύει – χω- 40 ρίς να έχει οποιαδήποτε δική του αξία – στο μέτρο που αντιπροσωπεύει το μέσο κυκλοφορίας αποκλειστικά στην ποσότητα που θα κυκλοφορούσε και 45 το ίδιο. Τότε όμως μόνο με τον όρο ότι το ίδιο το μέσο κυκλοφορίας είτε υπάρχει σε τόσο μικρή ποσότητα ώστε να κυκλοφορεί μόνο στην υποδεέστε- 50 ρη μορφή, ώστε δεν παύει ούτε στιγμή να είναι μέσο κυκλοφορίας (εκεί που αδιάκοπα χρησιμεύει ενμέρει στην ανταλλαγή για μικρές ποσότητες εμπο- 45 ρευμάτων, ενμέρει απλά για την είσπραξη του πραγματικού μέσου κυκλο- 50 φορίας), ποτέ λοιπόν δεν μπορεί να συσσωρευτεί· είτε το μέσο κυκλοφορίας δεν πρέπει να έχει καμιά αξία, ώστε η ονομαστική του αξία ποτέ να μη μπορεί να συγκριθεί με την εσωτερική του αξία. Σ' αυτή την τελευταία περι- 50 πτωση έχει τοποθετηθεί σαν απλό σύμβολο, που με τον ίδιο τον εαυτό του

υποδείχνει την ύπαρξη της αξίας έξω απ' αυτό. Στην πρώτη περίπτωση η εσωτερική του αξία δεν φτάνει ποτέ να συγκριθεί με την ονομαστική του αξία.

Γιαυτό κάθε παραχάραξη του χρήματος φαίνεται αμέσως· ενώ η ολική καταστροφή της αξίας του δεν το βλάπτει. Αλλιώς θα φαινόταν παράδοξο πως το χρήμα μπορεί να αντικατασταθεί από χαρτί χωρίς αξία, ενώ το υποτιμιά η παραμικρή εξασθένιση στο μεταλλικό του περιεχόμενο. |38|

Γενικά ο διπλός προσδιορισμός του χρήματος στην κυκλοφορία είναι εσωτερικά αντιφατικός: χρησιμεύει σαν απλό μέσο κυκλοφορίας, όπου αποτελεί φευγαλέα διαμεσολάβηση· και ταυτόχρονα σαν πραγματοποίηση των τιμών, μορφή όπου το χρήμα συσσωρεύεται και μεταστρέφεται στον τρίτο του προσδιορισμό: χρήμα. Σαν μέσο κυκλοφορίας φθιρείται· άρα δεν έχει το μεταλλικό περιεχόμενο που κάνει το χρήμα αντικειμενοποιημένη εργασία μιας σταθερής ποσότητας. Άρα η αντιστοιχία προς την αξία του είναι πάντα λίγο-πολύ απατηλή. Να δοθεί ένα παράδειγμα.

Έχει σημασία ήδη σ' αυτό το σημείο στο κεφάλαιο του χρήματος να ενταχθεί ο προσδιορισμός της ποσότητας, αλλά ακριβώς με τον αντίστροφο συλλογισμό απ' ό,τι στη συνηθισμένη θεωρία. Το χρήμα μπορεί να αντικατασταθεί επειδή η ποσότητά του καθορίζεται από τις τιμές που αυτό κυκλοφορεί. Στο μέτρο που το ίδιο έχει αξία – όπως στο υποδεέστερο μέσο κυκλοφορίας – η ποσότητά του πρέπει να είναι καθορισμένη με τέτοιο τρόπο που να μη μπορεί ποτέ να συσσωρευτεί σαν ισοδύναμο, και πραγματικά να εμφανίζεται πάντοτε σαν υποδεέστερο μόνο εξάρτημα του καθαυτού μέσου κυκλοφορίας. Στο μέτρο όμως που πρόκειται να αντικαταστήσει το ίδιο αυτό το τελευταίο, δεν πρέπει να έχει καμιά αξία· δηλαδή η αξία του πρέπει να υπάρχει έξω απ' αυτό. Οι διακυμάνσεις της κυκλοφορίας καθορίζονται από το ποσό και τον αριθμό των συναλλαγών. (Εκόν[ομιστ].) Η κυκλοφορία μπορεί να αυξάνεται: με τις τιμές σταθερές, όταν αυξάνεται η ποσότητα των εμπορευμάτων· με σταθερή ποσότητα, όταν αυξάνεται η τιμή τους· ή και με τους δυο παράγοντες ταυτόχρονα.

Η θέση ότι οι τιμές ρυθμίζουν την ποσότητα του νομίσματος και όχι η ποσότητα του νομίσματος τις τιμές, ή – μ' άλλα λόγια – ότι το εμπόριο ρυθμίζει το νόμισμα (την ποσότητα του μέσου κυκλοφορίας) και όχι το νόμισμα το εμπόριο, προϋποθέτει βέβαια, όπως έδειξε ο συλλογισμός μας, ότι η τιμή δεν είναι παρά αξία μεταφρασμένη σε άλλη γλώσσα. Η αξία, και η αξία που καθορίζεται από τον χρόνο εργασίας, αποτελεί την προϋπόθεση. Είναι άρα ξεκάθαρο ότι αυτός ο νόμος δεν μπορεί να εφαρμοστεί με τον ίδιο τρόπο στις διακυμάνσεις των τιμών σε όλες τις εποχές· για παράδειγμα στον αρχαίο κόσμο, πχ. στη Ρώμη, όπου το μέσο κυκλοφορίας δεν προέρχεται το ίδιο από την κυκλοφορία, από την ανταλλαγή, αλλά από τη ληστεία, τη λεηλασία κλπ.

«Καμιά χώρα δεν μπορεί με συνέπεια να διατηρεί πάνω από ένα νομισματικό κανόνα· πάνω από ένα κανόνα για το μέτρο της αξίας· γιατί ο κανόνας αυτός πρέπει να είναι ομοιόμορφος και σταθερός. Κανένα είδος δεν έχει ομοιόμορφη και σταθερή αξία απέναντι στα άλλα· παρά μόνο σε σχέση με τον εαυτό του. Ένα κομμάτι χρυσού έχει πάντοτε ίση αξία μ' ένα άλλο της ίδιας ακριβώς καθαρότητας και δάρους, και στον ίδιο τόπο· αυτό όμως δεν ισχύει για τον χρυσό ως προς οποιοδήποτε άλλο είδος, πχ. τον άργυρο.» (Εκόν[ομιστ] τ. I, σ. 771.) «Η λίρα είναι απλά μια λογιστική ονομασία που αναφέρεται σε μια δοσμένη και σταθερή ποσότητα χρυσού πρώτυπης ποιό-

τητας». (ό.π.) «Η φράση: να κάνουμε την ουγγιά χρυσού να αξίζει 5 λίρες αντί για 3 λ. 17 σ. 10 $\frac{1}{2}$ π. σημαίνει απλά: η ουγγιά στο εξής να κόβεται σε 5 στερλίνες αντί σε 3 $\frac{29}{40}$. Δεν θα αλλάζαμε έτσι την αξία του χρυσού· θα μειώναμε μόνο το *θάρος*, και άρα την *αξία της λίρας στερλίνας*. Μια ουγγιά χρυσού θα είχε όπως και πριν την ίδια αξία ως προς το σιτάρι και όλα τα άλλα εμπορεύματα· επειδή όμως η μια λίρα (παρόλο που θα είχε το ίδιο όνομα όπως πριν) θα αντιπροσώπευε μικρότερο μέρος της ουγγιάς χρυσού, θα αντιπροσώπευε αντίστοιχα μικρότερη ποσότητα σιταριού και άλλων εμπορευμάτων. Ακριβώς σαν να λέγαμε πως ένα *κουώρτερ σιτάρι δεν θα διαιρείται πια σε 8, αλλά σε 12 μπούσελ*· δεν θα μπορούσαμε μ' αυτό τον τρόπο να αλλάξουμε την αξία του σιταριού, παρά μόνο να μειώσουμε την ποσότητα που περιέχεται σ' ένα μπούσελ, και άρα την αξία του τελευταίου.» (σ. 772 ό.π.) «Ανεξάρτητα από όποια προσωρινή ή μόνιμη αλλαγή [στην αξία του χρυσού], η *τιμή* του θα εκφράζεται πάντα στο ίδιο ποσό χρήματος· μια ουγγιά χρυσού θα είναι όπως πριν 3λ. 17σ. 10 $\frac{1}{2}$ π. του χρήματός μας. Η αλλαγή στην αξία του χρυσού δηλώνεται από τη μεγαλύτερη ή μικρότερη ποσότητα των εμπορευμάτων που ο χρυσός μπορεί να αγοράσει.» (ό.π. σ. 890.)

Να συγκριθεί η *ιδεατή ράβδος* πχ. με την *ιδεατή μιλρέα* στη Βραζιλία (όπως και με τη λίρα στην Αγγλία στη διάρκεια της υποτίμησης των τραπεζογραμματίων κλπ.). Αυτό που εδώ μένει σταθερό είναι το όνομα *μιλρέα*· 20 αυτό που κυμαίνεται είναι η ποσότητα χρυσού ή αργύρου που το όνομα εκφράζει. Στο Μπουένος Άιρες το νόμισμα είναι μη-μετατρέψιμο χαρτονόμισμα (χάρτινα δολάρια)· τα δολάρια αυτά ήταν αρχικά = 4 σελίνια 6 πένες το καθένα· τώρα είναι περίπου 3 $\frac{1}{2}$ π., και στο παρελθόν έχουν πέσει μέχρι 1 $\frac{1}{2}$ π. Ένας πήχυς ύφασμα προηγούμενα άξιζε 2 δολάρια, τώρα *ονομαστικά* 28 δολ., γιατί το χαρτονόμισμα υποτιμήθηκε.

«Στη Σκωτία το μέσο *ανταλλαγής*[»] – να μη συγχέεται με το μέτρο της αξίας – [α]πό το ποσό της 1 λίρας και πάνω μπορεί να πει κανείς ότι είναι αποκλειστικά το χαρτονόμισμα, και ο χρυσός δεν κυκλοφορεί καθόλου· ωστόσο ο χρυσός είναι το μέτρο της αξίας, σαν να μην κυκλοφορούσε τίποτ' άλλο· γιατί το χαρτονόμισμα είναι μετατρέψιμο στην *ίδια σταθερή ποσότητα* αυτού του μετάλλου· και κυκλοφορεί αποκλειστικά χάρη στην εμπιστοσύνη σ' αυτή τη μετατρεψιμότητα.» (σ. 1275.)

«Σε καιρούς έλλειψης εμπιστοσύνης οι γκινέες [...] *αποθησαυρίζονται*.» (Θόρντον, σ. 48.) Η *αρχή του αποθησαυρισμού*, όπου το χρήμα λειτουργεί σαν αυτοτελής αξία, είναι σαν ένα *συνθετικό στοιχείο* – ανεξάρτητα από τις εκρηκτικές μορφές όπου εμφανίζεται – αναγκαία στα πλαίσια της ανταλλαγής που βασίζεται στη χρηματική κυκλοφορία· γιατί, όπως λέει ο Ά. Σμιθ, καθέναν χρειάζεται δίπλα στο δικό του εμπόρευμα και την διαμεσολαβητική ποσότητα, καθορισμένη αναλογία από το «γενικό εμπόρευμα». «Ο *εμπορευόμενος έχει την περιουσία του στο εμπόριο*.» (ό.π. σ. 21.)

[Το κεφάλαιο, όχι η εργασία, καθορίζει την αξία του εμπορεύματος. Τόρρενς.]

«Ίσα κεφάλαια, μ' άλλα λόγια ίσες ποσότητες συσσωρευμένης εργασίας, συχνά θα κινητοποιούν διαφορετικές ποσότητες άμεσης εργασίας· αυτό

όμως δεν επηρεάζει καθόλου το ζήτημα.» (σ. [29-]31. *Τόρρενς*. «Δοκίμιο σχετικά με την παραγωγή του πλούτου», Λονδ[ίνο] 1821.) «Στην αρχική περίοδο της κοινωνίας [...] η συνολική ποσότητα εργασίας, συσσωρευμένης και άμεσης, που ξοδεύτηκε στην παραγωγή [...] καθορίζει τη σχετική αξία των εμπορευμάτων. Μόλις όμως συσσωρευτεί κεφάλαιο και οι κεφαλαιοκράτες γίνουν τάξη ξεχωριστή από τους εργάτες, όταν αυτός που απασχολείται σ' ένα οποιονδήποτε κλάδο της βιομηχανίας δεν εκτελεί ο ίδιος την εργασία του αλλά προκαταβάλλει μέσα συντήρησης και υλικά σε άλλους, τότε το ποσό του κεφαλαίου, δηλαδή η ποσότητα συσσωρευμένης εργασίας που δαπανήθηκε στην παραγωγή, καθορίζει την ανταλλακτική δύναμη των εμπορευμάτων.» (σ. 33, 34.) «Όσο [...] δυο κεφάλαια είναι ίσα, [...] τα προϊόντα τους είναι ίσης [...] αξίας, όπως κι αν μεταβάλλουμε την ποσότητα άμεσης εργασίας που τα κεφάλαια αυτά κινητοποιούν ή που τα προϊόντα τους ενδέχεται να απαιτούν. Αν τα κεφάλαια είναι άνισα, [...] τα προϊόντα τους είναι άνισης αξίας, ακόμα κι αν η ποσότητα εργασίας που δαπανήθηκε για αυτά είναι ακριβώς η ίδια.» (σ. 39.) «Ωστε μετά απ' αυτό τον διαχωρισμό κεφαλαιοκρατών και εργατών το ποσό του κεφαλαίου, η ποσότητα συσσωρευμένης εργασίας – και όχι, όπως πριν απ' αυτό τον διαχωρισμό, το άθροισμα συσσωρευμένης και άμεσης εργασίας – καθορίζει πια την ανταλλακτική αξία.» (ό.π.) Η σύγχυση του κ. Τόρρενς είναι σωστή απέναντι στην αφηρημένη μέθοδο των Ρικαρτιανών. Καθαυτή όμως είναι θεμελιακά λαθεμένη. Πρώτα-πρώτα, ο καθορισμός της αξίας αποκλειστικά από τον χρόνο εργασίας συντελείται μόνο πάνω στη βάση της παραγωγής κεφαλαίου, άρα στη βάση του διαχωρισμού των δυο τάξεων. Η εξίσωση των τιμών, σαν συνέπεια του ενιαίου μέσου ποσοστού του κέρδους – (ακόμα κι αυτό ισχύει *cum grano salis* [με επιφύλαξη]) – δεν έχει καμιά σχέση με τον καθορισμό της αξίας, αντίθετα τον προϋποθέτει. Αυτό το σημείο είναι σημαντικό για να δείξουμε τη σύγχυση των Ρικαρτιανών.

[Ελάχιστο όριο του μισθού.]

Το ποσοστό της υπεραξίας σαν κέρδους καθορίζεται 1) από το μέγεθος της ίδιας της υπεραξίας· 2) από την αναλογία της ζωντανής εργασίας προς την συσσωρευμένη (τον λόγο του κεφαλαίου που δαπανήθηκε για μισθούς προς το απασχολούμενο κεφάλαιο σαν τέτοιο). Τα δυο αίτια που καθορίζουν το (1) και (2) πρέπει να ερευνηθούν ξεχωριστά. Πχ. ο νόμος της γαιοπροσόδου ανήκει στο (1). Για την ώρα υποθέτουμε την αναγκαία εργασία σαν τέτοια· ότι δηλαδή ο εργάτης εισπράττει πάντα μόνο το αναγκαίο ελάχιστο όριο του μισθού. Η υπόθεση αυτή είναι φυσικά απαραίτητη για να εξακριβωθούν οι νόμοι του κέρδους, στο μέτρο που δεν καθορίζονται από την άνοδο και πτώση του εργατικού μισθού ή από την επίδραση της γαιοκτησίας. Όλες οι σταθερές υποθέσεις θα ρευστοποιηθούν οι ίδιες στην πορεία της ανάπτυξης. Μόνο όμως ο αρχικός τους σταθερός καθορισμός επιτρέπει την ανάπτυξη χωρίς τη σύγχυση των πάντων. Ακόμα, πρακτικά είναι βέβαιο ότι – για παράδειγμα – όπως και να διαφέρει το μέτρο της αναγκαίας εργασίας σε διάφορες εποχές και σε διάφορες χώρες, ή όσο και να μεταβάλλεται η αναλογία αυτού του μέτρου σαν συνέπεια μεταβολών στις τιμές των πρώτων

υλών, ή το μέγεθος και η αναλογία του σαν συνέπεια της ζήτησης και προσφοράς εργασίας, σε κάθε δοσμένη εποχή το κεφάλαιο θεωρεί, και αντιμετωπίζει στην πράξη, το μέτρο αυτό σαν σταθερό. Η εξέταση των ιδίων αυτών των μεταβολών ανήκει συνολικά στο κεφάλαιο που πραγματεύεται τη μισθωτή εργασία.

«Η ανταλλάξιμη αξία καθορίζεται όχι από το απόλυτο αλλά από το σχετικό κόστος παραγωγής. Αν το κόστος της παραγωγής χρυσού έμενε το ίδιο ενώ το κόστος της παραγωγής όλων των άλλων πραγμάτων διπλασιαζόταν, τότε ο χρυσός θα είχε μικρότερη από πριν δύναμη να αγοράζει όλα τα άλλα πράγματα· δηλαδή η ανταλλάξιμη αξία του θα έπεφτε στο μισό· κι αυτή η μείωση της ανταλλακτικής του αξίας θα είχε ακριβώς το ίδιο αποτέλεσμα σαν το κόστος παραγωγής όλων των άλλων πραγμάτων να είχε μείνει αμετάβλητο όταν το κόστος παραγωγής χρυσού θα είχε μειωθεί στο μισό.» (σ. 56, 57. *Τόρρενς*, ό.π.) Αυτό έχει σημασία για τις τιμές. Καθόλου όμως για τον καθορισμό της αξίας· απλή ταυτολογία. Η αξία ενός εμπορεύματος καθορίζεται από την ποσότητα εργασίας που περιέχει· αυτό σημαίνει ότι ανταλλάσσεται με την ίδια ποσότητα εργασίας σε κάθε άλλη μορφή της αξίας χρήσης. Ξεκάθαρα λοιπόν, όταν διπλασιάζεται ο αναγκαίος για την παραγωγή του αντικειμένου α εργάσιμος χρόνος, μόνο πια το $\frac{1}{2}$ απ' αυτό είναι = με το β, το προηγούμενο ισοδύναμό του. Αφού η ισοδυναμία καθορίζεται από την ισότητα του χρόνου ή της ποσότητας εργασίας, φυσικά η διαφορά της αξίας καθορίζεται από την ανισότητά τους· μ' άλλα λόγια ο εργάσιμος χρόνος είναι μέτρο της αξίας.

[1826, βαμβακομηχανές και εργάτες. *Χότζσκιν*.]

«Στα 1826 τα διάφορα μηχανήματα που χρησιμοποιούνταν στην παραγωγή βαμβακιού επιτρέπουν σ' ένα άνθρωπο να κάνει τη δουλειά 150 ανθρών. Τώρα υπολογίζουμε ότι στη βαμβακοουργία απασχολούνται μόνο 280.000 άνθρωποι [...]· ώστε πριν μισό αιώνα θάπρεπε να είταν 42.000.000.» (σ. 72.) (*Χότζσκιν*.) «Η σχετική αξία των πολύτιμων μετάλλων προς άλλα εμπορεύματα καθορίζει ποια ποσότητα πολύτιμων μετάλλων πρέπει να δοθεί σ' αντάλλαγμα για άλλα πράγματα· και ο αριθμός των πωλήσεων που πρέπει να γίνουν μέσα σε μια δοσμένη περίοδο καθορίζει, στο μέτρο που το χρήμα αποτελεί το όργανο για την πραγματοποίηση των πωλήσεων, την ποσότητα χρήματος που απαιτείται.» (ό.π. σ. 188.)

«Έχουμε επαρκείς λόγους να πιστεύουμε ότι η πρακτική της νομισματοκοπής άρχισε από ιδιώτες και γίνονταν απ' αυτούς πριν την σφετεριστούν και την μονοπωλήσουν οι κυβερνήσεις. [...] Αυτό για πολύ καιρό γινόταν στη Ρωσία.» (Βλέπε *Στορχ*.) (ό.π. σ. 195 σημ.).

Ο Χότζσκιν έχει διαφορετική άποψη από τον ρομαντικό Μύλλερ: «Το νομισματοκοπέιο σφραγίζει μόνο αυτά που του φέρνουν οι ιδιώτες· ολότελα απερίσκεπτα δεν τους χρεώνει τίποτα για την εργασία της νομισματοκοπής· και επιβαρύνει το έθνος προς όφελος εκείνων που εμπορεύονται το χρήμα.» (σ. 194. «*Εκλαιγμένη πολιτική οικονομία*») κλπ. Λονδ[ίνο] 1827.)

[Πώς τα μηχανήματα δημιουργούν πρώτη ύλη. Βιομηχανία λινού. Τριχιά. *Εκόν[ομιστ]*.]

Μετά απ' όλες αυτές τις παρεκβάσεις σχετικά με το χρήμα – και θα χρειαστεί κατά καιρούς να τις συνεχίσουμε, πριν τελειώσουμε αυτό το κεφάλαιο – 5
ας γυρίσουμε στην αφετηρία (βλέπε σ. 25). Σαν παράδειγμα για το πώς και στην μεταποιητική βιομηχανία η βελτίωση των μηχανημάτων και η επακόλουθη αύξηση της παραγωγικής δύναμης δημιουργεί *πρώτη ύλη* (σχετικά), αντί να απαιτεί απόλυτη αύξηση της τελευταίας: «Το *εργοστασιακό σύστημα* στη λινόβιομηχανία είναι πολύ πρόσφατο. Πριν το 1828 η μεγάλη μάζα 10
λινού νήματος στην Ιρλανδία και την Αγγλία κλώθονταν με το χέρι. Περίπου τότε τα λιναρκλωστικά μηχανήματα βελτιώθηκαν, – ιδιαίτερα με την επίμονη προσπάθεια του κ. Πήτερ Φαίρμπαιρν στο Ληντς – τόσο πολύ, ώστε πέρασαν σε γενική χρήση. Από τότε άρχισαν σε μεγάλη έκταση να ιδρύονται κλωστήρια στο Μπέλφαστ και σ' άλλα μέρη της Βόρειας Ιρλανδίας, όπως 15
και σε διάφορες περιοχές στο Γιόρκσρη, Λάνκασρη και στη Σκωτία, για να κλώθουν λεπτά νήματα· και σε λίγα χρόνια η κλωστική με το χέρι εγκαταλείφθηκε. [...] Τώρα κατασκευάζεται καλή τριχιά απ' αυτό που πριν 20 χρόνια πεταγόταν σαν φύρα.» (*Εκόν[ομιστ]*. 31 Αυγ. 1850.)

[*Μηχανήματα και υπερεργασία.*]

20 Σε κάθε εφαρμογή μηχανημάτων – ως εξετάσουμε πρώτα την περίπτωση έτσι όπως άμεσα εμφανίζεται, όπου ένας κεφαλαιοκράτης τοποθετεί ένα μέρος του κεφαλαίου του σε μηχανήματα αντί σε άμεση εργασία – ένα μέρος του κεφαλαίου αφαιρείται από το μεταβλητό και αυτο-πολλαπλασιαζόμενο 25
τιμήμα, αυτό δηλαδή που ανταλλάσσεται με ζωντανή εργασία, για να προστεθεί στο σταθερό μέρος, που η αξία του απλά και μόνο αναπαράγεται ή διατηρείται στο προϊόν. Αυτό όμως γίνεται για να κάνει το υπόλοιπο τμήμα πιο παραγωγικό. *Πρώτη περίπτωση: Η αξία των μηχανημάτων είναι ίση με την αξία των εργατικών δυναμικών που τα μηχανήματα αναπληρώνουν.* Σ' αυτή την περίπτωση η νεοπαραγμένη αξία θα μειωνόταν αντί να αυξάνεται, 30
αν ο χρόνος υπερεργασίας του υπόλοιπου μέρους του εργατικού δυναμικού δεν αυξανόταν στον ίδιο βαθμό που μειώθηκε ο αριθμός του. Αν από 100 εργάτες απολυθούν 50 και αντικατασταθούν από μηχανές, οι υπόλοιποι 50 πρέπει να δημιουργήσουν όσο χρόνο υπερεργασίας προηγούμενα δημιουργούσαν οι 100. Αν εκείνοι καθημερινά από 1200 ώρες εργασίας δούλευαν τις 35
200 σαν χρόνο υπερεργασίας, τώρα οι 50 πρέπει να δημιουργήσουν τον ίδιο χρόνο υπερεργασίας· άρα καθημερινά 4 ώρες, ενώ οι 100 μονάχα 2. Σ' αυτή την περίπτωση ο χρόνος υπερεργασίας, $50 \times 4 = 200$, μένει ο ίδιος όπως πριν, $100 \times 2 = 200$, παρόλο που ο απόλυτος χρόνος εργασίας μειώθηκε. Σ' αυτή την περίπτωση η κατάσταση για το κεφάλαιο, που ενδιαφέρεται μόνο για 40
την παραγωγή υπερεργασίας, δεν άλλαξε. Σ' αυτή την περίπτωση η επεξεργασμένη πρώτη ύλη παραμένει αμετάβλητη· άρα και η δαπάνη για αυτήν· η δαπάνη για εργαλείο θα είχε αυξηθεί· για εργασία θα είχε μειωθεί. Η αξία του συνολικού προϊόντος θα ήταν η ίδια, γιατί θα ήταν = με το ίδιο άθροισ-

σμα αντικειμενοποιημένου χρόνου εργασίας και χρόνου υπερεργασίας. Μια τέτοια περίπτωση δε θα αποτελούσε κανένα κίνητρο για το κεφάλαιο. Αυτό που θα κέρδιζε από τη μια μεριά σε χρόνο υπερεργασίας θα το έχανε στο μέρος του κεφαλαίου που θα εμφανιζόταν στην παραγωγή σαν αντικειμενοποιημένη εργασία, δηλαδή σαν αμετάβλητη αξία. Ωστόσο πρέπει να συνυπολογιστεί ότι τα μηχανήματα παίρνουν τη θέση ατελέστερων παραγωγικών εργαλείων, που είχαν μια ορισμένη αξία· που είχαν δηλαδή αγοραστεί με ορισμένο ποσό χρήματος. Αν όχι για τον κεφαλαιοκράτη στην έτοιμη επιχείρηση, τότε πάντως για αυτόν που αρχίζει τώρα την επιχείρηση, από το κόστος των μηχανημάτων αφαιρείται το μέρος του κεφαλαίου που είχε χρησιμοποιηθεί στην ατελέστερη βαθμίδα της παραγωγικής δύναμης.

[40] Αν λοιπόν, για παράδειγμα, μόλις αρχίσει να χρησιμοποιείται η μηχανή των 1200 λιρών (50 εργατικά δυναμικά) εκμηδενίζεται μια προηγούμενη δαπάνη, ας πούμε 240 λιρών για παραγωγικά εργαλεία, τότε η πρόσθετη δαπάνη του κεφαλαίου είναι μόνο 960 λίρες· η τιμή 40 εργατών το χρόνο. Σ' αυτή λοιπόν την περίπτωση, αν οι υπόλοιποι 50 εργάτες μαζί παράγουν ακριβώς την ίδια ποσότητα χρόνου υπερεργασίας όπως προηγούμενα οι 100, τώρα οι 200 ώρες υπερεργασίας παράγονται με κεφάλαιο των 2160 λιρών· προηγούμενα με κεφάλαιο των 2400. Ο αριθμός των εργατών μειώθηκε στο μισό, η απόλυτη υπερεργασία έμεινε η ίδια, 200 ώρες εργασίας όπως πριν· το κεφάλαιο που επενδύθηκε σε εργασιακό υλικό έμεινε κι αυτό σταθερό· αλλά η σχέση της υπερεργασίας προς το αμετάβλητο μέρος του κεφαλαίου αυξήθηκε απόλυτα.

Το δαπανημένο για πρώτη ύλη κεφάλαιο έμεινε το ίδιο, το δαπανημένο σε μηχανήματα αυξήθηκε, αλλά όχι στην αναλογία που μειώθηκε το δαπανημένο για εργασία· άρα η συνολική δαπάνη του κεφαλαίου μειώθηκε· η υπερεργασία έμεινε η ίδια, άρα αυξήθηκε σε σχέση με το κεφάλαιο, όχι μόνο στην αναλογία που ο χρόνος υπερεργασίας πρέπει να αυξηθεί για να μείνει ο ίδιος με τους μισούς εργάτες, αλλά περισσότερο· δηλαδή κατά την αναλογία που η [δαπάνη] για τα παλιά μέσα παραγωγής αφαιρείται από το κόστος των καινούριων.

Η εφαρμογή μηχανημάτων, δηλαδή η γενική αύξηση της παραγωγικής δύναμης, γίνεται με τέτοιο τρόπο που η ίδια αυτή η παραγωγική δύναμη υπόβαθρό της έχει την αντικειμενοποιημένη εργασία, άρα κοστίζει· όταν λοιπόν ένα μέρος του κεφαλαίου που είχε προηγούμενα δαπανηθεί σε εργασία ξοδεύεται τώρα σαν συστατικό του μέρους του κεφαλαίου που εντάσσεται στην παραγωγή σαν σταθερή αξία, τότε η εφαρμογή μηχανημάτων είναι δυνατή μόνο όταν η αναλογία του χρόνου υπερεργασίας όχι απλά μένει η ίδια – δηλαδή αυξάνεται, ως προς την χρησιμοποιημένη ζωντανή εργασία – αλλά αυξάνεται περισσότερο από την αναλογία της αξίας των μηχανών προς την αξία των απολυμένων εργατών. Αυτό μπορεί να συμβεί είτε επειδή πρέπει να αφαιρεθεί ολόκληρη η δαπάνη που είχε γίνει για το προηγούμενο παραγωγικό εργαλείο. Σ' αυτή την περίπτωση μειώνεται το συνολικό ποσό του δαπανημένου κεφαλαίου· και παρόλο που η αναλογία του συνολικού ποσού της χρησιμοποιημένης εργασίας μειώθηκε σε σχέση με το σταθερό μέρος του κεφαλαίου, ωστόσο ο χρόνος υπερεργασίας έμεινε ο ίδιος, και άρα αυξήθηκε όχι μόνο ως προς το κεφάλαιο που δαπανήθηκε για εργασία, απέναντι στον αναγκαίο χρόνο εργασίας, αλλά και απέναντι στο συνολικό κεφάλαιο· ως προς τη συνολική αξία του κεφαλαίου, γιατί η τελευταία μειώθηκε. Είτε, η αξία των μηχανημάτων μπορεί να είναι ίση μ' εκείνη που 50

προηγούμενα δαπανήθηκε σε ζωντανή εργασία, που έγινε τώρα περιττή· αλλά η αναλογία υπερεργασίας για το υπόλοιπο μέρος του κεφαλαίου αυξήθηκε, έτσι ώστε οι 50 εργάτες δίνουν πια όχι μόνο όση υπερεργασία έδιναν προηγούμενα οι 100, αλλά περισσότερη. Ας πούμε πχ. ο καθένας αντί για 4 ώρες, $4\frac{1}{4}$ ώρες. Σ' αυτή την περίπτωση χρειάζεται όμως μεγαλύτερο μέρος του κεφαλαίου για πρώτη ύλη κλπ., μ' ένα λόγο μεγαλύτερο συνολικό κεφάλαιο. Όταν ένας κεφαλαιοκράτης που προηγούμενα απασχολούσε 100 εργάτες προς 2.400 λίρες το χρόνο απολύει 50 και βάζει στη θέση τους μια μηχανή των 1.200 λιρών, τότε αυτή η μηχανή – παρόλο που του κοστίζει όσο προηγούμενα οι 50 εργάτες – είναι προϊόν λιγότερων εργατών· γιατί στον κεφαλαιοκράτη από τον οποίο αγοράζει τη μηχανή δεν πληρώνει μόνο την αναγκαία εργασία, αλλά και την υπερεργασία. Ή, αν είχε βάλει ο ίδιος να του κατασκευάσουν τη μηχανή, θα χρησιμοποιούσε ένα μέρος των εργατών μόνο για αναγκαία εργασία. Στην περίπτωση λοιπόν των μηχανημάτων υπάρχει αύξηση της υπερεργασίας με απόλυτη μείωση του αναγκαίου χρόνου εργασίας. Μπορεί να συνοδεύεται τόσο από απόλυτη μείωση όσο και από αύξηση του απασχολούμενου κεφαλαίου.

[Κεφάλαιο και κέρδος. Η αξία κάνει το προϊόν. – Σχέση του εργάτη προς τους όρους εργασίας στην κεφαλαιοκρατική παραγωγή.]

20

Η υπεραξία σαν δημιουργημένη από το ίδιο το κεφάλαιο και μετρημένη με την αριθμητική της σχέση προς τη συνολική αξία του κεφαλαίου είναι το κέρδος. Η ζωντανή εργασία σαν ιδιοποιημένη και απορροφημένη από το κεφάλαιο εμφανίζεται σαν δική του ζωτική δύναμη· δική του αυτο-αναπαγωγική δύναμη, που επιπρόσθετα την τροποποιεί η δική του κίνηση, η κυκλοφορία, και ο χρόνος που ανήκει στη δική του κίνηση, ο χρόνος κυκλοφορίας. Έτσι μόνο το κεφάλαιο τοποθετείται σαν αξία που αυτο-διαιώνιζεται και αυτο-πολλαπλασιάζεται, καθώς διαφοροποιείται σαν προϋποτεθειμένη αξία από τον εαυτό του σαν τοποθετημένη αξία. Καθώς το κεφάλαιο εντάσσεται ολόκληρο στην παραγωγή, και σαν κεφάλαιο τα διάφορα συστατικά του μέρη δεν διακρίνονται πια μεταξύ τους παρά μόνο στη μορφή, αποτελούν όλα τους εξίσου ποσά αξίας, η δημιουργία αξίας εμφανίζεται ομοιόμορφα ενύπαρκτη σ' αυτά. Παραπέρα: καθώς το μέρος του κεφαλαίου που ανταλλάσσεται με εργασία δρα παραγωγικά μόνο στο μέτρο που συν-δημιουργούνται και τα άλλα μέρη του κεφαλαίου – και η αναλογία αυτής της παραγωγικότητας καθορίζεται από το μέγεθος της αξίας, τον διαφορετικό αμοιβαίο προσδιορισμό αυτών των μερών (σαν πάγιο κεφάλαιο κλπ.) –, γιαυτό η δημιουργία της υπεραξίας, του κέρδους, εμφανίζεται ομοιόμορφα καθορισμένη απ' όλα τα μέρη του κεφαλαίου. Επειδή από τη μια μεριά οι όροι της εργασίας έχουν τοποθετηθεί σαν αντικειμενικά συστατικά μέρη του κεφαλαίου, κι από την άλλη μεριά η ίδια η εργασία σαν ενσωματωμένη σ' αυτό δραστηριότητα, γιαυτό ολόκληρη η εργασιακή διαδικασία εμφανίζεται σαν διαδικασία του κεφαλαίου, και η δημιουργία της υπεραξίας σαν δικό του προϊόν· άρα και το μέγεθος αυτού του προϊόντος δεν μετριέται με την υπερεργασία που το κεφάλαιο αναγκάζει τον εργάτη να εκτελέσει, αλλά σαν

45

αυξημένη παραγωγικότητα που το κεφάλαιο δίνει στην εργασία. Το καθαυτό προϊόν του κεφαλαίου είναι το κέρδος. Σ' αυτό το μέτρο, το κεφάλαιο έχει τώρα τοποθετηθεί σαν πηγή του πλούτου. Στο μέτρο όμως που παράγει αξίες χρήσης, παράγει μόνο αξίες χρήσης καθορισμένες από την αξία: «η αξία κάνει το προϊόν». (Σαι.) Παράγει λοιπόν για την κατανάλωση. Στο μέτρο που διαιωνίζεται με την αδιάκοπη ανανέωση της εργασίας, το κεφάλαιο εμφανίζεται σαν η αιώνια αξία, προϋπόθεση της παραγωγής, που εξαρτιέται από τη δική του διατήρηση. Στο βαθμό που το κεφάλαιο ολοένα ανταλλάσσεται με εργασία, εμφανίζεται σαν κονδύλι εργασίας. Για τον εργάτη είναι βέβαια αδύνατη η παραγωγή χωρίς τους αντικειμενικούς όρους της 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95 100 105 110 115 120 125 130 135 140 145 150 155 160 165 170 175 180 185 190 195 200 205 210 215 220 225 230 235 240 245 250 255 260 265 270 275 280 285 290 295 300 305 310 315 320 325 330 335 340 345 350 355 360 365 370 375 380 385 390 395 400 405 410 415 420 425 430 435 440 445 450 455 460 465 470 475 480 485 490 495 500 505 510 515 520 525 530 535 540 545 550 555 560 565 570 575 580 585 590 595 600 605 610 615 620 625 630 635 640 645 650 655 660 665 670 675 680 685 690 695 700 705 710 715 720 725 730 735 740 745 750 755 760 765 770 775 780 785 790 795 800 805 810 815 820 825 830 835 840 845 850 855 860 865 870 875 880 885 890 895 900 905 910 915 920 925 930 935 940 945 950 955 960 965 970 975 980 985 990 995 1000

41] εργασίας. Αυτοί υπάρχουν τώρα στο κεφάλαιο, έχουν χωριστεί απ' τον εργάτη, βρίσκονται αυτοτελείς απέναντί του. Μπορεί να σχετιστεί προς αυτούς σαν όρους της εργασίας μόνο στο βαθμό που το κεφάλαιο έχει προηγουμένως ιδιοποιηθεί την ίδια την εργασία του. Από τη σκοπιά του κεφαλαίου δεν εμφανίζονται οι αντικειμενικοί όροι της εργασίας σαν αναγκαίοι για τον εργάτη· αναγκαία εμφανίζεται η αυτοτελής ύπαρξη αυτών των όρων απέναντι στον εργάτη – ο χωρισμός του εργάτη απ' αυτούς, η ιδιοκτησία του κεφαλαιοκράτη πάνω σ' αυτούς, όπως και το ότι η άρση αυτού του χωρισμού συντελείται μόνο καθώς ο εργάτης εκχωρεί την παραγωγική του δύναμη στο κεφάλαιο, ενώ αυτό εισπράττει τον εργάτη σαν αφηρημένο εργατικό δυναμικό, δηλαδή ακριβώς σαν απλό δυναμικό για την αναπαραγωγή του πλούτου με τη μορφή του κεφαλαίου απέναντι στον εργάτη, σαν δύναμης που κυριαρχεί πάνω στο εργατικό δυναμικό.

[Όλα τα μέρη του κεφαλαίου δίνουν κέρδος.]

Όλα λοιπόν ταυτόχρονα τα μέρη του κεφαλαίου δίνουν κέρδος, τόσο το κυκλοφορούν μέρος (που δαπανήθηκε σε εργατικό μισθό και πρώτη ύλη κλπ.), όπως κι αυτό που δαπανήθηκε σε πάγιο κεφάλαιο. Το κεφάλαιο μπορεί τώρα να αναπαραχθεί είτε στη μορφή του κυκλοφορούντος είτε του πάγιου κεφαλαίου. Είδαμε προηγούμενα, όταν εξετάζαμε την κυκλοφορία, ότι η αξία του κεφαλαίου επιστρέφει με διαφορετική μορφή, ανάλογα με το αν το κεφάλαιο έχει προϋποτεθεί σαν πάγιο ή κυκλοφορούν· επίσης, από τη σκοπιά του κερδοφόρου κεφαλαίου δεν επιστρέφει μόνο η αξία, αλλά η αξία του κεφαλαίου και το κέρδος, η αξία σαν αυτή η ίδια και σαν αυτο-αξιοποιούμενη· άρα και στις δυο αυτές μορφές το κεφάλαιο, με διαφορετική μορφή, θα έχει τοποθετηθεί σαν κερδοφόρο. Το κυκλοφορούν κεφάλαιο εντάσσεται ολόκληρο στην κυκλοφορία, με την αξία χρήσης του σαν φορέα της ανταλλακτικής του αξίας· και ανταλλάσσεται έτσι με χρήμα. Πουλιέται λοιπόν ολόκληρο, παρόλο που κάθε φορά μόνο ένα μέρος του περνά στην κυκλοφορία. Όμως σε μια περιστροφή έχει περάσει ολόκληρο σαν προϊόν στην κατανάλωση (είτε τώρα αυτή είναι ατομική, είτε η ίδια πάλι παραγωγική) και έχει αναπαραχθεί ολόκληρο σαν αξία. Η αξία αυτή περιλαμβάνει την υπεραξία, που εμφανίζεται τώρα σαν κέρδος. Αλλοτριώνεται σαν αξία χρήσης για να μπορεί να πραγματοποιηθεί σαν ανταλλακτική αξία. Πρόκειται λοιπόν για πώληση με κέρδος. Είδαμε, αντίθετα, ότι το πάγιο κεφάλαιο επιστρέφει μόνο τμηματικά, στη διάρκεια περισσότερων ετών, περισσότερων κύκλων 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95 100 105 110 115 120 125 130 135 140 145 150 155 160 165 170 175 180 185 190 195 200 205 210 215 220 225 230 235 240 245 250 255 260 265 270 275 280 285 290 295 300 305 310 315 320 325 330 335 340 345 350 355 360 365 370 375 380 385 390 395 400 405 410 415 420 425 430 435 440 445 450 455 460 465 470 475 480 485 490 495 500 505 510 515 520 525 530 535 540 545 550 555 560 565 570 575 580 585 590 595 600 605 610 615 620 625 630 635 640 645 650 655 660 665 670 675 680 685 690 695 700 705 710 715 720 725 730 735 740 745 750 755 760 765 770 775 780 785 790 795 800 805 810 815 820 825 830 835 840 845 850 855 860 865 870 875 880 885 890 895 900 905 910 915 920 925 930 935 940 945 950 955 960 965 970 975 980 985 990 995 1000

του κυκλοφορούντος κεφαλαίου· και μάλιστα, μόνο στο μέτρο που φθίρεται (εκεί, στην άμεση παραγωγική πράξη) περνά στην κυκλοφορία σαν ανταλλακτική αξία και επιστρέφει σαν τέτοια. Η είσοδος όπως και η επιστροφή της ανταλλακτικής αξίας έχει όμως τώρα τοποθετηθεί σαν είσοδος και επιστροφή όχι μόνο της κεφαλαιακής αξίας, αλλά ταυτόχρονα και του κέρδους, ώστε στο κλασματικό μέρος κεφαλαίου να αντιστοιχεί ένα κλασματικό μέρος κέρδους.

«Ο κεφαλαιοκράτης περιμένει το ίδιο κέρδος απ' όλα τα μέρη του κεφαλαίου που προκαταβάλλει.» (*Μάλθους, Αρχές] πολ[ιτικής] οικ[ονομίας]. 2η έκδ. Λονδ[ίνο] 1836, σ. 268.*) «Ίσως ο στενότερος δεσμός ανάμεσα στον πλούτο και την αξία βρίσκεται στην αναγκαιότητα της δεύτερης για την παραγωγή του πρώτου». (ό.π. σ. 301.)

15 [Αναλογία ανάμεσα σε πάγιο και κυκλοφορούν κεφάλαιο στο βαμβακοκλωστήριο. Υπερεργασία και κέρδος στον Σήνιορ. Τάση των μηχανημάτων να παρατείνουν την εργασία. – *Επίδραση των μεταφορών στην κυκλοφορία κλπ.* – Οι μεταφορές ολοένα περισσότερο καταργούν τον αποθησαυρισμό. – Απόλυτη υπερεργασία και μηχανήματα. Σήνιορ.]

20 {«Το πάγιο κεφάλαιο[»] (στα εργοστάσια βαμβακιού) [«]είναι συνήθως 4:1 προς το κυκλοφορούν· ώστε αν ένας βιομήχανος έχει 50.000 λίρες, ξοδεύει 40.000 λίρες για την κατασκευή του εργοστασίου του και τον εξοπλισμό του με μηχανήματα και μόνο 10.000 λίρες για την αγορά πρώτης ύλης (βαμβάκι, κάρβουνο κλπ.) και την πληρωμή μισθών.» (*Νάσσαου Ου. Σήνιορ. Επιστολές σχετικά με τον Νόμο περί Εργοστασίων, κλπ. 1837. 11, 12.*)

25 «Το πάγιο κεφάλαιο ακατάπαυστα χειροτερεύει, όχι μόνο με τη φθορά αλλά και με τις αδιάκοπες μηχανικές βελτιώσεις...» (ό.π.) «Με τον νόμο που ισχύει σήμερα κανένα εργοστάσιο όπου απασχολούνται πρόσωπα κάτω των 18 χρονών [...] δεν μπορεί να λειτουργεί πάνω από 11½ ώρες την ημέρα,

30 δηλαδή 12 ώρες επί 5 ημέρες και 9 το Σάββατο. Τώρα, η ανάλυση που ακολουθεί δείχνει ότι σ' ένα εργοστάσιο που δουλεύει μ' αυτό τον τρόπο ολόκληρο το καθαρό κέρδος προέρχεται από την τελευταία ώρα. Υποθέτω ότι ένας βιομήχανος επενδύει 100.000 λίρες: 80.000 στο εργοστάσιό του και τα μηχανήματα, και 20.000 σε πρώτη ύλη και μισθούς. Η ετήσια απόδοση

35 του εργοστασίου, υποθέτοντας ότι το κεφάλαιο περιστρέφεται μια φορά το χρόνο και τα ακαθάριστα κέρδη είναι 15%, πρέπει να είναι προϊόντα αξίας 115.000 λ., που παράγονται με την αδιάκοπη μετατροπή και αναμετατροπή των 20.000 λ. κυκλοφορούντος κεφαλαίου από χρήμα σε αγαθά και από αγαθά σε χρήμα[»] (στην πραγματικότητα η μετατροπή και αναμετατροπή

40 είναι πρώτα από υπερεργασία σε εμπόρευμα και ύστερα πάλι σε αναγκαία εργασία κλπ.) [«]σε περιόδους κάπως μεγαλύτερες από δυο μήνες. Απ' αυτές τις 115.000 λίρες καθένα από τα 23 ημίωρα δουλειάς παράγει τα $\frac{5}{115}$ ή το $\frac{1}{23}$. Από τα $\frac{23}{23}$ (που αποτελούν τις συνολικές 115.000 λίρες) τα $\frac{20}{23}$, δηλαδή οι 100.000 λίρες από τις 115.000, αναπληρώνουν μόνο το κεφάλαιο $\frac{1}{23}$ (ή 5.000

45 από τις 115.000 λίρες) αναπληρώνει την χειροτέρευση εργοστασίου και μηχανημάτων. Τα υπόλοιπα $\frac{2}{23}$, δηλαδή τα τελευταία 2 από τα 23 ημίωρα κάθε ημέ-

ρας, παράγουν το καθαρό κέρδος 10%. Αν λοιπόν (με τις τιμές σταθερές) το εργοστάσιο μπορούσε να κρατηθεί σε λειτουργία 13 ώρες αντί για 11 $\frac{1}{2}$, με μια προσθήκη περίπου 2.600 λιρών στο κυκλοφορούν κεφάλαιο, το καθαρό κέρδος θα υπερδιπλασιαζόταν.» (Δηλαδή: θα δουλεύονταν οι 2.600 λίρες χωρίς να χρησιμοποιείται αναλογικά περισσότερο πάγιο κεφάλαιο, και χω- 5 ρίς καμιά πληρωμή της εργασίας. Το ακαθάριστο και καθαρό κέρδος είναι = με το υλικό που θα δουλευτεί δωρεάν για τον κεφαλαιοκράτη, και τότε φυσικά μια πρόσθετη ώρα = 100%, αν η υπερεργασία, όπως λαθεμένα υποθέ- τει ο κ. σκατάς, είναι μόνο $\frac{1}{12}$ της ημέρας ή μόνο $\frac{2}{23}$ όπως λέει ο Σήνιορ.» «Από την άλλη μεριά, αν οι ώρες εργασίας μειώνονταν κατά 1 ώρα την 10 ημέρα (και οι τιμές έμεναν σταθερές) το καθαρό κέρδος θα καταστρεφόταν· αν μειώνονταν κατά 1 $\frac{1}{2}$ ώρα θα εκμηδενιζόταν και το ακαθάριστο κέρδος. Το κυκλοφορούν κεφάλαιο θα αναπληρωνόταν, αλλά δεν θα υπήρχε αποθε- ματικό για να αναπληρώσει την προοδευτική χειροτέρευση του πάγιου κε- 15 φαλαίου.» (12, 13.) (Όσο λαθεμένα είναι τα στοιχεία του κ. Σήνιορ, άλλο τόσο σημαντικό είναι το παράδειγμά του για τη θεωρία μας.) «Η αναλογία του πάγιου κεφαλαίου προς το κυκλοφορούν αυξάνεται σταθερά, για δυο λόγους: 1) η τάση των μηχανικών βελτιώσεων να εναποθέτουν το έργο της παραγωγής ολοένα περισσότερο στα μηχανήματα. [...] 2) η βελτίωση στα 20 μέσα μεταφοράς και η επακόλουθη μείωση του αποθέματος πρώτης ύλης στα χέρια του βιομηχάνου, για μελλοντική χρήση. Προηγούμενα, όταν το κάρ- βουνο και το βαμβάκι μεταφέρονταν με πλοία, η αβεβαιότητα και αργυθμία της προσφοράς υποχρέωναν τον βιομήχανο να έχει διαθέσιμη την κατανά- λωση 2 ή 3 μηνών. Τώρα τα φέρνει το τρένο κάθε βδομάδα, ή καλύτερα καθημερινά, από το λιμάνι ή το ορυχείο. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, 25 προβλέπω θαυμάσια ότι σε ελάχιστα χρόνια το πάγιο κεφάλαιο αντί για τη σημερινή του αναλογία θα είναι 6, 7 ή 10 προς 1 απέναντι στο κυκλοφορούν· και άρα, ότι θα δυναμώσουν τα κίνητρα για την παράταση των ωρών εργα- σίας, σαν τον μοναδικό τρόπο που μια μεγάλη αναλογία πάγιου κεφαλαίου μπορεί να γίνει αποδοτική. 'Όταν ένας εργάτης', μου είπε ο κ. Άσγουορθ, 30 'αφήνει το φτυάρι του, αχρηστεύει γι αυτό το διάστημα ένα κεφάλαιο 18 πενών. 'Όταν ένας από τους ανθρώπους μας εγκαταλείπει το εργοστάσιο αχρηστεύει ένα κεφάλαιο που κόστισε 100 λίρες.'» (13, 14.) (Αυτή είναι πολύ ωραία απόδειξη πως κάτω από την κυριαρχία του κεφαλαίου η εφαρ- μογή των μηχανημάτων δεν συντομεύει, αλλά παρατείνει την εργασία. Συν- 35 τομεύει μόνο την αναγκαία εργασία, όχι την αναγκαία για τον κεφαλαιοκρά- τη. Καθώς το πάγιο κεφάλαιο απαξιώνεται στο μέτρο που δεν χρησιμοποι- είται στην παραγωγή, η αύξησή του συνδέεται με την τάση να κάνει την

[42] εργασία διαρκή. Τώρα, ως προς το άλλο σημείο που τονίζει ο Σήνιορ: η μείωση του κυκλοφορούντος κεφαλαίου σε σχέση με το πάγιο κεφάλαιο θα 40 είταν τόσο μεγάλη όσο υποθέτει, αν οι τιμές έμεναν σταθερές. Αν όμως πχ. το βαμβάκι κατά μέσο όρο μειωθεί κάτω από την μέση του τιμή, τότε ο εργοστασιάρχης θα αγοράσει όσο μεγαλύτερα αποθέματα του επιτρέπει το ρευστό του κεφάλαιο, και αντίστροφα. Αντίθετα, για το κάρβουνο, όπου η παραγωγή είναι ομοιόμορφη και δεν υπάρχουν ιδιαίτερα περιστατικά που 45 να μας επιτρέπουν να υποθέσουμε κάποια εξαιρετική άνοδο της ζήτησης, η παρατήρηση του Σήνιορ είναι σωστή. Είδαμε πως οι μεταφορές (άρα και τα μέσα επικοινωνίας) δεν καθορίζουν την κυκλοφορία, στο μέτρο που αφο- ρούν τη μεταφορά του προϊόντος στην αγορά ή την μετατροπή του σε εμπό- 50 ρευμα. Γιατί απ' αυτή την άποψη περιλαμβάνονται ήδη στη φάση της παρα-

γωγής. Καθορίζουν όμως την κυκλοφορία στο μέτρο που 1) καθορίζουν την επιστροφή, και 2) την αναμετατροπή του κεφαλαίου από τη χρηματική μορφή στη μορφή των όρων παραγωγής. Όσο πιο γρήγορη και αδιάλειπτη είναι η προσφορά πρώτης ύλης και βοηθητικών υλικών, τόσο μικρότερο απόθεμα 5 χρειάζεται να αγοράζει ο κεφαλαιοκράτης. Τόσο συχνότερα μπορεί λοιπόν να περιστρέφει ή να αναπαράγει το ίδιο κυκλοφορούν κεφάλαιο σ' αυτή τη μορφή, αντί να το έχει ακίνητο σαν αδρανές κεφάλαιο. Από την άλλη μεριά, όπως ήδη παρατήρησε ο Σισμόντι, αυτό όμως σημαίνει πάλι πως ο λιανέμπορος, ο μαγαζάτορας, μπορεί κι αυτός πιο γρήγορα να ανανεώσει το απόθεμά του, ώστε κι αυτός χρειάζεται μικρότερο απόθεμα εμπορευμάτων, γιατί 10 μπορεί κάθε στιγμή να ανανεώσει την προσφορά. Όλα αυτά δείχνουν ότι με την ανάπτυξη της παραγωγής η συσσώρευση με την έννοια του αποθησαυρισμού μειώνεται σχετικά· αυξάνεται μόνο με τη μορφή του πάγιου κεφαλαίου, ενώ όμως η συνεχής ταυτόχρονη εργασία (παραγωγή) αυξάνεται 15 ως προς την κανονικότητα, την εντατικότητα, και την έκτασή της. Η ταχύτητα των μεταφορικών μέσων, μαζί με τη σφαιρικότητά τους, μετατρέπει ολοένα περισσότερο (με εξαίρεση τη γεωργία) την ανάγκη προηγούμενης εργασίας – ως προς το κυκλοφορούν κεφάλαιο – στην ανάγκη ταυτόχρονης, αλληλεξαρτημένης, διαφοροποιημένης παραγωγής. Η παρατήρηση αυτή είναι 20 σημαντική στην ενότητα που πραγματεύεται τη συσσώρευση.} «Στην αρχή τα δικά μας εργοστάσια βαμβακιού λειτουργούσαν και τις 24 ώρες χωρίς διακοπή. Η δυσκολία στον καθαρισμό και την επισκευή των μηχανών, και η διάσπαση της ευθύνης που γέννησε η ανάγκη να απασχολείται διπλό προσωπικό επιστατών, λογιστών κλπ. σχεδόν εξάλειψαν αυτή την πρακτική» 25 ωστόσο μέχρι τη μείωση που επέβαλε ο νόμος του Χόμπχαους σε 69 ώρες, τα εργοστάσιά μας γενικά δούλευαν από 70 ως 80 ώρες την εβδομάδα.» (σ. 15 ό.π.)

[Εργοστάσιο βαμβακιού στην Αγγλία. Εργάτες. Παράδειγμα για τα μηχανήματα και την υπερεργασία. – Παράδειγμα από τον Σάμιονς. Γλασκώδη. Εργοστάσιο με μηχανικούς αργαλειούς κλπ. (Αυτά τα παραδείγματα για το ποσοστό κέρδους.)]

«Σύμφωνα με τον Μπαίηνς, ένα βαμβακοκλωστήριο πρώτης γραμμής δεν μπορεί να χτιστεί, να εξοπλιστεί με μηχανήματα, κινητήρες ατμού και εγκαταστάσεις υγραερίου με λιγότερο από 100.000 λίρες. Ένας κινητήρας ατμού 35 100 ίππων θα γυρίζει 50.000 αδράχτια, που θα παράγουν 62.500 μίλια λεπτού βαμβακονήματος την ημέρα. Σ' ένα τέτοιο εργοστάσιο 1.000 άτομα θα κλώθουν τόσο νήμα όσο θα μπορούσαν 250.000 άτομα χωρίς μηχανήματα.» (75. Σ. Λαινγκ. Εθνική δυσπραγία, κλπ. Λονδ[ίνο] 1844.)

40 «Όταν τα κέρδη μειώνονται το κυκλοφορούν κεφάλαιο έχει την τάση ως ένα βαθμό να γίνεται πάγιο κεφάλαιο. Όταν ο τόκος είναι 5% το κεφάλαιο δεν χρησιμοποιείται στην κατασκευή νέων δρόμων, καναλιών ή σιδηροδρόμων, εκτός αν αυτά τα έργα δίνουν αντίστοιχα μεγάλο ποσοστό· όταν όμως το επιτόκιο είναι μόνο 4 ή 3% προκαταβάλλεται κεφάλαιο για τέτοιες δελ- 45 τώσεις, αρκεί μόνο να εισπράττει το αντίστοιχο χαμηλότερο ποσοστό. Οι

μετοχικές εταιρίες για την εκτέλεση μεγάλων βελτιώσεων είναι φυσικό προϊόν της πτώσης στο ποσοστό του κέρδους. Αυτή η πτώση παρακινεί και τα άτομα να παγιώσουν τα κεφάλαιά τους με τη μορφή κτιρίων και μηχανημάτων.» (σ. 232. *Χόπκινς* (Τ.), *Η Μεγάλη Βρετανία τα τελευταία 40 χρόνια*, κλπ. Λονδίνο. 1834.). «Να πώς υπολογίζει ο Μακ Κάλλοχ [...] τους αριθμούς και τα εισοδήματα αυτών που απασχολούνται στη βαμβακουργία:

833.000	υφαντές, κλώστες, λευκαντές κλπ., προς 24 λίρες το χρόνο ο καθένας	20.000.000 λ.
111.000	εφαρμοστές, μηχανικοί, μηχανουργοί κλπ., προς 30 λίρες ο καθένας	3.333.000 λ. 10
	κέρδος, επίβλεψη, κάρβουνο και υλικά των μηχανών	6.667.000 λ.
<hr/>	<hr/>	<hr/>
944.000		30.000.000 λ.

Από τα $6\frac{2}{3}$ εκατομμύρια, 2 εκατομμύρια υποτίθεται πως ξοδεύονται για κάρβουνο, σίδηρο και άλλα υλικά, για μηχανήματα και άλλες δαπάνες, που 15 θα έδιναν απασχόληση, προς 30 λ. το χρόνο, σε 66.666 εργάτες, δημιουργώντας συνολικό απασχολούμενο πληθυσμό 1.010.666. Σ' αυτούς πρέπει να προστεθεί άλλο $\frac{1}{2}$, ο αριθμός των παιδιών, ηλικιωμένων κλπ., προσώπων εξαρτημένων απ' αυτούς που εργάζονται, δηλαδή ακόμα 505.330· σύνολο λοιπόν μισθοσυντηρητών, 1.515.996 άτομα. Να προστεθούν εκείνοι που 20 συντηρούνται, άμεσα ή έμμεσα, από τα $4\frac{2}{3}$ εκατομμύρια κέρδος» κλπ. (*Χόπκινς*, ό.π. 336, 337.) Σύμφωνα λοιπόν μ' αυτό τον υπολογισμό 833.000 απασχολούνται άμεσα στην παραγωγή· 176.666 στην παραγωγή των μηχανημάτων και των βοηθητικών υλών που απαιτούνται μόνο εξαιτίας της χρήσης των μηχανημάτων. Οι τελευταίοι όμως υπολογίζονται προς 30 λ. το άτομο· 25 για να αναλυθεί λοιπόν ο αριθμός τους σε εργασία της ίδιας ποιότητας όπως των 833.000 πρέπει να υπολογιστούν προς 24 λ. το άτομο· έτσι οι 5.333.000 λίρες θα συντηρούσαν περίπου 222.208 εργάτες· αυτό θα σήμαινε περίπου 1 απασχολούμενο στην παραγωγή των μηχανημάτων και βοηθητικών υλών προς $3\frac{3}{4}$ απασχολούμενους στην παραγωγή του βαμβακερού προϊόντος. Λι- 30 γότερο από 1 προς 4, αλλά ας πούμε 1 προς 4. Αν τώρα οι 4 υπόλοιποι εργάτες δούλευαν μόνο όσο πριν οι 5, άρα ο καθένας $\frac{1}{4}$ χρόνο υπερεργασίας περισσότερο, δεν θα υπήρχε κέρδος για το κεφάλαιο. Οι υπόλοιποι 4 πρέπει να δίνουν περισσότερη υπερεργασία απ' όση πριν οι 5· μ' άλλα λόγια ο αριθμός εργατών που απασχολείται στα μηχανήματα πρέπει να είναι μικρό- 35 τερος από τον αριθμό εργατών που εκτόπισε η μηχανή. Τα μηχανήματα είναι επικερδή για το κεφάλαιο μόνο στην αναλογία που αυξάνουν τον χρόνο υπερεργασίας των εργατών που απασχολούνται στα μηχανήματα (όχι στο μέτρο που τον συντομεύουν· μόνο στο μέτρο που μειώνουν την αναλογία του χρόνου υπερεργασίας προς τον αναγκαίο, έτσι ώστε ο τελευταίος όχι μόνο 40 να μειώνεται σχετικά – ενώ ο αριθμός των ταυτόχρονων ημερών εργασίας μένει ο ίδιος – αλλά να μειώνεται απόλυτα).

Η αύξηση του απόλυτου χρόνου εργασίας προϋποθέτει τον ίδιο ή αυξανόμενο αριθμό ταυτόχρονων ημερών εργασίας· το ίδιο και η αύξηση της παραγωγικής δύναμης με τον καταμερισμό της εργασίας κλπ. Και στις δυο περι- 45 πτώσεις ο συνολικός χρόνος εργασίας μένει ο ίδιος, ή αυξάνεται. Με την εφαρμογή των μηχανημάτων ο σχετικός χρόνος υπερεργασίας αυξάνεται όχι μόνο συγκριτικά με τον αναγκαίο χρόνο εργασίας, και άρα σχετικά προς τον

συνολικό χρόνο εργασίας, αλλά η αναλογία προς τον αναγκαίο χρόνο εργασίας αυξάνεται ενώ η συνολική εργασία μειώνεται, μειώνεται δηλαδή ο αριθμός των ταυτόχρονων ημερών εργασίας (ως προς τον χρόνο υπερεργασίας).

Ένας διομήχανος της Γλασκώδης έδωσε στον Σάμσονς (Τζ. Κ.) «*Τέχνες και τεχνίτες στη χώρα μας και το εξωτερικό, Εδμβ[ούργο] 1839*» τα ακόλουθα στοιχεία: (παραθέτουμε εδώ αρκετά, για να έχουμε παραδείγματα σχετικά με την αναλογία του πάγιου κεφαλαίου, του κυκλοφορούντος, του μέρους του κεφαλαίου που ξοδεύεται σε μισθούς κλπ.):

Γλασκώδη: «*Η δαπάνη ανέγερσης ενός εργοστασίου με 500 μηχανικούς* |43|
αργαλειούς, υπολογισμένους να υφαιίνουν καλό πανί κάμποτο ή πουκάμισο, με τη συνηθισμένη ποιότητα: στη Γλασκώδη, θα είταν περίπου 18.000 λίρες.

Ετήσιο προϊόν, ας πούμε 150.000 κομάτια των 24 γυαρδών,
προς 6 σελίνια, ... 45.000 λ.

Που κοστίζει:

15	Τόκος επενδυμένου κεφαλαίου, και για την απόσβεση της αξίας των μηχανημάτων	1.800
	Ατμοκίνηση, πετρέλαιο, ξύγκι, κλπ. συντήρηση μηχανημάτων, εργαλεία κλπ.	2.000
	Νήματα και λινάρι	32.000
20	Μισθοί εργατών	7.500
	Υποθετικό κέρδος	1.700

45.000 λ.»

(σ. 233.)

Αν πάρουμε λοιπόν 5% τόκο στα μηχανήματα, το ακαθάριστο κέρδος είναι
25 1700+900=2600. Το κεφάλαιο που ξοδεύτηκε για εργατικό μισθό είναι όμως μόνο 7500. Ώστε η σχέση του κέρδους προς τον εργατικό μισθό = 26:75 = 5¹/₃:15, άρα = 34²/₃%.

«Πιθανή δαπάνη ανέγερσης *βαμβακοκλωστήριου* με χειροκίνητους αργαλειούς, υπολογισμένους να παράγουν νήμα αρ. 40 ικανοποιητικής μέσης ποιότητας, 23.000 λίρες. Με αυτόματες κλωστικές μηχανές ευρεισιτεχνίας, 2.000
30 λίρες περισσότερο.

Ετήσιο προϊόν με τις σημερινές τιμές βαμβακερών και τις σημερινές πωλήσεις νημάτων ..... 25.000.

Με το ακόλουθο κόστος:

35	Τόκος επενδυμένου κεφαλαίου, και πρόβλεψη για απόσβεση της αξίας των μηχανημάτων - προς 10%	2.300
	Βαμβάκι	14.000
	Ατμοκίνηση, πετρέλαιο, ξύγκι, υγραέριο, και γενικά έξοδα συντήρησης εργαλείων και μηχανημάτων	1.800
40	Μισθοί εργατών	5.400
	[Υποθετικό] κέρδος	1.500

25.000 λ.»

(σ. 234.)

(Υπολογίζει λοιπόν το ρευστό κεφάλαιο σε 7.000 λίρες· γιατί το 1500 είναι
45 5% του 30.000.)

«Υπολόγισα το προϊόν του εργοστασίου σε 10.000 λίβρες την εβδομάδα.»

(234 ό.π.) Εδώ λοιπόν κέρδος = $1150 + 1500 = 2650$ · $2650 : 5400$ (εργατικός μισθός) = $1:2\frac{2}{53}$, = $49\frac{8}{108}\%$.

«Το κόστος ενός βαμβάκοκλωστήριου των 10.000 αδραχιών, υπολογισμένου να παράγει καλή ποιότητα αρ. 24, θα ήταν [περίπου] ..... 20.000 λίρες. Με τη σημερινή αξία του προϊόντος, η ετήσια ποσότητα θα ήταν .. 23.000 λ. 5
Με κόστος:

Τόκος επενδυμένου κεφαλαίου, απόσβεση αξίας μηχανημάτων προς 10%	2.000	
Βαμβάκι	13.300	
Ατμοκίνηση, ξύγκι, πετρέλαιο, υγραέριο, συντήρηση μηχανημάτων κλπ.	2.500	10
Μισθοί εργατών	3.800	
[Υποθετικό] Κέρδος	1.400	

23.000 λ.»
(σ. 235.) 15

Άρα ακαθάριστο κέρδος = 2400 · μισθοί 3800 · $2400 : 3800 = 24 : 38 = 12 : 19 = 63\frac{3}{19}\%$.

Στην πρώτη περίπτωση $34\frac{2}{3}\%$ · στη δεύτερη $49\frac{8}{108}\%$, και στην τελευταία $63\frac{3}{19}\%$. Στην πρώτη περίπτωση ο εργατικός μισθός ήταν $\frac{1}{6}$ της συνολικής τιμής του προϊόντος, στη δεύτερη πάνω από το $\frac{1}{4}$ · στην τελευταία πάνω από $\frac{1}{6}$. Αλλά στην πρώτη περίπτωση ο μισθός προς την αξία του κεφαλαίου = $1:4\frac{8}{15}$ · στη δεύτερη περίπτωση = $1:5\frac{13}{27}$ · στην τρίτη = $1:7\frac{7}{19}$. Στην ίδια αναλογία που μειώνεται ο συνολικός λόγος του μέρους του κεφαλαίου που ξοδεύτηκε σε μισθό προς το κεφάλαιο που ξοδεύτηκε σε μηχανήματα και κυκλοφορούν κεφάλαιο (αυτά μαζί στην πρώτη περίπτωση είναι 34.000· στη 25
δεύτερη 30.000, στην τρίτη 28.000), πρέπει φυσικά να μεγαλώνει το κέρδος πάνω στο μέρος του κεφαλαίου που έχει επενδυθεί σε μισθό, ώστε το ποσοστό του κέρδους να μένει σταθερό.

[Διάφοροι τρόποι που τα μηχανήματα μειώνουν την
αναγκαία εργασία. Γκάσκελλ.]

30

Η απόλυτη μείωση της συνολικής εργασίας, δηλαδή της εργάσιμης ημέρας × τον αριθμό των ταυτόχρονων εργάσιμων ημερών, ως προς την υπερεργασία, μπορεί να εμφανιστεί με δυο τρόπους: Με τη μορφή που προαναφέραμε, όταν ένα μέρος από τους εργάτες που απασχολούνταν μέχρι τότε απολύεται σαν συνέπεια της χρήσης πάγιου κεφαλαίου (μηχανημάτων). Είτε με 35
τη μορφή ότι η εφαρμογή μηχανημάτων μειώνει την αύξηση των απασχολούμενων εργάσιμων ημερών, αν και η παραγωγικότητα αυξάνεται, και μάλιστα σε μεγαλύτερη αναλογία (φυσικά) απ' όσο μειώνεται εξαιτίας της «αξίας» των νεοεισαγμένων μηχανημάτων. Στο μέτρο που το πάγιο κεφάλαιο έχει αξία αυτό δεν αυξάνει, αλλά μειώνει την παραγωγικότητα της εργασίας. «Τα 40
περίσσια χέρια θα έδιναν στους διομήχανους τη δυνατότητα να μειώσουν το ύψος των μισθών· αλλά η θεβαιότητα πως όποια σημαντική μείωση θα ακολουθηθεί από άμεσες τεράστιες απώλειες – απεργίες, παρατεταμένες παύ-

σεις εργασίας και διάφορα άλλα εμπόδια που θα συναντούσαν – τους κάνει να προτιμούν την πιο αργή διαδικασία της μηχανικής βελτίωσης, με την οποία μπορούν να τριπλασιάσουν την παραγωγή χωρίς να χρειάζονται πρόσθετους εργάτες.» (Γκάσκελλ. *Τεχνίτες και μηχανές*. Λονδ[ίνο] 1836.)
 5 (σ. 314.) «Όταν οι μηχανικές βελτιώσεις δεν εκτοπίζουν ολότελα τον εργάτη, θα δίνουν τη δυνατότητα σ' ένα άτομο να παράγει, ή καλύτερα να επιβλέπει την παραγωγή μιας ποσότητας που τώρα χρειάζεται δέκα ή είκοσι εργάτες.» (315, ό.π.) «Έχουν εφευρεθεί μηχανές που επιτρέπουν σ' έναν άνθρωπο να παράγει νήμα που πριν 70 χρόνια θα χρειαζόταν 250 ή ακόμα
 10 και 300 άτομα· μηχανές που επιτρέπουν σ' ένα εργάτη κι ένα παιδί να σταμπώνουν προϊόντα που προηγούμενα θα χρειάζονταν 100 εργάτες και 100 παιδιά. Οι 150.000 εργάτες στα κλωστήρια παράγουν το νήμα που θα μπορούσαν 40 εκατομμύρια εργάτες να παράγουν με τον τροχό του ενός νήματος.» (316 ό.π.)

15 «Η άμεση αγορά για το κεφάλαιο, ή το πεδίο για το κεφάλαιο, μπορούμε να πούμε πως είναι η εργασία. Το ποσό κεφαλαίου που μπορεί να επενδυθεί σε μια δοσμένη στιγμή, σε μια δοσμένη χώρα, ή παγκόσμια, έτσι ώστε να μην αποδίδει λιγότερο από ένα δοσμένο ποσοστό κερδών, φαίνεται ότι εξαρτιέται βασικά από την ποσότητα εργασίας που είναι δυνατό, επενδύοντας και
 20 πους να εκτελέσουν.» (σ. 20. «Έρευνα σχετικά με τις αρχές που αφορούν την φύση της ζήτησης, κλπ. Λονδ[ίνο] 1821.) (Από ένα Ρικαρτιανό, ενάντια στις Αρχές κλπ. του Μάλθους.)

25 [Αποξένωση των εργασιακών όρων απέναντι στην εργασία με την ανάπτυξη του κεφαλαίου. (Αντιστροφή.) Η αντιστροφή βρίσκεται στη βάση του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, όχι μόνο της αντίστοιχης διανομής.]

Το γεγονός ότι με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων της εργασίας οι αντικειμενικοί όροι της εργασίας – η αντικειμενοποιημένη εργασία –
 30 αναγκαστικά αυξάνονται σε σχέση με τη ζωντανή εργασία (κι αυτό ουσιαστικά είναι ταυτολογία· γιατί αύξηση στην παραγωγική δύναμη της εργασίας σημαίνει απλά ότι χρειάζεται λιγότερη άμεση εργασία για τη δημιουργία ενός μεγαλύτερου προϊόντος, ότι άρα ο κοινωνικός πλούτος ολοένα περισσότερο εκφράζεται στους όρους εργασίας που δημιούργησε η ίδια η εργασία) εμφανίζεται από τη σκοπιά του κεφαλαίου όχι με τρόπο ώστε το ένα
 35 συνθετικό στοιχείο της κοινωνικής δραστηριότητας – η αντικειμενική εργασία – να γίνεται ολοένα ισχυρότερο σώμα του άλλου συνθετικού στοιχείου, της υποκειμενικής, ζωντανής εργασίας· αλλά με τρόπο ώστε – κι αυτό έχει σημασία για τη μισθωτή εργασία – οι αντικειμενικοί όροι της εργασίας να
 40 αποκτούν ολοένα πιο γιγάντια αυτοτέλεια, που εκδηλώνεται στην ίδια την έκτασή τους, απέναντι στη ζωντανή εργασία, και ο κοινωνικός πλούτος να προβάλλει απέναντι στην εργασία με ολοένα μεγαλύτερες διαστάσεις σαν ξένη και κυρίαρχη δύναμη. Η έμφαση βρίσκεται όχι στην *αντικειμενοποίηση* αλλά στην *αποξένωση*, αλλοτρίωση, εκποίηση· στο ότι η τεράστια αντικειμενική δύναμη που η ίδια η κοινωνική εργασία όρθωσε απέναντι στον εαυτό
 45 της, σαν ένα από τα συνθετικά της στοιχεία, δεν ανήκει στον εργάτη αλλά

στους προσωποποιημένους όρους της παραγωγής, δηλαδή στο κεφάλαιο. Καθώς στη βάση του κεφαλαίου και της μισθωτής εργασίας η παραγωγή αυτού του κοινωνικού σώματος της δραστηριότητας γίνεται σε αντίθεση προς το άμεσο εργατικό δυναμικό – αυτή η διαδικασία αντικειμενοποίησης εμφανίζεται πραγματικά σαν διαδικασία αλλοτρίωσης, από τη σκοπιά της 5 εργασίας, ή ιδιοποίησης ξένης εργασίας, από τη σκοπιά του κεφαλαίου –, αυτή η διαστρέβλωση και αντιστροφή είναι *πραγματική*, όχι απλή *άποψη*, υπαρκτή μόνο στη φαντασία των εργατών και των καπιταλιστών. Ολοφάνερα όμως, αυτή η διαδικασία αντιστροφής είναι απλά *ιστορική* αναγκαιότητα, αναγκαιότητα απλά και μόνο για την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνά- 10 μων από μια καθορισμένη ιστορική αφετηρία ή βάση, καθόλου όμως *απόλυτη* αναγκαιότητα της παραγωγής· αντίθετα, είναι αναγκαιότητα φευγαλέα· και το αποτέλεσμα και ο σκοπός (ενύπαρκτα) αυτής της διαδικασίας είναι να αίρει την ίδια αυτή τη βάση, όπως και τη μορφή αυτή της διαδικασίας. Οι αστοί οικονομολόγοι τόσο πολύ είναι αιχμάλωτοι των παραστά- 15 σεων μιας καθορισμένης ιστορικής εξελικτικής βαθμίδας της κοινωνίας, που η αναγκαιότητα *αντικειμενοποίησης* των κοινωνικών δυνάμεων της εργασίας τους φαίνεται αναπόσπαστη από την αναγκαιότητα της *αποξένωσης* αυτών των δυνάμεων απέναντι στη ζωντανή εργασία. Με την άρση όμως του *άμεσου* χαρακτήρα της ζωντανής εργασίας, σαν απλά *ατομικής*, ή σαν απλά 20 *εσωτερικής*, ή απλά *εξωτερικά γενικής*, με την τοποθέτηση της δραστηριότητας των ατόμων σαν άμεσα γενικής ή *κοινωνικής*, τα αντικειμενικά συνθετικά στοιχεία της παραγωγής αποβάλλουν αυτή τη μορφή της αποξένωσης· τοποθετούνται έτσι σαν ιδιοκτησία, σαν το οργανικό κοινωνικό σώμα όπου τα άτομα αναπαράγονται σαν τέτοια, αλλά σαν κοινωνικά άτομα. Οι όροι 25 για να συμβεί αυτό στην αναπαραγωγή της ζωής των ατόμων, στην παραγωγική βιοτική τους διαδικασία, δημιουργούνται μόνο από την ίδια την ιστορική οικονομική διαδικασία· τόσο οι αντικειμενικοί όσο και οι υποκειμενικοί όροι, που δεν είναι παρά οι δυο διαφορετικές μορφές των ίδιων όρων.

Η ακτημοσύνη του εργάτη και η ιδιοκτησία της αντικειμενοποιημένης εργασίας πάνω στη ζωντανή, δηλαδή η ιδιοποίηση ξένης εργασίας από το κεφάλαιο – κι οι δυο εκφράζουν απλά την ίδια σχέση σε δυο αντίθετους πόλους – είναι θεμελιακοί όροι του αστικού τρόπου παραγωγής, με κανένα τρόπο αδιάφορες συμπτώσεις της. Αυτοί οι τρόποι διανομής είναι οι ίδιες 35 οι σχέσεις παραγωγής, απλά *sub specie distributionis* [από τη σκοπιά της διανομής]. Είναι λοιπόν τέλειος παραλογισμός όταν πχ. ο *Τζ. Στ. Μίλλ* λέει (*Αρχές πολιτικής οικονομίας*, 2η έκδ., Λονδίνο] 1849, τ. I, σ. 240): «Οι νόμοι και οι όροι της παραγωγής πλούτου έχουν τον χαρακτήρα αληθειών του φυσικού κόσμου... Αυτό δεν συμβαίνει με τη διανομή του πλούτου. Αυτή είναι ζήτημα αποκλειστικά των ανθρώπινων θεσμών.» (σ. 239, 240.) 40 Οι «νόμοι και όροι» της παραγωγής του πλούτου και οι νόμοι της «διανομής του πλούτου» είναι οι ίδιοι νόμοι με διαφορετική μορφή· μεταβάλλονται και οι δυο, υφίστανται την ίδια ιστορική διαδικασία· και γενικά, δεν είναι παρά συνθετικά στοιχεία μιας ιστορικής διαδικασίας.

Δεν χρειάζεται ιδιαίτερη οξυδέρκεια για να καταλάβει κανείς ότι με αφε- 45 τηρία πχ. την ελεύθερη εργασία, δηλαδή τη μισθωτή εργασία που προέκυψε από τη διάλυση της δουλοπαροικίας, οι μηχανές μπορούν να *γεννηθούν* μόνο σε αντίθεση προς τη ζωντανή εργασία, σαν ξένη ιδιοκτησία και εχθρική δύναμη απέναντί της· ότι δηλαδή αναγκαστικά προβάλλουν σαν κεφάλαιο απέναντι στη ζωντανή εργασία. Εξίσου εύκολο είναι όμως να δει κανείς ότι 50

οι μηχανές δεν θα πάψουν να είναι παράγοντες της κοινωνικής παραγωγής όταν θα γίνουν πχ. ιδιοκτησία των συνεταιρισμένων εργατών. Στην πρώτη περίπτωση όμως η διανομή τους, δηλαδή το ότι *δεν ανήκουν* στον εργάτη, αποτελεί εξίσου και όρο του τρόπου παραγωγής που βασίζεται στη μισθωτή εργασία. Στη δεύτερη περίπτωση η αλλαγμένη διανομή θα ξεκινά από μια *αλλαγμένη*, δημιουργημένη μονάχα μέσα από την ιστορική διαδικασία, νέα βάση της παραγωγής.

[*Μέριδαιηλ.* Να αναπληρωθεί στις αποικίες η φυσική εξάρτηση του εργάτη με *τεχνητούς* περιορισμούς.]

¹⁰ Ο χρυσός, στη μεταφορική γλώσσα των Περουδιανών, «τα δάκρυα του Ήλιου». (*Πρέσκοττ.*) «Χωρίς τη χρήση των εργαλείων ή των μηχανημάτων που γνωρίζει ο Ευρωπαίος, κάθε άτομο[»] (στο Περού) [«]λίγα μόνο πράγματα θα μπορούσε να κάνει· ενεργώντας όμως σε μεγάλες μάζες και με ενιαία διεύθυνση μπόρεσαν με την ακούραστη επιμονή να πετύχουν αποτε-

¹⁵ λέςματα» κλπ. (ό.π.)

{Το χρώμα που εμφανίζεται στους Μεξικανούς (συμβαδίζει πιο πολύ με την ανταλλαγή σε είδος και την ανατολική γαιοκτησία) είναι «ένα ελεγχόμενο νόμισμα με διάφορες αξίες. Αποτελούνταν από διάφανα μασσούρια χρυσόσκονης· από μικρά κομάτια ψευδάργυρου σε σχήμα T· και από σάκους κακάο που περιείχαν ένα καθορισμένο αριθμό κόκκων. ‘O felicem monetam’, γράφει ο Πέτρος Μάρτυς (de Orbe novo), ‘quae suavem utilemque praebet humano generi potum, et a tartareâ peste avaritiae suos immunes servat possessores, quod suffodi aut diu servari nequeat’.» [Ευλογημένο νόμισμα, που δίνει στο ανθρώπινο γένος ήπιο και ωφέλιμο ποτό και κρατά τους κατόχους του αμόλυντους από την κολασμένη κατάρα της φιλαργυρίας, γιατί δεν μπορεί να διατηρηθεί πολύ ή να συσσωρευτεί.] (*Πρέσκοττ.*) «Ο Εσβέγκε (1823) εκτιμά την συνολική αξία του προϊόντος 80 ετών στα ορυχεία διαμαντιών σ’ ένα ποσό που μόλις ξεπερνά 18 μηνών προϊόν ζάχαρης ή καφέ στη Βραζιλία.» (*Μέριδαιηλ.*) «Οι πρώτοι[»] (Βρετανοί) [«]άποικοι[»] (στη Βόρεια

³⁰ Αμερική) [«]καλλιεργούσαν το ξεχειρωμένο έδαφος γύρω στα χωριά τους συλλογικά... Αυτό το έθιμο επικρατεί ως το 1619 στη Βιρτζίνια» κλπ. (*Μέριδαιηλ*, τ. I, σ. 91-92.) (Τετράδιο, σ. 52.)

(«Στα 1593 οι Κόρτες έκαναν στον Φίλιππο τον 2ο την ακόλουθη παράσταση: ‘Οι Κόρτες του Βαγιαδολίδ του έτους ‘48 ικέτευσαν την Υ.Μ. να μην επιτρέψει στο εξής να εισάγονται στο βασίλειο κεριά, υαλικά, κοσμήματα, μαχαίρια και άλλα παρόμοια πράγματα από το εξωτερικό, για να ανταλλά-

³⁵ ζονται αυτά τα τόσο άχρηστα για την ανθρώπινη ζωή είδη με χρυσό, σαν οι Ισπανοί να ήταν Ινδιάνοι.’» (*Σεμπερέ.*)

«Σε πυκνοκατοικημένες αποικίες ο εργάτης, αν και ελεύθερος, βρίσκεται

⁴⁰ σε φυσική εξάρτηση από τον κεφαλαιοκράτη· σε αραιοκατοικημένες αποικίες η έλλειψη αυτής της φυσικής εξάρτησης πρέπει να αναπληρωθεί με τεχνητούς περιορισμούς.» (*Μέριδαιηλ*, 314, τ. II. *Διαλέξεις για τον αποικισμό*, κλπ. Λονδ[ίνο] 1841-42.)

[Πώς η μηχανή κλπ. εξοικονομεί υλικό. Ψωμί. Ντυρώ ντε
λα Μαλλ.]

- 45| *Ρωμαϊκό χρήμα: aes grave* λίβρα χαλκού (emere per aes et libram) [αγορά
δια ζυγού και χαλκού]. Αυτό είναι το *as* [ασσάριο].* Στα 485 *a.U.c.*
[ρωμαϊκής χρονολογίας] τα *δηνάρια χρήματος* = 10 *as* (αυτά τα δηνάρια
αναλογούσαν 40 στη λίβρα: στα 510, αναλογούσαν 75 δηνάρια στη λίβρα·
κάθε *denarius* ακόμα = 10 *as*, αλλά 10 *as* των 4 ουγγιών). Στα 513 το *as*
μειώθηκε σε 2 ουγγιές· κάθε *denarius* πάντα = 10 *as*, πια μόνο $\frac{1}{84}$ της ουγγι-
γιάς αργύρου. Ο τελευταίος αυτός αριθμός, $\frac{1}{84}$, διατηρήθηκε μέχρι το τέλος
της Δημοκρατίας· αλλά στα 537 το δηνάριο είχε 16 *as* της μιας ουγγιάς, και
στα 665 μόνο πια 16 *as* της μισής ουγγιάς... Κάθε *denarius* αργύρου, το έτος
485 της Δημοκρατίας = 1 φράγκο 63 σαντίμ· στα 510, = 87 σαντίμ· την
περίοδο 513-707, = 78 σαντίμ. Από τον Γάλδα μέχρι τους Αντωνίνους 1
φράγκο. (Ντυρώ ντε Λα Μαλλ, τ. I.) Την εποχή του πρώτου ασημένιου
δηναρίου 1 λίβρα αργύρου προς 1 λίβρα χαλκού = 400:1. Στην αρχή του
δεύτερου καρχηδονιακού πολέμου = 112:1. (ό.π., τ. I, σ. 81-82.) «Από τον
6ο και 5ο αιώνα π.Χ. οι ελληνικές αποικίες της νότιας Ιταλίας έφεραν από
την Ελλάδα και την Ασία, άμεσα ή μέσω Τύρου και Καρχηδόνας, τον άργυ-
ρο για την κατασκευή νομισμάτων. [...] Παρόλη αυτή τη γειτονία, οι Ρωμαί-
οι για πολιτικούς λόγους απαγόρευσαν τη χρήση χρυσού και αργύρου. Η
Σύγκλητος και ο λαός θεώρησαν πως ένα τόσο εύχρηστο μέσο κυκλοφορίας
θα προκαλούσε συγκέντρωση [της ιδιοκτησίας], αύξηση των δούλων, πα-
ρακμή των παλαιών ηθών και της γεωργίας.» (ό.π. σ. 64, 65.) «Ο Βάρρων
ονομάζει τον δούλο *instrumentum vocale* [έναρθρο εργαλείο], [...] το ζώο
instrumentum semi-mutum [εργαλείο ημι-έναρθρο], [...] το άροτρο *instru-*
umentum mutum [εργαλείο άναρθρο].» (ό.π. σ. 253, 254.) (Η καθημερινή
κατανάλωση ενός πολίτη της Ρώμης ήταν λίγο περισσότερο από 2 γαλλικές
λίβρες· ενός χωρικού, λίγο περισσότερο από 3 λίβρες. Ένας Παρισινός ξο-
δεύει σε ψωμί 0,93· ένας χωρικός, στις 20 περιφέρειες όπου το σιτάρι αποτε-
λεί την κύρια διατροφή, 1,70. (ό.π.) Στην (σημερινή) Ιταλία 1 λίβρα 8 ουγγι-
γιές, εκεί που το σιτάρι είναι η κύρια τροφή. Γιατί οι Ρωμαίοι έτρωγαν
σχετικά περισσότερο; Αρχικά έτρωγαν το σιτάρι ωμό, ή απλά βρεγμένο για
να μαλακώσει· ύστερα σκέφτηκαν να το ψήνουν. Αργότερα κατάκτησαν την
τέχνη να αλέθουν, και στην αρχή έτρωγαν ωμό τον αλεσμένο πολτό. Για να
αλέθουν τον σπόρο χρησιμοποιούσαν μια βαριά ή δυο πέτρες που τις χτυ-
πούσαν ή τις έστριβαν τη μια πάνω στην άλλη... Αυτό τον ωμό χυλό, *puls*,
έτρωγε ο ρωμαίος στρατιώτης πολλές ημέρες... Ύστερα εφεύραν το λιχνι-
στήρι που κοσκινίζει τον σπόρο, βρήκαν το μέσο να διαχωρίζουν το πίτουρο
από το αλεύρι· πρόσθεσαν τέλος τη μαγιά, και στην αρχή έτρωγαν το ψωμί
ωμό, ώσπου τυχαία διδάχτηκαν πως μαγειρεύοντάς το το εμπόδιζαν να ξυ-
νίσει και το διατηρούσαν πολύ περισσότερο. Μόνο μετά τον πόλεμο κατά
του Περσέα, στα 580, η Ρώμη είχε αρτοποιούς. (σ. 279 ό.π.) «Πριν τη χρι-
στιανική εποχή οι Ρωμαίοι δεν γνώριζαν τον ανεμόμυλο.» 280 ό.π.) «Ο
Παρμαντιέ απόδειξε ότι στη Γαλλία [...] από την εποχή του Λουδοβίκου του
14ου η αλεστική τέχνη έκανε μεγάλες προόδους, και ότι η διαφορά ανάμεσα 45

* *as* ή *libra* = 12 ουγγιές· 1 ουγγιά = 24 *scrupula*· 288 *scrupula* στην ουγγιά.

στο παλιό και το νέο άλεσμα φτάνει στο $\frac{1}{2}$ της ποσότητας ψωμιού που δίνει η ίδια ποσότητα σιτηρών. Στην αρχή προορίζονταν 4, μετά 3, μετά 2, τελικά $1\frac{1}{3}$ ξέστες σιτάρι για την ετήσια κατανάλωση ενός κατοίκου του Παρισιού. [...] Έτσι εξηγείται εύκολα η τεράστια δυσαναλογία ανάμεσα στην καθημε-
5 ρινή κατανάλωση σιταριού των Ρωμαίων και στη δική μας: από την ατέλεια των αλεστικών και αρτοποιητικών μεθόδων.» (σ. 281 ό.π.)

«Αγροτικός νόμος σήμαινε: περιορισμό της γαιοκτησίας των ενεργών πολιτών. [...] Ο περιορισμός της ιδιοκτησίας αποτελούσε τη βάση της ύπαρξης και ευημερίας των αρχαίων πολιτειών.» (ό.π. σ. 256.) «Τα κρατικά έσοδα
10 αποτελούνταν από γαίες, εισφορές σε είδος, αγγαρείες, και ορισμένους χρηματικούς δασμούς που πληρώνονταν στην είσοδο και έξοδο των εμπορευμά- των, ή εισπράττονταν κατά την πώληση ορισμένων αγαθών. Αυτός ο τρόπος φορολογίας [...] εξακολουθεί να υπάρχει, σχεδόν αμετάβλητος, στην οθω-
15 στα τέλη του 7ου αιώνα, τα ετήσια έσοδα της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας δεν ξεπερνούσαν τα 40 εκατομμύρια φράγκα, [...] στα 697... Στα 1780 το εισόδημα του τούρκου Σουλτάνου ήταν μόνο 35.000.000 πιάστρα, δηλαδή 70 εκα-
τομμύρια φράγκα... Οι Ρωμαίοι και οι Τούρκοι εισέπρατταν το μεγαλύτερο μέρος της φορολογίας τους σε είδος. Οι Ρωμαίοι [...] το $\frac{1}{10}$ των σιτηρών, $\frac{1}{5}$
20 των φρούτων· οι Τούρκοι από $\frac{1}{2}$ ως $\frac{1}{10}$ των προϊόντων, με διακυμάνσεις. Καθώς η ρωμαϊκή αυτοκρατορία [...] δεν ήταν παρά μια γιγάντια συνά-
θροιση ανεξάρτητων κοινοτήτων, το μεγαλύτερο μέρος των εισφορών και εξόδων έμεινε κοινοτικό.» (σ. 402-405.) (Η Ρώμη του Αυγούστου και του
25 Νέρωνα, χωρίς τα προάστια, είχε μόνο 266.684 κατοίκους. Ας υποθέσουμε ότι τον 4ο αιώνα της χριστιανικής εποχής τα προάστια είχαν 120.000 κατοί-
κους, οι οχυρώσεις του Αυρηλίου 382.695, συνολικά 502.695, 30.000 στρα-
τιώτες, 30.000 ξένοι· στρογγυλό άθροισμα 562.000 άτομα. Η Μαδρίτη, που στη διάρκεια $1\frac{1}{2}$ αιώνα από την εποχή του Καρόλου του 5ου ήταν πρωτεύ-
ουσα ενός μέρους της Ευρώπης και του μισού Νέου Κόσμου, έχει πολλές
30 αναλογίες με τη Ρώμη. Και ο πληθυσμός της δεν αυξήθηκε ανάλογα με την πολιτική της σημασία. (405, 406, ό.π.)) «Η κοινωνική κατάσταση των Ρω-
μαίων έμοιαζε λοιπόν πολύ περισσότερο μ' εκείνη της Ρωσίας ή της οθωμανικής αυτοκρατορίας παρά μ' εκείνη της Γαλλίας ή της Αγγλίας: λιγοστό
εμπόριο ή βιομηχανία· τεράστιες περιουσίες δίπλα σε ακραία αθλιότητα.»
35 (σ. 214, ό.π.) (Πολυτέλεια μόνο στην πρωτεύουσα και στις έδρες των ρωμαί-
ων σατραπών.) «Η ρωμαϊκή Ιταλία, από την καταστροφή της Καρχηδόνας μέχρι την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης, δρισκόταν ως προς την Ελλάδα και την Ανατολή στην κατάσταση που βρέθηκε η Ισπανία, στη διάρκεια του
18ου αιώνα, ως προς την Ευρώπη. Ο Αλμπερόνι έγραψε [...]: 'Η Ισπανία
40 είναι για την Ευρώπη ό,τι είναι το στόμα για το σώμα: όλα περνούν, τίποτα δεν μένει'.» (ό.π. σ. 385 επ.)

Η τοκογλυφία στη Ρώμη ήταν αρχικά ελεύθερη. Η Δωδεκάδελτος (303 a.U.c.) [ρωμαϊκή χρονολογία] καθόριζε τον τόκο του χρήματος σε 1% το χρόνο (ο Νήμπορ γράφει 10%). Οι νόμοι αυτοί παραβιάζονταν διαρκώς. Ο
45 Δουίλιος (398 a.U.c.) μείωσε πάλι τον τόκο του χρήματος σε 1%, unciario foepore [$\frac{1}{12}$ μηνιαίο τόκο]. Μειώθηκε σε $\frac{1}{2}$ % στα 408· στα 413 το έντοκο δάνειο απαγορεύθηκε πανηγυρικά με δημοψήφισμα που προκάλεσε ο δήμαρχος Γενούκιος. Δεν είναι εκπληκτικό που σε μια πολιτεία όπου η βιομηχανία ή το
χονδρικό και λιανικό εμπόριο απαγορεύονταν στους πολίτες, υπήρχε τέτοια
50 απαγόρευση για το εμπόριο του χρήματος. (σ. 260, 261 τ. II, ό.π.) Η κατά-

σταση αυτή διάρκεσε 300 χρόνια, μέχρι την κατάληψη της Καρχηδόνας. Τώρα [επιτρεπόταν μέχρι] 12% : 6% ήταν το συνηθισμένο ύψος του ετήσιου τόκου. (261 ό.π.). Ο Ιουστινιανός καθόρισε τον τόκο σε 4%· *usura quincuplex* [τόκος πέντε ουγγιών] στον Τραϊανό είναι ο νόμιμος τόκος προς 5%. 12% 5
είταν ο εμπορικός τόκος στην Αίγυπτο το 146 π.Χ. (ό.π. σ. 263.)

[46] Η ακούσια εκποίηση της φεουδαρχικής γαιοκτησίας αναπτύσσεται με την τοκογλυφία και το χρέμα: «Η εμφάνιση του χρέματος, που αγοράζει τα πάντα, και άρα η εύνοια για τον πιστωτή που δανείζει χρέμα στον γαιοκτήμονα, επιφέρει την ανάγκη νόμιμης εκποίησης για την αποπληρωμή του δανείου.» (124. *Τζον Ντάλνυμπλ. Δοκίμιο για μια γενική ιστορία της φεουδαρχικής ιδιοκτησίας στη Μεγάλη Βρετανία, 4η έκδ. Λονδ[ίνο] 1759.*)

Στη μεσαιωνική Ευρώπη: «Πληρωμές σε χρυσό συνηθίζονταν σε ορισμένα μόνο αντικείμενα εμπορίου, κυρίως φαγητά. Συχνότερα εμφανίζονται έξω από τον εμπορικό κύκλο, σε δώρα αρχόντων, ορισμένες υψηλές αμοιβές, βαριές χρηματικές ποινές, αγορές γαιών. Όχι σπάνια ζύγιζαν τον ανομι- 15
ματοποιητό χρυσό κατά λίβρες ή μάργα (μισές λίβρες)... Αναλογούσαν 8 ουγγιές στο 1 μάργο· η μια λοιπόν = 2 λωτ ή 3 καράτια. Σαν νομισματοποιη-
μένος χρυσός μέχρι την εποχή των Σταυροφοριών ήταν γνωστοί μόνο οι βυζαντινοί σόλιδοι, τα ιταλικά τάρι και τα αραβικά μαραμποτίνι» (αργότερα μαραβέδι). (*Χύλλμαν, Πόλεις του μεσαίωνα. 1ο μέρος. Βόννη 1826.*) (σ. 20
402-404.) «Στους φράγκικους νόμους [...] επίσης οι σόλιδοι σαν απλό λογιστικό νόμισμα, όπου εκφραζόταν η αξία των γεωργικών προϊόντων που έπρεπε να πληρωθούν σαν πρόστιμα. [...] Πχ. στους Σάξονες ο σόλιδος σήμαινε ένα χρονιαρικό βόδι, όπως είναι συνήθως το φθινόπωρο... Κατά το 25
ριπουαριανό δίκαιο μια γερή αγελάδα αντιπροσώπευε ένα σόλιδο ... 12 δη-
νάρια = 1 χρυσός σόλιδος.» (405, 406.) 4 τάρι = 1 βυζαντινός σόλιδος...
Αργότερα, από τον 13ο αιώνα κόβονται στην Ευρώπη διάφορα χρυσά νομίσματα. *Augustales* (του αυτοκράτορα *Φρειδερίκου του 2ου* στη Σικελία: *Brundisium* [Πρίντεζι] και Μεσσίνα)· *Florentini* ή *Floreni* (της Φλωρεντίας, 1252)· ... δουκάτα ή τσεκίνα (Βενετία, από 1285.) (σ. 409-411, ό.π.) «Στην 30
Ουγγαρία, Γερμανία και τις Κάτω Χώρες από τον 14ο αιώνα κόβονται και μεγαλύτερα χρυσά νομίσματα, που γερμανικά ονομάζονταν όλα *Gulden* [φιορίνια].» (ό.π. σ. 413). «Στις πληρωμές σε άργυρο το ζύγισμα, συνήθως κατά μάργα, ήταν [...] κυρίαρχη συνήθεια για όλες τις μεγαλύτερες πληρωμές. [...] Σε τέτοιες πληρωμές ζυγιζόταν και ο νομισματοποιημένος άργυρος, 35
μα και τα νομίσματα ήταν ακόμα σχεδόν καθαρό ασήμι, ώστε ενδιέφερε αποκλειστικά το δάρος. Γιαυτό τα ονόματα *Pfund* (*Livre, Lire*)* [λίρα] και *Mark* [μάργκο] ενμέρει έγιναν ονομασία φανταστικών ή λογιστικών νομισμάτων, ενμέρει πέρασαν σε πραγματικά ασημένια νομίσματα. [...] *Ασημένιο νόμισμα: δηνάριο* ή *Kreuzer*. [...] Στη Γερμανία αυτά τα δηνάρια λέγονταν 40
Pfennige (*Pennig, Penning, Phennig*) ήδη από τον 9ο αιώνα. Αρχικά [...] *Pending, Penthing, Pfentinc*, από το *pfündig*, στην παλιά μορφή *pfünding*, [...] δηλαδή πρόσβαρο: πρόσβαρα λοιπόν δηνάρια, σε σύντμηση *Pfündinge*. [...] Άλλο ένα όνομα των δηναρίων από την αρχή του 12ου αιώνα στη 45
Γαλλία, Γερμανία, Κάτω Χώρες και Αγγλία, από το άστρο που εικονίζουν αντί για σταυρό: *Sternlinge*, [...] *Sterlinge, Starlinge*. [...] Οι ονομασίες: Δη-

* {Να σημειωθεί: στο Μεξικό θρήκαμε χρέμα, αλλά όχι σταθμά· στο Περού σταθμά, αλλά όχι χρέμα.}

νάρια στερλίνια και Πφένιχ στερλίνια, είναι ισοδύναμες. [...] Από τις ολλανδικές στερλίνες αναλογούσαν τον 14ο αιώνα 320 στη λίρα, 20 νομίσματα στην ουγγιά. [...] Οι ασημένιοι σόλιδοι γερμανικά λέγονταν Schildlinge, Schillinge [σελίγια] [...] Την πρώτη περίοδο του μεσαίωνα [...] οι ασημένιοι σόλιδοι δεν ήταν πραγματικά νομίσματα, αλλά [...] σύνολο 12 δηναρίων ο καθένας. [...] 1 σόλιδος χρυσού = 12 δηνάκια στερλίγια, γιατί αυτή ήταν η μέση αναλογία χρυσού και αργύρου. [...] Σαν κέρματα κυκλοφορούσαν οβολοί, μισά πφένιχ, μισαδάκια. [...] Με την ολοένα μεγαλύτερη επέκταση των μικρο-επιτηδευμάτων ολοένα περισσότερες μικρές εμπορικές πόλεις και μικροί ηγεμόνες εξασφάλιζαν το δικαίωμα να κόβουν τα τοπικά τους νομίσματα, δηλαδή κατά το μεγαλύτερο μέρος κέρματα. [...] Έκαναν προσμίξεις με χαλκό, κι αυτό συνεχιζόταν ολοένα... Dick-Pfennige, Gros deniers, Grossi, Groschen, Groten [γρόσια] κόπηκαν για πρώτη φορά στο Τουρ πριν από τα μέσα του 13ου αιώνα. [...] Αυτά τα γρόσια ήταν στην αρχή διπλά πφένιχ.»

15 (σ. 415-433.)

«Το ότι οι Πάπες επέβαλαν σε όλες σχεδόν τις χριστιανοκαθολικές χώρες εκκλησιαστικές εισφορές συνέβαλε σημαντικά πρώτα-πρώτα στην ανάπτυξη ολόκληρου του χρηματικού συστήματος στην οικονομικά δραστήρια Ευρώπη, και ύστερα, σαν συνέπεια, στη γένεση διάφορων προσπαθειών αποφυγής της εκκλησιαστικής απαγόρευσης (ενάντια στους τόκους). [...] Ο Πάπας χρησιμοποιούσε [...] Λομβαρδούς για να εισπράττουν τις εκκλησιαστικές εισφορές από τις αρχιεπισκοπές, και τα υπόλοιπα τέλη. Αυτοί ήταν οι αρχιτοκογλόφοι και ενεχυροδανειστές, με παπική προστασία. Γνωστοί ήδη από τα μέσα του 12ου αιώνα. Ιδιαίτερα από τη Σιένα. ‘Δημόσιοι usurarii’. [...] ‘Ρωμαίο-επισκοπικοί χρηματομεσίτες’ ονομάζονταν στην Αγγλία. Μερικοί επίσκοποι, της Βασιλείας [...] έδιναν ενέχυρο το επισκοπικό δαχτυλίδι, μετάξινα καλύμματα, όλα τα εκκλησιαστικά σκεύη για μικροδάνεια από Εβραίους, και πλήρωναν τόκους. [...] Αλλά και οι επίσκοποι, οι ηγούμενοι, οι παπάδες έκαναν οι ίδιοι τοκογλυφία με τα εκκλησιαστικά σκεύη, [...] ενεχυροδανείζοντάς τα σε τοσκάνους χρηματομεσίτες από τη Φλωρεντία, τη Σιένα και άλλες πόλεις με αντάλλαγμα ένα μερίδιο από τα κέρδη» κλπ. (βλέπε ό.π. Τετράδιο, σ. 31.)

Καθώς το χρήμα είναι το γενικό ισοδύναμο, η γενική αγοραστική δύναμη, όλα αγοράζονται, όλα είναι μετατρέψιμα σε χρήμα. Μπορούν όμως να μετατραπούν σε χρήμα μόνο με εκποίηση, μόνο με την αλλοτριώσή τους από τον ιδιοκτήτη. Όλα είναι λοιπόν εκποιήσιμα, δηλαδή αδιάφορα για το άτομο, εξωτερικά προς αυτό. Οι λεγόμενες αναπαλλοτριώτες, αιώνιες κτήσεις και οι αντίστοιχες τους ακίνητες, παγιωμένες σχέσεις ιδιοκτησίας καταργούν λοιπόν μπροστά στο χρήμα. Παραπέρα, καθώς το ίδιο το χρήμα υπάρχει μόνο μέσα στην κυκλοφορία, και ανταλλάσσεται πάλι με απολαύσεις κλπ. – με αξίες, που όλες μπορούν τελικά να αναλυθούν σε καθαρά ατομικές απολαύσεις – όλα έχουν αξία μόνο στο βαθμό που έχουν αξία για το άτομο. Διαλύεται έτσι η αυτοτελής αξία των πραγμάτων, η απόλυτη αξία όλων των πραγμάτων και σχέσεων, και παραμένει μόνο στο απλό τους Είναι-για-το-άλλο, στη σχετικότητα και ανταλλαξιμότητά τους. Όλα θυσιάζονται στην εγωιστική απόλαυση. Γιατί όπως όλα είναι αλλοτριώσιμα για χρήμα, όλα μπορούν και να αποκτηθούν με χρήμα. Όλα μπορούν να αποκτηθούν με «μετρητά» κι αυτό το ίδιο το χρήμα, σαν κάτι που υπάρχει έξω από το άτομο, μπορεί να παρθεί με απάτη, βία κλπ. Όλα λοιπόν είναι ιδιοποιήσιμα από όλους, και τι μπορεί ή δεν μπορεί να ιδιοποιηθεί το άτομο εξαρτιέται από την τύχη

50

– γιατί εξαρτιέται από το χρήμα που έχει στην κατοχή του. Έτσι το άτομο καθαυτό έγινε κύριος των πάντων. Δεν υπάρχουν απόλυτες αξίες, γιατί για το χρήμα η αξία σαν τέτοια είναι σχετική. Δεν υπάρχει τίποτα αναπαλλοτρίωτο, γιατί όλα είναι εκποιήσιμα για χρήμα. Δεν υπάρχει τίποτα ανώτερο, ιερό κλπ., γιατί το καθετί μπορεί να αποκτηθεί με χρήμα. Τα «res sacrae»⁵ και «religiosae» [ιερά και θρησκευτικά πράγματα], που δεν μπορούν να είναι «in nullius bonis» [κτήμα ουδενός], «nec aestimationem recipere, nec obligari alienarique posse» [δεν επιδέχονται αποτίμηση, ούτε επιβάρυνση ή εκποίηση], που έχουν εξαιρεθεί από το «commercio hominum» [την ανθρώπινη συναλλαγή], δεν υπάρχουν μπροστά στο χρήμα – όπως και μπροστά στο θεό¹⁰ όλοι είναι ίσοι. Ωραίο το ότι η ίδια η ρωμαϊκή εκκλησία το μεσαίωνα ήταν ο κυριότερος προπαγανδιστής του χρήματος.

«Καθώς ο εκκλησιαστικός νόμος ενάντια στην τοκογλυφία είχε από καιρό χάσει κάθε σημασία, ο Μαρτίνος [...] τον κατάργησε στα 1425 και τυπικά.» (Χύλλμαν, 2ο μέρος ό.π., Βόννη 1827, σ. 55.) «Το μεσαίωνα σε καμιά χώρα¹⁵ δεν υπήρχε γενικό επιτόκιο. [...] Αυστηρότητα των κληρικών. [...] Αβεβαιότητα των νομικών θεσμών για την εξασφάλιση του δανείου. [...] Τόσο μεγαλύτερο γινόταν το επιτόκιο σε ξεχωριστές περιπτώσεις. [...] Η μικρή χρηματική κυκλοφορία, η ανάγκη να γίνονται οι περισσότερες χρηματικές |47| πληρωμές σε μετρητά, μια και δεν είχε αναπτυχθεί ακόμα ο κλάδος των²⁰ συναλλαγματικών. Άρα μεγάλη ανομοιομορφία στις αντιλήψεις για τους τόκους και την έννοια της τοκογλυφίας. Την εποχή του Καρλομάγνου τοκογλυφικός θεωρούνταν ο τόκος μόνο από 100% και πάνω. [...] Στο Λίνταου της Μπόντεντζε, στα 1344, ντόπιοι πολίτες έπαιρναν 216 2/3%. [...] Στη Ζυρίχη το Συμβούλιο καθόρισε νόμιμο τόκο 43 1/3%. [...] Στην Ιταλία κατά καιρούς²⁵ υποχρεώνονταν να πληρώσουν 40%, αν και από τον 12ο-14ο αιώνα το συνηθισμένο επιτόκιο δεν ξεπερνούσε το 20%. [...] Η Βερόνα καθόρισε νόμιμο τόκο 12 1/2%. [...] Ο Φρειδερίκος ο 2ος, στο Διάταγμά του, όρισε 10%, [...] αυτό όμως μόνο για τους Εβραίους. Για τους Χριστιανούς δεν αναφέρει τίποτα. 10% συνηθίζονταν στη Γερμανία του Ρήνου ήδη τον 13ο αιώνα.»³⁰ (ό.π. 55-57.)

[Παραγωγική κατανάλωση. Νιούμαν. – Μεταμορφώσεις του κεφαλαίου. Οικονομικός κύκλος. (Νιούμαν.)]

«Παραγωγική κατανάλωση, όπου [...] η κατανάλωση ενός εμπορεύματος είναι μέρος της παραγωγικής διαδικασίας.» (Νιούμαν κλπ. Τετράδιο XVI[I],³⁵ 10.) «Παρατηρούμε ότι σ' αυτές τις περιπτώσεις δεν υπάρχει κατανάλωση αξίας, καθώς η ίδια αξία υπάρχει με νέα μορφή.» (ό.π.) Επίσης, «κατανάλωση ... η οικειοποίηση ατομικού εισοδήματος για τις διάφορες χρήσεις του.» (σ. 297.) (ό.π.)

«Η πώληση για χρήμα πρέπει να γίνει πάντοτε εξίσου εύκολη όσο είναι⁴⁰ τώρα η αγορά με χρήμα· τότε η παραγωγή θα γινόταν η ομοιόμορφη και ασφαλή αιτία της ζήτησης.» (Τζον Γκράιη. Το κοινωνικό σύστημα κλπ., Εδμβούργο 1831.) (σ. 16.) «Μετά τη γη, το κεφάλαιο, την εργασία, ο τέταρτος αναγκαίος όρος της παραγωγής είναι η άμεση δυνατότητα ανταλλαγής.» (ό.π. σ. 18.) «Η δυνατότητα ανταλλαγής είναι για τον άνθρωπο που ζει στην⁴⁵

κοινωνία εξίσου σημαντική όσο ήταν για τον Ροδινσάνα Κρούσο η ικανότητα να παράγει.» (ό.π. σ. 21.)

«Σύμφωνα με τον Σαι η πίστη απλά εκτοπίζει, αλλά δεν παράγει κεφάλαιο. [...] Αυτό είναι αλήθεια μόνο στην περίπτωση δανείου από ένα κεφαλαιοκράτη σ' ένα βιομήχανο [...] δεν ισχύει όμως για την πίστη ανάμεσα σε παραγωγούς, στις αμοιβαίες τους προκαταβολές. Αυτό που ο ένας παραγωγός προκαταβάλλει στον άλλο δεν είναι κεφάλαιο· είναι προϊόντα, εμπορεύματα. Αυτά τα προϊόντα, αυτά τα εμπορεύματα μπορούν να γίνουν, και χωρίς αμφιβολία γίνονται, ενεργά κεφάλαια, δηλαδή εργαλεία δουλειάς στα χέρια του δανειολήπτη· για την ώρα όμως, στα χέρια του κατόχου τους δεν είναι παρά προϊόντα προς πώληση, και ολότελα ανενεργά... Πρέπει κανείς να κάνει διάκριση [...] ανάμεσα σε προϊόν ή εμπόρευμα και σε παράγοντα εργασίας ή παραγωγικό κεφάλαιο [...] Όσο ένα προϊόν παραμένει στα χέρια του παραγωγού του είναι απλό εμπόρευμα – ή, αν θέλετε, ανενεργό, αδρανές κεφάλαιο. Ο βιομήχανος που το κρατά όχι μόνο δεν αποκομίζει όφελος, αλλά του είναι και βάρος, αδιάκοπη αιτία ενόχλησης, επιβαρύνσεων και ζημιών: έξοδα αποθήκευσης, συντήρησης και φύλαξης, τόκοι κεφαλαίων κλπ., χωρίς να υπολογίζεται η φύρα ή διαρροή που παθαίνουν σχεδόν όλα τα εμπορεύματα όταν βρίσκονται πολύ καιρό σε αδράνεια... Αν λοιπόν πουλήσει αυτά τα προϊόντα του με πίστωση [...] σ' έναν άλλο βιομήχανο που μπορεί να τα χρησιμοποιήσει στο δικό του είδος εργασίας, από αδρανές εμπόρευμα που ήταν γίνονται γι αυτόν τον τελευταίο ενεργό κεφάλαιο. Θα υπάρχει εδώ λοιπόν αύξηση του παραγωγικού κεφαλαίου στη μια πλευρά χωρίς καμιά μείωση στην άλλη. Ακόμα περισσότερο: αν δεχτούμε πως ο πωλητής, παρόλο που δίνει τα εμπορεύματά του με πίστωση, πήρε ωστόσο σ' αντάλλαγμα γραμμάτια που μπορεί να τα εμπορευτεί επιτόπου, δεν είναι φανερό ότι μ' αυτό τον τρόπο προμηθεύεται τα μέσα για να ανανεώσει ο ίδιος τις πρώτες ύλες και τα εργαλεία του ώστε να επαναλάβει την εργασία του; Υπάρχει λοιπόν εδώ διπλή αύξηση του παραγωγικού κεφαλαίου, μ' άλλα λόγια δύναμη που απόκτησαν και οι δυο πλευρές.» (Σαρλ Κοκελέν: «Σχετικά με την πίστη και τις τράπεζες στη βιομηχανία. Επιθεώρηση των δυο κόσμων, τ. 31, 1842, σ. 776 επ.) «Ολόκληρη η μάζα των εμπορευμάτων προς πώληση να περνά γοργά, χωρίς αργοπορία και χωρίς εμπόδια, από την κατάσταση του αδρανούς προϊόντος σ' εκείνη του ενεργού κεφαλαίου: καινούρια δραστηριότητα στη χώρα! ... αυτή η γοργή μεταμόρφωση είναι ακριδώς η ευεργεσία που πραγματοποιεί η πίστη. [...] Αυτή είναι η δραστηριότητα της κυκλοφορίας. Έτσι η πίστη δεκαπλασιάζει τις συναλλαγές των βιομηχάνων. [...] Σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα ο έμπορος ή παραγωγός ανανέωσε δέκα φορές, αντί για μια, τα υλικά και τα προϊόντα του. [...] Η πίστη πραγματοποιεί αυτό το αποτέλεσμα αυξάνοντας για όλους την αγοραστική δύναμη. Αντί να επιφυλάσσει αυτή την δύναμη μόνο σε όσους έχουν άμεσα τη δυνατότητα να πληρώσουν, τη δίνει σε όλους εκείνους [...] που με τη θέση και την ηθική τους προσφέρουν την εγγύηση μελλοντικής πληρωμής· την δίνει στον καθένα που είναι ικανός να χρησιμοποιήσει τα προϊόντα με την εργασία. [...] Πρώτη λοιπόν ευεργεσία της πίστης είναι να αυξάνει, αν όχι το ποσό των αξιών μιας χώρας, τουλάχιστο το ποσό των ενεργών αξιών. Να το άμεσο αποτέλεσμα. Απ' αυτό [...] απορρέει αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων, άρα και του ποσού των αξιών κλπ.» (ό.π.)

50 «Η ανοικίαση είναι πώληση υπό όρους, πώληση της χρήσης ενός πράγμα-

τος για περιορισμένο χρόνο. («*Κόρμπετ Τ. Έρευνα για τα αίτια και τις μορφές του πλούτου των ατόμων, κλπ. Λονδ[ίνο] 1841, σ. 81.*»)

«Μεταμορφώσεις του κεφαλαίου στο έργο της παραγωγής. Για να γίνει παραγωγικό, το κεφάλαιο πρέπει να καταναλωθεί.» (σ. 80. *Σ.Π. Νιούμαν. Στοιχεία πολιτικ[ής] οικον[ομίας]. Αντόβερ και Νέα Υόρκη, 1835.*) «*Οικονομικός κύκλος... ολόκληρη η πορεία της παραγωγής, από τη στιγμή των δαπανών μέχρι την είσπραξη των αποδόσεων. Στη γεωργία, ο οικονομικός κύκλος αρχίζει με τη σπορά και τελειώνει με τον θερισμό.*» (81.) *Η διαφορά ανάμεσα σε πάγιο και κυκλοφορούν κεφάλαιο βασίζεται στο ότι στη διάρκεια κάθε οικονομικού κύκλου ένα μέρος καταναλώνεται μερικά, και ένα άλλο μέρος συνολικά. (ό.π.) Το κεφάλαιο, προσανατολισμένο σε διάφορες απασχολήσεις. (ό.π.) Ανήκει στη θεωρία του ανταγωνισμού. «Μέσο ανταλλαγής: Στα μη αναπτυγμένα έθνη, όποιο εμπόρευμα αποτελεί το μεγαλύτερο μέρος του πλούτου της κοινότητας, ή για οποιοδήποτε λόγο γίνεται αντικείμενο ανταλλαγής συχνότερα από τα άλλα, χρησιμοποιείται συνήθως σαν μέσο κυκλοφορίας. Έτσι στις βουκολικές φυλές τα ζώα είναι μέσο ανταλλαγής, τα αποξηραμένα ψάρια στη Νέα Γη, η ζάχαρη στις Δυτικές Ινδίες, ο καπνός στη Βιρτζίνια. [...] Προτερήματα των πολύτιμων μετάλλων: α) ίδια ποιότητα σε όλα τα μέρη του κόσμου, β) δέχονται λεπτομερειακή υποδιαίρεση και ακριβή επιμερισμό· γ) σπανιότητα και δυσκολία να αποκτηθούν, δ) 20* μπορούν να νομιματοποιηθούν.» (ό.π. 100.)

[4ρ. Πράις. Έμφυτη δύναμη του κεφαλαίου.]

Η αντίληψη πως το κεφάλαιο είναι όν που αυτο-αναπαράγεται – αξία που χάρη σε κάποια έμφυτη ιδιότητα διαιωνίζεται και αυξάνεται – οδήγησε στις μυθικές εμπνεύσεις του Δρ. Πράις, που ξεπερνούν κατά πολύ τις φαντασιώσεις των αλχημιστών, και που ο Πιττ τις πίστεψε σοβαρά και τις έκανε, στους νόμους του για το χρεωλυτικό κονδύλι (βλέπε Λώντερνταιηλ), δάθρα της δημοσιονομικής του σοφίας. Ακολουθούν μερικές εντυπωσιακές περικοπές αυτού του κυρίου:

- [48] «Το χρήμα που ανατοκίζεται αυξάνεται στην αρχή αργά. Καθώς όμως ο ρυθμός αύξησης ολοένα επιταχύνεται, σε λίγο καιρό γίνεται τόσο γοργός που ξεπερνά κατά πολύ όλες τις δυνάμεις της φαντασίας. Μια πένα που από τον καιρό της γέννησης του Σωτήρος θα ανατοκιζόταν προς 5%, ήδη θα είχε αυξηθεί σ' ένα ποσό μεγαλύτερο από εκείνο που θα αντιπροσώπευαν 150 εκατομμύρια πλανήτες σαν τη γη, όλοι τους από συμπαγή χρυσό. Αν όμως είχε τοκιστεί χωρίς ανατοκισμό, στο ίδιο χρονικό διάστημα θα είχε γίνει μόνο 7 σελίνια και 4½ πένες. Η κυβέρνησή μας διάλεξε μέχρι σήμερα να αυξάνει το χρήμα με τον δεύτερο τρόπο και όχι με τον πρώτο.» (18, 19. *Πράις, Ρίτσαρντ: Έκκληση στο κοινό για το ζήτημα του δημοσίου χρέους. Λονδ[ίνο] 1772, 2η έκδ. (Εννοεί: η κυβέρνηση θα έπρεπε να δανειζεται χρήμα με απλό τόκο και να το δανειζει με ανατοκισμό.) Στις «Παρατηρήσεις» του «σχετικά με τις ασφάλειες ζωής» κλπ. Λονδ[ίνο] 1772, ονειρεύεται ακόμα πιο τρελλά: «Ένα σελίνι προς 6% σύνθετο τόκο από τη γέννηση του Σωτήρος μας ... θα είχε αυξηθεί σε ποσό μεγαλύτερο απ' όσο θα μπορούσε να περιλάβει ολόκληρο το ηλιακό σύστημα αν υποθεθεί σαν σφαίρα με διάμε-* 45

τρο ίση με της τροχιάς του Κρόνου.» (ό.π. XIII, σημείωση.) «Κανένα κράτος δεν χρειάζεται λοιπόν να βρίσκεται ποτέ σε δυσκολίες· γιατί με τη μικρότερη αποταμίευση μπορεί, σε όσο μικρό χρονικό διάστημα απαιτεί το συμφέρον του, να εξοφλήσει και τα μεγαλύτερα χρέη.» (XIV, σ. 136.) Ο καλός Πράις
 5 απλά θαμπώθηκε από τις τεράστιες ποσότητες που προκύπτουν με τη γεωμετρική πρόοδο των αριθμών. Καθώς θεωρούσε το κεφάλαιο, χωρίς καμιά αναφορά στις συνθήκες αναπαραγωγής της εργασίας, σαν ένα αυτόματο, έναν απλό αριθμό που αυτο-πολλαπλασιάζεται, μπόρεσε να πιστέψει πως δρήκε τους νόμους της αύξησης του κεφαλαίου σ' αυτό τον τύπο (δες παρα-
 10 πάνω). Στα 1792 ο Πιττ, προτείνοντας σ' ένα λόγο την αύξηση του ποσού για το χρεωλυτικό κονδύλι, παίρνει απόλυτα στα σοβαρά τον φανακισμό του Δρ. Πράις. ($\Sigma = K(1+\tau)^n$.)

Ο ΜακΚάλλοχ αναφέρει σαν ιδιότητες του μεταλλικού χρήματος, στο Εμπορικό Λεξικό του, 1847: «Το υλικό πρέπει να είναι: 1) διαιρετό και στα
 15 μικρότερα μερίδια· 2) διατηρήσιμο για αόριστη χρονική περίοδο χωρίς χειροτέρευση· 3) εύκολο στη μεταφορά του από τόπο σε τόπο, έχοντας μεγάλη αξία σε μικρό όγκο· 4) μια χρηματική μονάδα ορισμένης ονομασίας να είναι πάντοτε ίση, σε μέγεθος και ποιότητα, με κάθε άλλη μονάδα της ίδιας ονομασίας· 5) η αξία του να είναι σχετικά σταθερή.» (865.)

20 [Προυντόν. Κεφάλαιο και απλή ανταλλαγή. Πλεόνασμα.
 – Αναγκαιότητα της ακτημοσύνης των εργατών. Τάουν-
 σεντ. Γκαλιάνι. – Το άπειρο στην πρόοδο. Γκαλιάνι.]

Σ' ολόκληρη την πολεμική του κ. Προυντόν με τον Μπαστιά στη «Δωρεάν
 πίστη. Συζήτηση ανάμεσα στον κ. Φρ. Μπαστιά και τον κ. Προυντόν», Πα-
 25 ρίσι 1850, η ουσία της επιχειρηματολογίας του καλού Προυντόν περιστρέφε-
 ται γύρω από το ότι ο δανεισμός φαίνεται σ' αυτόν κάτι ολότελα διαφορετι-
 κό από την πώληση. Ο δανεισμός με τόκο «είναι η ικανότητα να πουλά
 κανείς ολοένα το ίδιο αντικείμενο και να εισπράττει ολοένα την τιμή, χωρίς
 ποτέ να εκχωρεί την ιδιοκτησία πάνω σ' αυτό που πουλά.» (σ. 9, πρώτη
 30 επιστολή Σεβέ, ενός από τους συντάκτες της «Φωνής του Λαού».) Η διαφο-
 ρετική μορφή με την οποία εμφανίζεται εδώ η αναπαραγωγή του κεφαλαίου
 τον παραπλανά στην άποψη πως η αδιάκοπη αυτή αναπαραγωγή του κεφα-
 λαίου – που κάθε φορά εισπράττει πάλι την τιμή, και κάθε φορά κερδίζει
 ανταλλάζοντας με την εργασία, ολοένα πραγματοποιώντας αυτό το κέρδος
 35 στην αγοραπωλησία – αποτελεί την έννοιά του. Αυτό που τον στενοχωρεί
 εδώ είναι ότι το «αντικείμενο» δεν αλλάζει ιδιοκτήτη όπως στην αγοραπω-
 λησία· ώστε στο βάθος τον στενοχωρεί μόνο η μορφή αναπαραγωγής που
 χαρακτηρίζει το έντοκα δανεισμένο κεφάλαιο και το πάγιο κεφάλαιο. Στο
 ενοίκιο σπιτιών, που αναφέρει ο Σεβέ, πρόκειται άμεσα για τη μορφή του
 40 πάγιου κεφαλαίου. Αν το κυκλοφορούν κεφάλαιο θεωρηθεί στη συνολική
 του διαδικασία, είναι φανερό ότι παρόλο που δεν πουλιέται επαναληπτικά
 το ίδιο αντικείμενο (πχ. αυτή η συγκεκριμένη λίβρα ζάχαρη), ωστόσο ανα-
 παράγεται ολοένα η ίδια αξία, και η αλλοτρίωση αφορά μόνο τη μορφή, όχι
 την ουσία. Άνθρωποι που είναι ικανοί να προβάλουν τέτοιες αντιρρήσεις
 45 βρίσκονται ακόμα ολοφάνερα σε σύγχυση γύρω από τις πρώτες στοιχειώδεις

έννοιες της πολιτικής οικονομίας. Ο Προυντόν δεν καταλαβαίνει ούτε το πώς προκύπτει το κέρδος, άρα και ο τόκος, από τον νόμο της ανταλλαγής αξιών. «Το σπίτι», το χρήμα κλπ. δεν πρέπει άρα να ανταλλάσσονται σαν «κεφάλαιο», αλλά σαν «εμπόρευμα ... σε τιμή κόστους». (44.) (Το καλό παιδί δεν καταλαβαίνει πως όλη η ουσία βρίσκεται στο ότι ανταλλάσσεται αξία 5 με εργασία, σύμφωνα με τον νόμο των αξιών· ότι λοιπόν για να καταργήσει τον τόκο θάπρεπε να καταργήσει το ίδιο το κεφάλαιο, τον τρόπο παραγωγής που βασίζεται στην ανταλλακτική αξία, άρα και τη μισθωτή εργασία. Η ανικανότητα του κ. Προυντόν ακόμα και να βρει διαφορά ανάμεσα σε δάνειο και πώληση: «Πραγματικά, ο καπελιέρης πουλάει καπέλα και ... εισπράττει την αξία τους, ούτε περισσότερο ούτε λιγότερο. Αλλά ο κεφαλαιοκράτης δανειστής... όχι μόνο εισπράττει πάλι ολόκληρο το κεφάλαιό του· εισπράττει 10 κάτι περισσότερο από το κεφάλαιο, περισσότερο απ' όσο πρόσφερε στην ανταλλαγή· πάνω στο κεφάλαιο εισπράττει ένα τόκο.» (69.) Ώστε οι καπελιέρηδες του κ. Προυντόν δεν υπολογίζουν στην τιμή κόστους ούτε κέρδος 15 ούτε τόκο. Δεν καταλαβαίνει ότι αυτοί, εισπράττοντας ακριβώς την αξία των καπέλων τους, εισπράττουν παραπάνω απ' όσο τους κόστισαν τα καπέλα, γιατί ένα μέρος αυτής της αξίας το έχουν ιδιοποιηθεί χωρίς ισοδύναμο, στην ανταλλαγή με την εργασία. Κι εδώ η μεγάλη του φράση που εξηγήθηκε πιο πάνω: «Είναι αδύνατο, όταν στο εμπόριο ο τόκος του κεφαλαίου προ- 20 στίθεται στο μισθό του εργάτη για να σχηματίσει την τιμή του εμπορεύματος, ο εργάτης να μπορεί να ξαναγοράσει αυτό που ο ίδιος δημιούργησε. Κάτω από το καθεστώς του τόκου, το να ζει κανείς από την εργασία του είναι αρχή που συνεπάγεται αντίφαση.» (105.) Στην επιστολή IX (σ. 144-152) ο καλός Προυντόν μπερδεύει το χρήμα σαν μέσο κυκλοφορίας με το 25 κεφάλαιο, και συμπεραίνει άρα ότι το «κεφάλαιο» που υπάρχει στη Γαλλία αποφέρει 160% (δηλαδή 1600 εκατομμύρια ετήσιο τόκο στο δημόσιο χρέος, υποθήκες κλπ. για κεφάλαιο ενός δισεκατομμυρίου, ... τον συνολικό νομισματικό όγκο... που κυκλοφορεί στη Γαλλία). Πόσο λίγο καταλαβαίνει ο Προυντόν το κεφάλαιο και την αδιάκοπη αναπαραγωγή του φαίνεται από 30 το εξής, που αναφέρει σαν χαρακτηριστικό του κεφαλαίου-χρήματος, δηλαδή του χρήματος που το δάνεισαν σαν κεφάλαιο: «Με τη συσσώρευση των τόκων, το κεφάλαιο-χρήμα από ανταλλαγή σε ανταλλαγή ξαναγυρίζει πάντα στην πηγή του, άρα ο αναδανεισμός που γίνεται πάντοτε από το ίδιο χέρι ωφελεί πάντοτε το ίδιο πρόσωπο.» (154.) «Κάθε εργασία πρέπει να αφήνει 35 ένα πλεόνασμα.» ('Όλα πρέπει να πουλιούνται, τίποτα να μη δανείζεται. Αυτή είναι απλά η ουσία. Ανικανότητα να δει πώς η ανταλλαγή των εμπορευμάτων βασίζεται στην ανταλλαγή ανάμεσα σε κεφάλαιο και εργασία, και πώς σ' αυτή την τελευταία βασίζεται το κέρδος και ο τόκος. Ο Προυντόν θέλει να προσκολληθεί στην πιο απλή, πιο αφηρημένη μορφή της ανταλλα- 40 γής.)

Ωραία η ακόλουθη απόδειξη του κ. Προυντόν: «Αφού η αξία δεν είναι παρά μια αναλογία, και όλα τα προϊόντα αναγκαστικά βρίσκονται σε αναλογία μεταξύ τους, άρα από κοινωνική σκοπιά τα προϊόντα είναι πάντοτε αξίες, συντελεσμένες αξίες: για την κοινωνία δεν υπάρχει η διαφορά ανά- 45 μεσα σε κεφάλαιο και προϊόν. Η διαφορά αυτή είναι ολότελα υποκειμενική, αφορά μόνο τα άτομα». (250.)

Την αντιθετική φύση του κεφαλαίου, και την αναγκαιότητα του ακτήμονα εργάτη για το κεφάλαιο, την βρίσκουμε να εκφράζεται με αφέλεια στους παλιότερους άγγλους οικονομολόγους, πχ. τον αιδεσιμώτατο κ. Τζ. Τάουν- 50

σεντ, τον πατέρα της θεωρίας του πληθυσμού – που με την ανέντιμη ιδιοποίηση της ο Μάλθους (σε όλα του ξεδιάντροπος λογοκλόπος: έτσι πχ. η θεωρία του για την πρόσοδο είναι δανεισμένη από τον αγρομισθωτή Άντερσον) έγινε μεγάλος άνδρας. Ο Τάουνσεντ λέει: «Φαίνεται πως είναι νόμος της φύσης οι φτωχοί να είναι πάντοτε ως ένα βαθμό άσωτοι, ώστε πάντοτε να υπάρχουν μερικοί που να εκτελούν τις πιο υποτελείς, αποκρουστικές και άδοξες λειτουργίες στην κοινωνία. Μ' αυτό τον τρόπο μεγαλώνει πολύ το κεφάλαιο της ανθρώπινης ευτυχίας. Οι λεπτότερες φύσεις ελευθερώνονται έτσι από τον μόχθο, και μπορούν απερίσπαστοι να αφιερωθούν στην ανώτερη τους αποστολή» κλπ. (*Διατριβή για τους νόμους περί απόρων*. Έκδοση 1817, σ. 39.) «Ο νομικός εξαναγκασμός σε εργασία συνοδεύεται από υπερβολική ταραχή, βία και θόρυβο, δημιουργεί δυσαρέσκεια[»] κλπ.· [«]ενώ η πείνα όχι μόνο είναι ειρηνική, σιωπηλή, αδιάλειπτη πίεση, αλλά και, σαν το πιο φυσικό κίνητρο για επιμέλεια και εργασία, γεννά τις ισχυρότερες προσπάθειες.» (15.) (Αυτή, πραγματικά, είναι η απάντηση στο ερώτημα ποια εργασία είναι πιο παραγωγική, του δούλου ή του ελεύθερου εργάτη. Ο Ά. Σμιθ δεν μπορούσε να βάλει το ερώτημα, μια και ο τρόπος παραγωγής του κεφαλαίου προϋποθέτει ελεύθερη εργασία. Από την άλλη μεριά, η αναπτυσσόμενη σχέση κεφαλαίου και εργασίας δικαιολογεί πάλι τη διάκριση του Ά. Σμιθ ανάμεσα σε παραγωγικές και μη-παραγωγικές εργασίες. Τα ανούσια αστεία του λόρδου Μπρούαμ ενάντια σ' αυτό τον διαχωρισμό, και οι σοδαρές υποτίθεται αντιρρήσεις των Σαι, Στορχ, Μακ Κάλλοχ και των ομοίων τους δεν έχουν καμιά βαρύτητα. Μοναδική έλλειψη του Ά. Σμιθ είναι ότι καταλαβαίνει την αντικειμενοποίηση της εργασίας κάπως χοντροκομμένα, σαν εργασία που παγιώνεται σ' ένα χειροπιαστό αντικείμενο. Αυτό όμως είναι δευτερεύον στην ανάπτυξη του, αδεξιότητα στην έκφραση.)

Και ο Γκαλιάνι βλέπει τους εργάτες να προϋπάρχουν με κάποιο φυσικό νόμο. Ο Γκαλιάνι δημοσίευσε το διβλίο του στα 1750. «Ο Θεός κάνει ώστε οι άνθρωποι που ασκούν επαγγέλματα πρώτης ανάγκης να γεννιούνται αφθονοί.» (78. *Περί χρήματος*. τ. III. Κλασικοί Ιταλοί Συγγραφείς Πολιτικής Οικονομίας. Σύγχρονο Μέρος. Μιλάνο 1803.) Ήδη όμως έχει τη σωστή έννοια της αξίας: «Μόνο ο μόχθος ... δίνει αξία στο πράγμα.» (74.) Βέβαια η εργασία διαφέρει και ποιοτικά, όχι μόνο στο μέτρο που εκτελείται σε διαφορετικούς κλάδους παραγωγής, αλλά και σαν περισσότερο ή λιγότερο εντατική κλπ. Ο τρόπος που γίνεται η εξίσωση αυτών των ανομοιοτήτων και κάθε εργασία ανάγεται σε απλή ανειδίκευτη εργασία φυσικά δεν μπορεί να ερευνηθεί ακόμα εδώ. Αρκεί ότι η αναγωγή αυτή έχει συντελεστεί στην πράξη με την τοποθέτηση των προϊόντων όλων των ειδών εργασίας σαν αξιών. Σαν αξίες, τα προϊόντα είναι ισοδύναμα σε ορισμένες αναλογίες: τα ανώτερα είδη εργασίας έχουν τα ίδια υπολογιστεί σε απλή εργασία. Αυτό φαίνεται αμέσως ξεκάθαρα αν θεωρήσουμε ότι πχ. το χρυσάφι της Καλιφόρνιας είναι προϊόν της απλής εργασίας. Ωστόσο μ' αυτό πληρώνεται κάθε είδος εργασίας. Έχει λοιπόν αρθεί η ποιοτική διαφορά, και το προϊόν της εργασίας ανώτερου είδους έχει στην πράξη αναχθεί σ' ένα ποσό απλής εργασίας.

Αυτοί οι υπολογισμοί των διαφόρων ποιοτήτων εργασίας δεν ενδιαφέρουν λοιπόν καθόλου εδώ, και δεν προκαλούν κανένα ρήγμα στη θεωρητική αρχή. «Τα μέταλλα [...] χρησιμοποιούνται σαν χρήμα επειδή έχουν αξία, δεν έχουν αξία επειδή χρησιμοποιούνται σαν χρήμα.» (ό.π. σ. 95.) «Η ταχύτητα κυκλοφορίας του χρήματος, και όχι η ποσότητα των μετάλλων, είναι αυτή που κάνει το χρήμα να εμφανίζεται λίγο ή πολύ.» (99.) «Το χρήμα είναι δυο

ειδών, *ιδεατό και πραγματικό*· και έχει δυο διαφορετικές χρήσεις, να *αξιολογεί* τα πράγματα και να τα *αγοράζει*. Για την αξιολόγηση το *ιδεατό χρήμα* είναι εξίσου καλό όσο και το *πραγματικό*, ίσως και καλύτερο... Η άλλη χρήση του *χρήματος* είναι να αγοράζει τα πράγματα που εκτίμησε ... οι τιμές και οι συμβάσεις αξιολογούνται σε *ιδεατό χρήμα* και εκτελούνται σε 5 *πραγματικό*.» (σ. 112 επ.) «*Τα μέταλλα έχουν την χαρακτηριστική και μοναδική ιδιότητα ότι μόνο σ' αυτά όλες οι σχέσεις ανάγονται σε μια, την ποσότητά τους· η φύση δεν τους έδωσε διαφορετική ποιότητα, ούτε στην εσωτερική τους συγκρότηση ούτε στην εξωτερική τους μορφή και υφή.*» (127.) Αυτή είναι πολύ σημαντική παρατήρηση. Η αξία προϋποθέτει κοινή ουσία και 10 αναγωγή όλων των διαφορών, αναλογιών, σε απλά ποσοτικές. Αυτό συμβαίνει στα πολύτιμα μέταλλα, που εμφανίζονται έτσι σαν φυσική ουσία της αξίας. «*Το χρήμα ... σαν κανόνας της αναλογίας όλων των προϊόντων προς τις ανάγκες της ζωής – αυτό ονομάζουν ομόφωνα τιμή των πραγμάτων.*» (152.) «*Το ίδιο αυτό ιδεατό χρήμα μπορεί να είναι λογιστικό, δηλαδή μ' 15 αυτό να συνομολογείται, να συμφωνείται και να αξιολογείται κάθε πράγμα· πράγμα που οφείλεται σε μια μόνο αιτία, ότι τα ιδεατά σήμερα νομίσματα είναι τα αρχαιότερα κάθε έθνους, και όλα κάποτε είταν πραγματικά· και επειδή είταν πραγματικά χρησίμευαν σαν μέτρο.*» (σ. 153.) (Αυτό από τυπική άποψη εξηγεί και το *ιδεατό χρήμα* του Ούρκαρτ κλπ. Στους νέγρους κλπ. 20 η σιδερένια ράβδος αρχικά είταν *πραγματικό χρήμα*, μετατράπηκε σε *ιδεατό*· προσπάθησαν όμως ταυτόχρονα να διατηρήσουν την προηγούμενη αξία της. Καθώς τώρα η αξία του σιδήρου, όπως την βλέπουν στο εμπόριο, μεταβάλλεται απέναντι στον χρυσό, η *ιδεατή ράβδος*, για να διατηρήσει την αξία της, εκφράζει μεταβαλλόμενες αναλογίες *πραγματικών ποσοτήτων σιδήρου* 25 – *κοπιαστικός υπολογισμός που τιμά τη δύναμη λογικής αφαίρεσης αυτών των κυρίων.*) (Ο *Κάσλη*, απ' αφορμή τις συζητήσεις που προκάλεσε η Επιτροπή Χρυσού στα 1810, κατασκεύασε παρόμοιες συγχυσμένες ιδέες.) Ωραία φράση του Γκαλιάνι: «*Το άπειρο που*» (τα γεγονότα) «*δεν έχουν στην πρόοδο το αποκτούν στην κυκλική τους πορεία.*» (σ. 156.) 30

Για την αξία χρήσης λέει ωραία ο Γκαλιάνι: «*Η τιμή είναι λόγος... Η τιμή των πραγμάτων είναι η αναλογία τους προς τις ανάγκες μας, δεν έχει ως τώρα σταθερό μέτρο. Ίσως βρεθεί. Κατά τη δική μου γνώμη, μέτρο είναι ο ίδιος ο άνθρωπος.*» (162.) «*Η Ισπανία, ακριβώς την εποχή που είταν η μεγαλύτερη και η πλουσιότερη δύναμη, μετρούσε με ρεάλια και με τα ελάχιστης 35 αξίας μαραβέδια.*» (172, 173.) «*Αντίθετα, αυτός*» (ο άνθρωπος) «*είναι ο μοναδικός και αληθινός πλούτος.*» (188.) «*Ο πλούτος είναι μια αναλογία ανάμεσα σε δυο πρόσωπα.*» (221.) «*Όταν η τιμή ενός πράγματος, δηλαδή η αναλογία του προς τα άλλα, μεταβάλλεται σύμμετρα προς όλα τα άλλα, είναι φανερό σημάδι ότι άλλαξε μόνο η αξία αυτού του πράγματος και όχι 40 όλων των άλλων.*» (154.)

(Πρέπει να συνομολογιστεί και το κόστος διατήρησης, επισκευής του κεφαλαίου.)

«*Ο θετικός περιορισμός της ποσότητας χαρτονομίσματος θα εκπλήρωνε τον μόνο χρήσιμο σκοπό που επιτελεί το κόστος παραγωγής στο μεταλλικό 45 χρήμα.*» (300.) (Όπνταϊκ.) Η απλά ποσοτική διαφορά στη χρηματική ύλη: «*Το χρήμα επιστρέφεται μόνο σε είδος[ς]*» (στα δάνεια)· [«] *πράγμα που διακρίνει αυτό τον παράγοντα από κάθε άλλο μέσο παραγωγής... δείχνει τη φύση των υπηρεσιών του... ξεκάθαρα αποδείχνει τη μοναδικότητα του*

αξιώματός του». (267.) «Κατέχοντας χρήμα χρειάζομαστε να πραγματοποιήσουμε μόνο μια ανταλλαγή για να εξασφαλίσουμε το αντικείμενο της επιθυμίας μας, ενώ με όλα τα άλλα πλεονασματικά προϊόντα χρειάζομαστε δυο ανταλλαγές, που η πρώτη απ' αυτές (η εξασφάλιση του χρήματος) είναι 5 άπειρα δυσκολότερη από τη δεύτερη.» (287, 288.)

«Ο *τραπεζίτης* ... διαφέρει από τον παλιό *τοκογλύφο* ... κατά το ότι δανείζει στους πλούσιους και σπάνια ή ποτέ στους φτωχούς. Δανείζει έτσι με λιγότερο κίνδυνο, και είναι σε θέση να το κάνει με φθηνότερους όρους· και για τους δυο αυτούς λόγους, αποφεύγει το λαϊκό μίσος που συνόδευε τον 10 *τοκογλύφο*.» (44.) (*Νιούμαν, Φ. Ου. Διαλέξεις πολιτ[ικής] οικον[ομίας]*. Λονδίνο 1851.)

[*Προκαταβολές. Στορχ. – Θεωρία της αποταμίευσης.*
Στορχ. – ΜακΚάλλοχ. Πλεόνασμα. – Κέρδος. – Περιοδική καταστροφή κεφαλαίου. Φούλλαρτον.]

15 'Όλοι κρύβουν και εξασφαλίζουν το χρήμα τους με μεγάλη μυστικότητα, |50| ιδιαίτερα όμως οι *εθνικοί*, που αποκλειστικά σχεδόν είναι κύριοι του εμπορίου και του χρήματος· συνεπαρμένοι καθώς είναι από την πίστη ότι ο χρυσός και ο άργυρος που κρύβουν όσο ζουν θα τους χρησιμεύει μετά θάνατο. (312-14.) (*Φρανσ. Μπερνιέ, τ. Ι. Ταξίδια σχετικά με την περιγραφή των 20 κρατών του Μεγάλου Μογγόλου, κλπ. Παρίσι 1830.*)

Στη φυσική της κατάσταση η ύλη πάντοτε *στερείται αξίας*. Μόνο με την εργασία αποκτά ανταλλακτική αξία, γίνεται στοιχείο πλούτου. (*ΜακΚάλλοχ. «Διατριβή για την προέλευση της πολιτ[ικής] οικον[ομίας]*, κλπ. Μετάφρ. Πρεβώ. Γενεύη και Παρίσι, 1825. σ. 57.) Τα εμπορεύματα στην 25 ανταλλαγή αποτελούν *μέτρο* το ένα για το άλλο. (*Στορχ. Μαθήματα πολιτ[ικής] οικον[ομίας]*, με σημειώσεις κλπ. του Ζ. Μπ. Σαι. Παρίσι 1823; τ. Ι, σ. 81.) «Στο εμπόριο ανάμεσα στη Ρωσία και την Κίνα ο άργυρος χρησιμεύει για την αποτίμηση όλων των πραγμάτων· ωστόσο το εμπόριο αυτό διεξάγεται με ανταλλαγές σε είδος.» (σ. 88.) «'Όπως η εργασία δεν είναι η *πηγή* 30 [της αξίας] του πλούτου, έτσι δεν αποτελεί και το *μέτρο* αυτής της αξίας.» (σ. 123 ό.π.) «Ο Σμιθ παρασύρθηκε στην άποψη πως η ίδια αιτία που καθορίζει την *ύπαρξη* των υλικών πραγμάτων είναι και η *πηγή* και το *μέτρο* της αξίας.» (σ. 124.) «Ο τόκος είναι η τιμή που πληρώνει κανείς για τη χρήση ενός κεφαλαίου.» (σ. 336.) Το νόμισμα πρέπει να έχει άμεση αξία, *βασισμένη* 35 όμως σε μια τεχνητή ανάγκη. Η ύλη του δεν πρέπει να είναι απαραίτητη για την ανθρώπινη *ύπαρξη*· γιατί ολόκληρη η ποσότητά του που χρησιμοποιείται σαν νόμισμα δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ατομικά, πρέπει πάντα να κυκλοφορεί. (τ. ΙΙ, σ. 113, 114,) «Το χρήμα αντικαθιστά τα πάντα». (σ. 133.) *Τόμος V. «Σκέψεις σχετικά με την φύση του εθνικού εισοδήματος,* 40 *Παρίσι 1824:* «'Όλα όσα καταναλώνονται αναπαραγωγικά δεν είναι κυριολεκτικά δαπάνες, παρά μόνο *προκαταβολές*· γιατί επιστρέφονται σ' αυτούς που τις έδωσαν.» (σ. 54.) «Δεν υπάρχει ολοφάνερη αντίφαση σ' αυτή τη θέση, ότι οι λαοί πλουτίζουν με τις οικονομίες ή τις *στερήσεις* τους, *καταδικάζοντας* δηλαδή εθελοντικά τον εαυτό τους στη φτώχεια;» (σ. 176.) «Την 45 εποχή που τα δέρματα και οι γούνες χρησίμευαν ακόμα σαν χρήμα στη Ρω-

σία, η δυσχέρεια στην κυκλοφορία ενός τόσο ογκώδους και φθαρτού νομίσματος γέννησε την ιδέα να το αντικαταστήσουν με μικρά κομάτια σφραγισμένου χαλκού, που έγιναν έτσι σύμβολα πληρωτέα σε δέρματα και γούνες... Διατήρησαν αυτή τη χρήση μέχρι το 1700[»] (να αντιπροσωπεύουν δηλαδή αργότερα τις υποδιαίρεσεις των ασημένιων κοπέκ), «τουλάχιστο στην πόλη Καλούγκα και τα περίχωρά της: το 1700 [...] ο Πέτρος ο 1ος διατάζει να παραδοθούν με αντάλλαγμα το μικρό χάλκινο νόμισμα.» (σ. 79.)

Υπαινιγμό για το θαύμα του σύνθετου τόκου βρίσκουμε ήδη στον μεγάλο πολέμιο της τοκογλυφίας, τον 17ο αιώνα: τον Τζοσ. Τσάλντ (Πραγματείες περί του εμπορίου, κλπ. μτφ. από τα αγγλικά (αγγλική έκδοση 1669), 10 'Αμστερντ[αμ] και Βερολίνο, 1754.) (σ. 115-117.)

«Στην πραγματικότητα κάθε εμπόρευμα θα ανταλλάσσεται πάντα με περισσότερη εργασία απ' όση το παρήγαγε: κι αυτό το πλεόνασμα αποτελεί το κέρδος.» (σ. 221. Μακ Κάλλοχ, Αρχές πολιτικής οικονομίας». Λονδίνο 1825.) Δείχνει πόσο ωραία κατάλαβε ο κ. ΜακΚάλλοχ την αρχή του Ρικάρντο. Διακρίνει ανάμεσα σε *ανταλλακτική αξία* και *πραγματική αξία*: η πρώτη είναι 1) η ποσότητα εργασίας που ξοδεύτηκε για την ιδιοποίηση ή παραγωγή του προϊόντος: η δεύτερη 2) είναι *αγοραστική δύναμη*, πάνω σε ορισμένες ποσότητες εργασίας ή άλλα εμπορεύματα. (σ. 211.) Ο άνθρωπος είναι εξίσου *προϊόν της εργασίας* όσο και οποιαδήποτε από τις μηχανές που κατασκευάζει: και νομίζω ότι σε όλες τις οικονομικές έρευνες πρέπει να εξετάζεται απ' αυτήν ακριβώς τη σκοπιά. (115 ό.π.) Ο μισθός στην πραγματικότητα είναι ένα μέρος από το προϊόν της δουλειάς του εργάτη. (σ. 295.) Τα κέρδη του κεφαλαίου δεν είναι παρά ένα άλλο όνομα για τους μισθούς της συσσωρευμένης εργασίας. (σ. 291.)

«Η περιοδική καταστροφή κεφαλαίου έχει γίνει αναγκαίος όρος για την ύπαρξη οποιουδήποτε επιτόκιου στην αγορά. Και απ' αυτή την άποψη τα τρομερά αυτά φαινόμενα που συνηθίζουμε να περιμένουμε με τέτοια ανησυχία και ταραχή, και που τόσο πολύ θέλουμε να αποτρέψουμε, ίσως δεν είναι άλλο από την φυσική και αναγκαία επανόρθωση μιας υπερβολικής και παραφουσκωμένης ευημερίας, η *vis medicatrix* [θεραπευτική δύναμη] που επιτρέπει στο κοινωνικό μας σύστημα, έτσι όπως είναι σήμερα συγκροτημένο, να απαλλάσσεται κατά καιρούς από μια περιοδική πληθώρα που απειλεί την ύπαρξή του, και να ανακάμει την άρτια και υγιή του κατάσταση.» (σ. 165. Φούλλαρτον (Τζον): *Για τη νομισματική ρύθμιση*, κλπ. Λονδ[ίνο] 1844.)

Χρήμα – *Γενική αγοραστική δύναμη*. (Τσάλμερς.)

Κεφάλαιο... υπηρεσίες και εμπορεύματα που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή. *Χρήμα*: το μέτρο της αξίας, το μέσο ανταλλαγής, και το καθολικό ισοδύναμο: πιο πρακτικά: το μέσο για την απόκτηση κεφαλαίου: το μοναδικό μέσο πληρωμής για κεφάλαιο που αποκτήθηκε προηγούμενα με πίστωση: δυνητικά, ασφάλεια για την απόκτηση ισοδύναμης αξίας σε κεφάλαιο. *Εμπόριο* είναι η ανταλλαγή κεφαλαίου με κεφάλαιο διαμέσου του χρήματος: καθώς η σύμβαση αφορά το μέσο, μόνο το χρήμα μπορεί να εκπληρώσει τη σύμβαση και να εξοφλήσει το χρέος. Στην πώληση, ένα είδος κεφαλαίου εκποιείται για χρήμα ώστε να αποκτηθεί η ισοδύναμη καθορισμένη αξία του σε οποιοδήποτε είδος κεφαλαίου. *Τόκος* – το αντάλλαγμα για το δάνειο χρήματος. Αν το χρηματικό δάνειο δοθεί με σκοπό την απόκτηση κεφαλαίου, τότε το αντάλλαγμα είναι αμοιβή για τη χρήση του κεφαλαίου (πρώτες ύλες, εργασία, εμπορεύματα κλπ.) που αποκτήθηκε με το χρήμα. Αν το δάνειο είναι για την εξόφληση ενός χρέους, για την πληρωμή κεφαλαίου που

αποκτήθηκε και χρησιμοποιήθηκε προηγούμενα (και συμφωνήθηκε να εξοφληθεί σε χρήμα), τότε το αντάλλαγμα δίνεται για τη χρήση του ίδιου του χρήματος, και απ' αυτή την άποψη τόκος και προεξόφληση δεν διαφέρουν. Προεξόφληση είναι απλά η αμοιβή για το ίδιο το χρήμα, για τη μετατροπή πιστωτικού χρήματος σε ρευστό χρήμα. Μια καλή συναλλαγματική δίνει την ίδια εξουσία πάνω σε κεφάλαιο όπως τα τραπεζογραμμάτια, μείον την επιβάρυνση της προεξόφλησης· και οι συναλλαγματικές προεξοφλούνται με σκοπό την απόκτηση χρήματος πιο εύχρηστης ονομασίας, για να πληρωθούν μισθοί και μικροποσά σε μετρητά, ή για να αντιμετωπιστούν μεγαλύτερες ληξιπρόθεσμες υποχρεώσεις· όπως και για το όφελος που υπάρχει όταν μπορούν να βρεθούν μετρητά με προεξόφληση λιγότερο από 5%, τη συνηθισμένη έκπτωση που γίνεται για μετρητά. Όμως ο κυριότερος στόχος στην προεξόφληση [είναι η απόκτηση νόμιμου χρήματος, και γιαυτό το προεξοφλητικό επιτόκιο] εξαρτιέται θεμελιακά από την προσφορά και ζήτηση νόμιμου χρήματος... Το επιτόκιο εξαρτιέται κυρίως από τη ζήτηση και προσφορά κεφαλαίου, και το προεξοφλητικό επιτόκιο εντελώς από την προσφορά και ζήτηση χρήματος. (13 Μάρτη 1858, *Εκόν[ομιστ]*, γράμμα στον εκδότη.)

[Αρντ. Αυτοφυής τόκος.]

20 Ο κ. Κ. Αρντ, εντελώς στο στοιχείο του όταν επιχειρηματολογεί για τη [51] «φορολογία των σκύλων», έκανε την ακόλουθη ενδιαφέρουσα ανακάλυψη: «Στη φυσική πορεία της παραγωγής αγαθών υπάρχει μόνο ένα φαινόμενο που – σε χώρες εντελώς οικοδομημένες – φαίνεται προορισμένο να ρυθμίζει ως ένα βαθμό το επιτόκιο: είναι η αναλογία που μεγαλώνει κάθε χρόνο η 25 ξύλινη μάζα των ευρωπαϊκών δασών, με τη φυσική τους αύξηση – η αύξηση αυτή γίνεται ολότελα ανεξάρτητα από την ανταλλακτική τους αξία, στην αναλογία 3 ως 4%.» (σ. 124, 125. *Η φυσική οικονομία* κλπ. Χάναου 1845.) Αυτό αξίζει να ονομαστεί δασοπρωτογενές επιτόκιο.

30 [Τόκος και κέρδος. – {Κάρεϊ} – Ενεχυροδανεισμός στην Αγγλία.]

«Η υπόλοιπη αξία ή πλεόνασμα θα είναι σε κάθε κλάδο ανάλογη προς την αξία του απασχολούμενου κεφαλαίου.» (*Ρικάρντο*.)

35 Στον τόκο πρέπει να παρατηρηθούν δυο πράγματα: Πρώτο, η διάσπαση του κέρδους σε τόκο και κέρδος. (Σαν ενότητα και των δυο, οι Άγγλοι το ονομάζουν *ακαθάριστο κέρδος*.) Η διαφορά γίνεται αισθητή, χειροπιαστή, από τη στιγμή που προβάλλει μια τάξη κεφαλαιοκρατών του χρήματος απέναντι σε μια τάξη βιομηχάνων καπιταλιστών. Δεύτερο: το ίδιο το κεφάλαιο γίνεται εμπόρευμα, ή το εμπόρευμα (χρήμα) πουλιέται σαν κεφάλαιο. Έτσι λέγεται πχ. ότι το κεφάλαιο, όπως κάθε άλλο εμπόρευμα, διαμορφώνει την

τιμή του σύμφωνα με τη ζήτηση και την προσφορά. Αυτές καθορίζουν λοιπόν το επιτόκιο. Εδώ λοιπόν το κεφάλαιο κυκλοφορεί σαν τέτοιο.

Οι καπιταλιστές του χρήματος και οι βιομηχανικοί καπιταλιστές μπορούν και αποτελούν δυο ξεχωριστές τάξεις μόνο επειδή το κέρδος μπορεί και διαχωρίζεται σε δυο κλάδους εισοδήματος. Τα δυο είδη κεφαλαιοκρατών απλά εκφράζουν αυτό το γεγονός: η διάσπαση όμως – ο διαχωρισμός του κέρδους σε δυο ξεχωριστές μορφές εισοδήματος – πρέπει πρώτα να υπάρχει, για να μπορούν πάνω της να ξεφυτρώσουν δυο ξεχωριστές τάξεις κεφαλαιοκρατών.

Η μορφή του τόκου είναι αρχαιότερη από εκείνη του κέρδους. Το ύψος του τόκου στην Ινδία για τους κοινούς καλλιεργητές δεν αποτελεί καμιά ένδειξη για το ύψος του κέρδους. Δείχνει αντίθετα το πώς ο τοκογλύφος με τη μορφή του τόκου ιδιοποιείται τόσο το κέρδος όσο και ένα μέρος από τον ίδιο τον εργατικό μισθό. Είναι ενέργεια ολότελα αντίξια του ιστορικού αισθητήριου του κ. Κάρεϋ να συγκρίνει αυτό τον τόκο μ' εκείνον που κυριαρχεί στην αγγλική χρηματαγορά, με τον τόκο που πληρώνει ο άγγλος κεφαλαιοκράτης, και να συμπεραίνει πόσο ανώτερο είναι το «ποσοστό της εργασίας» (το μερίδιο της εργασίας στο προϊόν) στην Αγγλία απ' όσο στην Ινδία. Θάπρεπε να συγκρίνει τον τόκο που πληρώνουν στην Αγγλία οι υφαντές των χειροκίνητων αργαλειών, πχ. στο Ντέρμπυτση, που ο καπιταλιστής τους προκαταβάλλει (δανείζει) το υλικό και το εργαλείο. Θάβρισκε πως ο τόκος εδώ είναι τόσο μεγάλος, που μετά τον συνυπολογισμό όλων των στοιχείων στο τέλος ο εργάτης μένει και οφειλέτης – αφού πρώτα όχι μόνο αναπλήρωσε στον καπιταλιστή τις προκαταβολές του αλλά και πρόσθεσε σ' αυτές gratis [δωρεάν] και τη δική του εργασία. Ιστορικά, η μορφή του βιομηχανικού κέρδους παρουσιάζεται μόνο όταν το κεφάλαιο δεν εμφανίζεται πια δίπλα στον αυτοτελή εργάτη. Γιαυτό το κέρδος εμφανίζεται αρχικά να καθορίζεται από τον τόκο. Αλλά στην αστική οικονομία ο τόκος καθορίζεται από το κέρδος, και δεν είναι παρά μέρος του κέρδους. Το κέρδος πρέπει λοιπόν να είναι αρκετά μεγάλο ώστε ένα μέρος του να μπορεί να αποχωριστεί σαν τόκος. Ιστορικά έγινε το αντίθετο: ο τόκος έπρεπε να είναι τόσο χαμηλός ώστε ένα μέρος του πλεονάσματος να μπορεί να ανεξαρτητοποιηθεί σαν κέρδος. Υπάρχει μια φυσική σχέση ανάμεσα στο μισθό και το κέρδος – την αναγκαία εργασία και την υπερεργασία: υπάρχει όμως τέτοια σχέση ανάμεσα στον τόκο και το κέρδος, πέρα από εκείνη που καθορίζει ο ανταγωνισμός ανάμεσα σ' αυτές τις δυο τάξεις που κατατάσσονται κάτω απ' αυτές τις διαφορετικές μορφές εισοδήματος; Για να υπάρχει όμως αυτός ο ανταγωνισμός, όπως και οι δυο τάξεις, η διαίρεση της υπεραξίας σε κέρδη και τόκους έχει ήδη προϋποθεθεί. Όταν εξετάζουμε το κεφάλαιο γενικά, δεν πρόκειται για απλή αφαίρεση. Αν θεωρήσω το συνολικό κεφάλαιο μιας χώρας πχ. σε διάκριση από τη συνολική μισθωτή εργασία (ή και από τη γαιοκτησία), ή αν θεωρήσω το κεφάλαιο σαν τη γενική οικονομική βάση μιας τάξης σε διάκριση από μιαν άλλη τάξη, τότε το εξετάζω γενικά. Όπως αν εξετάσω βιολογικά πχ. τον άνθρωπο σε διάκριση από το ζώο. Η πραγματική διαφορά ανάμεσα σε τόκο και κέρδος υπάρχει σαν διαφορά μιας τάξης κεφαλαιοκρατών του χρήματος απέναντι σε μια βιομηχανική τάξη κεφαλαιοκρατών. Για να μπορούν όμως να προβάλλουν αντιμέτωπες δυο τέτοιες τάξεις, η διπλή τους ύπαρξη προϋποθέτει τη διαίρεση της υπεραξίας που το κεφάλαιο δημιουργήσε.

(Η πολιτική οικονομία ασχολείται με τις ειδικά κοινωνικές μορφές του

πλούτου, ή καλύτερα της παραγωγής του πλούτου. Το υλικό του πλούτου – είτε υποκειμενικό, όπως η εργασία, είτε αντικειμενικό, όπως τα αντικείμενα για την ικανοποίηση φυσικών ή ιστορικών αναγκών – εμφανίζεται πρώτα-πρώτα σαν κοινό σε όλες τις εποχές της παραγωγής. Το υλικό αυτό εμφανί-
5 ζεται άρα πρώτα-πρώτα σαν απλή προϋπόθεση, που βρίσκεται ολότελα έξω από τη σφαίρα της πολιτικής οικονομίας και δεν εντάσσεται στο πεδίο της θεώρησης παρά μόνο όταν τροποποιείται από τις μορφολογικές σχέσεις ή εμφανίζεται να τις τροποποιεί. Οι γενικότητες που συνηθίζουν να γράφον-
10 ται εδώ περιορίζονται σε αφαιρέσεις, που είχαν μια ιστορική αξία στις πρώτες προσπάθειες της πολιτικής οικονομίας, όταν οι μορφές με κόπο ακόμα απομονώνονταν από το υλικό και με μεγάλη προσπάθεια εντοπιζόνταν σαν το καθαυτό αντικείμενο της έρευνας. Αργότερα γίνονται ανούσιες κοινοτο-
πίες, τόσο πιο αποκρουστικές όσο περισσότερο προβάλλουν με επιστημονι-
κές αξιώσεις. Αυτό ισχύει για όλες τις φλυαρίες που οι γερμανοί οικονομολο-
15 γοί συνηθίζουν να εντάσσουν στην κατηγορία «αγαθά».)

Το σημαντικό είναι ότι ο τόκος όσο και το κέρδος εκφράζουν σχέσεις του κεφαλαίου. Σαν ιδιαίτερη μορφή, το τοκοφόρο κεφάλαιο αντιμετωπίζει όχι την εργασία αλλά το κερδοφόρο κεφάλαιο. Η σχέση όπου από τη μια μεριά ο εργάτης εμφανίζεται ακόμα σαν αυτοτελής, άρα όχι σαν μισθωτός εργά-
20 τής, από την άλλη όμως μεριά οι αντικειμενικοί του όροι ήδη έχουν αυτοτελή απέναντι σ' αυτόν ύπαρξη, αποτελούν την ιδιοκτησία μιας ιδιαίτερης τάξης τοκογλύφων, αυτή η σχέση αναπτύσσεται αναγκαστικά – σε όλους τους τρόπους παραγωγής που βασίζονται περισσότερο ή λιγότερο στην ανταλλαγή – με την ανάπτυξη της εμπορικής ή χρηματικής περιορισίας, σε αντί-
25 θεση προς τις ιδιαίτερες και περιορισμένες μορφές της αγροτικής ή βιοτεχνικής περιορισίας. Η ίδια η ανάπτυξη αυτής της εμπορικής περιορισίας μπορεί να θεωρηθεί σαν ανάπτυξη της ανταλλακτικής αξίας, και άρα της κυκλοφορίας και των χρηματικών σχέσεων στις αντίστοιχες σφαίρες. Η σχέση αυτή μας δείχνει ωστόσο από τη μια μεριά την ανεξαρτητοποίηση, απόσπασση των
30 όρων εργασίας – που ολοένα περισσότερο προέρχονται από την κυκλοφορία και εξαρτιούνται απ' αυτή – από την οικονομική ύπαρξη του εργάτη. Από την άλλη μεριά, η ύπαρξη αυτή δεν έχει ακόμα υπαχθεί στη διαδικασία του κεφαλαίου. Άρα δεν αλλάζει ακόμα ουσιαστικά ο τρόπος παραγωγής. Όπου αυτή η σχέση επανεμφανίζεται στα πλαίσια της αστικής οικονομίας
35 πρόκειται για καθυστερημένους βιομηχανικούς κλάδους, είτε για κλάδους που αντιστέκονται ακόμα στην εξάλειψή τους μέσα στο σύγχρονο τρόπο παραγωγής. Στους κλάδους αυτούς υπάρχει ακόμα η πιο μισητή εκμετάλλευση της εργασίας, χωρίς εδώ η σχέση κεφαλαίου και εργασίας να εμπεριέχει τη βάση της ανάπτυξης νέων παραγωγικών δυνάμεων και τον πυρήνα
40 νέων ιστορικών μορφών. Στον ίδιο τον τρόπο παραγωγής το κεφάλαιο εμφανίζεται ακόμα εδώ να υπάγεται στους ξεχωριστούς εργάτες ή την εργατική οικογένεια – στα πλαίσια της χειροτεχνικής επιχείρησης, ή της γεωργίας σε μικρή κλίμακα. Υπάρχει εκμετάλλευση από το κεφάλαιο χωρίς τον τρόπο παραγωγής του κεφαλαίου. Το επιτόκιο φαίνεται πολύ μεγάλο, γιατί περι-
45 λαμβάνει το κέρδος κι ακόμα και ένα μέρος του εργατικού μισθού. Αυτή η μορφή τοκογλυφίας, όπου το κεφάλαιο δεν καταλαμβάνει την παραγωγή, άρα είναι κεφάλαιο μόνο τυπικά, προϋποθέτει την κυριαρχία προ-αστικών μορφών παραγωγής· αναπαράγεται όμως, σε υποδεέστερες σφαίρες, πάλι στα πλαίσια της ίδιας της αστικής οικονομίας.
50 Δεύτερη ιστορική μορφή του τόκου: δανεισμός κεφαλαίου στον κατανα-

λωτικά προσανατολισμένο πλούτο: Αυτή η μορφή εμφανίζεται εδώ ιστορικά σημαντική, γιατί αποτελεί η ίδια ένα συνθετικό στοιχείο γένεσης του κεφαλαίου – καθώς το εισόδημα (συχνά και η γη) των γαιοκτημόνων συσσωρεύεται και κεφαλαιοποιείται στην τσέπη του τοκογλύφου. Αυτή είναι μια από τις διαδικασίες που το κυκλοφορούν κεφάλαιο, ή και το κεφάλαιο με τη μορφή του χρήματος, συγκεντρώνεται στα χέρια μιας τάξης ανεξάρτητης από τους γαιοκτήμονες.

Η μορφή του πραγματοποιημένου κεφαλαίου, όπως και της πραγματοποιημένης υπεραξίας του, είναι το χρήμα. Το κέρδος (όχι μόνο ο τόκος) εκφράζεται λοιπόν σε χρήμα· γιατί στο χρήμα πραγματοποιείται και μετριέται η αξία.

Η αναγκαιότητα των πληρωμών σε χρήμα – όχι μόνο του χρήματος για την αγορά εμπορευμάτων κλπ. – αναπτύσσεται παντού όπου υπάρχουν ανταλλακτικές σχέσεις και χρηματική κυκλοφορία. Δεν είναι καθόλου απαραίτητα η ανταλλαγή να είναι ταυτόχρονη. Με το χρήμα, υπάρχει η δυνατότητα ο ένας συμβαλλόμενος να παραχωρεί το εμπόρευσμά του και ο άλλος να μεταθέτει την πληρωμή του για αργότερα. Η ανάγκη χρήματος για αυτό τον σκοπό (που αργότερα αναπτύσσεται στα δάνεια και τις προεξοφλήσεις) είναι μια βασική ιστορική πηγή του τόκου. Αυτή ακόμα δεν μας ενδιαφέρει καθόλου εδώ· να εξεταστεί αργότερα μόνο, στις πιστωτικές σχέσεις.

Διαφορά ανάμεσα στην αγορά (X-E) και την πώληση (E-X): «ο πωλητής 1) έχει συνυπολογίσει και εισπράξει το κέρδος πάνω στο εμπόρευμα: [...] 2) εισπράττει ένα καθολικά αντιπροσωπευτικό και μετατρέψιμο είδος, *χρήμα*· και μ' αυτό (καθώς το χρήμα είναι πάντοτε ικανό να πουληθεί) μπορεί πάντοτε να εξουσιάσει κάθε άλλο εμπόρευμα· η αυξημένη ικανότητα πώλησης του χρήματος είναι ακριβώς το αποτέλεσμα, η φυσική συνέπεια, της μειωμένης αντίστοιχης ικανότητας των εμπορευμάτων. [...] Γι αυτόν που αγοράζει το ζήτημα είναι διαφορετικό. Αν αγοράζει για να ξαναπουλήσει ή να προμηθεύσει στους πελάτες, όποια κι αν είναι η πιθανότητα δεν είναι απόλυτα βέβαιος ότι θα πουλήσει σε αποδοτική τιμή. [...] Δεν αγοράζουν ωστόσο όλοι για να ξαναπουλήσουν· αγοράζουν και για δική τους χρήση ή κατανάλωση» κλπ. (σ. 117 επ. *Κόμπετ*, Τ. Έρευνα για τα αίτια και τις μορφές του πλούτου των ατόμων. Λονδίνο 1841.)

Εκόν[ομιστ], 10 Απρίλη [1858]: «μια κοινοβουλευτική έκθεση με πρόταση του κ. Τζαίημς Ουίλσον δείχνει ότι το νομισματοκοπείο στα 1857 έκοψε χρυσό αξίας 4.859.000 λιρών· απ' αυτές, οι 364.000 λ. ήταν σε μισόλιρα. Τα ασημένια νομίσματα που κόπηκαν αυτή τη χρονιά ήταν 373.000 λ., το κόστος του μετάλλου που χρησιμοποιήθηκε ήταν 363.000 λίρες. [...] Το συνολικό ποσό που νομισματοποιήθηκε στη δεκαετία που έληξε στις 31 Δεκέμβρη ήταν 55.239.000 λίρες σε χρυσό και 2.434.000 σε άργυρο. [...] Τα χάλκινα νομίσματα που κόπηκαν τον περασμένο χρόνο ήταν αξίας 6.720 λιρών – η αξία του χαλκού ήταν 3.492 λίρες· απ' αυτές 3.136 ήταν σε πένες, 2.464 σε μισές πένες, και 1.120 σε φαρδίνια. [...] Η συνολική αξία των χάλκινων νομισμάτων της τελευταίας δεκαετίας ήταν 141.477 λίρες, και ο χαλκός που περιέχουν αγοράστηκε για 73.503 λίρες.» «Σύμφωνα με τους Τόμας Κάλπεπερ (1641), Τζοσάια Τσάιλντ, Πάτερσον (1694), Λοκ (1700), [...] ο πλούτος εξαρτιέται από την – ακόμα και αναγκαστική – μείωση των επιτοκίων του χρυσού και αργύρου. [...] Αυτή η πολιτική ακολούθηθηκε στην Αγγλία σχεδόν δυο αιώνες.» (*Γκανίλ.*) Όταν ο *Χιούμ*, αντίθετα από τον Λοκ, ανέπτυξε τον προσδιορισμό του επιτοκίου από το ποσοστό του κέρδους, είχε ήδη 50

μπροστά του μια πολύ μεγαλύτερη ανάπτυξη του κεφαλαίου· κι ακόμα περισσότερο ο Μπένθαμ, όταν προς το τέλος του 18ου αιώνα έγραφε την υπεράσπιση της τοκογλυφίας. (Από τον Ερρίκο τον 8ο μέχρι την Βασίλισσα Άννα νομοθετική μείωση του επιτοκίου.)

5 «Σε κάθε χώρα υπάρχει: 1) μια παραγωγική τάξη και 2) μια τάξη του χρήματος, που ζει από τους τόκους του κεφαλαίου της.» (σ. 110.) (Τζ. Στ. Μιλλ. Μερικά αμφισβητούμενα ζητήματα πολιτ[ικῆς] οικον[ομίας]. Λονδ[ίνο] 1844.)

«Η συχνή διακύμανση μέσα στο μήνα, και ο ενεχυροδανεισμός ενός πράγ-
10 ματος για να αναληφθεί ένα άλλο, είναι οι παράγοντες που κάνουν την επιβάρυνση του χρήματος τόσο υπερβολική, όταν πρόκειται για μικρά ποσά. Υπάρχουν [...] 240 ενεχυροδανειστές με άδεια στο Λονδίνο και περίπου 1450 στην επαρχία. [...] Το κεφάλαιο που απασχολούν υπολογίζεται περίπου σε [...] 1 εκατομμύριο. Περιστρέφεται τουλάχιστο τρεις φορές το χρόνο,
15 κάθε φορά με μέσο κέρδος 33½%. Έτσι οι κατώτερες τάξεις της Αγγλίας πληρώνουν κάθε χρόνο [...] 1 εκατομμύριο για ένα προσωρινό δάνειο ενός εκατομμυρίου – χωρίς να υπολογίζονται τα είδη που χάνουν.» (σ. 114.) (τ. Ι. Τζ. Ντ. Τάκεττ: Ιστορία της προηγούμενης και σημερινής κατάστασης του εργαζόμενου πληθυσμού, κλπ. Λονδ[ίνο] 1846.)

20

[Πώς ο έμπορος παίρνει τη θέση του μάστορα.]

«Μερικές εργασίες μπορούν να διεξαχθούν μόνο σε μεγάλη κλίμακα· πχ. η κατασκευή πορσελάνης, η υαλοργία κλπ. Γιαυτό ποτέ δεν ονομάζονται χειροτεχνίες. [...] Ήδη τον 13ο και 14ο αιώνα μερικές εργασίες, όπως τα υφαντουργεία, διεξάγονταν σε μεγάλη κλίμακα.» (Πόππε.)

25 «Στις παλαιότερες εποχές όλα τα εργοστάσια υπάγονταν στη χειροτεχνία, και ο έμπορος παρέμενε απλός εργολήπτης και μεταπράτης της χειροτεχνίας. Στις μανιφακτούρες υφασμάτων και σκευών αυτό τηρούνταν ακόμα πολύ αυστηρά. Σταδιακά όμως σε πολλούς τόπους οι έμποροι άρχισαν να γίνονται μαστόροι» (φυσικά χωρίς τις συντεχνιακές προκαταλήψεις, παρα-
30 δόσεις, τη σχέση των παλιών μαστόρων με τους καλφάδες), «και να παίρνουν καλφάδες στη δουλειά με ημερομίσθιο». (Πόππε. σ. 70, 71 τ. Ι, Ιστορία της τεχνολογίας. (Γκαίτινγκεν. 1807-1811.) Αυτός ήταν ένας βασικός λόγος που στην Αγγλία η καθαυτό βιομηχανία εγκαταστάθηκε και αναπτύχθηκε σε μη-σωματειακά οργανωμένες πόλεις.

35

[Εμπορική περιουσία.]

Το εμπορικό κεφάλαιο, ή το χρήμα όπως προβάλλει σαν εμπορικό κεφάλαιο, είναι η πρώτη μορφή του κεφαλαίου· δηλαδή της αξίας που προκύπτει απο-
κλειστικά από την κυκλοφορία (την ανταλλαγή), διατηρείται, αναπαράγεται και αυξάνεται μέσα σ' αυτήν, κι έτσι αποκλειστικός σκοπός αυτής της κίνησης
40 και δραστηριότητας είναι η ανταλλακτική αξία. Οι δυο κινήσεις: αγορά

[53] προς μεταπώληση, και πώληση για αγορά· κυριαρχεί όμως η μορφή X-E-E-X. Το χρήμα – και η αύξησή του – εμφανίζεται σαν αποκλειστικός σκοπός αυτής της ενέργειας. Ο έμπορος ούτε αγοράζει το εμπόρευμα για δική του ανάγκη, για την αξία χρήσης του, ούτε το πουλά πχ. για να εκπληρώσει συμβάσεις συνομολογημένες σε χρήμα, ή για να αποκτήσει άλλα εμπόρευμα για τις ανάγκες του. Άμεσος σκοπός του είναι η αύξηση της αξίας, και μάλιστα στην άμεση χρηματική της μορφή. Η εμπορική περιουσία είναι, πρώτο, το χρήμα σαν μέσο ανταλλαγής· το χρήμα σαν η διαμεσολαθητική κίνηση της κυκλοφορίας· η εμπορική περιουσία ανταλλάζει εμπόρευμα με χρήμα, χρήμα με εμπόρευμα και αντίστροφα. Όμοια, το χρήμα εμφανίζεται 10 εδώ σαν αυτοσκοπός, χωρίς όμως για αυτό τον λόγο να υπάρχει στη μεταλλική του ύπαρξη. Αποτελεί εδώ τη ζωντανή μετατροπή της αξίας στις δυο μορφές, του εμπορεύματος και του χρήματος: την αδιαφορία της αξίας απέναντι στην καθορισμένη μορφή της αξίας χρήσης που υποθύεται, και ταυτόχρονα τη μεταμόρφωση της αξίας σε όλες αυτές τις μορφές, που εμφανίζονται 15 ωστόσο σαν απλές μεταμφιέσεις. Αν μ' αυτό τον τρόπο η δράση του εμπορίου συνοψίζει τις κινήσεις της κυκλοφορίας, αν λοιπόν το χρήμα σαν εμπορική περιουσία είναι από μια άποψη η πρώτη ύπαρξη του κεφαλαίου, και εμφανίζεται μ' αυτό τον τρόπο και ιστορικά, ωστόσο από την άλλη μεριά η μορφή αυτή εμφανίζεται σε άμεση αντίφαση προς την έννοια της αξίας. 20 Να αγοράζει κανείς φτηνά και να πουλά ακριβά, αυτός είναι ο νόμος του εμπορίου. Όχι λοιπόν η ανταλλαγή ισοδυνάμων – μ' αυτήν, αντίθετα, το εμπόριο θα ήταν αδύνατο σαν ιδιαίτερος επαγγελματικός κλάδος.

Το χρήμα σαν εμπορική περιουσία – όπως εμφανίζεται στις πιο διαφορετικές κοινωνικές μορφές, και στις πιο διαφορετικές βαθμίδες εξέλιξης των 25 κοινωνικών παραγωγικών δυνάμεων – ωστόσο είναι απλά η μεσολαθητική κίνηση ανάμεσα σε αντίθετα που δεν ελέγχει, και σε προϋποθέσεις που δεν δημιουργεί.

Ο Ά. Σμιθ, τ. II βιβλ. III (έκδ. Γκαρνιέ): «Το μεγάλο εμπόριο κάθε πολιτισμένης κοινωνίας είναι αυτό που διεξάγεται ανάμεσα στους κατοίκους της 30 πόλης και αυτούς της υπαίθρου. Αποτελείται από την ανταλλαγή ακατέργαστου προϊόντος με μεταποιημένο προϊόν, είτε άμεσα, είτε με την παρεμβάση του χρήματος.» (σ. 403.) Το εμπόριο πάντα συγκεντρώνει· η παραγωγή γίνεται αρχικά σε μικρή κλίμακα. «Η πόλη είναι παζάρι, μια διαρκής αγορά όπου έρχονται οι κάτοικοι της υπαίθρου για να ανταλλάξουν το ακατέργαστο 35 προϊόν τους με μεταποιημένο. Αυτό το εμπόριο δίνει στους κατοίκους της πόλης το υλικό της εργασίας τους και τα μέσα για τη συντήρησή τους. Η ποσότητα τελειωμένου έργου που πουλούν στους κατοίκους της υπαίθρου αναγκαστικά καθορίζει την ποσότητα υλικών και τροφίμων που οι κάτοικοι της πόλης αγοράζουν.» (σ. 408 [409].) 40

Όσο τα «μέσα συντήρησης και απόλαυσης» είναι ο κύριος σκοπός, κυριαρχεί η αξία χρήσης.

Στην έννοιά της, η αξία εμπεριέχει το ότι διατηρείται και αυξάνεται μονάχα με την ανταλλαγή. Η υπαρκτή αξία είναι όμως πρώτα-πρώτα το χρήμα. 45

«Η βιομηχανία αυτή, που σκοπό έχει κάτι πέρα από το απόλυτα αναγκαίο, εγκαταστάθηκε στις πόλεις πολύ πριν μπορέσουν να την ασκήσουν σε γενική έκταση οι καλλιεργητές της υπαίθρου.» (σ. 452.)

«Οι κάτοικοι μιας πόλης αντλούν τελικά από την υπαίθρο τη συντήρησή τους και όλα τα μέσα και υλικά της εργασίας τους. Ωστόσο οι κάτοικοι μιας 50

πόλης που βρίσκεται κοντά στη θάλασσα ή ένα πλωτό ποταμό [...] μπορούν να τα αντλήσουν και από τις πιο μακρινές γωνιές του κόσμου· είτε με αντάλλαγμα το μεταποιημένο προϊόν της δικής τους εργασίας, είτε προσφέροντας μεταφορικές υπηρεσίες ανάμεσα σε απομακρυσμένες χώρες και ανταλλάζοντας τα προϊόντα αυτών των χωρών μεταξύ τους. Έτσι μια πόλη μπορεί να γίνει πολύ πλούσια ενώ όχι μόνο ο άμεσος περίγυρός της, αλλά και όλη η περιοχή όπου η πόλη εμπορεύεται μένει θυθισμένη στη φτώχεια. Καθεμιά απ' αυτές τις χώρες χωριστά, δεν μπορεί να της προσφέρει παρά μόνο πολύ μικρό μέρος της συντήρησης και των συναλλαγών της· όλες όμως μαζί αυτές 10 οι χώρες μπορούν να της προσφέρουν μεγάλη ποσότητα εφοδίων και μεγάλη ποικιλία απασχολήσεων.» (σ. 453.) (Οι ιταλικές πόλεις αναπτύχθηκαν στην Ευρώπη πρώτα με το εμπόριο· στη διάρκεια των σταυροφοριών – Βενετία, Γένοβα, Πίζα – ενμέρει με τη μεταφορά ανθρώπων, και πάντα με τη μεταφορά τροφίμων που έπρεπε να παρέχονται στους σταυροφόρους. Οι πολίτες αυτές λειτούργησαν σαν υπεύθυνοι τροφοδοσίας εκείνων των στρατών.) (ό.π.)

Η εμπορική περιουσία, σαν περιουσία που ανταλλάζει αδιάκοπα με σκοπό την ανταλλακτική αξία, είναι στην πραγματικότητα το ζωντανό χρήμα. «Οι κάτοικοι των εμπορικών πόλεων έκαναν ακριβές εισαγωγές εκλεπτυσμένων προϊόντων και ειδών πολυτελείας από πιο πλούσιες χώρες, τροφοδοτούσαν έτσι αδιάκοπα την κενοδοξία των πλούσιων γαιοκτημόνων, που τα αγόραζαν με μανία, πληρώνοντας γι αυτά μεγάλες ποσότητες από τα ακατέργαστα προϊόντα των γαιών τους. Έτσι το εμπόριο ενός μεγάλου μέρους της Ευρώπης, εκείνη την περίοδο, ήταν ανταλλαγή του ακατέργαστου προϊόντος μιας χώρας με το μεταποιημένο προϊόν μιας βιομηχανικά πιο προηγμένης χώρας.» (σ. 455.) «Όταν αυτή η προτίμηση γενικεύτηκε αρκετά ώστε να δημιουργήσει υπολογίσιμη ζήτηση, οι έμποροι προσπάθησαν, για να εξοικονομήσουν τα έξοδα μεταφοράς, να εγκαταστήσουν στη χώρα τους παρόμοιες μανιφακτούρες. Έτσι ξεπήδησαν οι πρώτες μανιφακτούρες για μακρινές αγορές.» (ό.π.) Οι μανιφακτούρες ειδών πολυτελείας ξεπήδησαν από το εξωτερικό εμπόριο, ιδρύθηκαν από εμπόρους (σ. 458) (επεξεργάζονται υλικά από το εξωτερικό). Ο Άνταμ Σμιθ μιλά για ένα δεύτερο είδος, που «γεννήθηκε φυσικά και αυθόρμητα με τη διαδοχική εκτέλεση των άξεστων και οικιακών τεχνών.» Αυτές επεξεργάζονται εγχώρια υλικά. (σ. 459.)

35 Οι εμπορικοί λαοί στην αρχαιότητα ήταν όπως οι θεοί του Επίκουρου: στα μετακόσμια, ή καλύτερα, όπως οι Εβραίοι στους πόρους της πολωνικής κοινωνίας. Οι περισσότεροι αυτοτελείς εμπορικοί λαοί ή πόλεις με αυτοτελή και υπέροχη ανάπτυξη έκαναν *διαμετακομιστικό εμπόριο*, που βασιζόταν στη θαρραλότητα των παραγωγικών λαών· ανάμεσα σ' αυτούς (οι μεσάζοντες) 40 έπαιζαν το ρόλο του χρήματος.

Στα προστάδια της αστικής κοινωνίας το εμπόριο κυριαρχεί πάνω στη βιομηχανία· στη σύγχρονη κοινωνία γίνεται το αντίθετο.

Το εμπόριο θα αντεπιδρά βέβαια, περισσότερο ή λιγότερο, στις κοινότητες ανάμεσα στις οποίες διεξάγεται. Θα υποτάσσει την παραγωγή ολόενα 45 περισσότερο στην ανταλλακτική αξία· θα εκτοπίζει την άμεση αξία χρήσης όλο και πιο πολύ στο περιθώριο· εξαρτώντας τη συντήρηση πιο πολύ από την πώληση παρά από την άμεση χρήση του προϊόντος. Διαλύει τις παλιές σχέσεις. Αυξάνει έτσι τη χρηματική κυκλοφορία. Αρχικά καταλαμβάνει μόνο το πλεόνασμα της παραγωγής· σιγά σιγά και την ίδια. Ωστόσο η διαλυτική επιδραση εξαρτιέται πολύ από τη φύση των παραγωγικών κοινοτήτων

που ανάμεσά τους επενεργεί. Για παράδειγμα, ελάχιστα κλώνισε τις αρχαίες
 54| ινδικές κοινότητες και γενικά τις ασιατικές σχέσεις. Η απάτη στην ανταλλα-

γή είναι η βάση του εμπορίου, στην αυτοτελή του εμφάνιση.

Αλλά το κεφάλαιο γεννιέται για πρώτη φορά εκεί που το εμπόριο κυριεύει
 την ίδια την παραγωγή και ο έμπορος γίνεται παραγωγός, ή ο παραγωγός
 απλός έμπορος. Αντίθετα το μεσαιωνικό συντεχνιακό καθεστώς, οι κάστες
 κλπ. Η γένεση του κεφαλαίου στην επαρκή του μορφή προϋποθέτει όμως το
 κεφάλαιο σαν εμπορικό κεφάλαιο, ώστε η παραγωγή να μη γίνεται πια για
 τη χρήση – με μεγαλύτερη ή μικρότερη μεσολάβηση του χρήματος – αλλά για
 το εμπόριο σε μεγάλη κλίμακα. 10

Η εμπορική περιουσία σαν αυτοτελής οικονομική μορφή και σαν βάση για
 τις εμπορικές πόλεις και τους εμπορικούς λαούς υπάρχει, και έχει υπάρξει,
 ανάμεσα σε λαούς που βρίσκονται στις πιο διαφορετικές βαθμίδες της οικο-
 νομικής εξέλιξης· και στην ίδια την εμπορική πόλη (πχ. την αρχαία ασιατι-
 κή, την ελληνική, και την ιταλική κλπ. του μεσαίωνα) η παραγωγή μπορεί να 15
 υπάρχει ακόμα με τη μορφή της συντεχνίας κλπ.

Στιούαρτ. «Το εμπόριο είναι μια πράξη που μ' αυτήν ο πλούτος, ή το
 έργο, ατόμων είτε κοινωνιών μπορεί να ανταλλαγεί, από ένα σύνολο ανθρω-
 πων που ονομάζονται έμποροι, με ένα ισοδύναμο κατάλληλο για την εξυπη-
 ρέτηση κάθε ανάγκης, χωρίς καμιά διακοπή στη βιομηχανία ή φραγμό στην 20
 κατανάλωση. Βιομηχανία είναι η απασχόληση ενός ελεύθερου ανθρώπου σε
 σκόπιμη εργασία για να εξασφαλίσει, με το εμπόριο, ένα ισοδύναμο κατά-
 ληλο για την εξυπηρέτηση κάθε ανάγκης.» (τ. I, σ. 166.)

«Όσο οι ανάγκες εξακολουθούν να είναι απλές και λίγες, ο εργάτης βρί-
 σκει χρόνο αρκετό για να καταμερίσει όλη τη δουλειά του· όταν οι ανάγκες 25
 πολλαπλασιάζονται οι άνθρωποι αναγκάζονται να δουλεύουν σκληρότερα·
 ο χρόνος γίνεται πολύτιμος· έτσι εμφανίζεται το εμπόριο... Ο έμπορος σαν
 μεσολαβητής ανάμεσα σε εργάτες και καταναλωτές.» (σ. 171.)

Η συγκέντρωση (των προϊόντων) σε λίγα χέρια είναι η εμφάνιση του εμ-
 πορίου. (ό.π.) Ο καταναλωτής δεν αγοράζει για να ξαναπουλήσει. Ο έμπο- 30
 ρος αγοράζει και πουλά αποκλειστικά για το κέρδος (σ. 174) (δηλαδή για
 την αξία). «Το πιο απλό είδος εμπορίου είναι αυτό που γίνεται με ανταλλα-
 γή σε είδος των απαραίτητων μέσων συντήρησης» (ανάμεσα στο πλεόνασμα
 τροφίμων που έχουν οι αγρομισθωτές, και στα ελεύθερα εργατικά χέρια). Η
 πρόοδος πρέπει βασικά να αποδοθεί στην εμφάνιση του χρήματος. (σ. 176.) 35
 Όσο οι αμοιβαίες ανάγκες εξυπηρετούνται με ανταλλαγή σε είδος, δεν
 υπάρχει η παραμικρή ευκαιρία για χρήμα. Αυτός είναι ο πιο απλός συνδυα-
 σμός. Όταν οι ανάγκες πολλαπλασιάζονται, η ανταλλαγή σε είδος γίνεται
 πιο δύσκολη· τότε εμφανίζεται το χρήμα. Αυτό είναι η κοινή τιμή όλων των
 πραγμάτων. Πραγματικό ισοδύναμο στα χέρια αυτών που ζητούν προϊόντα. 40
 Η πράξη αυτή της αγοράς και πώλησης είναι κάπως πιο σύνθετη από την
 πρώτη. Ωστε 1) ανταλλαγή σε είδος· 2) πώληση· 3) εμπόριο. Ο έμπορος
 πρέπει να παρεμβληθεί. Αυτό που προηγούμενα ονόμαζαν ανάγκες το αντι-
 προσωπεύει σήμερα ο καταναλωτής· την εργασία ο βιομήχανος, το χρήμα ο
 έμπορος. Ο έμπορος αντιπροσωπεύει το χρήμα βάζοντας στη θέση του την 45
 πίστη· όπως το χρήμα εφευρέθηκε για τη διευκόλυνση της ανταλλαγής σε
 είδος, έτσι και ο έμπορος με την πίστη προσθέτει νέα τελειοποίηση στη χρή-
 ση του χρήματος. Αυτή η πράξη της αγοραπωλησίας είναι τώρα εμπόριο·
 απαλλάσσει και τα δυο μέρη απ' όλο τον κόπο της μεταφοράς, και της προ-
 σαρμογής των αναγκών στις ανάγκες, ή των αναγκών στο χρήμα· ο έμπορος 50

αντιπροσωπεύει διαδοχικά τον καταναλωτή, τον βιομήχανο και το χρήμα. Απέναντι στον καταναλωτή αντιπροσωπεύει το σύνολο των βιομηχάνων, απέναντι στους βιομηχάνους το σύνολο των καταναλωτών, ενώ απέναντι και στις δυο τάξεις η πίστη του προσφέρει την χρήση του χρήματος. (σ. 177, 5 178.) *Οι έμποροι υποτίθεται ότι αγοράζουν και πουλούν όχι από ανάγκη, αλλά για κέρδος.* (σ. 201.)

«Μόνο ο βιομήχανος παράγει για ξένη και όχι για δική του χρήση· τα αγαθά αυτά αρχίζουν να του χρησιμεύουν μόνο τη στιγμή που τα ανταλλάζει. Κάνουν λοιπόν αναγκαίο το εμπόριο, την τέχνη των ανταλλαγών. [...] 10 Αποτιμούνται μόνο με την ανταλλακτική τους αξία.» (σ. 161.) (*Σισμόντι: Μελέτες πολιτικής οικονομίας*, τ. II. Βρυξέλλες 1837.) Το εμπόριο αφαίρεσε από τα πράγματα, από τα πλούτη, τον πρωτόγονο ωφέλιμο χαρακτήρα τους: *με το εμπόριο κάθε πράγμα έχει αναχθεί στην αντίθεση ανάμεσα στην αξία 15 χρήσης και την ανταλλακτική αξία.* (σ. 162.) Αρχικά η ωφελιμότητα είναι το αληθινό μέτρο των αξιών· το εμπόριο τότε υπάρχει, στην πατριαρχική κατάσταση της κοινωνίας· αλλά δεν την έχει απορροφήσει ολότελα· διεξάγεται μόνο με το πλεόνασμα των προϊόντων του καθενός, όχι μ' εκείνα που αποτελούν την ύπαρξή του. (σ. 162, 163.) Αντίθετα, ο χαρακτήρας της οικονομικής μας προόδου είναι ότι το εμπόριο έχει επιφορτιστεί με τη διανομή 20 του συνολικού ετήσια παραγόμενου πλούτου και έχει, κατά συνέπεια, εξαλείψει απόλυτα τον χαρακτήρα αυτού του πλούτου σαν αξίας χρήσης, αφήνοντας μόνο τον χαρακτήρα του σαν *ανταλλακτικής αξίας.* (163.) Πριν από την εμφάνιση του εμπορίου η αύξηση στην ποσότητα της παραγωγής είταν άμεση αύξηση του πλούτου. Μικρή σημασία είχε τότε η ποσότητα εργασίας 25 που χρειάστηκε για να αποκτηθεί αυτό το ωφέλιμο πράγμα. Και πραγματικά, το ζητούμενο πράγμα δεν χάνει τίποτα από την ωφελιμότητά του, ακόμα κι αν για να αποκτηθεί δεν χρειαζόταν καθόλου εργασία· τα σιτηρά και το πανί δε θάταν λιγότερο αναγκαία για τους κατόχους τους ακόμα κι αν τους είχαν πέσει απ' τον ουρανό. Αυτή είναι αναμφίβολα η πραγματική αποτίμηση 30 ση του πλούτου, η απόλαυση και η ωφελιμότητα. Από τη στιγμή όμως που οι άνθρωποι εξάρτησαν τη συντήρησή τους από τις ανταλλαγές που είταν σε θέση να κάνουν, δηλαδή από το εμπόριο, αναγκάστηκαν να προσκολληθούν σε μιαν άλλη αποτίμηση, την ανταλλακτική αξία, την αξία που δεν προκύπτει από την ωφελιμότητα αλλά από την *αναλογία ανάμεσα στις ανάγκες 35 ολόκληρης της κοινωνίας και την ποσότητα εργασίας που στάθηκε αρκετή για να ικανοποιήσει αυτή την ανάγκη*, ή και εκείνη την ποσότητα εργασίας που θα μπορούσε να ικανοποιήσει αυτή την ανάγκη στο μέλλον. (σ. 266, ό.π.) Στην αποτίμηση των αξιών που οι άνθρωποι προσπάθησαν να μετρήσουν με τον θεσμό του νομίσματος έχει παραμεριστεί ολότελα η έννοια της 40 ωφελιμότητας. Εξετάζεται μόνο η *εργασία*, η προσπάθεια που είναι αναγκαία για την απόκτηση των πραγμάτων που ανταλλάσσονται αμοιβαία. (σ. 267.)

Σχετικά με τον τόκο γράφει ο *Γκίλμπαρτ* (Τζ. Ου.), *Ιστορία και αρχές του τραπεζικού συστήματος*. Λονδίνο 1834:

45 «Το ότι κάποιος που δανείζεται χρήμα με την πρόθεση να θγάλει κέρδος πρέπει να δώσει ένα μερίδιο από το κέρδος στον δανειστή είναι αυτονόητη αρχή φυσικής δικαιοσύνης. Ο άνθρωπος συνήθως κερδίζει με τη συναλλαγή. Αλλά τον μεσαίωνα ο πληθυσμός είταν καθαρά αγροτικός. Κι εκεί, όπως και με φεουδαρχική διακυβέρνηση, λίγη συναλλαγή και άρα λίγο κέρδος μπορεί 50 να υπάρξει[»]. Γιαυτό, τον μεσαίωνα οι νόμοι για την τοκογλυφία είταν

δικαιολογημένοι. [«]Κι ακόμα, σε μια αγροτική χώρα σπάνια θέλει κανείς να δανειστεί χρήματα, εκτός κι αν βρίσκεται σε φτώχεια ή δυστυχία.» (σ. 163.)

Ο Ερρίκος ο 8ος περιόρισε τον τόκο σε 10%, ο Ιάκωβος ο 1ος σε 8, ο [55] Κάρολος ο 2ος σε 6, η Άννα σε 5. (164, 165.) Εκείνες τις εποχές οι δανειστές είχαν αν όχι νομικό, πάντως έμπρακτο μονοπώλιο, και γιαυτό είχαν αναγκαστεί να περιοριστούν, όπως και οι άλλοι μονοπωλιστές. (σ. 165.) Στην εποχή μας το ποσοστό του κέρδους ρυθμίζει το επιτόκιο· εκείνες τις εποχές το επιτόκιο ρύθμιζε το ποσοστό κερδών. Όταν ο δανειστής χρήματος επιδάρυνε τον έμπορο με μεγάλο επιτόκιο, ο έμπορος αναγκαζόταν να χρεώσει στα αγαθά του μεγαλύτερο ποσοστό κέρδους· άρα αφαιρούσαν μεγαλύτερο χρηματικό ποσό από την τσέπη των αγοραστών για να οδηγηθεί στην τσέπη των χρηματοδανειστών. Αυτή η πρόσθετη τιμή που επιδάρυνε τα αγαθά μειώνε την ικανότητα και προθυμία του κοινού να τα αγοράσει. (σ. 165.) (ό.π.)

15

[Αδύνατο το εμπόριο με ισοδύναμες αξίες. Όπνταϋκ.]

«Με κανόνα την απαρέγκλιτη ισοδυναμία το εμπόριο[»] κλπ. [«]θα ήταν αδύνατο.» (Τζ. Όπνταϋκ: Πραγματεία πολιτικής οικον[ομίας]. Νέα Υόρκη 1851, σ. 67.)

«Ο θετικός περιορισμός της ποσότητας αυτού του οργάνου» (δηλαδή του 20 χαρτονομίσματος) «θα εκπλήρωνε τον μόνο χρήσιμο σκοπό που επιτελεί το κόστος παραγωγής στην άλλη περίπτωση» (στο μεταλλικό χρήμα). (ό.π. 300.)

[Κεφάλαιο και τόκος.]

Τόκος. «Αν μειωθεί η αξία ενός καθορισμένου ποσού πολύτιμου μετάλλου, αυτός δεν είναι λόγος να πληρώνεται μικρότερη ποσότητα χρήματος για τη χρήση του· γιατί αν το κεφάλαιο αξίζει λιγότερο για τον δανειολήπτη, όμοια και ο τόκος είναι στο ίδιο μέτρο ευκολότερο να πληρωθεί. [...] Στην Καλιφόρνια υπάρχει ανασφάλεια, και για αυτό το μηνιαίο επιτόκιο είναι 3%, το ετήσιο 36%. [...] Στο Ινδοσταν, όπου τα δάνεια στους ινδούς ηγεμόνες γίνονται για μη-παραγωγικές δαπάνες, [...] για να εξισορροπηθούν κατά μέσο όρο οι απώλειες κεφαλαίου των δανειστών ο τόκος είναι πολύ μεγάλος, 30%, [...] χωρίς καμιά σχέση με το κέρδος που θα μπορούσε να αποκτηθεί σε βιομηχανικές επιχειρήσεις.» (Εκόν[ομιστ] 22 Γενάρη 1853.) (Ο δανειστής «χρεώνει εδώ τόκο τόσο μεγάλο ώστε να επαρκεί να αναπληρώσει το κεφάλαιο σε σύντομο χρονικό διάστημα, ή τουλάχιστο ώστε στον μέσο όρο των δανειακών του συναλλαγών να μπορεί να αντισταθμίσει τις απώλειές του σε επιμέρους περιπτώσεις με τα φαινομενικά υπέρογκα κέρδη που αποκτά σε άλλες». (ό.π.))

Το επιτόκιο εξαρτιέται: 1) από το ποσοστό του κέρδους· 2) από την ανα- 40

λογία διανομής του συνολικού κέρδους ανάμεσα σε πιστωτή και οφειλέτη. (ό.π.)

Η αφθονία ή σπανιότητα των πολύτιμων μετάλλων, το υψηλό ή χαμηλό επίπεδο τιμών που επικρατεί, καθορίζει μόνο το αν θα χρειάζεται μεγαλύτερο ή μικρότερο χρηματικό ποσό για τις ανταλλαγές ανάμεσα σε δανειστές και οφειλέτες, όπως και για κάθε άλλο είδος ανταλλαγής... Η διαφορά είναι μόνο ότι θα χρειάζεται μεγαλύτερο χρηματικό ποσό για να αντιπροσωπεύει και να μεταβιβάζει το δανεισμένο κεφάλαιο ... η αναλογία ανάμεσα στο κεφάλαιο και το ποσό που πληρώθηκε για τη χρήση του κεφαλαίου εκφράζει το επιτόκιο μετρημένο σε χρήμα. (ό.π.)

Διμεταλλισμός. Προηγούμενα, στις χώρες όπου χρυσός και άργυρος αποτελούν τον νομισματικό κανόνα κυκλοφορούσε σχεδόν μόνο άργυρος· γιατί στην περίοδο 1800-1850 η τάση ήταν ο χρυσός να γίνεται ακριβότερος ως προς τον άργυρο. Η τιμή του χρυσού ήταν πάντοτε κάπως αυξημένη σε σχέση με τον άργυρο· στη Γαλλία ο χρυσός είχε υπερετίμηση ως προς την καθορισμένη στα 1802 αναλογία του προς τον άργυρο. Το ίδιο και στις Ηνωμένες Πολιτείες· και στην Ινδία. (Στην Ινδία υπάρχει τώρα κανόνας αργύρου, όπως στην Ολλανδία κλπ.). Πρώτα επηρεάστηκε η κυκλοφορία στις Ηνωμένες Πολιτείες. Μεγάλη εισαγωγή χρυσού από την Καλιφόρνια, υπερετίμηση του αργύρου στην Ευρώπη, μεγάλες εξαγωγές ασημένιων νομισμάτων και αντικατάστασή τους με χρυσό. Η κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών έκοψε χρυσά νομίσματα μέχρι και 1 δολαρίου. Αντικατάσταση χρυσού με άργυρο στη Γαλλία. (*Εκόν[ομιστ]* 15 Νοέμβρη 1851.)

‘Όποιο κι αν είναι το «μέτρο της αξίας», «και όποιο καθορισμένο μερίδιο απ’ αυτό το μέτρο κι αν αποφασιστεί να αντιπροσωπεύει το τρέχον χρήμα, μοναδικός τρόπος να διατηρούν αυτά τα δύο μεταξύ τους καθορισμένη και σταθερή αξία είναι η ελεύθερη μετατρεψιμότητά τους κατά τη βούληση του κατόχου». (*Εκόνομιστ.*)

Ο μόνος τρόπος που μπορεί οποιαδήποτε κατηγορία νομισμάτων να θρίσκεται σε υπερετίμηση είναι όταν κανείς δεν είναι υποχρεωμένος να τα πληρώσει ενώ όλοι υποχρεώνονται να τα δεχτούν σαν νόμιμο χρήμα. (*Εκόνομιστ.*)

Καμιά χώρα δεν μπορεί με συνέπεια να διατηρεί πάνω από ένα νομισματικό κανόνα (πάνω από ένα κανόνα για το μέτρο της αξίας)· γιατί ο κανόνας αυτός πρέπει να είναι ομοιόμορφος και σταθερός. Κανένα είδος δεν έχει ομοιόμορφη και σταθερή αξία απέναντι στα άλλα· παρά μόνο σε σχέση με τον εαυτό του. Ένα κομάτι χρυσού έχει πάντα την ίδια αξία μ’ ένα άλλο της ίδιας ακριβώς καθαρότητας και βάρους, και στον ίδιο τόπο· αυτό όμως δεν ισχύει για τον χρυσό ως προς οποιοδήποτε άλλο είδος, πχ. τον άργυρο. (*Εκόν[ομιστ]* 1844.)

Η αγγλική λίρα στερλίνα κάπως λιγότερο από $\frac{1}{3}$ της αρχικής της αξίας, το γερμανικό φιορίνι = $\frac{1}{6}$, η Σκωτία πριν την Ένωση εξευτέλισε τη λίρα της στο $\frac{1}{36}$, η γαλλική λίρα = $\frac{1}{74}$, το ισπανικό μαραβέδι = λιγότερο από $\frac{1}{1000}$, το πορτογαλικό ρεάλι ακόμα χαμηλότερα. (σ. 13, *Μόρρισον.*)

Πριν τον νόμο του 1819, άλλες αιτίες που καθόριζαν την τιμή χρυσού, πέρα από την κυκλοφορία τραπεζογραμματίων: 1) η περισσότερη ή λιγότερη τέλεια κατάσταση του νομίσματος. Αν το μεταλλικό νόμισμα που κυκλοφορεί έχει εξευτελιστεί κάτω από το κανονικό του βάρος, τότε η παραμικρή συναλλακτική μεταβολή που προκαλεί ζήτηση για εξαγωγές αναγκαστικά θα

υψώσει την τιμή του ανομιματοποίητου μετάλλου τουλάχιστο κατά την αναλογία εξευτελισμού του νομίσματος. 2) ποινικοί νόμοι που απαγόρευαν την τήξη και εξαγωγή νομίσματος και επέτρεπαν τις συναλλαγές σε άκοπο μέταλλο. Με κάθε έντονη ζήτηση για εξαγωγές, το μέτρο αυτό έδινε περιθώριο για διακύμανση της τιμής του άκοπου μετάλλου απέναντι στο νόμισμα, 5 ακόμα και σε περιόδους που το χαρτονόμισμα ήταν πλήρως μετατρέψιμο. Στα 1783, 1792, 1795, 1796... Στα 1816 η τιμή-μετάλλου ξεπέρασε την τιμή νομισματοκοπείου, γιατί οι διευθυντές της Τράπεζας [της Αγγλίας], στην ανησυχία τους να προετοιμαστούν για την επαναφορά των πληρωμών σε μετρητά, αγόραζαν το χρυσό σε τιμή σημαντικά ανώτερη από την τιμή νομισματοκοπείου. (Φούλλαρτον.) Μπορεί να υπάρχει κανόνας χρυσού χωρίς να κυκλοφορεί ούτε μια ουγγιά χρυσού. (Εκόν[ομιστ].)

Υπό τον Γεώργιο τον 3ο (1774) ο άργυρος ήταν νόμιμο χρήμα μόνο μέχρι 25 λίρες. Τώρα η Τράπεζα με νόμο πλήρωνε πια αποκλειστικά σε χρυσό. (Μόρρισον.) Ο λόρδος Λίβερπουλ (αρχές του 19ου αιώνα) έκανε τον άργυρο και τον χαλκό απλά και μόνο συμβολικά νομίσματα. (ό.π.)

<Διαλυτική επίδραση του χρήματος. Το χρήμα μέσο κατακερματισμού της ιδιοκτησίας.>

Οι δλακείες του Ούγκαρτ για τον κανόνα του χρήματος: «Η αξία του χρυσού θα μετριέται μ' αυτό τον ίδιο· πώς μπορεί οποιαδήποτε ουσία να 20 αποτελεί το μέτρο της δικής της αξίας σε άλλα πράγματα; Η αξία του χρυσού θα καθορίζεται από το βάρος του, με ψευδή ονομασία αυτού του βάρους – και μια ουγγιά υποτίθεται ότι θα αξίζει τόσες λίρες και κλάσματα λίρας. Αυτό είναι – νόθευση ενός μέτρου, όχι καθορισμός ενός κανόνα!» (Γνωστά λόγια.) 25

|56| Ο Άνταμ Σμιθ ονομάζει την εργασία πραγματικό και το χρήμα ονομαστικό μέτρο της αξίας· παρουσιάζει το πρώτο σαν το αρχικό.

Αξία του χρήματος. Τζ. Στ. Μιλλ. «Με δοσμένη την ποσότητα των αγαθών που πουλήθηκαν όπως και τον αριθμό των πωλήσεων και μεταπωλήσεων αυτών των αγαθών, η αξία του χρήματος εξαρτιέται από την ποσότητά 30 του και από το πόσες φορές κάθε νόμισμα αλλάζει χέρια σ' αυτή τη διαδικασία.» «Η ποσότητα χρήματος σε κυκλοφορία είναι ίση με τη χρηματική αξία όλων των εμπορευμάτων που πουλήθηκαν, διαιρεμένη με τον αριθμό που εκφράζει την ταχύτητα κυκλοφορίας.» «Με δοσμένο το ποσό εμπορευμάτων και συναλλαγών, η αξία του χρήματος είναι αντίστροφη προς την ποσότητά 35 του πολλαπλασιασμένη με την ταχύτητα της κυκλοφορίας του.» Όλες όμως αυτές οι φράσεις πρέπει να κατανοηθούν αποκλειστικά με την έννοια «ότι εδώ γίνεται λόγος μόνο για την ποσότητα χρήματος που πραγματικά κυκλοφορεί και ανταλλάσσεται με εμπορεύματα.» «Η αναγκαία ποσότητα χρήματος καθορίζεται ενμέρει από το κόστος παραγωγής του, ενμέρει από την ταχύτητα- 40

τα κυκλοφορίας του. Με δοσμένη την ταχύτητα της κυκλοφορίας το κόστος παραγωγής είναι καθοριστικό· με δοσμένο το κόστος παραγωγής η ποσότητα χρήματος εξαρτιέται από την ταχύτητα κυκλοφορίας.»

Το χρήμα δεν έχει ισοδύναμο άλλο από τον εαυτό του ή το εμπόρευμα.
5 Γιαυτό εξευτελίζει τα πάντα. Στις αρχές του 15ου αιώνα στη Γαλλία, ακόμα και τα ιερά εκκλησιαστικά σκεύη (δισκοπότηρα) κλπ. είχαν ενεχυριαστεί στους Εβραίους. (Ωζιέ.)

Το χρήμα δεν είναι άμεσο αντικείμενο κατανάλωσης: Το νόμισμα δεν γίνεται ποτέ αντικείμενο κατανάλωσης, μένει πάντα marchandise [εμπόρευμα],
10 δεν γίνεται ποτέ denrée [αγαθό]. 'Άμεση εσωτερική αξία έχει μόνο για την κοινωνία· ανταλλακτική αξία έχει για κάθε άτομο. 'Αρα η ύλη του πρέπει να έχει αξία, θασισμένη όμως σε τεχνητή ανάγκη, δεν πρέπει να είναι απαραίτητο για την ανθρώπινη ύπαρξη· γιατί ολόκληρη η ποσότητά του που χρησιμοποιείται σαν νόμισμα δεν μπορεί ποτέ να χρησιμοποιηθεί ατομικά· πρέπει
15 πάντα να κυκλοφορεί. (Στορχ.)

Τζον Γκραιή: Το κοινωνικό σύστημα. Πραγματεία σχετικά με την αρχή της |57| *ανταλλαγής. Εδμθούργο. 1831.*

«Η πώληση για χρήμα πρέπει να γίνει πάντοτε εξίσου εύκολη όσο είναι τώρα η αγορά με χρήμα· τότε η παραγωγή θα γινόταν η ομοιόμορφη και
20 άσφαλτη αιτία της ζήτησης.» (16.) Η ποσότητα που μπορεί να πουληθεί με κέρδος, και όχι η ποσότητα που μπορεί να παραχθεί, αποτελεί σήμερα το όριο της παραγωγής. (59.)

Το χρήμα θάπρεπε να είναι απλά μια απόδειξη, τεκμήριο ότι ο κάτοχός του είτε συνέβαλε μια ορισμένη αξία στο εθνικό απόθεμα πλούτου είτε από-
25 κτησε δικαίωμα σ' αυτή την αξία από κάποιον που συνέβαλε σ' αυτήν... Το χρήμα θάπρεπε να μην είναι τίποτ' άλλο από κινητά, μεταβιβάσιμα, διαιρετά και αυθεντικά τεκμήρια για την ύπαρξη αποθηκευμένου πλούτου. (63, 64.) *Αφού πρώτα δοθεί μια κατ' εκτίμηση αξία στο προϊόν*, ας κατατεθεί αυτό σε μια τράπεζα κι ας αποσύρεται πάλι όταν ζητηθεί· συμφωνώντας
30 απλά, με κοινή συναίνεση, πως όποιος καταθέτει οποιοδήποτε περιουσιακό είδος στην προτεινόμενη Εθνική Τράπεζα θα μπορεί να αποσύρει απ' αυτήν ίση αξία οποιοδήποτε διαθέσιμου είδους, αντί να είναι υποχρεωμένος να αποσύρει το ίδιο πράγμα που κατάθεσε... Ο κεντρικός τραπεζίτης που προτείνουμε θα πρέπει να δέχεται και να αναλαμβάνει την ευθύνη για κάθε
35 είδος αξίας, και πάλι να επιστρέφει οποιοδήποτε είδος αξίας. (ό.π. σ. 8.)

«Αν το χρήμα», γράφει ο Γκραιή, «είναι *ίσης αξίας* μ' αυτό που αντιπροσωπεύει, παύει και να είναι *αντιπρόσωπος*. Στο χρήμα μια από τις κυριότερες απαιτήσεις είναι: ο κάτοχός του να υποχρεώνεται κάποια στιγμή να το εμφανίσει για πληρωμή εκεί που το πήρε. Αν όμως το χρήμα έχει την ίδια
40 *εσωτερική αξία* με το αντάλλαγμά του, τότε δεν υπάρχει τέτοια ανάγκη.» (74.) «Η *απόσβεση του κεφαλαίου* θα πρέπει να αποτελεί εθνική επιδάρυνση». (σ. 116.) «Η επιχειρηματική δραστηριότητα κάθε έθνους να διεξάγεται με εθνικό κεφάλαιο.» (171.) «Όλη η γη να μετατραπεί σε εθνική ιδιοκτησία.» (298.)

45 *Γκραιή (Τζον): Διαλέξεις για τη φύση και την χρήση του χρήματος (Εδμθ[ούργο] 1848):* «Η ανθρωπότητα συλλογικά θα έπρεπε να μη γνωρίζει άλλο όριο στα φυσικά μέσα απόλαυσης από την εξάντληση είτε της εργατι-

κότητας είτε των παραγωγικών της δυνάμεων: ενώ εμείς, υιοθετώντας ένα χρηματικό σύστημα λαθεμένο στη θεωρία και καταστροφικό στην πράξη, συναινέσαμε να περιορίσουμε την ποσότητα των φυσικών μέσων απόλαυσης σ' εκείνη ακριβώς την ποσότητα που μπορεί να φέρει κέρδος στην ανταλλαγή μ' ένα εμπόρευμα που σ' όλη τη γη είναι ένα από τα λιγότερο ικανά να 5 πολλαπλασιαστούν με την ανθρώπινη εργασία.» (29.) Για ένα καλό σύστημα χρειάζεται 1) ένα τραπεζικό σύστημα που με τις εργασίες του να αποκαθιστά τη φυσική σχέση προσφοράς και ζήτησης· 2) ένα αληθινό μέτρο αξίας, αντί για το πλασματικό που υπάρχει σήμερα. (108.) (Σ' αυτό το διδύλιο αναπτύσσεται ακόμα περισσότερο η ιδέα της τράπεζας ανταλλαγών, λεπτομε- 10 ρειακά και με διατήρηση του σημερινού τρόπου παραγωγής.) «Πρέπει να υπάρχει μια ελάχιστη τιμή εργασίας πληρωτέα σε κανονικό χρήμα.» (σ. 160.) Ας ονομάσουμε πχ. τον κατώτατο νόμιμο μισθό για μια εβδομάδα των 60-72 ωρών 20 σελίνια, ή 1 κανονική λίρα. (161.) «Θα διατηρήσουμε τον πλασματικό κανόνα αξίας, τον χρυσό, κρατώντας έτσι αλυσοδεμένους τους παρα- 15 γωγικούς πόρους της χώρας, ή θα γυρίσουμε στον φυσικό κανόνα της αξίας, την εργασία, απελευθερώνοντας έτσι τους παραγωγικούς μας πόρους;» (σ. 169.) Το ποσό αυτού του κατώτατου μισθού, μας και καθοριστεί ... πρέπει να μείνει για πάντα σταθερό. (174.) «Ας αφήσουμε τον χρυσό και τον άργυρο να πάρουν τη θέση που τους ανήκει στην αγορά δίπλα στο βούτυρο και 20 τα αυγά, το πανί και το κάμποτο, και τότε η αξία των πολύτιμων μετάλλων δε θα μας ενδιαφέρει πιο πολύ από την αξία των διαμαντιών» κλπ. (182.) Δεν υπάρχει αντίρρηση να χρησιμοποιούνται ο χρυσός και ο άργυρος σαν μέσα ανταλλαγής· παρά μόνο σαν μέτρα της αξίας... Σύντομα θα βλέπαμε πόσες ουγγιές χρυσοῦ ή αργύρου θα μπορούσε κανείς να εισπράξει στο Λον- 25 δίνο, το Εδιμβούργο ή το Δουβλίνο σ' αντάλλαγμα για ένα κανονικό χαρτονόμισμα εκατό λιρών. (σ. 188.)

Τόκος. Όσο μεγαλώνει η τάξη των εισοδηματιών, μεγαλώνει και η τάξη των δανειστών κεφαλαίου· γιατί είναι το ίδιο. Ήδη γιαυτό το λόγο ο τόκος θάπρεπε να έχει πτωτική τάση στις παλαιότερες χώρες. (201-2, *Ράμσαιη*.) 30
«Είναι πιθανό σε όλες τις εποχές τα πολύτιμα μέταλλα να κόστιζαν περισσότερο στην παραγωγή τους απ' όση αξία πληρώθηκε ποτέ γι αυτά.» (101, Π. Ου. Τζαίηκομπ: Ιστορική έρευνα για την παρ[αγωγή] και κατανά[ωση] πολύτιμων μετάλλων. Λονδ[ίνο] 1831.)

Αξία του χρήματος. Η αξία όλων των πραγμάτων, διαιρεμένη με τον 35 αριθμό των συναλλαγών πάνω σ' αυτά από τον παραγωγό μέχρι τον καταναλωτή = με την αξία των σκούδων που χρησιμοποιούνται για να τα αγοράσουν, διαιρεμένη με τον αριθμό των μεταδιβάσεων αυτών των πεντόφραγκων μέσα στο ίδιο χρονικό διάστημα. (Σισμόντι. Νέ[ες] αρχές πολιτ[ικής] οικ[ονομίας], κλπ. 40

Την πιο συστηματική ανάπτυξη της λαθεμένης θεωρίας των τιμών την βρίσκουμε στον Τζαίημς Μίλλ (στη μετάφραση του Ζ.Τ. Παρισό, Παρίσι 1823. Στοιχεία πολ[ιτικής] οικον[ομίας]).

Τα κύρια σημεία του Μίλλ είναι:

«Αξία του χρήματος εννοούμε την αναλογία ανταλλαγής του με άλλα είδη, 45 ή την ποσότητα χρήματος που δίνεται σ' αντάλλαγμα για μια ορισμένη ποσότητα άλλων πραγμάτων.» (σ. 128.) Η αναλογία αυτή καθορίζεται από τη συνολική ποσότητα χρήματος σε μια χώρα. Αν υποθέσουμε στη μια πλευρά

όλα τα εμπορεύματα της χώρας και στην άλλη όλο το χρήμα, είναι φανερό πως στην ανταλλαγή ανάμεσα στις δυο πλευρές η αξία του χρήματος, δηλαδή η ποσότητα εμπορευμάτων που ανταλλάσσονται μ' αυτό, εξαρτιέται ολοκληρωτικά από τη δική του ποσότητα. (ό.π.) Ακριβώς το ίδιο γίνεται και στην πραγματικότητα. Η συνολική μάζα των εμπορευμάτων μιας χώρας δεν ανταλλάσσεται μεμιάς με τη συνολική μάζα του χρήματος· αλλά τα εμπορεύματα ανταλλάσσονται τμηματικά – συχνά σε πολύ μικρά μερίδια – και σε διάφορες εποχές στη διάρκεια του έτους. Το ίδιο νόμισμα που χρησίμεψε σήμερα για μια ανταλλαγή μπορεί αύριο να χρησιμεύει για μιαν άλλη. Ένα μέρος του χρήματος θα χρησιμοποιείται σε μεγάλο αριθμό ανταλλαγών, ένα άλλο σε πολύ μικρό αριθμό, ένα άλλο συσσωρεύεται και δεν χρησιμεύει σε καμιά ανταλλαγή. Ανάμεσα σ' αυτές τις διακυμάνσεις θα υπάρχει ένας μέσος δείκτης, βασισμένος στον αριθμό ανταλλαγών που θα πραγματοποιούσε κάθε νόμισμα αν όλα εκτελούσαν τον ίδιο αριθμό ανταλλαγών. Ας καθοριστεί αυτός ο δείκτης σ' έναν οποιοδήποτε αριθμό, πχ. 10. Αν κάθε νόμισμα που βρίσκεται στη χώρα έχει χρησιμοποιηθεί για 10 αγορές, είναι σαν το συνολικό πλήθος των νομισμάτων να είχε δεκαπλασιαστεί και το καθένα να χρησίμευε μόνο για μια αγορά. Σ' αυτή την περίπτωση η αξία όλων των εμπορευμάτων είναι ίση με το 10πλάσιο της αξίας του χρήματος κλπ. (σ. 129, 130.)

Αν, αντί κάθε νόμισμα να χρησιμεύει για 10 αγορές το χρόνο, είχε δεκαπλασιαστεί η συνολική μάζα του χρήματος και κάθε νόμισμα χρησίμευε μόνο για μία ανταλλαγή, είναι φανερό πως κάθε αύξηση αυτής της μάζας θα προκαλούσε ανάλογη μείωση στην αξία καθενός απ' αυτά τα νομίσματα ξεχωριστά. Αφού υποθέτουμε ότι η μάζα όλων των εμπορευμάτων με τα οποία το χρήμα

μπορεί να ανταλλαγεί μένει η ίδια, τότε η αξία όλου του χρήματος δεν αυξήθηκε με την αύξηση της ποσότητάς του. Αν υποθέσουμε αύξηση κατά ένα δέκατο, τότε η αξία κάθε μέρους, πχ. μιας ουγγιάς, πρέπει να μειώθηκε κατά ένα δέκατο. (σ. 130, 131.) «Όποιος λοιπόν κι αν είναι ο βαθμός αύξησης ή μείωσης της συνολικής μάζας του χρήματος, όταν η ποσότητα των άλλων πραγμάτων μένει σταθερή, η συνολική αυτή μάζα και καθένα από τα συστατικά της μέρη δέχονται, αντίστροφα, μια σχετική μείωση ή αύξηση. Είναι φανερό πως αυτή η πρόταση αληθεύει απόλυτα. Κάθε φορά που η χρηματική αξία παρουσιάζει άνοδο ή πτώση – και η ποσότητα των εμπορευμάτων με την οποία αυτό το χρήμα θα μπορούσε να ανταλλαγεί, όπως και η ταχύτητα της κυκλοφορίας, παραμένουν αμετάβλητες – η μεταβολή αυτή πρέπει να οφείλεται σε σχετική αύξηση ή μείωση του χρήματος και δεν μπορεί να αποδοθεί σε καμιά άλλη αιτία. Αν η μάζα των εμπορευμάτων μειώνεται ενώ η ποσότητα του χρήματος μένει σταθερή, είναι σαν να είχε αυξηθεί το σύνολο του χρήματος· και αντίστροφα. Παρόμοιες αλλαγές προκαλεί κάθε μεταβολή στην ταχύτητα της κυκλοφορίας. [...] Κάθε αύξηση του αριθμού των αγορών παράγει το ίδιο αποτέλεσμα όπως μια αύξηση στην ποσότητα του χρήματος· μια μείωση αυτού του αριθμού παράγει ακριβώς το αντίθετο αποτέλεσμα.» (σ. 131, 132.) Αν ένα μέρος του ετήσιου προϊόντος δεν ανταλλάσσεται καθόλου – όπως αυτό που καταναλώνουν οι παραγωγοί – ή δεν ανταλλάσσεται με χρήμα, το μερίδιο αυτό δεν πρέπει να συνυπολογιστεί· γιατί το προϊόν που δεν ανταλλάσσεται με χρήμα είναι σαν να μην υπάρχει ως προς το χρήμα. (σ. 131, 132.) Όταν η αύξηση ή μείωση του χρήματος μπορεί να γίνει ελεύθερα, αυτή η ποσότητα ρυθμίζεται από την αξία του μετάλλου... Ο χρυσός και ο άργυρος όμως είναι εμπορεύματα, προϊόντα... Το κόστος παραγωγής ρυθμίζει την αξία χρυσού και αργύρου, όπως και όλων των άλλων προϊόντων. (σ. 136.)

Η κενότητα αυτής της επιχειρηματολογίας είναι ολοφάνερη.

1) Υποθέτοντας ότι η μάζα των εμπορευμάτων μένει η ίδια, όπως και η ταχύτητα κυκλοφορίας, ότι όμως ανταλλάσσεται ωστόσο μεγαλύτερη μάζα χρυσού ή αργύρου με την ίδια μάζα εμπορευμάτων (χωρίς να έχει μεταβληθεί η αξία, δηλαδή το ποσό εργασίας που περιέχεται στον χρυσό και τον άργυρο), υποθέτει κανείς ακριβώς αυτό που θα έπρεπε να αποδείξει, ότι δηλαδή οι εμπορευματικές τιμές καθορίζονται από την ποσότητα του κυκλοφορούντος μέσου και όχι αντίστροφα.

2) Ο Μιλλ παραδέχεται ότι τα εμπορεύματα που δεν εντάσσονται στην κυκλοφορία δεν υπάρχουν για το χρήμα. Εξίσου ξεκάθαρα, το χρήμα που δεν εντάσσεται στην κυκλοφορία δεν υπάρχει για τα εμπορεύματα. Όστε δεν υπάρχει καμιά σταθερή σχέση ανάμεσα στη χρηματική αξία γενικά και την μάζα της που εντάσσεται στην κυκλοφορία. Ότι η χρηματική μάζα που πραγματικά κυκλοφορεί, διαιρεμένη με τον αριθμό των κύκλων που διαγράφει, είναι ίση με την αξία του χρήματος, αυτό δεν είναι παρά ταυτολογική 15 παράφραση για το ότι η αξία του εμπορεύματος, εκφρασμένη σε χρήμα, είναι η τιμή του: επειδή το χρήμα που βρίσκεται σε κυκλοφορία εκφράζει την αξία των εμπορευμάτων που αυτό κυκλοφορεί – γιαυτό η αξία αυτών των εμπορευμάτων καθορίζεται από τη μάζα του κυκλοφορούντος χρήματος.

3) Η σύγχυση στην άποψη του Μιλλ φαίνεται ξεκάθαρα στην άποψή του 20 πως η αξία του χρήματος μειώνεται ή αυξάνεται με «κάθε μεταβολή στην ταχύτητα της κυκλοφορίας». Μια λίρα στερλίνα, είτε κυκλοφορεί 1 είτε 10 φορές την μέρα, σε κάθε ανταλλαγή εκφράζει ένα ισοδύναμο για το εμπόρευμα, ανταλλάσσεται με την ίδια αξία σε εμπόρευμα. Η αξία της λίρας μένει η ίδια σε κάθε ανταλλαγή, κι έτσι δεν μεταβάλλεται ούτε με αργή ούτε με 25 γρήγορη κυκλοφορία. Μεταβάλλεται η μάζα του κυκλοφορούντος χρήματος: όχι όμως η αξία του εμπορεύματος, ούτε η αξία του χρήματος. «Όταν ένα κομμάτι πανί λέγεται πως αξίζει 5 λίρες, αυτό σημαίνει πως αξίζει 616.370 κόκκους πρότυπου χρυσού. Ο λόγος που προαναφέρθηκε μπορεί να παραφραστεί: 'οι τιμές θα μειωθούν, γιατί τα εμπορεύματα εκτιμώνται ότι αξί- 30 ζουν τόσες συγγιές χρυσού' και η ποσότητα χρυσού στη χώρα μειώθηκε'.» (Χάμπαρντ Τζ. Τζ.: Το νόμισμα και η χώρα. Λονδ[ίνο] 1843, σ. 44.)

4) Ο Μιλλ υποθέτει πρώτα, στη θεωρία, πως ολόκληρη η μάζα του χρήματος σε μια χώρα ανταλλάσσεται μεμιάς με ολόκληρη τη μάζα των διαθέσιμων εμπορευμάτων. Όστερα λέει πως αυτό γίνεται στην πραγματικότητα και 35 μάλιστα με κύριο λόγο το ότι στην πράξη συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο, ανταλλάσσονται δηλαδή μόνο μέρη χρήματος με μέρη εμπορευμάτων, ενώ πολύ λίγες πληρωμές εξοφλούνται επιτόπου. Άρα το συνολικό πλήθος συναλλαγών ή αγορών μιας ημέρας είναι ολότελα ανεξάρτητο από το χρήμα που κυκλοφορεί εκείνη την ημέρα και η μάζα χρήματος που κυκλοφορεί 40 μian ορισμένη ημέρα δεν είναι αίτιο, αλλά αποτέλεσμα μιας μάζας προηγούμενων συναλλαγών, ολότελα ανεξάρτητων από το χρηματικό απόθεμα που υπάρχει σε κάθε δοσμένη στιγμή.

5) Τελικά ο Μιλλ παραδέχεται ο ίδιος ότι με ελεύθερη χρηματική κυκλοφορία – και μόνο μ' αυτήν ασχολούμαστε εδώ – η αξία του χρήματος καθορίζε- 45 ται από το κόστος παραγωγής του, δηλαδή – σύμφωνα με τον ίδιο – από τον χρόνο εργασίας που αυτό περιέχει.

Χρηματικά ζητήματα. Στο φυλλάδιο του Ρικάρντο: «Προτάσεις για ένα οικονομικό και ασφαλές νόμισμα, με παρατηρήσεις σχετικά με τα κέρδη της Τράπεζας της Αγγλίας. Λονδίνο] 1816» υπάρχει ένα σημείο όπου ο Ρικάρντο ανατρέπει ολόκληρη την άποψή του. Γράφει δηλαδή: «Το ποσό τραπεζογραμμάτων σε κυκλοφορία εξαρτιέται ... από το ποσό που απαιτεί η κυκλοφορία της χώρας· κι αυτό ρυθμίζεται [...] από την αξία του μέτρου, το ύψος των πληρωμών, και την οικονομία στην πραγματοποίησή τους.» (σ. 17, 18 ό.π.)

Την περίοδο του Λουδοβίκου 14ου, 15ου, 16ου στη Γαλλία υπήρχαν ακόμα, σαν μέσα κρατικής φορολογίας, εισφορές σε είδος που επιδύλλονταν στον αγροτικό πληθυσμό. (Ωζιέ.)

Τιμές και μάζα του κυκλοφορούντος μέσου. Δεν αρκεί απλή άνοδος των τιμών για να δημιουργήσει ζήτηση για πρόσθετο νόμισμα. Αυτό γίνεται μόνο όταν ταυτόχρονα αυξάνεται η παραγωγή και η κατανάλωση. Πχ. η τιμή του σιταριού ανεβαίνει αλλά η προσφορά του μειώνεται. Έτσι μπορεί να ρυθμιστεί με την ίδια νομισματική ποσότητα ... όταν όμως υπάρχει άνοδος των τιμών εξαιτίας ανερχόμενης ζήτησης, νέων αγορών, διευρυμένης κλίμακας της παραγωγής, μ' ένα λόγο: άνοδος των τιμών και του γενικού συνόλου των συναλλαγών, τότε η παρέμβαση του χρήματος πρέπει να πολλαπλασιαστεί αριθμητικά και να αυξηθεί σε μέγεθος. (Φούλλαρτον.)

Το εμπόριο διέπει το χρήμα, όχι το χρήμα το εμπόριο. Ο υπηρέτης του εμπορίου αναγκαστικά παρακολουθεί τις αυξομειώσεις {στις τιμές} των υπόλοιπων εμπορευμάτων. (Ντ' Άβεναντ.)

(Την περίοδο της φεουδαρχικής βασιλείας τα λιγοστά είδη που αγόραζαν οι λαϊκές μάζες έπεσαν σε τιμή, τόσο που δεν υπήρχε κανένα χρυσό ή ασημένιο νόμισμα αρκετά μικρό ώστε ν' ανταποκρίνεται στις πληρωμές για τις καθημερινές ανάγκες του εργάτη ... γιαυτό, όπως και στην αρχαία Ρώμη, τρέχον χρήμα ήταν μόνο τα κατώτερα μέταλλα – χαλκός, ψευδάργυρος, σίδηρος.) (Τζαϊήκομπ.)

Ο Τζαϊήκομπ υποθέτει ότι αυτό τον αιώνα ²/₃ του χρυσού και αργύρου της Ευρώπης είναι σε άλλα αντικείμενα, εργαλεία και κοσμήματα, όχι σε νόμισμα. (Σε άλλο σημείο υπολογίζει το πολύτιμο μέταλλο που χρησιμοποιείται μ' αυτό τον τρόπο στην Ευρώπη και την Αμερική σε 400 εκατομμύρια λίρες στερλίνες.)

Τιμές και μάζα του κυκλοφορούντος μέσου. Λοκ, Σπεκταίητορ (19 Οκτ. 1711), Χιούμ, Μοντεσκιέ – η θεωρία τους βασίζεται σε τρεις θέσεις:

1) Οι τιμές των εμπορευμάτων είναι ανάλογες προς το χρήμα που βρίσκεται στη χώρα· 2) το νόμισμα και τρέχον χρήμα μιας χώρας αντιπροσωπεύει όλη την εργασία και τα εμπορεύματά της, ώστε ανάλογα με το μέγεθος της αντιπροσωπείας μεγαλύτερη ή μικρότερη ποσότητα από το αντιπροσωπευόμενο πράγμα αντιστοιχεί στην ίδια χρηματική ποσότητα· 3) αν τα εμπορεύματα αυξηθούν, γίνονται φθηνότερα· αν αυξηθεί το χρήμα, η αξία τους μεγαλώνει. (Στιούαρτ.)

Κέρματα (μικρής ονομαστικής αξίας χάλκινο ή ασημένιο χρήμα, *counters*) σε αντιδιαστολή προς το χρήμα που έχει εσωτερική αξία. (ό.π.)

Διαλυτική επίδραση του χρήματος. Το χρήμα είναι μέσο για τον κατακερματισμό της ιδιοκτησίας (σπίτια, άλλο κεφάλαιο) σε αμέτρητα θραύσματα, και για την κατανάλωσή της τμηματικά με την ανταλλαγή. (Μπραίη.) (Χωρίς το

χρήμα υπάρχει μια μάζα μη-ανταλλάξιμα, μη-αλλοτριώσιμα αντικείμενα.) «Όταν τα ακίνητα και αμετάβλητα πράγματα εντάχθηκαν στο ανθρώπινο εμπόριο εξίσου όπως τα κινητά και κατασκευασμένα για ανταλλαγή, το χρήμα άρχισε να χρησιμοποιείται σαν κανόνας και μέτρο (square) για την εκτίμηση και αξιολόγηση αυτών των πραγμάτων.» (Ελεύθερο εμπόριο. 5 Λονδ[ίνο] 1622.)

Νόμισμα. Τα ασημένια και χάλκινα κέρματα αντιπροσωπεύουν κλασματικά μέρη της λίρας στερλίνας. (Γράφεται σε μια πρόσφατη απάντηση του Λόρδου του Θησαυροφυλακίου.)

Ανταλλακτική αξία. Ο Φ. Βιντάλ (όπως και ο Λώντερνταιηλ) (και από 10 ορισμένες απόψεις ο Ρικάρντο) γράφει: «Η αυθεντική κοινωνική αξία είναι η αξία χρήσης ή κατανάλωσης· η ανταλλακτική αξία απλά χαρακτηρίζει τον σχετικό πλούτο καθενός από τα μέλη της κοινωνίας σε σχέση με τα άλλα.» (70. Σχετικά με την κατανομή του πλούτου, κλπ. Παρίσι. 1846.) Από την 15 άλλη μεριά, η ανταλλακτική αξία εκφράζει την κοινωνική μορφή της αξίας, ενώ η αξία χρήσης δεν εκφράζει καμιά οικονομική μορφή της αξίας, παρά μόνο το Είναι του προϊόντος κλπ. για τον άνθρωπο γενικά.

[Δυο έθνη μπορούν να ανταλλάξουν σύμφωνα με το νόμο του κέρδους έτσι ώστε και τα δυο να κερδίζουν αλλά το ένα πάντοτε να ωφελείται σε βάρος του άλλου.]

20

{Το κέρδος μπορεί να βρίσκεται κάτω από την υπεραξία, ώστε το κεφάλαιο μπορεί να ανταλλάσσεται με κέρδος χωρίς να αξιοποιείται με την αυστηρή έννοια· κατά συνέπεια, όχι μόνο ατομικοί κεφαλαιοκράτες αλλά και έθνη μπορούν εξακολουθητικά να βρίσκονται σε αμοιβαία ανταλλαγή, και να την επαναλαμβάνουν σε ολοένα μεγαλύτερη κλίμακα, χωρίς γι αυτό τον λόγο 25 αναγκαστικά να κερδίζουν ομοιόμορφα. Το ένα έθνος μπορεί να ιδιοποιείται εξακολουθητικά ένα μέρος της υπερεργασίας του άλλου χωρίς να δίνει τίποτα σ' αντάλλαγμα· απλά, εδώ το μέτρο αυτής της ιδιοποίησης δεν είναι το ίδιο όπως στην ανταλλαγή ανάμεσα σε κεφαλαιοκράτη και εργάτη.}

Το χρήμα στον τρίτο προσδιορισμό, σαν χρήμα. (Αξία για τον εαυτό της, 30 ισοδύναμο κλπ.) Πόσο σημαντικός εξακολουθεί να είναι ακόμα ο ρόλος του χρήματος σ' αυτό τον προσδιορισμό – ακόμα και στην άμεση μορφή του – φαίνεται σε καιρούς κρίσεων, κακής σοδιάς κλπ., μ' ένα λόγο: κάθε φορά που ένα έθνος πρέπει ξαφνικά να εξοφλήσει τον λογαριασμό του με τα 35 άλλα. Το χρήμα στην άμεσή του, μεταλλική μορφή εμφανίζεται τότε σαν το μοναδικό απόλυτο μέσο πληρωμής, δηλαδή σαν το μοναδικό αντίτιμο, αποδεκτό ισοδύναμο. Γιαυτό και τότε ακολουθεί μια κίνηση που βρίσκεται σε άμεση αντίφαση προς την κίνηση όλων των άλλων εμπορευμάτων. Τα εμπορεύματα μεταφέρονται σαν μέσα πληρωμής κλπ. από τη χώρα όπου είναι φθηνότερα στη χώρα όπου είναι ακριβότερα. Αντίθετα το χρήμα, σε όλες τις 40 περιόδους όταν προτάσσει τη χαρακτηριστική του φύση, όταν λοιπόν απαιτείται χρήμα σε αντίθεση προς όλα τα άλλα εμπορεύματα, σαν αξία για-τον-

εαυτό-της, σαν απόλυτο ισοδύναμο, γενική μορφή του πλούτου, στην καθορισμένη μορφή του χρυσού και αργύρου – και τέτοιες στιγμές είναι πάντα λίγο-πολύ στιγμές κρίσης, είτε γενικής είτε κρίσης στα σιτηρά – τότε χρυσός και άργυρος μεταφέρονται πάντα από τη χώρα όπου είναι ακριβότερα – 5 όπου δηλαδή όλες οι εμπορευματικές τιμές μειώθηκαν συγκριτικά περισσότερο – στη χώρα όπου είναι φθηνότερα, όπου δηλαδή οι τιμές είναι συγκριτικά ανώτερες. «Αποτελεί μοναδική, και ιδιαίτερα αξιοσημείωτη ανωμαλία στην οικονομία των κινήσεων συναλλάγματος το ότι... η πορεία του χρυσού ανάμεσα σε δυο χώρες που εξίσου χρησιμοποιούν τον χρυσό σαν μέσο κυ- 10 κλοφορίας είναι πάντοτε από τη χώρα με την *ανώτατη* για την ώρα τιμή του μετάλλου προς τη χώρα με την *κατώτατη* και η άνοδος της αγοραίας τιμής του μετάλλου ως το ανώτατο όριό της στην εσωτερική αγορά, όπως και η μείωση της υπερτίμησης στην εξωτερική αγορά, αποτελούν τα βέβαια αποτελέσματα αυτής της τάσης για διαρροή χρυσού, που εμφανίζεται μετά από 15 κάθε πτώση των συναλλαγών.» (Τζ. Φούλλαρτον: *Για τη νομισματική ρύθμιση*, κλπ. 2η έκδ. Λονδ[ίνο] 1845.)

Όπως γενικά η ανταλλαγή αρχίζει εκεί που τελειώνουν οι κοινότητες: 60 | όπως το χρήμα, σαν το μέτρο, ανταλλακτικό μέσο και γενικό ισοδύναμο που δημιούργησε η ίδια η ανταλλαγή, αποκτά την ειδική του σπουδαιότητα όχι 20 στις εσωτερικές συναλλαγές αλλά στη συναλλαγή ανάμεσα σε διαφορετικές κοινότητες, λαούς κλπ. έτσι και κατ'έξοχην σαν διεθνές μέσο πληρωμής – για την εξόφληση διεθνών υποχρεώσεων – το χρήμα συγκέντρωσε τον 16ο αιώνα, στην παιδική ηλικία της αστικής κοινωνίας, το αποκλειστικό ενδιαφέρον των κρατών και της πολιτικής οικονομίας στα πρώτα της βήματα. Ο 25 σημαντικός ρόλος που το χρήμα (χρυσός και άργυρος) σ' αυτή την τρίτη μορφή διατηρεί ακόμα στις διεθνείς συναλλαγές ξεκαθαρίστηκε απόλυτα, και αναγνωρίστηκε πάλι από τους οικονομολόγους, μόνο μετά την περιοδική εμφάνιση χρηματικών κρίσεων στα 1825, 1839, 1847 και 1857. Οι οικονομολόγοι καταφεύγουν στο επιχείρημα ότι το χρήμα δεν απαιτείται εδώ σαν 30 μέσο κυκλοφορίας αλλά σαν *κεφάλαιο*. Αυτό είναι σωστό. Μόνο που δεν πρέπει κανείς να ξεχνά ότι το κεφάλαιο απαιτείται στην καθορισμένη μορφή του χρυσού και αργύρου και όχι με τη μορφή οποιουδήποτε άλλου εμπορεύματος. Ο χρυσός και ο άργυρος εμφανίζονται στο ρόλο των απόλυτων διεθνών μέσων πληρωμής επειδή αποτελούν το χρήμα σαν αξία για τον εαυτό 35 της, αυτοτελές ισοδύναμο. «Αυτό στην πραγματικότητα είναι ζήτημα όχι *νομίσματος* αλλά *κεφαλαίου*.» (Αυτό, αντίθετα, είναι ζήτημα χρήματος, όχι νομίσματος, ούτε κεφαλαίου· γιατί δεν απαιτείται *κεφάλαιο*, που είναι αδιάφορο απέναντι στην ιδιαίτερη μορφή ύπαρξής του, αλλά αξία με την ειδική μορφή του χρήματος.) «... όλα αυτά τα διαφορετικά αίτια, που στη 40 σημερινή νομισματική κατάσταση είναι ικανά... να κατευθύνουν τη ροή των πολύτιμων μετάλλων από τη μια χώρα στην άλλη» (δηλαδή να προκαλούν *εκροή πολύτιμου μετάλλου*), «αναλύονται σε μια μόνο κατηγορία: την κατάσταση του ισοζυγίου εξωτερικών πληρωμών, και τη μόνιμη ανάγκη περιοδικής μεταφοράς *κεφαλαίου*» (Προσοχή όμως! κεφαλαίου με τη μορφή χρήματος) «από τη μια χώρα στην άλλη για να εξισορροπηθεί αυτό το ισοζύγιο». 45 Πχ. κακή συγκομιδή... «Το ζήτημα αν αυτό το κεφάλαιο *μεταφέρεται σε εμπόρευμα ή σε μετρητά* δεν επηρεάζει καθόλου τη φύση της συναλλαγής» (την επηρεάζει πολύ ουσιαστικά!) Παραπέρα, οι πολεμικές δαπάνες. (Η περίπτωση μεταφοράς κεφαλαίου για να τοποθετηθεί με καλύτερο τόκο δεν 50 μας ενδιαφέρει εδώ· ούτε αυτό που μεταφέρεται σαν αντάλλαγμα μιας

πρόσθετης ποσότητας εισαγόμενων αγαθών – περίπτωση που αναφέρει ο κ. Φούλλαρτον· ωστόσο αυτή η περίπτωση ανήκει εδώ, όταν αυτή η πρόσθετη εισαγωγή συμπίπτει με κρίσεις.) (Φούλλαρτον, ό.π. 130, 131.) «Προτιμούν τον χρυσό γι αυτή τη μεταφορά κεφαλαίου» {αλλά στις περιπτώσεις βίαιης εκροής χρυσού δεν πρόκειται καθόλου για προτίμηση} «μόνο όταν είναι 5 πιθανό πως ο χρυσός θα πραγματοποιήσει την πληρωμή ανετότερα, ταχύτερα ή επικερδέστερα, από οποιοδήποτε άλλο είδος αποθέματος ή κεφαλαίου.» (Ο κ. Φούλλαρτον πραγματεύεται τη μεταβίβαση χρυσού ή άλλης μορφής κεφαλαίου λαθεμένα, σαν ζήτημα προτίμησης, ενώ πρόκειται ακριδώς για περιπτώσεις όπου στο διεθνές εμπόριο πρέπει να μεταβιβάσται χρυσός: 10 όπως τότε και στο εσωτερικό εμπόριο οι συναλλαγματικές πρέπει να εξοφληθούν στο νόμιμο χρήμα και όχι σε κάποιο υποκατάστατο.) «Ο χρυσός και ο άργυρος... μπορούν πάντοτε να μεταφέρονται με ακρίβεια και ταχύτητα στο σημείο όπου ζητούνται· και με την άφιξή τους είναι δέβαιο ότι θα πραγματοποιήσουν το ακριβές σχεδόν ποσό που πρέπει να δοθεί, αντί να 15 αναλαμβάνει κανείς τον κίνδυνο να το στείλει σε τσάι, καφέ, ζάχαρη ή λουλάκι. Σε τέτοιες περιπτώσεις ο χρυσός και ο άργυρος πλεονεκτούν ασύγκριτα απ' όλα τα άλλα είδη εμπορευμάτων, γιατί χρησιμοποιούνται καθολικά σαν χρήμα. Τα χρέη, εσωτερικά ή διεθνή, δεν συμφωνούνται συνήθως να πληρωθούν σε τσάι, καφέ, ζάχαρη ή λουλάκι, αλλά σε νόμισμα· άρα ένα 20 έμβασμα είτε στο ίδιο νόμισμα που η σύμβαση αναφέρει, είτε σε πολύτιμο μέταλλο που μπορεί αμέσως να μετατραπεί σ' αυτό το νόμισμα στο Νομισματοκοπείο ή την αγορά της χώρας όπου αποστέλλεται, θα είναι πάντα για τον αποστολέα ο ασφαλέστερος, αμεσότερος και ακριβέστερος τρόπος να πετύχει τον σκοπό του χωρίς τον κίνδυνο να τον απογοητεύσει μια έλλειψη 25 ζήτησης ή μια διακύμανση στην τιμή.» (132, 133.) Αναφέρει λοιπόν ακριδώς την ιδιότητα του χρήματος να είναι χρήμα, γενικό εμπόρευμα των συμβάσεων, μέτρο των αξιών, και ταυτόχρονα τη δυνατότητα να μετατρέπεται κατά βούληση σε μέσο κυκλοφορίας. Οι Άγγλοι έχουν την καλή έκφραση *currency* [τρέχον νόμισμα] για το χρήμα σαν μέσο κυκλοφορίας (η λέξη 30 *Münze*, *coin* [νόμισμα] δεν αντιστοιχεί, γιατί είναι το ίδιο πάλι το μέσο κυκλοφορίας σε μια ιδιαιτερότητα) και *money* για το χρήμα στην τρίτη του ιδιότητα. Επειδή όμως δεν ανέπτυξαν αυτή την τρίτη ιδιότητα ξεχωριστά, χαρακτηρίζουν αυτό το χρήμα *κεφάλαιο*, παρόλο που τότε αναγκάζονται πάλι στην πράξη να το διακρίνουν, σαν αυτή την καθορισμένη μορφή του 35 κεφαλαίου, από το κεφάλαιο γενικά.

«Ο [κ.] Ρικάρντο φαίνεται ότι διατηρούσε πολύ περίεργες και ακραίες απόψεις σχετικά με την περιορισμένη έκταση των υπηρεσιών που προσφέρει ο χρυσός και ο άργυρος στη διευθέτηση των εξωτερικών ισοζυγίων. Ο κ. Ρικάρντο είχε περάσει τη ζωή του μέσα στις αντιπαραθέσεις που προκάλεσε 40 ο Νόμος περί Περιορισμού· και τόσο πολύ είχε συνηθίσει να θεωρεί όλες τις μεγάλες διακυμάνσεις στο συνάλλαγμα και την τιμή του χρυσού σαν αποτέλεσμα της υπέρμετρης έκδοσης τραπεζογραμματίων από την Τράπεζα της Αγγλίας, ώστε σε κάποια στιγμή φαινόταν ελάχιστα διατεθειμένος να δεχτεί την δυνατότητα να υπάρχει δυσμενές ισοζύγιο εμπορικών πληρωμών... Και 45 τόσο μικρή βαρύτητα έδινε στις λειτουργίες που επιτελεί ο χρυσός σε τέτοιες διευθετήσεις, ώστε ακόμα και να προβλέπει πως οι *διαρροές χρυσού* για *εξαγωγή* θα έπαυαν εντελώς από τη στιγμή που θα ξανάρχιζαν οι πληρωμές σε μετρητά και το νόμισμα θα επανερχόταν στο μεταλλικό του επίπεδο. [...] (Βλ. *Μαρτυρία του [κ.] Ρικάρντο στην Επιτροπή της Βουλής των Λόρδων*, 50

1819, σχετικά με την Τράπεζα της Αγγλίας, σ. 186.) [...] Αλλά μετά το 1800, όταν το χαρτονόμισμα εκτόπισε στην Αγγλία ολοκληρωτικά τον χρυσό, [...] οι έμποροι μας στην πραγματικότητα δεν ήθελαν χρυσό· γιατί, εξαιτίας της ταραγμένης κατάστασης στην ηπειρωτική Ευρώπη, και της αυξημένης εκεί 5 κατανάλωσης εισαγόμενων μεταποιημένων ειδών – συνέπεια της διακοπής που προκάλεσαν στη βιομηχανία και κάθε εσωτερική πρόοδο οι αδιάκοπες κινήσεις στρατευμάτων εισβολής, μαζί με το απόλυτο μονοπώλιο αποικιακού εμπορίου που η Αγγλία είχε αποκτήσει με τη ναυτική της υπεροχή – η εξαγωγή εμπορευμάτων από τη Μεγάλη Βρετανία στην ηπειρωτική Ευρώπη 10 εξακολούθησε να υπερβαίνει κατά πολύ τις εισαγωγές της από την Ευρώπη, όσο οι συναλλαγές έμεναν ελεύθερες· κι όταν τις διέκοψαν τα διατάγματα του Βερολίνου και του Μιλάνου, οι εμπορικές συναλλαγές έγιναν τόσο ασήμαντες ώστε δεν μπορούσαν να επηρεάσουν το συνάλλαγμα σε οποιαδήποτε κατάσταση. Οι ξένες στρατιωτικές δαπάνες και οι επιδοτήσεις, και όχι οι 15 ανάγκες του εμπορίου, ήταν αυτές που συνέβαλαν με τόσο ασυνήθιστο τρόπο στη διαταραχή του συναλλάγματος και την άνοδο της τιμής του χρυσού τα τελευταία χρόνια του πολέμου. Ώστε οι εξέχοντες οικονομολόγοι εκείνης της περιόδου δεν είχαν παρά λιγοστές, ή και μηδαμινές, πραγματικές ευκαιρίες να εκτιμήσουν πρακτικά τα περιθώρια διακύμανσης των εξωτερικών 20 εμπορικών ισοζυγίων.» (Νόμιζαν ότι με το τέλος του πολέμου και της υπερέκδοσης τραπεζογραμματίων θα έπαυε και η διεθνής μεταβίβαση χρυσού.) «Αν ο κ. Ρικάρντο είχε ζήσει αρκετά ώστε να προλάβει την φυγή χρυσού στα 1825 και 1839, αναμφίβολα θα είχε δει την ανάγκη να τροποποιήσει τις απόψεις του.» (ό.π. 133-35.)

25 Η τιμή είναι η χρηματική αξία των εμπορευμάτων. (Χάμπαρντ.) Το χρήμα |61| έχει την ιδιότητα να είναι πάντοτε ανταλλάξιμο μ' αυτό που μετρά· και η ποσότητα που απαιτείται για τους σκοπούς της ανταλλαγής θα μεταβάλλεται, φυσικά, ανάλογα με την ποσότητα της περιουσίας που πρόκειται να ανταλλαγεί. (100. Τζ. Ου. Μπόζανκετ. Μεταλλικό, χάρτινο και πιστωτικό 30 νόμισμα· κλπ. Λονδ[ίνο] 1842.) «Είμαι πρόθυμος να δεχθώ ότι ο χρυσός είναι εμπόρευμα με τόσο γενικευμένη ζήτηση ώστε πάντοτε να βρίσκει αγορά, ότι μπορεί πάντοτε να αγοράζει τα άλλα εμπορεύματα· ενώ τα άλλα εμπορεύματα δεν μπορούν πάντα να αγοράζουν χρυσό. Σε μια επείγουσα περίπτωση οι αγορές του κόσμου ανοίγονται στον χρυσό, σαν εμπόρευμα, με 35 λιγότερες θυσίες απ' όσες θα συνόδευαν την εξαγωγή οποιουδήποτε άλλου πράγματος, που ίσως να ξεπερνά, σε ποσότητα ή είδος, τη συνηθισμένη ζήτηση στη χώρα όπου αποστέλλεται.» (Τ. Τουνκ. Έρευνα σχετικά με τη Νομισματική Αρχή, κλπ. 2η έκδ. Λονδ[ίνο] 1844, σ. 10) «Πολύ σημαντική ποσότητα πολύτιμων μετάλλων πρέπει να μπορεί να χρησιμοποιηθεί, και 40 χρησιμοποιείται, σαν ο πιο εύχρηστος τρόπος συμψηφισμού των διεθνών ισοζυγίων· γιατί τα πολύτιμα μέταλλα έχουν την πιο γενικευμένη ζήτηση και τη μικρότερη διακύμανση αγοραίας αξίας από οποιοδήποτε άλλο εμπόρευμα.» (σ. 12, 13.)

(Αίτια, σύμφωνα με τον Φούλλαρτον, για την άνοδο της τιμής των πολύτιμων 45 μετάλλων πάνω από την τιμή νομισματοκοπείου: «Νόμισμα που με την φθορά είχε εξευτελιστεί 3 ή 4% κάτω από το κανονικό του βάρος· [...] ποινικοί νόμοι που απαγόρευαν την τήξη και την εξαγωγή του νομίσματος, ενώ η συναλλαγή στο μέταλλο που αποτελούσε αυτό το νόμισμα έμενε απόλυτα ελεύθερη. Ωστόσο αυτά τα αίτια λειτουργούσαν μόνο με δυσμενή συ-

ναλλαγματική ισοτιμία. [...] Αλλά στην περίοδο 1816-1821, όταν το ισοζύγιο πληρωμών ήταν ευνοϊκό για την Αγγλία, [η αγοραία τιμή] του χρυσού μειωνόταν πάντα στην *τραπεζική* του τιμή· όταν [...] η συναλλαγματική ισοτιμία έγινε δυσμενής, η τιμή του χρυσού αυξήθηκε [...] τόσο ώστε να αποζημιώσει όσους θα έλυναν το νόμισμα για τον εξευτελισμό του με τη φθορά και για τις ποινικές συνέπειες της τήξης του· αλλά όχι περισσότερο.» (Φούλλαρτον, δες το βιβλίο του, σ. 8,9.) «Από το 1819 μέχρι σήμερα, μέσα σε όλες τις περιπτώσεις της χρηματαγοράς αυτή την μεστή από γεγονότα περίοδο, η αγοραία τιμή του χρυσού ποτέ δεν ξεπέρασε τα 78 σελλίνια την ουγγιά, ούτε έπεσε κάτω από 77 σελίλια 6 πένες, ανώτατη διακύμανση μόνο 6 π. στην ουγγιά. Σήμερα ούτε αυτή η διακύμανση δε θάταν δυνατή· γιατί ακόμα και η τόσο ασήμαντη άνοδος $1\frac{1}{2}$ π. στην ουγγιά, δηλαδή περίπου $\frac{1}{6}\%$ πάνω από την τιμή νομισματοκοπείου, οφειλόταν αποκλειστικά στη νέα χειροτέρευση του νομίσματος· και η πτώση σε 77 σελ. 4 π. εξηγείται ολοκληρωτικά από το γεγονός ότι η Τράπεζα κάποια στιγμή θεώρησε σωστό να καθορίσει αυτή την τιμή σαν το όριο για τις αγορές της. Αυτές όμως οι περιστάσεις δεν υπάρχουν πια. Πολλά χρόνια τώρα η Τράπεζα συνηθίζει να δίνει τιμή 77 σελ. 9 π. για κάθε ποσότητα χρυσού που της προσκομίζουν για νομισματοκοπή» (δηλαδή η Τράπεζα τσεπώνει $1\frac{1}{2}$ π. επικαταλλαγή, που το νόμισμα της αποφέρει gratis [δωρεάν])· «και μόλις ολοκληρωθεί η επανακοπή στεργλινών, που βρίσκεται τώρα σε εξέλιξη, θα υπάρχει στην πράξη φραγμός – μέχρι μια νέα χειροτέρευση του νομίσματος – στην οποιαδήποτε μελλοντική διακύμανση της τιμής χρυσού μετάλλου στην αγορά μας, πέρα από τη μικρή κλασματική διαφορά ανάμεσα στα 77 σελ. 9 π. που δίνει η Τράπεζα και την τιμή νομισματοκοπείου, δηλαδή 77 σελ. $10\frac{1}{2}$ π.» (ό.π. σ. 9, 25 10.)

Αντίφαση ανάμεσα στον χρυσό σαν μέτρο και ισοδύναμο, και από την άλλη μεριά σαν μέσο κυκλοφορίας. Στην τελευταία απόξεση, απώλεια μεταλλικού βάρους. Ήδη ο Γκαρνιέ παρατηρεί ότι «αν ένα κάπως φθαρμένο σκούδο υπολογιζόταν πως αξίζει λιγότερο από ένα ολότελο καινούριο, η 30 κυκλοφορία αδιάκοπα θα εμποδιζόταν και κάθε πληρωμή θα έδινε αφορμή για διενέξεις.»

(Ανάμεσα στα *ορυκτά* αναζητήθηκε φυσικά και διαλέχτηκε η ύλη που προορίζεται για συσσώρευση. Γκαρνιέ.)

«Καθώς είναι φανερό ότι το νόμισμα – από την ίδια τη φύση των πραγμάτων – αναγκαστικά θα βρίσκεται πάντα σε υποτίμηση, μονάδα προς μονάδα, απλά και μόνο με τη συνηθισμένη και αναπόφευκτη τριβή (για να μη μιλήσουμε για το κίνητρο που κάθε αποκατάσταση του νομίσματος προσφέρει σ' ολόκληρη τη στρατιά των 'pluggers' και 'sweaters' [κιβδηλοποιών]), είναι απόλυτα αδύνατο να απομακρυνθούν ποτέ, ακόμα και για μια μέρα, όλα τα ελαφρά νομίσματα από την κυκλοφορία.» (*Επισκόπηση της Νομισματικής Θεωρίας*, κλπ. Από έναν Άγγλο τραπεζίτη. Εδιμβ[ούργο] 1845.) Αυτό γράφεται τον Δεκέμβρη του 1844, σχολιάζοντας σε μια επιστολή στους *Τάμς* την επίδραση των πρόσφατων τότε διακηρύξεων σχετικά με τον λιπόβαρο χρυσό στην κυκλοφορία. (Η δυσκολία λοιπόν είναι: αν το ελαφρό χρήμα απορριφθεί, κάθε νομισματικό μέτρο γίνεται αθέτατο. Αν γίνει δεκτό ανοίγουν οι πόρτες διάπλατα στην απάτη, και το αποτέλεσμα είναι το ίδιο.) Γράφει σχετικά με τις διακηρύξεις που προαναφέρθηκαν: «Αποτελέσμα

τους... είταν ουσιαστικά να καταγγελλεί το σύνολο του σημερινού χρυσού νομίσματος σαν ανασφαλές και παράνομο μέσο χρηματικών συναλλαγών.» (σ. 68, 69 ό.π.) «Σύμφωνα με τον αγγλικό τόμο όταν μια χρυσή λίρα στεργλίνα είναι λιποβαρής περισσότερο από 0,774 κόκκους δεν ισχύει πια σαν τρέχουσα. Δεν υπάρχει τέτοιος νόμος για το «ασημένιο χρήμα.» (54. *Ου. Χ. Μόρρισον: Παρατηρήσεις για το σύστημα μεταλλικού νομίσματος που υιοθετήθηκε στη χώρα μας. Λονδ[ίνο] 1837.*)

Ισχυρισμός των οπαδών της νομισματικής θεωρίας ότι η αξία ενός νομίσματος εξαρτιέται από την ποσότητά του. (Φούλλαρτον, σ. 13.) Όταν είναι 10 δοσμένη η αξία του νομίσματος, και επίσης οι τιμές και η μάζα των συναλλαγών (όπως και η ταχύτητα της κυκλοφορίας), φυσικά μόνο μια καθορισμένη ποσότητα μπορεί να κυκλοφορεί. Με δοσμένες τις τιμές και τη μάζα των συναλλαγών, και την ταχύτητα της κυκλοφορίας, η ποσότητα αυτή εξαρτιέται αποκλειστικά από την αξία του νομίσματος. Με δοσμένη αυτή την αξία 15 και την ταχύτητα της κυκλοφορίας, εξαρτιέται αποκλειστικά από τις τιμές και τη μάζα των συναλλαγών. Έτσι καθορίζεται η ποσότητα. Όταν λοιπόν κυκλοφορεί συμβολικό χρήμα – απλά σύμβολα αξίας –, τότε η ποσότητά τους που μπορεί να κυκλοφορήσει εξαρτιέται από τον νομισματικό κανόνα που παριστάνουν. Αυτό οδήγησε στο λαθεμένο συμπέρασμα πως η απλή 20 ποσότητα καθορίζει την αξία τους. Πχ. κουπόνια που αντιπροσωπεύουν λίρες δεν μπορούν να κυκλοφορήσουν στην ίδια ποσότητα με κουπόνια που αντιπροσωπεύουν σελίνια.

Το κερδοφόρο κεφάλαιο είναι το πραγματικό κεφάλαιο, η αξία που έχει 62| τοποθετηθεί σαν αξία που ταυτόχρονα αναπαράγει και πολλαπλασιάζει τον εαυτό της, και σαν προϋπόθεση που παραμένει σταθερή, ξεχωριστή από τον 25 εαυτό της σαν υπεραξία που το ίδιο τοποθέτησε. Το τοκοφόρο κεφάλαιο είναι πάλι η καθαρά αφηρημένη μορφή του κερδοφόρου κεφαλαίου.

Καθώς το κεφάλαιο έχει τοποθετηθεί σαν κερδοφόρο αντίστοιχα προς την αξία του (προϋποθέτοντας μια ορισμένη βαθμίδα της παραγωγικής δύναμης), το εμπόρευμα – ή το εμπόρευμα τοποθετημένο στη χρηματική του μορφή (τη μορφή που αντιστοιχεί σ' αυτό σαν ανεξαρτητοποιημένη αξία, ή – 30 όπως μπορούμε τώρα να πούμε: πραγματοποιημένο κεφάλαιο) – μπορεί να ενταχθεί στην κυκλοφορία σαν κεφάλαιο· μπορεί σαν κεφάλαιο να γίνει εμπόρευμα. Σ' αυτή την περίπτωση είναι κεφάλαιο δανεισμένο με τόκο. Η 35 μορφή της κυκλοφορίας του – ή της ανταλλαγής που δέχεται – εμφανίζεται τότε χαρακτηριστικά διαφορετική απ' αυτή που εξετάσαμε ως τώρα. Είδαμε πώς το κεφάλαιο τοποθετεί τον εαυτό του στον προσδιορισμό του εμπορεύματος όπως και στον προσδιορισμό του χρήματος· αυτό όμως γίνεται μόνο 40 στο μέτρο που και τα δυο εμφανίζονται σαν συνθετικά στοιχεία όπου το κεφάλαιο πραγματοποιείται διαδοχικά, στα πλαίσια της κυκλικής του πορείας. Δεν είναι παρά φευγαλέοι και αδιάκοπα αναπαραγόμενοι τρόποι ύπαρξης του κεφαλαίου, συνθετικά στοιχεία της βιοτικής του διαδικασίας. Αλλά το κεφάλαιο σαν κεφάλαιο δεν έγινε το ίδιο συνθετικό στοιχείο της κυκλοφορίας· δεν έγινε το ίδιο εμπόρευμα. Το εμπόρευμα δεν πουλήθηκε

σαν κεφάλαιο· ούτε το χρήμα σαν κεφάλαιο. Μ' ένα λόγο, ούτε το εμπόρευμα ούτε το χρήμα – και ουσιαστικά πρέπει να θεωρήσουμε το δεύτερο απλά σαν την επαρκή μορφή – πέρασαν στην κυκλοφορία σαν *κερδοφόρες αξίες*.

Ο Μακλάρεν γράφει:

«Ο κ. Τουκ, ο κ. Φούλλαρτον και ο κ. Ουίλσον θεωρούν ότι το χρήμα έχει 5 εσωτερική αξία σαν εμπόρευμα και ανταλλάσσεται με εμπορεύματα σύμφωνα μ' αυτή την αξία, και όχι απλά σύμφωνα με την τρέχουσα προσφορά νομισμάτων· και υποθέτουν, όπως και ο Δρ. Σμιθ, ότι οι εξαγωγές πολύτιμου μετάλλου γίνονται ολότελα ανεξάρτητα από την κατάσταση του νομίσματος, για την εξόφληση διεθνών υποχρεώσεων και την αγορά εμπορευμάτων – 10 όπως τα σιτηρά – που βρίσκονται ξαφνικά σε ζήτηση· και ότι αυτές οι ποσότητες πολύτιμου μετάλλου αφαιρούνται από ένα απόθεμα που δεν εντάσσεται στην εσωτερική κυκλοφορία, ούτε επηρεάζει τις τιμές, αλλά έχει προοριστεί ειδικά γι αυτό το σκοπό... Δυσκολία να εξηγηθεί με ποιο τρόπο το μέταλλο, που ισχυρίζονται ότι έχει καταχωριστεί γι αυτό τον σκοπό και δεν 15 επιδρά καθόλου στις τιμές, κατορθώνει να ξεφεύγει από τους νόμους της προσφοράς και ζήτησης· και πώς, αν και υπάρχει με τη μορφή χρήματος που αδρανεί και είναι γνωστό σαν διαθέσιμο για την πραγματοποίηση αγορών, ούτε χρησιμοποιείται γι αυτό τον σκοπό ούτε η δυνατότητα τέτοιας χρήσης επηρεάζει τις τιμές.» Η απάντηση εδώ είναι ότι αυτό το μεταλλικό απόθεμα 20 αντιπροσωπεύει πρόσθετο κεφάλαιο, όχι πρόσθετο εισόδημα· άρα δεν είναι διαθέσιμο απλά για να αυξήσει τη ζήτηση εμπορευμάτων, παρά μόνο με τον όρο να αυξήσει ταυτόχρονα την προσφορά. Το κεφάλαιο που αναζητά απασχόληση δεν είναι καθαρή προσθήκη στην αγοραστική δύναμη της κοινωνίας. Δεν μπορεί να χαθεί μέσα στο νόμισμα. Αν δημιουργεί ζήτηση και 25 τείνει να αυξήσει τις τιμές, τείνει και να τις χαμηλώσει με μια αντίστοιχη προσφορά. Το χρήμα, σαν η ασφάλεια για το κεφάλαιο, δεν αποτελεί απλή αγοραστική δύναμη – αγοράζει μόνο για να πουλήσει, και τελικά προτιμά να βγει στο εξωτερικό σαν αντάλλαγμα για ξένα εμπορεύματα παρά να εξαντληθεί απλά διογκώνοντας το εγχώριο νόμισμα. Καθώς το χρήμα είναι 30 η ασφάλεια του κεφαλαίου, δεν έρχεται ποτέ στην αγορά έτσι ώστε να συμψηφιστεί με εμπορεύματα, γιατί σκοπό έχει την αναπαραγωγή εμπορευμάτων· μόνο το χρήμα που αντιπροσωπεύει *κατανάλωση* μπορεί τελικά να επηρεάσει τις τιμές.» (Εκόνομιστ. 15 Μάη 1858.)

«Ο κ. Ρικάρντο θεωρούσε ότι οι τιμές εξαρτιούνται από την σχετική ποσό- 35 τητα του κυκλοφορούντος μέσου και αντίστοιχα των εμπορευμάτων· ότι οι τιμές αυξάνονται μόνο με υποτίμηση του νομίσματος, δηλαδή με υπερβολική του αφθονία αναλογικά προς τα εμπορεύματα· ότι η πτώση των τιμών οφείλεται είτε σε μείωση της ποσότητας του νομίσματος, είτε σε σχετική αύξηση του συνόλου εμπορευμάτων που το νόμισμα διατηρεί σε κυκλοφορία. Όλο 40 το μέταλλο και το χρυσό νόμισμα της χώρας πρέπει, σύμφωνα με τον κ. Ρικάρντο, να θεωρείται νόμισμα· και αν αυτό αυξηθεί χωρίς αντίστοιχη αύξηση των εμπορευμάτων ακολουθεί υποτίμηση του νομίσματος, και γίνεται επικερδής η εξαγωγή μετάλλου αντί εμπορευμάτων. Από την άλλη μεριά, αν μια κακή συγκομιδή ή οποιαδήποτε άλλη συμφορά προκαλέσει μεγάλη κατα- 45 στροφή εμπορευμάτων χωρίς αντίστοιχη μεταβολή στο ποσό της κυκλοφορίας, τότε το νόμισμα, που η ποσότητά του αναλογούσε στην υπολογισμένη και όχι στην ξαφνικά μειωμένη αγορά εμπορευμάτων, γίνεται πάλι πλεονασματικό ή 'υποτιμημένο', και πρέπει να μειωθεί με εξαγωγές για να αποκα-

ταστήσει την αξία του. Σύμφωνα μ' αυτή την άποψη για την κυκλοφορία, που βρίσκεται στη βάση της θεωρίας του Λόρδου Όβερστοουν, η προσφορά μέσου κυκλοφορίας ή νομίσματος είναι πάντοτε δυνατό να αυξηθεί απεριόριστα, και η αξία της μειώνεται ανάλογα μ' αυτή την αύξηση· και μπορεί να αποκατασταθεί στην κανονική αξία της μόνο με εξαγωγή του τμήματος που πλεονάζει. Οποιαδήποτε λοιπόν έκδοση χαρτονομίσματος που θα μπορούσε να κλείσει το χάσμα που προκάλεσε η εξαγωγή του μετάλλου, και να εμποδίσει έτσι την 'φυσική' πτώση των τιμών που διαφορετικά είναι βέβαιο πως θα ακολουθήσει, θεωρείται από την σχολή του κ. Ρικάρντο σαν επέμβαση στους οικονομικούς νόμους των τιμών και απομάκρυνση από τις αρχές που αναγκαστικά θα ρύθμιζαν ένα καθαρά μεταλλικό νόμισμα.» (ό.π.)

1) Αξία.

[63]

Αυτό το κομμάτι να προταχθεί.

Η πρώτη κατηγορία όπου παρουσιάζεται ο αστικός πλούτος είναι η κατηγορία του *εμπορεύματος*. Το ίδιο το εμπόρευμα εμφανίζεται σαν ενότητα δυο προσδιορισμών. Είναι *αξία χρήσης*, δηλαδή αντικείμενο της ικανοποίησης κάποιου συστήματος ανθρώπινων αναγκών. Αυτή είναι η υλική του πλευρά, που μπορεί να είναι κοινή στις πιο διαφορετικές εποχές της παραγωγής, και που η εξέτασή της βρίσκεται άρα έξω από το πεδίο της πολιτικής οικονομίας. Η αξία χρήσης εντάσσεται στο πεδίο της από τη στιγμή που τροποποιείται από τις σύγχρονες παραγωγικές σχέσεις, ή που παρεμβάινει με τη σειρά της τροποποιητικά πάνω σ' αυτές. Αυτά τα γενικά που συνηθίζουν να γράφουν, για τα προσήματα, σχετικά με την αξία χρήσης περιορίζονται σε κοινοτοπίες που είχαν κάποια ιστορική αξία στα πρώτα δήματα της επιστήμης, όταν οι κοινωνικές μορφές της αστικής παραγωγής με κόπο ακόμα απομονώνονταν από το υλικό και με μεγάλη προσπάθεια εντοπίζονταν σαν αυτοτελή αντικείμενα της έρευνας. Στην πραγματικότητα όμως η αξία χρήσης του εμπορεύματος είναι δοσμένη προϋπόθεση – η υλική βάση όπου παριστάνεται μια καθορισμένη οικονομική σχέση. Μόνο αυτή η καθορισμένη σχέση σφραγίζει την αξία χρήσης σαν εμπόρευμα. Το σιτάρι, για παράδειγμα, έχει την ίδια αξία χρήσης είτε το καλλιεργούν δούλοι, δούλοπάροικοι ή ελεύθεροι εργάτες. Δεν θα έχανε την αξία χρήσης του αν έπεφτε από τον ουρανό. Πώς τώρα μετατρέπεται η αξία χρήσης σε εμπόρευμα; Φορέας της *ανταλλακτικής αξίας*. Παρόλο που είναι άμεσα ενωμένες στα πλαίσια του εμπορεύματος, η αξία χρήσης και η ανταλλακτική αξία διαχωρίζονται εξίσου άμεσα. Όχι μόνο η ανταλλακτική αξία εμφανίζεται να μην καθορίζεται από την αξία χρήσης, αλλά και – αντίθετα – το εμπόρευμα γίνεται εμπόρευμα, πραγματοποιείται σαν ανταλλακτική αξία, μόνο στο βαθμό που ο κάτοχός του δεν σχετίζεται προς αυτό σαν αξία χρήσης. Μόνο με την αλλοτρίωση αυτού του εμπορεύματος, την ανταλλαγή του με άλλα εμπόρευμα, αποκτά ο κάτοχός του αξίες χρήσης. Η ιδιοποίηση με μέσο την αλλοτρίωση αποτελεί τη θεμελιακή μορφή του κοινωνικού συστήματος παραγωγής που σαν απλούστατη και πιο αφηρημένη του έκφραση εμφανίζεται η ανταλλακτική αξία. Προϋπόθεση είναι η αξία χρήσης του εμπορεύματος· αξία χρήσης όμως όχι για τον ιδιοκτήτη του, αλλά για την κοινωνία γενικά. {Όπως μια οικογένεια βιομηχανικών εργατών του Μάντσεστερ, όπου τα παιδιά βρίσκονται σε ανταλλακτική σχέση με τους γονείς τους και τους πληρώνουν νοίκι και διατροφή, δεν αποτελεί την παραδοσιακή οικονο-

μική οργάνωση της οικογένειας, άλλο τόσο και γενικά το σύστημα της σύγχρονης ιδιωτικής ανταλλαγής δεν είναι η αυτοφυής οικονομία των κοινωνιών. Η ανταλλαγή δεν αρχίζει ανάμεσα στα άτομα μέσα σε μια κοινότητα, αλλά εκεί που τελειώνουν οι κοινότητες – στα όριά τους, στο σημείο επαφής διαφορετικών κοινοτήτων. Η κοινοκτημοσύνη ανακαλύφθηκε πάλι πρόσφατα σαν κάποιο ιδιαίτερο ολαδικό αξιοπερίεργο. Στην πραγματικότητα όμως η Ινδία μάς παρουσιάζει ένα δειγματολόγιο με τις πιο ποικίλες μορφές τέτοιων οικονομικών κοινοτήτων, λίγο-πολύ διαλυμένων αλλά ακόμα ολότελα ευδιάκριτων· και μια βαθύτερη ιστορική έρευνα ξαναβρίσκει αυτή την κοινοκτημοσύνη σαν αφετηρία όλων των πολιτισμένων λαών. Το σύστημα της παραγωγής που βασίζεται στην ανταλλαγή αποτελεί αρχικά την ιστορική διάλυση αυτού του αυτοφυούς κομμουνισμού. Ωστόσο υπάρχει πάλι μια ολόκληρη σειρά οικονομικών συστημάτων, ανάμεσα στον σύγχρονο κόσμο – όπου η ανταλλακτική αξία κυριαρχεί σ' ολόκληρη την έκταση και το βάθος της παραγωγής – και στους κοινωνικούς σχηματισμούς που θεμέλιο έχουν 15 βέβαια ήδη τη διαλυμένη συλλογική ιδιοκτησία, χωρίς |

|64|

Μηχανές που ζυγίζουν χρυσό.

«Η μηχανή του κ. Κόττον... η ακριβέστερη μέχρι σήμερα για να ζυγίζει χρυσά νομίσματα.[»] Την χρησιμοποιεί η Τράπεζα της Αγγλίας. Χωρίζει την ήρα από το στάρι...[«] Στις συναλλαγές ανάμεσα στην Τράπεζα της Αγγλίας 20 και το κοινό, η στάθμιση του χρυσού νομίσματος ήταν εξαιρετικά κουραστική και εκνευριστική διαδικασία. Ανάμεσα στην Τράπεζα και το Νομισματοκοπείο η εργασία δεν είναι τόσο λεπτομερειακή· γιατί μόλις ζυγιστούν με ακρίβεια οι πρώτες 200 λίρες οι υπόλοιπες ζυγίζονται σε ομάδες των 200. 25 Στους υπεύθυνους του Νομισματοκοπείου επιτρέπεται παρέκκλιση 12 κόκκων σε 50 περίπου λίρες· γενικά όμως δουλεύουν με το μισό απ' αυτό το περιθώριο λάθους· και αν οι ομάδες λιρών είναι σωστές, μέσα στο καθορισμένο περιθώριο, δεν γίνεται ακριβέστερη στάθμιση. Όμως στις συναλλαγές ανάμεσα στην Τράπεζα και το κοινό τα πράγματα πρέπει να εξεταστούν λεπτομερέστερα. Κάθε κ. Σμιθ δεν ενδιαφέρεται για το ότι, αν η δική του 30 λίρα είναι λιποβαρής, του κ. Μπράουν είναι κανονική και του κ. Τζόουνς υπέρβαρη, ώστε λοιπόν η Τράπεζα είναι σωστή ως προς το σύνολο· καθένας απαιτεί η δική του λίρα να έχει κανονικό βάρος... Ακόμα και $\frac{1}{100}$ κόκκου διαφορά να υπάρχει ανάμεσα σε δύο λίρες, λέγεται πως αυτή η μηχανή θα το εντοπίσει. [...] Κατά μέσο όρο, περίπου 30.000 λίρες περνούν από το 35 γκισέ της Τράπεζας κάθε μέρα· κάθε μηχανή μπορεί να ζυγίσει 10.000 λίρες σε 6 ώρες· υπάρχουν 6 μηχανές· ώστε μ' αυτά τα μέσα η Τράπεζα μπορεί να ζυγίσει όλο το χρυσό νόμισμα που εκδίδει, και να έχει και πρόσθετο περιθώριο. [...] Την περίοδο 1844-1848 οι μηχανές αυτές ζύγισαν στην Τράπεζα 48 εκατομμύρια χρυσά νομίσματα... Αυτές οι μηχανές εξοικονομούν στην Τρά- 40 πεζα 1.000 λίρες το χρόνο σε μισθούς ζυγιστών. ([«] Ένα παιδί μπορεί να γυρίζει το χερούλι· αλλά η μηχανή κρίνει μόνη της, [...] πετά στη μια πλευρά τις πρόσβαρες στερλίνες και στην άλλη τις ελαφρές.[»]) ([«] Προηγούμενα,

κάθε ζυγιστής είχε διαφορετική ροπή σε λάθη ('προσωπική εξίσωση', όπως θα την έλεγαν οι αστρονόμοι.) Ένας έμπειρος ζυγιστής μπορούσε με την παλιά νομισματοστάθμη να ζυγίσει περίπου 700 λίρες την ώρα· αλλά η κίνηση του αέρα με το ξαφνικό άνοιγμα μιας πόρτας, η αναπνοή ατόμων κοντά
 5 στο μηχάνημα, η κούραση στο χέρι και το μάτι του ζυγιστή – όλα αυτά προκαλούσαν μικρά λάθη.» (*Ντοντ, Τα παράξενα της διομηχανίας*. Λονδ[ίνο] 1852.)

Παράξενα του χρήματος. «Όταν η κοινωνία ξεπερνά το επίπεδο των απλών συναλλαγών σε είδος, κάθε ουσία που αγοραστές και πωλητές εκτι-
 10 μούν εξίσου μπορεί να γίνει χρήμα... Ένα από τα πρώτα είδη χρήματος ήταν τα ζώα· αυτό όμως είναι βέβαια νόμιμο ακατάλληλο για μικρές αγο-
 ρές – πώς να δώσει ο πωλητής ρέστα από ένα βόδι; Στην Ινδία, τις Ινδικές νήσους, και την Αφρική τα όστρακα χρησιμοποιούνται σε μεγάλη έκταση
 15 σαν χρήμα· τα όστρακα κάουρι στην Ινδία αξίζουν περίπου 32 στο αγγλικό φαρδίνι. Οι καρύδες, τα αμύγδαλα, το καλαμπόκι, όλα λειτούργησαν κάπο-
 τε σαν χρήμα. Σε χώρες κυνηγών τα δέρματα ... το αλάτι ... Ξερό ψάρι είναι συχνά χρήμα στην Ισλανδία και τη Νέα Γη· η ζάχαρη χρησιμοποιήθηκε μερι-
 κές φορές σαν χρήμα στις Δυτικές Ινδίες.»

«Ο χρυσός είναι πολύ συμπαγής και πυκνός· μπορεί να διαιρεθεί ή να χωρι-
 20 στεί σε εξαιρετικό βαθμό· ελάχιστα τον επηρεάζει η ατμόσφαιρα, η υγρασία ή η συνηθισμένη χρήση[»] κλπ. ([«]η προσφορά χρυσού είναι πολύ περιορι-
 σμένη[»]).

[«]Φθορά του χρυσού νομίσματος, με την αδιάκοπη τριβή· κανείς δεν ξέ-
 ρει την τύχη αυτής της φύρας... Με τη φθορά, κάποιος πρέπει να υποστεί τη
 25 ζημιά. Ο φούρναρης που εισπράττει μια χρυσή λίρα και την άλλη μέρα την
 πληρώνει στο μυλωνά του, δεν πληρώνει την ίδια την αληθινή λίρα· είναι
 τώρα ελαφρότερη απ' όση την πήρε... Σύμφωνα με τον Τζαϊήκομπ, κάθε
 χρυσό νόμισμα στην Αγγλία έχει με την τριβή ετήσια απώλεια περίπου $\frac{1}{900}$
 30 (λίγο περισσότερο από ένα φαρδίνι στη λίρα. Στα ασημένια νομίσματα η
 απώλεια υποθέτουν πως είναι 5 ή 6 φορές μεγαλύτερη· γιατί ο άργυρος
 κυκλοφορεί ταχύτερα από τον χρυσό, και αντέχει λιγότερο στην τριβή.»]

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΤΟΜΟΥ

[ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ]	171-683
Το κεφάλαιο του Χρήματος σαν Κεφαλαίου	173
1) Προϋπόθεση του κεφαλαίου είναι η κυκλοφορία και η ανταλλακτική αξία που προέρχεται απ' αυτήν	189
2) Η ανταλλακτική αξία που προέρχεται από την κυκλοφορία είναι προϋπόθεση της κυκλοφορίας, διατηρείται μέσα σ' αυτήν και πολλαπλασιάζεται διαμέσου της εργασίας	193
1) Αξία	681
Μηχανές που ζυγίζουν χρυσό	682

Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΤΟΜΟΣ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΤΟΥ ΚΑΡΑ ΜΑΡΕ
*ΒΑΣΙΚΕΣ ΓΡΑΜΜΕΣ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ
ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ*
ΜΕ ΠΡΟΛΟΓΟ, ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΗ ΔΙΒΑΡΗ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟ ΦΘΙΝΟΠΩΡΟ 1990
ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ
ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ 39, ΤΗΛ. 3601956, 3610445
ΑΘΗΝΑ 10680

Η ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ Η ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ
ΕΓΙΝΕ ΣΤΟ ΦΩΤΟΓΡΑΜΜΑ ΕΠΕ
ΣΟΛΩΝΟΣ 130, ΤΗΛ. 3637283
Η ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ
ΣΤΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗ ΚΑΔΙΑΝΑΚΗ
ΤΖΑΒΕΛΑ 6, ΤΗΛ. 3643361
ΤΟ ΤΥΠΩΜΑ ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ
ΣΤΙΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΤΥΠ ΑΕ
ΚΟΛΩΝΟΥ 12-14, ΤΗΛ. 5234373

ΤΟ ΕΞΩΦΥΛΛΟ ΣΧΕΔΙΑΣΕ
Η ΣΤΕΛΛΑ ΓΚΡΑΝΙΑ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ ΕΠΙΜΕΛΗΘΗΚΕ
Ο ΛΟΥΚΑΣ ΑΞΕΛΟΣ

GRUNDRISSSE

B'

KAPA
MAPE

GRUNDRISSSE